

સામવેદ ભાષ્ય

(ગુજરાતી અનુવાદ)

પ્રકાશન તિથિ : અષાઢ, ૨૦૬૬, વિક્રમી, જુલાઈ સન ૨૦૦૯,
સૃષ્ટિ સંવત ૧,૯૬,૦૮,૫૩,૧૧૦

સંસ્કરણ (ગુજરાતી) : પ્રથમ (પ્રત ૫૦૦૦)

મુખ્ય વિતરક

શ્રી રણસિંહ આર્ય
દ્વારા ડૉ. સદ્ગુણ આર્યા
'સમ્યક્', કર્મચારી સોસાયટી પાસે, પો. ગાંધીગ્રામ, જૂનાગઢ - ૩૬૨૦૦૧

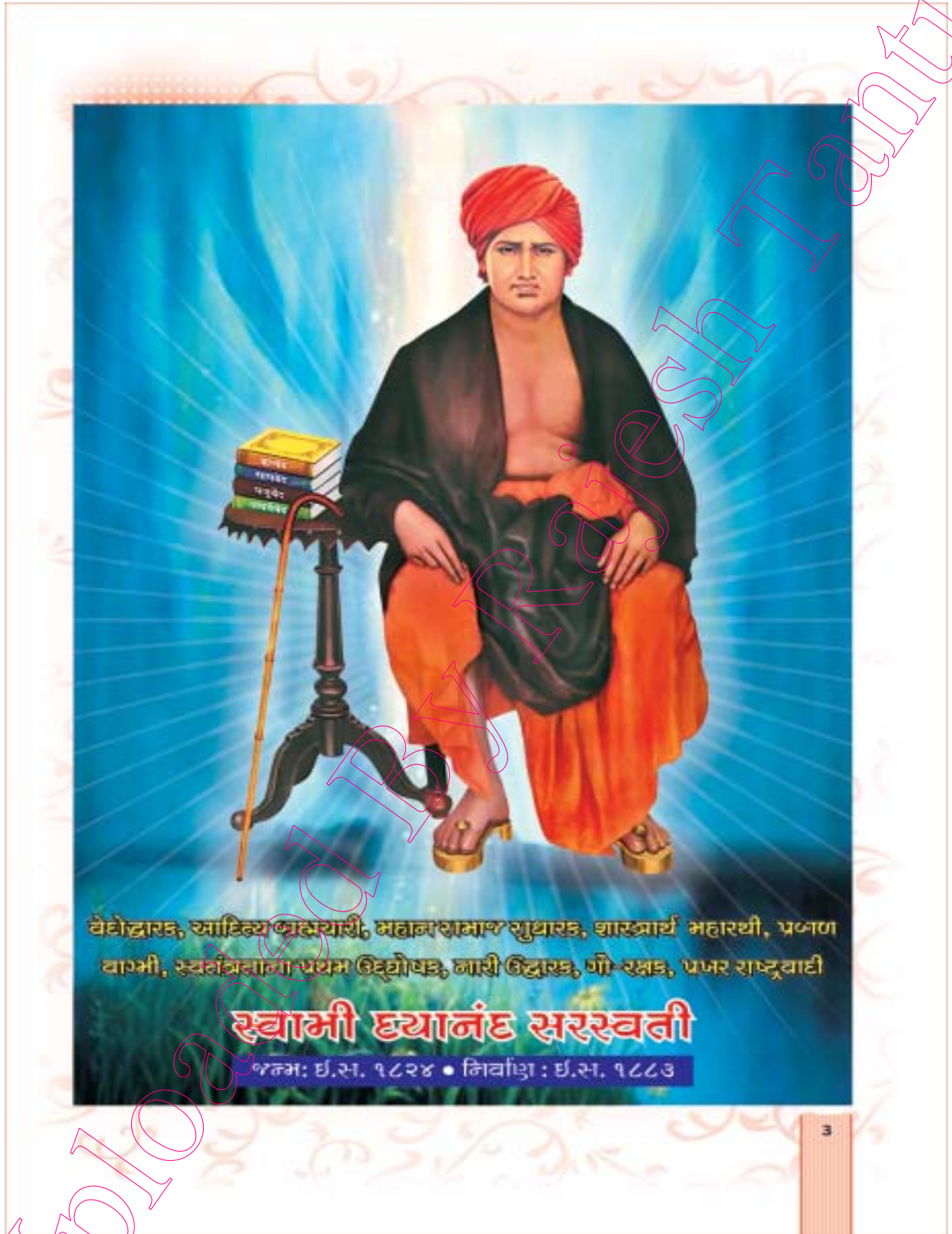

પ્રાપ્તિસ્થાન :

આર્યસમાજ, મહર્ષિ દયાનંદ માર્ગ, રાયપુર ટરવાજા બહાર, અમદાવાદ-૨૨.
આર્યસમાજ, મહર્ષિ દયાનંદ માર્ગ, હાથીખાના, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧.
આર્યસમાજ, મહર્ષિ દયાનંદ માર્ગ, પોરબંદર-૩૬૦૫૭૫.
આર્યસમાજ, નવાડેરા, ભરૂચ-૩૬૨૦૦૧.
આર્યસમાજ, સ્ટેશન રોડ, આણંદ-૩૮૮૦૦૧
આર્યસમાજ, ૪૪-૪૫, સરદારનગર ભરતનગર રોડ, ભાવનગર.
આર્યસમાજ, મહર્ષિ દયાનંદ માર્ગ, પ્રાંતિપ્રા. જિ. સુરેન્દ્રનગર-૩૬૩૩૧૦
આર્યસમાજ, મહર્ષિ દયાનંદ માર્ગ, ખંભાળિયા નાકા, જામનગર-૫.
આર્યસમાજ, મહર્ષિ દયાનંદ માર્ગ, સેજપુર બોધા, અમદાવાદ-૪૫.
આર્યસમાજ, વિશ્રામભાગ કોલોની, મકરપુરા રોડ, પ્રતાપનગર, વડોદરા-૪.
આર્યસમાજ, સોની કળિયા, સુરત-૩૬૫૦૦૩
આર્યસમાજ, આર્યસમાજ માર્ગ, વિસાવદર, જિ. જૂનાગઢ-૩૬૨૧૩૦.
આર્યસમાજ, સેક્ટર-૨૪, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૨૪
આર્યસમાજ, દાતાર રોડ, જૂનાગઢ-૩૬૨૦૦૧.
આર્યસમાજ, ન્યૂ માલેકલાલ એસ્ટેટ, ઘાટકોપર(પ.) મુંબઈ-૪૦૦૦૮૬.
શ્રી અરવિંદ રાણા, ૭૯૧-ડી-૩ પંચશીલ પાર્ક, સેક્ટર-૨૧, ગાંધીનગર.
શ્રી મહેન્દ્રભાઈ ગાંધી, પ્લોટ નં. ૪૩૯, સેક્ટર-૨૩, ગાંધીનગર.
શ્રી ચંદ્રશ આહુજા, ૩૧૦, ૧૧-શ્રી સાધુ વાસવાણી સોસા., ગોપાલપુરી, ગાંધીધામ.
સર્વોદય સાહિત્ય મંદિર, પ્લોટ કોર્મ નં.-૧, રેલવે સ્ટેશન, અમદાવાદ.
શ્રી સુરેશ ચાવડા, 'પ્રેમ મોહન', ૯ નૂતનનગર, કાલાવડ રોડ, રાજકોટ.
૪૦૦-૦૦ રૂા.

મૂલ્ય ૪૦૦-૦૦ રૂા.
લેસર ટાઈપ સેટિંગ ૪ રાજ ગ્રાફિક્સ, અમદાવાદ. ફોન : ૨૬૫૭૫૦૨૯
રંગ સમજા ૪ વિનાયક ગ્રાફિક્સ, અમદાવાદ. ફોન : ૯૮૭૯૦૯૪૩૨૫
આવરણ ૪ કિન્ગ ઈમેજ પ્રા. લિ., અમદાવાદ. ફોન : ૨૬૫૮૫૫૯૬
પુસ્તક બંધન ૪ રોયલ ક્રિએશન કંપની, અમદાવાદ. ફોન : ૨૫૫૦૭૦૩૩
મુદ્રક ૪ પ્રિન્ટ કોર્પ, અમદાવાદ. ફોન : ૩૨૯૮૩૧૧૮

सामवेदः

प्रकाशक्रीय

यजुर्वेद के पश्चात् अब सामवेद के मूल मन्त्रों का शब्दार्थ व भावार्थ गुजराती भाषा में प्रकाशित करके पाठकों के समक्ष प्रस्तुत करते हुए प्रसन्नता हो रही है। सामवेद का मुख्य विषय ईश्वर के उत्कृष्ट गुण, कर्म, स्वभावों का वर्णन है। साधक जब इन मन्त्रों के यथार्थ अर्थों को समझ लेता है और शान्त, एकान्त स्थान में एकाग्रचित्त होकर आसन लगाकर, आँख बंद करके तन्मयता से ईश्वर के प्रति अत्यन्त श्रद्धा, विश्वास, निष्ठा, प्रेम उत्पन्न करके भाव विभोर होकर सस्वर गान करता है तो प्रभु की सन्निकटता की प्रतीति होने लगती है और उपासक अपने स्वयं के स्वरूप को भुलाकर ब्रह्म के परमानन्द में निमग्न हो जाता है। सामवेद की मन्त्रावली तो ऐसा पुष्प गुच्छ है जिसमें मधु के समान दिव्य रस भरे हुए हैं। जैसे उद्यान में भरी फूलों पर बैठकर गुणगुनाता हुआ रसपान करता है वैसे ही यह सामवेद के मन्त्रों से आराधना करने वाला साधक मन्त्रों के अर्थों में सर्वात्मना तल्लीन होकर मोक्षमुख की अनुभूति करता है।

वैदिक काल के प्रारम्भ से ही अर्थात् सृष्टि के आदि से महाभारत काल के पूर्व तक इन सामवेद के मन्त्रों के गायन का बहुत अधिक प्रचलन था। विभिन्न ऋषि, मुनि, तपस्वी, साधक, विद्वान् अपनी अपनी रुचि के अनुसार सैकड़ों प्रकार से इन मन्त्रों का गान करते थे अर्थात् एक-एक मन्त्र अनेक प्रकार की शैलियों से गाये जाते थे। विशेषकर उत्सवों, समारोहों, संस्कारों, सामाजिक, सार्वजनिक, सामूहिक कार्यक्रमों में सामवेद की ऋचाओं को ऋषियों, पण्डितों, पुरोहितों के नेतृत्व में सभी उपस्थित व्यक्तियों द्वारा, जब एक साथ, एक स्वर में वाद्ययन्त्रों के साथ गाया जाता था तो विशेष तरे उठती थीं जो श्रोताओं के अन्तःकरण को अलौकिक आनन्द से आप्लावित कर दिया करती थीं और उन्हें प्रीति, प्रसन्नता, उत्साह, बल, पराक्रम, स्वतन्त्रता, सन्तोष, निर्भीकता को प्राप्त करती थीं। आज भी कहीं-कहीं ऐसा देखा जा सकता है।

सामूहिक गान का प्रकृष्ट प्रभाव न केवल शरीर पर बल्कि मन, मस्तिष्क, बुद्धि, आत्मा पर भी पड़ता है यह बात आजकल पाश्चात्य वैज्ञानिक भी स्वीकार रहे हैं, ऐसा मैंने स्वयं विदेशों में प्रचार करते हुए अनेकत्र प्रत्यक्ष देखा है जैसा ईश्वर अदभुत, अद्वितीय, अलौकिक ज्ञान, बल, आनन्द आदि गुणों का भण्डार है वैसे यथार्थ ज्ञान मात्र सामवेद

सामवेद

के मन्त्रों से ही होना सम्भव है अन्य लौकिक गीतों, कव्वालियों, कविताओं, शेरों-शायरियों से नहीं हो सकता है और जैसा आनन्द, तृप्ति, सन्तोष इन मन्त्रों के अर्थों को जानकर होता है वैसा अन्य विद्वान् के लिखित गान-गीत-संगीत से नहीं होता।

आज वह वैदिक परम्परा लुप्तप्रायः हो गयी है। यदि राज्याधिकारियों की ओर से ऐसा विधान बनाकर पुनः विद्यालयों में इस गानविद्या का प्रचलन हो तो निश्चित है मनुष्यमात्र में जो आज हिंसा, झूठ, छल, कपट, स्वार्थ, चोरी, आलस्य, प्रमाद की कु प्रवृत्तियाँ हैं वे अतिअल्प हो जायें। ईश्वर हमें सामर्थ्य प्रदान करे कि इस महत्त्वपूर्ण विलुप्त परम्परा को पुनः जीवित करने में समर्थ हों इसी लक्ष्य हेतु हमने यह बुद्धि, धन, बल, से परिश्रम करने का साहस किया है।

प्राध्यापक श्री दयाल मुनि जी ने परम पुरुषार्थ करके, यही तक कि अपने स्वास्थ्य की भी परवाह न करते हुए दिन-रत सतत विभिन्न विद्वानों की अनेक पुस्तकों के बीच आँखें घुमाते हुए जो मन्त्रार्थ अच्छे, प्रभावशाली, आकर्षक लगा उसको लिखकर मन्त्रार्थ करते हुए पिरो दिया और यह एक सर्वगुणग्राही, अति सुन्दर कृति बन गई। मैं उनको अतिशय धन्यवाद देता हूँ। साथ ही जिन दानदाताओं व अग्रिम ग्राहकों ने सहयोग करके प्रकाशन को सरल बनाया उनके प्रति भी हम अनुग्रहीत हैं।

स्वाध्यायशील महानुभाव निश्चित ही स्वयं ईश्वर द्वारा बनावे गीतों का अध्ययन करेंगे और उनके अर्थों को जानकर गान करेंगे तो आत्मविभोर हो जायेंगे इसमें किंचित् मात्र भी सन्देह नहीं है। इसी प्रकार अब तीसरे 'ऋग्वेद' का भी अनुवाद तथा प्रकाशन का कार्य चल पड़ा है। इसी वर्ष एक भाग तो शीघ्र ही प्रकाशित करने की योजना है। आशा है भविष्य में भी इसी प्रकार सुधीजन, श्रीमन्त, धार्मिक सज्जन लोग ईश्वरीय वाणी के प्रचार-प्रसार में सहयोगी बनेंगे इसी विश्वास के साथ !

वानप्रस्थ साधक आश्रम

आर्य धन रोजड़

१८-६-२००९

भवदीय
ज्ञानेश्वरार्यः

સામવેદ:

અનુવાદકીય

સં સારના પ્રાચીનતમ જ્ઞાનનું ઉદ્ભવસ્થાન વેદો છે. વેદ એ ઈશ્વરીય જ્ઞાન—વિજ્ઞાન છે. એ જ્ઞાન—ગંગોત્રીનો પ્રવાહ સંસારના પટ પર અનેક વહેણોમાં પ્રવાહિત થયેલ છે, તેનું પૌર્વ અને પાશ્વત્ય સર્વ વિદ્વાનોએ બુદ્ધિની એરણ પર તર્કના હથોડીથી ટીપીને પ્રતિપાદન કરેલ છે.

વેદ એ ઈશ્વરોક્ત ઋતુ—પરમ સત્ય અને સર્વ સત્ય વિદ્યાઓથી યુક્ત છે. સૃષ્ટિની આદિમાં ઋષિઓનાં હૃદયમાં પ્રેરણા દ્વારા જે સત્ય જ્ઞાન પ્રદાન કર્યું અને જેમણે તેનો આવિષ્કાર કર્યો, તે જ્ઞાનને વેદ કહે છે. તે વેદ સૃષ્ટિના આરંભથી લઈને ગુરુ—શિષ્ય પરંપરા દ્વારા ઉત્તરોત્તર સાંભળીને, કંઠસ્થ કરીને, જાળવી રાખવામાં આવ્યા તેથી તેને શ્રદ્ધાપૂર્વક 'પણ કહે છે'.

વેદ ચાર છે — તેમાં ઋગ્વેદ એ સંસારના પ્રાણી અને પદાર્થ, આત્મા અને પરમાત્મા-વિષયક જ્ઞાનકાંડ છે. યજુર્વેદ મનુષ્યોનાં કર્મ સંબંધી કર્મકાંડ, સામવેદ ઈલાસનાકાંડ અને અથર્વવેદ વિજ્ઞાનકાંડ છે.

સામવેદ પરિચય : સામવેદની તેર વિભિન્ન શાખાઓનો નામ ગ્રંથોમાં મળે છે, પરંતુ તેમાંથી વર્તમાનમાં કૌશીભીય, રાજાણીય અને જૈમિનીય એ ત્રણ શાખાઓ જ પ્રાપ્ત છે. કૌશીભીય અને રાજાણીયમાં માત્ર પ્રપાઠક = અધ્યાપ્યો વગેરેનો ભિન્નતા છે, પરંતુ જૈમિનીય શાખામાં મંત્રોની શાખા અને પાઠમાં પણ ભિન્નતા જોવા મળે છે.

સામવેદનું વર્ગીકરણ મુખ્ય આર્ચિક અને જ્ઞાન ભાગ બે વિભાગમાં જોવા મળે છે. આર્ચિક એ ઋચાઓ—મંત્રોનો સમૂહ છે, તેના પૂર્વાર્ચિક અને ઉત્તરાર્ચિક મુખ્ય બે ભાગ છે — વચ્ચે સંસિપ્ત મહાનામ્ય આર્ચિક પણ છે.

પૂર્વાર્ચિકમાં રાજાણીય શાખા અનુસાર છ પ્રપાઠક છે, તેને બે અને ત્રણ ભાગમાં પ્રપાઠકાર્પ અને તેમાં દશતિ મંત્રોથી વિભક્ત કરેલ છે. કૌશીભીય શાખામાં છ અધ્યાપ્યમાં અનેક ખંડો અથવા દશતિ [= સૂક્ત અર્થાત્ મંત્રોનો સમૂહ] આવેલ છે. દશતિથી દશ 'ઋચ' — ઋચાઓ = મંત્રોનું ગ્રહણ થાય છે, પરંતુ તેમાં અમિક અથવા ન્યૂન સંખ્યા પણ મળે છે.

પ્રથમ અધ્યાપ્ય આનેયકાંડ અર્થાત્ પર્વ કહે છે. બે થી ચાર અધ્યાપ્ય સુધી ઐન્દ્રપર્વ, પાંચમો પવમાનપર્વ, છઠ્ઠો અરણ્યપર્વ અને અન્તમાં પરિશિષ્ટ રૂપે મહાનામ્ય આર્ચિકમાં મહાનામ્ય ઋચાઓ—મંત્રો આપવામાં આવેલ છે. આ પૂર્વાર્ચિકમાં ૬૫૦ મંત્રો આવેલા છે.

ઉત્તરાર્ચિકમાં રાજાણીય શાખાનુસાર નવ પ્રપાઠક છે અને તેમાં પ્રત્યેક પ્રપાઠકને બે અથવા ત્રણ પ્રપાઠકાર્પમાં મંત્રોને સૂક્ત રૂપમાં વિભક્ત કરેલ છે.

સામવેદ :

કૌશ્ઠ્ય શાખામાં ૨૧ અધ્યાયો છે. તેમાં અનેક ખંડોમાં 'સુચ' મંત્રોની સંખ્યા દર્શાવવા સમૂહ [જેને પ્રસ્તુત અનુવાદમાં સૂક્ત શીર્ષક આપેલ છે] તેથી વિભાગ કરેલ છે. આ ઉત્તરાચિકમાં ૧૨૨૫ મંત્રો આવેલા છે. આ રીતે પૂર્વાચિકના ૬૫૦ + ૧૨૨૫ = ૧૮૭૫ કુલ મંત્રો સામવેદમાં આવેલા છે.

પૂર્વ નિર્દેશાનુસાર સામવેદ એ ઉપાસનાકાંડ કે વિષયક હોવાથી તેમાં જીવત્મા દ્વારા પરમાત્માની સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ભક્તિ, અર્ચના વગેરે ઉપાસના દ્વારા - પરમાત્માની ઉપ = સમીપ કે પાસે આસન = બેસવું અર્થાત્ પરમાત્માની સમીપ થઈ જનાર છે, જેમાં સામવેદની સ્થાઓ-મંત્રો દ્વારા વિવિધ રીતે - વિભિન્ન છંદો દ્વારા ગાન કરવામાં આવે છે.

સામવેદ ઉપાસના કાંડ હોવાથી પ્રસ્તુત સામવેદનું ભાષ્ય સ્મૃતિશ્રેષ્ઠ પૂ. સ્વામીશ્રી બ્રહ્મમુનિ પરિવ્રાજક વિદ્યામર્તાંડ દ્વારા આધિદેવિક અને આધિભૌતિક ભાષ્ય-અર્થ ન કરતાં માત્ર આધ્યાત્મિક ભાવપૂર્ણ સંપૂર્ણ ભાષ્ય કરવામાં આવેલ છે. આ તેનો ગુજરાતી અનુવાદ છે. તે માટે હું સ્મૃતિ શ્રેષ્ઠ પૂ. સ્વામીશ્રી પ્રત્યે સ્મરણાંજલિ અર્પિત કરું છું.

અનુવાદ : પ્રસ્તુત અનુવાદમાં મૂળ સંસ્કૃત મંત્ર, પદ્ય = શ્લોક, પદાર્થ = શબ્દનો અર્થ ભાષ્યકાર - બ્રહ્મકારે ઉત્તરાચિકમાં ચાર અધ્યાય સુધી ભાવાર્થ આપેલ છે, અને પાંચમાં અધ્યાયથી ભાવાર્થનો પદાર્થમાં જ સમાવેશ કરેલ હોવાથી પૃથક્ ભાવાર્થ આપેલ નથી.

મૂળ ગ્રંથકર્તાએ ઉત્તરાચિકના અધ્યાયોના ખંડોમાં સંખ્યા દર્શક 'સુચ' શીર્ષક આપેલ છે તેના સ્થાને વાચકોને સમજવામાં સરળતા રહે તે માટે તે સ્થાને સૂક્ત = મંત્રોનો સમૂહનું સંખ્યાદર્શક શીર્ષક મુકેલ છે. એ જ રીતે મૂળ ભાષ્યમાં પૂર્વાચિકમાં અધ્યાય અને પ્રપાઠક બન્નેનો વિભાગ કરીને પ્રકરણનું સ્વરૂપ આપેલ છે. એ જ રીતે મૂળ ભાષ્યમાં ઉત્તરાચિકમાં માત્ર અધ્યાયો વર્ણવેલ છે. ત્યાં મેં પ્રપાઠક અને અર્થ પ્રપાઠકને સાથે મૂકીને બન્ને આચિકમાં એકસૂત્રતા રાખવાનો પ્રયાસ કરેલ છે.

વેદોને પૂર્વ અને પાશ્ચાત્ય ભાષ્યકારોએ અશ્લીલ, વિકૃત અને માત્ર કર્મકાંડપરક ગ્રંથો બનાવી દીધાં હતાં. તેને પુનઃદ્રષ્ટ્ય મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતીએ સત્ય સ્વરૂપમાં પ્રકટ કર્યો અને તેઓની વેદ પરની અપ્રતિમ આસ્થા હતી કે - "વેદ સર્વ સત્ય વિદ્યાઓનું પુસ્તક છે. વેદ ભજવા-ભજાવવા અને સાંભળવા - સંભળાવવા એ આપોનો હૃદયભાગ્ય છે."

અનંત : આ પૂર્વે મહર્ષિ દયાનંદના યજુર્વેદના ભાષ્યના ગુર્જર ભાષાન્તરે પછી આ સામવેદના આધ્યાત્મિક મુનિભાષ્યની પ્રવૃત્તિ અને પ્રકાશન માટે દર્શનયોગ મહાવિદ્યાલયના આચાર્યશ્રી જ્ઞાનેશ્વરજી આર્પનો અભાગરણ પૂર્વક આભારી છું.

'પ્રજ્ઞા' ટંકારા
વિ.સં. ૨૦૧૩ દીપાવલી.
ગા. ૯-૧૧-૨૦૦૭

વિદુષાં વશં વદ :
દયાલમુનિ આચ

योगदेव तु सर्वव्याप

9

પ્રથમ અધ્યાય

: ५५१२१६ :

વાનપ્રસ્થ સાધક આશ્રમ, આર્યવન, રોજડ.

આગ્નેય કાંડ

પ્રથમ અધ્યાય

॥ ઓઝ્મ ॥

સામવેદઃ

પૂર્વાર્ચિકઃ

આગ્નેયં પર્વ કાણ્ડમ્ વા

અથ પ્રથમોઽધ્યાયઃ

પ્રથમ પ્રપાઠકસ્ય પ્રથમોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

૧. અગ્ન આ યાહિ વીતયે ગૃણાનો હવ્યદાતયે । નિ હોતા સત્સિર્ બર્હિષિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તું વીતયે-અમારી અંદર તારી વ્યાપ્તિ-પ્રાપ્તિને માટે તથા હવ્યદાતયે-સ્વયંને તારી ભેટ આપવા માટે ગૃણાનઃ-સ્તુતિ કરેલ આયાહિ-આવ - મારા તરફ ગતિ કર. હોતા બર્હિષિ નિ સત્સિર્-મારા અધ્યાત્મ યજ્ઞના હોતા-સંપાદન કરનાર ઋત્વિક બનેલ અધ્યાત્મ યજ્ઞના સદન-ઘર હૃદયાકાશમાં-હૃદય આસન પર વિરાજમાન થા. (૧)

ભાવાર્થ : પ્રિય પરમાત્મનું ! તું સ્તુતિ કરેલ મારી તરફ આવ, મારો સ્વાર્થ છે. મારી અંદર સ્વયં જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપથી વ્યાપ્ત-પ્રાપ્ત બન, હે પરમાત્મનું ! હું માત્ર મારા સ્વાર્થ માટે તો તને બોલાવી રહ્યો નથી, પરંતુ તારો પણ સ્વાર્થ છે - સ્વયં સમર્પણનો, તું ચેતન છો અને હું પણ ચેતન છું, જેથી ચેતનથી ચેતનને પ્રેમ હોય છે કારણકે ચેતનનો ચેતન સજાતીય હોય છે, તેથી ચેતનની સાથે ચેતનની આત્મીયતા રહેલી છે.

હે પ્રભુ ! કૃપા કરીને મારા હૃદય ગૃહમાં આવ, વિરાજમાન થઈને મને પોતાનો બનાવીને મારું સમર્પણ સ્વીકાર કર, હું તને અર્પણ છું, સ્વીકાર કર, સમર્પિત છું, મને પોતાના સ્વરૂપથી પ્રભાવિત કર, જ્ઞાન-પ્રકાશથી પ્રતિભાસિત કર - “આત્મનાત્માનમભિસં વિવેશ” (યજુર્વેદ : ૩૨.૧૧) સ્વ આત્માથી મારી તારા-પરમાત્મામાં મનથી પ્રવેશ કરવાની આકાંક્ષા પૂરી કર. (૧)

૨. ત્વમગ્ને યજ્ઞાનાં હોતા વિશ્વેષાં હિતઃ । દેવેભિર્માનુષે જને ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્માનું ! ત્વં વિશ્વેષાં યજ્ઞાનાં હોતા-તું સમસ્ત યજ્ઞો - યજ્ઞનીય શ્રેષ્ઠ કર્મોનું સંપાદન કરનાર ઋત્વિજ માનુષે જને દેવેભિઃ-હિતઃ-માનુષ જગતમાં - મનુષ્ય સમાજમાં વિદ્યમાન વિદ્વાનોએ માનેલ-સ્થાપિત કરેલ, તથા માનુષે જને વિશ્વેષાં-યજ્ઞાનાં હોતા દેવેભિઃ-

હિત:-મનુષ્ય સમાજમાં થનાર-પ્રચલિત કરનાર તથા મનુષ્ય સમાજને માટે કરવામાં આવતાં સમસ્ત શ્રેષ્ઠ કર્મોનું સંપાદન કરનારા ઋષિઓએ તને માનેલ, નિર્ધારિત કરેલ અને હિત-અહિત પોતાની અંદર આધાર બનાવેલ-સ્થાપના કરેલ છે. તેથી તું મારા અધ્યાત્મ યજ્ઞના હોતા-કરનારા બનીને મારી તરફ આવ, હૃદયમાં વિરાજમાન થા.

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! હું શું કરું ? તું માત્ર મારા અધ્યાત્મ યજ્ઞનો જ હોતા-સંપાદન કરનાર જ નથી, પરંતુ માનવ સમાજમાં જેટલા પણ યજ્ઞરૂપ ભાવનાયુક્ત (પરોપકારનાં) શ્રેષ્ઠ કર્મો છે, જેવાં કે ભૂખ્યાને ભોજનદાન, પીડિતોની રક્ષા, રોગીઓને આરોગ્ય પ્રદાન, ગાયો આદિની રક્ષા, વિધાન, શિક્ષણ પ્રદાન અને યોગનું અનુષ્ઠાન વગેરે છે; તે સર્વ તને લક્ષ્ય કરીને જ છે - તારી આજ્ઞાનું પાલન છે; તારા આશીર્વાદની પ્રાપ્તિ માટે છે, તારા આશ્રયથી જ ચાલે છે અને ફળે-ફૂલે છે; તેથી તું મારી તરફ આવ, મારા હૃદયરૂપી ગૃહમાં વિરાજમાન થા, જેથી હું મારા આ અધ્યાત્મ યજ્ઞને સફળ બનાવીને તારા સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી શકું, દિવ્યજીવન બનાવી શકું, તારા સંગથી અમૃત પ્રાપ્ત કરી શકું. (૨)

૩. અગ્નિં દૂતં વૃણીમહે હોતારં વિશ્વવેદસમ્ । અસ્ય યજ્ઞસ્ય સુક્રતુમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અસ્ય યજ્ઞસ્ય-આ અધ્યાત્મ યજ્ઞના હોતારમ્-સંપાદક દૂતમ્-પોતાના દિવ્ય ગુણોના સંદેશવાહક તથા પ્રેરક વિશ્વવેદસમ્-સમસ્ત ઐશ્વર્યવાન્ સુક્રતુમ્-શ્રેષ્ઠ પ્રજ્ઞાનયુક્ત તથા ઉત્તમ પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિને માટે શ્રેષ્ઠ કર્મ કરતા અગ્નિમ્-પરમાત્માનું વૃણીમહે-વરણ કરું છું. (૩)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! તું માત્ર મારા અધ્યાત્મ યજ્ઞનો હોતા-સંપાદક જ નહિ, પરંતુ પોતાના દિવ્યગુણો-સૃષ્ટિકર્તા, કર્મફળદાતા, નિયંતા આદિનો સંદેશવાહક પણ છે.

હે પ્રિય ! “પત્ર-પત્ર તને દર્શાવી રહ્યાં છે, વસેત તારી યાદ આપી રહી છે, ફૂલ અને કળીઓ તારા ગીત ગાઈ રહી છે. ચંદ્ર અને તારાઓની ગતિ તને જણાવી રહી છે, વિવિધ શરીરો તારા કર્મફળદાતાના દર્શન કરાવી રહ્યાં છે.”

હે પરમેશ્વર ! એ જ રીતે તું પ્રેરક પણ છે, મારા જીવનનો ઉત્કર્ષક-મુમુક્ષુઓ અર્થાત્ મોક્ષના ઇચ્છુકોનો માર્ગદર્શક છે, શ્રેષ્ઠ પ્રજ્ઞાનવાન્, ઉત્તમ પ્રજ્ઞાપ્રદ અને સર્વોત્તમ કર્મકુશળ છે; તું મારા અધ્યાત્મ યજ્ઞની અત્યંત વૃદ્ધિ કર. હે સમસ્ત સુખ-સંપત્તિવાન્ ! અમને સમસ્ત સુખ-સંપત્તિનો પ્રસાદ પ્રદાન કર. હું તારું વરણ-સ્થાપન કરું છું. (૩)

૪. અગ્નિર્વૃત્રાણિ જઙ્ઘનદ્ દ્રવિણસ્યુર્વિપન્યયા । સમિદ્ધઃ શુક્ર આહુતઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અગ્નિઃ-જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મા ! તું વિપન્યયા-અમારા દ્વારા કરવામાં આવેલી વિશેષ સ્તુતિ-ધ્યાન, ઉપાસનાથી સમિદ્ધિઃ શુક્રઃ-આહુતઃ- પ્રદીપ્ત કરેલ, પ્રકાશ સ્વરૂપમાં આવેલ, સમ્યક્ રૂપે હૃદયમાં બેસાડેલ-અપનાવેલ દ્રવિણસ્યુઃ-અમારા માટે જ્ઞાન-સુખ ઐશ્વર્ય ઇચ્છનાર વૃત્રાણિ જઙ્ઘનત્-જ્ઞાન-સુખ ઐશ્વર્યનાં આવરણો-પ્રતિબંધકો અજ્ઞાન, રોગ, દુઃખ અને દરિદ્રતાનો સારી રીતે નાશ કરે છે. (૪)

ભાવાર્થ : જ્યારે મનુષ્ય પરમાત્મા દેવની વિશેષ સ્તુતિ-ધ્યાન, ઉપાસના આદિ કરે છે, ત્યારે મનુષ્યની અંદર પરમાત્મા પ્રકાશિત થઈને અજ્ઞાન આદિ બાધકોનો-વિદ્વનોનો સંપૂર્ણ વિનાશ કરે છે અને ઉપાસકની જ્ઞાન, સુખ, ઐશ્વર્યની ઈચ્છાને પૂરી કરે છે. જે માગ્યા વિના જ સર્વ કામનાઓ પૂરી કરે છે. વાસ્તવમાં મનુષ્ય વ્યર્થ ઈચ્છાઓની વૃદ્ધિ કરીને પોતાને અશાન્ત કરે છે.

જો મનુષ્ય એક પરમાત્મામાં પ્રીતિ રાખે તો અન્ય [ધન આદિની]કામના ઉત્પન્ન થવાનો પ્રસંગ જ પેદા થતો નથી. કામનાઓને-પૂર્ણ કરનાર સ્વામીને પ્રાપ્ત કરવાથી સંપત્તિમાનને અપનાવવાનો લાભ સંપત્તિભાગી બનવાનો જ છે. [અન્ય ભક્તિ, સ્તુતિને અનુરૂપ વ્યવહારથી આરાધિત પ્રભુ મનુષ્યની કામના પૂર્ણ કરે છે.] (૪)

૫. પ્રેષ્ટં વૌ અતિથિં સ્તુષે મિત્રમિવ પ્રિયમ્ । અગ્ને રથં ન વેદ્યમ્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! વ:-તું મિત્રમ્-ફવ પ્રિયમ્-મિત્ર સમાન પ્રિય, વેદ્યં રથં ન:-વેદિ = પૃથિવી પર રમણ-યાત્રા કરવા યોગ્ય પ્રિય રથની સમાન મારા અંત:કરણમાં રમણ કરનાર, પ્રેષ્ટમ્-અતિથિમ્-મિત્ર અને રથથી પણ પ્રિય અતિથિ દેવની સ્તુષે-હું સ્તુતિ કરું છું. (૫)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! તું મારો પ્રિયતમ અતિથિ છે, તું મારા હૃદયરૂપી ગૃહમાં અર્થાત્ અંત:કરણ રૂપ ઘરમાં બિરાજે છે. હે પરમાત્મન્ ! તને રથ પ્રિય છે અને મને તેથી પણ અધિક પ્રિય છે, પ્રિયતર છે, મારું શરીર એ મારો રથ છે.

મારો મિત્ર એ મારો પ્રાણ છે, પરન્તુ હે પરમાત્મન્ ! તું મને મારા શરીર અને પ્રાણ કરતાં પણ અત્યંત પ્રિય છે. હું તારી સ્નેહપૂર્વક ભાવથી સ્તુતિ કરું છું.

જેમ સાંસારિક-જીવનયાત્રામાં રથ પ્રિય અને શરીરનો સહાયક છે. જેમ સાંસારિક મિત્ર પ્રિય અને મનનો સહાયક છે; તેમ હે પરમાત્મન્ ! તું અત્યંત પ્રિય અને આત્માનો સહાયક છે. તેથી મારો અતિથિ બની જા, મારા શરીરની નસે-નસમાં વાસ કર, મારા પ્રાણમાં રમણ કર, મારા આત્મામાં સમાઈ જા-વ્યાપક બની જા. તું લેનાર અતિથિ નહિ, પરન્તુ તું તો આપનાર અતિથિ છો, તેથી તું અત્યંત પ્રિય છો, સ્તુતિ લઈ જા અને શાંતિપ્રસાદ પ્રદાન કરી જા. (૫)

૬. ત્વં નો અગ્ને મહોભિઃ પાહિ વિશ્વસ્યા અરાતેઃ । ઉત દ્વિષો મર્ત્યસ્ય ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું મર્ત્યસ્ય-મરણધર્મી-સાંસારિક મનુષ્યમાં થનારી વિશ્વસ્યા:-સમસ્ત અરાતે:- અદાન = લોભની ભાવનાથી તેમજ બીજાનું પડાવી લેવાની પ્રવૃત્તિથી; ઉત-અને દ્વિષ:-દ્વેષ ભાવનાથી મહોભિઃ-તારા મહત્વો-જ્ઞાન અને બળ દ્વારા ન:-પાહિ-અમારી રક્ષા કર. (૬)

ભાવાર્થ : સામાન્ય સંસારી મનુષ્યની અંદર અનેક પ્રકારની અ-દાનની ભાવના અર્થાત્ પોતાની જરૂરિયાત કરતાં તેની પાસે વધુ હોવા છતાં પણ અન્ય જરૂરિયાતવાળાને પોતાનાં ધન, અન્ન અને વિદ્યા આદિ ન આપવાની ભાવના, આ ઉપરાંત બીજાનું પડાવી લેવાની પ્રવૃત્તિ કરવી. એ જ રીતે વિવિધ દ્વેષ

આગ્નેય કાંડ

૧૪

પ્રથમ અધ્યાય

ભાવના અર્થાત્ બીજાથી થોડો પણ અપકાર-હાનિ થાય અથવા પોતાની ઈચ્છા પૂર્તિ ન થતાં તેના પર ક્રોધ કરવાની અને પીડા આપવાની ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે.

આ પ્રકારની ભાવનાઓથી બીજાઓની તો હાનિ થાય કે નહિ, પરંતુ પોતાની તો જરૂર હાનિ થાય જ છે. પોતાનું અંતઃકરણ મલિન અને આત્મા અશાન્ત બને છે, તેમાં પરમાત્માનો સંસંગ તો મળે જ ક્યાંથી ?

હે પ્રભુ ! મારામાં-ઉપાસકમાં આવી અદાન = દાન ન આપવાની તથા દ્વેષ કરવાની ભાવના ઉત્પન્ન થાય નહિ, તેથી મારી રક્ષા કર-મને બચાવ. (૬)

૭. एहू षु ब्रवाणि तेऽग्न इत्येतरा गिरः। एभिर्वर्धास इन्दुभिः ॥ ७ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તે-તારા માટે **ઇતરા-ગિરઃ-ઉ-ઇત્યા સુબ્રવાણિ-** ઉપાસના સમયથી ભિન્ન વ્યવહારકાળમાં પણ વાણીઓ-વાણીમાં અવશ્ય ઈત્યા = સત્ય જ બોલું, બોલું છું અને બોલીશ. **એભિઃ-ઇન્દુભિઃ-વર્ધાસે-** એ ઈન્દ્ર = સોમો આદ્ર ઉપાસના રસોથી વર્ધાસે = તું-પ્રભુ વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે - મારી અંદર સાક્ષાત્ થતો રહે છે, તેથી **એહિ-**મારા હૃદયરૂપ યજ્ઞ ગૃહમાં આવ-વિરાજમાન થા. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ ઉપાસનાકાળમાં પરમાત્માની સત્ય ભાવથી સ્તુતિ અને ઉપાસના કરવામાં આવે, તેમ વ્યવહારકાળમાં પણ આચરણ કરવું જોઈએ. પરંતુ ઉપાસનાકાળમાં અન્ય સ્તુતિ કરવી અને વ્યવહારમાં તેથી વિપરીત આચરણ કરવું યોગ્ય નથી. ઉપાસકે આધ્યાત્મિક અને સાંસારિક બન્ને સમયમાં એક સત્ય પર નિર્ભર રહેવું જોઈએ. પ્રવંચના-ઠગાઈથી દૂર રહેવું જોઈએ.

પરમાત્મા બહારની અને અંદરની સર્વ વાતો જાણે છે, તે કદી ઠગાતો નથી. સત્ય સ્તુતિ તો બહાર અને અંદર જીવનમાં સમાન રૂપમાં હોવી જોઈએ, ત્યારે જ તેની અંદર સાક્ષાત્કારની વૃદ્ધિ થતી રહે છે; કારણ કે પરમાત્મા સ્વયં - **સત્યશ્ચિત્રઃ સ્વસ્તમ-સત્ય સ્વરૂપ** છે અને તે **સત્યેન લભ્યઃ-સત્ય** થી જ પ્રાપ્ત થાય છે. (૭)

૮. आ ते वत्सो मनो यमत् परमाच्चित् सधस्थात्। अग्नै त्वां कामये गिरा ॥ ८ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મનું ! **વત્સઃ-તારા** ગુણોનો વક્તા-સ્તુતિકર્તા હું **પરમાત્ સધસ્થાત્-ચિત્-પરમ સહસ્થાન** - મોક્ષ ધામથી પણ **તે મનઃ-આ યમત્-તારા** માનનીય સ્વરૂપને સ્વ આત્મામાં ખેંચીને લઈ આવું છું **ત્વાં ગિરા કામયે-**તને સ્તુતિ દ્વારા ચાહું છું - ઈચ્છું છું કે પ્રેમ કરું છું.

ભાવાર્થ : હે મારા પરમ પ્રિય પરમાત્મનું ! જો કે તું સર્વવ્યાપક છે, પરંતુ કેવલ્ય = મોક્ષની દૃષ્ટિએ તારું સ્થાન પરમ સધસ્થ - મોક્ષધામ છે, જ્યાં તારો અને મારો પરમ સહવાસ થાય છે, સંસારમાં રહેતા તારો અને મારો સહવાસ મારા હૃદય-ગૃહમાં થાય છે, પરંતુ તે સ્થાન અલ્પ છે, અવમ સધસ્થ છે, જેથી જ્યાં સુધી પરમ સધસ્થ - મોક્ષધામમાં ન પહોંચું, ત્યાં સુધી હાં, એ મારા અલ્પ હૃદય ગૃહમાં તારા મનનીય

આગ્નેય કાંડ

૧૫

પ્રથમ અધ્યાય

સ્વરૂપને અવશ્ય પરમ સધસ્થ-મોક્ષધામની સ્તુતિ બળથી ખેંચીને લાવું છું. તથા તને અંગ સંગી બનાવું છું. કારણ કે હું તને સ્તુતિ દ્વારા ચાહું છું, તને તારી સ્તુતિ જોઈએ. મને તારું મનનીય સ્વરૂપ જોઈએ.

જ્યારે હું સ્તુતિ કરતાં-કરતાં મારા આત્માને પૂર્ણ રૂપથી ઝુકાવી દઉં છું, ત્યારે તું પણ પોતાના મનનીય સ્વરૂપને મારી તરફ નમાવી દે છે. સ્તુતિ તારા દર્શનનું અમોઘ સાધન છે, તેથી સ્તુતિ દ્વારા તને ચાહું છું. ખાલી હાથે નહિ, પરંતુ સ્તુતિની ભેટ દ્વારા મળું છું. (૮)

૧. ત્વામગ્ને પુષ્કરાદધ્યથર્વા નિરમન્થત । મૂર્ધ્નો વિશ્વસ્ય વાઘતઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મનું ! ત્વામ્-તને અથર્વા-સ્થિર ચિત્તવૃત્તિવાળા ધ્યાનીજન વિશ્વસ્ય મૂર્ધ્નઃ-વાઘતઃ-સમસ્ત પ્રાણી માત્રના મૂર્ધારૂપ તથા વહન કરનાર વાહક-નિર્વાહક પુષ્કરાત્-અધિ-પુષ્કર-વપુષ્કર - શરીર નિર્માણ કરનાર હૃદય કમળમાં નિરમન્થત-મંથન કરે છે - સાક્ષાત્ કરે છે. (૮)

ભાવાર્થ : હાં, હે મારા પરમાત્મનું ! હું સમજી ગયો, તારું અવમ સધસ્થ મારા શરીરમાં હૃદય ગુહ-ગુહા છે, જે દેહનું નિર્માણ કરનાર અને રક્ત તથા પ્રાણોનું મુખ્ય વાહક છે. આ સ્થાન પર જ અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય દ્વારા અથવા સગુણ અને નિર્ગુણ સ્તુતિઓના સારી રીતે મંથન દ્વારા સ્થિર ધ્યાની-યોગી તને પ્રકાશિત કરે છે - તારો સાક્ષાત્ કરે છે.

જેમ અરણીના બે લાકડાના અનુલોમ અને પ્રતિલોમ મંથન કે રગડવાથી અથવા ખનિજ પદાર્થોને પરસ્પર રગડવાથી અગ્નિને પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. તેમ તારો-પરમાત્માનો સાક્ષાત્ કરીને હું પણ સ્વયંને કૃતકૃત્ય કરું. (૮)

૧૦. અગ્ને વિવસ્વદા ભરાસ્મધ્યમૂતયે મહે । દેવો હ્યસિ નો દૃશે ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તું અસ્મમ્યમ્-અમારા માટે મહે-ઋતયે-મહાન રક્ષા-અખંડ સુખ સંપત્તિ-મુક્તિને માટે વિવસ્વત્-આભર-અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય દ્વારા સાધ્ય તારા વિશેષ પ્રકાશમય વાસવાળા સ્વરૂપ સુધી લઈ જા-પ્રાપ્ત કરાવ. દૃશે-દર્શન કરવા-સાક્ષાત્ કરવા માટે નઃ-દેવઃ-હિ-અસિ-તું અમારો ઈષ્ટ દેવ છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે પ્રભો ! અમારા માટે જે મહાન રક્ષા, અખંડ સુખ-સંપત્તિરૂપ મોક્ષ છે, તેની પ્રાપ્તિ માટે અભ્યાસ અને વૈરાગ્યના દ્વારા અથવા સગુણ અને નિર્ગુણ સ્તુતિ દ્વારા સિદ્ધ થનાર તારું વિશેષ પ્રકાશમય-દીપ્ત સ્વરૂપ છે તેને પ્રકાશિત કર-પ્રાપ્ત કરાવ, તે અમારા દર્શનને માટે-સાક્ષાત્ કરવા માટે છે. અમે તેના અર્થી = યાચક છીએ અને તું અમારો ઈષ્ટ દેવ છે. તો પછી અમે તે દર્શનથી કેમ વંચિત રહી શકીએ ?

અમે તેના સાધનરૂપ અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય તથા સગુણ અને નિર્ગુણ સ્તુતિરૂપ તીવ્ર સંવેગથી કરી રહ્યા છીએ, જેથી અવશ્ય તારા દર્શન કરીશું; કારણકે અમે મનુષ્ય છીએ, મનનશીલ છીએ, તારા દર્શન માટે ઉત્સુક છીએ. પણ માત્ર સંસારને જુએ છે, મનન કરતા નથી, તેની દૃષ્ટિ સ્થૂલ છે, તેમાં મનન કરવાની દૃષ્ટિ નથી. અમારી દૃષ્ટિમાં મનન છે, જો મનન ન હોય તો અમે પણ તારા દર્શન વિના પણ સમાન બની જઈએ. સંસારમાં માનવ રૂપમાં આવ્યો, પરંતુ તારાં દર્શન વિના ખાલી હાથે પાછો ફર્યો તો માનવ જીવનનો શો લાભ ? (એળે ગયો અવતાર !) (૧૦)

ખંડ-૨

૧૧. નમસ્તે અગ્નિ ઓજસે ગૃણન્તિ દેવ કૃષ્ટયઃ । અમૈરમિત્રમર્દય ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્ને દેવ-હે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મ દેવ ! કૃષ્ટયઃ-તને પોતાની તરફ કર્ષણશીલ-બેચનાર અથવા તારા પ્રત્યે આકૃષ્ટ થયેલ ઉપાસક મનુષ્ય ઓજસે-ઓજ = આત્મબળ, જ્ઞાનબળ પ્રાપ્ત કરવા માટે તે નમઃ-ગૃણન્તિ-તારા માટે નમ્ર સ્તવન-સ્તુતિનું ઉચ્ચારણ કરે છે. અમિત્રમ્-અમૈઃ અર્દય-અધ્યાત્મ યજ્ઞના નાશક કામ, ક્રોધ આદિ શત્રુને બળ દ્વારા અર્દય = નષ્ટ કર - સમાપ્ત કર. (૧)

ભાવાર્થ : હે પ્રિય પરમાત્મન ! તને પોતાની તરફ આકર્ષિત કરનાર અથવા તારા પ્રત્યે આકૃષ્ટ થયેલ ઉપાસકજન તારા તરફ આવવા માટે ઓજ = આત્મબળ, જ્ઞાનબળને પ્રાપ્ત કરવા માટે તારી નમ્ર - રસયુક્ત સ્તુતિઓ કર્યા કરે છે, તેથી હું તારા તરફ આવવા માટે તારી નમ્ર-મધુર સ્તુતિઓ કરું છું.

તારા તરફ આવવા માટે કામ, ક્રોધ આદિ શત્રુ બાધક-વિઘ્નરૂપ છે, તેને તારા બળથી નષ્ટ કર, જ્યારે હું તારી તરફ આવવા ઇચ્છુ છું, તો એ વિઘ્નરૂપ બનીને આગળ ઊભા થઈ જાય છે. તું ઓજ સ્વરૂપ છો, મને ઓજ આપ - “ઓજોઽસ્યોજો મયિ ધેહિ”-યજુ ૧૮.૮ (૧)

૧૨. દૂતં વો વિશ્વવેદસં હવ્યવાહમમર્ત્યમ્ । યજિષ્ઠમૃજ્જસે ગિરા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : દૂતમ્-સ્વયં દિવ્યગુણોના સંદેશ વાહક, પ્રેરક વિશ્વવેદસમ્-સમસ્ત ઐશ્વર્યવાન, હવ્યવાહમ્-મારા હાવભાવ પૂર્ણ આત્મ હવિને મોક્ષધામની પ્રાપ્તિ માટે સ્વીકાર કરનાર, અમર્ત્યમ્-મરણધર્મા-મનુષ્ય સમાન જન્મ-મરણ, અજ્ઞાન આદિ ગુણોથી રહિત, યજિષ્ઠમ્-મારા અધ્યાત્મ યજ્ઞના મહાન સંપાદક વઃ- તને-જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્માને ગિરા-સ્તુતિરૂપ વાણીથી ઋજ્જસે-પ્રસાધિત - આરાધિત કરું છું-અનુકૂળ બનાવું છું. મારી અંદર સારી રીતે સ્થાપિત કરું છું. (૨)

ભાવાર્થ : હે મારા અધ્યાત્મ યજ્ઞના મહાન સંપાદક પરમાત્મન ! તું તારા ગુણોનો સંદેશ આપનાર, મારી અંદર દિવ્ય ગુણોને પ્રેરિત કરનાર, અગ્રણી અને અમર્ત્ય - અમર ધર્મયુક્ત છો; હું તો મર્ત્ય છું- મરણ ધર્મા છું કારણકે (યદા સર્વે પ્રમુચ્યન્તે કામા યેઽસ્ય હૃદિ શ્રિતાઃ । અથ મર્ત્યો અમૃતો ભવત્યત્ર બ્રહ્મા સમશ્નુતે - કઠી. ૨-૬-૧૫) કામ ભોગોને વશ મનુષ્ય મરેલ રહે છે, કામનાઓની પૂર્તિ ન થતાં મનુષ્ય ‘હું મરી ગયો’ કહે છે, અધિક ભોગનુ સેવન કરવાથી ‘હું મરી ગયો’, કામ્ય વસ્તુઓનો નાશ થાય તો ‘હું મરી ગયો’ કહે છે અને તેનો નાશ થતાંની સાથે ‘હાય ! હું મરી ગયો’- પોતાનો નાશ થયેલ માને છે. તેથી હે પરમાત્મન ! હું તને સ્તુતિ દ્વારા અંદર પ્રસિદ્ધ કરું છું - સાક્ષાત્ કરું છું. (૨)

૧૩. ઉપ ત્વા જામયો ગિરો દેદિશતીર્હવિષ્કૃતઃ । વાયોરનીકે અસ્થિરન્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હવિષ્કૃતઃ-જેમ હવિ = આહુતિઓને આપનારની આહુતિઓ વાયોઃ-અનીકે-વાયુના દળ

આગ્નેય કાંડ

૧૭

પ્રથમ અધ્યાય

= વાદળાઓમાં **ઉપ-અસ્થિરન્**-ઉપસ્થિત થાય છે. અર્થાત્ ફરી વર્ષાનું જળ લાવવા માટે પહોંચી જાય છે; તેમ **જામયઃ-દેદિશતીઃ-ગિરઃ-** એક પછી બીજી ગતિ કરતી, નિરંતર આગળ પ્રગતિ ક્રમથી એક બીજીને પ્રેરિત કરતી સ્તુતિઓ **ત્વા**-તારા-પરમાત્મામાં સ્થિત થાય છે - પહોંચી જાય છે અને ઉપાસક સુધી તારા દર્શનામૃતને લાવવા માટે પુનઃ લઈ આવે છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! જેમ આહુતિઓ વાયુદળ-વાદળાઓમાં જઈને વૃષ્ટિજળને વરસાવે છે, તેમ જ ઉપાસકની હાવ-ભાવ પૂર્ણ આન્તરિક સત્ય સ્તુતિઓ પરસ્પર નિરંતર ક્રમથી એક પછી બીજી વધીને અગ્ર ગતિ કરતી, એક બીજીને પ્રેરિત કરીને, તારા સુધી પહોંચીને, તારા દર્શનામૃતને મારા સુધી વરસાવવામાં લઈ આવવામાં સમર્થ બને છે. તેથી હું અધ્યાત્મ પ્રયોગકર્તા તારા દર્શનામૃતને પ્રાપ્ત કરવા-પાન કરવામાં અવશ્ય સમર્થ બની શકું છું. (૩)

૧૪. ઉપ ત્વાગ્ને દિવેદિવે દૌષાવસ્તર્ધિયા વયમ્ । નમો ભરન્ત એમસિ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **અગ્ને**-હે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! **વયમ્**-અમે **દિવે દિવે**-પ્રતિદિન - નિરંતર **દૌષાવસ્તઃ**-સાયં પ્રાતઃ **ધિયા**-ધ્યાનવૃત્તિ-ધારણા અથવા મનથી **નમઃ-ભરન્તઃ**-સ્તુતિ સમર્પણ કરતાં **ત્વા**-તારી **ઉપ-એમસિ**-સમીપ પ્રાપ્ત થઈએ છીએ. (૪)

ભાવાર્થ : પ્રિય પરમાત્મન્ ! અમે તારી સમીપતા પ્રાપ્ત કરવા માટે સવારે અને સાંજે બન્ને સમય પ્રતિદિન ધ્યાન અને સ્વાત્માના નમ્ર-વિનયભાવનું અનુષ્ઠાન કરીએ છીએ.

ધ્યાન-તારા ગુણોના ચિંતન દ્વારા તારા પ્રત્યે અભિરુચિરૂપ પરવૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે; તથા નમસ્કાર-સ્વ-આત્મ સમર્પણથી અભ્યાસ સિદ્ધ થાય છે. ધ્યાનથી-ગુણાનુરાગ અને વૈરાગ્યથી વ્યસન-વાસનારૂપ કાલિમા છૂટી જાય છે; તેમજ કૃતદ્વંદ્વતા અને નાસ્તિકતા રૂપ કઠોરતાનો ત્યાગ થાય છે, સર્વતો ભાવથી સ્વાત્મ સમર્પણના અભ્યાસ દ્વારા, તે હું ઉપાસક તે બન્નેનું પ્રાતઃ સાયં પ્રતિદિન સેવન કરીને તને પ્રાપ્ત કરું. (૪)

૧૫. જરાબોધ તદ્વિવિદ્ધિ વિશેવિશે યજ્ઞિયાય । સ્તોમં રુદ્રાય દૃશીકમ્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **જરાબોધઃ**-સ્તુતિ દ્વારા બોધ-જ્ઞાન કરાવનાર **વિશે વિશે**-પ્રત્યેક મનોનિવેશરૂપ ધ્યાન-યજ્ઞના માટે **યજ્ઞિયાય સ્વાય**-તું ધ્યાનયજ્ઞના અભીષ્ટ દેવ તથા સ્તુતિ દ્વારા પૂર્ણ પ્રકાશમાન થયેલ અથવા જરા-વૃદ્ધાવસ્થા દ્વારા રડાવનાર પરમાત્માને માટે **તત્-દૃશીકં સ્તોમમ્**-તે દર્શન સાધક-નેત્રથી જોયેલ સ્તુતિ વચનને **વિવિદ્ધિ**-સમ્યક્ રીતે અપનાવી લે.

ભાવાર્થ : હે પ્રિય પરમાત્મન્ ! જ્યારે હું તારી સ્તુતિ કરું છું, ત્યારે તું મને બોધ-જ્ઞાન આપે છે. તથા જરા-વૃદ્ધાવસ્થામાં સાવધાન કરે છે - નાશવાન સંસારથી છૂટીને તારા શરણમાં આવવા માટે પ્રેરિત કરે છે.

આ રીતે બોધ કરાવનાર પરમાત્મન્ ! તું મારા પ્રત્યેક મનોનિવેશરૂપ ધ્યાનયજ્ઞમાં પ્રવેશ કર-પ્રાપ્ત થા - પોતાનો માનીને સ્વીકાર કર. તું પ્રકાશસ્વરૂપ ધ્યાનયજ્ઞના ઈષ્ટદેવ તથા જન્મ-જન્માન્તરના ભોગોની

દોડમાં પડેલાને પૂર્ણ પશ્ચાતાપ કરાવનારને માટે દર્શન સાધન મારી સ્તુતિ સમૂહનો સ્વીકાર કર. (૫)

૧૬. પ્રતિ ત્વં ચારુમધ્વરં ગોપીથાય પ્ર હૂયસે । મરુદ્ધિરગ્ન આ ગહિ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : ત્વં ચારુમ-અધ્વરં પ્રતિ-તે સુંદર તથા હિંસા, ચંચળતા આદિ દોષો રહિત અધ્યાત્મયજ્ઞમાં-તેના સાધન માટે ગોપીથાય-સ્તુતિ-પ્રાર્થના-ઉપાસના રસરૂપ સોમપાન કરવા-સ્વીકાર કરવા માટે અગ્ને પ્રહૂયસે-પરમાત્મન્ ! તને આમંત્રિત કરવામાં આવે છે મરુદ્ધિઃ-આગહિ-તું તારા જ્ઞાન-આનંદ પ્રકાશની રશ્મિઓ-કિરણોની સાથે આવ. (૬)

ભાવાર્થ : હે પ્રિય પરમાત્મન્ ! એ સત્ય છે કે જ્યારે હું હાવ-ભાવપૂર્ણ સ્તુતિ-પ્રાર્થના-ઉપાસના રૂપ સોમરસ તને અર્પણ કરું છું, ત્યારે આમંત્રિત કરેલ તું મારા ચારુ = સુંદર અધ્યાત્મયજ્ઞમાં આવે છે અને તું પોતાના જ્ઞાન-આનંદ પ્રકાશયુક્ત ગુણોની સાથે આવે છે, મને જ્ઞાન-આનંદ પ્રકાશનો પ્રસાદ પ્રદાન કરતો આવે છે; હે વરદાતા ! તારું વરદ-કૃપાળુ શરણ પ્રાપ્ત કરવા માટે મારો અધ્યાત્મયજ્ઞ ચાલુ રહે. (૬)

૧૭. અશ્વં ન ત્વા વારવન્તં વન્દધ્યા અગ્નિં નમોભિઃ ।

સમ્રાજન્તમધ્વરાણામ્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : અશ્વં ન વારવન્તમ્-દંશમશક નિવારક બાલવાળા ઘોડાની સમાન અધ્યાત્મયાજ્ઞનું વહનકર્તા, વિઘ્નહર્તા અને દોષ-નિવારણ બળવાળા તથા વરણ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય જ્ઞાન-આનંદ ગુણવાળા અધ્વરાણાં-સમ્રાજં તં ત્વા-અગ્નિમ્-વિવિધ સ્તુતિ-પ્રાર્થના-ઉપાસના યજ્ઞોના અધિનાયક, પ્રકાશક તારી-પરમાત્માની નમોભિઃ-વંદધ્યા-નમસ્કારો દ્વારા આત્મસમર્પણ ભાવથી સ્તુતિ કરું છું. (૭)

ભાવાર્થ : હે અધ્યાત્મયજ્ઞની તરફ લઈ જનાર, તેમાં આવનારા વિઘ્ન-બાધાઓ, દોષ પ્રકોપોનું નિવારણ કરનારા, ઘોડાની સમાન સંસાર યાત્રા સુખ પૂર્વક કરાવનાર પરમાત્મન્ ! વિવિધ સ્તુતિ-પ્રાર્થના-ઉપાસનાઓ દ્વારા તારી પૂજા કરું છું. મને તારા શરણમાં સ્વીકાર કર. (૭)

૧૮. ઔર્વભૃગુવચ્ચુચિમખ્વાનવદા હુવે । અગ્નિં સમુદ્રવાસસમ્ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ઔર્વ ભૃગુવત્-ઉર્વી = પૃથિવીમાં ઉત્પન્ન ઔર્વ = ગંધક પોટાસ આદિ ખનિજ પદાર્થો દ્વારા અગ્નિને પ્રકટ કરનારા રાસાયનિક વિદ્વાનોની સમાન-જેમ તે ભૂમિના પદાર્થોથી અગ્નિને પ્રકટ કરે છે. અખ્વાનવત્-મંથનનું સેવન કરનારાઓની સમાન, અથવા બન્ને હાથો, પ્રશસ્ત ભુજાઓવાળા શિલ્પીજન સમાન, અગ્નિને પ્રકટ કરે છે; તેમ હું અધ્યાત્મયજ્ઞકર્તા ઉપાસક આધ્યાત્મિક ભૃગુ અને આધ્યાત્મિક અખ્વાન-હાથોવાળો બનીને સમુદ્રવાસસં શુચિમ્-અગ્નિમ્-આહુવે-અન્તરિક્ષ - આકાશ - મહાકાશ હે વાસસ્ - જેનું વાસ સ્થાન તે વ્યાપ્ત પરમાત્મા અગ્નિને પ્રદીપ્ત-સાક્ષાત્ આમંત્રિત કરું છું - પ્રાપ્ત કરું છું - પ્રકટ કરું છું.

[આ મંત્રમાં ઔર્વ ભૃગુ અને અખ્વાનની સમાન શુચિ, અગ્નિ અને અન્તરિક્ષ વાસ-વ્યાપ્ત પ્રભુને

પ્રાપ્ત કરવાનું વર્ણન છે. અનુ.]

ભાવાર્થ : જેમ અગ્નિવિદ્યાના નિષ્ણાત વિદ્વાન ગંધક આદિ પદાર્થોના મિશ્રણથી અથવા ચક્રમક પર લોઢાના ઘર્ષણ-રગડવાથી અથવા અરણીના લાકડાના મંથનથી અગ્નિને પ્રકટ કરે છે; “તેમ અધ્યાત્મયાજિક ધ્યાની ઉપાસક પણ અભ્યાસ અને વૈરાગ્યના સ્વાધ્યાય, જપ અને યોગ-અર્થ ભાવનના મિશ્રણથી વિદ્યાકાશ-સમસ્ત સંસારમાં વ્યાપ્ત પરમાત્માને મારી અંદર પ્રકાશિત કરી શકું છું.”

તેથી હું આત્મ સમર્પણ કરનાર ધ્યાની ઉપાસક પણ હે પરમાત્મા ! તને મારી અંદર સાક્ષાત્ કરી શકીશ; તને મારી અંદર આમંત્રિત કરું છું. (૮)

૧૯. અગ્નિમિન્ધાનો મનસા ધિયં સચેત મર્ત્યઃ । અગ્નિમિન્ધે વિવસ્વભિઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : મર્ત્યઃ-મનુષ્ય અગ્નિમ્-ઇન્ધાન:-પરમાત્મારૂપ અગ્નિને અથવા જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્માને પોતાની અંદર પ્રકાશિત-સાક્ષાત્ કરવા માટે મનસા ધિયં સચેત-મનથી પરમાત્માનું સેવન કરે કે - વિવસ્વભિઃ-અગ્નિમ્-ઇન્ધે-હું વિવાસતિ = પરિચર્યા કર્મો યથા - નિદિધ્યાસન, અભ્યાસ, ક્રિયાઓ દ્વારા પરમાત્માને પ્રકાશિત કરું - સાક્ષાત્ કરું. (૯)

ભાવાર્થ : પરમાત્માને પોતાની અંદર પ્રકાશિત અર્થાત્ સાક્ષાત્ કરવા માટે મનુષ્યે શ્રુતિઓ દ્વારા પરમાત્માના ગુણોનું શ્રવણ કરીને તેને જગતની રચનાનું મનથી મનન કરવું જોઈએ. યથા વિભિન્ન હાથી અને ઊંટ જેવા પ્રાણીઓનાં શરીરની રચનામાં લાંબી સૂંઠ અને ઊંચી ડોકથી ઉપર અને નીચેથી ખાવાનું પ્રાપ્ત કરે છે, ભૂતલ પર ઊંચા સ્થાનો પરથી જલની ધારાઓ નીચેના સ્થાનમાં વહાવીને, અત્યંત નીચેના સ્થાન સમુદ્રમાં પહોંચાડીને, ભૂમિ પર મનુષ્ય આદિના નિવાસ માટે જમીનની રચના કરવી, આકાશમાં ગ્રહ, તારા વગેરેને તેઓની ગતિમાં ચલાવવા વગેરેનાં પરમાણુઓનું મનન-ચિંતન ધ્યાન અને સમાધિરૂપ અભ્યાસ ક્રિયાઓથી નિદિધ્યાસન કરીને પરમાત્માને પોતાની અંદર પ્રકાશિત-સાક્ષાત્ કરે. હું ઉપાસક આ રીતે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરું. (૯)

૨૦. આદિત્યપ્રત્યસ્ય રેતસો જ્યોતિઃ પશ્યન્તિ વાસરમ્ । પરો यदिध्यते दिवि ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : આત્-ઇત્-ત્યાર પછી - નિદિધ્યાસનરૂપ અભ્યાસ પછી પ્રત્યસ્ય રેતસઃ-આ જગતમાં પૂર્વ વિદ્યમાન શાસ્વત અને સમસ્ત જગતમાં પ્રાપ્ત રેતસઃ = અગ્નિ-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મા વાસરં જ્યોતિઃ-‘વાસ-ર’ મુક્ત આત્માઓને વસાવનારી જ્યોતિને પશ્યન્તિ-ધ્યાનીજન નિહાળે છે. યત્-દિવિ પરઃ-ઇધ્યતે-જે દેદીપ્યમાન અમૃતરૂપ મોક્ષધામમાં અત્યંત દીપ્ત થઈ રહી છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : જગતમાં પૂર્વ વિદ્યમાન અને જગતમાં વ્યાપ્ત પરમાત્માની જ્યોતિ જે પ્રકાશમય મોક્ષધામમાં અત્યંત દીપ્ત થઈ રહી છે, તેને ધ્યાનીજન યોગાભ્યાસ પછી સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત કર્યા કરે છે.

પરમાત્માનું જે જ્યોતિસ્વરૂપ અનન્ત મોક્ષધામમાં છે, તેની ધ્યાનીજનના હૃદયમાં સાક્ષાત્ થાય છે, જે અલ્પકાલીન અને એક દેશીય સભાન પ્રતીત થાય છે, પરમાત્મા તો અનંત છે, પરન્તુ મનુષ્ય

આગ્નેય કાંડ

૨૦

પ્રથમ અધ્યાય

અનંત બની શકતો નથી, જેથી મનુષ્યનો અધિકાર હૃદયમાં જ સાક્ષાત્ કરવાનો છે. “હૃદયેક્ષા તુ માનુષ્યાધિકારત્વાત્” (વેદાન્ત. ૧ : ૩ : ૨૫) (૧૦)

ખંડ-૩

૨૧. અગ્નિં વો વૃધન્તમધ્વરાણાં પુસ્તમમ્। અચ્છ નષ્ટ્રે સહસ્વતે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અધ્વરાણાં વૃધન્તં પુસ્તમમ્-હિંસા રહિત-અહિંસા, સત્ય આદિ વ્રતોની વૃદ્ધિ કરનાર, અતિ મહાન-સર્વથી મહાન તથા કમનીય - સુંદર વ:-અગ્નિમ્-તું જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્માને નષ્ટ્રે સહસ્વતે-તારો નપ્તા = પુત્ર-પૌત્ર-સંબંધી થવા માટે, સહસ્વાન્-બળવાન થવા માટે-પરમાત્મા મને પોતાનો નપ્તા બનાવી દે અર્થાત્ તારાથી દૂર ન થાઉં, પતિત ન બનું અને સહ:-આત્મબળ આપ - [પ્રભુ પ્રવણ વ્યક્તિ પતિત થતો નથી] તેથી અચ્છ-તારો અભ્યાસ કરું-તને સમ્યક્ રીતે પ્રાપ્ત કરું. (૧)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ! તું અધ્યાત્મયજ્ઞના અંગો અહિંસા, સત્ય આદિ સદ્વ્રતોની વૃદ્ધિ કરનાર છે, તારા શરણમાં આવવાથી તેની વૃદ્ધિ થાય છે. સૂર્ય આદિ મહાન પિંડો પુરુ છે, મહાન છે, આકાશ વ્યાપક હોવાથી પુરુતર, અત્યંત મહાન છે, તું તો આકાશથી પણ મહાન હોવાથી પુરુતમ છે, ત્વમસ્ય પારે રજસો વ્યોમનઃ (ઋ. ૧ : ૫૨ : ૧૨). (૧)

પરમાત્મા ! તું આકાશથી પણ પાર છે, કામનાની પૂર્તિ કરનાર હોવાથી અત્યંત કમનીય પણ છે. હું તારો નપ્તા-પૌત્ર બની જાઉં - તારો પૌત્રવત્ અતિ પ્રિય બની જાઉં - આત્મજ = પુત્ર બની જાઉં અને સહસ = બળનો ભાગી બની જાઉં - તને મારી પીઠ પર રાખીને - માનીને બળવાન રહું. સહસ્વાન્ = બળવાન બનીને સંસારના ઐશ્વર્યનો ભોગ કરું અને નપ્તા - ગુણવાન બનીને મોક્ષના અમૃત આનંદને પ્રાપ્ત કરું. [સર્વાંગીણ ઉન્નતિ, શ્રેષ્ઠ કર્મોની પૂર્તિ, અપતન અને બળની પ્રાપ્તિ માટે પ્રભુને પ્રાપ્ત કરો અનુ.] (૧)

૨૨. અગ્નિસ્તિગ્મેન શોચિષા યંસદ્વિશ્વં ન્યાઝત્રિણમ્।

અગ્નિર્નો વંસતે રયિમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્નિઃ-વિશ્વમ્-અત્રિણમ્-તેજસ્વરૂપ પરમાત્માના ઉપાસકની અંદર ઉત્પન્ન-ઉઠનાર સમસ્ત પાપભાવને તિગ્મેન શોચિષા નિયંસત્-તિગ્મેન = તીક્ષ્ણ શોચિતા = જ્ઞાનમય તેજથી નિયંસત = નિયંત્રણ કરે છે - દબાવી દે છે - અર્કિચિત્કર કરી નાખે છે, પુનઃ અગ્નિઃ-જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મા નઃ-અમારા માટે રયિમ્ વંસતે-અધ્યાત્મધન- અમૃતાનંદને પ્રદાન કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા જ્યારે મારી-ઉપાસકની અંદર સાક્ષાત્ પ્રકાશિત થાય છે, ત્યારે પોતાના જ્ઞાનમય તેજથી મારા આત્મિક જીવના ભક્ષક તત્વો-પાપભાવો નિયંત્રિત કરે છે - ભસ્મીભૂત કરીને મને આધ્યાત્મિક અમૃતધનનો ભાગી બનાવી દે છે. કારણ કે તે મારા આત્માનો પણ આત્મા છે. “ય આત્મનિ તિષ્ઠન્-આત્મા યસ્ય શરીરમ્” (શત.) જેમ મારા આત્માનું શરીર મારી દેખરેખમાં રહેતું હોવાથી, તેને નિર્દોષ રાખવાનું મને ધ્યાન રહે છે, હું તેને યત્નપૂર્વક નિર્દોષ રાખું છું, તેમ હું-આત્મા તે પરમાત્માનું શરીર

છું, તો મને નિર્દોષ રાખવો, મારામાં સ્વગુણ પ્રસાદને પ્રવિષ્ટ કરવા તે સ્વાભાવિક છે. (૨)

૨૩. અગ્ને મૃડ મહાં અસ્યય આ દેવયું જનમ્ । ઇયેથ બર્હિશસદમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મહાન-અયઃ-અસિ-મહાન પ્રગતિશીલ છે. દેવયુવં જનં મૃડ-હું તને-ઈષ્ટદેવને ચાહનાર છું, મને મૃડ = સુખી બનાવ. આસદં બર્હિઃ-આ-ઇયેથ-સમ્યક્ બેસવા યોગ્ય મારા હૃદયાવકાશરૂપ સદન-ગૃહમાં પૂર્ણરૂપમાં વિરાજમાન થા. (૩)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! સંબંધીઓ અને મિત્રો સુખ આપનાર છે, પરંતુ સદા અને સાચુ સુખ આપી શકતા નથી, જડ વસ્તુઓનું સુખ તો ક્ષણિક હોય છે, તેમાં પણ “ભોગે રોગભયં વિયોગે શોકભયમ્”-તેના ભોગમાં રોગનો ભય અને વિયોગમાં શોક ભય રહેલો છે.

સાચું સુખ અને સ્થિર સુખ તો તું જ તને ચાહનાર જનને પ્રદાન કરે છે; જે તને ચાહે છે તું તેને ચાહે છે. અન્ય સુખદાતાઓનો સમાગમ બાહ્ય-રહે છે; તારો-સુખદાતાનો સમાગમ મારી અંદર અભિન્ન, અછિન્ન રૂપમાં રહેલ છે; તેથી મારી અંદર આવ, તારી સર્વાત્મના સુખને પ્રદાન કર. (૩)

૨૪. અગ્ને રક્ષા ણો અંહસઃ પ્રતિ સ્મ દેવ રીષતઃ । તપિષ્ઠૈરજરો દહ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અગ્ને દેવ-હે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મ દેવ ! તું નઃ-અંહસઃ રક્ષ-અમને પાપથી બચાવ-રક્ષા કર. અજરઃ-તું અજર-વૃદ્ધત્વરહિત હોવાથી તપિષ્ઠૈઃ-શ્રિષ્ઠતઃ પ્રતિદહ સ્મ-પોતાના સંતાપક સાધનોથી પીડિત કરનારા કામ, ક્રોધ આદિને ભસ્મ કરી નાખ. (૪)

ભાવાર્થ : પરમાત્મ દેવ ! તું અંદર બેસીને પીડા આપનારા કામ-ક્રોધ આદિ પાપને તારા સંતાપક બળ દ્વારા ભસ્મ કરીને અમારી રક્ષા કરે છે, પરમાત્મન્ ! તું અજર છે - વૃદ્ધત્વથી રહિત છે, સંસારમાં અમારી રક્ષા કરનારા તો જરા-વૃદ્ધધર્મી છે, તેમાં કોઈ જરા-વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે, તો કોઈ પ્રાપ્ત થનાર છે, પરંતુ તારું રક્ષણ સદા રહેનાર છે; અમે તેથી તારા આશ્રિત છીએ, તું જ અમારી રક્ષા કર. (૪)

૨૫. અગ્ને યુઙ્ક્ષ્વા હિ યે તવાશ્વાસો દેવ સાધવઃ । અરં વહન્ત્યાશવઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : અગ્ને દેવ-હે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મ દેવ ! યે તવ સાધવઃ-આશવઃ-અશ્વાસઃ-જે તારા સાધુ-કલ્યાણકારક સંસારમાં વ્યાપન્ન યુક્ત, કર્તા અને નિયંતા આદિ ગુણ-ધર્મ, ઘોડાઓની સમાન મારા મનરૂપી રથને મોક્ષધામની તરફ વહન કરનારા, અરં વહન્તિ-પૂર્ણરૂપથી વહન કરે - પહોંચાડે, યુઙ્ક્ષ્વા હિ-તેને અવશ્ય જોડ. (૫)

ભાવાર્થ : પરમાત્મ દેવ ! મારી યાત્રાના બે ક્ષેત્ર અથવા બે સ્થાન છે, એક તો સંસારરૂપ ભોગ-સ્થાન છે, તેની તરફ લઈ જનાર શરીરરૂપ રથમાં ઇન્દ્રિયો ઘોડાઓ સમાન છે. “ઇન્દ્રિયાણિ હપાનાહુઃ” (કઠો ૧, ઝ.૪). તે જ્યાં ત્યાં ભ્રમાવે-ભટકાડે છે, સંકટમાં પણ નાખે છે.

બીજી યાત્રા મોક્ષધામ-અપવર્ગનાં સ્થાન તરફની છે, તેની તરફ લઈ જનાર મનોરથમાં જોડનાર

તારા સંસાર વ્યાપી કર્તાપણાં અને નિયંતાપણા આદિ ઘોડા જેનું મનન મનમાં નિરંતર કરવાથી મનના રથને મોક્ષધામ તરફ લઈ જાય છે. કૃપયા તેને મારા મનોરથમાં જોડ, ત્યાં હું અમૃત આનંદ પ્રાપ્ત કરું. (૫)

૨૬. નિં ત્વાં નક્ષ્ય વિષ્પતે દ્યુમન્તં ધીમહે વયમ્ । સુવીરમગ્ન આહુત ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : નક્ષ્ય-હે વ્યાપ્તિમાં સમર્થ તથા પ્રાપ્તવ્ય વિષ્પતે-પ્રજાઓનાં પાલક પ્રભો ! આહુત અગ્ને-અમે - ઉપાસકો દ્વારા અધ્યાત્મયજ્ઞના માટે સમગ્રરૂપથી સ્વીકૃત જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ત્વા-તારા દ્યુમન્તં સુવીરમ્-જ્યોતિમાન તથા પોતાના સારી રીતે સિદ્ધ નિયંતૃત્વ આદિ વીર્ય-બળ યુક્તને વયં નિધીમહે-અમે ઉપાસકો અમારી અંદર ધારણ કરીએ. (૬)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું અમારો-પ્રજાઓનો પાલક રાજા સર્વમાં વ્યાપ્ત અને પ્રાપ્તવ્ય છે. તું ગુણોથી પ્રકાશમાન અને પોતાના સમ્યક્ સિદ્ધ નિયંતાપણા આદિ બળથી યુક્ત વિશ્વનો રાજા છે, તારા ગુણ અને કર્મબળ અમારા માટે કલ્યાણકારી અને ગ્રાહ્ય છે, તારા શાસન અને શરણમાં અમે તારી સુપ્રજા બનીએ; તેથી તને અમારી અંદર ધારણ કરીએ - ધ્યાન કરીએ. (૬)

૨૭. અગ્નિર્મૂર્ધા દિવઃ કકુત્પતિઃ પૃથિવ્યા અયમ્ ।

અપાં રેતાંસિ જિન્વતિ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : અયમ્-અગ્નિઃ-મૂર્ધા-એ પરમાત્મા અગ્નિ લોકત્રય - પૃથિવી, અન્તરિક્ષ અને દ્યુલોકની અગ્નિઓમાં મૂર્ધા = શીર્ષરૂપ છે, તેનો શાસક છે અને તેનો પણ પ્રકાશક છે; દિવઃ કકુત્-દ્યુલોકના મૂર્ધા ઊંચ ભાગનો પ્રકાશક જે સૂર્ય છે, તે ગૌણ છે, તેનો પરમાત્મા જ ઉચ્ચ પ્રકાશક છે; સૂર્યમાં જે પ્રકાશક પુરુષ છે, તે 'ઓઝમ્' વ્યાપક બ્રહ્મ છે.

પૃથિવ્યાઃ પતિઃ-પૃથિવી પર જે ભૌતિક અગ્નિ છે, તે ગૌણ છે, એ જ પરમાત્મા અગ્નિ-અગ્રણી છે "તમેવ ભાન્તમનુ ભાતિ સર્વં તસ્ય ભાસ્મા સર્વમિદં વિભાતિ" (મુંડક-૨.૧૦) - "તે પરમાત્માના પ્રકાશથી સર્વ પ્રકાશમાન બને છે, તેની જ જ્યોતિથી સર્વ પ્રકાશિત થાય છે.

અપાં રેતાંસિ જિન્વતિ-અને જે અન્તરિક્ષના "આપઃ અન્તરિક્ષમ્" (નિઘં ૧.૩) જળને "રેતઃ-ઉદકનામ્" (નિઘં ૧.૧૨) પ્રેરિત કરનારી વિદ્યુત્સ્વરૂપ અગ્નિ છે, તે પણ ગૌણ પ્રેરક છે, તેનો પ્રેરક પણ પરમાત્મા જ છે. (૭)

ભાવાર્થ : સંસારમાં પ્રકાશ અને તાપ ગુણોનો આધાર અગ્નિતત્ત્વ છે, તે પૃથિવી પર અગ્નિ નામથી, અન્તરિક્ષમાં વિદ્યુત્ નામથી અને દ્યુલોકમાં સૂર્ય નામથી પ્રસિદ્ધ છે; પરંતુ તે ત્રણેય અગ્નિઓનો પ્રકાશક અને તાપપ્રદ ત્રણેય લોકોમાં વિદ્યમાન પરમાત્મા જ છે, તેને જ સર્વ જ્યોતિની જ્યોતિ, અગ્નિઓનો અગ્નિ માનીને તથા જાણીને તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ પરંતુ જડ અગ્નિઓની ન કરવી જોઈએ. (૭)

૨૮. ઇમમ્ ષુ ત્વમસ્માકં સનિં ગાયત્રં નવ્યાંસમ્ । અગ્ને દેવેષુ પ્ર વોચઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું ઇમમ્-હું-અમે જ ગાયત્રમ્-ગાયત્રી-વાણીથી

આગ્નેય કાંડ

૨૩

પ્રથમ અધ્યાય

સંબદ્ધ-વાણી વિષયક **સુ સર્નિ નવ્યાંસમ્**-સુંદર સારી રીતે ભજનીય, ઉત્તમ રીતે સેવનીય પુનઃ-પુનઃ નવીન અધ્યાત્મ પ્રવચનને **અસ્માકં દેવેષુ પ્રવોચઃ**-અમારી ઈન્દ્રિયોને માટે પ્રભાષિત કરાવીને, અમને-અમારી ઈન્દ્રિયોને તારી તરફ પ્રવૃત્ત કરવાની પ્રેરણા આપ. (૮)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! અમારી ઈન્દ્રિયો વિષયોમાં ફસાઈને કુમાર્ગમાં જઈને અધઃપતનનું કારણ બને છે, પરન્તુ હે પરમાત્મન્ ! જ્યારે તારું શરણ લઈએ છીએ, ત્યારે તું અમને-ઈન્દ્રિયોને કુમાર્ગમાં જતી અટકાવીને તથા સુમાર્ગમાં લઈ જવાનો ઉપદેશ આપે છે, તેમજ અમારી પણ આકાંક્ષા ઈન્દ્રિયોને તારી તરફ પ્રવૃત્ત કરવાની છે - “**ભદ્રં કર્ણેભિઃ-શ્રણુવામ**”- અમે કાનોથી ભદ્ર-અર્ચનીય-સ્તોતવ્ય પરમાત્માને સાંભળીએ-તેનું શ્રવણ કરીએ; તથા “**ભદ્રં પશ્યેમાક્ષભિઃ**” આંખોથી અર્ચનીય, સ્તોતવ્ય પરમાત્માને નિહાળીએ - દૃશ્ય ચિત્રમાં ચિત્રકારને જોઈએ. (૮)

૨૯. તં ત્વા ગોપવનો ગિરા જનિષ્ઠદગ્ને અઙ્ગિરઃ । સ પાવક શ્રુધી હવમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **અઙ્ગિરઃ પાવક**-અગ્ને-હે અંગોને સન્માર્ગમાં પ્રેરિત કરનાર પવિત્રકારક જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! **તં ત્વા**-તે તને **ગોપવનઃ**-પોતાની ઈન્દ્રિયોને પવિત્ર કરનાર જન **ગિરા જનિષ્ઠ**-સ્તુતિથી પોતાની અંદર પ્રસિદ્ધ કરે છે - સાક્ષાત્ કરે છે **સઃ હવં શ્રુધિ**-તું અમારા આહ્વાન-પુકારને સાંભળ. (૯)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! પવિત્ર કરનાર તથા પોતાના ઉપાસકની અંદરની અભ્યર્થનાને સાંભળનાર છે. જ્યારે ઉપાસકને પોતાની અંદર તેનો સાક્ષાત્ થાય છે, ત્યારે તે ઈન્દ્રિયોનો સંયમ પ્રાપ્ત કરીને તેની અશાન્તિથી છૂટી જાય છે. પરમાત્માની કૃપાનો પાત્ર બની જાય છે. (૯)

૩૦. પરિ વાજપતિઃ કવિરગ્નિર્હવ્યાન્યક્રમીત્ । દધદ્રત્નાનિ દાશુષે ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : **વાજપતિઃ કવિઃ**-અગ્નિઃ-અમૃતઅન્નભોગ = મોક્ષાનંદનો સ્વામી. કવિ = કાન્તદર્શી અગ્નિ = સર્વજ્ઞ જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મા **દાશુષે સ્નાનિ દધત્**- સ્તુતિ હાવભાવ પૂર્ણ આત્મ સમર્પણ કરનાર ઉપાસકને માટે રત્નો - રમણીય અંગો રૂપ ઉપકરણોને ધારણ કરાવવા માટે **હવ્યાનિ પર્યં ક્રમીત્**-હાવભાવ પૂર્ણ સ્તુતિઓને સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરે છે - સ્વીકાર કરે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : ઉપાસકની હાવભાવ પૂર્ણ સ્તુતિઓને અમૃતાન્ન ભોગનો સ્વામી સર્વત્ર અન્તર્યામી પરમાત્મા સ્વીકાર કરે છે અને આત્મ સમર્પણ કરનાર ઉપાસકને માટે રમણીય અંગો તથા સ્વાસ્થ્ય, મધુરવાણી, સુબુદ્ધિ, ધૈર્ય, શાન્તિ અને અમૃતભોગને સો ગણા કે હજાર ગણા ફળથી વરરૂપમાં પ્રદાન કરે છે - “**દેહિ મે દદામિ તે**” તું આપ તો હું તને આપું છું ને ચરિતાર્થ કરે છે. (૧૦)

૩૧. ઉદુ ત્યં જાતવેદસં દેવં વહન્તિ કેતવઃ । દૃશે વિશ્વાય સૂર્યમ્ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : **ત્યં જાતવેદસં સૂર્યં દેવમ્**-તે જાત = ઉત્પન્ન માત્રમાં વિદ્યમાન તથા જાતમાત્ર = ઉત્પન્ન માત્ર જેમાં વિદ્યમાન છે; એવા સર્વાધાર અને પ્રકાશના પ્રેરક પરમાત્મ દેવને **વિશ્વાય દૃશે**-વિશ્વને દૃષ્ટ કરાવવા-બોધ કરાવવા માટે **કેતવઃ**- જ્ઞાન કરાવનાર પ્રજ્ઞાન રૂપ નદી, સાગર, ગિરિ, પર્વત, ચંદ્ર, તારાઓ **ઉ-ઉદ્વહન્તિ**-ઉદ્ધોષિત કરે છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : સમસ્ત ગ્રહ, તારા, પૃથિવી આદિ પિંડો તેના ઉત્પાદક સર્વવ્યાપક, સર્વાધાર, પ્રકાશક પરમાત્માને ઉદ્દ્યોષિત કરે છે. તે સમસ્ત માનવોને બોધ કરાવવા, સમજાવવા માટે છે, તેના દ્વારા પરમાત્માનું મનન-ચિંતન થાય છે. (૧૧)

૩૨. ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨૨} કવિમગ્નિમુપ ^{૩ ૧ ૨} સ્તુહિ ^{૩ ૨} સત્યધર્માણમધ્વરે । ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} દેવમમીવચાતનમ્ ॥૧૨॥

પદાર્થ : અધ્વરે-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં કવિ સત્યધર્માણમ્-કાન્તદર્શી, સર્વજ્ઞ, અવિનાશી નિયમયુક્ત-નિત્ય શુદ્ધબુદ્ધમુક્ત સ્વભાવયુક્ત અમીવચા-તનમ્-અગ્નિદેવમ્-માનવરોગ વિનાશક પરમાત્મા દેવની ઉપસ્તુહિ-ઉપાસના કર. (૧૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્માનું કર્તાપણું, નિયંતાપણું અને કર્મફળદાતાપણું વગેરેના નિયમો અટલ છે, તે નિત્ય શુદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત-સ્વભાવ તથા અનંત પ્રકાશજ્ઞાન આનંદસ્વરૂપ છે, તેની ઉપાસના કરવી, તેને અધ્યાત્મયજ્ઞનો દેવ બનાવવો, તે ઉપાસકના સમસ્ત આન્તરિક રોગોના વિનાશનું કારણ છે-અર્થાત્ તેનો વિનાશ કરનાર છે. (૧૨)

૩૩. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} શં નો દેવીરભિષ્ટયે ^{૧ ૨} શં નો ભવન્તુ ^{૩ ૧ ૨ ૨ ૩} પીતયે । ^{૩ ૧ ૨} શં યોરભિ સ્ત્રવન્તુ નઃ ॥૧૩॥

પદાર્થ : દેવી : -પરમાત્માની જ્ઞાન જ્યોતિઓ નઃ-અભીષ્ટયે-અમારી આકાંક્ષાઓ-અભ્યુદયની સુખ સંપત્તિને માટે શં ભવન્તુ-કલ્યાણકારી બને; તથા નઃ પીતયે શમ્-અમારી તૃપ્તિ, નિઃશ્રેયસની પ્રાપ્તિ-મુક્તિને માટે કલ્યાણકારી બને. શંયોઃ-નઃ-અભિસ્ત્રવન્તુ-તે સુખ-શાન્તિને અમારા બન્ને ક્ષેત્રો [અભ્યુદય અને મોક્ષ] માટે વહાવે અર્થાત્ સર્વત્રથી વર્ષા કરે. (૧૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્માની જ્ઞાન જ્યોતિઓ સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે, તે સૃષ્ટિકર્તા, નિયંતા, કર્મફળદાતારૂપમાં રહેલી છે, અમારી આકાંક્ષાઓમાં ગંધસુખ, રસસુખ વગેરેને માટે, પ્રત્યેક ગંધ આદિ ભોગ્ય વસ્તુઓમાં પરમાત્માનો મહિમા, કળા, વિભૂતિ, આંખી પ્રકાશિત થતી રહે, ત્યારે ગંધ વગેરે સુખ સાચું સુખ બની શકશે અન્યના પરિણામતઃ દુઃખ રૂપ જ સિદ્ધ થશે.

તે જ્યોતિઓ આત્માની અંદર સાક્ષાત્ થતાં આનંદની ધારાઓ બનીને તૃપ્તિ-મુક્તિને માટે સિદ્ધ થશે. (૧૩)

૩૪. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩} કસ્ય નૂનં ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પરીણસિ ^{૩ ૧ ૨} ધિયો જિન્વસિ સત્પતે ।

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ગોષાતા યસ્ય ^{૩ ૧ ૨} તે ગિરઃ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : સત્પતે-હે સત્પુરુષોના-મુમુક્ષુઓના પાલક પરમાત્મન્ ! કસ્ય નૂનમ્-કોનાથી ફરી ધિયઃ-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર પરિણસિ-ભૂમામાં - મોક્ષમાં જિન્વસિ-તૃપ્ત કરે છે. તે ગિરઃ-યસ્ય ગોષાતા-તારા માટે જેની સ્તુતિઓ ઈન્દ્રિયોમાં સંસેવિત - સંગત બની ગઈ. (૧૪)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! જ્યારે તારા માટે કરવામાં આવેલી સ્તુતિઓ જેની ઈન્દ્રિયોમાં બેસી

આગ્નેય કાંડ

૨૫

પ્રથમ અધ્યાય

જાય છે, ચરિતાર્થ બની જાય છે, ત્યારે ઈન્દ્રિયો પોત-પોતાના વિષયોથી વિરક્ત બનીને તારી સ્તુતિઓમાં સંલગ્ન બને છે, તે જ ઉપાસક મહાન આનંદ અથવા મહાન ધામ-મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. તે જીવનમુક્તનું અન્તઃકરણ ચતુષ્ટય તૃપ્ત બની જાય છે, તેના પર તારી પરમ કૃપા થાય છે. (૧૪)

ખંડ-૪

૩૫. યજ્ઞાયજ્ઞા વો અગ્નયે ગિરાગિરા ચ દક્ષસે ।

પ્રપ્ર વયમમૃતં જાતવેદસં પ્રિયં મિત્રં ન શંસિષમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : યજ્ઞા યજ્ઞા ગિરા ગિરા ચ-મારા સકલ યજ્ઞ અને સમસ્ત સ્તુતિઓ વઃ-દક્ષસે-અગ્નયે-તારા પ્રવૃદ્ધ સર્વત્ર વ્યાપક અને જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્માને માટે છે; તેથી અમૃતં જાતવેદસમ્-તું અમૃતરૂપ અને ઉત્પન્ન માત્રના આધાર તથા જ્ઞાતા પ્રિયં મિત્રં ન-પ્રિય મિત્રની સમાન પરમાત્માની વયં પ્ર પ્રશંસિષમ્-હું પ્રશંસા-સ્તુતિ કરું છું. (૧)

ભાવાર્થ : હે સર્વોત્પાદક, સર્વાધાર, સર્વજ્ઞ અને અમૃતસ્વરૂપ પરમાત્મા ! પ્રતિદિન કરવામાં આવતો યજ્ઞ શ્રેષ્ઠકર્મ સદાયરણ અને પ્રતિદિન કરવામાં આવતી સ્તુતિ તારા સર્વત્ર વ્યાપ્ત-મહાન જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપને માટે તારી પ્રાપ્તિને માટે છે. તારા જેવા પ્રિય મિત્રને અધિક અને નિરંતર પ્રશંસિત કરું છું. યાહું છું, તું મિત્ર સમાન સંગી બની જા એ જ પ્રાર્થના છે. (૧)

૩૬. પાહિ નો અગ્ન એકયા પાહ્યૂઙ્ગત દ્વિતીયયા ।

પાહિ ગીર્ભિસ્તિસૃભિર્ઋર્જા પતે પાહિ ચતસૃભિર્વસો ॥ ૨ ॥

પદાર્થ ઋર્જા પતે વસો-અગ્ને-હે બળના સ્વામી, વસાવનારા, જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મા ! તું નઃ-અમારી એકયા પાહિ-અને તારી એક શક્તિ-બળરૂપ ઋગ્વાણીથી-ઋગ્વેદાનુસાર સ્તુતિથી રક્ષા કર; ઉત દ્વિતીયયા પાહિ-અને તારી બીજી શક્તિરૂપ યજુર્વાણી - યજુર્વેદાનુસાર પ્રાર્થનાથી અમારી રક્ષા કર; તિસૃભિઃ-ગીર્ભિઃ પાહિ-તારી ત્રીજી શક્તિરૂપ ત્રીજી સામવાણી-સામવેદાનુસાર ઉપાસનાથી અમારી રક્ષા કર; ચતસૃભિઃ પાહિ-તારી ચોથી શક્તિરૂપ અથર્વવાણી-અથર્વવેદાનુસાર જપથી અમારી રક્ષા કર. (૨)

ભાવાર્થ : જ્ઞાન-પ્રકાશરૂપ પરમાત્મા ચારેય વેદની વાણીથી સર્વ મનુષ્યોની રક્ષા કરે જ છે અને અમારી ઉપાસકોની વેદાનુસાર સ્તુતિ-પ્રાર્થના-ઉપાસના અને સાક્ષાત્ અર્થ ભાવન જપ દ્વારા અમારી અંદર ઉર્જાબળને ઈન્દ્રિયો તથા મનને નિયંત્રિત કરવા અને આત્મબળ મોક્ષ પ્રાપ્તિને માટે પ્રદાન કરીને પોતાના સંપૂર્ણ રક્ષણમાં રાખે છે. (૨)

૩૭. બૃહદ્ધિર્ગને અર્ચિભિઃ શુક્રેણ દેવ શોચિષા ।

આગ્નેય કાંડ

૨૬

પ્રથમ અધ્યાય

^{૩૧ ૨} ^{૩૧ ૨} ^{૩૧ ૨} **ભરદ્વાજે સમિધાનો યવિષ્ઠ્ય રેવત્ પાવક દીદિહિ ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : પાવક-અગ્ને દેવ-પવિત્ર કરનારા પરમાત્મ દેવ ! બૃહસ્પિદ:-અર્ચિભિ:-અમારા દ્વારા કરેલી મહાન અર્યનાઓ, હૃદયભાવથી ભરી સ્તુતિઓથી ફરી પ્રસન્ન થઈને શુક્રેણ શોચિષા-પોતાના સત્ય જ્ઞાન-પ્રકાશથી સમિધાન:-દીપ્યમાન-પ્રકાશમાન બનીને યવિષ્ઠ્ય-નિત્ય યુવાન-ઘડપણ રહિત પરમાત્મન્ ! ભરદ્વાજે રેવત્-દીદિહિ-તારા અર્યન જ્ઞાન-પ્રકાશબળ ધારણ કરનાર મને-ઉપાસકને માટે ઐશ્વર્યયુક્ત પ્રકાશિત થા. (૩)

ભાવાર્થ : હે પવિત્રકારક, નિત્ય, અજર પરમાત્મન્ ! તું પોતાના ઉપાસકની મહત્ત્વપૂર્ણ હાર્દિક અર્યનાઓ-સ્તુતિઓથી પ્રસન્ન થઈને, તે સ્તુતિ કરનારને માટે તારા જ્ઞાન-પ્રકાશથી પ્રકાશમાન બનીને, અધ્યાત્મ ઐશ્વર્યને પ્રકાશિત કર; જે અવિનાશી છે - અમર છે. (૩)

^{૩૮ ૨} ^{૩૮ ૨} ^{૩૮ ૨} **૩૮. ત્વે અગ્ને સ્વાહુત પ્રિયાસઃ સન્તુ સૂરયઃ ।**

^{૩ ૨ ૩} ^{૩ ૨ ૩} ^{૩ ૨ ૩} ^{૩ ૨ ૩} ^{૩ ૨ ૩} ^{૩ ૨ ૩} ^{૩ ૨ ૩} ^{૩ ૨ ૩} **યન્તારો યે મધવાનો જનાનામૂર્વ દયન્ત ગોનામ્ ॥ ૪ ॥**

પદાર્થ : સ્વાહુત અગ્ને-હે સારી રીતે પોતાની અંદર સ્વીકાર કરેલ જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! યે સૂરય:-જે સ્તુતિકર્તા ઉપાસક જન ત્વે-તારા માટે ચતુર્થાશિથી ગોનામ્-ઊર્વ દયન્ત-સ્તુતિઓની અધિકતા પ્રદાન કરે છે - ભેટ આપે છે; જનાનાં મધવાનઃ-યન્તારઃ પ્રિયાસઃ સન્તુ-તેઓ મનુષ્યોમાં ધનવાન, દાની પ્રિય છે. (૪)

ભાવાર્થ : હે મને આત્મભાવથી પ્રાપ્ત પરમાત્મન્ ! તને સ્તુતિ કરનાર ઉપાસકો પ્રિય લાગે છે. તેઓ તારા માટે સ્તુતિ આપે છે, તારી દૃષ્ટિએ મનુષ્યો જ ધનવાન છે અને દાની છે, જે ભૌતિક ધનથી ધનવાન અને દાની છે, જે ભૌતિક ધનથી ધનવાન અને દાની ઉત્તમ ધનવાન અને દાની નથી; તેનું દાન અને દાનફળ અસ્થિર છે, અહીંજ રહી જનાર છે, પરન્તુ જે સ્તુતિનો ધનવાન અને દાની છે તે મહામાનવ ધન્ય છે. અમે તારી સ્તુતિના ધનવાન અને દાતા બનીએ. (૪)

^{૩૯ ૨} ^{૩૯ ૨} ^{૩૯ ૨} ^{૩૯ ૨} ^{૩૯ ૨} **૩૯. અગ્ને જરિતવિશ્વપતિસ્તપાનો દેવ રક્ષસઃ ।**

^{૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨} **અપ્રોષિવાન્ ગૃહપતે મહાં અસિ દિવસ્પાયુર્દુરોણયુઃ ॥ ૫ ॥**

પદાર્થ : જરિતઃ-ગૃહપતે દેવ-અગ્ને-હે પોતાની સ્તુતિની પ્રેરણાના આપનાર, મારા હૃદય ગૃહવાસી, સ્વામી, અન્તર્યામી પરમાત્મ દેવ ! તું રક્ષસઃ-તપાનઃ-વિશ્વપતિઃ જેનાથી રક્ષા કરવી જોઈએ એવા કામ, ક્રોધ આદિ પાપના સંતાપક પ્રજાપાલક રાજાની સમાન દિવઃ પાયુઃ-મહાન્-અસિ-અમૃતલોક મોક્ષધામનો રક્ષક છે, પરન્તુ દુરોણયુઃ-અપ્રોષિવાન્-મારા હૃદયગૃહને ચાહતા તેનો ત્યાગ ન કરનાર પણ તું જ છે. (૫)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું દોષો, દુષ્ટ વિચારોથી અમારી રક્ષા કરે છે; પ્રજાપાલક રાજાની સમાન રક્ષા કરે છે; મારા હૃદયઘરમાં આવીને નિવાસ કરનાર સાચો સાથી છે, એકવાર આવ્યા પછી છોડી જતો નથી. પોતાની સ્તુતિની પ્રેરણા આપે છે, મારા કલ્યાણને માટે તથા મારા માટે મોક્ષધામનો રક્ષક છે. (૫)

૪૦. અગ્ને વિવસ્વદુષસશ્ચિત્રં રાધૌ અમર્ત્ય ।

આ દાશુષે જાતવેદો વહા ત્વમદ્યા દેવા ઉષર્બુધઃ ॥૬॥

પદાર્થ : જાતવેદ:-અમર્ત્ય-અગ્ને-હે ઉત્પન્ન માત્રમાં વિદ્યમાન તથા ઉત્પન્ન માત્રના જ્ઞાતા અમર પરમાત્મન્ ! તું દાશુષે-પોતાનું આત્મ સમર્પણ કરનાર ઉપાસકને માટે ઉષસ:-સ્વપ્રકાશરૂપ મોક્ષધામ વિવસ્વત્-ચિત્રં રાધ:-જેમાં વિશેષ સુખ છે, એવા અલૌકિક ઐશ્વર્યને આવહ-પ્રાપ્ત કરાવ. અદ્ય-આજ-આ જીવનમાં ત્વમ્- તું ઉષર્બુધ:-દેવાન્-આવહ-સ્વપ્રકાશરૂપ મોક્ષધામનો અનુભવ કરનારા મુક્ત આત્માઓની તરફ મને લઈ જા. (૬)

ભાવાર્થ : પરમાત્માની ઉપાસના દ્વારા આત્મ સમર્પણ કરનારને તે મોક્ષનું ઐશ્વર્ય પ્રદાન કરે છે અને તેને મોક્ષ આત્મામાં પહોંચાડી દે છે. જ્યાં અમર પરમાત્માનો સંગ નિરંતર થતો રહે છે. નાશવાન સંસારમાં તો એ મર્ત્ય-મરણ ધર્મી બની રહે છે. (૬)

૪૧. ત્વં નશ્ચિત્રં કૃત્યા વસો રાધાંસિ ચોદય ।

અસ્ય રાયસ્ત્વમગ્ને રથીરસિ વિદા ગાધં તુચે તુ નઃ ॥૭॥

પદાર્થ : ચિત્ર વસો-અગ્ને-હે અદ્ભુત ગુણ શક્તિ સંપન્ન તથા સર્વની અંદર વાસ કરનાર પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું નઃ-કૃત્યા-અમારી રક્ષા માટે રાધાંસિ ચોદય-સર્વ સાધક ધનોને પ્રેરિત કર; અસ્ય રાયઃ-રથીઃ-અસિ-એ અભીષ્ટ ધન ઐશ્વર્યનો તું રમણકર્તા-ધનનો સ્વામી અર્થાત્ ધનરૂપ રથનો ઈરયિતા = પ્રેરક પ્રદાતા છે. તુચે તુ નઃ-ગાધં વિદા-સંતાનો ઉત્પત્તિને માટે તો જે પ્રતિષ્ઠારૂપ વીર્યને પ્રાપ્ત કરાવીને સંયત કર. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા અદ્ભુત દેવ છે, તે અમને નિવાસ માટેના સાધન આપે છે અને સંસિદ્ધ ભોગ ધનોને તથા ભોગ સાધનોને પણ પ્રેરિત કરે છે, તે રમણીય ધનનો સ્વામી છે. અમારા શરીરની અંદર મૂલ ધાતુ વીર્યને સંયત કરવાનું બળ પ્રદાન કરે છે, તે જીવનનો સ્નેહ છે, સ્નેહથી જ જ્યોતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને મૃત્યુરૂપ તમ-અંધકારને દૂર કરે છે. (૭)

૪૨. ત્વમિત્ સપ્રથા અસ્યગ્ને ત્રાત્રઋતઃ કવિઃ ।

ત્વાં વિપ્રાસઃ સમિધાન દીદિવ આ વિવાસન્તિ વૈધસઃ ॥૮॥

આગ્નેય કાંડ

૨૮

પ્રથમ અધ્યાય

પદાર્થ : ત્રાતઃ સમિધાન દીદિવઃ-અગ્ને-હે ત્રાણ-રક્ષણકર્તા, પોતાના ગુણોનું પ્રદાન કરીને ચમકનાર, સ્વયં દેદીપ્યમાન પરમાત્મન્ ! ત્વમ્ ઇત્-તું જ સપ્રથાઃ-ત્રાતઃ કવિઃ-અસિ પૃથુ = સર્વત્ર વ્યાપ્ત અને પ્રસિદ્ધ, સત્યવ્રતી અને સર્વજ્ઞ છે. ત્વં વેધસઃ-વિપ્રાસઃ આવિવાસન્તિ-તારુ વેધન કરનાર-લક્ષ્ય બનાવનાર (પ્રણવો ધનુ-મુંડર) મેધાવી વિદ્વાન પોતાની અંદર સારી રીતે સ્તુતિ દ્વારા સેવન કરે છે. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા તું જ ત્રાણકર્તા, સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ પ્રકાશક, પ્રકાશમાન અને સર્વજ્ઞ દેવ છે તથા સત્યવાન = સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને ધારણમાં સ્થિર ધર્મી જીવોને કર્મફળને આપવામાં સત્યવ્રતી છે, તેથી તારી પ્રાર્થનાની પરંપરા છે - (અસતો મા.....) “અસત્-પાપથી સત્-પુણ્યની તરફ લઈ જા, અંધકારથી જ્યોતિની તરફ લઈ જા, મૃત્યુથી અમૃતની તરફ લઈ જા.” મેધાવી વિદ્વાન લક્ષ્યવેધી તારું વેધન કરે છે કે, ઓઝમ્-નામના ધનુષ્ય પર, પોતાના આત્માનું બાણ ચડાવીને, તને-બ્રહ્મને લક્ષ્ય કરીને વેધન કરે છે - તારો આનંદ રસ ટપકાવવા માટે હું ઉપાસક પણ તેમાંનો એક છું. (૮)

૪૩. આ નૌ અગ્ને વયોવૃધં રયિં પાવક શંસ્યમ્ ।

રાસ્વા ચ ન ઉપમાતે પુરુસ્પૃહં સુનીતી સુયશસ્તરમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પાવક-ઉપમાતે-અગ્ને-હે પવિત્રકારક, જીવનને શ્રેષ્ઠ બનાવનાર, અગ્રણાયક પરમાત્મન્ ! નઃ-અમારા માટે વયોવૃધં શંસ્યમ્-આયુવર્ધક, પ્રશંસનીય રયિં સુનીતી-આરાસ્વ-ઓજ રૂપી ધનને સુનેતૃત્વથી પુષ્કળ પ્રદાન કર તથા પુરુસ્પૃહં સુયશસ્તરમ્-અત્યંત ઈચ્છનીય, અત્યંત શ્રેષ્ઠ યશ કરનાર ચ-અને નઃ-અમારા માટે રયિમ્-આરાસ્વ-જ્ઞાનરૂપી ધનને ઉત્તમ નેતૃત્વથી પુષ્કળ પ્રદાન કર. (૯)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ઉપાસકના આત્મ્યન્તર જીવનનું નિર્માણ કરે છે, પરંતુ તેની અંદર પ્રશંસનીય જીવનગતિ વર્ધક ઓજને સુનેતૃત્વથી ભરી દે છે; તથા તેને પવિત્ર કરીને બહુ જ ઈચ્છનીય અત્યંત શ્રેષ્ઠ યશદાયી અધ્યાત્મજ્ઞાનને સુનેતૃત્વથી ભરી દે છે. - પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૯)

૪૪. યો વિશ્વા દયતે વસુ હોતા મન્દ્રો જનાનામ્ ।

મધોનં પાત્રા પ્રથમાન્યસ્મૈ પ્ર સ્તોમા યન્ત્વગ્નયે ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : યઃ-મન્દ્રઃ-હોતા જનાનામ્-જે યન્દ્ર = આહ્વાદ - હર્ષિત કરનાર હોતા = દાતા પરમાત્મા મનુષ્યોને માટે વિશ્વા વસુ દયતે-સમસ્ત પ્રકારના ધનોને પ્રદાન કરે છે. અસ્મૈ-અગ્નયે-તે પરમાત્માને માટે મધોઃ-ન પ્રથમાનિ પાત્રા-મધુરરસના શ્રેષ્ઠ પાત્રોની સમાન સ્તોમાઃ પ્રયન્તુ-અમારા સ્તુતિ વચનો હૃદયના ભાવરસથી પૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય. (૧૦)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા હર્ષિત-આનંદદાયક દાતા છે, તેના સર્વ પ્રકારના પદાર્થો તેના આપેલા છે. યથા : ઉદર પૂર્તિ માટે અન્ન, સ્વાદ માટે ફળ, આરોગ્ય માટે ઔષધિ, સુખ પ્રાપ્તિ માટે કપાસ, કાષ્ઠ,

આગ્નેય કાંડ

૨૯

પ્રથમ અધ્યાય

લોહ, આભૂષણો માટે સુવર્ણ વગેરે તથા રત્નો, પાન, સ્નાન અને ધોવા માટે જળ, તાપ અને પ્રકાશ માટે અગ્નિ, શ્વાસ લેવા માટે વાયુ આદિ આપેલા છે. તેના બદલામાં અમે માત્ર હૃદયથી ભાવપૂર્ણ સ્તુતિ વચન મધુરરસપૂર્ણ પાત્રની સમાન તેને માટે આપી શકીએ છીએ. કૃતજ્ઞતા પ્રકટ કરવા અને સંગ પ્રાપ્તિને માટે આપીએ છીએ. (૧૦)

ખંડ-૫

૪૫. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૨૨ ૩ ૧ ૨} एना वो अग्निं नमसोर्जो नपातमा हुवे ।

^{૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨} प्रियं चेतिष्ठमरतिं स्वध्वरं विश्वस्य दूतममृतम् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વ:-તું ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૨૨ ૩ ૧ ૨} ઝર્જ:-નપાતમ્-પોતાના અને મારા-ઉપાસકના આત્મબળને નપાત = પાડનાર, પ્રિયમ્-સ્નેહ કરનાર અને સ્નેહ કરવા યોગ્ય, ^{૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨} સ્વધ્વરમ્-શ્રેષ્ઠ અધ્યાત્મ યજ્ઞના આધાર દેવ, ચેતિષ્ઠમ્-અત્યંત ચેતનાવાળા, અરતિમ્-કામવાસના રહિત અથવા પ્રાપ્તિ, વિશ્વસ્ય-દૂતમ્ અમૃતં-અગ્નિમ્-સર્વને પોતાનો સંદેશ આપનાર અમર સ્વરૂપ પરમાત્માને ^{૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨} દૂતમ્-અમૃતમ્-આ નમ્ર સ્તુતિ રૂપ ભેટ દ્વારા મારી અંદર આમંત્રિત કરું છું. (૧)

ભાવાર્થ : મારા પ્રભુ ! તું પોતાના અને ઉપાસકના આત્મબળોને ન પડવા દેનાર છે, પરંતુ ઉપાસકને ઉપર ઉઠાવતાં-ઉઠાવતાં પોતાના અમૃત શરણમાં લઈ લે છે, તું અમૃત સ્વરૂપ છે. ઉપાસકને સદા સાવધાન રાખે છે, ચેષ્ટા કુશળ બનાવે છે, ઉપાસકનો પ્રિય અને ઉપાસકથી પ્રીતિ કરનાર છે, સત્ય સંદેશથી હિત સાધક પરમાત્મા તું જ છે, તને હું મારા હૃદયમાં નમ્ર સ્તુતિ દ્વારા આમંત્રિત કરતો રહું. (૧)

૪૬. ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} शेषे वनेषु मातृषु सं त्वा मर्त्तास इन्धते ।

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} अतन्द्रो हव्यं वहसि हविष्कृत आदिदेवेषु राजसि ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} વનેષુ માતૃષુ શેષે-હે પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વનમ્ = રશ્મિઓ માનવ મસ્તિષ્કમાં જ્ઞાનતંતુ રસોમાં અને શરીરની નાડીઓમાં નિહિત રહે છે ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ત્વા મર્ત્તાસ: સમિન્ધતે-તને મનુષ્ય પ્રદીપ્ત કરે છે - સાક્ષાત્ કરે છે. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} અતન્દ્રો:- તું તંદ્રારહિત - સાવધાન - અનંત જ્ઞાનવાન ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} હવિષ્કૃત:-હવ્યં વહસિ-આત્મ સમર્પણીના હૃદયના ભાવથી પૂર્ણ સ્તુતિ રૂપ ભેટને વહન કરે છે - સ્વીકાર કરે છે ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} આત્-ઇત્-તદનન્તર દેવેષુ રાજસિ-તું ત આત્મ સમર્પણી મર્ત્ય - મરણધર્મીજનને મુક્ત આત્માઓમાં વિરાજમાન કરી દે છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું મનુષ્યનાં મસ્તિષ્કનાં જ્ઞાન તંતુઓ અને શરીરની પ્રાણ નાડીઓમાં અદૃશ્ય રૂપમાં વિદ્યમાન છે. તને ઉપાસક પોતાની સ્તુતિઓથી વૈરાગ્યપૂર્વક મનમાં બેસાડે છે. અને મસ્તિષ્ક તંતુઓમાં પ્રાણનાડીઓમાં અભ્યાસ દ્વારા સિદ્ધ કરીને હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરે છે. એવા ઉપાસકને પરમાત્મા તું મુક્ત આત્માઓમાં પહોંચાડી દે છે. તારો અમૃતાનંદ પુરસ્કાર પ્રદાન કરે છે. (૨)

૪૭. અદર્શિ ગાતુવિત્તમો યસ્મિન્ વ્રતાન્યાદધુઃ ।

ઉપો ષુ જાતમાર્યસ્ય વર્ધનમગ્નિં નક્ષન્તુ નો ગિરઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યસ્મિન્ વ્રતાનિ-આદધુઃ-જેની પ્રાપ્તિને માટે વ્રતો = બ્રહ્મચર્ય, અહિંસા, સત્ય આદિને સંપૂર્ણ રૂપમાં ધારણ કરે છે, ગાતુ વિત્તમઃ-અદર્શિ-અમારી વિધિનો સારી રીતે જ્ઞાતા દેષ થાય છે - સાક્ષાત્ બની જાય છે, આર્યસ્ય વર્ધનં સુજાતમ્-ઉપાસકના અથવા શ્રેષ્ઠ ગુણના વર્ધક સારી રીતે સાક્ષાત્ પરમાત્માને નઃ-ગિરઃ-અમારી સ્તુતિઓ ઉપનક્ષન્તુ-ઉ-નિરંતર પ્રાપ્ત થતી રહે.

ભાવાર્થ : જે પરમાત્મા અમારી ગતિવિધિઓને જાણે છે, જેની પ્રાપ્તિને માટે બ્રહ્મચર્ય આદિ વ્રત ધારણ કરીએ છીએ, તે આત્મામાં સાક્ષાત્કાર થઈ જાય છે, તેને અમારી સ્તુતિઓ નિરંતર પ્રાપ્ત થતી રહે, જેથી તે મારી-ઉપાસકની તથા શ્રેષ્ઠ ગુણની વૃદ્ધિ કરતો રહે. (૩)

૪૮. અગ્નિરુક્થે પુરોહિતો ગ્રાવાણો બર્હિરધ્વરે ।

ઋચા યામિ મરુતો બ્રહ્મણસ્પતે દેવા અવો વરેણ્યમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ઉક્થે અધ્વરે-સ્તુતિરૂપયજ્ઞમાં અગ્નિઃ પુરોહિતઃ-ગ્રાવાણઃ બર્હિઃ-અગ્નિ તો પરમાત્મા છે, બાકીના પુરોહિત, ગ્રાવાણ = વિદ્વાન-ઋત્વિક અને બર્હિઃ = યજ્ઞાસન છે, તેઓ બ્રહ્મણસ્પતે-મસ્તઃ-દેવાઃ-હે મારા શરીરમાં રહેલા અન્તઃકરણયુક્ત પ્રાણ તથા ઈન્દ્રિયો ? તમે છો. તેથી વરેણ્યમ્-અવઃ-ઋચા યામિ-યજ્ઞનીય પરમાત્માથી ઈચ્છવા યોગ્ય રક્ષણને સ્તુતિ દ્વારા માગું છું કે, તમે આ વાક્ય-યજ્ઞને સમ્યક્ સિદ્ધ કરો. (૪)

ભાવાર્થ : સ્તુતિયજ્ઞમાં કોઈ બહારનો યજ્ઞ અધિનાયક અપેક્ષિત નથી, પરંતુ પરમાત્મા જ યજ્ઞનીય દેવ છે, પુરોહિત હૃદયસ્થ અન્તઃકરણ સહિત મુખ્ય પ્રાણ છે, ઋત્વિક્ અન્ય પ્રાણ તથા ઈન્દ્રિયો છે, સ્તુતિકર્તા પોતાનો આત્મા યજ્ઞમાન છે, શરીર વેદી છે અને સ્તુતિઓ આહુતિઓ છે. આ સર્વે યજ્ઞિય ભાવનાથી પ્રવૃત્ત થઈને પરમાત્માને પ્રકાશિત કરે છે. (૪)

૪૯. અગ્નિમીડિષ્વાવસે ગાથાભિઃ શીરશોચિષમ્ ।

અગ્નિં રાયે પુરુમીઢ શ્રુતં નરોગ્નિઃ સુદીતયે છર્દિઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : પુરુમીઢ-અવસે ગાથાભિઃ-હે અનેક સ્તુતિઓને સિંચનાર ઉપાસક તું પોતાની રક્ષા માટે સ્તુતિઓથી શીરશોચિષમ્-અગ્નિમ્-ઈંડિષ્વ-સર્વત્ર શયનશીલ-વ્યાપક જ્યોતિવાળા પરમાત્માની અવશ્ય સ્તુતિ કર. રાયે શ્રુતમ્-અગ્નિમ્- મોક્ષના ઐશ્વર્યને માટે પ્રસિદ્ધ પરમાત્માનું શરણ પ્રાપ્ત કર.

સુદીયતે-અગ્નિ:-નર:-છર્દિ:-સુદાન = આત્મદાન આત્મસમર્પણ કરનાર માટે નાયક પરમાત્મા શરણ બની જાય છે.

ભાવાર્થ : મનુષ્યની સાચી રક્ષા પરમાત્માની સ્તુતિ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી સ્તુતિઓથી તેને તૃપ્ત કર, સર્વત્ર વ્યાપ્ત પરમાત્માનું શરણ પરમ રક્ષા છે, તે આત્મસમર્પણ કરનાર પોતાના ઉપાસકને મોક્ષના ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરાવવા માટે પોતાના અવિનાશી શરણમાં લઈ લે છે. (૫)

૫૦. શ્રુધિં શ્રુત્કર્ણં વહ્નિભિર્દેવૈર્ગને સયાવભિઃ ।

આ સીદતુ બર્હિષિ મિત્રો અર્યમા પ્રાતર્યાવભિરધ્વરે ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : શ્રુતકર્ણ-અગ્ને-હે શ્રવણ સમર્થ કર્ણ શક્તિવાળા, શ્રવણ માટે શક્તિરૂપ કર્ણવાળા પરમાત્મન્ ! તું શ્રુધિ-મારી પ્રાર્થનાને સાંભળ, સ્વીકાર, તે એ કે અધ્વરેબર્હિષિ-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં હૃદયાકાશમાં સયાવભિઃ-વહ્નિભિઃ-દેવૈઃ-સાથે ગમન કરનાર, સાથે પ્રાપ્ત થનાર નિજ સ્વરૂપ વાહક દિવ્ય ગુણોની સાથે તું આવ, બિરાજ; તથા મિત્રઃ-આસીદતુ-આપ વાયુ રૂપ બનીને બિરાજો-બેસો. પ્રાતર્યાવભિઃ-અર્યમા આસીદતુ-આપ આપનાથી પ્રથમ આવનાર - પ્રાપ્ત થનાર ગુણોથી સાથે અર્યમા = સૂર્ય રૂપમાં આવીને બિરાજો.

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સ્તુતિ આમંત્રણને સાંભળવા તથા સ્વીકાર કરવામાં પૂર્ણ સમર્થ અને સ્વતંત્ર છે, તે ઉપાસકનાં હૃદયમાં અગ્નિરૂપમાં જવાળાઓ સાથે આવે છે, વાયુરૂપમાં પ્રવાહોની સમાન પ્રેરક ગુણોની સાથે તથા સૂર્યરૂપમાં પ્રાતઃ રશ્મિઓની સમાન જ્ઞાન-પ્રકાશક ગુણોની સાથે આવે છે; તે તેજ, બળ અને જ્ઞાનનો દાતા છે. (૬)

૫૧. પ્ર દૈવોદાસો અગ્નિર્દેવ ઇન્દ્રો ન મજ્મના ।

અનુ માતરં પૃથિવીં વિ વાવૃતે તસ્થૌ નાકસ્ય શર્મણિ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : દૈવોદાસઃ-અગ્નિઃ-દેવઃ-ધુલોકના દર્શક સૂર્યમાં વિદ્યમાન-પરમાત્મા દેવ - ઓઝમ્-નાકસ્ય શર્મણિ-તસ્થૌ-આનંદના ગૃહ મોક્ષધામમાં સ્થિર થઈને માતરં પૃથિવીં પ્રવાવૃતે-અનુ 'અનુવાવૃતે' 'વિવાવૃતે'-સમસ્ત પદાર્થોની નિર્માત્રી પ્રથિત જગતી સૃષ્ટિના પ્રતિ પુનઃ પુનઃ પ્રવૃત્ત થાય છે - ઉત્પન્ન કરે છે, પુનઃ પુનઃ વિવૃત્ત થાય છે તેથી વિગત થાય છે - તેનો સંહાર કરે છે;

એ એવો છે - ઇન્દ્રઃ-નઃ-મજ્મના-જેમ રાજા શાસન બળથી રાષ્ટ્રનું નિર્માણ અને વૃદ્ધિ કરે છે, તેનું રક્ષણ કરે છે અને તેનાથી નિવૃત્ત પણ થઈ જાય છે; તે એવો પરમાત્મા મોક્ષથી પૂર્વ મારા હૃદયમાં પ્રાપ્ત થાય. (૭)

ભાવાર્થ : સૂર્યના પ્રકાશ અને તાપનો પ્રભાવ મહાન છે, પરંતુ તેમાં પ્રકાશ અને તાપ આપનાર તેની અંદર રહેલ વ્યાપક ઓઝમ્-બ્રહ્મ પરમાત્મા છે તે જ મુક્ત આત્માઓને મોક્ષરૂપ આનંદ ભવનમાં વસાવે છે અને તે જ આ વિસ્તૃત સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરે છે, ધારણ કરે છે અને અન્તમાં તેનો પ્રલય કરે

આગ્નેય કાંડ

૩૨

પ્રથમ અધ્યાય

છે, તેને હૃદયમાં ધારણ કરવો જોઈએ. (૭)

૫૨. અધ જ્મો અધ વા દિવો બૃહતો રોચનાદધિ ।

અયા વર્ધસ્વ તન્વા ગિરા મમા જાતા સુક્રતો પૃણ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : જાતા સુક્રતો-હે પ્રસિદ્ધ તથા શ્રેષ્ઠ કર્મવાળા તું અધ જ્મ:-વા બૃહત: રોચનાત્-દિવ:-
અધિ અથવા પાર્થિવ પદાર્થોમાં વિદ્યમાન અથવા મહાન પ્રકાશમાન દુલોકમાં દુલોકના તારા મંડળમાં
રહેલા તારા ગુણોથી મમ ગિરા-મારી સ્તુતિથી અયા તન્વા વર્ધસ્વ-એ તારી ઘાવાપૃથિવી = મયી એક
પાદ કાયાથી મારી અંદર વધીને સાક્ષાત્ થા પૃણ-એ રીતે મને તૃપ્ત કર. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! પૃથિવીની વનસ્પતિઓ, સોના-ચાંદી રત્નો, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, સરિસૃપો,
નદીઓ, સમુદ્ર, પર્વતોમાં અને દુલોકમાં વિવિધ ગ્રહ-તારાઓમાં તારા કૃતિ ગુણોનાં દર્શન ઘાવા પૃથિવીમયી
સૃષ્ટિરૂપ તારી એક પાદ કાયા દ્વારા તારા અનંત સ્વરૂપજ્ઞાનથી અને મારા દ્વારા કરવામાં આવેલી સ્તુતિથી
મારી અંદર વધી-વધીને સાક્ષાત્ થતો રહે - મને પ્રાપ્ત કર. (૮)

૫૩. કાયમાનો વના ત્વં યન્માતૃજગન્નપઃ ।

ન તત્તે અગ્ને પ્રમૃષે નિવર્તનં યદ્ દૂરે સન્નિહાભુવઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે પરમાત્મન્ ! તું વના કાયમાન:-જ્ઞાનતંતુઓ - વૈરાગ્ય ભાવનાઓને ચાહતા
મારા પ્રમાદથી યત્-માતૃ:-અપ:-અજગન્-જે વૈરાગ્ય શૂન્ય અભ્યાસ માત્રના દ્વારા નાડીઓ, પ્રાણોમાં
ચાલ્યો ગયો, છૂપાઈ ગયો, સાક્ષાત્ ન થઈ શક્યો, તત્-તે નિવર્તનં ન પ્રમૃષે-તારું એ મારી જ્ઞાનદૃષ્ટિ
વૈરાગ્ય દૃષ્ટિથી હરી જવું સહન થતું નથી. યત્-દૂરે સન્-ઝહ-અભૂવ:-કે તું મારા ધ્યાનથી દૂર થતાં અહીં
મારી અંદર સાક્ષાત્ થઈ શકે. (૯)

ભાવાર્થ : પરમાત્માનાં સાક્ષાત્કાર અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય દ્વારા થાય છે, વૈરાગ્યનું સ્થાન પર =
ઉંચ છે. અસંપ્રજ્ઞાત સમાધિનો ઉપાય 'પર વૈરાગ્ય' છે, તેનાં પ્રમાદથી ત્યાગ કરીને માત્ર અભ્યાસ
દ્વારા પરમાત્માના સાક્ષાત્કારની આશા રાખવી એ તો પરમાત્માને પોતાનાથી દૂર રાખવા સમાન છે.
(૯)

૫૪. નિ ત્વામગ્ને મનુર્દધે જ્યોતિર્જનાય શશ્વતે ।

દીદેથ કૃણ્વ ઋતજાત ઉક્ષિતો યં નમસ્યન્તિ કૃષ્ટયઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે પરમાત્મન્ ! ત્વાં જ્યોતિ:-તારી જ્યોતિને શશ્વતે જનાય-શાશ્વત અર્થાત્ અમર
જન મુક્ત આત્મા બની જવા માટે મનુ:-નિદધે-મનનશીલ ઉપાસક અંદર ધારણ કરે છે, ઋતજાત:-
ઉક્ષિત:-ઋત = વેદજ્ઞાનનાં શ્રવણથી પ્રસિદ્ધ તથા ધ્યાન સિંચિત - નિદિધ્યાસનથી પ્રાપ્ત થયેલ કૃણ્વ
દીદેથ-મેધાવી ધ્યાનીની અંદર પ્રકાશિત બની જાય છે. યં કૃષ્ટય:-નમસ્યન્તિ-જે પરમાત્માને કર્મશીલ

આગ્નેય કાંડ

૩૩

પ્રથમ અધ્યાય

સાધારણ મનુષ્ય નમસ્કાર કરે છે, બાહ્ય રીતિથી સ્વીકાર કરે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : સામાન્ય મનુષ્ય પરમાત્માનું શ્રવણ કરીને પ્રત્યેક કર્મનાં અનુષ્ઠાનમાં તેનો માત્ર નમસ્કાર કરીને સ્વીકાર કરે છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ મનુષ્ય શ્રવણ પછી પરમાત્માનું મનન પણ કરે છે. ઉત્તમ અધિકારી ઉપાસક શ્રવણ, મનન પછી પરમાત્માનું નિદિધ્યાસન પણ કરીને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. (૧૦)

“આગમ-શ્રવણથી, અનુમાન-મનનથી, ધ્યાન અભ્યાસરસ-નિદિધ્યાનથી એ ત્રણ સ્થાનોમાં પ્રજ્ઞાને લગાવીને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરે છે.” (યોગ. ૧ : ૪૮ વ્યાસ.)

॥ इति प्रथम प्रपाठस्य प्रथमोऽर्धः ॥

॥ અથ પ્રથમપ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્ધઃ ॥

ખંડ-૬

૫૫. દેવો વો દ્રવિણોદાઃ પૂર્ણા વિવઘ્વાસિચમ્ ।

ઉદ્વા સિઞ્ચધ્વમુપ વા પૃળધ્વમાદિદ્ વો દેવ ઓહતે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : દ્રવિણોદાઃ-દેવઃ-દ્રવિણ = ધન - મોક્ષ ઐશ્વર્યના આપનાર પરમાત્મા વઃ પૂર્ણામ્-આસિચમ્-ઉપાસના જનોની-તમારી-પોતાની હૃદયના ભાવથી પૂર્ણ સ્નિગ્ધ ઉપાસનાસ્થાન હૃદયભૂમિને વિવઘ્વા-વિશેષ રૂપથી ચાહે છે. તેથી ઉત્તિસઞ્ચધ્વં વા ઉપપૃળધ્વં વા-તમે તમારી સ્નિગ્ધ ઉપાસના ધારાથી પરમાત્માને સિંચો અને સંપૂર્ણ ભરી દો. આત્-ઇત્-ત્યારપછી - તુરત જ દેવઃ-વઃ-ઓહતે-પરમાત્મ દેવ તમને પોતાની તરફ સર્વત્રથી વહન કરી લે છે - પોતાનામાં સ્થાન આપી દે છે. (૧)

ભાવાર્થ : તે મોક્ષદાતા પરમાત્મા ઉપાસકની સ્નેહભરી ઉપાસના સ્થલી હૃદયભૂમિને ચાહે છે. જ્યારે ઉપાસક પોતાની સ્નેહપૂર્ણ ઉપાસનાની ધારાથી તેને સિંચે અને સિંચતાં-સિંચતાં તેને સંપૂર્ણ ભરી દે અર્થાત્ સિંચતાં-સિંચતાં સિંચવાની આત્મશક્તિ સમાપ્ત કરી નાખે, ત્યારે પરમાત્મા તેને પોતાની પરમ દયાથી ઉપર ઉઠાવીને, તેને દેહબંધનથી છોડાવીને, પોતાના આશ્રયમાં લઈને અમૃતરૂપ મોક્ષ પ્રદાન કરે છે. (૧)

૫૬. પ્રૈતુ બ્રહ્મણસ્પતિઃ પ્ર દેવ્યેતુ સૂનૃતા ।

અચ્છા વીરં નર્યં પંક્તિરાધસં દેવા યજ્ઞં નયન્તુ નઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : બ્રહ્મણસ્પતિઃ પ્રૈતુઃ-વેદજ્ઞાન અને બ્રહ્માંડના સ્વામી પરમાત્મા મને અધ્યાત્મયજ્ઞમાં પ્રેરિત કરે - આગળ ધપાવે સૂનૃતા દેવી પ્ર-ૈતુ “પ્રૈતુ”-દિવ્ય મંત્ર સ્તુતિ પણ મને અધ્યાત્મયજ્ઞમાં પ્રેરિત કરે દેવાઃ- મારા પ્રાણ નઃ-અમારા વીરં નર્યમ્-પ્રગતિકારક માનવ હિતકર પંક્તિરાધસમ્-વાણી, શ્રોત્ર, નેત્ર, મન અને આત્મા એ પાંચેયથી સમર્પણ સિદ્ધ થયેલ યજ્ઞમ્- અધ્યાત્મયજ્ઞને અચ્છ નયન્તુ-વ્યાપ્ત રૂપમાં અવરોધ વિના જીવનમાં આગળને આગળ ચલાવે-વધારે. (૨)

ભાવાર્થ : અધ્યાત્મયજ્ઞ માનવ જીવનનો કલ્યાણસાધક છે. જેને ચલાવનાર પ્રાણ છે. તે બળવાન હોવો જોઈએ. જો નિર્બળ પ્રાણવાળો મનુષ્ય સ્વાસ્થ્યરૂપ ભૌતિક અમૃતને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તો આધ્યાત્મિક અમૃતના સ્વાદથી તો દૂર રહેશે.

અધ્યાત્મયજ્ઞમાં મનુષ્યનું સર્વાંગ સમર્પણ જરૂરી છે, વાણી, કાન, નેત્ર, મન અને આત્મા એ પાંચેયનું આહુત થઈ જવું-લાગી જવું જોઈએ. વાણીથી સ્તવન કીર્તન કરવું, કાનથી ગુણ શ્રવણ કરવા, નેત્રથી સંસારમાં તેની કલા જોવી, મનથી મનન કરવું અને આત્માથી તેનું ભાવન-અનુભવ કરવો. સાથે વિદ્યાત્મા

આગ્નેય કાંડ

૩૫

પ્રથમ અધ્યાય

જ્ઞાનદાતાની દયા તેમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા તેમજ તેની મંત્રગત સ્તુતિ પણ મુખ્ય સાધન છે. (૨)

૫૭. ऊर्ध्व ऊ षु ण ऊतये तिष्ठा देवो न सविता ।

ऊर्ध्वो वाजस्य सनिता यदज्जिभिर्वाघद्भिर्विह्वयामहे ॥ ३ ॥

પદાર્થ : નઃ ઊર્ધ્વઃ-ઉ-ઊતયે સુતિષ્ઠ-હે અગ્રણાયક પરમાત્મન્ ! તું અમારા ઉપર રક્ષા માટે નિરંતર સ્થિર રહે સવિતા દેવઃ-ન-ઊર્ધ્વઃ-જેમ સૂર્ય ઉપર રહીને પ્રકાશ આપે છે; વાજસ્ય સનિતા-તેમ અન્નમોક્ષાનંદનું સેવન કરનાર ઊર્ધ્વઃ-અમારી ઉપર બની રહે. યત્-અજ્ઞિભિઃ-વાઘધ્નિઃ-જે તને વહન કરનારી-બોલાવનારી સ્નિગ્ધ મંત્ર સ્તુતિઓ દ્વારા વિહ્વયામહે-વિશેષ રૂપથી બોલાવે છે - મારા હૃદયગૃહમાં આમંત્રિત કરે છે.

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય અંધકારથી બચાવવા માટે પ્રકાશ આપીને ઉપર રહે છે, તેમ તું પણ અજ્ઞાનથી રક્ષા કરવા માટે જ્ઞાનપ્રકાશ આપતા અમારી ઉપર વિરાજમાન રહે. આ એક પ્રાર્થના છે.

બીજી પ્રાર્થના છે કે, તું મોક્ષાનંદ અમૃતભોગનો આપનાર છે. તને મંત્ર સ્નિગ્ધ સ્તુતિઓથી અમારા હૃદયમાં આમંત્રિત કરીએ છીએ, તે બન્નેનો તું સ્વીકાર કર. (૩)

૫૮. प्र यो राये निनीषति मर्तो यस्ते वसो दाशत् ।

स वीरं धत्ते अग्न उक्थशंसिनं तमना सहस्रपोषिणम् ॥ ४ ॥

પદાર્થ : યઃ મર્તઃ-જે મનુષ્ય રાયે પ્ર-નિનીષતિ 'પ્રણિનીષતિ' રમણીય મોક્ષ ઐશ્વર્યને માટે પોતાનું પ્રણયન કરવું ઇચ્છે છે-ઢાળવા માગે છે.

વસો-હે મને સુખ-શાન્તિમાં વસાવનાર પરમાત્મન્ ! યઃ-તે દાશત્-જે તારા માટે પોતાને સમર્પિત કરી દે છે અગ્ને-પરમાત્મન્ ! સઃ વીરમ્-ઉક્થ શંસિનં સહસ્રપોષિણમ્-તે તને - બળવાન, પ્રશંસનીય, કલ્યાણ પ્રવચનકર્તા, અસંખ્ય રીતે પોષણ કરનારને તમના ધત્તે-આત્માથી મારા આત્મામાં ધારણ કરું છું. (૪)

ભાવાર્થ : જે ઉપાસક રમણીય મોક્ષધામમાં પહોંચવા ઇચ્છે છે અને પરમાત્માના આશ્રયમાં રહેવા ઇચ્છે છે, તેને પોતાના આત્મામાં પ્રશંસનીય કલ્યાણ વક્તા, અનેક પ્રકારથી પાલનકર્તા પરમાત્માને સ્તુતિ દ્વારા ધારણ કરવો જોઈએ. સર્વ અવસ્થામાં બેસતાં-ચાલતાં પણ તેનું ધ્યાન રહે, પ્રતિકૂળ વિચાર અને આચાર ન રહે. (૪)

૫૯. प्र वो यहं पुरूणां विशां देवयतीनाम् ।

अग्निः सूक्तेभिर्वचोभिर्वृणीमहे यं समिदन्य इन्धते ॥ ५ ॥

પદાર્થ : પુરુણાં દેવયતીનાં વિશામ્-પોતાના ઇષ્ટદેવ પરમાત્માને બહુજ ચાહનારા ઉપાસક જનો

વ:-અગ્નિમ્- અગ્રણાયક-આગળ લઈ જનાર તને **સૂક્તેભિ:-વચોભિ:-**ઉત્તમ કથન કરેલ મંત્રવચનો-સ્તવનો દ્વારા **યમ્-અન્યે-ઇત્ સમિન્ધતે-**જેમ અન્ય કર્મકાંડીજન નિરંતર સારી રીતે દીપન કરે છે; **વૃણીમહે-**તેમ અમે સારી રીતે વરીએ-ભજન કરીએ. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ કર્મકાંડીજનો ભૌતિક અગ્નિને યજ્ઞશાળામાં સારી રીતે પ્રદીપ્ત કરે છે, તેમ પરમાત્મદેવને ચાહનારા મનુષ્યોમાં કોઈ વિરલ-દુર્લભ પરમાત્માને પોતાના હૃદયગૃહમાં વિવિધ મંત્ર સ્તવનો દ્વારા નિરંતર અપનાવવા ઇચ્છા કરે. (૫)

૬૦. અયમગ્નિઃ સુવીર્યસ્યેશે હિ સૌભગસ્ય ।

રાય ઈશે સ્વપત્યસ્ય ગોમત ઈશે વૃત્રહથાનામ્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : **અયમ્-અગ્નિઃ-**એ સર્વવ્યાપક પરમાત્મદેવ **સુવીર્યસ્ય સૌભગસ્ય-હિ ઈશે-**શ્રેષ્ઠ આયુમુક્તિની આયુ અને સૌભાગ્યનું સ્વામીત્વ કરે છે તેથી તેનું પ્રદાન કરે છે **સ્વપત્યસ્ય ગોમતઃ-રાયઃ-ઈશે-**ઉત્તમ અપત્ય - સંતાન જેથી થાય છે એવા, પ્રશસ્ત ઈન્દ્રિયો રહે છે જેમા એવા સદાચાર સંયમરૂપ ઐશ્વર્યનું સ્વામીત્વ કરે છે **વૃત્રહથાનામ્ ઈશે-**પાપોના હનન કરવાના સાધનોનું પણ સ્વામીત્વ કરે છે. (૬)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા મનુષ્યના મોક્ષઐશ્વર્યનો સ્વામી છે, જીવન મુક્તને સૌભાગ્ય પ્રદાન કરે છે અને મૃત્યુ પછી મોક્ષની પ્રશસ્ત દીર્ઘ આયુ પણ પ્રદાન કરે છે તથા આ સંસારમાં મનુષ્યની પ્રશસ્ત બીજ શક્તિને સ્થિર ભાવ-સદાચાર પ્રશસ્ત ઈન્દ્રિયોવાળા સંયમરૂપ ઐશ્વર્યનો પણ સ્વામી છે, તેને પ્રદાન કરે છે. આ બન્ને ઐશ્વર્યોના ઘાતક પાપ ભાવોના નાશક વિચારોના પણ સ્વામી છે, તે સદ્વિચારોથી પાપભાવ નાશ પામે છે. (૬)

૬૧. ત્વમગ્ને ગૃહપતિસ્ત્વં હોત્તા નો અધ્વરે ।

ત્વં પોતા વિશ્વવાર પ્રચેતા યક્ષિ યાસિ ચ વાર્યમ્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : **વિશ્વવાર અગ્ને-**હે સર્વને વરણ સ્વીકાર કરવા યોગ્ય પરમાત્મન્ ! **ત્વં ગૃહપતિઃ-**તું મારા હૃદયગૃહનો સ્વામી છે. **નઃ અધ્વરે-**અમારા અધ્યાત્મયજ્ઞમાં **ત્વં હોતા-**તું હોતા નામનો ઋગ્વેદી-ઋગ્વેદપાઠી, **ત્વં પોતા-** તું શોધન કરનાર - ઉદ્ગાતા - સામવેદ પાઠી, **પ્રચેતા-** પ્રકૃષ્ટ ચેતનાવાળો બ્રહ્મા, **વાર્ય યક્ષિ યાસિ ચ-**અને તું હૃદયના ભાવ રૂપ શ્રેષ્ઠ હવિનો યજ્ઞ કરતો અધ્વર્યુ-યજુર્વેદ પાઠી બનીને અમૃતફળ પ્રાપ્ત કરાવ. (૭)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! જો કે હું મારા હૃદય રૂપી ઘરનો સ્વામી છું, પરંતુ પરમાત્મન્ ! ત્યાં તું રક્ષક બનીને આવવાને કારણે ખરેખર તું જ સ્વામી, કારણ કે મેં મારી જાતને તને સમર્પિત કરી દીધી છે; તેથી તું જ સ્વામી અને હું અધ્યાત્મયજ્ઞમાં લાગેલો છું, તું જ એને સંપન્ન કર, તું જ તેનો હોતો, તું જ પોતા-ઉદ્ગાતા, તું જ અધ્વર્યુ અને તું જ બ્રહ્મા તું જ અધ્વર્યુ. બાહ્ય હોતા વગેરે મારે ન

આગ્નેય કાંડ

૩૭

પ્રથમ અધ્યાય

જોઈએ, તું સર્વના વરવા યોગ્ય - સત્કાર કરવા યોગ્ય અમૃત પ્રસાદને પ્રદાન કર. (૭)

૬૨. સંઘાયસ્ત્વા વવૃમહે દેવં મર્તાસ ઋતયે ।

અપાં નપાતઃ સુભગઃ સુદઃસસઃ સુપ્રતૂર્તિમનેહસમ્ ॥૮॥

પદાર્થ : સંઘાયઃ-મર્તાસઃ-હે પરમાત્મન્ ! તારા મિત્ર - તારી મિત્રતા ચાહનાર તથા જેને તું મિત્ર બનાવી લે છે એવા અમે ઉપાસકજનો ઋતયે-રક્ષા માટે અપાં નપાતમ્-પ્રાણનું પતન-પાડનાર નહિ પરંતુ વધારનાર સુભગમ્-શ્રેષ્ઠ ઐશ્વર્ય મોક્ષની નિમિત્તભૂત સુદઃસસમ્-યથાર્થ સૃષ્ટિ રચના રૂપ અને જીવોને કર્મફળ પ્રદાન રૂપ કર્મોવાળા સુપ્રતૂર્તિમ્-શ્રેષ્ઠ સંવત્સર-જીવનકાળના હેતુભૂત એવા અનેહસમ્-ક્રોધ રહિત તેમજ દયાળુ ત્વા દેવમ્-તારો - પરમાત્મા દેવનો વવૃમહે-સ્વીકાર કરીએ છીએ. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા અમારો મિત્ર છે તે પણ અમને-ઉપાસકોને મિત્ર માને છે, તેથી સંસારમાં અને મોક્ષમાં પણ રક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે. તે અમારા પ્રાણોને ગતિ આપનાર, દીર્ઘજીવન આપનાર અને અમૃતપ્રાણ પણ આપનાર છે, શ્રેષ્ઠ સુખ ઐશ્વર્યને ભોગાવનાર જીવનકાળને સુંદર પ્રવાહિત કરનાર પૂર્ણ દયાળુ છે. જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણમાં અમે તેને અપનાવીએ-અપનાવતા રહીએ. (૮)

ખંડ-૭

૬૩. આ જુહોતા હવિષા મર્જયધ્વં નિ હોતારં ગૃહપતિં દધિધ્વમ્ ।

ઇડસ્પદે નમસા રાતહવ્ય સપર્યતા યજતં પસ્ત્યાનામ્ ॥૧॥

પદાર્થ : હવિષા આજુહોત-હે ઉપાસકજનો ! તે સ્વ તેજસ્વરૂપ પરમાત્માને સમગ્ર રૂપથી આમંત્રિત કરો હવિષામર્જયધ્વમ્-શ્રદ્ધારૂપ ભેટથી પ્રેરિત કરો હોતારં ગૃહપતિં નિદધિધ્વમ્-સ્વીકાર કરનાર હૃદયધરના સ્વામી પરમાત્માને પોતાની અંદર ધ્યાન દ્વારા ધારણ કરો પસ્ત્યાનાં યજતમ્-પ્રજાઓ-મનુષ્યોને યજનીય-સંગમનીય રાતહવ્યમ્-જેણે ભોગ પદાર્થ આપ્યા છે તે એવા પરમાત્માને ઈંડઃ-પદે-શ્રદ્ધાના સ્થાન હૃદયમાં પોતાના આત્મામાં નમસા સપર્યત-નમ્ર સ્તુતિ દ્વારા પૂજિત કરો-સત્કાર કરો-સેવન કરો. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્ય મંત્રના યજનીય સંગમનીય ભોગપ્રદ તેજસ્વરૂપ પરમાત્માનો શ્રદ્ધાપૂર્વક હૃદયધરમાં નમ્ર સ્તુતિ દ્વારા સત્કાર કરો, પોતાની અંદર શ્રદ્ધા અને વૈરાગ્યથી આમંત્રિત કરીને આત્મસમર્પણ સ્નેહધારાને તેની તરફ પ્રેરિત કરીને નિરંતર ધ્યાન કરો, તેમાં જ મનુષ્યની ઉન્નતિ અને આત્મકલ્યાણ રહેલું છે. (૧)

૬૪. ચિત્ર ઇચ્છિશોસ્તરુણસ્ય વક્ષથો ન યો માતરાવન્વેતિ ધાતવે ।

અનૂદા યદજીજનદધા ચિદા વવક્ષત્સદ્યો મહિ દૂત્યાં ચરન્ ॥૨॥

આગ્નેય કાંડ

૩૮

પ્રથમ અધ્યાય

પદાર્થ : શિશો:-તસ્માસ્ય-એ શિશુ-બાળક રૂપ પ્રશંસનીય પ્રિય તથા યુવાનની સમાન મહા બળવાન પરમાત્માનું ચિત્ર:-વક્ષથ:-ઇત્-અદ્ભુત સંસાર વહન કાર્ય છે કે ય:-માતરા ધાતવે ન અન્વેતિ-જગતભરની માતાઓ-દ્યૌ અને પૃથિવી તરફ સ્તનપાન કરાવવા જતાં નથી અનૂધા-કારણ કે એ બન્ને દુગ્ધાધાનથી રહિત છે તે ભલે જીવાત્માઓ માટે રાખતી હોય પરમાત્મા શિશુ માટે નહિ, કારણ કે અજીજનત્-જેવો એ પરમાત્મા શિશુ પ્રકટ થયો અથ ચિત્-ત્યાર પછી સદ્ય:-તુરત જ મહિ દૂત્યં ચરન્-સર્વમાં મહાન પ્રેરણા કાર્યને કરતા આવવક્ષત્-સમગ્ર રૂપથી પ્રાણીમાત્ર-મનુષ્ય માત્રનું ઉત્પાદન કર્મકળ પ્રદાનને પૂર્ણ કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસકની દૃષ્ટિમાં પરમાત્મા એક સુંદર પ્રશંસનીય પ્રિય શિશુરૂપમાં આવે છે, સમસ્ત સંસારના પદાર્થોની બે માતાઓ છે, એક દ્યૌ:-જે પોતાના દિવ્ય જળરૂપ દૂધનું પાન કરાવે છે, બીજી પૃથિવી જે પોતાનું ઔષધિરૂપ દૂધનું પાન કરાવે છે, પરન્તુ પરમાત્મારૂપ શિશુ એ બન્નેનું દૂધ લેવા આવતો નથી. જેથી તે બન્ને તેના માટે દુગ્ધાધાન રાખતી નથી; ત્યારે સમસ્ત સંસારને ચલાવવાનું કાર્ય પોતાના સામર્થ્યથી મહા બળવાન યુવાન બનીને કરે છે, તેના આશ્ચર્યકારક કાર્યનું કારણ એ છે, કે તે અમારી સમાન દેહધારી તો છે જ નહિ. (૨)

૬૫. इदं त एकं पर ऊ त एकं तृतीयेन ज्योतिषा सं विशस्व ।

संवेशनस्तन्वे चारुरेधि प्रियो देवानां परमे जनित्रे ॥ ३ ॥

પદાર્થ : તે-ઇદમ્-એકમ્-હે પરમાત્માને ! આ પૃથિવી પરનો અગ્નિ તારી એક જ્યોતિ છે પર:-
ઉ તે-એકમ- પર-દ્યુલોકના સૂર્યનો અગ્નિ તારી બીજી જ્યોતિ છે તૃતીયેન જ્યોતિષા સંવિશસ્વ-તારી ત્રીજી જ્યોતિ-અમૃત જ્યોતિ સ્વરૂપ છે તેનાથી અમારામાં પ્રવેશ કર.

સંવેશન:-અંદર સંવેશ-ગહન પ્રવેશ સમાગમ કરનાર તું તન્વે-પોતાના શરીર રૂપ-મારા આત્મામાં ચારુ-રૂધિ-સારી રીતે છો -રહો. દેવાનાં પ્રિય:-તું મુમુક્ષુઓને પ્રિય છો - સ્નેહી છો પરમે જનિત્રે-અને હું તારા પરમ ઉત્પાદન આધારમાં સમર્પિત છું. (૩)

ભાવાર્થ : દ્યૌમાં ઉપર સૂર્ય અને પૃથિવીમાં નીચે અગ્નિ એ પરમાત્માની બે જ્યોતિઓ છે. એ જ્યોતિઓ તો દિવસ-રાત પ્રાપ્ત થાય છે-કામમાં આવે છે, પરન્તુ ત્રીજી જ્યોતિ પરમાત્માની અમૃત સ્વરૂપ જ્યોતિ છે; તે પોતાની અમર જ્યોતિને પરમાત્મા અમારા આત્માની અંદર દાખલ કરે છે, ત્યારે જ આત્મકલ્યાણ થાય છે. તે મુમુક્ષુઓને પ્રિય છે, પરન્તુ જ્યારે તેઓ પરમ ઉત્પત્તિ સ્થાન પરમાત્મામાં પોતાનું સમર્પણ કરી દે છે, ત્યારે જ પરમાત્મા પોતાની અમૃતજ્યોતિ પ્રદાન કરે છે. (૩)

૬૬. इमं स्तोममर्हते जातवेदसे रथमिव सं महेमा मनीषया ।

भद्रा हि नः प्रमतिरस्य संसद्यग्ने सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥ ४ ॥

પદાર્થ : અર્હતે જાતવેદસે-સર્વજ્ઞાનપ્રકાશક તથા સર્વજ પરમાત્માને માટે ઇમં સ્તોમમ્-આ સ્તુતિસમૂહ

સ્તુતિ પ્રવાહને **રથમ્-ઙ્વ-**રથની સમાન - જેમ રથ ઈચ્છિત સ્થાન પર પહોંચાડે છે, તેમ ઈચ્છિત મોક્ષધામ પહોંચાડનારને **મનીષયા સમ્મહેમ-**હૃદયની ભાવના - શ્રદ્ધાપૂર્વક સમર્પિત કરીએ છીએ. **અસ્ય સંસદિ-** એ પરમાત્માની સંગતિ-ઉપાસનામાં **ન:-પ્રમતિ:-ભદ્રાહિ-**અમારી પ્રકૃષ્ટ ધારણા-માનસિક સ્થિતિ-અન્ત-સ્થલી પુણ્ય અને કલ્યાણરૂપી બની જાય, તેથી **અગ્ને તવ સચ્ચે-**હે પરમાત્મન્ ! તારા મિત્રપણામાં **વયં મા રિષામ-**અમે પીડિત ન બનીએ. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પરમાત્મા તથા જવાનું સ્થાન મોક્ષધામ છે, પરમાત્મા પૂજ્ય છે જે અમને-સર્વને જાણનાર છે, તેને પ્રાપ્ત કરવા અને તેની પાસે પહોંચવા માટે સ્તુતિપ્રવાહ રથ સમાન છે, પહોંચાડનાર સાધન છે. તેની સહાયથી અમે ત્યાં સુધી પહોંચી શક્યું. પરંતુ ચાલીએ શ્રદ્ધાથી, પરમાત્માની ઉપાસનામાં સંગતિ-અમારી આત્મસ્થિતિ પોતાના રૂપમાં પરિમાર્જિત બની જાય જે મોક્ષમાં હોય છે, તે પરમાત્માના મિત્રભાવમાં અમે બાધિત ન બનીએ અને મોક્ષમાં નિર્બાધ રહીશું. (૪)

૬૭. મૂર્ધાનં દિવો અરતિં પૃથિવ્યા વૈશ્વાનરમૃત આ જાતમગ્નિમ્.

કવિઃ સમ્રાજમતિથિં જનાનામાસન્નઃ પાત્રં જનયન્ત દેવાઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **દિવઃ-મૂર્ધાનમ્-**દુલોકના મૂર્ધારૂપને દુલોકથી પણ ઉપર વિદ્યમાનને **પૃથિવ્યાઃ-અરતિમ્-** પૃથિવીલોકના સ્તર-નિમ્નરૂપ - પૃથિવીથી પણ નીચે વિદ્યમાનને **કવિં સમ્રાજમ્-**કાન્તદર્શી સમ્યક્ સર્વત્ર રાજમાન - **જનાનામ્-અતિથિમ્-**જન્યમાન પ્રાણીમાત્રના સત્કરણીય - **નઃ-આસન્-પાત્રમ્-**અમારા મુખ્ય પૂજાપાત્ર **વ્રહ્મ-આજાતમ્-**અધ્યાત્મયજ્ઞમાં પ્રસિદ્ધ થનાર **વૈશ્વાનરમ્-અગ્નિમ્-**વિશ્વનાયક પરમાત્માને **દેવાઃ-જનયન્ત-**ધ્યાની મુમુક્ષુજન પોતાની અંદર પ્રસિદ્ધ કરે છે - સાક્ષાત્ કરે છે.

ભાવાર્થ : પરમાત્મા દુલોકથી ઉપર અને તેને સંભાળનાર છે તથા પૃથિવીલોકથી નિમ્ન સ્તર અને તેને પણ સંભાળનાર વિશ્વનાયક છે. તે સર્વજ્ઞ, વિશ્વનો સમ્રાટ, મનુષ્યોનો સત્કરણીય અતિથિ અને પૂજાને પાત્ર મુખ્ય છે, તેનો ધ્યાનયજ્ઞમાં મુમુક્ષુજન સાક્ષાત્ કરે છે. (૫)

૬૮. વિ ત્વદાપો ન પર્વતસ્ય પૃષ્ઠાદુક્થેભિરગ્ને જનયન્ત દેવાઃ.

તં ત્વા ગિરઃ સુષ્ટુતયો વાજયન્ત્યાજિં ન ગિર્વવાહો જિગ્યુરશ્વાઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : **અગ્ને-**હે અગ્રણીયક પરમાત્મન્ ! **ઉક્થેભિઃ-**સ્તુતિઓ દ્વારા નમ્ર બનેલ **દેવાઃ-**મુમુક્ષુજન **ત્વત્-**તારા દ્વારા **વિજનયન્ત-**પોતાની પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય કામનાઓને વિશેષરૂપથી ઉત્પન્ન કરે છે-પ્રાપ્ત કરે છે **પર્વતસ્ય પૃષ્ઠાત્-આપઃ-**ન-જેમ પર્વતના ઉપરના સ્થાનથી જળનો પ્રવાહ નીચેના સ્થાન પર પ્રાપ્ત થાય છે; તેમ **સુષ્ટુતયઃ-ગિરઃ-**સારી રીતે કરેલી સ્તુતિ-વાણીઓ **તં ત્વા વાજયન્તિ-**તે તને અમારી તરફ પ્રેરિત કરે છે. અથવા પ્રેરિત થવા બળ આપે છે. **ગિર્વવાહઃ-અશ્વાઃ-આજિં જિગ્યુઃ-**જેમ યોદ્ધાના વાણી સમૂહને વહન કરેલા-પ્રેરણા પ્રાપ્ત કરેલા-ઘોડાઓ સંગ્રામને જીતે છે. (૬)

ભાવાર્થ : પરમાત્માની આનંદ ધારાઓને પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉપાસકજન સ્તુતિઓ કરતાં-કરતાં એટલા

આગ્નેય કાંડ

૪૦

પ્રથમ અધ્યાય

નમ્ર બની જાય છે કે, તેનાથી આનંદધારા વહેતી આવ્યા કરે છે તથા ઉપાસકની સ્તુતિઓ પરમાત્માને પોતાની તરફ પ્રેરિત કરે છે. જેમ સંગ્રામમાં ઘોડાઓને યોદ્ધાની પ્રોત્સાહિત વાણીઓ વિજય મેળવવા માટે પ્રેરિત કરે છે. (૬)

૬૯. આ વૉ રાજાનમધ્વરસ્ય રુદ્રઃ હોતારઃ સત્યયજઃ રોદસ્યોઃ ।

અગ્નિં પુરા તનયિત્તોરચિત્તાદ્ધિરણ્યસ્વપમવસે કૃણુધ્વમ્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : અધ્વરસ્ય રાજાનમ્-અધ્યાત્મયજ્ઞના પ્રકાશક ઈષ્ટદેવ સ્વં હોતારમ્-સન્માર્ગ વક્તા અને આત્મસમર્પણ સ્વીકાર કરનારને રોદસ્યોઃ-દુલોક અને પૃથિવીમયી સૃષ્ટિનો સત્યયજમ્-સત્ય યજ્ઞન-યજ્ઞ કરનાર-યથાર્થ નિયંત્રણ કરનાર હિરણ્યસ્વમ્-સુવર્ણરૂપ-તેજ સ્વરૂપ અગ્નિમ્-પરમાત્માને અચિત્તાત્ તનયિત્તોઃ પુરા- પોતાની રક્ષા માટે - જેમાં આત્મરક્ષા છે, એવા મોક્ષધામરૂપ અમૃતશરણ પ્રાપ્તિ માટે, જીવનમુક્ત બનવા માટે વઃ-તમે ઉપાસકો આકૃણુધ્વમ્-પરમાત્માને અપનાવો-ગ્રહણ કરો. (૭)

ભાવાર્થ : દુલોક ઉપરથી લઈને પૃથિવી-નીચે સુધી સમષ્ટિ સૃષ્ટિનું યથાવત્ નિયમન કરનાર તેજ સ્વરૂપ પરમાત્મા મનુષ્યને સાચો હિતકર અને સત્યમાર્ગનો ઉપદેશ આપતો રહે છે, તે અધ્યાત્મયજ્ઞનો પરમ ઈષ્ટદેવ છે, તેને પગલે-પગલે ગરજતા(ભ્રમતા) મૃત્યુથી બચવા માટે શિર પર અપનાવવાનું - ધારણ કરવાનું ધ્યેય હોવું જોઈએ. (૭)

૭૦. ઇન્ધ્રે રાજા સમર્યો નમોભિર્યસ્ય પ્રતીકમાહુતં ઘૃતેન ।

નરો હવ્યેભિરીડતે સ્બાધ આગ્નિરગ્રમુષસામશોચિ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : રાજા-અર્યઃ-વિશ્વમાં રાજમાન સ્વામી પરમાત્મા નમોનિ-નમ્ર સ્તુતિ વચનોથી સમિન્ધ્રે-આત્મામાં પ્રકાશિત થાય છે યસ્ય પ્રતીકમ્-જેનું પ્રત્યક્ત - પ્રતિદર્શન - સાક્ષાત્સ્વરૂપ ઘૃતેનઆહુતં-સ્વતેજ-પ્રકાશથી પ્રાપ્ત છે- યુક્ત છે; તેથી જ્યારે નરઃ સ્બાધઃ-હવ્યેભિઃ ઈંડતે-દેવજન મુમુક્ષુજન અધ્યાત્મયજ્ઞના ઋત્વિજ બનીને પોતાના હૃદયના ભાવથી સ્નિગ્ધ સ્તવનોથી તેની સ્તુતિ કરે છે, ત્યારે ઉષસામ્-અગ્રમ્-ઉષાકાળમાં - જીવન પ્રભાતોમાં પ્રથમ અગ્નિઃ-આશોચિઃ પરમાત્મા પ્રકાશિત થાય છે. (૮)

ભાવાર્થ : વિશ્વમાં વ્યાપક, વિશ્વનો રાજા પોતાના તેજ સ્વરૂપથી સ્વયં પ્રકાશમાન છે, જ્યારે મુમુક્ષુજન અધ્યાત્મયજ્ઞના યાજક = યજ્ઞકર્તા બનીને તેને માટે પોતાની હૃદયની ભાવ પૂર્ણ સ્નિગ્ધ સ્તુતિઓ અર્પણ કરે છે, ત્યારે તે જીવનની પ્રભાતવેળામાં પોતાનો પ્રકાશ પ્રદાન કરે છે, તેઓ જીવનભર અજ્ઞાન-અંધકારથી દૂર રહીને પોતાની જીવન સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. (૮)

૭૧. પ્ર કેતુના બૃહતા યાત્યગ્નિરા રોદસી વૃષભૌ રૌરવીતિ ।

દિવશ્ચિદન્તાદુપમામુદાનડપામુપસ્થે મહિષો વવર્ધ ॥ ૯ ॥

આગ્નેય કાંડ

૪૧

પ્રથમ અધ્યાય

પદાર્થ : અગ્નિ:-**બૃહતા કેતુના**-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મા પોતાના મહાન પ્રજ્ઞાન-પ્રકૃષ્ટગુણ-જ્ઞાનપ્રકાશથી **રોદસી પ્રયાતિ-આ**-દુલોક અને પૃથિવી લોકને ઘાવા પૃથિવીમયી સૃષ્ટિથી પૃથક ગયેલો છે અને એમાં આગત-પ્રાપ્ત પણ છે. **વૃષભ:-રોરવીતિ**-જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરનાર વેદનો ફરી-ફરી ઉપદેશ કરે છે **દિવ:-ચિત્-અન્તાત્**-મોક્ષધામથી લઈને **ઉપમામ્**-મારી સમીપ-હૃદય અથવા આત્મા સુધી **ઉદાનદ્**-પ્રાપ્ત છે **મહિષ:-આપમ્-ઉપસ્થે વવર્ક્ષ**-તે મહાન દેવ મારા પ્રાણોના ઉપ-આશ્રયભૂત હૃદયમાં ધ્યાન દ્વારા પ્રવૃદ્ધ થાય છે. (૯)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા પોતાના મહાન જ્ઞાનમય પ્રકાશથી સમસ્ત ઘો અને પૃથિવીમય સમષ્ટિ સૃષ્ટિની બહાર અને અંદર પણ પ્રાપ્ત છે. તે સુખની વર્ષા કરનાર, સત્યજ્ઞાન વેદનો ઉપદેશ તથા સત્ય નિયમનો ઘોષ કરનાર છે, પોતાના મોક્ષધામથી લઈને નજીકમાં નજીક અમારા હૃદય અને અન્તરાત્મા સુધી પ્રાપ્ત થાય છે, તે પ્રાણોના કેન્દ્ર-હૃદયમાં ઉપાસના દ્વારા સાક્ષાત્ થાય છે. (૯)

૭૨. અગ્નિં નરો દીધિતિભિરરણ્યોર્હસ્તચ્યુતં જનયત પ્રશસ્તમ્ ।

દૂરેદૃશં ગૃહપતિમથવ્યુમ્ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : નર:-હે મુમુક્ષુજનો ! તમે **દૂરે દૃશમ્**-અતીન્દ્રિય વિષયમાં પણ જ્ઞાનદર્શક **ગૃહપતિમ્**-હૃદયગૃહના સ્વામી **અથવ્યુમ્**-અચલ યોગીને ચાહનાર **પ્રશસ્તમ્**- અત્યંત પ્રશંસનીય સ્તુતિ કરવા યોગ્ય **અગ્નિમ્**-પરમાત્માને **દીધિતિભિઃ**-પ્રાણાયામ વગેરે ક્રિયાઓથી **અરણ્યોઃ**-હસ્તચ્યુતં-અરણીના લાકડાના રગડવાથી પ્રદીપ્ત થયેલ-હસ્તગત થયેલ અગ્નિની સમાન મન અને હૃદયમાંથી હસ્તગત-સાક્ષાત્ **જનયત**-પ્રકટ કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : અતીન્દ્રિય - ઇન્દ્રિયોથી ન જાણી શકાય એ વિષયના જ્ઞાનને દર્શાવનાર અત્યંત સ્તુતિ યોગ્ય પરમાત્મા જે અચલ મનવાળા ઉપાસકને ચાહે છે, તે જ તેના હૃદય ગૃહનો સ્વામી - પ્રિય સંગી રક્ષક છે, તેને મુમુક્ષુ-મોક્ષના ઇચ્છુકજન પ્રાણાયામ યોગના અંગરૂપ અધ્યાત્મજ્ઞાન દીપન ક્રિયાઓ દ્વારા મન અને હૃદયમાં ધ્યાનરૂપ મંથનથી સાક્ષાત્ કરે છે. (૧૦)

ખંડ-૮

૭૩. અબોધ્યગ્નિઃ સમિધા જનાનાં પ્રતિ ધેનુમિવાયતીમુષાસમ્ ।

યહ્વાઙ્ગવ પ્ર વયામુજ્જિહાનાઃ પ્ર ભાનવઃ સસ્રતે નાકમચ્છ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જનાનાં સમિધા-ઉપાસકજનોની સમિધ = આત્મસમિધ આત્મરૂપ ઇધ્મ - આત્મસમર્પણથી **અગ્નિઃ-અબોધિ**-પરમાત્માગ્નિ ઉપાસકોનાં હૃદયમાં જાગૃત થાય છે **પ્રતિ ધેનુમ્-ઙ્ગવ-આયતીમ્-ઉષાસમ્**-જેમ પૃથિવીનાં પ્રત્યે-પૃથિવી પર સૂર્યરૂપ અગ્નિ આવતાં ઉષા-પ્રભાતવેળામાં પ્રકટ થાય છે **યહ્વાઃ-ઙ્ગવ વયાં પ્રોજ્જિહાનાઃ**-જેમ મહાન-અનેક પક્ષીઓ ડાળીઓ પર પ્રકૃષ્ટરૂપથી ઉતરે છે - આશ્રય લે છે, તેમ

આગ્નેય કાંડ

૪૨

પ્રથમ અધ્યાય

ભાનવ:-નાકમ્-અચ્છ પ્રસન્નતે-ઉપાસકના પ્રજ્ઞાન-આત્મભાવનાઓ પ્રકાશિત થઈને તે નિતાન્ત સુખરૂપ પરમાત્માને પ્રકૃષ્ટરૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : આત્મ સમિધાથી - આત્મસમર્પણથી જેમ ઉપાકાળમાં સૂર્ય પૃથિવી પર પ્રકાશમાન થાય છે, તેમ ઉપાસકોના હૃદયમાં પરમાત્મા પ્રકાશમાન થાય છે. ઉપાસકની સંપૂર્ણ આત્મભાવનાઓ - મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર સર્વે પ્રકાશિત થઈને, જેમ શાખા-ડાળી પર પક્ષી આશ્રય લે છે, તેમ તે સુખસ્વરૂપ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧)

૭૪. પ્ર ભૂર્જયન્તં મહાં વિપોધાં મૂરૈરમૂરં પુરાં દર્માણમ્ ।

નયન્તં ગીર્ભિર્વના ધિયં ધા હરિશ્મશ્રું ન વર્મણા ધનર્ચિમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પ્રભૂ:-સંસાર રચનામાં સંભવ સમસ્ત શક્તિઓમાં જયન્તમ્-પહોંચેલ મહાં વિપોધામ્ મહાન અને વિપ = મેધાવી - ઋષિ - મુમુક્ષુ ઉપાસકોને ધારણ કરનાર મૂરૈ: પુરાં દર્માણમ્-અમૂરમ્-મૂઢ અજ્ઞાન બદ્ધ જીવાત્માઓ દ્વારા પ્રાપ્ત પુરો = શરીરોનું પ્રદાન કરીને વિદારણ કરનાર અમૂઢ - જ્ઞાનપૂર્ણ સર્વજ્ઞ-અજ્ઞાન બંધનથી રહિત ગીર્ભિ:-વનાધિયં નયન્તમ્-સ્તુતિઓ દ્વારા વનો-વનનીય શ્રેષ્ઠ ગુણો અને બુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરાવનાર વર્મણા હરિશ્મશ્રું ન પ્રકાશરૂપ વારણ ઘેરાવની દૃષ્ટિથી જ્ઞાનપ્રકાશનો ઘેરાવો નાખનાર હોવાથી સૂર્યસમાન જ્ઞાનસૂર્ય બનેલા ધનર્ચિ ધા:-ધારણ કરવા યોગ્ય અર્થિ = જ્યોતિયુક્ત પરમાત્માને ધારણ કર-ધ્યાનમાં લાવ. (૨)

ભાવાર્થ : સમસ્ત સંસારની રચનામાં શક્તિશાળી અને મુમુક્ષુ ઉપાસકના આધાર, સર્વજ્ઞ તથા અજ્ઞાનથી બંધાયેલ જીવાત્માઓના ઉદ્ધારક, સ્વયં અજ્ઞાન બંધનથી રહિત, સ્તુતિઓ દ્વારા શ્રેષ્ઠ ગુણો અને બુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરાવનાર, સૂર્યસમાન સ્વયં પ્રકાશથી પૂર્ણ અને ધારણ કરવા યોગ્ય જેની અર્ચના અથવા જ્યોતિ છે, એવા પરમાત્માની ધ્યાન, ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૨)

૭૫. શુક્રં તે અન્યદ્યજતં તે અન્યદ્ વિષ્ણુરૂપે અહની દ્યૌરિવાસિ ।

વિશ્વા હિ મૌયા અવસિ સ્વધાવન્ભદ્રા તે પૂષન્નિહ રાતિરસ્તુ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સ્વધાવન્ પૂષન્-હે રસવન્ - જીવનરસ અને મોક્ષરસ આપનાર રસીલા તથા પોષણ કર્તા પરમાત્મન્ ! તે-તારા વિષ્ણુરૂપે અહનિ-પરસ્પર વિષમરૂપ - વિરુદ્ધ રૂપવાળા અહન્તવ્ય બે દિવસમાન છે તે-તારા અન્યત્ શુક્રમ્-એક તો શુભ્ર - પ્રકાશમાન મોક્ષનામક દિવસરૂપ છે. ત્યાં (ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ ન ચન્દ્રતારકં નેમા વિદ્યુતો ભાન્તિ કુતોઽયમગ્નિઃ કઠ.૫-૧૫) સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા પ્રકાશ કરી શકતા નથી. વિદ્યુત્ ચમક બતાવતી નથી. ત્યાં અગ્નિ શું કરી શકે ?

અન્યત્-યજન્તમ્-બીજો એક યજનીય-યજનમાં આવવા યોગ્ય આચરણમાં લાવવા યોગ્ય રાત્રિ સમાન સંસાર નામક છે, આ રીતે દ્યૌ:-ઇવ-અસિ-તું સૂર્ય સમાન છે, જેમ સૂર્ય દિવસ અને રાત્રિનો

આધાર છે અથવા હેતુ છે, તેમ તું મોક્ષ અને સંસારનો આધાર અથવા હેતુ છે. **વિશ્વાઃ માયાઃ-હિ-અવસિ-** અને તું સંસાર રૂપ પોતાની સમસ્ત માયાઓ પ્રકૃતિજન્ય કૃતિઓની અમારા માટે રક્ષા કરે છે-યથાવત્ રચના અને ધારણ કરે છે તથા **તે ભદ્રા રતિઃ ઇહ-અસ્તુ-** ભજનીય ભાનવતી દત્તિ-દેવા-મોક્ષ સંપત્તિ આ મનુષ્ય જીવનમાં પ્રાપ્ત થાય. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ઉપાસકજનોનાં પોષક અને આનંદરસપ્રદ છે. અમને સંસારમાં પુષ્ટ કરે છે, યોગ્ય બનાવે છે અને મોક્ષમાં આનંદરસ પ્રદાન કરે છે. સંસાર અને મોક્ષ તેના દિવસ અને રાત સમાન છે, તે એનો આધાર અથવા હેતુ છે; જેમ સૂર્ય દિવસ અને રાતનો આધાર અથવા હેતુ છે. ઉપાસકોને માટે પરમાત્મા સંસાર ભાગમાં પ્રકૃતિની વિકૃતિથી વિભિન્ન રચનાઓની રક્ષા કરે છે અને મોક્ષમાં કલ્યાણ આનંદ સંપત્તિ આપે છે. (૩)

૭૬. ઇડામગ્ને પુરુદ્સઃ સનિં ગોઃ શશ્વત્તમં હવમાનાય સાધ ।

સ્યાન્નઃ સૂનુસ્તનયો વિજાવાગ્ને સા તે સુમતિર્ભૂત્વસ્મે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-અગ્રણેતા = ઉન્નતિના માર્ગ પર લઈ જનાર પરમાત્મન્ ! **ઇડામ્-**સ્તુતિસ્થાન મારી હૃદયભૂમિને **ગોઃ સનિમ્-**સ્તુતિથી સિક્ત બનાવી દે **પુરુદ્સમ્-**બહુ જ કર્મશક્તિવાળા **શશ્વત્તમમ્-**શાશ્વત મોક્ષસુખનું **હવમાનાય સાધ-**શુભ આહ્વાન કરનાર ઉપાસકને માટે સિદ્ધ કર; તથા **તનયઃ સૂનુઃ-**શરીરને પ્રાપ્ત સુનયનકર્તા પ્રાણ **વિજાવા-**વિશેષ પ્રસિદ્ધ - પ્રબળ બને, એવી **તે-તારી સા સુમતિઃ-**કલ્યાણમતિ કૃપાભાવના **અસ્મે-અસ્તુ-**અમારા માટે થાય. (૪)

ભાવાર્થ : જ્યારે ઉપાસકની હૃદયસ્થલી સ્તુતિથી સિક્ત-આદ્ર બની જાય છે, ત્યારે અગ્રણેતા-અગ્રમાર્ગ પર લઈ જનાર પરમાત્મા અનેક કર્મોથી પ્રાપ્ત થનાર મોક્ષસુખ ઉપાસક માટે સિદ્ધ કરે છે; તથા ઉપાસક સંસારમાં પણ પ્રાણ વિશેષ પ્રસિદ્ધ બળવાન, દીર્ઘ અને સ્વસ્થ જીવનવાળો બની જાય છે અને પરમાત્માની કલ્યાણમતિ - કૃપાદૃષ્ટિ પણ પ્રાપ્ત કરે છે. (૪)

૭૭. પ્રં હોતા જાતો મહાન્નભોવિન્નૃષદ્વા સીદદપાં વિવર્તે ।

દધદ્યો ધાયી સુતે વયાંસિ યન્તા વસૂનિ વિધતે તનૂપાઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : મહાન્ હોતા જાતઃ-મહાન સ્વીકાર કર્તા-અપનાવનાર પ્રસિદ્ધ નૃષદ્વા-મનુષ્યોમાં વિરાજમાન નભોવિત્-તેના હૃદયાકાશમાં પ્રાપ્ત અપાં વિવર્તે-પ્રાણોના વિવર્તનથી ગમનાગમન સંસ્થાનને [પ્રાણવહ સ્રોતસને] પ્રસીદત્-જીવન પ્રસાદ આપે છે. યઃ-દધત્-જે એ પ્રાણોને ધારણ કરતાં ધાયી-તારો ધ્યાતા-ધ્યાન કરનાર તે વિધતે-તને આત્મસમર્પણ કરવા માટે વયાંસિ-અન્ન જ્ઞાન જીવનોનો વસૂનિ-વાસ

આગ્નેય કાંડ

૪૪

પ્રથમ અધ્યાય

ભોગોનો સુ-ચન્તા-સુદાતા-તનૂપા:-તારા શરીરનો રક્ષક પરમાત્મા છે. (૫)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા તેને અત્યંત અપનાવનારના હૃદયાકાશને પ્રાપ્ત થઈને, મનુષ્યમાં રહીને, પ્રાણવહ સંસ્થાનમાં જીવન પ્રસાદ આપે છે અને પ્રાણોનો ધારક છે; તે સર્વ પ્રકારનાં અન્ન જ્ઞાન જીવનબળોનો તથા વાસ, ભોગ ધનોનો શ્રેષ્ઠ દાતા છે. (૫)

૭૮. પ્ર સમ્રાજમસુરસ્ય પ્રશસ્તં પુન્સઃ કૃષ્ટીનામનુમાદ્યસ્ય ।

ઇન્દ્રસ્યેવ પ્ર તવસસ્કૃતાનિ વન્દદ્વારા વન્દમાના વિવષ્ટુ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : કૃષ્ટીનામ્-મનુષ્યોના અનુમાદ્યસ્ય-અસુરસ્ય-યથાર્થ વંદનીય, પ્રાણપ્રદ તથા પ્રજાપદ પુન્સઃ-પૌરુષયુક્ત - સૃષ્ટિ રચનામાં સમર્થ તથા કર્મફળ પ્રદાનમાં સમર્થ પરમાત્માના પ્રશસ્તં સમ્રાજમ્-પ્રસિદ્ધ સમ્યક્ - રાજમાન સ્વામિત્વને પ્ર-‘પ્રસ્તુત’ પ્રકૃષ્ટ રૂપમાં વખાણીને - ધ્યાનમાં લાવ. તવસઃ-ઇન્દ્રસ્ય-ઇવ કૃતાનિ- બળવાન સૂર્યની સમાન કર્મ - વિશ્વસંચાલન અને જ્ઞાન પ્રદાન છે તેની પણ પ્ર-પ્રશંસા કર વન્દ દ્વારા-તે કર્મ વંદનાનું દ્વાર છે વન્દમાના-વિવષ્ટુ-વંદન વચનો - સ્તુતિવચનોને તે ચાહે - સ્વીકાર કરે - કરે છે. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોના સ્તુતિપાત્ર પરમાત્મા છે, તે પ્રાણ અને પ્રજાના દાતા છે, સૃષ્ટિની રચના અને કર્મફળ આપવામાં પૂર્ણ સમર્થ છે, સૂર્યની સમાન તેના પ્રતાપ અને પ્રકાશનું કાર્ય વિશ્વમાં ચાલી રહ્યું છે, જે વંદનાનું સૂચક છે. તે અમારા દ્વારા કરવામાં આવેલી સ્તુતિઓનો સ્વીકાર કરીને અમારા પર કૃપા કરે છે. (૬)

૭૯. અરણ્યોર્નિહિતો જાતવેદા ગર્ભઐવેત્ સુભૃતો ગર્ભિણીભિઃ ।

દિવેદિવ ઈંડ્યો જાગૃવદ્ધિર્હવિષ્મદ્ધિર્મનુષ્યેભિરગ્નિઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : જાતવેદાઃ-અગ્નિઃ-સર્વને જાણનાર, જાતમાત્ર, ઉત્પન્ન માત્રમાં વિદ્યમાન પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મા અરણ્યોઃ નિહિતઃ-અરણીના બે કાષ્ઠની સમાન મન અને હૃદયમાં રહેલ છે, મનમાં મનન અને હૃદયમાં નિદિધ્યાસનના દ્વારા પ્રકટ થવાથી ગર્ભિણીભિઃ-ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ દ્વારા ગર્ભઃ-ઇવ-ઇત્ સુભૃતઃ-ગર્ભની સમાન સમ્યક્ ધારણ સમાન છે. જાગૃવદ્ધિઃ-હવિષ્મદ્ધિઃ-જાગૃત, સાવધાન અને હૃદયના ભાવથી પૂર્ણ સ્તુતિ રૂપ ભેટ આપનાર મનુષ્યેભિઃ-મનુષ્યો દ્વારા દિવે દિવે ઈંડ્યઃ-પ્રતિદિન સ્તવનીય-ઉપાસનીય-ઉપાસનાથી સાક્ષાત્ કરણીય છે. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા મહાન ચેતન અગ્નિ છે, જે ગર્ભવતી સ્ત્રીઓમાં ગર્ભની સમાન, ઉપાસકોના હૃદયમાં ધૂપાયેલો છે; તથા જેમ બે કાષ્ઠમાં ધૂપાયેલો અગ્નિ તેના મંથન-ઘર્ષણથી પ્રકટ થાય છે, તેમ પરમાત્મા મનમાં મનન અને હૃદયમાં નિદિધ્યાસનના સાધન દ્વારા પ્રકાશિત થાય છે, પ્રતિદિન તેના

આગ્નેય કાંડ

૪૫

પ્રથમ અધ્યાય

પ્રત્યે હૃદયના ભાવથી પૂર્ણ સ્તુતિ ભેટ આપનાર ઉપાસક સાવધાન બનીને શ્રદ્ધાથી પોતાની અંદર સાક્ષાત્ કરે છે. (૭)

૮૦. સનાદગ્ને મૃણસિ યાતુધાનાન્ ત્વા રક્ષાઞ્સિ પૃતનાસુ જિગ્યુઃ ।

અનુ દહ સહમૂગન્ કયાદો મા તે હૈત્યા મુક્ષત દૈવ્યાયાઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે શોધક અજ્ઞાન-અંધકાર નાશક પરમાત્મન્ ! તું યાતુધાનાન્-પોતાના પ્રત્યે યાતના ધારણ કરનાર પાપવિચારો તથા અન્યોને પીડા આપનાર પાપીજનોને સન્નાત-મૃણસિ-હિંસિત અર્થાત્ નષ્ટ કરે છે - ત્વા રક્ષાંસિ પૃતનાસુ ન જિગ્યુઃ-તને રાક્ષસ - જેનાથી રક્ષા કરવી જોઈએ એવા પાપ વિચારો અને પાપીજનો સંઘર્ષ સંગ્રામોમાં જીતી શકતા નથી મૂગન્ કયાદઃ-સહ અનુદહ-મૂઢ-અજ્ઞાન પરાયણ તથા શરીરનું માંસ ખાનારને એક સાથે ભસ્મ કરી નાખ-કરી નાખે છે. - તુચ્છ અસમર્થ બનાવી દે છે. દૈવ્યાયાઃ-હેત્યાઃ-તારી દૈવી - તીક્ષ્ણ હેતિ = વજ્ર શક્તિથી તે મા મુક્ષત તેઓ છૂટે નહિ - છૂટી શકતા નથી. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સદાથી અથવા નિત્ય મનુષ્યોના પીડાદાયક વિચારો-પાપભાવો અને પાપીઓને નષ્ટ કરે છે, પાપ અને પાપી તેની સામે તુચ્છ છે. તે એવા શરીરનું માંસ શોષનારા-સૂકવનારા તથા ખાનારા પાપ-વિચારો અને પાપીઓને એક સાથે ભસ્મ કરવા, તુચ્છ કરવામાં સમર્થ છે, તેના દિવ્ય વજ્રથી કોઈ પાપ અને પાપી બચી શકતા નથી, તેનું ચિંતનબળ પાપને ભગાડનાર તેનો આશ્રય પાપીઓથી રક્ષા કરે છે. (૮)

ખંડ-૯

૮૧. અગ્ન ઓજિષ્ઠમા ભર દ્યુમ્નમસ્મભ્યમધિગો ।

પ્ર નો રાયે પનીયસે રત્સિ વાજાય પન્થામ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અધિગો-અગ્ને-અધૃતગમન = અનિરુદ્ધ ગતિયુક્ત - સર્વથા સર્વદા પૂર્ણ શક્તિશાળી પરમાત્મન્ ! અસ્મભ્યમ્-અમારા માટે ઓજિષ્ઠં દ્યુમ્નમ્-અત્યંત ઓજસ્વી યશ સત્કર્મ કીર્તિને આપ્ત-સર્વત્રથી ધારણ કરાવ; તથા પનીયસે રાયે વાજાય-પ્રશંસનીય ઐશ્વર્ય - મોક્ષ ઐશ્વર્યને માટે તથા પ્રશંસનીય બળ-આત્મબળને માટે ન: પન્થા પ્રરત્સિ-અમારા માર્ગનું નિર્માણ કર-તૈયાર કર. (૧)

ભાવાર્થ : અપ્રતિહત શક્તિમાન પરમાત્મા ઉપાસકોમાં સંસાર નિર્વાહક મહાન યશને ધારણ કરાવે છે તથા મોક્ષ ઐશ્વર્ય અને આત્મબળની પ્રાપ્તિનો માર્ગ બનાવે છે; તેની ઉપાસના કરવી, શરણ લેવું, પોતાનું આત્મ સમર્પણ કરવું એક કલ્યાણકારી અને પરમ આવશ્યક છે. (૧)

આગ્નેય કાંડ

૪૬

પ્રથમ અધ્યાય

૮૨. યદિ વીરો અનુ ધ્વાદગ્નિમિન્ધીત મર્ત્યઃ ।

આજુહ્વદ્ધ્વમાનુષક્ શર્મ ભક્ષીત દૈવ્યમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યદિ 'યત્-ઇ'-જ્યારે મર્ત્યઃ-મનુષ્ય અગ્નિમ્-ઇન્ધીત-પરમાત્માને પોતાના આત્મામાં પ્રદીપ્ત કરે - ઉપાસનામાં લાવે - ધ્યાન કરે અનુ-ફરી વીરઃ-સ્યાત્-તે વીર બની જાય, સ્વઆત્મબળથી બળવાન બની જાય - વાસ્તવિક સ્વાશ્રયી વીર બની જાય આનુષક્-હવ્યમ્-આજુહ્વત્-પુનઃ જ્યારે ક્રમશઃ - નિરંતર તે પરમાત્મારૂપ અગ્નિમાં પોતાના આત્મભાવના હવિને સંપૂર્ણ રૂપથી સમર્પિત કરે છે, ત્યારે દૈવ્ય શર્મ ભક્ષીત-દેવો મુક્તોનું સુખ-મોક્ષાનંદને ભોગવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્ય ધનબળ, શરીરબળ, સત્તાબળ અથવા જનબળના આધારે બળવાન બની શકતો નથી, પરંતુ પરમાત્માનાં શરણમાં જવાથી, તેની આરાધનાથી, તેના પર શ્રદ્ધા રાખવાથી બળવાન બને છે. પુનઃ નિરંતર પરમાત્મા પ્રત્યે પોતાનું સમર્પણ રાખવાથી મોક્ષાનંદને પણ ભોગવે છે. (૨)

૮૩. ત્વેષસ્તે ધૂમ ઋણવતિ દિવિ સંચ્છુક્ર આત્તતઃ ।

સૂરો ન હિ દ્યુતા ત્વં કૃપા પાવક રોચસે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પાવક-હે પાવન કરનાર પરમાત્મન્ ! તે તારું ત્વેષઃ-ધૂમઃ-તેજસ્વીનું તેજ શુક્રઃ સન્ શુભ બનીને દિવિ-આત્તતઃ-મોક્ષધામમાં સમગ્ર રૂપમાં રહેલ છે ઋણવતિ-વિશ્વમાં ગતિ કરી રહેલ છે હિ-સૂરઃ-ન દ્યુતા-નિશ્ચયથી જેમ સૂર્ય પોતાની દીપ્તિ થી, તેમ ત્વં કૃપા રોચસે-તું પોતાના તેજોમય સામર્થ્યથી પ્રકાશિત થઈ રહેલ છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! મોક્ષધામમાં વિદ્યમાન તારું પ્રકાશમય અમૃતસ્વરૂપ સમસ્ત જગતમાં પ્રસારિત થઈ રહેલ છે, જેમ સૂર્ય પોતાની પ્રબર જ્યોતિષી ચમકી રહેલ છે, તેમ તું તારી તેજોમય શક્તિથી વિશ્વમાં છવાઈ ગયો છે. તું મહાન ઉપાસનીય દેવ છે. (૩)

૮૪. ત્વં હિ ક્ષૈતવદ્ યશોઽગ્ને મિત્રો ન પત્યસે ।

ત્વં વિચર્ષણે શ્રવો વસો પુષ્ટિં ન પુષ્યસિ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે પ્રકાશમાન પરમાત્મન્ ! ત્વં હિ-તું ક્ષૈતવત્-યશઃ-ક્ષિતિ = પૃથિવીનો પાર્થિવ દેહ, પાર્થિવ દેહવાળા ઉદક = જીવનરસ પર પત્યસે-સ્વામીત્વ કરે છે મિત્રઃ-ન-પ્રાણની સમાન-પ્રાણ જેમ શરીરના જીવનરસ પર સ્વામીત્વ કરે છે વિચર્ષણે વસો-હે સર્વ દ્રષ્ટા વસાવનાર પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું શ્રવઃ પુષ્ટિં ન પુષ્યસિ મારા આત્મયશને પણ પુષ્ટિની સમાન-જીવનરસની પુષ્ટિની સમાન પુષ્ટ કરે છે - ઉન્નત કરે છે.

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! તું પોતાની મહાન કૃપાથી મારા-ઉપાસકના જીવનરસને પ્રાણની સમાન

આગ્નેય કાંડ

૪૭

પ્રથમ અધ્યાય

તેને પ્રવૃદ્ધ કરનાર છે અને મારા આત્મયશને પણ પુષ્ટ-પ્રવૃદ્ધ કરીને પોતાના આશ્રયમાં વસાવનાર છે, હું કેવી ભાવનાથી તારા શરણમાં આવવા ઉત્સુક છું એ તું જાણે છે. તેથી તું મને તારું શરણ પ્રદાન કર. (૪)

૮૫. પ્રાતરગ્નિઃ પુરુપ્રિયો વિશ સ્તવેતાતિથિઃ ।

વિશ્વે યસ્મિન્નમર્ત્યે હવ્યં મર્તાસ ઇન્ધતે ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : પુરુપ્રિયઃ-અનેક પ્રકારથી પ્રિય અતિથિઃ-મારા હૃદયગૃહમાં પ્રાપ્ત થનાર અગ્નિઃ અગ્રણેતા પરમાત્મનું ! પ્રાતઃ-પ્રાતઃ કાળ - સર્વ કાર્યથી પ્રથમ વિશઃ સ્તવેત-મનુષ્ય પ્રજાઓ દ્વારા સ્તવન લાવવામાં આવે-ઉપાસિત કરવામાં આવે યસ્મિન્-અમર્ત્યે-જે અમરદેવના આશ્રયમાં વિશ્વે મર્તાસઃ-સર્વ મરણધર્મી-જન્મમરણમાં આવનાર મનુષ્ય હવ્યમ્-ઇન્ધતે-પોતાના મનને શુદ્ધ રૂપમાં પ્રકાશિત કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સમસ્ત પ્રિય પદાર્થોથી પણ અત્યધિક પ્રિય છે, તે હૃદયગૃહના અતિથિ સત્કરણીય પરમાત્માની મનુષ્ય સર્વ પ્રથમ સ્તુતિ કરે, તેના આશ્રયમાં પોતાના મનને પવિત્ર રૂપમાં પ્રકાશિત કરે. (૫)

૮૬. યદ્ વાહિષ્ઠં તદગ્નયે બૃહદર્ચ વિભાવસો ।

મહિષીવ ત્વદ્ રયિસ્ત્વદ્ વાજા ઉદીરતે ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : વિભાવસો-હે વિશેષ બુદ્ધિની સાથે વસનાર ઉપાસક ! અથવા વિશેષ 'ભા' - જ્યોતિ જેમાં વસેલ છે એવા અગ્નયે-પરમાત્માને માટે યત્-બૃહત્-વાહિષ્ઠમ્-જે મહાન જીવનને વહન કરનાર પ્રાણ અથવા મન છે તત્-અર્ચ-તેને સમર્પિત કર મહિષી ઇવ-ભૂમિની સમાન તે પરમાત્માથી ત્વદયિઃ-તારું અભીષ્ટ ધન ત્વદ્વાજાઃ તારો ભોજ્ય પદાર્થ ઉદીરતે-ઉદ્ગત થાય છે - પ્રકટ થઈ જાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : ઉપાસકનો બહુમૂલ્યવાન પદાર્થ પ્રાણ અથવા મન છે, જો બુદ્ધિમાન તેને પરમાત્માને પ્રત્યે સમર્પિત કરી દે, તો પૃથિવીનું ધન અને મોક્ષપદાર્થ તેને સદા પ્રાપ્ત થતા રહેશે, કારણકે તેના હેતુ અને સ્વામી પરમાત્મા છે. (૬)

૮૭. વિશોવિશો વૌ અતિથિં વાજયન્તઃ પુરુપ્રિયમ્ ।

અગ્નિં વૌ દુર્ય વચઃ સ્તુષે શૂષસ્ય મન્મભિઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : વઃ-તું વાજયન્તઃ-પોતાના આત્મબળને ચાહવાના કારણે વિશઃ-વિશઃ-પ્રત્યેક મનુષ્યની અતિથિઃ-સદા સાથે પ્રાપ્ત પૂજ્ય પુરુપ્રિયમ્-બહુ જ પ્રિય વઃ-શૂષસ્ય દુર્યમ્-અગ્નિમ્-તમારા સુખ-કલ્યાણનું ઘર પરમાત્માને મન્મભિઃ-વચઃ-મનનીય વચનો દ્વારા તેના ગુણચિંતનનું સ્તુતિ વચનો દ્વારા સ્તુષે-સ્તુતિ કરો. (૭)

આગ્નેય કાંડ

૪૮

પ્રથમ અધ્યાય

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પોતાના આત્મબળની વૃદ્ધિ માટે સુખ-શાન્તિના ધામ, સદાના સાથી પૂજ્ય પરમાત્માની તેના ગુણચિંતન વચનોથી સ્તુતિ કરવી જોઈએ. (૭)

૮૮. ^{૩ ૨૩} ^૩ ^૨ ^{૩ ૧} ^{૨૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૧ ૨}
બૃહદ્ વયો હિ ભાનવેઽર્ચા દેવાયાગ્નયે ।

^૨ ^{૩ ૧} ^{૨૨} ^૩ ^{૧ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨}
યં મિત્રં ન પ્રશસ્તયે મર્તાસો દધિરે પુરઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ભાનવે દેવાય-અગ્નયે-સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપ તથા અન્યોને પ્રકાશિત કરનાર પરમાત્મા દેવને માટે **બૃહદ્-વયઃ-હિ**-અધિકથી અધિક જીવનકાળ અવશ્ય **અર્ચ**-હે ઉપાસકો ! અર્ચિત કરો, કારણ કે **મર્તાસઃ પ્રશસ્તયે**-મરણશીલ જન્મ-મરણમાં આવેલા જનો પોતાનાં કલ્યાણની પ્રાપ્તિ માટે **યં મિત્રં ન-**જેને મિત્રની સમાન **પુરઃ-દધિરે**- સન્મુખ લક્ષ્યમાં રાખે છે.

ભાવાર્થ : સંસારમાં જન્મ-મરણના ફેરા-ચક્કરમાં પડેલાં મનુષ્યોની પ્રશસ્તિ-કલ્યાણ ભાવનાનો નિતાંત સહારો મિત્રની સમાન પરમાત્મા જ છે. તે શોક, દુઃખ, તાપથી ઉપર ઉઠાવી રાખે છે, તેથી પ્રસિદ્ધ પ્રકાશમાન પરમાત્માને માટે પોતાના જીવનકાળનો અધિકાધિક ભાગ તેની અર્ચનામાં અર્પિત કરવો જોઈએ; કારણકે બાળપણમાં તો તેનું ધ્યાન સંભવ નથી, વૃદ્ધાવસ્થામાં અશક્તિ અને રોગોનાં કારણે અલ્પ સંભવ છે અધિક નહિ, તેથી માત્ર યૌવનકાળ-જુવાનીમાં જ તેની આરાધનાના અભ્યાસી બનવું જોઈએ, જેથી વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ તે અભ્યાસ સાથે આપશે. (૮)

^{૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨ ૩} ^{૧ ૨ ૩} ^{૧ ૨}
૮૯. અગ્નમ્ વૃત્રહન્તમં જ્યેષ્ઠમગ્નિમાનવમ્ ।

^૧ ^૨ ^{૩ ૧ ૨ ૩} ^{૩ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨}
યઃ સ્મ શ્રુતર્વન્નાર્ક્ષે બૃહદનીક ઇધ્યતે ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : **યઃ સ્મ**-જે પરમાત્મા જ **શ્રુતર્વન્**-પ્રસિદ્ધ અર્વા-રશ્મિ ઘોડાવાળા સૂર્યમાં **બૃહદનીકે-આર્ક્ષે**-મહાન ખુલ્લા અવકાશમાં નક્ષત્ર, તારાગણ દ્યુ મંડળમાં **ઇધ્યતે** પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. **વૃત્રહન્તમં જ્યેષ્ઠમ્-આનવમ્-અગ્નિમ્**-એ પાપ વિનાશક શ્રેષ્ઠ તથા મનુષ્ય સંબંધી ઈષ્ટદેવ પરમાત્માને **અગ્નમ્**-પ્રાપ્ત કરે. (૯)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા દિવસે સૂર્યની અંદર, રાત્રે મહાન નક્ષત્ર-તારામંડળમાં પ્રકાશ આપતા સાક્ષાત્ થાય છે. તે મનુષ્યોની અંદર આત્મામાંથી અજ્ઞાન-અંધકાર અને પાપને દૂર કરતા વિદ્યમાન છે. તેનો અમે પોતાની અંદર સાક્ષાત્ કરીએ. (૯)

^{૩ ૧} ^{૨૨ ૩} ^{૧ ૨ ૩} ^૨ ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨}
૯૦. જાતઃ પરેણ ધર્મણા યત્ સવૃદ્ધિઃ સહાભુવઃ ।

^{૩ ૨૩} ^૩ ^{૧ ૨ ૩} ^૨ ^{૩ ૧ ૨} ^{૨૨} ^{૩ ૨}
પિતા યત્કશ્યપસ્યાગ્નિઃ શ્રદ્ધા માતા મનુઃ કવિઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : **અગ્નિઃ**-પાપો-વાસનાઓના શોધક જ્ઞાનપ્રકાશક પરમાત્મા **યત્**-જે **કશ્યપસ્ય પિતા** સૂક્ષ્મદર્શી

આગ્નેય કાંડ

૪૯

પ્રથમ અધ્યાય

મનનો નિરોધ કરનારા યોગીના પિતા-પાલક **શ્રદ્ધામાતા**- શ્રદ્ધાવાળા શ્રદ્ધાયોગમાં પ્રજ્ઞાની પશ્ચાત્ નિષ્ઠાવાળા આત્મસમર્પીની માતા-માન કરનાર - આશ્રય આપનાર **મનુઃ કવિઃ**-મનન કરનારના અનૂયાન = ગુરુ છે **યત્ સવૃદ્ધિઃ સહાભુવઃ**-જ્યારે એની સાથે સમાગમ વર્તન કરનારાના દ્વારા સહભાવને પ્રાપ્ત થયેલ પરમાત્મા **પરેણ ધર્મણા જાતઃ**-અલૌકિક અમૃતગુણથી પ્રસિદ્ધ - સાક્ષાત્ થયા કરે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સૂક્ષ્મદર્શી અભ્યાસીના પિતા-પાલક, શ્રદ્ધાયુક્ત વૈરાગ્યવાનની માતા અને મનન શીલના આચાર્ય - ગુરુ બનીને તેના દ્વારા ધારણા, ધ્યાન, સમાધિમાં પરમ અમૃત ગુણ સાથે સાક્ષાત્ થાય છે. આ રીતે તે શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન દ્વારા સાક્ષાત્ થયા કરે છે. (૧૦)

ખંડ-૧૦

૧૧. સોમઃ રાજાનં વરુણમગ્નિમન્વારભામહે ।

આદિત્યં વિષ્ણુઃ સૂર્યં બ્રહ્માણં ચ બૃહસ્પતિમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **રાજાનમ્**-સર્વત્ર રાજમાન-વિરાજમાન **સોમમ્**- ઉત્પત્તિકર્તા હોવાથી સોમનામક, **અગ્નિમ્**- અગ્રણાયક હોવાથી અગ્નિનામક, **આદિત્યમ્**-અદિતિ-અખંડ-સુખસંપત્તિ-મુક્તિના અધિપતિ હોવાથી આદિત્યનામક, **વિષ્ણુમ્**-સર્વમાં વ્યાપક હોવાથી વિષ્ણુનામક, **સૂર્યમ્**-સર્વના પ્રેરક અને પ્રકાશક હોવાથી સૂર્યનામક, **બ્રહ્માણમ્**-સૃષ્ટિના રચયિતા હોવાથી બ્રહ્મનામવાળા **ચ**-અને **બૃહસ્પતિમ્**-વેદવાણીના રક્ષક હોવાથી બૃહસ્પતિ નામવાળા પરમાત્માને **અન્વાસ્મામહે**- અનુષ્ઠિત કરો-ઉપાસિત કરો-ઉપાસનામાં લાવો.

ભાવાર્થ : પરમાત્માને તેના વિભિન્ન ગુણો અને કર્મોનાં કારણે વિભિન્ન નામોથી ઉપાસના કરવા-ઉપાસનામાં લાવવા યોગ્ય છે, સંસારના સોમ આદિ દિવ્ય પદાર્થોમાં ગુણ તે પરમાત્માથી આવે છે, તે જ તેમાં તેના દિવ્યગુણોનું આધાન કરનાર હોવાથી તે તે રૂપ જોવામાં આવે છે, તેથી તે તે રૂપમાં અને યોગાવશાત્ ધર્મવાન હોવાથી એવા સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે, મનુષ્ય સોમ આદિ સાંસારિક પદાર્થોમાં જ ફસાયેલો રહે નહિ. (૧)

૧૨. ઇત એત ઉદાસહન્ દિવઃ પૃષ્ઠાન્યા રુહન્ ।

પ્ર ભૂર્જયો યથા પથોદ્ દ્યામઙ્ગિરસો યયુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **એતે-અઙ્ગિરસઃ**-એ સોમ આદિ નામવાળા પરમાત્માના ઉપાસકો શ્રવણશીલ, મનનશીલ, નિદિધ્યાસનશીલ આત્મસમર્પણ દ્વારા અંગી-અંગોના સ્વામી પોતાના આત્માને રસીલા બનાવનાર યોગીજનો **ઇતઃ-ઉદાસહન્**-મર્ત્ય સ્થિતિથી ઉપર ઉઠી જાય છે. પુનઃ ઉપર ઊઠતાં ઊઠતાં **દિવઃ પૃષ્ઠાનિ આસહન્**-સૂર્યની પીઠ પર - સૂર્યના તેજ કિરણો પર આરૂઢ બની જાય છે. **દ્યાં પ્રયયુઃ**-તે જ કિરણો દ્વારા અમૃત ધામમાં પ્રગમન કરી જાય છે - પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. **યથા ભૂર્જયઃ પથઃ**-જેમ સ્વગુણ પરાક્રમોથી

આગ્નેય કાંડ

૫૦

પ્રથમ અધ્યાય

ભૂમંડળ પર વિજય પ્રાપ્ત કરીને રાજા લોકો ઉત્તમ શાસન માર્ગોને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ : સોમ આદિ નામોથી પરમાત્માની ઉપાસના કરનારા શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન પરાયણ ઉપાસકજનો અંગોના સ્વામી આત્માને રસીલા બનાવનાર યોગીજનો મરણ દેહથી ઉપર ઊઠીને સૂર્યનાં તેજોરૂપ કિરણો પર આરૂઢ થઈ જાય છે. પુનઃ અમૃતરૂપ મોક્ષધામને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. જેમ ભૂમિનો વિજય કરતા રાજાલોક ઉત્તમ શાસન માર્ગોને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૩. રાયે અગ્ને મહે ત્વા દાનાય સમિધીમહિ ।

ઈંડિષ્વા હિ મહે વૃષન્ દ્યાવા હોત્રાય પૃથિવી ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! મહે દાનાય રાયે-મહાન દાન મોક્ષ ઐશ્વર્યને માટે ત્વા સમિધીમહિ-તને પોતાની અંદર પ્રકાશિત કરે - સાક્ષાત કરે, તે માટે વૃષન્-જીવન સૃષ્ટિ કરનાર ! તું મહે હોત્રાય-તારા મહાન દાન મોક્ષ ઐશ્વર્યના પ્રતિકારમાં અમારા મહાન હોત્ર-આત્મસમર્પણને માટે દ્યાવાપૃથિવી હિ ઈંડિષ્વ-અમારા પ્રાણ, ઉદાનની વૃદ્ધિ કર. (૩)

ભાવાર્થ : પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તારું દાન મહાન છે, જે મોક્ષ ઐશ્વર્યરૂપ છે, તેનાથી મોટું બીજું કોઈ દાન નથી, તેની પ્રાપ્તિ માટે અમે પોતાની અંદર તને સ્થાપિત કરીએ-સાક્ષાત્ કરીએ, તેના ઉપાય અથવા તેના પ્રતિકાર અથવા પરિવર્તનમાં અમે પણ અમારા આત્મભાવથી સ્તુતિ સમર્પણની તને ભેટ ધરી શકીએ, તે માટે પ્રાણ અને ઉદાનની વૃદ્ધિ અર્થાત્ અમને સ્વસ્થ અને દીર્ઘજીવી બનાવી દે. (૩)

૧૪. દધન્વે વા યદીમનુ વોચદ્ બ્રહ્મેતિ વેરુ તત્ ।

પરિ વિશ્વાનિ કાવ્યા નૈમિશ્ચક્રમિવાભુવત્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : યત્-ઈમ્-દધન્વે-જે ઉપાસક એ આત્મસમર્પણ દ્વારા ઈષ્ટદેવ પરમાત્માનો સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત કરી લે છે વા-અને અનુવોચત્-બ્રહ્મ-ઇતિ-પછી અન્યોને તેનું પ્રવચન કરે છે એવા અવ્યયાર્થનિબન્ધનમ્-બ્રહ્મ-સર્વથી અધિક પ્રાપ્તવ્ય દેવ છે તત્-જેથી તે વેઃ-ઉ-નિશ્ચિત કાંતિમાન તથા અન્યોના કમનીય = ચાહવા યોગ્ય બની જાય છે તથા વિશ્વાનિ કાવ્યા પરિભુવત્-સમસ્ત જીવન જ્ઞાન-વિજ્ઞાનોને પરિભવ કરે છે; ઘેરી લે છે, આશ્રય બની જાય છે. ચક્રં નૈમિઃ-ફવ-જેમ પૈડાની પરિધિ પૈડાને ઘેરી લે છે - આશ્રયમાં લઈ લે છે. (૪)

ભાવાર્થ : યોગાભ્યાસ અને આત્મસમર્પણ દ્વારા જે ઉપાસક પરમાત્માનો સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત કરી લે છે અને પોતાના સાક્ષાત્ જ્ઞાનના અનુસાર તેનો અન્યોને ઉપદેશ આપે છે કે, બ્રહ્મ આવો મહત્વપૂર્ણ દેવ છે, ત્યારે તે સ્વયં કાંતિમાન બનીને અન્યોનો પણ કમનીય-ચાહવા યોગ્ય બની જાય છે; તથા સમસ્ત જીવનના જ્ઞાન-વિજ્ઞાનોની પરિધિ-આશ્રય બની જાય છે. (૪)

આગ્નેય કાંડ

૫૧

પ્રથમ અધ્યાય

૧૫. પ્રત્યગ્ને હરસા હરઃ શૃણાહિ વિશ્વતસ્પરિ ।

યાતુધાનસ્ય રક્ષસો બલં ન્યુબ્જ વીર્યમ્ ॥૫॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે પાપતાપક, દોષશોધક, અજ્ઞાન-અંધકાર નિવારક પરમાત્મન્ ! તું હરસા-પોતાના તેજથી યાતુધાનસ્ય રક્ષસઃ-મને યાતના પીડા ધારણ કરનાર તથા જેનાથી અમે અમારી રક્ષા કરીએ છીએ એવા પાપ, રોગ, દોષને હરઃ-જવલનવેગ, બળને વિશ્વતઃ પરિ-સર્વત્રથી, સર્વ રીતે, સર્વથા પ્રતિ શૃણાહિ-પ્રતિહિંસિત કરી નાખ, પ્રતિરોધ દ્વારા નષ્ટ કરી નાખ. બલ વીર્ય ન્યુબ્જ-પ્રબળ પ્રભાવને પણ પૂર્વરૂપમાં ઋજુ-નિર્બળ કરી નાખ. (૫)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા આત્મસમર્પી ઉપાસકોનાં પાપ, રોગ, દોષ અને તેના પૂર્વરૂપોને પોતાનાં તેજથી સર્વથા અકિંચિત્કર - નિર્બળ કરી નાખે છે. (૫)

૧૬. ત્વમગ્ને વસૂરિહ રુદ્રાં આદિત્યાં ઉત ।

યજા સ્વધ્વરં જનં મનુજાતં ધૃતપ્રુષમ્ ॥૬॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે પ્રકાશક, તેજસ્વી, અગ્રણેતા પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું સ્વધ્વરં ધૃતપ્રુષં મનુજાતં જનં પ્રતિ-સુંદર અધ્યાત્મ યજ્ઞકર્તા રેતઃ-વીર્યથી પરિપૂર્ણ - બ્રહ્મચર્ય સંપન્ન સંયમી દેવ-દિવ્યગુણયુક્ત વિદ્વાન તથા ઉપાસક જન પ્રત્યે વસૂન્ સ્દાન્-આદિત્યાન્-ઉત-વસુનામક વસાવનાર-જીવન આપનાર પ્રાણોને, રુદ્રનામક રડાવનાર પ્રાણોને, આદિત્યનામક રસનું આદાન કરનારા પ્રાણોને યજ-સંગમનીય- શ્રેષ્ઠ-ઉપયુક્ત બનાવ-બનાવે છે. (૬)

ભાવાર્થ : સદ્ગુણયુક્ત, બ્રહ્મચર્ય સંપન્ન, સંયમી અધ્યાત્મયજ્ઞના કર્તા ઉપાસકનું જીવન ધારણ કરાવનાર પ્રાણોને, દોષશોધક પ્રાણોને તથા આહાર ગ્રહણ કરાવનાર પ્રાણોને પરમાત્મા ઉપયુક્ત બનાવી દે છે. (૬)

॥ ઇતિ પ્રથમઃ પ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્ધઃ ॥

અથ દ્વિતીયઃ પ્રપાઠકઃ પ્રથમોઽર્ધઃ ॥

ખંડ-૧

૧૭. પુરુ ત્વા દાશિવાૌ વોચેઽરિગ્ને તવ સ્વિદા ।

તોદસ્યેવ શરણ આ મહસ્ય ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-જીવન પ્રગતિદાતા પરમાત્મન્ ! પુસ્તાશિવાન્-હું અનેક પ્રકારથી મારા આત્માનો દાની-સ્વાત્મસમર્પી ત્વા-આ-વોચે-તને સમગ્ર રૂપથી પ્રાર્થના કરું છું, કારણકે અરિ-તું જ સ્વામી છે તોદસ્ય-ઇવ-તવ મહસ્ય શરણે સ્વિત્-આ-તું મહાન પ્રેરક, આજ્ઞાદાતા, ગૃહસ્વામીના શરણમાં-આશ્રયમાં સેવકની સમાન આવી પહોંચું, એવો સંકલ્પ છે. (૧)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! હું તારા પ્રત્યે આત્મ સમર્પણ કરીને નિરંતર પ્રાર્થના કરું છું કે, તારા મહાન ગૃહસ્વામીનાં શરણમાં સેવકની સમાન હું આવી જાઉં, તારો કૃપાપાત્ર બની જાઉં. (૧)

૧૮. પ્ર હોત્રે પૂર્વ્ય વચોઽગ્નયે ભરતા બૃહત્ ।

વિપાં જ્યોતીષ્ઠિષિં બિભ્રતે ન વૈધસે ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ : ન-હવે વિપામ્-મેધાવી વિદ્વાનોની જ્યોતીષિ-જ્ઞાન રશ્મિઓને બિભ્રતે-ધારક, પોષક, વૈધસે-વિધાતા, હોત્રે-દાતા - મોક્ષદાતા, અગ્નયે-જ્ઞાન પ્રકાશક પરમાત્માને માટે પૂર્વ્યવચઃ-શ્રેષ્ઠોમાં શ્રેષ્ઠ, પૂર્ણ શ્રેષ્ઠ, મંત્ર વચનોમાં નામોથી પણ શ્રેષ્ઠ સ્તુતિ વચન - ઓમ્ને બૃહત્ પ્રભરત-હે ઉપાસકો ! અધિકાધિક ભેટ ધરો. (૨)

ભાવાર્થ : વિધાતા, જ્ઞાનપ્રકાશક પરમાત્મા વિદ્વાનો આરંભકાલીન અર્થાત્ સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં ઉત્પન્ન ઋષિઓને માટે જ્ઞાન રશ્મિઓ ધારણ કરે છે અને પ્રદાન કરે છે, તે જ મોટા-મોટા જ્ઞાનીઓના જ્ઞાનદાતા ગુરુ છે, (“પૂર્વેષામપિ ગુરુ કાલેત્તાનવ્રચ્છેદાત” - યોગો ૧.૨૬) તે એવા મહાન પરમ ગુરુની શ્રેષ્ઠ સદ્ભાવથી સ્તુતિ સ્તવન અને શ્રેષ્ઠ નામ ઓમ્નો જપ કરવો જોઈએ. (૨)

૧૯. અગ્નૈ વાજસ્ય ગોમત ઈશાનઃ સહસો યહો ।

અસ્મે દેહિ જાતવેદો મહિ શ્રવઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સહસઃ યહો-હે ઓમ્ ના જપરૂપ સ્વાધ્યાય-વૈરાગ્ય અને તદર્થ ભાવનારૂપ યોગાભ્યાસના સંપાતરૂપ સંઘર્ષણ બળ અર્થાત્ આધ્યાત્મિક ઓજ થી ગત પ્રાપ્ત - પ્રકાશિત સાક્ષાત્ થનાર પરમાત્મન્ ! [“સ્વાધ્યાયાદ યોગમાસીત યોગાત્ સ્વાધ્યાયમામનેત્ । સ્વાધ્યાયોગ સમ્પત્ત્યા પરમાત્મા પ્રકાશતે”- યોગો ૧.૨૮ - વ્યાસ] જાતવેદઃ-અગ્ને-જેનાથી વેદ ઉત્પન્ન થયા છે એવા પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ગોતમઃ-વાજસ્ય ઈશાનઃ-વેદવાણીરૂપ ધનનો સ્વામી છે અસ્મે મહિ શ્રવઃ-દેહિ-અમારા માટે તે મહાન

આગ્નેય કાંડ

૫૩

પ્રથમ અધ્યાય

ધન-જ્ઞાન રૂપને પ્રદાન કર-અમારા જીવનમાં આચરણ કરાવ-ધારણ કરાવ. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા વેદવાણીરૂપ જ્ઞાનધનનો ધની સ્વામી છે, તે ઓમ્-નામ જપ - સ્વાધ્યાય અને અર્થભાવનરૂપ યોગ દ્વારા અથવા વૈરાગ્ય અને અભ્યાસથી સાક્ષાત્ થનાર છે, તેની ઉપાસનાથી વેદોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

૧૦૦. અગ્ને યજિષ્ઠો અધ્વરે દૈવાન્ દેવયતે યજ ।

હોતા મન્દ્રો વિ રાજસ્યતિ સ્ત્રિધઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રહોતા = આગળ લઈ જનાર પરમાત્મન્ ! તું મન્દ્રઃ-આનંદિત કરનાર-સુખ આપનાર હોતા-પોતાનાં શરણ લેનાર યજિષ્ઠઃ-અત્યંત યાજક અધ્વરે-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં દેવયતે-તને-દેવને ચાહનારને માટે દૈવાન્-દિવ્યગુણોની યજ-સંગત કરાવ. સ્ત્રિધઃ ક્ષય કરનાર હિંસક, દુઃખદાયક, કામવાસના આદિ દોષોને અતિ વિરાજસિ-દબાવીને, અકિંચિત્ કરીને વિરાજમાન રહે. (૪)

ભાવાર્થ : અગ્રહોતા પ્રેરક પરમાત્મન્ ! તું મને સ્વીકાર કરનાર પોતાના શરણમાં લેનાર પ્રશસ્ત યાજક બનીને મારા અધ્યાત્મ બળમાં તને-ઈષ્ટદેવને ચાહનાર હું આધ્યાત્મિક યજમાન ઉપાસકને માટે દિવ્યગુણોને ધારણ કરાવ, કામવાસના આદિ શોષક જીવન-રસહીન કરનાર દોષોને બળહીન અને અકિંચિત્કર બનાવી દે. (૪)

૧૦૧. જજ્ઞાનઃ સપ્ત માતૃભિર્મેધામાશાસત શ્રિયે ।

અયં ધ્રુવો રયીણાં ચિકેતદા ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : સપ્ત-સાત માતૃભિઃ-જ્ઞાનનું માનકલેવર દર્શાવનારી ગાયત્રી આદિ છંદોમયી જ્યોતિઓ દ્વારા જજ્ઞાનઃ-પરમાત્માને જાણતો ઉપાસક શ્રિયે મેધામ્-આશાસત શ્રી = ભદ્રા કલ્યાણમયી સ્થિતિ મેધા = ઉત્તમ બુદ્ધિની કામના કરે છે અયં ધ્રુવઃ-એ અવિનાશી એકરસ પરમાત્મા રયીણામ્-આ-ચિકેતત્-સમસ્ત કલ્યાણકારી ધન સંપદાઓને સારી રીતે આપે છે-જ્ઞાન કરાવે છે. (૫)

ભાવાર્થ : પરમાત્માનું જ્ઞાન તેની સાત છંદોવાળી વેદરૂપ જ્ઞાન જ્યોતિઓ સારી રીતે કરાવે છે, ઉપાસક તેની કલ્યાણ કામનાને માટે મેધાને પ્રાપ્ત કરીને નિશ્ચય કરી લે છે કે, તે એકરસ અવિનાશી પરમાત્મા જ સમસ્ત ધન સંપત્તિઓનું જ્ઞાન કરાવે છે; તેનો આશ્રય લેવો અને વેદ સ્તવનો દ્વારા તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૫)

૧૦૨. ઉત સ્યા નો દિવા મતિરદિતિરૂત્યાગમત્ ।

સા શન્તાતા મયસ્કરદપ સ્ત્રિધઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : સ્યા મતિઃ-તે મેધા અદિતિઃ-અખંડ માતૃરૂપ-અમારા માટે સુખ સાધનોનું નિર્માણ કરનાર

આગ્નેય કાંડ

૫૪

પ્રથમ અધ્યાય

પરમાત્માની પાસેથી ન:-ઋત્યા-દિવા-આગમત્-અમારી રક્ષાને માટે પ્રતિદિન-નિરંતર વૃદ્ધિ પામતી અમને સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થયા કરે-આવતી રહે સા શંતાતા-તે શાન્તિ પ્રદાન કરે, માયસ્કરત્-સુખી કરે-સુખ દેતી રહે સ્વિધ:-અપ-કામવાસના આદિ જીવનરસ શોષક દોષોને દૂર કરતી રહે. (૬)

ભાવાર્થ : અખંડ પરમાત્મશક્તિની આરાધનાથી તે મેધા-બુદ્ધિ નિરંતર આવે છે, પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતી રહે છે, સમસ્ત પોષક જીવનરસની વૃદ્ધિ કરે છે, કામવાસના આદિ દોષોને દૂર કર્યા કરે છે, તેથી પરમાત્માની સદા આરાધના કરવી જોઈએ. (૬)

૧૦૩. ઈંડિષ્વા હિ પ્રતીવ્યાંઃ યજસ્વ જાતવેદસમ્ ।

ચરિષ્ણુધૂમમગૃભીતશોચિષમ્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : પ્રતિવ્યમ્-પ્રત્યેક પદાર્થના પ્રતિ વ્યાપન યોગ્ય ચરિષ્ણુધૂમમ્-ચરણશીલ ફેલાવનાર ગુણ અથવા ધૂમ સમાન વ્યાપ્તિવાળા અગૃભીતશોચિષમ્-અસીમિત તેજવાળા, જાતવેદસમ્-સર્વ ઉત્પન્ન પ્રાદુર્ભૂતને જાણનાર સર્વજ્ઞ પરમાત્માને ઈંડિષ્વ હિ-સ્તુતિમાં લાવ-તેની નિરંતર સ્તુતિ કર યજસ્વ-જીવનમાં સંગત કર તે અનુસાર ગુણ ધારણ અને આચરણ કર. (૭)

ભાવાર્થ : હે માનવ ! અસીમિત તેજવાળા પરમાત્માની વ્યાપ્તિ મહાન છે, દૂર-દૂર સુધી પહોંચે છે, તે પ્રત્યેક પદાર્થમાં વ્યાપન થવા યોગ્ય સર્વજ્ઞ છે, તેથી તેની સ્તુતિ સદા કરવી જોઈએ અને જીવનમાં તેના ગુણ આદેશ ધારણ કરવા જોઈએ. (૭)

૧૦૪. ન તસ્ય માયયા ચ ન રિપુરીશીત મર્ત્યઃ ।

યો અગ્નયે દદાશ હવ્યદાતયે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ય:-જે જન હવ્યદાતયે-હવ્ય સ્તુતિરૂપ ભેટનું દાન જેના માટે છે એવા અગ્નયે-અગ્રણાયક પરમાત્માને માટે દદાશ-જે આપે છે, અન્યને માટે નહિ અર્થાત્ જે માત્ર પરમાત્માની સ્તુતિમાં પોતાનું જીવન વિતાવે છે, અન્યની સ્તુતિમાં નહિ. રિપુ:-મર્ત્યઃ ચ ન-શત્રુજન પણ માયયા-પ્રજ્ઞાછળ બુદ્ધિથી ન તસ્ય ઈંશીત-તેના પર સ્વામીત્વ કરી શકતો નથી. દબાવી શકતો નથી. (૮)

ભાવાર્થ : એક માત્ર પરમાત્મા જ સ્તુતિને યોગ્ય છે, જે તેને સ્તુતિઓ દ્વારા પોતાનું સમસ્ત જીવન જ અર્પણ કરી દે છે. શત્રુનો તેના પર કોઈ પ્રભાવ પડી શકતો નથી, કોઈ હાનિ પહોંચાડી શકતો નથી, કારણ કે તે એકલો નથી તેની સાથે તેનો પરમાત્મા સદા રક્ષક છે. (૮)

૧૦૫. અપ ત્યં વૃજિનં રિપું સ્તેનમગ્ને દુરાધ્યમ્ ।

દવિષ્ઠમસ્ય સત્યતે કૃધી સુગમ્ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : સત્યતે અગ્ને-હે સન્માર્ગગામી જનોના પાલક, સર્વ શ્રેષ્ઠ પરમાત્મન્ ! તું ત્યં વૃજિનં રિપું

આગ્નેય કાંડ

૫૫

પ્રથમ અધ્યાય

સ્તેનં દુરાધ્યમ્-તે સન્માર્ગના વિરોધી કુટિલ = કપટી, પાપી, શત્રુ, ચોર, અનિષ્ટ ચિંતકને **દવિષ્ટમ્**-**અપાસ્ય**-અત્યંત દૂર-પૃથક્ કર, **સુગમ્-કૃધિ**-સન્માર્ગી બનાવી દે. અથવા વર્જનીય એવા પાપ, શત્રુભાવ, ચોર પ્રવૃત્તિ તથા અનિષ્ટ ચિંતનને અમારાથી અત્યંત દૂર રાખો-રાખ, પરંતુ અમારામાં સુમતિવાળો સદ્ભાવ ઉત્પન્ન કર. (૯)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સન્માર્ગીજનોનો હંમેશા રક્ષક છે એની શરણે-ઉપાસનાથી પાપી-પાપભાવ, શત્રુ-શત્રુભાવ, ચોર-ચોરપ્રવૃત્તિ, ચોર્યકર્મ, અનિષ્ટ ચિંતનથી માણસ બચતો રહે છે એટલે કે સુપ્રવૃત્તિવાળો બનાવી દે છે. (૯)

૧૦૬. શ્રુષ્ટ્યગ્ને નવસ્ય મૈ સ્તોમસ્ય વીર વિશ્વપતે ।

નિ માયિનસ્તપસા રક્ષસો દહ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : **વીરવિશ્વપતે**-અગ્ને-હે શક્તિમાન-પ્રાણીમાત્રના સ્વામિન્ ! હે શક્તિમાન્ પ્રજામાત્ર-પ્રાણીમાત્રના સ્વામિન્ ! **મે**-મારા **નવસ્ય સ્તોમસ્ય શ્રુષ્ટી**-મારા સ્તુતિ પૂર્ણ છંદ : -હાર્દિક ગાનને સાંભળીને **માયિનઃ-રક્ષસઃ**-છળ કરનારા, વિપરીત આચરણવાળા, મનમાં જુદું અને આચરણ જુદું એવા મનુષ્યોથી પોતાને બચાવવા જોઈએ. તેને **તપસા નિદહ**-તારા તેજથી, દંડના સામર્થ્યથી ભસ્મ કર અથવા મારી અંદરથી છળયુક્ત વિચારોને ભસ્મ કર. (૧૦)

ભાવાર્થ : સર્વરક્ષક પરમાત્મા હૃદયથી સ્તુતિ પૂર્ણ ગુણગાનથી છળ પૂર્ણ દુષ્ટ વિચારક અને વિચારોને નષ્ટ કરી દે છે અને પોતાના ઉપાસકની તેનાથી રક્ષા કરે છે. (૧૦)

ખંડ-૧૨

૧૦૭. પ્ર મંહિષ્ટાય ગાયત્રઃ ત્રતાન્ને બૃહતે શુક્રશોચિષે ।

ઉપસ્તુતાસો અગ્નયૈ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **મંહિષ્ટાય**-અત્યધિક દાતા, **ત્રતાન્ને**-અમૃતવાળા - અમૃતરૂપ મોક્ષાનંદધારી, **બૃહતે**-મહાન, **શુક્રશોચિષે**-શુક્રપ્રકાશસ્વરૂપ, **અગ્નયૈ**-પરમાત્માને માટે **ઉપ-સ્તોતારઃ**-સમીપ થઈને નિમગ્ન બનીને, હે સ્તુતિ કરનારાઓ ! **પ્રગાયત્ર**-ગુણગાન કરો, સ્તુતિ પ્રશંસા કરો.

ભાવાર્થ : હે આત્મસમર્પણ ભાવથી સ્તુતિ કરનારા ઉપાસકો ! અમૃતરૂપ મોક્ષાનંદ ધારણ કરનારા, અત્યંત દાની, શુભ જ્યોતિઃસ્વરૂપ, મહાન, ઇષ્ટદેવ પરમાત્માની પ્રગાઢ સ્તુતિ, ગુણગાન અને ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૧)

૧૦૮. પ્ર સો અગ્ને તવોતિભિઃ સુવીરાભિસ્તરતિ વાજકર્મભિઃ ।

^{૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨૨}
યસ્ય ત્વં સઘ્યમાવિથ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રગતિના સાધક પરમાત્મન્ ! ત્વં યસ્ય સઘ્યં-આવિથ-તું જેની મિત્રતા કરે છે-જે તને મિત્ર બનાવી લે છે, સઃ-તે મનુષ્ય તવ-તારી સુવીરાભિઃ-શોભિત પ્રાણોવાળી વાજકર્મભિઃ-સ્વર્ગનું વિશેષ સુખ આપનાર કર્મ જેનાથી થઈ શકે એવા કર્મ કરાવનારી ઋતિભિઃ-રક્ષાઓ - અનેકવિધ રક્ષાઓથી પ્રતરતિ-પ્રવૃદ્ધ બની જાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! જ્યારે મનુષ્ય ઉપાસના દ્વારા તારી મિત્રતા કરી લે છે, તને મિત્ર બનાવી લે છે, તારો સ્નેહપાત્ર બની જાય છે, ત્યારે તે પ્રાણ પ્રદાન કરનારી અને સ્વર્ગીય વિશેષ સુખદાયક કર્મ કરાવનારી અનેક પ્રકારની રક્ષાઓથી વૃદ્ધિ પામે છે. (૨)

^{૧ ૨ ૩૬ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}
૧૦૯. તં ગૂર્ધયા સ્વર્ણરં દેવાસો દેવમરતિં દધન્વિરે ।
^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}
દેવત્રા હવ્યમૂહિષે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : દેવાસઃ-અમૃત-મૃત-મરણ-જન્મમરણથી રહિત મુક્ત આત્માઓ સ્વર્ણમ્-જે સ્વઃ-મોક્ષ પ્રાપક = પહોંચાડનાર, અરતિં દેવમ્-અન્તર્યામી દેવને દધન્વિરે-પ્રાપ્ત કરેલ છે, તં ગૂર્ધય-તેને અર્ચિત કર-સ્તુતિમાં લાવ; દેવત્રા-તે દેવો-અમૃત-અમર મુક્તાત્માઓમાં હવ્યમ્-સમર્પણીય પોતાના આત્માને ઋહિષે-પહોંચાડવા માટે-તેની ગણનામાં આવવા-તેની શ્રેણીમાં બનવા માટે. (૩)

ભાવાર્થ : મુક્તિમાં જે મુક્તિપ્રદ અન્તર્યામી દેવને મુક્ત આત્માઓ પ્રાપ્ત કરેલ છે, તેમાં પોતાને પણ પહોંચાડવા માટે તે પરમાત્માની અર્ચના સ્તુતિ કરવી જોઈએ. (૩)

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨}
૧૧૦. મા નો હ્રણીથા અતિથિં વસુરગ્નિઃ પુરુપ્રશસ્ત ઇષઃ ।
^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨}
યઃ સુહોતા સ્વધ્વરઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : યઃ-જે ઇષઃ-એ પુરુપ્રશસ્તઃ-અનેક રીતે પ્રશંસનીય સુહોતા-અમને સારી રીતે અપનાવનાર સ્વધ્વરઃ-અમારા અધ્યાત્મયજ્ઞનો પરમ ઈષ્ટદેવ વસુઃ-હૃદયધરમાં વસાવનાર સ્વયં પણ વસનાર અગ્નિઃ-જ્યોતિસ્વરૂપ પરમાત્મા છે; અતિથિમ્-તે એવા અતિથિ - સત્કાર યોગ્ય સદા અતનશીલ = શરીર રહિત રક્ષકરૂપ પ્રાપ્ત સ્વભાવવાળા પરમાત્મા પ્રત્યે નઃ-અમારામાંથી કોઈપણ હે મનુષ્ય ! મા હ્રણીથાઃ-રોષ - અનાદર અથવા શરમ પ્રદર્શિત કરે નહિ. (૪)

ભાવાર્થ : જે પરમાત્મા અનેક પ્રકારથી પ્રશંસનીય, અમને સારી રીતે અપનાવનાર, અધ્યાત્મયજ્ઞનો ઈષ્ટદેવ હૃદયમાં વસવા અને વસાવનાર છે; તે એવા સત્કાર કરવા યોગ્ય, રક્ષણ માટે સદા સાથે રહેનારના પ્રત્યે અમારામાંથી કોઈપણ મનુષ્ય પારિવારિક અથવા સામાજિક અથવા રાષ્ટ્રીય સદસ્ય અનાદર ભાવ, નાસ્તિકતા અથવા પોતાની શરમને પ્રદર્શિત ન કરે, દુઃખ અથવા મનથી વિપરીત-મનોવિકારને દૂર કરવા

આગ્નેય કાંડ

૫૭

પ્રથમ અધ્યાય

પ્રાર્થના કરે, તેના પર ક્રોધ કરવો, તેનો અનાદર કરવો અથવા તેને દુઃખ-વેદના કહેવામાં શરમ અનુભવવી તો કોણ અમારું ભલું કરશે ? (૪)

૧૧૧. ભદ્રો નો અગ્નિરાહુતો ભદ્રા રાતિઃ સુભગ ભદ્રો અધ્વરઃ ।

ભદ્રા ઉત પ્રશસ્તયઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : સુભગ-હે શ્રેષ્ઠ ઐશ્વર્યવાન ! અગ્નિ:-આહુત:-ન:-ભદ્ર:-તું જ્યોતિસ્વરૂપ પરમાત્મા અમારા દ્વારા સમગ્ર રૂપથી ગ્રહણ કરેલ-ધ્યાન કરેલ અમારા માટે કલ્યાણકારી બને, રાતિઃ ભદ્રા-તારી દાન ધારા અમારા માટે કલ્યાણકારી બને, તેની પ્રાપ્તિ અને ઉપયોગ કલ્યાણ કરે, અધ્વર:-ભદ્ર:-યજ્ઞ કલ્યાણકારી થાય, ઉત પ્રશસ્તયઃ-ભદ્રા:-તારા માટે કરવામાં આવેલ ગુણગાન સ્તુતિઓ પણ કલ્યાણકારી બને - ફળદાયક બને. (૫)

ભાવાર્થ : મહાન ઐશ્વર્યવાન, જ્યોતિસ્વરૂપ પરમાત્માનું સમ્યક્ કરવામાં આવેલ ધ્યાન કલ્યાણકારી બને છે, તેનું દાન પણ કલ્યાણ સાધનાર બને છે, યજ્ઞ તેનું અદિષ્ટ-શ્રેષ્ઠકર્મ કલ્યાણકારી બને છે. તથા તેના વિવિધ ગુણગાન-સ્તુતિઓ પણ કલ્યાણકારી છે. (૫)

૧૧૨. યજિષ્ઠં ત્વા વવૃમહે દેવં દેવત્રા હોતારમમર્ત્યમ્ ।

અસ્ય યજ્ઞસ્ય સુક્રતુમ્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : અસ્ય યજ્ઞસ્ય-આ અધ્યાત્મયજ્ઞના સુક્રતુમ્-યજિષ્ઠમ્-સુપ્રજ્ઞાવાન અતિશયથી યજ્ઞ બ્રહ્મા દેવત્રા દેવમ્-દેવોમાં દેવ-સર્વોત્તમ દેવ-વર આપનારમાં અધિક વર આપનાર અમર્ત્ય-હોતારમ્-મનુષ્યથી ભિન્ન અમર, અવિનાશી હોમનાર ઋત્વિક્ સ્થાનીય ત્વા-તારો જ્યોતિ:-સ્વરૂપ પરમાત્માનો વવૃમહે-સ્વીકાર કરીએ છીએ. (૬)

ભાવાર્થ : અમારા અધ્યાત્મયજ્ઞના શ્રેષ્ઠ ઋત્વિક્ અને બ્રહ્મા પણ દેવોમાં દેવ, ઈષ્ટ વરદાન આપનાર પરમાત્મા જ છે, તેને અમે સદા વરતા રહીએ-સ્વીકાર કરતા રહીએ. (૬)

૧૧૩. તદસ્મે દ્યુમ્નમા ભર યત્સાસાહા સદને કં ચિદત્રિણમ્ ।

મન્યું જનસ્ય દૂઢ્યમ્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે તેજઃસ્વરૂપ પરમાત્મા ! તત્-દ્યુમ્નમ્-આભર-તે તેજસ્વી યજ્ઞ-યજ્ઞરૂપી બળને સમગ્ર રૂપથી - પૂર્ણરૂપથી ભરી દે છે યત્-જે જનસ્ય-અત્રિણં કં ચિત્-મન્યું દૂઢ્યમ્-અન્ય મનુષ્યના મારા પ્રત્યે કરેલા ઘાતક પાપકર્મને, ક્રોધને, ક્રોધિત વાણીને તથા દુશ્ચિંતન દુર્વિચારને સદને સાસાહા-મારા હૃદયગૃહમાં પૂર્ણ રૂપથી સહી શકે; દબાવી શકે તથા જનસ્ય કં ચિત્ મન્યું દુર્ધિયમ્ અત્રિણમ્-અન્ય

ઐન્દ્ર કાંડ

૫૯

દ્વિતીય અધ્યાય

અથ દ્વિતીયઃ અધ્યાયઃ

ऐन्द्र पर्व वा काण्ड

ખંડ-૧

૧૧૫. તદ્વો ગાય સુતે સચા પુરુહૂતાય સત્વને । શં યદ્રવે ન શાકિને ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વ:-તું આત્મશક્તિ પ્રાર્થીજન ! સુતે-બ્રહ્મચર્યકાળમાં જ્ઞાન પ્રાપ્તિ પછી-સ્નાતક બનીને જ સચા-જ્યારે વધૂ-પત્નીનો સાથ હોય, ત્યારે પુરુહૂતાય-સત્વને-અનેક પ્રકારથી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય - સમસ્ત ઐશ્વર્યના દાતા ગવે ન શાકિને-સાંઢ સમાન શક્ત - શક્તિમાન ઈન્દ્ર - ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને માટે તત્-શં ગાય-તે - ગૃહસ્થનો ભાર ઊઠાવવા, સંયમથી રહેવા અને ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિને માટે શં = શાન્ત સુખપૂર્વક ગા-સ્તુતિમાં લાવ.

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્યા સંપન્ન બનીને આચાર્ય પાસેથી સ્નાતક બનીને, પત્નીનો સાથ હોય, ત્યારથી તે અનેક સ્તુત્ય, ઐશ્વર્યદાતા, વૃષભ = સાંઢ સમાન શક્તિમાન પરમાત્માને માટે પોતાના ગૃહસ્થમાં સંયમમાં રહેવા, ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવા, ગૃહસ્થનો ભાર વહન કરવા, ચલાવવા માટે સુખપૂર્વક મધુર ગાન સ્તવન નિત્ય કર્યા કરે અન્યથા ગૃહસ્થમાં જીવનનું પતન સંભવે છે. (૧)

૧૧૬. યસ્તે નૂનં શતક્રતવિન્દ્ર દ્યુમ્નિતમૌ મદઃ । તેન નૂનં મદે મદેઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શતક્રતો-ઇન્દ્ર-હે અનેક કર્મરૂપ પરાક્રમવાળા પરમ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તે-તારો ય:- જે નૂનમ્-નિશ્ચય દ્યુમ્નિતમ:-મદ:- અત્યંત યશસ્વી હર્ષ = આનંદ છે, તે અન્ય વસ્તુઓમાં પ્રાપ્ત થનાર નથી. તેન મદે-તે આનંદમાં નૂનં મદે:-મને અવશ્ય આનંદિત કર. (૨)

ભાવાર્થ : અનેક પરાક્રમયુક્ત પરમાત્મન્ ! કોઈપણ ભોગપદાર્થમાં આનંદસુખ ક્ષણિક છે અને તેનું અધિક સેવન હાનિકારક છે, પતનની તરફ લઈ જનાર છે, અપયશ કરનાર છે, પરન્તુ તારી અંદર જે હર્ષ - આનંદ છે, તે તો અત્યંત યશસ્વી જીવન બનાવનાર છે, તે તારા યશસ્વી આનંદ દ્વારા અવશ્ય આનંદિત કર - હું સદા ગૃહસ્થમાં જ અર્થાત્ સંસારમાં - સંસારના ભોગોમાં ન પડ્યો રહું. (૨)

૧૧૭. માવ ઉપ વદાવટે મહી યજ્ઞસ્ય રપ્સુદા । ઉભા કર્ણા હિરણ્યયા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ગાવ:-વાણીની સ્તુતિઓ ! અવટે ઉપ 'ઉપગત્ય'-રક્ષણધામ, આશ્રયરૂપ, આનંદરૂપ, ઐશ્વર્યવાન ઈન્દ્ર-પરમાત્માની સમીપ જઈને વદ 'વદત' 'વચનવ્યત્ય:ય:'-મને સ્તુતિ કરનારને બતાવો, સૂચિત કરો કે, યજ્ઞસ્ય-મારા અધ્યાત્મને રપ્સુદા-રૂપ આપનારી, મહી-ભૂમિઓ-અભ્યાસ અને વૈરાગ્યની યોગ ભૂમિઓ ઉભા કર્ણા-બન્ને કિનારે, હિરણ્યયા-તને પ્રાપ્ત કરનારા તારી પરમાત્મજ્યોતિ સ્વરૂપ હિરણ્યમય બની ગયા. (૩)

ભાવાર્થ : સ્તુતિઓ જ્યોતિ સ્વરૂપ પરમાત્મામાં આશ્રિત થઈ જાય છે અને ઉપાસકની હૃદય ભાવનાને સૂચિત કરતી પરમાત્માને ઝુકાવે - નમાવે છે. અધ્યાત્મયજ્ઞનું રૂપ આપનાર અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય અથવા જય અને અર્થભાવન રૂપ બન્ને યોગ્ય ભૂમિઓ જે બે દિશાઓ છે, તે પરમાત્માના પ્રકાશયુક્ત બની જાય છે. (૩)

^{૨૩ ૧ ૨} ૧૧૮. અરમશ્ચાય ગાયત શ્રુતકક્ષારં ગવે । ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} અરમિન્દ્રસ્ય ^{૨૩ ૧ ૨ ૩} ધામ્ને ^{૧ ૨} ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : શ્રુતકક્ષ-હે અધ્યાત્મ જ્ઞાનને સાંભળેલ આત્મન્ ! તું ^૩ ~~ઇન્દ્રસ્ય~~ ^{૧ ૨} ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા દ્વારા આપેલ ^{૨૩} ~~અશ્ચાય~~ ^{૧ ૨} અરં-ગાયત-શરીર રથને ચલાવનાર પ્રાણને પુષ્ટ કરવા માટે ^૩ ઇન્દ્ર પરમાત્માનું પર્યાપ્ત ગાન કર, ^{૨૩} ~~ગવે~~ ^{૧ ૨} વિષયોમાં જનાર ઇન્દ્રિયોને સંયમમાં રાખવા માટે ^૩ ~~અરમ~~ ^{૧ ૨} બહુ જ ગાન કર, ^{૨૩} ~~ધામ્ને~~ ^{૧ ૨} પોતાના શરીરધામને સ્વસ્થ રાખવા માટે પરમાત્માનું ^૩ ~~અરમ~~ ^{૧ ૨} ખૂબ જ ગાન કર. (૪)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માએ કૃપા કરીને આત્મા અર્થાત્ મનુષ્યને ભોગ અને અપવર્ગ = મોક્ષને માટે પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો અને શરીર પ્રદાન કરેલ છે, તેથી આપણે પરમાત્માના કૃતજ બનવું જોઈએ તથા તેની ભરપૂર સ્તુતિ કરવી જોઈએ. જેથી ઉભય સિદ્ધિ = અભ્યુદય અને મોક્ષના માટે પ્રાણ ઠીક ચાલે, ઇન્દ્રિયો સંયમપૂર્વક પોતાના વિષયોને ગ્રહણ કરે અને શરીર સ્વસ્થ તથા દીર્ઘાયુ બને. (૪)

^{૧ ૨ ૨૨} ૧૧૯. તમિન્દ્રં વાજયામસિ મહે વૃત્રાય હન્તવે । ^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} સં વૃષા ^{૧ ૨ ૨૨} વૃષભો ^{૩ ૧ ૨} ભુવત્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : તમ્-ઇન્દ્રં વાજયામસિ-અમે એ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને અર્ચિત કરીએ છીએ - સ્તુતિમાં લાવીએ છીએ મહે વૃત્રાય હન્તવે-મહાન આવરણ કરનાર પાપ ભાવનો નાશ કરવા માટે સઃ-વૃષા-તે પરમાત્મા સુખજ્ઞાનના વર્ષક ^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ~~વૃષભઃ~~ ^{૧ ૨ ૨૨} ભુવત્-સુખજ્ઞાનની વર્ષા કરવામાં સમર્થ બને. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ સુખની વર્ષા કરનાર પરમાત્માની સ્તુતિ કરવી જોઈએ, જેથી તે અજ્ઞાન-પાપનો નાશ કરીને સુખની વર્ષા કરે. (૫)

^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ૧૨૦. ત્વમિન્દ્રં બલાદધિં સહસો જાત ઓજસઃ । ^{૩ ૧ ૨૨} ત્વં ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨} સન્વૃષન્વૃષેદસિ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : ^૩ ~~ઇન્દ્ર~~ ^{૧ ૨} હે ઐશ્વર્યયુક્ત પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું ^{૩ ૧ ૨૨} બલાત્ સહસઃ-ઓજસઃ-અધિજાતઃ-બળથી - શરીરબળથી, સહવા યોગ્ય ક્ષાત્રબળથી-મનોબળથી, ઓજ-ઋજુબળ - આત્મબળથી ઉપર પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. ત્વં વૃષન્ સન્-શરીરબળ, મનોબળ અને આત્મબળ એ ત્રણેય બળોને પોતાના ઉપાસકો ઉપર વરસાવીને ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨} ~~વૃષા-હત્ત-અસિ~~ ^{૩ ૧ ૨૨} નિરંતર સુખવર્ષક છો. (૬)

ભાવાર્થ : સંસારમાં અથવા મનુષ્યમાં શરીરબળ, મનોબળ અને આત્મબળ એ ત્રણ બળ હોય છે. પરમાત્મન્ ! તું એ ત્રણેય ઉપર પ્રસિદ્ધ તેનો ધારક છે, પોતાના ઉપાસકમાં તેનો સંચાર અને પ્રસરણ કરે છે, તેથી સમસ્ત સુખોની વૃષ્ટિ કરનાર છે. શરીર બળનાં પ્રદાનથી સ્વાસ્થ્ય અને દીર્ઘજીવન આપે છે, મનોબળ પ્રદાન કરીને પ્રસાદ-હર્ષ આપે છે અને આત્મબળનાં પ્રદાનથી શમ્ - શાન્તિ

ઐન્દ્ર કાંડ

૬૧

દ્વિતીય અધ્યાય

આપે છે. (૬)

૧૨૧. યજ્ઞં ઇન્દ્રમવર્ધયદ્ યદ્ભૂમિં વ્યવર્તયત્ । ચક્રાણ ઓપશં દિવિ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : યજ્ઞ:-ઇન્દ્રમ્-અવર્ધયત્-અધ્યાત્મયજ્ઞના ઉપાસકની અંદર પરમાત્માએ વૃદ્ધિ કરી સ્પષ્ટ સાક્ષાત્ કરાવ્યો - કરાવી દે છે, યત્-ભૂમિં વ્યવર્તયત્-પુનઃ તે પરમાત્મા ઉપાસકની ભૂમિ-સ્થિતિને વિવર્તિત કરી દે છે - બદલી નાખે છે. બંધનથી જીવનમુક્ત અવસ્થા કરી દે છે. ઓપશં-દિવિ-ચક્રાણ:-તે પરમાત્માની સમીપમાં શયન કરનાર ઉપાસક આત્માને દિવ્યધામ-અમૃતધામમાં પહોંચાડવા માટે કરી દે છે. (૭)

ભાવાર્થ : અધ્યાત્મયજ્ઞના ઉપાસકની અંદર પરમાત્મા સાક્ષાત્ થઈ જાય છે, પુનઃ તે સાક્ષાત્ થતા પરમાત્મા ઉપાસક આત્માની ભૂમિને બદલી દે છે. પરમાત્માની સમીપમાં શયન કરનાર આત્માને અમૃતધામ-મોક્ષમાં પહોંચાડવા માટે બંધનથી જીવન મુક્ત કરી દે છે. (૭)

૧૨૨. યદિન્દ્રાહં યથા ત્વમીશીય વસ્વ એક ઇત્ । સ્તોતા મે ગોસખા સ્યાત્ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! યત્-યથા ત્વં વસ્વ:-એકઃ ઇત્ ઈંશિષે-જેમ તું ઐશ્વર્યનું એકલો સ્વામીત્વ કરે છે - સ્વામી છો; અહમ્-ઈશીય-હું તારી સાથે રહીને ઐશ્વર્યનો સ્વામી બની જાઉં-બની જાઉં છું, ત્યારે મે ગોસખા-મારો સહપાઠી - 'વિદ્યામાં સમાન રહેનાર' સ્તોતા સ્યાત્-તારી સ્તુતિ કરનારો બની જાય-બની જાય છે.

ભાવાર્થ : પરમાત્માની સ્તુતિ કરનાર જીવનમુક્ત ઉપાસક પરમાત્માના આનંદ આદિ ઐશ્વર્યથી યુક્ત છે, તેને જોઈ-દેખાડેખીથી સહપાઠી પણ પરમાત્માનો સ્તોતા બની જાય છે, એવો આસ્તિક ભાવનો પ્રચાર એક આદર્શ ઉપાસક દ્વારા થાય છે. (૮)

૧૨૩. પન્યંપન્યમિત્ સૌતાર આ ધાવત મદ્યાય । સૌમં વીરાય શૂરાય ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : સૌતાર:-હે સ્તવન સંપાદન કરનારાઓ ! મદ્યાય-હર્ષયિતા, વીરાય-શક્તિમાન શૂરાય-પરાક્રમી ઇન્દ્ર પરમાત્માને માટે પન્યં-પન્યં સૌમમ્-સ્તુત્ય સ્તુત્ય આત્મભાવથી હાર્દિક સ્તવન-સ્તુતિ પ્રવાહને આધાવત-સમર્પિત કરો. (૯)

ભાવાર્થ : હે ઉપાસકો ! શક્તિમાન, પરાક્રમી અને હર્ષ કરાવનાર પરમાત્માને માટે અલ્પ સ્તવન નહીં, પરંતુ અત્યાધિક હાર્દિક સ્તવન સમર્પિત કરો, જેથી તે અતિ હર્ષિત કરે. (૯)

૧૨૪. ઇદં વસો સુતમન્ધઃ પિબા સુપૂર્ણમુદરમ્ । અનાભયિન્ રરિમાં તૈ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : વસો-હે મારા હૃદયમાં તથા મારામાં નિવાસ કરનાર પરમાત્મન્ ! ઇદં-સુતમ્-એ ઉત્પન્ન સુત-અર્મ્-ઉપર ગમનશીલ, ઉભરનાર-ઉછળનાર અન્ધ:-સૌમ-સૌમ્ય હૃદયના ભાવથી પૂર્ણ સ્તુતિ,

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સુંદર પથપ્રદર્શકતાથી ભટકેલ જનને સુમાર્ગ પર લઈ આવે છે, તે મનુષ્યનો સદા સાથી મિત્ર છે, તેના જેવો પથપ્રદર્શક અને મિત્ર બીજો કોઈ નથી. (૩)

૧૨૮. માં ન ઇન્દ્રાભ્યાઽઽદિશઃ સૂરો અક્તુષ્વા યમત્ ।

ત્વા યુજા વનેમ તત્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! આદિશઃ-દિશામાં-કોઈપણ દિશામાં અથવા પ્રત્યેક દિશામાં વિદ્યમાન-કોઈપણ દિશામાં વિદ્યમાન સૂરઃ-સૂર્યની સમાન તાપક, પીડક અક્તુષુ-રાત્રિઓની સમાન અવસરો - અજ્ઞાનાદિમાં અથવા અક્તુષુ સૂરઃ-રાત્રિઓમાં - રાત્રિઓનો સૂર્ય-રાત્રિઓ અંધકારોને તાપ આપનાર પાપ, પાપીષ્ઠ, હિંસક નઃ-અમને મા આયમત્-અમને દબાવ નહિ તત્-તેથી-પ્રથમ જ ત્વા યુજા વનેમ- તારાથી યુક્ત થનાર સાથી પરમાત્માની સાથે-મારી સહાયતાથી હિંસિત કરે-નષ્ટ કરે, તેને દબાવવાનો અવસર ન આપે. (૪)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! કોઈપણ દિશાથી રાત્રિ-અજ્ઞાન અવસર પ્રાપ્ત કરીને જે તાપક પાપભાવ પાપીષ્ઠ પ્રાણી અમને દબાવે નહિ, તેથી પ્રથમથી જ તારા સાથીપણાથી યુક્ત થયેલ અમે તેનો નાશ કરી નાખીએ. (૪)

૧૨૯. એન્દ્ર સ્નાનસિં રયિં સજિત્વાનં સદાસહમ્ । વર્ષિષ્ઠમૂતયે ભર ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું સ્નાનસિમ્-સંભજનીય સજિત્વાનમ્-સમાન જય કરનાર શત્રુની સમક્ષ જિતનાર, સદાસહમ્-સદા શત્રુના બળને અભિભૂત કરનાર વર્ષિષ્ઠમ્-વૃદ્ધિ પામેલ રયિમ્-ધન આત્મબળ રૂપ ધનની કૂતયે-સ્વરક્ષા કરવા માટે આભર-સમગ્ર રૂપથી અંદર અંદર ભરી દે. (૫)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું નિરંતર સેવન કરવા યોગ્ય છે, શત્રુની સમક્ષમાં સદા વિજય કરાવનાર, સદા શત્રુનું દમન કરનાર પરમાત્મન્ અધ્યાત્મધનને અમારી અંદર પુષ્કળ કરી દે. (૫)

૧૩૦. ઇન્દ્રં વયં મહાધન ઇન્દ્રમર્ષે હવામહે । યુજં વૃત્રેષુ વઙ્ગિણમ્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : વયમ્-અમે યુજં વઙ્ગિણમ્-ઇન્દ્રમ્-અમારી સાથે યુક્ત થનાર સાથી વજ્ર-વીર્યવાન-ઓજસ્વી પરમાત્માને વૃત્રેષુ-સદ્ગુણના આવરક પાપભાવોમાં અમારી સાથે ચાલતા મહાધને-સંગ્રામમાં હવામહે-આહુત કરીએ છીએ-કરીએ. અર્ષે-થોડા અનિષ્ટ પ્રસંગોમાં ઇન્દ્રમ્-પરમાત્માને આહુત કરીએ છીએ-પોકારીએ છીએ. (૬)

ભાવાર્થ : અમારી અંદર ઉત્પન્ન છતા પાપભાવોનાં પ્રત્યે અમારો સંગ્રામ ચાલતા અથવા તેથી અલ્પ અનિષ્ટ થવા પર વીર્યવાન, બળવાન, ઓજસ્વી પરમાત્માનું અમોએ સ્મરણ, ચિંતન કરવું

ઐન્દ્ર કાંડ

૬૪

દ્વિતીય અધ્યાય

જોઈએ. (૬)

૧૩૧. અપિબત્ કદ્રુવઃ સુતમિન્દ્રઃ સહસ્રબાહ્વે । તત્રાદદિષ્ટ પૌંશ્સ્યમ્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-પરમાત્મા કદ્રુવઃ- અત્યલ્પ વિદ્યોથી નિર્બળ, દીન મનુષ્યનો સુતમ્-અપિબત્-અંદરથી ઉત્પન્ન હૃદયના ભાવથી પૂર્ણ ઉપાસનારસનું સેવન કરે છે-સ્વીકાર કરે છે; ત્યારે સહસ્રબાહ્વે-અનેક પ્રકારના વિદ્યો-પીડા પહોંચાડવાની પ્રવૃત્તિઓવાળાને માટે-તેના નાશ માટે તત્ર-તે દીન મનુષ્યમાં પૌંશ્સ્યમ્- પુરુષાર્થને આદિષ્ટ-અત્યંત સર્જિત કરે છે-આપે છે-પ્રેરિત કરે છે. (૭)

ભાવાર્થ : જ્યારે દીન મનુષ્ય બાધાઓ-વિદ્યોથી પીડિત બનતા પોતાની અંદરથી હૃદયના ભાવ પૂર્ણ સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનાનો પ્રવાહ પરમાત્મા પ્રત્યે સમર્પિત કરે છે, ત્યારે તે સ્વીકાર કરીને તે વિદ્યોને દૂર કરવા માટે તે દીન મનુષ્યમાં પૌરુષને પ્રેરિત કરી દે છે. (૭)

૧૩૨. વયમિન્દ્ર ત્વાયવોઽભિ પ્ર નોનુમો વૃષન્ । વિદ્ધી ત્વાઙ્સ્ય નો વસો ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : વૃષન્-ઇન્દ્ર-હે સુખોની વર્ષા કરનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! વયમ્-આયવઃ-અમે પ્રાપ્તશીલ = પ્રાપ્ત કરનારા પ્રાર્થીજનો ત્વા-અભિ-તારા શરણમાં પ્ર-નોનુમઃ-પ્રકૃષ્ટ રૂપમાં ફરી-ફરી સ્તુતિ કરીએ છીએ. વસો-હે વસનાર - અન્તર્યામી દેવ ! જઃ-અસ્ય તુ વિદ્ધિ-અમારા એ હૃદયના ભાવને તો તું જાણ. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું અમારી અંદર નિવાસ કરનાર અન્તર્યામી અમારા પ્રત્યેક હૃદયના ભાવને જાણે છે, તો પછી તારી શરણમાં આવનાર અમે મનુષ્યો તારી ફરી-ફરી સ્તુતિ કરીએ છીએ, તું તેને પૂરી કર. (૮)

૧૩૩. આ ઘા યે અગ્નિમિન્ધતે સ્તૃણન્તિ બર્હિરાનુષક્ ।

યેષામિન્દ્રો યુવા સઘા ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : યેષામ્-જેના યુવા ઇન્દ્રઃ-સદા બળવાન બની રહેનાર અજર, અમર ઈન્દ્રરૂપથી ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા સઘા-સમાન રીતે જાણેલા-અન્ય વસ્તુ અથવા સંબંધીઓથી મમત્વ હટાવીને અપનાવી લીધેલ યે ઘ-જે પણ અગ્નિમ્-જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માને આ-ઇન્ધતે-સમગ્ર રૂપથી ધ્યાન દ્વારા પ્રદીપ્ત કરીએ છીએ તે-તે ઉપાસકજનો આનુષક્-ક્રમશઃ બર્હિઃ-પોતાના હૃદયાકાશને સ્તૃણન્તિ-ઈન્દ્રરૂપ પરમાત્માના મિત્રતાના સ્નેહથી અગ્નિરૂપ પરમાત્માના જ્ઞાન-પ્રકાશથી આચ્છાદિત કરી લે છે-પૂર્ણ કરી લે છે-ભરી લે છે. (૯)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો ઈન્દ્રરૂપ પરમાત્માને મિત્ર બનાવી લે છે, તેઓ જેમ પોતાના અંદર ગુણ

ઐન્દ્ર કાંડ

૬૫

દ્વિતીય અધ્યાય

ધારણ કરીને પરમાત્માને ધ્યાન દ્વારા પોતાની અંદર પ્રદીપ્ત કરી લે છે, તેઓ પોતાના હૃદયકાશને પરમાત્માના સ્નેહ અને જ્ઞાન-પ્રકાશને ભર્યા કરે છે. (૯)

૧૩૪. ભિન્ધિં વિશ્વાં અપ દ્વિષઃ પરિં બાધોં જહીં મૃધઃ ।

વસુ સ્પાર્હં તદા ભર ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : વિશ્વાઃ-દ્વિષઃ-હે ઈન્દ્ર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું સમસ્ત દ્વેષ કરનારી પ્રવૃત્તિઓને અપભિન્ધિ-છિન્ન-ભિન્ન કરી દે, બાધઃ-સમસ્ત બાધા ભાવનાઓ ને મૃધઃ-પાપવૃત્તિઓને પરિજિહિ-સર્વ પ્રકારથી દૂર કરી દે, સ્પાર્હં વસુ તત્ આભર-જે સ્પૃહણીય-વાંછનીય ગુણ છે, તે સમગ્ર રૂપમાં ધારણ કરાવ અથવા લઈ આવ. (૧૦)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! મારી અંદર બીજાઓ પ્રત્યે થનારી તથા મારા પ્રત્યે બીજાઓની પણ સર્વ દ્વેષ પ્રવૃત્તિઓને છિન્ન-ભિન્ન કરી દે, મારી અંદર બીજાઓ પ્રત્યે થનારી બાધા પ્રવૃત્તિઓ તથા પાપ વૃત્તિઓને તથા મારા પ્રત્યે બીજાઓની બાધા ભાવનાઓ અને પાપવૃત્તિઓનો નાશ કર. પુનઃ વાંછનીય વનનીય ગુણધનને મારી અંદર ધારણ કરાવી દે-ભરી દે, જેથી અન્યોનું અહિત ચિંતન ન કરું અને મારા વિષે કોઈ અહિત ચિંતન ન કરી શકે. (૧૦)

ખંડ-૩

૧૩૫. ઇહેવ શૃણ્વ ણ્ણાં કશા હસ્તેષુ યદ્વદાન્ । નિ યામં ચિત્રમૃજ્જતે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ણ્ણાં હસ્તેષુ કશાઃ-હે ઈન્દ્ર મિત્રજનો ઋત્વિજો વિદ્વાનોના સપ્તપ્રાણ, લોકોના સાત પ્રાણ સ્થાનોમાં વાણીઓ-વેદવાણીઓને ઇહ-ઇહ શૃણ્વે-અહીં મારી અંદર જેમ હું સાંભળું છું, યત્-વદાન્-જેમ હું બોલું છું, યામન્ ચિત્રમ્-નિ-ઋજ્જતે-જે ઈન્દ્ર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા અધ્યાત્મ માર્ગમાં અથવા અધ્યાત્મ કર્મમાં, અદ્ભુત રૂપમાં, અન્તઃદષ્ટિની સાથે પ્રસિદ્ધ કરે છે, સાક્ષાત્ કરે છે. (૧)

ભાવાર્થ : વિદ્વાન મનુષ્ય પોતાના પ્રાણ સંસ્થાનોમાં જે વેદવાણીઓને ધારણ કરીને યજ્ઞ આદિ પ્રસંગોમાં બોલે છે, હું અધ્યાત્મ યજ્ઞનો યાજક તે ઈશ્વરીય વાણીઓને મારા અન્તઃકરણમાં સાંભળું છું, તે પરમાત્મા અધ્યાત્મ માર્ગ અથવા અધ્યાત્મ કર્મમાં તે વેદ વાણીઓને સુંદર રૂપમાં અર્થ સહિત પ્રસિદ્ધ કરી દે છે, સાક્ષાત્ સમજાવી દે છે. (૧)

૧૩૬. ઇમં ઉ ત્વા વિ ચક્ષતે સંઘાયં ઇન્દ્ર સોમિનઃ ।

પુષ્ટાવન્તો યથા પશુમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ઇમે સંઘાયઃ સોમિનઃ-એ સમાન મિત્ર ઉપાસક વિદ્વાન

ઐન્દ્ર કાંડ

૬૬

દ્વિતીય અધ્યાય

પોતાના સોમ ઉપાસનારસ લઈને **ઉ**-નિશ્ચય **ત્વા વિચક્ષતે**-તને નિહાળી રહ્યા છે. **યથા પુષ્ટાવન્તઃ પશુમ્**-જેમ પોષણ પદાર્થવાળા ઘાસ, દાણા વગેરે લઈને પોતાના દૂધ આપનારા ગાય આદિ પશુઓને નિહાળે-જુએ છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તારા ઉપાસકો પોતાની ઈષ્ટ સિદ્ધિને માટે પોતાનાં ઉપાસનારસને સમર્પિત કરવા માટે તને એવી રીતે નિહાળે છે કે, જેમ દૂધના ઈચ્છુકજન ઘાસ, દાણા આદિ પુષ્ટિ કરનારી સામગ્રી લઈને દૂધ આપનારા ગાય આદિ પશુઓને નિહાળે છે. (૨)

૧૩૭. સમસ્ય મન્યવે વિશો વિશ્વા નમન્ત કૃષ્ટયઃ । સમુદ્રાયેવ સિન્ધવઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **અસ્ય**-એ ઈન્દ્ર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માના **મન્યવે**-દીપ્ત પ્રકાશ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે **વિશ્વાવિશઃ** **કૃષ્ટયઃ**-સર્વ પ્રવેશ કરનારી મનુષ્ય પ્રજાઓ **સમ્-નમન્ત**-દ્રવીભૂત બને છે, ઝૂકી જાય છે; **સમુદાય સિન્ધવઃ**-**ઇવ**-સમુદ્રને માટે - જેમ સમુદ્રને પ્રાપ્ત થવા માટે નદીઓ ઝૂકીને વહી જાય છે.

ભાવાર્થ : જેમ સમુદ્રને પ્રાપ્ત થવા નદીઓ ઝૂકીને વહી જાય છે, તેમ પરમાત્માના પ્રકાશ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમાં પ્રવેશ કરવા માટે સર્વ મનુષ્યો તેની તરફ ઝૂકીને ચાલ્યા જાય છે. (૩)

૧૩૮. દેવાનામિદવો મહત્તદા વૃણીમહે વયમ્ । વૃણામસ્મભ્યમૂતયે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **વૃણાં દેવાનાં-ઇત્ તત્-મહત્-અંબઃ**- જ્ઞાનની વર્ષા કરનાર ઈન્દ્ર પરમાત્મા તથા ઋષિ વિદ્વાનોનાં અવશ્ય તે મહાન બોધ-જ્ઞાનનું **વયમ્-આવૃણીમહે**-અમે સમગ્ર રૂપથી વરણ કરીએ છીએ **અસ્મભ્યમ્-ઊતયે**-જે અમારી રક્ષાને માટે છે. (૪)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા તથા ઋષિઓ-વિદ્વાનોનાં વેદ જ્ઞાનનો અવશ્ય સ્વીકાર કરીએ, જેને અમારી અંદર ધારણ કરીએ, જે આ સંસારમાં અમારી રક્ષા કરે છે. (૪)

૧૩૯. સોમાનાં સ્વરણં કૃણુહિ બ્રહ્મણસ્પતે । કક્ષીવન્તં ય ઔશિજઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **બ્રહ્મણસ્પતે**-હે વેદજ્ઞાનના સ્વામિન્, ઈન્દ્ર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! **કક્ષીવન્તમ્**-મને - કક્ષગત સમીપવર્તી ઉપાસક આત્માને **સોમાનાં સ્વરણમ્**-ઉપાસનારસવાળામાં - તેની શ્રેણીમાં પ્રકાશવાન સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનારસના સુપ્રેરક, સુપ્રાપક, સુસંપાદક **કૃણુહિ**-કરી દે **યઃ-ઔશિજઃ**-જે હું ઉશિક = પરમાત્માનો પુત્ર છું. (૫)

ભાવાર્થ : વેદ સ્વામિન્, જ્ઞાન ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! મારા પોતાના નજીકના જીવાત્મા જે તારા પ્રકાશ સ્વરૂપના પુત્ર છે, તેને ઉપાસનારસ સંપાદકોની મધ્યમાં પ્રકાશયુક્ત કરી દે અર્થાત્ સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનારસોનું સંપાદન કદી દે. (૫)

૧૪૦. બોધન્મનાં ઇદસ્તુ નો વૃત્રહા ભૂર્યાસુતિઃ । શૃણોતુ શક્ર આશિષમ્ ॥ ૬ ॥

ઐન્દ્ર કાંડ

૬૭

દ્વિતીય અધ્યાય

પદાર્થ : **બોધન્મના**:-મનના ભાવને જાણનાર **વૃત્રહા**-પાપનાશક **ભૂચ્યાસુતિ**:-અનેક પ્રકારની આનંદની ધારાઓને પ્રાપ્ત કરાવનાર પરમાત્મા **ઇત્**-અવશ્ય **નઃ**-અસ્તુ-અમારા જ છે. **શક્રઃ**-તે શક્તિમાન પરમાત્મા **આશિષં શ્રૃણોતુ**-સ્તુતિ, પ્રાર્થનાને સાંભળે-સાંભળે છે. (૬)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા અમારી ઉપાસકોની પાપવૃત્તિઓને નષ્ટ કરીને, મનોભાવને જાણીને, અનેક પ્રકારની આનંદધારાઓને પ્રાપ્ત કરાવીને તથા અમારી પ્રાર્થનાઓને સાંભળે છે, સ્વીકાર કરે છે. (૬)

૧૪૧. અદ્યા નો દેવ સવિતઃ પ્રજાવત્સાવીઃ સૌભગમ્ । પરા દુઃષ્વપ્ન્યં સુવ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : **દેવ સવિતઃ**:-હે સુખોત્પાદક ઈન્દ્ર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું **નઃ**-અમારા માટે **અદ્યા પ્રજાવત્-સૌભગમ્**-આજ આ જીવનમાં પ્રજાવાળા મને પ્રજાને માટે આપવા યોગ્ય કલ્યાણરૂપ ઐશ્વર્ય **સાવીઃ**:-તારી તરફ પ્રેરિત કર **દુઃષ્વપ્ન્યં પરાસુવ**-અનિષ્ટ વિચારોના કારણરૂપ અકલ્યાણકારી વાસના-વ્યસનને દૂર કર. (૭)

ભાવાર્થ : સુખદાતા પરમાત્મન્ - તું અમને ઉપાસકોને આ જીવનમાં તારી પ્રજા માનીને, તેમ કલ્યાણ પ્રેરિત કરીને પ્રદાન કરે છે અને અનિષ્ટ વિચારોના કારણરૂપ વાસના-વ્યસનને પણ દૂર કરે છે, તું એવો કૃપાળુ છે. (૭)

૧૪૨. ક્વારસ્ય વૃષભો યુવા તુવિગ્રીવો અનાનતઃ । બ્રહ્મા કસ્તઃ સપર્યતિ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : **સ્યઃ**-તે **વૃષભઃ**:-સુખની વર્ષા કરનાર **યુવા**-સદા અજર એકરસ **તુવિગ્રીવઃ**:-બહુ જ જ્ઞાનના ઉપદેશક અથવા બહુ જ જ્ઞાનશક્તિવાળાની સમાન **અનાનતઃ**:-કોઈ નમાવી-દબાવી શકાય નહિ એવા-સર્વાધિપતિ, સર્વથી મહાન પરમાત્મા **ક્વ-ક્યાં** છે ? કોઈ સ્થાન વિશેષમાં નહિ, પરંતુ સર્વત્ર છે. **કઃ**-**તં સપર્યતિ**-કોણ તેને પરિચર્યામાં લાવી શકે છે ? યથાર્થ જાણીને ઉપાસનામાં લાવી શકે છે ? **બ્રહ્મા**-સામાન્ય વિદ્વાન નહિ, પરંતુ બ્રહ્મજ્ઞાની મહાન વિદ્વાન જ લાવી શકે છે.

ભાવાર્થ : અરે લોકો ! તે સુખવર્ષક, અજર, એકરસ, મહાન ઉપદેશક, અનંતજ્ઞાન શક્તિ સંપન્ન, સર્વાધિપતિ, મહાન પરમાત્મા કોઈ એક દેશ-સ્થાનમાં મર્યાદિત નથી, પરંતુ સર્વત્ર છે, ‘પરમાત્મા ક્યાં છે’ એ તેનો ઉત્તર ‘વિશ્વમાં છે.’ તેને યથાર્થ જાણીને કોણ ઉપાસનામાં લાવી શકે છે તેનો ઉત્તર - ‘બ્રહ્મા-બ્રહ્મજ્ઞાની પૂર્ણ વિદ્વાન લાવી શકે છે.’ તેથી તેને કોઈ દેશ કે સ્થાન વિશેષમાં માનવો અને ત્યાં તેને શોધવા માટે ભટકવું એ ભૂલ છે અને તેની યથાર્થ ઉપાસનાને માટે પૂર્ણ જ્ઞાની બનવું જ જરૂરી છે. (૮)

૧૪૩. ઉપહ્રે ગિરીનાથઃ સદ્ગમે ચ નદીનામ્ । ધિયા વિપ્રો અજાયત ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : **ગિરીનામ્ ઉપહ્રે**-પર્વતોનાં સાનિધ્યમાં **ચ**-તથા **નદીનાં સદ્ગમે**-નદીઓનાં સંગમમાં **ધિયા**-ધ્યાનબુદ્ધિ દ્વારા **વિપ્રઃ**-અજાયત-મેધાવી બની જાય છે; તેની સ્થિતિ, ગતિ, સંગતિનું વિવેચન અને પરમાત્માનું ધ્યાન કરવાથી બ્રહ્મજ્ઞાનમાં કુશળ બની જાય છે. (૯)

ઐન્દ્ર કાંડ

૬૮

દ્વિતીય અધ્યાય

ભાવાર્થ : પર્વતોનાં સાનિધ્ય અને નદીઓનાં સંગમો પર વિવેચન અને ત્યાં પરમાત્માનું ધ્યાન કરવાથી બ્રહ્મજ્ઞાનમાં સમર્થ બ્રહ્મા બની જાય છે, સદા નહીં તો પણ ક્યારેક - ક્યારેક તો એવા સ્થાનો પર અવશ્ય જઈને ધ્યાન કરવું જોઈએ. (૯)

૧૪૪. પ્ર સમ્રાજં ચર્ષણીનામિન્દ્રં સ્તોતા નવ્યં ગીર્ભિઃ ।

નરં નૃષાહં મંહિષ્ટમ્ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : ચર્ષણીનામ્-મનુષ્યોના, નવ્યમ્- સ્તુતિને યોગ્ય, સમ્રાજમ્-વિશ્વભરમાં સમ્યક્ રાજમાન-દીપ્ત, નરમ્-નાયક, નૃષાહમ્- મનુષ્યોને સંભાળનાર પાપ-પુણ્યનું કર્મફળ આપનાર, મંહિષ્ટમ્-અત્યંત દાની ઇન્દ્રમ્-પરમાત્માને ગીર્ભિઃ-સ્તુતિઓથી પ્રસ્તોત-હે મનુષ્યો ! તમે સ્તુતિમાં લાવો, તેની સ્તુતિ કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોનાં સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, સમસ્ત વિશ્વમાં સમ્યક્ રીતે વિરાજમાન, સર્વના નાયક, મનુષ્યોનાં કર્મફળને આપનાર સર્વાધિક દાની પરમાત્માને વૈદિક સ્તુતિ વચનોથી સ્તુતિમાં લાવો, તેની સ્તુતિ કર્યા કરો. (૧૦)

॥ ઇતિ દ્વિતીય પ્રપાઠકસ્ય પ્રથમોઽર્ધઃ ॥

ઐન્દ્ર કાંડ

૬૯

દ્વિતીય અધ્યાય

અથ દ્વિતીય પ્રપાઠક દ્વિતીયોઽર્થઃ

ખંડ-૪

૧૪૫. અપાદુ શિષ્યન્ધસઃ સુદક્ષસ્ય પ્રહોષિણઃ । ઇન્દોરિન્દ્રો યવાશિરઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સુદક્ષસ્ય-સુચતુર શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનબળયુક્ત પ્રહોષિણઃ-પ્રકૃષ્ટ યથાવત્ આત્મ સમર્પણ કરનાર ઉપાસકના યવાશિરઃ-સમાગમ-ભાવનાથી યુક્ત, અન્ધસઃ-ધ્યાનયુક્ત, ઇન્દ્રોઃ-સ્નિગ્ધ ઉપાસનારસનું શિષી-ઇન્દ્ર-અપાત્-ઉ-આત્મામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મા પાન કરે છે-સ્વીકાર કરે છે. (૧)

ભાવાર્થ : શ્રેષ્ઠ જ્ઞાની, આત્મ સમર્પી ઉપાસકોનો સમાગમ ભાવનાથી યુક્ત સમગ્ર ધ્યાન સહિત સ્નિગ્ધ ઉપાસનારસને આત્મામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મા અવશ્ય પાન કરે છે - સ્વીકાર કરે છે. (૧)

૧૪૬. ઇમા ઉ ત્વા પુરુવસોઽભિ પ્ર નોનુવુર્ગિરઃ । ગાવો વત્સં ન ધેનવઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પુરુવસો-હે પુષ્કળ ધનવાળા-વિવિધ ધન પ્રદાતા પરમાત્મનું ! ઇમાઃ-ગિરઃ-આ મારી વાણીઓ વા વેદવાણીઓ ત્વા-અભિ ઉ-તને જ - તારા પ્રત્યે જ પ્રનોનુવુઃ-સ્તવન કરતી જઈ રહી છે; ધેનવઃ-ગાવઃ-વત્સં ન- જેમ દૂધાળી દૂધ પાનારી ગાયો વાછરડાઓ તરફ જઈ રહી છે.

ભાવાર્થ : હે પુષ્કળ ધનયુક્ત પમરાત્મનું ! મારી સ્નેહપૂર્ણ વાણીઓ વા વેદવાણીઓ તારા પ્રત્યે સ્તુતિ કરતી નમીને જઈ રહી છે, મારી કોઈપણ વાણી વા વેદવાણી કોઈપણ એવી નથી કે જે તારી સ્તુતિ ન કરતી હોય, એવી સમગ્ર વાણીઓ તારી સ્તુતિ પરાયણ તારી તરફ નમીને જઈ રહી છે; જેમ દૂધ પાનારી ગાયો વાછરડાઓને દૂધ પિવડાવવા દોડતી જઈ રહી છે. સ્નેહ પ્રદર્શનમાં ઉપમા છે. ગાયો દૂધ પિવડાવવા દોડી રહી છે પરંતુ વાણીઓ સ્નેહપૂર્ણ ગુણગાન કરતી સ્નેહ દ્વારા અપનાવવા જઈ રહી છે. (૨)

૧૪૭. અત્રાહ ગોરમન્વત્ નામ ત્વષ્ટુરપીચ્યમ્ । ઇત્થા ચન્દ્રમસો ગૃહે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અત્ર ત્વષ્ટુઃ-દિવસના સમયે એ પ્રકાશમાન આદિત્ય = સૂર્યમાં હ-અવશ્ય ગોઃ-સર્વત્ર ગતિશીલ પરમાત્માના અપીચ્યં નામ-અપહિત = અન્તર્હિત નમસ્કાર યોગ્ય સ્વરૂપને અમવન્ત-ઉપાસક માને છે, જાણે છે, અનુભવ કરે છે, [જેમ હિરણ્યમયેન પાત્રેણ સત્યસ્યાપિહિતં મુખમ્ । યાઽસાવાદિત્યે પુસ્થઃ સોઽસાવહમ્ । ઓમ્ ચમ્ બ્રહ્મ - યજુઠ ૪૦.૧૭] ઇત્થા-એ રીતે ચન્દ્રમસઃ-ગૃહે-રાત્રિના સમયે ચંદ્રમંડળ-નક્ષત્રો સહિત ચંદ્રમંડળમાં પણ તે વ્યાપક પરમાત્મામાં અપિહિત-અન્તર્હિત જન માને છે (૩)

ભાવાર્થ : દિવસના પ્રકાશાત્મક પિંડ સૂર્ય હોય અથવા રાત્રે પ્રકાશાત્મક ચંદ્રમાદિ નક્ષત્રગણ હોય, સર્વમાં તે વ્યાપક પરમાત્માના સ્વરૂપને ઉપાસક માને છે - જાણે છે. સંસારના કોઈપણ તાપક અથવા શીતલ પ્રકાશમાન પદાર્થને જોઈને ઉપાસકજન તે-તે પદાર્થોને ઉપાસ્ય ઈષ્ટદેવ માનતા નથી, પરંતુ તેની અંદર ચેતન ઈષ્ટદેવ પરમાત્માને માને છે. (૩)

ઐન્દ્ર કાંડ

૭૦

દ્વિતીય અધ્યાય

૧૪૮. યદિન્દ્રો^{૨૩} અનયદ્રિતો^{૩૧ ૨૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨૨} મહીરપો^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} વૃષન્તમઃ^{૧ ૨} । તત્ર^{૧ ૨} પૂષાભુવત્^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} સચા^{૧ ૨} ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : યત્-જ્યારે વૃષન્તમઃ-ઇન્દ્ર:- અત્યંત સુખવૃષ્ટિકર્તા પરમાત્મા મહી:-સ્તિ:-અપ:-અનયત્-મહાન ગતિશીલ વ્યાપન શક્તિઓને પ્રેરિત કરે છે, તત્ર-ત્યારે સચા સાથે પૂષા અ ભુવત્- સૂર્ય પોતાનો રશ્મિપ્રસાદ કરવામાં અને પૃથિવી વનસ્પતિ ઉગાડવામાં સમર્થ બને છે. (૪)

ભાવાર્થ : પરમાત્માની વ્યાપન શક્તિઓને પ્રાપ્ત કરીને જ સૂર્ય કિરણોનો સંચાર કરે છે અને પૃથિવી પણ ઔષધિ, વનસ્પતિઓ અને પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરે છે. (૪)

૧૪૯. ગૌર્ધયતિ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} મરુતાં^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} શ્રવસ્યુર્માતા^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} મઘોનામ્^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} । યુક્તા^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} વહ્ની^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} રથાનામ્^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : મઘોનાં મસ્તામ્-જ્ઞાન ધનવાળા અધ્યાત્મ યાજકોની અવસ્યુ:-રક્ષણ ઇચ્છુક ગૌ:-માતા-ઈન્દ્ર પરમાત્મા ગાયરૂપ જ્ઞાનપ્રદ માતા બનીને ધયતિ-પોતાના અમૃતરસનું પાન કરાવે છે રથાનાં વહ્નિ:-રથોને વહન કરનારા ઘોડાઓની સમાન રમણ સાધન યોગના અંગોમાં યુક્ત થયેલ તે ગૌમાતા આ લોક અને પરલોકની સુખદ યાત્રા કરાવે છે. (૫)

ભાવાર્થ : ભાગ્યવાન, જ્ઞાન ધનવાન, આત્મસમર્પી વિદ્વાનોનું રક્ષણ ઇચ્છતા ઈન્દ્ર પરમાત્મા ગૌમાતા બનીને, તેને પોતાના અમૃતરસનું પાન કરાવે છે. તથા યોગાંગ રમણ સાધનોથી યુક્ત બનીને રથોમાં જોડાયેલા ઘોડાઓની સમાન આ લોક અને પરલોકની સુખદ યાત્રા પણ કરાવે છે. (૫)

૧૫૦. ઉપ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} નૌ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} હરિભિઃ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} સુતં^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} યાહિ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} મદાનાં^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} પતે^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} । ઉપ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} નૌ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} હરિભિઃ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} સુતમ્^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : મદાનાં પતે-હે સમસ્ત હર્ષો અને આનંદોના સ્વામિન્ ! તું ન:-સુતમ્-અમારા નિષ્પાદિત હૃદયના ભાવપૂર્ણ ઉપાસનારસ અને ભક્તિભાવને હરિભિઃ-ઉપ-યાહિ-દુઃખનું અપહરણ કરનાર અને સુખનું આહરણ કરનાર ગુણોથી પ્રાપ્ત થાય. ન: સુતં-હરિભિઃ-ઉપ-અમારા નિષ્પાદિત ભક્તિભાવને દુઃખનું અપહરણ સુખનું આહરણ કરનારા ગુણોથી પ્રાપ્ત થાય.

ભાવાર્થ : હર્ષ સુખોના સ્વામિન્ પરમાત્મન્ ! તું અમારા દ્વારા નિષ્પાદિત ઉપાસનારસને દુઃખનું અપહરણ કરનારા સુખનું આહરણ કરનારા ગુણો દ્વારા અમને પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે, આપ અમારા ઉપાસનારસને અમારા કલ્યાણને માટે સેવન કરો. (૬)

૧૫૧. ઇષ્ટા^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} હોત્રા^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} અસૃક્ષતેન્દ્રં^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} વૃધન્તો^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} અધ્વરે^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} । અચ્છાવભૃથમોજસા^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : અધ્વરે-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં ઇન્દ્રં વૃધન્ત:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માનો સમ્યક્ સાક્ષાત્ કરવા માટે ઇષ્ટા:-હોત્રા:-અસૃક્ષત-અનુકૂળ અથવા જ્યાં સુધી બની શકે આત્મ ભાવનાઓ-સ્તુતિ-પ્રાર્થના-ઉપાસનાઓ છે, તેને હે ઉપાસકો તમે લોકો પ્રસારિત કરો-સમર્પિત કરો પુનઃ ઓજસા-માનસરસ દ્વારા અવભૃથમ્-અચ્છ-અવભૃથ = સ્નાનને સારી રીતે પ્રાપ્ત થાઓ. (૭)

ઐન્દ્ર કાંડ

૭૧

દ્વિતીય અધ્યાય

ભાવાર્થ : અધ્યાત્મયજ્ઞ-યોગના અનુષ્ઠાનમાં પરમાત્માનો સાક્ષાત્ કરવા માટે અનુકૂળ સ્તુતિ-પ્રાર્થના-ઉપાસનાઓની ભેટ ધરો, પુનઃ પરમાત્માના સત્સંગ માનસરસમાં ડૂબકી લગાવવી જોઈએ. (૭)

^{૩૨૩} ૧૫૨. અહમિદ્ધિ ^{૩૧} પિતુષ્પરિ ^{૨૨} મેધામૃતસ્ય ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} જગ્રહ। ^{૩૧} અહં ^{૨૨} સૂર્ય ^{૩૧} ઇવાજનિ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અહમ્-હિ-હું સ્વયં અવશ્ય જ પિતુઃ-પરમપિતા પરમાત્મા દ્વારા વ્રહ્મસ્ય મેધાં ધરિ જગ્રહ-સત્યજ્ઞાનની મેધાને = ઋતંભરા બુદ્ધિને પૂર્ણ રૂપથી પ્રાપ્ત કરું છું તે ઉપાસના દ્વારા અહં સૂર્યઃ-ઇવ-અજનિ-હું ઉપાસક સૂર્યની સમાન જ્યોતિ પ્રાપ્ત કરીને પ્રસિદ્ધ થઈ જાઉં છું, જેમ સૂર્ય પરમાત્માની જ્યોતિ પ્રાપ્ત કરીને પ્રસિદ્ધ થાય છે. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય પરમાત્માથી જ્યોતિ પ્રાપ્ત કરીને પ્રસિદ્ધ થાય છે, તેમ ઉપાસક પરમાત્મા દ્વારા ઋતંભરા પ્રજ્ઞા = બુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીને પ્રસિદ્ધ થાય છે. (૮)

^{૩ ૧ ૨} ૧૫૩. રેવતીર્નઃ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨} સધમાદ ^{૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રે ^{૩ ૨} સન્તુ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨} તુવિવાજાઃ। ^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ક્ષુમન્તો ^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} યાભિર્મદેમ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : નઃ-અમારી રેવતીઃ-પ્રશસ્ત ભોગ ઐશ્વર્યવાળી ઇન્દ્રિયો-ઇન્દ્રિયોની વાસનાઓ સધમાદે-ઇન્દ્રે-માદ = આનંદ સાથે જે છે તે સ્વભાવથી જ આનંદ-સ્વરૂપ પરમાત્મામાં તુવિવાજાઃ સન્તુ-અધિક સુખમય લોકવાણી બની જાય યાભિઃ-જેના દ્વારા ક્ષુમન્તઃ-મદેમ-અમે ઉત્તમ અન્ન ભોગવાળા બની શકીએ. (૯)

ભાવાર્થ : અમારી ઇન્દ્રિયો પોત-પોતાના વિષયોના સેવનની સાથે જો પરમાત્મામાં સંયુક્ત બને, તો પરમાત્માની સાથે ઉત્કૃષ્ટ ભોગવાળી બની જાય છે. (૯)

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ૧૫૪. સોમઃ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પૂષા ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ચ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ચેતતુર્વિશ્વાસાં ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} સુક્ષિતીનામ્। ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} દેવત્રા ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} રથ્યોર્હિતા ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : વિશ્વાસાં સુક્ષિતીનામ્-સમસ્ત સુંદર ભૂમિવાળી નસ નાડીઓમાં રહેલ સોમઃ પૂષા ચ-હિતા-જીવનરસ અને પોષણકર્તા પ્રાણવાયુને શરીરમાં રહેનાર દેવત્રા-દેવોની તરફ જનાર રથ્યોઃ-ચેતતુઃ-જ્ઞાનમાર્ગ અને કર્મમાર્ગને સુપ્રસિદ્ધ કરે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : પૂર્વોક્ત ઇન્દ્રિયોની વાસનાઓને પરમાત્મા તરફ વાળી દેવામાં આવે, જ્યારે ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિઓ ભોગ સાથે પરમાત્મા તરફ નમેલી-વળેલી રહે છે, ત્યારે શરીરની સમસ્ત નાડીઓમાં જીવનરસ અને પ્રાણવાયુ એ બન્ને શરીરમાં રહીને માનવને દેવો-ઉત્કૃષ્ટ માનવો, મુમુક્ષુઓ અને જીવનમુક્ત અવસ્થાની તરફ લઈ જનાર જ્ઞાનમાર્ગ અને કર્મમાર્ગને સારી રીતે પ્રસિદ્ધ-પ્રકટ કરે છે. (૧૦)

ખંડ-૫

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ૧૫૫. પાન્તમા ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} વો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} અન્ધસ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રમભિ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પ્ર ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ગાયત ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} વિશ્વાસાહં ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} શતક્રતું ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} મન્હિષ્ઠં ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ચર્ષણીનામ્ ॥ ૧ ॥

ઐન્દ્ર કાંડ

૭૨

દ્વિતીય અધ્યાય

પદાર્થ : **વઃ** ચર્ષણીનામ્-તમે દર્શનેચ્છુકોના અન્ધસઃ-આ પાન્તમ્-આધ્યાનીય ઉપાસનારસને સમન્તરૂપથી પાન કરનાર, **વિશ્વાસાહં**-સૌને અભિભૂત કરનાર, સમર્થ **શતક્રતુમ્**-ઘણા કર્મ અને પ્રજ્ઞાનવાળા-સર્વશક્તિમાન-સર્વજ્ઞાનવાન **મંહિષ્ટમ્**-મહાન આનંદ આપનાર **ઇન્દ્રમ્**-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માના **અંભિ પ્રગાયત**-નિરંતર ગુણ ગાવો-સ્તુતિ કરો. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો ! જે તમે દર્શનેચ્છુકોના ઉપાસના ધ્યાનને સત્ય સ્વીકાર કરનાર, સૌનો સ્વામી, સર્વશક્તિમાન, સર્વજ્ઞ, અતિ આનંદપ્રદ પરમાત્મા છે તેની નિરંતર સ્તુતિ, પ્રાર્થના અને ઉપાસના કરો. (૧)

૧૫૬. પ્ર વ ઇન્દ્રાય માદનં હર્યશ્વાય ગાયત । સઘાયઃ સોમપાન્ને ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **વઃ** સઘાયઃ-તમે મિત્રો ! **હર્યશ્વાય**-દુઃખ અપહરણશીલ અને સુખ આહરણશીલ વ્યાપક ગુણ શક્તિવાળા પરમાત્મા **સોમપાન્ને**-ઉપાસનારસનો સ્વીકાર કરનાર **ઇન્દ્રાય**-પરમાત્માને માટે **માદનં પ્રગાયત**-આનંદ ગાન કરો જેથી તમને આનંદ પ્રાપ્ત થાય. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસક જનો ! પરમાત્માના મિત્ર બનીને દુઃખ અપહરણ, સુખ આહરણ ગુણ શક્તિવાળા ઉપાસના, ધ્યાન સ્વીકાર કરનાર પરમાત્માને માટે આનંદ આદિ ગુણ ગાન કરો-સ્તુતિ ધ્યાન કરો. (૨)

૧૫૭. વયમુ ત્વા તદિદર્થા ઇન્દ્ર ત્વાયન્તઃ સઘાયઃ । કણ્વા ઉક્થેભિર્જરન્તે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે પરમ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! **કણ્વાઃ**-મેધાવી **સઘાયઃ**-તારા મિત્રજન **ત્વાયન્તઃ**-તારી કામના કરતા **ઉક્થેભિઃ**-પ્રશંસનીય વચનો-વૈદિક સ્તુતિના નામો દ્વારા **જરન્તે**-સ્તુતિમાં લાવીએ છીએ. **વયમ્-ઉ**-અમે પણ **તદિદર્થાઃ**-તે માટે-લક્ષ્યને લઈને, તેવા બનીને **ત્વા**-તને સ્તુતિમાં લાવીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મનું ! અમે પણ પૂર્વવર્તી અથવા અમારાથી શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોની માફક તને યાહતા-કામના કરતા વૈદિક નામો દ્વારા તારી સ્તુતિ કરીએ છીએ. આપણાથી શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોને આદર્શ માનીને પરમાત્માની સ્તુતિ કરવી જોઈએ. (૩)

૧૫૮. ઇન્દ્રાય મદ્વને સુતં પરિ ષ્ઠોભન્તુ નો ગિરઃ । અર્કમર્ચન્તુ કારવઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **નઃ-ગિરઃ**-અમારી વાણીઓ **મદ્વને-ઇન્દ્રાય**-હર્ષ = આનંદ આપનાર પરમાત્માને માટે **સુતમ્**-ઉપાસનારસને **પરિષ્ઠોભન્તુ**-પ્રેરિત કરે. **કારવઃ**-અર્કમ્-અર્ચન્તુ-જેમ સ્તુતિ કરનારા પોતાની વાણીઓથી તે પૂજનીયની પૂજા કરે છે. (૪)

ભાવાર્થ : પૂજનીય પરમાત્માની અર્ચના = પૂજા જેમ સ્તુતિ કરનારાઓ કર્યા કરે છે, તેમ અમારી વાણીઓ તે આનંદપ્રદને માટે સ્તુતિ = સ્તવનને પ્રેરિત કરે છે. (૪)

૧૫૯. અયં ત ઇન્દ્ર સોમો નિપૂતો અધિ બર્હિષિ । એહીમસ્ય દ્રવા પિબ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! તે-તારા માટે **બર્હિષિ**-અધિ-મારા હૃદયાવકાશમાં **અયં**

ઐન્દ્ર કાંસ

૭૩

દ્વિતીય અધ્યાય

સોમ:-નિપૂત:-એ ઉપાસનારસ નિષ્પન્ન કરેલ છે, **ઈમ-ઈહિ-એની** પાસે આવ, **અસ્ય દ્રવ પિબ-એના** પ્રત્યે શીઘ્ર ગતિ કર અને એનું પાન કર. (૫)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! મેં મારા હૃદયાવકાશમાં તારા માટે ઉપાસનારસને શ્રદ્ધાથી નિષ્પાદિત કરેલ છે, તું મારા હૃદયમાં આવ, શીઘ્ર આવીને એનું પાન કર-સ્વીકાર કર. (૫)

૧૬૦. સુરૂપકૃત્નુમૂતયે સુદુઘામિવ ગોદુહે । જુહૂમસિ દ્યવિદ્યવિ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : ગોદુહે સુદુઘામ-ઙ્ગ-જેમ ગાયના દૂધને દોહવા માટે સરળતાથી દોહવા યોગ્ય ગાયને દોહે છે, તેમ **ઋતયે- જીવનરક્ષા-આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્તિ**ને માટે **સુરૂપકૃત્નુમ્- ઉત્તમ રૂપના કર્તા-આત્માને** સંસ્કૃત કરનાર પરમાત્માને **દ્યવિ દ્યવિ-પ્રતિદિન જુહૂમસિ-અમે** પોતાની અંદર આદાન કરીએ-ધારણ કરીએ. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ સરળતાથી દોહવા યોગ્ય ગાયને દૂધ પ્રાપ્તિને માટે દોહે છે, તેમજ આત્મસ્વરૂપને શ્રેષ્ઠ બનાવનાર પરમાત્માને પોતાના આત્મરૂપની પ્રાપ્તિ માટે પ્રતિદિન પોતાની અંદર ધારણ કરવો જોઈએ. (૬)

૧૬૧. અભિ ત્વા વૃષભા સુતે સુતં સૃજામિ પીતયે । તૃમ્પા વ્યશ્નુહી મદમ્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : વૃષભ-હે સુખોની વર્ષા કરનાર પરમાત્મન્ ! **સુતે-ઉપાસનારસ ઉત્પન્ન થતાં પીતયે-પાન** કરવા - સ્વીકાર કરવા માટે **સુતમ્-ઉત્પન્ન ઉપાસનારસને ત્વા-તારા** પ્રત્યે **અભિસૃજામિ-ભેટ ધરું છું,** **તૃમ્પ-મને તૃપ્ત કર,** **મદં વ્યશ્નુહિ-મને હર્ષ-આનંદને** પ્રાપ્ત કરાવ. (૭)

ભાવાર્થ : સુખોની વર્ષા કરનાર પરમાત્મન્ ! ઉપાસનાથી ઉત્પન્ન રસનો સ્વીકાર કરવા માટે તારા પ્રત્યે ભેટ ધરું છું, નિઃસંદેહ તું પણ મને તૃપ્ત કરે છે, તારો આનંદ પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૭)

૧૬૨. ય ઇન્દ્ર ચમસેષ્વા સોમશ્ચમૂષુ તે સુતઃ । પિબેદસ્ય ત્વમીશિષે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! યઃ સુતઃ સોમ:-જે** નિષ્પન્ન ઉપાસનારસ **તે-તારા** માટે **ચમસેષુ-ચમસો = મારી અંદરના મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર આદિમાં જેના દ્વારા હું તારા માટે મનન, વિવેચન, સ્મરણ, મમભાવ દ્વારા ઉપાસનારસ ભરું છું** તથા **ચમૂષુ-બહારના ઈન્દ્રિય પાત્રોમાં વાણી, નેત્ર, શ્રોત્રમાં સ્તુતિ, દર્શન, શ્રવણ કરીને ભરું છું; પિબ-ઇત્-એનું અવશ્ય પાન કર - સ્વીકાર કર,** **ત્વમ્-અસ્ય ઈશિષે-તું એનો સ્વામી છે.** (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તારા માટે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારરૂપ અંદરના પાત્રોમાં ઉપાસનારસ સૂક્ષ્મરૂપમાં તૈયાર કરું છું તથા ફરી બહારના વાણી, નેત્ર, કર્ણરૂપ પાત્રોમાં સ્તવન, દર્શન, શ્રવણ પાત્રોમાં દેહ કરું છું, તું એનો સ્વીકાર કર, તું એનો સ્વામી છે, અધિકારી છે. (૮)

૧૬૩. યોગેયોગે તવસ્તરં વાજેવાજે હવામહે । સખાય ઇન્દ્રમૂતયે ॥ ૯ ॥

ઐન્દ્ર કાંડ

૭૪

દ્વિતીય અધ્યાય

પદાર્થ : યોગે યોગે-યોગ યોગ = પ્રત્યેક સુખ સંપત્તિમાં વાજે વાજે-પ્રત્યેક સુખ સંપત્તિના સંગ્રામમાં તવસ્તરમ્-ઇન્દ્રમ્-અત્યંત બળવાન પરમાત્માને ઋતયે-રક્ષા માટે સઘાય:-હવામહે-મિત્રો એવા અમે ઉપાસકજન બોલાવીએ-પોકારીએ છીએ-સ્મરણ કરીએ છીએ. (૯)

ભાવાર્થ : પ્રત્યેક સંપત્તિના સમયમાં તથા પ્રત્યેક વિપત્તિના સમયે અતિ બળવાન પરમાત્માનું પોતાની રક્ષા માટે મિત્રભાવથી સ્મરણ કરવું જોઈએ; જેથી સંપત્તિમાં અમે અભિમાની બનીને આત્મહાનિ ન કરીએ અને વિપત્તિમાં નિરાશ બનીને આત્મગ્લાનિ ન કરીએ. (૯)

૧૬૪. આ ત્વેતા નિ ષીદતેન્દ્રમભિ પ્ર ગાયત । સઘાયઃ સ્તોમવાહસઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : સ્તોમવાહસઃ સઘાયઃ-હે સ્તવનગાનને વહાવનાર ગાયક, સ્તુતિકર્તા, ઉપાસક મિત્રો ! આ-ઇત-તુ-આ-આવો, તો આવો - અવશ્ય આવો, શીઘ્ર આવો, આ = આવીને નિષીદત-નિયમિત રૂપથી બેસો - શ્રદ્ધા સ્નેહથી બેસો. ઇન્દ્રમ્-અભિપ્રગાયત-સર્વ ઐશ્વર્ય - સંપન્ન પરમાત્માને લક્ષ્ય કરીને તેના ગુણગાન કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : પરમાત્માની સ્તુતિને પ્રવાહિત કરનાર ઉપાસક મિત્રજનો સામૂહિક સ્તવનના તાંતણા બેસાડનાર એકત્ર શ્રદ્ધા સ્નેહથી બેસીને પરમાત્માના ગુણગાન કરે, ત્યારે આનંદનો પ્રવાહ પ્રવાહિત થઈ જાય છે. (૧૦)

ખંડ-૬

૧૬૫. ઇદં હ્યન્વોજસા સુતં સધાનાં પતે । પિબા ત્વાંસ્ય ગિર્વણઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ગિર્વણઃ-સધાનાં-પતે-હે સ્તુતિ વચનો દ્વારા વનનીય-સમ્માનીય, સેવનીય તથા અમારી સમસ્ત આરાધનાઓના પાલક-કોઈપણ આરાધનાને વ્યર્થ ન જવા દેનાર પરમાત્મા ! અનુ-ઓજસા હિ સુતમ્-ઇદમ્-અનુક્રમપૂર્વક-શ્રવણ, મનન કરીને પુનઃ નિદિધ્યાસન બળથી ઉપાસનારસને ઉત્પન્ન કરેલ છે. અસ્ય તુ પિબ-એનું તું અવશ્ય પાન કર-એનો સ્વીકાર કર. (૧)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ! તું ઉપાસકોની સમસ્ત આરાધનાઓનું પાલન સ્વાગત કરે છે, કોઈની પણ ઉપેક્ષા કરતો નથી, વ્યર્થ જવા દેતો નથી તથા સ્તુતિ દ્વારા સન્માનીય સેવનીય છે, અમે તારું સ્તુતિ દ્વારા જ સેવન કરી શકીએ છીએ, અન્ય ભૌતિક પદાર્થો તો તારા જ આપેલા છે, તેની તને શું ભેટ આપવી, તને તેની જરૂરત પણ નથી, તેથી જે અમે શ્રવણ, મનન અને ફરી નિદિધ્યાસન રૂપથી પૂર્ણ પ્રયત્નબળ દ્વારા ઉપાસનારસ સંપન્ન કરેલ છે, તેનું અવશ્ય પાન કર-સ્વીકાર કર, એવી પ્રાર્થના છે. (૧)

૧૬૬. મહાં ઇન્દ્રઃ પુરશ્ચ નો મહિત્વમસ્તુ વજ્રિણે । દ્યૌર્ન પ્રથિના શવઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા મહાન્-સર્વથી મહાન છે, પુરઃ-ચ-તેથી તે પ્રત્યેકની સન્મુખ

ઐન્દ્ર કાંડ

૭૫

દ્વિતીય અધ્યાય

છે જ્યારે સર્વથી મહાન સર્વત્ર છે, ત્યારે મારી સામે પણ રહેલ જ છે. દ્યૌઃ-ન પ્રથિના શવઃ-દ્યુલોકની સમાન વિસ્તૃત અથવા ફેલાયેલ તેનું બળ-વ્યાપન બળ છે, તે એવા વજ્રિણે નઃ-મહિત્વમ્-અસ્તુ-સર્વ વિધ વજ્ર શક્તિવાળાને માટે અમો મહિમા = ગુણગાન કરીએ.

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સર્વથી મહાન છે. તેથી પ્રત્યેકની સન્મુખ હોવા છતાં તે દ્યુલોકની સમાન વિસ્તૃત વ્યાપ્ત છે; તે વજ્ર શાસનવાળા પરમાત્માનો મહિમા-ગુણગાન અમારા દ્વારા થતા રહે. (૨)

૧૬૭. આ તૂ ન ઇન્દ્ર ક્ષુમન્તં ચિત્રં ગ્રાભં સં ગૃભાય । મહાહસ્તી દક્ષિણેન ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું મહાહસ્તી-મહાન હાથોવાળો - પ્રશસ્ત દાની બનીને દક્ષિણેન-દક્ષિણ પાર્શ્વથી - મારો મિત્ર-સંગી બન નઃ- અમારા માટે ક્ષુમન્તં ચિત્રં ગ્રાભમ્-પ્રશસ્ત ભોગ યુક્ત અદ્ભુત મુદીને તુ-અવશ્ય આસંગૃભાય-સારી રીતે પ્રદાન કર. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! અમારા માટે ભોગ અને આનંદનું દાન કરનાર તું મહાદાની છે, વિશાળ હાથવાળો છે, તું ‘છપ્પર ફાડ કર દેનેવાલા હે’ એવી ઉક્તિ પણ છે, તું સદા અમારી સાથે દક્ષિણ પાર્શ્વવર્તી મિત્રની સમાન છે, તું તે અદ્ભુત આનંદ ભોગવાળી વિચિત્ર મુદી અમને પ્રદાન કર. (૩)

૧૬૮. અભિ પ્ર ગોપતિં ગિરેન્દ્રમર્ચં યથા વિદે । સૂનું સત્યસ્ય સત્પતિમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : યથાવિદે-હે ઉપાસક તું યથાવત્ વેદા-જ્ઞાતા બનવા માટે ગોપતિમ્-વેદવાણીના સ્વામી, સત્પતિમ્-સત્પુરુષો - ઉપાસકોના પાલક સત્યસ્યસૂનુમ્ સત્યના પ્રેરક ઇન્દ્રમ્-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને અભિ-ફરી-ફરી ગિરા પ્રાર્ચ-સ્તુતિથી અર્ચિત કર. (૪)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્ય ! તું યથાર્થ જ્ઞાતા બનવા માટે વેદવાણીના સ્વામી, ઉપાસકોના પાલક, સત્યના પ્રેરક પરમાત્માની પુનઃ-પુનઃ અથવા નિરંતર અર્ચના કર્યા કર. (૪)

૧૬૯. કયા નશ્ચિત્ર આ ભુવદૂતી સદાવૃધઃ સખા । કયા શચિષ્ઠયા વૃતા ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : કયા કૃતિ-કોઈપણ સ્તુતિ પ્રવૃત્તિથી કયા શચિષ્ઠયા વૃતા-કોઈપણ અતિ શ્રેષ્ઠ પ્રજ્ઞા-આત્મભાવનામય વૃત્તિથી નઃ-અમારા સદાવૃધઃ સખા-સદાવર્ધન-ઉત્કર્ષ કરનાર તે પરમાત્મા મિત્ર આભુવત્-બની જાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : પરમાત્માની કૃપા અપાર છે, તે અમારી કોઈપણ શ્રેષ્ઠ સ્તુતિ અથવા શ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધામય આત્મભાવના વૈરાગ્ય પ્રવૃત્તિથી સદા ઉન્નતિ કરનાર મિત્ર બની જાય છે; તેથી અમોએ તેની સ્તુતિ તથા અનુરાગભરી શ્રદ્ધા આત્મભાવનાથી અર્પણ કરવી જોઈએ. (૫)

૧૭૦. ત્યમ્ વઃ સત્રાસાહં વિશ્વાસુ ગીર્વાયતમ્ । આ ચ્યાવયસ્યૂતયે ॥ ૬ ॥

ઐન્દ્ર કાંડ

૭૬

દ્વિતીય અધ્યાય

પદાર્થ : વિશ્વાસુ ગીર્ણુ-સમસ્ત સ્તુતિઓમાં આયત્મ-વ્યાપ્ત, સત્રાસાહમ્-સત્ય-અવિનાશી તથા સત્ય રૂપથી સર્વ પર અભિભૂત ત્યમ્-ઉ-તે ઇષ્ટદેવ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને વ:-તું ઋત્યે-રક્ષાને માટે આચ્યાવયસિ-સ્તુતિઓ દ્વારા પોતાની તરફ ઝુકાવી લે છે. (૬)

ભાવાર્થ : સત્યથી સર્વ પર અધિકારકર્તા પરમાત્માને સ્તુતિઓ દ્વારા પોતાની તરફ ઝુકાવી લે છે, કારણકે સમસ્ત સ્તુતિઓમાં તે પરમાત્મા વ્યાપ્ત છે, પ્રત્યેક સ્તુતિને સત્પાત્ર છે, પ્રત્યેક સ્તુતિનો સ્વીકાર કરે છે. (૬)

૧૭૧. સદસસ્પતિમદ્ભુતં પ્રિયમિન્દ્રસ્ય કામ્યમ્ । સન્નિં મેધામયાસિષમ્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : સદસઃ પતિમ્-જેમાં સૂર્ય આદિ સર્વ દેવો રહે છે એવા જગતના સ્વામી, અદ્ભુતમ્-આશ્ચર્ય ગુણવાળા, પ્રિયમ્-પ્રિય = ઇષ્ટ, કામ્યમ્-કમનીય-સ્તુતિ યોગ્ય, સન્નિમ્-દાતા ઇન્દ્રસ્ય-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માથી મેધામ્-મેધાને અયાસિષમ્-પ્રાપ્ત કરું છું - માગું છું. (૭)

ભાવાર્થ : જગતના સ્વામી, અદ્ભુત, પ્રિય, ઇષ્ટદેવ, કમનીય, દાતા પરમાત્માથી આર્થ મેધાને માગું છું; જેથી હું સદા તેની સ્તુતિ કરતો મેધાવાન ઉપાસક બની જાઉં. (૭)

૧૭૨. યે તે પન્થા અધો દિવો યેભિર્વ્યશ્વમૈરયઃ । ઉત શ્રોષન્તુ નૌ ભુવઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : તે-હે ઇન્દ્ર પરમાત્મન્ ! તારા રચેલા યે પન્થા:-જે માર્ગ દિવઃ-અધઃ દ્યુલોકથી-અમૃતધામથી નીચે છે યેભિઃ-અશ્વ વિ-એશ્વ:-જે માર્ગો વાતસૂત્રોના દ્વારા આદિત્યને વિશેષરૂપથી પ્રેરિત કરે છે. નઃ ભુવઃ-ઉત શ્રોષન્તુ-અમારી ભૂમિઓ - દેહોને પણ “આશ્રણવન્તુ” સ્વીકાર કરે-સ્વીકાર કરે છે, સંચાલિત કરે છે. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તારા વાતસૂત્ર માર્ગ દ્યુ-મંડળની નીચે જેમ સૂર્ય આદિ પ્રકાશપિંડોને ચલાવે છે તેમ તે અમારી ભૂમિઓ અને દેહોને પણ સ્વાધીન કરે છે અને તારું નિયંત્રણ સમસ્ત વિશ્વ પર છે. (૮)

૧૭૩. ભદ્રંભદ્રં ન આ ભરેષમૂર્જ શતક્રતો । યદિન્દ્ર મૃડયાસિ નઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : શતક્રતો-ઇન્દ્ર-હે અનેક પ્રજા અને કર્મોવાળા પરમાત્મન્ ! તું નઃ-અમારા માટે ભદ્રં ભદ્રમ્-કલ્યાણ કલ્યાણ - સર્વથા કલ્યાણ ઇષમ્ અદનીય અન્ન ઋર્જમ્-રસને આભર-પ્રાપ્ત કરાવ; યત્-કારણ કે નઃ મૃડયાસિ-તું અમને સુખી કર્યા કરે છે.

ભાવાર્થ : અનેક પ્રજા અને કર્મશક્તિને ધારણ કરનાર પરમાત્મન્ ! તું અમારા માટે કલ્યાણકારી અન્ન-ભોજન અને રસપાન પ્રાપ્ત કરાવ, એવી પ્રાર્થના કરીએ છીએ, એ પ્રાર્થના અન્યથા = નકામી નહિ પરંતુ યોગ્ય છે, કારણકે તું અમને સુખી કરે છે. (૯)

૧૭૪. અસ્તિ સોમો અયં સુતઃ પિબન્ત્યસ્ય મરુતઃ ।

ઉત સ્વરાજો અશ્વિના ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : દ્યુમદ્ગામન્-હે પ્રકાશમાન પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરનાર જ્ઞાની ઉપાસક ! આથર્વણ-અત્યંત સ્થિર મનવાળા બૃહદ્ગાય-બહુ જ ગુણગાયક મુમુક્ષુજન ! દોષા-ડ-આગાત્-અરે રાત્રિનું આગમન થઈ રહ્યું છે - આવનારી છે, માટે તેના પહેલાં સવિતારં દેવં સ્તુહિ-ઉત્પાદક, પ્રેરક અને સુખ ઐશ્વર્યપ્રદ

ઐન્દ્ર કાંડ

૭૮

દ્વિતીય અધ્યાય

પરમાત્માની સ્તુતિ કર. (૩)

ભાવાર્થ : પ્રકાશમાન પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરનાર, સ્થિર મનયુક્ત, ગુણગાયક મુમુક્ષુજન ! રાત્રિમાં, સાંજના સમયે તથા જીવનની નિશા = રાત્રિની પહેલાં જ યુવાવસ્થામાં ઉત્પાદક, પ્રેરક, વિવિધ ભોગ અને આનંદના દાતા પરમાત્માની સ્તુતિ નિરંતર કર્યા કર. (૩)

^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩૬ ૨૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨}
૧૭૮. एषो उषा अपूर्व्या व्युच्छति प्रिया दिवः । स्तुषे वामश्विना बृहत् ॥ ४ ॥

પદાર્થ : **ઉ-ઉષા-ઉષા:**-અરે આ ઉષા = પ્રાતઃકાળ **અપૂર્વ્યા**-શ્રેષ્ઠોમાં શ્રેષ્ઠ છે જેનાથી શ્રેષ્ઠ બીજો કોઈ સમય નથી. **પ્રિયા-પ્યારી દિવઃ-વ્યુચ્છતિ**-તે પ્રકાશક સવિતા પરમાત્માના તરફથી પ્રકાશિત થઈ રહી છે. **બૃહત્ સ્તુષે**-હું તેની બહુ જ સ્તુતિ કરું છું-કરતો રહું. **અશ્વિના-વામ**-હે બાન્ને દિવસ અને રાત ! હું દિવસ અને રાત્રે પણ તે સવિતા પરમાત્માની સ્તુતિ કરું છું. (૪)

ભાવાર્થ : હું તે પ્રકાશક પરમાત્માના તરફથી પ્રકાશિત ઉષાવેળા-પ્રાતઃસમયમાં તથા જીવનની કુમાર અવસ્થામાં ઉત્પાદક, પ્રેરક, ભોગ અને આનંદ પ્રદાતા પરમાત્માની સ્તુતિ કરતો રહું; પરંતુ એ ઉષા અને સાંજની મધ્યના દિવસ તથા રાત્રે જાગતાં, સૂતાં પણ વ્યવહારકાળમાં શયનકાળમાં પરમાત્માને ભૂલું નહિ, તેથી વિપરીત આચરણ કરું નહિ અને સ્વપ્નમાં પણ વિચારું નહિ. (૪)

^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨}
૧૭૯. इन्द्रो दधीचो अस्थिर्वृत्राण्यप्रतिष्कृतः । जघान नवतीर्नव ॥ ५ ॥

પદાર્થ : **અપ્રતિષ્કૃતઃ**-ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ દ્વારા પ્રતિનિધિ રહિત તથા ન પ્રતિ - આપ્રવણશીલ = પોતાના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવથી વિચલિત ન થનાર, એકરસ અને ન પ્રતિકૃત = પ્રતિકારથી રહિત તથા કોઈથી પ્રતિહિંસિત ન થનાર **ઇન્દ્રઃ**-એશ્વર્યવાન પરમાત્મા **દધીચઃ**-દધિ = ધ્યાન-પરમાત્માના ધ્યાનને પ્રાપ્ત ધ્યાનીના **વૃત્રાણિ**-પાપો - પાપી વિચારોને **અસ્થિભિઃ**-અસ્થિઓને ઉપતાપિત કરનારી સમિધાઓ-સમિદ્ધ જ્ઞાન પ્રકાશથી પ્રદીપ્ત સ્વશક્તિઓથી **જઘાન**-નષ્ટ કરી નાખે છે તથા **નવ નવતીઃ**-નવ = પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર યુક્ત ગતિ પ્રવૃત્તિઓ-વાસનાઓને પણ નષ્ટ કરી નાખે છે. (૫)

ભાવાર્થ : કોઈપણ જ્ઞાન, દયા, ન્યાયશક્તિ આદિ ગુણ, સૃષ્ટિ રચના, જીવોના કર્મફળાદિ કર્મમાં સર્વગત, વિભુ આદિ સ્વભાવથી પ્રતિનિધિ - સમક્ષથી રહિત, સ્વગુણોથી અવિચલિત, એકરસ, પ્રતિકાર કરવાથી રહિત, પ્રતિકારની ઈચ્છા રહિત, અન્ય દ્વારા અહિંસિત થનાર, પોતાના ધ્યાનમાં, પોતાની ઉપાસનામાં મગ્ન રહેનાર ઉપાસકના પાપો-પોતાના વિષયક પાપો તથા અન્ય પ્રત્યેના પાપોને નષ્ટ કર્યા કરે છે; પરંતુ તે ધ્યાનીની નવ પ્રકારની વાસનાઓનો પણ નાશ કરી નાખે છે - જે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાં શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ ગ્રહણ વાસનાઓ છે તથા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકારના અર્થાત્ મનના સંકલ્પ, બુદ્ધિ તર્કો, ચિત્તના સ્મરણ, અહંકારની મમતાઓ સંસારને લક્ષ્ય કરીને થાય છે તેને પણ નષ્ટ કરે છે, નિરુદ્ધ કરી નાખે છે. (૫)

^{૨૩ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨}
૧૮૦. इन्द्रेहि मत्स्यन्धसो विश्वेभिः सोमपर्वभिः । महौ अभिष्टिरोजसा ॥ ६ ॥

ઐન્દ્ર કાંડ

૭૯

દ્વિતીય અધ્યાય

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-એહિ-હે મારા પરમાત્મન્ ! મારા હૃદયમાં આવ અન્ધસઃ-ધ્યાનોપાસના વિશ્વેભિઃ સમસ્ત સોમપર્વેભિઃ મારા દ્વારા અનુષ્ઠિત સોમ્ય યોગના અંગોથી મત્સિ-તું મારા પર હર્ષ કરનાર બન-મને ઉપકૃત કર ઓજસા-પોતાના આત્મબળથી મહાન્-અભિષ્ટિઃ-મહાન-સર્વથી મહાન સર્વને બહાર અને અંદરથી પ્રાપ્ત છે - પ્રાપ્ત કરે છે. (૬)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું મહાનથી પણ મહાનતમ આત્મબળ સર્વની અંદર અને બહાર પ્રાપ્ત છે, તેથી તું મારી અંદર આવ અને મારા ધ્યાનોપાસન યોગના અંગો દ્વારા મારા પર પ્રસન્ન થા, મને ઉપકૃત કર, એ જ પ્રાર્થના છે.

પરમાત્મન્ નિશ્ચય તારી તરફ આવનારા માર્ગો પર ચાલનારાઓને જોઈને તું પ્રસન્ન થાય છે અને તેને ઉપકૃત કરે છે. (૬)

૧૮૧. આ તૂ ન ઇન્દ્ર વૃત્રહન્નસ્માકમર્ધમા ગદ્ધિ મહાન્મહીભિસ્તુતિભિઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : વૃત્રહન્-ઇન્દ્ર-હે પાપ વિનાશક, ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું મહાન્-મહાન છે, સ્વરૂપથી અને ઉપકારક ગુણોથી મહાન છે, તેથી અસ્માકમ્-અર્દ્રમ્-અમારી પાસે અથવા અમારા ઘરે તુ-આ-શીઘ્ર આવ, પરન્તુ સાધારણ રૂપથી નહિ પણ મહીભિઃ-ઋતિભિઃ-આગદ્ધિ-રક્ષક શક્તિઓની સાથે આવ, આવી જા. (૭)

ભાવાર્થ : પાપનાશક પરમાત્મન્ ! અમારી પાસે અથવા અમારા સ્થાન હૃદયગૃહમાં આવ, અમે જાણીએ છીએ કે તું આમંત્રિત કરવાથી આવે છે, પરન્તુ અમારા પ્રેમ આગ્રહ માત્રથી અથવા સાધારણ રૂપમાં જ નહિ પણ પોતાની રક્ષક શક્તિઓથી આવ્યા કરે છે; ત્યારે અમે નિર્ભય રહીએ છીએ. (૭)

૧૮૨. ઓજસ્તદસ્ય તિત્વિષ ઉભે યત્ સમવર્તયત્ । ઇન્દ્રશ્ચર્મેવ રોદસી ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અસ્ય-ઈન્દ્ર પરમાત્માનું તત્-ઓજઃ-તિત્વિષે-તે ઓજ-પોતાનું આત્મીય બળ પ્રદીપ્ત થઈ રહ્યું છે. યત્-ઇન્દ્રઃ-ઉભે રોદસી-યતઃ = જેથી ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા બન્ને ધાવાપૃથિવી - ધુલોક અને પૃથિવીલોકને ધાવા પૃથિવીમયી સૃષ્ટિને એવી રીતે સંવૃત્ત કરી લે છે-ઢાંકી લે છે. ચર્મ-ઙ્ગ સમવર્તયત્-જેમ કોઈ કારીગર વસ્તુ પર ચામડું મઢીને તે વસ્તુની રક્ષા માટે ઢાંકી દે છે. સંવૃત્ત કરી લે છે, ઢાંકી દે છે. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્માનું સ્વ આત્મીયબલ પ્રકાશિત થઈને સમસ્ત ધુલોક અને પૃથિવીલોકમયી સૃષ્ટિને ચામડાની સમાન ઢાંકી રહેલ છે. અર્થાત્ પરમાત્માનું સ્વ આત્મબલ પ્રત્યેક વસ્તુમાં પ્રકાશિત છે, જે પ્રત્યેક વસ્તુને તેના પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર રાખે છે, તે પ્રત્યેક વસ્તુની રક્ષા પણ કરે છે અને પ્રત્યેક વસ્તુનાં સ્વરૂપનું પણ નિરૂપણ કરે છે. (૮)

૧૮૩. અયમ્ તે સમતસિ કપોતઙ્ગ ગર્ભધિમ્ । વચસ્તચ્ચિન્ન ઓહસે ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : તે-હે ઇન્દ્ર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તારો પુત્ર વા મિત્ર અયમ્-ઉ-એવો હું જીવાત્મા સમતસિ-

ઐન્દ્ર કાંડ

૮૦

દ્વિતીય અધ્યાય

શરીરમાં ભોગ માટે વારંવાર નિરંતર ગમન કરી રહ્યો છું-ભટકી રહ્યો છું **કપોત: ઇવ ગર્ભધિમ્**-જેમ કબૂતરને છોડના ગર્ભરૂપ અન્ન-દાણા વેરેલ હોય, ત્યાં તેને ખાવા શિકારીની જાળમાં ફસાય જાય છે **તત્ ચિત્**-તે કારણે પણ, **ન:-વચ:-ઓહસે**-અમારા-મારા આર્તવચન-પ્રાર્થનાવચન-શરીર બંધન અથવા ભોગ બંધન અથવા ભોગ સંકટથી વિમુક્તિ માટે પ્રાર્થના વચનને સમગ્ર રૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે - સાંભળે છે - સ્વીકાર કરે છે. (૯)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! દાણાના લોભમાં દાણા વેરેલી જાળમાં ફસાયેલા કબૂતરની માફક ભોગ માટે ભોગસ્થાન-શરીરમાં ભટકતા ફસાયેલ આ મારા જીવાત્માના પશ્ચાતાપરૂપ આર્તનાદને અવશ્ય સાંભળે છે - સાંભળ, મને મુક્તિ પ્રદાન કર. (૯)

૧૮૪. વાત આ વાતુ ભેષજં શમ્ભુ મયોભુ નો હૃદે । પ્ર ન આયૂષિ તારિષત્ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : **વાત:-**સર્વત્ર વિભુ ગતિથી પ્રાપ્ત પરમાત્મા **ન:-**અમારા હૃદે-હૃદયને માટે **શમ્ભુ મયોભુ ભેષજમ્**-અધ્યાત્મ કલ્યાણ ભાવિત કરનાર લૌકિક સુખ ભાવિત કરનાર ભેષજ = અમૃત - સ્વરૂપને **આ વાતુ**-સંચારિત કરે **ન:-આયૂષિ પ્રતારિષત્**-અમારી આયુઓની - પ્રાણોની વૃદ્ધિ કરે. (૧૦)

ભાવાર્થ : વાત સ્વરૂપ ઈન્દ્ર પરમાત્મા અમારા હૃદયને માટે - અન્ત:કરણને માટે શાન્તિ ભાવિત કરનાર તથા સુખ ભાવિત કરનાર પોતાના અમૃત સ્વરૂપને સંચારિત કરે - કરે છે, જ્યારે કોઈ તેનો બની જાય છે, તેમાં લીન બની જાય છે અને તેના ભૌતિક પ્રાણોની પણ વૃદ્ધિ કરે છે - મુક્તિમાં રહેનારા અમૃત પ્રાણોને પણ પ્રદાન કરે છે. (૧૦)

ખંડ-૮

૧૮૫. યં રક્ષન્તિ પ્રચેતસો વરુણો મિત્રો અર્યમા । ન કિઃ સ દભ્યતે જનઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **યમ્**-હે ઈન્દ્ર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! જે ઉપાસકે તારી ઉપાસનાથી તેની અંદર **વરુણ:-**વરણીય-શરણપદ **મિત્ર:-**સહાયક સ્નેહી **અર્યમા**-આનંદપ્રદ સ્વામી નામથી એ તારું સ્વરૂપ **પ્રચેતસ:-**પ્રત્યક્ષ-સાક્ષાત્ થઈને **રક્ષન્તિ**-રક્ષિત રોખે છે, સંભાળે છે **સ:-જન:-**તે ઉપાસક જનને **ન કિઃ-દભ્યતે**-કદીપણ દબાવી-સતાવી શકાતો નથી. (૧)

ભાવાર્થ : જે ઉપાસકના અન્તરાત્મામાં હે પરમાત્મન્ ! તારું વરુણ = શરણપ્રદ, મિત્ર = સહાયક સ્નેહી, અર્યમા = આનંદદાતા સ્વામી સ્વરૂપ સાક્ષાત્ થઈ જાય છે, તે તેની સર્વથા રક્ષા કરે છે, તેને વિપરીત વિદ્ન અથવા વિદ્નકર્તાથી દબાવી કે સતાવી શકાતો નથી. (૧)

૧૮૬. ગવ્યો ષુ ણો યથા પુરાશ્વયોત રથયા । વરિવસ્યા મહોનામ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **ઉત્**-અરે મનુષ્ય ! પોતાના કલ્યાણ માટે **ગવ્યા**-પ્રશસ્ત વાણીની ઈચ્છાથી-વાણી - પરમાત્માની સ્તુતિ કરનારી વાણી પ્રાપ્ત થાય **અશ્વયા**-સર્વ વિષય વ્યાપક પ્રશસ્ત મનની ઈચ્છાથી-મન પરમાત્માનું ચિંતન કરનાર બને **ઉત**-અને **રથયા**-પ્રશસ્ત શરીર રથની ઈચ્છાથી-શરીર સદાયરણ કરનાર સંયમી

ઐન્દ્ર કાંડ

૮૧

દ્વિતીય અધ્યાય

રહે **મહોનામ્**- મહાન - શ્રેષ્ઠોમાં શ્રેષ્ઠ ઈન્દ્ર ઐશ્વર્યવાન ઇષ્ટદેવ પરમાત્મન્ ! તું **નઃ**-અમને **યથા-પુસ-** પૂર્વની સમાન-પૂર્વ જન્મની સમાન-પૂર્વજન્મ જે આપેલ તે આપીને **વરિવસ્ય**-તારી પરિચર્યામાં બનાવ પુનઃ પૂર્વની માફક મોક્ષનો આનંદ ભોગવાવ. (૨)

ભાવાર્થ : સર્વથી મહાન પરમાત્મન્ ! અમને પૂર્વજન્મની માફક જે પૂર્વજન્મમાં સ્તુતિ કરનારી ઉત્તમ વાણી, તારું ચિંતન કરનાર ઉત્તમ મન, તારી પ્રાપ્તિ માટે સદાયરણ કરનાર શ્રેષ્ઠ શરીર પ્રાપ્ત કરીને, પૂર્વ જે મોક્ષ આનંદને પ્રાપ્ત કરેલ તેને ફરી પ્રાપ્ત કરી શકું એવા વાણી આદિ આપીને તારી પરિચર્યા - ઉપાસના અમારાથી કરાવીને ફરી મોક્ષ આનંદને ભોગવાવ. (૨)

૧૮૭. ઇમાસ્ત ઇન્દ્ર પૃશ્નયો ઘૃતં દુહત આશિરમ્ । એનામૃતસ્ય પિપ્પુષીઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! **તે-ઇમાઃ**-પૃશ્નયઃ-તારા માટે અર્પિત - તારા માટે કરવામાં આવેલી - મને સ્પર્શ કરતી વાણીઓ સ્તુતિઓ **આશિરં ઘૃતં દુહતે**-મારા માટે તારાથી આશ્રયણીય જ્ઞાનમય તેજ-જ્ઞાનામૃતને દોહે છે - મારી અંદર ભરી દે છે **એનામ્-ત્રાહ્મસ્ય પિપ્પુષીઃ**-એ સ્તુતિઓ અધ્યાત્મયજ્ઞની વૃદ્ધિ કરનારી છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તને સમર્પિત એ સ્તુતિઓ મારા માટે તારાથી આશ્રયણીય જ્ઞાનમય તેજ અથવા તેજોમય અમૃતને દોહે છે. જે મારો અમર સહારો છે, વસ્તુતઃ એ સ્તુતિઓ અધ્યાત્મયજ્ઞને આગળને આગળ ધપાવતી રહે છે. (૩)

૧૮૮. અયા ધિયા ચ ગવ્યયા પુરુણામન્પુરુષ્ટુત । યત્ સોમેસોમ આભુવઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **પુરુણામન્**-હે અનેક નામોવાળા અનેક નામોથી પોકાર કરવામાં આવતા **પુરુષ્ટુત**-અનેક ગુણ પ્રકારોથી સ્તુત્ય, ઉપાસનીય, ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું **અનયા ગવ્યયા ધિયા ચ**-એ સ્તુતિની ઈચ્છારૂપ બુદ્ધિ - ધારણાથી **સોમે-સોમે**-નિરંતર નિષ્પાદિત ઉપાસનારસમાં **યત્-આભુવઃ**-જ્યારે તું મારામાં ક્યારેક આભૂત થઈ જતા-સાક્ષાત્ થઈ જાય છે-થઈ જઈશ એવો તો વિશ્વાસ છે. (૪)

ભાવાર્થ : અનેક નામોવાળો તથા અનેક ગુણયોગથી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય પરમાત્મન્ ! એ જે કોઈપણ નામ વિધિ અથવા જે કોઈ પણ ગુણ સ્તુતિની ઈચ્છાવાળી ધારણા ભાવનાથી નિરંતર ઉપાસનારસ નિષ્પાદિત કરતા તું જ્યારે તું ક્યારેક-ક્યારેકને ક્યારેક-ક્યારેક તો મારી અંદર સાક્ષાત્ થાય છે-થઈશ જ એવો મારો નિશ્ચય છે, તારો સત્ય સ્વભાવ છે. (૪)

૧૮૯. પાવકા નઃ સરસ્વતી વાજેભિર્વાજિનીવતી । યજ્ઞં વષ્ટુ ધિયાવસુઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **સરસ્વતી**-વાક્ = સ્તુતિવાણી **વાજેભિઃ**-વિવિધ બળોથી-શરીર, મન, આત્મબળોથી **વાજિનીવતી**-બળવાન પ્રવૃત્તિવાળી બનીને **નઃ પાવકાઃ**-અમને પવિત્ર કરનારી **ધિયાવસુઃ**-યજ્ઞં વષ્ટુ-કર્મથી વસેલી કર્મપરાયણ ક્રિયાશીલ-પ્રગતિવાળી થતી અધ્યાત્મયજ્ઞને ચાહે-સંપન્ન કરે-વધારે-ચમકાવે. (૫)

ભાવાર્થ : શરીર, મન, આત્માના બળોની અપેક્ષા સ્તુતિ રહેલી છે, એ ત્રણેય બળોથી સ્તુતિ વાક્ બળવાન બનીને અમને પવિત્ર કરનારી બને છે, તે સ્તુતિ વાણી પ્રગતિશીલ કર્મ પ્રગતિમાં વસેલી હોવાથી અધ્યાત્મયજ્ઞને ચાહે છે અથવા ચમકાવ્યા કરે છે. (૫)

ઐન્દ્ર કાંઠ

૮૨

દ્વિતીય અધ્યાય

૧૧૦. ક ઇમં નાહુષીષ્વા ઇન્દ્રં સોમસ્ય તર્પયાત્ । સ નો વસૂન્યા ભરાત્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : નાહુષીષ્વા-માનુષી પ્રજાઓમાં - મનુષ્યોમાં ક:-આ-કોઈ વિરલ મનુષ્ય મુમુક્ષુ ઇમમ્-ઇન્દ્રમ્-એ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને સોમસ્ય-ઉપાસનારસનાં સમર્પણ દ્વારા તર્પયાત્-પોતાની ઉપર પ્રસન્ન કરી શકે છે - તેનો કૃપાપાત્ર બની શકે છે સ:-તે જે ઇન્દ્ર પરમાત્મા ન:-અમને-સર્વ મનુષ્યોને માટે વસૂનિ-આભરાત્-વિવિધ પ્રકારના અનેક ભોગ ધનોને પ્રદાન કરે છે. (૬)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સામાન્ય રીતે અમને સર્વ મનુષ્યોને સાંસારિક ભોગ ધનો પ્રદાન કરે છે, પરંતુ અમારા-મનુષ્યોમાંથી કોઈ વિરલો મુમુક્ષુજન હોય છે કે, જે ઉપાસનારસનાં સમર્પણ દ્વારા પરમાત્માને પોતાની ઉપર પ્રસન્ન કરે છે; પ્રસન્ન કરી તેના આશ્રયમાં રહી અમૃતસુખ બ્રહ્માન્દ અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. (૬)

૧૧૧. આ યાહિ સુષુમા હિ ત ઇન્દ્ર સોમં પિબા ઇમમ્ ।

ઇદં બર્હિઃ સદો મમ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું આ યાહિ-આવી જા તે-તારા માટે સોમં સુષુમા હિ-ઉપાસનારસનું અમે સંપાદન કરીએ છીએ ઇમંપિબ-તેનું પાન કર - સ્વીકાર કર મમ-ઇદં બર્હિઃ-મારા આ હૃદયાકાશમાં ઇદમ્-આસદ:-એના પર બેસ. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા માટે ઉપાસનારસ તૈયાર કરવો, તેને સ્વીકાર કરવાનો આગ્રહ કરવો એ પોતાના હૃદયાકાશમાં સમગ્રરૂપથી બેસાડવું જોઈએ. (૭)

૧૧૨. મહિ ત્રીણામવ્રસ્તુ દ્યુક્ષં મિત્રસ્યાર્યમ્ણઃ । દુરાધર્ષ વરુણસ્ય ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ત્રીણામ્-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તારા ત્રણેય નામો ઉપાસનીય મિત્રસ્ય-મિત્ર-સહાયક સ્નેહી, અર્યમ્ણઃ-અર્યમા = આનંદપ્રદ સ્વામી, વરુણસ્ય-વરુણ = વરણીય, શરણપ્રદ સ્વરૂપનું મહિ-મહત્ત્વ પૂર્ણ દ્યુક્ષમ્-દ્યુ-પ્રકાશમાં નિવાસ કરનાર દુરાધર્ષમ્-ન ધર્ષણીય = ન મટી શકે ન હટી શકે એવું અવઃ-રક્ષણ અસ્તુ-અમારા માટે સદા રહે. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તારા મિત્ર - સહાયક સ્નેહી, અર્યમા - આનંદપ્રદ સ્વામી, વરુણ - વરણીય શરણપ્રદ ત્રણેય નામો અથવા સાક્ષાત્ સ્વરૂપોનું મહત્ - અત્યંત તેજસ્વી, ન દબાવાને યોગ્ય રક્ષણ ઉપાસકને મળે છે. (૮)

૧૧૩. ત્વાવતઃ પુસ્ત્વસો વયમિન્દ્ર પ્રણેતઃ । સ્મસિ સ્થાતર્હરીણામ્ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હરીણાં સ્થાતઃ-હે મનુષ્યનાં સ્થિતિ સ્થાપક ! પુસ્ત્વસો-અનેક અનેક વિધ ભોગ અને અપવર્ગ = મોક્ષ ધનપ્રદ ! પ્રણેતઃ-પ્રેરક, ઇન્દ્ર-પરમાત્મન્ ! વયં ત્વાવતઃ સ્મસિ-અમે તારા જેવા ઇન્દ્રની ઉપાસનાવાળા અનન્ય છીએ-રહીએ. (૯)

ઐન્દ્ર કાંડ

૮૩

દ્વિતીય અધ્યાય

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું અમારો - મનુષ્યોનો સ્થિતિ સ્થાપક, માવનતાનાં સ્તર પર રાખનાર, અનેક પ્રકારના ભોગ અને અપવર્ગ = મોક્ષનો સ્વામી, પ્રેરક છે. અમે પણ તારા જેવા પરમાત્માની ઉપાસના કરનારા છીએ - બની રહીએ, તારાથી ભિન્ન-બીજાની ઉપાસના ન કરીએ. તારા અનન્ય ઉપાસક બની રહીએ, તારા શરણના પાત્ર બની રહીએ. (૯)

॥ ઇતિ દ્વિતીયપ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્ધઃ ॥

❖ ❖ ❖

અથ તૃતીયઃ પ્રપાઠકઃ

પ્રથમોઽર્ધઃ

ખંડ-૯

૧૧૪. ^{૧ ૨}ઉત્ત્વા ^{૩ ૧ ૨}મન્દન્તુ સોમાઃ ^{૩ ૧ ૨}કૃણુષ્વ ^{૩ ૧ ૨}રાધો ^{૧ ૨}અદ્રિવઃ । ^{૩ ૧ ૨}અવ ^{૧ ૨}બ્રહ્મદ્વિષો ^{૩ ૧ ૨}જહિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અદ્રિવઃ-હે અદ્રિવન-આનંદધનવન્-આનંદની વર્ષા કરનાર પરમાત્મન્ ! ત્વા-તને સોમાઃ-અમારા દ્વારા નિષ્પાદિત-વિવિધ ઉપાસનારસ ^{૩ ૧ ૨}ઉત્-મન્દન્તુ-અમારી તરફ ઉદ્ધર્ષિત કરે-ઉલ્લાસિત કરે, એવી રીતે કે તું ^{૩ ૧ ૨}રાધઃ-કૃણુષ્વ-સમૃદ્ધ કરનાર ધન પ્રદાન કર ^{૩ ૧ ૨}બ્રહ્મદ્વિષઃ-અવજહિ-તારાથી-બ્રહ્મથી દ્વેષ કરનારા તારાથી વિમુખ કરનારા નાસ્તિક વિચારો અથવા મને બ્રહ્મ = બ્રાહ્મણત્વ પદ પ્રાપ્ત કરવાના વિરોધી નાસ્તિકપણાને દબાવી દે. (૧)

ભાવાર્થ : હે આનંદધન પરમાત્મન્ ! મારા વિવિધ ઉપાસનારસ તને મારી તરફ ઉલ્લાસિત કરે, ઉલ્લાસ પૂર્ણ કરે, જેથી તું સમૃદ્ધિદાયક ઐશ્વર્ય મોક્ષૈશ્વર્યને પ્રદાન કરે તથા તારી તરફ આવવામાં બાધકને, મને બ્રાહ્મણ બનવામાં વિરોધી નાસ્તિક વિચારને દૂર કર. (૧)

૧૧૫. ^{૧ ૨}ગિર્વણઃ ^{૩ ૧ ૨}પાહિ નઃ ^{૩ ૨૩}સુતં ^{૩ ૧ ૨}મધોર્ધારાભિરજ્યસે । ^{૨ ૩}ઇન્દ્ર ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨}ત્વાદાતમિદ્યશઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ગિર્વણઃ-ઇન્દ્ર-હે સ્તુતિઓના વનનીય પરમાત્મન્ ! નઃ સુતં પાહિ-અમારા નિષ્પાદિત ઉપાસનારસને સંભાળ ^{૩ ૧ ૨}મધોઃ-ધારાભિઃ-અજ્યસે-મધુર ઉપાસનારસની ધારાઓથી તરબોળ કરવામાં આવે છે ^{૨ ૩}ત્વાદાતમ્-ઇત્-યશઃ-બસ, તારા દ્વારા સંસ્કૃત પવિત્ર યશ - યશમય જીવન બની જાય. (૨)

ભાવાર્થ : હે સ્તુતિઓથી વનનીય - ભજનીય પરમાત્મન્ ! તું અમારા ઉપાસનારસને રાખ, સંભાળ, અપનાવ, તું એ મધુર ઉપાસનારસની ધારાઓથી સ્નિગ્ધ બની રહ્યો છે, આ રીતે કરવાથી તારા દ્વારા શુદ્ધ કરેલ - પવિત્ર કરેલ એ મારું યશમય જીવન બને. (૨)

૧૧૬. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩}સદા વ ^{૧ ૨ ૩ ૨૩}ઇન્દ્રશ્ચ ^{૩ ૧ ૨}કૃષ્ણદા ^{૨ ૩ ૨ ૩ ૨૩}ઉપો નુ સ ^{૩ ૧ ૨}સપર્યન્ । ^{૨ ૩ ૨ ૩ ૨૩}ન દેવો ^{૩ ૧ ૨}વૃતઃ ^{૩ ૧ ૨}શૂર ઇન્દ્રઃ ॥ ૩ ॥

ઐન્દ્ર કાંડ

૮૪

દ્વિતીય અધ્યાય

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! **વ**:-તું મનુષ્યોને **સદા**-સર્વ કાલોમાં **આચર્કૃષત્** આકર્ષિત કરે છે. **સ**:-તે નુ-હા, શીઘ્ર **ઉપ-ઉ** -**સપર્યન્ ન**-સમીપમાં જ પરિચર્યા - સત્કાર કરાવવા સમાન **શૂર**:-**દેવ**:-**ઇન્દ્ર**:-**વૃત**:-શૂર = પાપસંહારક દેવ = શ્રેષ્ઠ ગુણદાતા ઇન્દ્ર પરમાત્માનું વરણ કરવું જોઈએ. (૩)

ભાવાર્થ : હે સજ્જનો ! પરમાત્મા પાપોનો સંહારક, ગુણોનો દાતા, વરણ-સ્વીકાર કરેલ સદા તમને પોતાની તરફ આકૃષ્ટ કરે છે, પોતાની સમીપ લાવીને પરિચર્યા - સત્કાર કરવા જેવો વ્યવહાર કરતો વિદ્યમાન રહે છે. (૩)

૧૧૭. આ ત્વા વિશન્ત્વિન્દવઃ સમુદ્રમિવ સિન્ધવઃ।

ન ત્વામિન્દ્રાતિ રિચ્યતે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે પરમાત્મન્ ! **ઇન્દવઃ**:-મારો એ આર્દ્ર ઉપાસનારસ **ત્વા આવિશન્તુ**-તારામાં એવી રીતે પ્રવિષ્ટ થઈ જાય **સિન્ધવઃ સમુદ્રમ્**-**ઇવ**-જેમ નદીઓ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરી જાય છે, પરન્તુ ભિન્નતા એ છે કે નદીઓ તો સમુદ્રમાં ભળીને ખારી બની જાય છે, પરન્તુ આર્દ્ર સ્નિગ્ધ ઉપાસનારસ તારી અંદર મારા માટે તને આર્દ્ર સ્નેહપૂર્ણ કરી દે છે. **ત્વાં ન અતિરિચ્યતે**-તને કોઈ લાંઘી-ટપી શકતું નથી તારાથી વધીને ગુણવાન, દયાળુ, સ્નેહવાન બીજો કોઈ નથી. (૪)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! ઉપાસક દ્વારા તારા પ્રત્યે સમર્પિત આર્દ્ર સ્નિગ્ધ ઉપાસનારસ તારામાં એવી રીતે પ્રવિષ્ટ થાય છે, જેમ નદીઓ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે, પરન્તુ સમુદ્ર તો તેને ખારી બનાવીને પોતાની અંદર રાખી લે છે. જ્યારે પરમાત્મન્ ! તું તો ઉપાસનારસોને તારા આનંદરસથી સંયુક્ત કરીને ઉપાસકની અંદર પરિવર્તિત કરે છે, કારણ કે તું મહાન દયાળુ છે, તારા જેવા મધુર દયાસાગર-દયાનો દરિયો બીજો કોઈ નથી. (૪)

૧૧૮. ઇન્દ્રમિદ્ગાથિનો બૃહદિન્દ્રમર્કેભિરર્કિણઃ। ઇન્દ્રં વાણીરનૂષત ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **ગાથિનઃ**:-ગાથાવાળા = પ્રભુનું ગાયન કરનારા વૈરાગ્યવાન જન વૈરાગ્યપૂર્ણ ગીતગાન સ્તુતિઓ દ્વારા **બૃહત્**-મહાન **ઇન્દ્રમ્**-પરમાત્માને **અર્કિણઃ**:-અર્યના કરનારા સમસ્ત બાહ્ય પદાર્થો તથા કર્મો અર્ચિત-સમર્પિત કરનારા અર્કો-અર્યનાઓથી સર્વસ્વ સમર્પણ કરનારા પોતાના સમર્પણ ભાવથી **ઇન્દ્રમ્**-પરમાત્માને **વાણીઃ**:-ગાન અને અર્યના કરનારાઓથી ભિન્ન સાધારણ નમ્ર વાણીઓ દ્વારા વક્તાજન પોતાની વાણીઓ દ્વારા **ઇન્દ્રમ્**-પરમાત્માને **અનૂષત**-સ્તુત કરે-સ્તુતિમાં લાવે. (૫)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને ગાથાવાળા, સ્તુતિઓ દ્વારા અર્યના કરનારાઓ, સમય પર વરવાવાળા પોતાની અર્યનાઓ દ્વારા-સમર્પણ ભાવથી, સાધારણ વાણીઓથી સ્તુતિ કરનારા પોતાની સાધારણ વાણીઓથી સ્તવન કરે છે-કર્યા કરે. (૫)

૧૧૯. ઇન્દ્ર ઇષે દદાતુ ન ઋભુક્ષણમૃભું રયિમ્। વાંજી દદાતુ વાંજિનમ્ ॥ ૬ ॥

ઐન્દ્ર કાંડ

૮૫

દ્વિતીય અધ્યાય

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! **ન**:-**ઇષે**-અમારી કામનાઓને માટે પૂર્ણ કામ થવા માટે **ઋષ્ણુક્ષણમ્**-મહાન અથવા મહાન નિવાસરૂપ **ઋષ્ણુમ્**-પોતાના ધામ-મોક્ષ-નિઃશ્રેયસને **રયિમ્**-ઐશ્વર્ય સાંસારિક અભ્યુદયને **દદાતુ**-આપ **વાજી વાજિનં દદાતુ**-તે સમસ્ત બળોથી યુક્ત પરમાત્મા વાજિન = મોક્ષ સાધક બ્રહ્મચર્યપૂર્ણ સંયમને આપ. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યનાં બે લક્ષ્ય છે - એક રયિ = ઐશ્વર્ય - અભ્યુદય અને બીજું મોક્ષધામ-નિઃશ્રેયસ છે, એ બન્નેને પરમાત્મા પ્રદાન કરે છે. એ બન્નેના સાધન બ્રહ્મચર્ય, સંયમ, સદાચાર બળ છે, તેને પણ સર્વ બળોના સ્વામી અથવા બળોથી સંપન્ન પરમાત્મા અમને પ્રદાન કરે-કરે છે. (૬)

૨૦૦. ઇન્દ્રો અઙ્ગ મહદ્વયમભી ષદપ ચુચ્યવત્ । સ હિ સ્થિરો વિચર્ષણિઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**:-પરમાત્મા **મહત્-ભયમ્**-મહાન ભયને **અઙ્ગ**-શીઘ્ર **અભીષત્**-અભિગત કરે છે તથા દબાવી દે છે **અપચુચ્યવત્**-રચવિત કરી દે છે - નષ્ટ કરી દે છે **સ**:-**હિ**-તે જ **સ્થિર**:-**વિચર્ષણિ**:- નિતાન્ત વિશેષ દ્રષ્ટા છે. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા પોતાના ઉપાસકના મહાન ભયને પણ શીઘ્ર દબાવી દે છે અને સર્વથા નષ્ટ કરી દે છે, તે જ પોતાના ઉપાસકોના દુર્ગુણો તથા અન્ય વિઘ્નકર્તાઓને અત્યંત જોતા, ઉપાસક પોતાના પર આવેલા ભયને ન જાણી શકે પરંતુ તે તો જાણે છે. (૭)

૨૦૧. ઇમા ઉ ત્વા સુતેસુતે નક્ષન્તે ગિર્વણો ગિરઃ । ગાવો વત્સં ન ધેનવઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : **ગિર્વણ**:-હે સ્તુતિઓથી સત્કારણીય, સેવનીય પરમાત્મન્ ! **ઇમા**:-**ગિર**:-એ સ્તુતિઓ **સુતે સુતે**-પ્રત્યેક નિષ્પાદિત ઉપાસનારસ પર પ્રત્યેક ઉપાસના પ્રસંગ પર **ત્વા-ઉ**-તને જ **નક્ષન્તે**-પ્રાપ્ત થાય છે **વત્સં ન ધેનવઃ**-ગાવઃ-જેમ વાછરડા પ્રત્યે દુધાળી ગાયો પ્રાપ્ત થાય છે. (૮)

ભાવાર્થ : હે સ્તુતિઓ દ્વારા સારી રીતે ભજનીય પરમાત્મન્ ! પ્રત્યેક નિષ્પન્ન ઉપાસનારસ પર પ્રત્યેક ઉપાસના પ્રસંગ પર તારી સ્તુતિઓ વાણીઓ તારા પ્રત્યે એવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ રહી છે, જેમ વાછરડા પ્રતિ દુધાળી ગાયો પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપમા અત્રે કેવલ પ્રાપ્તિમાં ઉત્સુકતા છે. (૮)

૨૦૨. ઇન્દ્રો નુ પૂષણા વયં સખ્યાય સ્વસ્તયે । હુવેમ વાજસાતયે ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્રા**-ઇન્દ્ર = ઐશ્વર્યવાન **નુ**-માત્ર ઐશ્વર્યવાન જ નહિ પરંતુ **પૂષણા**-પોષણકર્તા પરમાત્માને **વયમ્**-અમે ઉપાસકો **સખ્યાય**-સાથી મિત્ર બનાવવા માટે **સ્વસ્તયે**-સંસારમાં સુ-અસ્તિત્વ-શ્રેષ્ઠ જીવન લાભને માટે-અભ્યુદયને માટે **વાજસાતયે**-આત્મબળ સંભાગી બનવા માટે નિઃશ્રેયસ અમૃત સુખને માટે **હુવેમ**-પોતાના હૃદયમાં આમંત્રિત કરતાં-અર્ચિત કરીએ છીએ, સ્તુતિમાં લાવીએ છીએ.

ભાવાર્થ : સમસ્ત ઐશ્વર્યયુક્ત અને પોષણકર્તા પરમાત્માને પોતાના મિત્ર બનાવવા માટે-મિત્ર બની

ઐન્દ્ર કાંડ

૮૬

દ્વિતીય અધ્યાય

ગયા પછી અમારી સ્વસ્તિ-સંસારમાં શ્રેષ્ઠ અસ્તિત્વ-અભ્યુદય અને વાજસાતિ-અમૃતભોગ પ્રાપ્તિ અર્થાત્ નિઃશ્રેયસ પ્રાપ્તિને માટે તેને આહુત-આમંત્રિત તથા અર્ચિત કરીએ છીએ, સ્તુતિમાં લાવીએ છીએ. (૯)

૨૦૩. ન કિ ઇન્દ્ર ત્વદુત્તરં ન જ્યાયો અસ્તિ વૃત્રહન્ । ન ક્યેવં યથા ત્વમ્ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : વૃત્રહન્ ઇન્દ્ર-હે પાપનાશક અને અંધકારના આવરકના નાશક પરમાત્મન્ ! ત્વત્-તારાથી ઉત્તરં ન કિ:-તું સૂક્ષ્મ જ નહિ પરન્તુ સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મતમ છે, જ્યાય:-ન-અસ્તિ-મહાન જ નહિ પરન્તુ મહાનથી મહાનતમ છે, યથા ત્વં ન કિ: એવમ્-જેટલો તું છે એટલો જ નહિ પરન્તુ તારા સમાન બીજો કોઈ નથી. અર્થાત્ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા તું સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ છે, માટે તો આત્મામાં રહીને ત્યાનાં પાપનો નાશ કરે છે, તું આકાશથી પાર મહાન છો તેથી અંધકારનો નાશક છો, તો પછી તારા સમાન કોણ હોઈ શકે છે. (૧૦)

ખંડ-૧૦

૨૦૪. તરણિં વો જનાનાં ત્રદં વાજસ્ય ગોમતઃ । સમાનમુ પ્ર શંસિષમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વ:-જનાનામ્-તું અમે મનુષ્યોની સમાનમ્-તે સમાન જ તરણિમ્-તારક =તારનાર ઉપર અધ્યાત્મક્ષેત્રમાં ઉન્નાયક ગોમતઃ-વાજસ્ય ત્રદમ્-ઈન્દ્રિયો સંબંધી ભોગના ચેષ્ટાકારક પરમાત્માને પ્રશંસિષમ્-પ્રશંસિત કરીએ - સ્તુતિમાં લાવીએ. (૧)

ભાવાર્થ : હે સાંસારિક જનો ! તમારા સર્વના અને અમે ઉપાસકોના સમાન તારક, ઉદ્ધારક, કલ્યાણમાર્ગ મોક્ષની તરફ લઈ જનાર અને સંસારમાં ઈન્દ્રિય ભોગના પ્રેરક, નિયામક પરમાત્માની આપણે સર્વ પ્રશંસાયુક્ત સ્તુતિ કર્યા કરીએ, તેની કૃતજ્ઞતાને પ્રકટ કરવી એ આપણા સર્વનું કર્તવ્ય હોવું જોઈએ. (૧)

૨૦૫. અસૃગ્મિન્દ્ર તે ગિરઃ પ્રતિ ત્વામુદહાસત । સર્જોષા વૃષભં પતિમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મન્ ! તે-તારા માટે સર્જોષા:-ગિર:-જેના સમાન સેવનીય ઈષ્ટદેવ છે તને એકજ દેવને લક્ષિત કરીને સ્તુતિઓ અસૃગ્મ્-હું સર્જિત કરું છું. - સર્જન કરી રહ્યો છું, જે ત્વાં-વૃષભં-પતિં પ્રતિ-તારા સુખપૂર્વક પાલક પ્રત્યે ઉદહાસત-ઉછળી ઉછળીને કરવામાં આવી રહી છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તારા માટે સ્તુતિઓ છે, તને જ લક્ષ્ય બનાવીને નિરંતર હું કરી રહ્યો છું, જે તું સુખવર્ષક પાલકની તરફ ઉછળી-ઉછળીને કરવામાં આવી રહી છે, તેથી મારી અનન્ય સ્તુતિકર્તાની સ્તુતિઓનો સ્વીકાર કર, મને પોતાનો બનાવ, તારું શરણ પ્રદાન કર. (૨)

૨૦૬. સુનીથો ઘા સ મર્ત્યો યં મરુતો યમર્યમા । મિત્રાસ્પાન્ત્યદ્રુહઃ ॥ ૩ ॥

ઐન્દ્ર કાંડ

૮૭

દ્વિતીય અધ્યાય

પદાર્થ : સ:-મર્ત્ય:-ઘા-સુનીથ:-તે મનુષ્ય અવશ્ય પ્રશસ્ય-સુમાર્ગવાળો-શ્રેષ્ઠ સંસાર યાત્રી છે યં મસ્ત:-જેને મરુતો પાપભાવનાઓને મારી નાખનાર ગુણોથી યુક્ત ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા યમ્-અર્યમા-જેની આનંદપ્રદ પરમાત્મા અને મિત્ર:-સ્નેહી સાથી પરમાત્મા અદ્રુહ:-પાત્તિ-દ્રોહભાવ રહિત હિતચિંતક રૂપોમાં વિદ્યમાન પરમાત્મા રક્ષા કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : તે મનુષ્ય પ્રશંસનીય, સુમાર્ગગામી, ભાગ્યશીલ છે, જેને ઉપાસનાથી પાપભાવનાનાશક, ઐશ્વર્યવાન, આનંદપ્રદ પરમાત્મા સ્નેહી પરમાત્મા દ્વારા અપનાવી લીધેલ છે. (૩)

૨૦૭. યદ્વીડાવિન્દ્ર યત્સ્થિરે યત્પર્શાનિ પરાભૂતમ્ । વસુ સ્પાર્હં તદા ભર ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! સ્પાર્હં વસુ-સ્પર્શણી વસુ-વસોલ-વ્યાપી સ્વરૂપ યત્ વીડૌ-જે બળવાળા સૂર્ય જેવા પદાર્થમાં અથવા સત્વગુણમાં યત્-સ્થિરે જે કઠિન પૃથિવી જેવા પિંડમાં, અગ્નિમાં અથવા તમોગુણમાં યત્ પર્શાનિ-જે મેઘ જેવા પદાર્થમાં, વિદ્યુત્માં અથવા રજોગુણમાં પરાભૂતમ્-તે તારું સ્વરૂપ ભરેલ છે તત્ આભર-તેને મારી અંદર ભરપૂર કર. (૪)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તે તારું અન્યમાં રહેનાર-વ્યાપ્ત સ્વરૂપ સત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ એ ત્રણે ગુણોમાં ભરેલ છે અથવા સૂર્ય, વિદ્યુત્ અને અગ્નિ એ ત્રણે જ્યોતિઓમાં ભરેલ છે અથવા પ્રકાશપિંડ સૂર્યમાં દોલાયમાન તરલ પદાર્થ મેઘમાં અને કઠિન પદાર્થ પૃથિવીમાં ભરેલ છે. એ સર્વને તારા વ્યાપન સ્વરૂપને મારી-ઉપાસકની અંદર ભરી દે. (૪)

૨૦૮. શ્રુતં વો વૃત્રહન્તમં પ્ર શર્ધં ચર્ષણીનામ્ । આશિષે રાધસે મહે ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : વ:-ચર્ષણીનામ્-તું મનુષ્યોની આશિષે-ઈચ્છા-કામના પૂર્તિને માટે તથા મહે રાધસે-મોક્ષરૂપ મહાન ઐશ્વર્યની સિદ્ધિ માટે માત્ર ઇન્દ્ર પરમાત્મા છે તેથી તે શ્રુતમ્-પ્રસિદ્ધ- વિખ્યાત, વૃત્રહન્તમ્-પાપભાવના નાશક-આવરક-હન્તા, શર્ધમ્-બળવાન ઇન્દ્ર પરમાત્માને પ્ર-પ્રાર્થિત કરો. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો ! તમે પોતાની ઈચ્છા-કામનાઓની પૂર્તિ અને મહાન ઐશ્વર્ય સિદ્ધિ અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે પાપભાવવિનાશક, વિધ્વંસક, બળવાન, પ્રસિદ્ધ ઇન્દ્ર પરમાત્માની પ્રાર્થના કર્યા કરો. (૫)

૨૦૯. અરં ત ઇન્દ્ર શ્રવસે ગમેમ શૂર ત્વાવતઃ । અરં શક્ર પરેમણિ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : શૂર-ઇન્દ્ર-હે વિક્રમશીલ વા વિવિધ પ્રગતિશીલ પરમાત્મન્ ! તે-તારા શ્રવસે-શ્રવણીય યશને માટે ત્વાવતઃ-અમે તારાવાળા-તારા આશ્રયવાળા તને પોતાનો બનાવીને અરં ગમેમ્-સમર્થ બની જાય; તથા શક્ર પરેમણિ-અરમ્-હે પરમાત્મન્ ! તારા પરત્વ-પર-અભીષ્ટ મોક્ષસ્વરૂપનાં કારણે પૂર્ણ સમર્થ બની શકીએ. (૬)

ભાવાર્થ : હે વિક્રમશીલ પરમાત્મન્ ! સંસારમાં પ્રસરેલ તારા સાંભળવા યોગ્ય વિક્રમ યશને અમારા જીવનમાં ધારણ કરવા માટે તને અપનાવીને અમે સમર્થ બનીએ તથા તારા પર-અભીષ્ટ મોક્ષ સ્વરૂપને કારણે પણ અમે તારા બનીને પૂર્ણ સમર્થ બનીએ એ અમારી આકાંક્ષા છે. (૬)

ઐન્દ્ર કાંડ

૮૮

દ્વિતીય અધ્યાય

૨૧૦. ધાનાવન્તં કરમ્ભિણમપૂપવન્તમુવિથનમ્ । ઇન્દ્ર પ્રાતર્જુષસ્વ નઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-પરમાત્મન્ ! તું નઃ-અમારા મનુષ્યોમાંથી ધાનાવન્તમ્-ધારણાવાળા - એકાગ્ર મનવાળા યોગીને કરમ્ભિણમ્-પ્રાણનો આરંભ નિયંત્રણ કરનારા પ્રાણાભ્યાસને અપૂપવન્તમ્-પ્રશસ્ત ઇન્દ્રિયોવાળા સંયમીજનને ઉવિથનમ્-સ્તુતિ વચનવાળાને પ્રાતઃ-જુષસ્વ-પ્રાતઃકાળ અથવા સર્વ પ્રથમ સમયમાં પ્રીતિ પાત્ર બનાવ - બનાવે છે. (૭)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્માન્ ! જે અમે જાણીએ છીએ કે, જે અમારા મનુષ્યોમાં ધારણાવાળા એકાગ્ર મનવાળા ધ્યાની, પ્રાણાયામના અભ્યાસી, ઇન્દ્રિય-સંયમી, સ્તુતિ કરનારા હોય છે, તેઓને પ્રાતઃકાળ અથવા પ્રથમ અવસર પર તું પ્રીતિપાત્ર બનાવે છે. [સંક્ષેપ્તઃ ધ્યાન, પ્રાણાયામ, ઇન્દ્રિય સંયમ અને પ્રભુસ્મરણએ ચાર ભદ્રોને અપનાવીને અમે પ્રભુના પ્રિય બનીએ.] (૭)

૨૧૧. અપાં ફેનેન નમુચેઃ શિર ઇન્દ્રોદવર્તયઃ । વિશ્વા યદજય સ્પૃધઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મન્ ! તું અપામ્-મારી અંદર તારી વ્યાપન શક્તિઓને ફેનેન-જે નિરંતર પ્રવૃદ્ધ વર્તનથી નમુચેઃ-ન છોડનાર-સંસારમાં બાંધનાર પાપને શિરઃ-રાગને, બંધનનું પ્રધાન કારણ રાગ-મમતા છે, તેને ઉદવર્તયઃ-ઉદ્વર્તિત કરી નાખે છે-ઉખાડી દે છે-પૃથક કરી નાખે છે તથા વિશ્વાઃ-સ્પૃધઃ-સંપૂર્ણ બાધક વૃત્તિઓને પણ યત્ અજયઃ-જેથી જીતી લઈને-વિનિષ્ઠ કરી નાખે છે. (૮)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્માન્ ! તું પોતાના ઉપાસકોની અંદર તારી વ્યાપન શક્તિઓનું એવું ચક્ર ચલાવે છે કે, જેનાથી સંસારમાં બંધનનું કારણ રાગને ઉખેડીને ફેંકી દે છે અને અન્ય સમસ્ત બાધક વૃત્તિઓને પણ છિન્ન-ભિન્ન કરી નાખે છે. (૮)

૨૧૨. ઇમે ત ઇન્દ્ર સોમાઃ સુતાસૌ યે ચ સોત્વાઃ । તેષાં મત્સ્વ પ્રભૂવસો ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : પ્રભૂવસો-ઇન્દ્ર-સંસારમાં પ્રભુ-પોતાની સ્વામિની શક્તિઓને વસાવનાર પરમાત્મન્ ! તે-તારા માટે ઇમે સોમાઃ સુતાસઃ-એ ઉપાસનારસ અમારા દ્વારા પેદા કરેલ છે ચ-અને યે સોત્વાઃ-જે ઉપાસનારસ આગળ ઉત્પન્ન કરવામાં આવનાર છે તેષાં મત્સ્વ-તેના પ્રતિકારમાં-તેનાથી અમારા પર પ્રસન્ન થા. (૯)

ભાવાર્થ : સંસારમાં પોતાની સ્વામિની શક્તિઓને વસાવનાર પરમાત્મન્ ! અમારા દ્વારા જે ઉપાસનારસ ઉત્પન્ન કરેલ છે અથવા આગળ કરવામાં આવનાર છે તેના દ્વારા તું અમારા પર પ્રસન્ન થા, જેથી અમે આગળ-આગળ વધતાં રહીને તારી સાથે સમાગમ લાભ લેતા રહીએ. (૯)

૨૧૩. તુભ્ય સુતાસઃ સોમાઃ સ્તીર્ણં બર્હિર્વિભાવસો । સ્તોતૃભ્ય ઇન્દ્ર મૃડય ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : વિભાવસો ઇન્દ્ર-વિશેષ દીપ્તિને વસાવનાર પરમાત્મન્ ! તુભ્યમ્-તારા માટે સોમાઃ સુતાસઃ-ઉપાસનારસ ઉત્પન્ન કરેલ છે બર્હિઃ-સ્તીર્ણમ્- તારા બિરાજવા માટે હૃદયગૃહ પણ વિસ્તૃત છે સ્તોતૃભ્યઃ-મૃડય-સ્તોતાઓને (સ્તુતિ કરનારાઓ) માટે સુખ પહોંચાડી દે. (૧૦)

ઐન્દ્ર કાંડ

૮૯

દ્વિતીય અધ્યાય

ભાવાર્થ : વિશેષ દીપ્તિઓને વસાવનાર ફેલાવનાર પરમાત્મન્ ! તારા માટે ઉપાસનારસ ઉત્પન્ન કરેલ છે અને તારા બેસવા માટે હૃદયગૃહ પણ વિશાળ બનાવેલ છે, તું આવ વિરાજમાન થા. અમને સ્તોતાઓને (સ્તુતિ કરનારાઓને) તારા સમાગમથી આનંદિત કર. (૧૦)

ખંડ-૧૧

૨૧૪. આ વ ઇન્દ્રં કૃવિં યથા વાજયન્તઃ શતક્રતુમ્ ।

મંહિષ્ઠં સિન્ધુ ઇન્દુભિઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : આ-આવો વ:-તમે અને અમે મળીને સર્વ વાજયન્ત:-પોતાના અમૃત અન્ન-ભોગને ચાહતા શતક્રતુમ્-અનંત કર્મશક્તિવાળા અનંત પ્રજ્ઞાનવાળા મંહિષ્ઠમ્-મહાનથી મહાન ઇન્દ્રમ્-પરમાત્માને ઇન્દુભિઃ-આર્દ્ર ઉપાસનારસ દ્વારા સિન્ધુ-સિંચીએ-ભરી દઈએ. કૃવિં યથા-જેમ ખોદેલો ખાડો સૂકો કૂવો અન્નથી ભરી દેવામાં આવે છે અને ફરી તેમાંથી અન્ન પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે, તેમ અમૃત અન્નની પ્રાપ્તિ માટે પરમાત્માને ઉપાસનારસથી ભરવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ : આવો ઉપાસકજનો તમે અને અમે પોતાને યોગ્ય અમૃત અન્ન ભોગને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા કરતા અસંખ્ય-અનંત જ્ઞાન અને કર્મ યુક્ત, ઉપકાર કરનાર, મહાનથી મહાન પરમાત્માને પોતાના સ્નેહપૂર્ણ ઉપાસનારસોથી ભરી દઈએ. જેમ ખાડાને અન્નોથી ભરીને ફરી સમય પર અન્નને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. (૧)

૨૧૫. અતશ્ચિદિન્દ્ર ન ઉષા યાહિ શતવાજયા । ઇષા સહસ્રવાજયા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મન્ ! તું અતઃ-ચિત્-એ અમારા આર્દ્ર ઉપાસનારસોથી અમારા પર કૃપાળુ બનીને શતવાજયા સહસ્રવાજયા-સેંકડો ગુણિત અમૃતાન્ન ભોગવાળી અને હજારો ગુણિત અમૃતાન્ન ભોગવાળી, ઇષા-પોતાની ગતિ-પ્રવૃત્તિ ક્રિયાથી ન:-ઉપાયાહિ-અમારી પાસે આવ-પ્રાપ્ત થા. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું એ આર્દ્ર ઉપાસનારસોથી સેંકડો ગુણી અમૃત ભોગવાળી અને હજારોગુણી ભોગ વાળી તારી પ્રશસ્ત ગતિથી અમારી પાસે આવ-આવે છે. તારા પ્રત્યે અમારો ઉપાસનારસ નિષ્કળ નથી જતો, પરન્તુ સેંકડોગુણી અને હજારોગુણી ફળ આપનારો બની જાય છે. (૨)

૨૧૬. આ બુન્દ્ વૃત્રહા દદે જાતઃ પૃચ્છાદ્વિ માતરમ્ । ક ઉગ્રાઃ કે હ શૃણ્વિરે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વૃત્રહા-પાપ, અજ્ઞાન નાશક પરમાત્મા જાતઃ-અન્તરાત્મામાં સાક્ષાત્ કરેલ બુન્દમ્-જેના દ્વારા જ્ઞાન સાંભળીએ છીએ, તે હિરણ્ય સારંગવાદ્ય વેદને આ-દદે-સમગ્ર રૂપથી પ્રદાન કરે છે. માતરઃ માતરઃ વિપૃચ્છન્-માન કરનારા સત્કાર કરનારા ઉપાસકોને વિશેષરૂપથી તે વેદજ્ઞાનથી અર્થિત કરે છે,

ઐન્દ્ર કાંડ

૯૦

દ્વિતીય અધ્યાય

સુભૂષિત જે વેદજ્ઞાનમાં **કે-ઝગ્રા:-**કોઈ જ્ઞાન વિષય ઉગ્ર સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ છે **કે હ શ્રુણિવરે-**કોઈક સંસાર પ્રસિદ્ધ સાંભળવા જાણવા યોગ્ય છે. (૩)

ભાવાર્થ : પાપ, અજ્ઞાન-અંધકારનાશક પરમાત્મા તું જ્યારે ઉપાસકો - ઋષિઓમાં સાક્ષાત્ થાય છે, ત્યારે વેદજ્ઞાન રૂપ સારંગવાદ્યને સમગ્રરૂપથી પ્રદાન કરીને, પ્રકાશિત કરીને, તે માન કરનારા ઉપાસકો ઋષિઓને અર્ચિત કરીને સુપૂજ્ય બનાવે છે. તે વેદમાં કોઈ જ્ઞાન સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ છે અને કોઈક જ્ઞાન લોકમાં સાંભળવા જાણવાનું સાધારણ છે અર્થાત્ સંસારમાં જીવન ચલાવવા ઉપયોગી છે. (૩)

૨૧૭. ^{૩ ૧ ૨}ઋબદુક્થં ^{૩ ૧ ૨}હવામહે ^{૩ ૧ ૨}સૂપ્રકરસ્નમૂતયે । ^{૧ ૨}સાધઃ ^{૩ ૧ ૨}કૃણવન્તમવસે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **ઋબદુક્થમ્-**અમારે માટે બૃહત્ = મહાન ઉકથ = ઉપદેશ વચન જેના છે અથવા અમારા બૃબત્ = વક્તવ્ય-સ્તુતિ વચનો જેના માટે છે એવા, **સૂપ્રકરસ્નમ્-**જેના સર્પણશીલ-સર્વત્ર વ્યાપ્ત ભુજાઓવાળા તથા નિર્માણ, પાલન રૂપ ગુણ છે એવા તથા **સાધઃ-કૃણવન્તમ્-**કર્મને અનુરૂપ ફળસિદ્ધિ કરનાર ઇન્દ્ર-પરમાત્માને **ઋતયે-**સંસારમાં રક્ષાને માટે તથા **અવસે-**અપવર્ગ = મોક્ષ પ્રાપ્તિને માટે **હવામહે-**અમારા આત્મામાં બોલાવીએ છીએ - ઉપાસિત કરીએ છીએ. (૪)

ભાવાર્થ : જે પરમાત્મા અમને વેદરૂપ ઉપદેશ આપે છે અથવા જેના માટે અમારા સ્તુતિ વચન છે તથા કર્મફળ સિદ્ધ કરનાર છે; તે પરમાત્માને સંસારમાં અમારી રક્ષા માટે અને મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે પોતાના આત્મામાં બોલાવીએ છીએ-ઉપાસિત કરીએ છીએ. (૪)

૨૧૮. ^{૩ ૧ ૨}ઋજુનીતી નો ^{૩ ૧ ૨}વરુણો ^{૩ ૧ ૨}મિત્રો નયતિ ^{૩ ૧ ૨}વિદ્વાન્ । ^{૩ ૧ ૨}અર્યમા ^{૩ ૧ ૨}દેવૈઃ ^{૩ ૧ ૨}સજોષાઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **વરુણઃ-**વરણીય શરણપ્રદ **મિત્રઃ-**સ્નેહી સદા સાથે રહેનાર **અર્યમા-**આનંદદાતા સ્વામી **વિદ્વાન્-**અમારા સર્વ કર્મોને જાણીને **દેવૈઃ સજોષાઃ-**પોતાના દિવ્યગુણોની સાથે સમાન રૂપથી સેવિત થનાર **નઃ-**અમને **ઋજુનીતી-**સરળ માર્ગ-ગતિ ક્રિયાથી **નયતિ-**લઈ જાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા અમારો સાચો નેતા છે, જે અમારો વરણીય, શરણદાતા, સ્નેહી, સાથી અને આનંદદાતા સ્વામી છે, તે પોતાના સમસ્ત દિવ્ય ગુણોની સાથે યુક્ત થઈને, અમારા અન્તર્ભાવોને જાણીને સરળ ગતિ ક્રિયાથી-સરળ માર્ગથી લઈ જાય છે. (૫)

૨૧૯. ^{૩ ૧ ૨}દૂરાદિહેવ ^{૩ ૧ ૨}યત્સતોઽ ^{૩ ૧ ૨}રુણપ્સુરશિશ્વિતત્ । ^{૩ ૧ ૨}વિ ^{૩ ૧ ૨}ભાનું ^{૩ ૧ ૨}વિશ્વથાતનત્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : **અરુણપ્સુઃ-**અત્યંત તેજસ્વી રૂપવાળા ઇન્દ્ર-પરમાત્મા **દૂરાત્-**નજરથી દૂર હોવાં છતાં **ઇહ-ઇવ-**અહીં સમીપમાં રહીને હૃદયમાં અથવા અન્તરાત્મામાં રહીને **યત્-**જ્યારે **સતઃ-**સત્પુરુષો - ઉપાસકોને **અશિશ્વિતત્-**રંજિત બનાવી દે છે, ત્યારે **વિશ્વથા-** સર્વ પ્રકારથી **ભાનુમ્-**જ્ઞાન પ્રકાશને **વિ-અતનત્-**વિશેષ રૂપથી ફેલાવે છે - વધારે છે. (૬)

ઐન્દ્ર કાંડ

૯૧

દ્વિતીય અધ્યાય

ભાવાર્થ : સૂર્ય સમાન અત્યંત તેજસ્વી રૂપવાળા પરમાત્મા નજરથી દૂર હોવા છતાં પણ નજીકની સમાન હૃદયમાં અથવા અન્તરાત્મામાં જ્યારે સત્પુરુષો ઉપાસકોને રંજિત કરી દે છે, ત્યારે સર્વ પ્રકારથી જ્ઞાનપ્રકાશને વિશેષ રૂપથી ફેલાવી દે છે-વધારી દે છે. (૬)

૨૨૦. આ નૌ મિત્રાવરુણા ઘૃતૈર્ગવ્યૂતિમુક્ષતમ્। મધ્વા રજાંસિ સુક્રતૂ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : સુક્રતૂ-મિત્રાવરુણા-શ્રેષ્ઠ પ્રજ્ઞા કર્મવાળા મિત્ર-સ્નેહી સાથીરૂપ અને વરુણ-વરણીય, શરણપ્રદ આદિ રૂપ પરમાત્મા ન:-અમારી ગવ્યૂતિમ્-ઈન્દ્રિયોની ગતિ વિધિઓને ઘૃતૈ:-જ્ઞાન પ્રદીપન પ્રવાહોથી આ-ઉક્ષતમ્-સિંચી દો તથા મધ્વા રજાંસિ- મધુર પ્રવાહોથી રંજનાત્મક મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકારના સ્થાનોને સિંચી દો. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન, કર્મવાન, સ્નેહી મિત્રરૂપથી ઈન્દ્રિયોને દીપન પ્રવાહોથી અને વરુણ-વરણીય શરણદાનરૂપ મધુર પ્રવાહોથી મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકારને સિંચી દે છે. (૭)

૨૨૧. ઉદુ ત્યે સૂનવૌ ગિરઃ કાષ્ઠા યજ્ઞેષ્વલત। વાશ્રા અભિજ્ઞુ યાતવે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : યજ્ઞેષુ-અધ્યાત્મયજ્ઞોમાં યે-ઉ-તેઓ નિશ્ચય મિત્ર:-વાણી-સ્તુતિને સૂનવ:-પ્રકટ કરનારા-ઉચ્ચારણ કરનારા, ઉપાસકો સ્તોતાજન-સ્તુતિ કરનારાઓ કાષ્ઠા:-ઉદ્-અલત-દિશાઓમાં-પોતપોતાની દિશાઓનો વિસ્તાર કરે છે વાશ્રા:-અભિજ્ઞુ-યાતવે-એ સ્તોતાઓ-સ્તુતિ કરનારાઓ સ્તવન કરતા અલ્પવયસ્ક બાળકની માફક ગોઠણ ભેર ચાલે છે, તેમ પરમાત્માની તરફ જવા માટે સમર્પણ કરે છે. (૮)

ભાવાર્થ : અધ્યાત્મયજ્ઞોમાં વાણી-સ્તુતિને પ્રકટ કરનારા સ્તોતા-સ્તુતિ કરનારા પોતાની દિશા-પદ્ધતિ અથવા ભૂમિનો વિસ્તાર કરે છે, પુનઃ સ્તવન કરતા જેમ અલ્પ વયસ્ક બાળક સમાન ગોઠણભેર ચાલે છે, તેમ પરમાત્માની તરફ જવા માટે પોતાનું સમર્પણ કરે છે. (૮)

૨૨૨. ઇદં વિષ્ણુર્વિ ચક્રમે ત્રેધા નિ દધે પદમ્। સમૂઢમસ્ય પાંસુલે ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : વિષ્ણુ:-ત્રણેય લોકોમાં વ્યાપક અને ત્રણેય લોકોની બહાર પણ વ્યાપક ઈન્દ્ર પરમાત્માએ ઇદં વિચક્રમે-આ સમસ્ત જગતને સ્વાધીન કરેલ છે ત્રેધા-પદં-નિદધે- ત્રણેય સ્થાનોમાં ઘુલોક, અન્તરિક્ષ અને પૃથિવી લોકમાં પોતાનું શક્તિસ્વરૂપ રાખે છે. અસ્ય પાંસુલે (રે) સમૂઢમ્-તેનું સ્વરૂપ એકદેશી ન હોવાથી ધૂળના ઢગલામાં પાડેલા પગની સમાન પગલાં દેખાતા નથી, તેને તો યોગી ઉપાસકજન જ તેના અંદર રહેલા સ્વરૂપને પોતાના આત્મામાં નિહાળે છે - દેખે છે. (૯)

અંડ-૧૨

૨૨૩. અતીહિ મન્યુષાવિણં સુષુવાંસમુપેરય। અસ્ય રાતૌ સુતં પિબ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : મન્યુષાવિણમ્-અતીહિ-ક્રોધ સ્રવિત કરનારને તિરસ્કૃત કર સુષુવાંસમ્-ઉપેરય-ઉપાસના રસ

ઐન્દ્ર કાંડ

૯૨

દ્વિતીય અધ્યાય

પ્રસાવીને ઉપર પ્રેરિત-ઉન્નત કર, પોતાની સમીપ લે **અસ્ય રાતૌ**-એ મુક્ત સોમ સ્નાવીના દાનમાં આત્મસમર્પણમાં **સુતં પિબ**-નિષ્પાદિત ઉપાસનારસનો સ્વીકાર કર.

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું ક્રોધસાવી-ક્રોધીજનનો તિરસ્કાર કરે છે, પરન્તુ ઉપાસનારસ સ્નાવીને તું ઉપર ઉઠાવે છે, પોતાની પાસે લે છે, એ તારો સ્વભાવ છે; તેથી મારા એ ઉપાસનારસસ્નાવીનાં આત્મસમર્પણ પ્રસંગમાં નિષ્પન્ન ઉપાસનારસનો તું સ્વીકાર કરે છે. (૧)

૨૨૪. કદુ પ્રચેતસે મહે વચૌ દેવાય શસ્યતે । તદિદ્વ્યસ્ય વર્ધનમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **પ્રચેતસે મહે દેવાય**-પ્રકૃષ્ટ ચેતા : ઉપકાર પ્રજ્ઞાનવાળા મહાન ઈન્દ્ર-પરમાત્માને માટે **ક્ત્** **ઉ વચઃ**-શસ્યતે-કોઈપણ વચન સ્તુતિ રૂપમાં કહે છે-આપે છે **અસ્ય**-એ સ્તુતિ વચન પ્રદાતાનો **તત્-હિ-વર્ધનમ્**-તે નિશ્ચય રૂપથી વૃદ્ધિનું કારણ બની જાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપકારક જ્ઞાનવાળા મહાન પરમાત્મા માટે જે કોઈ પણ વચન સ્તુતિ નિમિત્તે અર્પણ કરે છે, તેનો તે પરમાત્મા નિશ્ચયથી સમૃદ્ધિકારક બની જાય છે. (૨)

૨૨૫. ઉક્થં ચ ન શસ્યમાનં નાગો રયિરા ચિકેત । ન ગાયત્રં ગીયમાનમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **અગો**:-નાસ્તિક જનના **ન ઉક્થમ્**-ન પ્રાર્થના વચનને **ચ**-અને **ન શસ્યમાનમ્**-ન સ્તુતિ વચનને **ન ગીયમાનં ગાયત્રમ્**-ન ગાવા યોગ્ય ઉપાસનાને **રયિઃ**-ઐશ્વર્યવાન ઈન્દ્ર-પરમાત્મા **આચિકેત**-માને છે-સ્વીકાર કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા પોતાના વિરોધી નાસ્તિકના દંભ, પ્રદર્શન-દેખાવની, ભય અથવા લોભ વગેરે દ્વારા કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના, સ્તુતિ, ઉપાસનાનો કદીપણ સ્વીકાર કરતો નથી. તે-નાસ્તિક પરમાત્માના ઐશ્વર્ય સ્વરૂપનો લાભ ઉઠાવી શકતો નથી. - પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. (૩)

૨૨૬. ઇન્દ્ર ઉક્થેભિર્મન્દિષ્ઠો વાજાનાં ચ વાજપતિઃ ।

હરિવાન્ત્સુતાનાં સખા ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા **ઉક્થેભિઃ**-પ્રાર્થના વચનોથી **મન્દિષ્ઠઃ**-અમને અત્યંત આનંદ પ્રદાન કરનાર છે અથવા અત્યંત અર્ચનીય છે. **ચ**-અને **વાજાનામ્**-સમસ્ત વાજો = અન્ન, બળ, જ્ઞાનોનો **વાજપતિઃ**-અન્ન, બળ, જ્ઞાનોનો સ્વામી છે **સુતાનાં સખા**-ઉપાસનારસવાળા ઉપાસકોના મિત્ર **હરિવાન્**-દુઃખોનું હરણ-અપહરણ, બળ અને સુખોનું હરણ-આહરણ ધર્મથી યુક્ત છે. (૪)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા પ્રાર્થના વચનો દ્વારા અત્યંત આનંદપ્રદ વા અત્યંત અર્ચનીય, અન્ન, બલ, જ્ઞાનોના સ્વામી, ઉપાસનારસવાળા ઉપાસકોના મિત્ર, દુઃખ અપહરણથી અને સુખ આહરણથી ધર્મયુક્ત છે. (૪)

૨૨૭. આ યાહ્યુપ નઃ સુતં વાજેભિર્મા હ્રણીયથાઃ । મહાંઙ્ગવ યુવજાનિઃ ॥ ૫ ॥

ઐન્દ્ર કાંડ

૯૩

તૃતીય અધ્યાય

પદાર્થ : ન:-અમારા સુતમ્-નિષ્પન્ન ઉપાસનારસના પ્રતિ સ્વીકાર કરવાને માટે વાજેભિ:-તારા અમૃત સુખ ભોગોની સાથે ઉપાયાહિ-સમીપ આવ મા હૃણીયથા:-ક્રોધ ન કરતો મહાન્ યુવજાનિ-ફલ મહાન યુવતિના પતિની સમાન. (૫)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! અમારા નિષ્પાદિત ઉપાસનારસને પ્રાપ્ત કર, સ્વીકાર કર, તારા અમૃત ભોગોની સાથે, તું અમારા પર કદી પણ ક્રોધ ન કરતો; જેમ યુવતિ પત્નીવાળો પતિ પોતાની સુખભોગ, યુવતિ પત્ની પર ક્રોધ નથી કરતો. અમે તારા માટે સદા ઉપાસનારસ પ્રદાનમાં સમર્થ છીએ. (૫)

૨૨૮. કદા વસો સ્તોત્રં હૃયંત આ અવ શ્મશા રુધ્ધ્વાઃ । દીર્ઘં સુતં વાતાપ્યાય ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : વસો-હે સર્વમાં નિવાસી પરમાત્મન્ ! સ્તોત્રં હૃયંતે-મારા સ્તોત્ર-સ્તવન-સ્તુતિ વચનને ચાહનાર તને પ્રાર્થના કરું છું શ્મશા-એ આનંદરસને વહાવનારી ધારા કદા-વા:-આ-અવસ્થા-ક્યાં સુધી આનંદરસને બંધ રાખશે. દીર્ઘં સુતં વાતાપ્યાય-દીર્ઘ સમયથી નિષ્પાદિત ઉપાસનારસ મારી-સ્તોતાની-સ્તુતિ કરનારની તરફ લાવવા માટે ચાલુ થશે. (૬)

ભાવાર્થ : સર્વમાં નિવાસી પરમાત્મન્ ! તું સ્તુતિ વચનને ચાહનાર છે, તારા આનંદરસને રોકનારી ધારા ક્યાં સુધી રોકાઈ રહેશે ? ક્યારેક તો ચાલુ થશે જ, કારણકે દીર્ઘકાળથી એ નિષ્પન્ન ઉપાસનારસ તારા પ્રત્યે સમર્પણ કરવામાં આવી રહ્યો છે. ક્યારેક તો મને તારો આનંદરસ પ્રવાહિત કરવા માટે પ્રેરિત કરશે. (૬)

૨૨૯. બ્રાહ્મણાદિન્દ્ર રાધસઃ પિબા સોમમૃતૂરનુ । તવેદં સખ્યમસ્તૃતમ્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માન્ ! બ્રાહ્મણાત્ રાધસઃ-આરાધના કરનાર બ્રહ્મચિંતક ઉપાસકની પાસેથી ઋતુ-અનુ-યોગનાં અંગો અનુસાર અથવા ઉદ્દગીથ-પ્રણવોની સાથે સોમં પિબ-ઉપાસના રસનું પાન કર-સ્વીકાર કર તવે-ઇદં સખ્યમ્-અસ્તૃતમ્-તારો એ મિત્રભાવ અવિનાશી-સ્થિર છે. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું આરાધના કરનારા બ્રાહ્મણો-યોગીઓ પાસેથી અષ્ટાંગ યોગ અનુસાર 'ઓઝમ્' ઉદ્દગીથોની સાથે ઉપાસનારસનું પાન કરે છે. એ તારો મિત્રભાવ સદા સ્થિર છે-રહ્યા કરે. (૭)

૨૩૦. વયં ઘા તે અપિ સ્મસિ સ્તોતાર ઇન્દ્ર ગિર્વણઃ । ત્વં નો જિન્વ સોમપાઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : વયમ્-અમે ઘા-નિશ્ચય તે-તારા અપિ-પણ સ્મસિ-તારા સ્મરણ સાથે સ્તોતાર:-સ્તુતિ કરનારા છીએ. ઇન્દ્ર-હે પરમૈશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું ગિર્વણઃ-વેદવાણીઓથી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે. ત્વમ્-તું ન:-અમને સોમપાઃ-ઉપાસનારસનું પાન કરાવનાર બનાવીને જિન્વ-તૃપ્ત કર. (૮)

ભાવાર્થ : હે પરમૈશ્વર્યવાન, સ્તુતિ કરવા યોગ્ય પરમાત્મન્ ! અમને તારી સ્તુતિરૂપ ઉપાસનારસનું પાન કરાવનાર બનાવીને તૃપ્ત કર. (૮)

૨૩૧. એન્દ્ર પૃક્ષુ કાસુ ચિત્રમ્ણાં તનૂષુ ધેહિ નઃ । સત્રાજિદુગ્ર પૌંશ્સ્યમ્ ॥ ૯ ॥

॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥

એન્ડ્ર કાંડ

૯૫

તૃતીય અધ્યાય

અથ તૃતીયઃ અધ્યાયઃ

એન્દ્ર પર્વ વા કાણ્ડ (ખ)

ખંડ-૧

૨૩૩. અભિ ત્વા શૂર નોનુમોઽદુગ્ધાઙ્ગ ધેનવઃ ।

ઈશાનમસ્ય જગતઃ સ્વર્દશમીશાનમિન્દ્ર તસ્થુષઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : શૂર-હે સર્વગત ઇન્દ્ર-પરમાત્મન્ ! અસ્ય જગતઃ-ઈશાનમ્-આ જંગમના સ્વામી તસ્થુષઃ-ઈશાનમ્-સ્થાવરના સ્વામી સ્વર્દશં-ત્વા-અભિ-અમૃત સુખને દર્શાવનાર તને લક્ષ્ય કરીને નોનુમ્-પુનઃ પુનઃ નમીએ છીએ, પોતાને સમર્પિત કરીએ છીએ અદુગ્ધાઃ-ધેનવઃ-ઙ્ગ-જેમ દોહ્યા વિના-દૂધ ભરેલી ગાયો સ્વામીના પ્રતિ નમી જાય છે, તેમ અમે ઉપાસકો અમારા ઉપાસનારસને તને અમારા સ્વામીના પ્રતિ અર્પિત કરવા માટે નમેલા છીએ અથવા જેમ દોહ્યા વિનાની ગાયોનું દૂધ દોહવા માટે દૂધના ઈચ્છુક જન નમે છે, એમ તારા અમૃત સુખના ઈચ્છુક અમે આપની તરફ નમતા જઈએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : હે સર્વગત પરમાત્મન્ ! તું સ્થાવર અને જંગમ જગતનો સ્વામી તથા સ્વઃ-મોક્ષનું અમૃત સુખ દર્શાવી ભોગાવનાર સ્વામીની તરફ જેમ દોહવા યોગ્ય ગાયો સ્વામીની તરફ નમી જાય છે, તેમ અમે ઉપાસનારસના સમર્પણ માટે ફરી-ફરી નમીએ છીએ અથવા જેમ દૂધ ભરેલી ગાયોના પ્રતિ દૂધ પ્રાપ્ત કરવાને જન ગાયોના પ્રતિ નમતા જાય છે, તેમ તું અમૃત-સુખપૂર્ણના પ્રતિ અમૃતસુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે અમે ઉપાસકો નમતા જઈએ છીએ. (૧)

૨૩૪. ત્વામિદ્ધિ હવામહે સાતૌ વાજસ્ય કારવઃ ।

ત્વાં વૃત્રેષ્વિન્દ્ર સત્પતિં નરસ્ત્વાં કાષ્ઠાસ્વર્વતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મન્ ! કારવઃ-અમે તારા સ્તોતા-વાણીથી સ્તુતિ કરનાર બનીને વાજસ્ય સાતૌ-અમૃત અન્ન-મોક્ષના અમૃત ભોગની સમ્ભક્તિ પ્રાપ્તિને માટે ત્વામ્-ઇત્-હિ-માત્ર તને જ હવામહે આમંત્રિત કરીએ છીએ-સ્મરણ કરીએ છીએ-ઉપાસના કરીએ છીએ નરઃ-અમે નયનકર્તા-માર્ગ પ્રદર્શક દેવ શ્રેણી હોવા છતાં-મનથી પ્રાર્થના, ધ્યાન, ચિંતન કરતાં પણ વૃત્રેષુ-પાપ પ્રસંગો-પાપ ભાવનાઓથી બચવા માટે ત્વાં સત્પતિમ્-તારું - સત્પુરુષોના રક્ષકનું સ્મરણ કરીએ છીએ. અર્વતઃ-તથા અમે આત્મા દ્વારા ઉપાસના-તેની સમીપતાને પ્રાપ્ત કરનાર, પરમ પુરુષાર્થ કરનાર, ઉત્તમ અધિકારી અને જીવનમુક્ત હોવા છતાં કાષ્ઠાસુ-સંસારની અર્થાત્ બંધનની સીમાઓને પાર કરવામાં - પ્રકૃતિના અન્તિમ સ્તરોને પાર કરવામાં ત્વામ્-તારું સ્મરણ કરીએ છીએ. (૨)

ઐન્દ્ર કાંડ

૯૬

તૃતીય અધ્યાય

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તારા અમૃત ભોગની પ્રાપ્તિને માટે અમે વાણી દ્વારા તારી સ્તુતિ કરતાં અથવા મનથી પ્રાર્થના, ધ્યાન કરતાં તથા ઉન્નતિ કરીને દેવશ્રેણીમાં હોવા છતાં અથવા ઉન્નત બનીને આત્મભાવથી ઉપાસના કરતાં સંસારની દુઃખમય બંધન સીમાઓને પાર કરવા માટે તારું - શ્રેષ્ઠજનોના રક્ષકનું આમંત્રણ - સ્મરણ કરીએ છીએ. (૨)

૨૩૫. અભિ પ્ર વઃ સુરાધસમિન્દ્રમર્ચં યથા વિદે ।

યો જરિતૃભ્યો મઘવા પુરુવસુઃ સહસ્ત્રેણેવ શિક્ષતિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વઃ-હે ઉપાસકો ! તમે યથાવિદે-યથાવત્ જ્ઞાનને માટે સુરાધસમ્-ઇન્દ્રમ્-શ્રેષ્ઠ કલ્યાણકારી ધન-મોક્ષ ઐશ્વર્યવાળા પરમાત્માને અભિપ્રાર્ચ-નિરંતર પ્રકૃષ્ટ રૂપમાં અર્પિત કરો.

યઃ પુરુવસુઃ-મઘવા-જે અનેક રીતે સર્વને વસાવનાર અથવા અનંત ધનવાન-ધનદાતા છે જરિતૃભ્યઃ-પોતાના સ્તોતાઓને-સ્તુતિ કરનારાઓને માટે સહસ્ત્રેણ-ફવ-હજારો પ્રકારથી શિક્ષતિ-પ્રદાન કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્માને યથાર્થ જાણવા માટે તે શ્રેષ્ઠ અમૃત ભોગરૂપ ધનવાનની સારી રીતે અર્ચના કરો, જે અનંત ધનવાન છે અને-સ્તોતાઓને સ્તુતિ કરનારાઓને હજારો પ્રકારથી પ્રદાન કરી રહેલ છે. (૩)

૨૩૬. તં વો દસ્મમૃતીષહં વસોર્મન્દાનમન્ધસઃ ।

અભિ વત્સં ન સ્વસરેષુ ધેનવ ઇન્દ્રં ગીર્ભિર્નવામહે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : વઃ-હે ઉપાસકો ! તમારી અને અમારી વ્રજીષહમ્-નિંદનીય ભાવનાઓને અભિભૂત કરનાર વસોઃ-અન્ધસઃ- આપણી અંદર રહેલા ઉપાસનારસ દ્વારા મન્દાનમ્-આપણા પર હર્ષિત-આનંદિત થનાર દસ્મમ્-દર્શનીય તમ્-ઇન્દ્રમ્-તે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને ગીર્ભિઃ-વાણીઓ-સ્તુતિઓથી અભિ નવામહે-તમે અને અમે પ્રશંસિત કરીએ છીએ-તેનું ભાવપૂર્ણ સ્મરણ-ચિંતન કરીએ છીએ. સ્વસરેષુ ધેનવઃ- વત્સં ન-ગૌશાળામાં આવી ગયા પછી દૂધાળી ગાયો જેમ વાછરડાઓનું ભાવનાથી સ્મરણ કરે છે. (૪)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા આપણને સર્વને-ઉપાસકોને નિંદનીય ભાવનાઓથી દૂર કરનાર છે અને દર્શનીય છે. આપણી અંદર રહેલા ઉપાસનારસને જ્યારે આપણે તેને અર્પિત કરીએ છીએ, ત્યારે તે આપણા પર હર્ષિત-આનંદિત થાય છે તથા આપણને પણ હર્ષ પ્રદાન કરે છે. તે એવા પરમાત્માને પોતાની સ્તુતિ વાણીઓથી પ્રશંસિત કરીએ છીએ-સ્મરણ કરીએ છીએ; જેમ દૂધાળી ગાયો પોતાના વાછરડાઓને ગૌશાળામાં ભાવનાથી સ્મરણ કરે છે. (૪)

૨૩૭. તરોભિર્વો વિદદ્વસુમિન્દ્રં સ્વાધ ઋતયે ।

બૃહદ્વાયન્તઃ સુતસોમે અધ્વરે હુવે ભરં ન કારિણમ્ ॥ ૫ ॥

ઐન્દ્ર કાંડ

૯૭

તૃતીય અધ્યાય

પદાર્થ : વ:-આપણે સ્વાધ્ય-જ્યારે બંધનકારક વાસનાથી પીડિત થયા હોય, ત્યારે કૃત્ય-આપણી રક્ષા માટે તરોભિ:-સમસ્ત બળોથી યુક્ત વિદ્વસુમ્-પ્રાપ્ત અમૃત ધનવાળા ભરં ન કારિણમ્-ભરણ-પોષણ કરનાર ઉપકારી-ઉપકારકર્તા-પરોપકારીની સમાન તે પરમાત્માને સુતસોમે-અધ્વરે-નિષ્પાદિત ઉપાસનારસવાળા અધ્યાત્મયજ્ઞના અવસર પર બૃહદ્વાયન્ત:-હુવે-ખૂબ જ ગાન-હૃદયની ભાવનાથી ગુણગાન કરતા પોતાની અંદર આમંત્રિત કરીએ.

ભાવાર્થ : ઉપાસક જ્યારે કોઈ વાસનાથી બાધિત બને, ત્યારે તેની રક્ષા માટે સમસ્ત બળોથી યુક્ત, અમૃતધનના સ્વામી, ભરણ-પોષણકર્તા ઉપકારીજનની સમાન પરમાત્માને નિષ્પાદિત ઉપાસનારસવાળા અધ્યાત્મયજ્ઞના અવસર પર પોતાની અંદર આમંત્રિત કરીએ. (૫)

૨૩૮. તરણિરિત્ સિષાસતિ વાજં પુરન્ધ્યા યુજા ।

આ વ ઇન્દ્રં પુરુહૂતં નમે ગિરા નૈમિં તદ્દેવ સુદ્રુવમ્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : યુજા પુરન્ધ્યા-યોગ અનુસાર સ્તુતિઓ દ્વારા તરણિ: ઇત્-શીઘ્ર જ તીવ્ર સંવેગી યોગી વાજં સિષાસતિ-અમૃતભોગનું સેવન કરે છે તેથી આ-આવો વ:-તમે અને અમે પુરુહૂતમ્-ઇન્દ્રમ્-અનેક પ્રકારથી વા અનેકવાર આમંત્રણીય પરમાત્માને ગિરા નમે-સ્તુતિ દ્વારા આપણી તરફ નમાવીએ સુદ્રુવમ્-નેમિ-તષ્ટા-ઇવ-જેમ સુથાર ઉત્તમ લાકડાવાળા પૈડાના ઘેરાવ-વલયને પોતાની તરફ નમાવે છે. (૬)

ભાવાર્થ : યોગવાળી બુદ્ધિ દ્વારા શીઘ્ર તીવ્ર સંવેગી યોગી પરમાત્માના અમૃતભોગોનું સેવન કરે છે, તેથી આવો, આપણે અનેક પ્રકારથી અથવા અનેકવાર આમંત્રિત કરવા યોગ્ય પરમાત્માને સ્તુતિ દ્વારા નમાવીએ, આકર્ષિત કરીએ. જેમ સુથાર શ્રેષ્ઠ લાકડાના પૈડાના ઘેરાવ-ચક્રનેમિને નમાવે છે - ઝુકાવે છે. (૬)

૨૩૯. પિબા સુતસ્ય રસિનો મત્ત્વા ન ઇન્દ્ર ગોમતઃ ।

આપિનો બોધિ સધમાદ્યે વૃધેઽસ્માં અવન્તુ તે ધિયઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મન્ ! તું સુતસ્ય- નિષ્પાદિત ગોમત:-સ્તુતિવાણીથી યુક્ત રસિન:-મધુર ઉપાસના પ્રવાહનું પિબ-પાન કર - સ્વીકાર કર ન:-મત્ત્વ-અમને તૃપ્ત કર આપિ:-અમને પ્રાપ્ત થઈને બોધિ-બોધ આપ તે ધિયઃ-તારી બોધ ધારાઓ સધમાદ્યે-સાથે હર્ષ સંપાદન યોગ્ય અધ્યાત્મયજ્ઞમાં વૃધે-અસ્માન્-અવન્તુ-વૃદ્ધિ-ઉન્નતિને માટે અમને રક્ષિત કરો. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! સ્તુતિઓથી યુક્ત નિષ્પાદિત મધુર ઉપાસના પ્રવાહનું પાન કર - સ્વીકાર કર, પુનઃ અમને તૃપ્ત કર. તું અધ્યાત્મયજ્ઞમાં અમને પ્રાપ્ત બોધ આપ, તારી બોધ ધારાઓ ઉન્નતિને માટે અમારી રક્ષા કરે. (૭)

૨૪૦. ત્વં હોહિ ચૈરવે વિદા ભગં વસુત્તયે ।

ઐન્દ્ર કાંડ

૯૮

તૃતીય અધ્યાય

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}
ઉદ્ધાવૃષસ્વ મઘવન્ ગવિષ્ટય ઉદિન્દ્રાશ્વમિષ્ટયે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : મઘવન્ ઇન્દ્ર-હે પ્રશસ્ત અધ્યાત્મ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું ચેરવે-તારા અધ્યાત્મધનનું ચયન કરનાર મારા - ઉપાસકના માટે ભગં વિદા-અધ્યાત્મધનને પ્રાપ્ત કરાવ તથા વસુત્તયે-પ્રાણોની દાનક્રિયા-પ્રાણાયામ ક્રિયાને માટે ગવિષ્ટયે-ઈન્દ્રિયોની દૃષ્ટિ સંયમ રૂપ સમર્પણ યજ્ઞક્રિયાને માટે ઉદ્ધાવૃષસ્વ-મને અધિક ઉલ્લાસિત કર અશ્વમ્-‘અશ્વસ્ય’ ઇષ્ટય-ઉદ્-ઉદ્ધાવૃષસ્વ-સર્વ વિષયવ્યાપી મનની ઈસ્ટિનિરોધ ક્રિયાને માટે અધિક ઉલ્લાસિત કર. (૮)

ભાવાર્થ : હે પ્રશસ્ત ધનવાળા પરમાત્મન્ ! તું અધ્યાત્મધનનું ચયન કરનાર મારા માટે - ઉપાસકને માટે અધ્યાત્મધનને પ્રાપ્ત કરાવ તથા પ્રાણોની દાનક્રિયાને માટે - પ્રાણાયામમાં તારું સ્મરણ થાય તે માટે, ઈન્દ્રિયોની સંયમરૂપ યજ્ઞક્રિયાને માટે તથા સર્વ-વિષયવ્યાપી મનની નિરોધ ક્રિયાને માટે અને અધિકાધિક ઉલ્લાસિત - આનંદિત કર. (૮)

^{૧ ૨૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨}
૨૪૧. ન હિ વશ્ચરમં ચ ન વસિષ્ઠઃ પરિમંસતે ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}
અસ્માકમદ્ય મરુતઃ સુતે સચા વિશ્વે પિબન્તુ કામિનઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : વસિષ્ઠઃ-પરમાત્મામાં અત્યંત વસનાર ઉપાસક આત્મા વઃ-તમારામાંથી ચરમં ચ ન-ચરિત-જ્ઞાન થયેલ ગુણ નામને પણ ન હિ પરિમંસતે-છોડીને માનતો નથી અદ્ય-આ જ-સુતે-નિષ્પન્ન ઉપાસનારસને સચા-મળીને વિશ્વે-સર્વ અસ્માકં કામિનઃ-અમારી-ઉપાસકોના કલ્યાણની કામના કરનાર મસ્તઃ-ઈન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માના, વાસનામારક ગુણ નામ દેવ પિબન્તુ-પાન કરે-સ્વીકાર કરે. (૯)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા અત્યંત વસનાર ઉપાસક ઇન્દ્ર-પરમાત્માના વાસનામારક ગુણ નામોમાંથી પણ કોઈ ગુણવાચક નામનો પરિત્યાગ કરતો નથી, તેથી આ જ અવસર પર કલ્યાણ યાહનાર ઉપાસનારસને તે સર્વ વાસનામારક ગુણ નામ દેવ પાન કરે-સ્વીકાર કરે. (૯)

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}
૨૪૨. મા ચિદન્યદ વિ શંસત સઘાયો મા રિષણ્યત ।

^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}
ઇન્દ્રમિત્સ્તોતા વૃષણં સચા સુતે મુહુરુક્થા ચ શંસત ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : સઘાયઃ-હે સમાન વૃત્તિવાળા ઉપાસકો ! અન્યત્-પરમાત્માથી ભિન્નની મા વિશંસત-વિશેષ પ્રશંસા ન કરો, મા રિષણ્યત-પોતાની હિંસા ન યાહો, પરમાત્માથી ભિન્નની પ્રશંસા કરવી એ આત્મહિંસા છે. વૃષણમ્-ઇન્દ્રમ્-ઇત્-સ્તોત-સુખવર્ષક પરમાત્માની સ્તુતિ કરો. સુતે-નિષ્પન્ન ઉપાસનારસ પર સચા-સાથે ચ-અને મુહુઃ-ઝઘ્ઘા-પુનઃ પુનઃ સ્તુતિ વચનો દ્વારા શંસત-પ્રશંસા કરો.

ભાવાર્થ : હે ઉપાસક મિત્રો ! પરમાત્માથી ભિન્નની તેના સ્થાને અન્ય કોઈની સ્તુતિ ન કરો, તેનાથી ભિન્નની ઉપાસના કરવી એ પોતાની હિંસા સમાન છે, આત્મવંચના છે, તેનાથી બચો, સુખવર્ષક

ઐન્દ્ર કાંડ

૯૯

તૃતીય અધ્યાય

પરમાત્માની જ સ્તુતિ કરો અને નિષ્પન્ન ઉપાસનારસ પ્રસંગમાં ફરી-ફરી સ્તુતિ વચન ઉચ્ચારિત કરો. (૧૦)

અથ તૃતીયપ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીર્યોઽર્ધઃ

ખંડ-૨

૨૪૩. ન કિંષ્ઠં કર્મણા નશત્ યશ્ચકાર સદાવૃધમ્ ।

ઇન્દ્રં ન યજ્ઞૈર્વિશ્વગૂર્તમૃભ્વસમધૃષ્ટં ધૃષ્ણુમોજસા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : તં કર્મણા ન કિ:-નશત્-તેને કર્મ દ્વારા કોઈ વ્યાપ્ત-પ્રાપ્ત-દબાવી શકતા નથી યજ્ઞૈ:-અધ્યાત્મયજ્ઞોથી વિશ્વગૂર્તમ્-સર્વ સ્તુત્ય, ઋશ્વસમ્-વ્યાપક મહાન, અધૃષ્ટમ્-અધર્ષણીય, ઓજસા-ધૃષ્ણુમ્-બળથી સર્વનું ધર્ષણ કરનાર, સદાવૃધમ્-સદા વૃદ્ધિ કરનાર ઇન્દ્રં ન-પરમાત્માને વર્તમાનમાં ય:-ચકાર-જે પોતાનો બનાવી લે છે. (૧)

ભાવાર્થ : જે પોતાના જીવનમાં નિરંતર અધ્યાત્મયજ્ઞો દ્વારા વિશ્વવંદનીય, મહાન, અધર્ષણીય બળવાળા, ધર્ષણશીલ અને સદાવર્ધક પરમાત્માને વર્તમાનમાં પોતાનો બનાવી લે છે-પોતાનો કરી લે છે; તેને કર્મથી કોઈ વ્યાપ્ત કરી શકતા નથી, પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, દબાવી શકતા નથી. (૧)

૨૪૪. ય ઋતે ચિદભિશ્રિષઃ પુરા જત્રુભ્ય આતૃદઃ ।

સન્ધાતા સન્ધિં મઘવા પુરુષસુર્નિષ્કર્તા વિહૃતં પુનઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યઃ પુરુષસુ:-મઘવા-જે સર્વમાં વસનાર-સર્વવ્યાપક વા સર્વને પોતાની અંદર વસાવનાર રક્ષક ઈન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા જત્રુભ્ય:-ગ્રીવાની સંધિથી પ્રધાન અંગો અર્થાત્ ગ્રીવાથી ઉપરના અંગોને આતૃદઃ પુરા આતર્દન હિંસક-તૂટવાથી-છૂટા પડ્યા પહેલાં અભિશ્રિષઃ ઋત્તેચિત્-અભિશ્લેષ-ચોટાડવા અથવા સન્ધિ સન્ધાતા-જોડવાના સાધન વિના પણ જોડવાની શક્તિ રાખનાર છે પુનઃ-ફરી વિ હુ તં વિદ્રુતમ્-પ્રધાન અથવા ગ્રીવાથી ઉપરના અંગોથી અન્ય પૃથક્-પૃથક્ જે માંસ વગેરે અંગો છે તેને પણ તેની માફક તેનાથી હિંસિત થયા પહેલાં જ નિષ્કર્તા-પ્રત્યેકનું નિષ્કરણ નિયોજન-યથાસ્થાન પર સ્થાપન કરનાર છે. તે ઉપાસ્ય છે. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્ય શરીરને લક્ષ્ય બનાવીને પરમાત્માના મનનની રીતિ બતાવી છે કે, સંસારમાં શલ્ય ચિકિત્સક = સર્જન તો ગ્રીવા આદિ અંગ જ્યારે પોતાની સંધિઓથી કપાઈને છૂટા પડી જાય છે, ત્યારે તેને જોડે છે અને તેને સાધનો ધ્વારા જોડી શકે છે. પરંતુ પરમાત્મા તો સર્વમાં વસેલો અને સર્વને વસાવનાર છે, તે તો ગ્રીવા આદિ મુખ્ય અથવા ગ્રીવાથી ઉપરના અંગોને તેના સંધિબંધનથી છૂટી જવા પહેલાં જ જોડનાર છે અને જોડવાના સાધન વિનાજ એક સંધિબંધન બીજા બંધન સાથે સંધાન-

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૦૦

તૃતીય અધ્યાય

જોડવાની શક્તિ રાખનાર તથા એક અસ્થિનું બીજા અસ્થિથી સંધાન કરે છે-જોડે છે. ફરી એ જ રીતે જે અવયવ અલગ થયેલાં માંસ આદિને પણ તે કપાયા પહેલાં જ સાધન વિના જ સંયોજન કરીને યથાસ્થાન સ્થાપિત કરવામાં સમર્થ છે. આવી અદ્ભુત શરીરની રચનાને જોઈને વિચાર-મનન કરીને તે પરમ શલ્ય ચિકિત્સક = મહાન સર્જક અથવા પરમ શિલ્પીની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૨)

૨૪૫. આ ત્વા સહસ્રમા શતં યુક્તા રથે હિરણ્યયે ।

બ્રહ્મયુજો હરય ઇન્દ્ર કેશિનો વહન્તુ સૌમપીતયૈ ॥૩॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મનું ! હિરણ્યયે રથે-અમૃતરૂપ રમણીય મહાન મોક્ષ સ્વરૂપમાં યુક્તા:- યુક્ત બ્રહ્મયુજ:-તારા - પરમાત્માથી યોગ મેળ કરાવનાર કેશિન:- જ્ઞાન જ્યોતિર્વાળા હરય:-તને લાવનાર અમને લઈ જનાર ગુણ સ્વરૂપ શતં સહસ્રમ્-સો અને હજાર અનેક-અનેક અસંખ્ય ત્વા-તને સૌમપીતયે-અમારા ઉપાસનારસનું પાન-સ્વીકાર કરવા માટે આ-વહન્તુ-લાવે, શીઘ્ર લાવે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્માના અમૃત મોક્ષધામમાં રહેલા તેના જ્યોતિર્મય ગુણ સ્વરૂપ સેંકડો-હજારો છે, જે અમારો બ્રહ્મથી યોગ કરાવનાર છે, તે પરમાત્માને અમારા સુધી લાવનાર અને અમને પરમાત્મા સુધી લઈ જનાર છે, તે અમારા ઉપાસનારસનું પાન કરાવવા, સ્વીકાર કરાવવા માટે અમારા સુધી પહોંચાડે. (૩)

૨૪૬. આ મન્દ્રૈરિન્દ્ર હરિભિર્યાહિ મયૂરરોમભિઃ ।

મા ત્વા કે ચિત્રિ યેમુસ્તિન્ન પાશિનોઽતિ ધન્વેવ તાં હિહિ ॥૪॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમૈશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! તું મયૂરરોમભિઃ-મન્દ્રૈઃ-હરિભિઃ-મોરના રોમ - રુંવાટાં સમાન સુંદર પોતાની રશ્મિઓ-જ્ઞાન જ્યોતિઓ દ્વારા જે તારા સ્વરૂપને પ્રદર્શિત કરતી તને અમારા સુધી લાવનારી અને અમને તારા સુધી પહોંચાડનારી છે તેના દ્વારા આયાહિ-સમગ્ર રૂપથી અમને પ્રાપ્ત થાય. કેચિત્-કોઈ બીજા ત્વા-મા નિષેમુઃ-ઇત્-તને અવરોધ કરે નહિ-રોકે નહિ પાશિન:-ન- બાંધનારા શિકારીની સમાન ધન્વ-ઢવ તાન-અતીહિ-અથવા એ બાધક વચ્ચે આવે તો તેને મરુ દેશોની માફક અતિક્રમણ કરીને ઓળંગીને પ્રાપ્ત થાય. (૪)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મનું ! તું મારે પક્ષીની ચમક-દમક સુંદર રોમ-રુંવાટાં સમાન મનનોહક જ્ઞાન રશ્મિઓ જ્ઞાન જ્યોતિઓ જે તારા સ્વરૂપને પ્રદર્શિત કરતી તને અમારા સુધી લાવનારી અને અમને તારા સુધી પહોંચાડનારી આકર્ષિત કરનારી છે, તેના દ્વારા તું સમગ્ર રૂપથી પ્રાપ્ત થા.

પરમાત્મનું ! તારા આગમનને રોકનાર કોઈ દોષ અમારી અંદર ઉત્પન્ન ન થાય, જે અમારી સદ્વૃત્તિઓને શિકારીની સમાન રોકીને તને અમારા સુધી પહોંચાડવામાં બાધક બને, અમારાથી અન્યો દ્વારા પ્રકટ કરેલ ખોટા દોષોને તું મરુ પ્રદેશની સમાન સૂકા અને નીરસ માનીને તેને ઓળંગીને પ્રાપ્ત થા. (૪)

એન્દ્ર કાંડ

૧૦૧

તૃતીય અધ્યાય

૨૪૭. ત્વમઙ્ગ પ્ર શશ્વસિષો દેવઃ શવિષ્ઠ મર્ત્યમ્ ।

ન ત્વદન્યો મઘવન્નસ્તિ મર્દિતેન્દ્ર બ્રવીમિ તે વચઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : અઙ્ગ શવિષ્ઠ-ઇન્દ્ર-ત્વમ્-ઠીક, ત્યારે નિર્વિઘ્ન તારી ઉપાસનામાં સ્થિર રહું અતિ બળવાન પરમાત્મનું ! તું મર્ત્ય પ્રશંસિષઃ-હું મરણધર્મી જન્મ-મરણના ચક્રમાં આવનાર અમૃત બનાવને ઇચ્છુક ઉપાસકને પ્રશંસિત કર, પ્રોત્સાહિત કર, આન્તરિક બળ પ્રદાન કર.

મઘવન્-હે પ્રશસ્ત ધનવાળા-પ્રશસ્ત ધનના દાતા ! ત્વત્-અન્યઃ-મર્દિતા દેવઃ-તારાથી સુખદાતા દેવ અન્ય કોઈ ન-અસ્તિ-નથી. તે વચઃ-બ્રવીમિ-તારા માટે હું સ્તુતિ વચન બોલું છું-નિવેદન કરું છું. (૫)

ભાવાર્થ : ઠીક ! તો મારા પ્રિય બળવાન પરમાત્મનું ! હું નિર્વિઘ્ન તારી ઉપાસનામાં સ્થિર રહું, તેથી તું હું જે એવા જન્મમરણધર્મી ઉપાસકને, જે હું અમૃત બનવાની આકાંક્ષા રાખું છું. મને પ્રોત્સાહન આપ, મને આન્તરિક બળ આપ, હે પ્રશસ્ત ધન આપનાર તારા સિવાય બીજો કોઈ સુખ આપનાર દેવ નથી, હું તારી સ્તુતિ કરું છું-તને નિવેદન કરું છું. (૫)

૨૪૮. ત્વમિન્દ્ર યશા અસ્યૂજીષી શવસસ્પતિઃ ।

ત્વં વૃત્રાણિ હશ્વસ્યપ્રતીન્યેક ઇત્ પુર્વનુત્તશ્ચર્ષણીધૃતિઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મનું ! ત્વમ્-તું યશાઃ-મહા યશસ્વી ઋજીષી-સદ્ગુણ સંચયને પ્રેરિત કરનાર શવસઃ-પતિઃ-સમસ્ત બળોનો ભંડાર વા સ્વામી અસિ-છે. ત્વમ્-તું એકઃ ઇત્-માત્ર એકલો જ પુર્વનુત્તઃ-અનેકોથી નિરસ્કૃત ન થનાર અર્થાત્ અનેકોથી અપ્રતિહત ચર્ષણીધૃતિઃ-મનુષ્યોનો ધારક અને સહાયક તેના અપ્રતીનિ વૃત્રાણિ-ભયંકર પાપ વૃત્તો-પાપ સંકલ્પોનો હંસિ-નાશ કરે છે. (૬)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મનું ! તું મહા યશસ્વી છે, પ્રત્યેક પદાર્થમાં તારું યશસ્વી નામ પ્રતિભાસિત થઈ રહેલ છે, તું ઉપાસકના ગુણ સમૂહને પ્રેરિત કરનાર સમસ્ત બળોનો સ્વામી છે, તું માત્ર એકલો પણ વિરોધી તત્વોથી પરાજીત થનાર નથી, મનુષ્યોનો ધારક-સહાયક છે, તેના ધોર પાપ સંકલ્પોને પણ નષ્ટ કરનાર છે. (૬)

૨૪૯. ઇન્દ્રમિદેવતાતય ઇન્દ્રં પ્રયત્યધ્વરે ।

ઇન્દ્રં સમીકે વનિનો હવામહ ઇન્દ્રં ધનસ્ય સાતયે ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : વનિનઃ-અમે પરમાત્માનું સારી રીતે ભજન કરનારા ઉપાસકો દેવતાતયે-દેવ ભાવને પ્રાપ્ત કરવા માટે-શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનવાન બનવા માટે ઇન્દ્રમ્ ઇત્-પરમાત્માનું અવશ્ય હવામહે-સ્મરણ કરીએ. પ્રયતિ-અધ્વરે-પુનઃ વર્તમાન ચાલતાં અથવા આરંભ કરવામાં આવતાં અધ્યાત્મયજ્ઞના કારણે, ઇન્દ્રમ્-પરમાત્માનું સ્મરણ કરીએ. સમીકે-પશ્ચાત્ સંઘર્ષ-દૈવવૃત્તિઓ અને આસુરી વૃત્તિઓના સંગ્રામમાં ઇન્દ્રમ્-પરમાત્માનું સ્મરણ

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૦૨

તૃતીય અધ્યાય

કરીએ. **ધનસ્ય સાતયે**-આનંદ ભોગ ધનની સંભક્તિ-પ્રાપ્તિને માટે **ઇન્દ્રમ્**-પરમાત્માનું સ્મરણ કરીએ. (૭)

ભાવાર્થ : અમે પરમાત્માનું સ્મયક સેવન કરનારા ઉપાસકો (૧) પોતાને દેવ-ઉત્તમ જ્ઞાની બનાવવા માટે પરમાત્માનું સ્મરણ કરીએ. (૨) ઉત્તમ જ્ઞાની બનીને અધ્યાત્મયજ્ઞનો આરંભ કરતા તેનું સ્મરણ કરીએ. (૩) પશ્ચાત્ અધ્યાત્મયજ્ઞનો પ્રારંભ કરતા કદાચ સંગ્રામ થાય તો પરમાત્માનું સ્મરણ કરીએ. (૪) અધ્યાત્મ આનંદ ભોગ ધનની પ્રાપ્તિને માટે પરમાત્માનું સ્મરણ કરીએ. આ રીતે જીવના ઉત્કર્ષ માટે એ ચાર અવસર પર પરમાત્માનું સ્મરણ અમારા માટે ખૂબ જ સહાયક બને છે. (૭)

૨૫૦. ઇમા ઉ ત્વા પુરુવસો ગિરો વર્ધન્તુ યા મમ ।

પાવકવર્ણાઃ શુચયો વિપશ્ચિતોઽભિ સ્તોમૈરનૂષત્ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : **પુસ્વસો**-હે અનેક ગુણ રૂપથી અમારી અંદર વસનાર અને પોતાની અંદર વસાવનાર પરમાત્મન્ ! **યાઃ-ઇમાઃ-ઉ ગિરઃ**-જે આ પ્રસ્તુત સ્તુતિઓ ત્વા-તારા પ્રત્યે સમર્પિત છે તે **મમ વર્ધન્તુ**-અમારી વૃદ્ધિ કરે તેથી મારા સહયોગી **પાવકવર્ણાઃ**-અગ્નિવર્ણવાળા તેજસ્વી **શુચયઃ**-પવિત્ર **વિપશ્ચિતઃ**-મેધાવી ઉપાસકો ! **સ્તોમૈઃ**-સ્તુતિ સમૂહોથી **અભ્યનૂષત**-પુનઃ પુનઃ સ્તુતિ કરો-પરમાત્માની સ્તુતિ કરો. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! આ સ્તુતિઓ તારા પ્રત્યે સમર્પિત કરવામાં આવી રહી છે, અમારી વૃદ્ધિ કરે, શ્રેષ્ઠ સ્તર પર લઈ જાય-લઈ જાય છે, તેથી મારા સાથી, તેજસ્વી, પવિત્ર, મેધાવી ઉપાસકો ! તમે તેની સ્તુતિ કરો. (૮)

૨૫૧. ઉદુ ત્યે મધુમત્તમા ગિર સ્તોમાસ ઈરતે ।

સત્રાજિતો ધનસા અક્ષિતોતયો વાજયન્તો રથાઙ્ગવ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : **ત્યે ઉ-તે** ફરી **મધુમત્તમાઃ**-અધિક મધુર **ગિરઃ**-સ્તુતિઓ **સ્તોમાસઃ**-પ્રશંસા વચન **ઉદીરતે**-ઉચ્ચારિત થઈ રહી છે **સત્રાજિતઃ**-સમસ્ત સંઘર્ષોને જીતનારા **ધનસાઃ**-અમૃત ધનવાળા **અક્ષિતોતયઃ**-અક્ષીણ રક્ષાવાળા પરમાત્માના **વાજયન્તઃ**-અમૃતભોગને ચાહતા **રથાઃ-ઙ્ગવ**-રથોની નિરંતર ગતિની સમાન ગતિ કરે છે-આગળ વધ્યા કરે છે. (૯)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! અમારી સ્તુતિઓ અને પ્રશંસા વચન બહુ જ મધુર નિરંતર ઉચ્ચારિત થઈ રહ્યાં છે. એ સંઘર્ષોને જીતનારી, અમૃતભોગોવાળી, ક્ષીણ ન થનારી, રક્ષાવાળી છે. પોતાના અમૃતભોગને ચાહતા રથોની સમાન તેજ ગતિ કરે છે. (૯)

૨૫૨. યથા ગૌરો અપા કૃતં તૃષ્યન્નેત્યવેરિણમ્ ।

આપિત્વે નઃ પ્રપિત્વે તૂયમા ગહિ કણવેષુ સુ સચા પિબ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : **યથા-જેમ ગૌરઃ**-મૃગ-હરણ **તૃષ્યન્**-તરસથી પીડિત થઈને **ઈરિણમ્**-ધાસ આદિ ઔષધિઓથી

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૦૩

તૃતીય અધ્યાય

ન હંકાયેલ નિર્મળ દેખાતા અપાકૃતમ્-જલાશયમાં અવ-એતિ-અવતરિત થતાં દોડીને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ આપિત્વે પ્રપિત્વે-બંધુત્વ પ્રાપ્ત થતાં ન:-અમને તૂયમ્-આગહિ-હે પરમાત્મન્ ! તું શીઘ્ર પ્રાપ્ત થા. કળ્પવેષુ સચા સુપિબ-અમારી-મેધાવી ઉપાસકોની અંદર સાક્ષાત્ થઈને અમારી સાથે સંબંધ બાંધીને, સુંદર ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! જેમ તૃષાતુર હરણ ઘાસ વગેરેથી ન હંકાયેલ જલાશયને શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ તું અમારા બંધુત્વને પ્રાપ્ત કરીને, અમે મેધાવી ઉપાસકોમાં પ્રાપ્ત-સાક્ષાત્ થઈને, અમારી સાથે બંધુત્વનો સંબંધ કર, અમારા સુંદર ઉપાસનારસનું પાન કર્યા કર-સ્વીકાર કર્યા કર. (૧૦)

ખંડ-૩

૨૫૩. શઙ્ઘ્યૂ૩ષુ શચીપતે ઇન્દ્ર વિશ્વાભિરૂતિભિઃ ।

ભગં ન હિ ત્વા યશસં વસુવિદમનુ શૂર ચરામસિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : શચીપતે શૂર ઇન્દ્ર-હે પ્રજાનો-પ્રજાવાળા ચેતનોના તથા કર્મી-કર્મવાળા-ક્રિયાવાળા જડ પદાર્થોના સ્વામી પરાક્રમી પરમાત્મન્ ! તું વિશ્વાભિઃ-ઋતિભિઃ-સમસ્ત રક્ષા વિધિઓથી પ્રજાન રક્ષાઓ ક્રિયા રક્ષાઓથી ઉ-નિશ્ચય સુશઙ્ઘિ-રક્ષા કરવામાં શક્તિશાળી છો પૂર્ણ સમર્થ છો યશસં ત્વા હિ ભગં ન-યશવાળા જેથી અમારો યશ થાય એવો તું ઐશ્વર્ય સ્વરૂપની સમાન વસુવિદમ્-અધ્યાત્મધન-મોક્ષ ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરાવનારના પ્રત્યે અનુચરામસિ-પોતાને સમર્પિત કરીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : હે પ્રજાનો પ્રજાવાળા ચેતનો તથા કર્મ કલાપો ક્રિયાવાળા જડ પદાર્થોના સ્વામી, પરમવીર પરાક્રમી પરમાત્મન્ ! તું તારી સમસ્ત રક્ષાઓ, પ્રજાન રક્ષાઓ અથવા ક્રિયા રક્ષાઓ દ્વારા અમારી રક્ષા કરવામાં પૂર્ણ સમર્થ છો, ઐશ્વર્યવાનની સમાન યશોરૂપ યશના નિમિત્ત રૂપ મોક્ષ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરાવનારના પ્રત્યે અમે પોતાને સમર્પણ કરીએ છીએ. (૧)

૨૫૪. યા ઇન્દ્ર ભુજ આભરઃ સ્વર્વા અસુરેભ્યઃ ।

સ્તોતારમિન્મઘવન્નસ્ય વર્ધય યે ચ ત્વે વૃક્તબર્હિષઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મન્ ! તું સ્વર્વાન્-અમારા માટે વિશેષ સુખવાળા-સુખદાતા બનીને અસુરેભ્યઃ-માનવતાથી અસ્ત-વ્યસ્ત બનેલા જનોને અતિરિક્ત કર-છોડીને વંચિત કર યાઃ-ભુજઃ-આભરઃ-જે ભોગનારી સામગ્રી સમગ્રરૂપથી તું ધારણ કરી રહ્યો છે. અસ્ય-એ ભોગ સામગ્રીઓથી મઘવન્-ધનવાન પરમાત્મન્ ! સ્તોતારમ્ ઇત્-સ્તોતાઓની અવશ્ય વર્ધય-વૃદ્ધિ કર ચ-અને યે-જે ત્વે-કોઈ વૃક્તબર્હિષઃ-પ્રવૃક્ત-પ્રકટ કરેલ જ્ઞાન અગ્નિ જેણે એવા અસુર વિરોધી દેવવૃત્તિવાળા છે.

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! તું અસુરોને વંચિત કરી લે, જે પ્રશસ્ત ભોગ સામગ્રી ધારણ કરે છે, તેથી વિપરીત જ્ઞાનાગ્નિ પ્રદીપ્ત કરનારા સ્તોતાજન છે, તેને તે-સામગ્રીથી પ્રવૃદ્ધ કરે છે. (૨)

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૦૪

તૃતીય અધ્યાય

૨૫૫. પ્ર મિત્રાય પ્રાર્યમ્ણે સચથ્યમૃતાવસો ।

વસ્થ્યેઽ વરુણે છન્દ્યં વચઃ સ્તોત્રં રાજસુ ગાયત ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઋત્તાવસો-હે સત્ય ધનવાળા ઉપાસક ! મિત્રાય-મિત્રરૂપ સ્નેહી સાથી ઇન્દ્ર પરમાત્માને માટે સચથ્ય-છન્દ્યં વચઃ સ્તોત્રમ્-સેવનીય-ઉપાસનીય સ્વાભિપ્રાય અનુરૂપ વચન સ્તુતિ સમૂહને પ્ર-ગાયત-પ્રકૃષ્ટ રૂપ ગા-બોલ વસ્થ્યે વસ્થો પ્ર-ધરમાં રહેનાર-હૃદયમાં વસનાર વરુણરૂપ-વરણ કરવા યોગ્ય ઇન્દ્ર પરમાત્માના નિમિત્તે પણ તું પ્રકૃષ્ટ ગાન કર રાજસુ-એ રાજરૂપોને માટે પ્રકૃષ્ટ ગાન કર. (૩)

ભાવાર્થ : હે ઉપાસક ! તું મિત્રરૂપ સ્નેહી, સંસારવ્યાપી, વરુણરૂપ વરણીય હૃદયવાસી પરમાત્મા, અર્ચ્યમારૂપ આશ્રયદાતા મોક્ષવાસી પરમાત્માને માટે ઉપાસનીય, સ્વાભિપ્રાયાનુરૂપ સ્તુતિ વચનનું ઉત્તમ ગાન કર. (૩)

૨૫૬. અભિ ત્વા પૂર્વપીતય ઇન્દ્ર સ્તોમેભિરાયવઃ ।

સમીચીનાસ ઋઘ્ભવઃ સમસ્વરન્ રુદ્રા ગૂણન્ત પૂર્વ્યમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા ! ત્વા પૂર્વ્યમ્-અભિ-તને પૂર્વતઃ સૃષ્ટિથી પૂર્વે પણ વર્તમાન અથવા શ્રેષ્ઠોમાં શ્રેષ્ઠને લક્ષ્ય કરીને પૂર્વપીતયે-તારા ઉપાસકો પોત-પોતાના ઉપાસનારસોનું પૃથક્ પાન કરાવવા-સ્વીકાર કરાવવા માટે અથવા તારા દર્શનામૃતનું પ્રથમ પાન કરવા માટે સ્તોમેભિઃ-વિવિધ સ્તુતિ વચનોથી આયવઃ-જન પ્રાર્થીજન સમીચીનાસ-ઋઘ્ભવઃ-સમ્યક્ ગતિવાળા મેધાવી લોકો સમસ્વરન્-સંશબ્દ-સંસ્તવન નિરંતર સ્તુતિ કરે છે રુદ્ધાઃ-ગુણન્ત-સ્તોતા-ઉપાસક જન ગુણગણ વર્ણન કરે છે. (૪)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ! તને પોત-પોતાના ઉપાસનારસનું પૃથક્ પાન કરાવવા-સ્વીકારવા માટે અથવા તારા દર્શનામૃતનું પ્રથમ પાન કરવા માટે તારા ત્રણ પ્રકાર માનનારા પ્રાર્થીજન સમ્યક્ ગતિવાળા સ્તુતિ કરનારા, મેધાવી મહાનુભાવ તથા ઉપાસના કરનારા જીવનમુક્ત તારી અર્ચના-ગુણગાન કરે છે, અમે પણ એ ત્રણેયમાં તારી ઉપાસના કરીને અમૃતનું સેવન કરીએ. (૪)

૨૫૭. પ્ર વ ઇન્દ્રાય બૃહતે મરુતે બ્રહ્માર્ચત ।

વૃત્રં હનતિ વૃત્રહા શતક્રતુર્વૃત્રેણ શતપર્વણા ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : મસ્તઃ-હે અધ્યાત્મયજ્ઞના યાજક ઉપાસનાજનો ! વઃ-તમે બૃહતે-ઇન્દ્રાય-મહાન પરમાત્માને માટે બ્રહ્મ પ્ર-અર્ચત-તમારી પાસે તમારી મહાન વસ્તુ તમારું મન છે. તે મનને અર્પિત કરો શતક્રતુઃ-

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૦૫

તૃતીય અધ્યાય

અનેક પ્રજ્ઞાન અને કર્મોવાળો **વૃત્રહા**-પાપનાશક **શતપર્વણા વજ્રેણ** બહુજ શક્તિ સંધાનવાળા શાસનથી **વૃત્રં હનતિ**-પાપનો નાશ કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : અધ્યાત્મયજ્ઞના યાજક ઉપાસકો ! મહાન પરમાત્માને માટે પોતાના મનને અર્પણ કરો. તે અનેક પ્રજ્ઞાન અને કર્મોવાળો, પાપ સંકલ્પનો નાશક, બહુજ શક્તિ સંધાનવાળા શાસન દ્વારા તમારા મનના પાપોનો નાશ કરે છે. (૫)

૨૫૮. ^{૩ ૧ ૨૨} **બૃહદિન્દ્રાય ગાયત મરુતો વૃત્રહન્તમમ્ ।**

^{૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} **યેન જ્યોતિરજનયન્નૃતાવૃધો દેવં દેવાય જાગૃવિ ॥ ૬ ॥**

પદાર્થ : **મસ્ત**:-અધ્યાત્મયજ્ઞના યાજક ઉપાસક જનો ! **વૃત્રહન્તમં** દેવાય-ઇન્દ્રાય-વૃન્તહન્તા - પાપજ્ઞાનનાશક પરમાત્મ દેવને માટે **બૃહત્-ગાયત-ખૂબજ** ગુણગાન કરો **યેન-જે** ગુણગાન કર્મથી **ન્નૃતાવૃધ**:-પરમાત્મજ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરનારા **દેવં જાગૃવિ જ્યોતિઃ**:-અજનયન્ દિવ્ય-અલૌકિક જાગરણશીલ જ્યોતિને પોતાની અંદર પ્રાદુર્ભૂત કરે છે. (૬)

ભાવાર્થ : હે અધ્યાત્મયજ્ઞના યાજક ઉપાસકો ! પાપ જ્ઞાનનાશક પરમાત્મ દેવને માટે ખૂબજ ગુણગાન કરો, જેથી પરમાત્મ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરનારા દિવ્ય જાગૃત-નિરંતર ચેતનાવાળી જ્યોતિને પોતાની અંદર પ્રકટ કર્યા કરે છે. (૬)

૨૫૯. ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૩ ૧ ૨} **ઇન્દ્ર ક્રતું ન આ ભર પિતા પુત્રેભ્યો યથા ।**

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨} **શિક્ષા ણો અસ્મિન્પુરુહૂત યામનિ જીવા જ્યોતિરશીમહિ ॥ ૭ ॥**

પદાર્થ : **પુસ્કૂત**-અનેક પ્રકારથી આમંત્રિત કરવા યોગ્ય **ઇન્દ્ર**-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! **પુત્રેભ્યઃ**-**યથા પિતા**-પુત્રોને માટે પિતાની સમાન **ત્રઃ ક્રતુમ્ આભર**-અમારા માટે પ્રજ્ઞાન-શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન સોંપી દે **નઃ-શિક્ષા**-અમને સર્વસ્વ ગુણ સંપત્તિ પ્રદાન કર **અસ્મિન્-યામનિ**-આ સંસાર યાત્રામાં **જીવાઃ-જ્યોતિઃ**-**અશીમહિ**-અમે જીવતાં-જીવનમાં જ તારી જ્યોતિ પ્રાપ્ત કરી શકીએ. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું અમારો પિતા છે, અમે તારા પુત્રો છીએ, પુત્રોની અંદર જેમ પિતા પોતાનાં પ્રજ્ઞાને ભરે છે અને સર્વસ્વ પ્રદાન કરે છે, તેમ તું પણ પ્રદાન કર; તથા ગુણ સંપત્તિનું પણ પ્રદાન કરી દે, તેથી આ સંસાર યાત્રામાં માર્ગ નિર્દેશ કર કે, અમે સંસારના ભિન્ન-ભિન્ન માર્ગોમાં કેવી રીતે ચાલીએ, અહીં જીવનની સફળતા પ્રાપ્ત કરીએ, પુનઃ જીવતાં-જીવનમાં જ તારી અનુપમ જ્યોતિને પ્રાપ્ત કરી શકીએ. (૭)

૨૬૦. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **મા ન ઇન્દ્ર પરા વૃણંભવા નઃ સધમાદ્યે ।**

^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **ત્વં ન ઋતી ત્વમિન્ન આપ્યં મા ન ઇન્દ્ર પરાવૃણક્ ॥ ૮ ॥**

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે પરમાત્મન્ ! **નઃ-મા પરાવૃણક્**-અમારો ત્યાગ ન કર-અમને દૂર ન કર. **નઃ-**

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૦૬

તૃતીય અધ્યાય

સઘમાદ્યે ભવ-અમારી સાથે આનંદગૃહ-હૃદયમાં વિરાજમાન થા. ત્વં ન:-ઝૂતી-તું અમારું રક્ષા શરણ છે ત્વં ઇત્-તું જ ન: આપ્યમ્-અમને પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય મિત્ર છે ઇન્દ્ર-પરમાત્મન્ ! ન: મા પરાવૃણક્-હાં, અમારો ત્યાગ કરીશ નહિ. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું અમારો ત્યાગ અર્થાત્ દૂર ન કર, પરન્તુ અમારી સાથે હર્ષ-આનંદગૃહ-હૃદયગૃહમાં વિરાજમાન થા, કારણકે તું અમારું રક્ષા શરણ છે અને તું જ પ્રાપ્તવ્ય સહજ મિત્ર છે, તેથી આશા છે કે અમારો ત્યાગ કરીશ નહિ. (૮)

૨૬૧. વયં ઘ ત્વા સુતાવન્ત આપો ન વૃક્તબર્હિષઃ ।

પવિત્રસ્ય પ્રસ્ત્રવણેષુ વૃત્રહન્ પરિ સ્તોતાર આસ્મતે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વૃત્રહન્-હે પાપનાશક પરમાત્મન્ ! પવિત્રસ્ય-તારા પવિત્રના વયં ઘ સુતાવન્ત:-અમે તો નિષ્પન્ન ઉપાસનારસવાળા વૃક્તબર્હિષઃ-પ્રકટેલ જ્ઞાનાગ્નિવાળા સ્તોતાર:-ઉપાસકો ત્વા પરિ-આસ્મતે 'આસ્મહે'-તારા આશ્રયે બેસે છે આપ:-ન પ્રસ્ત્રવણેષુ-જેમ પ્રસ્ત્રવણ સ્થાનો-જળાશયો-તળાવ, સરોવર-સાગરમાં પરિનિષ્ઠિત થઈ જાય છે-આશ્રિત થાય છે. (૯)

ભાવાર્થ : પાપનાશક પરમાત્મન્ ! તારી પવિત્રકારકની અમે સ્તુતિકર્તા ઉપાસનારસ નિષ્પાદક પ્રકટેલ જ્ઞાનાગ્નિવાળા તારા આશ્રયમાં પરિનિષ્ઠિત છીએ, જેમ વિવિધ જળ પોતાનામાં જનાર તળાવ, સરોવર, સમુદ્ર આદિ જળાશયોમાં પરિનિષ્ઠિત થાય છે. (૯)

૨૬૨. યદિન્દ્ર નાહુષીષ્વા ઓજો નૃમ્ણં ચ કૃષ્ટિષુ ।

યદ્વા પઞ્ચ ક્ષિતીનાં દ્યુમ્નમા ભર સત્રા વિશ્વાનિ પૌંશ્વસ્યા ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-પરમાત્મન્ ! નાહુષીષુ કૃષ્ટિષુ-રાગ બંધનને સળગાવી દેનારા કૃષ્ટિ-વિશિષ્ટ દેહ પ્રશસ્ત શરીરો-જીવન મુક્તોમાં યત્-ઓજ:-નૃમ્ણં ચ-આ-આભર-જે તેજ-આત્મિક પ્રતાપ અને બળ-પરમાત્મતેજ હોય છે તેને ભરી દે યત્-વા અને જે ક્ષિતીનામ્-અજ્ઞાનનો ક્ષય કરનારા જ્ઞાનીઓ-મુમુક્ષુઓના પઞ્ચ-જ્ઞાન પંચક-જ્ઞાનેન્દ્રિય વિષયક ભોગ પ્રવૃત્તિથી રહિત સંયમ શુભ જ્ઞાન વૈરાગ્ય પરમાત્મ દર્શન છે તથા દ્યુમ્નમ્-યશ છે સત્રા-સત્ય-સદાચાર છે વિશ્વાનિ પૌંશ્વસ્યા-સમસ્ત પૌરુષ-સાહસ-કર્મેન્દ્રિયો અને શરીર પર પૂર્ણ અધિકાર રહે છે તેને આભર-અમારી અંદર આભરિત કર-ભરી દે. (૧૦)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! રાગનામક બંધનને બાળનારા-આકૃષ્ટ અથવા પ્રશસ્ત દેહવાળા આત્માઓમાં જે આત્મબળ અને પરમાત્મતેજ છે તથા જે અજ્ઞાનનો ક્ષય કરનારા જ્ઞાની મુમુક્ષુઓમાં જ્ઞાનપંચક-પાંચેય જ્ઞાનેન્દ્રિયોનું શુભ જ્ઞાન, યશ, સંયમ, સદાચાર અને સમસ્ત સાહસ છે, તેને અમારી-ઉપાસકોની અંદર ભર - ભરે છે; તે તારી મહાન કૃપા છે.

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૦૭

તૃતીય અધ્યાય

ખંડ-૪

૨૬૩. સત્યમિત્થા વૃષેદસિ વૃષજૂતિર્નોઽવિતા ।

વૃષા હ્યુગ્ર શૃણ્વિષે પરાવતિ વૃષો અર્વાવતિ શ્રુતઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઉગ્ર-હે તેજસ્વીન્ પરમાત્મન્ ! વૃષાજૂતિઃ-સમસ્ત સુખવર્ષકોની ગતિ-આશ્રય થયેલ નઃ અવિતા-તું અમારો રક્ષક છે. વૃષા હિ પરાવતિ શૃણ્વિષે-સુખવર્ષક જ ભવિષ્યમાં સાંભળવામાં આવશે વૃષા ડ અર્વાવતિ શ્રુતઃ-સુખવર્ષક જ નજીકના ભૂતમાં સાંભળ્યા હતા. ઇત્થા સત્ય વૃષા-ઇત્-અસિ-એ કારણે તું જ સાચો સુખવર્ષક છે. (૧)

ભાવાર્થ : હે તેજસ્વી પરમાત્મન્ ! તું સુખવર્ષકોની ગતિ આશ્રયભૂમિ છે કોઈપણ સુખ તારા વિના સ્વતંત્ર સુખવર્ષક નથી, તું અમારો રક્ષક છે, તું સુખવર્ષક અત્યારે પણ સાંભળવામાં આવે છે અને આગળ પણ સુખવર્ષક સાંભળાશે, તેથી તું જ સાચો સુખવર્ષક છે, તને છોડીને ક્યાં જઈએ ? (૧)

૨૬૪. યચ્છક્રાસિ પરાવતિ યદર્વાવતિ વૃત્રહન્ ।

અતસ્ત્વા ગૌર્ભિર્દ્યુમેદિન્દ્ર કેશિભિઃ સુતાવાં આ વિવાસતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વૃત્રહન-શક્ર દ્યુમત્-ઇન્દ્ર-હે પાપનાશક, સર્વ શક્તિ સંપન્ન, સ્વપ્રકાશસ્વરૂપને પ્રાપ્ત પરમાત્મન્ ! તું કેશિભિઃ-જ્ઞાન રશ્મિયુક્ત બળોથી યદ-જ્યારે પરાવતિ-દૂર સ્થાનમાં યદ-જ્યારે અર્વાવતિ-સમીપ સ્થાનમાં પણ અસિ-છે અતઃ-તેથી ત્વા-તને સુતાવાન્-ઉપાસનારસવાળો ઉપાસક ગૌર્ભિઃ-સ્તુતિઓથી આવિવાસતિ-સમગ્ર રૂપથી ઉપાસિત કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : હે પાપનાશક, સર્વશક્તિમાન, સ્વપ્રકાશસ્વરૂપમાં વિરાજમાન પરમાત્મન્ ! તું તારી જ્ઞાનરશ્મિ યુક્ત બળોથી દૂર દેશમાં અતિ દૂર દેશમાં અને નજીક દેશમાં-અતિ નજીક દેશમાં પણ રહેલ છે. એ કારણે ઉપાસનારસવાળો ઉપાસક પોતાની સ્તુતિઓ દ્વારા સરળતાથી તારી ઉપાસના કરે છે. (૨)

૨૬૫. અભિ વો વીરમન્ધસો મદેષુ ગાય ગિરા મહા વિચેતસમ્ ।

ઇન્દ્રં નામ શ્રુત્યં શાકિનં વચો યથા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વઃ-હે ઉપાસકો ! તમે અન્ધસઃ-મદેષુ-આધ્યાત્મિક - સમગ્ર રૂપથી ધ્યાન કરવા યોગ્ય પરમાત્માના અર્ચન સ્તવન-ઉપાસન પ્રસંગોમાં વીરે વિચેતસમ્-પરાક્રમી વિશેષ જ્ઞાની-સર્વત્ર, શ્રુત્યં શાકિનમ્-શ્રવણીય શક્તિમાન ઇન્દ્રં નામ-પ્રસિદ્ધ પરમાત્માની મહાગિરા- મહત્ત્વવાળી સ્તુતિથી વચઃ-યથા-વાણીની શક્તિ અનુસાર અભિગાય-નિરંતર ગાન-ગુણગાન કરો. (૩)

ભાવાર્થ : હે ઉપાસકો ! તમે સમગ્રરૂપથી ધ્યાન કરવા યોગ્ય પરમાત્માથી સ્તુતિ પ્રસંગોમાં પરાક્રમી,

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૦૮

તૃતીય અધ્યાય

સર્વજ્ઞ, શ્રોતવ્ય સર્વ શક્તિમાન-પ્રસિદ્ધ પરમાત્માના જ્યાં સુધી વાણીની શક્તિ ગાઈ શકે ત્યાં સુધી નિરંતર ગુણગાન કરો. (૩)

૨૬૬. ^{૧ ૨}ઇન્દ્ર ^{૩ ૧ ૨}ત્રિધાતુ ^{૩ ૨}શરણં ^{૩ ૧ ૨}ત્રિવસ્થુથં ^{૩ ૧ ૨}સ્વસ્તયે ।

^{૩ ૧ ૨}છર્દિયં ^{૩ ૧ ૨}ચ્છ મઘવદ્ભ્યશ્ચ ^{૩ ૧ ૨}મહ્યં ^{૩ ૧ ૨}ચ ^{૩ ૧ ૨}યાવયા ^{૩ ૧ ૨}દિદ્યુમેભ્યઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! **સ્વસ્તયે**-સુ-અસ્તિ-સુંદર અસ્તિત્વ, સ્વ આત્મ સ્વરૂપને માટે, પોતાના અવિનાશી-અમરત્વને માટે, **મહ્યં ચ**-મારા-ઉપાસકને માટે તથા **ભ્યઃ**-મઘવદ્ભ્યઃ-**ચ**-એ મારા જેવા અધ્યાત્મયજ્ઞવાળાને માટે પણ **ત્રિધાતુ**-ત્રણ - સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના રૂપ પરમાત્માને ધારણ કરવાના સાધનોથી સિદ્ધ થનાર **ત્રિવસ્થુ**-તૃતીય ધામ મોક્ષમાં ઈન્દ્રિય, મન, આત્મામાંથી આત્મા દ્વારા વરણયી મોક્ષધામમાં, અથવા ત્રણ સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ શરીરનું વારણ-નિવૃત્તિ જેમાં થઈ જાય એવા મોક્ષધામ **છર્દિ**-સંદીપ્ત પ્રકાશમય - જ્યોતિર્મય **શરણમ**-ઘરને **ચ્છ**-પ્રદાન કર **દિદ્યુ** યાવય-અમારા અધ્યાત્મયજ્ઞને ખંડિત કરનારા બાણ અથવા વજ્રની સમાન બાધક પાપ અથવા વાસના ભાવને પૃથક્-દૂર કરી દે. (૪)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું **સ્વસ્તિ-સુંદર અસ્તિત્વ** - પોતાના સ્વરૂપ અમરત્વને માટે મારા-ઉપાસકને માટે, મારા જેવા અધ્યાત્મયજ્ઞ-સેવન કરનારા ઉપાસકોને માટે પણ તને ધારણ કરાવનાર સ્તુતિ, પ્રાર્થના ઉપાસનાથી સિદ્ધ થનાર-પ્રાપ્ત થનાર તૃતીય ધામ કે, જેમાં સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ ત્રણેય શરીરોનું વારણ-નિવૃત્તિ થઈ જાય છે, એવા મોક્ષરૂપ જ્યોતિર્મય ઘરને આપની કૃપાથી પ્રદાન કર, જ્યાં અમે અમારા અમર સ્વરૂપને તારા પરમ અમૃત આનંદને પ્રાપ્ત કરી શકીએ. તેથી અધ્યાત્મયજ્ઞને ખંડિત કરનારા બાણ અથવા વજ્રની સમાન બાધક કોઈપણ બાધક પાપ અથવા વાસનામય ભાવને દૂર રાખ-દૂર કર. (૪)

૨૬૭. ^{૧ ૨}શ્રાયન્તઙ્ગવ ^{૩ ૨ ૩}સૂર્ય ^{૨૨}વિશ્વેદિન્દ્રસ્ય ^{૨૨}ભક્ષત ।

^{૧ ૨}વસૂનિ ^{૩ ૧ ૨}જાતો ^{૩ ૧ ૨}જનિમાન્યો ^{૩ ૧ ૨}જસા ^{૩ ૧ ૨}પ્રતિ ^{૩ ૧ ૨}ભાગં ^{૩ ૧ ૨}ન ^{૨૨}દીધિમઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **સૂર્યમ** ઇવ **શ્રાયન્ત**-જેમ કિરણો સૂર્યને આશ્રિત રહે છે, તેમ ઉપાસક ઇન્દ્ર-પરમાત્માને આશ્રિત રહે છે. **ઇન્દ્રસ્ય**-પરમાત્માના **વિશ્વા** જાતા **જનિમાનિ**-ઇત-ઉ-સર્વ પ્રસિદ્ધ થયેલ-સાક્ષાત્ થયેલ, પ્રસિદ્ધ થનાર-સાક્ષાત્ થનાર અમૃતભોગ ધનોને પણ અવશ્ય **ભક્ષત**-સેવન કરવા ઇચ્છુક થયેલ-પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છુક થયેલ **ઓજસા** **ભાગં ન પ્રતિ દીધિમઃ**-પોતાના આત્મિક બળ તેજ સ્વરૂપથી તે ભજનીય ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માનો અમે સાક્ષાત્ અનુભવ કરીએ. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ કિરણો સૂર્યને આશ્રિત બનીને રહે છે, તેમ ઉપાસક મોક્ષમાં પરમાત્માને આશ્રિત થઈને રહે છે. પરમાત્માના સમસ્ત સાક્ષાત્ થયેલા અને થનારા અમૃત ભોગ ધનોને પણ અવશ્ય સેવન કરવાને ઇચ્છુક થયેલ-પ્રાપ્ત કરવાને ઇચ્છુક થયેલ પોતાના આત્મિક બળ, તેજ સ્વરૂપથી તે ભજનીય

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૧૦

તૃતીય અધ્યાય

૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
સત્રા વિશ્વસ્ય પરમસ્ય રાજસિ ન કિદ્ધા ગોષુ વૃણવતે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન્ પરમાત્મન્ ! અવમં વસુ-જેને અમે ઇન્દ્રિયો દ્વારા ભોગવીએ છીએ તે સેવનીય યોગ્ય ધન તવ:-ઇત્-તારું જ છે મધ્યમં ત્વં પુષ્યસિ-તેનાથી ઉપર બીજું મનોગ્રાહ્ય-મન દ્વારા સેવનીય જ્ઞાન-ધન-વેદ જેનું મન દ્વારા સેવન કરીએ છીએ તેને તું પોષણ આપે છે-રક્ષિત કરે છે વિશ્વસ્ય પરમસ્ય રાજસિ-સ્વાત્મામાં પ્રવેશ યોગ્ય અન્તિમ મોક્ષાનંદ અમૃતધનનું તું સ્વામિત્વ કરે છે જેને અમે સ્વ આત્માથી ભોગવીએ છીએ, તેથી ગોષુ-વાણીઓમાં-વાણીઓ દ્વારા સત્રા-યથાવત્ પૂર્ણ રૂપથી ત્વા-તારું ન કિ:-વૃણવતે-કોઈપણ જન વિવરણ કરી શકતા નથી. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું અદ્ભુત સ્વામી છે, તું ઇન્દ્રિયોથી ભોગવા યોગ્ય ધન-ભોગધનનો સ્વામી છે, મનથી સેવન કરવા યોગ્ય જ્ઞાન-વેદરૂપ ધનનો સ્વામી છે અને આત્મા જેમાં પ્રવવિષ્ટ થાય તેવા આત્માના દ્વારા મોક્ષાનંદ અમૃત ધનનો પણ સ્વામી છે; તેથી તારું-સ્વામીનું વાણીઓ દ્વારા યથાર્થ વિવરણથી પ્રકટ કથન કરનાર જન કોઈ નથી. તારું જેટલું સ્તવન કરવામાં આવે છે, તે મનુષ્ય વાણીથી અત્યલ્પ જ કરી શકાય છે. (૮)

૨૭૧. ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨
ક્વેયથ ક્વેદસિ પુરુત્રા ચિદ્ધિ તે મનઃ ।

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
અલર્ષિ યુધ્મ ખજકૃત્ પુરન્દર પ્ર ગાયત્રા અગાસિષુઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : યુધ્મઋજકૃત્-પુરન્દર-હે પાપોથી સંગ્રામ કરનાર યોદ્ધા પાપ શરીરોને વિદીર્ષ કરનાર પરમાત્મન્ ! તું પુસ્ત્રા-અનેક ઉપાસક જનોમાં તે ચિત્ હિ-મનઃ-તારા માટે જ નિરંતર મન છે ક્વ-ઇયથ ક્વ-ઇત્-અસિ-કે તું ક્યાં ગયો હતો, ક્યાં છે ? અલર્ષિ-તું આવ ગાયત્રા પ્ર-અગાસિષુઃ-ઉપાસક લોકો પ્રકૃષ્ટ સ્તુતિ ગાન ગાય છે. (૯)

ભાવાર્થ : હે પાપોથી સંગ્રામ કરનાર યોદ્ધા ! પાપાત્માઓ-પાપ શરીરોને વિદીર્ષ કરનાર પરમાત્મન્ ! અનેક ઉપાસકોમાં તારા દર્શન માટે મન લાગેલું હોય છે કે, તું ક્યાં ગયો ? તું ક્યાં છે ? તું આવ-આવી જા. તેઓ એવા ગુણગાનોનું પ્રકૃષ્ટ રૂપથી ગાન કરે છે. (૯)

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨
૨૭૨. વયમેનમિદા હ્યોઽપીપેમેહ વઙ્ગિણમ્ ।

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨
તસ્મા ડ અદ્ય સવને સુતં ભરા નૂનં ભૂષત શ્રુતે ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : વયમ્-અમે એનં વઙ્ગિણમ્-એ ઓજસ્વી પરમાત્માને ઇહ-આ જીવનમાં હ્યઃ-ઇદા-કાલ અને આજ અપીપેમ-સ્તુતિઓથી પ્રવૃદ્ધ કરીએ અને કરીએ છીએ તસ્મૈ-ડ-તેને માટે જ અદ્ય સવને-આરંભ થનાર સ્તુતિ પ્રસંગોમાં સુતંભર' ભરામઃ'-'ઉત્પન્ન ઉપાસનારસને સમર્પિત કરીએ છીએ નૂનમ્-નિશ્ચિત શ્રુતે-શ્રવણ યતુષ્ઠય = શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન, સાક્ષાત્કારથી આભૂષત-પૂજિત કરીએ, ધ્યાન કરીએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : અમોએ એ ઓજસ્વી પરમાત્માની ગઈકાલે સ્તુતિઓથી પ્રવૃદ્ધ કરેલ અને આજે પણ

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૧૧

તૃતીય અધ્યાય

કરીએ છીએ. તેના માટે જ આરંભ થનાર ભાવિ સ્તુતિ પ્રસંગમાં ઉત્પન્ન ઉપાસનારસને સમર્પિત કરીએ છીએ. નિશ્ચિત શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન અને સાક્ષાત્કાર ચતુષ્ટય દ્વારા તેને પૂજિત કરીએ, ધ્યાવે, ધ્યાન કરીએ છીએ. (૧૦)

ખંડ-૫

૨૭૩. યો રાજા ચર્ષણીનાં યાતા રથેભિરધિગુઃ ।

વિશ્વાસાં તરુતા પૃતનાનાં જ્યેષ્ઠં યો વૃત્રહા ગૃણે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ય:-ચર્ષણીનાં રાજા-જે સૂર્યની સમાન જ્ઞાનથી પ્રકાશમાન જનોના રાજા-દીપયિતા-જ્ઞાનદાતા રથેભિઃ-અધિગુઃ-યાતા-રથો-વેગવાન વાહનો દ્વારા જનારના તેમાં પણ અધૃતગમન-અપ્રાપ્ત ગતિવાળા જનાર વિશ્વાસાં પૃતનાનાં તસ્તા-સમસ્ત યુક્ત કરનારી શક્તિઓના તારક-તારનાર પ્રેરક ય:-વૃત્રહા જ્યેષ્ઠ:-જે પાપાજ્ઞાનનાશક મહાન છે ગૃણે-હું તેને સ્તુતિમાં લાવું-તેની સ્તુતિ કરું. (૧)

ભાવાર્થ : જે સૂર્ય સમાન જ્ઞાનપ્રકાશથી પ્રકાશમાન જાનીઓના આદિ ઋષિઓના પ્રકાશક જ્ઞાનદાતા છે, જે તીવ્ર ગતિવાળા વાહનો જનારના પણ-તેમાં તેનાથી પણ અપ્રાપ્ત ગતિવાળો વિભુ-ગતિમાન જનાર છે અને સમસ્ત યુક્ત કરનારી શક્તિઓ-વિદ્યુત્ આદિનો પ્રેરક છે, જે પાપ અજ્ઞાનોનો નાશક અત્યંત મહાન છે, તેની હું સ્તુતિ કરું છું. અર્થાત્ (૧) જ્ઞાન, (૨) ગતિ, (૩) શક્તિ અને (૪) પાપ જ્ઞાન નિવૃત્તિ એ ચારેયના અધિષ્ઠાતા પરમાત્મા છે, તેની સ્તુતિ કરવી જોઈએ. (૧)

૨૭૪. યત ઇન્દ્ર ભયામહે તેતો નો અભયં કૃધિ ।

મઘવજ્ઞગ્ધિ તવ તન્ન ઋતયે વિ દ્વિષો વિ મૃધો જહિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મઘવન-ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! યત:-ભયામહે-જેનાથી અમે ભય પામીએ તત:-ન:-અભયં કૃધિ-તેનાથી અમને અભય કર તવ-અમે તારા છીએ શગ્ધિ-તું સમર્થ છે તત્-તેથી નઃ ઋતયે-અમારી રક્ષા માટે દ્વિષઃ-વિજહિ-દ્વેષ વૃત્તિઓને નષ્ટ કર મૃધઃ-વિ-પાપ ભાવનાઓને વિનષ્ટ કર. (૨)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! જે દુર્ભાવથી અમે ડરીએ છીએ. તેથી અમને અભય કર-તેનું કદીપણ સેવન ન કરીએ, તું એમ કરવામાં સમર્થ છે, તેથી અમે તારી શરણમાં છીએ, તેથી તું અમારી રક્ષા માટે દ્વેષ ભાવનાઓ અને પાપવૃત્તિઓનો અમારામાંથી નાશ કર તેને દૂર રાખ. (૨)

૨૭૫. વાસ્તોષ્પતે ધ્રુવા સ્થૂળશ્ચ સત્રં સોમ્યાનામ્ ।

દ્રપ્સઃ પુરાં ભેત્તા શશ્વતીનામિન્દ્રો મુનીનાં સઘ્વા ॥ ૩ ॥

११२

પદાર્થ : સોમ્યાનામ્-અમે સોમ-ઉપાસનારસના સંપાદક ઉપાસકોના વાસ્તો:-પતે-વાસ સ્થાન હૃદય ગૃહના સ્વામી પરમાત્મન્ ! ધ્રુવા સ્થૂળા-ધ્રુવ, સ્થાપક જીવન સ્તંભ છે અંસત્રમ્-પાપથી બચાવનાર છે ઇન્દ્ર:-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું શશ્વતીનાં પુરામ્-આત્માની સાથે ચાલ્યા આવતા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારનાં સ્થાનોનું ભેત્તા-ઉદ્ઘાટન કરનાર તથા દ્રપ્સ:-હર્ષયિતા-વિકાસ કરનાર મુનીનાં સચ્ચા-મનનશીલ-તારું મનન ચિંતન કરનારાઓનો તું મિત્ર છે. (૩)

ભાવાર્થ : હે ઉપાસનારસ સંપાદક ઉપાસકોના હૃદય ગૃહના સ્વામી પરમાત્મનુ ! તું તેના જીવનનો સ્તંભ-સહારો-આધાર તથા તેને પાપોથી બચાવનાર છે. હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનુ ! તું શરીરમાં આત્માની સાથે પ્રથમ આવનાર મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર શક્તિઓને ઉદ્ઘાટિત કરનાર તથા વિકસિત કરનાર અને તારું મનનશીલ ચિંતન કરનારનો મિત્ર છે. (૩)

२७६. ब॒ण्म॒हाँ अ॒सि सूर्य॑ ब॒डादि॒त्य म॒हाँ अ॒सि।

महस्ते सतो महिमा पनिष्टम मह्ना देव महौ असि ॥ ४ ॥

પદાર્થ : સૂર્ય-હે સરણશીલ સંસારમાં વિભુ-વ્યાપક ગતિથી ચરણશીલ ઈન્દ્ર પરમાત્મન્ ! તું **બદ્ધ-સત્ય**-ખરેખર **મહાન્-અસિ**-મહાન છે-સાંસારિક મહાનથી મહાન વસ્તુથી પણ મહાન છે. **આદિત્ય**-હે અદિતિ-અખંડ સુખ-સંપત્તિના સ્વામી ઈન્દ્ર પરમાત્મન્ ! તું **બદ્ધ**-ખરેખર **મહાન્ અસિ**-મહાન છે **મહઃ-સતઃ-તે મહિમા**-મહાન હોવાથી તારું મહત્વ **અપનિષ્ટમ**-અમારા દ્વારા સ્તુત કરવામાં આવે છે. **દેવ**-હે ધ્યોતન દાન વગેરે ગુણોથી યુક્ત ઈન્દ્ર પરમાત્મન્ ! તું **મહ્વા મહાન્ અસિ**-મહત્વ-ગુણ મહત્વ કે મહિમા દ્વારા મહાન છે. (૪)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! તું સંસારમાં વિભુગતિથી સર્વત્ર ચરણશીલ હોવાથી ખરેખર મહાન છે- સર્વથી મહાન છે, તું અખંડ સુખ-સંપત્તિ મુક્તિનો સ્વામી હોવાથી ખરેખર મહાન છે-નિતાન્ત મહાનથી મહાન છે, તું મહાન હોવાથી તારો મહિમા પ્રશંસિત કરવામાં આવે છે, હે દ્યોતનશીલ દાતા પરમાત્મન્ ! તું મહત્વથી મહાન મહિમા દ્વારા મહાન છે-તારા જેવો સર્વગુણ સંપન્ન અન્ય કોઈપણ નથી. (૪)

२७७. अश्वी रथी सुरुष इद्रोमां यदिन्द्र ते सखा ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २
 श्वात्रभाजा वयसा सचते सदा चन्द्रैर्याति सभामुप ॥ ५ ॥

પદાર્થ : **इन्द्र** હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! **यत्**-કારણ કે **ते** **सखा**-તારો મિત્ર જેને તારો સંગ કરી લીધો એવો સમાગમશીલ ઉપાસક **अश्वी**-પ્રશસ્ત ઈન્દ્રિયરૂપ ઘોડાવાળો સંયમી **रथी**-પ્રશસ્ત શરીરવાળો સ્વસ્થ **सुख्यः**-પ્રશસ્ત સ્વરૂપવાળો શાંત આત્મા **गोमान्**-પ્રશસ્ત વાણીવાળો યથાર્થ વક્તા **इत्**-અવશ્ય ઉક્ત ગુણવાન બની જાય છે **श्वात्रभाजा** **वयसा** **सचते**-શીઘ્રભાક્-શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરનાર જીવનથી સમવેત બને છે **सदाचन्द्रैः**-સમામપયાતિ-સદા આહલાદક ગુણોથી સભામાં ઉપગત-પ્રાપ્ત થાય છે. (પ)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન ! તારો સમાગમ કરનાર ઉપાસક પ્રથમ ઈન્દ્રિયોવાળો સંયમી,

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૧૩

તૃતીય અધ્યાય

પ્રશસ્ત શરીરવાળો સ્વસ્થ, પ્રશસ્ત સુંદર રૂપવાળો શાંતાત્મા, પ્રશસ્ત વાણીવાળો યથાર્થ વક્તા બની જાય છે તથા શીઘ્ર ફળગામી જીવનથી સમસ્ત કાર્યમાં પ્રવેશ કરે છે, સદા આહ્વાદક ગુણોથી સભામાં પ્રાપ્ત થાય છે અને શ્રેષ્ઠ સ્થાન પામે છે. (૫)

૨૭૮. યદ્ દ્યાવ ઇન્દ્ર તે શતં શતં ભૂમીરુત સ્યુઃ ।

ન ત્વા વજ્રિન્ત્સહસ્રં સૂર્યા અનુ ન જાતમષ્ટ રોદસી ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : વજ્રિન્-ઇન્દ્ર-હે ઓજસ્વી ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! યત્-જો તે-તારી સન્મુખ શતં દ્યાવ:-સેંકડો ઘુ લોક પણ હોય ઉત્-અને શતં ભૂમી: સ્યુ:-સેંકડો પૃથિવીઓ હોય સહસ્રં સૂર્યા:-અનેક સૂર્યો પણ હોય ત્વા-અનુ ન-તે તારા અનુરૂપ-સમાન-ગુણ, કર્મ, સ્વરૂપ પ્રતિમાન નથી, રોદસી જાતં ન અષ્ટ-વિશ્વના બન્ને માપનારા ઉત્તર ગોળાર્ધ અને દક્ષિણ ગોળાર્ધ સીમા પ્રાપ્ત પણ તને વ્યાપી શકતા નથી. (૬)

ભાવાર્થ : હે ઓજસ્વી પરમાત્મન્ ! જો તારી સામે સેંકડો ઘુલોક હોય, સેંકડો પૃથિવીઓ હોય અને અનેક સૂર્યો હોય તો પણ તારા અનુરૂપ-ગુણ-કર્મ-સ્વરૂપની સમાન બની શકતા નથી, એક-એક-અલગની શું વાત, સર્વે મળીને તથા વિશ્વને માપનાર બન્ને ઉત્તર અને દક્ષિણ ગોળાર્ધની સીમા-મર્યાદા પણ પ્રસિદ્ધ સર્વત્ર અંદર બહાર રહેલ તને વ્યાપી શકતી નથી, સીમિત કરી શકતી નથી. એવા તને અનંત-આકાશથી પણ પર રહેલને અમે જાણીએ, ધ્યાન કરીએ. (૬)

૨૭૯. યદિન્દ્ર પ્રાગપાગુ દગ્ન્યગ્વા હૂયસે નૃભિઃ ।

સિમા પુરુ નૃષૂતો અસ્યાનવેઽસિ પ્રણર્ધ તુર્વશે ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! યત્-જ્યારે તું નૃભિઃ-પોતાના આત્માને ઉન્નત કરનારા વિદ્વાન ઉપાસકો દ્વારા પ્રાક્-અપ્રાક્-ઉદક્-ન્યક્ક-પૂર્વમાં, પશ્ચિમમાં, ઊર્ધ્વ દિશામાં-ઉત્તરમાં અથવા અધઃદિશામાં-દક્ષિણમાં હૂયસે-આમંત્રિત કરવામાં આવે છે-હૃદયમાં સ્મરણ કરવામાં આવે છે-બેસાડવામાં આવે છે, ત્યારે તું પુરુ સિમ-અત્યંત શ્રેષ્ઠ સર્વ પ્રશસ્ય પરમાત્મન્ ! નૃષૂત:-અસિ-તે નરો-વિદ્વાન ઉપાસકોનો પ્રેરક બને છે-બની જાય છે તથા આનવે-સમગ્ર સ્તુતિ કરનારાઓને માટે પૂર્ણ આત્મસમર્પણ કરનારા ઉપાસકોને માટે તુર્વશે પ્રણર્ધ-અસિ-શીઘ્ર અથવા સ્વ આનંદરસથી પૂર્ણ રસયુક્ત બનાવનાર બની જાય છે. (૭)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું જ્યારે વિદ્વાન ઉપાસકો દ્વારા પૂર્વમાં, પશ્ચિમમાં, ઉત્તરમાં અથવા દક્ષિણમાં સર્વત્ર સ્થાનોમાં અર્થાત્ સર્વત્ર કોઈપણ જ્યાં રહે અથવા જાય, આમંત્રિત કરીને હૃદયમાં સ્મરણ કરવામાં આવે, ત્યારે તું અત્યંત શ્રેષ્ઠ-પૂજ્યતમ તથા તે વિદ્વાનોનો પ્રેરક બની જાય છે; અને સર્વતો ભાવથી આત્મ સમર્પણ કરનાર સ્તોતા-ઉપાસકને માટે શીઘ્ર ઉત્સાહક-આત્મબળદાતા અથવા

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૧૪

તૃતીય અધ્યાય

પોતાના આનંદરસથી રસયુક્ત બનાવનાર બની જાય છે. (૭)

૨૮૦. ^૧કસ્તમિન્દ્ર ^{૨૨}ત્વા ^૩વસવા ^૧મર્ત્યો ^{૨૨}દધર્ષતિ ।

^૩શ્રદ્ધા ^૧હિ ^{૨૨}તે ^૩મઘવન્ ^૧પાર્યે ^૨દિવિ ^૩વાજી ^૨વાજં ^{૨૨}સિષાસતિ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : વસો ઇન્દ્ર-હે સર્વને વસાવનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તં ત્વા-તે તને ક:-મર્ત્ય:-આદધર્ષતિ-કોણ મનુષ્ય પોતાને અનુકૂળ બનાવે છે. મઘવન્-હે ઐશ્વર્યવાન ! શ્રદ્ધા-આંતરિક સદ્ભાવનાથી હિ-જ તે-તારા માટે જે વાજી-વાજવાન-સોમવાન-ઉપાસનારસવાળો વાજમ્-સોમ-ઉપાસનારસને પાર્યે દિવિ-સંસારથી પર વિદ્યમાન દિવ્યધામ-મોક્ષના નિમિત્ત આપવા ઈચ્છે છે-સમર્પણ કરવા ઈચ્છે છે. (૮)

ભાવાર્થ : સર્વને વસાવનાર પરમાત્મન્ ! તને કોણ મરણધર્મા સંસારી મનુષ્ય પોતાને અનુકૂળ બનાવે છે, હા, અમે જાણીએ છીએ કે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ઉપાસનારસવાળો ઉપાસક જ્યારે પોતાના ઉપાસનારસને સંસારની પર રહેલ દિવ્યધામ-મોક્ષના નિમિત્ત તારા માટે શ્રદ્ધાથી સમર્પિત કરવા ઈચ્છે છે-સમર્પિત કરે છે. (૮)

૨૮૧. ^૧ઇન્દ્રાગ્ની ^૨અપાદિયં ^૩પૂર્વાંગાત્ ^{૨૨}પદ્વતીભ્યઃ ।

^૩હિત્વા ^૧શિરો ^{૨૨}જિહ્વા ^૩રાગ્ધ્વચ્ચરત્ ^૧ત્રિંશત્ ^૨પદા ^૩ન્યક્રમીત્ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાગ્ની-હે ઐશ્વર્યવાન તથા પ્રકાશ સ્વરૂપ ઉભયરૂપ પરમાત્મન્ ! પદ્વતીભ્યઃ-વિભાગવાળી શ્રદ્ધાઓ-કામનાઓથી-ગંધકામના, રસકામના, રૂપકામના, સ્પર્શકામના અને શબ્દકામનાઓથી પૂર્વા-પ્રથમ સત્તાવાળી ઇયમ્-અપાત્-વિભાગરહિત-ગંધાદિથી રહિત-માત્ર પરમાત્મા પરાયણ પ્રજ્ઞા-ઋતંભરા બુદ્ધિ અગાત્-ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે શિરઃ-હિત્વા-સંસાર બંધનના શિર રૂપ રાગને પૃથક્ કરીને-દૂર કરીને જિહ્વા-વાણી દ્વારા રાગપત્-ચરત્-ફરી ફરી તારો જપ કરતી ત્રિંશત્ પદાનિ-ત્રીસો મુહૂર્ત-રાત અને દિવસ ન્યક્રમીત્-પસાર કરે છે. (૯)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન અને પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! અલગ અલગ પોતાના પગોથી ભૌતિક વિભાગોવાળી શ્રદ્ધાઓ-ઈચ્છાઓથી પૂર્વ સત્તાવાળી એ ભૌતિક વિભાગ રહિત પરમાત્મ પરાયણ પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિ ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે, જે સંસારનાં બંધનનાં શિર-રાગને દૂર કરીને-હટાવીને વાણી દ્વારા તારો જપ કરતી ત્રીસો મુહૂર્ત-દિવસ અને રાત પસાર કરે છે, તું એવો પ્રેમ પાત્ર-કૃપા કરીને પ્રાપ્ત થા. (૯)

૨૮૨. ^૩ઇન્દ્ર ^૧નૈદીય ^૨એદિહિ ^૩મિતમેધાભિરૂતિભિઃ ।

^૧આ ^૨શન્તમ ^૩શન્તમાભિરભિષ્ટિભિરા ^૧સ્વાપે ^૨સ્વાપિભિઃ ॥ ૧૦ ॥

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૧૫

તૃતીય અધ્યાય

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું **મિતમેધાભિઃ-ઋતિભિઃ**-મિત = એકત્ર રહેલ-અવિચિત્ત અધ્યાત્મયજ્ઞ જેનાથી થઈ રહેલ છે એવી પોતાની રક્ષાઓની સાથે **નેદીયઃ** **ઇત્**-અતિ સમીપ-અમારા આત્મામાં **આ-ઇહિ**- આવ-પ્રાપ્ત થા. **શન્તમ્**-હે અત્યંત કલ્યાણ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું **શન્તમાભિઃ-અભિષ્ટિભિઃ**-આ-અત્યંત કલ્યાણ રૂપ ઈષ્ટપૂર્તિકારક પ્રવૃત્તિઓથી આવ-પ્રાપ્ત થા. **સ્વાપે**-હે પોતાના પણાને પ્રાપ્ત કરાવનાર બંધુ પરમાત્મન્ ! તું **સ્વાપિભિઃ-આ**-સ્વ પોતાપણું પ્રાપ્ત કરાવનારી-પોતાપણાવાળી ભાવનાઓની સાથે આવ-પ્રાપ્ત થા. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું એક-તારા-ઈષ્ટદેવ પર નિર્ભર અધ્યાત્મયજ્ઞ સંપાદનવાળી રક્ષાઓની સાથે અતિ સમીપ-આત્મામાં જ પ્રાપ્ત થા. હે અત્યંત કલ્યાણ સ્વરૂપ ! તું અત્યંત કલ્યાણકારી ઈષ્ટ પૂર્તિકારક પ્રવૃત્તિઓની સાથે આવ-પ્રાપ્ત થા. હે પોતાપણાથી પ્રાપ્ત થનાર બંધુ પરમાત્મન્ ! તું પોતાપણું કરાવનારી - અપનાવનારી ભાવનાઓની સાથે આવ-પ્રાપ્ત થા. (૧૦)

ખંડ-૬

૨૮૩. ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} **ઇત ઋતી વો અજરં પ્રહેતારમપ્રહિતમ્ ।**

^{૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **આશું જેતારં હેતારં રથીતમમતૂર્ત તુગ્રિયાવૃધમ્ ॥ ૧ ॥**

પદાર્થ : **વઃ**-તમે ઉપાસકો ! **ઋતી**-તમારી સંપત્તિની રક્ષાને માટે **અજરમ્**-જરારહિત-સદા એકરસ યુવાન **પ્રહેતારમ્**-પ્રેરિતા-ઉન્નતિના માર્ગે લઈ જનાર, **અપ્રહિતમ્**-અન્યથી અપ્રેરિત-સ્વશક્તિથી વિદ્યમાન, **આશમ્**-વ્યાપનશીલ, **જેતારમ્**-દુષ્ટોનું દમન કરનાર, **હેતારમ્**-વર્ધક, **રથીતમમ્**-અત્યંત રથી-જીવોના રમણસ્થાન-સંસારના સ્વામી, **અતૂર્તમ્**-અપ્રતિહત, **તુગ્રિયા-વૃધમ્**-ઉપાસનારસ લેવા યોગ્ય-ઉપાસનારસ આપવાની ભાવનાની વૃદ્ધિ કરનાર પરમાત્માને **ઇત**-પ્રાપ્ત કરો. (૧)

ભાવાર્થ : હે ઉપાસક જનો ! પોતાની રક્ષાને માટે તમે એકરસ યુવા, ઉન્નત માર્ગ પર પ્રેરિત કરનાર, અન્યથી અપ્રેરિત-સ્વશક્તિ સંપન્ન, વ્યાપનશીલ, દુષ્ટોનું દમન કરનાર, જીવના કર્મોના જ્ઞાતા, મહાન રથના સ્વામી-જીવોનાં રમણ સ્થાન સંસારના સ્વામી, ઉપાસનારસ લેવા યોગ્ય અને આપનારની દેવાની ભાવના અથવા પ્રવૃત્તિના વર્ધક પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરો. (૧)

૨૮૪. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨} **મો ષુ ત્વા વાઘતશ્ચ નારે અસ્મન્નિ રીરમન્ ।**

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨} **આસન્તાદ્વા સધમાદં ન આ ગહીહ વા સન્નુપ શ્રુધિ ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : **મુ**-હે પૂજનીય ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! **ત્વા**-તને **વાઘતઃ-ચન**-તારી તરફ અને વહન કરનાર-પહોંચાડનાર અધ્યાત્મ પ્રવચનકર્તા જન **અસ્મત્**-અમારાથી **આરે**-દૂર **મા-ઉ**-નિશ્ચિત નહિ-કદી

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૧૬

તૃતીય અધ્યાય

નહિ નિરીક્ષન્-વિરત-વિગત-પૃથક્ કરે છે. તેથી આગત્તાત્-વા-દૂરથી પણ સમીપથી પણ ન:-સધસ્થમ-અમારી સાથે થનાર આનંદસ્થાન અધ્યાત્મયજ્ઞમાં અમારી સાથે થનાર સ્થાન અધ્યાત્મયજ્ઞમાં આ ગૃહિ-આવ-સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થા. ઇહ-સન્ વા-અને અહીં અધ્યાત્મયજ્ઞમાં વિરાજમાન થઈને ઉપશ્રુધિ-પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર. (૨)

ભાવાર્થ : હે પૂજનીય પરમાત્મન્ ! તારા તરફથી લઈ જનાર અધ્યાત્મવક્તા મહાનુભાવ તને અમારાથી કદીપણ દૂર કરતા નથી; પરંતુ સંયુક્ત કરે છે. તેથી અમે તેનો સત્સંગ અને સ્વાગત-સત્કાર કરીએ છીએ.

હે પરમાત્મન્ ! અમે જાણીએ છીએ કે, તું દૂર છે અને સમીપ પણ છે. તેથી દૂર સ્વરૂપ વિભુરૂપથી પણ અને સમીપ સ્વરૂપ અન્તર્યામી રૂપથી પણ મારી બહાર અને અંદર રહીને આ અધ્યાત્મયજ્ઞમાં પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર. (૨)

૨૮૫. સુનોતા સોમપાન્ને સોમમિન્દ્રાય વજ્રિણે ।

પચતા પક્તીરવસે કૃણુધ્વમિત્ પૂણન્નિત્ પૂણતે મયઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વજ્રિણે-ઓજસ્વી સોમપાન્ને-ઉપાસનારસનું પાન કરનાર-સ્વીકાર કરનાર ઇન્દ્રાય-પરમાત્માને માટે સોમં સુનોત-ઉપાસનારસને નિષ્પન્ન કરો. અવસે-રક્ષાને માટે પક્તિ: પચત-પરિપકવ કરવા યોગ્ય-સાધવા યોગ્ય ચિત્તવૃત્તિઓને પરિપકવ કરો, અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય દ્વારા સાધો-નિરુદ્ધ કરો. કૃણુધ્વમ્-પુનઃ આત્મસમર્પણ કરો. ઇત્-આ રીતે પૂણતે-ઉપાસનારસ દ્વારા પ્રસન્ન કરતા અથવા ઉપાસનારસ પ્રદાન કરતા ઉપાસકને માટે ઇત્-અવશ્ય પરમાત્મા મયઃ-પૂણન્-સુખ આપતા સદા વિદ્યમાન રહે છે. (૩)

ભાવાર્થ : હે ઉપાસક જનો ! ઉપાસનારસ પાન-સ્વીકાર કરનાર ઓજસ્વી પરમાત્માને માટે ઉપાસનારસને ઉત્પન્ન કરો. એ કારણે પરિપકવ કરવા યોગ્ય-નિરુદ્ધ કરવા યોગ્ય ચિત્તવૃત્તિઓને અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય દ્વારા સાધો-નિરુદ્ધ કરો. પુનઃ આત્મસમર્પણ કરો. આ રીતે ઉપાસનારસ આપનાર ઉપાસકને માટે પરમાત્મા સુખનું દાન-વરદાન આપતો રહે છે. (૩)

૨૮૬. યઃ સત્રાહા વિચર્ષણિરિન્દ્રં તં હૂમહે વયમ્ ।

સહસ્રમન્યો તુવિનૃમ્ણ સત્પતે ભવા સમત્સુ નો વૃદ્ધે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : યઃ-સ્વાહા-જે સત્ર-યજ્ઞ-અધ્યાત્મમાં આવનાર વિચર્ષણિ:-દ્રષ્ટા અન્તર્યામી હોવાથી ઉપાસકના અભિપ્રાયને જાણનાર છે તમ્ 'ત્વામ્' ઇન્દ્રમ્-તે તું ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને વયમ્-અમે હૂમહે-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં આમંત્રિત કરીએ છીએ. સહસ્રમન્યો-હે અત્યંત મનનીય અથવા અત્યંત તેજોમય-અત્યંત દીપ્તિમાન તુવિનૃમ્ણ-અત્યંત મોક્ષ સ્વરૂપ ધનવાળા સત્પતે-સત્પુરુષો ઉપાસકોના પાલક પરમાત્મન્ ! તું સમત્સુ

ઐન્દ્ર કાંડ

૧૧૭

તૃતીય અધ્યાય

નઃ વૃધે ભવ-વિરોધી વૃત્તિઓની સાથેના સંઘર્ષોમાં અમારી વૃદ્ધિ માટે સાથે રહે. (૪)

ભાવાર્થ : જે અધ્યાત્મયજ્ઞમાં આવનાર દ્રષ્ટા અન્તર્યામી રૂપથી ઉપાસકના સદ્ભાવને જાણનાર છે, તે તું ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને અમે અમારા અધ્યાત્મયજ્ઞમાં આમંત્રિત કરીએ છીએ, હે અત્યંત મનન કરવા યોગ્ય અથવા અત્યંત દીપ્તિમાન પ્રકાશસ્વરૂપ બહુ જ ધન મોક્ષ ઐશ્વર્યવાળા તથા સત્પુરુષો ઉપાસકોના પાલક પરમાત્મન્ ! તું વિરોધી વૃત્તિ પ્રવૃત્તિઓના સંઘર્ષોમાં અમારી વૃદ્ધિને માટે છું-સદા રહો. (૪)

૨૮૭. શ્ચીર્ભિર્નઃ શ્ચીર્વસૂ દિવાનક્તં દિશસ્યતમ્ ।

મા વાં રાતિરુપ દસત્કદા ચ નાસ્મદ્રાતિઃ કદા ચ ન ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : શ્ચીર્વસૂ-હે જ્ઞાન જ્યોતિ આપનારી પ્રજ્ઞાથી તથા આનંદરસ આપવાના કર્મથી અમને વસાવનાર-બન્ને રૂપોવાળા-ઈન્દ્ર પરમાત્મન્ ! શ્ચીર્ભિઃ-જ્ઞાનજ્યોતિ નિરંતર પ્રજ્ઞાનોથી અને આનંદરસપ્રદ નિરંતર કર્મોથી નઃ-અમારા દિવા નક્તમ્-દિવસ અને રાત્રિને દિશસ્યતમ્-અતિ સર્જિત કરો, જ્ઞાન-જ્યોતિથી અને આનંદરસથી સંપન્ન કરો, સૂર્ય જેમ દિવસે જ્યોતિથી, ચંદ્રમા જેમ રાત્રિને રસથી સંપન્ન કરે છે. વામ્-અમારે માટે તમારી રાત્રિઃ-દાન-જ્ઞાન જ્યોતિનું દાન આનંદરસનું દાન કદાચન-કદીપણ મા-ન ઉપદસત-ક્ષીણ ન થાય. અસ્મદ્રાતિઃ કદાચન અમારો ઉપાસનારસ તમારા માટે કદીપણ ક્ષીણ ન થાય. (૫)

ભાવાર્થ : હે જ્ઞાન જ્યોતિષ્પ્રદ પ્રજ્ઞાવાળા તથા આનંદરસપ્રદ કર્મવાળા ઉભયરૂપ પરમાત્મન્ ! તમે તમારી ઉક્ત પ્રજ્ઞાઓ તથા કર્મોથી અમારા દિવસને જ્ઞાન જ્યોતિથી અને રાત્રિને આનંદરસથી સંપન્ન કરી દો, તમારું એ અમારા માટેનું જ્ઞાન દાન અને આનંદરસનું દાન કદીપણ ક્ષીણ ન થાય તથા તમારા માટે અમારો ઉપાસનારસ ભેટરૂપ દાન પણ કદી ક્ષીણ ન થાય, અમે જ્ઞાન પૂર્વક દિવસ પસાર કરીએ, જાગીએ અને આનંદપૂર્વક રાત્રિ પસાર કરીએ, સૂઈએ. (૫)

૨૮૮. યદા કદા ચ મીઢુષે સ્તોતા જરેત મર્ત્યઃ ।

આદિદ્ વન્દેત વરુણં વિપા ગિરા ધર્તારં વિવ્રતાનામ્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : મર્ત્યઃ-મરણ ધર્મી જન્મ-મરણમાં પડેલો સંસારી મનુષ્ય સ્તોતા-પરમાત્માનો સ્તુતિકર્તા બનીને યદા કદા-જ્યારે ક્યારેક સુખમાં હોય અથવા દુઃખમાં હોય સંપત્તિમાં હોય કે વિપત્તિમાં હોય મીઢુષે જરેત-સુખ-શાન્તિ વર્ષક પરમાત્માની સ્તુતિ કરે આત્મ-ઇત્-અનન્તર જ-સાથે જ વિવ્રતાનાં ધર્તારમ્-વિવિધ કર્મો સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિ આદિ તથા જીવોના કર્મફળ વિધાન મોક્ષાનંદ પ્રદાન કર્મોના ધર્તા-સંપાદન કર્તા, વસુગમ્-વરણ કરવા યોગ્ય અથવા દુઃખ-અજ્ઞાન નિવારક પરમાત્માનું ગિરા વિપા-વરણ, ભજન, ગુણગાન કરનારી વાણીથી વન્દેત-વંદન કરે-અભિનંદન કરે. (૬)

૧૧૮

ભાવાર્થ : જન્મ-મરણના બંધનમાં પડેલ, જન્મમરણમાં આવનાર મનુષ્ય જ્યારે ક્યારેક સુખમાં અથવા દુઃખમાં હોય, અથવા સંપત્તિ કે વિપત્તિમાં હોય, સાંસારિક સુખ તથા મોક્ષાનંદની વૃષ્ટિ કરનાર પરમાત્માની સ્તુતિ કર્યા કરે. સુખ-સંપત્તિમાં ગર્વરહિત રહેવાનું શાન્તિબળ પ્રાપ્ત થશે અને દુઃખ દરિદ્રતા સંતોષનો સહારો મળશે સાથે સ્તુતિના તે અનેક પ્રકાર સૃષ્ટિ રચનાદિ તથા જીવોના કર્મકળ મોક્ષાનંદ પ્રદાન આદિના વિધાતાનું સ્પષ્ટ કથન કરનાર વાણીથી વંદન, ગુણગાન, ભજન પણ કરેલું જોઈએ, એકાન્તમાં સ્તુતિ-સ્તવન અને સભા-સંમેલનમાં પણ ગુણગાન અને ભજન કરવા જોઈએ. (૬)

૨૮૯. પાહિ ગા અન્ધસો મદ ઇન્દ્રાય મેધ્યાતિથે ।

યઃ સમ્મિશ્લો હર્યોર્યો હિરણ્યય ઇન્દ્રો વજ્રી હિરણ્યયઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : મેધ્યાતિથે-હે પવિત્ર પરમાત્માની પ્રાપ્તિને માટે નિરંતર ગમન કરનાર જીવાત્મનું ! તું અન્ધસઃ-મદે-આધ્યાત્મીય પરમાત્માના સંગથી પ્રાપ્ત થનાર હર્ષ-આનંદને માટે ગાઃ પાહિ-તારી ઈન્દ્રિયોની રક્ષા કર. અનુચિત ભોગોમા ન જવા દે યઃ-જે હર્યોઃ સમ્મિશ્લઃ-ઋક્ અને સામો-સ્તુતિ અને ઉપાસના કરવાથી સમ્યક્ સમાગમને પ્રાપ્ત થનાર યઃ-ઇન્દ્રઃ હિરણ્યયઃ-જે ઇન્દ્ર પરમાત્મા જ્યોતિર્મય છે વજ્રી હિરણ્યયઃ-જે ઓજસ્વી આત્મા બળવાન જ્યોતિર્મય છે. (૭)

ભાવાર્થ : હે પવિત્ર પરમાત્માની પ્રાપ્તિને માટે નિરંતર પ્રગતિશીલ ઉપાસક ! તે સમગ્ર રૂપથી ધ્યાન કરવા યોગ્ય પરમાત્માના આનંદને માટે તારી ઈન્દ્રિયોને અન્યથા ચેષ્ટા-અનુચિત ભોગોથી બચાવ, સંયમ અને સદાચારમાં રાખ, જે પરમાત્માની સ્તુતિ અને ઉપાસના કરવાથી સારી રીતે પ્રાપ્ત થનાર છે. જે પરમાત્મા જ્યોતિર્મય છે, તે પરમાત્મા ખરેખર ઓજસ્વી-આત્મિક બળથી યુક્ત જ્યોતિર્મય છે. (૭)

૨૯૦. ઉભયં શૃણવચ્ચ ન ઇન્દ્રો અર્વાગિદં વચઃ ।

સત્રાચ્ચા મઘવાન્ત્સોમપીતયે ધિયા શવિષ્ઠ આ ગમત્ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! નઃ-અમારા ઇદમ્-ઉભયં વચઃ-એ બન્ને પ્રકારના સ્તુતિ વચનો અને ઉપાસના વચનોને અર્વાક-શૃણવત્-અહીં અંદર અન્તર્યામી બનીને સાંભળે મઘવા શવિષ્ઠઃ-પ્રશસ્ત ઐશ્વર્યવાન અત્યંત અથવા સર્વ બળોથી યુક્ત પરમાત્મા સત્રા ધિયા-સત્ય યુક્ત પ્રજ્ઞાથી-હિત બુદ્ધિથી સોમ-પીતયે-ઉપાસનારસનું પાન-સ્વીકાર કરવા માટે આગમત્-આવે. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા અમારા એ બન્ને સ્તુતિ વચનો અને ઉપાસના વચનો અહીં અંદર અન્તર્યામી રૂપથી સાંભળે-સાંભળે છે અને તે ઐશ્વર્યવાન અત્યંત બળવાન અથવા સર્વ બળોથી યુક્ત બનીને સત્ય પ્રજ્ઞા-હિત બુદ્ધિથી ઉપાસનારસનો સ્વીકાર કરવા માટે આવે-આવે છે. (૮)

૧૧૯

૨૧૧. મહે ચ ન ત્વાદ્રિવઃ પરા શુલ્કાય દીયસે ।

ન સહસ્રાય નાયુતાય વજ્રિવો ન શતાય શતામઘ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અદ્રિવઃ-વજ્રિવઃ શતામઘ-હે આનંદ ધનવાન ઓજસ્વી અનેક પ્રકારના ધનવાળા ! ક્રોધવાળા પરમાત્મન્ ! ત્વા-તને શતાય શુલ્કાય-એકસો લક્ષ્મીને માટે ન પરા દીયસે-છોડાય નહીં સહસ્રાય ન-હજાર લક્ષ્મીને માટે પણ તારો ત્યાગ કરાય નહિ અયુતાન ન-લાખ લક્ષ્મી માટે છોડાય નહિ મહે ચ ન-લાખથી અધિક મહાન ધનરાશિને પ્રાપ્ત કરવા માટે પણ તારો ત્યાગ કરાય નહિ. (૯)

ભાવાર્થ : હે આનંદધનવાન આનંદની વર્ષા કરનાર, ઓજ-આત્મબળવાળા, મહાન ઐશ્વર્યવાન, નિધિપતિ પરમાત્મન્ ! અમે સો લક્ષ્મી સુવર્ણધન પ્રાપ્ત કરવા માટે, હજાર લક્ષ્મી સુવર્ણ ધન પ્રાપ્ત કરવા માટે, લાખ લક્ષ્મી સુવર્ણ ધન પ્રાપ્ત કરવા માટે મહાન લક્ષ્મી સુવર્ણધન પ્રાપ્ત કરવા માટે તારો ત્યાગ કરી શકીએ નહિ-છોડી શકીએ નહિ. તારા દ્વારા પ્રાપ્ત આનંદ, ઓજ અને ઐશ્વર્યની સામે સાંસારિક મહાનથી મહાન લક્ષ્મી-ધનરાશિ તુચ્છ છે. (૯)

૨૧૨. વસ્યાં ઇન્દ્રાસિ મે પિતુરુત્ત ભ્રાતુરભુજ્જતઃ ।

માતા ચ મે છદયથઃ સમા વસો વસુત્વનાય રાધસે ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! મે-મારું અભુજ્જતઃ-પાલન ન કરનાર પિતુઃ-પિતાથી ઉત્ત-અને ભ્રાતુઃ-ભાઈથી વસ્યાન્-અસિ-તું અધિક વસાવનાર પાલન કરનાર છે વસો-હે વસાવનાર પરમાત્મન્ ! માતા ચ સમા યે છદયથઃ-તું માતા અને ઈષ્ટદેવ સમાન ભાવથી મારું પાલન કરો છો-રક્ષણ કરો છો. વસુત્વનાય રાધસે-અત્યંત વસાવનાર ધન પ્રાપ્તિને માટે તારા શરણમાં લે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : સંસારમાં પિતા અને ભાઈ સંભવ છે કે પાલન ન કરી શકે, પરંતુ પરમાત્મન્ ! તું અત્યંત વસાવનાર છે-પાલન કરનાર છે. માતા અને પરમાત્મન્ ! તમે બન્ને સમાન પાલન કરનારા છો, માતા કદીપણ પાલન કાર્ય ત્યાગતી નથી તેમ પરમાત્મન્ ! તું પણ પાલન કરવાનું છોડતો નથી. માતા સાંસારિક ધન અથવા પોતાના શરીરના દૂધથી પાલન કરે છે, પરંતુ વસાવનાર પરમાત્મન્ ! તું તો અત્યંત વસાવનાર આધ્યાત્મિક ધન પ્રાપ્તિને માટે અમને તારું શરણ પ્રદાન કરે છે. (૧૦)

॥ इति तृत्तिय प्रपाठकस्य द्वितीयोऽर्धः ॥

૧૨૦

અથ ચતુર્થઃ પ્રપાઠકઃ

પ્રથમોઽર્ધ

ખંડ-૭

૨૧૩. ઇમં ઇન્દ્રાય સુન્વિરે સોમાસો દધ્યાશિરઃ ।

તાં આ મદાય વજ્રહસ્ત પીતયે હરિભ્યાં યાદ્યોક આ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વજ્રહસ્ત-વિશ્વનું શાસન હાથમાં રાખનાર પરમાત્મનું ! ઇમે-એ દધ્યાશિરઃ-દધિધ્યાનના આશ્રય-આશ્રિત સોમાસઃ-સોમ-ઉપાસનારસ ઇન્દ્રાય-તારા માટે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને માટે સુન્વિરે-નિષ્પન્ન કરેલ છે તાન્-તેને મદાય-પ્રીતિને માટે પીતયે-પાન કરવા સ્વીકાર કરવાને માટે આયાહિ-આવ-પ્રાપ્ત થા. હરિભ્યામ્-ઓકઃ-આ-દુઃખ અજ્ઞાન અપહરણશીલ તથા સુખ આહરણશીલ જ્યોતિ અને આનંદ સ્વરૂપોથી મારા હૃદય-આત્માના નિવાસ-ગૃહમાં આવ-પ્રાપ્ત થા.

ભાવાર્થ : હે વિશ્વના શાસનને સંભાળનાર પરમાત્મનું ! એ ધ્યાન, ચિંતનથી મિશ્રિત ઉપાસના-રસ તારા-ઐશ્વર્યવાનને માટે નિષ્પન્ન છે. તેને અમારા પ્રત્યે પ્રીતિના કારણે પાન કરવા-સ્વીકાર કરવા માટે પ્રાપ્ત થા, દુઃખ અને અજ્ઞાનનું અપહરણ કરનાર તથા સુખનું આરોહણ કરનાર તારી જ્યોતિ અને આનંદમય સ્વરૂપોની સાથે મારા નિવાસ સ્થાન હૃદયગૃહને પ્રાપ્ત થા. (૧)

૨૧૪. ઇમં ઇન્દ્ર મદાય તે સોમાશ્ચિકિત્ર ઉક્થિનઃ ।

મધોઃ પપાન ઉપ નો ગિરઃ શૃણુ રાસ્વ સ્તોત્રાય ગિર્વણઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! ઇમે-એ ઉક્થિનઃ-પ્રશસ્તિવાળો સોમાઃ-ઉપાસનારસ તે મદાય-તારી પ્રીતિ પ્રસાદને માટે ચિકિત્રે-જાણીને પ્રસિદ્ધ કરેલ છે ગિર્વણઃ-હે સ્તુતિઓથી વનનીય-સેવનીય મધોઃ પપાન-એના મધુ-મધુર રસનું પાન કર-સ્વીકાર કર નઃ-ગિરઃ-અમારી પ્રાર્થનાઓનો ઉપશ્રુણુ-સ્વીકાર કર. તેથી સ્તોત્રાય રાસ્વ-આત્મા-ઉપાસક આત્માને માટે તારું દર્શન અથવા તારો આનંદ પ્રદાન કર. (૨)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું એ પ્રશસ્તિવાળો ઉપાસનારસ તારા પ્રીતિ પ્રસાદને માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે, તું એની મધુરતાનો સ્વીકાર કર. હે સ્તુતિઓથી સેવનીય પરમાત્મનું ! પ્રાર્થનાઓનો સ્વીકાર કરીને સ્તોતા-આત્માને માટે તારું દર્શન અથવા આનંદને પ્રદાન કર. (૨)

૨૧૫. આ ત્વાઽઽ સર્વદુઃખાં હુવે ગાયત્રવેપસમ્ ।

૧૨૧

^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}
ઇન્દ્રં ધેનું સુદુધામન્યામિષમુરુધારામરઙ્કૃતમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! **અઘ્**-આજ-અત્યારે **ત્વા** સર્વદુધામ્-સમસ્ત દોહનારી વરણીય માત્ર સહિત દોહનારી **ગાયત્ર વેપસમ્**-પ્રશંસનીય કર્મ પ્રવૃત્તિવાળી **ઉસ્ધારામ્**-અનેક ધારાઓવાળી **સુદુધામ્**-સરળતાથી દોહવા યોગ્ય **અન્યામ્-ઙ્ગમ્**-દુર્લભ એષણીય-કમનીય **અલઙ્કૃતં ધેનુમ્**-ગુણોથી સારી રીતે સુભૂષિત ગાયને **આહુવે**-આમંત્રિત કરું છું. (૩)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! આજ વર્તમાન જીવનમાં તું સર્વ કાંઈ દોહનારી અથવા વરેણ્ય સહિત અમૃત દોહનારી, પ્રશંસનીય કર્મ પ્રવૃત્તિ વાળી, મોક્ષ તરફ લઈ જનારી, અનેક ધારાઓ વાળી, સરળતાથી દોહવા યોગ્ય, દુર્લભ એષણીય-કમનીય ગુણથી અલંકૃત ગાયને આમંત્રિત કરું છું, એવી ગાય મારા હૃદયમાં સદા વાસ કરે. (૩)

^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}
૨૧૬. ન ત્વા બૃહન્તો અદ્રયો વરન્ત ઇન્દ્ર વીડવઃ ।

^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}
યચ્છિક્ષસિ સ્તુવતે માવતે વસુ ન કિષ્ટદા મિનાતિ તે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! **બૃહન્તઃ**-ઊંચા-ઊંચા અથવા મોટા-મોટા **વીડવઃ**-દેહ-અચલ-અડગ અથવા બળવાન **અદ્રયઃ**-અદરણીય-વિદારણ ન થવા યોગ્ય-ન હટવા હટાવ્યા યોગ્ય સીમા પ્રદેશ અથવા આદારણ-શસ્ત્રધારી જન **ત્વા**-તને **ન વસન્તે**-રોકતો નથી તથા **માવતે સ્તુવતે**-મારા જેવા સ્તુતિ કરનારને માટે **યત્-વસુ શિક્ષસિ**-જે અધ્યાત્મ ધન-તારું આનંદ ધન આપે છે **તે**-પ્રાપ્ત કરેલ તે ધનને **ન કિઃ**-કોઈ નહીં **આમિનાતિ**-સર્વથા કોઈપણ રીતે નષ્ટ કરતું નથી. (૪)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ઊંચા-ઊંચા દેહ, અચલ, અડગ સીમા પ્રદેશ પણ અથવા મોટા-મોટા બળવાન આદારણ-ચક્રનાયૂર કરી નાખનારા શસ્ત્રધારી જન પણ તને મારા સુધી-ઉપાસક સુધી પહોંચતો રોકી શકતા નથી. તથા મારા જેવા સ્તુતિ કરનારા ઉપાસકોને માટે જે અધ્યાત્મધન તારો આનંદ તું પ્રદાન કરે છે, તેનો પણ કોઈ નાશ કરી શકતું નથી. (૪)

^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}
૨૧૭. કં ઈં વેદ સુતે સચાં પિબન્તં કદ્વયો દધે ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}
અયં યઃ પુરો વિભિનત્યોજસા મન્દાનઃ શિપ્ર્યન્ધસઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **સુતે સચાં પિબન્તમ્**-ઉપાસક દ્વારા ઉપાસનારસ નિષ્પન્ન થઈને ઉપાસનારસને નિષ્પાદકની સાથે મળીને પાન કરતા-સ્વીકાર કરતા **કઃ-ઈં વેદ**-કોણ એમ જાણે છે જેમ અન્તરાત્મામાં બિરાજમાન છે તે પાન કરે છે-સ્વીકાર કરે છે. **કત્-ઉ-વયઃ-દધે**-ફળ રૂપમાં કોઈ વિલક્ષણ જીવન-શ્રેષ્ઠ જીવનને-અધ્યાત્મ જીવનને ધારણ કરે છે **યઃ-અયમ્**-જે એ **શિપ્રી**-વિભુ ગતિમાન **અન્ધસઃ-મન્દાનઃ**-આધ્યાત્મીય ઉપાસનારસના પાનથી પ્રસાદને પ્રાપ્ત થયેલ-પ્રીતિ કરતા **ઓજસા**-પોતાની શક્તિથી

૧૨૨

પુરુ:-વિભિનન્તિ-માનસ ભૂમિઓ-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારને ગુણ સ્વરૂપોથી ઉન્નત કરે છે-વિકસિત કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : ઉપાસકના નિષ્પન્ન ઉપાસનારસને તેની સાથે સમકાલમાં જ પાન કરતા-સ્વીકાર કરતા પરમાત્માને કોણ જાણે છે ? અર્થાત્ કોઈ નહિ. માત્ર ઉપાસક જ જાણી શકે છે. એમ કહેવું હોય તો કહી શકાય. કોણ વિલક્ષણ જીવન તેને ધારણ કરી શકે છે ? તે વિભુ ગતિમાન પરમાત્મા ઉપાસનારસના પાન દ્વારા પ્રસન્ન થઈને પોતાના આત્મબળ-આત્મશક્તિથી ઉપાસકના મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકારને ઉન્નત કરે છે વિકસિત કરે છે. (૫)

૨૧૮. યદિન્દ્ર શાસો અવ્રતં ચ્યાવયા સદસસ્પરિ ।

અસ્માકમંશું મઘવન્ પુરુસ્પૃહં વસવ્યે અધિ-બર્હય ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે પરમાત્મન્ ! **યત્**-જે કારણે **શાસ:-**તું શાસક-શિક્ષક છે મને યથાવત્ આચરણની શિક્ષા આપનાર છે. તારા આન્તરિક સદુપદેશથી **અવ્રતમ્**-વિહિત કર્મ સત્ય આદિથી વિરુદ્ધ અનાચરણીય પાપકર્મ અથવા પાપ સંકલ્પોને **સદસ:-પરિચ્યાવય**-મારા અન્તઃગૃહ-અન્તઃકરણ મનથી પૃથક કર દૂર રાખ.

મઘવન-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! **અસ્માકમ્**-અમારા **પુરુસ્પૃહમ્**-બહુ જ વાંછનીય-સ્વીકારણીય **અંશુમ્**-જીવનને માટે કલ્યાણકારક ઉપાસનારસ પ્રાણસ્વરૂપને **વસવ્યે અધિબર્હય**-મારા વસવા યોગ્ય હૃદયસ્થાનમાં અધિકાધિક વૃદ્ધિ કર. (૬)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! તું મારો શાસક છે-શિક્ષક છે. માટે મને આન્તરિક ભાવથી ઉપદેશ આપીને અજ્ઞાત અનાચરણીય પાપ કર્મ અથવા અચિંત્ય પાપ સંકલ્પોને મારા અન્તઃગૃહ-અન્તઃકરણથી-મનથી પૃથક-દૂર રાખ, અમારા જીવન માટે ખૂબ જ વાંછનીય, કલ્યાણકારક, પ્રાણસ્વરૂપ ઉપાસનારસની અમારા વસવા યોગ્ય હૃદયસ્થાનમાં અત્યંત વૃદ્ધિ કર. (૬)

૨૧૯. ત્વષ્ટા નો દૈવ્યં વચઃ પર્જન્યો બ્રહ્મણસ્પતિઃ ।

પુત્રૈર્ભ્રાતૃભિરદિતિર્નુ પાતુ નો દુષ્ટરં ત્રામણં વચઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : **પુત્રૈઃ-ભ્રાતૃભિઃ**-પુત્રો અને ભાઈઓ સહિત **નઃ-દૈવ્યં વચઃ**-અમારા દેવના પ્રતિ પ્રાર્થના વચનને **ત્વષ્ટા**-જગતના નિર્માણકર્તા **પર્જન્યઃ**-તૃપ્તિકર્તા જનક **બ્રહ્મણસ્પતિઃ**-બ્રહ્માંડના સ્વામી **અદિતિઃ**-સમસ્ત દેવોના માતૃરૂપ ઈન્દ્ર-પરમાત્મા **નુ પાતુ**-અવશ્ય પાલન કરે સફળ કરે, જે **નઃ-દુષ્ટરં ત્રામણં વચઃ**-અમારા એ પ્રાર્થના વચન દુનિર્વાર-પૂરણ કરવા યોગ્ય રક્ષા કરનાર છે. (૭)

ભાવાર્થ : જગતના નિર્માતા, તૃપ્તિકર્તા, જનક, બ્રહ્માંડના સ્વામી, દેવોના માતૃરૂપ પરમાત્મા પુત્રો

૧૨૩

અને ભાઈઓ સહિત કરેલા પ્રાર્થના વચનોને સફળ કરે. એ અમારા પ્રાર્થના વચન દુર્નિવાર્ય-રક્ષા કરનાર છે. (૭)

૩૦૦. ^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}કદા ચ ન સ્તરીરસિ નેન્દ્ર સશ્ચસિ દાશુષે ।

^{૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}ઉપોપેન્નુ મઘવન્ ભૂય ઇન્નુ તે દાનં દેવસ્ય પૃચ્ચતે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું કદાચન-ક્યારેય પણ સ્તરી-ન-અસિ-વધ કરનાર હિંસક બનતો નથી. દાશુષે સશ્ચસિ-આત્મદાન અથવા ઉપાસનારસ કરનારને માટે ગતિ કરે છે પોતાને પહોંચાડે છે. મઘવન્-હે પ્રશસ્ત ધનવાળા પરમાત્મન્ ! તે દેવસ્ય દાનમ્-તારું-દેવનું દાન આત્મ સ્વરૂપનું પ્રદાન-બ્રહ્માનંદ દાન ઇત્-ઉ-અવશ્ય જ ભૂયઃ-અધિકાધિક નુ-નિશ્ચય ઉપ-ઉપ-પૃચ્ચતે-સમીપ ઉપપૃક્ત-ઉપસંયુક્ત બને છે. (૮)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું કદીપણ ઉપાસકનો સંહાર કરનાર બનતો નથી, પરંતુ હિંસાધક બને છે, આત્મદાન-આત્મસમર્પણ કરનાર અથવા ઉપાસનારસ આપનારને માટે પણ તું તને પોતાને પહોંચાડે છે, એ તુ જ દેવનું વિચિત્ર દાન છે, જે ઉપાસકના આત્મદાન અથવા ઉપાસનારસના દાનથી નિશ્ચિત અધિક દાન છે-વરદાન છે. જે ઉપાસકની અંદર નજીકથી નજીક ઉપસંયુક્ત બની જાય છે. (૮)

૩૦૧. ^{૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}યુઙ્ક્ષ્વા હિ વૃત્રહન્તમ્ હરી ઇન્દ્ર પરાવતઃ ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}અર્વાચીનો મઘવન્ત્સોમપીતય ઉગ્ર ઋષ્વેભિરા ગહિ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : મઘવન્ વૃત્રહન્તમ્-ઇન્દ્ર-હે પ્રશસ્ત ધનવાન ! અત્યંત પાપ-અજ્ઞાન નાશક પરમાત્મન્ ! તું પરાવતઃ-અર્વાચીનઃ દૂર-દૂરમાં વિભુ = વ્યાપક હોવા છતાં અથવા મોક્ષધામથી અર્વાક-અત્રે હૃદયસ્થ રહીને હિ-અવશ્ય હરી યુઙ્ક્ષ્વ-દુઃખનું અપહરણ અને સુખના આહરણ કરનાર તારી દયા અને પ્રસાદ ધર્મોથી યુક્ત બનીને સોમપીતયે-ઉપાસનારસનું પાન-સ્વીકાર કરવા માટે ઉગ્રઃ-શ્રેષ્ઠ બળવાન બનીને ઋષ્વેભિઃ-આગહિ-તારા મહાન ગતિ કમો પ્રાપણ ધર્મોથી આવ-મારી સમીપ આવી જા. (૯)

ભાવાર્થ : હે પ્રશસ્ત ધનવાળા, અત્યંત પાપ-અજ્ઞાન-અંધકાર નાશક પરમાત્મન્ ! તું દૂર-દૂરમાં તારા વિભુ-વ્યાપક રૂપથી રહેવા છતાં પણ અત્રે હૃદયસ્થ બનીને દુઃખનું અપહરણ કરનાર અને સુખનું આહરણ કરનાર પોતાના દયા અને પ્રસાદ ધર્મોને મારી અંદર યુક્ત કર. ઉપાસનારસનું પાન-સ્વીકાર કરવા માટે શ્રેષ્ઠ બળવાન બનીને, તારા મહાન ગતિક્રમ અથવા પ્રાપણ ધર્મોમાં આવ. (૯)

૩૦૨. ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}ત્વામિદા હ્યો નરોઽપીપ્યન્ વઙ્ગિન્ ભૂર્ણયઃ ।

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}સ ઇન્દ્ર સ્તોમવાહસ ઇહ શ્રુધ્યુપ સ્વસરમા ગહિ ॥ ૧૦ ॥

૧૨૪

પદાર્થ : વજ્રિન્-હે ઓજસ્વી પરમાત્મન્ ! ભૂર્ણય:-નર:-તને પોતાની અંદર ભરનાર-સ્થાપિત કરનાર ઉપાસકજન ત્વામ્-તને હ્યા:-ગઈકાલે-ગત સમયમાં **ઇદા**-અને વર્તમાનમાં **અપીપ્યન્**-પોતાનો ઉપાસનારસનું પાન કરાવે-કરાવતા રહે **સ:-તે** **ઇન્દ્ર**-તું પરમાત્મન્ ! **ઇહ**-અહીં ફળદાન પ્રસંગ અથવા વરદાન પ્રસંગમાં વા પ્રતિદાન પ્રસંગમાં **સ્તોમબાહસ:-**ઉપશ્રુધિ-સ્તુતિને પહોંચાડનારા અમને ઉપશ્રુત કર-ઉપકૃત કર, પોતાના બનાવ, તેથી **સ્વસર્મ-આગહિ**-અમારા હૃદયગૃહમાં આવ-પ્રાપ્ત થા. જેથી તેના અભીષ્ટને જાણીને અમે ઉપકૃત કરી શકીએ.

ભાવાર્થ : હે ઓજસ્વી પરમાત્મન્ ! તને પોતાની અંદર ભરવા-સ્થાપિત કરનાર ઉપાસક જન ગઈ કાલે અને આજે પણ ઉપાસનારસનું પાન કરાવતા રહે અને અત્યારે પણ કરાવે છે, સ્તુતિ પહોંચાડનાર ઉપાસકોને પણ ઉપકૃત કર-કરે છે-તે અમને કદીપણ ઉપેક્ષિત કરતો નથી; તેથી ઉપકૃત કરવા માટે તું અમારા હૃદયગૃહમાં આવ-પ્રાપ્ત થા. (૧૦)

ખંડ-૮

૩૦૩. પ્રત્યુ અદર્શ્યાયત્યૂઝ્છન્તી દુહિતા દિવઃ ।

અપો મહી વૃણુતે ચક્ષુષા તમો જ્યોતિષ્કૃણોતિ સૂનરી ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : દિવઃ-દુહિતા-સૂર્યની દૂહિતા-જ્ઞાન પ્રકાશક પરમાત્માને દોહનારી શ્રદ્ધા પ્રજ્ઞાના ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ જ્ઞાન જ્યોતિ આયતી-આવતી-પ્રાપ્ત થતી **ઝ્છન્તી**-અજ્ઞાન અને સંસારના મોહને દૂર કરતી **પ્રત્યર્દશિ-ઉ**-ઉપાસકો દ્વારા પરિલક્ષિત થાય છે-પ્રત્યક્ષ થાય છે જેમ **મહી સૂનરી**-મહત્ત્વવાળી સૂનરી = ઉષા **ચક્ષુષા** નેત્રની સામે આવનાર **તમઃ**-અંધકારને **ઝ-અપવૃણુતે**-નિશ્ચિત રૂપથી દૂર કરે છે અને **જ્યોતિઃ-કૃણોતિ**-પ્રકાશને સામે લાવે છે. (૧)

ભાવાર્થ : જ્ઞાન પ્રકાશક પરમાત્માને દોહનારી ઉપાસકની અંદર તેના દર્શનામૃતને ખેંચીને લાવનારી શ્રદ્ધા જે પ્રજ્ઞાથી પણ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન જ્યોતિ ઉપાસકની અંદર આવતી, અજ્ઞાન અને સાંસારિક મોહને દૂર કરતી, ઉપાસક દ્વારા પ્રત્યક્ષ થાય છે; જેમ મહત્ત્વપૂર્ણ પ્રાતઃકાલીન ઉષા-પ્રભા આંખની સામે આવનારા અંધકારને નિતાન્ત દૂર કરે છે અને પ્રકાશને તેની સામે કરી દે છે. (૧)

૩૦૪. ઇમા ઉ વાં દિવિષ્ટય ઉસ્રા હવન્તે અશ્વિના ।

અયં વામહ્વેઽવસે શચીવસૂ વિશંવિશં હિ ગચ્છથઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઉસ્રા-અશ્વિના-હે ઇન્દ્ર પરમૈશ્વર્યવાન પરમાત્માને વસાવનાર વ્યાપનશીલ જ્ઞાનપ્રકાશ અને આનંદરસ **વામ્**-તમે બન્નેને **ઇમાઃ-દિવિષ્ટયઃ**-એ દિવ્ય-અમૃતમોક્ષને ચાહનારી પ્રજાઓ-ઉપાસકજનો **હવન્તે**-બોલાવે છે-આકર્ષિત કરે છે **વામ્**-જેમ તમે બન્નેને **અવસે**-રક્ષા માટે **અયમ્-અહ્ને**-એ હું બોલાવું છું-આકર્ષિત કરું છું તેમ તમે **શચીવસૂ**-પ્રજ્ઞાથી વસનારા **વિશં વિશં હિ ગચ્છથઃ**-પ્રત્યેક મનુષ્યોને જ પ્રાપ્ત થાઓ છો. (૨)

૧૨૫

ભાવાર્થ : હે વસાવનાર પરમાત્માના જ્ઞાન પ્રકાશ અને આનંદરસ ધર્મો તમને મોક્ષને ચાહનારા મુમુક્ષુ ઉપાસક જનો અવશ્ય પોતાની અંદર આમંત્રિત કરે છે-આકર્ષિત કરે છે, તો એ હું પણ મારી રક્ષા માટે તમને આમંત્રિત કરું છું, તેમ તમે પ્રજા દ્વારા વસવાવાળા બનીને પ્રત્યેક મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાઓ છો, પ્રજાવાન મનુષ્યો તમને પોતાની અંદર અવશ્ય ધારણ કરે છે. (૨)

૩૦૫. ^{૨ ૩}કુષ્ઠઃ ^{૧ ૨}કો વામશ્વિના ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}તપાનો દેવા મર્ત્યઃ ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}ઘ્નતા વામશ્નયા ક્ષપમાણોઽશુનેત્થમુ આદ્વન્યથા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અશ્વિના દેવા-હે પરમાત્માના જ્ઞાનપ્રકાશ અને આનંદરસ દેવો ! કઃ-કુષ્ઠઃ-મર્ત્યઃ-કોણ પૃથિવી પર-સ્થિત સંસારના મરણશીલ નશ્વર પદાર્થ વાં તપાનઃ-તમને તાપક-અભિભૂત કરનાર છે ? કોઈનહીં. વામ્-તમને અશ્નયા ઘ્નતા-અંશુના-વ્યાપનાર તમને પ્રાપ્ત થનાર ઉપાસનારસથી ઇત્થમ્-ઉ-યથા-આદ્વન્-ક્ષપમાણઃ-જેમ અન્ન આદિ ભોજન સાધનવાન મનુષ્ય ઐશ્વર્યવાન બને છે. (૩)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્માના જ્ઞાનપ્રકાશ અને આનંદરસ દિવ્ય ધર્મો ! આ સ્થિત સંસારમાં મરણધર્મી નશ્વર પદાર્થ કોણ છે ? અર્થાત્ કોઈ નથી. જે તમારા તાપક-વિરોધી અભિભૂત કરનાર છે, પરન્તુ વ્યાપનાર-તમને પ્રાપ્ત થનાર ઉપાસનારસથી તમે એવા ઐશ્વર્યવાન બની જાઓ છો, જેમ ભોજનના સાધનથી સંપન્ન જન ઐશ્વર્યવાન બની જાય છે, તેથી મારા ઉપાસનારસથી પ્રભુના જ્ઞાનપ્રકાશ અને અમૃતાનંદ તમે મારી અંદર વૃદ્ધિ પામતા રહો. (૩)

૩૦૬. ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨૩ ૩ ૧ ૨}અયં વાં મધુમત્તમઃ સુતઃ સોમો દિવિષ્ટિષુ ।

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨}તમશ્વિના પિબતં તિરોઅહ્લયં ધત્તં રત્નાનિ દાશુષે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અશ્વિના-હે પરમાત્માનો જ્ઞાન પ્રકાશ કરનાર અને આનંદરસ આપનાર ધર્મો ! વામ્-તમારા માટે દિવિષ્ટિષુ-દિવ્ય અમૃતલોક મોક્ષની કામના માટે અધ્યાત્મ પ્રસંગોમાં અથવા નિમિત્તોમાં અયં મધુમત્તમઃ સોમઃ-એ અત્યંત મધુમાન-મધુરતાયુક્ત ઉપાસનારસ સુતઃ-નિષ્પન્ન છે તૈયાર છે તં તિરઃ-અહ્લયં પિબતમ્-તે નિરંતર પૂર્વ દિવસોથી ચાલ્યો આવતો અર્થાત્ દીર્ઘકાલથી પરિપક્વ અથવા સંપ્રતિ-અત્યારે આજે જ પ્રસિદ્ધ કરેલ નિર્દોષ નિર્મલ ઉપાસનાનું પાન કરો-સ્વીકાર કરો. દાશુષે-ઉપાસનારસ દ્વારા તમને પ્રદાન સમર્પણ કરનાર-ઉપાસનાને માટે રત્નાનિ ધત્તમ્-રમણીય-અધ્યાત્મસુખ સાધનોને ધારણ કરાવો અથવા આપો. (૪)

ભાવાર્થ : પરમાત્માની જ્ઞાન પ્રકાશ તથા આનંદરસ પ્રસારક શક્તિઓ ! તમારા માટે દિવ્ય અમૃતલોક મોક્ષની કામના માટે અધ્યાત્મ પ્રસંગો અથવા નિમિત્તોમાં એ અત્યંત મધુર-શ્રદ્ધાપૂર્ણ ઉપાસનારસ તૈયાર છે, તેને નિરંતર પૂર્વ દિવસોથી ચાલ્યો આવતો-દીર્ઘકાલથી પરિપક્વ થયેલ અથવા આજે અત્યારે પ્રસિદ્ધ

૧૨૬

કરેલ નિર્દોષ, નિર્મળ અને સબળનું પાન કરો-સ્વીકાર કરો. પુનઃ ઉપાસનારસ પ્રદાન દ્વારા પોતાનું સમર્પણ કરનાર ઉપાસકને માટે રમણીય અધ્યાત્મસુખ સાધનોને ધારણ કરાવો, પ્રદાન કરો. (૪)

૩૦૭. આ ત્વા સોમસ્ય ગલ્દયા સદા યાચન્નહં જ્યા ।

ભૂર્ણિ મૃગં ન સવનેષુ ચુક્રુધં ક ઈશાનં ન યાચિષત્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : અહં સદા યાચન્-હું ઉપાસક સદા યાચના કરતા ત્વા ભૂર્ણિમ્-તું જ ભરણ પાલન કરનાર પરમાત્માને ચુક્રુધમ્-હું કુદ્ર કરું આ-એમ કરવું ભર્ત્સનીય છે મારું નિંદનીય કર્મ છે. જ્યા મૃગં ન-બાણસહિત ધનુષ્યની દોરીથી પીડિત કરેલ મૃગ-વનના પશુને જેમ કુદ્ર કરી દેવામાં આવે છે એવી યાચનાથી ભરણકર્તા પરમાત્માને હું કુદ્ર કરું પરન્તુ સવનેષુ-અધ્યાત્મયજ્ઞના અવસરોમાં સોમસ્ય ગલ્દયા-ઉપાસનારસના ગાલન-સ્રાવણથી પ્રવાહિત પ્રેરિત કરવા દ્વારા હું યાચના કરું છું. કઃ-ઈશાનં ન યાચિષત્-કદાચ કુદ્ર થયાની શંકાથી કોણ સ્વામીની યાચના ન કરી શકે ? કરી શકશે. (૫)

ભાવાર્થ : ભરણપોષણ કરનાર પરમાત્માથી સદા યાચના કરીને કુદ્ર કરવા જ છે. ઉપાસનારસ પ્રેરિત-સમર્પિત કર્યા વિના, માત્ર યાચના કરતા રહેવાથી પરમાત્મા પ્રસન્ન થતો નથી, પરન્તુ બાણથી તાડન કરેલ સિંહની માફક મારા પર તેને કુદ્ર કરવાનું સમજવું જોઈએ, હાં, અધ્યાત્મયજ્ઞ પ્રસંગોમાં તેને ઉપાસનારસ સમર્પણ કરતાં યાચના કરવાની સ્થિતિમાં કુદ્ર થવાની શંકા નથી. કોણ અભાગી હશે કે જે યાચના ન કરે ? (૫)

૩૦૮. અધ્વર્યો દ્રાવયા ત્વં સોમમિન્દ્રઃ પિપાસતિ ।

ઉપો નૂનં યુયુજે વૃષણા હરી આ ચ જગામ વૃત્રહા ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : અધ્વર્યો-હે અધ્વર-અધ્યાત્મયજ્ઞને પ્રાપ્ત કરનાર ઉપાસક ! ત્વમ્-તું સોમં દ્રાવય-ઉપાસનારસને નિષ્પન્ન કર ઇન્દ્રઃ પિપાસતિ-પરમાત્મા તેનું પાન કરવા ઇચ્છે છે-સ્વીકાર કરવા ઇચ્છે છે, પુનઃ ઉ નૂનમ્-હાં નિશ્ચય-વૃષણા-સુખની વૃષ્ટિ કરનાર હરી-દુઃખનું અપહરણ કરનાર અને સુખનું આહરણ કરનાર દયા અને પ્રસાદ ધર્મીને યુયુજે-યુક્ત કરતા ચ-અને વૃત્રહા-આજગામ-પાપનાશક આવે છે. (૬)

ભાવાર્થ : હે ઉપાસક ! તું ઉપાસનારસ નિષ્પાદન કર, પરમાત્મા તેનું અવશ્ય પાન કરશે-સ્વીકાર કરશે, ત્યારે તે પોતાની દયા અને પ્રસાદ ધર્મને ઉપાસકની અંદર યુક્ત અને પાપનાશક સાક્ષાત્ થશે. (૬)

૩૦૯. અભીષતસ્તદા ભરેન્દ્ર જ્યાયઃ કનીયસઃ ।

પુરૂવસુર્હિ મઘવન્ બભૂવિથ ભરેભરે ચ હવ્યઃ ॥ ૭ ॥

૧૨૭

પદાર્થ : જ્યાય:-**ઇન્દ્ર**-હે મારા જયેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ મોટાભાઈ પરમાત્મન્ ! **કનીયસ:-સત:-**હું તારો નાનો ભાઈ સદાચારી થયેલને **તત્**-તે આપવા યોગ્ય મોક્ષધનને **અભિ-આભર-**મારા તરફ આભરિત કર નિઃસંકોચ મને આપી દે. **મઘવન-**હે પ્રશંસનીય ધનવાન ! **પુસ્ત્વસુ:-**હિ-તું તો ખૂબજ ધનવાન છે-તારી પાસે ધનની કોઈ કમી નથી. **ચ-અને ભરે ભરે હવ્ય:-**બભૂવિથ-સંસારમાં પણ પ્રત્યેક ભરણ અવસર પર જ્યારે-જ્યારે હું ભરણીય બનું, કોઈ પણ રીતે ક્ષીણ બનું, ત્યારે તું મને આપનાર છે. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તારો અને મારો ભ્રાતૃ સંબંધ છે. તું મારો મોટોભાઈ છે, નાનો ભાઈ તો મોટાભાઈનો ભરણીય હોય છે અને હું સદાચારી તારો અનુવર્તી છું; તેથી મને નાનાભાઈને આપવા યોગ્ય મોક્ષધન મારી અંદર આભરિત કર-મને ઉદારતાથી આપી દે. હે પ્રશંસનીય ધનદાતા પરમાત્મન્ ! તું તો ખૂબજ ધનવાન છે, તેથી સંસારમાં પણ ભરણીય પોષણ યોગ્યને, ક્ષીણ થવાના સમયે મને આપનાર બની રહે. (૭)

૩૧૦. યદિન્દ્ર યાવતસ્ત્વમેતાવદહમીશીય ।

સ્તોતારમિદ્ધિષે રદાવસો ન પાપત્વાય રંસિષન્ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : રદાવસો-‘રદવસો’ **ઇન્દ્ર**-હે ધનની ખાણ પરમાત્મન્ ! **યદ્ યાવત:-**જે જેટલા ધન જ્ઞાન આદિનો **ત્વમ્**-તું સ્વામી છે **અહમ્-ઈશીય**-હું સ્વામી બની જાઉં તો **સ્તોતારમ્** **ઇત્**-સ્તોતા-સ્તુતિ કરનારાના પ્રતિ જ **દધિષે**-ધરી દઉં-આપી દઉં **પાપત્વાય**-પાપી જનને માટે **ન રંસિષન્**-રમણ ન ઈચ્છતો-નહીં આપું. (૮)

ભાવાર્થ : હે ધનની ખાણ પરમાત્મન્ ! જેટલા ધન ઐશ્વર્યનો તું સ્વામી છે, તેટલા ધનનો હું ઉપાસક સ્વામી બની જાઉં, તો સ્તુતિ કરનારાને આપી દઉં. ધનની ખાણ તો તું છે, હું નથી, જો હું હોત તો માગત શા માટે ? તેથી મુજ સ્તોતાને તારું ધન ખોલીને આપી દે. આ સ્વાર્થ ધન પ્રાપ્તિમાં હેતુ ભાવનાત્મક છે. અતિશય અલંકાર આપેલ છે, હું પાપીને કદીપણ નહીં આપું, તું પાપીને ન આપ, પરન્તુ તારા ઉપાસક ધર્માત્માને અવશ્ય આપ અને હું પણ આપીશ, જ્યારે તારો ઉપાસક આટલો ઉદાર છે, ત્યારે તું તો મહાન ઉદાર છો, ખરેખર ધન તારા માટે છે જ નહિં, તે તો ઉપાસક માટે જ રાખેલ છે. (૮)

૩૧૧. ત્વમિન્દ્ર પ્રતૂર્તિષ્વભિ વિશ્વા અસિ સ્પૃધઃ ।

અશસ્તિહા જનિતા વૃત્રતૂરસિ ત્વં તૂર્ય તરુષ્યતઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે પરમ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! **ત્વમ્**-તું **પ્રતૂર્તિષુ**-અમારા આત્મભાવને હિંસિત કરનારા પ્રસંગોમાં ઉત્પન્ન થનાર **વિશ્વા:-સ્પૃધઃ**-સમસ્ત વિરોધી ભાવનાઓ-આસુરી વૃત્તિઓને **અભિ-અસિ**-અભિભૂત કરે છે-તિરસ્કૃત કરે છે-વિનિષ્ઠ કરી નાખે છે. **અશસ્તિહા**-અપ્રશસ્તિ-અકીર્તિકર અનિષ્ટના નાશક પરંતુ **જનિતા**-શસ્તિ-કીર્તિકર અભીષ્ટના જનયિતા ઉત્પન્ન કર્તા અને **ત્વમ્**-તું **તરુષ્યતઃ**-તૂર્ય-હે

૧૨૮

હિંસકોને હિંસિત કરનાર ! **વૃત્તતૂ:-અસિ-પાપોનો** નાશક છે. (૯)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા અમારા-ઉપાસકોના આત્મભાવને હિંસિત કરનાર પ્રસંગોમાં સમસ્ત વિરોધી વૃત્તિઓને ઉઠવા દેતો નથી. તથા અકીર્તિકર અનિષ્ટનો નાશ કરીને કીર્તિકર અભીષ્ટને પ્રાપ્ત કરાવે છે. પાપોનો નાશકર્તા છે તેમજ અમને પીડા આપનારનો પણ નાશક બને છે. (૯)

૩૧૨. પ્ર યો રિરિક્ષ ઓજસા દિવઃ સદોઘ્યસ્પરિ ।

ન ત્વા વિવ્યાચ રજ ઇન્દ્ર પાર્થિવમતિ વિશ્વં વવક્ષિથ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : **ય:-જે** તું **ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન** પરમાત્મન્ ! **ઓજસા-આત્મિક ઓજ-સ્વગત આત્મસ્વરૂપ** બળથી **દિવઃ-સદોઘ્ય:-પરિ-દ્યુમંડળની** પ્રદેશ સીમાઓથી **પ્રરિક્ષે-પ્રકર્ષથી** અર્થાત્ ખૂબજ અતિરિક્ત-પૃથક્ રહીને પણ વિદ્યમાન છે તથા **પાર્થિવં રજ:-પૃથિવી ક્ષેત્રની રજ-પરિસીમિત લોક-પિંડ** અથવા ધૂળ ભાગ **ત્વા ન વિવ્યાચ-તને** વ્યાપી શકતા નથી, પરન્તુ **વિશ્વમ્-અતિ-વવક્ષિથ-વિશ્વનું** અતિક્રમણ કરીને તેનું વહન કરે છે, સંભાળે છે, ચલાવે છે અથવા અમને વિશ્વથી અલગ સ્વરૂપ મોક્ષમાં લઈ જવા ઇચ્છે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સબળ સ્વાત્મ સ્વરૂપથી દ્યુમંડળના સીમાવર્તી પ્રદેશને પાર કરીને બિરાજમાન છે. તથા પૃથિવી ક્ષેત્રના સીમાવર્તી લોક ધૂળભાગની વ્યાપિથી પર છે, પરંતુ સમસ્ત લોક મંડળ અથવા સંસારથી અલગ રહીને તેને સંભાળનાર અને ચલાવનાર તથા વિશ્વથી પર અમને મોક્ષમાં લઈ જવા ઇચ્છે છે. એવો એકમાત્ર પરમાત્મા છે, ત્યારે અમે એવા પરમાત્માને અનુકૂળ બનીએ અને તેની ઉપાસના કરીએ. (૧૦)

પંડ-૬

૩૧૩. અસાવિ દેવ ગોત્રઙ્ગીકમન્ધો ન્યસ્મિન્નિન્દ્રો જનુષેમુવોચ ।

બોધામસિ ત્વા હર્યશ્વ યજ્ઞૈર્બોધા ન સ્તોમમન્ધસો મદેષુ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **ગોત્રઙ્ગીકં દેવમ્-અન્ધ:-અસાવિ-વાણીથી** સ્તુતિથી ઋજુરૂપ દિવ્ય આધ્યાત્મીય ઉપાસના રસ નિષ્પન્નને **ઈમ્-ઇન્દ્ર:-અસ્મિન્ જનુષા નિ-ઉવોચ-એ** પરમાત્મા અહીં સ્વભાવતઃ અર્થાત્ નિષ્પન્ન ઉપાસનારસની સાથે જ નિરંતર સમવેત બને છે એ અમે જાણીએ છીએ તેથી **હર્યશ્વ-હે ઋક્ અને સામ-સ્તુતિ અને ઉપાસના દ્વારા પ્રાપ્તિના સાધનવાળા પરમાત્મન્ ! યજ્ઞૈ:-ત્વા બોધામસિ-અધ્યાત્મયજ્ઞોથી** અમે તને સંબોધિત કરીએ છીએ, તેથી **અન્ધસ:-મદેષુ-આધ્યાત્મીય-સમગ્ર ધ્યાનના આનંદના નિમિત્તોમાં ન:-સ્તોમં બોધ-અમારા** સ્તુતિ વચનોને જાણ-જાણીને તારી કૃપા દ્વારા અમારું કલ્યાણ કર. (૧)

૧૨૯

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! અમે તારા માટે સ્તુતિ અને વાણીથી મિશ્રિત-સહિત ઉપાસનારસ જ્યારે તૈયાર કરીએ છીએ, ત્યારે તું તેમાં સ્વભાવતઃ અર્થાત્ તે તૈયાર થતાંની સાથે જ સમવેત થઈને સંયુક્ત બને છે. સ્તવન ઉપાસનાથી પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ તને અધ્યાત્મયજ્ઞોથી સંબોધિત કરીએ છીએ, બોલાવીએ છીએ, અમારા ધ્યાન પ્રસંગોના હર્ષ-આનંદોના નિમિત્તોમાં અમારા દ્વારા સ્તુતિ વચનોને જાણ-અમારું કલ્યાણ કરવું એ પણ તારો સ્વભાવ છે. (૧)

૩૧૪. યોનિષ્ઠ ઇન્દ્ર સદને અકારિ તમા નૃભિઃ પુરુહૂત પ્ર યાહિ ।

અસો યથા નોઽવિતા વૃધશ્ચિદ્વદો વસૂનિ મમદશ્ચ સોમૈઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પમરાત્મન્ ! સદને-હૃદયગૃહમાં તે યોનિઃ અકારિ-તારું ધર-અવકાશરૂપ સ્થાન બનાવેલ છે પુરુહૂત-હે અનેક પ્રકારથી બોલવવા યોગ્ય પરમાત્મન્ ! નૃભિઃ-આ પ્ર યાહિ-અમે દિવ્ય પ્રજાઓ ઉપાસક આત્માઓની સાથે સમગ્ર રૂપથી પ્રાપ્ત થા-બિરાજ યથા નઃ-અવિતા વૃધઃ-ચિત્ત-અસઃ-જે રીતે અમારા રક્ષક વર્ધક પણ છે-બન વસૂનિ દદઃ-ધનને આપે ચ-અને સોમૈઃ-મમદઃ-અમારા ઉપાસનારસોથી તું હર્ષિત-આનંદિત થા. (૨)

ભાવાર્થ : અમે ઉપાસકજનો પોતાનાં હૃદયમાં પરમાત્માને માટે અવકાશ બનાવીએ, જેથી તે અમારી-ઉપાસકોની સાથે સારી રીતે બિરાજમાન થઈ શકે અને બિરાજમાન થઈને અમારો રક્ષક અને વૃદ્ધિ કર્તા પણ બની શકે, અમને વસાવવા યોગ્ય ઉપયોગી જ્ઞાનધન પણ આપી શકે. આ સર્વ અમારા ઉપાસનારસોથી પ્રસન્ન બનીને જ કરી શકશે. (૨)

૩૧૫. અદર્દરુત્ સમસૃજો વિ યાનિ ત્વમર્ણવાન્ બદ્ધધાનાં અરમ્ણાઃ ।

મહાન્તમિન્દ્ર પર્વતં વિ યદ્વઃ સૃજદ્ધારા અવ યદ્ધાનવાન્ હન્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું ઉત્સમ્ અદદઃ-ઉત્સદન-ઉપર મસ્તિષ્ક સ્થાનને ખોલે છે જેમાંથી જ્ઞાન પ્રવાહ વહે છે. યાનિ વિ અસૃજઃ-છિદ્રો-ઇન્દ્રિયોને વિસર્જિત કરે છે વિકસિત કરે છે જેથી બહારથી ગંધ આદિ અંદર પ્રવિષ્ટ થાય છે બદ્ધધાનાન્-અર્ણવાન્-નાડીઓમાં રક્તને બાંધનાર અરમ્ણાઃ-વિસર્જિત કર્યુ-છોડ્યું યત્-જ્યારે મહાન્તં પર્વતં વિવઃ-મહાન મહત્વપૂર્ણ પર્વવાળા-અંગો સંધિઓ વાળા શરીરને સ્પષ્ટ-વ્યક્ત કર્યુ યત્-જે ધારાઃ-સૃજત્-જીવનધારાઓ-જીવન શક્તિઓને સર્જિત કરી-છોડી દાનવાન્-અવહન્-ફરી-ફરી જન્મ આપનાર કારણોને નષ્ટ કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સામાન્ય રૂપથી સર્વ મનુષ્યોનો અને વિશેષરૂપથી ઉપાસકોનાં મૂર્ધા-મસ્તિષ્કને ખોલે છે, જેથી જ્ઞાન પ્રવાહ ચાલે છે. ઇન્દ્રિયોને વિકસિત કરે છે, જેથી ગંધ આદિ પ્રવિષ્ટ થાય છે. નાડીઓમાં રક્તને બાંધનાર પ્રાણોને છોડે છે, જેથી શરીરમાં રક્ત સંચાર થાય છે. મહત્વપૂર્ણ સંધિઓ વાળા શરીરને વ્યક્ત બનાવે છે, જીવન ધારાઓને તેમાં છોડે છે. ફરી-ફરી જન્મ લેવાના કારણોનો પણ નાશ કરે છે, એવો પરમાત્મા સદા ઉપાસનીય છે. (૩)

૧૩૦

૩૧૬. સુષ્વાણાસ ઇન્દ્ર સ્તુમસિ ત્વા સનિષ્યન્તશ્ચિત્તુવિનૃમ્ણ વાજમ્ ।
આ નો ભર સુવિતં યસ્ય કોના તના ત્મના સહ્યામ ત્વોતાઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! સુષ્વાણાસ:-અમે ઉપાસનારસને નિષ્પન્ન કરવાને માટે ત્વા સ્તુમસિ-તારી સ્તુતિ કરીએ છીએ તુવિનૃમ્ણ-હે બહુજ ધનવાન ! વાજં સનિષ્યન્ત:-ઘિત્-અમૃત અન્ન-મોક્ષ ભોગના સેવન કરવાના કારણે પણ તારી સ્તુતિ કરીએ છીએ ન: સુવિતમ્-આભર-અમારા માટે અભ્યુદયિક સુખ આભરિત કર યસ્ય કોના તના-જેના ગમક ઉપકરણ-ઉપયોગ વિસ્તારક ધન છે ત્વોતાત્મના-આસહ્યામ-તારાથી રક્ષિત થયેલ આત્મસ્વરૂપથી અમે કોઈ વિરોધી વ્યવહારોને સદા સહન કરતા રહીએ. (૪)

ભાવાર્થ : અમે ઉપાસનારસ નિષ્પન્ન કરીએ તેથી અને બહુજ ધનવાન પરમાત્માથી અમૃતભોગની પ્રાપ્તિને માટે પણ તેની સ્તુતિ કરીએ. સાંસારિક સાયું સુખ અમારી અંદર ભરે છે, તે પરમાત્માથી ઉપકારક ધનો અને સાધનોને પ્રાપ્ત કરીને વિરોધીઓને સહન કરી શકીએ. (૪)

૩૧૭. જગૃહ્યા તે દક્ષિણમિન્દ્ર હસ્તં વસૂયવો વસુપતે વસૂનામ્ ।
વિદ્યા હિ ત્વા ગોપતિં શૂર ગોનામસ્મભ્યં ચિત્રં વૃષણં રયિં દાઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : વસુપતે ઇન્દ્ર-હે ધનોના સ્વામી પરમાત્મનું ! વસૂનાં વસૂયવ:-વિવિધ ધનોના અમે ધનના આકાંક્ષી તે દક્ષિણં હસ્તં જગૃહ્યા-તારા દક્ષિણ હાથને-દાન કરનારા શક્તિરૂપ હાથને પકડીએ છીએ. શૂર-હે વિક્રમશીલ ત્વા ગોનાં ગોપતિં વિદ્યા હિ-તારી-ગો: = સ્તોતૃ-ગાયોની સ્તુતિ કર્તાઓના સ્તોતૃસ્વામીને જાણીએ છીએ અસ્મભ્યં-ચિત્રં વૃષણં-રયિં દાઃ-અમારા ઉપાસકોને માટે અયનીય = દર્શનીય-તારા અમૃત સુખવર્ષક ધનને આપ. (૫)

ભાવાર્થ : ઉપાસકજનો પરમાત્મામાં વસાવનાર ગુણધનોના ઈચ્છુક હોય, તે એવા વાસક ગુણધનોનું દાન કરનાર શક્તિરૂપ હાથને પકડે તથા સ્તુતિ કરનારા ઉપાસકોનાં દર્શનામૃત સુખવર્ષક ધનને પણ ઉપાસકાધિપતિથી માંગે. (૫)

૩૧૮. ઇન્દ્ર નરો નેમધિતા હવન્તે યત્પાર્યા યુનજતે ધિયસ્તાઃ ।
શૂરો નૃષાતા શ્રવસશ્ચ કામ આ ગોમતિ વ્રજે ભજા ત્વં નઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : નર:-દેવજન-મુમુક્ષુજન નેમધિતા-શુભ-અશુભ વર્ગોની સ્થિતિ-સંગ્રામની પ્રવૃત્તિમાં ઇન્દ્રં હવન્તે-પરમાત્માને આહુત કરે છે-આમંત્રિત કરે છે તત્-ત્યારે તા:-પાર્થા:-ધિય:-યુનજતે-તેની વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ સંગ્રામોમાં અશુભ પ્રવૃત્તિઓને પાર કરનારી અથવા અશુભ પ્રવૃત્તિઓને દૂર ફેંકનારી યોગ ક્રિયાઓને યુક્ત કરે છે ત્વમ્-તું શૂર:-વિક્રમી નૃષાતા-દેવ શ્રેણીના મનુષ્યો-મુમુક્ષુઓના સર્વભોગના

૧૩૧

સંભાગી બનનાર **ચ-અને શ્રવસઃ કામઃ**-યશસ્વીજનને ચાહનાર **નઃ-ગોમતિ વ્રજે-આભજ-સ્તોતાવાળા** છંદોમય-મંત્રભાગમાં સમગ્રરૂપથી ભાગી બને છે. (૬)

ભાવાર્થ : દેવજન આગળ વિભક્ત થયેલા દેવાસુર સંગ્રામના અવસર પરમાત્માને આમંત્રિત કરે, ત્યારે તે અસુર વૃત્તિઓને દૂર ફેંકનારી પોતાની દેવવૃત્તિઓથી યુક્ત બને છે. તે વિક્ષી મુક્ત આત્માઓને પોતાના આનંદના ભાગી બનાવનાર તે યશસ્વી મુક્તાત્માઓને ચાહે છે. તે તેના સ્તોતૃગૃહમાં તેને સુખ ભાગી પણ બનાવે છે. (૬)

૩૧૯. વયઃ સુપર્ણા ઉપ સેદુરિન્દ્રં પ્રિયમેધાઃ ઋષયો નાધમાનાઃ ।

અપ ધ્વાન્તમૂર્ણુહિ પૂર્ધ્વિ ચક્ષુર્મુમુગ્ધ્યાઃ સ્માન્નિધયેવ બદ્ધાન્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : **વયઃ સુપર્ણાઃ**-શ્રેષ્ઠ ગતિવાળા પુરુષ અર્થાત્ ઉપાસક સત્પુરુષ **પ્રિયમેધાઃ-ઋષયઃ**-જેને પરમાત્માનો સંગ પ્રિય છે એવા ઋષિ મહાનુભાવ **નાધમાનાઃ**-એ યાચના કરવા માટે **ઇન્દ્રમ્-ઉપસેદુઃ**-પરમાત્માનાં ધ્યાનને પ્રાપ્ત થયેલ-પ્રાપ્ત થાય છે. **ધ્વાન્તમ્-અપ-ઋર્ણુહિ**-હે પરમાત્મન્ ! તું અજ્ઞાન-અંધકારને દૂર કર **ચક્ષુઃ-પૂર્ધ્વિ**-તારા જ્ઞાન-પ્રકાશ દ્વારા જ્ઞાન નેત્રને ભરી દે **સ્માન્-નિધયા-ઇવ બદ્ધાન્ મુમુગ્ધિ**-અમને પાશ સમૂહની માફક સંસારપાશમાં બંધાયેલાને હવે છોડી દે-મુક્ત કર. (૭)

ભાવાર્થ : પ્રગતિશીલ સત્પુરુષ પરમાત્માની સંગતિ જ જેને પ્રિય છે, એવા ઋષિજનો ધ્યાનમાં પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરીને એવી યાચના કરે છે કે, હે પરમાત્મન્ ! તું અમારા અજ્ઞાન-અંધકારનો નાશ કરીને તારા જ્ઞાન-પ્રકાશથી અમારા જ્ઞાન નેત્રને ભરી દે અને પાશમાં બંધાયેલની જેમ અમને સંસાર બંધનથી મુક્ત કરીને તારા મુક્તિધરમાં લઈ લે. પરમાત્મન્ ! એવા સત્પુરુષોને તું તારી કૃપા દ્વારા તેને મુક્તિ પ્રદાન કરે છે. (૭)

૩૨૦. નાકે સુપર્ણમુપ યત્ પતન્તં હૃદા વેનન્તો અભ્યચક્ષત ત્વા ।

હિરણ્યપક્ષં વરુણસ્ય દૂતં યમસ્ય યોનૌ શકુનં ભુરણ્યમ્ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ **નાકે**-દુઃખ રહિત નિતાન્ત સુખસ્થાન મોક્ષધામમાં **સુપર્ણમ્**-શ્રેષ્ઠ પાલન ધર્મવાળા, **ઉપપતન્તં ત્વા**-સ્વામી ભાવથી ઉપસ્થિત તને ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને **હૃદા વેનન્તઃ**-હૃદયથી ચાહનાર ઉપાસક **અભ્યચક્ષત**-લક્ષિત કરે છે **હિરણ્યપક્ષમ્**-સોનેરી પાંખોવાળા પક્ષી સમાન-તેજસ્વી, **વરુણસ્ય દૂતમ્**-વરણીય પ્રમુખ આનંદના પ્રેરક, **યમસ્ય યોનૌ**-યમન = નિયમન સંયમના આશ્રયમાં **ભુરણ્યમ્ શકુનમ્** ભ્રમણશીલ સમર્થ પક્ષી જેવાને લક્ષિત કરે છે. (૮)

ભાવાર્થ : અત્યંત સુખમય મોક્ષ-ધામમાં સ્વામી ભાવથી ઉપસ્થિત શ્રેષ્ઠ પાલન ધર્મથી યુક્ત, સોનેરી પાંખોવાળા સમર્થ પક્ષી સમાન ભ્રમણ-વ્યાપનશીલ તુજ પરમાત્માને જે અત્યંત વરણીય, સુખના પ્રેરક અને યમ-નિયમ સંયમના આશ્રય પર પ્રાપ્ત થનારને ઉપાસકજન હૃદયથી અનુભૂત કરે છે. (૮)

૧૩૨

૩૨૧. ^{૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૧} ^{૨ ૩ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧} ^૨
^{૨ ૩ ૨} ^{૨ ૩ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨}
 બ્રહ્મ જ્ઞાનં પ્રથમં પુરસ્તાદ્વિ સીમતઃ સુરુચો વેન આવઃ ।
 સ બુદ્ધ્યા ઉપમા અસ્ય વિષ્ઠાઃ સતશ્ચ યોનિમસતશ્ચ વિવઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પુરસ્તાત્-સૃષ્ટિથી પૂર્વ પ્રથમં બ્રહ્મ જ્ઞાનમ્-પ્રથિત =અત્યંત વિસ્તૃત અખંડ રૂપ બ્રહ્માંડ પરમાત્મા દ્વારા પ્રકટ થયેલ તેમાં વેન:-કાન્તિમાન ઇન્દ્ર-પરમાત્માની સીમન્ત:-સીમાથી તેની પોતાની સીમાથી પરિધિક્રમથી સુસ્ત્ર:-પૃથિવી ચંદ્ર આદિ લોકોને વિ-આવ-પૃથક-પૃથક વ્યક્ત કર્યા-રચના કરી સ:-તે પરમાત્માએ અસ્ય-આ બ્રહ્માંડની બુદ્ધ્યા:-ઉપમા: વિષ્ઠા:-અન્તરિક્ષ-આકાશમાં રહેલી દિશાઓને વિશેષ સ્થાપિત કરી તથા સત:-ચ-અસત:-ચ યોર્નિ વિવ:-પ્રાણીની અને અપ્રાણીની યોનિ-પ્રાણી યોનિ તથા અપ્રાણી યોનિ-જડ યોનિને વ્યક્ત કરી. (૯)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા દ્વારા સૃષ્ટિનાં પૂર્વ અત્યંત વિસ્તૃત બ્રહ્માંડ-વિશ્વગોળો વ્યક્ત થયો. તેમાં પરમાત્માએ સીમાઓમાં પરિધિઓમાં પૃથિવી આદિ લોકો-પિંડોને વ્યક્ત કર્યા-રચના કરી, પુનઃ એ બ્રહ્માંડની આકાશગત દિશાઓને વ્યવસ્થિત કરી. મનુષ્ય ગાય, ઘોડા આદિ પ્રાણી યોનિ અને આંબા આદિ વૃક્ષોની અપ્રાણી યોનિઓને વ્યક્ત કરી-રચના કરી. તે એવા રચયિતા શક્તિશાળી પરમાત્માને જાણીને તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ; જેથી પૃથિવી આદિ પિંડોને સીમામાં બાંધેલ છે અને પૃથિવી આદિ પર અમને જીવાત્માઓને બાંધેલ છે. બંધનથી મુક્ત થવા માટે પરમાત્માની ઉપાસના કરવી એ સાધન છે. (૯)

૩૨૨. ^{૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨}
^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨}
 અપૂર્વ્યા પુરુતમાન્યસ્મૈ મહે વીરાય તવસે તુરાય ।
 વિરણિને વજ્રિણે શન્તમાનિ વચાંસ્યસ્મૈ સ્થવિરાય તક્ષુઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : અસ્મૈ મહે વીરાય તવસે તુરાય-એ મહાન, પૂજ્ય, જીવન ગતિપ્રદ, બળવાન, શીઘ્રકારી, ઇન્દ્ર પરમાત્માને માટે, અસ્મૈ વિરણિને સ્થવિરાય-એ મહાન વા વિશેષ વક્તા ઓજસ્વી જયેષ્ઠ ઇન્દ્ર પરમાત્માને માટે, અપૂર્વ્યા પુરુતમાનિ શન્તમાનિ વચાંસિ તક્ષુઃ-સર્વ શ્રેષ્ઠ અધિકાધિક અતિમધુર સ્તુતિવચન ઉપાસકજન સંપન્ન કરે છે-સમર્પિત કરે છે.

ભાવાર્થ : તે પૂજનીય, વીર, ગતિપ્રદ, બળવાન, શીઘ્રકારી તથા મહાન અથવા વિશેષ વક્તા, ઓજસ્વી, જયેષ્ઠ પરમાત્માને માટે સર્વશ્રેષ્ઠ અધિકાધિક અતિ મધુર સ્તુતિ વચન ઉપાસકજન સમર્પિત કર્યા કરે છે, તેથી અમે કરીએ છીએ. (૧૦)

ખંડ-૧૦

૩૨૩. ^{૧ ૨} ^{૩ ૧} ^{૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨}
^{૨ ૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨}
 અવ દ્રપ્સો અંશુમતીમતિષ્ઠદીયાનઃ કૃષ્ણો દશભિઃ સહસ્રૈઃ ।
 આવત્તમિન્દ્રઃ શચ્યા ધમન્તમપ સ્ત્રીહિતિં નૃમણા અધદ્રાઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **દ્રપ્સ:-કૃષ્ણ:-**અલ્પ-અણુપરિમાણવાળા—અણુ જીવાત્મા પાપ ભાવના યુક્ત બનીને **ઈંદ્રિયન:-** ગતિ કરતો **દશભિઃ સહસ્રૈઃ:-**દશહજાર નાડી તંતુઓથી યુક્ત બનીને **અંશુમતીમ્-પ્રાણોવાળી** નગરી-દેહપુરીને **અવાતિષ્ઠત્-અવસ્થિત-પ્રાપ્ત** થાય છે **તં ધમન્તમ્-તે** અર્થના કરનાર-પરમાત્માની સ્તુતિ કરનારને **નૃમણા:-ઇન્દ્રઃ શચ્ચા-આવત્-નરો** મુમુક્ષુજનોમાં મન-કલ્યાણ ચિંતનવાળા ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા પ્રજ્ઞાનથી તેને સુરક્ષિત કરે છે, **અધ-નિરંતર** તેને **સ્નીહિતિમ્-નાશ** કરનારી પાપવાસનાને **અધદ્વાઃ-દૂર** ભગાડે છે. પૃથક કરે છે અથવા નષ્ટ કરે છે. (૧)

ભાવાર્થ : અણુ-જીવાત્મા પાપ આચરણને કારણે હજારો નાડી તંતુઓથી યુક્ત પ્રાણોવાળી દેહપુરીમાં ભટકતો પ્રાપ્ત થાય છે-દેહ ધારણ કરે છે, જ્યારે તે પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે, ત્યારે પરમાત્મા તેને જ્ઞાન આપીને તેની રક્ષા કરે છે અને તેની હાનિકારક પાપવાસનાને પણ ભગાડી દે છે અથવા નષ્ટ કરે છે, કારણ કે તે ઉપાસક મુમુક્ષુજનોમાં કલ્યાણની ભાવના રાખનાર છે. (૧)

૩૨૪. વૃત્રસ્ય ત્વા શ્વસથાદીષમાણા વિશ્વે દૈવા અજહુર્યે સઘાયઃ ।

મરુદ્ધિરિન્દ્ર સઘ્યં તે અસ્ત્વથેમા વિશ્વાઃ પૃતના જયાસિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! વૃત્રસ્ય શ્વસથાત્-પાપના** વધક-નાશક પ્રહારથી-ફટકારથી **ઈષમાણાઃ-હિંસિત** તાડિત થતા **વિશ્વેદેવાઃ-સાધારણ મનુષ્ય ત્વા-અજહુઃ-તારો** ત્યાગ કરે છે **યે સઘાયઃ** જે તારા મિત્રભાવ સમાન નામથી **મરુદ્ધિઃ-તે સઘ્યમ્ અસ્તુ-મુમુક્ષુ** અધ્યાત્મયાજજનોની સાથે તારી મિત્રતા છે-થાય છે **ઇમાઃ-વિશ્વા પૃતનાઃ-જયસિ-એમાં** વિદ્યમાન સમસ્ત સંઘર્ષ કરતી પાપવાસનાઓને તું જીતી લે, દૂર ભગાડી દે-ભગાડી દે છે. (૨)

ભાવાર્થ : એતન દેવ સર્વજ્ઞ પરમાત્માનો મિત્ર એતન જ્ઞાનવાન મનુષ્ય-સામાન્યજન પાપના પ્રહારથી બાધિત થઈને પરમાત્માને છોદી દે છે, નાસ્તિક બની જાય છે, અથવા જે મનુષ્ય સમાન એતન જ્ઞાનવાન હોવા છતાં પણ તું જ પરમાત્માનો ત્યાગ કરી દે છે અર્થાત્ નાસ્તિક બની જાય છે; તે પાપ પ્રહારથી પીડિત થઈને, પાપ ઉપર પાપ કર્યું જાય છે અને પાપનું ફળ દુઃખ ભોગવે છે. પરન્તુ તારો ઉપાસક આત્મયાજ-મુમુક્ષુજન છે, તે તો તારી મિત્રતામાં રહે છે. તું એની સમસ્ત વિરોધી વાસનાઓ-ભાવનાઓને જીતી લે છે-નષ્ટ કરી નાખે છે. (૨)

૩૨૫. વિધુઃ દદ્રાણં સમને બહૂનાં યુવાનં સન્તં પલિતો જગાર ।

દેવસ્ય પશ્ય કાવ્યં મહિત્વાદ્યા મમાર સ હ્યઃ સમાન ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **બહૂનાં-અનેક ઈન્દ્રિયોનો દદ્રાણમ્-દમનશીલ વિધુમ્-સ્વયં** વિદ્યમાનશીલ-ચંચળ **યુવાનં સન્તમ્-યુવાન** જ્યાં સુધી શરીરમાં રહે છે, ત્યાં સુધી સમાન રૂપમાં વિદ્યમાન રહીને અન્તઃકરણ પદાર્થને **સમને-રાત્રિ શયનમાં પલિતઃ-જ્ઞાની** એતન આત્મા **જગાર-ગળી** જાય છે. **દેવસ્ય-પરમાત્મા દેવની કાવ્યં પશ્ય-કલા-શિલ્પને** જોઈને **મહિત્વા-તેની** મહાન શક્તિથી **અદ્ય મમાર-આજ** શયનકાળમાં જે મૃત સમાન

૧૩૪

બની ગયો **સ હ્યઃ-સમાનઃ**-તે કાલ જે સમાન રૂપમાં હતો અથવા **હ્યઃ-મમાર-અદ્ય સમાનઃ**-ગઈકાલે મર્યો, આજે ફરી એવા કાર્યો કરવામાં એવો જ બની ગયો અથવા જે અન્તઃકરણ યુક્ત આત્મા કોઈકરણ-સમર્થગત ગઈ કાલમાં હતો તે આજે મરી ગયો-શરીર ત્યાગી ગયો, જે આજ મરી ગયો, તે આગળના સમયમાં પુનઃ શરીર ધારણ કરીને તેવો જ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. આ રીતે જન્મ મરણના શિલ્પ પરમાત્માનું વિવેચનીય છે. (૩)

ભાવાર્થ : એ અન્તઃકરણ ઈન્દ્રિયોનું નિયંત્રણ કરનાર સ્વયં ચંચળ, શરીરમાં ઈન્દ્રિયોની અપેક્ષા યુવાન-વૃદ્ધત્વ રહિત છે. ઈન્દ્રિયો તો શરીરમાં રહીને પણ જીર્ણ-ક્ષીણ અથવા નષ્ટ થઈ જાય છે, પરંતુ એ તો જ્યાં સુધી શરીર જીવિત છે, ત્યાં સુધી રહે છે, પરંતુ રાતે શયન સમયે ચેતન આત્મા તેને પોતાની અંદર લઈ લે છે. અર્થાત્ ઈન્દ્રિયોનું સંચાલન કરનાર આત્મા અજર હોવા છતાં પણ મહાન ચેતન પરમાત્મા દેહ ત્યાગ પછી પોતાની અંદર લઈ લે છે, એ પરમાત્મા દેવનું શિલ્પ છે, કળા છે, જે અન્તઃકરણ આજ રાત્રિમાં મૃત થયું અકિંચિત્કર બની ગયું, કાલ એ પોતાના રૂપમાં ઠીક હતું અને આગળ પણ આવનારી કાલ ફરી એવી જ બની જશે અથવા એ પરમાત્માની કળા છે. જે આ આત્મા આજ મરી ગયો-દેહત્યાગ કરી ગયો, તે કાલ તો ઠીક સમાન હતો અને આવનારી કાલમાં ફરી દેહને પ્રાપ્ત કરીને ફરી એવો જ બની જાય છે. (૩)

૩૨૬. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}ત્વં હ ત્યત્ સપ્તમ્યો જાયમાનોઽશત્રુભ્યો અભવઃ શત્રુરિન્દ્ર ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}ગૂઢે દ્વાવાપૃથિવી અન્વવિન્દો વિભુમદ્ભ્યો ભુવનેભ્યો રણં ધાઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ત્વમ્-ઇન્દ્ર:-તું ઈન્દ્ર હ-નિશ્ચય જાયમાનઃ-પ્રસિદ્ધ-પ્રકટ થતાં ત્યત્-સપ્તમ્યઃ-અશત્રુભ્યઃ-તે સાત શત્રુરહિત-સાત જે તારા હોય છે યથા-પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉર્ધ્વઃ, અધઃ, મધ્યના શત્રુઃ-અભવઃ-શાતયિતા વિલોડનકર્તા છે તેથી તેમાં ગૂઢે દ્વાવાપૃથિવી-ગહન સૂક્ષ્મરૂપ બનેલા દ્વાવાપૃથિવીમય પિંડ સમૂહનું અન્વવિન્દઃ-અન્વેષણ કરી લીધું શોધી લીધા, પ્રાપ્ત કરી લીધા, તેની અંદર રહેલ વિભુમદ્ભ્યઃ-ભુવનેભ્યઃ-અન્નભોગવાળા લોકો પિંડોથી રણં ધાઃ-અમારા માટે રમણીય ભોગોને ધારિત કરે છે-પ્રદાન કરે છે. (૪)

ભાવાર્થ : પૂર્વથી પ્રસિદ્ધ થયેલ પરમાત્માની અજેય સાત દિશાઓ-પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉર્ધ્વ, અધઃ અને મધ્ય દિશાઓને વિલોડન કરીને સૂક્ષ્મ દ્વાવા પૃથિવીમય મંડળની શોધ કરી લીધી તથા અન્ન ભોગવાળા લોકો પિંડોથી મનુષ્યોને માટે રમણીય ભોગ પ્રદાન કરે છે. તે પરમાત્માની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૪)

૩૨૭. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}મેડિં ન ત્વા વજ્રિણં ભૃષ્ટિમન્તં પુરુધસ્માનં વૃષભં સ્થિરપ્સુમ્ ।

^{૩ ૨ ૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}કરોષ્યર્યસ્તરુષીર્દુવસ્યુરિન્દ્ર દ્યુક્ષં વૃત્રહણં ગૃણીષે ॥ ૫ ॥

૧૩૫

પદાર્થ : **इन्द्र**-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! **मेडिन**-માધ્યમિક વાક્-વિદ્યુત્ની સમાન **भृष्टिमन्तम्**-પાપભાવની ભંજન શક્તિવાળા **पुण्यस्मानम्**-બહુજ દાન અત્યંત આનંદામૃત પ્રદાન કર્તાને **स्थिरपन्म**-એકરસ સ્વરૂપવાળા, **वज्रिणम्**-ઓજસ્વી, **द्युक्षम्**-જ્ઞાન ભંડાર, **वृत्रहणम्**-પાપ નાશક ત્વા-તને ગુણીષે-પ્રશંસિત કરું છું, સ્તુતિમાં લાવું છું, પરંતુ **तस्मीः-अर्यः**-હિંસા કરનારી બાધક પ્રવૃત્તિઓને પણ **करोषि-**તિરસ્કૃત કરે છે. બહાર ધકેલે છે. **अवस्युः**-અમારી રક્ષાને ચાહનાર છે. (૫)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ! તું વિદ્યુત્ સમાન તેજસ્વી, પાપને ભસ્મ કરવાને શક્તિશાળી, અત્યંત આનંદદાતા, એકરસ, જ્ઞાન ભંડાર, અજ્ઞાન-અંધકારનાશક તથા અમારી રક્ષા ઇચ્છનાર અંદરની પ્રવૃત્તિઓને પણ બહિષ્કૃત અથવા તિરસ્કૃત કરે છે; એવા તુજ પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું. (૫)

૩૨૮. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} **प्र वो महे महेवृधे भरध्वं प्रचेतसे प्र सुमतिं कृणुध्वम् ।**

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} **विशः पूर्वीः प्र चर चर्षणिप्राः ॥ ६ ॥**

પદાર્થ : **वः**-હે ઉપાસકો ! **महे**-તમે મહાન બનવા માટે **प्रचेतसे**-પ્રકૃષ્ટ જ્ઞાનવાન સર્વજ્ઞ અને પ્રકૃષ્ટ ચેતનાવાળા **महे वृधे**-મહાન વૃદ્ધિ કરનાર પરમાત્માને માટે **भरध्वम्**-ઉપાસનારસ સમર્પિત કરો **सुमतिं प्रकृणुध्वम्**-શ્રેષ્ઠ-શુભ સ્તુતિ કરો **चर्षणिप्राः**-મનુષ્યોની કામનાઓને પૂર્ણ કરનાર પરમાત્મા **पूर्वीः-विशः प्रचर-**પોતાની શ્રેષ્ઠ ઉપાસક પ્રજાને અવશ્ય સંરક્ષણ પ્રદાન કરે છે. (૬)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા મહાન, વૃદ્ધિ કરનાર, સર્વજ્ઞ, સાવધાન કરનાર છે. અમારા મહાન કલ્યાણને માટે ઉપાસનારસોથી તૃપ્ત કરીએ અને તેની શ્રેષ્ઠ સ્તુતિ કરવામાં આવે, તો તે મનુષ્યોનું પાલન કરનાર હોવાથી પોતાની શ્રેષ્ઠ ઉપાસક પ્રજાઓને અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

૩૨૯. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।**

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्त वृत्राणि सज्जितं धनानि ॥ ७ ॥**

પદાર્થ : **अस्मिन् वाजसातौ भरे**-એ અમૃત અન્ન ભોગની સંભક્તિવાળા ભર-આનંદ ભંડાર મોક્ષ ધામની પ્રાપ્તિને માટે **समत्सु**-સામેના સંઘર્ષો સ્થાનોમાં **वृत्राणि-घ्नन्तम्**-પાપભાવોના હનનકર્તા, **ऊतये शृण्वन्तम्**-રક્ષાને માટે પ્રાર્થના સાંભળનાર, **धनानि सज्जितम्**-અનુકૂળ ધનોનો સમ્યક્ જય કરનાર **शुनंमघवानम्-उग्रम्-इन्द्रं हुवेम**-સુખસ્વરૂપ કલ્યાણ ધનવાળા તેજસ્વી પરમાત્માને આમંત્રિત કરીએ છીએ.

ભાવાર્થ : અમારા એ લક્ષિત અમૃત અન્નભોગની સારી રીતે પ્રાપ્તિ કરાવનાર, આનંદ ભંડાર મોક્ષધામને માટેના પ્રસંગોમાં સામે આવેલા પાપભાવોના નાશકર્તા, રક્ષાને માટે સાંભળનાર, અભીષ્ટ ધન પર અધિકાર કરનાર, સુખસ્વરૂપ, કલ્યાણ ધનવાન, તેજસ્વી પરમાત્માને આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૭)

૧૩૬

૩૩૦. ઉદુ બ્રહ્માણ્યૈરત શ્રવસ્યેન્દ્રં સમર્યે મહયા વસિષ્ઠ ।

આ યો વિશ્વાનિ શ્રવસા તતાનોપશ્રોતા મ ઈવતો વચાંસિ ॥૮॥

પદાર્થ : વસિષ્ઠ-હે પરમાત્મામાં અત્યંત વસનાર ઉપાસક ! સમર્યે-પોતાની અંદર ઉઠતી શુભ-અશુભ વૃત્તિઓના સંગ્રામમાં-સંઘર્ષમાં **ઇન્દ્ર-મહય**-પરમાત્માને અર્પિત કર-તેની સ્તુતિ કર **શ્રવસ્યા બ્રહ્માણિ-ઉદૈરત-ઉ**-અવશ્ય પોતાની અધ્યાત્મ ધનની ઇચ્છાથી ઉપાસનાકર્મોને શ્રેષ્ઠ ભાવથી અનુષ્ઠિત કર **યઃ**-જે પરમાત્મા **વિશ્વાનિ-શ્રવસા**-સમસ્ત અધ્યાત્મધનના આશ્રયોને **આ તતાન**-પ્રકાશિત કર્યા કરે છે **સઃ**-તે પરમાત્મા **ઈવતઃ-મે વચાંસિ-ઉપશ્રોત**-મને પ્રાપ્ત થયેલાના વચનોને સાંભળે છે અર્થાત્ સ્વીકાર કરે છે. (૮)

ભાવાર્થ : ઉપાસક પોતાને સંબોધિત કરીને કહે કે, અરે ઉપાસક ! તું તારી અંદરની વૃત્તિઓના સંઘર્ષમાં પરમાત્માની અર્ચના કર, અધ્યાત્મધનની ઇચ્છાથી ઉપાસના કર્મો-અષ્ટાંગયોગનાં આચરણોનું અનુષ્ઠાન કર, જે પરમાત્મા અધ્યાત્મધનના આશ્રયો-મિત્રોને પ્રકાશિત કરે છે, તે પ્રાપ્ત થયેલા મારા ઉપાસકનાં પ્રાર્થના વચનોનો સ્વીકાર કરે છે. (૮)

૩૩૧. ચક્રં યદસ્યાપ્સવા નિષત્તમૃતૌ તદસ્મૈ મધ્વિચ્ચ્છદ્યાત્ ।

પૃથિવ્યામતિષિતં યદૂધઃ પયો ગોષ્વદધા ઔષધીષુ ॥૯॥

પદાર્થ : અસ્ય-એ પરમાત્માના **યત્-ચક્રમ્**-જે સૃષ્ટિક્રમ ચક્ર અર્થાત્ ઉત્પત્તિ અને જીવના કર્મફળ પ્રદાન રૂપ **અપ્સુ-આનિષત્તમ્**-વ્યાપ્ત પરમાણુઓમાં સમગ્ર રૂપથી નિગૂઢ રહીને ચાલી રહેલ છે. **ઉત-ઉ** અને પણ **અસ્મૈ**-એ ચક્રને માટે **મધુ-ઇત્-ચ્ચ્છદ્યાત્**-પ્રાણને નિહિત કરેલ છે **પૃથિવ્યામ્**-તે પૃથિવી પર વિસ્તૃત સૃષ્ટિમાં તથા પ્રત્યેક પાર્થિવ લોકમાં છોડીને ફરી તેથી **ગોષુ યત્-ઋધઃ**-ગાય આદિ પશુઓમાં ઊધસ્ય = મધુરરસ દૂધ **ઔષધીષુ પયઃ**-ઔષધિઓમાં રસ ધારણ કરે છે. (૯)

ભાવાર્થ : પરમાત્માએ સૃષ્ટિક્રમ ચક્ર પરમાણુઓમાં ચલાવ્યો તેને માટે પ્રાણને સમ્યક્ સ્થિર કર્યો, તે પ્રાણ વિસ્તૃત સૃષ્ટિમાં વિસ્તારયુક્ત લોકમાત્રમાં છોડ્યો, પુનઃ ગાય આદિ પશુઓમાં દૂધ અને ઔષધિઓમાં અન્નરસ મનુષ્યોને માટે ધારણ કરાવ્યો, પરમાણુઓમાં ગતિપ્રદ વિશ્વપ્રાણ અને જીવોને માટે ઔષધિઓમાં જીવન પ્રાણ પરમાત્માએ ધારણ કરાવ્યાં, મનુષ્યના નિર્વાહ માટે ગાય આદિથી દૂધ પ્રાપ્ત કરવા અને ઔષધિઓથી અન્નરસ પ્રાપ્ત કરવાનું વિધાન કર્યું, અધ્યાત્મપ્રાણ-અધ્યાત્મજીવન ધારણ કરવા માટે ઉપાસક તે એવા પરમાત્માની ઉપાસના કરે. (૯)

ખંડ-૧૧

૩૩૨. ત્યમૂ ષુ વાજિનં દેવજૂતં સહોવાનં તરુતારં રથાનામ્ ।

૧૩૭

^{૧ ૨} અરિષ્ટનેમિં ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૩} પૃતનાજમાશું ^{૩ ૨ ૩} સ્વસ્તયે ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨} તાક્ષર્યમિહા ^{૩ ૧ ૨} હુવેમ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ત્યમ-૩-તે નિશ્ચય સુ વાજિનમ્-અમારા અમૃત અન્નભોગ વાળા દેવજૂતમ્-મુમુક્ષુઓની પ્રીત = પ્રેમપાત્ર સહોવાનમ્-સહસ્વાન =સપ્સી બળવાન રથાનાં તસ્તારમ્-ગમનશીલ લોકોનાં શરીર રથોને યથાવત્ ગતિશીલ અર્થાત્ કર્મગતિના પ્રેરક અરિષ્ટનેમિમ્-કોઈપણ રીતે હિસિત ન થનાર પ્રગતિ ચક્રવાળા પૃતનાજમ્-મનુષ્યોની વિરોધી પ્રવૃત્તિઓ પર વિજય કરનાર, આશુમ્-વ્યાપનશીલ તાક્ષર્યમ્-વિશ્વને ગતિ આપનાર વાયુ સ્વરૂપ પરમાત્માને સ્વસ્તયે-ઇહ-હુવેમ-કલ્યાણ માટે આ જીવનમાં આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ઉત્તમ અમૃતાન્ન ભોગવાળો, મુમુક્ષુનો પ્રેમપાત્ર, બળવાન, પૃથિવી આદિ પિંડો તથા શરીરોમાં ગતિશીલ અને કર્મગતિનો પ્રેરક, અબાધિત રક્ષણ શક્તિઓવાળો અને વિરોધી પ્રવૃત્તિઓ પર વિજય પામનાર છે. તેને અમે પોતાનાં હૃદયમાં, કલ્યાણને માટે આ જીવનમાં આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૧)

^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ૩૩૩. ત્રાતામિન્દ્રમવિતારમિન્દ્રં ^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} હવેહવે ^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} સુહવે ^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} શૂરમિન્દ્રમ્ ।

^{૩ ૨ ૩} હુવે નુ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} શક્રં પુરુહૂતમિન્દ્રમિદં ^{૩ ૧ ૨} હવિર્મઘવા ^{૩ ૧ ૨} વેત્વિન્દ્રઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ત્રાતામ્-રક્ષા કરનાર પરમાત્માને અવિતારમ્-ઇન્દ્રમ્-નિત્ય રક્ષક પરમાત્માને સુહવમ્-સરળતાથી બોલાવવા યોગ્ય શૂરમ્-ઇન્દ્રમ્-વિક્રમવાન પરમાત્માને હવે-હવે-હુવે-આમંત્રિત કરવા યોગ્યને પ્રત્યેક સમય પર આમંત્રિત કરું છું શક્રમ્-શક્તિમાન પુરુહૂતમ્-અનેક પ્રકારથી આહ્વાન કરવા યોગ્ય ઇન્દ્રમ્-ઇત્-પરમાત્માને અવશ્ય નુ-હવે-શીઘ્ર આમંત્રિત કરું છું મઘેવા-ઇન્દ્રઃ-હવિઃ-વેતુ-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા અમારા મન-મનોભાવને-પ્રાર્થનાને પ્રાપ્ત થાય-સ્વીકાર કરે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ત્રાતા-નિત્ય રક્ષણ કરનાર છે, સરળતાથી બોલાવવા યોગ્ય છે, શૂર છે માટે તેને પ્રત્યેક આમંત્રિત કરવા યોગ્ય અવસર પર બોલાવ્યા કરું, શક્તિમાન અનેક પ્રકારથી આમંત્રિત કરવા યોગ્યને હું આમંત્રિત કર્યા કરું. તે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા મારા મનોરૂપ હવિઃ-પ્રાર્થનાને પ્રાપ્ત થાય-સ્વીકાર કરે. (૨)

^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૧ ૨} ૩૩૪. યજામિહ ઇન્દ્રં ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} વજ્રદક્ષિણં ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} હરીણાં ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} રથ્યાં૩ ^{૩ ૧ ૨} વિવ્રતાનામ્ ।

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પ્ર શ્મશ્રુભિર્દોધુવદૂર્ધ્વધા ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ભુવદ્વિ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} સેનાભિર્ભયમાનો ^{૩ ૧ ૨} વિ ^{૩ ૧ ૨} રાધસા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વજ્રદક્ષિણમ્-ઓજના પ્રેરક વિવ્રતાનાં હરીણાં રથ્યામ્-વિપરીત ગતિકર્મવાળા પ્રાણો-ઇન્દ્રિયોના રથ-શરીરરથના ચાલક ઇન્દ્રમ્-પરમાત્માનું યજામહે અમે યજન કરીએ-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં સ્તુતિ કરીએ શ્મશ્રુભિઃ-શરીરમાં શ્રવણ કરનારી પોતાની જ્ઞાન શક્તિઓથી દોધુવત્-પાપનું કંપન કરતા ઋર્ધ્વધાઃ-અમને ઉપર સ્થાપિત કરનાર છે. સેનાભિઃ-ઇન્દ્ર પરમાત્માની સાથે રહેનારી પાપનાશક શક્તિઓથી

પાપીજનને **ભયમાન:-**ભય પમાડતા તેને **રાધસા વિ-**ધન ઐશ્વર્ય-અર્થ સિદ્ધિથી દૂર કરીને **ભુવત્-**બિરાજમાન થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઓજ:-ઉત્સાહવર્ધક તથા વિપરીત ગતિવાળા ઈન્દ્રિયરૂપ ઘોડાઓના શરીરરૂપ રથના ચાલક પરમાત્માની અમે સ્તુતિ કરીએ છીએ. જે પોતાની જ્ઞાન શક્તિઓથી પાપીને કંપાવતાં ઉપાસક આત્માને ઊંચે સ્થાપિત કરે છે. પોતાની વ્યાપન શક્તિઓથી પાપીને ભય પમાડીને, તેને ઐશ્વર્યની સિદ્ધિથી દૂર કરીને, બિરાજમાન થાય છે. (૩)

૩૩૫. સત્રાહણં દાઘૃષિં તુમ્મિન્દ્રં મહામપારં વૃષભં સુવજ્રમ્ ।

હન્તા યો વૃત્રં સનિતોત વાજં દાતા મઘાનિ મઘવા સુરાધાઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **સત્રાહણમ્-**અસુર = પાપનો હણનાર **દાઘૃષિમ્-**અત્યંત પાપવર્ધક, **તુમ્મ-**પાપ ક્ષેપતા, **અપારં-**અનંત, **વૃષમ્-**સુખવર્ધક, **સુવજ્રમ્-**સદા ઓજસ્વી, **મહામ્-**મહાન, **ઇન્દ્રમ્-**પરમાત્માની સ્તુતિ કરીએ **યઃ-**જે **વૃત્રં હન્તા-**પાપનું હનન કરનાર, **વાજં સનિતા-**અમૃતભોગનું સેવન કરાવનાર, **ઉત્ત-**અને **સુરાધાઃ-**ઉત્તમ ઐશ્વર્યવાન **મઘવા-**મઘવાન = અધ્યાત્મયજ્ઞના આશ્રય **મઘાનિ દાતા-**અધ્યાત્મયજ્ઞના સુખફળોના દાતા છે.

ભાવાર્થ : પરમાત્મા આસુરી વૃત્તિઓના નાશક, પાપોના નાશક-ઘર્ષણશીલ, પાપને દૂર ફેંકનાર, અનંત સુખવર્ધક, સદા ઓજસ્વી, પાપહંતા, અમૃત ભોગનું સેવન કરાવનાર, ઉત્તમ ભોગ ધનોવાળા, અધ્યાત્મયજ્ઞના નાયક તથા તે સંબંધી ફળોના દાતા છે; તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૪)

૩૩૬. યો નો વનુષ્યન્નભિદાતિ મર્ત્ત ઉગણા વા મન્યમાનસ્તુરો વા ।

ક્ષિધી યુધ્ધા શવસા વા તમિન્દ્રાભી ધ્યામ વૃષમણસ્ત્વોતાઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **યઃ-**જે **મર્ત્તઃ-**અનાત્મા-અસત્ત્વ-મૃતનો મોહ **વનુષ્યન્-**હનન કરવા ઈચ્છતા **નઃ-**અભિદાતિ અમારા પર પ્રહાર કરે છે **વા-**અથવા **ઉગણાઃ-**આક્ષેપ-આક્ષિપ્ત વચન **વા મન્યમાનઃ-**તુરઃ-અથવા પોતાના માનેલા ભ્રમાત્મક-મૃત્યુ વિષયવિચાર અભિદાતિ પ્રહાર કરે છે **ક્ષિધી યુધ્ધા-**ક્ષય ધારણ કરનારી ગતિથી **વા-**અથવા **શવસા-**બળથી **વૃષમણઃ-**બળવાન મનવાળા બનેલા અમે **ઇન્દ્ર ત્વોતાઃ-**હે પરમાત્મન્ ! તારા દ્વારા રક્ષિત બનીને **તમ્-**તેને **અભીધ્યામ-**અભિભૂત કરીએ-દબાવી દઈએ છીએ. (૫)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! જે અનાત્મા-અસત્ત્વ પાપ અમને મારવા ઈચ્છતા પ્રહાર કરે છે અથવા કોઈનો શાપ-શપથ-આક્ષેપ અથવા અમારો માનેલો મૃત્યુ વિચાર પ્રહાર કરે છે. અમે બળવાન મનુયુક્ત બનીને તારા દ્વારા રક્ષા પ્રાપ્ત કરીને તેને ક્ષય ધારણગતિ અથવા બળથી દબાવી દઈએ છીએ. (૫)

૩૩૭. યં વૃત્રેષુ ક્ષિતયઃ સ્પર્ધમાનાં યં યુક્તેષુ તુરયન્તો હવન્તે ।

૧૩૯

યં શૂરસાતૌ યમપામુપજ્મન્ યં વિપ્રાસો વાજયન્તે સં ઇન્દ્રઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : વૃત્રેષુ-વિવિધ પાપ પ્રસંગોમાં સ્પર્ધમાના:-ક્ષિતય:-તે પાપોની સાથે સંઘર્ષ કરતા મનુષ્ય યમ-જેને હવન્તે-આમંત્રિત કરે છે. યુક્તેષુ-યુક્ત-ઠીક-પુણ્યોના પ્રસંગોમાં તુરયન્ત:-શીઘ્રતા કરતા પુણ્યજન પુકારે છે-આમંત્રિત કરે છે શૂરસાતૌ યમ-શૂર-પરાક્રમી સૌભાગ્યવાન જનોના લાભ પ્રાપ્તિમાં જેને શૂર-સૌભાગ્યવાન જન આમંત્રિત કરે છે સ્મરણ કરે છે. વિપ્રાસ:-ઋષિજનો જ્મન્-અપામ્-ઉપ-પૃથિવી પર જળની સમીપ યં વાજયન્તે-જેને અર્ચિત કરે છે સ:-ઇન્દ્ર:-તે પરમાત્મા જ અર્ચનીય-ઉપાસ્ય છે. (૬)

ભાવાર્થ : અમે પાપ પ્રસંગોમાં પાપોથી સંઘર્ષ કરતા પરમાત્માને આમંત્રિત કરીએ, તેનાથી બળ માગીએ, પુણ્ય કર્મોમા શીઘ્ર આચરિત કરવા માટે પુણ્ય જન પર પરમાત્માને સ્મરણ કરીએ, સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિમાં પરમાત્માને સૌભાગ્યશીલ આમંત્રિત કરીએ, તે પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવા માટે ઋષિજનો પૃથિવી પર જળના સ્ત્રોતોની સમીપ તેની અર્ચના-સ્તુતિ કરે છે. (૬)

૩૩૮. ઇન્દ્રાપર્વતા બૃહતા રથેન વામીરિષ આ વહતં સુવીરાઃ ।

વીતં હવ્યાન્યધ્વરેષુ દેવા વર્ધેથાં ગીર્ભિરિડયા મદન્તા ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર પર્વતા-હે ઐશ્વર્યવાન અને ઉત્પાદનાશ ધર્મી સંસારસ્વામી ઉભય સ્વરૂપ પરમાત્મન ! બૃહતા રથેન-મહાન યજ્ઞરથ-અધ્યાત્મયજ્ઞરૂપ રથના દ્વારા સુવીરા:-સારી રીતે પુષ્ટ વામી:-વનનીય-શ્રેષ્ઠ ઇષ:-કમનીય ઉપાસનાઓને આવહતમ્-સમગ્ર રૂપથી પ્રાપ્ત કરો, અધ્વરેષુ-અનેક અધ્યાત્મયજ્ઞોમાં હવ્યાનિ-અધ્યાત્મયજ્ઞોમાં વિભિન્ન ભાવના ભેટોને વીતમ્-વ્યાપ્ત થાઓ-પ્રાપ્ત થાઓ ગીર્ભિઃ-પ્રાર્થના વચનોથી ઇડયા-શ્રદ્ધાથી મદન્તા-હર્ષિત થઈને દેવા:-હે દેવો ! વર્ધેથામ્-અમારી વૃદ્ધિ કરો. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ઐશ્વર્યવાન તથા ઉત્પાદક પાલન ધર્મવાન છે, તે મહાન અધ્યાત્મયજ્ઞના દ્વારા સુપુષ્ટ, શ્રેષ્ઠ, સુંદર ઉપાસનાઓને સારી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે. અનેક અધ્યાત્મયજ્ઞોમાં વિભિન્ન ભાવના ભેટોને વ્યાપ્ત-પ્રાપ્ત થાય છે, પ્રાર્થના વચનો અને શ્રદ્ધા દ્વારા પ્રસન્ન થઈને અમારી ઉન્નતિ-વૃદ્ધિ કરે છે. (૭)

૩૩૯. ઇન્દ્રાય ગિરો અનિશિતસર્ગા અપઃ પ્રૈરયત્ સગરસ્ય બુધ્નાત્ ।

યો અક્ષેણૌવ ચક્રિયૌ શચીભિર્વિષ્વક્તસ્તમ્ભ પૃથિવીમુત દ્યામ્ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાય-પરમાત્માને માટે અનિશિતસર્ગા:-ગિર:-અવિચ્છિન્ન ક્રમયુક્ત વાણીઓ-સ્તુતિઓને માટે અપઃ-કર્મને પ્રૈરયત્-પ્રેરિત કરે છે સગરસ્ય બુધ્નાત્-અન્તરિક્ષના બુધ્ન-મૂલથી-પૃથિવી પૃષ્ઠથી ય:-જે અક્ષેણ-ઈવ ચક્રિયૌ-અક્ષ = ધૂરીથી ચક્રોને કર્મ શક્તિથી વિષ્વક્-સર્વત્ર પૃથિવી અને દ્યુલોકને સ્તંભિત કરે છે. (૮)

૧૪૦

ભાવાર્થ : ઉપાસક તે પરમાત્માને માટે નિરંતર સ્તુતિ કરે છે અને સદાયરણ કર્મને હૃદયકાશના મૂળથી પ્રેરિત કરે છે. જે કર્મશક્તિ દ્વારા ધૂરીથી બે પૈડાની સમાન ઘાવા પૃથિવીને સમ્યક્ સંભાળી રહેલ છે. (૮)

૩૪૦. આ ત્વા સઘાયઃ સઘ્યા વૃત્યુસ્તિરઃ પુરુ ચિદર્ણવાં જગમ્યાઃ ।

પિતુર્નપાતમા દધીત વેદા અસ્મિન્ ક્ષયે પ્રતરાં દીદ્યાનઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ત્વા-હે પરમાત્મન્ ! તને સઘાયઃ-સમાન ધર્મવાળા ઉપાસકજન સઘ્યા-મિત્રભાવથી આવૃત્યુઃ-સારી રીતે વરે-વરણ કરે છે તિરઃ-પુરુષ-અર્ણવ જગમ્યાઃ-તું વિસ્તૃત મહાન આનંદસાગરને સ્વતઃ પ્રાપ્ત છે. પિતુઃ-નપાતમ્-આદધીત-પિતા જેમ પોતાના નપ્તા = પૌત્રને ગોદમાં લે છે-તેને પોતાની સંપત્તિ સોંપે છે. એ જ રીતે તું મને-પૌત્રને ગોદમાં લે, મને તારો આનંદસાગર ધારણ કરાવ વેદાઃ-હે વિદ્યાતા ! અસ્મિન્ક્ષયે-આ મારા નિવાસ સ્થાન હૃદયમાં પ્રબળ પ્રકાશ કરીને મને અપનાવી લે. પ્રતરાં દીદ્યાનઃ-આપ પ્રદીપ્ત થઈને મારા હૃદયમાં બિરાજમાન થાઓ. (૯)

ભાવાર્થ : મહાન આનંદ સાગર પરમાત્માને પ્રાપ્ત થયેલ અમે તેની મિત્રતાને વરેલ મિત્ર છીએ, પિતા જેમ પૌત્રને ગોદમાં લે છે, તેમ તે અમને ગોદમાં આધાન ધારણ કરે છે. તે વિદ્યાતા મારા હૃદય ઘરમાં પ્રદીપ્ત થઈને-પ્રકાશ કરતા બિરાજમાન રહે. (૯)

૩૪૧. કો અદ્ય યુઙ્કતે ધુરિ ગાઃ ઋતસ્ય શિમીવતો ભામિનો દુર્હણાયૂન્ ।

આસન્નેષામપ્સુવાહો મયોભૂન્ય ઇષાં ભૃત્યામૃણધત્સ જીવાત્ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : અદ્ય-આ વર્તમાન સમયમાં ઋતસ્ય-શરીર રથની ધુરિ-અગ્રભાગમાં શિમીવતઃ-કર્મ પ્રવૃત્તિવાળા ભામિનઃ-સ્વવિષય ગ્રહણમાં દિપ્તિવાળા દુર્હણાયૂન્-દુર્ધર્ષણીય-સ્વ-વેગવાળા અપ્સુવાહઃ-રૂપાદિ પ્રાપ્તવ્ય વિષયને પ્રાપ્ત કરનાર મયોભૂન્ય-કલ્યાણની ભાવના કરનાર ગાઃ-ઈન્દ્રિય વૃષભો = બળદોને કઃ-યુઙ્કતે-પ્રજાપતિ પરમાત્મા યુક્ત કરે છે-જોડે છે યઃ-જે ઉપાસક ઇષામ્-આસન્-એના મુખમાં ઇષામ્-એની ભૃત્યામ્-ભરણ ક્રિયાને-યથાવત્ ધારણ ક્રિયાને-શુભ પ્રવૃત્તિને ઋણધત્-પરિચરિત કરે છે-જીવનમાં લાભ લે છે, સઃ-જીવાત્-તે સંસારમાં વાસ્તવિક જીવન ધારણ કરે છે-જીવે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : શરીરની ધુરામાં-અગ્રભાગમાં કર્મશીલ વિષય દીપ્તિવાળા દુર્ધર્ષણીય-કઠિનતાથી વશમાં રહેનાર રૂપાદિ વિષય પ્રાપ્ત કરાવનાર, સુખ પ્રદાન કરનાર, ઈન્દ્રિય રૂપ બળદોને પરમાત્મા યુક્ત કરે છે-જોડે છે, પરંતુ જે ઉપાસક એના મુખમાં ઉચિત શુભ ભરણ-પોષણ આપે છે, તે સંસારમાં ખરેખર જીવે છે. (૧૦)

અથ ચતુર્થ પ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્થઃ

૧૪૧

ખંડ-૧૨

૩૪૨. ગાયન્તિ ત્વા ગાયત્રિણોઽર્ચન્ત્યર્કમર્કિણઃ ।

બ્રહ્માણસ્ત્વા શતક્રત ઉદ્વંશમિવ યેમિરે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : શતક્રતો-હે બહુજ્ઞ જ્ઞાન કર્મવાળા સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિમાન પરમાત્મનું ! ત્વા-તને ગાયત્રિણઃ-ગાયત્ર-સામ ગાનવાળા ગાયક ઉદ્ગાતાજન ગાયન્તિ-ગાય છે તારી ઉપાસના કરે છે અર્કિણઃ-અર્ક-ઋક્ મંત્રવાળા અર્કમ્-તુજ અર્ચનીય દેવને અર્ચન્તિ પૂજિત કરે છે-પ્રશંસિત કરે છે, તારી સ્તુતિ કરે છે. બ્રહ્માણઃ-યજુર્વેદના અધ્યયનશીલ તારી પ્રાર્થના કરે છે વંશમ્-ઇવ-વાંસની સમાન ઉપર ઉઠાવે છે. (૧)

ભાવાર્થ : પરમાત્માને સામવેદી સામગાનથી તેને સાક્ષાત્થી પ્રશંસિત કરે છે, ઋગ્વેદીજન પૂજનીય તુજ પરમાત્માને અર્ચિત-પૂજિત કરે છે, પ્રાર્થનામાં લાવે છે અને યજુર્વેદીજન તને વાંસની સમાન ઊંચે ધોધિત કરે છે. (૧)

૩૪૩. ઇન્દ્રં વિશ્વા અવીવૃધન્ત્સમુદ્રવ્યચસં ગિરઃ ।

રથીતમં રથીનાં વાજાનાં સત્પતિં પતિમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વિશ્વાઃ-ગિરઃ-સમસ્ત વાણીઓ-વેદવાણીઓ તદનુરૂપ સ્તુતિઓ સમુદ્રવ્યચસમ્-ઇન્દ્રમ્-અન્તરિક્ષ સમાન વ્યાપક પરમાત્માને રથીનાં રથીતમમ્-શરીર રૂપી રથના સ્વામી જીવાત્માઓમાં પણ મહાન રથી સંસાર રથી, વાજાનાં સત્પતિં પતિમ્-બળવાનો-વિદ્યુત, વાયુ અને સૂર્યના સ્વામીને તથા સદ્ગુણ સંપન્ન જીવનમુક્તોને તથા સદાત્મક પ્રવૃત્તિના સ્વામી પાલક પરમાત્માને અવીવૃધન્-નિરંતર વૃદ્ધિ કરે છે, ઉપાસનામાં તેના ગુણ અને સ્વરૂપનું સાક્ષાત્ કરાવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : સમસ્ત વેદવાણીઓ તેના અનુરૂપ ઉપાસકોની સ્તુતિઓ ઉપાસકની અંદર તે સમુદ્ર સમાન વ્યાપક રમણ સ્થાન શરીરના સ્વામી જીવાત્માઓને પણ મહાન રમણ સ્થાન સંસાર સ્વામી; વિદ્યુત, વાયુ, સૂર્ય બળવાળાના સ્વામી અને સદ્ગુણ સંપન્ન જીવનમુક્તોના તથા સદાત્મક પ્રવૃત્તિના સ્વામી-પાલક પરમાત્માની વૃદ્ધિ કરે છે, જેમ જેમ સ્તુતિઓની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ પરમાત્મા પણ અધિકાધિક સાક્ષાત્ થતો જાય છે. (૨)

૩૪૪. ઇમમિન્દ્ર સુતં પિબ જ્યેષ્ઠમમર્ત્યં મદમ્ ।

શુક્રસ્ય ત્વાભ્યક્ષરન્ ધારા ઋતસ્ય સાદને ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! ઇમં જ્યેષ્ઠમ્-એ શ્રેષ્ઠ અમર્ત્યમ્-અનશ્વર-અભૌતિક મદમ્-હર્ષ માટે-પ્રસાદ માટે સુતમ્-નિષ્પન્ન ઉપાસનારસનું પિબ-પાન કર-સ્વીકાર કર શુક્રસ્ય-નિર્મળ-નિષ્પાપ સામ ઉપાસનારસથી ધારાઃ-ધારાઓ ત્વા-તને લક્ષ્ય કરીને ઋતસ્ય સાદને-અભ્યક્ષરન્-એ પોતાના 'ઓમ્'

૧૪૨

પરમાત્માના ગૃહહૃદયમાં વહી રહી છે. (૩)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! તું અમારા અનશ્વર, શ્રેષ્ઠ, હર્ષપ્રદ ઉપાસનારસનો અવશ્ય સ્વીકાર કરે છે. તે દીપ્ત ઉપાસનારસથી ધારાઓ પરમાત્મન્ તને લક્ષ્ય કરીને, તારા સદન-ઘરમાં વહી રહી છે. એ મારું ઘર, તારું ઘર છે, તારા આવવા બિરાજવાનું ઘર પણ એ હૃદય જ છે. (૩)

૩૪૫. યદિન્દ્ર ચિત્ર મ ઇહ નાસ્તિ ત્વાદાતમદ્રિવઃ ।

રાધસ્તન્નો વિદદ્વસ ઉભયાહસ્ત્યા ભર ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અદ્રિવઃ : ઇન્દ્ર-એ અદનીય-ભક્ષણીય ભોગ પદાર્થના સ્વામી પરમાત્મન્ ! ત્વાદાતમ્-તારા દ્વારા આપવા યોગ્ય ચત્-ચિત્રં રાધઃ-જે અદ્ભુત અર્જનીય સર્વશ્રેષ્ઠ ધન-મોક્ષૈશ્વર્ય ઇહ-આ સંસારમાં મે-મારા માટે ન-અસ્તિ-નથી વિદદ્વસો-હે પ્રાપ્ત ધનવાળા ! ત્વત્-નઃ-તેને અમારા માટે ઉભયા હસ્તિ-આભર-બન્ને હાથવાળા વિધાનથી આ લોકના ધનને પણ અને પરલોક-મોક્ષધામના અમૃતધનને પણ ભરી દે. (૪)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! તું અમારા ભોગવવા યોગ્ય ધનવાળો તથા પ્રાપ્ત ધનવાળો છે, જે તારા દ્વારા આપવા યોગ્ય અદ્ભુત શ્રેષ્ઠ ધન-મોક્ષૈશ્વર્ય એ આ લોકમાં અહીં સંસારમાં નથી, તે ધનને અમને બન્ને હાથો યુક્ત કર્મફળ વિધિથી પ્રદાન કર-કરે છે, જ્યારે અમે તારા ઉપાસક બની જઈએ છીએ. (૪)

૩૪૬. શ્રુધી હવં તિરશ્ચ્યા ઇન્દ્ર યસ્ત્વા સપર્યતિ ।

સુવીર્યસ્ય ગોમતો રાયસ્પૂર્ધિ મહાં અસિ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! સુવીર્યસ્ય-સુંદર પ્રાણોવાળા, ગોમતઃ-પ્રશસ્ત ઈન્દ્રિયોવાળા સંયમી, તિરશ્ચ્યાઃ-અન્તર્ધ્યાન કરનારા ઉપાસકોને હવં શ્રુધિ-આમંત્રણ પ્રાર્થના વચનને સાંભળ ચઃ-ત્વા સપર્યતિ-જે તારી પરિચયા કરે છે ઉપાસનારસ દ્વારા રાયઃ-પૂર્ધિ-તેને તારા આનંદ ઐશ્વર્યથી ભરી દે મહાન્-અસિ-તું મહાન કૃપાળુ છે. (૫)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! મારી અંદર તારું ધ્યાન કરનાર સંયત પ્રાણથી હું સંયમી બનીને તારી ઉપાસના કરું છું. મારી પ્રાર્થનાને અવશ્ય સાંભળ. તારા આનંદ ઐશ્વર્યને મારામાં ભરપૂર ભરી દે. તું મહાન દયાળુ છે, તેથી અવશ્ય સાંભળીશ. (૫)

૩૪૭. અસાવિ સોમ ઇન્દ્ર તે શવિષ્ઠ ધૃષ્ણવા ગહિ ।

આ ત્વા પૃણક્તિવન્દ્રિયં રજઃ સૂર્યો ન રશ્મિભિઃ ॥ ૬ ॥

૧૪૩

પદાર્થ : શવિષ્ઠ-અત્યંત બળવાન ધૃષ્ણો-મારા અનિષ્ટોને ધર્ષણ-નષ્ટ કરનાર પરમાત્મન્ ! તે-તારા માટે સોમ:-અસાવિ-ઉપાસનારસ કાઢેલ છે આગહિ-તું આવી જા ત્વા-તને ઇન્દ્રિયમ્-સોમ અમારો ઉપાસનારસ આપૂર્ણવતુ-આ સંપૂર્ણ થાય-વ્યાપ્ત બને રશ્મિભિ:-સૂર્ય:-ન રજ:-સૂર્ય જેમ કિરણો દ્વારા જળને પોતાની તરફ આકર્ષિત કરે અને સંપ્રકત કરે છે. (૬)

ભાવાર્થ : હે અતિ બળવાન ! મારા અનિષ્ટોને નષ્ટ કરનાર પરમાત્મન્ ! તુ આવ તારા માટે ઉપાસનારસ તૈયાર કરેલ છે. જેમ સૂર્ય પોતાના કિરણો દ્વારા જળને સંપૂર્ણ કરે છે-ભરે છે, તેને પોતાની તરફ આકર્ષિત કરે છે, તેમ મારો ઉપાસનારસ પોતાની ધારાઓથી આપને મારી તરફ આકર્ષિત કરે છે. (૬)

૩૪૮. ^{૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩} ^{૧ ૨} ^{૩ ૨}
અન્દ્ર યાહિ હરિભિરુપ કણ્વસ્ય સુષ્ટુતિમ્ ।

^{૩ ૨} ^{૩ ૨ ૩} ^{૧ ૨ ૩} ^{૧ ૨ ૩} ^{૩ ૧ ૨}
દિવો અમુષ્ય શાસતો દિવં યય દિવાવસો ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું હરિમિ:-દુઃખનું અપહરણ કરનારી અને સુખનું આહરણ કરનારી શક્તિ ધારાઓની સાથે કણ્વસ્ય-સુષ્ટુતિમ્-મેધાવી વક્તાની શ્રેષ્ઠ સ્તુતિને ઉપાયાહિ-ઉપાગત થાય-સ્વીકાર કર દિવાવસો-હે પ્રકાશધનવાળા ! અથવા પ્રકાશમાં વસાવનાર પરમાત્મન્ ! અમુષ્ય દિવ:-શાસત:-તે પ્રકાશમાં અમરલોક-મોક્ષનું શાસન કરતા તારા દિવં યય-પ્રકાશમય અમૃતધામમાં મને લઈ જા-પહોંચાડ. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું પ્રકાશધનવાળા અથવા પ્રકાશમાં વસાવનાર છે. ઠીક તો એ છે મારી મેધાવી વક્તાની સુંદર-શ્રેષ્ઠ હાર્દિક સ્તુતિનો સ્વીકાર કર, તે તારા પ્રકાશમય ધામમાં મને લઈ જા, જેનું તું શાસન કરે છે. અવશ્ય સુંદર હાર્દિક સ્તુતિનું ફળ તે આપશે. (૭)

૩૪૯. ^{૨ ૩} ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨}
આ ત્વા ગિરો રથીરિવાસ્થુઃ સુતેષુ ગિર્વણઃ ।

^{૩ ૨} ^{૩ ૧ ૨ ૩} ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩} ^{૩ ૧ ૨}
અભિ ત્વા સમનૂષત ગાવો વત્સં ન ધેનવઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ગિર્વણ:-હે સ્તુતિ વાણીઓના વનનીય સેવનીય પરમાત્મન્ ! ત્વા-તારા પ્રત્યે-તને પ્રાપ્ત કરીને સુતેષુ-સંપન્ન ઉપાસના પ્રસંગો ગિર:-સ્તુતિઓ આસ્થુ:-આશ્રિત થઈ જાય છે રથી:-ઙ્ગ-જેમ રથવાને ગન્તવ્ય-પ્રાપ્તવ્ય સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને તેને આશ્રિત બને છે. ત્વા-અભિ-સમનૂષત-તને લક્ષણ કરીને નમે છે-આકર્ષિત થાય છે ધેનવઃ-ગાવઃ-ન વત્સમ્-દૂધ પાનારી ગાયો જેમ દૂધ પાવાને સ્નેહવશ વાછરડાની પ્રતિ નમે છે-આકર્ષિત થાય છે. (૮)

ભાવાર્થ : અમારી સ્તુતિઓ પરમાત્માને પ્રત્યે એવી હોવી જોઈએ કે, જેમ યાત્રી પોતાના ગન્તવ્ય સ્થાન પર પહોંચીને જ આરામ કરે છે, વચ્ચે આરામ કરતો નથી. તથા તે પરમાત્માના પ્રતિ એવી ભાવનાભરી સ્તુતિઓ હોય કે, જેમ દૂધાળી ગાયો સ્નેહપૂર્ણ બનીને વાછરડા તરફ નમી-ઝૂકી જાય છે,

તેના તરફ આકર્ષિત થઈ જાય છે. (૮)

૩૫૦. ^{૨ ૩} ^{૨ ૩} ^{૧ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨ ૩} ^{૧ ૨}
^{૩ ૨ ૩} ^{૧ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨}
 એતો ન્વિન્દ્રં સ્તવામ શુદ્ધં શુદ્ધેન સામ્ના ।

^{૩ ૨ ૩} ^{૧ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨}
 શુદ્ધૈરુવથૈર્વાવૃધ્વાંસં શુદ્ધૈરાશીર્વાન્ મમત્તુ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : એત-નુ-ઉ-હે ઉપાસકો ! આવો શીઘ્ર તમે અને અમે સર્વ અવશ્ય શુદ્ધમ્-ઇન્દ્રમ્-પાપ સંપર્કરહિત તેમજ શુભ ગુણયુક્ત પરમાત્માની શુદ્ધેન-સામ્ના-નિષ્પાપ તેમજ શુભ ગુણયુક્ત શિવ સાધુ ગાન દ્વારા સ્તવામ-સ્તુતિ કરીએ; તથા શુદ્ધૈઃ-ઉવથૈઃ-અસત્ય આદિ દોષોથી રહિત તેમજ ઋજુ સત્ય આદિ ધર્મયુક્ત વાક્-વાણીઓથી વાવૃધ્વાંસમ્-વધતાં-વધારતાં પ્રસન્ન થતાં કરતાં પરમાત્માની સ્તુતિ કરીએ. જેથી શુદ્ધૈઃ-આશીર્વાન્-મમત્તુ-તે અમારી શુદ્ધ-પવિત્ર આશીઃ-ઈચ્છાઓ પ્રાર્થનાઓથી આશાઓવાળા કામનાઓને આપનાર પ્રસન્ન બને. (૯)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા અમારી આશાઓને, કામનાઓને પૂર્ણ કરે છે, પરન્તુ પવિત્રમાં પવિત્ર, શાન્ત, શિવરૂપ, સાધુભાવથી પૂર્ણ વચનોથી તથા અસત્ય આદિ દોષરહિત આચરણોથી સ્તુતિ કરીએ, ત્યારે તે વધતાં વધારતાં યુક્ત બનીને અમારી પવિત્ર પ્રાર્થનાઓ દ્વારા અમારી કામનાઓને પૂર્ણ કરનાર બનીને પ્રસન્નતાને પ્રાપ્ત કરે છે. (૯)

૩૫૧. ^{૨ ૩} ^{૧ ૨} ^{૨ ૩} ^{૧ ૨} ^{૨ ૩} ^{૧ ૨}
^{૨ ૩} ^{૧ ૨} ^{૨ ૩} ^{૧ ૨} ^{૨ ૩} ^{૧ ૨}
 યો રયિં વો રયિન્તમો યો દ્યુમ્નૈદ્યુમ્નવત્તમઃ ।

^{૧ ૨} ^{૩ ૧} ^{૨ ૩} ^{૧ ૨} ^{૨ ૩} ^{૧ ૨}
 સોમઃ સુતઃ સ ઇન્દ્ર તેઽસ્તિ સ્વધાપતે મદઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માનું ! યઃ-તારા માટે યઃ-જે રયિમ્-ધનની સમાનતાથી રયિન્તમઃ-અતિ ઉત્કૃષ્ટ ધન છે યઃ-જે દ્યુમ્નૈઃ-દ્યુમ્નવત્તમઃ-દ્યોતન યશ બળોની તુલનાથી અત્યંત દ્યોતમાન યશસ્વી સોમઃ-સુતઃ-ઉપાસનારસ તૈયાર કરેલ છે સ્વધાપતે-હે અમૃતરસના સ્વામિનું ! સઃ-તે તે-તારો મદઃ-અસ્તિ-હર્ષકર છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : નિષ્પન્ન ઉપાસનારસ રસીલા પરમાત્માના પ્રતિ ઉપહાર આપેલ ધનોની તુલનાથી અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ ધન ભેટ છે તથા દ્યોતમાન યશ-પ્રશંસાની તુલનાથી અત્યંત દ્યોતમાન-યશ પ્રશંસનીય છે, તે પરમાત્મા અન્ય ભૌતિક ભેટ ઈચ્છતો નથી. (૧૦)

इति तृतीयः अध्यायः

૧૪૫

અથ ચતુર્થઃ અધ્યાયઃ

ખંડ-૧

૩૫૨. પ્રત્યસ્મૈ^{૧ ૨ ૩} પિપીષતે^{૧ ૨ ૩} વિશ્વાનિ^{૧ ૨} વિદુષે^{૩ ૧ ૨} ભર ।

અરઙ્ગમાય^{૩ ૨ ૩} જગ્મયે^{૨ ૩ ૧ ૨} પશ્ચાદધ્વને^{૩ ૧ ૨} નરઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અસ્મૈ-એ પિપીષતે-પાન કરવાની ઈચ્છા કરનાર તથા વિશ્વાનિ વિદુષે-સર્વ લોકોને જાણનાર, અરઙ્ગમાય-સમર્થ, જગ્મયે-સર્વત્ર વ્યાપ્ત અપશ્ચાદધ્વને-અગ્ર માર્ગગામી માટે નરઃ-નેતા-પરમાત્માને માટે પ્રતિભર-પોતાનો સોમ-ઉપાસનારસ અર્પણ કર. (૧)

ભાવાર્થ : ઉપાસકનો ઉપાસનારસ સમર્પિત કરવા માટે ઈષ્ટદેવ સર્વલોકોના જ્ઞાતા, સમર્થ, સર્વવ્યાપક, અગ્રગામી પરમાત્મા જ છે, તે જ ઉપાસકના ઉપાસનારસના પ્યાસા છે. (૧)

૩૫૩. આ^{૧ ૨} નો વયો વયઃશયં^{૩ ૨ ૩} મહાન્તં^{૩ ૧ ૨} ગહ્વરેષ્ટામ્ ।

મહાન્તં^{૩ ૧ ૨} પૂર્વિનેષ્ટામુગ્રં^{૩ ૨ ૨ ૩ ૨ ૩} વચો^{૩ ૧ ૨} અપાવધીઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : નઃ-અમારા વયઃ શયં વયઃ-પ્રત્યેક પ્રાણમાં શયન કરનાર પ્રાણપ્રિય-મહાન્તમ્-મહાન ગહ્વરેષ્ટામ્-સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ સ્થાનને પૂર્વિનેષ્ટામ્-પૂર્વી સૂર્યાદિ દેવોમાં રહેલ ઉગ્રમ્-કઠોર વચઃ-અમારા વચનોને અપ-અવધીઃ-દૂર કર-નષ્ટ કર.

ભાવાર્થ : જે મહાન પરમાત્મા અમારા પ્રત્યેક પ્રાણમાં શ્વાસમાં વસી રહેલ છે, મહાન ગહન સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ પૂર્વી-પૂર્વ સૂક્ષ્મમાં રહેલ છે, તેની ઉપાસના કરીએ, તે અમારા કઠોર વચનનો નાશ કરી દેશે. (૨)

૩૫૪. આ^{૨ ૩} ત્વા રથં^{૩ ૨ ૩} યથોતયે^{૩ ૧ ૨} સુમ્નાય^{૩ ૧ ૨} વર્તયામસિ ।

તુવિકૂર્મિમૃતીષહમિન્દ્રં^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} શવિષ્ઠ સત્પતિમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : શવિષ્ઠ-હે અત્યંત બળવાન ! પરમાત્મન્ ! તુવિકૂર્મિમ્-અનેક કર્મશક્તિયુક્ત, રઘીષહમ્-જ્ઞાન કોષ ભાર વહન સમર્થ, સત્પતિમ્-સત્તા માત્રના સ્વામી ત્વા-ઇન્દ્રમ્-તુજ પરમાત્માને અમે ઋતયે-રક્ષાને માટે, સુમ્નાય-સુખને માટે, યથારથમ્-રથની સમાન આવર્તયામસિ-અમારા જીવનમાં પુનઃ પુનઃ આવર્તિત કરીએ છીએ, તારું શરણ ગ્રહણ કરીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : અનેક કર્મ શક્તિયુક્ત, જ્ઞાનકોષયુક્ત, સત્તા માત્રના સ્વામી પરમાત્માનું અમારી સંસાર સ્થિતિને માટે તથા વિશેષ સુખ-મોક્ષ સુખ પ્રાપ્તિ માટે રથ-વાહન-ગાડીની સમાન ધ્યાન, સ્મરણ ફરી

ફરી જીવનમાં કરવું જોઈએ. (૩)

૩૫૫. સં પૂર્વ્યો મહોનાં વેનઃ ક્રતુભિરાનજે ।

યસ્ય દ્વારા મનુઃ પિતા દેવેષુ ધિય આનજે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : સઃ-તે મહોનાં પૂર્વ્યઃ-પ્રશંસનીયમાં પણ સર્વશ્રેષ્ઠ વેનઃ-કમનીયો-પ્રિયો-કમનીય કાન્ત પ્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ ઈન્દ્ર-પરમાત્મા ક્રતુભિઃ-પોતાના વિવિધ પ્રજાનો-અધ્યાત્મ લક્ષણોથી અમારી અંદર વ્યક્ત-સાક્ષાત્ થાય છે. પરંતુ ક્યારે યસ્ય દ્વારા-જેના દ્વારા જ્યાંથી સાક્ષાત્ થાય છે તે છે. મનુઃ-આયુ પિતા-પ્રાણ ધિયઃ-પ્રજ્ઞાન-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર દેવેષુ-પરમાત્મા દેવમાં તેના દિવ્યગુણોમાં આનજે-લાગી જાય. (૪)

ભાવાર્થ : સમસ્ત પૂજ્યોમાં સર્વપૂજ્ય, પ્રશંસનીય, કમનીય-સુંદરમાં સુંદર, પ્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ, કમનીયકાન્ત પરમાત્મા ઉપાસકોની અંદર પોતાના પ્રજાનોને પ્રદર્શિત કરતાં સાક્ષાત્ થાય છે પરંતુ ક્યારે ? જ્યારે ઉપાસકની આયુ અર્થાત્ પરમ લક્ષ્ય પરમાત્માની પ્રાપ્તિ જ હોય તથા પ્રાણપણ તેના માટે જ ચાલે, જીવવા માટે માત્ર ન ચાલે, ઉપાસકના મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર પણ તે પરમાત્મા દેવમાં લાગ્યા રહે, તેના મનન, વિવેચન, સ્મરણ, મમત્વ પરમાત્મા પ્રતિ થતું રહે, ત્યારે નિઃસંદેહ એ સર્વ તેના સાક્ષાત્ત્વ દ્વારા બનીને તેને સાક્ષાત્ કરાવે છે. (૪)

૩૫૬. યદી વહન્યાશવો ભ્રાજમાના રથેષ્વા ।

પિબન્તો મદિરં મધુ તત્ર શ્રવાંસિ કૃણવતે ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : યદિ-જે સમયે રથેષુ-ગંધ આદિ રમણીય ભોગોમાં ભ્રાજમાનાઃ-પ્રકાશમાન આશવઃ-મરુત-ભોગ-વાસનાને મારનાર ત્રિલોકીમાં વ્યાપન યુક્ત પરમાત્મધર્મ આવહન્તિ-અમને લઈ જાય છે. તત્ર-ત્યારે મદિરં મધુ પિબન્તઃ-હર્ષ-આનંદકારક, મધુર ઉપાસનારસનું પાન-સ્વીકાર કરતાં શ્રવાંસિ કૃણવતે-તે ગંધ આદિ ભોગોને પ્રશસ્ત-શ્રેષ્ઠ ભોગધન કરી દે છે.

ભાવાર્થ : ગંધ આદિ રમણીય ભોગોને ભોગવતા પરમાત્માનો વ્યાપન ધર્મ ઉપાસકના ઉપાસનારસથી યુક્ત બને, ત્યારે તે ભોગોમાં પ્રશસ્ત સુખ કરનાર બની જાય છે. તેથી સંસારમાં ઉપાસકોને માત્ર ભોગની દૃષ્ટિથી નહિ, પરંતુ તેમાં પરમાત્માના વ્યાપક કળા ધર્મનો અનુભવ કરવો જોઈએ. (૫)

૩૫૭. ત્યમુ વો અપ્રહણં ગૃણીષે શવસસ્પતિમ્ ।

ઇન્દ્રં વિશ્વાસાહં નરં શચિષ્ઠં વિશ્વવેદસમ્ ॥ ૬ ॥

૧૪૭

પદાર્થ : વ:-તું ત્યમ-તે અપ્રહણમ્-જેની કોઈ હિંસા કરનાર નથી અથવા ઉપાસકની કોઈ હિંસા કરનાર નથી તે એવા, શવસ:-પતિમ્-બળવાન સ્વામી, વિશ્વાસાહમ્-સર્વને દબાવી દેનાર, ભ્રમ-નેતા, શચિષ્ઠમ્-અતિ હિતકારક વક્તા વિશ્વવેદસમ્-સર્વ સુખધનયુક્ત, ઇન્દ્રમ્-પરમાત્માની હ-અવશ્ય ગુણીષે-સ્તુતિ કરો. (૬)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સ્વરૂપતઃ કોઈપર પ્રહાર ન કરનાર-અહિંસિત, બળના સ્વામી, સમસ્ત દોષોનો તિરસ્કાર કરનાર, અત્યંત હિતકારક વક્તા અને સર્વધનયુક્ત છે; તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૬)

૩૫૮. દધિક્રાવ્ણો અકારિષં જિષ્ણોરશ્વસ્ય વાજિનઃ ।

સુરભિ નો મુખા કરત્ પ્ર ન આયૂષિ તારિષત્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : જિષ્ણો:-વિજય પ્રાપ્ત કરનાર, અશ્વસ્ય-વ્યાપક, વાજિનઃ-અમૃત અન્નયુક્ત, દધિક્રાવ્ણ:-જગતને ધારણ કરનાર પરમાત્માની અકારિષમ્-સ્તુતિ કરું. ન:-અમારા મુખા-મુખમાં અર્થાત્ નાસિકા, જિહ્વા આદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયોને સુરભિ:-સુંદર સુગંધયુક્ત કરત્-કરે જ:-આયૂષિ-અમારી આયુઓની પ્રતારિષત્-વૃદ્ધિ કરે. (૭)

ભાવાર્થ : પવિત્રદેવ પરમાત્મા જે વિજય પ્રાપ્ત કરનાર, અમૃતયોગના કારણે વ્યાપક છે, તે અમારી ઈન્દ્રિયોને સુવાસિત કરનાર અને આયુઓની વૃદ્ધિ કરનાર છે, તેની સ્તુતિ કર્યા કરીએ. (૭)

૩૫૯. પુરાં ભિન્દુર્યુવા કવિરમિતૌજા અજાયત ।

ઇન્દ્રો વિશ્વસ્ય કર્મણો ધર્તા વજ્રી પુરુષ્ટતઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા પુરાં ભિન્દુ:-ઉપાસકોના દેહપુરો-દેહ બંધનોને મુક્ત કરીને ભેદન કરનાર, યુવા-સર્વદા અજર, કવિ:-સર્વજ્ઞ ઉપદ્રષ્ટા, અમિતૌજા:-અનંત બળવાન, વિશ્વસ્ય કર્મણ:-ધર્તા-જગતની રચના અને ધારણ કરનાર, વજ્રી-શાસનવાન, પુરુષ્ટતઃ-અનેક રીતે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, અજાયત-ઉપાસકના હૃદયમાં સાક્ષાત્ પ્રકટ થાય છે. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ઉપાસકોના દેહ બંધનને કાપનાર, મુક્તિ આપનાર, તેના સર્વજ્ઞ ઉપદેશક, અનંત આત્મબળયુક્ત, સંસારની રચના વગેરે કર્મના અધિષ્ઠાતા, જીવોના શાસક-કર્મફળ વિધાતા તથા અનેક પ્રકારથી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય તેના અંદર હૃદયમાં સાક્ષાત્ થાય છે. (૮)

ખંડ-૨

૩૬૦. પ્રપ્ર વસ્ત્રિષ્ટુભમિષં વન્દદ્વીરાયેન્દવે ।

ધિયા વો મેધસાતયે પુરન્ધ્યા વિવાસતિ ॥ ૧ ॥

૧૪૮

પદાર્થ : **વ:-**તમે ઉપાસકજનો ! **વન્દત્વીરાય ઇન્દ્રવે-**જેની વંદના કરતા જેનાથી વીર બની જાય છે એવા ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને માટે **ત્રિષ્ટુભમ્-ઇષમ્-ત્રણ-સ્તુતિપ્રાર્થના** ઉપાસનારૂપ અર્ચનવાળા અભીષ્ટને **પ્ર પ્ર-ફરી ફરી** પ્રસ્તુત કરો-પ્રકૃષ્ટરૂપથી અર્ચિત કરો. જેથી **મેઘસાતયે-પોતાની સંગતિ** પ્રાપ્તિને માટે **વ:-**તમને **પુરન્ધ્યા-અનેક કર્મશક્તિવાળી ધિયા-પ્રજ્ઞાથી વિવાસતિ-વિશેષ રૂપ** વાસિત કરે છે. (૧)

ભાવાર્થ : તે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને માટે સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનારૂપ અર્ચન અભીષ્ટ ભેટ અવશ્ય સમર્પિત કરો. જેની વંદના કરતાં મનુષ્યો સર્વ રીતે વીર બની જાય છે તથા તેની સંગતિની પ્રાપ્તિને માટે તમને અનેક કર્મશક્તિવાળી બુદ્ધિથી વિવાસિત-અલંકૃત કરી દે છે. (૧)

૩૬૧. કશ્યપસ્ય સ્વર્વિદો યાવાહુઃ સયુજાવિતિ ।

યયોર્વિશ્વમપિ વ્રતં યજ્ઞં ધીરા નિચાચ્ય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **કશ્યપસ્ય-જોનાર-સર્વ દ્રષ્ટા-સર્વજ્ઞ સ્વર્વિદ:-** સ્વઃ=મુક્તને માટે મોક્ષ સુખ રાખનાર અર્થાત્ મોક્ષસુખનો અનુભવ કરાવનાર પરમાત્માની-તેની પ્રાપ્તિને માટે **યૌ સયુજૌ-જે બન્ને પરસ્પર સાથી** સાધન બે હરિયો = ઋક્ અને સામ-સ્તુતિ અને ઉપાસના છે **ઇતિ ધીરા:-આહુઃ-તેમ ધીર-ધ્યાનીજન** કહે છે. **યયો:-જે બન્નેમાં અથવા બન્નેની અન્તર્ગત-જેના પરિપાલન માટે વિશ્વં વ્રતં યજ્ઞમ્-સમસ્ત** સંકલ્પ અને યજ્ઞ-શ્રેષ્ઠતમ કર્મ **નિચાચ્ય-નિયમન** કરીને સેવન કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સર્વનો સાક્ષી તથા મોક્ષનો સ્વામી છે, તેની બે હરિયો-ઋક્ અને સામ, સ્તુતિ અને ઉપાસનાને ધીર-મુમુક્ષુજન પ્રશંસિત કરે છે. તેના પરિપાલન માટે સંકલ્પ અને શ્રેષ્ઠ કર્મ કરે છે. તેને પોતાના જીવનમાં ધારણ કરીએ. (૨)

૩૬૨. અર્ચત પ્રાર્ચતા નરઃ પ્રિયમેધાસૌ અર્ચત ।

અર્ચન્તુ પુત્રકા ઉત પુરમિદ્ ધૃષ્ણવર્ચત ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **પ્રિયમેધાસઃ-નરઃ-હે પરમાત્માની સંગતિ પ્રિય નરો, દેવપુરુષો, મુમુક્ષુઓ ! પુરમ્-ઇત્-ધૃષ્ણુઃ-કામના પૂરક, શુભગુણ પૂરક અને પાપનાશક પરમાત્માને અર્ચત-સત્કૃત કરો** સ્તુતિ દ્વારા **અર્ચત-સત્કૃત કરો** પ્રાર્થના દ્વારા **પ્રઅર્ચત-પ્રકૃષ્ટ રીતે સત્કૃત કરો** ઉપાસના દ્વારા **પુત્રકા:-ઉત-તમારા પુત્રો પણ અર્ચન્તુ-સત્કૃત કરે અર્ચત-આ રીતે સર્વ મળીને સત્કૃત કરો.** (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્માની સંગતિ પ્રિય મુમુક્ષુજનો ! તમે તે દોષ-વિનાશક, સદગુણ પૂરક, શુભકામના પૂરક, પરમાત્માની સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના દ્વારા અર્ચના કરો. સપરિવાર પુત્રો-શિષ્યો સાથે કરો, મુમુક્ષુઓનું કર્તવ્ય છે કે, પોતાના શિષ્યો-સંતાનોમાં પણ મુમુક્ષુ ભાવના ભરે. (૩)

३६३. उक्थमिन्द्राय शंस्यं वर्धनं पुरुनिष्पिधे ।

પદાર્થ : પુરુ નિઃષિદ્ધે-બહુજ અથવા અત્યંત પાપદોષ નિવારક ગુણસાધક **ઇન્દ્રાય**-પરમાત્માને માટે વર્ધનમ્-ઉક્થં શંસ્યમ્-અમારી બુદ્ધિના સાધનભૂત વક્તવ્ય પ્રશંસા યોગ્ય સ્તુતિ વચન કહેવા જોઈએ. યથા-જેથી શક્ર:-સર્વ શક્તિમાન સમર્થ પરમાત્મા ન:-અમારા સુતેષુ નિષ્પન્ન ઉપાસનારસોમાં ચ-અને સચ્ચેષુ-મિત્ર ભાવોમાં શરણત્-રમણ કરે-રુચિ કરે. (૪)

३६४. विश्वानरस्य वस्यतिमनानतस्य शवसः ।

પદાર્થ : વિશ્વાન્-અસ્ય-સર્વ લોકોને પ્રાપ્ત સૂર્યના તથા અનાનતસ્ય શવસ:- ન આનત-અનમ્ર-વજ્રસમાન બળરૂપ સૃષ્ટિક્રમના વ:-તું પતિમ્-સ્વામી ઈન્દ્ર-પરમાત્માને ચર્ષणीનામ્-ઐવૈ:- અમે મનુષ્યોની કામનાઓના લક્ષ્યથી ચ-અને સ્થાનામ્-ઊત્તી-પોતાના રમણ સાધનો-ઈન્દ્રિયોની રક્ષા માટે હુવે-આમંત્રિત કરું છું. (૫)

३६५. स^२ घा^३ यस्ते^१ दिवा^२ नरो^३ धिया^२ मर्तस्य^१ शमतः।

પદાર્થ : તે દિવઃ-નર-શમતઃ-અમર્તસ્ય-તારા અમૃતલોક-મોક્ષધામના નેતા શાન્તિ પ્રદાન કરતા અમર દેવના યઃ-ધિયા-સઘા-જે ધ્યાન દ્વારા મિત્ર બની જાય છે સઃ-તે કૃતી-તારી રક્ષાથી બૃહતઃ-દિવઃ-તે મહાન મોક્ષધામના દ્વિષઃ-વિરોધી, વિઘ્નો, બાધકોને અંહઃ-ન તરતિ-સંસારનાં સામાન્ય પાપની સમાન તરી-ઓળંગી જાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : મોક્ષધામના નાયક તથા ઉપાસકોના શાન્તિ સુખના દાતા, અમરદેવ પરમાત્માના જે ધ્યાન-ઉપાસનાથી જે મિત્ર બની જાય છે, તે તેની રક્ષા દ્વારા કૃપાથી મહાન મોક્ષધામના વિરોધીઓને સામાન્ય વિઘ્નની સમાન પાર કરી-ઓળંગી જાય છે. (૬)

૧૫૦

૩૬૬. વિભોઽન્દ્ર રાધસો વિભ્વી રાતિઃ શતક્રતો ।

અથા નો વિશ્વચર્ષણે દ્યુમ્નં સુદત્ર મંહય ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : શતક્રતો-ઇન્દ્ર-હે અનેક કર્મશક્તિમાન, ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તે વિભોઃ-રાધસઃ-તારું વ્યાપક ધન-મહાન ધનનું વિભ્વી રાતિઃ-મહાન દાન છે અથ-અને વિશ્વચર્ષણે સુદત્ર-હે સર્વદ્રષ્ટા, શ્રેષ્ઠદાતા, કલ્યાણદાની નઃ-અમારા માટે દ્યુમ્નં મંહય-પ્રકાશમાન ધનનું પ્રદાન કર. (૭)

ભાવાર્થ : અનેક કર્મપ્રવૃત્તિયુક્ત-અનંત કર્મશક્તિમાન પરમાત્મન્ ! તારું ધન મહાન છે, તારા ધનથી સંસાર પરિપૂર્ણ છે અને મોક્ષધામમાં પણ તારું અમર ધન પરિપૂર્ણ છે, તે મહાન ધનનું તું દાન પણ કરે છે.

આ સંસારમાં પણ તારા જીવોના પ્રત્યે વિવિધ દાન છે અને મોક્ષધામમાં મુમુક્ષુઓને મહાન આનંદનું દાન પ્રદાન કરે છે. સર્વદ્રષ્ટા, ભદ્રદાની પરમાત્મન્ ! તું અમને કલ્યાણકારી પ્રકાશમાન જ્ઞાન આપ, જેથી આ સંસાર અને મોક્ષ બન્ને ધનોનો ઉપયોગ કરી શકીએ. (૭)

૩૬૭. વયશ્ચિત્તે પતત્રિણો દ્વિપાચ્ચતુષ્પાદર્જુનિ ।

ઉષઃ પ્રારન્નૃતૂરનુ દિવો અન્તેભ્યસ્પરિ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અર્જુન-અર્જુન-શુભ સ્વરૂપ ઈન્દ્ર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની ઉષઃ-દીપ્ત શક્તિ દિવઃ-અન્તેભ્યઃ-પરિ-આકાશના પ્રદેશોથી લઈને પૃથિવી સુધી તારી અથવા તારા દ્વારા વયઃ-ચિત્-અન્નમાત્ર પતત્રિણઃ-સર્વ પક્ષી દ્વિપાત્-મનુષ્ય ચતુષ્પાત્-ગાય, ઘોડા આદિ ચોપગા પશુઓ ઋતૂન્-અનુ-પ્રત્યેક ઋતુ અનુસાર પ્રારન્-પ્રારંભ સૃષ્ટિમાં પ્રાદુર્ભૂત થયા કરે છે. તેથી અમે એ મહાન દીપ્તશક્તિને અમારી અંદર વસાવીને જીવનનો વિકાસ કરીએ. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્માની શુભ સ્વરૂપ શક્તિ દ્વારા આકાશથી પૃથિવી સુધી સમસ્ત અન્નમાત્ર, સર્વ પક્ષી, મનુષ્ય, ગાય, ઘોડા આદિ ચોપગા પશુઓ, ઓષધિ આદિ પ્રત્યેક ઋતુ અનુસાર પ્રારંભ સૃષ્ટિમાં થયા કરે છે. તેથી અમે એ મહાન દીપ્ત શક્તિને અમારી અંદર વસાવીને જીવનનો વિકાસ કરીએ. (૮)

૩૬૮. અમી યે દેવા સ્થન મધ્ય આ રોચને દિવઃ ।

કદ્વઃ ક્ષતં કદમૃતં કા પ્રત્ના વ આહુતિઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : દિવઃ-આરોચને મધ્ય-જ્ઞાન પ્રકાશક ઈન્દ્ર-પરમાત્માના સમગ્ર પ્રકાશ સ્થાનની મધ્યમાં અમી યે વઃ-દેવાઃ-સ્થન-તે જે તમે વિદ્વાનજન છો કત્-હ-ઋત્-શું ઋત-સત્ય છે કત્ અમૃતમ્-શું શું અમૃત

૧૫૧

છે **કા પ્રત્ના-આહુતિ:-**કઈ પુરાતની સદાથી ચાલી આવતી આહુતિ આપવા યોગ્ય ભેદ છે. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્માના ગુણ પ્રકાશન માટે સંમેલનો થવા જોઈએ અને તેમાં એકત્ર થયેલા વિદ્વાનોમાં ચર્ચા થવી જોઈએ. શું ઋત-સત્ય ધર્મ છે, જેથી પરમાત્મા સંસારનું નિયંત્રણ કરી રહેલ છે. જીવાત્માઓને ભોગફળ અને અભ્યુદય આપે છે અને શું અમૃત ધર્મ છે, જેથી મુક્તોને માટે મોક્ષની પ્રવૃત્તિ છે-મોક્ષાનંદ આપી રહ્યો છે. આ બન્નેમાં અધિનાયક પરમાત્મ દેવનું માન, તેના આદેશનું પાલન અને આરાધના કરવી જોઈએ. (૮)

૩૬૧. ઋત્વં સામ યજામહે યાઘ્યાં કર્માણિ કૃણવતે ।

વિ તે સદસિ રાજતો યજ્ઞં દેવેષુ વક્ષતઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : ઋત્વં સામ-યજામહે-અમે પરમાત્માની સ્તુતિ અને ઉપાસનાનું સેવન કરીએ યાઘ્યાં કર્માણિ કૃણવતે-જેના દ્વારા-જેના સેવનની સાથે શ્રેષ્ઠ કર્મ કરીએ તે-તે બન્ને સદસિ-અમારા હૃદયઘરમાં વિરાજત:-વિશેષ રૂપથી રહે, બિરાજમાન રહે. યજ્ઞં દેવેષુ વક્ષતઃ-અમારા અધ્યાત્મયજ્ઞમાં અમારી સમસ્ત ઈન્દ્રિયોમાં પ્રવાહિત કરે. (૧૦)

ભાવાર્થ : સમસ્ત શ્રેષ્ઠ કર્મોનો આરંભ પરમાત્માની સ્તુતિ, ઉપાસનાથી કરવો જોઈએ, અમારા હૃદયમાં સ્તુતિ, ઉપાસના ઘર કરી જાય અને અમારી ઈન્દ્રિયોમાં અધ્યાત્મતાનો સંચાર કરી દે, જેથી ઈન્દ્રિયો સંયમમાં રહીને કાર્ય કરે. (૧૦)

ખંડ-૩

૩૭૦. વિશ્વાઃ પૃતના અભિભૂતરં નરઃ સજૂસ્તતક્ષુરિન્દ્રં જજનુશ્ચ રાજસે ।

ક્રત્વે વરે સ્થેમન્યામુરીમુતોગ્રમોજિષ્ઠં તરસં તરસ્વિનમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : નરઃ-મુમુક્ષુજન સજૂઃ-સમાન ભાવનાથી મળીને ઇન્દ્રં વિશ્વાઃ પૃતનાઃ-અભિભૂતરમ્-પરમાત્માને અમારી સમસ્ત વિરોધી પ્રતિકૂળ પ્રવૃત્તિઓ પર અત્યંત અભિભવ-દબાવી દેનાર નિશ્ચિત તતક્ષુઃ-કરો અને રાજસે જજનુઃ-સ્વયં પણ તેના પર અધિકાર પ્રાપ્ત કરવા માટે સુંદર ઉત્પન્ન કરેલ-સાક્ષાત્ કરેલ ક્રત્વે-અધ્યાત્મકર્મને માટે વરે સ્થેમનિ-વરીએ છીએ-સ્વીકારીએ છીએ. જ્યાં રહેલા એવા હૃદયસ્થાનમાં આમુરીમ્-વાસનાને સમગ્ર રૂપથી મારનાર, ઉત્ત-અને ઊગ્રમ્-ઓજિષ્ઠમ્-તેજસ્વી બહુજ ઓજવાન તરસં તરસ્વિનમ્-બળ સ્વરૂપ બળવાનને ધારણ કરીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : સ્તોતાજન પોતાના સમસ્ત વિરોધી ભાવોને દબાવી દેનાર પરમાત્માને જ નિશ્ચિત કરે છે તથા સ્વયં પોતાનો તેના પર અધિકાર કરીને તેની અંદર સાક્ષાત્ કરે છે, અધ્યાત્મકર્મ કરવા માટે, વરણ કરવા માટે હૃદયસ્થાનમાં તે વાસનાઓને સમગ્રરૂપથી મારી નાખનાર મહાન તેજસ્વી, ઓજસ્વી,

૧૫૨

બળરૂપ બળવાન પરમાત્માને ઉપાસિત કરે છે. (૧)

૩૭૧. શ્રત્તે દધામિ પ્રથમાય મન્યવેઽહન્ યદ્ દસ્યું નર્યં વિવૈરપઃ ।
ઉભે યત્ત્વા રોદસી ધાવતામનુ ભ્યસાત્તે શુષ્માત્ પૃથિવી ચિદદ્રિવઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અદ્રિવઃ-હે ઓજસ્વી પરમાત્મન્ ! તે પ્રથમાય મન્યવે-તારા શ્રેષ્ઠ તેજને માટે શ્રત્-દધામિ-શ્રદ્ધા કરું છું-સ્વાગત કરું છું યત્-નર્યં દસ્યુમ્-અહન્-જે નર-દેવજન-મુમુક્ષુજનના દસ્યુ ઉપક્ષીણ-કરનાર વિરોધી વિચારને મારે છે અપઃ-વિવેઃ-મોક્ષ યોગ્ય કર્મને વિસ્તૃત કરે છે યત્-જે કારણ કે ઉભે રોદસી-બે દુલોક અને પૃથિવીલોક ત્વા-અનુ-તારા અનુશાસનમાં અથવા અનુસાર ભ્યસાત્-ભયથી ધાવતામ્-પોત-પોતાની ગતિ કરે છે. પૃથિવી ચિત્-તે શુષ્માત્-વિસ્તૃત અન્તરિક્ષ પણ તારા બળ-શાસનમાં વિસ્તાર પામી રહેલ છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું મહાન દયાળું છે. જે તારા મુમુક્ષુ ઉપાસકના વિરોધી, અવરોધ કરનાર વિચારને નષ્ટ કરે છે, દસ્યુની તો વાત જ ક્યાં, એ તો દુલોક, પૃથિવીલોક અને અન્તરિક્ષ લોક પણ તારા શાસન બળના ભયથી પોતાની ગતિવિધિ અને સ્થિતિમાં રહે છે, તેથી તારા એ દીપ્ત તેજ શાસન પર હું શ્રદ્ધા કરું છું. (૨)

૩૭૨. સમેત વિશ્વા ઓજસા પ્રતિં દિવો ય એકં ઇદ્ ભૂરતિથિર્જનાનામ્ ।
સ પૂર્વ્યો નૂતનમાજિગીષં તે વર્તનીરનુ વાવૃત એકં ઇત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વિશ્વાઃ-સમસ્ત મનુષ્ય પ્રજાઓ ! દિવઃ-પતિમ્-મોક્ષધામના સ્વામીને ઓજસા સમેત-પોતાના પૂર્ણ બળ સાથે પ્રાપ્ત થાઓ. યઃ-ઇકઃ-એત્-જે એકલો જ જનાનામ્ અતિથિઃ-ભૂઃ-જન્મનાર મનુષ્યોની અંદર અન્તર્યામીરૂપથી બિરાજમાન છે. સઃ-તે પૂર્વ્યઃ-તેની ઉત્પત્તિ અથવા શરીરમાં આવ્યા પહેલાં પુરાતન-પૂર્વથી જ રહેલ નૂતનમ્-નવીન-પશ્ચાત્ શરીરમાં આવનાર આજિગીષન્તમ્-શરીરને અભિભૂત-સ્વાધીન કરવાને ઇચ્છુક જીવાત્માને એકઃ-ઇત્-એકલો જ વર્તનીઃ અનુવાવૃત્તે કર્માનુસાર ગતિની પાછળ ચલાવે છે.

ભાવાર્થ : પરમાત્મામાં પ્રવેશ કરનાર ઉપાસક મોક્ષધામના સ્વામી પરમાત્માને પોતાના આત્મિક બળ દ્વારા પ્રાપ્ત કરે છે. જે એકલો જ જન્મનાર-ઉત્પન્ન થનાર પદાર્થોનો અન્તર્યામીરૂપથી બિરાજમાન સ્વામી સનાતન છે. શરીર પર અધિકાર જમાવવા ઇચ્છુક એના સ્વામી જીવાત્માને કર્માનુસાર ગતિઓમાં ચલાવે છે. (૩)

૩૭૩. ઇમે ત ઇન્દ્ર તે વર્યં પુરુષ્ટુત યે ત્વારભ્ય ચરામસિ પ્રભૂવસો ।
ન હિ ત્વદન્યો ગિર્વળો ગિરઃ સઘત્ક્ષોણીરિવ પ્રતિ તદ્વર્ય નો વચઃ ॥ ૪ ॥

૧૫૩

પદાર્થ : પ્રભૂવસો-હે બહુજ ધનવાળા પુસ્તુત-ઇન્દ્ર-અનેક પ્રકારથી સ્તુત્ય પરમાત્મન્ ! હમે-એ તે યે વયં તે-જે અમે તારા ઉપાસકો ત્વા-આશ્રય ચરામસિ-તારો આરંભ કરીને-તારો આશ્રય લઈને જીવનયાત્રા કરીએ છીએ ગિર્વણ:-હે સ્તુતિઓ દ્વારા વનનીય-સેવનીય પરમાત્મન્ ! ત્વત્-અન્ય:-તારાથી ભિન્ન ગિર:-અમારી પ્રાર્થનાઓનો ન હિ-સઘત્-વ્યાપ્ત થતો નથી. ક્ષોણિ:-હવ ન:-તત્-વેચ:-પ્રતિહર્ય-પૃથિવી સમાન અમારા એ પ્રાર્થના વચનોને ચાહ-સ્વીકાર કર. (૪)

ભાવાર્થ : હે અનેક રીતે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય અને બહુજ ધનવાન પરમાત્મન્ ! એ અમે તારા ઉપાસકો તને આશ્રય બનાવીને જીવનયાત્રા કરીએ છીએ. હે સ્તુતિઓથી સેવન કરવા યોગ્ય તારાથી ભિન્ન અન્ય કોઈ નથી કે, જે અમારી પ્રાર્થનાઓને પ્રાપ્ત કરી શકે, તેના પર ધ્યાન આપે, તું અમારા વચનો પૃથિવીની સમાન ચાહે છે, જેમ પૃથિવી પોતાના આશ્રિત પદાર્થોનો ત્યાગ કરતી નથી, કારણથી અલગ થયેલને પોતાનો આશ્રય આપે છે, તેમ તું પણ તારા આશ્રિતો ઉપાસકોનો ત્યાગ કરતો નથી. (૪)

૩૭૪. ચર્ષણીધૃતં મઘવાનમુક્થ્યા ઃ મિન્દ્રં ગિરો બૃહતીરભ્યનૂષત ।

વાવૃધાનં પુરુહૂતં સુવૃક્તિભિરમર્ત્યં જરમાણં દિવેદિવે ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : બૃહતી: ગિર:-હે અમારી મહાન પુકારવાળી વાણીઓ ! તમે ચર્ષણીધૃતમ્-મનુષ્યોને ધારણ કરનાર-સંરક્ષક મઘવાનમ્-પ્રશસ્ત ધનવાળા ઉક્થ્યમ્-પ્રશંસનીય વાવૃધાનમ્-અમારી ઉન્નતિ કરનાર પુસ્તુતમ્-અનેક પ્રકારથી-અનેક નામો ગુણ કર્મોથી આમંત્રિત કરવા યોગ્ય અમર્ત્યમ્-મરણ ધર્મ રહિત-અજર, અમર જરમાણમ્-સ્તુતિ કરતા ઇન્દ્રમ્-પરમાત્માને સુવૃક્તિભિ:-સમ્યક્ દોષવર્જિત સ્તુતિઓ દ્વારા દિવે દિવે-પ્રતિદિન અભ્યનૂષત-નિરંતર સ્તુતિ કરો. (૫)

ભાવાર્થ : હે મારી મહાન પુકાર વાણીઓ ઉક્તિઓ ! તું મનુષ્યોના ધારક, પ્રશસ્ત ધનવાળા, પ્રશંસનીય વૃદ્ધિ કરનાર, અનેક પ્રકારથી આમંત્રણને યોગ્ય, અમર તથા અમારા દ્વારા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય પરમાત્માની પ્રતિદિન દોષરહિત ભાવનાઓથી વારંવાર સ્તુતિ કરો. (૫)

૩૭૫. અચ્છા વ ઇન્દ્રં મતયઃ સ્વર્યુવઃ સધીચીર્વિશ્વા ઉશતીરનૂષત ।

પરિષ્વજન્તં જનયો યથા પતિં મર્યં ન શુન્ધ્યું મઘવાનમૂતયે ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : સ્વર્યુવઃ-મોક્ષસુખને ચાહનાર મતયઃ-હે પરમાત્માની ઉપાસક પ્રજાઓ ! વઃ-તમે વિશ્વાઃ સર્વ સધીચીઃ-સહ ભાવને પ્રાપ્ત-સરળ ઇન્દ્રમ્-ઉશતીઃ-પરમાત્માને ચાહતી અચ્છા-અનૂષત-નિરંતર પરમાત્માની સ્તુતિ કરો. જનયઃ યથાપતિં પરિષ્વજન્ત-સ્ત્રીઓ જેમ પતિને આલિંગન કરે છે, તેમ પરમાત્માને આલિંગન કરો મર્યં ન શુન્ધ્યું મઘવાનમ્-અથવા જેમ પવિત્ર ધન ઐશ્વર્યવાળા રાજાજનને યાચક લોકો પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ ઋતયે-રક્ષાને માટે એવી રીતે પાસે આવો.

ભાવાર્થ : મોક્ષસુખને ચાહતાં સર્વ ઉપાસકજનો સરળ ભાવથી પરમાત્માની કામના કરતાં નિરંતર

૧૫૪

તેની સ્તુતિ કરે, જેમ સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને ભેટે છે, અથવા જેમ પવિત્ર ઐશ્વર્યવાન રાજાને પ્રજાજનો પોતાની રક્ષા માટે પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

૩૭૬. અભિ ત્યં મેષં પુરુહૂતમૃગ્મિયમિન્દ્રં ગીર્ભિર્મદતા વસ્વો અર્ણવમ્ ।
યસ્ય દ્યાવો ન વિચરન્તિ માનુષં ભુજે મંહિષ્ઠમભિ વિપ્રમર્ચત ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ત્યં મેષમ્-તે સુખનું સિંચન કરનાર, પુરુહૂતમ્-અનેક રીતે આમંત્રિત કરવા યોગ્ય, ઋગ્મિયમ્-સ્તુતિઓને ઝીલનાર-ઋચ્યાઓ-સ્તુતિઓથી અર્ચનીય, વસ્વઃ-અર્ણવમ્-ભોગ ધનના સાગર, ઇન્દ્રમ્-પરમાત્માને ગીર્ભિઃ-સ્તુતિ વચનો દ્વારા અભિમદત-હર્ષિત-આનંદિત કરો યસ્ય-જેની વ્યાપ્તિઓ અથવા કર્મશક્તિઓ દ્યાવઃ-ન-પ્રકાશમાન કિરણોની સમાન માનુષં વિચરન્તિ-મનુષ્ય હિતકારી પૃથિવી પર વિચરે છે ભુજે-પોતાના પાલન માટે મંહિષ્ઠં વિપ્રમ્-અભિ-અર્ચત-પૂજનીય વિશેષ તૃપ્તિ કરાવનાર પરમાત્માને-અર્ચિત કરો. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા અત્યંત સુખનું સિંચન કરનાર છે, અનેક પ્રકારથી આમંત્રણીય સ્તુતિઓને ઝીલનાર અને જાણવા યોગ્ય ધન ઐશ્વર્યનો સાગર છે. તે એવા ઇષ્ટદેવને સ્તુતિઓ દ્વારા અનુકૂળ બનાવવા જોઈએ, તેની વ્યાપ્તિઓ અથવા કર્મશક્તિઓ સૂચનાં કિરણોની સમાન મનુષ્યનાં હિત માટે પૃથ્વી પર પ્રસરી રહી છે, તે એવા ઇષ્ટદેવની અર્ચના કરવી એ અમારું કર્તવ્ય છે. (૭)

૩૭૭. ત્યં સુ મેષં મહયા સ્વર્વિદં શતં યસ્ય સુભુવઃ સાકમીરતે ।
અત્યં ન વાજં હવનસ્યદમ્ રથમિન્દ્રં વવૃત્યામવસે સુવૃક્તિભિઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ત્યં સુમેષં સ્વર્વિદમ્-તે શ્રેષ્ઠસુખ સિંચન કરનાર તથા મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર પરમાત્માને સુમહય-ઉત્તમ રીતે અર્ચિત કર યસ્ય-જેની શતં સુભુવઃ-સેંકડો સુભૂતિઓ-કલ્યાણ વિભૂતિઓ ઉપાસકની અંદર સાકમ્-ઈરતે-એક સાથે પ્રાપ્ત થાય છે. રથં હવનસ્યદમ્-રથની તરફ આમંત્રણ પર ચાલનાર વાજમ્-અત્યં ન-બળવાન ઘોડાની સમાન ઇન્દ્રમ્-પરમાત્માને અવસે-તૃપ્તિને માટે સુવૃક્તિભિઃ-સુપ્રવૃત્તિઓ-સત્સ્તુતિઓ દ્વારા આવવૃત્યામ્-વારંવાર આવર્તિત કરું-સેવન કરું. (૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સુખસેયક મોક્ષાનંદ સ્વામી તેને પ્રાપ્ત કરાવનાર છે. ઉપાસકની અંદર જેની કલ્યાણવિભૂતિઓ એકી સાથે સંચાર કરવા લાગે છે, રથના પ્રતિ આમંત્રણ પર ચાલવા તત્પર બળવાન ઘોડાની સમાન ઇશ્વરને ઉત્તમ આચરણો, સ્તુતિઓ દ્વારા આપણી તૃપ્તિ માટે આપણા જીવનમાં વારંવાર ધારણ કરો. (૮)

૩૭૮. ઘૃતવતી ભુવનાનામભિશ્રિયોર્વી પૃથ્વી મધુદુઘે સુપેશસા ।
દ્યાવાપૃથિવી વરુણસ્ય ધર્મણા વિષ્વકભિતે અજરે ભૂરિરેતસા ॥ ૯ ॥

૧૫૫

પદાર્થ : **વસ્યાસ્ય**-વરણ કરવા યોગ્ય અને વરનાર-**ઇન્દ્ર**-પરમાત્માના **ધર્મણા**-બળથી રહેલા **દ્યાવાપૃથિવી વિષ્વકભિતે**-વિશ્વની ઉપરનો ભાગ પ્રકાશાત્મક અને નીચેનો ભાગ પ્રકાશરૂપ બન્ને, શિલ્પરૂપ વિરુદ્ધ ભાવથી દેહ કરેલ છે જે **ઘૃતવતી**-તેજ ધર્મયુક્ત તથા રેતધર્મ વાળા છે. **ભુવનાનામ્**-અભિશ્રિયા-સમાન ભૂતો જડ જંગમનો આશ્રય છે. **ઊર્વી**-મહાન પૃથિવી વિસ્તારવાળી છે. **મધુદુધે**-જળ અને અન્નને દોહનારી **સુપેશસા**-સુંદર રૂપવાળી સોનેરી હરિયાળી આદિ યુક્ત **અજરે**-જ્યાં સુધી સૃષ્ટિ રહે ત્યાં સુધી સ્થિર રહેનાર તથા **ભૂરિતસા**-અત્યંત અગ્નિ સ્વરૂપ અને સોમધર્મવાળા છે. (૯)

ભાવાર્થ : પરમાત્માએ ધારણબલથી વિશ્વનો ઉપરનો ભાગ દ્યુમંડળ અને નીચેનો ભાગ ભૂમંડળ કાર્યરૂપ શિલ્પરૂપ પ્રદેશ, જડ અને જંગમના આશ્રયભૂત મહાન વિસ્તારયુક્ત આકાશમાં દેહ સ્થાપિત કરેલ છે, જેમાં ઉપર નીચેના ક્રમશઃ ઉપરનો દ્યુમંડળ ભાગ તેજ ધર્મ યુક્ત, નીચેનો રેતધર્મયુક્ત, ક્રમશઃ જળ અને અન્નને દોહનાર, દ્યુમંડળ જળને નીચે પ્રેરિત કરે છે, પૃથિવીમંડળ અન્ન-અદનીય પદાર્થને પ્રેરિત કરે છે, સુંદર રૂપવાળું દ્યુમંડળ સોનેરી બનાવે છે. ભૂમંડળ હરિયાળી આદિ અનેક રૂપોથી સજાવે છે, તે બન્ને સૃષ્ટિના પૂર્ણ સમય સુધી રહેનારા તથા ક્રમશઃ અત્યંત અગ્નિસ્વરૂપ અને સોમસ્વરૂપ છે. તેથી તે પરમાત્માની ઉપાસના કરવી જોઈએ, જેના આ બન્ને ઉપયોગી કાર્ય અથવા શિલ્પ છે. (૯)

૩૭૯. ^{૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} **उभे यदिन्द्र रोदसी आपप्राथोषाड्व ।**

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} **महान्तं त्वा महीनां सम्राजं चर्षणीनाम् ।**

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} **देवीं जनित्र्यजीजनद्भद्रा जनित्र्यजीजनत् ॥ ૧૦ ॥**

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા ! **યદ્**-જ્યારે તું **ઉભે રોદસી**-ઉપર નીચેનાં બન્ને દ્યુમંડળ અને ભૂમંડળને **આપપ્રાથ**-તારી ઊષા = જ્યોતિથી પૂરણ કરે છે-ભરે છે ત્યારે એમ લાગે છે **ઉષાઃ-ઇવ**-તારી જ્યોતિ ત્વા મહીનાં મહાન્તમ્-તુજ મહાનથી મહાનતમને **ભદ્રા દેવી**-એ કલ્યાણકારિણી દેવી **જનિત્રી**-પ્રકાશ કરનારી બની ગઈ **ચર્ષણીનાં સમ્રાજમ્**-મનુષ્યોમાં સમ્યક્ રાજમાનને **અજીજનત્**-પ્રાદુર્ભૂત કરી રહી છે, પ્રદર્શિત કરી રહી છે, **જનિત્રી-અજીજનત્**-હાં, પ્રાદુર્ભૂત કરનારી પ્રાદુર્ભૂત કરી રહી છે-પ્રદર્શિત કરી રહી છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ! જ્યારે તું તારી જ્યોતિથી ઉપર નીચેનાં બન્ને દ્યુમંડળ અને ભૂમંડળને ભરપૂર કરી દે છે, ત્યારે તે કલ્યાણકારી દેવી મનુષ્યોની અંદર મહાનથી મહાનતમ સમ્રાટ-સંસારમાં સમ્યક્ રાજ સમાન રૂપમાં તને પ્રકટ-પ્રદર્શિત કરનારી પ્રદર્શિત કરી દે છે, તેથી અમે ઉપાસક વિશ્વમાં વ્યાપ્ત તારી જ્યોતિનો અનુભવ કરીએ. (૧૦)

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **૩૮૦. प्र मन्दिने पितुमदर्चता वचो यः कृष्णगर्भा निरहन्वृजिश्चना ।**

૧૫૬

અવસ્યવૌ વૃષણં વજ્રદક્ષિણં મરુત્વન્તં સઘ્યાય હુવેમહિ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : મન્દિને-સ્તુતિ કરવા યોગ્ય પરમાત્માને માટે પિતૃમત્-વચ્ચ:-પ્રસન્નતાકારક વચન પ્રાર્ચન ભેટ સમર્પિત કરો. ચ:-જે પરમાત્મા ઋજિશ્વના-સરળગતિ શક્તિથી કૃષ્ણગર્ભા-પાપ જેના ગર્ભમાં-અંદર છે-પાપગર્ભિત વૃત્તિઓ વાસનાઓને નિરહન-નષ્ટ કરી દે છે વૃષણં વજ્રદક્ષિણં મરુત્વન્તમ્-તે સુખવર્ધક ઓજના પ્રેરક પ્રાણવાન સર્વમાં પ્રાણપ્રદ પરમાત્માને સઘ્યાય-મિત્રભાવ માટે અવસ્યવ:-અમે રક્ષા યાહનારા હુવેમહિ-આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૧૧)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા અમારી પાપગર્ભિત વૃત્તિઓને પોતાના સરળ સ્વભાવથી નષ્ટ કરી દે છે, જો અમે તે સ્તુતિ કરવા યોગ્યને માટે પ્રસન્નતાકારક સ્તુતિવચન અર્પિત કરીએ. તે એવા સુખની વર્ષા કરનાર, ઓજના પ્રસારક, પ્રાણ સંચારક પરમાત્મા દેવને મિત્રતાને માટે અમે અમારી રક્ષા યાહનાર ઉપાસક નિત્ય નિરંતર હૃદયમાં આમંત્રિત કરતા રહીએ. (૧૧)

ખંડ-૪

૩૮૧. ઇન્દ્ર સુતેષુ સોમેષુ ક્રતું પુનીષ ઉવ્થ્યમ્ ।

વિદે વૃધસ્ય દક્ષસ્ય મહાં હિ ષઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મન્ ! સુતેષુ સોમેષુ-નિષ્પન્ન થયેલા વિવિધ ઉપાસનારસોમાં-ઉપાસનારસો પ્રસ્તુત કરતાં ક્રતુમ્-સંકલ્પ કરનાર કર્તવ્ય પરાયણ ઉપાસકને ઉવ્થ્યમ્-પુનીષે-પ્રશંસનીય પવિત્ર નિર્મળ બનાવે છે-સમર્થ બનાવે છે વૃધસ્ય દક્ષસ્ય-વર્ધક આત્મબળને વિદે-પ્રાપ્ત કરવા માટે હું તારા શરણમાં છું સઃ-મહાન્ હિ-તે તું મહાન જ છે. (૧)

ભાવાર્થ : પરમાત્માની વિવિધ ઉપાસનાઓ કરવાથી પરમાત્મા ઉપાસકની કામનાની પ્રાપ્તિને સિદ્ધ કરી દે છે. વૃદ્ધિકારક આત્મબળ પ્રાપ્તિને માટે તે મહાન શરણ છે. (૧)

૩૮૨. તમુ અભિ પ્ર ગાયત પુરુહૂતં પુરુષ્ટુતમ્ ।

ઇન્દ્રં મીર્ધિસ્તવિષમા વિવાસત ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તમ્-તે પુરુહૂતમ્-અનેક રીતે આમંત્રિત કરવા યોગ્ય પુરુષ્ટુત-અનેક પ્રકારથી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, ઇન્દ્રમ્-પરમાત્માને ઉ-અવશ્ય અભિ પ્રગાયત-અભિલક્ષિત કરીને ગાન કરો. તવિષં મીર્ધિ:-આવિવાસત-મહાન પરમાત્માને સ્તુતિ વાણીઓથી પોતાની અંદર પરિચરિત કરો-બિરાજમાન કરો. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસકો ! જો તમે ગાન કરો, તો અનેક પ્રકારથી આમંત્રણ કરવા યોગ્ય તથા અનેક રીતે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય પરમાત્માનું ગાન કરો. અન્યનું ગાન તમારા માટે અભીષ્ટ નથી અને વાણીઓથી પ્રશંસા કરો, તો તે પોતાની અંદર કરો. તે મહાન પરમાત્માની પ્રશંસા અને ધારણા, ધ્યાન કરો, અન્યના નહિ.

(૨)

૩૮૩. તં તૈ મદં ગૃણીમસિ વૃષણં પૃક્ષુ સાસહિમ્ ।
ઉ લોકકૃત્નુમદ્રિવો હરિશ્રિયમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અદ્રિવઃ-ઓજસ્વી પરમાત્મન્ ! તે-તારા પૃક્ષુ સાસહિમ્-અમને પ્રાપ્ત થતા વિરોધી સંપર્કોમાં દુર્વૃત્તિઓને દબાવનાર તથા વૃષણમ્-સુખવર્ષક લોકકૃત્નુમ્-અમારા જીવન સંસારના કર્તા હરિશ્રિયમ્-દુઃખનું અપહરણ અને સુખનું આહરણ કરનાર ઋક-સામ-સ્તુતિ-ઉપાસના પર આશ્રિત મદમ્-અર્ચનીય સ્વરૂપની ગૃણીમસિ-સ્તુતિ કરીએ છીએ-સ્તુતિમાં લાવીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : હે ઓજસ્વી પરમાત્મન્ ! વિરોધી સંપર્કો અને દુર્વૃત્તિઓને દબાવનાર તથા સુખવર્ષક, મારા જીવન સંસારને બનાવનાર, દુઃખાપહારી, સુખાહરણ કરનાર, સ્તુતિ, ઉપાસનાને આશ્રિત તારા અર્ચનીય સ્વરૂપને પ્રશંસિત કરીએ છીએ, સ્તુતિ કરીએ છીએ, સ્તુતિમાં લાવીએ છીએ. (૩)

૩૮૪. યત્સોમમિન્દ્ર વિષ્ણવિ યદ્વા ઘ ત્રિત આપ્ત્યે ।
યદ્વા મરુત્સુ મન્દસે સમિન્દુભિઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! યત્-જે સોમમ્-સોમરસ વિષ્ણવિ-યજ્ઞ અધ્યાત્મસંમેલનમાં સંપન્ન કરવામાં આવે છે. યત્-વા ઘ-અથવા જે પણ સોમ આપ્ત્યે ત્રિતે-પ્રાપ્તવ્ય તીર્ણતમ લોક ત્રિસંખ્યામિત્ત-મોક્ષમાં યત્-વા-અને જે પણ મરુત્સુ-જીવન્મુક્ત આત્માઓમાં મન્દસે-તું ચાહે છે ઇન્દુભિઃ-સમ્-તે મારા સર્વ સોમો ઉપાસનારસોથી સંગત બનું. (૪)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! તું પોતાને માટે અધ્યાત્મસંમેલનમાં ગાનરૂપ સોમને પ્રાપ્તવ્ય તીર્ણતમ સર્વથી શ્રેષ્ઠ તૃતીયધામ મોક્ષમાં રહેનારા જીવન્મુક્તોમાં વિદ્યમાન ઉપાસનારસોને ચાહે છે. મારામાં રહેલ તે સર્વ સોમો-ઉપાસનારસોની સાથે સંગત થાય અર્થાત્ મને ત્રણે પ્રકારના સોમો-ઉપાસનારસોને સમર્પિત કરનાર બનાવી દે. હું અધ્યાત્મસંમેલનમાં પણ ગાનરસ તને આપુ, મોક્ષધામમાં પણ મારો રસ પૂર્ણ સમર્પણ કરું, અને જીવન્મુક્તોની શ્રેણીમાં આવીને પણ તારી ઉપાસનામાં અનન્ય બનું. (૪)

૩૮૫. એદુ મધોર્મદિન્તરં સિજ્વાધ્વર્યો અન્ધસઃ ।
એવા હિ વીર સ્તવતે સદાવૃધઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : અધ્વર્યો-હે અધ્યાત્મયજ્ઞને પ્રાપ્ત તથા અપીડક ઉપાસક ! તું મધોઃ-અન્ધસઃ-મધુર આધ્યાત્મીય ઉપાસનારસ દ્વારા મદિન્તરમ્-અત્યંત પ્રસન્ન થનાર-ઇન્દ્ર પરમાત્માને ઇત્-ઉ-આસિઞ્ચ-અવશ્ય જ સમગ્ર રૂપથી સિંચ. એવા હિ-એમ જ સદાવૃધઃ-વીરઃ-તે સદા વર્ષક, પ્રેરક પરમાત્માની સ્તવતે-સ્તુતિ થાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : અધ્યાત્મયજ્ઞના યાજક ઉપાસક પરમાત્માને પોતાનો મધુર, શ્રદ્ધા, અનુરાગપૂર્ણ ધ્યાન,

૧૫૮

ઉપાસનારસ દ્વારા સિંચ્યા કરે, એ જ રીતે તેને ઉન્નત કરનાર, પ્રગતિ આપનાર પરમાત્માની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે. (૫)

૩૮૬. ^{૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧} ^{૨૨}
 એન્દુમિન્દ્રાય સિજ્વત પિબાતિ સોમ્યં મધુ ।

^{૧ ૨૨} ^{૩ ૨}
 પ્ર રાધાંસિ ચોદયતે મહિત્વના ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્રાય**-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને માટે **ઇન્દુમ્-આસિજ્વત**-ઉપાસકો ! રસીલા સોમ-ઉપાસના-રસને સિંચો-પ્રસારિત કરો **સોમ્યં મધુ પિબાતિ**-તે સોમના મધનું પાન કરે અથવા પીવે છે. **મહિત્વના**-પોતાના મહત્વથી **રાધાંસિ**-ઉપાસકોને માટે સિદ્ધ ધનોને **પ્રચોદયતે**-પ્રેરિત કરે છે. (૬)

ભાવાર્થ : પરમાત્માને પોતાના ઉપાસકના રસથી ભરી દો, તે તેનું પાન કરે છે-સ્વીકાર કરે છે અને સિદ્ધ ધનોને પ્રેરિત કરે છે. (૬)

૩૮૭. ^{૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}
 એતો ન્વિન્દ્રં સ્તવામ સખાયઃ સ્તોમ્યં નરમ્ ।

^{૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨૩ ૩ ૨}
 કૃષ્ટીર્યો વિશ્વા અભ્યસ્ત્યેક ઇત્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : **સખાયઃ**-હે ઉપાસક મિત્રો ! **આ-ઇત-ઉ**-આવો, અવશ્ય આવો ! નુ-શીઘ્ર **સ્તોમ્યં નરમ્-ઇન્દ્રમ્**-સ્તુતિ કરવા યોગ્ય નેતા પરમાત્માને **સ્તવામ**-સ્તુતિ કરીએ **યઃ**-જે પરમાત્મા **એકઃ-ઇત્**-એકલો જ **વિશ્વાઃ કૃષ્ટીઃ**-સર્વ કર્મ-કરનારી પ્રજાઓ-મનુષ્યોને **અભ્યસ્તિ**-કર્મફળ પ્રદાન કરવા માટે અભિભૂત કરે છે-સ્વાધીન કરે છે. (૭)

ભાવાર્થ : સ્તુતિ યોગ્ય આપણા નેતા પરમાત્માની અમે સ્તુતિ કર્યા કરીએ, તે કર્મ કરનાર કર્મયોનિ મનુષ્યોનો એકલો જ સ્વામી કર્મફળ દાતા છે, તેનાથી ભિન્નની સ્તુતિ ન કરીએ, સ્તુતિ કરવી એ પણ શુભકર્મ છે અને તેનું શુભ ફળ પણ આપશે જ. (૭)

૩૮૮. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨}
 ઇન્દ્રાય સામ ગાયત વિપ્રાય બૃહતે બૃહત્ ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}
 બ્રહ્મકૃતે વિપશ્ચિતે પનસ્યવે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : **બૃહતે**-મહાન, **વિપ્રાય**-વિશેષ તૃપ્તિકર, **બ્રહ્મકૃતે**-બ્રહ્માંડના રચયિતા, **વિપશ્ચિતે**-પૂર્ણ વિદ્વાન વેદના રચયિતા, સર્વજ્ઞ, **પનસ્યવે**-સ્વ સ્તુતિને ચાહનાર-મનુષ્ય દ્વારા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, **ઇન્દ્રાય**-પરમાત્માને માટે **બૃહત્ સામ ગાયત**-બૃહત્ સ્વરયુક્ત ઉપાસના ભાવને પ્રકટ કરો. (૮)

ભાવાર્થ : મહાન વિવિધ તૃપ્તિકારક બ્રહ્માંડના રચયિતા, વેદસ્વામી વેદજ્ઞાન દાતા, સ્તુતિને યોગ્ય પરમાત્માનું ઊંચા સ્વરથી શ્રેષ્ઠ ગાન કરવું જોઈએ. (૮)

૩૮૯. ^{૨૩ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}
 ય એક ઇદ્વિદયતે વસુ મર્તાય દાશુષે ।

૧૫૯

ईशानो अप्रतिष्कृत इन्द्रो अङ्ग ॥ ९ ॥

પદાર્થ : **ય:-એક:-ઇત્**-જે એકજ છે તેના જેવો અન્ય કોઈ નથી **દાશુષે મર્તાય**-આત્મીયત્વને આપનાર-સ્વાત્મ સમર્પણ કરનાર જન-ઉપાસકને માટે **વસુ વિદયતે**-ધનને વિશિષ્ટ રૂપથી આપે છે અથવા કર્માનુસાર વિભાગ કરે છે **અઙ્ગ:-**હે પ્રિયજન તે **ઈશાન:-ઇન્દ્ર:-**સ્વામી પરમાત્મા **અપ્રતિષ્કૃત:-**ઉદ્ભવનીય વા પ્રતિહિંસિત વા પ્રતિસ્ખલિત વા પ્રતિકાર કરવા યોગ્ય નથી. (૯)

ભાવાર્થ : કેવલ પરમાત્મા જ ઉદાર છે, જે આત્મસમર્પણ કરનાર ઉપાસકને માટે-અલૌકિક ધન મારી અંદર વસાવનાર વિશિષ્ટ ધનને વિશેષરૂપથી પ્રદાન કરે છે અથવા વિસક્ત કરીને ભાગ આપે છે. અને તે જગતના સ્વામીને દૃષ્ટિથી ઓઝલ કરવા યોગ્ય અથવા પ્રતિકાર કરવા યોગ્ય નથી. (૯)

३९०. सखाय आ शिषामहे ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे ।

स्तुष ऊ षु वो नृतमाय धृष्णवे ॥ १० ॥

પદાર્થ : **સખાય:-**હે ઉપાસક બન્ધુઓ ! **વ:-**તમે અને અમે = આપણે **વજ્રિણે**-ઓજસ્વી, **ધૃષ્ણવે**-પાપવિચાર ધર્ષણશીલ-**નૃતમાય**-મહાન નેતા, **ઇન્દ્રાય**-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને માટે **બ્રહ્મ-આશિષામહે**-બ્રહ્મ-મન-સમર્પિત કરીએ તેથી અમે **ऊ षु**-અવશ્ય **સ્તુષે**-તેની સ્તુતિ કરીએ છીએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્માના ઉપાસકો ! તે ઓજસ્વી પરમાત્માદેવને સદા-પોતાનું મન સમર્પણ કરતા રહીએ. તે અમારો સાચો નેતા, વિરોધી પાપ ભાવનો ધર્ષણશીલ-નાશ કરનાર છે. (૧૦)

इति चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः

૧૬૦

અથ પञ્ચમઃ પ્રપાઠકઃ

પ્રથમોઽર્થઃ

ખંડ-૫

૩૧૧. ગૃણે તદિન્દ્ર તે શવ ઉપમાં દેવતાતયે ।

યદ્દંસિ વૃત્રમોજસા શચીપતે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : શચીપતે-ઇન્દ્ર-હે સર્વ કર્મ સમર્થ પરમાત્મન્ ! તત્-શવઃ તારા તે પ્રસિદ્ધ ધન-અધ્યાત્મ ધન-મોક્ષઐશ્વર્યને ગૃણે-પ્રશંસિત કરું છું દેવતાતયે-જે જીવનમુક્તને માટે તે-ઉપમામ્-તારા સમીપમાં રાખે છે. તથા યત્-વૃત્રમ્-જે પાપબંધનને ઓજસા-બળ દ્વારા હંસિ-નષ્ટ કરે છે. (૧)

ભાવાર્થ : હે સર્વકર્મસમર્થ પરમાત્મન્ ! તું મહાન ન્યાયકારી અને દાતા છે, જેથી તું યથાયોગ્ય કર્મફળને પ્રદાન કરે છે. હું તારા તે મોક્ષ-ઐશ્વર્ય-અધ્યાત્મધનની પ્રશંસા કરું છું, જેથી તું જીવનમુક્ત અથવા મુક્તાત્માને પોતાની પાસે રાખે છે તથા તેના પાપબંધનોનો પણ નાશ કરે છે. (૧)

૩૧૨. યસ્ય ત્યચ્છમ્બરં મદે દિવોદાસાય રન્ધયન્ ।

અયં સ સોમ ઇન્દ્ર તે સુતઃ પિબ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! યસ્ય મદે-જે સોમ-ઉપાસનારસનો તૃપ્તિયોગ-પ્રસન્નતા પ્રસંગ નિમિત્ત દિવઃ-દાસાય-અમૃતધામ મોક્ષના દર્શક ઉપાસકને માટે ત્યત્-શમ્બરમ્-તે શમ્ =આવરક અર્થાત્ કલ્યાણનાં પ્રતિબંધક-પાપબંધનને રન્ધયન્-નષ્ટ કરવા માટે સઃ-અયં સોમઃ-તે સુતઃ પિબ-તે એ જે ઉપાસનારસ નિષ્પન્ન કરેલ છે તેનું પાન કર-સ્વીકાર કર-કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસનારસથી તૃપ્ત-પ્રસન્ન થઈને પરમાત્મા મોક્ષ અમૃત આકાંક્ષી-મોક્ષધામના દર્શક ઉપાસકને માટે મોક્ષાનંદનાં પ્રતિરોધક પાપબંધનનો નાશ કરવા માટે ઉપાસક દ્વારા નિષ્પન્ન કરેલ ઉપાસનારસનો સ્વીકાર કર્યા કરે છે. (૨)

૩૧૩. એન્દ્ર નો ગધિ પ્રિય સત્રાજિદગોહ્ય ।

ગિરિર્ન વિશ્વતઃ પૃથુઃ પતિર્દિવઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પ્રિય-હે પ્યારે સત્રાજિત્-તુરત એક સાથે જયકર્તા અગોહ્ય-ન છૂપાવવા ન લુપ્ત કરવા યોગ્ય

૧૬૧

इन्द्र-ऐश्वर्यवान परमात्मन् ! तुं **गिरिः**-न-**गिं**या पर्वत समान मडान छे-**गिं**ये रडेनार छे. **विश्वतः पृथुः**-सर्वथी मडान छे **दिवः**-**पतिः**-अमृत मोक्षनो स्वामी छे. **नः**-**आ**-**गधि**-अमने आवीने मण-अमने प्राप्त था. (३)

ભાવાર્થ : ઉપાસકનાં પ્રતિબંધકને તુરત જીતવા, નષ્ટ કરનાર, સદા પ્રકાશમાન-ઉપાસકથી ન છૂપનાર-સાક્ષાત્ થનાર પ્રિય પરમાત્મન્ ! તું ગિંયા પર્વતની સમાન મહાન મોક્ષધામનો સ્વામી છે, તેથી અમને મળ-પ્રાપ્ત થા-એ જ આકાંક્ષા છે. (૩)

३९४. य इन्द्र सोमपातमो मदः शविष्ठ चेतति ।

येना हंसि न्या ३ त्रिणं तमीमहे ॥ ४ ॥

પદાર્થ : **शविष्ठ**-**इन्द्र**-બળવાન, **ऐश्वर्यवान** પરમાત્મન્ ! **यः**-જે **सोमपातमः**-ઉપાસનારસનું અત્યંત પાન કરનાર **मदः**-હર્ષ ભાવ બતાવી રહેલ છે **येन**-જેના દ્વારા **अत्रिणम्**-પાપનો **निहंसि**-ગુપ્ત રૂપથી નાશ કરે છે. **तम्**-**ईमहे**-તે તુજ પરમાત્માને હું ચાહું છું. (૪)

ભાવાર્થ : હે બળવાન પરમાત્મન્ ! જે તારો અત્યંત સોમપાન કરનાર તર્પણીય મદ-હર્ષ છે-જેથી તું પાપને ચેતવે છે, પાપને નષ્ટ કરે છે-એવા તે તારા બળને ચાહું છું. (૪)

३९५. तुचे तुनाय तत्सु नो द्राघीय आयुर्जीवसे ।

आदित्यासः समहसः कृणोतन ॥ ५ ॥

પદાર્થ : **सुमहसः**-**आदित्यासः**-હે સુમહાન પરમાત્મશક્તિ પ્રવાહો **नः**-અમારા **तुचे**-પુત્રોને માટે **तुनाय**-પૌત્ર આદિને માટે **तत्सु**-તે સારી **द्राघीयः**-આયુઃ-અતિ દીર્ઘ આયુને **जीवसे**-જીવન માટે **कृणोतन**-સંપાદિત કરો. (૫)

ભાવાર્થ : પરમાત્માનાં **ऐश्वर्य** પ્રવાહથી સુમહાન બનેલ ઉપાસકને જીવવા માટે અતિદીર્ઘ આયુ, પુત્ર અને પૌત્ર આપે છે. (૫)

३९६. वेत्था हि निर्रहतीनां वज्रहस्त परिवृजम् ।

अहरहः शुन्ध्युः परिपदामिव ॥ ६ ॥

પદાર્થ : **वज्रहस्त**-હે ઓજરૂપ હાથવાળા ! **निर्रहतीनां** **परिवृजं** **वेत्था**-**हि**-તું અવશ્ય જ ઉપાસકની કષ્ટપ્રદ આપત્તિઓ-આન્તરિક બાધાઓ કામ, ક્રોધ આદિ પ્રવૃત્તિઓનાં પરિવર્જન-ત્યાગસાધન વા પૃથક્કરણ સ્થાનને જાણે છે. **अहः**-**अहः**-પ્રતિદિન **शुन्ध्युः**-**परिपदाम्**-**इव**-જેમ આદિત્ય-સૂર્ય પરિપદો-સૂર્યના પરિપદના

૧૬૨

પ્રત્યેક પ્રકાશચરણ સાથે ભાગનાર અનિષ્ટકારી તત્વોની સમાન. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય દ્વારા પ્રતિદિન તેના ઉદય સાથે ભાગનાર અનિષ્ટ ભાગવા માંડે છે, તેમ ઉપાસકની કષ્ટ આપત્તિઓનું પરિવર્જન ઉપાસકને છોડીને ભાગી જાય છે. ઓજસ્વી હાથો-શક્તિવાળાથી પ્રહાર પામીને ભાગી જાય છે. તેથી તે પરમાત્માની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૬)

૩૧૭. અપામીવામપ સ્ત્રિધમપ સેધત દુર્મતિમ્ ।

આદિત્યાસો યુયોતના નૌ અંહસઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : આદિત્યાસઃ-હે પરમાત્મતેજ તરંગો ! તમે અમીવામ્-અપસેધત-મારા-ઉપાસકના અંદરથી રોગને દૂર કરી દો સ્ત્રિધમ્-અપ-શોષણ કરનારા શોકને દુર્મતિમ્-અપ-દુર્મતિ-દુષ્ટ વિચારોને દૂર કરો નઃ-અંહસ-યુયોતન-અમને પાપથી પૃથક કરો. (૭)

ભાવાર્થ : ઉપાસકની અંદર પરમાત્માના તેજ તરંગો તેની અંદરના રોગને, શોકને, દુર્વિચારને દૂર ભગાડી દે છે તથા ઉપાસકનાં પાપકૃત્યોને દૂર કરી નાખે છે. (૭)

૩૧૮. પિબા સોમમિન્દ્ર મન્દતુ ત્વા યં તે સુષાવ હર્યશ્વાદ્રિઃ ।

સૌતુર્બાહુભ્યાં સુયતૌ નાર્વા ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હર્યશ્વ-ઇન્દ્ર-જેના દુઃખ અપહરણ, સુખ આહરણ, વ્યાપનધર્મ અને પ્રસાદ છે એવા પરમાત્મન્ ! સોમં પિબ-ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર યમ્-અદ્રિઃ-જેનો આદર કરનાર પ્રશંસાકર્તા-સ્તોતા ઉપાસકે તે સુષાવ-તારા માટે અભિષુત કરેલ છે, સંપાદિત કરેલ છે તે સોમ-ઉપાસનારસ સૌતુઃ-બાહુભ્યામ્-રસનિષ્પાદક-ઉપાસનારસ સંપાદિત કરનારના સ્નેહ અને અનુરાગથી સુયતઃ-નઃ-અર્વા-સુવ્યવસ્થિત-સુશિક્ષિત ઘોડાની સમાન છે. (૮)

ભાવાર્થ : જે દુઃખ અપહરણ અને સુખ આહરણ કરનાર દયા અને પ્રસાદરૂપ વ્યાપન ધર્મોવાળા પરમાત્મન્ ! તું ઉપાસનારસનું પાન કરે છે, સ્વીકાર કરે છે, જેથી તારો આદર કરનાર પ્રશંસક, સ્તુતિકર્તા ઉપાસક તારા માટે તૈયાર કરે છે; જેમ ઉપાસકના સ્નેહ અને અનુરાગ દ્વારા સુશિક્ષિત-કેળવાયેલા ઘોડાની સમાન આકર્ષક છે. (૮)

ખંડ-૬

૩૧૯. અભ્રાતૃવ્યો અના ત્વમનાપિરિન્દ્ર જનુષા સનાદસિ ।

યુધેદાપિત્વમિચ્છસે ॥ ૧ ॥

૧૬૩

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! **ત્વમ્-તું અશ્રાતૃવ્યઃ**-શત્રુરહિત અના-નેતાથી રહિત **અનાપિઃ**-માતા-પિતા આદિ સંબંધીથી રહિત **જનુષા-સનાત્-અસિ-જન્મથી-જન્મદ્રષ્ટિથી** તું નિત્ય છે અર્થાત્ જન્મધારણથી પણ રહિત-નિત્ય છે **યુધા-ઇત્-આપત્ત્વમ્-ઇચ્છસે**-પોતાની તરફ ગતિ કરનારની સાથે જ-ઉપાસકની સાથે જ બંધુત્વને ચાહે છે. (૧)

ભાવાર્થ : પરમાત્માનો કોઈ શત્રુ નથી, તે કોઈથી પણ શત્રુતા રાખતો નથી, તેનો કોઈ નેતા નથી કારણ કે તે સ્વયં વિધાતા છે, જન્મથી-જન્મનો સાથી તેમ કહેવામાં આવે તો તે નિત્ય છે, શાશ્વત છે, જન્મ લેતો નથી, પરંતુ હાં, તેની તરફ ગતિ કરનાર ઉપાસકની સાથે સંબંધ ઈચ્છે છે-ચાહે છે, તેને અપનાવે છે. (૧)

૪૦૦. યો ન ઇદમિદં પુરા પ્ર વસ્ય આનિનાય તમુ વે સ્તુષે ।

સઘાય ઇન્દ્રમૂતયે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **યઃ-જે નઃ-અમારે માટે વઃ-તમારા માટે પુરા-પુરાતન-સનાતનકાળથી ઇદમ્-ઇદં-વસ્યઃ-**એ એ-એક બીજાથી ભિન્ન-ભિન્ન વસુ-વસવા યોગ્ય શરીર અને ભોગ્ય વસ્તુ **પ્ર-આનિનાય-પ્રાપ્ત કરાવે છે તમ્-ઇદમ્-ઉ-તે** ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની અવશ્ય **ઋતયે-રક્ષા-કૃપા માટે સઘાયઃ-હે સહયોગીઓ ! સ્તુષે-સ્તુતિ કરો.** (૨)

ભાવાર્થ : હે સહયોગી જનો ! જે પરમાત્મા આપણને-ઉપાસકોને માટે પૂર્વકાળથી એ એ એકબીજાથી ભિન્ન-ભિન્ન ફરી ફરી વિશિષ્ટ વસવાને યોગ્ય શરીર તથા ભોગ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેની આપણે સર્વ રક્ષા અને કૃપા માટે સ્તુતિ કરીએ. (૨)

૪૦૧. આ ગન્તા મા રિષણ્યત પ્રસ્થાવાનો માપ સ્થાત સમન્યવઃ ।

દૃઢા ચિદ્વમચિષ્ણવઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **આ ગન્ત-હે પરમાત્મા જ્ઞાન વૈરાગ્ય રશ્મિઓ ! તમે મારી અંદર આવો પ્રસ્થાવાનઃ-મા રિષણ્યત-તમે પ્રસ્થાન કરતાં મને હિંસિત ન કરો-મારી અંદર બેસી જાઓ-બેસીને પ્રસ્થાન ન કરતાં અર્થાત્ પાછા ન ફરતાં જે હિંસિત કરવી હોય તો માત્ર પાપવાસનાઓને હિંસિત-નષ્ટ કરી નાખો. સમન્યવઃ-મા અપસ્થાત્-મારી પાપવાસનાઓથી કોધયુક્ત બનો મારી અંદરથી પૃથક્-દૂર ન થાઓ, દૃઢા-ચિત્-ચમચિષ્ણવઃ-તમે તો કઠિન પાપોને પણ નષ્ટ કરવાનું શીલ રાખનાર છો.** (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસકની અંદર જ્યારે પરમાત્માની જ્ઞાન-વૈરાગ્યની ધારાઓ આવી જાય છે, ત્યારે તેને ગળી જઈને પીડિત કરતી નથી, કદાચ ઉપાસકની અંદર પાપવાસના હોય તો પણ કોપિત બનીને દૂર થતી નથી, પરંતુ દૂર થવાનો પ્રસંગજ નથી તે તો કઠિન પાપસંસ્કારો પર પણ અધિકાર કરીને દૂર ભગાડી દે છે. (૩)

૧૬૪

૪૦૨. આ યાહ્યયમિન્દવેઽશ્વપતે ગોપત ઉર્વરાપતે ।

સૌમં સોમપતે પિબ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અશ્વપતે-હે મારા વ્યાપનશીલ મનના પાલક ગોપતે-મારી ઇન્દ્રિયોના પાલક ઉર્વરાપતે-મારી અનેક આરા-ગતિકમવાળી દેહ ગાડીના પાલક સોમપતે-મારા સૌમ્યાભાવ ઉપાસનારસના પાલક ! ઇન્દવે-આયાહિ-એ આર્દ્ર સ્નેહ ભરેલ ઉપાસનારસને માટે સૌમં પિબ-અયમ્-ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર જે તારા માટે નિષ્પન્ન કરેલ છે. (૪)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મનું ! તું મારા મનનો રક્ષક છે, તેને સ્થિર અને પવિત્ર કર-રાખ. તું ઇન્દ્રિયોનો રક્ષક છે, તેને સંયમમાં રાખ. તું તીવ્ર ગતિવાળી દેહ ગાડીનો રક્ષક છે, તેને સંયમમાં રાખ. તું તીવ્ર ગતિવાળી દેહગાડીનો રક્ષક છે, તેને સન્માર્ગમાં ચલાવ. તું સૌમ્યભાવો ઉપાસનારસોનો રક્ષક છે, તેને નિરંતર સ્થિર રાખ. તું આર્દ્ર સ્નેહ પૂર્ણ ઉપાસનારસને માટે આવ-ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર, એ તૈયાર છે-એ સમર્પિત છે. (૪)

૪૦૩. ત્વયા હ સ્વિદ્યુજા વયં પ્રતિ શ્વસન્તં વૃષભ બ્રુવીમહિ ।

સંસ્થે જનસ્ય ગોમતઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : વૃષભ-હે સુખની વર્ષા કરનાર પરમાત્મનું ! ત્વયા યુજા સ્વિત્-હ-નિશ્ચિત તારાથી યુક્ત થનારની સાથે જ શ્વસન્તં પ્રતિ બ્રુવીમહિ-શ્વાંસ લેતાં જેમ પ્રબળ પાપનો પ્રતિવાદ કરીએ છીએ ગોમતઃ-જનસ્ય સંસ્થે-સ્તુતિ વાણી વાળા જનના સંસ્થાન-ધ્યાનમાં બેસીને. (૫)

ભાવાર્થ : સ્તુતિ કરનાર ઉપાસકનાં ધ્યાનાસન પર બેસીને, ધ્યાન ધરીને, તારાથી યોગ કરીને-જોડાઈને પ્રબળ પાપનો પણ પ્રતિવાદ, પ્રતિકાર કરી શકીએ છીએ, તેથી પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. (૫)

૪૦૪. ગાવશ્ચિદ્ધા સમન્યવઃ સજાત્યેન મરુતઃ સબન્ધવઃ ।

રિહતે કકુભો મિથઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : મરુતઃ-પરમાત્મ જ્યોતિ પ્રવાહને ગાવઃ-ચિત્-સ્તુતિ વાણીઓ સંપૂર્ણ સમન્યવઃ-સમાન આકાંક્ષાવાળી સબન્ધવઃ-સમાન એક પરમાત્માની તરફ સજાત્યેન-સમાન ગુણત્વથી કકુભઃ-મિથઃ-રિહતે-જેમ દિશાઓ જાણે એક બીજીથી જોડાયેલી હોય છે. (૬)

ભાવાર્થ : પરમાત્માને અથવા પરમાત્માની જ્ઞાન જ્યોતિઓને ચાહતી સ્તુતિ-વાણીઓ સમાન ગુણવાળી બનીને, સમાન પરમાત્માને અથવા તેની જ્યોતિઓને કેન્દ્ર માનીને ગતિ કરતી પરસ્પર દિશાઓની સમાન સમાગમ કરનારી હોવી જોઈએ. (૬)

૪૦૫. ત્વં ન ઇન્દ્રા ભર ઓજો નૃમ્ણં શતક્રતો વિચર્ષણે ।

४०८. वे॒यमु॑ त्वा॒मपूर्व॑ स्थू॒रं न क॒च्चिद्भ्र॑रन्तोऽ-वस्य॒वः ।
व॒ज्रिज्जि॑त्रं ह॒वाम॑हे ॥ १० ॥

૧૬૬

પદાર્થ : અપૂર્વ્ય વજ્રિન્-પૂર્વ-પુરાતનકાળમાં થયેલા શ્રેષ્ઠોમાં પણ શ્રેષ્ઠ ઓજસ્વિન્ પરમાત્મન્ !
 કત-ચિત્-સ્થૂરં ન ભરન્તઃ-જેમ કોઈ કોઠારમાં-કોઠીમાં જવ આદિ અનાજ ભરે છે, તેમ ઉપાસનારસથી ભરતાં વયમ્ અવસ્યવઃ-અમે રક્ષા યાહનાર ત્વાં ચિત્રં હવામહે-તારા ચયનીય દર્શનીયને આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ સંસારમાં સમયપર પ્રાણરક્ષા યાહતા અથવા સમય પર (જરૂર પડતાં) અનાજ મેળવવા જવ આદિ અનાજને કોઠી-કોઠારમાં ભરે છે, તેમ દર્શનીય, સર્વશ્રેષ્ઠ, ઓજસ્વી પરમાત્માને અમે રક્ષા યાહનારા ઉપાસકો ઉપાસનાથી ભરીને સમય પર રક્ષા કરનારને આમંત્રિત કરીએ છીએ, તે અવશ્ય રક્ષા કરશે. (૧૦)

ખંડ-૭

૪૦૯. ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}સ્વાદોરિત્થા ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}વિષૂવતો ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}મધોઃ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}પિબન્તિ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}ગૌર્યઃ ।

^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}યા ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}ઇન્દ્રેણ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}સયાવરીવૃષ્ણા ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}મદન્તિ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}શોભથા ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}વસ્વીરનુ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}સ્વરાજ્યમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇત્થા-એ સત્ય છે ગૌર્યઃ-અમારી વાણીઓ સ્વાદોઃ-સ્વાદવાળા, વિષૂવતઃ-વિશેષ સવન નિષ્પાદન કરનાર, મધોઃ-મધુર ઓરૂમ્ નામનું જ્યારે પિબન્તિ-પાન કરે છે, ત્યારે જાણે કે વૃષ્ણા-ઇન્દ્રેણ-સુખની વર્ષા કરનાર પરમાત્માની સાથે યાઃ-સયાવરીઃ-જે સમાન ગતિવાળી બની મદન્તિ-હર્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. સ્વરાજ્યમ્-અનુ-સ્વરાજ્ય = આત્માનાં સ્વરાજ્યને અનુરૂપ વસ્વીઃ-વસનારી બનેલી શોભથાઃ-શોભાને પ્રાપ્ત થાય છે-શોભે છે. (૧)

ભાવાર્થ : એ સત્ય છે કે, વાણીઓ જ્યારે નિરંતર સ્વાદિષ્ટ વિશેષ નિષ્પન્ન કરેલ મધુર ઓરૂમ્નો જપ કરે છે, ત્યારે તે સુખવર્ષક પરમાત્માની સાથે સમાનગતિ વાળી બનીને હર્ષિત થાય છે અને ત્યારે આત્માના સ્વરાજ્ય અનુસાર વસનારી શોભાયુક્ત બને છે-શોભે છે. (૧)

૪૧૦. ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}ઇત્થા ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}હિ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}સોમ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}ઇન્મદો ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}બ્રહ્મ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}ચકાર ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}વર્ધનમ્ ।

^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}શવિષ્ઠ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}વજ્રિત્રોજસા ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}પૃથિવ્યા ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}નિઃ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}શશા ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}અહિમર્ચન્નનુ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}સ્વરાજ્યમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇત્થા હિ-એ સત્ય જ છે સોમઃ-મદઃ-ઇત્-જ્યારે ઉપાસનારસ હર્ષકર અથવા તૃપ્તિકર બની જાય છે, ત્યારે તે વર્ધનં બ્રહ્મ ચકાર-વૃદ્ધિકારક જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે શવિષ્ઠ વજ્રિન્-હે અત્યંત બળવાન ઓજસ્વી પરમાત્મન્ ! તું ઓજસા-ઓજરૂપ આત્મબળથી પૃથિવ્યાઃ-પૃથિવીનો વિકાર-પાર્થિવ શરીર દ્વારા અહિં નિઃ શશા-આહન્તા = પાપને દૂર કરીને ભગાડી દે સ્વરાજ્યમ્-અનુ-અર્ચન્-આત્મ સ્વરાજ્યને લક્ષ્ય કરીને તારી અર્ચના કરતાં પ્રાર્થના કરું છું. (૨)

૧૬૭

ભાવાર્થ : એ સત્ય છે કે, જ્યારે મારો ઉપાસનારસ પૂર્ણ વિકાસ પામશે, ત્યારે તે વૃદ્ધિ કર જ્ઞાન કરી દેશે અને અત્યંત બળવાન, ઓજસ્વી પરમાત્મા પણ પોતાના ઓજથી-આત્મબળથી મારા શરીરના ઘાતક પાપદોષને દૂર કરીને ભગાડી દેશે, માટે સ્વરાજ્યને અનુરૂપ પરમાત્માની અર્ચના કરતાં રહેવું જોઈએ. (૨)

૪૧૧. ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨} ઇન્દ્રો મદાય વાવૃધે શવસે વૃત્રહા નૃભિઃ ।

^{૨૩ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨} તમિન્મહત્ સ્વાજિષૂતિમર્થે હવામહે સ વાજેષુ પ્ર નૌઽવિષત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : નૃભિઃ-મુમુક્ષુજનો દ્વારા મદાય-આત્મતૃપ્તિને માટે શવસે-આત્મબળ માટે ઇન્દ્રઃ-પરમાત્મા વાવૃધે-ઉપાસના દ્વારા પોતાના આત્મામાં વધારી શકાય છે-અધિકાધિક સાક્ષાત્ કરી શકાય છે. તમ્-ઇત્ ઋતિમ્-નિશ્ચય તે રક્ષક પરમાત્માને મહત્સુ-આજિષુ-મહાન કામ, ક્રોધ આદિ શત્રુઓના સંઘર્ષમાં અર્થે-હવામહે-આમંત્રિત કરીએ છીએ સઃ-તે વાજેષુ-સમસ્ત બળવાળા પ્રસંગોમાં નઃ-અમને પ્ર-અવિષત્-પ્રબળ રાખે. (૩)

ભાવાર્થ : મુમુક્ષુજનો દ્વારા પોતાની તૃપ્તિ આત્મબળની પ્રાપ્તિ માટે ઉપાસના દ્વારા પરમાત્માનો સાક્ષાત્ કરી શકાય છે, તે રક્ષક દેવને કામ = ક્રોધાદિના સંઘર્ષોમાં અને ગુપ્ત વાસના સંઘર્ષમાં આમંત્રિત કરીએ છીએ-સ્મરણ કરીએ છીએ, તે અન્ય સર્વ બળ પ્રસંગોમાં તેની પ્રબળ રક્ષા કરે છે. (૩)

૪૧૨. ^{૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨૨} ઇન્દ્ર તુભ્યમિદદ્રિવોઽનુત્તં વજ્રિન્ વીર્યમ્ ।

^{૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨૩ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} યદ્વ ત્યં માયિનં મૃગં તવ ત્યસ્માયયાવધીર્ચર્ચન્નુ સ્વરાજ્યમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અદ્રિવઃ-વજ્રિન્-હે આદરણીય ઓજસ્વી ! ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તુભ્યમ્-ઇત્-તારા માટે તારું જ અનુત્તં-વીર્યમ્-હ્રાસ ન પામનારું બળ છે યત્-હ-જે કે તં માયિનં મૃગમ્-તે માયા-પ્રકૃતિના-પ્રાકૃતિક ઘાતક બંધનરૂપ વિષયરૂપી મૃગ માયયા-અવધીઃ-પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિ દ્વારા નાશ કરે છે. ત્યમ્-તવ-તે તારું જ બળ છે સ્વરાજ્યમ્-અનુ-અર્ચન્-સ્વરાજ્ય-આત્મરાજ્યને લક્ષ્ય કરીને તારી અર્ચના કરતાં હું ઉપાસના કરું છું. (૪)

ભાવાર્થ : હે આદરણીય ઓજસ્વી પરમાત્મન્ ! તારું બળ દબાનાર નથી અચૂક છે, જેથી માયિક પ્રાકૃતિક મન-માનસ વિષયકામનો તે નાશ કરી દીધો-મારી દે છે-દિવ્ય બનાવી દીધો છે તેથી હું આત્મરાજ્યને લક્ષ્ય કરીને તારી ઉપાસના કરું છું. (૪)

૪૧૩. ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨૩ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} પ્રેહ્યમીહિ ધૃષ્ણુહિ ન તે વજ્રો નિ યંસતે ।

^{૧ ૨ ૩ ૨૩ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્ર નૃમ્ણં હિ તે શવો હનો વૃત્રં જયા અપોઽર્ચન્નુ સ્વરાજ્યમ્ ॥ ૫ ॥

૧૬૮

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર-પરમાત્મન્ ! તું પ્રેહિ-મારી અંદર પ્રાપ્ત થા અમીહિ-મારી અભિમુખ થા-મારો સ્વીકાર કર ધૃષ્ણુહિ-મને અધ્યાત્મમાં દેઢ કર તે વજ્ર:-**તારું ઓજ-આત્મતેજ **ન નિયંસતે-નિયમિત-સીમિત નથી તે શવ:-નૃમ્ણં હિ-તારું** બળ દેવજનો મુમુક્ષુઓ પ્રત્યે નમેલ-ઝૂકેલ-હિતસાધક છે. પરન્તુ **વૃત્ર હન:-** પાપભાવને નષ્ટ કરે છે **અપ:-જય-તેના કર્મ પર અધિકાર સ્વરાજ્યમ્-અનુ-અર્ચન-સ્વરાજ્ય-સ્વાતંત્ર્યને** લક્ષ્ય કરીને અર્ચના કરતાં ઉપાસના કરું છું. (૫)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ઉપાસકની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે અને તેનો સ્વીકાર કરે છે, તેનું ઓજ-આત્મિક તેજ અસીમ છે. તેનું બળ ઉપાસકનું હિત સાધક છે અને પાપભાવ નાશક છે. કર્મ પર અધિકાર કરીને યથાવત્ ફળ સુખરૂપ અથવા દુઃખરૂપ આપે છે. ઉપાસક તેની અર્ચના કરતાં સ્વાત્મરાજ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. (૫)

૮૧૪ યદુદીરત આજયો ધૃષ્ણવે ધીયતે ધનમ્ ।

યુદ્ધ્વા મદચ્યુતા હરી કં હનઃ કં વસૌ દધૌઽ સ્માં ઇન્દ્ર વસૌ દધઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : **યદ-આજય:-**ઉદીરતે-જ્યારે મનુષ્યની અંદર દેવાસુર વૃત્તિઓનો સંઘર્ષ સંગ્રામ ઉત્પન્ન થાય છે-ઉફાણે ચડે છે, **ધૃષ્ણવે ધનં ધીયતે-ત્યારે** હે પરમાત્મન્ ! તારા તરફથી દેઢ-સ્થિર ચિત્ત ઉપાસકને પ્રસાદકર ગુણ ધારણ કરાવવામાં આવે છે **મદચ્યુતા હરી યુદ્ધ્વા-પાપમદને** ચ્યુત કરનાર દુઃખ અપહર્તા સુખ આહર્તા તારા દયા અને પ્રસાદધર્મોને મારામાં-ઉપાસકમાં યુક્ત કર **કં હનઃ કં વસૌ દધઃ:-** કોઈને નાસ્તિકને નષ્ટ કરે છે અને કોઈને-આસ્તિક ઉપાસકને નિજવાસ-નિજશરણમાં ધારણ કરે છે. તેથી **ઇન્દ્ર-અસ્માન્ વસૌ દધઃ:-**હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! અમને ઉપાસકોને વાસ-શરણમાં ધારણ કર-
ક ૨
છે. (૬)

ભાવાર્થ : ઉપાસકની અંદર જ્યારે દેવાસુર વૃત્તિઓનો સંગ્રામ થવા લાગે છે, ત્યારે પરમાત્મા તે સ્થિર ચિત્તવાળા ઉપાસકને માટે તૃપ્તિકર જ્ઞાન અને શરણધનધારણ કરાવે છે તથા તેના દુઃખ અપહરણ કર્તા અને સુખ આહરણ કર્તા પોતાની દયા અને પ્રસાદ ધર્મોને યુક્ત કરીને પાપ મદને નષ્ટ કરે છે, નાસ્તિકને નષ્ટ કરે છે. આસ્તિક ઉપાસકને સમર્થ બનાવીને પોતાનાં શરણમાં લે છે. તેથી પરમાત્મન્ ! તું અમને-ઉપાસકોને તારા શરણમાં લે. (૬)

૮૧૫. અક્ષત્રમીમદન્ત્ હ્યવ પ્રિયા અધૂષત ।

અસ્તોષત સ્વભાનવો વિપ્રા નવિષ્ટયા મતી યોજા ન્વિન્દ્ર તે હરી ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર-હે** પરમાત્મન્ ! **તે હરી-તારા** દુઃખાપહરણ અને સુખાહરણ ધર્મોને **યોજ-તું** યુક્ત

૧૬૯

કરે છે, ત્યારે પ્રિયા:-ઉપાસક તને પ્રિય છે અક્ષન્-તારા અમૃતભોગનું પ્રાશન કરે છે અમીમદન્ત-અત્યંત લાભ પ્રાપ્ત કરે છે હિ-અવ-અધૂષત-પોતાના સર્વ દુઃખોનો ત્યાગ કરે છે વિપ્રા:-તે મેધાવીજનો સ્વભાનવ:-પોતાના જ્ઞાનથી દીપ્ત બનીને સમસ્ત દુઃખોનો ત્યાગ કરતાં નવિષ્ટયા મતી-અત્યંત નવીન શુદ્ધ સ્તુતિ દ્વારા અસ્તોષત-તારી સ્તુતિ કરે છે. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું તારા દયા અને પ્રસાદ ધર્મોને જ્યારે ઉપાસકોની અંદર યુક્ત કરી દે છે, ત્યારે તેઓ અમૃતભોગમાં તૃપ્ત બનીને સમસ્ત દુઃખોથી છૂટીને તારી નવીન-પ્રિય સ્તુતિ કરે છે. (૭)

૮૧૬. ઉપો ષુ શૃણુહી ગિરો મઘવન્માતથાઙ્ગવ ।

કદા નઃ સૂનૃતાવતઃ કર ઇદર્થયાસ ઇદ્યોજા ન્વિન્દ્ર તે હરી ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : મઘવન્-હે ઐશ્વર્યરૂપ મોક્ષધનવન્ ! તું ગિર:-સ્તુતિ પ્રાર્થનાઓને ઉ-અવશ્ય સુ-સારી રીતે ઉપ શૃણુહિ-સ્વીકાર કર અતથા-ઙ્ગવ મા અન્યથા રૂપ-ઉપેક્ષાથી નહિ કદા નઃ-ક્યારે અમને સૂનૃતાવતઃ કર:-શ્રેષ્ઠ સ્તુતિવાળા-સફળ સ્તુતિવાળા સ્વીકાર કરે છે ઇત્-એટલી અર્થયાસે-ઇત્-પ્રાર્થના સ્વીકાર કરે છે જ ઇન્દ્ર તે હરી નુ યોજ-તેથી પરમાત્મન્ ! તારી દયા અને પ્રસાદધર્મ મારી અંદર યુક્ત કરી દે. (૮)

ભાવાર્થ : મોક્ષૈશ્વર્યવાન પરમાત્મા અમારી સ્તુતિઓનો સ્વીકાર કરે છે, તેની ઉપેક્ષા કરતો નથી, તે વાસ્તવિકતાથી કરે છે, પરન્તુ સફળ સ્તુતિ વાળા અમને ક્યારે બનાવશે ? ક્યારેક તો બનાવશે, તે દુઃખાપહરણકર્તા અને સુખાહરણકર્તા પોતાની દયા પ્રસાદધર્મોને અમારી અંદર યુક્ત કરી દેશે, ત્યારે સર્વ સુંદર-શ્રેષ્ઠ બની જશે. (૮)

૮૧૭. ચન્દ્રમા અપ્સ્વાઙ્ગન્તરા સુપર્ણો ધાવતે દિવિ ।

ન વો હિરણ્યનેમયઃ પદં વિન્દન્તિ વિદ્યુતો વિત્તં મે અસ્ય રોદસી ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : ચન્દ્રમા:-મારા આહ્વાદક ઇન્દ્ર-પરમાત્મા અપ્સુ-અન્ત:-મારા પ્રાણોની અંદર રમી રહેલ-વસી રહેલ છે સુપર્ણ:-અને તે સુખાલક ધર્મવાળા પુરુષ દિવિ-મારા મસ્તિષ્કમાં આધાવતે-સમગ્રરૂપમાં પ્રાપ્ત છે વઃ-તે હિરણ્યનેમયઃ-સુવર્ણની પરિધિવાળા વિદ્યુતઃ-વિશેષ પ્રકાશમાન સમસ્ત સૂર્ય આદિ અસ્ય-એ પરમાત્માના પદં ન વિન્દન્તિ-સ્વરૂપને જાણી-પામી શકતા નથી. યે રોદસી વિત્તમ્-મારા માટે ધુલોક અને પૃથિવીલોક પ્રાપ્ત છે અર્થાત્ બન્ને લોકોનાં શરીરનાં ઉપર નીચેવાળા અંગો તથા તેના સુખ જીવન રસ અને જ્ઞાન જ્યોતિ ઐશ્વર્ય ભોગ પ્રાપ્ત છે. (૯)

ભાવાર્થ : મારો આહ્વાદક પ્રજાપતિ પરમાત્મા મારા પ્રાણોમાં ઓતપ્રોત થઈ ગયો-વસી ગયો છે અને સુખપાલક પરમાત્મા મારા મસ્તિષ્કમાં પણ સમાવિષ્ટ થઈ ગયો છે, સોનેરી પરિધિવાળા વિશેષ પ્રકાશમાન સૂર્ય આદિ તેના સ્વરૂપથી સામે ફિક્કા છે. મને ધુલોક અને પૃથિવી લોક પ્રાપ્ત થઈ ગયા-એ બન્ને ભાગ, શરીરના ઊર્ધ્વ અંગ મસ્તિષ્ક અને નિમ્ન અંગ પ્રાણ સંસ્થાન પ્રાપ્ત થઈ ગયા, સ્વાધીન

૧૭૦

બની ગયા, તેના સુખ જ્ઞાનજ્યોતિ અને જીવનરસ પ્રાપ્ત થઈ ગયા. (૯)

૪૧૮. પ્રતિ પ્રિયતમં રથં વૃષણં વસુવાહનમ્ ।

સ્તોતા વામશ્વિનાવૃષિ સ્તોમેભિર્ભૂષતિ પ્રતિ માધ્વી મમ શ્રુતં હવમ્ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : વામ્-અશ્વિનૌ-પરમાત્માના તે બન્ને-જીવનજ્યોતિ અને જીવનરસ આપનાર દયા અને પ્રસાદ વ્યાપન ધર્મો ! પ્રિયતમમ્-અતિપ્રિય, વૃષણમ્-સુખવર્ષક વસુવાહનમ્-મોક્ષૈશ્વર્યનું વહન કરનાર, રથમ્-શરીર રથના પ્રતિ-પ્રત્યે વિદ્યમાન રહેલ તમે બન્નેને સ્તોતા-ઋષિ:-પ્રશંસિત કરનાર ઋષિ સ્તોમેમિ:-પ્રશંસિત વચનોથી પ્રતિભૂષતિ-શ્રેષ્ઠ ગુણયુક્ત કરે છે માધ્વી મમ હવં શ્રુતમ્-હું જીવન મધુના રસનું સંપાદન કરનાર ! મારો પોકાર સાંભળો. (૧૦)

ભાવાર્થ : પરમાત્માથી સંબંધિત જીવન જ્યોતિ અને જીવનરસ આપનાર દયા અને પ્રસાદ વ્યાપન ધર્મો ! તમે બન્ને અતિ પ્રિય સુખવર્ષક, મોક્ષૈશ્વર્યનાં વાહન શરીરરથના પ્રત્યે વહન કરનારાઓની ઉપાસક વિદ્વાન પ્રશંસા કરે છે. તમે મારા ભાવનો સ્વીકાર કરો. (૧૦)

ખંડ-૮

૪૧૯. આ તે અગ્નિ ઇધીમહિ દ્યુમન્તં દેવાજરમ્ ।

યદ્વ સ્યા તે પનીયસી સમિદ્ દીદયતિ દ્યવીષં સ્તોતૃભ્ય આ ભર ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્ને દેવ-પરમાત્મ દેવ ! તે-તને દ્યુમન્તમ્-પ્રકાશમાન અજરમ્-જરારહિતને આ-ઇધીમહિ-અમારી અંદર પ્રદીપ્ત કરીએ છીએ. તે-તારી યત્-હ-જે જ સ્યા પનીયસી સમિત્-તે અત્યંત પ્રશંસનીય દીપ્તિ દ્યવિ-દીદયતિ-દ્યુમંડળમાં અમૃતમોક્ષધામમાં પ્રદીપ્ત થઈ રહી છે તે મોક્ષધામનો ઇષમ્-અમૃતભોગ સ્તોતૃભ્ય:-આભર-ઉપાસકોને માટે આભરિત કર-અહીં આ લોકમાં મારા હૃદયમાં ભરી દે. (૧)

ભાવાર્થ : અજર પ્રકાશમાન પરમાત્મા દેવને પોતાના હૃદયમાં ધ્યાન દ્વારા પ્રકાશિત કરવો જોઈએ, જે તેની પ્રશંસનીય દીપ્તિ અર્થાત્ જ્યોતિ મોક્ષધામમાં પ્રદીપ્ત થઈ રહી છે, તે ત્યાં અમૃતભોગના સ્તોતા-ઉપાસકોને માટે આ લોકમાં-વર્તમાન જીવનમાં આભરિત કરી દે છે, તે તેની મહાન કૃપા છે. (૧)

૫૨૦. આગ્નિં ન સ્વવૃક્તિભિર્હોતારં ત્વા વૃણીમહે ।

શૌરં પાવક્ષોચિષં વિ વો મદે યજ્ઞેષુ સ્તીર્ણર્બર્હિષં વિવક્ષસે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્નિ ન ત્વા હોતારં-પરમાત્મન્ ! અગ્નિની સમાન તને હોતાને-મારા ઉપાસનારસના

આદાતા-સ્વીકારકર્તાને **સ્વવૃત્તિભિઃ**-અમારી દોષવર્જન પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા **આ વૃણીમહે**-સમગ્રરૂપથી વરીએ છીએ **શીર્ષમ્**-સર્વત્ર શયનશીલ-વ્યાપક **પાવકશોચિષમ્**-પવિત્રકારક દીપ્તિમાન **યજ્ઞેષુ**-અધ્યાત્મયજ્ઞોમાં **સ્તીર્ણબર્હિષમ્**-વિસ્તૃત પ્રજા-પ્રજાયમાન પ્રાણી વનસ્પતિ જેનાથી છે. એવાને **વિમદે**-વિશેષ આનંદને માટે **વિવક્ષસે**-મહત્વ યુક્ત પ્રશંસિત કરીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : અમે અમારા દોષોથી રહિત બનીને સદ્વૃત્તિઓથી અગ્નિની સમાન પરમાત્માને આમંત્રિત કરીએ છીએ અને વ્યાપક પવિત્ર દીપ્તિવાળાઓને અધ્યાત્મયજ્ઞોમાં વિસ્તૃત પ્રજાઓ-પ્રાણી વનસ્પતિઓવાળા ઓને વિશેષ આનંદને માટે મહત્વ યુક્ત પ્રશંસિત કરીએ છીએ. (૨)

૫૨૧. મહે નો અદ્ય બોધયોષો રાયે દિવિત્મતી ।

યથા ચિન્નો અબોધયઃ સત્યશ્રવસિ વાય્યે સુજાતે અશ્વસૂનૂતે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઉષઃ**-હે અન્તરાત્મામાં પ્રકાશિત પરમ જ્યોતિ ! તું **નઃ**-અમે **અદ્ય**-આ જન્મમાં **મહે રાયે**-મહાન મોક્ષેશ્વર્યને માટે **દિવિત્મતી**-મોક્ષધામમાં જનારી, લઈ જનારી, પ્રવૃત્તિવાળી દીપ્તિ-જ્યોતિને **બોધાય**-બોધિત કર **યથાચિત્**-જેવી રીતે **નઃ**-અમને **અબોધયઃ**-બોધિત કરી ચૂકી હતી પૂર્વ-પુરાતન જન્મ-પૂર્વ કલ્પમાં પૂર્વ મુક્તિના સમયમાં, તેમ વર્તમાન જન્મમાં પણ બોધિત કર **સત્યશ્રવસિ**-સત્ય સ્વરૂપ પરમાત્માને સંભળાવનારી **વાય્યે**-અવશ્ય વરણીય **સુજાતે**-સુપ્રસિદ્ધ, **અશ્વસૂનૂતે**-જેમાં વ્યાપક પરમેશ્વરની વાણી છે એવી પરમાત્મ દીપ્તિ. (૩)

ભાવાર્થ : હે મુક્ત ઉપાસકની અંદર પ્રકાશિત થયેલી પરમાત્મજ્યોતિ ! તું સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માને સંભળાવનારી, દર્શાવનારી, વરણ કરવા યોગ્ય, સુપ્રસિદ્ધ વ્યાપક પરમાત્માની વાણી જેમાં છે, એવી મોક્ષધામમાં ગતિ પ્રવૃત્તિ રાખનારી બનીને મોક્ષેશ્વર્યને માટે અમને બોધિત-જાગૃત-કરી ચૂકી છો, તેને આ વર્તમાન જન્મમાં પણ ફરી મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે બોધિત કર. (૩)

૫૨૨. ભદ્રં નો અપિ વાતય મનો દક્ષમુત ક્રતુમ્ ।

અથા તે સખ્યે અન્ધસો વિ વો મદે રણા ગાવો ન યવસે વિવક્ષસે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : સોમ પરમાત્મન્ ! **નઃ**-અમારા **મનઃ**-મનને **દક્ષમ્**-આત્મબળને **ઉત**-અને **ક્રતુમ્**-પ્રજ્ઞાને **ભદ્રમ્**-અપિ વાતય-ભદ્ર રૂપમાં નિશ્ચિત ચલાવ **અથ**-હાં તે-અન્ધસઃ-**સખ્યે**-આધ્યાત્મીય-સમગ્ર ધ્યાતવ્ય સોમ પરમાત્માના મિત્રભાવમાં તથા **મદે**-હર્ષમાં **વિવઃ**-વિકાસ પામું-આનંદ પામું. **રણ**-ગાવઃ-**ન યવસે**-જેમ ઘાસને માટે ગાયો રમણ કરતી-પ્રસન્ન થાય છે, તેમ **વિવક્ષસે**-મહત્વને પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મહત્વને પ્રાપ્ત કરી રહ્યો છે, તેથી તું અમારા મનોબળ-આત્મબળને તથા પ્રજ્ઞાને નિશ્ચિત ભદ્ર-કલ્યાણરૂપ કરી દે. તારા ધ્યાનમાં આવવા યોગ્યના મિત્રભાવમાં

૧૭૩

પદાર્થ : **યઃ-વસુ**-જે સર્વને વસાવનાર છે **તમ્-અગ્નિમ્**-તે ઉન્નતિશીલને **મન્યે**-અર્થિત કરું-તેની અર્ચના કરું **યમ્-અસ્તં ધેનવઃ-યન્તિ**-જેના અસ્ત = ગૃહ કે આશ્રય અમારી સ્તુતિવાણીઓ પ્રાપ્ત થાય છે **અસ્તમ્ અર્વન્તઃ-આશવઃ**-જે ઘર-આશ્રય અમને જપ અને ધ્યાન કરતાં પ્રાપ્ત થાય છે. **અસ્તં નિત્યાસઃ-વાજિનઃ**-તે ઘર-આશ્રયને નિત્ય-શરીરમાં નિરંતર બળવાળા વેગવાળા મારા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર પ્રાપ્ત થાય છે **સ્તોતૃભ્યઃ**-એવી વાણીઓ, પ્રાણો અને મન આદિ અન્તઃકરણો દ્વારા સ્તુતિ કરનારાઓ માટે **ઇષમ્-આભર**-એષણીય સુખને ભરી દે છે. (૭)

ભાવાર્થ : હું મારી અંદર વસનાર તે અગ્નિ સ્વરૂપ-ઉન્નતિશીલ પરમાત્માની અર્ચના કરું-કરતો રહું, જે મારી વાણીઓ 'સ્તુતિ દ્વારા' પોતાનો આશ્રય બનાવે છે. મારા ચાલતા પ્રાણ પ્રાણાયામ દ્વારા પોતાનો આશ્રય બનાવે છે. જેને મારા નિરંતર વેગવાન મન આદિ 'મનન, ચિંતન આદિ દ્વારા' પોતાનો આશ્રય બનાવે છે. આ ત્રણેય સાધનો દ્વારા સ્તુતિ કરનારા અમને-ઉપાસકોને માટે પરમાત્મા એષણીય પોતાનું શાન્ત સુખ આભરિત કરે છે-પરિપૂર્ણ ભરી દે છે. (૭)

૪૨૬. ન તમંહો ન દુરિતં દેવાસો અષ્ટ મર્ત્યમ્ ।

સજોષસો યમર્યમા મિત્રો નયતિ વરુણો અતિ દ્વિષઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : **યમ્**-જેને **સજોષસઃ**-સમાનભાવથી સેવિત ઉપાસિત **અર્યમા**-નિયંતા **મિત્રઃ**-પ્રેરક સ્નેહી **વરુણઃ**-ત્રાણદાતા-રક્ષક પરમાત્મા **દ્વિષઃ-અતિ**-ક્રામ ક્રોધ આદિ શત્રુઓનું અતિક્રમણ કરીને-પાર કરીને **નયતિ**-લઈ જાય છે. **તં-મર્ત્યમ્**-તે મનુષ્યને **અંહસ**-પાપ **દુરિતમ્**-દુઃખ **ન-અષ્ટ**-પ્રાપ્ત થતાં નથી. (૮)

ભાવાર્થ : નિયંતા, પ્રેરક સ્નેહી, રક્ષણકર્તા પરમાત્મા જેને સેવિત કરે છે-પોતાના શરણમાં લે છે, તે મનુષ્યને પાપ [કરતો નથી] અને પાપકર્મનું ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી. (૮)

મંડ-૯

૪૨૭. પરિ પ્ર ધન્વેન્દ્રાય સોમ સ્વાદુર્મિત્રાય પૂષ્ણો ભગાય ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **સોમ**-હે શાન્ત ઉપાસનારસ **ઇન્દ્રાય**-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને માટે **સ્વાદુઃ**-સ્વાદરૂપમાં **પરિધન્વ**-સમગ્રરૂપથી પ્રગતિ કર તથા **મિત્રાય**-મિત્રભૂત પરમાત્માને માટે **પૂષ્ણો**-પોષણકર્તા પરમાત્માને માટે **ભગાય**-ધન વિભાજકને માટે પ્રગતિ કર. (૧)

ભાવાર્થ : મારો ઉપાસનારસ ઐશ્વર્યવાન તથા મિત્રભૂત પોષણકર્તા પરમાત્માને માટે તથા ભગ-ઐશ્વર્ય વિભાજક પરમાત્માને માટે ખૂબજ પ્રશ્નરિત થાય. (૧)

૪૨૮. પર્યુ ષુ પ્ર ધન્વ વાજસાતયે પરિ વૃત્રાણિ સક્ષણિઃ ।

દ્વિષસ્તરધ્યા ઋણયા ન ઈરસે ॥ ૨ ॥

૧૭૪

પદાર્થ : હે મારા ઉપાસનારસ ! તું **વાજસાતયે**-અમૃત-અન્નભોગ-પ્રાપ્તિને માટે **ઉસુ**-અવશ્ય સુંદર રૂપમાં **પરિપ્રધન્વ**-પરિપૂર્ણ પ્રગતિ કર **સક્ષણિ**:-તું સહનશીલ બનીને **વૃત્રાણિ** પરિ-પાપ ભાવોને દૂર કર **દ્વિષ**:-તરથ્યૈ-દ્વેષ ભાવનાઓ-વિરોધી વિચારોને પાર કરવા **ઋણયા**:-ન:-ઈર્સે-ઋણ ભારને લઈ જવા, વહન કરવા, યુકાવનાર તું અમને પ્રેરિત કરે છે.

ભાવાર્થ : ઉપાસનારસ અમૃતભોગ પ્રાપ્તિને માટે સારી રીતે પ્રગતિ કરે છે, શાન્તરૂપ સહનશીલ સમસ્ત પાપભાવોને દૂર કરે છે, દ્વેષ પ્રવૃત્તિઓને તરી જવા, પાર કરવાને માટે ઉપર ભાર રૂપ ઋણ અન્યોના દ્વારા ઉપકારોને યુકાવનાર બન, અમને પ્રેરિત કરે છે. (૨)

૪૨૯. પવસ્વ સોમ મહાન્ત્સમુદ્રઃ પિતા દેવાનાં વિશ્વાભિ ધામ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **સોમ**-હે મારા ઉપાસનારસ ! તું **મહાન્-સમુદ્ર**:-મહાન સમુદ્ધનશીલ બનીને **દેવાનાં પિતા**-મારી ઈન્દ્રિયોના પાલક-અન્યથા વિષયોમાં જવાથી બચાવનાર **વિશ્વા ધામઅભિ**-મારા સમસ્ત જીવનકેન્દ્રોમાં પહોંચીને જીવન અને શાન્તિ આપનાર છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસનારસ મહાન તરાવટ = શીતલતા કે આદ્રતા કરનાર છે. સમસ્ત ઈન્દ્રિયોને અન્યથા ચેષ્ટાથી રોકનાર-બચાવનાર, સમસ્ત જીવન કેન્દ્રોમાં પહોંચીને જીવન અને શાન્તિ પ્રદાન કરનાર છે. (૩)

૪૩૦. પવસ્વ સોમ મહે દક્ષાયાશ્વો ન નિક્તો વાજી ધનાય ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **સોમ**-હે મારા ઉપાસનારસ ! **મહે દક્ષાય પવસ્વ**-મહાન બળ-આત્મબળને માટે ગતિ કર-પ્રવાહિત રહે. **અશ્વ**:-ન-જેમ ઘોડા નિક્ત:-**વાજી**-શુદ્ધ અને પુષ્ટ સમાન બનીને **ધનાય**-ધન પ્રાપ્તિ માટે હોય છે, તેમ અમૃત ધન પ્રાપ્તિ માટે સોમ-ઉપાસનારસ છે. (૪)

ભાવાર્થ : શિક્ષિત-કેળવાયેલ ઘોડાની સમાન ઉપાસનારસ અમને ઉપાસના બળવાન બનાવે અને અમૃત ધનની પ્રાપ્તિ કરાવે. (૪)

૪૩૧. ઇન્દુઃ પવિષ્ટ ચારુર્મદાયાપામુપસ્થે કવિર્ભગાય ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દુ**:-આદ્ર-સ્નેહપૂર્ણ ઉપાસનારસ **અપામ્-ઉપસ્થે**-ઉપસ્થાન-તટપર **ચારુ**:-સુંદર પ્રિય **કવિ**:-કાન્ત-ગતિમાન **મદાય**-આનંદને માટે **ભગાય**-પરમાત્માના ભગ = ઐશ્વર્ય સ્વરૂપને માટે **પવિષ્ટ**-ગતિ કરતો રહે. (૫)

ભાવાર્થ : ઉપાસનારસ જલપ્રવાહોના તટ પર સુંદર અને ગતિમાન બનીને હર્ષ = આનંદ પ્રાપ્તિને માટે તથા પરમાત્માનાં ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિને માટે તૈયાર થાય છે. (૫)

૪૩૨. અનુ હિ ત્વા સુતં સોમ મદામસિ મહે સમર્યરાજ્યે ।

વાજાં અભિ પવમાન પ્ર ગાહસે ॥ ૬ ॥

૧૭૫

પદાર્થ : સોમ-હે ઉપાસનારસ ! ત્વા-સુતમ્-અનુ હિ-તારા નિષ્પન્નના સેવનની સાથે જ સમ્મદામસિ-અમે સારી રીતે તૃપ્ત બનીએ છીએ મહે-અર્યગજ્યે-મહાન સ્વામી પરમાત્માના રાજ્યમાં-મોક્ષમાં પવમાન-હે પવિત્ર કારક ! વાજાન્-અમારા હર્ષ બળોને માટે અભિ-લક્ષિત કર પ્રગાહસે-પ્રગતિ કરી રહેલ છે. (૬)

ભાવાર્થ : હે ઉપાસનારસ તારા નિષ્પન્ન સાથે અમે સમ્યક્ તૃપ્ત બનીએ મહાન પરમ રાજ્યને માટે મોક્ષ માર્ગમાં પ્રગતિ કરીએ. (૬)

૪૩૩. ^{૨ ૩૬ ૨૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ક ई व्यक्ता नरः सनीडा रुद्रस्य मर्या अथा स्वश्वाः ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : રુદ્રસ્ય-વિશ્વમાં પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્માના મર્યા-મનુષ્ય હિતકારી અથ-અને સ્વશ્વાઃ-ઉત્તમ ઈન્દ્રિય ઘોડા જેના બની જાય છે એવા સનીડાઃ-સમાન સ્થાનવાળા વ્યક્તાઃ-પ્રકાશિત-પ્રકાશમાન નરઃ-નાયક સંચાલક કે-ઇમ્-કોણ જ છે ? સુખપ્રદ છે. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્માના વ્યાપન ધર્મ મનુષ્યને હિતકર, બંધન વાસનાઓના નાશક, ઈન્દ્રિયોમાં સંયમબળ આપનાર, પરસ્પર એકાંગ એક ક્રમમાં રહેનાર, ચાલનાર, મોક્ષની તરફ લઈ જનાર વિશ્વમાં અથવા અન્તઃકરણમાં પ્રકાશમાન કંઈક અથવા સુખ આપનાર વ્યાપન ધર્મ છે. (૭)

૪૩૪. ^{૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृशम् ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ऋध्यामा त ओहैः ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મા ! અદ્ય-આજ શીઘ્ર-અત્યારે જ તમ્-તે પ્રસિદ્ધ તું, અશ્વ-ન-ઘોડાની સમાન સંસારવહન કર્તા, હૃદિસ્પૃશમ્-હૃદયંગમને ક્રતું ન ભદ્રમ્-તથા યજની સમાન કલ્યાણકર ભજનીયને ઓહૈઃ-સ્તોમૈઃ-સમગ્ર રૂપથી યાદ કરાવનાર સ્તુતિ સમૂહો દ્વારા તે-ઋધ્યામ-અમે તારા ઉપાસકો અમારી અંદર સાધીએ-ધારણ કરીએ. (૮)

ભાવાર્થ : ઘોડાની સમાન સંસારવહન કર્તા અને યજની સમાન કલ્યાણકારી, ભજનીય હૃદયથી સ્પર્શ થઈ શકે અને જાણી શકાય એવા = હૃદયંગમ પરમાત્માને સ્મરણીય સ્તુતિ મંત્રો દ્વારા અમારા હૃદયમાં સાધીએ-ધારણ કરીએ. (૮)

૪૩૫. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨} आविर्मर्या आ वाजं वाजिनो अगमन् देवस्य सवितुः सवम् ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} स्वर्गा अर्वन्तो जयत ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : મર્યાઃ-મનુષ્યોના હિત સાધક વાજિનઃ-અમૃત અન્ન-મોક્ષાનંદવાળા જીવનમુક્ત વાજમ્-આવિઃ-આગમન્-અમૃત અન્ન-મોક્ષાનંદને પ્રાપ્ત થાય છે અર્વન્તઃ-હે અર્ = જ્ઞાનવાન ઉપાસકો ! તમે પણ દેવસ્ય સવિતુઃ-તે ઉત્પાદક પરમદેવ પરમાત્માનાં સર્વ સ્વર્ગમ્-ઐશ્વર્ય સુખને જયત-પ્રાપ્ત કરો.

ભાવાર્થ : મનુષ્યોનાં હિતસાધક, અમૃત મોક્ષાનંદના અધિકારી, જીવનમુક્ત આત્માઓ અમૃત

૧૭૬

ભોગને સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, તેથી જ્ઞાનવાન ઉપાસકો ! તમે પણ ઉત્પાદક પરમાત્માનાં એશ્વર્ય સુખને પ્રાપ્ત કરો. (૯)

૪૩૬. ^{૧ ૨}પવસ્વ ^૩સોમ ^{૧ ૨}દ્યુમ્ની ^{૩ ૨}સુધારો ^{૩ ૧}મહાં ^{૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨}અવીનામનુપૂર્વ્યઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે ઉપાસનારસ ! તું મહાન્-દ્યુમ્ની-મહાન યશસ્વી અવીનામ્-અનુપૂર્વ્યઃ-
રક્ષક ભૂમિઓના ક્રમથી સુધારઃ-પવસ્વ-શ્રેષ્ઠ ધારારૂપમાં પ્રવાહિત થા.

ભાવાર્થ : મહાન ઉપાસનારસ અમારી ભૂમિઓને અનુસાર યશવાન, ઉત્તમ ધારાઓ યુક્ત બનીને
પ્રવાહિત બને-ગતિમાન બની રહે. (૧૦)

इति पञ्चमप्रपाठकस्य प्रथमोऽर्धः

૧૭૭

અથ પન્નમઃ પ્રપાઠકઃ

દ્વિતીયોઽર્ધઃ

ખંડ-૧૦

૪૩૭. વિશ્વતોદાવન્ વિશ્વતો ન આ ભર યં ત્વા શવિષ્ઠમીમહે

॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વિશ્વતઃ-દાવન્-હે સર્વત્રથી આપનાર પરમાત્મન્ ! નઃ-અમારા માટે વિશ્વતઃ-સર્વત્રથી આભર-આભરિત કર-ભરપૂર આપ યમ્-જે અભીષ્ટને ત્વા શવિષ્ઠમ્-ઈમહે-અમે તારાથી-અત્યંત ધનવાનથી માંગીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તું મહાન ધનવાન અને સર્વત્રથી આપનાર છે. સર્વત્રથી અમારે માટે અભીષ્ટને ભરપૂર આપ જેથી અમે તારાથી માંગીએ. (૧)

૪૩૮. ઇષ બ્રહ્મા ય ઋત્વિય ઇન્દ્રો નામ શ્રુતો ગુણે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇષઃ-બ્રહ્મા-એ બ્રહ્મા-અધ્યાત્મયજ્ઞના બ્રહ્મા છે યઃ-ઋત્વિયઃ-ઇન્દ્રઃ-નામ-જે ઋતુ-સમય-સમય પર ઉપાસનીય ઇન્દ્ર નામ શ્રુતઃ-પ્રસિદ્ધ છે ગુણે-તેની હું સ્તુતિ કરું છું. (૨)

ભાવાર્થ : હું ઇન્દ્ર નામથી પ્રસિદ્ધ પરમાત્માની સ્તુતિ કરું છું, તે મારા અધ્યાત્મયજ્ઞના બ્રહ્મા સમય પર કામ આવનાર છે. (૨)

૪૩૯. બ્રહ્માણ ઇન્દ્રં મહયન્તો અકૈરવર્ધયન્નહયે હન્તવા ઉ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : બ્રહ્માણઃ-બ્રહ્મા વિદ્યામાં પ્રવીણ વિદ્વાન ઇન્દ્રમ્-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માનું મહયન્તઃ પૂજન કરવા માટે અકૈઃ-અર્ચન મંત્રોથી અવર્ધયન્-વૃદ્ધિ કરે છે. પોતાની અંદર પ્રવૃદ્ધ કરે છે અહિં હન્તવૈઃ-ઉ-પાપ ભાવનું હનન કરવા માટે પ્રવૃદ્ધ કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : બ્રહ્માને જાણનાર મનુષ્ય ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની અર્ચના કરવા માટે અમે અર્ચના મંત્રો દ્વારા પોતાની અંદર વધી વધીને સાક્ષાત્ કરનાર છીએ, અમારી અંદર પાપનો નાશ કરવા માટે. (૩)

૪૪૦. અનવસ્તે રથમશ્વાય તક્ષુસ્ત્વષ્ટા વજ્રં પુરુહૂત દ્યુમન્તમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : પુરુહૂત-અત્યંત આમંત્રણ કરવા યોગ્ય પરમાત્મન્ ! અનવઃ-જીવન-દીર્ઘ જીવન ધારણ કરનાર ઉપાસક જન તે અશ્વાય-તું વ્યાપનશીલ અને પ્રાપણશીલ પરમાત્માને માટે રથં તક્ષુ-રમણ સ્થાન

૧૭૮

હૃદયને શ્રદ્ધાથી સંપન્ન કરીએ છીએ તથા **ત્વષ્ટા**-શીઘ્ર પ્રાપ્ત થનાર જીવનમુક્ત **દ્યુમન્તં વજ્રમ્**-તને પોતાનો પ્રકાશમાન રથ-રમણસ્થાન બનાવે છે. (૪)

ભાવાર્થ : હે અત્યંત આમંત્રણીય પરમાત્મન્ ! આશ્ચર્ય છે કે, દીર્ઘજીવન ધારણ કરનાર ઉપાસક જન તું વ્યાપનશીલ અને પ્રાપ્તશીલને માટે પોતાના હૃદયને રમણસ્થાન શ્રદ્ધાથી સંપન્ન કરે છે; અને શીઘ્ર પ્રાપ્તિશીલ જીવનમુક્ત તને પોતાનો પ્રકાશમાન રથ-રમણસ્થાન બનાવ્યા કરે છે. (૪)

૪૪૧. શં પદં મઘં રયીષિણે ન કામમવ્રતો હિનોતિ ન સ્પૃશદ્રવિમ્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **રયીષિણે**-ઉપાસના દ્વારા વૈશ્વાનર-પરમાત્માને ચાહનાર અથવા પ્રાપ્ત થનારને માટે **શં પદં મઘમ્**-કલ્યાણ કર પદ અને કલ્યાણ કર ધન-મોક્ષ સુખ છે. **અવ્રતઃ**-વ્રત રહિત-સત્ય સંકલ્પ રહિત મનુષ્ય **કામં ન હિનોતિ**-અભીષ્ટ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. **રયિં ન સ્પૃશત્**-તે પરમાત્માને સ્પર્શ પણ કરી શકતો નથી. (૫)

ભાવાર્થ : ઉપાસના દ્વારા પરમાત્માને ચાહનાર અથવા પ્રાપ્ત થનારને માટે શાંત કલ્યાણકર મોક્ષપદ અને કલ્યાણકર મોક્ષધન છે; પરંતુ સત્ય સંકલ્પ રહિત મનુષ્યને માટે કદીપણ નથી, તે તો તેનો સ્પર્શ પણ કરી શકતો નથી. (૫)

૪૪૨. સદા ગાવઃ શુચયો વિશ્વધાયસઃ સદા દેવા અરેપસઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : **ગાવઃ**-પરમાત્માના પ્રતિ સ્તુતિ વાણીઓ **સદા શુચયઃ**-સદા પવિત્ર-પાપ સંકલ્પ અને દંભથી રહિત હોય છે **વિશ્વ-ધાયસઃ-દેવાઃ**-સર્વને ધારણ કરનાર મુમુક્ષુજન **અરેપસઃ**-પાપરહિત હોય છે. (૬)

ભાવાર્થ : પરમાત્માની સ્તુતિઓ કોઈનું અહિત કરનારી હોતી નથી અને દંભ રહિત હોય છે. મુમુક્ષુજન સર્વના હિતધારક અને નિષ્પાપ હોય છે-રહે છે. (૬)

૪૪૩. આ યાહિ વનસા સહ ગાવઃ સચન્ત વર્તનિં ચદૂધભિઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : **વનસા સહ**-કાન્ત તેજની સાથે **આયાહિ**-હે પરમાત્મ-જ્યોતિ આવ-પ્રાપ્ત થા **ગાવઃ-વર્તનિં સચન્તે**-અમારી સ્તુતિઓ હવે અધ્યાત્મ માર્ગનાં લક્ષ્યને સમવેત કરે છે-**ચત્-જેમ ઋધભિઃ**-અનેક દિવસ અને રાત્રિઓની સાથે અથવા રાત્રિ સમાન સ્નેહ ભાવનાઓની સાથે. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મજ્યોતિ કાન્ત તેજની સાથે ઉપાસકના હૃદયમાં આવે છે. અનેક દિવસ અને રાત્રિઓનાં સેવન દ્વારા અથવા જ્યારે અમારી ઉપાસકોની સ્તુતિઓ અધ્યાત્મમાર્ગને લક્ષ્ય કરીને પ્રાપ્ત કરે છે, રાત્રિ સમાન સ્નેહ ભાવનાઓથી સંયુક્ત થાય છે. (૭)

૪૪૪. ઉપ પ્રક્ષે મધુમતિ ક્ષિયન્તઃ પુષ્યેમ રયિં ધીમહે ત ઇન્દ્ર ॥ ૮ ॥

૧૭૯

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે પરમાત્મન્ ! **મધુમતિ પ્રક્ષે**-મધુર પ્રક્ષરણ પ્રસ્રવણ-સ્તુતિવાણીઓ અન્તઃસ્થાન મોક્ષધામમાં **ઉપક્ષિયન્તઃ**-નિવાસ કરતાં **રયિં પુષ્યેમ**-મોક્ષસુખને પુષ્ટ કરે તથા **તે ધીમહે**-તારું ધ્યાન કરે. (૮)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! સ્તુતિઓના આધાર તારું મધુર પ્રાસ્રવણ કરવામાં અમે નિવાસ કરતાં મોક્ષધન-ભોગને અમારી અંદર પુષ્ટ કરીએ, પ્રાપ્ત કરી લઈએ, તેથી તારું ધ્યાન કરીએ છીએ. (૮)

૪૪૫. અર્ચન્ત્યર્ક મરુતઃ સ્વર્કા આ સ્તોભતિ શ્રુતો યુવા સ ઇન્દ્રઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **સ્વર્કા**:-મસ્ત:-સર્વોત્તમ મંત્ર-મનનવાળા અથવા સ્તોમ-સ્તુતિ સમૂહવાળા દિવ્ય વિદ્વાન મુમુક્ષુજન અથવા અધ્યાત્મયાજી જન **અર્કમ્-અર્ચન્તિ**-અર્ચનીય પરમાત્મ દેવનું અર્ચન કરે છે **સઃ શ્રુતઃ**-**યુવા**:-**ઇન્દ્ર**:-તે પ્રસિદ્ધ સદા યુવાન અજર પરમાત્મા **આસ્તોભતિ**-તેને પ્રેરણા આપે છે, પોતાની સાથે સંયુક્ત કરે છે. (૯)

ભાવાર્થ : સર્વોત્તમ મનનવાળા, શ્રેષ્ઠ સ્તુતિસમૂહવાળા અથવા મુમુક્ષુજન વા આત્મયાજિક જન પરમાત્માની અર્ચના કરે છે, તે પ્રસિદ્ધ અજર પરમાત્મા પણ તેને ભેટ છે. (૯)

૪૪૬. પ્ર વ ઇન્દ્રાય વૃત્રહન્તમાય વિપ્રાય ગાથં ગાયત યં જુજોષતે ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : **વઃ**-હે મરુતો-મુમુક્ષુજનો ! તમે **વૃત્રહન્તમાય**-અત્યંત પાપનાશક, **વિપ્રાય**-પ્રજાપતિ-પ્રજાપાલક, **ઇન્દ્રાય**-પરમાત્માને માટે **ગાથં પ્રગાયત**-ગાન કરવા યોગ્ય ભજન કીર્તન સ્તવનનું સારી રીતે ગાન કરો **યં જુજોષતે**-જેને તે પ્રસન્ન-પસંદ કરે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : મુમુક્ષુજનો આત્મયાજિકજનોને અત્યંત પાપનાશક, પ્રજાપાલક પરમાત્માને માટે ગાન કરવા યોગ્ય ભજન, કીર્તન, સ્તવન પરમાત્મા પ્રસન્ન થાય એ રીતે કરવા જોઈએ. (૧૦)

ખંડ-૧૧

૪૪૭. અચેત્યગ્નિચિકિતિર્હવ્યવાઈ ન સુમદ્રથઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **ચિકિતિઃ**-જ્ઞાનવાન **હવ્યાઈ-ન**-હવ્ય વહન કરનાર ભૌતિક અગ્નિની સમાન **સુમદ્રથઃ**-સ્વયં રથરૂપ પોતાનામાં રમણ કરનાર **અગ્નિઃ**-જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા **અચેતિ**-ઉપાસકના હૃદયમાં ચેતન રૂપ અર્થાત્ સાક્ષાત્ બને છે. (૧)

ભાવાર્થ : જ્ઞાનવાન, સર્વજ્ઞ, સ્વયં રમણ કરનાર, પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મા હવ્ય વહન કરનાર ભૌતિક અગ્નિની સમાન ઉપાસકનાં હૃદયમાં સાક્ષાત્ થાય છે. (૧)

૪૪૮. અગ્ને ત્વં નો અન્તમ ઉત ત્રાતા શિવો ભુવો વરૂથ્યઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **અગ્ને**-જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! **ત્વં નઃ**-તું અમારો **અન્તમઃ**-અત્યંત નજીક

૧૮૦

અને ત્રાતા-રક્ષક શિવ:-કલ્યાણકર વસ્ત્ર્ય:-હૃદયધરવાસી ભુવ:-બની જાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મા અમારાથી અત્યંત નજીક, અન્તર્યામી, રક્ષક, કલ્યાણકર અને હૃદયગૃહવાસી છે. તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૨)

૪૪૯. ભગૌ ન ચિત્રો અગ્નિર્મહોનાં દધાતિ રત્નમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્નિ:-જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ભગ:-ન ચિત્ર:-સૂર્યની સમાન ચિત્ર-ચાચનીય-દર્શનીય-આત્મામાં સાક્ષાત્ કરવા યોગ્ય છે મહોનાં રત્ન દધાતિ-મહનીય-પ્રશંસનીય જનો-મુમુક્ષુઓને માટે રમણીય અધ્યાત્મ સુખોને ધારણ કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા મુમુક્ષુજનોના હૃદયમાં સૂર્ય સમાન સાક્ષાત્ દર્શનીય બનીને રમણીય સુખોને ધારણ કરે છે. (૩)

૪૫૦. વિશ્વસ્ય પ્ર સ્તોભ પુરો વા સન્ યદિ વેહ નૂનમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : વિશ્વસ્ય પ્રસ્તોભ-હે વિશ્વના સ્તંભક સંભાળનાર પરમાત્માન્ ! પુર:-વા-તું વિશ્વ-જગતથી પૂર્વ પણ હતો યદિ વા નૂનમ્-ઇહ સન્-વર્તમાનમાં પણ આ જગતમાં નિશ્ચિત વિદ્યમાન છે. (૪)

ભાવાર્થ : હે વિશ્વના સ્તંભક સંભાળનાર પરમાત્માન્ ! જેમ તું વર્તમાન જગતમાં નિશ્ચિત સ્થિર છે-અમર છે, તેમ આ જગતથી પૂર્વ પણ તું હતો, તું નિત્ય, નિરંતર, અજર, અમર છે. (૪)

૪૫૧. ઉષા અપ સ્વસુષ્ટમઃ સં વર્તયતિ વર્તનિં સુજાતતા ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : ઉષા:-સુંદર પરમ જ્યોતિ સ્વસુ:-સરળતાથી આત્માઓના ભોગોમાં ભોગ બંધનોમાં ફેંકનારી પ્રકૃતિના તમ:-અપવર્તયતિ-અંધકાર-જડભાવ-મૃત્યુભાવને દૂર કરી દે છે-નષ્ટ કરી દે છે, પુનઃ ઉપાસકના આત્માની અંદર સુજાતતા-સુપ્રસિદ્ધ રૂપતાથી વર્તનિં સંવર્તયતિ-પોતાની જ્યોતિ સ્વરૂપ તરંગોને સંચાલિત કરી દે છે. (૫)

ભાવાર્થ : પરમ જ્યોતિ ઉપાસક મુમુક્ષુઓની અંદરથી ભોગો અથવા ભોગ બંધનમાં ફેંકનારી પ્રકૃતિનાં મૃત્યુરૂપ જડભાવને નષ્ટ કરી દે છે અને તેની અંદર સ્વપ્રકાશ તરંગને સંચાલિત કરી દે છે. (૫)

૪૫૨. ઇમા નુ કં ભુવના સીષધેમેન્દ્રશ્ચ વિશ્વે ચ દેવાઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : ઇમા ભુવના-આ વિદ્યમાન ભોગ્ય વસ્તુઓને ઇન્દ્ર:-ચ-અમે ઉપાસકો અને પરમાત્મા ચ-તથા વિશ્વે દેવાઃ-સમસ્ત પ્રાણ-ઇન્દ્રિયો નુ કં-સીષધેમ-શીઘ્ર સુખરૂપ સાધન બનાવીએ. (૬)

ભાવાર્થ : અમે પરમાત્માના ઉપાસકો બની જઈએ, તો એ વિદ્યમાન ભોગ્ય વસ્તુઓને પરમાત્મા અમારા માટે સુખરૂપ બનાવી દે છે, અમે ઉપાસકો પણ તેને સુખરૂપ બનાવવામાં સમર્થ બનીએ, અમારી ઇન્દ્રિયો પણ સંયમપૂર્વક તેનું સેવન કરીને સાચું સુખ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. (૬)

૧૮૧

૪૫૩. વિ સ્તુતયો યથા પથ ઇન્દ્ર ત્વદ્યન્તુ રાતયઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! યથા-જેમ વિસ્તુતયઃ-વિવિધ સ્તવણ કરનારી પોત-પોતાના માર્ગોથી પૃથિવીનું સિંચન કરે છે, તેમજ ત્વત્-તારા દ્વારા રાતયઃ-તારી દાન ધારાઓ અમને યન્તુ-પ્રાપ્ત થાય. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! એમાં સંદેહ નથી કે, જ્યારે અમે તારા ઉપાસક બની જઈએ છીએ, ત્યારે જેમ માર્ગમાં વહેતી વિવિધ જલધારાઓ-નદીઓ પૃથિવી પર પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ અમારા ઉપાસકોની તરફ તારી દાનધારાઓ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. (૭)

૪૫૪. અયા વાજં દેવહિતં સનેમ મદેમ શતહિમાઃ સુવીરાઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અયા-એ સ્તુતિથી દેવહિતં વાજં-સનેમ-મુમુક્ષુજનોને હિતકર અમૃતાન્નભોગનું અમે સેવન કરીએ. સુવીરાઃ શતહિમાઃ-મદેમ-શ્રેષ્ઠ પ્રાણ યુક્ત બનીને સો હેમન્તઋતુ સુધી આનંદમાં રહીએ. (૮)

ભાવાર્થ : શ્રદ્ધાપૂર્વક પરમાત્માની સ્તુતિ દ્વારા મુમુક્ષુઓને હિતકર અમૃતભોગનું સેવન કરીએ અને સો વર્ષો સુધી શ્રેષ્ઠ પ્રાણ પુષ્ટવાળા બનીને આનંદમાં રહીએ. (૮)

૪૫૫. ઊર્જા મિત્રો વરુણઃ પિન્વતૈઙાઃ પીવરીમિષં કૃણુહી ન ઇન્દ્ર ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું મિત્રઃ-સ્નેહી રૂપ વરુણ-વરણ કરવા યોગ્ય ત્રણેય રૂપોવાળા ઊર્જા-પોતાના આદ્ર આનંદરસથી ઇઙાઃ-સંસારના સુખ ભોગોને પિન્વત-સિંચો નઃ-અમારા માટે પીવરીમ્-ઇષં કૃણુહિ-પુષ્ટ-પુષ્ટકળ એષણીય મોક્ષસુખને કર-પ્રદાન કર. (૯)

ભાવાર્થ : સ્નેહ કરનાર, વરણીય, ઐશ્વર્યવાન ત્રણેયરૂપ પરમાત્મા સંસારના સર્વ સુખ ભોગોને પોતાના આદ્ર આનંદરસથી સિંચી દે, પરિપૂર્ણ કરી દે અને પુષ્ટકળ ઈચ્છિત મોક્ષસુખથી પણ અમને સંપન્ન કરી દે. (૯)

૪૫૬. ઇન્દ્રો વિશ્વસ્ય રાજતિ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા વિશ્વસ્ય-સમસ્ત સંસાર અને મોક્ષ પર સ્વામીત્વ કરે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : સંસારના ઇન્દ્રિયોના ભોગોનું સુખ અને મોક્ષમાં પરમ આનંદને ભરનાર પરમાત્મા બન્ને ભોગ અને અપવર્ગ-મોક્ષનો સ્વામી છે, તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૧૦)

ખંડ-૧૨

૪૫૭. ત્રિકદૂકેષુ મહિષો યવાશિરં તુવિશુષ્મસ્તૃમ્પત્સોમમપિબદ્-

૧૮૨

વિષ્ણુના સુતં યથાવશમ્ । સં ઈં મમાદ મહિં કર્મ કર્તવે
મહામુરું સૈનં સશ્ચદેવો દેવં સત્યં ઇન્દુઃ સત્યમિન્દ્રમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ત્રિકલ્પકેષુ-ત્રણેય-પરમ, મધ્ય અને અવર પૃથિવીઓમાં લોકત્રયમાં-ત્રિલોકીમાં મહિષ:- મહાન ઈન્દ્ર પરમાત્મા તુવિશુષ્મ:-અત્યંત બળવાન વિષ્ણુના-યથાવશં સુતમ્-ઓજથી-આત્મભાવથી શ્રદ્ધાનુસાર નિષ્પાદિત યવાશિરમ્-પાપ દ્વેષ પ્રવૃત્તિઓને દૂર કરનારી ભાવનાઓથી યુક્ત સોમમ્-ઉપાસનારસનું અપિબત્-પાન કરે છે-સ્વીકાર કરે છે તૃપ્ત-તૃપ્ત થાય છે-કૃપા કરે છે સ:-ઈમ્-તે પરમાત્મા મહિ કર્મ કર્તવે-અભીષ્ટ કર્મ-કૃપા અથવા સુખ પ્રદાન કર્મ કરવા માટે મમાદ-પ્રસન્ન બની જાય છે સ:-તે સત્ય:- ઇન્દુ:-દેવ:-સત્ય અથવા નિત્ય ઈન્દ્રમાન-સોમવાન-ઉપાસનારસવાળા દેવસ્વરૂપમાં પહોંચેલા મુમુક્ષુ-જીવનમુક્ત બનેલ ઉપાસક મહામ્-ઉસ્મ્-મહાન અનન્ત એનં-સત્યમ્-ઇન્દ્ર દેવમ્-એ સત્ય સ્વરૂપ અર્થાત્ નિત્ય ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મ દેવને સશ્ચત્-પ્રાપ્ત કરે છે-સમાગમ કરે છે. (૧)

ભાવાર્થ : લોકત્રય અર્થાત્ ત્રિલોકમાં વિરાજમાન, મહાન તથા બળવાનોથી પણ બળવાન પરમાત્મા ઉપાસકના આત્મભાવથી નિષ્પન્ન, શ્રદ્ધાપૂર્વક, પાપ-દ્વેષ વિનાશક ભાવનાયુક્ત ઉપાસનારસના રસનો સ્વીકાર કરીને કૃપા તથા સુખપ્રદાન કર્મ કરવા માટે પ્રસન્ન બની જાય છે, ત્યારે એ ઉપાસનારસના સમર્પણકર્તા સત્યદેવ-મુમુક્ષુ જીવનમુક્ત બનીને-તે મહાન, અનન્ત, નિત્ય પરમાત્મદેવને પ્રાપ્ત થાય છે, સમાગમ કરે છે. (૧)

૪૫૮. અયં સહસ્રમાનવો દૃશઃ કવીનાં મતિર્જ્યોતિર્વિધર્મ ।

બ્રધ્નઃ સમીચીરુષસઃ સમૈરયદરેપસઃ સચેતસઃ સ્વસરે

મન્યુમન્તશ્ચિતા ગોઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અયમ્-એ સર્વત્ર સરણશીલ પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મા સહસ્રમાનવ:-દૃશઃ-સર્વ મનુષ્ય-મનન શીલ માનનાર જન જેના છે એવા દર્શનીય કવીનાં મતિ:-મેધાવી ઋષિઓના પણ મનનીય માનનીય ઋષિ અન્તર્યામી જ્યોતિઃ-વિધર્મ-જ્યોતિ સ્વરૂપ છે. ધર્મનાં વિધાનકર્તા છે બ્રધ્ન:-મહાન દેવ સમીચી:- સારી રીતે પ્રાપ્ત થનારી, અરેપસ:-નિદોષ, સચેતસ:-સર્વ વિધાન કરનારી, ઉષસ:-અજ્ઞાનને દગ્ધ કરનારી જ્ઞાન રશ્મિઓને સમૈરયત્-વેદો દ્વારા પ્રેરિત કરે છે; તથા સ્વસરે-હૃદયગૃહમાં મન્યુમન્ત:-ચિતા:-ગોઃ 'ગાઃ'- કાન્તિવાળી જ્ઞાન રશ્મિઓને પ્રેરિત કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સર્વ મનનશીલ માનનારા મનુષ્યોના દર્શનીય, મેધાવી ઋષિઓના પણ મનનીય, પરમ ઋષિ, અન્તર્યામી અને યથાર્થ નિયમ વિધાતા ઉપાસનીય છે, તે સારી રીતે પ્રાપ્ત થનારી નિદોષ, સચેત કરનારી જ્ઞાન રશ્મિઓને વેદો દ્વારા ઉપાસકના હૃદયમાં પ્રેરિત કરે છે. (૨)

૧૮૩

૪૫૯. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} **एन्द्र याह्युप नः परावतो नायमच्छा विदथानीव सत्पतिरस्ता राजेव सत्पतिः ।**

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} **हवामहे त्वा प्रयस्वन्तः सुतेष्वा पुत्रासौ न पितरं वाजसातये**
^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **मंहिष्ठं वाजसातये ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : **इन्द्र**-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! તું **परावतः**-ન-જેમ દૂર દેશથી આવવાનું થાય છે તેમ **नः**-**उप-आयाहि**-અમારી પાસે આવ-પ્રાપ્ત થા **अयं सत्पतिः**-એ સજ્જનોના પાલક વિદ્વાન **विदथानि-इव-अच्छा**-લાભો-ઉપહારોને પ્રાપ્ત કરવા સમાન આવે છે અથવા **सत्पतिः**-**सजा-इव**-સજ્જનોના પાલક રાજાની સમાન **अस्ता**-ઘરમાં રાજપ્રાસાદમાં **त्वा-आहवामहे**-તને આમંત્રિત કરે છે **सुतेषु प्रयस्वन्तः**-ઉપાસનારસ તૈયાર થતાં ઉપાસનારસરૂપ અન્ન ભેટવાળા અમે ઉપાસકો **पुत्रासौ**-ન પિતરઃ **वाजसातये**-પુત્ર જેમ અન્ન પ્રાપ્તિને માટે પિતાને પુકારે છે તેમ **मंहिष्ठं वाजसातये**-અમે તને-અત્યંત દાનીને અમૃત અન્ન મોક્ષાનંદ ભોગની પ્રાપ્તિ માટે બોલાવીએ છીએ-પુકારીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા દૂર દેશથી જેમ આવે છે, તેમ અમારી પાસે આવે છે-અમને પ્રાપ્ત થાય છે; અમારાથી ઉપાસનારસની ભેટ લેવા માટે; જેમ અગ્રણી વિદ્વાન અમારી પાસેથી ઉપહાર ગ્રહણ કરવા આવે છે અથવા પ્રજાપાલક રાજા પોતાના રાજમહેલને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તે અમારા હૃદયને પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે અમે ઉપાસનારસ તૈયાર થતાં તે ઉપાસનારસવાળા બનીને તેને આમંત્રિત કરીએ છીએ; અથવા જેમ પુત્ર અન્ન પ્રાપ્તિને માટે પિતાને પુકારે છે, તેમ અમે પણ અમૃત અન્નભોગ-મોક્ષાનંદની પ્રાપ્તિને માટે મહાન દાનીને પુકારીએ છીએ. (૩)

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} **४६०. तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुग्रं सत्रा दधानमप्रतिष्कृतं श्रवांसि भूरि ।**
^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} **मंहिष्ठो गीर्भिर्वा च यज्ञियो ववर्त राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री ॥ ४ ॥**

પદાર્થ : **तम्**-તે **मघवानम्**-ઐશ્વર્યવાન, **उग्रम्**-ઓજસ્વી, **सत्रा भूरि श्रवांसि दधानम्**-સત્ય-સ્થિર અનેક યજ્ઞકાર્યોને ધારણ કરનાર **अप्रतिष्कृतम्**-હિંસિત ન બનનાર, પ્રતિકાર ન કરવા યોગ્ય **इन्द्रम्**-પરમાત્માને **जोहवीमि**-વારંવાર આમંત્રિત કરું છું **च**-અને જે **मंहिष्ठः**-અત્યંત શ્રેષ્ઠ **यज्ञियः**-સંગમનીય **गीर्भिः**-સ્તુતિઓ દ્વારા **राये**-મોક્ષ ઐશ્વર્યને માટે **आवर्तते**-અમારી તરફ પ્રવૃત્ત થાય છે **वज्री**-તે ઓજસ્વી **नः**-અમારે માટે **विश्वा सुपथा कृणोतु**-સર્વ શ્રેષ્ઠ માર્ગવાળું આચરણ કરી દે. (૪)

ભાવાર્થ : અમે તે ઐશ્વર્યવાળા, પ્રતાપી, સ્થિર, અત્યંત યજ્ઞસ્વી કાર્યોને ધારણકર્તા, ન દબાનાર, ન પ્રતિકાર કરવા યોગ્ય પરમાત્માને વારંવાર આમંત્રિત કરતા રહીએ તથા જે અત્યંત શ્રેષ્ઠ સમાગમ કરવા માટે સ્તુતિઓ દ્વારા મોક્ષૈશ્વર્યને માટે અમારી તરફ પ્રવૃત્ત થાય છે, તે ઓજસ્વી પરમાત્મા અમારા માટે સર્વ શ્રેષ્ઠ માર્ગવાળું આચરણ કરી દે. (૪)

૧૮૪

૪૬૧. અસ્તુ શ્રૌષ્ટ્ પુરો અગ્નિં ધિયા દધ આ નુ ત્યચ્છર્દ્ધો
દિવ્યં વૃણીમહ ઇન્દ્રવાયૂ વૃણીમહે ।
યદ્ધ ક્રાણા વિવસ્વતે નાભા સન્દાય નવ્યસે ।
અથ પ્ર નૂનમુપ યન્તિ ધીતયો દેવાં અચ્છા ન ધીતયઃ ॥૫॥

પદાર્થ : પુર:-અગ્નિ ધિયા દધે-સર્વથી પૂર્વ હું અગ્નિ = પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્માને ધારણા બુદ્ધિથી ધારણ કરું-કરું છું. નુ ત્યત્-દિવ્યં શર્દ્ધ:-આવૃણીમહે-શીઘ્ર સદા દિવ્ય બળને પોતાની અંદર સમાવું ઇન્દ્રવાયૂ વૃણીમહે-ઐશ્વર્યવાન અને ગતિપ્રદ-જીવનપ્રદ પરમાત્માને પોતાની અંદર ધારણ કરું યત્ ડ-જેથી પરમાત્મામાં વિવસ્વતે-વિશેષરૂપથી વસનાર મનુષ્યને માટે ક્રાણા-ઉપકાર કરનાર નાભા સન્દાય-અમારા આત્માની અંદર તે પોતાનું બળને આપીને-સમર્પણ કર અથ-પશ્ચાત્ નવ્યસે-અત્યંત નવીન અધ્યાત્મ જીવન પ્રાપ્તિને માટે નૂનમ્-નિશ્ચય ધીતય:-કર્મ પ્રવૃત્તિઓ ધ્યાન ક્રિયાઓ પ્રયન્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે-ધીતય:-દેવાન્-અચ્છ-ન-ઉપયન્તિ-તે ધ્યાન ક્રિયાઓ અગ્નિ, ઇન્દ્ર, વાયુ નામવાળા પરમાત્મરૂપોને પ્રાપ્ત કરવા માટે જેમ તેઓને પહોંચે છે શ્રૌષ્ટ્-અસ્તુ-બસ અમારી ધ્યાન ક્રિયાઓનું શ્રુતિ સહન-શ્રવણ થાય-થઈ જાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : અમે પ્રથમ અગ્નિ-ઉન્નતિશીલ જ્ઞાનપ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્માને બુદ્ધિથી-નિદિધ્યાસન રીતિથી ધારણ કરીએ, અધ્યાત્મબળ પોતાની અંદર ધારણ કરીએ જે પરમાત્મા વિશેષ રૂપથી વસનાર મનુષ્યને માટે ઉપકાર કરનાર છે, તે આત્માની અંદર સારી રીતે બળ પ્રદાન કરે, જેનાથી અત્યંત નવીન આધ્યાત્મિક જીવનને માટે નિશ્ચયથી ધ્યાન ક્રિયાઓ પ્રાપ્ત થાય છે, ચાલુ થાય છે, તેઓ અગ્નિ, ઇન્દ્ર, વાયુ, દેવધર્મોને પ્રાપ્ત થાય છે, બસ, આ રીતે અમારી ધ્યાન ક્રિયાઓનું શ્રવણ થઈ જાય છે. (૫)

૪૬૨. પ્ર વો મહે મતયો યન્તુ વિષ્ણવે મરુત્વતે ગિરિજા એવયામરુત્ ।
પ્ર શર્ધાય પ્ર યજ્યવે સુખાદયે તવસે ભન્દદિષ્ટયે ધુનિવ્રતાય શવસે ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : મરુત્વતે-અજ્ઞાન-વાસના મારક ગુણવાળા એવયામસ્તુ-ગતિશીલતાથી અજ્ઞાન-વાસના મારક, પ્રશર્ધાય-પ્રકૃષ્ટ મહાન, પ્રયજ્યવે-પ્રકૃષ્ટ સૃષ્ટિયજ્ઞ કરનાર, સુખાદયે-મહાન ભોજનવાળા, ભન્દવિષ્ટયે-જેની અર્ચના યજ્ઞ છે. એવા; મહે શવસે-મહાન પ્રભાવક, વિષ્ણવે-વ્યાપક પરમાત્માને માટે વ:-અમારી ગિરિજા:-વાણીમાં થનારી મતય:-સ્તુતિઓ પ્રયન્તુ-પ્રાપ્ત થાય. (૬)

ભાવાર્થ : અજ્ઞાન અને વાસનાઓના નાશક ગુણો વ્યાપ્તિઓવાળા, પ્રકૃષ્ટ મહાન સૃષ્ટિના યજ્ઞ કર્તા, શ્રેષ્ઠ ભોગ પ્રદાતા, બળવાન અર્ચનાનો યજ્ઞ જેના છે, એવા મહાન પરમાત્માને માટે, પાપનો નાશ કરવા માટે અમારી નિરંતર સ્તુતિઓ થતી રહે. (૬)

૪૬૩. અયા રુચા હરિણ્યા પુનાનો વિશ્વા દ્વેષાંસિ તરતિ સયુગ્વભિઃ સૂરો ન

સયુગ્વભિઃ ।

ધારા પૃષ્ઠસ્ય રોચતે પુનાનો અરુષો હરિઃ ।

વિશ્વા યદ્રૂપા પરિયાસ્યૃક્વભિઃ સપ્તાસ્યેભિર્ઋક્વભિઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : અનયા સ્વા-એ રુચિર, હરિણ્યા-આહરણ કરનારી-હૃદયમાં લાવનારી સ્તુતિ દ્વારા પુનાન:- આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થતા પરમાત્મા વિશ્વા દ્વેષાંસિ-ઉપાસકની સંપૂર્ણ દ્વેષ ભાવનાઓને સયુગ્મિઃ-સાથે યુક્ત શક્તિઓથી તરતિ-તરી જાય છે-નાશ કરે છે. સૂર:-ન સયુગ્મિઃ-જેમ સૂર્ય પોતાના કિરણો દ્વારા સંસારથી અંધકારને દૂર કરે છે-નષ્ટ કરે છે. પૃષ્ઠસ્ય ધારા રોચતે-ત્યારે પરમાત્માથી સ્પૃષ્ટ-સ્પર્શ-સંપર્કને પ્રાપ્ત થયેલ હૃદયસ્થ ઉપાસકના આત્માની ચેતનાશક્તિ પ્રકાશમાન બની જાય છે અસ્મઃ-હરિઃ-પ્રકાશમાન દુઃખનું અપહરણ કરનાર પરમાત્મા યત્-વિશ્વા સ્વા-ઋક્વભિઃ-જે સ્તુતિઓ વડે ઉપાસકના આત્માના સર્વ રૂપો-રુચિઓને અથવા નિરૂપણીય ભાવનાઓ, આશાઓ, કામનાઓને પરિયાસિ-પરિપ્રાપ્ત થાય છે-પરિપૂર્ણ કરે છે. સપ્તાસ્યેભિઃ-ઋક્વભિઃ-જેમ જ્યોતિઓવાળા સાત મુખ, જિહ્વા જવાળારૂપ કિરણોથી સર્વ વસ્તુઓને પરિપ્રાપ્ત કરે છે. (૭)

ભાવાર્થ : હૃદયમાં લઈ જનારી સ્તુતિથી આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થતા પરમાત્મા ઉપાસકની સમસ્ત દ્વેષ ભાવનાઓને પોતાની વ્યાપિની દિવ્ય શક્તિઓથી નષ્ટ કરી નાખે છે, જેમ સૂર્ય પોતાના કિરણોથી સંસારના અંધકારનો નાશ કરી નાખે છે. પરમાત્માના સંપર્ક-સમાગમને પ્રાપ્ત થયેલ ઉપાસક આત્માની ચેતન શક્તિ પ્રકાશમાન બની જાય છે. જેમ સૂર્ય પોતાના કિરણો દ્વારા સર્વ વસ્તુઓને સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે; તેમ પ્રકાશમાન પરમાત્મા દુઃખાપહરણકર્તા અને સુખ આહરણકર્તા સ્તુતિઓ દ્વારા ઉપાસકનું રુચિકર ભાવનાઓ, કામનાઓ અને આશાઓને પરિ-સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૭)

૪૬૪. અભિ ત્વં દેવં સવિતારમોણ્યોઃ કવિક્રતુમર્ચામિ સત્યસવં

રત્નધામભિ પ્રિયં મતિમ્ । ઋર્ધ્વા યસ્યામતિર્ભા અદિદ્યુતત્

સવીમનિ હિરણ્યપાણિરમિમીત સુક્રતુઃ કૃપા સ્વઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ઓણ્યોઃ-દુલોક અને પૃથિવીલોકનાં સવિતારમ્-ઉત્પાદક પરમાત્માને અભિ-અર્ચામિ-શ્રદ્ધાથી પ્રાપ્ત થઈને અર્ચિત કરું છું તથા ત્યમ્-તે, કવિક્રતુમ્-કાન્તપ્રજ્ઞ-સર્વજ્ઞાન સમર્થ પ્રજ્ઞાવાન સત્યસવમ્-યથાર્થ ઐશ્વર્યવાળા-સત્ય શાસનકર્તા, રત્નધામ્-રમણીય પદાર્થોના ધારક, પ્રિયમ્-અભીષ્ટ દેવ, મતિમ્-મનન શક્તિમાન પરમાત્માને અભિ અર્ચાસિ-અભ્યર્ચિત કરું છું યસ્ય-જેની અમતિઃ-આત્મમયી સ્વઆધારમતિ ઋર્ધ્વા-ઉંચી ભાઃ-જ્યોતિરૂપ આદિદ્યુતત્-દીપ્ત થઈ રહી છે, તેથી તેના સવીમનિ-પ્રસવ-પ્રજ્ઞાસનમાં સર્વ જગત પ્રવર્તમાન છે, તે હિરણ્યપાણિઃ-સુવર્ણ હાથ-દિવ્ય હાથોવાળા-દિવ્ય ગ્રહણશક્તિવાળા સુક્રતુઃ-સુકર્મા-કુશળ કર્મકર્તા કૃપા-સ્વ સામર્થ્ય દ્વારા સ્વઃ-સુખમય-મોક્ષધામને અમિમીત-નિર્માણ કરે છે-સંપન્ન કરે

છે.(૮)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા દુલોક અને પૃથિવી લોકના ઉત્પાદક, કાન્તપ્રજ્ઞ-સર્વજ્ઞાનસમર્થ, યથાર્થ શાસનકર્તા, રમણીય પદાર્થોના ધારક, અભીષ્ટ દેવ અને મનનશક્તિ સંપન્ન છે; તથા તેની સ્વાધાર મતિ જ્યોતિમયી ઊંચી છે, દીપ્ત થઈ રહી છે, તેના શાસનમાં સમસ્ત જગત પ્રવર્તમાન છે, તે દિવ્ય ગ્રહણશક્તિમાન, કુશળ કર્મકર્તા, સ્વસામર્થ્યથી સુખમય મોક્ષધામને સંપન્ન કરે છે. તે પરમાત્માનું હું રુચિ-શ્રદ્ધાથી અર્ચન કરું છું. (૮)

૪૬૫. અગ્નિં હોતારં મન્યૈ દાસ્વન્તં વસોઃ સૂનું સહસો જાતવેદસં વિપ્રં ન જાતવેદસમ્ ।

ય ઋધ્વ્યા સ્વધ્વરો દેવો દેવાચ્ચા કૃપા ।

ઘૃતસ્ય વિભ્રાષ્ટિમનુ શુક્રશોચિષ આજુહ્વાનસ્ય સર્પિષઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હોતારં દાસ્વન્તમ્-અગ્નિ મન્યૈ-આદાન, ગ્રહણ સ્વીકાર કરનાર, દાન કરનાર, અગ્રણેતા-અગ્રણી પરમાત્માને હું અર્પિત કરું-અર્ચનામાં લાવું વસોઃ સહસઃ સૂનુમ્-અધ્યાત્મયજ્ઞનાં સાહસને ઉત્પન્ન કરનાર જાતવેદસમ્-સર્વ ઉત્પન્ન માત્રના જ્ઞાતા પરમાત્માને અર્પિત કરું. વિપ્રં ન જાતવેદસમ્-જાતવિદ્યા-કૃતવિદ્યા મેધાવીની સમાન-જેમ કૃતવિદ્યાના વિદ્વાન સત્કારને યોગ્ય હોય છે, તેમ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા તો મહાન સત્કારણીય છે. યઃ-જે સ્વધ્વરઃ-દેવઃ-ઉત્તમ અધ્યાત્મયજ્ઞના ઇષ્ટદેવ ઋધ્વ્યા દેવાચ્ચા કૃપા-શ્રેષ્ઠ સર્વ દિવ્યગુણોથી યુક્ત સામર્થ્યથી ઘૃતસ્ય વિભ્રાષ્ટિમ્-અનુ-અધ્યાત્મ યાજકના તેજની દીપ્તિને અનુસાર શુક્રશોચિષઃ-શુભ તેજવાળા સમગ્ર રૂપથી આજુહ્વાનસ્ય-સ્વીકાર કરનાર પરમાત્માના સર્પિષઃ-સર્પણશીલ આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૯)

ભાવાર્થ : મારો સ્વીકાર કરનાર દાતા, અધ્યાત્મયજ્ઞના સાહસને ઉત્પન્ન કરનાર, ઉત્પન્નમાત્રના જ્ઞાતા, અગ્રણી પરમાત્માની હું અર્ચના કરું છું, જે સત્કારણીય કૃતવિદ્યા મેધાવીની સમાન છે. તેમ છતાં જે ઉત્તમ અધ્યાત્મયજ્ઞને તેજની દીપ્તિને અનુરૂપ-અનુસાર શુભ તેજવાળા તથા સમગ્ર રૂપથી સ્વીકાર કરનાર પરમાત્માના સર્પણશીલ આનંદની પ્રાપ્તિ ઉપાસકને થાય છે. (૯)

૪૬૬. તવ ત્યન્નર્ય નૃતોઽપ ઇન્દ્ર પ્રથમં પૂર્વ્યં દિવિ પ્રવાચ્યં કૃતમ્ ।

યો દેવસ્ય શવસા પ્રારિણા અસુ રિણન્નપઃ ।

ભુવો વિશ્વમભ્યદેવમોજસા વિદેદૂર્જ શતક્રતુર્વિદેદિષમ્ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તવ નૃતઃ-તને-નેતાને ત્યત્-નર્યમ્-અપઃ-તે દેવજનના હિતકર કર્મ પ્રથમં પૂર્વ્યમ્-પ્રથમ પુરાતન છે જે દિવિ અમૃત મોક્ષધામમાં દેવજનોને અધિકાર આપેલ છે પ્રવાચ્યં

૧૮૭

કૃતમ્-એ પ્રશંસનીય કરેલ છે ય:-જે તું દેવસ્ય-દેવજનનાં શવસા-પોતાનાં બળથી અસુ-પ્રાણને પ્રારિણા:- પ્રકૃષ્ટ રૂપમાં ચલાવે છે. અપ:-રિણન્-અધ્યાત્મકર્મ કરતાં વિશ્વમ્-અદેવમ્-ઓજસા-અભિભુવ:-સમસ્ત અદેવભાવને દબાવી દીધો. શતક્રતુ:-તું અસંખ્ય જ્ઞાન કર્મવાન પરમાત્માએ ઋર્જ વિદેત્-બળ પ્રાપ્ત કરાવી દીધું ઇષં વિદેત્-સુંદર અભીષ્ટ અમૃત મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવી દીધો. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તારો-નેતાનો તે દેવજનહિતકર કર્મ પ્રસિદ્ધ પુરાતન અમૃત મોક્ષધામમાં દેવજનોને અધિકાર આપવો પ્રશંસનીય છે, જે તું દેવજનોના પ્રાણ પોતાના બળથી પ્રકૃષ્ટ રૂપથી ચલાવે છે. અધ્યાત્મકર્મ કરતાં સમસ્ત અદેવભાવને બળથી દબાવી દે છે. અસંખ્ય કર્મોવાળા પરમાત્મા અધ્યાત્મબળ પ્રાપ્ત કરાવી દે છે અને ઉપાસકમાં સુંદર અભીષ્ટ મોક્ષમુખ અપાવે છે. (૧૦)

इति चतुर्थ अध्यायः

समाप्तं ऐन्द्रं पर्व काण्डं वा

ચતુર્થ અધ્યાય અને ઐન્દ્ર પર્વ વા કાંડ સમાપ્ત

તેન-અન્ધસા-તે આધ્યાનીય-ચિંતનીય-વારંવાર નિદિધ્યાસનમાં લાવવા યોગ્યના દ્વારા **પવસ્વ-અમારા** હૃદયમાં પ્રવાહિત થાય-પ્રાપ્ત થાય. (૪)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તારા સંગથી જે વરણીય હર્ષોલ્લાસ પ્રાપ્ત થાય છે, તે દેવધર્મો દિવ્યગુણોનો રક્ષક, વર્ધક છે તથા પાપ પ્રશંસક વિચારોનો નાશ કરનાર છે, તે એવા તને અમે વારંવાર ધ્યાનમાં લાવીએ. (૪)

૪૭૧. તિસ્ત્રો વાચ ઉદીરતે ગાવો મિમન્તિ ધેનવઃ । હરિરેતિ કનિક્રદત્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **તિસ્ત્રઃ-વાચઃ-**ત્રણ વાણીઓ 'અ, ડ, મ્' 'ઓરૂમ્' માં રહેલ જ્યારે **ઉદીરતે-ઉચ્ચારિત** થાય છે **ધેનવઃ-ગાવઃ-મિમન્તિ-**દૂઝણી ગાયોની માફક ભાંભરે છે-મીઠી વાણી બોલે છે **કનિક્રદત્ હરિઃ-** **એતિ-કલ્યાણ** કરતો મધુર ધ્વનિ કરતો સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : ઉપાસક દ્વારા 'અ, ડ, મ્' 'ઓરૂમ્' ત્રણ માત્રા સમૂહ અથવા ત્રણેય માત્રા ઉચ્ચારિત કરતી દૂઝણી ગાયોના રૂપમાં શબ્દ કરે છે, ત્યારે કલ્યાણકર શાન્ત પરમાત્મા મધુર ધ્વનિ કરતો ઉપાસકની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

૪૭૨. ઇન્દ્રાયેન્દો મરુત્વતે પવસ્વ મધુમત્તમઃ । અર્કસ્ય યોનિમાસદમ્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દો-**હે આદ્રભાવ-કૃપા ભાવથી પૂર્ણ સોમ-આનંદ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું **મધુમત્તમઃ-** અત્યંત મધુમાન-મધુર આનંદથી પૂર્ણ બનેલ **મરુત્વતે-ઇન્દ્રાય પવસ્વ-પ્રાણવાળા** આત્મા-ઉપાસકને માટે પ્રાપ્ત થા, જે **અર્કસ્ય યોનિમ્-અર્યન-સ્તવનનું** ગૃહ-સ્તુતિઘરમાં **આસદમ્-સમગ્રરૂપથી** બેસવા માટે. (૬)

ભાવાર્થ : આદ્ર રસપૂર્ણ, અત્યંત મધુર અને આનંદ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મારા-પ્રાણધારી આત્માને માટે આનંદધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થા, જે હું અર્યન ગૃહ-સ્તુતિ ઘરમાં બેસીને તારું અર્યન કરી રહ્યો છું. પરમાત્મન્ ! તું તો અનંત છે, હું એક દેશી છું. પરન્તુ તું મારા હૃદયદેશમાં તો રહેલ છે, જેથી મારી અંદર અન્તર્યામી રૂપથી પ્રાપ્ત થઈને મારા સ્તવનનો સ્વીકાર કર. (૬)

૪૭૩. અસાવ્યંશુર્મદાયાપ્સુ દક્ષો ગિરિષ્ઠાઃ । શ્યેનો ન યોનિમાસદત્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : **અંશુઃ-**સોમ-પ્રજાપતિ પરમાત્મા જે અધ્યાત્મયાજી-યાજ્ઞિકને માટે શમ્-કલ્યાણકારી હોય છે. **અપ્સુ દક્ષઃ-**પ્રાણોમાં પ્રગતિપ્રદ **ગિરિષ્ઠાઃ-**સ્તુતિનાં સાધન સામગાનમાં સ્થિત-સ્તુતિગાનથી સાક્ષાત્ થનાર **અસાવિ-હૃદયમાં** પ્રકટ કર્યો. તે આનંદ ધારામાં આવનાર પરમાત્મા **શ્યેનઃ-ન યોનિમ્-આસદત્-** પ્રશંસનીય ગતિવાળા ઘોડાની સમાન પોતાના ઘરમાં પ્રાપ્ત થઈ જાય છે-હૃદયગૃહમાં પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. (૭)

ભાવાર્થ : જીવનને શાન્તિ પ્રદાન કરનાર, પ્રજા સ્વામી સોમ ઉત્પાદક પરમાત્મા આનંદપ્રદ પ્રાણોમાં પ્રગતિપ્રદ, સ્તુતિમાં સ્થિત સ્તુતિઓથી સાક્ષાત્ કરેલ, સુંદર ગતિવાળા ઘોડાની સમાન હૃદયગૃહમાં આવીને

બેસે છે-આવી જાય છે. (૭)

૪૭૪. પવસ્વ દક્ષસાધનો દેવેભ્યઃ પીતયે હરે । મરુદ્ભ્યો વાયવે મદઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હરે-હે દુઃખનાશક, સુખદાતા સોમ પરમાત્મનું ! દક્ષસાધન:-સ્વબળ સાધનવાળા છે, તને અન્ય કોઈના બળની અપેક્ષા નથી, એવો હોવાથી મદ:-હર્ષકર છે દેવેભ્યઃ-જીવન્મુક્તોને માટે મરુદ્ભ્યઃ-મુમુક્ષુ ઉપાસકોને માટે વા-અને આયવે-સાધારણ ઉપાસકોને માટે પીતયે-તૃપ્તિ થાય એટલા માટે પવસ્વ-આનંદધારામાં તું પ્રાપ્ત થા. (૮)

ભાવાર્થ : દુઃખ નાશક અને સુખદાતા, સ્વબળ સાધનવાળા, હર્ષપ્રદ પરમાત્મા જીવન્મુક્ત મુમુક્ષુઓ અને સાધારણ ઉપાસકજનોને માટે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૮)

૪૭૫. પરિ સ્વાનો ગિરિષ્ઠાઃ પવિત્રે સોમો અક્ષરત્ । મદેષુ સર્વધા અસિ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : ગિરિષ્ઠાઃ-વાણી-સ્તુતિમાં સ્થિત સ્વાન:-નિષ્પાદિત સોમ:-ઉત્પાદક પ્રેરક પરમાત્મા પવિત્રે-પવિત્ર અન્તઃકરણમાં પરિ-અક્ષરત્-સર્વત્રથી જરે છે. મદેષુ-અર્થના કરવા યોગ્યોમાં સર્વધા-અસિ-સર્વનો ધારક છે-સર્વ અર્થનીય દિવ્યગુણોને ધારણ કરનાર છે. (૯)

ભાવાર્થ : ઉત્પાદક, પ્રેરક પરમાત્મા પવિત્ર અન્તઃકરણમાં સર્વત્રથી આનંદધારા રૂપમાં જરે છે, અર્થનાઓમાં સર્વના ગુણોનો ધારક-સર્વ શ્રેષ્ઠ ગુણવાન છે. (૯)

૪૭૬. પરિ પ્રિયા દિવઃ કવિર્વયાંસિ નપ્ત્યોહિતઃ । સ્વાનૈર્યાતિ કવિક્રતુઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : કવિ:-કાન્તદર્શી સર્વજ્ઞ કવિક્રતુઃ-મેધાવી ઉપાસકોમાં ક્રિયાશીલ નપ્ત્યોઃ-હિત-દાવા પૃથિવી મય વિશ્વમાં અથવા દુલોકથી પૃથિવીલોક સુધીમાં નિહિત-વ્યાપ્ત અથવા વિદ્યમાન, ઉત્પાદક, પ્રેરક, શાન્ત રસરૂપ પરમાત્મા દિવઃ-અમૃતધામ-મોક્ષધામનાં પ્રિયા વયાંસિ-પ્રિય પક્ષીઓ ! મોક્ષ માટે ઉડવા પક્ષીઓ અથવા પક્ષીઓની સમાન સ્વાનૈઃ-પોતાની અંદર નિષ્પન્ન કરનાર ઉપાસકોને પરિયાતિ-ચારે તરફથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : કાન્તદર્શી સર્વજ્ઞ પરમાત્મા મેધાવી ઉપાસકોને ક્રિયાશીલ કરનાર, દુલોકથી લઈને પૃથિવી લોક સુધી સમસ્ત વિશ્વમાં વ્યાપક રહેલ છે. અમૃતધામ મોક્ષની તરફ ઉડવા માટે પક્ષી બન અથવા પક્ષી સમાન હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરનાર ઉપાસકને ચારે તરફથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૦)

ખંડ-૨

૪૭૭. પ્ર સોમાસો મદચ્યુતઃ શ્રવસે નો મઘોનામ્ । સુતા વિદથે અક્રમુઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : મદચ્યુતઃ-હર્ષ ટપકાવવા-વરસાવનાર સુતાઃ-ઉપાસિત સોમાસઃ-શાન્ત આનંદ સ્વરૂપ પરમાત્મા

૧૯૧

ન:-મઘોનામ્-અમને અધ્યાત્મયજ્ઞના ઉપાસકોને **શ્રવસે**-શ્રવણીય યજ્ઞને માટે જીવનમુક્ત પ્રસિદ્ધિને માટે **વિદથે પ્રાક્રમુ:-**આનંદના અનુભવનું સ્થાન-મોક્ષમાં પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૧)

ભાવાર્થ : ઉપાસિત કરેલ-ધ્યાન કરેલ, આનંદવર્ષક પરમાત્મા અમને અધ્યાત્મયજ્ઞ કરનારા ઉપાસકોને શ્રવણીય યજ્ઞ પ્રસિદ્ધિને મુક્તને આનંદ અનુભવ સ્થાન મોક્ષમાં પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૧)

૪૭૮. પ્ર સોમાસો વિપશ્ચિતોઽપો નયન્ત ઊર્મયઃ । વનાનિ મહિષાઙ્ગવ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **વિપશ્ચિતઃ સોમાસઃ**-સર્વજ્ઞ, શાન્ત, આનંદ સ્વરૂપ પરમાત્મા **અપઃ-ઊર્મયઃ પ્ર-નયન્ત-** જેમ જળના મોજાઓ વહેનારી વસ્તુઓને કિનારે લઈ જાય છે, તેમ અમને ઉપાસકોને પોતાના મોક્ષધામની તરફ લઈ જાય છે. **મહિષાઃ-વનાનિ-ઙ્ગવ**-અથવા મહાન અગ્નિ પિંડ જેમ જળને વરાળ રૂપ સૂક્ષ્મ બનાવીને ઉપર લઈ જાય છે, તેમ ઉપાસકોને અમૃતરૂપ બનાવીને મોક્ષમાં લઈ જાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ઉપાસકોને પોતાના અમૃતધામ તરફ લઈ જાય છે. જેમ જળ નદીઓનાં મોજાઓ વસ્તુઓને કિનારા તરફ પહોંચાડે છે, અથવા જેમ અગ્નિપિંડ સૂર્ય જળને સૂક્ષ્મ કરીને ઉપર ઊઠાવે છે, તેમ પરમાત્મા ઉપાસકોને અમૃત બનાવીને ઉન્નત કરે છે. (૨)

૪૭૯. પવસ્વેન્દો વૃષા સુતઃ કૃધી નો યશસો જને ।

વિશ્વા અપ દ્વિષો જહિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દો**-હે આર્દ્ર-રસીલા પરમાત્મન્ ! તું **વૃષા**-સુખવર્ષક **સુતઃ**-હૃદયમાં સાક્ષાત્ થઈને **નઃ**-અમને **જને**-આ માનવ જન્મમાં **યશસઃ**-કૃધિ-યશસ્વી-જીવન મુક્ત કરી દે-બનાવી દે **વિશ્વાઃ-દ્વિષઃ**-સમસ્ત દ્વેષ ભાવનાઓને મોક્ષના વિરોધી વિચારોને **અપજહિ**-દૂર કરી દે. (૩)

ભાવાર્થ : હે રસીલા પરમાત્મન્ ! તું સુખવર્ષક, હૃદયમાં સાક્ષાત્ થઈને, આ મનુષ્ય જન્મમાં અમને યશસ્વી મોક્ષભણી બનાવી દે, વિરોધી ભાવનાઓને દૂર કરી દે. (૩)

૪૮૦. વૃષા હ્યસિ ભાનુના દ્યુમન્ત ત્વા હવામહે ।

પવમાન સ્વર્દૃશમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **પવમાન**-હે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! તું **વૃષા હિ-અસિ**-સુખવર્ષક જ છે **ભાનુના દ્યુમન્તમ્**-તેજથી તેજસ્વી, **ત્વા સ્વર્દૃશમ્**-તને નિતાન્ત સુખદર્શનને **હવામહે**-બોલાવીએ છીએ. (૪)

ભાવાર્થ : હે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! તું નિતાન્ત સુખોની વર્ષા કરનાર છે. પોતાના તેજથી તેજસ્વી સુખદર્શક તને અમે આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૪)

૪૮૧. ઇન્દુઃ પવિષ્ટ ચેતનઃ પ્રિયઃ કવીનાં મતિઃ । સૃજદશ્વં રથીરિવ ॥ ૫ ॥

૧૯૨

પદાર્થ : ચેતન:-ચેતનાવાળા, પ્રિય:-સ્નેહી, કવીનાં મતિ:-મેધાવી ઉપાસકોના સ્તુત્ય ઇન્દુ:-પરમાત્મા રથી:-ઇવ-અશ્વમ્-રથનો સ્વામી જેમ ઘોડાને અસૃજત્-શ્રેષ્ઠ બનાવે છે-કેળવે છે, તેમ મને ઉપાસકને શ્રેષ્ઠ બનાવ અથવા ઉપાસનામાર્ગમાં ચલાવ. (૫)

ભાવાર્થ : ચેતનાવાળા, સ્નેહી, મેધાવી ઉપાસકોની સ્તુતિ કરવા યોગ્ય પરમાત્મા જેમ રથનો સ્વામી ઘોડાને કેળવે છે, ચલાવે છે, તેમ શિક્ષિત-સિદ્ધ બનાવતા, ઉપાસનામાર્ગ પર ચલાવે છે. (૫)

૪૮૨. અસૃક્ષત પ્ર વાજિનો ગવ્યા સોમાસો અશ્વયો શુક્રાસો
વીરયાશવઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : વાજિન:-બળવાન, શુક્રાસ:-શુભ્ર, આશવ:-વ્યાપક-વ્યાપનાર, સોમાસ:-આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! ગવ્યા-અમારી ઇન્દ્રિયો સંબંધી ઇચ્છાથી વીરયા-પ્રાણોની ઇચ્છાથી પ્રાસૃક્ષત-અમને પ્રાપ્ત થા. (૬)

ભાવાર્થ : હે બળવાન શુભ્ર વિભુ આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર શાંત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું અમારી ઇન્દ્રિયોની સાધવાની ઇચ્છાથી અમારી મોટી અવસ્થાને સમ્પન્ન કરવાની ઇચ્છાથી અમારા પ્રાણોને સાધવાની ઇચ્છાથી મને-ઉપાસકને પ્રાપ્ત થા. (૬)

૪૮૩. પવસ્વ દેવ આયુષગિન્દ્રં ગચ્છતુ તે મદઃ । વાયુમા રોહ ધર્મણા ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : દેવ-હે આનંદધારામાં આવનાર પરમાત્મન્ ! તું પવસ્વ-આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થતો રહે તે મદઃ-તારું હર્ષપ્રદ સ્વરૂપ ઇન્દ્રમ્-જીવાત્માને આયુષક્-ગચ્છતુ-નિરંતર વા અનુષક્ત અનુકૂળ બનીને વા આયુના સાથી બનીને પ્રાપ્ત થાય. ધર્મણા-પોતાના વ્યાપન ધર્મથી વાયુમ્-આરોહ-ઉપાસકની આયુને પ્રાપ્ત કર. (૭)

ભાવાર્થ : પરમાત્મ દેવ ! તું આનંદધારામાં વહેતો આવ. તારું હર્ષ-આનંદપ્રદ સ્વરૂપ ઉપાસક આત્માને નિરંતર અથવા અનુકૂળ રૂપમાં અથવા જીવનના સાથી બનીને પોતાના વ્યાપન ધર્મથી તેની આયુની વૃદ્ધિ કર. (૭)

૪૮૪. પવમાનો અજીજનદ્ દિવશ્ચિત્રં ન તન્યતુમ્ । જ્યોતિર્વૈશ્વાનરં બૃહત્ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : પવમાન:-આનંદધારામાં આવતાં શાન્ત પરમાત્માએ બૃહત્-વૈશ્વાનરં જ્યોતિ:-ઉપાસકની અંદર તેની મહાન વૈશ્વાનર આત્મ-જ્યોતિને અજીજનત્-પ્રત્યક્ષ કરાવી. દિવઃ-આકાશ મંડળમાં ચિત્રં તન્યતું ન-અદ્ભુતવાણીનો વિસ્તાર કરનારી વિદ્યુત્ની સમાન. (૮)

ભાવાર્થ : મેધમંડળની અદ્ભુત વિદ્યુત્ જ્યોતિની સમાન આનંદધારામાં આવતા શાન્ત પરમાત્મા ઉપાસકની અંદર તેની આત્મજ્યોતિનો સાક્ષાત્ કરાવે છે, તેને પોતાના આત્માનો પ્રત્યક્ષ કરાવે છે. (૮)

૧૯૩

૪૮૫. પરિ સ્વાનાસ ઇન્દ્રવો મદાય બર્હણા ગિરા । મધો અર્ષન્તિ ધારયા ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : સ્વાનાસ:-ઇન્દ્રવ:-સાક્ષાત્ નિષ્પન્ન થયેલ શાન્ત પરમાત્મા બર્હણા-ગિરા-મહાન સ્તુતિથી મદાય-હર્ષને માટે મધો:-પરિ-અર્ષન્તિ-મધુરૂપ ધારાથી પરિપ્રાપ્ત થાય છે. (૯)

ભાવાર્થ : યોગાભ્યાસ દ્વારા સાક્ષાત્ કરેલ આનંદધારાથી શાન્ત પરમાત્મા મહાન સ્તુતિ દ્વારા હર્ષ-આનંદને માટે ઉપાસકની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે. (૯)

૪૮૬. પરિ પ્રાસિષ્યદત્ કવિઃ સિન્ધોરૂર્માવિધિ શ્રિતઃ ।

કારું વિભ્રત્ પુરુસ્પૃહમ્ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : કારું પુરુસ્પૃહમ્ વિભ્રત્-અત્યંત ઈચ્છુક સ્તોતાને પુષ્ટ કરવા માટે કવિ:-ક્રાન્તદર્શી સર્વત્ર સોમ-શાન્ત પરમાત્મા સિન્ધો:-સ્યંદમાન હૃદયના ઝૂમો-અધિશ્રિત:-તરંગ પર આશ્રિત થયેલ ઉપાસના દ્વારા પરિ-પ્રાસિષ્યદત્-જાણે કે ઉપાસકની અંદર નસેનસમાં પ્રસરી રહેલ છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : સર્વત્ર સોમ પરમાત્મા ઉપાસકને પુષ્ટ કરવા માટે તેના નિરંતર સ્થન્દનશીલ હૃદયની તરંગ પર-ગતિ પર ઉપાસના દ્વારા આશ્રિત થઈને જાણે કે, સમસ્ત શરીરમાં વહી રહેલ છે; વ્યાપી રહ્યો છે-નસેનસમાં પ્રસરી રહ્યો છે. (૧૦)

इति पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः

૧૯૪

અથ ષષ્ઠઃ પ્રપાઠકઃ

પ્રથમોઽર્ધઃ

ખંડ-૩

૪૮૭. ઉપો ષુ જાતમપ્તુરં ગોભિર્ભઙ્ગં પરિષ્કૃતમ્ । ઇન્દું દેવા અયાસિષુઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ગોભિઃ-સ્તુતિઓથી સુજાતમ્-અપ્તુરમ્-સમ્યક્ સાક્ષાત્ વ્યાપ્તિમાન ભઙ્ગમ્-પાપભંજક પરિષ્કૃતમ્-આત્માનો પરિષ્કાર કરનાર ઇન્દુમ્-આર્દ્ર આનંદરસ પૂર્ણ પરમાત્માને દેવાઃ-ઉ-ઉપાયાસિષુઃ-મુમુક્ષુ ઉપાસક પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : મુમુક્ષુ ઉપાસક જન સ્તુતિઓ દ્વારા પાપનાશક તથા આત્માનો પરિષ્કાર-અધ્યાત્મ સંસ્કાર કરનાર વ્યાપ્તિમાન આનંદરસ ભરેલ પરમાત્માનો હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરે છે. (૧)

૪૮૮. પુનાનો અક્રમીદભિ વિશ્વા મૃદ્ધા વિચર્ષણિઃ । શુમ્ભન્તિ વિપ્રં ધીતિભિઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વિચર્ષણિઃ-દ્રષ્ટા-સર્વદ્રષ્ટા પુનાનઃ-ઉપાસકને પવિત્ર કરતાં શાંત સ્વરૂપ પરમાત્મા વિશ્વાઃ-મૃદ્ધઃ-સમસ્ત પાપ ભાવનાઓને અભિ-અક્રમીત્-દબાવી દે છે, નષ્ટ કરી દે છે. ધીતિભિઃ-ધ્યાન ક્રિયાઓથી વિપ્રં શુમ્ભન્તિ-વિશેષ કામનાપૂરક પરમાત્માને પૂજે છે. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસકને પવિત્ર કરતાં સર્વદ્રષ્ટા પરમાત્મા ઉપાસકની સમસ્ત પાપભાવનાઓને દૂર કરે છે, તે કામનાપૂરક પરમાત્માને ઉપાસક ધ્યાન ક્રિયાઓથી પૂજે છે. (૨)

૪૮૯. આવિશન્ કલશં સુતો વિશ્વા અર્ષન્નભિ શ્રિયઃ । ઇન્દુરિન્દ્રાય ધીયતે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સુતઃ-અભિનિષ્પન્ન થયેલ ઇન્દુઃ-આર્દ્ર-આનંદરસ ભરેલ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા કલશમ્-આવિશન્-હૃદયકલશને ઉપાસકના હૃદયને પ્રાપ્ત થયેલ વિશ્વાઃ શ્રિયઃ-સમસ્ત સંપદાઓને ઇન્દ્રાય-ઉપાસક આત્માને માટે અભિ-અર્ષન્તિ-પ્રેરિત કરે છે ધીયતે-જ્યારે ઉપાસકના દ્વારા તેનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસકના દ્વારા નિષ્પન્ન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા હૃદયમાં જ્યારે ધ્યાન જાય છે, ત્યારે તે સમસ્ત અધ્યાત્મ સંપદાઓને પ્રેરિત કરીને ઉપાસકને સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

૪૯૦. અસર્જિ રથ્યો યથા પવિત્રે ચમ્વોઃ સુતઃ । કાર્ષ્મન્ વાજી ન્યક્રમીત્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : યથા રથ્યઃ-જેમ રથમાં જોડવા યોગ્ય ઘોડા અસર્જિ-કેળવવામાં-શિક્ષિત કરવામાં આવે છે,

૧૯૫

તેમ **ચમ્વો:-** જ્ઞાન અને કર્મમાં અથવા વૈરાગ્ય અને અભ્યાસમાં સિદ્ધ થયેલ પરમાત્મા **કાર્ષ્ણં પવિત્રે સુત:-** આકર્ષણ સ્થાન હૃદયમાં સાક્ષાત્ તે **વાજી-નિ-અક્રમીત્**-અમૃત અન્ન ભોગવાળો પરમાત્મા પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ રથમાં જોડવા યોગ્ય ઘોડાને ઉપયુક્ત સાધનોથી તૈયાર કરવામાં આવે છે, તેમ અમૃત અન્ન ભોગવાળો પરમાત્મા જ્ઞાન અને કર્મ વા અભ્યાસ અને વૈરાગ્યમાં સિદ્ધ થઈને આકર્ષણ સ્થાનમાં સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

૪૧૧. પ્ર યદ્ગાવો ન ભૂર્ણયસ્ત્વેષા અયાસો અક્રમુઃ ।

અન્તઃ કૃષ્ણામપ ત્વચમ્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **કૃષ્ણાં ત્વચમ્**-પાપ વાસનાને **અપઘ્નન્તઃ**-નષ્ટ કરતાં **અયાસઃ**-સોમ પરમાત્માની આનંદધારાઓ **યત્ પ્ર-અક્રમુઃ**-જ્યારે ઉપાસકને પ્રકાન્ત કરે છે-પ્રાપ્ત થાય છે **ભૂર્ણયઃ**-ત્વેષાઃ-ગાવઃ-ન-ભરણ-પોષણ કરનારી દીપ્તિઓ-સૂર્યકિરણો જેમ અંધકારનો નાશ કરતાં આવે છે. (૫)

ભાવાર્થ : પાપ વાસનાઓને નષ્ટ કરતી પરમાત્માની આનંદધારાઓ ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ પુષ્ટિ કરનારા સૂર્ય-કિરણો અંધકારનો નાશ કરતાં આવે છે. (૫)

૪૧૨. અપઘ્નન્ પવસે મૃધઃ ક્રતુવિત્ સોમ મત્સરઃ । નુદસ્વાદેવયું જનમ્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : **સોમ**-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું **ક્રતુવિત્**-પ્રજ્ઞા પ્રાપ્ત કરાવનાર, **મત્સરઃ**-હર્ષકર બનીને **મૃધઃ**-પાપભાવનાઓને **અપઘ્નન્**-નષ્ટ કરતાં **પવસે** આનંદ ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે **અદેવયું-જનમ્**-દેવયુ-ઈષ્ટદેવ-પરમાત્માને ચાહનાર નથી, એવા નાસ્તિકને **આનુદસ્વ**-દૂર કર. (૬)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું પ્રજ્ઞા = બુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરાવનાર, આનંદ લાવનાર, પાપ ભાવનાઓને નષ્ટ કરતાં પ્રાપ્ત થાય છે અને નાસ્તિક જીવનથી અમને દૂર રાખે છે. (૬)

૪૧૩. અયા પવસ્વ ધારયા યયા સૂર્યમરોચયઃ । હિન્વાનો માનુષીરપઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : **હિન્વાનઃ**-સોમ-પરમાત્મન્ ! જગતને પ્રેરણા આપતા તું **યથા ધારયા**-જે શક્તિથી **સૂર્યમ્-અરોચયઃ**-સૂર્યને પ્રકાશિત કરે છે-ચમકાવે છે **અયા**-એ-તે-ધારા-શક્તિથી **માનુષીઃ**-અપઃ-મનુષ્યોની અંદર રહેલ પ્રાણોને, ઇન્દ્રિયોને **પવસ્વ**-પ્રાપ્ત થા. (૭)

ભાવાર્થ : જગતને પ્રેરણા આપતા પરમાત્મા જે પોતાની વ્યાપ્ત ધારા અર્થાત્ શક્તિથી સૂર્યને પ્રકાશિત કરે છે, તેથી મનુષ્ય-સંબંધી પ્રાણો, ઇન્દ્રિયો અને રસ, રક્તને પ્રગતિ આપવા માટે પ્રાપ્ત થા. (૭)

૪૧૪. સ પવસ્વ ય આવિથેન્દ્ર વૃત્રાય હન્તવે । વવ્રિવાંસં મહીરપઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : **સઃ**-પવસ્વ-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું તારી શક્તિધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થા. **યઃ**-

૧૯૬

જે તું **વૃત્રાય હન્તવે**-પાપના હનન માટે **ઇન્દ્રમ્-આવિથ**-જીવાત્માની રક્ષા કરે છે. **મહી:-અપ:-વવ્રિવાંસમ્-** મહતી-અનેક મહત્વપૂર્ણ વ્યાપન પ્રવૃત્તિઓને રોકનાર પાપ ભાવને મારવા માટે પ્રાપ્ત થા. (૮)

ભાવાર્થ : સોમરૂપ પરમાત્મન્ ! તું તારી શક્તિધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થા, જેથી તું જીવાત્માની રક્ષા કરે છે. મહાન શ્રેષ્ઠ વ્યાપન પ્રવૃત્તિઓને રોકનાર પાપ ભાવનાના નાશ માટે પ્રાપ્ત થા. (૮)

૪૧૫. અયા વીતી પરિ સ્ત્રવ યસ્ત ઇન્દો મદેષ્વા । અવાહન્નવતીર્નવ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દો**-હે આર્દ્ર આનંદરસ ધારાવાળા પરમાત્મન્ ! તું **અયા વીતી**-એ વ્યાપ્તિથી **પરિસ્ત્રવ**-સર્વત્ર સ્રવિત થા કે **મદેષુ**-હર્ષોમાં **ય:-તે**-જે તારો હર્ષ-આનંદ સમગ્ર રૂપમાં પ્રસિદ્ધ છે તે **નવતી:-નવ**-ગતિ પ્રવૃત્તિઓ નવ-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાં થનારી છે, તેને **અવાહન્**-નિરુદ્ધ કરી દે છે-ઉપાસકને મુમુક્ષુ બનાવી દે છે. એવો તું પ્રાપ્ત થા. (૯)

ભાવાર્થ : આનંદરસ ભરેલ પરમાત્મન્ ! તું એ વ્યાપ્તિથી એમ સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થા. સમસ્ત હર્ષો-આનંદોથી તારો હર્ષ-આનંદ પ્રસિદ્ધ છે, તે ઉપાસકની નેત્ર આદિ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર એ ચાર અન્તઃકરણની નવ ગતિ પ્રવૃત્તિઓને દબાવી દે-નિરુદ્ધ કરી દે-ઉપાસક યોગીથી અલગ કરીને જીવનમુક્ત બનાવી દે. (૯)

૪૧૬. પરિ દ્યુક્ષં સનદ્રયિં ભરદ્વાજં નો અન્ધસા । સ્વાનો અર્ષ પવિત્ર આ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : **અન્ધસા**-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું આધ્યાનથી-સમગ્ર ધ્યાનોપાસના દ્વારા **સ્વાન:-**નિષ્પન્ન કરેલ **ન:-**અમારે માટે **દ્યુક્ષં રયિમ્**-દિવ-દ્યુલોક-મોક્ષધામ અમૃત સ્વરૂપ ધનને **પરિ** સર્વતો ભાવથી **સનત્**-આપતા **વાજમ્**-બળ-આત્મબળને **ભરત્**-સર્વભાવથી ભરીને **પવિત્રે**-પ્રાણાપાન સ્થાન હૃદયમાં **આ-અર્ષ**-સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થા. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે મારા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું પૂરી ધ્યાનોપાસના દ્વારા સાક્ષાત્ થઈને અમારા માટે મોક્ષધામ રૂપ અમૃત ધનને સર્વભાવથી આપીને તથા તેના ઉપભોગ માટે આત્મબળને પૂર્ણ રૂપથી ભરીને પ્રાણ, અપાનનાં સ્થાન હૃદયમાં સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થા. (૧૦)

ખંડ-૪

૪૧૭. અચિક્રદત્ વૃષા હરિર્મહાન્ મિત્રો ન દર્શતઃ । સં સૂર્યેણ દિદ્યુતે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **મહાન્ વૃષા હરિઃ**-મહાન કામનાવર્ષક તથા દુઃખાપહરણકર્તા સુખાહરણકર્તા સોમ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! **મિત્ર:-ન દર્શતઃ**-મિત્રની સમાન દર્શનીય **અચિક્રદત્**-બોલાવે છે-સંભાષણ કરે છે **સૂર્યેણ સન્દિદ્યુતે**-સૂર્યની સમાન સમ્યક્ પ્રકાશિત થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : મહાન કામનાપૂરક, દુઃખાપહરણકર્તા, સુખાહરણકર્તા, શાન્ત સ્વરૂપ, મિત્રની સમાન, દર્શનીય પરમાત્માને આમંત્રિત કરું છું, જે સૂર્યસમાન પ્રકાશમાન છે. (૧)

૧૮૭

૪૯૮. આ તે દક્ષં મયોભુવં વહ્નિમદ્યા વૃણીમહે। પાન્તમા પુરુસ્પૃહમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તે-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તારા મયોભુવમ્-સુખને ભાવિત કરનાર, વહ્નિમ્ જીવનવાહક, પુરુસ્પૃહમ્-અત્યંત ચાહવા યોગ્ય, આ-અને પાન્તમ્-રક્ષા કરનાર, દક્ષમ્-બળને અદ્ય-આ જીવનમાં આવૃણીમહે-સ્વીકાર કરીએ છીએ-સમગ્ર રૂપથી વરીએ છીએ-અપનાવીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! તાર સુખોદ્ભાવક, જીવનવાહક, અત્યંત કમનીય અને રક્ષકબળને આ જીવનમાં સમગ્ર રૂપથી ભરીએ છીએ. (૨)

૪૯૯. અધ્વર્યો અદ્રિભિઃ સુતં સોમં પવિત્ર આ નય। પુનાહીન્દ્રાય પાતવે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અધ્વર્યો-હે અધ્યાત્મ યજ્ઞના યાજક ! તું અદ્રિભિઃ-સુતં સોમમ્-શ્લોકકર્તા-સ્તુતિ કરનાર દ્વારા નિષ્પાદિત-ભાવિત શાન્ત પરમાત્માને પવિત્રે-પ્રાણાપાન સ્થાન હૃદયમાં આનય-લઈ આવ-બેસાડ ઇન્દ્રાય-પાતવે-ત્યાં આત્માને પાન કરાવવા માટે બિરાજમાન થા પુનાહિ-તું પોતાની અંદર પ્રવાહિત કર. (૩)

ભાવાર્થ : હે અધ્યાત્મ યજ્ઞના યાજક, પ્રેરક મહાનુભાવ, તું સ્તુતિકર્તા વિદ્વાનો દ્વારા નિષ્પાદિત-ભાવિત શાન્ત પરમાત્માને હૃદયમાં બેસાડ, ત્યાં ઉપાસક આત્માને પાન કરાવવા માટે પ્રવાહિત કર. (૩)

૫૦૦. તરત્ સ મન્દી ધાવતિ ધારા સુતસ્યાન્ધસઃ। તરત્ સ મન્દી ધાવતિ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ધારા સુતસ્ય-સ્તુતિવાણી દ્વારા સુત કરેલ અન્ધસઃ-આધ્યાત્મીય સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માની સઃ-મન્દી-તે સ્તુતિકર્તા તરત્-પાપથી તરે છે. ધાવતિ-ઊર્ધ્વગતિ તરફ જાય છે-પ્રાપ્ત થાય છે. તરત્ સઃ-મન્દી ધાવતિ-નિશ્ચિત તે સ્તુતિકર્તા ઊંચી શ્રેષ્ઠ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : સમગ્ર રૂપથી ધ્યાન કરવા યોગ્ય સોમરૂપ શાન્ત પરમાત્માની સ્તુતિ તે સ્તુતિકર્તા પાપને તરીને ઊર્ધ્વગતિને પ્રાપ્ત થાય છે, નિશ્ચિત તરી જાય છે, ઊંચી-શ્રેષ્ઠ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

૫૦૧. આ પવસ્વ સહસ્ત્રિણં રયિં સોમ સુવીર્યમ્। અસ્મે શ્રવાંસિ ધારય ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું સહસ્ત્રિણં સુવીર્યં રયિમ્-પરમ પુરુષાર્થ વા પરમ સ્થાન વા પરમપદ જેના આશ્રયમાં છે એવા શ્રેષ્ઠ આત્મબળવાળા મોક્ષધનને આપવસ્વ-સમગ્ર રૂપથી પ્રસારિત કર-પ્રદાન કર અસ્મે-અમારામાં શ્રવાંસિ ધારય-આ લોકની સિદ્ધિને માટે સર્વ શ્રવણીય યશસ્વી-યશસ્કર ભોગ અને સાધન ધારણ કરાવ. (૫)

ભાવાર્થ : શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તારા શરણમાં આવતાં, તારા ઉપાસક બની જતાં, તું પરમપદ વાળું શ્રેષ્ઠબળ અને આત્મબળવાળું મોક્ષરૂપ અમૃતધન પ્રદાન કરે છે; અને સંસારમાં પણ યશ આપનાર ભોગ અને સાધન પ્રદાન કરે છે. (૫)

૧૯૮

૫૦૨. અનુ પ્રત્નાસ આયવઃ પદં નવીયો અક્રમુઃ । રુચે જનન્ત સૂર્યમ્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : પ્રત્નાસ:-આયવ:-દેવ-જીવનમુક્ત જન સ્વે-અમૃતત્વને માટે સૂર્ય જનન્ત-સરણશીલ આનંદધારામાં પ્રવહણશીલ સોમ પરમાત્માનો જ્યારે પોતાની અંદર સાક્ષાત્ કરે છે, ત્યારે નવીયઃ પદમ્-અત્યંત સ્તુત્ય પદ મોક્ષને અનુ-અક્રમુઃ-અનુગત થાય છે-પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : દેવજન-જીવનમુક્ત શ્રેણીના મહાનુભાવ અમૃતત્વની પ્રાપ્તિને માટે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર સોમ-શાન્ત પરમાત્માનો સાક્ષાત્ કરતાં જ અત્યંત સ્તુત્ય મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે. (૬)

૫૦૩. અર્ષા સોમ દ્યુમત્તમોઽભિ દ્રોણાનિ રોરુવત્ । સીદન્ યોનો વનેષ્વા ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માન્ ! તું દ્યુમત્તમઃ-અત્યંત ધૌતમાન-દીપ્તિમાન થઈને વનેષુ રોસ્વત્-વનનીય સંભજનીય વિષયોને માટે ઉત્તમ ઉપદેશ કરવા માટે દ્રોણાનિ-અભિ-અર્ષ-દ્રોણકલશો-મૂર્ધાના અવકાશોને પ્રાપ્ત થા યોનો-આસીદન્-હૃદયઘરમાં બિરાજમાન થા. (૭)

ભાવાર્થ : હે આનંદધારામાં આવનાર શાન્ત પ્રિય પરમાત્માન્ ! તું અત્યંત પ્રકાશમાન થઈને, વનનીય મધુર વાતોને માટે, ઉત્તમ ઉપદેશ આપવા માટે, મસ્તિષ્કના અવકાશમાં પ્રાપ્ત થા; અને હૃદયઘરમાં સ્થિરરૂપથી બિરાજમાન થા. (૭)

૫૦૪. વૃષા સોમ દ્યુમાં અસિ વૃષા દેવ વૃષવ્રતઃ । વૃષા ધર્માણિ દધિષે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માન્ ! તું વૃષા દ્યુમાન્-કામનાવર્ષક, વીર્યવાન, સામર્થ્યવાન અસિ-છે. દેવ-હે દિવ્યગુણ પરમાત્માન્ ! તું વૃષા વૃષવ્રતઃ-સુખવર્ષક, ધર્મવ્રત-ધર્મ્યકર્મ-યથાર્થ કર્મવાળો છે. વૃષા ધર્માણિ દધિષે-સ્વયં ધર્મસ્વરૂપ હોવાથી ધર્મો-નિયમોને ધારણ કરે છે. (૮)

ભાવાર્થ : હે શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્માન્ ! તું કામનાવર્ષક, સામર્થ્યવાન છે. હે દિવ્યગુણયુક્ત પરમાત્માન્ ! તું સુખવર્ષક, ધર્મવ્રત-ધર્મકર્મવાળો સ્વયં ધર્મરૂપ હોવાથી ધર્મો-નિયમોને ધારણ કરે છે અને તેને ચલાવે છે. (૮)

૫૦૫. ઇષે પવસ્વ ધારયા મૃજ્યમાનો મનીષિભિઃ । ઇન્દો રુચાભિ ગા ઇહિ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આર્દ્ર ભાવવાળા રસવાન સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માન્ ! મનીષિભિઃ-સ્તુતિ કરનારા મેધાવીજનો દ્વારા મૃજ્યમાનઃ-પ્રાપ્ત થવામાં યોગ્ય બનીને ઇષે ધારયા પવસ્વ-ઈષ્ટ-પરમસુખ પ્રાપ્તિને માટે ધ્યાન દ્વારા પ્રાપ્ત થા સ્વા-અમૃતથી ગાઃ-અભિઃ-સ્તુતિઓ વાણીઓને લક્ષ્ય કરીને તેની સાથે ઇહિ-પ્રાપ્ત થા. (૯)

ભાવાર્થ : હે આર્દ્ર રસયુક્ત શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માન્ ! તું સ્તુતિ કરનારા ઉપાસકો દ્વારા પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય અમને ઈષ્ટ સુખની પ્રાપ્તિ માટે ધ્યાન-ધારણાથી પ્રાપ્ત થા; અને અમૃત ધર્મથી સ્તુતિઓને અનુરૂપ પ્રાપ્ત થા. (૯)

૧૯૯

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨
૫૦૬. મન્દ્રયા સોમ ધારયા વૃષા પવસ્વ દેવયુઃ । અવ્યા વારેભિરસ્મયુઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વૃષા-સુખવર્ષક દેવયુઃ-પૂર્વવર્તી જીવનમુક્તોને ચાહનાર અસ્મયુઃ-વર્તમાન સમયના સર્વ ઉપાસકોને ચાહનાર મન્દ્રયા ધારયા પવસ્વ-આનંદકર ધારાથી પ્રાપ્ત થા વારેભિઃ-અવ્યાઃ-પાપવાસનાનું વારણ કરનાર ગુણ-ધર્મ-કર્મો દ્વારા અમારી રક્ષા કર. (૧૦)

ભાવાર્થ : સુખવર્ષક સોમરૂપ શાન્ત પરમાત્મા, પૂર્વકાળના જીવનમુક્તોને ચાહનાર તથા નૂતન-વર્તમાન અમને ઉપાસકોને ચાહનાર બનીને આનંદપ્રદ ધારાથી પ્રાપ્ત થા; અને પાપવાસના નિવારક ગુણ, ધર્મ, કર્મો દ્વારા અમારી રક્ષા કર. (૧૦)

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨
૫૦૭. અયા સોમ સુકૃત્યયા મહાન્ત્સન્નભ્યવર્ધથાઃ । મન્દાન ઇદ્ વૃષાયસે ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મહાન્ સન્-મહાન હોવા છતાં અયા સુકૃત્યયા-એ ઉપાસનાથી અભ્યવર્ધથાઃ-અમારી વૃદ્ધિ કર મન્દાનઃ-સ્તૂયમાન-અર્ચ્યમાન બનીને ઇત્-જ વૃષાયસે-સુખ-વર્ષક મેઘની સમાન બની જાય છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્-શું કહું, તું મહાન હોવા છતાં અમારી એ સ્તુતિ, ઉપાસનાથી અમારી વૃદ્ધિ-ઉન્નતિ કરે છે, અમારા દ્વારા સ્તુતિ કરતાં જ સુખવર્ષક બની જાય છે, આપની આર્દ્રતા અને ઉદારતાને ધન્ય છે. (૧૧)

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨
૫૦૮. અયં વિચર્ષણિહિતઃ પવમાનઃ સ ચેતતિ । હિન્વાન આપ્યં બૃહત્ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : અયં વિચર્ષણિઃ પવમાનઃ-એ દૃષ્ટા-સર્વદૃષ્ટા આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર સોમરૂપ શાન્ત પરમાત્મા હિતઃ-અન્તર્હિત બનીને આપ્યં બૃહત્-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય અધ્યાત્મબળને હિન્વાનઃ-પ્રેરિત કરીને સઃ-તે ચેતતિ-ચેતાવે છે. (૧૨)

ભાવાર્થ : એ સર્વ દૃષ્ટા આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા સર્વની અંદર વિદ્યમાન રહીને, પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય અધ્યાત્મબળથી પ્રેરિત કરીને ચેતવે છે-સાવધાન કરે છે. (૧૨)

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨
૫૦૯. પ્ર ન ઇન્દો મહે તુ ન ઝર્મિ ન બિભ્રદર્ષસિ । અભિ દેવાં અયાસ્યઃ ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આર્દ્ર રસવાન સોમ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું નઃ-અમારી મહે-મહાન, તુને-સમૃદ્ધિને માટે ઝર્મિ ન-તરંગ સમાન આનંદધારાને બિભ્રત્-ધારણ કરતાં દેવાન્-અભિ-જીવનમુક્તોની તરફ અયાસ્યઃ-આયાસ ન રાખતા-સ્વભાવતઃ-પ્ર-અર્ષસિ-પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૩)

ભાવાર્થ : આર્દ્ર-રસવાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તારી શું વાત કરવી ? તું તો અમારા મહાન વૈભવને માટે પોતાની આનંદધારાને તરંગ સમાન ધારણ કરતાં દેવો-જીવનમુક્તોની તરફ અનાયાસ

૨૦૦

લઈ જઈ રહ્યો છે, પહોંચાડી રહ્યો છે-જીવન મુક્ત બનાવી રહ્યો છે, એ તારી મહાન કૃપા છે. (૧૩)

૫૧૦. અપઘ્નન્ પવતે મૃધોઽપ સોમો અરાવ્ણઃ । ગચ્છન્નિન્દ્રસ્ય નિષ્કૃતમ્ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : સોમ:-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! મૃધ:-અપઘ્નન્-પાપ ભાવનાઓને મારતાં અસત્ ભાવનાઓને નષ્ટ કરતાં અરાવ્ણ:-અપઘ્નન્-અસદ્ ભાવનાઓને નાશ કરતો ઇન્દ્રસ્ય નિષ્કૃતમ્ ગચ્છન્-જીવાત્મા-ઉપાસક આત્માને સંસ્કૃત શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરાવતાં પવતે-આનંદધારામાં આવે છે. (૧૪)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પાપ ભાવનાઓને મારતાં તથા અસદ્ વિચારોનો નાશ કરતાં, ઉપાસક આત્માનો શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરાવીને આનંદધારામાં આવે છે. (૧૪)

ખંડ-૫

૫૧૧. પુનાનઃ સોમ ધારયાપો વસાનો અર્ષસિ ।

આ રત્નધા યોનિમૃતસ્ય સીદસ્યુત્સો દેવો હિરણ્યયઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું પુનાન:-મને શુદ્ધ કરતાં-પવિત્ર કરીને, ધારયા-ધ્યાન ધારણાથી અપ:-વસાન:-મારા પ્રાણોને આચ્છાદિત-આવૃત કરીને-રક્ષિત કરીને અર્ષસિ-પ્રાપ્ત થાય છે. રત્નધા-રમણીય ભોગોને ધારણ કરનાર વ્રહ્મસ્ય યોનિમ્-આસીદસિ-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં આવીને બિરાજે છે. હિરણ્યયઃ-ઉત્સ:-દેવ:-તુંજ સોનેરી અમૃતના કૂવારૂપી, દેવ અમૃતધામ મોક્ષધામ છે. (૧)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મને-ઉપાસકને પવિત્ર કરીને, મારા પ્રાણોને ધ્યાન, ધારણા દ્વારા સુરક્ષિત કરીને પ્રાપ્ત થાય છે. તું રમણીય ભોગો-પદાર્થોને ધારણ કરનાર મારા અધ્યાત્મયજ્ઞમાં બિરાજમાન થાય છે. તું જ મોક્ષધામ અને સોનેરી અમૃતકૂપ-કૂવો છે. (૧)

૫૧૨. પરીતો ષિઞ્ચતા સુતં સોમો ય ઉત્તમં હવિઃ ।

દધન્વાં યો નર્યો અપ્સ્વાઙ્નતરા સુષાવ સોમમદ્રિભિઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યઃ સોમ:-ઉત્તમં હવિઃ:-જે શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્મા અધ્યાત્મયજ્ઞના ઉત્કૃષ્ટ હવિ છે. અથવા ઉપાસકના આત્માનો આત્મા છે અથવા પ્રાણ સમાન આધાર છે સુતમ્-હૃદયમાં તેને નિષ્પન્ન સાક્ષાત્ કર્યા કરીએ ઇતઃ-હૃદયથી પરિષિઞ્ચત-જીવનમાં સર્વત્ર સિંચો-આત્મસાત્ કરો અદ્રિભિઃ-આદરણીય યોગાભ્યાસના દ્વારા અપ્સુ-અન્તરા-પ્રાણોની અંદર સોમં સુષાવ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને નિષ્પન્ન કરું છું, સાક્ષાત્ કરું છું દધન્વાન્-તેને પરમાત્મા પોતાની અંદર ધારણ કરે છે યઃ-નર્યઃ:-જે નર:-શ્રેષ્ઠ મનુષ્યનો હિતકર છે. (૨)

ભાવાર્થ : જે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અધ્યાત્મયજ્ઞનો ઉત્કૃષ્ટ હવિ છે અથવા ઉપાસકના આત્માનો

૨૦૧

આત્મા છે અથવા પ્રાણ છે, તેનો હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરીને, હૃદયથી જીવનમાં સર્વત્ર આત્મસાત્ કરો; આદરણીય સત્કારથી સેવનીય યોગાભ્યાસના દ્વારા પ્રાણોની અંદર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માનો જે સાક્ષાત્ કરે છે, તેને પરમાત્મા પોતાની અંદર ધારણ કરે છે. જે શ્રેષ્ઠ મનુષ્યનો હિતકર છે. (૨)

૫૧૩. આ સોમ સ્વાનો અદ્રિભિસ્તિરો વારાણ્યવ્યયા ।

જનો ન પુરિ ચમ્વોર્વિશદ્ધરિઃ સદો વનેષુ દધિષે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અદ્રિભિઃ-આદરણીય-સત્કારણીય-સત્કાર સેવિત યોગાભ્યાસો દ્વારા અવ્યયા વારણિ તિરઃ-અનિવાર્ય દોષ નિવારણ સાધનો-યમ અને નિયમનું મધ્યમાં સેવન કરીને સોમઃ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા સ્વાનઃ-નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્ કરણીય છે, જે હરિઃ-દુઃખહર્તા, સુખદાતા, ચમ્વોઃ-દાવાપૃથિવીમય જગત-દુલોકથી પૃથિવી લોક સુધીના જગતમાં આવિશત્-સમગ્ર રૂપથી પ્રવિષ્ટ-વ્યાપક છે જનઃ-ન પુરિ-જેમ જેમ જન્મ પામેલ પ્રાણી દેહપુરીમાં આવિષ્ટ થાય છે. તે તું વનેષુ સદઃ-દધિષે-વનનીય મર્મસ્થાનમાં વિષેશતઃ હૃદયગૃહને ધારણ કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : આદર સત્કાર, તપ, બ્રહ્મચર્ય, વિદ્યા, શ્રદ્ધાથી કરેલ યોગાભ્યાસોના દ્વારા [યોગ. ૧ : ૪ વ્યાસ] અને અનિવાર્ય દોષનિવારક અહિંસા આદિ વ્રતોનું પાલન કરીને, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્ કરેલ જે દુઃખહર્તા અને સુખદાતા દાવાપૃથિવીમય-દુલોકથી પૃથિવી લોક સુધી સમસ્ત જગતમાં એવી રીતે આવિષ્ટ થઈ રહેલ છે, જેમ જન્મનાર પ્રાણી-જીવાત્મા શરીરપુરીમાં આવિષ્ટ થાય છે. તે વનનીય મર્મસ્થાનો-હૃદય આદિને પોતાનું ગૃહ બનાવી રહેલ છે. (૩)

૫૧૪. પ્ર સોમ દેવવીતયે સિન્ધુર્ન પિપ્યે અર્ણસા ।

અંશોઃ પયસા મદિરો ન જાગૃવિરચ્છા કોશં મધુશ્ચુતમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું દેવવીતયે-મુમુક્ષુજનોની તૃપ્તિને માટે આનંદથી પૂર્ણ છે સિન્ધુઃ-ન-અર્ણસા પ્રપિપ્યે-જેમ સમુદ્ર જળથી પૂર્ણ હોય છે અંશોઃ પયસા-તુજ સોમ-શાન્ત રસવાન પરમાત્માના આનંદરસથી મદિરઃ-ન જાગૃવિઃ-ઉપાસક આનંદવાન તથા સચેત સાવધાન વિકાસવાન બની જાય છે મધુશ્ચુતંકોશમ્-તું મધ ટપકાવનાર હૃદયકોશને અભિપ્રાપ્ત થઈ જાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! વાહ રે, તું મુમુક્ષુજનોની તૃપ્તિને માટે આનંદ પ્રપૂર્ણ છે, જેમ નદ-મહાજળાશય જળથી ભરેલ પ્રપૂર્ણ હોય છે; તથા તું તેના મધ ટપકાવનાર હૃદયકોશને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. (૪)

૫૧૫. સોમ ઉ પ્વાણઃ સોતૃભિરધિ ણુભિરવીનામ્ ।

૨૦૨

અશ્વયેવ હરિતા યાતિ ધારયા મન્દ્રયા યાતિ ધારયા ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : ડાં, સોમ:-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા સોતૃભિ:-અધ્યાત્મયજ્ઞ કરનારાઓથી અવીનાં સ્તુભિ:-ચિત્તનું રક્ષણ કરનારી યોગસ્થલીઓમાં પ્રવાહો દ્વારા સ્વાન:-સંપાદિત કરેલ-સાક્ષાત્ કરેલ અશ્વયા ઇવ હરિતા-ઘોડાની ગતિ સમાન ગતિથી દુઃખહર્તા સુખદાતા વાળી, ધારયા-ધ્યાન, ધારણા દ્વારા અધિયાતિ-અધિગત થાય છે-આત્મામાં ભાવિત થઈને મન્દ્રયા-ધારયા યાતિ-સ્તુતિરૂપ ધ્યાન, ધારણાથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : ડાં, પરમાત્મા આધ્યાત્મિક સવન યજ્ઞ કરનારાઓથી રક્ષણ કરનારી યોગસ્થલીઓના પ્રવાહો દ્વારા સાક્ષાત્ થઈને, ઘોડા સમાન ગતિથી દુઃખહર્તા, સુખદાતા કરનારી સ્તુતિ, ધારણા, ધ્યાનથી અધિગત આત્મામાં ભાવિત થાય છે-પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

૫૧૬. તવાહં સોમ રારણ સખ્યં ઇન્દો દિવેદિવે ।

પુરુણિં બભ્રો નિ ચરન્તિ મામવ પરિધીં રતિ તાં ઇહિ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો સોમ-હે આર્દ્ર-રસવાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! અહમ્-હું તવ સખ્યે-તારી મિત્રતામાં દિવે દિવે રારણ-પ્રતિદિન રમણ કરું છું બભ્રો-હે શુભ્ર-નિર્મળ સોમ પરમાત્મદેવ ! મામ્-અવ-મને અવમાનિત કરીને-મને દબાવનાર પુરુણિં નિચરન્તિ-અનેક વિઘ્નકારી કામ, ક્રોધ આદિ દુષ્ટ આચરણ ગુપ્ત રહેલા છે. તાન્ પરિ ધીન્-અતિ-ઇહિ-તેને પરિધિમુક્ત ન થવા દેનાર, બંધનમાં રાખનાર ઘેરાવને અતિક્રાન્ત કરાવ-પાર કરાવ અથવા નષ્ટ કર. (૬)

ભાવાર્થ : હે રસવાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તારી મિત્રતામાં પ્રતિદિન રમણ કરતો રહું, હે શુભ્ર-નિર્મળ-દોષરહિત પરમાત્મન્ ! મારું અવમાન કરનારા, મને દબાવનારા અનેક વિઘ્નરૂપ કામ, ક્રોધ આદિ દુર્વૃત્ત દૂષપાયેલા પડ્યા છે, તેના ઘેરોને મુક્ત ન થવા દેનારા બંધનરૂપોને દૂર કરી દે અથવા નષ્ટ કરી દે. (૬)

૫૧૭. મૃજ્યમાનઃ સુહસ્ત્યા સમુદ્રે વાચમિન્વસિ ।

રયિં પિશઙ્ગં બહુલં પુરુસ્પૃહં પવમાનાભ્યર્ષસિ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : સુહસ્ત્ય-સુ-સુંદર હસ્ત્ય-હસ્તકર્મ કરવામાં-સંસાર-રચનાકર્મ કરવામાં જે કુશળ છે એવા પવમાન-આનંદધારામાં આવતા પરમાત્મન્ ! તું સમુદ્રે-હૃદયાકાશમાં મૃજ્યમાન:-પ્રાપ્ત થઈને વાચમ્-ઇન્વસિ-અમારી સ્તુતિ પ્રાર્થનાને વ્યાપ્ત કરે છે-સ્વીકાર કરે છે પિશઙ્ગં પુરુસ્પૃહં બહુલં રયિમ્-સુવર્ણમયી અત્યંત સુંદર બહુજ આનંદ ઐશ્વર્યને અભ્યર્ષસિ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરે છે. (૭)

ભાવાર્થ : હે જગત રચનારૂપ શિલ્પ કુશળ તથા આનંદધારામાં આવનાર પરમાત્મન્ ! તું હૃદયમાં પ્રાપ્ત થઈને અમારી સ્તુતિ-પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરે છે, સ્વીકાર કરવાના ઉપલક્ષ્યમાં અમને દિવ્ય, અત્યંત

શ્રેષ્ઠ-સુંદર, બહુજ આનંદૈશ્વર્યને સારી રીતે પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૭)

૫૧૮. અભિ સોમાસ આયવઃ પવન્તે મદ્યં મદમ્ ।

સમુદ્રસ્યાધિ વિષ્ટપે મનીષિણો મત્સરાસો મદચ્યુતઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : આયવઃ-પ્રાપ્ત થવાવાળા મનીષિણઃ-અન્તર્યામી મત્સરાસઃ-આનંદરૂપ મદચ્યુતઃ-આનંદ ટપકાવનાર-આનંદ વર્ષાવનાર સોમાસઃ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા સમુદ્રસ્ય અધિવિષ્ટપે-પ્રાણોને તથા રક્તને શરીરમાં ફેંકનાર હૃદયની વિષ્ટરૂપ-ગુણ બ્રહ્મસ્થાનમાં મદ્યં મદમ્-હર્ષકર-આનંદકર પવન્તે-પ્રવાહિત કરે છે. (૮)

ભાવાર્થ : પ્રાપ્ત થનાર, અન્તર્યામી, આનંદ વર્ષક, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા હૃદયની ગુહા રૂપ-ગુફા સ્થાનમાં હર્ષને માટે આનંદને પ્રવાહિત કરે છે. (૮)

૫૧૯. પુનાનઃ સોમ જાગૃવિરવ્યા વારૈઃ પરિ પ્રિયઃ ।

ત્વં વિપ્રો અભવોઽઙ્ગિસ્તમ્ મધ્વા યજ્ઞં મિમિક્ષ ણઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : અઙ્ગિસ્તમ્ સોમ-હે પ્રાણતમ-અત્યંત પ્રાણ સ્વરૂપ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું પુનાનઃ-અમને પવિત્ર કરનાર પ્રિય-સ્નેહી વારૈઃ-રક્ષણ કર્મોથી પરિ-અવ્યાઃ-અમારી સર્વત્રથી રક્ષા કર; તથા વિપ્રઃ-અભવઃ-વિશેષ કામના પૂરક બન નઃ-અમારા યજ્ઞમ્-અધ્યાત્મયજ્ઞને મધ્વા-મિમિક્ષ-પોતાના મધુરરસથી સિંચવાની ઇચ્છા કર-સિંચ.

ભાવાર્થ : અતિ પ્રાણરૂપ, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું અમને પવિત્ર કરનાર સ્નેહી રક્ષણ કર્મોથી સર્વત્રથી અમારી રક્ષા કર; તથા વિશેષ મધુરરસથી સિંચવાની ઇચ્છા કર-સિંચ. (૯)

૫૨૦. ઇન્દ્રાય પવતે મદઃ સોમો મરુત્વતે સુતઃ ।

સહસ્રધારો અત્યવ્યમર્ષતિ તમી મૃજન્ત્યાયવઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : સુતઃ-મદઃ-સહસ્રધારઃ-સોમઃ-હૃદયમાં નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્ કૃત અસંખ્ય ધારાવાળા-અનેક સ્તુતિવાણીવાળા હર્ષકર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા મરુત્વતે-ઇન્દ્રાય-પ્રાણશક્તિ સંપન્ન ઉપાસક આત્માને માટે પવતે-ગતિ કરે છે અવ્યમ્-અત્યર્ષતિ-રક્ષણીય યોગભૂમિને પ્રાપ્ત થાય છે ઈમ્-હાં તમ્-તેને આયવઃ-મૃજન્તિ-ફરી મનુષ્યો પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ : નિષ્પન્ન-હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરેલ, અનેક સ્તુતિવાળા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પ્રાણવાન-પ્રાણશક્તિમાન ઉપાસકને માટે ગતિ કરે છે-વહે છે, રક્ષણીય યોગ ભૂમિને પ્રાપ્ત થાય છે. હાં, ફરી તેને મનુષ્યો પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૦)

૨૦૪

૫૨૧. પવસ્વ વાજસાતમોઽભિ વિશ્વાનિ વાર્યા ।

ત્વં સમુદ્રઃ પ્રથમે વિધર્મ દેવેભ્યઃ સોમ મત્સરઃ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ત્વંસમુદ્રઃ-તું આનંદ સાગર છે-પ્રેરક છે તથા દેવેભ્યઃ-મુમુક્ષુઓને માટે પ્રથમે વિધર્મન્-પ્રથમ ધર્મની વિધૃતિમાં દેવધર્મની વિશેષ પ્રાપ્તિને માટે મત્સરઃ-હર્ષકર; તથા વાજસાતમઃ-અમૃત અન્નભોગ-મોક્ષમાં પ્રાપ્તિય આનંદનો અત્યંત દાતા, વિશ્વાનિ વાર્યા-સમસ્ત વારણ-દૂર કરવા યોગ્યોને અભિ-અભિભવ-અભિભૂત કર. (૧૧)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું આનંદનો પ્રેરક છે, મુમુક્ષુઓને માટે મુખ્ય ધર્મ દેવ ધર્મની વિશેષ ધૃતિમાં આનંદપ્રદ અને અમૃત ભોગનો અત્યંત દાતા છે. સમસ્ત દૂર કરવા યોગ્યને અભિભૂત કરનાર-દબાવનાર અને આનંદનો સાગર છે. (૧૧)

૫૨૨. પવમાના અસૃક્ષત પવિત્રમતિ ધાર્યા ।

મરુત્વન્તો મત્સરા ઇન્દ્રિયા હયા મૈધામભિ પ્રયાંસિ ચ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : મરુત્વન્તઃ-મુમુક્ષુજનવાળો-મુમુક્ષુજનોને અધિક પ્રિય મત્સરાઃ-હર્ષપ્રદ પવમાનાઃ-આનંદ રૂપમાં પ્રાપ્ત થતાં પરમાત્મા ધાર્યા-ધ્યાન-ધારણા દ્વારા પવિત્રમ્-પવિત્ર પ્રાણધાર હૃદયને અતિ-અસૃક્ષત-અત્યંત સૃષ્ટ કરે છે, પુનઃ હયાઃ-ઇન્દ્રિયાઃ-ઇન્દ્ર આત્માના યુક્ત આત્મા દ્વારા સેવન કરવા યોગ્ય હય-ઘોડાઓ છે તેને તથા મૈધામ્-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિને પ્રયાંસિ-વિવિધ અન્નો-દિવ્ય ભોગોને અભિસૃષ્ટ કરતાં સુખદ બનાવે છે. (૧૨)

ભાવાર્થ : મુમુક્ષુજનોનો અધિક પ્રિય, હર્ષકર, આનંદરૂપમાં પ્રાપ્ત થતાં પરમાત્મા ધ્યાન, ધારણા દ્વારા પ્રાણધાર પવિત્ર હૃદયને અત્યંત સૃષ્ટ-ઉત્પન્ન કરે છે. પુનઃ ઇન્દ્ર આત્માથી યુક્ત આત્મા દ્વારા સેવન કરવા યોગ્ય હય-ઘોડાઓ છે, તેને તથા મૈધા-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ અને વિશેષ અન્નો-દિવ્ય ભોગોને જ્યાં સુધી સંસારમાં છે, ત્યાં સુધી સર્વત્રથી ઉત્પન્ન કરીને સુખદ બનાવે છે. (૧૨)

ખંડ-૬

૫૨૩. પ્રં તુ દ્રવ પરિ કોશં નિ ષીદ નૃભિઃ પુનાનો અભિ વાજમર્ષ ।

અશ્વં ન ત્વા વાજિનં મર્જયન્તોઽચ્છા બર્હી રણાભિર્નયન્તિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : તુ-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! અવશ્ય અવ્યયાર્થ-નિબન્ધમ્-પ્રદ્રવ-મારી તરફ આનંદધારામાં પ્રદ્રવિત થા-વહીને આવ કોશં પરિનિષીદ-મારા અન્તઃકોષ રૂપ હૃદયમાં પરિપૂર્ણ થઈને બિરાજમાન થઈજા-બેસીજા નૃભિઃ-પુનાનઃ-મુમુક્ષુજનો દ્વારા ધ્યાન દ્વારા પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય બનીને વાજમ્-અભ્યર્ષ-અમૃત અન્ન-અમૃત ભોગને પ્રેરિત કર વાજિનં-અશ્વં ત્વા મર્જયન્તઃ-અત્યંત બળવાન ઘોડાની

૨૦૫

સમાન તને સ્તુતિઓથી પ્રેરિત કરીને **રણાભિઃ**-તારી વ્યાપ્ત આનંદ ધારાઓથી વા પોતાની વ્યાપનાવાળી ઉપાસના ક્રિયા રૂપ આંગળીઓ આંગળીના સંકેતોથી વા ઉપાસના શક્તિઓથી **વર્હિઃ**-અચ્છ નયન્તિ-હૃદયાકાશની તરફ લઈએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : હાં, અવશ્ય હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! મારી તરફ આનંદ ધારાઓ રૂપમાં પ્રવ્રવિત થા, તે મારા હૃદયકોશમાં પરિનિષ્ઠ થા, તેને પરિપૂર્ણ કરીને બિરાજ. મુમુક્ષુજનો દ્વારા પ્રાપ્ત થનાર તું અમૃત ભોગને પ્રેરિત કર. અતિ બળવાન ઘોડાની સમાન તને સ્તુતિઓથી પોતાની તરફ પ્રેરિત કરતાં તારી વ્યાપ્ત ધારાઓથી વા ઉપાસના ક્રિયારૂપ આંગળીઓ આંગળીના સંકેતોથી વા ઉપાસના શક્તિઓથી હૃદય આકાશની તરફ લાવીએ છીએ. (૧)

૫૨૪. પ્ર કાવ્યમુશનેવ બ્રુવાણો દેવો દેવાનાં જનિમા વિવક્તિ ।

મહિવ્રતઃ શુચિબન્ધુઃ પાવકઃ પદા વસહો અભ્યેતિ રેભન્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **ઝ્ઞાના-ઇવ દેવઃ**-ઉપાસકોની કલ્યાણ કામના કરનાર સોમરૂપ શાન્ત પરમાત્મદેવ **કાવ્યં પ્રબ્રુવાણઃ**-વેદરૂપ કાવ્ય અથવા કલાસ્વરૂપ ગુણનું પ્રવચન કરતાં **દેવાનાં જનિમા વિવક્તિ**-દિવ્ય પદાર્થોની ઉત્પત્તિ આદિને અથવા જીવનમુક્ત બનવાના સાધનોનું સ્પષ્ટ વર્ણન કરે છે, તે **મહિવ્રતઃ**-મહાન કર્મશક્તિવાળા **શુચિબંધુઃ**-પવિત્રજનના બંધુ **પાવકઃ**-સ્વયં પવિત્ર અને અન્યને પવિત્ર કરવાવાળો **વસહઃ**-**રેભન્-પદા અભ્યેતિ**-તે અમૃત આહાર કરનાર કલ્યાણ પ્રવચન કરતાં સ્વરૂપથી અભિગત થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસકોની કલ્યાણ કામના કરનાર સોમરૂપ શાન્ત પરમાત્મા પોતાના જ્ઞાનગુણમયરૂપ અને કલામય સ્વરૂપનું પ્રવચન કરતાં ઉપાસકની સન્મુખ આવે છે; તથા દિવ્ય પદાર્થોની ઉત્પત્તિ આદિને તથા મોક્ષ અધિકારી અથવા જીવન મુક્ત બનવાના સાધનોનું સ્પષ્ટ વર્ણન કરે છે, તે એવી મહાન કર્મશક્તિવાળા, પવિત્રજનના બંધુ-પોતાની સાથે બાંધનાર, સ્વયં પવિત્ર ઉપાસકને પવિત્ર કરનાર, પોતાનો અમૃત આહાર ભોગ આપનાર, કલ્યાણનો ઉપદેશ આપતા પોતાના સ્વરૂપથી અભિગત સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાય છે-ઉપાસકની અંદર પોતાનું સ્વરૂપ સાક્ષાત્ કરે છે. (૨)

૫૨૫. તિસ્ત્રો વાચ ઈરયતિ પ્ર વહ્નિર્ઋતસ્ય ધીતિં બ્રહ્મણો મનીષામ્ ।

ગાવો યન્તિ ગોપતિં પૃચ્છમાનાઃ સોમં યન્તિ મતયો વાવશાનાઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **વહ્નિઃ**-અધ્યાત્મયજ્ઞનું વહનકર્તા ઉપાસક **તિસ્ત્રઃ**-વાચઃ-ત્રણ વાણીઓ અ, ડ, મ્-ને પ્ર-**ઈરયતિ**-જપ રૂપમાં પ્રેરિત કરે છે **ઋતસ્ય**-તે અધ્યાત્મયજ્ઞની ધીતિમ્-ધારણ ક્રિયાને **બ્રહ્મણઃ**-મનીષામ્ બ્રહ્મ-પરમાત્માની સ્તુતિને પ્રેરિત કરે છે **ગાવઃ**-ગોયતિં પૃચ્છમાનાઃ-યન્તિ-જેમ ગાયો ગોવાળને ગાયોના પાલકને અર્ચિત કરતી તેને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ **મતયઃ**-વાવશાનાઃ સોમં યન્તિ-સ્તુતિઓ પણ બોલીને સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : અધ્યાત્મ યજ્ઞકર્તા ઉપાસક 'અ, ડ, મ્' 'ઓઝમ્' ની ત્રણ વાણીઓને પ્રેરિત કરે છે- જપ કરે છે અને સાથે એ અધ્યાત્મયજ્ઞની ધારણા ક્રિયા બ્રહ્મની સ્તુતિને પણ પ્રેરિત કરે છે-અર્થ ભાવનાને પ્રેરિત કરે છે, એ રીતે ઓઝમ્ નો જપ અને તેનું અર્થભાવન કરે છે. તથા જેમ ગાયો ગોવાળને મળે છે, તેમ 'અ, ડ, મ્' ત્રણેય વાણીઓ શાન્ત-સ્વરૂપ પરમાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

૫૨૬. અસ્ય પ્રેષા હેમના પૂયમાનો દેવો દેવેભિઃ સમપૃક્ત રસમ્ ।

સુતઃ પવિત્રં પર્યેતિ રેભન્ મિતેવ સદ્વ પશુમન્તિ હોતા ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અસ્ય-એ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માના પ્રેષાહેમના-પ્રેરક તેજો ધર્મથી-ઉપાસકની અંદર વિદ્યમાન હોવાથી પૂયમાનઃ દેવઃ-એ સાક્ષાત્ કરાતા સોમદેવ-શાન્ત-સ્વરૂપ પરમાત્મા દેવેભિઃ-ઈન્દ્રિયોની સાથે રસં સમપૃક્ત-પોતાના આનંદરસને સંપૃક્ત કરી છે સુતઃ પવિત્રં રેભન્ પર્યેતિ-તે નિષ્પન્ન સાક્ષાત્ થઈને હૃદયપાત્રમાં પરિપૂર્ણ થઈ જાય છે-ભરાઈ જાય છે. હોતા-ત્યારે અધ્યાત્મયજ્ઞનો હોતા ઉપાસક પશુમન્તિ-મિતા સદ્વ-ફલ-જેમ ગાય આદિ પશુઓને પૂર્ણ-દૂધ, ઘી કામનાપૂર્ણ ગોવાળ ઘરે લઈ જાય છે, તેમ પોતાની ઈન્દ્રિયો વાળા શરીર ઘરને પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : ઉપાસકની અંદર જ્યારે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માની પ્રેરણાત્મક તેજોમય ઝલક આવે છે, ત્યારે તેના દ્વારા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માદેવ સાક્ષાત્ થઈ જાય છે અને ઉપાસકની ઈન્દ્રિયોમાં પણ ભોગની પ્રવૃત્તિ રહેતી નથી, પરંતુ તેના સ્થાન પર પોતાની અમૃત આનંદરસની ધારા પણ સમ્યક્ પ્રવાહિત કરી દે છે તથા ઉપાસકના હૃદયપાત્રને તો પોતાના આનંદરસ પરિપૂર્ણ કરી જ દે છે, ત્યારે ઉપાસક એવો અનુભવ કરે છે કે, જેમ ગોવાળ અથવા પશુસ્વામી પોતાના પ્રશસ્ય ગાય આદિ વાળું ઘર અને કામપૂરક-દૂધ ઘી ભરેલ પાત્ર પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ પોતાના આનંદરસ ભરેલી ઈન્દ્રિયોવાળા દેહઘરને પામે છે. (૪)

૫૨૭. સોમઃ પવતે જનિતા મતીનાં જનિતા દિવો જનિતા પૃથિવ્યાઃ ।

જનિતાગ્નેર્જનિતા સૂર્યસ્ય જનિતેન્દ્રસ્ય જનિતોત વિષ્ણોઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : સોમઃ પવતે-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા આનંદરૂપ ધારામાં ઉપાસકોને પ્રાપ્ત થાય છે, તે મતીનાં જનિતા-ઉપાસકોની અંદર મતિઓ-બુદ્ધિઓનો જનક છે, માત્ર તેમજ નહીં પરંતુ દિવઃ-જનિતા-દ્યુલોકનો જનક ઉત્પાદક છે. પૃથિવ્યાઃ-જનિતા-પૃથિવીલોકનો જનક, અગ્નેઃ-જનિતા-અગ્નિનો જનક, સૂર્યસ્ય-જનિતા-સૂર્યનો જનક, ઇન્દ્રસ્ય જનિતા-વિદ્યુત્ નો પણ જનક છે ઉત્-અને વિષ્ણોઃ-જનિતા-વ્યાપક આકાશ વાયુસહિતનો પણ જનક-ઉત્પન્ન કરનાર છે. (૫)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકોમાં બુદ્ધિઓને ઉપાસના દ્વારા ઉત્પન્ન કરે જ છે, પરંતુ સમસ્ત જડ દેવો દ્યુલોક, પૃથિવીલોક, અગ્નિ, સૂર્ય, વિદ્યુત્, આકાશ અને વાયુને પણ ઉત્પન્ન કરે છે. (૫)

૨૦૭

૫૨૮. અભિ ત્રિપૃષ્ઠં વૃષણં વયોધામઙ્ગોષિણમવાવશન્ત વાણીઃ ।

વના વસાનો વરુણો ન સિન્ધુર્વિ રત્નધા દયતે વાર્યાણિ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : વાણીઃ-સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનારૂપ વાણીઓ ત્રિપૃષ્ઠમ્-ત્રણ પૃષ્ઠ સ્પર્શ સ્થાનોવાળા-વાણી, મન, આત્મા જેનો સ્પર્શ કરનાર છે. વાક્ ઈન્દ્રિયોથી સ્તુતિ, મનથી પ્રાર્થના, આત્માથી ઉપાસના કરવાથી તે ત્રિપૃષ્ઠ છે વૃષણમ્-આનંદવર્ષક વયોધામ્-અમૃત પ્રાણધારણ કરાવનાર અઙ્ગોષિણમ્-પ્રત્યેક અંગોમાં વસનાર-નસ-નસવાસી સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને અભિ-અવાવશન્ત-વારંવાર ચાહે છે વના વસાનઃ-જળને આચ્છાદિત કરેલ-ઘેરાવ કરેલ વસુઃ-ન સિન્ધુઃ-સ્પંદનશીલ વરુણાલય-સમુદ્ર સમાન વરુણ રત્નધા-રત્નો-રમણીય ભોગોનો દાતા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા વાર્યાણિ-વરણીય અમૃતધન ભોગોને વિદયતે-ઉપાસકોને માટે વિશેષ રૂપથી પ્રદાન કરે છે. (૬)

ભાવાર્થ : સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના એ ત્રણેય ત્રણ પૃષ્ઠોવાળા-ત્રણ સ્પર્શ સ્થાનોવાળા, જેના દ્વારા પરમાત્માનો સ્પર્શ કરી શકાય એવા વાક્ ઈન્દ્રિય, મન અને આત્મા છે, વાક્ ઈન્દ્રિયથી સ્તુતિ, મનથી પ્રાર્થના અને આત્માથી ઉપાસના થાય છે. તે વાક્ ઈન્દ્રિય, મન અને આત્મા ત્રણેય પરમાત્માનો સ્પર્શ કરનારા-આરાધના સ્થાનના આધાર છે, તેમ ત્રણ પૃષ્ઠ આધારવાળો આનંદવર્ષક તથા અમર જીવન ધારણ કરાવનાર અને પ્રત્યંગ અંગમાં-નસ-નસમાં વસનાર અન્તર્યામી સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને એ સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના પુનઃ પુનઃ-વારંવાર ચાહે છે. તેથી તેની વારંવાર સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના કરવી જોઈએ, તે તો સ્પંદનશીલ સાગર જ્યાં આચ્છાદિત કરતા પોતાની અંદર સમાવેલા રત્નોને આપનાર છે, એવા પરમાત્મા દયા સાગર, દયા સ્નેહરૂપ જળથી પૂર્ણ-ભરેલ રમણીય ભોગોનો પ્રદાતા છે. (૬)

૫૨૯. અક્રાન્તસમુદ્રઃ પ્રથમે વિધર્મ જનયન્પ્રજા ભુવનસ્ય ગોષાઃ ।

વૃષા પવિત્રે અધિ સાનો અવ્યે બૃહત્સોમો વાવૃધે સ્વાનો અદ્રિઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ભુવનસ્ય ગોષાઃ-વિશ્વનો રક્ષક સમુદ્રઃ-સમ્યક્ પ્રસિદ્ધ સોમ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પ્રજાઃ-જનયન્-પ્રજન્યમાન મનુષ્ય આદિને ઉત્પન્ન કરતા વા કરવા માટે પ્રથમે વિધર્મન્-પ્રથિત-વિસ્તૃત-વિવિધ આકારવાળા જગતમાં અક્રાન્-વ્યાપી રહેલ છે. તે વૃષા-સુખ વર્ષક સાનઃ-સંભજનીય બૃહત્સોમઃ-મહાન સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અદ્રિઃ-આદરણીય તથા વેદના જ્ઞાતા આવિષ્કર્તા અવ્યે પવિત્રે-અધિ-જીવનનું રક્ષણ સ્થાન પ્રાણ અને રક્તને પ્રવાહિત કરનાર હૃદયની અંદર સ્વાનઃ-નિષ્પન્ન કરેલ વાવૃધે-ઉપાસકને વૃદ્ધિ પામેલ અનુભવ થાય છે. (૭)

ભાવાર્થ : વિશ્વના રક્ષક, મનુષ્ય આદિને ઉત્પન્ન કરતાં અથવા કરનાર સમ્યક્ પ્રસિદ્ધ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પ્રથિત-વિસ્તૃત વિવિધ આકારવાળા જગતમાં વ્યાપી રહેલ છે, તે સુખવર્ષક, સંભજનીય, મહાન સોમ્ય શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા, આદરણીય તથા વેદજ્ઞાન પ્રદાતા પરમાત્મા રક્ષણીય હૃદય-પ્રાણ,

રક્તના પ્રેરક સ્થાનમાં નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્ કરેલ ઉપાસકને વૃદ્ધિ પામેલ અનુભવ થાય છે. (૭)

૫૩૦. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} કનિક્રન્તિ હરિરા સૃજ્યમાનઃ સીદન્ વનસ્ય જઠરે પુનાનઃ ।

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} નૃભિર્યતઃ કૃણુતે નિર્ણિજં ગામતો મતિં જનયત સ્વધાભિઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : વનસ્ય જઠરે પુનાનઃ-હરિઃ-સંભજન કરનાર ઉપાસકની મધ્ય-અંદર આસૃજ્યમાનઃ-સમગ્રરૂપથી સાક્ષાત્ કરવામાં આવતા પુનાનઃ-ઉપાસકને પવિત્ર કરતા હરિઃ-દુઃખનાશક, સુખદાતા પરમાત્મા કનિક્રન્તિ-ઉપાસકને ઉપદેશ આપે છે નૃભિઃ-મુમુક્ષુજનો દ્વારા યતઃ-અભ્યસ્ત-અભ્યાસમાં લાવેલ નિર્ણિજં કૃણુતે-એ પોતાને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રકટ કરે છે અતઃ-તેથી હે મુમુક્ષુજનો ! તમે માં મતિ-સ્વધાભિઃ-જનયત-સ્વધ્યાન ધારણાથી અથવા સ્વધારણ શક્તિઓથી અથવા આત્મ ભાવનાઓ દ્વારા સ્તુતિવાણીને તેના પ્રતિ સંપન્ન કરો. (૮)

ભાવાર્થ : સારી રીતે ભક્તિ કરનાર ઉપાસકની અંદર પરમાત્મા સમગ્રરૂપથી સાક્ષાત્ કરવામાં આવતા ઉપાસકને પવિત્ર કરે છે તથા દુઃખનાશક અને સુખદાતા બનીને ઉપાસકને ઉપદેશ કરે છે, મુમુક્ષુજનો દ્વારા અભ્યાસમાં લાવેલ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને આવિષ્કૃત કરે છે, તેથી મુમુક્ષુજન સ્વધારણ શક્તિઓ-આત્મ ભાવનાઓથી તેને માટે સ્તુતિ-ઉપાસના સમર્પિત કરે છે. (૮)

૫૩૧. ^{૩ ૨ ૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} एष स्य ते मधुमाँ इन्द्र सोमो वृषा वृष्णः परि पवित्रे अक्षाः ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૩ ૨ ૩ ૨} सहस्रदाः शतदा भूरिदावा शश्वत्तमं बर्हिः वाज्यस्थात् ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઉપાસક આત્મન્ ! તે વૃષ્ણઃ-તુજ જ્ઞાનશક્તિ વર્ધકનું એષઃ-સ્યઃ એ તે વૃષા-જ્ઞાનવર્ધક મધુમાન્ સોમઃ-મધુર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પવિત્રે પરિ-અક્ષાઃ-હૃદયમાં પરિરક્ષિત છે-પરિ પ્રાપ્ત છે સહસ્રદાઃ-હજારગણું ફળદાયક શતદાઃ-તેનાથી પણ અધિક-લાખ ગણું ફળદાયક ભૂરિદાવા-લાખથી પણ અધિક-કરોડ ગણું ફળદાયક-અપરિમિત ગણું ફળદાયક છે, તે વાજી શશ્વત્તમં બર્હિઃ-અસ્થાત્-અમૃતભોગવાળા ધનવાન સદા એકરસ રહેનાર નિત્ય અમૃતધામ મોક્ષમાં કેવલ સ્વસત્તાથી બિરાજમાન છે. (૯)

ભાવાર્થ : હે ઉપાસક આત્મા તું શરીરમાં સ્વયંતનાબળ વા સ્વજ્ઞાનનો વર્ધક છે, પરંતુ તારા પણ આત્મજ્ઞાનવર્ધક વા આત્મબળવર્ધક તે મધુર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા છે, જે ઉપાસના દ્વારા હૃદયમાં પરિક્ષરિતથાય છે. તે ઉપાસનાનું ફળ હજારગણું, લાખ ગણું, કરોડ ગણું કે અપરિમિત ગણારૂપમાં પ્રદાન કરે છે. તે અમૃતભોગોનો સ્વામી સદા એકરસ નિત્ય રહેનાર મોક્ષધામ વા કેવલ સ્વરૂપમાં રહે છે. (૯)

૨૦૯

૫૩૨. પવસ્વ સોમ મધુમાં ઋતાવાપો વસાનો અધિ સાનો અવ્યે ।

અવ દ્રોણાનિ ઘૃતવન્તિ રોહ મદિન્તમો મત્સરઃ ઇન્દ્રપાનઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મધુમાન્-મધુર રસવાળા ઋતાવા-અમૃતવાળા અપઃ-વસાનઃ-પ્રાણોને આચ્છાદિત કરતાં-સુરક્ષિત રાખતાં અવ્યે-અધિ-રક્ષણીય હૃદય મર્મસ્થાનમાં સાનઃ-સંભજનીય થઈને પવસ્વ-આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થા મદિન્તમઃ-અત્યંત હર્ષકારી મત્સરઃ-હર્ષપૂર્ણ ઇન્દ્રપાનઃ-ઉપાસક આત્માને પાન કરવા યોગ્ય બનીને ઘૃતવન્તિ-તેજયુક્ત તેજસ્વી દ્રોણાનિ-અવસેહ-પ્રાણોને-પ્રાણોની તરફ અવરોહણ કર. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મધુમય-અમૃત સ્વામી પ્રાણોને સુરક્ષિત રાખીને, રક્ષણીય હૃદય મર્મસ્થાનમાં સારી રીતે ભજનીય બનીને, આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થા. પરંતુ અત્યંત આનંદપ્રદ હર્ષપૂર્ણ બનીને, ઉપાસકને પાન કરવા યોગ્ય બનીને તથા તેજસ્વી જીવનવાળા પ્રાણોમાં અવતરિત થઈ રહ્યો છે. (૧૦)

મંડ-૭

૫૩૩. પ્ર સેનાનીઃ શૂરો અગ્ને રથાનાં ગવ્યત્રેતિ હર્ષતે અસ્ય સેના ।

ભદ્રાન્કૃણવત્રિન્દ્રહવાન્ત્સખિભ્ય આ સોમો વસ્ત્રા રભસાનિ દત્તે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : શૂરઃ-પ્રગતિશીલ સેનાનીઃ-ઈન્દ્રિયગણ-સેનાનો નેતા પ્રેરક મન રથાનામ્-શરીર રથોના ગવ્યન્-ગૌ-ઈન્દ્રિયોને સ્વાનુકૂળ ચાહીને ગતિ કરતાં અગ્ને પ્ર-ણિ-આગળ પ્રબળ બનીને ગતિ કરે છે. પુનઃ અસ્ય સેના હર્ષતે-તેની ઈન્દ્રિયગણ સેના હર્ષનો અનુભવ કરે છે-વિષય પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે સોમઃ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઇન્દ્રહવાન્-મનમાં આહ્વાનો-ભાવોને ભદ્રાન્-કલ્યાણરૂપ કૃણવન્-કરવા બનાવવા માટે સખિભ્યઃ-મિત્રરૂપ જીવનમુક્ત ઉપાસકોને માટે મોક્ષમાં રભસાનિ વસ્ત્રા-મહાન વિશાળ વસ્ત્રો સમાન આચ્છાદનો-રક્ષણોને આ-સમગ્રરૂપથી દત્તે-પ્રદાન કરે છે. (૧)

ભાવાર્થ : જ્યારે શરીર રથના ઈન્દ્રિયરૂપ ઘોડાઓનો નેતા મન તેને પોતાને વશ ચલાવે છે, ત્યારે તે અલીક-અપ્રિય બની જાય છે, પોત-પોતાની વિષય વ્યસન પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા મનના ભાવોને કલ્યાણ રૂપમાં સફળ કરતાં મિત્ર રૂપ મુમુક્ષુ ઉપાસકો અથવા જીવનમુક્તોને માટે મોક્ષમાં વસ્ત્રો સમાન વિશાળ આચ્છાદનો-રક્ષણોને સમગ્ર રૂપમાં પ્રદાન કરે છે. (૧)

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३
पवमान पवसे धाम गोनां जनयन्त्सूर्यमपिन्वो अर्कैः ॥ २ ॥

ભાવાર્થ : હે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત પરમાત્મનું ! તારી મધુમય આનંદધારાઓ છૂટી રહી છે, વહી રહી છે, જ્યારે તું ધ્યાન દ્વારા પ્રેરિત થઈને પાર્થિવ આવરણ શરીરને ટપી જાય છે, અંદર આત્મામાં પહોંચી જાય છે, ત્યારે સ્તુતિ કરનાર ઉપાસકોનાં પ્રત્યેક અંગમાં તું આનંદરૂપમાં પહોંચી જાય છે અને તેજને ઉત્પન્ન કરવા માટે પ્રાણોમાં તારી અમૃતરસ સિંચે છે. (૨)

३ १   २   ३ २ ३   २ ३ २ ३ १   २   ३ १ २   ३ १   २४
स्वादुः पवतामति वासमव्यमा सीदतु कलशं देव इन्दुः ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ : મુમુક્ષુજનો ! મોક્ષ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ માટે શાન્ત પરમાત્માની સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના કરો, તેથી એ મધુર સ્વાદયુક્ત રસવાન પરમાત્મ દેવ પાર્થિવ દેહને ટપીને અંદર આત્મામાં બિરાજમાન થઈ જાય છે. (૩)

इन्द्रं गच्छन्नायुधा संशिशानो विश्वा वसु हस्तयोरादधानः ॥ ४ ॥

पदार्थः प्रहिव्वानः:-उपासक द्वारा प्रार्थनामां आवेद सोम-शान्त स्वरूप परमात्मा **रोदस्योः-जनिता-**

૨૧૧

ઘાવા પૃથિવીમય જગતના ઉત્પાદક **વાજં સનિષન્**-ઉપાસકને માટે અમૃત અન્નભોગને આપવાની ઈચ્છાથી **રથ:-ન-અયાસીત્**-રથની સમાન ગતિ કરતો આવે છે **ઇન્દ્રં ગચ્છન્**-ઉપાસક આત્માની પ્રતિ પ્રાપ્ત થાય છે **આયુધા સંશિશાન:-**ઉપાસકનાં યોગાભ્યાસ રૂપ આયુધો-શસ્ત્રોને જેના દ્વારા કામ આદિનું શમન થાય છે તેને તીક્ષ્ણ કરીને **વિશ્વાવસુ**-સમસ્ત વસાવનાર સાધનોને **હસ્તયો:-આદધાન:-**જાણે કે હંસાવવા-હર્ષાવવાવાળા દયા અને પ્રસાદરૂપ હાથોમાં લઈને પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : દુલોકથી પૃથિવીલોક સુધી સમસ્ત જગતના ઉત્પાદક શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસક દ્વારા પ્રાર્થના કરેલ તેને અમૃત અન્નભોગ આપવા ઈચ્છાથી, તેનાથી ભરેલી રથની સમાન ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે, કામ, ક્રોધનાશક તેના યોગાભ્યાસ રૂપી શસ્ત્રોને તીક્ષ્ણ કરીને તથા સમસ્ત વસાવનાર સાધનોને પોતાની દયા અને પ્રસાદ રૂપ હાથોમાં લઈને પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

૫૩૭. તક્ષઘ્વદી મનસો વેનતો વાગ્ જ્યેષ્ઠસ્ય ધર્મ દ્યુક્ષોરનીકે ।

આદીમાયન્ વરમા વાવશાના જુષ્ટ પતિ કલશે ગાવ ઇન્દુમ્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : યદી 'યદ્ ઈ'-જ્યારે વેનત:-મનસ:-કામના કરતાં મનસ્વી-ધ્યાનીજન, જ્યેષ્ઠસ્ય-શ્રેષ્ઠ, દ્યુક્ષો:-પરમાત્મપ્રકાશમાં રહેનારના ધર્મન્-અનીકે-સ્તુતિ ધારક મુખમાં રહેલ વાક્-જપ રૂપ વાણી તક્ષત્-શાન્ત પરમાત્માનું સંવરણ કરે છે-અપનાવે છે આત્-પશ્ચાત્ ઈમ્-એ વરમ્ વરણીય, જુષ્ટમ્-સેવનીય, પતિમ્-પાલક, ઇન્દુમ્-આદ્ર રસવાન પરમાત્માને આવા વશાના:-અત્યંત ચાહતા ગાવ:-સ્તોતાજન કલશે-કલશયન સ્થાન હૃદયમાં આયન્-સમગ્ર રૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : જ્યારે પરમાત્માની કામના કરતાં પરમાત્મપ્રકાશમાં રહેનાર શ્રેષ્ઠ-પવિત્ર, સદ્ગુણ સંપન્ન, મનનશીલ, ધ્યાનીજનના મુખમાં જપરૂપ વાણી સંવરણ કરે છે-અપનાવે છે, ત્યારે તુરત જ તે વરણીય, પાલક, રસવાન પરમાત્માની અત્યધિક કામના કરનાર સ્તોતા તેને પોતાના હૃદયમાં પ્રાપ્ત કરે છે. (૫)

૫૩૮. સાકમુક્ષો મર્જયન્ત સ્વસારો દશ ધીરસ્ય ધીતયો ધનુત્રીઃ ।

હરિઃ પર્યદ્રવજ્ઞાઃ સૂર્યસ્ય દ્રોણં નનક્ષે અત્યો ન વાજી ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : ધીરસ્ય-ધ્યાનવાન-ધ્યાનીની ધનુત્રીઃ-પ્રેરિત કરનારી ધીતયઃ-પ્રજ્ઞાઓ અથવા ધ્યાન યોગ ક્રિયાઓ સાકમ્-ઉક્ષાઃ-એક સાથે સિંચનારી-ધ્યાનમાં તૃપ્ત કરનારી દશ સ્વસારઃ-ધ્યાનીને પરમાત્મામાં સુ-સમ્યક્ ઈકનારી દશ ઈન્દ્રિયો સંબંધી સંયત પ્રજ્ઞાઓ અથવા ક્રિયાઓ મર્જયન્ત-ધીર ધ્યાનવાનને પરમાત્મામાં પહોંચાડે છે. હરિઃ-સૂર્યસ્ય જાઃ-પર્યદ્રવત્-દુઃખહર્તા સુખદાતા શાન્ત પરમાત્મા પોતાની તરફ સરણશીલ યોગીની અદ્ભુત ભાવનાઓને પ્રતિ પરિદ્રવિત બની જાય છે, પુનઃ અત્યઃ-ન વાજી

૨૧૨

દ્રોણં નનક્ષે-નિરંતર ગમનશીલ ઘોડાની સમાન હૃદયગૃહમાં પ્રાપ્ત થાય છે, જેમ ઘોડો અન્તમાં તબેલામાં આવી જાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : ધ્યાનવાન યોગી પ્રેરિકા પ્રજ્ઞાઓ તથા ધ્યાન ક્રિયાઓ એક સાથે તેને તૃપ્ત કરતી પરમાત્માની તરફ પ્રેરિત કરતી તથા દશેય ઇન્દ્રિયોની સંયત પ્રજ્ઞાઓ તથા ક્રિયાઓ પણ પરમાત્માની તરફ લઈ આવે છે, પુનઃ દુઃખહર્તા સુખદાતા પરમાત્માની સરણશીલ ઉપાસક આત્માની અદ્ભુત ભાવનાઓ પ્રતિ પૂર્ણ દ્રવિત બની જાય છે. અન્તમાં તે નિરંતર ગમનશીલ ઘોડાની સમાન જેમ ઘોડો પોતાના તબેલામાં સહજ સ્વભાવથી પહોંચી જાય છે, તેમ ઉપાસકનાં હૃદયગૃહ પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

૫૩૯. અધિ યદસ્મિન્ વાજિનીવ શુભઃ સ્પર્ધન્તે ધિયઃ સૂરે ન વિશઃ ।

અપો વૃણાનઃ પવતે કવીયાન્ વ્રજં ન પશુવર્ધનાય મન્મ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : યત્-કે અસ્મિન્-અધિ-એ સોમ શાન્ત પરમાત્મામાં અધિષ્ઠિત થયેલી ધિયઃ-ઉપાસકની ધ્યાન વૃત્તિઓ સ્પર્ધન્તે-સૃડધૃષ્ટ થાય છે-સ્પર્ધા કરે છે વાજિનિ-ફવ શુભઃ-ઘોડાઓ પર જેમ શોભાઓ-સાજ અધિક અલંકૃત કરે છે, સૂરે ન વિશઃ-અથવા જેમ સૂર્ય ઉદય થતાં મનુષ્ય આદિ પ્રજાઓ હું અધિક આગળ વધુ-હું શ્રેષ્ઠ કર્મ કરું, તેમ પોત પોતાના કાર્યની દોડમાં સ્પર્ધા કરે છે કવીયાન્-અપઃ-વસાન્ પવતે-મેધાવી ઉપાસકને ચાહનાર પરમાત્મા પ્રાણોને આચ્છાદિત કરતાં આનંદધારામાં પહોંચાડે છે વ્રજં ન પશુવર્ધનાય મન્મ-જેમ પશુપાલક-ગોવાળનું મન પશુગૃહમાં પશુઓની વૃદ્ધિ કરવા માટે પહોંચે છે. (૭)

ભાવાર્થ : જ્યારે એ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મામાં અધિષ્ઠિત ઉપાસકની ધ્યાન વૃત્તિઓ સ્પર્ધા કરે છે, વધી-વધીને પ્રભાવ કરે છે, જેમ ઘોડાઓની ઉપર અનેક પ્રકારની અલંકૃત-સજાવટ તેને અધિકાધિક સજાવે છે અથવા જેમ સૂર્યના ઉદય સાથે મનુષ્ય આદિ પ્રજાઓ હું આગળ વધીને કાર્ય કરું, ઉપાસકને ચાહનાર પરમાત્મા પ્રાણોને સુરક્ષિત રાખીને આનંદધારામાં ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ ગોવાળનું મન પશુગૃહમાં પશુઓની વૃદ્ધિ કરવા માટે પહોંચે છે. (૭)

૫૪૦. ઇન્દુર્વાજી પવતે ગોન્યોઘા ઇન્દ્રે સોમઃ સહ ઇન્વન્મદાય ।

હન્તિ રક્ષો બાધતે પર્યરાતિં વરિવસ્કૃણવન્ વૃજનસ્ય રાજા ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : વૃજનસ્ય રાજા-બળ-બળવાનોનો સ્વામી અથવા બળવાનોમાં રાજમાન-પ્રસિદ્ધ વાજી-વાજવાન-અમૃત અન્નભોગ પ્રદાતા ઇન્દુઃ-રસવાન સોમઃ-શાન્ત પરમાત્મા ઇન્દ્રે-ઉપાસક આત્માને માટે મદાય-હર્ષ-આનંદ પ્રાપ્તિને માટે સહઃ-ઇન્વન્-આત્મબળ પ્રેરિત કરતાં ગોન્યોઘાઃ-સ્તુતિઓ નિર્ધારીત કરી

૨૧૩

પ્રવાહ વહાવ (વહેણ) જેનો છે તે એવો **પવતે**-આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થાય છે **વરિવ:-કૃણવન્:-**શ્રેષ્ઠ રૂપધન-સ્વરૂપ દર્શન મોક્ષેશ્વર્ય પ્રસાદને પ્રદાન કરવા માટે **રક્ષ:-હન્તિ**-જેથી રક્ષા કરવી જોઈએ એવા ક્રોધનો નાશ કરે છે **અરાતિં-પરિબાધતે**-ન આપનાર પરન્તુ તેથી વિપરીત લેનાર આત્મ તેજબળનું શોષણ કરનાર મોહ, શોકનો તિરસ્કાર કરીને દૂર કરે છે. (૮)

ભાવાર્થ : સર્વ પ્રકારના બળોનાં સ્વામી, રસવાન, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પોતાના ઉપાસકને માટે, આનંદ પ્રાપ્ત કરાવવા માટે તેમાં આત્મસાત્ કરવાને સહનશક્તિ-આત્મબળને પ્રેરિત કરતાં સ્તુતિઓને લક્ષ્ય કરીને પોતાના આનંદ પ્રવાહને વહાવનાર આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થાય છે; અને વર-શ્રેષ્ઠ રૂપમાં સ્વરૂપ દર્શન મોક્ષેશ્વર્ય આત્મપ્રસાદને પ્રદાન કરે છે, કામ, ક્રોધ આદિનો નાશ કરીને જીવનને શોષનારા દોષોને દૂર કરે છે. (૮)

૫૪૧. અયા પવા પવસ્વૈના વસૂનિ માંશ્ચત્વ ઇન્દો સરસિ પ્ર ધન્વ ।

બ્રધ્નશ્ચિદ્યસ્ય વાતો ન જૂતિં પુરુમેધાશ્ચિત્તકવે નરં ધાત્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દો**-હે રસીલા શાન્ત પરમાત્મન્ ! તું **અયા પવા**-એ વહનારી ધારા દ્વારા **એના વસૂનિ પવસ્વ**-એ અધ્યાત્મધનોને પ્રવાહિત કર, તેથી **માંશ્ચત્વે સરસિ પ્રધન્વ**-મનનીય યાચનીય પ્રાપ્તીય સરોવરમાં પહોંચાડ **બ્રધ્ન:-ચિત્**-તું મહાન પણ **પુરુમેધા:-ચિત્**-અત્યંત સંગમનીય પણ છે **યસ્ય**-જે આપની **જૂતિમ્**-ગતિને **વાત:-ન**-વાત સમાન ગતિને **નરમ્**-અને તું નેતા પરમાત્માને **તકવે**-આત્મગતિ-મોક્ષ પ્રાપ્તિને માટે **ધાત્**-ઉપાસક આત્મા ધારણ કરે છે. (૯)

ભાવાર્થ : હે રસવાન શાન્ત પરમાત્મન્ ! તું એ વહનારી આનંદધારા દ્વારા એ સર્વ આત્મધનોને પ્રવાહિત કર, માનનીય અને પ્રાપ્તીય સરોવરમાં ઉપાસકને પહોંચાડ, તું મહાન પણ છે, અત્યંત સંગમનીય પણ છે, તારી ગતિ જે પ્રબળ વાયુની ગતિ સમાન છે, તેને તથા મુજ નેતા શાન્ત પરમાત્માને આત્મગતિ-મોક્ષ પ્રાપ્તિને માટે ઉપાસક ધારણ કરે છે. (૯)

૫૪૨. મહત્ત તત્ સૌમો મહિષશ્ચકારાપાં યદ્ગર્ભોઽવૃણીત દેવાન્ ।

અદધાદિન્દ્રે પવમાન ઓજોઽજનયત્ સૂર્યે જ્યોતિરિન્દુઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : **મહિષઃ સૌમ**-મહાન સૌમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને **તત્-મહત્-ચકાર**-તે મહત્વપૂર્ણ કાર્ય કરેલ છે **યત્-અપાં ગર્ભઃ**-જે વ્યાપનશીલ પરમાણુઓનો ગર્ભ-હિરણ્યગર્ભ અથવા ગર્ભરૂપ સમષ્ટિ સૃષ્ટિ છે-તેને વ્યક્ત કરેલ છે. **દેવાન્-અવૃણીત**-આરંભિક સૃષ્ટિના આદિ દેવો-અગ્નિ આદિ સાંકલ્પિક વૈદિક ઋષિઓને વેદ જ્ઞાન પ્રદાન કરાવીને-અપનાવ્યા **પવમાનઃ**-તે આનંદ ધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માને **ઇન્દ્રે-ઓજઃ**-અદધાત્-ઉપાસક આત્માની અંદર આત્મબળ-આત્મા અનુભૂતિ રૂપ જ્ઞાનને ધર્યુ-સ્થાપિત

૨૧૪

કર્તુ. **ઇન્દુ**:-શાન્ત દીપ્તિમાન પરમાત્માએ **સૂર્યે જ્યોતિઃ અજનયત્**-સૂર્ય પિંડમાં જ્યોતિને-પ્રકાશને ઉત્પન્ન કર્યો. (૧૦)

ભાવાર્થ : મહાન શાન્ત સ્વરૂપ અનંત પરમાત્માએ વ્યાપનશીલ પરમાણુઓમાં હિરણ્યગર્ભ સમષ્ટિ જગત જે અવ્યક્ત હતું તેને વ્યક્ત કરવાનું મહત્વપૂર્ણ કાર્ય કર્યું; પુનઃ આદિ સૃષ્ટિમાં અગ્નિ આદિ વૈદિક ઋષિઓને વેદજ્ઞાનનો પ્રકાશ આપીને અપનાવ્યા, આનંદ ધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માએ ઉપાસક આત્માની અંદર આત્મબળ-સ્વાનુભૂતિને જાગૃત કરી તથા સૂર્ય પિંડમાં જ્યોતિને ઉત્પન્ન કરી. (૧૦)

૫૪૩. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} અસર્જિ વક્વા રથ્યે યથાજૌ ધિયા મનોતા પ્રથમા મનીષા ।

^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} દશ સ્વસારો અધિ સાનો અવ્યે મૃજન્તિ વહ્નિ સદનેષ્વચ્છ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : **યથા**-જે વિધિથી-યથાવિધિ **રથ્યે-આજૌ**-રમણીય સુખ વિષયક મહાન પદમાં **વક્વા**-કલ્યાણવક્તા પરમાત્મા **અસર્જિ**-ધ્યાની ઉપાસક દ્વારા હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરવામાં આવે છે, તે **ધિયા**-ધ્યાન ક્રિયાથી પ્રેરિત **પ્રથમા મનોતા**-શ્રેષ્ઠ વાક્ સ્તુતિ તથા **મનીષા**-પ્રજ્ઞા અને **દશ સ્વસાર**:-દશ ઇન્દ્રિયો સંબંધી સુ-અસા-સારી રીતે પરમાત્માની તરફ ફેંકવા-પ્રેરિત કરનારી સંયત વૃત્તિઓ **અવ્યે સાનો**:-અધિ-યોગ ભૂમિમાં ઊંચા પદ પર **વહ્નિ**-ઉપાસકને વહનકર્તા-મોક્ષમાં લઈ જનાર પરમાત્માને **સદનેષુ**-હૃદય પ્રદેશોમાં **અચ્છ-મૃજન્તિ**-સમ્યક્ પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : જેથી રમણીય સુખવિષયક મહાન પદ-મોક્ષને માટે કલ્યાણવક્તા પરમાત્મા ધ્યાની ઉપાસકો દ્વારા હૃદય સાક્ષાત્ કરવામાં આવે છે, તે ધ્યાન ક્રિયાથી પ્રેરિત સ્તુતિ, પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિ અને દશેય ઇન્દ્રિયોની સંયત વૃત્તિઓ તે યોગ ભૂમિના ઊંચા પદ પર ઉપાસકોને વહનકર્તા-મોક્ષમાં લઈ જનાર પરમાત્માને હૃદય પ્રદેશોમાં સારી રીતે પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૧૧)

૫૪૪. ^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} અપામિવેદૂર્મયસ્તર્તુરાણાઃ પ્ર મનીષા ઈરતે સોમમચ્છ ।

^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} નમસ્યન્તીરુપ ચ યન્તિ સં ચાચ વિશન્ત્યુશતીરુશન્તમ્ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : **અપાં તર્તુરાણાઃ**-ઝમર્ય:-ઙવ-ઙત્-જળ સ્રોતોને શીઘ્ર લહેરાવતી, ઉછાળતી તરંગોની સમાન જ **મનીષા**:-ઉપાસકની પ્રજ્ઞાઓ-ધ્યાન વૃત્તિઓ **સોમમ્-અચ્છ**-પ્રાપ્તવ્ય શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માની તરફ **પ્ર-ઈરતે**-ઉપાસકને પ્રેરિત કરે છે, પુનઃ **ચ**-અને તે **નમસ્યન્તીઃ**-ઉપયન્તિ-નમીને પરમાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. **ઉશન્તીઃ**-**ઉશન્તમ્**-ચાહતી ચાહનારને-માં **સંવિશન્તિ**-સંવેશ કરે છે **ચ**-અને **આવિશન્તિ** **ચ**-આવિષ્ટ પણ થાય છે. (૧૨)

ભાવાર્થ : જળ સ્રોતોની શીઘ્ર ઉછાળતી તરંગોની સમાન ઉપાસકની ધ્યાન વૃત્તિઓ ઉપાસકને પરમાત્માની તરફ પ્રેરિત કરે છે, જે પરમાત્માની તરફ નમતી-નમીને તે ચાહનાર પરમાત્માને ચાહતી તેના સુધી

૨૧૫

પહોંચે છે અને તેમાં કાયમી આશ્રય પણ લઈ લે છે. (૧૨)

इति षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमोऽर्धः

૨૧૬

અથ ષષ્ઠઃ પ્રપાઠકઃ

દ્વિતીયોઽર્ધ

ખંડ-૮

૫૪૫. પુરોજિતી વૌ અન્ધસઃ સુતાય માદયિત્ત્વે ।

અપ શ્વાનં શ્નથિષ્ટન સઘાયો દીર્ઘજિહ્વયમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સઘાયઃ-હે ઉપાસક મિત્રો ! વઃ-તમે પુરોજિતી-પુરઃ-સંઘર્ષ સંગ્રામથી પૂર્વજ જિતીજય-અધિકાર જેનો છે તે પ્રથમથી સર્વ સ્વામી અન્ધસઃ-અધ્યાનીય શાન્ત પરમાત્માના માદયિત્ત્વે સુતાય-હર્ષજનક નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્કાર કરવા યોગ્યને માટે દીર્ઘજિહ્વયમ્-આયુ-જીવવું જ રસ-ભોગ જેનું લક્ષ્ય છે એવા શ્વાનમ્-કૂતરાં સમાનને અપશ્નથિષ્ટન-નષ્ટ કરો. (૧)

ભાવાર્થ : ઉપાસક જનો ! તમે પ્રથમથી જ સંગ્રામની અપેક્ષા કરતાં સર્વના સ્વામી, સર્વવશી, સમગ્ર રૂપથી ધ્યાન કરવા યોગ્ય પરમાત્માના આનંદકારી સાક્ષાત્કારને માટે તમારી અંદરથી જીવવા માત્રને ભોગ બનાવનાર કૂતરાંની માફક કામભાવનો નાશ કરો. (૧)

૫૪૬. અયં પૂષા રયિર્ભગઃ સોમઃ પુનાનો અર્ષતિ ।

પતિર્વિશ્વસ્ય ભૂમનો વ્યઘ્યદ્રોદસી ઉભે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અયં સોમઃ-એ શાન્ત પરમાત્મા ઉભે રોદસી વ્યઘ્યત્-દુલોક અને પૃથિવીલોકની ઉપર નીચેની સીમાઓને પ્રસિદ્ધ કરે છે વિશ્વસ્ય-ભૂમનઃ પતિઃ-તેમાં થનાર જગતનો સ્વામી છે; તથા પૂષા પોષક-પાલક રયિઃ-રયિમાન્-ધનવાન-ભોગરૂપ ધનદાતા ભગઃ-ભજનીય-આશ્રયસ્થાન પુનાનઃ-અર્ષસિ-આત્માને નિર્મળ બનાવતો આવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : એ શાન્ત પરમાત્મા વિશ્વના દુલોક અને પૃથિવીલોક રૂપ સીમાઓને પ્રસિદ્ધ કરે છે. તેમાં રહેનાર જગતનો સ્વામી છે; તથા સર્વનો પોષક, યથાયોગ્ય રક્ષક છે. તે મોક્ષધામનો દાતા છે, આશ્રયસ્થાન અને પવિત્રકર્તા છે. (૨)

૫૪૭. સુતાસૌ મધુમત્તમાઃ સોમા ઇન્દ્રાય મન્દિનઃ ।

પવિત્રવન્તો અક્ષરન્દેવાન્ગચ્છન્તુ વૌ મદાઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સુતાસઃ-નિષ્પાદિત-સાક્ષાત્ કરેલ મધુમત્તમાઃ-અત્યંત મધુર મન્દિનઃ-હર્ષપૂર્ણ સોમાસઃ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઇન્દ્રાય-ઉપાસક આત્માને માટે પવિત્રવન્તઃ-હૃદયસ્થ પ્રાણાપાન વાળો અક્ષરન્-

૨૧૭

આનંદ ધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે, એ રીતે **વ:-**તારો **મદા:-**હર્ષ પ્રવાહ **દેવાન્ ગચ્છન્તુ-ઈન્દ્રિયોને** પ્રાપ્ત થાય. (૩)

ભાવાર્થ : સાક્ષાત્ કરેલ, અત્યંત મધુર, હર્ષપૂર્ણ, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકના આત્મા માટે હૃદયસ્થ પ્રાણાપાનવાળો આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે. એ રીતે પરમાત્મન્ ! તારો હર્ષ પ્રવાહ ઈન્દ્રિયોને પણ પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે. (૩)

૫૪૮. સૌમાઃ પવન્તે ઇન્દ્રવોઽસ્મભ્યં ગાતુવિત્તમાઃ ।

મિત્રાઃ સ્વાના અરેપસઃ સ્વાધ્યઃ સ્વર્વિદઃ ॥૪॥

પદાર્થ : **ગાતુવિત્તમાઃ-**ગમન-જ્ઞાનને અત્યંત પ્રાપ્ત કરાવનાર **અરેપસઃ-**અનવદ્ય વચનવાળા યથાર્થ વક્તા **સ્વાધ્યઃ-**સારી રીતે સમગ્રરૂપથી ધ્યાન કરવા યોગ્ય **સ્વર્વિદઃ-**સુખ-મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત કરાવનાર **મિત્રઃ-**પ્રેરક સ્નેહી **ઇન્દ્રવઃ-**અધ્યાત્મરસપૂર્ણ **સૌમાઃ-**શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **અસ્મમ્યમ્-**અમારે માટે **પવન્તે-**આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : અત્યંત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર, અયુક્તવચન રહિત, યથાર્થવક્તા, સમ્યક્ સર્વથા ધ્યાન કરવા યોગ્ય, મોક્ષ સુખ પ્રાપ્તક, પ્રેરક, સ્નેહી, અધ્યાત્મરસ ભરેલ પરમાત્મા અમારે માટે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

૫૪૯. અંભી નો વાજસાતમં રયિમર્ષ શતસ્પૃહમ્ ।

ઇન્દો સહસ્ત્રભર્ણસં તુવિદ્યુમ્નં વિભાસહમ્ ॥૫॥

પદાર્થ : **ઇન્દો-**હે અધ્યાત્મરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! તું **નઃ-**અમારા પ્રતિ **વાજસાતમમ્-**અત્યંત બળ સંભાજક, **શતસ્પૃહમ્-**અત્યંત સ્પૃહણીય, **સહસ્ત્રભર્ણસમ્-**બહુજ ભરણકર્તા, **તુવિદ્યુમ્નમ્-**બહુજ યશસ્કર, **વિભાસહમ્-**મોટા-મહાન પ્રકાશને પ્રસહનકર્તા-અકિંચિત્ કરનાર, **રયિમ્-**મોક્ષૈશ્વર્યને **અભિ-અર્ષ-**પ્રેરિત કર. (૫)

ભાવાર્થ : હે અધ્યાત્મરસની વર્ષા કરનાર પરમાત્મન્ ! તું અમારી તરફ અત્યંત બળસંભાજક, બહુજ ભરણકર્તા, બહુજ યશસ્કર, અતિ પ્રકાશકને પણ સહન કરનાર-સ્વાધીન રાખનાર મોક્ષ ઐશ્વર્યને પ્રેરિત કર. (૫)

૫૫૦. અંભી નવન્તે અદ્રુહઃ પ્રિયમિન્દ્રસ્ય કામ્યમ્ ।

વત્સં ન પૂર્વં આયુનિ જાતં રિહન્તિ માતરઃ ॥૬॥

પદાર્થ : **માતરઃ-**માતાઓ **જાતં વત્સં ન-**જેમ ઉત્પન્ન પુત્રને **પૂર્વે-આયુનિ-**પ્રથમ આયુમાં-બાળપણમાં **રિહન્તિ-**ચૂમે છે અથવા સ્નેહ સ્વાગત કરે છે, તેમ **ઇન્દ્રસ્ય-**ઈન્દ્રિયોના સ્વામી આત્માને **પ્રિયં કામ્યમ્-**

૨૧૮

પ્રિય કમનીય સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને **અદ્રુહ:**-તેનાથી દ્રોહ ન કરનાર પરન્તુ સ્નેહ કરનારા ઉપાસકજનો **અભિનવન્ત-**તેની તરફ અભિગમન કરે છે આકર્ષિત થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ માતાઓ ઉત્પન્ન પુત્રને બાળપણમાં ચૂમે છે અથવા સ્નેહ સ્વાગત કરે છે, તેમજ આત્માને પ્રિય કમનીય પરમાત્માને સ્નેહ કરનારા ઉપાસકજનો તેની તરફ આકર્ષિત થાય છે, આલિંગન કરે છે-ભેટે છે. (૬)

૫૫૧. આ હર્યતાય ધૃષ્ણવે ધનુષ્ટન્વન્તિ પૌંસ્યમ્ ।

શુક્રા વિ ચન્ત્યસુરાય નિર્ણજે વિપામગ્રે મહીયુવઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : વિપામ્ અગ્રે-મેધાવી જનોની આગળ રહેનાર, શુક્રા:-શુદ્ધ નિષ્પાપ મહીયુવ:-મહાન મોહ પદવીને ચાહનાર મુમુક્ષુજન ધૃષ્ણવે-પાપભાવને દૂર કરનાર, હર્યતાય-કમનીય પરમાત્માને માટે-તેનો આનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે પૌંસ્યં ધનુ:-આતન્વન્તિ-પૌરુષ-બળયુક્ત અસુરાય નિર્ણજે-પ્રાણદાતા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લાવનાર શાન્ત પરમાત્માને માટે વિચિન્તિ-વિશેષ યાચના પ્રાર્થના કરીએ છીએ. (૭)

ભાવાર્થ : મોક્ષ પદવીના મુમુક્ષુ ઉપાસકજનોના પાપભાવોને ધર્ષિ = નષ્ટ અર્થાત્ દૂર કરનાર, કમનીય, શાન્ત પરમાત્માની પ્રાપ્તિને માટે-તેનો આનંદ રસ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રણવ-‘ઓરમ્’ નામક બળવાન બલિષ્ઠ ધનુષ્યને-ઓમ્ જપને સમગ્રરૂપથી અર્થભાવનની સાથે ખેંચે છે. પ્રાણપ્રદ નિજ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લાવનાર પરમાત્માને માટે વિશેષ પ્રાર્થના કરીએ છીએ. (૭)

૫૫૨. પરિ ત્યં હર્યતં હરિં બભ્રું પુનન્તિ વારેણ ।

યો દેવાન્વિશ્વાં ઇત્પરિ મદેન સહ ગચ્છતિ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ત્યં હર્યતં હરિં બભ્રુમ્-તે કમનીય દુઃખાપહરણકર્તા સુખાહરણકર્તા સોમ-શાંત પરમાત્માને વારેણ પુનન્તિ-વરણ કરવાના સાધન મનથી સંસ્કૃત કરે છે ય:-કે જે મદેન સહ-આપણા હર્ષ-આનંદની સાથે વિશ્વાન્ દેવાન્-સર્વ ઈન્દ્રિયોને ઇત્-જ પરિગચ્છતિ-પરિપ્રાપ્ત થાય છે. (૮)

ભાવાર્થ : ઉપાસકજન એ કામના યોગ્ય દુઃખાપહરણકર્તા સુખાહરણકર્તા શાંત સ્વરૂપ પરમાત્માને વરણ સાધન-મનથી સંસ્કૃત કરતાં-નિશ્ચય કરીને સ્વીકારે છે. જે સમસ્ત ઈન્દ્રિયોને આપણા આનંદથી પરિપ્રાપ્ત થાય છે. (૮)

૫૫૩. પ્ર સુન્વાનાયાન્ધસો મર્તો ન વષ્ટ તદ્વચઃ ।

અપ શ્વાનમરાધસં હતા મર્ખં ન ભૃગવઃ ॥ ૯ ॥

૨૧૯

પદાર્થ : **અન્ધસઃ**-આધ્યાનીય-આરાધનીય શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને **પ્રસુન્વાનાય**-પ્રસિદ્ધ કરવા-સાક્ષાત્ કરનાર મુમુક્ષુના **તદ્વચઃ**-પરમાત્મા વિષયક વચન **મર્ત્તઃ**-જે મનુષ્ય ન વષ્ટ-ચાહતો નથી પરંતુ નિંદક નાસ્તિક ભાવથી અનાદર કરે છે. **અરાધસં-શ્વાનમ્-અપહત**-તે રાધના-ઉપાસના ન કરનાર પણ કૃતદ્ધન અથવા કૃતરાની સમાન કામ ભાવને નષ્ટ કરે **મર્ચઃ ન ભૃગવઃ**-જ્ઞાનાગ્નિથી જાજલ્યમાન આત્મા જેના છે એવા જ્ઞાનીજનો **મર્ચ**-જ્ઞાન રહિત ગતિ કર્મને જેમ દૂર કરે છે-તેમ કરે. (૯)

ભાવાર્થ : આધ્યાનીય-આરાધનીય શાન્ત પરમાત્માનો સાક્ષાત્ કરનાર મુમુક્ષુ ઉપાસકોના પરમાત્મા સંબંધી ઉપદેશને જે સાંભળવા ઇચ્છતો નથી, પરંતુ વિરોધ કરે છે, તે એવા નાસ્તિક અને કામી અથવા કામભાવને કૃતરાની માફક દૂર કરી દે. જેમ જ્ઞાનીજનો જ્ઞાનહીન કર્મને પોતાનાથી દૂર કરી દે છે. (૯)

ખંડ-૯

૫૫૪. અભિ પ્રિયાણિ પવતે ચનોહિતો નામાનિ યદ્ધો અધિ યેષુ વર્ધતે ।

આ સૂર્યસ્ય બૃહતો બૃહન્નધિ રથં વિષ્વઞ્ચમરુહદ્ વિચક્ષણઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **ચનઃ-હિતઃ**-અન્નો-ભોજ્ય પદાર્થોમાં નિતાન્ત હિતકર અથવા નિતાન્ત હિતકર ભોગવવા યોગ્ય મધુર પદાર્થ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા આધ્યાત્મિક અન્ન છે **પ્રિયાણિ નામાનિ-અભિ પવતે**-જે પોતાના **ઓઝમ્, ભૂ** આદિ પ્રિય નામોને લક્ષ્ય કરીને ઉપાસકની તરફ આનંદધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. 'નામ પદાર્થના સ્વરૂપને નમાવતા-જણાવનાર થાય છે.' (નિરુક્ત) **યેષુ યદ્ધોઃ-અધિવર્ધતે**-જે નામોમાં મહાગુણવાળા પરમાત્મા ઉપાસના દ્વારા પ્રવૃદ્ધ થાય છે-સાક્ષાત્ થાય છે **બૃહન્ વિચક્ષણઃ**-વિશેષ સાક્ષાત્ કરનાર જીવન્મુક્ત મહાન ઉપાસક **બૃહતઃ સૂર્યસ્ય**-મહાન પ્રકાશમાન અને સરણીય પ્રાપ્તવ્ય પરમાત્મામાં **વિશ્વઞ્ચં રથમ્**-સર્વત્ર વિદ્યમાન આનંદરસધામમાં **આસહત્**-આરોહણ કરે છે-અધિષ્ઠિત થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : ઉપાસકના હિતકર સેવનીય સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા છે, તે આધ્યાત્મિક અન્ન હોવાથી નિતાન્તર હિતકર છે, ભૌતિક અન્ન તો હિતકર અને અહિતકર પણ હોય છે, પરંતુ આધ્યાત્મિક અન્ન-પરમાત્મા તો અમૃત છે. જે પોતાના સ્વરૂપને ઉપાસકની તરફ નમાવનાર-સાક્ષાત્ કરાવનાર **ઓઝમ્, ભૂ** વગેરે નામો દ્વારા ઉપાસકને આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થાય છે, જેના નામોમાં મહાગુણવાન પરમાત્માનું સ્વરૂપ રહેલ છે, તેના અનુસાર સાક્ષાત્ થાય છે. તે મહાન પ્રકાશમાન પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પરમાત્મા મહાન વિશેષ દ્રષ્ટા જીવન્મુક્ત દ્વારા યથાર્થ સાક્ષાત્ થાય છે, સર્વગત આનંદરસધામમાં રહેલ છે. (૧)

૫૫૫. અચોદસો નો ધન્વન્તિવન્દવઃ પ્ર સ્વાનાસૌ બૃહદ્ દેવેષુ હરયઃ ।

વિ ચિદશ્નાના ઇષયો અરાતયોઽર્યો નઃ સન્તુ સનિષન્તુ નૌ ધિયઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **હરયઃ-ઇન્દવઃ**-દુઃખહર્તા, સુખકર્તા આનંદરસ પૂર્ણ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **અચોદસઃ**-સ્વેચ્છાથી પ્રેરિત કૃપાળુ બનીને **સ્વાનાસઃ**-નિષ્પન્ન સાક્ષાત્ થઈને **નઃ**-અમને મુમુક્ષુઓને **બૃહદ્દેવેષુ**-

૨૨૦

મહાન દેવો-જીવન્મુક્તોમાં પ્ર ધન્વન્તુ-પહોંચાડે-જીવન્મુક્ત બનાવે ચિત્-પરન્તુ ન:-અમારા અજ્ઞાના:- ભોગનારા ઇષય:-એષણાઓ ઇચ્છાભાવ અગતય:-સુખ ન આપનાર પણ દુઃખ દેનાર અર્ય:-અરિ-શત્રુરૂપ વિસન્તુ-વિગત બની જાય-દૂર થઈ જાય ન:-અમને ધિય:-ધ્યાન પ્રજ્ઞાઓ સનિષન્તુ-સંભજતી રહે-સમ્યક્ નિરંતર પ્રાપ્ત થતી રહે. (૨)

ભાવાર્થ : દુઃખહર્તા, સુખકર્તા, આનંદરસ ભરેલ સ્વેચ્છાથી પ્રેરિત કૃપાળુ પરમાત્મા સાક્ષાત્ થઈને અમને મુમુક્ષુ ઉપાસકોને શ્રેષ્ઠ દેવો-જીવન્મુક્તોમાં પહોંચાડી દે-જીવન મુક્ત બનાવી દે, પરંતુ અમારા ભોગનારા એષણાઓ-દુઃખ આપનાર ઇચ્છાભાવ અને દુઃખ આપનાર શત્રુજન દૂર થઈ જાય; અને અમને ધ્યાન પ્રજ્ઞાઓ સદા ભજતી રહે, નિરંતર ચાલતી રહે. (૨)

૫૫૬. एष प्र कोशे मधुमाँ अचिक्रददिन्द्रस्य वज्रो वपुषो वपुष्टमः ।
अभ्यू इतस्य सुदुघा घृतश्चुतो वाश्रा अर्षन्ति पयसा च धेनवः ॥ ३ ॥

પદાર્થ : એષ:-એ મધુમાન્-મધુમાન્-મધુર શાંતસ્વરૂપ પરમાત્મા કોશે-હૃદયકોષમાં પ્ર-અચિક્રદત્-પ્રકૃષ્ટ કથન-આંતરિક પ્રવચન કરે છે ઇન્દ્રસ્ય-ઉપાસક આત્માને વજ્ર:-પાપથી છોડાવનાર ઓજ છે વપુષ:-વપુષ્ટમ:-બીજ વાવનાર ઉત્પાદક આત્માનું પ્રશસ્ત બીજ વાવનાર ઉત્પાદક છે. વ્રહ્માસ્ય-તે અમૃત સ્વરૂપ પરમાત્માની સુદુઘ:-સારી રીતે દોહન યોગ્ય ઘૃતશ્ચુત:-તેજ યુવવાવાળી આનંદધારાઓ અર્ષિઅર્ષન્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે પયસા ચ વાશ્રા:-ધેનવ:-જેમ દૂગણી ગાયો ભાંભરતી, શબ્દ કરતી દૂધ આપવાના કારણથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : એ મધુર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા હૃદયકોષમાં પ્રવચન કરતાં પ્રાપ્ત થાય છે, ઉપાસકને પાપથી બચાવનાર ઓજ અધ્યાત્મ બળપ્રદ અને પિતાનો પણ પિતા પરમ પિતા છે. એ અમૃત સ્વરૂપની સારી રીતે દોહવાવાળી અમૃતધારાઓ તેજને યુવાવીને પ્રાપ્ત થાય છે, જેમ દૂધ આપવાના કારણે ભાંભરતી ગાયો પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

૫૫૭. प्रो अयासीदिन्दुरिन्द्रस्य निष्कृतं सखा सख्युर्न प्र मिनाति सङ्गिरम् ।
मर्येइव युवतिभिः समर्षति सोमः कलशे शतयामना पथा ॥ ४ ॥

પદાર્થ : ઇન્દુ:-સોમ:-રસવાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા સખા-સમાન ખ્યાન-સમાનધર્મી મિત્ર ઇન્દ્રસ્ય સખ્યુ:-સમાનધર્મી મિત્ર ઉપાસક આત્માનાં નિષ્કૃતમ્-સંસ્કૃત-વાસના રહિત અન્તઃકરણને ડ-અવશ્ય પ્ર-અયાસીત્-પ્રાપ્ત થાય છે સંગિરં-ન પ્રમિનાતિ-સંગવાળા સ્થાન-હૃદયનો નાશ કરતો નથી. પરન્તુ કલશે-તે કલકલ શબ્દ શયનવાળા સ્થાનમાં શતયામના પથા સમર્ષતિ-અત્યંત ગતિક્રમવાળા માર્ગથી પ્રાપ્ત થાય છે મર્યે:-ઇવ યુવતિભિઃ-જેમ ગૃહસ્થજન સહયોગિની મહિલાથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : રસીલા-રસવાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા આત્માના સમાનધર્મી મિત્ર આત્માનાં શુદ્ધ અન્તઃકરણમાં અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. તે સંગવાળા સ્થાન હૃદયનો નાશ કરતો નથી, પરન્તુ તે કલકલ

૨૨૧

શબ્દશયન સ્થાન હૃદયમાં અત્યંત ગતિક્રમવાળા માર્ગ-યોગાભ્યાસથી પ્રાપ્ત થાય છે; જેમ ગૃહસ્થજન સાથે રહેનારી મહિલાઓ-પત્ની, બેન, પુત્રીઓની સાથે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. (૪)

૫૫૮. ધર્તા દિવઃ પવતે કૃત્વ્યો રસો દક્ષો દેવાનામનુમાદ્યૌ નૃભિઃ ।

હરિઃ સૃજાનો અત્યો ન સત્ત્વભિર્વૃથા પાજાંસિ કૃણુષે નદીષ્વા ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હરિઃ-દુઃખહર્તા સુખદાતા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા દિવઃ-ધર્તા-અમૃતધામ મોક્ષના ધારક કૃત્વ્યઃ-ઉપાસના દ્વારા સાક્ષાત્ કર્તવ્ય રસઃ-ઉપાસકોના રસરૂપ દેવાનાં દક્ષઃ-મુમુક્ષુઓનો પ્રાણ છે. નૃભિઃ-જીવન્મુક્તો દ્વારા અનુમાદ્યઃ-અનુમોદનીય-અનુહર્ષિત કરવા યોગ્ય સત્ત્વભિઃ-સૃજાનઃ-આસ્તિકજનો દ્વારા હૃદયમાં સંસૃષ્ટ કરેલ-ઉપાસિત કરેલ અત્યઃ-નિ વૃથા પાજાંસિ-કૃણુષે-નિરંતર ગતિશીલ ઘોડાઓની સમાન સ્વભાવતઃ બળકારી કાર્ય સારી રીતે કરે છે. નદીષુ-આપવતે-સ્તુતિ શબ્દ કરનારી માનવ પ્રજાઓમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : દુઃખહર્તા, સુખદાતા, અમૃતધામના ધારક પરમાત્મા, ઉપાસના દ્વારા સાક્ષાત્કરણીય, રસરૂપ, પ્રાણસ્વરૂપ જીવન્મુક્તો દ્વારા અનુકર્ષણીય, આસ્તિકજનો દ્વારા હૃદયમાં સંસૃષ્ટ કરેલ, નિરંતર ગતિશીલ ઘોડાઓની સમાન સ્વાભાવિક બળકારી કાર્ય કરે છે, સ્તુતિ દ્વારા શબ્દ કરનારી માનવ પ્રજાઓમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

૫૫૯. વૃષા મતીનાં પવતે વિચક્ષણઃ સોમો અહ્નાં પ્રતરીતૌષસાં દિવઃ ।

પ્રાણા સિન્ધૂનાં કલશાં અચિક્રદદિન્દ્રસ્ય હાર્દ્યાવિશન્મનીષિભિઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : વિચક્ષણઃ સોમઃ-સર્વ દ્રષ્ટા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા મતીનાં વૃષા-અર્યના કરનારા ઉપાસકોનાં સુખવર્ષક અહ્નામ્-ઉષસાં દિવઃ-પ્રતરીતા-દિવસો સૂર્ય વેળાઓ સૂર્યોના પ્રવર્ધયિતા પ્રવર્તયિતા પવતે-પ્રાપ્ત થાય છે. સિન્ધૂનામ્-શરીરમાં સંયદમાન-વહેતી અથવા સ્રવણ કરતી અથવા સ્રવિત થતી શરીરને બાંધનારી નાડીઓના પ્રાણા-પ્રાણ પ્રકૃષ્ટ જીવનરસપ્રદાતા પરમાત્મા ઇન્દ્રસ્ય કલશાન્-અચિક્રદત્-આત્માના કલકલ શબ્દ શયન નાડી સંગમોની રચના માટે પ્રાપ્ત થાય છે. મનીષિભિઃ-બ્રહ્મજ્ઞાનીઓનાં હૃદિ-આવિશન્-હૃદયસ્થાનમાં આવિષ્ટ થઈ જાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : સર્વદ્રષ્ટા શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્મા સ્તુતિકર્તા ઉપાસકોના કામવર્ષક-કામના પૂરક છે. જીવનની પ્રભાત વેળાઓ, દિવસો, સૂર્યદર્શનને પ્રવૃદ્ધ કરનાર છે, શરીરમાં વૃદ્ધિકારક અને ચાલનારા શરીરને બાંધનારી પ્રાણનાડીઓના પ્રાણ સ્વરૂપ જીવનપ્રદ છે, આત્માને અધીન કલકલ શબ્દવાળા નાડી સંગમોને પ્રાપ્ત થયેલા મનસ્વી ઋષિઓનાં હૃદયમાં સદા સાક્ષાત્ રહે છે. (૬)

૨૨૨

૫૬૦. ત્રિરસ્મૈ સપ્ત ધેનવો દુદુહિરે સત્યામાશિરં પરમે વ્યોમનિ ।
ચત્વાર્યન્યા ભુવનાનિ નિર્ણજે ચારૂણિ ચક્રે યદૃતૈરવર્ધત ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : પરમે વ્યોમન્-શ્રેષ્ઠ હૃદય અવકાશમાં પ્રાપ્ત થવાને માટે અસ્મૈ-એ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને માટે સપ્ત ધેનવઃ-સાત ગાયત્રી આદિ છંદોમયી વાણીઓ ત્રિઃ-સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના ત્રણેયમાં આવૃત થઈને સત્યામ્-આશિરમ્-સત્ય આશ્રયરૂપ ચિત્તિ-આત્મશક્તિને દુદુહિરે દોહે છે-સમર્પિત કરે છે. ચત્વારિ-ચારૂણિ-અન્યા ભુવનાનિ-ચાર જ્ઞાનનાં સાધન-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર સુંદર જ્ઞાન સાધન અનનીય માનવ જીવનના ઉપયોગી ઈચ્છાદિ ભાવનાપૂર્ણ અન્તઃકરણને નિર્ણજે-શુદ્ધ કરવા-નિર્દોષ-ગુણયુક્ત કરવાને માટે ચક્રે-બનાવે છે યત્-જે ત્રજ્ઞૈઃ અવર્ધત-એ રીતે સદાયરણથી વધારે છે-સાક્ષાત્ થાય છે. (૭)

ભાવાર્થ : સત્વગુણપૂર્ણ હૃદયાવકાશમાં પ્રાપ્તિને શાંત સ્વરૂપ પરમાત્માને માટે સાત ગાયત્રી આદિ છંદોમય વાણીઓ, સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના ક્રમોમાં આવેલી ચિત્તિ શક્તિ-આત્માને સમર્પિત કરે છે; તથા ઈચ્છાદિ ભાવના પૂર્ણ અન્તઃકરણને શુદ્ધ કરે છે-ઉપાસકની અંદર સાક્ષાત્ થાય છે. (૭)

૫૬૧. ઇન્દ્રાય સોમ સુષુતઃ પરિ સ્ત્રવાપામીવા ભવતુ રક્ષસા સહ ।
મા તે રસસ્ય મત્સત દ્વયાવિનો દ્રવિણસ્વન્ત ઇહ સન્ત્વિન્દવઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ! તું ઇન્દ્રાય-આત્માને માટે સુષુતઃ-સારી રીતે નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્ બનીને પરિસ્ત્રવ-આનંદરૂપમાં સ્રવિત થા રક્ષસા સહ-અમીવા-અપભવતુ-મોહ, શોક, માનવદોષને સહિત રોગી કરનાર કામવાસના આદિ માનસ રોગ દૂર થાય તે રસસ્ય-તારા અધ્યાત્મરસના અંશના દ્વયાવિનઃ-બે વૃત્તિવાળાઓ અંદર જુદું અને બહાર જુદું એવા બે રૂપોવાળા કપટીજન મા મત્સત-આનંદ લઈ શકતા નથી, તેથી દ્વિધા ન રાખીએ-માયાવી, કપટી ન બનીએ ઇહ-ઇન્દવઃ-દ્રવિણસ્વન્તઃ સન્તુ-આ જીવનમાં રસવાન પરમાત્મા અધ્યાત્મબળવાળા અધ્યાત્મબળપ્રદ બને.

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ! તું ઉપાસક આત્માને માટે સાક્ષાત્ થઈને આનંદ રૂપમાં સ્રવિત થા, મોહ, શોક આદિ માનસદોષની સાથે રોગી બનાવનાર કામવાસના આદિ માનસરોગ દૂર થાય, તારા અધ્યાત્મરસના અંશ પણ અંદર જુદું, બહાર જુદું એવી દ્વિધાવૃત્તિવાળા માયાવી કપટીજન આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, તેથી અમે કપટ-છળ રહિત બનીને નિરંતર સાક્ષાત્ કરીએ. (૮)

૫૬૨. અસાવિ સોમો અરુષો વૃષા હરી રાજેવ દસ્મો અભિ ગા અચિક્રદત્ ।
પુનાનો વારમત્યેષ્યવ્યયં શ્યેનો ન યોનિં ઘૃતવન્તમાસદત્ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : સોમઃ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અસ્મઃ-આરોચમાન-પ્રકાશમાન રૂપમાં અસાવિ-સાક્ષાત્ થયેલ વૃષા હરિઃ-કામનાવર્ષક, દુઃખહર્તા, સુખદાતા રાજા-ઇવ-દસ્મઃ-રાજાની સમાન દર્શનીય ગાઃ-અભિ-

૨૨૩

અચિક્રદત્-સ્તુતિઓને લક્ષ્ય કરીને-સ્તુતિઓ અનુસાર પ્રવચન કરે છે **પુનાન:-અવ્યયં વારમ્-અત્યેષિ-** સ્તુતિઓ દ્વારા પ્રેરિત થયેલ આત્માનાં રક્ષણરૂપ આવરક શરીરને પાર કરીને-ટપીને અંદર આત્મામાં પ્રાપ્ત થાય છે **શ્યેન:-ન ઘૃતવન્તં યોનિમ્-આસદત્**-પ્રશંસનીય ગતિવાળા **બાજ-બાજ** પક્ષીની સમાન તેજોયુક્ત-આત્માવાળા-આત્મગૃહ હૃદયને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. (૯)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પ્રકાશમાન, કામનાઓની વર્ષા કરનાર, દુઃખહર્તા, સુખદાતાના રૂપમાં સાક્ષાત્ થાય છે, રાજાની સમાન દર્શનીય છે, સ્તુતિઓની અનુસાર પ્રવચન કરે છે, સ્તુતિઓ દ્વારા પ્રેરિત થઈને શરીર આવરકને પાર કરીને અંદર આત્મામાં પ્રાપ્ત થાય છે, આ રીતે પ્રશંસનીય ગતિવાળા બાજ પક્ષીની સમાન આત્માથી યુક્ત હૃદય પ્રદેશમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૯)

૫૬૩. પ્ર દેવમચ્છા મધુમન્ત ઇન્દવોઽસિષ્યદન્ત ગાવ આ ન ધેનવઃ ।

બર્હિષદો વચનાવન્ત ઋધભિઃ પરિસ્તુતમુસ્ત્રિયા નિર્ણિજં ધિરે ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : **મધુમન્તઃ ઇન્દવઃ**-મધુર રસયુક્ત, આનંદસ્વરૂપ પરમાત્મા **દેવમ્-અચ્છા**-ઈન્દ્રિય દેવોના અધિરાજ ઈન્દ્ર-આત્માને લક્ષ્ય કરીને અથવા મનને લક્ષ્ય કરીને **પ્ર-આ-અસિષ્યદન્તઃ**-પ્રકૃષ્ટ અને સમગ્ર પૂર્ણ રૂપથી સ્તવિત થાય છે **ધેનવઃ-ગાવઃ**-ન-દુઝણી ગાયોની સમાન, જેમ ગાયો વાછરડાઓને લક્ષ્ય કરીને દૂધ રૂપ સ્વરસ સ્તવિત કરે છે અને જ્યારે **બર્હિષદઃ-વચનવન્તઃ**-હૃદયાવકાશમાં પ્રાપ્ત થઈને પ્રવચન કરતા રહે છે, ત્યારે **ઋષિભિઃ-ગાયો** જેમ દુગ્ધાધાર સ્થળોથી તથા **પરિસ્તુતં નિર્ણિજં ધિરે**-ધારા રૂપમાં સ્તવિત શુદ્ધ દૂધને ધારણ કરે છે, તે પણ એમ શુદ્ધ આનંદરસને ધારણ કરે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : મધુર રસયુક્ત, આનંદસ્વરૂપ પરમાત્મા મન અથવા આત્માને લક્ષ્ય કરીને પ્રબળ અને સમગ્ર પૂર્ણરૂપથી સ્તવિત થાય છે, હૃદયાવકાશમાં બિરાજમાન થઈને, પ્રવચન પ્રપૂર્ણ બનીને પ્રવચનામૃત પ્રદાન કરે છે. દુઝણી ગાયોની સમાન, જેમ ગાયોની ગમાણ-ગોશાળામાં વાછરડાઓ પ્રત્યે નિર્મળ દૂધને આંચળોથી ગાયો સ્તવિત કરે છે. (૧૦)

૫૬૪. અઙ્ગતે વ્યઙ્ગતે સમઙ્ગતે ક્રતું રિહન્તિ મધ્વાભ્યઙ્ગતે ।

સિન્ધોરુચ્છ્વાસે પતયન્તમુક્ષણં હિરણ્યપાવાઃ પશુમપ્સુ ગૃભ્ણતે ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : **હિરણ્યપાવાઃ**-આત્મભાવથી પહોંચવા પ્રાપ્ત કરનાર ઉપાસકજન **ક્રતુમ્**-પ્રશસ્ત કર્મ પ્રજ્ઞાન વાળા તથા પ્રશસ્ત યજ્ઞ-અધ્યાત્મયજ્ઞના આધાર સોમ-શાન્ત પરમાત્માને **અઙ્ગતે**-મનમાં નિશ્ચિત કરે છે **વ્યઙ્ગતે**-નિદિધ્યાસિત કરે છે **સમઙ્ગતે**-સાક્ષાત્ કરે છે **મધ્વા-અભ્યઙ્ગતે**-આત્મસમર્પણથી અભિમુખ કરે છે **સિન્ધો**-સ્પંદનશીલ પ્રાણવાન હૃદયના **રુચ્છ્વાસે**-ઉચ્છ્વાસ સ્થાન-અવકાશમાં **પતન્તમ્**-પ્રાપ્ત થઈને **ઉક્ષણમ્**-અમૃતરસ સિંચનાર, **પશુમ્**-સર્વદેષ્ટા પરમાત્માને **અપ્સુ ગૃભ્ણતે**-શ્રદ્ધા ભાવોમાં ગ્રહણ કરે છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : આત્મભાવમાં પહોંચનાર ઉપાસકજન પ્રશસ્તકર્મ, પ્રજ્ઞાનના ભંડાર અને અધ્યાત્મયજ્ઞના

૨૨૪

આધાર શાન્ત પરમાત્માનું મનન, નિદિધ્યાસન અને સાક્ષાત્કાર કરે છે; તથા આત્મસમર્પણથી તેને પોતાની તરફ આકર્ષિત કરે છે. પોતાના આત્માથી સમ્પૂર્ણ કરીને તેનો અમૃતરસ લે છે. હૃદયને (સિંચનારને) આત્મભાવોથી શ્રદ્ધા કરે છે. (૧૧)

૫૬૫. પવિત્રં તે વિતતં બ્રહ્મણસ્પતે પ્રભુર્ગાત્રાણિ પર્યેષિ વિશ્વતઃ ।

અતપ્તતનૂર્ન તદામો અશ્નુતે શૃતાસ ઇદ્ વહન્તઃ સં તદાશત ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : બ્રહ્મણસ્પતે-હે અમૃત આનંદના સ્વામિન્ ! પરમાત્મન્ ! તે-તારો પવિત્રમ્-પવિત્ર કરનારો આનંદરસ વિતતમ્-ઉપાસકની અંદર વ્યાપી રહ્યો છે પ્રભુઃ-પ્રભાવકારી બનીને ગાત્રાણિ સર્વતઃ પર્યેષિ-ઉપાસકના અંગોમાં સર્વત્ર પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે. અતપ્તતનૂઃ-અસંયત દેહવાળા આમઃ-કાયો-માનસરોગી તત્-ન-અશ્નુતે-તે અમૃત આનંદરસને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી શ્રુતાસઃ-ઇત્ વહન્તઃ-પાકો-સંયમીજન જ વહન કરતાં તત્ સમાશત-તેને સારી રીતે ભોગવે છે. (૧૨)

ભાવાર્થ : હે અમૃતાનંદ રસના સ્વામી પરમાત્મદેવ ! તારો પવિત્ર-નિર્દોષ કરનાર અમૃતાનંદરસ ઉપાસકની અંદર વ્યાપે છે, એ રીતે તું પ્રભાવકારી બનીને ઉપાસકની અંદર મન આદિ અંગોમાં પરિપ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે, અસંયમી માનસરોગી કાયો મનુષ્ય તારા અમૃતાનંદરસને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, પરંતુ પાકો સંયમીજન જ વહન કરતાં તેને સારી રીતે ભોગવી શકે છે. (૧૨)

ખંડ-૧૦

૫૬૬. ઇન્દ્રમચ્છ સુતા ઇમે વૃષણં યન્તુ હરયઃ ।

શ્રુષ્ટે જાતાસ ઇન્દવઃ સ્વર્વિદઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇમે-એ સુતાઃ-નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્ થયેલ હરયઃ-દુઃખહર્તા સુખદાતા શ્રુષ્ટે જાતાસઃ-સ્વર્વિદઃ-ઇન્દવઃ-આશુ-શીઘ્ર વ્યાપ્તિને માટે આર્દ્રરસ ભરેલ મોક્ષાનુભવ કરાવનાર રસવાન સોમ પરમાત્મા વૃષણમ્-ઇન્દ્રમ્-અચ્છ યન્તુ-સ્તુતિવર્ષક આત્માની તરફ પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : એ સાક્ષાત્ થયેલ દુઃખહર્તા, સુખદાતા, મોક્ષનો અનુભવ કરાવનાર, રસવાન પરમાત્મા સ્તુતિ વર્ષાવનાર ઉપાસક આત્માની તરફ સારી રીતે શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

૫૬૭. પ્ર ધન્વા સોમ જાગૃવિરિન્દ્રાયેન્દૌ પરિ સ્ત્રવ ।

દ્યુમન્તં શુષ્મમા ભર સ્વર્વિદમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો સોમ-હે રસવાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું પ્રધન્વ-પ્રાપ્ત થા જાગૃવિઃ-જગાડનાર-ચેતન કરનાર-બુદ્ધિનો વિકાસ કરાવનાર છે. ઇન્દાય-આત્માને માટે પરિસ્ત્રવ-અમૃતરૂપમાં પરિ સ્રવિત

૨૨૫

થા **સ્વર્વિદમ્**-મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર **દ્યુમન્તમ્**-તેજસ્વી **શુષ્મમ્**-આશ્રય-બળને અમારી અંદર ભરી દે. (૨)

ભાવાર્થ : હે આનંદરસ ભરેલ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તું પ્રાપ્ત થા તથા ચેતન કરનાર ઉપાસક આત્માને માટે અમૃતરૂપમાં સ્રવિત થા. મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર તેજસ્વી બળને અમારી અંદર પૂર્ણરૂપથી ભરી દે. (૨)

૫૬૮. સઘ્રાય આ નિ ષીદત પુનાનાય પ્ર ગાયત ।

શિશું ન યજ્ઞૈઃ પરિ ભૂષત શ્રિયે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **સઘ્રાય**:-હે સમાનનામ-સમાનધર્મી ઉપાસકજનો ! **આનિષીદત**-સમગ્ર રૂપથી સુખાસન પર બેસો **પુનાનાય**-જીવનને પવિત્ર-શુદ્ધ કરનાર સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને માટે **પ્રગાયત**-પ્રકૃષ્ટ ગાન-સ્તવન કરો **શ્રિયે** પોતાના કલ્યાણને માટે **શિશું ન યજ્ઞૈઃ પરિભૂષત**-પ્રશંસનીય-સુશોભિત બાળકની સમાન સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને અધ્યાત્મયજ્ઞો-સંગતિકરણોથી સર્વ તરફ ભૂષિત સન્માનિત કરો. (૩)

ભાવાર્થ : હે સમાનધર્મી ઉપાસકજનો ! સમગ્ર રૂપથી સુખાસન પર બેસો. તે પવિત્ર કરનાર પરમાત્માને માટે પોતાના કલ્યાણને માટે શ્રેષ્ઠ સ્તવન કરો. પ્રશંસનીય બાળકની સમાન સંગતિકરણોથી પરિભૂષિત-સુશોભિત કરો-સન્માનિત કરો. (૬)

૫૬૯. તં વઃ સઘ્રાયો મદાય પુનાનમભિ ગાયત ।

શિશું ન હવ્યૈઃ સ્વદયન્ત ગૂર્તિભિઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **સઘ્રાય**:-હે સમાનનામ સમાનધર્મી ઉપાસકો ! **વઃ-મદાય**-તમારા-પોતાના હર્ષ-આનંદને માટે **તં પુનાનમ્**-તે નિર્મળ કરનારને અભિગાયત-લક્ષ્ય કરીને ગાઓ **શિશું ન હવ્યૈઃ સ્વદયન્ત**-જેમ બાળકને આહારના ભોજનનો સ્વાદ ચખાડો છો, તેમ **ગૂર્તિભિઃ**-અર્ચનાઓથી-સ્તુતિઓથી અર્ચિત કરો-સ્વાદ ચખાડો. (૪)

ભાવાર્થ : હે સમાનધર્મી ઉપાસકજનો ! પોતાના આનંદની પ્રાપ્તિને માટે તે પવિત્ર કરનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માના ગુણગાન ગાઓ અને તેને સ્તુતિઓ દ્વારા અર્ચિત કરો. જેમ અનેક ભોજન પદાર્થોથી બાળકને સ્વાદ ચખાડો છો, તેમ તે પરમાત્માને પોતાની તરફ આકર્ષિત કરો. (૪)

૫૭૦. પ્રાણા શિશુર્મહીનાં હિન્વન્નૃતસ્ય દીધિતિમ્ ।

વિશ્વા પરિ પ્રિયા ભુવદધ દ્વિતા ॥ ૫ ॥

૨૨૬

પદાર્થ : મહીનાં શિશુઃ પ્રાણા-સ્તુતિઓના પ્રશંસનીય અથવા બાળક સમાન પ્રાણરૂપ સોમ ગ્રહસ્ય દીર્ઘિતિં હિન્વાનઃ-અમૃત-મોક્ષની દીપ્ત ચમકને પ્રેરિત કરવાને માટે વિશ્વા પ્રિયા-અધ દ્વિતા-સર્વ પ્રિય સમાન ધર્મી ચેતન અધ-અનન્તર અપ્રિય-અસમાન ધર્મી જડ એ પ્રકારે બે વિભાગોને અથવા સર્વ પ્રિય-સુખો અને અપ્રિય-દુઃખોને પરિભુવત્-અધિકૃત કરે છે.-વ્યાપ્ત કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : સ્તુતિઓ દ્વારા પ્રશંસનીય શિશુ સમાન સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માએ અમૃતરૂપ મોક્ષની જ્યોતિની ઝળક-ચમકને પ્રેરિત કરવા માટે સર્વ ચેતનો અને જડોને કર્મફળ રૂપ સુખો અને દુઃખો પર અધિકાર રાખેલ છે. તેથી તેની સ્તુતિ કરવી જોઈએ. (૫)

૫૭૧. પવસ્વ દેવવીતયે ઇન્દો ધારાભિરોજસા ।

આ કલશં મધુમાન્ત્સોમ નઃ સદઃ ॥૬॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આનંદ રસયુક્ત સોમ-શાન્ત પરમાત્માનું ! તું ઓજસા-વેગ બળની સાથે ધારાભિઃ-આનંદધારાઓથી દેવવીતયે-મુમુક્ષુના આત્મપાનને માટે પવસ્વ-તે ચલ મધુમાન્-મધુરતાવાળો તું નઃ-અમારા કલશમ્-આસદઃ-કલકલ શબ્દના શયનસ્થાન હૃદયમાં બિરાજમાન થા. (૬)

ભાવાર્થ : હે આનંદરસવાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માનું ! તું વેગની સાથે, તારી આનંદધારાઓ દ્વારા મુમુક્ષુજનોના અમરપાનને માટે પ્રવાહિત થાય છે. તું મધુરરૂપ અમારા હૃદયગૃહમાં પ્રાપ્ત થતો રહે. (૬)

૫૭૨. સોમઃ પુનાન ઋર્મિણાવ્યં વારં વિ ધાવતિ ।

અગ્રે વાચઃ પવમાનઃ કનિક્રદત્ ॥૭॥

પદાર્થ : પુનાનઃ સોમઃ-અધ્યેષ્યમાણ-મનન નિદિધ્યાસનમાં આવેલ શાંત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઋર્મિણા-વિભુગતિ તરંગથી અવ્યં વાચ્-રક્ષણીય અને વરણ કરવા-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય આત્માને વિ ધાવતિ-વિશેષ રૂપે સાક્ષાત્-પ્રાપ્ત થાય છે વાચા-અગ્રે-સ્તુતિની આગળ-આગળ સ્તુતિની સાથે પવમાનઃ કનિક્રદત્-આનંદધારામાં આવતો પરમાત્મા અત્યન્ત સંવાદ કરે છે. (૭)

ભાવાર્થ : આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર શાંત સ્વરૂપ પરમાત્મા મનન, નિદિધ્યાસનમાં આવતાં સ્તુતિની સાથે જ વિભુગતિ તરંગથી વિશેષ રૂપથી સંવાદ કરતો આપણું રક્ષણીય સ્થળ આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. (૭)

૫૭૩. પ્ર પુનાનાય વેધસે સોમાય વચ ઉચ્યતે ।

ભૂતિં ન ભરા મતિભિર્જુજોષતે ॥૮॥

પદાર્થ : પુનાનાય-અધ્યેષ્યમાણ-વિવેચનમાં આવીને, વેધસે-વિધાતા વચ ઉચ્યતે-સ્તુતિ કરવામાં આવે છે. મતિભિઃ-સ્તુતિઓ દ્વારા પ્રજુજોષતે સોમાય-અત્યંત પરિતૃપ્ત કરતાં ઉપાસકને માટે ભૂતિં ન

૨૨૭

ભર-સ્તુતિઓના બદલામાં ભૂતિરૂપ-અધ્યાત્મ પુષ્ટિને જીવનમાં ભરી દે. (૮)

ભાવાર્થ : મનન-ચિંતન કરતાં વિધાતા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને માટે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે, તે સ્તુતિઓના બદલામાં અધ્યાત્મ પુષ્ટિ જીવનમાં ભરી દે. (૮)

૫૭૪. ગૌમન્ન ઇન્દૌ અશ્વવત્ સુતઃ સુદક્ષ ધનિવ ।

શુચિં ચ વર્ણમધિ ગોષુ ધારય ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : સુદક્ષ-ઇન્દો-હે શોભનબળ વાળા, આનંદ રસ ભરેલ પરમાત્મન્ ! તું સુતઃ-સાક્ષાત્ થઈને ન:-અમારી તરફ ગોમત્-પોતાના જ્ઞાનવાળા-જ્ઞાન સ્વરૂપને અશ્વવત્-વ્યાપનવાળા-વ્યાપન ધર્મને ધનિવ-પ્રેરિત કર તથા ગોષુ-સ્તુતિઓમાં શુચિં વર્ણમ્-પ્રકાશમાન વરણીય આનંદરૂપને ધારય-ધારણ કરાવ (૯)

ભાવાર્થ : પ્રશસ્ત બળવાન આનંદરસ પૂર્ણ પરમાત્મન્ ! તું સાક્ષાત્ થઈને જ્ઞાન સ્વરૂપ અને વ્યાપન ધર્મને અમારી તરફ પ્રેરિત કર; તથા અમારી સ્તુતિઓમાં તારા પ્રકાશમાન વરણીય આનંદને પણ વરરૂપમાં ધારણ કરાવ, અમારી સ્તુતિઓ ખાલી ન જાય-ખાલી જતી નથી, પરંતુ આનંદવર લઈને અવશ્ય આવે છે. (૯)

૫૭૫. અસ્મભ્યં ત્વા વસુવિદમભિ વાણીરનૂષત ।

ગોભિષ્ઠે વર્ણમભિ વાસયામસિ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : અસ્મભ્યમ્-અમારા માટે ત્વા વસુવિદમ્-તુજ અધ્યાત્મધન પ્રાપ્ત કરાવનાર પરમાત્માની વાણી:-અનૂષત-વાણીઓ સ્તુતિ કરે છે-પ્રશંસિત કરે છે ગોભિઃ-તે વર્ણમ્-વાણીઓ-સ્તુતિઓ દ્વારા તારા વરણીય સ્વરૂપને અભિવાસયામસિ-અમે આચ્છાદિત કરીએ છીએ-અપનાવીએ છીએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તુજ અધ્યાત્મધનને પ્રાપ્ત કરાવનારી અમારી વાણીઓ સ્તુતિ કરે છે-પ્રશંસિત કરે છે. અમે પણ તારા વરણીય સ્વરૂપ-આનંદરૂપને સ્તુતિઓ દ્વારા આચ્છાદિત કરીએ છીએ-અપનાવીએ છીએ. (૧૦)

૫૭૬. પવતે હર્યતો હરિરતિ હ્રાંસિ રંહ્યા ।

અમ્યર્ષ સ્તોતૃભ્યો વીરવદ્યશઃ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હર્યતઃ-હરિઃ-કમનીય-સુંદર દુઃખહર્તા સુખદાતા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા રંહ્યા-વેગરૂપ ગતિથી હ્રાંસિ-કુટિલવૃત્તો-પાપભાવો અતિ-પવતે અતિકાન્ત કરે છે-બહાર કાઢે છે સ્તોતૃભ્યઃ-ઉપાસકને માટે વીરવત્-યશઃ-અમ્યર્ષ-સ્વઆત્મ વીર્યવાન યશને પ્રેરિત કર.

ભાવાર્થ : કમનીય-સુંદર-પ્રિય, દુઃખનાશક, સુખપ્રદાતા, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા તીવ્રગતિથી કુટિલ વૃત્તો-પાપ સંકલ્પોને દૂર કરે છે; અને ઉપાસકોને માટે વીર્યવાન યશને પ્રેરિત કરે છે. (૧૧)

૨૨૮

૫૭૭. પરિ કોશં મધુશ્ચુતં સોમઃ પુનાનો અર્ષતિ ।

અભિ વાણીર્ઋષીણાં સમા નૂષત ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પુનાન:-અધ્યધ્માણ-મનન, નિદિધ્યાસનમાં આવતા મધુશ્ચુતં કોશમ્-બ્રહ્માનંદરૂપ મધનું ક્ષરણસ્થાન હૃદય કોષને પરિ-અર્ષતિ-પરિપ્રાપ્ત થાય છે, જેને ઋષીણાં સપ્ત વાણી:- મંત્ર દેષ્ટિઓના સાત ગાયત્રી છંદોથી યુક્ત વાણીઓ અભિ-અનૂષત-પ્રશંસિત કરે છે. (૧૨)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા મનન, નિદિધ્યાસનમાં આવીને બ્રહ્માનંદરસનાં સ્રવણ સ્થાન હૃદયકોષમાં પ્રાપ્ત થાય છે, જેને મંત્ર દેષ્ટિઓના ગાયત્રી આદિ સાત છંદોથી યુક્ત વાણીઓ પ્રશંસિત કરે છે. (૧૨)

ખંડ-૧૧

૫૭૮. પવસ્વ મધુમત્તમં ઇન્દ્રાય સોમ ક્રતુવિત્તમો મદઃ ।

મહિ દ્યુક્ષતમો મદઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મધુમત્તમઃ-અત્યંત મધુરતાયુક્ત થઈને ક્રતુવિત્તમઃ-અત્યંત કર્મજ્ઞાતા મદઃ-હર્ષાવનાર મહિ-મહાન્ દ્યુક્ષતમઃ-અત્યંત પ્રકાશમાન સ્થાનવાળા મદઃ-આનંદમય બનીને ઇન્દ્રાય-ઉપાસક આત્માને માટે પવસ્વ-મનન, નિદિધ્યાસનમાં આવ. (૧)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ઉપાસક આત્માને માટે અત્યંત મધુરતાવાળા, અત્યંત કર્મજ્ઞાતા, હર્ષાવનાર-આનંદદાયક, અત્યંત પ્રકાશ સ્થાનવાળા, મહાન્, આનંદપ્રદ બનીને નિદિધ્યાસનમાં આવ-સાક્ષાત્ થઈ જા. (૧)

૫૭૯. અભિ દ્યુમ્નં બૃહદ્દયશ ઇષસ્પતે દિદીહિ દેવ દેવયુમ્ ।

વિ કોશં મધ્યમં યુવ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇષસ્પતે દેવ-હે ઈચ્છા કામનાના પાલક-કામનાપૂરક શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મ દેવ ! તું બૃહદ્-દ્યુમ્નં યશઃ-ઊંચા-શ્રેષ્ઠ-નાશરહિત ધનને તથા શ્રેષ્ઠ-નાશરહિત અન્ન-અમૃત અન્ન મોક્ષભોગને દેવયુવમ્-અભિ-તુજ દેવની તરફ ગતિ કરનાર તરફ દિદીહિ-ઉપહાર આપી દે-પ્રસાદ રૂપમાં આપી દે મધ્યમં કોશમ્-અંદરના કોષ અર્થાત્ શરીર અને આત્માની મધ્યમાં રહેલ અન્તઃકરણ અર્થાત્ મનને વિયુવ-વિકસિત કર-ખોલી દે. (૧૨)

ભાવાર્થ : હે કામના પૂરક પરમાત્મન્ ! તારા તરફ ગતિ કરનારને પ્રત્યે તું નાશરહિત ધન-મોક્ષેશ્વર્ય અને અમૃતભોગ મોક્ષાનંદ પ્રદાન કરે છે તથા તેના મનને વિકસિત કરી દે છે. (૨)

૫૮૦. આ સોતા પરિ ષિઞ્વતાશ્વં ન સ્તોમમપ્તુરં રજસ્તુરમ્ ।

૨૨૯

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
વનપ્રક્ષમુદપ્રુતમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સ્તોમમ્-સ્તુતિયોગ્ય-ઉપાસનીય અપ્તુરમ્-પ્રાણને પ્રેરિત કરનાર રજસ્તુરમ્-જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રેરક વનપ્રક્ષમ્-વનનીય મોક્ષનો સંપર્ક કરાવનાર, ઉદપ્રુતમ્-આર્દ્ર આનંદરસના પ્રેરક અશ્વમ્-વ્યાપક, ન-વર્તમાન પરમાત્માને આસોત-હૃદયમાં પ્રકાશિત કરો પરિષિન્નત-આત્મામાં શ્રદ્ધાથી ધારણ કરો. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસકજનો ! તમે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, પ્રાણપ્રેરક, બળપ્રદ, જ્ઞાન જ્યોતિ પ્રસારક, મોક્ષથી સંપર્ક કરાવનાર, આનંદરસ પ્રવાહક, વ્યાપક પરમાત્માનો હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરો અને શ્રદ્ધાથી ધારણ કરો. (૩)

૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૫૮૧. એતમુ ત્વં મદચ્યુતં સહસ્રધારં વૃષભં દિવોદુહમ્ ।

૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
વિશ્વા વસૂનિ વિશ્રતમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : એતં ત્વમ્-તુ-આ તેજ મદચ્યુતમ્-હર્ષપ્રેરક, સહસ્રધારમ્-બહુજ સ્તુતિવાણીવાળા, વૃષભમ્-કામના વર્ષક, દિવઃ-દુહમ્-મોક્ષામૃતને દોહનાર તથા વિશ્વા વસૂનિ વિશ્રતમ્-સર્વ વસાવવાના સાધનોને ધારણ કરનાર પરમાત્માને શ્રદ્ધાથી હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરીએ અને ધારણ કરીએ. (૪)

ભાવાર્થ : અહો, આ તેજ હર્ષપ્રેરક, સ્તુતિ યોગ્ય, કામનાવર્ષક, મોક્ષામૃતને દોહનાર તથા નિવાસ સાધનોના ધારક પરમાત્માને અમે શ્રદ્ધાથી હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરીએ અને ધારણ કરીએ. (૪)

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૫૮૨. સં સુન્વે યો વસૂનો યો રાયમાનેતાં ય ઇડાનામ્ ।

૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
સોમો યઃ સુક્ષિતીનામ્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : યઃ-વસૂનામ્-જે નિવાસ સાધનોના યઃ-રાયમા-જે રમણીય ભોગોના યઃ-ઇડાનામ્-જે વાણીઓના યઃ-સુક્ષિતીનામ્-જે સુંદર આત્મભૂમિઓના આનેતા-સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત કરાવનાર છે સઃ-સોમઃ-તે શાન્તરૂપ પરમાત્માને સાક્ષાત્ કરી શકાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : શાન્તરૂપ પરમાત્મા અમારા સમસ્ત નિવાસ સાધનો શરીર, ઈન્દ્રિયો, રમણીય ભોગો, ઉત્તમ વાણીઓ અને શ્રેષ્ઠ આત્મભૂમિઓને પ્રાપ્ત કરાવનાર છે, તેનો સાક્ષાત્ કરવો જોઈએ. (૫)

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૫૮૩. ત્વં હ્યાઽઙ્ગ દૈવ્ય પવમાન જનિમાનિ દ્યુમત્તમઃ ।

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
અમૃતત્વાય ઘોષયન્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : અઙ્ગ પવમાન-હે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પ્રિય પરમાત્મન્ ! ત્વં હિ-તું જ દ્યુમત્તમઃ-

અત્યંત પ્રકાશમાન થઈને **દૈવ્યં જનિમાનિ**-દેવજનો મુમુક્ષુઓના **અમૃતત્વાય ઘોષયન્**-મોક્ષને ઘોષિત કરવા માટે સમગ્રરૂપથી નેતા બન. (૬)

ભાવાર્થ : આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મા અત્યંત દ્યુતિમાન-પ્રકાશમાન થઈને, મુમુક્ષુજનોને અમૃતત્વ પ્રાપ્તિની ઘોષણા કરતાં સમગ્રરૂપથી નેતા બનેલ છે. (૬)

૫૮૪. **एष स्य धारया सुतोऽव्या वारेभिः पवते मन्दिन्तमः ।**
क्रीडन्नूर्मिरपामिव ॥ ७ ॥

પદાર્થ : **एष**:-સ્ય:-જે તે **मन्दिन्तमः**:-અત્યંત સ્તુતિ યોગ્ય શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **सुतः**:-નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્ કરેલ **अव्या**:-અવિ-રક્ષણકારિણી અધ્યાત્મભૂમિના સૂક્ષ્મ તત્વો દ્વારા **पवते** આનંદધારામાં પ્રવાહિત થઈ રહ્યો છે **अपाम्-क्रीडन्-ऊर्मिः**:-ફવ-જળ સ્રોતાના તરંગની સમાન રમી રહ્યો છે. (૭)

ભાવાર્થ : જે તે અત્યંત સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા સાક્ષાત્ થઈને, રક્ષણ કરનારી યોગભૂમિના સૂક્ષ્મ તત્વો દ્વારા આનંદધારામાં જળ તરંગોમાં ખેલતો-રમતો પ્રવાહિત થઈ રહ્યો છે. (૭)

૫૮૫. **य उस्त्रिया अपि या अन्तरश्मनि निर्गा अकृन्तदोजसा ।**
अभि व्रजं तलिषे गव्यमश्व्यं वर्मीव धृष्णावा रुज ।
ओ३म् वर्मीव धृष्णावा रुज ॥ ८ ॥

પદાર્થ : **य**:-જે સોમ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **उस्त्रिया**:-કિરણોમાં-પ્રકાશ ધારાઓમાં **अपि या**:-અન્તરિક્ષમાં વિચરણ કરનારી દ્રવધારાઓમાં **अश्मनि-अन्तः**:-સ્થિર પૃથિવી સ્થાનોમાં **ओजसा**:-આત્મ પ્રભાવથી **गा**:-ગતિવિધિઓને **निः**:-અકૃન્તત્-નિષ્પાદિત કરે છે-પ્રકટ કરે છે. **धृष्णा**:-હે ધર્ષણશીલ **गव्यम्-अश्व्यं व्रजम् अभितलिषे**-અમારી ઈન્દ્રિયો સંબંધી તથા વ્યાપન ગતિવાળા મન સંબંધી વ્રજ-ગતિ સ્થાનને વિકસિત કરે છે. **वर्मी**-ફવ-**आरुज**-વિપરીત ઈન્દ્રિયવૃત્તિને તથા વિપરીત મનોવૃત્તિને કવચી-કવચધારીની સમાન નષ્ટ કરી દે. **ओ३म्**-હે ઓમ્ ઈષ્ટદેવ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ ધર્ષણશીલ પરમાત્મન્ ! તું વિપરીત ઈન્દ્રિયવૃત્તિ અને વિપરીત મનોવૃત્તિને નષ્ટ કરી દે. (૮)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા સૂર્યરશ્મિ સંબંધી દ્રવણશીલ તત્વોમાં અને પૃથિવી સંબંધી ધૃતિસ્તરોમાં પોતાની ગતિ વિધિઓને પ્રદર્શિત કરે છે અને તે તું પરમાત્મન્ ! અમારા ઈન્દ્રિય વિષયક ગતિ સ્થાન અને મન વિષયક વિચાર સંસ્થાનની વિપરીત સંકલ્પ વિકસિત અને ઉત્કૃષ્ટ કર. હે ધર્ષણશીલ પરમાત્મન્ ! (ધર્ષણ = પરાજય) કવચધારી રક્ષકની સમાન તારા બળથી નષ્ટ કરી દે.

હે **ओ३म्** સોમ પરમાત્મન્ ! તું અવશ્ય વિપરીત ભોગ અને વિપરીત સંકલ્પથી અમારી રક્ષા કર, અમને તારું શરણ પ્રદાન કર, અવશ્ય અમારો રક્ષક બન-બની જા. (૮)

२३१

इति पञ्चमः अध्यायः

इति पवमान काण्ड वा पर्व

इति षष्ठप्रपाठकस्य द्वितीयोऽर्धः

૨૩૨

અથ ષષ્ઠઃ અધ્યાયઃ

આરણ્ય પર્વ વા કાણ્ડ

ષષ્ઠ પ્રપાઠકસ્ય તૃતીયોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

૫૮૬. ઇન્દ્ર જ્યેષ્ઠ ન આ ભર ઓજિષ્ઠ પુપુરિ શ્રવઃ ।

યદિદૃક્ષેમ વજ્રહસ્ત રોદસી ઓભે સુશિપ્ર પપ્રાઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વજ્રહસ્ત-ઇન્દ્ર-હે ઓજરૂપ હસ્તવાળા-પાપહનન સાધનવાળા ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! ન:- અમારે માટે જ્યેષ્ઠમ્-સર્વ મહાન ઓજિષ્ઠમ્-અત્યંત આત્મબળયુક્ત-શ્રેષ્ઠ આધ્યાત્મિક શ્રવઃ-અને-આનંદભોગને આભર-આભરિત કર-પ્રદાન કર યત્-જેને દિદૃક્ષેમ-અમે ધારણ કરવા ચાહીએ છીએ સુશિપ્ર-હે વ્યાપન ગતિવાળા તું ઉભે રોદસી-દુલોક અને પૃથિવીલોક બન્નેને પપ્રાઃ-પોતાની વ્યાપકતાથી ધારણ કરેલ છે-ભરેલ છે, તેથી અમારી અંદર તારો આનંદભોગ ભરી દે. (૧)

ભાવાર્થ : હે ઓજરૂપ પાપહનન સાધનવાળા ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! તું અમારે માટે સર્વ મહાન-સર્વોત્તમ અત્યંત ઓજપૂર્ણ તૃપ્તિકારક આનંદભોગને પ્રદાન કર, જેને અમે ધારણ કરવા ચાહીએ છીએ.

હે સુંદર વ્યાપનગતિવાળા તું ઉપર નીચેના બન્ને દુલોક અને પૃથિવીલોકને પોતાની વ્યાપકતાથી પૂર્ણ કરી રહ્યો છે-ભરે છે, તેથી અમારી અંદર પણ શ્રેષ્ઠ આનંદભોગને ભરી દે. (૧)

૫૮૭. ઇન્દ્રો રાજા જગત્ચર્ષણીનામધિક્ષમા વિશ્વરૂપં યદસ્ય ।

તતો દદાતિ દાશુષે વસૂનિ ચોદદ્રાધ ઉપસ્તુતં ચિદર્વાક્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-પરમાત્મા જગતઃ-જંગમ-પશુ, પક્ષી, સરિસૃપનો ભોગદાતા ચર્ષણીનામ્-મનુષ્યોનો કર્મફળ વિધાતા મોક્ષપ્રદાતા રાજા-સ્વામી છે યત્-વિશ્વસ્ત્રમ્-અધિક્ષમા-જે પણ સર્વ રૂપવાળી વસ્તુ પૃથિવી પર છે અસ્ય-એ પરમાત્માની છે તતઃ-પુનઃ દાશુષે-દાતાને માટે વસૂનિ-દદાતિ-ધનોને આપે છે ઉપસ્તુતં-રાધઃ-ચિત્-પ્રાર્થિત ધનને પણ અર્વાક્ ચોદત્-પ્રાર્થીની તરફ પ્રેરિત કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા પશુ, પક્ષી આદિ સાધારણ પ્રાણીઓને ભોગ આપનાર, મનુષ્યોનો કર્મફળ વિધાતા અને મોક્ષ પ્રદાતા રાજા છે, સ્વામી છે. જે કંઈ આ વિસ્તૃત સૃષ્ટિમાં છે, તે સર્વ તેનું જ છે, તેને પોતાની સ્વામી બનાવી લેવાથી પ્રાર્થી દ્વારા પ્રાર્થિત ધન પ્રદાન કરે છે. (૨)

૨૩૩

૫૮૮. યસ્યેદમા રજોયુજસ્તુજે જને વનં સ્વઃ । ઇન્દ્રસ્ય રન્ત્યં બૃહત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યસ્ય રજોયુજઃ-ઇન્દ્રસ્ય-જે જ્યોતિર્મય ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માનું ઇદં વનં સ્વઃ-આ સાંસારિક સુખ તુજે જને-દાતા-આત્મસમર્પણકર્તાને માટે છે, તેના માટે, બૃહત્-રન્ત્યમ્-મહાન રમણીય મોક્ષાનંદ પણ છે. (૩)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય પોતાનું સમર્પણ જ્યોતિઃ સ્વરૂપ, ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની તરફ કરી દે છે, તે જેમ સમર્પણકર્તાને માટે સાંસારિક ભોગ-સુખ પણ છે અને મહાન રમણીય મોક્ષાનંદ પણ છે. (૩)

૫૮૯. ઉદુત્તમં વરુણ પાશમસ્મદવાધમં વિ મધ્યમં શ્રથાય ।

અથાદિત્ય વ્રતે વયં તવાનાગસો અદિતયે સ્યામ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : વરુણ-હે વરણ કરવાને યોગ્ય અને વરણ થવાવાળા પરમાત્મન્ ! તું અસ્મત્-અમારામાંથી ઉત્તમં પાશમ્-ઉચ્છ્રથય-પ્રમુખ કઠિન પાશ-બંધન અવિવેકકૃત કારણ શરીરરૂપ લોહબંધનને ઉખાડી નાખ-તોડી નાખ મધ્યમં-વિશ્રથય-મધ્યમ પાશ-વાસનાકૃત સૂક્ષ્મ શરીરરૂપ આવરણ બંધનને વિચ્છિન્ન કરી નાખ-ચીરી નાખ-ફાડી નાખ અધમમ્ અવ-નિકૃષ્ટ પાશ-ભોગકૃત સ્થૂળ શરીરરૂપ ગ્રંથિ બંધનને ઢીલું કરી નાખ-ખોલી-છોડી નાખ, અથ-પશ્ચાત્ વયમ્-અમે અનાગસઃ-પાપરહિત બનીને આદિત્ય-હે અદિતિ-અખંડ સુખ સંપત્તિ-મુક્તિના સ્વામિન્ ! તવ વ્રતે-તારા વરણ-ઉપાસનામાં અદિતયે-સ્યામ-અખંડ સુખ સંપત્તિ-મુક્તિને માટે બની જઈએ. (૪)

ભાવાર્થ : નિષ્પાપ બનીને પરમાત્માના સદ્વ્રત ધ્યાનોપાસનામાં વિદ્યમાન રહેવાથી ઉપાસકનાં ત્રણેય બંધનો-કારણ શરીર, સૂક્ષ્મ શરીર અને સ્થૂળ શરીરને પરમાત્મા દૂર કરી દે છે. પુનઃ ઉપાસક આત્મા અખંડ સુખ સંપત્તિ-મુક્તિને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. (૪)

૫૯૦. ત્વયા વયં પવમાનેન સોમ ભરે કૃતં વિ ચિનુયામ શશ્વત્ ।

તન્નો મિત્રો વરુણો મામહન્તામદિતિઃ સિન્ધુઃ પૃથિવી ઉત દ્યૌઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! વયમ્-અમે ત્વયા પવમાનેન-તારી આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનારની સાથે-સહાયથી ભરે-આ ધારણ કરેલ જીવનમાં શશ્વત્-કૃતમ્-સત્ કર્મ-શ્રેષ્ઠ કર્મને વિચિનુયામ-વિશેષરૂપથી અંદર ધારણ કરીએ-આચરણ કરીએ નઃ-તત્-અમારા એ સત્ કર્મને તારા રચેલા મિત્રઃ-સૂર્ય સ્વપ્રકાશ દ્વારા વરુણઃ-મેઘવૃષ્ટિ દ્વારા અદિતિઃ-અગ્નિ-તાપ દ્વારા સિન્ધુઃ-સ્યન્દનશીલ-વહેનાર જળ અન્ન દ્વારા પૃથિવી-ભૂમિ નિવાસ દ્વારા ઉત-અપિ-અને દ્યૌઃ-દ્યુલોક નક્ષત્રદર્શન-ગ્રહવિજ્ઞાન દ્વારા મામહન્તામ્-પ્રવૃદ્ધ કરીએ. અથવા તું સ્વયં મિત્રઃ-પ્રેરણા કરનાર વરુણઃ-વરણીય અદિતિઃ-અદીન શક્તિમાન સિન્ધુઃ-વ્યાપનશીલ પૃથિવી-પ્રથિત આધારરૂપ ઉત-અને દ્યૌઃ-પ્રકાશસ્વરૂપ બનીને મામહન્તામ્-

વૃદ્ધિ કરે. (૫)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તારી આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનારની સાથે અમે અમારા આ ધારણ કરેલ શરીરમાં શ્રેષ્ઠકર્મ ધારણ કરતા રહીએ, તું પણ મિત્ર આદિ સ્વરૂપોમાં વિદ્યમાન રહીને તેને વૃદ્ધિ કરતો રહે અને તારા રચેલા મિત્ર-સૂર્ય આદિ પણ તેની વૃદ્ધિ કરતા રહે. (૫)

૫૯૧. ^{૩ ૧ ૨૨} ^{૩ ૨૩ ૩ ૨} **इमं वृषणं कृणुतैकमिन्माम् ॥ ६ ॥**

પદાર્થ : હે વિશ્વેદેવો-પ્રાણો **इमं** મામ્-આ મને **उत**-પણ હાં ! **वृषणम्**-એકમ્-ઇત્ કૃણુત-સુખવર્ષક કેવળ સ્વસ્વરૂપમાં અવશ્ય કરી દો. (૬)

ભાવાર્થ : હે મારા પ્રાણો ! સુખોની પ્રાપ્તિને માટે હું પરાધીન ન બની રહું તથા એવા ઈન્દ્રિય સુખનું વ્યસન પણ ન રહે, જે મને કેવળ સુખ દૂર કરી નાખે, પરંતુ તે સુખ મારા ચેતન સ્વરૂપનું દાસ બની રહે, હું તેનો દાસ ન બનું, હાં, વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં આવીને જે પરમાત્માનો આનંદ છે, તેને જ તેના આધાર પર પોતાની અંદર સિંચતો રહું. (૬)

૫૯૨. ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **स न इन्द्राय यज्यवे वरुणाय मरुद्भ्यः । वरिवोवित् परिस्रव ॥ ७ ॥**

પદાર્થ : **स**-તે તું **वरिवोवित्**-અત્યંત અભીષ્ટરૂપ અમૃતધન મૌલૈશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! **मरुद्भ्यः**-પ્રાણોના **वरुणाय**-શરીર ધારણ સમયે વરનાર, **यज्यवे**-તેનું યજન કરનાર અધ્યાત્મયજ્ઞમાં જોડનાર-અપવર્ગ પ્રાપ્તિમાં દાન કરનાર, **इन्द्राय**-આત્માને માટે **परिस्रव**-પૂર્ણરૂપમાં અથવા મારી સર્વત્ર આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થાય. (૭)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અમૃતધન-મૌલૈશ્વર્યને અત્યંત પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા શરીર ધારણ માટે પ્રાણોને વરનાર, અધ્યાત્મયજ્ઞમાં તેનું યજન કરનાર, આત્માને માટે પરિપૂર્ણતાથી અથવા સર્વત્રથી આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૭)

૫૯૩. ^{૩ ૧ ૨૨ ૩૨૩} ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨} **एना विश्वान्यर्य आ द्युम्नानि मानुषाणाम् । सिषासन्तो वनामहे ॥ ८ ॥**

પદાર્થ : **मानुषाणाम्**-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! મનનશીલ જનોના **एनाविश्वानि** **द्युम्नानि**-એ સર્વ પ્રકારવાળા શોભનયજ્ઞ અન્ન ધનોને **सिषासन्तः**-સેવન કરતાં અમે **अर्यः**-તને સ્વામીને **वनामहे**-ચાહીએ છીએ. (૮)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! મનુષ્યોને હિતકર સર્વ પ્રશંસનીય યજ્ઞ, બળ ધનોનું અમે ઉપાસકો સેવન કરતાં તુજ સ્વામીને માગીએ છીએ-ચાહીએ છીએ. શ્રેષ્ઠ સાંસારિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પરમાત્માનો સંગ અને તેના આનંદની યાચના કરીએ છીએ. (૮)

૫૯૪. ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य पूर्व देवेभ्यो अमृतस्य नाम ।**

૨૩૫

૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
યો મા દદાતિ સં ઇદેવમાવદહમન્નમન્નમદન્તમદ્ધિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ત્રણસ્ય-વેદજ્ઞાનના પ્રથમજા:-પ્રથમ જનયિતા-આવિષ્કર્તા-પ્રકાશક દેવેભ્ય:-ઉત્કૃષ્ટ વિદ્વાનો માટે અમૃતસ્ય-મોક્ષ સુખના પૂર્વનામ-શાશ્વત નમાવનાર અહમ્-અસ્મિ-હું પરમાત્મા છું ય:-જે મા દદાતિ-મને સમર્પિત થાય છે સં: ઇત્-એવમ્-આવત્-તે જ હાં, મને ભેટે છે. અહમ્-અન્નમ્-કારણ કે હું તેનું અન્ન છું-અન્નરૂપ આત્મા-આધાર છું. અન્નમ્-અદન્તમ્-અન્નિઅન્નરૂપ તુજ ખાનારને હું ખાઉં છું, મારી અંદર ગ્રહણ કરું છું-સ્વીકાર કરું છું. કારણ કે તે મને અપનાવે છે, હું તેને અપનાવું છું. (૮)

ભાવાર્થ : વેદજ્ઞાનના પ્રથમ પ્રકાશક તથા જીવનુક્તોને માટે અમૃત મોક્ષાનંદને શાશ્વતિક નમાવનાર-કરાવનાર હું પરમાત્મા છું, જે મને પોતાનું સમર્પણ કરે છે, તે જ મને આલિંગન-ભેટે છે, તેનો હું અન્નરૂપ આત્મા આધાર છું, અન્નરૂપ મને ખાનારને હું ખાઉં છું-મારી અંદર સ્વીકાર કરું છું-અપનાવું છું. (૮)

ખંડ-૨

૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨
૫૧૫. ત્વમેતદધારયઃ કૃષ્ણાસુ રોહિણીષુ ચ પરુષ્ણીષુ રુશત્ પયઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! ત્વમ્-તું કૃષ્ણાસુ-કાળા રંગવાળી રસવાહિની નાડીઓમાં રોહિણીષુ-રક્તવાહિની નાડીઓમાં પરુષ્ણીષુ-જ્ઞાનવાહિની નાડીઓમાં એતત્-એ સ્થાત્-જવલિત-પ્રકાશમાન પયઃ-પ્રાણને અધારયઃ-ધારણ કરાવ. (૧)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા અમારા શરીરની રસવાહિની નાડીઓમાં, રક્તવાહિની નાડીઓમાં તથા જ્ઞાનવાહિની નાડીઓમાં એ અધ્યાત્મ પ્રેરક પ્રકાશમાન પ્રાણને ધારણ કરાવ, અધ્યાત્મ વિરોધી રસ, રક્ત અને જ્ઞાનનું વહન કરનાર ન બન, પરંતુ પ્રકાશમાન પ્રાણ તેમાં કાર્ય કરતો રહે. (૧)

૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨
૫૧૬. અસ્ત્રુચદુષસઃ પૃથ્વિરગ્રિય ઉક્ષા મિમેતિ ભુવનેષુ વાજયુઃ ।

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨
માયાવિનો મમિરે અસ્ય માયયા નૃચક્ષસઃ પિતરો ગર્ભમાદધુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ભુવનેષુ વાજયુઃ-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં ઉપાસકોને વાજ-અમૃત અન્નને ચાહનાર પૃથ્વિ:-પોતાની આનંદધારાઓથી ઉપાસકોને સ્પર્શ કરનાર શાન્ત પરમાત્મા અગ્રિય:-ઉક્ષા-શ્રેષ્ઠ કામના વર્ષક મિમેતિ-પ્રાપ્ત થાય છે ઉષસઃ-અસ્ત્રુચત્-ઉપાસકોમાં જ્ઞાન જ્યોતિને ચમકાવે છે અસ્ય માયયા-તેની પ્રજ્ઞાથી-સર્વજ્ઞતાથી માયાવિનઃ-મમિરે-ઉપાસક પ્રજ્ઞાવાન બની જાય છે. નૃચક્ષસઃ પિતરઃ-મનુષ્યો-શિષ્યો આદિને જ્ઞાન દૃષ્ટિ આપનારા ગુરુજનો તથા પુત્રોના પાલક વંશના પિતા આદિ ગર્ભમ્-આદધુઃ-સ્તુતિ યોગ્ય પરમાત્માનું અંદર આધાન-ધારણ કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પોતાની આનંદધારાઓથી અધ્યાત્મયજ્ઞોમાં ઉપાસકો માટે અમૃતભોગને ચાહનાર શ્રેષ્ઠ કામના-વર્ષક રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે; તથા ઉપાસકોની અંદર જ્ઞાન જ્યોતિઓને

ચમકાવે છે, પોતાની સર્વજ્ઞતાથી ઉપાસકોને પ્રજ્ઞાવાન બનાવે છે, એવા સ્તુતિયોગ્ય પરમાત્માને વિદ્વાન ગુરુજનો અને પિતૃજનો અંદર ધારણની પરંપરા શિષ્યો અને પુત્રોમાં ચલાવે છે-આગળ વધારે છે. (૨)

૫૯૭. ઇન્દ્ર ઇન્દ્ર્યોઃ સચા સમ્મિશ્લ આ વચોયુજા । ઇન્દ્રો વજ્રી હિરણ્યયઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા **વચોયુજાહર્યો**:-પોતાનાં વચન-આદેશ અથવા પ્રાર્થનાથી યુક્ત થનાર દુઃખહર્તા સુખદાતા બન્ને જ્યોતિ અને સ્નેહ અથવા કૃપા અને પ્રસાદ **સચા-આમિશ્લ**:-સમગ્રરૂપથી ઉપાસકોમાં મિશ્રણ કરાવનાર છે તથા **ઇન્દ્ર**:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા **વજ્રી હિરણ્યયઃ**:-ઓજસ્વી અને સુશોભન છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્માના આદેશથી અથવા ઉપાસકની પ્રાર્થનાથી યુક્ત થનાર, જ્યોતિ અને સ્નેહ અથવા કૃપા અને પ્રસાદને સાથે સમ્યક્ મિશ્રણ કરનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા છે; તથા તે પોતાનાં રૂપમાં ઓજસ્વી અને સુશોભન છે, તેની સ્તુતિ કરવી જોઈએ. (૩)

૫૯૮. ઇન્દ્ર વાજેષુ નોઽવ સહસ્રપ્રધનેષુ ચ । ઊગ્ર ઉગ્રાભિરૂતિભિઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**:-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા ! તું **ઊગ્ર**:-તેજસ્વી બનીને **ઊગ્રેભિઃ-ઉતિભિઃ**:-પોતાની તેજસ્વી રક્ષા વિધિઓ દ્વારા **વાજેષુ**:-ઈન્દ્ર્ય વિષયરૂપ સાધારણ સંઘર્ષ પ્રસંગોમાં **ચ**-અને **સહસ્ર-પ્રધનેષુ**:-અનેકવાર થનારા કામ આદિ સંબંધી માનસ સંગ્રામોમાં **નઃ-અવ**-અમારી રક્ષા કર. (૪)

ભાવાર્થ : નિશ્ચય તેજસ્વી પરમાત્મા પોતાની તેજસ્વી રક્ષા વિધિઓ દ્વારા ભોગ સંઘર્ષોમાં અને હજારોવાર-અસંખ્યવાર સંતાપ આપનાર કામ આદિ સંબંધી માનસ સંગ્રામોમાં અમારી રક્ષા કર્યા કરે છે, તેથી તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૪)

૫૯૯. પ્રથશ્ચ યસ્ય સપ્રથશ્ચ નામાનુષ્ટુભસ્ય હવિષો હવિર્યત્ ।

ધાતુર્દ્યુતાનાત્ સવિતુશ્ચ વિષ્ણો રથન્તરમા જભારા વસિષ્ઠઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **આનુષ્ટુભસ્ય**-અનુષ્ટુભ્-અનુક્રમથી કરેલ અર્ચન સ્તવન દ્વારા સિદ્ધ થનાર **ધાતુઃ**:-વિધાતા, **સવિતુઃ**:-પ્રેરક **વિષ્ણોઃ**:-વ્યાપક પરમાત્માના યત્-**હવિષઃ-હવિઃ**:-જો કે અનેક ઉપહારોમાં ઉપહાર રથન્તરમ્-અત્યંત રમણીય અથવા અત્યંત રસરૂપ અમૃતાનંદ છે **દ્યુતાનાત્**-પ્રકાશમય મોક્ષધામથી **વસિષ્ઠઃ**:-પરમાત્મામાં અત્યંત વસનાર ઉપાસક **આજહાર**-લઈ આવે છે **યસ્ય**-જે વસિષ્ઠ ઉપાસક આત્માના **પ્રથઃ-ચ સપ્રથઃ-ચ નામ**-પ્રથ = પ્રખ્યાત ગુણ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને સપ્રથ = પ્રખ્યાત સહકારી કર્મ, યત્ન અભ્યાસ નમાવનાર સાધન છે. (૫)

ભાવાર્થ : નિરંતર ઉપાસના, સ્તુતિથી સિદ્ધ-અનુભૂત-અનુકૂળ થનાર વિધાતા કર્મફળ પ્રદાતા, પ્રેરક,

૨૩૭

વિભુ પરમાત્માના જે ઉપહારોમાં શ્રેષ્ઠ ઉપહાર અત્યંત રમણીય અત્યંત રસરૂપ અમૃત આનંદ છે, તેને મોક્ષધામથી પરમાત્મામાં અત્યંત વસનાર ઉપાસક જ્ઞાનમય વૈરાગ્ય અને યોગરૂપ અભ્યાસ દ્વારા પોતાની અંદર લઈ આવે છે, એ બન્ને ઉપાસક તરફ નમાવવાના-ગુકાવવાના સાધનો છે. (૫)

૬૦૦. નિયુત્વાન્ વાયવા ગહાયં શુક્રો અયામિ તે । ગન્તાસિ સુન્વતો ગૃહમ્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : વાયો-હે અધ્યાત્મ જીવનપ્રદ પરમાત્મન્ ! તું નિયુત્વાન્-મુમુક્ષુજનોનો આધાર તથા સર્વેશ્વર બનીને આગહિ-આવ-પ્રાપ્ત થા તે-તારા માટે શુક્ર:-અયામિ-નિર્મળ ઉપાસનારસ મારા દ્વારા નિયત છે-સમર્પિત છે સુન્વત:-ગૃહં ગન્તાસિ-ઉપાસનારસનું નિષ્પાદન કરનાર ઉપાસકનાં હૃદયગૃહને પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : હે અધ્યાત્મ જીવનપ્રદ પરમાત્મન્ ! તું સર્વેશ્વર મુમુક્ષુજનોનો આધાર બનીને મારા હૃદયગૃહમાં આવ-આવી જા, તારા માટે ઉપાસનારસ સમર્પિત છે, તારે નિશ્ચિત આવવું જ પડશે. (૬)

૬૦૧. યજ્ઞાયથા અપૂર્વ્યં મઘવન્વૃત્રહત્યાય ।
તત્પૃથિવીમપ્રથયસ્તદસ્તઙ્ગ ઉતો દિવમ્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : અપૂર્વ્યં મઘવન્-પૂર્વવર્તી માતા-પિતા તથા કારણથી રહિત શાશ્વતિક પ્રશસ્ત જ્ઞાનધનવાળા પરમાત્મન્ ! વૃત્રહત્યાય-આત્મસ્વરૂપને આવૃત કરનાર અજ્ઞાન પાપને નષ્ટ કરવાને માટે યદ્-જ્યારે અજાયથા:-ઉપાસકની અંદર સાક્ષાત થાય છે તદ્-ત્યારે પૃથિવીમ્-ઉપાસકના પાર્થિવ દેહને અપ્રથય-પ્રખ્યાત કરે છે. તેજસ્વી બનાવે છે ઉત-ઉ-અને તદ્-ત્યારે દિવમ્-પ્રકાશમાન અમૃતધામ-મોક્ષધામને પણ તું અસ્તઙ્ગા:-સુરક્ષિત રાખે છે. (૭)

ભાવાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માનો કોઈ પૂર્વવર્તી વંશ્ય નથી અને તેનું કોઈ ઉપાદાન કારણ નથી. તે તો શાશ્વત તથા પ્રશસ્ત ધનવાળો છે, અજ્ઞાન-પાપને નષ્ટ કરવા માટે ઉપાસકની અંદર સાક્ષાત થઈ જાય છે. ભોગાશ્રય પાર્થિવ શરીરને તેજસ્વી બનાવી દે છે તથા અપવર્ગ આશ્રય અમૃતધામ-મોક્ષધામને પણ સુરક્ષિત કરી દે છે. (૭)

ખંડ-૩

૬૦૨. મયિ વર્ચો અથો યશોઽથો યજ્ઞસ્ય યત્પયઃ ।
પરમેષ્ઠી પ્રજાપતિર્દિવિ દ્યામિવ દૃંહતુ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : મયિ-મારામાં વર્ચ:-આત્મબળ અથ-ઉ-અને યશઃ-માનસ ઉત્કર્ષ અથ-ઉ-અને યજ્ઞસ્ય યત્-પયઃ-શ્રેષ્ઠકર્મ જે ઇન્દ્રિય સંયમ છે તેને પરમેષ્ઠી પ્રજાપતિ:-પરમ મોક્ષધામમાં સ્થિત મુક્ત પ્રજાના

પાલક સ્વામી પરમાત્મા દિવિ દ્યામ્-ઇવ દંહતુ-દ્યુમંડળમાં જ્યોતિની સમાન સ્થિર કરે. (૧)

ભાવાર્થ : મારામાં આત્મબળ, મારામાં માનસ ઉત્કર્ષ-પવિત્રભાવ, મારામાં ઔદ્રિયિક સંયમને, મોક્ષધામના અધિષ્ઠાતા, મુક્ત આત્માઓના રક્ષક, સ્વામી પરમાત્મા સ્થિર કરે. જેમ તેણે દ્યુમંડળમાં જ્યોતિને સ્થિર કરેલ છે, જેથી હું પોતાના આત્મા, મન અને ઇન્દ્રિયોને પરિષ્કૃત કરીને તે પરમાત્મા અને મોક્ષધામને પ્રાપ્ત કરી શકું. (૧)

૬૦૩. સં તે પયાંસિ સમુ યન્તુ વાજાઃ સં વૃષ્ણ્યાન્યભિમાતિષાહઃ ।

આપ્યાયમાનો અમૃતાય સોમ દિવિ શ્રવાંસ્યુત્તમાનિ ધિષ્વ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તે-અભિમાતિષાહઃ-તું પાપ ભાવનાઓ-કામ આદિને દબાવનાર-નષ્ટ કરનારના પયાંસિ-અમૃતાય સંયન્તુ-જ્ઞાનમય તેજ-તેજધારાઓ અમૃત-અમર થયેલા જીવન્મુક્તોને માટે સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય. વાજાઃ સમ્-ઉ-અમૃત અન્ન-અનશ્વરભોગ અવશ્ય સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય વૃષ્ણ્યાનિ સમ્-રેતઃ સામર્થ્ય પણ સંપ્રાપ્ત થાય તથા દિવિ-મોક્ષધામમાં ઉત્તમાનિ શ્રવાંસિ ધિષ્વ-ઉત્કૃષ્ટ શ્રવઃ-પ્રશંસનીય યશ-યશસ્વી પ્રવૃત્તિઓને ધારણ કરાવ. (૨)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું કામ આદિ પાપ ભાવનાઓને દબાવનાર-નષ્ટ કરનારના જ્ઞાનમય તેજ પ્રવાહ અમર યશને પ્રાપ્ત થયેલ જીવન્મુક્તોને સારી રીતે પ્રાપ્ત થા-થાય છે. અમૃતભોગ તથા મોક્ષધામમાં શ્રેષ્ઠ યશસ્વી પ્રવૃત્તિઓ પણ ધારણ કરાવ-કરાવે છે. (૨)

૬૦૪. ત્વમિમા ઓષધીઃ સોમ વિશ્વાસ્ત્વમપો અજનયસ્ત્વં ગાઃ ।

ત્વમાતનોરુર્વાંઙ્તરિક્ષં ત્વં જ્યોતિષા વિ તમો વવર્થ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું ઇમાઃ-વિશ્વાઃ-ઓષધીઃ-અજનયઃ-એ સમસ્ત ઔષધીઓ-તાપનાશક દ્રવ્યોને ઉત્પન્ન કરે છે. ત્વમ્-અપઃ-તું શાન્તિકારક જલોને ઉત્પન્ન કરે છે ત્વં ગાઃ-તું નિર્વાહનાં સાધનો ગાય આદિ પશુઓ તથા નિવાસનાં આશ્રય પૃથિવી પ્રદેશોને ઉત્પન્ન કરે છે ત્વમ્-ઉરુ-અન્તરિક્ષમ્-આત્મજોઃ-તું અવકાશપ્રદ મહાન ખુલ્લું આકાશને સમગ્રરૂપથી ફેલાવે છે. ત્વં જ્યોતિષા તમઃ-વિ વવર્થ-તું જ્યોતિ દ્વારા અજ્ઞાન અને અંધકારને દૂર કરે છે, હટાવે છે. (૩)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મહાન ઉપકારક છે, તારી અને પ્રજાઓના તાપ, ભૂખના હરણ માટે ઔષધીઓને, શાન્તિકારક જલોને, જીવન નિર્વાહક ગાયો, નિવાસ આશ્રયને માટે ભૂમિ પ્રદેશોને, અવકાશ દાન માટે ખુલ્લું આકાશને ઉત્પન્ન કરે છે; તથા અજ્ઞાન-અંધકારનાં નિવારણ માટે જ્યોતિને પ્રકટ કરે છે, ખરેખર તું સર્વથા ઉપાસનીય-સ્તુતિને યોગ્ય છે. (૩)

૬૦૫. અગ્નિમીડે પુરોહિતં યજ્ઞસ્ય દેવમૃત્વિજમ્ । હોતારં રત્નધાતમમ્ ॥ ૪ ॥

૨૩૯

પદાર્થ : યજ્ઞસ્ય-મહિમારૂપ સૃષ્ટિ યજ્ઞના પુરોહિતમ્-પૂર્વથી વિદ્યમાન રહેલ પોતાની અંદર ધારણકર્તા, દેવમ્-પ્રકાશક તથા મોક્ષપ્રદાતા, ઋત્વિજમ્-પ્રત્યેક ઋતુમાં જડ-જંગમ રચયિતા, હોતારમ્-હોમનાર યજમાન રૂપ, રત્નધાતમમ્-રમણીય પદાર્થોના અત્યંત ધારક, અગ્નિમ્-જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ અગ્રણી પરમાત્માની ઈંડે-સ્તુતિ કરું-સ્તુતિમાં લાવું. (૪)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા આ સૃષ્ટિનો એકલો જ પુરોહિત છે, સૃષ્ટિનાં પૂર્વે વિદ્યમાન રહીને તેને ધારણ કરી રહેલ છે, તે જ દેવ પણ છે, ભોગ અને મોક્ષ આપે છે, ઉપાસકની ઉપાસનારૂપ હવિને ગ્રહણ કરે છે. ઋત્વિક્ પણ છે, પ્રત્યેક ઋતુમાં અણુઓનો પરસ્પર સંયોગ કરીને રચયિતા છે. હોતા યજમાન પણ છે, પરિણામ અથવા રૂપાન્તર કરે છે. રત્નધાતમ-યજ્ઞમંડપ પણ છે, સર્વ રમણીય પદાર્થોનો આશ્રય છે અને અગ્નિ પણ છે, તેને અગ્ર પરિવર્તન કરનાર પણ તે જ છે. તે એવા ગુણોવાળા પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું. (૪)

૬૦૬. તે મન્વત પ્રથમં નામ ગોનાં ત્રિઃ સસ પરમં નામ જાનન્ ।

તા જાનતીરભ્યનૂષત ક્ષા આવિર્ભુવન્નરુણીર્યશસા ગાવઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : તે-હે અગ્ને જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માન્ ! તારા ગોનાં પ્રથમં નામ-વેદવાણીઓમાં કહેલ મુખ્ય નામ 'ઓઝમ્' ને મન્વત-માને છે પરમં નામ ત્રિઃ સસ-મુખ્ય નામથી પર-અન્તમાં બીજી કોટિનું ગૌણિક તથા કાર્મિક નામ એકવીસ છંદો ગાયત્રી આદિ છંદોયુક્ત મંત્રોમાં સવિતા, વિષ્ણુ આદિ નામ પણ જાનન્-જાણે છે જાનતીઃ-જાણનારી તા-ક્ષાઃ-તે તારા આશ્રયમાં-તારામાં જ નિવાસ કરનારી મનુષ્ય પ્રજાઓ અભ્યનૂષત-તારી સારી રીતે સ્તુતિ કરે છે આ રીતે તે ગાવઃ-સ્તુતિ કરનારી મનુષ્ય પ્રજાઓ યશસા-યશ દ્વારા અસ્થાનીઃ-આવિઃ-ભુવન્-તેજસ્વી પ્રસિદ્ધ બની જાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : હે જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માન્ ! વેદવાણીઓમાં કહેલ તારું મુખ્ય નામ 'ઓઝમ્' પછી દ્વિતીય કોટિમાં આવનાર ગાયત્રી આદિ એકવીસ છંદોવાળા મંત્રોમાં કહેલ સવિતા આદિ ગૌણિક-ગુણ અનુસાર અને કાર્મિક-કર્માનુસાર નામોને જાણનારી, તારા આશ્રયમાં નિવાસ કરીને મનુષ્ય પ્રજાઓ તારી સ્તુતિ કરે છે, ત્યારે યશોમય જીવનમાં પ્રસિદ્ધ બની જાય છે. (૫)

૬૦૭. સમન્યા યન્ત્યુપયન્ત્યન્યાઃ સમાનમૂર્વ નદ્યસ્પૃણન્તિ ।

તમૂ શુચિં શુચયો દીદિવાંસમપાન્નપાતમુપ યન્ત્યાપઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : સમાનમ્-ઊર્વમ્-એક જ નદીઓના આશ્રયરૂપ આચ્છાદન અથવા વરણ કરનાર મહાનદ સમુદ્રને નદ્યઃ પૃણન્તિ-નદીઓ તૃપ્ત કરવા ચાહે છે-ભરવા ઇચ્છે છે અથવા નદ્યઃ-સ્પૃણન્તિ-નદીઓ સમુદ્ર તરફ ગતિ કરે છે; જાય છે, પરંતુ તેમાં અન્યાઃ-ઉપયન્તિ-બધી નહિ પરંતુ કોઈ વિરલ નદીઓ જ સમુદ્રને પ્રાપ્ત થાય છે. એવી રીતે શુચયઃ-આપઃ-પવિત્ર-પાપરહિત અને જ્ઞાન, વૈરાગ્યથી પ્રકાશમાન આધ્યાત્મિક

૨૪૦

આપ્ત મનુષ્યો **તમ્-ઉ**-તેને જ **શુચિં દીદિવાંસમ્**-પવિત્ર-પાપ સંપર્ક રહિત, સર્વજ્ઞ, અત્યંત પ્રકાશમાન; **અપાન્નપાતમ્**-આપ્તજનોને ન પડવા દેનાર એવા પરમાત્માને **ઉપયન્તિ**-પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ પોતાને પહોંચવા-વરવાવાળી સમાનરૂપ સમુદ્રને નદીઓ ભરવા અથવા પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છે છે, પરંતુ કોઈ વિરલી નદીઓ જ સમુદ્ર સુધી પહોંચે છે, એ જ રીતે પવિત્ર, નિષ્પાપ, જ્ઞાન-વૈરાગ્યથી પ્રકાશમાન, આધ્યાત્મિક આપ્ત પુરુષ, એ પોતાના ઈષ્ટદેવ પવિત્ર, નિષ્પાપ, સર્વજ્ઞ, અત્યંત પ્રકાશમાન, આપ્ત મુમુક્ષુઓને અપનાવનાર પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરે છે. (૬)

૬૦૮. આ પ્રાગાદ્ભદ્રા યુવતિરહ્નઃ કેતૂન્ત્સમીર્સતિ ।

અભૂદ્ભદ્રા નિવેશની વિશ્વસ્ય જગતો રાત્રી ॥૭॥

પદાર્થ : **રાત્રી**-ઉપાસકોને રમણ કરાવનારી અથવા આનંદ આપનારી પરમાત્માની શ્રી-આશ્રયરૂપ છાયા રક્ષા; **ભદ્રા**-કલ્યાણરૂપા-કલ્યાણકારિણી **યુવતિ**:-દુઃખ બંધનથી અલગ થવા મોક્ષાનંદને મેળવનારી **અહ્નઃ કેતૂન્**-અજ્ઞાન-અંધકારનો નાશ કરનાર જ્ઞાનાનંદનો ઉપહાર આપનાર પ્રેરક પરમાત્માના પ્રજ્ઞાનો-બોધ પ્રેરણાઓ અર્થાત્ જાંખીઓને **સમીર્સતિ**-સમૃદ્ધ કરે છે. **ભદ્રા**-તે કલ્યાણરૂપા **વિશ્વસ્ય જગતઃ**-સમસ્ત ઉપાસક અથવા મનુષ્ય માત્રની **નિવેશની-અભૂત**-પોતાનામાં નિવેશ-આશ્રય આપનારી છે. (૭)

ભાવાર્થ : ઉપાસકોને રમણ કરાવનારી અથવા આનંદ આપનારી પરમાત્માની શ્રી-આશ્રયરૂપા છાયા રક્ષા, કલ્યાણકારી, દુઃખબંધનથી અલગ કરીને તથા સુખ મોક્ષાનંદને મેળવી આપનારી, અજ્ઞાન-અંધકારને નષ્ટ કરીને, જ્ઞાનાનંદનો ઉપહાર આપનાર પ્રેરક પરમાત્માના પ્રજ્ઞાન-બોધ સંકેતોને અથવા જાંખીઓની સમૃદ્ધિ કરે છે. પરમાત્મા તરફ ગતિ કરનાર મનુષ્ય માત્રને આશ્રય આપનારી છે. (૭)

૬૦૯. પ્રક્ષસ્ય વૃષ્ણો અરુષસ્ય નૂ મહઃ પ્ર નો વચો વિદથા જાતવેદસે ।

વૈશ્વાનરાય મતિર્નવ્યસે શુચિઃ સોમઙ્ગવ પવતે ચારુરગ્નયે ॥૮॥

પદાર્થ : **પ્રક્ષસ્ય**-સંપૂર્ણ કરનાર વ્યાપક, **વૃષ્ણઃ**-કામનાવર્ષક, **અરુષસ્ય**-તેજસ્વી, **જાતવેદસે નવ્યસે**-**વૈશ્વાનરાય-અગ્નયે**-સર્વ જાણનાર, સર્વના ઉત્પાદક વિશ્વનાયક અત્યંત સ્તુતિ યોગ્ય પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માને માટે **નુ-શીઘ્ર મહઃ-વચઃ**-પૂજા કરવાના વચન **મતિઃ**-સ્તુતિ અને **શુચિઃ-ચારુ સોમઃ**-પવિત્ર સુંદર અથવા ચરણશીલ ઉપાસનારસ **ઙ્ગવ**-વેદનસ્થાનો-હૃદયોમાં **પવતે**-પ્રાપ્ત થાય છે તેનો સ્વીકાર કરે. (૮)

ભાવાર્થ : સર્વને સંપૂર્ણ કરનાર વ્યાપક, કામનાવર્ષક, તેજસ્વી, સર્વના જ્ઞાતા, સર્વના ઉત્પાદક, વિશ્વનાયક, અત્યંત સ્તુતિયોગ્ય, પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માને માટે અમારું પૂજન-આદર વચન, પ્રાર્થના, સ્તુતિ અને પવિત્ર સુંદર ઉપાસનારસ હૃદયોમાં શીઘ્ર પ્રવૃત્ત થાય છે, તેનો પરમાત્મા સ્વીકાર કરે. (૮)

૬૧૦. વિશ્વે દેવા મમ શૃણ્વન્તુ યજ્ઞમુખે રોદસી અપાં નપાચ્ચ મન્મ ।

૨૪૧

મા વો વચાંસિ પરિચક્ષ્યાણિ વોચં સુન્નેષ્વિદ્વો અન્તમા મદેમ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વિશ્વેદેવા:-સમસ્ત વિદ્વાન વેદ પ્રવક્તા ઋષિજન મમ-મારા યજ્ઞમ્-અધ્યાત્મયજ્ઞને અનુમોદિત કરે-તેમાં સહયોગ આપીને વૃદ્ધિ કરે ઉભે રોદસી-બન્ને ધાવા પૃથિવી મારા પિતા અને માતા પણ અનુમોદન કરે-પુષ્ટ કરે. અથવા વિશ્વેદેવ-ઈન્દ્રિયો અને ધાવા પૃથિવી-પ્રાણ-ઉદાન ચ-અને અપાન્નષાત્-આપ્ત ઉપાસકોને ન પાડનાર-રક્ષા કરનાર અપનાવનાર પરમાત્મા મારા મન્મ-મનનીય સ્તુતિ વચન શ્રુણવન્તુ-સાંભળે-સ્વીકાર કરે વ:-તમારા માટે પરિચક્ષ્યાણિ વચાંસિ-નિંદાના વચનોને માં વોચમ્-હું ન બોલું-પ્રતિકૂળ આચરણ ન કરું સુન્નેષુ ઇત્-તમારાથી મળનારા સુખોને માટે વ:-અન્તમા:-મદેમ-તમારી અત્યંત નજીક રહીને આનંદમાં રહું. (૯)

ભાવાર્થ : હે સર્વ મુમુક્ષુ ઋષિઓ મારા અધ્યાત્મયજ્ઞનું અનુમોદન કરો, પુષ્ટ કરો, વૃદ્ધિ કરો, માતા-પિતાઓ અને પ્રાણ-ઉદાનો તમે પણ વૃદ્ધિ કરો, આપ્ત, જીવન્મુક્તોના રક્ષક, અપનાવનાર પરમાત્મા મનનીય સ્તુતિ વચનોને સાંભળે, સ્વીકાર કરે, હું તમારા માટે નિંદાના વચન ન બોલું, પ્રતિકૂળ આચરણ ન કરું. સુખોને માટે તમારી અત્યંત નજીક રહીને આનંદમાં રહું. (૯)

૬૧૧. યશો મા દ્યાવાપૃથિવી યશો મેન્દ્રબૃહસ્પતી ।

યશો ભગસ્ય વિન્દતુ યશો મા પ્રતિમુચ્યતામ્ ।

યશસ્વ્યાઃસ્યાઃ સંસદોઽહં પ્રવદિતા સ્યામ્ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : દ્યાવા પૃથિવી-પિતા માતા મા યશઃ-મારી યશ પ્રાપ્તિના કારણ બને-અન્તતઃ યશોરૂપ પરમાત્માની પ્રાપ્તિનાં કારણ બને ઇન્દ્રાબૃહસ્પતી-શિષ્ય અને ગુરુ મા યશઃ-મારી યશ પ્રાપ્તિનાં કારણ બને-અન્તતઃ પરમાત્માની પ્રાપ્તિનાં કારણ બને ભગસ્ય યશઃ-વિન્દતુ-ઐશ્વર્યનો યશ પ્રાપ્ત થાય-અન્તતઃ ઐશ્વર્ય પણ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરાવે યશઃ-મા પ્રતિ મુચ્યતામ્-યશ મને ગ્રહણ કરે-યશોરૂપ પરમાત્મા મારો સ્વીકાર કરે અસ્યાઃ-સંસદઃ-આ માનવ સમાજનો અહં યશસ્વી પ્રવદિતા સ્યામ્-હું યશસ્વી પ્રવક્તા-અન્તતઃ યશોરૂપ પરમાત્માનો કુશળ પ્રવક્તા બનું. (૧૦)

ભાવાર્થ : પિતા-માતાની સેવામાં આજ્ઞાપાલનમાં હું યશસ્વી બનું-અન્તતઃ યશોરૂપ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરું, શિષ્ય અને ગુરુથી એમ વર્તુ કે જેથી હું યશોવાન બનું-અન્તતઃ યશોરૂપ પરમાત્માની પ્રાપ્તિમાં સહાયક બનું, ઐશ્વર્યનો યશ પ્રાપ્ત કરું-અન્તતઃ યશોરૂપ પરમાત્માની પ્રાપ્તિનું સાધન બનું, યશ મને અપનાવે, અપયશનું કાર્ય ન કરું, અન્તતઃ યશોરૂપ પરમાત્મા મને પ્રાપ્ત થાય. માનવ સમાજનો યશસ્વી હિતવક્તા બનું, અન્તતઃ યશોરૂપ પરમાત્માનો કુશળ વક્તા બનું. (૧૦)

૬૧૨. ઇન્દ્રસ્ય નુ વીર્યાણિ પ્રવોચં યાનિ ચકાર પ્રથમાનિ વજ્રી ।

૨૪૨

અહન્નહિમન્વપસ્તતર્દ પ્ર વક્ષણા અભિનત્ પર્વતાનામ્ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્રસ્ય**-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માનાં **નુ**-શીઘ્ર-શીઘ્ર-વારંવાર **વીર્યાણિ પ્રવોચમ્**-વીરકર્મોને-સ્વાધારબળો-પરાક્રમોને પ્રશંસિત કરું છું. **વજ્રી**-તે વજ્રવાન ઉપાસકને બંધનથી વર્જિત કરનાર-છોડાવનાર ઓજસ્વી **યાનિ પ્રથમાનિ ચકાર**-જે મુખ્ય પરાક્રમોને કરે છે, જેમકે **અહિમ્-અહન્**-સમગ્રરૂપથી સર્વના મારક મૃત્યુરૂપ સર્પને મારે છે. **અપઃ-અનુતતર્દ**-બંધનના કારણભૂત કામનાઓ-કામવાસનાઓને નષ્ટ કરી દે છે **પર્વતાનાં વક્ષણાઃ-પ્રાભિનત્**-તૃપ્તિકારક જ્ઞાનજ્યોતિવાળા વેદોના જ્ઞાનામૃત સ્રોતો-ઝરણાઓ ખોલે છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : સર્વ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માના વીરકર્મો-સર્વાધાર પરાક્રમોની શીઘ્ર શીઘ્ર-વારંવાર પ્રશંસા કરું છું, જે ઓજસ્વી ઉપાસકોને બંધનથી છોડાવનાર મહાન પરાક્રમો કરે છે, સર્વના મારક મૃત્યુરૂપ સર્પને-કામવાસનાને પણ નષ્ટ કરે છે; તથા તૃપ્તિકારક જ્ઞાનજ્યોતિઓથી પૂર્ણ વેદોનાં જ્ઞાનામૃતના સ્રોતો ઝરણાઓને વહાવે છે. (૧૧)

૬૧૩. અગ્નિરસ્મિ જન્મના જાતવેદા ઘૃત મે ચક્ષુર્મૃતં મ આસન્ ।

ત્રિધાતુર્કો રજસો વિમાનોઽજસ્રં જ્યોતિર્હવિરસ્મિ સર્વમ્ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : **અગ્નિઃ**-હું વિશ્વનો અગ્રણી શાસક પરમાત્મા **જન્મનાજાતવેદાઃ-અસ્મિ**-જન્મથી જ શું કહું, પરંતુ જન્મેલાને જાણનારો છું. અર્થાત્ મારો જન્મ થતો નથી, પરંતુ હું તો જન્મેલાનો જ્ઞાતા છું-જન્મરહિત શાશ્વત સર્વજ્ઞ છું. **મે ચક્ષુઃ-ઘૃતમ્**-મારા નેત્ર ગોલકરૂપ નહિ પરંતુ તેજ છે જેમાં હું નેત્રવાળાને નેત્ર આપું છું **મે-આસન્-અમૃતમ્**-મારા મુખમાં અમૃત છે-અમૃત જ મુખ છે **ત્રિધાતુઃ-અર્કઃ**-ત્રણેય લોક-પૃથિવી, અન્તરિક્ષ અને દુલોકોનો ધારણકર્તા અર્ચનીય દેવ છું **રજસઃ-વિમાનઃ**-લોકમાત્રને જુદી-જુદી ગતિ આપનાર-સંચાલક છું **અજસ્રં જ્યોતિઃ**-અનશ્વર જ્યોતિ-સર્વ જ્યોતિની જ્યોતિ-અમર જ્યોતિ **સર્વં હવિઃ-અસ્મિ**-ઓમ્ નામક હવિ-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય-પોતાની અંદર ધારણ કરવા યોગ્ય છું.

ભાવાર્થ : હું વિશ્વનો અગ્રણી, શાસક પરમાત્મા જન્મથી કોણ છું, શું કહું. પરંતુ જન્મેલાઓનો જાણનાર જ્ઞાતા છું, હું જન્મરહિત શાશ્વત છું. મારી આંખ તેજ છે, જે તેજને આંખોવાળાની આંખમાં આપું છું. મારું મુખ અમૃત છે, અથવા મારા મુખમાં અમૃત છે. ત્રણેય પૃથિવી, અન્તરિક્ષ અને દુલોકનો ધારણકર્તા અર્ચનીય દેવ છું. લોકમાત્રને જુદી-જુદી ગતિ આપનાર છું. નાશરહિત જ્યોતિ-જ્યોતિઓની જ્યોતિ **ઓમ્** નામ મારી અંદર ધારણ કરવા યોગ્ય ઉપાસ્ય છું. (૧૨)

૬૧૪. પાત્યગ્નિર્વિપો અગ્રં પદં વેઃ પાતિ યહ્વશ્ચરણં સૂર્યસ્ય ।

પાતિ નાભા સપ્તશીર્ષાણમગ્નિઃ પાતિ દેવાનામુપમાદમૃષ્વઃ ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : **વિપઃ-અગ્નિઃ**-વિપશ્ચિત્-સર્વજ્ઞ અગ્રણી પરમાત્મા **વેઃ-અગ્રં પદં પાતિ**-ગતિશીલ નિરંતર

૨૪૩

શરીર રહિત આત્માના આગળના પદ-જન્માન્તર શરીરની રક્ષા કરે છે કર્માનુસાર સુરક્ષિત રાખે છે
યજ્ઞ:-મહાન અગ્રણી પરમાત્મા **સૂર્યસ્ય ચરણં પાતિ-**વિદ્યાસૂર્ય વિદ્વાન સર્વ ઇન્દ્રિયોના સ્વામી વશીકર્તા
જીવન્મુક્ત આત્માનું સેવન કરવા યોગ્ય મોક્ષની રક્ષાવાળો છે. **નાભા-**નાભિ-પ્રાણોને બાંધનાર અગ્નિ-
અગ્રણી પરમાત્મા **સપ્તશીર્ષાણં પાતિ-**સાત શીર્ષ ઉપરના પ્રાણવાળા આત્માની રક્ષા કરે છે. **ઋત્વ:-**
સર્વને પ્રાપ્ત મહાન પરમાત્મા **દેવાનામ્-ઉપમાદમ્-**સમસ્ત ઉપાસક વિદ્વાનોના અભ્યુદય રૂપ સાંસારિક
આનંદકારી સુખની પણ રક્ષા કરે છે. (૧૩)

ભાવાર્થ : સર્વજ્ઞ અગ્રણી પરમાત્મા એક શરીરથી બીજા શરીરમાં જનાર આત્માના આગલા જન્મની
રક્ષા કરે છે-તેને નિયત કરે છે. એ પ્રાણોને બાંધનાર સાત ઉપર પ્રાણો-બે આંખ, બે કાન, બે નાકના
છિદ્રો અને એક મુખથી ઉચિત કાર્ય લેનાર સંયમીની રક્ષા કરે છે, સાચું સુખ પ્રાપ્ત કરાવે છે, જીવન્મુક્તની
રક્ષા કરે છે. (૧૩)

ખંડ-૪

૬૧૫. ^{૧ ૨}ભ્રાજન્ત્યગ્ને ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}સમિધાન દીદિવો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}જિહ્વા ચરત્યન્તરાસનિ ।

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}સ ત્વં નો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}અગ્ને પયસા ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}વસુવિદ્રયિં વર્ચો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}દૃશેઽદાઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સમિધાન દીદિવઃ-અગ્ને-હે સમ્યક્ પ્રકાશમાન અન્યોને પ્રકાશિત કરનાર અગ્રણી પરમાત્મન્ !
ભ્રાજન્તી જિહ્વા-તારા ગુણોનો પ્રકાશ કરતી વાકુ-વાણી **આસનિ-અન્તઃ-ચરતિ-**મુખમાં પ્રાપ્ત છે **સઃ-ત્વમ્-**
તે તું **વસુવિદ્-અગ્ને-હે** ધન પ્રાપ્ત કરાવનાર પરમાત્મન્ ! **દૃશે-**તારા દર્શન માટે **નઃ-અમારે** માટે **રયિં**
વર્ચઃ પયસા-પુષ્ટિ-સ્વાસ્થ્ય બ્રહ્મવર્યસને પ્રાણશક્તિની સાથે **અદાઃ-પ્રદાન** કર. (૧)

ભાવાર્થ : હે સ્વયં પ્રકાશમાન તથા અન્યોને પ્રકાશિત કરનાર અગ્નિ-અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તારા
ગુણોને પ્રકાશિત કરતી વાણી મારા મુખમાં પ્રાપ્ત છે. તે તારી સ્તુતિ કરતી રહે છે; એના બદલામાં
તું તારા દર્શન માટે અમારે માટે પુષ્ટિ, સ્વાસ્થ્ય, પ્રાણશક્તિ અને બ્રહ્મવર્યસ (બ્રહ્મજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થતું
તેજ) પ્રદાન કર. (૧)

૬૧૬. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}વસન્ત ઇન્નુ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}રન્ત્યો ગ્રીષ્મ ઇન્નુ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}રન્ત્યઃ ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}વર્ષાણ્યન્ શરદો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}હેમન્તઃ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}શિશિરઃ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}ઇન્નુ રન્ત્યઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **વસન્તઃ-ઇત્-નુ-રન્ત્યઃ-**હે પ્રકાશ સ્વરૂપ અગ્રણી પરમાત્મન્ ! મારો પ્રાણ (પ્રાણ=વસંત)
હાં, શીઘ્ર શીઘ્ર વારંવાર પ્રાણાયામ આદિ દ્વારા તારામાં રમણ કરવા યોગ્ય બને **ગ્રીષ્મઃ-ઇત્-નુ રન્ત્યઃ-**
[વાગ્રીષ્મઃ] મારી વાકુ-વાણી હાં, શીઘ્ર શીઘ્ર-વારંવાર સ્તુતિ દ્વારા તારામાં રમણ કરનારી બને **વર્ષાણિ**
અનુ-[યક્ષુર્વષાઃ] સાથે જ મારી આંખ હાં, શીઘ્ર શીઘ્ર-વારંવાર તારા દર્શનની ઉત્સુકતા તારા રચેલા
જગતમાં તારી કળાને નિહાળી નિહાળીને તારા પાઠ-ભણીને તારામાં રમણ કરવા યોગ્ય બને **શરદઃ**

૨૪૪

[શ્રોત્રં શરદઃ] મારા કાન હાં, શીઘ્ર શીઘ્ર-વારંવાર તારા સંબંધમાં શ્રવણ દ્વારા તારામાં રમણ કરવા યોગ્ય બને **હેમન્તઃ** [મનો હેમન્તઃ] મારું મન હાં, શીઘ્ર શીઘ્ર-વારંવાર તારા મનન ચિંતન દ્વારા તારામાં રમણ કરવા યોગ્ય બને **શિશિરઃ-ઇત્-નુ રન્ત્યઃ**-[શિશિરં પ્રતિષ્ઠાનમ્] મારું પ્રતિષ્ઠાન-નાભિ નીચેનું અંગ શીઘ્ર શીઘ્ર-વારંવાર આસન, સદાયરણ દ્વારા તારામાં રમણ કરનાર બને. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મનું ! મારો પ્રાણ પ્રાણાયામ દ્વારા, મારું મન મનન દ્વારા, મારા કાન તારા શ્રવણ દ્વારા, મારી આંખ તારા દર્શન અને પ્રત્યેક વસ્તુમાં તારું પ્રતિબિંબ નિહાળે, તારો પાઠ ભણીને મારી વાણી તારી સ્તુતિ, ગુણગાન કરે. તથા નાભિથી નીચેના ભાગ આસન અને સદાયરણ દ્વારા તારામાં સદા વારંવાર સમર્પણ કરવા યોગ્ય બની રહે. (૨)

૬૧૭. સહસ્રશીર્ષાઃ પુરુષઃ સહસ્રાક્ષઃ સહસ્રપાત્ ।
સં ભૂમિં સર્વતો વૃત્વાત્યતિષ્ઠદશાઙ્ગુલમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **સહસ્રશીર્ષા**-અસંખ્ય શિરવાળા અનંત જ્ઞાન શક્તિમાન **સહસ્રાક્ષઃ**-અસંખ્ય નેત્રોવાળા અનંત દર્શન શક્તિમાન **સહસ્રપાત્**-અસંખ્ય પગોવાળા અનંત ગતિ શક્તિમાન **પુરુષઃ**-સૃષ્ટિમાં પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્મા છે **સઃ**-તે **ભૂમિં સર્વતઃ**-ભુવન-જગતને સર્વત્રથી ઘેરીને વ્યાપ્ત થઈને **દશાઙ્ગુલમ્**-અત્યતિષ્ઠત્-દશાંગુલ પરિમાણવાળા-દશ આંગળીના સંકેતથી પાંચ સ્થૂલભૂત પાંચ સૂક્ષ્મભૂત અથવા દશ આંગળીનો સંપુટ-બન્ને હાથોની મુઠ્ઠીમાં વશ કરેલ બ્રહ્માંડ ગોળને અતિક્રમણ કરીને તેનાથી પણ બહાર અનન્ત રૂપથી રહેલ છે. પરમાત્મનું ! તું આકાશથી પણ પાર છે. (૩)

ભાવાર્થ : સમસ્ત જગતના રચયિતા પરમ પુરુષ પરમાત્મા આ જગતની અંદર પૂર્ણ થઈને અનન્તજ્ઞાન, શક્તિમાન, અનન્ત દર્શન શક્તિમાન, અનન્ત ગતિ શક્તિમાન છે, જગતના સર્વ પદાર્થો તેના જ્ઞાનમાં છે. સર્વ જીવોના કર્મનો જ્ઞાતા છે. સર્વ તેની દૃષ્ટિમાં છે-દૃષ્ટા છે. સર્વને ગતિ પ્રદાન કરે છે. સમસ્ત જગતમાં વ્યાપ્ત છે. સર્વ જગત તેની સામે સીમિત છે કારણ કે તે બહાર પણ અનન્ત છે. તેનું શરણ પરમ કલ્યાણપ્રદ છે. (૩)

૬૧૮. ત્રિપાદૂર્ધ્વ ઉદૈત્ પુરુષઃ પાદોઽસ્યેહાભવત્ પુનઃ ।
તથા વિષ્વઙ્ વ્યક્રામદશનાનશને અભિ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **ત્રિપાત્ પુરુષઃ**-ત્રણ પાદ-ત્રણ અમૃતાનંદરૂપો વાળો પરમ પુરુષ **ઊર્ધ્વઃ-ઉદૈત્**-નાશવાન જગત્ થી પર, ઉપર ઉઠેલ છે **અસ્ય પાદઃ-ઇહઃ-પુનઃ-અભવત્**-તેના પગ માત્ર જગતરૂપ અહીં નીચે પુનઃ પુનઃ થાય છે. **તથા**-એ રૂપમાં તે **અશનાશને-અભિ**-ભોગનારા જંગમ-ચેતન અને ન ભોગનારા જડને લક્ષ્ય કરીને **વિષ્વઙ્ વ્યક્રામત્**-ઉત્પાદન ધારણ નિયંત્રણ કર્મકળ પ્રદાન આદિ વિવિધ શક્તિઓથી સરળતાથી પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મા પોતાના વિક્રમમાં રાખેલ છે. (૪)

ભાવાર્થ : પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્મા બે સ્થાનમાં બિરાજમાન છે એક સ્થાન તો જગત છે, જે વારંવાર

૨૪૫

ઉત્પન્ન થયા કરે છે, તેમાં ભોગનારા જંગમ અને ન ભોગનારા જડ ઉત્પન્ન થતા રહે છે, તેને પરમાત્માએ પોતાની વિવિધ શક્તિઓથી પોતાને વશ રાખેલ છે. બીજું સ્થાન જગતથી પૃથક્ અમૃતાનંદરૂપ મોક્ષ છે, મુમુક્ષુ ઉપાસક આત્માઓ તેમાં મોક્ષાનંદ પ્રાપ્ત કરે છે. (૪)

૬૧૯. પુરુષ એવંદં સર્વં યદ્ ભૂતં યચ્ચ ભાવ્યમ્ ।

પાદોઽસ્ય સર્વા ભૂતાનિ ત્રિપાદસ્યામૃતં દિવિ ॥૫॥

પદાર્થ : પુરુષ-એવ-પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્માની અંદર જ **ઇદં સર્વમ્**-આ સર્વ જગત છે **યત્-ભૂતં યત્-ચ ભાવ્યમ્**-જે ઉત્પન્ન થયેલ, જે ઉત્પન્ન થનાર છે, તેથી **સર્વા ભૂતાનિ-અસ્ય પાદઃ**-સંપૂર્ણ ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થો અને જે ઉત્પન્ન થનારા છે તે પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્માના એક પાદ માત્ર છે-એક દેશ અર્થાત્ એક અંશમાત્ર છે **અસ્ય ત્રિપાત્**-તેના ત્રણ પાદ જે ભૂત અને ભવિષ્યથી પર ન ઉત્પન્ન થનાર અભૌતિક અમૃતં દિવિ-મૃતરહિત સ્થિર પ્રકાશાત્મક મોક્ષધામમાં છે. (૫)

ભાવાર્થ : પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્મામાં આ જે ઉત્પન્ન થયેલું અથવા હવે પછી ઉત્પન્ન થનાર જગત છે, જેની અંદર સર્વ જડ અને જંગમ છે, તે પરમાત્માના એક પાદ-એક દેશમાં રહેલ હોવાથી એક અંશમાત્ર છે, પરંતુ તેના પાદત્રય-ત્રણ પાદવાળું સ્વરૂપ અમૃતાનંદ એ ભૌતિક જગતથી પર છે. અભૌતિક પ્રકાશમાનાત્મક સ્વસ્વરૂપમાં અર્થાત્ મોક્ષધામમાં છે. (૫)

૬૨૦. તાવાનસ્ય મહિમા તતો જ્યાયાંશ્ચ પૂરુષઃ ।

ઉતામૃતત્વસ્યેશાનો યદન્નેનાતિરોહતિ ॥૬॥

પદાર્થ : તાવાન્-અસ્ય મહિમા-તે એક પાદ માત્ર ઉત્પન્ન અને ઉત્પન્ન થનાર ભૌતિક જગત એ સર્વ પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્માનો મહિમા-સ્થૂલ દ્રષ્ટિએ મહાન પરિચય કરાવનાર છે. **ચ-અને તતઃ-જ્યાયાન્-પૂરુષઃ**-તેથી અધિક મહાન પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્મા છે **ઉત્**-અને તે **અમૃતત્વસ્ય-ઈશાનઃ**-ત્રિપાદરૂપ અમૃત સ્વરૂપનો ઈશ છે-સ્વામી છે **યત્-અન્નેને અતિરોહતિ**-જે કે કર્મફળ ભોગ દ્વારા ભોગનું લક્ષ્ય બનેલ જગતમાં આવીને અતિરોહણ કરે છે-મોક્ષની તરફ જાય છે. તે જીવ વર્ગનો પણ સ્વામી છે. (૬)

ભાવાર્થ : આ જેટલું પણ ભૌતિક જગત છે, જે જે ઉત્પન્ન થયેલું અને ઉત્પન્ન થનાર છે, તે સર્વ પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્માનો મહિમા માત્ર છે. પુરુષ પરમાત્મા તો તેથી મહાન છે. તે અમૃતત્વનો સ્વામી છે અને જે કર્મફળ ભોગના લક્ષ્યથી આવીને પુનઃ મોક્ષની તરફ પણ અતિરોહણ કરે છે; તે જીવવર્ગનો પણ સ્વામી છે, તે એવા મહાન પુરુષનું શરણ લેવું કલ્યાણકર છે. (૬)

૬૨૧. તતો વિરાડજાયત વિરાજો અધિ પૂરુષઃ ।

સ જાતો અત્યરિચ્ચત પશ્ચાદ્ ભૂમિમથો પુરઃ ॥૭॥

૨૪૬

પદાર્થ : તત:-વિરાટ-અજાયત-તે પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્મા દ્વારા વિરાટ-વિવિધ પદાર્થોથી શોભાયમાન બ્રહ્માંડ ઉત્પન્ન થયેલ છે. વિરાજ:-અધિપૂર્ણ:-વિરાટ-બ્રહ્માંડની ઉપર તેનો અધિનાયક-અધિષ્ઠાતા પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્મા છે. પશ્ચાત્ સ:-જાત:-પશ્ચાત્ તે ઉત્પન્ન થયેલ વિરાટ-બ્રહ્માંડનાં અધિષ્ઠતૃત્વમાં ભૂમિમ્-અથ પૂર:-અતિ-અરિચ્ચત-ઉત્પત્તિ સ્થાન-લોકમાત્રને એની પશ્ચાત્ પુરો-જીવશરીરોને અતિશયથી વિરચિત કર્યા-બહાર કાઢ્યા-પ્રકટ કર્યા. (૭)

ભાવાર્થ : પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્મા બ્રહ્માંડને ઉત્પન્ન કરીને તેનો અધિષ્ઠાતા બન્યો, પશ્ચાત્ બ્રહ્માંડનો વિસ્તાર ભૂમિ આદિ વિભિન્ન લોકોમાં થયો, તેના પર વિભિન્ન પ્રાણી શરીર-જરાયુજ, અંડજ, સ્વેદજ, ઉદ્ભિજ થયા, જેમાં જીવાત્મા બંધાયેલ છે. તે ઉત્પન્ન કર્તા પરમાત્માને માનીને તથા જાણીને તેની સ્તુતિ-પ્રાર્થના-ઉપાસના કરીને બંધનથી છૂટીને મોક્ષ અને બ્રહ્માનંદને પ્રાપ્ત કરે છે. (૭)

૬૨૨. મન્યે વાં દ્યાવાપૃથિવી સુભોજસૌ યે અપ્રથેથામમિતમભિ યોજનમ્ ।

દ્યાવાપૃથિવી ભવતં સ્યોને તે નો મુજ્જતમહસઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : સુભોજસૌ-દ્યાવાપૃથિવી-હે મારું શ્રેષ્ઠ પાલન કરનારા પ્રાણ અને ઉદાન વામ્-તમે બન્નેને મન્યે-ચાહું છું યે અમિતં યોજનમ્-અભિ-અપ્રથેથામ્-તમે બન્નેને અપરિમિત યોજન મને જ્યાં યુક્ત થવાના છો એવા યોજનીય મોક્ષધામની સન્મુખ પ્રસિદ્ધ કરો દ્યાવાપૃથિવી સ્યોને ભવતમ્-તમે બન્ને પ્રાણ અને ઉદાન સુખદાયક થાઓ. તે-તે તમે બન્ને અંહસઃ-મુજ્જતમ્-આત્મઘાત પાપબંધનથી છોડાવો. (૮)

ભાવાર્થ : હે મારા જીવન સાથીઓ શ્રેષ્ઠ પાલન કરનારા પ્રાણ અને ઉદાન ! તમે જન્મથી જ સાથે છો, હું તમને ચાહું છું, તમે સંસારમાં સુખદાયક બનો તથા મને પાપ બંધનથી છોડાવો અને અસીમ યોગમેલના સ્થાન મોક્ષને મારા માટે પ્રસિદ્ધ-પ્રકટ કરો. જીવનને ચલાવો-અધ્યાત્મ ક્ષેત્રમાં પ્રેરિત કરો. પરમાત્માની ઉપાસનામાં લાગો-લગાવો. (૮)

૬૨૩. હરી ત ઇન્દ્રે શ્મશ્રૂણ્યુતો તે હરિતૌ હરી ।

તં ત્વા સ્તુવન્તિ કવયઃ પુરુષાસો વનર્ગવઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તે-તારા આપેલા શ્મશ્રૂણિ-શરીરમાં-હૃદયમાં શ્રિત પ્રાપ્ત થયેલ હરી-રોગનું હરણ કરનાર અને સ્વાસ્થ્યનું આહરણ કરનાર પ્રાણ અને ઉદાન બન્ને તે-તારા હરી હરિતૌ-અજ્ઞાન-અંધકાર અપહરણ કરનાર અને આનંદ આહરણ કરનારા દિવ્ય સ્વરૂપોને જ્યોતિ સ્વરૂપ અને શાન્ત સ્વરૂપ એને તં ત્વા-અને તે તને વનર્ગવઃ-તુજ વનનીય સંભજનીય પરમાત્માની તરફ જનારા વિરક્ત કવયઃ પુરુષાસઃ-વિદ્વાન જનો સ્તુવન્તિ-સ્તુત-પ્રશંસિત કરે છે. (૯)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તારા આપેલા તારા રચેલા શરીરમાં-હૃદયમાં પ્રાપ્ત રોગનાશક, સ્વાસ્થ્યકર્તા, અજ્ઞાનનાશક અને આનંદ પ્રાપક દિવ્ય પ્રાણ અને ઉદાનને સાધનારા વિરક્તજનો તારી સ્તુતિ-પ્રશંસા કરે છે. (૯)

૨૪૭

૬૨૪. યદ્વર્ચો હિરણ્યસ્ય યદ્વા વર્ચો ગવામુત ।

સત્યસ્ય બ્રહ્મણો વર્ચસ્તેન મા સં સૃજામસિ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હિરણ્યસ્ય યત્-વર્ચઃ-સોનાનું જે તેજ-સૌંદર્યરૂપ છે યત્-વા-અને જે ગવામ્-ઉત્-સૂર્યકિરણોનું વર્ચ-તેજ ચમકરૂપ છે તથા વેદ-વાણીઓનું વર્ચ-જ્ઞાનરૂપ છે સત્યસ્ય-બ્રહ્મણઃ-વર્ચઃ-સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માનું જે વર્ચ-તેજ બ્રહ્માનંદરૂપ છે તેન મા સંસૃજામસિ-તેથી હું પોતાને સંસૃષ્ટ કરું-સંસ્કૃત કરું, સારી રીતે અલંકૃત કરું. (૧૦)

ભાવાર્થ : સોનાનું તેજ-ચળક-સૌંદર્ય, સૂર્ય કિરણોનું તેજ-પ્રકાશ, વેદવચનોનું તેજ-જ્ઞાન, સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માનું તેજ-બ્રહ્માનંદ દ્વારા હું ઉપાસક મને સંસ્કૃત અને સુભૂષિત-અલંકૃત કરું. મારા શરીરમાં મસ્તિષ્કમાં, મનમાં, આત્મામાં ક્રમશઃ સ્વાસ્થ્ય સૌંદર્ય, પ્રકાશ, જ્ઞાન, બ્રહ્માનંદ પ્રાપ્ત કરું. (૧૦)

૬૨૫. સહસ્તન્ન ઇન્દ્ર દદ્ધ્યોજ ઈશે હ્યસ્ય મહતો વિરણિન્ ।

ક્રતું ન નૃમ્ણાં સ્થવિરં ચ વાજં વૃત્રેષુ શત્રૂન્ત્સુહના કૃધી નઃ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : વિરણિન્-ઇન્દ્ર-હે મહાન ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માન્ ! નઃ-અમને તત્ સહઃ-તે બળ-બાહ્ય બળને ઓજઃ-આત્મબળને દદ્ધિ-દે-પ્રદાન કર અસ્ય મહતઃ-તું આ મહાન સંસારનો ઈશે હિ-સ્વામિત્વ-શાસનકર્તા છે જ, તે બળ અને ઓજ રાખીને જ સંસાર પર શાસન કરે છે, અમે શરીર અને મન પર શાસન કરી શકીએ ક્રતું ન સ્થવિરં નૃમ્ણાં વાજં ચ-પ્રજ્ઞા આપ તથા પ્રજ્ઞાની સમાન સ્થિર ધન-મૌલૈશ્વર્યને આપ અને સ્થિર અન્ન-અમૃતભોગ-આનંદ પણ આપ તથા વૃત્રેષુ-કામ-ક્રોધાદિ પાપભાવોને કારણે નઃ-સુહના શત્રૂન્ કૃધિ-અમને બળવાન અને શમન કરનાર કરી દે-બનાવી દે. (૧૧)

ભાવાર્થ : હે મહાન ઐશ્વર્યવાન્ પરમાત્માન્ ! તું અમને બાહ્યબળ અને આત્મબળ આપ, જેના દ્વારા તું વિસ્તૃત સંસાર પર શાસન કરે છે. અમે સંસાર પર નહિ, પરંતુ શરીર અને મન પર શાસન કરી શકીએ, તથા પ્રજ્ઞા પણ આપ. પ્રજ્ઞા સમાન સ્થિર ધન-મૌલૈશ્વર્ય અને બ્રહ્માનંદ પણ આપ, કામ, ક્રોધ આદિ પાપ ભાવોને કારણે અમને બળવાન, સંયમી અને શમન કરનાર બનાવી દે. (૧૧)

૬૨૬. સહર્ષભાઃ સહવત્સા ઉદેત વિશ્વા રૂપાણિ વિભ્રતીર્ઘ્યૂઘ્નીઃ ।

ઊરુઃ પૃથુરયં વો અસ્તુ લોક ઇમા આપઃ સુપ્રપાણા ઇહ સ્ત ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : સહર્ષભાઃ-હે સ્તુતિ વાણીઓ ! તમે ઋષભ = સાંઢરૂપ આત્માની સાથે સહવત્સાઃ-મનરૂપ બાળકો-વાદ્યરૂપો સહિત ઘ્યૂઘ્નીઃ-ઐહિક સુખ પારલૌકિક મોક્ષાનંદ ઇળ આપનારી વિશ્વા સ્વપાણિ

૨૪૮

વિભ્રતી:-સમસ્ત સુંદર-કમનીય વસ્તુઓને ધારણ કરતી બિરાજમાન રહે **અયં ય:-**એ જે **ઉસ્ પૃથુ:-**
લોક:-અસ્તુ-મહાન, વિસ્તૃત વિશાળ મોક્ષધામ છે **ઇહ-**એ મોક્ષધામમાં **ઇમા:-**સુપ્રપાળા:-**આપ:-**સ્ત-
એ પ્રસિદ્ધ ભરપૂર પાન કરવા યોગ્ય વ્યાપક પ્રજાપતિ પરમાત્મા છે. (૧૨)

ભાવાર્થ : હે સ્તુતિવાણીઓ ! તમે આત્માની સાથે મનની સાથે પણ બન્ને લોકોમાં ફળ આપનારી, સંસારમાં પણ સાચું સુખ અને મોક્ષમાં પણ શાન્ત આનંદ પ્રાપ્ત કરાવનારી તમે છો, તમે વધતી રહો. છેવટે તમારે માટે મહાન વિસ્તૃત મોક્ષધામ છે, જ્યાં સારી રીતે પાન કરવા યોગ્ય પ્રજાપતિ પરમાત્મા છે, જેની તરસ તમને લાગેલી છે, જેને પાન કરાવવાનું તમારું અન્તિમ લક્ષ્ય છે. (૧૨)

ખંડ-૫

૬૨૭. અગ્નિ આયૂષિ પવસ આસુવોર્જમિષં ચ નઃ । આરે બાધસ્વ દુચ્છુનામ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! આયૂષિ પવસે-પ્રાણોને પ્રેરિત કર **ઊર્જમ્-ઇર્ષ ચ નઃ-આસુવઃ-** તેથી રસાત્મક સૂક્ષ્મભોગને મોક્ષરૂપ આયુનું ફળ અને સ્થૂળ અન્નભોગ તથા સંસારમાં ભૌતિક પ્રાણોનું ફળ અન્ન અમારે માટે ઉત્પન્ન કર **દુચ્છુનામ્-પાપની** પ્રવૃત્તિઓને **આરે બાધસ્વ-અમારાથી દૂર** હટાવ. (૧)

ભાવાર્થ : હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તું અમારા પ્રાણોને અગ્ર-અગ્ર પ્રેરિત કર, ભૌતિકતાથી ઉન્નતિ કરતા મોક્ષધામમાં, અમૃતરૂપ ધારણ કરીએ. આ જગતમાં સ્થૂળ અન્નભોગોને પ્રાપ્ત કરાવીને ફરી મોક્ષધામમાં અમૃતરસને પણ પ્રાપ્ત કરાવ. આ લોકની એ દુષ્પ્રવૃત્તિને દૂર હટાવ. (૧)

૬૨૮. વિભ્રાટ્ બૃહત્ પિબતુ સોમ્યં મધ્વાયુર્દધઘ્નપતાવવિહુતમ્ ।

વાતજૂતો યો અભિરક્ષતિ ત્મના પ્રજાઃ પિપર્તિ બહુધા વિ રાજતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **યજ્ઞપતૌ-અધ્યાત્મયજ્ઞના** યજમાન ઉપાસકને માટે **અવિહુતમ્-આયુઃ-દધત્-અવિકલિત-** સરળ જીવનને ધારણ કરાવવા માટે **વિભ્રાટ્-વિશેષ પ્રકાશમાન સમસ્ત પ્રકાશમાનોમાં પ્રકાશમાન પરમાત્મા** **બૃહત્ સોમ્યં મધુ-ભૂખ** જ ઉપાસનારસયુક્ત મધુપાનક **પિબતુ-પાન કરે-સ્વીકાર કરે-કરે છે. યઃ-વાતજૂતઃ-** જે મનને પ્રેરિત-પ્રાર્થિત **ત્મના-આત્મભાવથી-સ્નેહથી** **પ્રજાઃ-અભિરક્ષતિ-ઉપાસક પ્રજાઓ પર દયા કરે છે પિપર્તિ-તેનું પાલન કરે છે** **બહુધા વિરાજતિ-અનેક પ્રકારથી તેની અંદર પ્રકાશમાન થાય છે. (૨)**

ભાવાર્થ : અધ્યાત્મયજ્ઞના યજમાન ઉપાસકે સરળ જીવનને ધારણ કરવા માટે વિશેષ પ્રકાશમાન અધ્યાત્મપ્રકાશદાતા પરમાત્મા ઉપાસકો દ્વારા આત્મભાવથી સમર્પિત મધુર ઉપાસનારસનો દયા કરીને સ્વીકાર કરે છે તથા ઉપાસકનું પાલન કરીને તેને સાક્ષાત્ થાય છે. (૨)

૬૨૯. ચિત્રં દેવાનામુદગાદનીકં ચક્ષુર્મિત્રસ્ય વરુણસ્યાગ્નેઃ ।

૨૪૯

આપ્રા દ્યાવાપૃથિવી અન્તરિક્ષં સૂર્ય આત્મા જગતસ્તસ્થુષ્ચ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જગત:-ચ-તસ્થુષ:-આત્મા-જંગમ-ચર ચેતનના અને સ્થાવર-જડના આત્મા-વિશ્વના આત્મા પરમાત્મા સૂર્ય:-જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ-જ્ઞાનસૂર્ય દેવાનાં ચિત્રમ્-અનીકમ્-મુમુક્ષુ જીવન્મુક્તોના અદ્ભુત શ્રેષ્ઠ પ્રાણ મિત્રસ્ય વસ્ત્રાસ્ય-અગ્ને:-ચક્ષુ:-મારા પ્રાણના અયનના અને વાક્-વાણીના પ્રકાશક ઉદગાત્-અહો મુજ ઉપાસક-ધ્યાનીની અંદર સાક્ષાત્ થયો-થઈ ગયો દ્યાવાપૃથિવી અન્તરિક્ષમ્ આપ્રા:-મારા ઉપરના અંગ શિરને, નીચેના અંગ કટિને તથા હૃદયાવકાશને જ્ઞાન જીવનગતિ પ્રવૃત્તિઓથી ભરી દીધેલ છે. (૩)

ભાવાર્થ : ચર-અચર-જંગમ-જડના આત્મા પરમાત્મા સ્વતઃ જ્ઞાન પ્રકાશસ્વરૂપ જ્ઞાનસૂર્ય મુમુક્ષુઓ જીવન્મુક્તોના અદ્ભુત શ્રેષ્ઠ મુખ્ય પ્રાણ તથા શ્વાસ ઉચ્છ્વાસ અને વાણીના પ્રકાશક ઉપાસકની અંદર સાક્ષાત્ થાય છે. ફરી મૂર્ધા-શિર, હૃદય અને કટિને પોતાની જ્ઞાન જીવનગતિ શક્તિઓથી ભરી દે છે. (૩)

૬૩૦. આયં ગૌઃ પૃથ્વિરક્રમીદસદન્માતરં પુરઃ પિતરં ચ પ્રયન્ત્સ્વઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અયમ્-એ ગૌઃ-સ્તોતા-ઉપાસક પૃથ્વિ:-પરમજ્યોતિનો સ્પર્શ કરનાર-પ્રાપ્ત કરનાર ઉપાસક આત્મા આ-અક્રમીત્-સંસારમાં આવ્યો-આવે છે પુરઃ-માતરં પિતરં ચ-આસદત્-પ્રથમ માતા અને પિતાને પ્રાપ્ત થાય છે પુનઃ પ્રયન્-પ્રગતિ કરીને સ્વઃ-મોક્ષધામમાં પહોંચે છે. (૪)

ભાવાર્થ : એ સ્તુતિકર્તા ઉપાસક પરમજ્યોતિને સ્પર્શ કરનાર, પ્રાપ્ત કરનાર આત્મા-જીવાત્મા સંસારમાં અવતરણ કરે છે. પ્રથમ માતા, પિતાને પ્રાપ્ત થાય છે, પિતાના બીજભાવથી અને માતાના ગર્ભધારણથી પુનઃ ઉત્પન્ન થઈને જીવનમાં પ્રગતિ કરતાં-ઉન્નતિ કરતાં નિતાન્ત સુખ સ્થાન મોક્ષધામને પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

૬૩૧. અન્તરચરતિ રોચનાસ્ય પ્રાણાદપાનતી વ્યખ્યન્મહિષો દિવમ્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : મહિષિ:-રોચના-મહાન પ્રકાશમાન અસ્ય-આ જગતની અન્ત:-અંદર ચરતિ-પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે પ્રાણાત્-અપાનતી-દુલોક અને પૃથિવીલોક સુધી દિવં વ્યખ્યત્-મોક્ષધામને પ્રકાશિત કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : મહાન પ્રકાશમાન પરમાત્મા આ જગતની અંદર દુલોકથી લઈને પૃથિવી સુધી પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે અને મોક્ષધામને પોતાના પ્રકાશથી પ્રકાશિત કરી રહ્યો છે. (૫)

૬૩૨. ત્રિશન્દમ્ વિ રાજતિ વાક્ પતજ્ઞાય ધીયતે પ્રતિ વસ્તોરહ દ્યુભિઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : પતજ્ઞાય-મારા આત્મામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માને માટે પ્રતિ વસ્તો:-વાક્-ધીયતે-પ્રતિદિન મારા દ્વારા સ્તુતિ આધાન કરવામાં આવે છે-સમર્પિત કરવામાં આવે છે અહ-અહો દ્યુભિઃ-પોતાની જ્યોતિઓથી મારી અંદર ત્રિશન્-ધામ-ત્રીશ ઘડી વિરાજતિ-વિશેષ પ્રકાશિત રહે છે.

ભાવાર્થ : આત્મામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માને માટે મુજ ઉપાસક દ્વારા પ્રતિદિન સ્તુતિ સમર્પિત

૨૫૦

કરવામાં આવે છે, અહો-કેવું સુંદર છે, તે પરમાત્મા પણ પોતાની જ્યોતિઓથી ત્રીશ ઘડીઓ-દિવસ-રાત મુજ ઉપાસકની અંદર વિશેષ પ્રકાશિત રહે છે, મારી સ્તુતિ ખાલી જતી નથી અને તે પણ દયા, ન્યાયનો ત્યાગ કરતો નથી. (૬)

૬૩૩. અપ ત્યે તાયવો યથા નક્ષત્રા યન્ત્યક્તુ ભિઃ । સૂરાય વિશ્વચક્ષસે ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : યથા-જેમ સૂરાય-સૂર્યના આગમનને લક્ષ્ય કરીને-સૂર્ય ઉદય થયા પછી અક્તુભિઃ-નક્ષત્રા-રાત્રિઓ સહિત બુધ, શુક્ર આદિ ગ્રહ, તારા અપયન્તિ-દૂર થઈ જાય છે; હટી જાય છે, તેમજ વિશ્વચક્ષસે-વિશ્વ દેષ્ટા પરમાત્માને લક્ષ્ય કરીને ઉપાસક ત્યે તાયવઃ-તે ચોરભાવ જે અંદરથી અને બહારથી જુદા ભાવ તથા કામ આદિ દોષો દૂર ભાગી જાય છે. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યના આગમનથી રાતની સાથે તારાઓ ચાલ્યા જાય છે, તેમજ સર્વ દેષ્ટા, સર્વ-દર્શક પરમાત્માના આગમનથી મનમાં અને બહારમાં જુદા ભાવ તથા કામ આદિ ગુપ્ત દોષ ચાલ્યા જાય છે. (૭)

૬૩૪. અદૃશન્નસ્ય કેતવો વિ રશ્મયો જનાં અનુ । ભ્રાજન્તો અગ્નયો યથા ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અસ્ય કેતવઃ-એ સૂર્ય પરમાત્માને કેતુ-જ્ઞાપક સંકેત કરનાર રશ્મયઃ-સર્વત્ર વ્યાપ્ત ગુણ જનાન્-અનુ-ઉપાસક અને મનનશીલ જનોને અદૃશન્-જોવામાં આવે છે યથા-ભ્રાજન્તઃ-અગ્નયઃ-જાજ્વલ્યમાન અગ્નિઓ જોવામાં આવે છે. (૮)

ભાવાર્થ : અહો ! એ સરણશીલ-વ્યાપનશીલ પરમાત્માની જ્ઞાપક ગુણ રશ્મિઓ ઉપાસક અને મનનશીલ-જનોને જોવામાં આવી રહી છે, જેમ જાજ્વલ્યમાન અગ્નિની જ્વાળાઓ સાક્ષાત્ જોવામાં આવે છે. (૮)

૬૩૫. તરણિર્વિશ્વદર્શતો જ્યોતિષ્કૃદસિ સૂર્ય । વિશ્વમાભાસિ રોચનમ્ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : સૂર્ય-હે સર્વત્ર સરણશીલ વ્યાપનશીલ પરમાત્મા ! તું તરણિઃ-મુમુક્ષુઓને દુઃખસાગરથી તારનાર છે વિશ્વદર્શતઃ-સર્વનો દર્શનીય જ્યોતિષ્કૃત્-અસિ-જ્ઞાન જ્યોતિનો કરનાર-આપનાર છે વિશ્વં રોચનમ્-આભાસિ-સમસ્ત પ્રકાશમાનીને તું જ પ્રકાશિત કરે છે-પ્રકાશ પ્રદાન કરે છે. (૯)

ભાવાર્થ : સર્વત્ર વ્યાપનશીલ પરમાત્મા મુમુક્ષુ ઉપાસકોને દુઃખસાગરથી તારનાર, સર્વને દર્શન યોગ્ય, અન્તઃકરણમાં જ્ઞાન જ્યોતિ પ્રકટાવનાર અને સમસ્ત પ્રકાશવાળા પદાર્થોનો પ્રકાશદાતા છે; તેની ઉપાસના કરીને જ્ઞાન પ્રકાશ અને અમૃત આનંદને પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. (૯)

૬૩૬. પ્રત્યઙ્ દેવાનાં વિશઃ પ્રત્યઙ્-ઙ્-દેષિ માનુષાન્ ।

પ્રત્યઙ્ વિશ્વં સ્વદૃશે ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : સ્વઃ-દૃશે-સુખ દર્શનને માટે દેવાનાં વિશઃ પ્રત્યઙ્-ઙ્-દેષિ-દેવો-જીવન્મુક્તોની શ્રેણીમાં આવનારા નિયમિત જીવનયાત્રા કરનારા-પરમાત્મામાં પોતાને નિયુક્ત કરનારા મનુષ્યોની સન્મુખ

૨૫૧

પરમાત્મન્ ! તું ઉત્સાહથી જાય છે. **માનુષાત્ પ્રત્યક્**-મનુષ્ય શ્રેણીના ઉપાસકોની સન્મુખ પણ ઉત્સાહથી આવે છે. **વિશ્વં પ્રત્યક્**-સર્વ દર્શક વર્ગની સામે પણ ઉત્સાહથી આવે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે વ્યાપનશીલ પરમાત્મન્ ! તું ઉદાર છે, તું જીવન્મુક્તોની સામે, ઉપાસક મનુષ્યોની સામે તથા સર્વ જનવર્ગની સામે પણ સુખદર્શન કરાવવા ઉત્સાહથી આવે છે. તારી પાસે ભેદભાવ નથી, યથાયોગ્ય, યથાપાત્ર તારા સુખદર્શન તું આપે જ છે. જેટલા તારા દર્શનના ઉત્સુક, તારા તરફ પ્રવૃત્ત થવામાં જે યત્નશીલ બને છે, તેટલું તારું સુખદર્શન કરી શકે છે. (૧૦)

૬૩૭. યૈના પાવક ચક્ષસા ભુરણ્યન્તં જનાં અનુ । ત્વં વરુણ પશ્યસિ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : પાવક વરુણ ત્વમ્-હે પવિત્રકારક વરવાને યોગ્ય વરવાવાળા પરમાત્મન્ ! તું યેન ચક્ષસા-જે ઉપકાર દૃષ્ટિથી જનાન્-અનુ ભુરણ્યન્તં પશ્યસિ-જન્મ પામનાર પ્રાણીઓનું ભરણ પોષણ કરતા જગતને નિહાળે છે, તેમ અમને ઉપાસકોને પણ નિહાળ-નિહાળે છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : પવિત્રકારક, વરવાયોગ્ય, વરનાર, વ્યાપનશીલ પરમાત્મા જન્મ પામનાર પ્રાણીઓનું ભરણ-પોષણ કરતાં જગતને જે ઉપકાર અથવા કૃપાદૃષ્ટિથી નિહાળે છે, તેમ ભોગ પદાર્થ માટે અમને ઉપાસકોને માટે, અમૃત સુખને માટે અપવર્ગ-મોક્ષને પણ નિહાળ-નિહાળે છે. (૧૧)

૬૩૮. ઉદ્ દ્યામેષિ રજઃ પૃથ્વહા મિમાનો અક્તુભિઃ ।

પશ્યન્નન્માનિ સૂર્ય ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : સૂર્ય-હે સરણશીલ-વ્યાપનશીલ પરમાત્મન્ ! તું દ્યામ્-દુલોકને રજઃ-અન્તરિક્ષને પૃથુ-કઠિન-પૃથિવી પિંડને અક્તુભિઃ-અહા-સત્રિઓની સાથે દિવસોનું-રાત દિવસોનું મિમાનઃ-નિર્માણ કરતાં જન્માનિ પશ્યન્-અમે જન્મ પામનારાઓને દ્રષ્ટિમાં રાખવા માટે ઉદેષિ-ઉત્સાહપૂર્વક પ્રાપ્ત થા. (૧૨)

ભાવાર્થ : વ્યાપનશીલ પરમાત્મા દુલોક, અન્તરિક્ષલોક, પૃથિવીલોક-ત્રણેય લોકોનું તથા દિવસ અને રાતોનું નિર્માણ કરતાં અમે જન્મ પામનારા પર કૃપાદ્રષ્ટિ રાખીને ઉત્સાહથી પ્રાપ્ત થાય છે, અથવા અમે જન્મ પામનારા પર કૃપાદ્રષ્ટિ રાખવા માટે એ સર્વનું નિર્માણ કરે છે, જેથી અમે ભોગ અને અપવર્ગ-મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકીએ. તેથી અમારું તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૧૨)

૬૩૯. અયુક્ત સપ્ત શુન્ધ્યુવઃ સૂરો રથસ્ય નપ્ત્યઃ ।

તાભિર્યાંતિ સ્વયુક્તિભિઃ ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : સૂરઃ-પ્રેરક પરમાત્મા સપ્ત-સમવેત થયેલ શુન્ધ્યુવઃ-પ્રાણ રથસ્ય નપ્ત્યઃ-શરીરરથને ન પાડનાર-સંભાળનારને અયુક્ત-નિયુક્ત કરેલ છે તાભિઃ સ્વયુક્તિભિઃ-તે સ્વયુક્ત કરવામાં આવેલ પ્રાણો-પ્રાણ પ્રબંધોથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૩)

ભાવાર્થ : પ્રેરક પરમાત્માએ શરીરરથને સંભાળનાર પ્રાણને સમવેત રૂપમાં નિયુક્ત કરેલ છે, તે સ્વયુક્ત કરવામાં આવેલા પ્રાણો પ્રબંધોથી પ્રાપ્ત છે. (૧૩)

૨૫૨

૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૬૪૦. સપ્ત ત્વા હરિતો રથે વહન્તિ દેવ સૂર્ય । શૌચિષ્કેશં વિચક્ષણ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : વિચક્ષણ સૂર્ય-હે સર્વદ્રષ્ટા સરણશીલ-વ્યાપનશીલ પરમાત્મન્ ! સપ્ત હસ્તિઃ-ઉક્ત સમવેત થનાર તને લઈ આવનાર પ્રાણ રથે-મારા શરીર રથમાં-હૃદયગૃહમાં ત્વા શૌચિષ્કેશં વહન્તિ-તને દીપ્તજ્ઞાન રશ્મિવાળાને લઈ આવે છે. (૧૪)

ભાવાર્થ : હે સર્વદ્રષ્ટા વ્યાપનશીલ પરમાત્મન્ ! એ સમવેત થયેલ પ્રાણ તને લઈ આવનાર મારા શરીરરથમાં હૃદયગૃહમાં તારી જ્ઞાન રશ્મિઓથી પ્રકાશમાન ઉપાસ્યદેવને લઈ આવે છે, જેને તે દેહરથમાં જોડેલ છે. જ્યાં સુધી દેહરથ છે, ત્યાં સુધી તો તને મારા સુધી લઈ આવે છે; અને જ્યારે શરીરથી અલગ થાય છે, ત્યારે મને તારા સુધી લઈ આવે છે. (૧૪)

इति षष्ठोऽध्यायः, षष्ठः प्रपाठकश्च समाप्तः

इति आरण्यपर्व वा आरण्यकाण्ड

सामवेद-संहितायां पूर्वार्चिकः समाप्तः

અથ મહાનામ્યાર્ચિકઃ

૬૪૧. વિદા મઘવન્ વિદા ગાતુમનુશંસિષો દિશઃ ।

શિક્ષા શચીનાં પતે પૂર્વીણાં પુસ્ત્વસો ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : મઘવન્-હે મોક્ષેશ્વર્યવાળા પરમાત્મન્ ! વિદા:-તું સર્વ કાંઈ જાણે છે, તેથી ગાતું વિદા:-જીવનનો માર્ગ અથવા જવાના માર્ગને પ્રાપ્ત કરાવ દિશ:-અનુશંસિષ:-આગળ વધવાની દિશાઓને બતાવ પૂર્વીણાં શચીનાં પતે-શાશ્વત પ્રજ્ઞાઓ-વિદ્યાઓના સ્વામિન્ ! પુસ્ત્વસો-બહુ જ્ઞાનધનવાળા પરમાત્મન્ ! શિક્ષ-તે શાશ્વત પ્રજ્ઞાઓને, વિદ્યાઓને, જ્ઞાનધનોને મને પ્રદાન કર. (૧)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સર્વત્ર છે. વેદત્રયી-સમસ્ત શાશ્વત વિદ્યાનો સ્વામી છે, મનુષ્યને જીવનયાત્રાનો માર્ગ અને જવાની દિશાને પણ બતાવે છે. વિશેષતઃ ઉપાસકનો મહાન પથપ્રદર્શક બને છે. (૧)

૬૪૨. આભિષ્ઠમભિષ્ટિભિઃ સ્વા ૩૬ ત્રાંશુઃ પ્રચેતન પ્રચેતયેન્દ્ર દ્યુમ્નાય ન ઇષે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પ્રચેતન ઇન્દ્ર-હે સચેત કરનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું આભિ:-અભિષ્ટિભિઃ-એ અમારી પ્રાર્થનાથી સ્વ:-ન-અંશુઃ-સુખમય મોક્ષધામની સમાન તથા વ્યાપક થતાં તું ન:-અમારા સ્ત્ર/દ્યુમ્નાય-યશોરૂપ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિને માટે અને ઇષે-લૌકિક અન્નાદિ ઈષ્ટ સિદ્ધિને માટે પણ પ્રચેતય-ચેતાવા-બોધિત કર-કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : ચેતાવનાર મોક્ષધામની સમાન મહાન પરમાત્મા અમારી પ્રાર્થનાથી અમને ચેતાવે છે. આધ્યાત્મિક યશ પરમાત્મરૂપ સ્વસ્વરૂપ દર્શન માટે તથા સાંસારિક અન્ન આદિ ઈષ્ટ સિદ્ધિને માટે પણ ચેતાવે છે. બોધ આપે છે. (૨)

૬૪૩. એવા હિ શક્રો રાયે વાજાય વજ્રિવઃ ।

શવિષ્ઠ વજિન્નૃઞ્જસે મંહિષ્ઠ વજિન્નૃઞ્જસ આ યાહિ પિબ મત્સ્વ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : એવ હિ-એમ જ શક્ર-ઝ-હે નિતાન્ત સુખ આપવામાં શક્ત-સમર્થ પરમાત્મન્ ! રાયે-મોક્ષેશ્વર્યને માટે વજ્રિવઃ-હે ઓજસ્વી વાજાય-અમૃત અન્નભોગને માટે શવિષ્ઠ વજિન્-ઋદ્ધસે-હે અત્યંત બળવાન ! ઓજસ્વી પરમાત્મન્ ! તું અમને સમર્થ બનાવે છે આયાહિ-આવી જા પિબ-ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર મત્સ્વ-અમારા પર પ્રસન્ન થા. (૩)

ભાવાર્થ : એજ રીતે સુખ પ્રદાનમાં સમર્થ પરમાત્મન્ ! તું મોક્ષેશ્વર્યને આપવાને સમર્થ છે તથા હે ઓજસ્વી ! તું અમૃતભોગ આપવાને બળવાન પરમાત્મન્ ! તું અમને સમર્થ બનાવે છે. હે પ્રશંસનીય

૨૫૪

દેવ ! તું અમારા હૃદયમાં આવ. ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર, અમને સર્વ પ્રકારે સમૃદ્ધ કર. (૩)

૬૪૪. વિદા રાયે સુવીર્યં ભુવો વાજાનાં પતિર્વશાં અનુ
મંહિષ્ઠ વઙ્ગિન્નૃઙ્ગસે યઃ શવિષ્ઠઃ શૂરાણામ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : રાયે સુવીર્ય વિદા:-મોક્ષ ઐશ્વર્યને માટે સંયત વીર્ય પ્રાપ્ત કરાવ. વાજાનાં પતિ:-બળોના સ્વામિન્ ! વશાન્-અનુભુવ:-પોતાના વશમાં તેને અનુભાવિત કર મંહિષ્ઠ વાઙ્ગિન્-વ્રહ્મસે-હે પ્રશંસનીય બળવાન્ ! તું અમને સમર્થ કર. ય:-જે તું શૂરાણાં શવિષ્ઠ-શૂરવીરોમાં સર્વથી અત્યંત બળવાન છે. (૪)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા મોક્ષૈશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે સંયમવાળું વીર્ય આપે છે. તે સમસ્ત બળોનો સ્વામી છે, તેને પોતાને વશ કરે છે. તે પ્રશંસનીય મહાન છે, અમને સમર્થ બનાવે છે. તે શૂરવીરમાં સર્વથી મહાન છે. તેનું શરણ લેવું, તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૪)

૬૪૫. યો મંહિષ્ઠો મઘોનામંશુર્ન શોચિઃ ।
ચિકિત્વો અભિ નો નયેન્દ્રો વિદે તમ્ સ્તુહિ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : મઘોનાં મંહિષ્ઠ:-ય:-ધનવાનોમાં અત્યંત દાની જે પરમાત્મા છે અંશુ:-ન શોચિ:-કિરણવાળા સૂર્યની સમાન પ્રકાશમાન છે. ચિકિત્વ:-તે તું જ્ઞાનવાન પરમાત્મન્ ન:-અભિ નય-અમને લઈને ચાલે છે. વિદે:-વિદે-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા અમને જ્ઞાન પ્રદાન કર-આપે છે. તેથી તમ્-ઉ સ્તુહિ-હે મન ! તું તેની સ્તુતિ કર. (૫)

ભાવાર્થ : ધનવાનોમાં અત્યંત દાનદાતા પરમાત્મા જ છે, જે ભોગ પણ આપે છે અને ભોગના સાધનો પણ આપે છે-સૂર્ય સમાન તેજસ્વી અર્થાત્ પ્રકાશમાન જ છે. યોગીની અંદર તેનો જ પ્રકાશ થાય છે. તે જ્ઞાનવાન બનેલા અમને લઈ જાય છે. 'અમે નય' એ રીતે અમને લઈ જાય છે. તે એવા પરમાત્માની અરે મન સ્તુતિ કર. (૫)

૬૪૬. ઈંશે હિ શક્રસ્તમૂતયે હવામહે જેતારમપરાજિતમ્ ।
સ નઃ સ્વર્ષદતિ દ્વિષઃ ક્રતુશ્છન્દઃ વ્રતં વૃહત્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : શક્ર:-શક્તિમાન પરમાત્મા ઈંશે હિ-નિતાન્ત સ્વામીપણું કરે છે-શાસન કરે છે તે જેતારમ્-અપરાજિતમ્-તે પરાજય ન પામનાર વિજયશીલને ઋતયે-પોતાની રક્ષાને માટે હવામહે-અમે આમંત્રિત કરતા રહીએ ઉપાસના દ્વારા સ્વ-ન-દ્વિષ:-તે અમારી દ્વેષ ભાવનાઓનો અતિ સ્વર્ષ-વિનાશ કરે ક્રતુ:-છન્દ:-વ્રતં વૃહત્-કર્મ, રક્ષણ, જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરે. (૬)

ભાવાર્થ : શક્તિમાન પરમાત્મા અમારા પર સ્વામીત્વ કરે, સ્વામીરૂપમાં બિરાજમાન રહે. આત્મરક્ષા

૨૫૫

માટે કદી પણ ન હારનાર સદા વિજયશીલને આમંત્રિત કરતા રહીએ. તે અમારી દ્વેષ ભાવનાઓનો સર્વથા વિનાશ કરે. અમારી કર્મશીલતા, રક્ષણશક્તિ અને જ્ઞાનશક્તિની વૃદ્ધિ કરતો રહે. (૬)

૬૪૭. ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રં ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ધનસ્ય સાતયે ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} હવામહે ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} જેતારમપરાજિતમ્ ।

^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} સ નઃ સ્વર્ષદતિ દ્વિષઃ ^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} સ નઃ સ્વર્ષદતિ દ્વિષઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ધનસ્ય સાતયે-મોક્ષેશ્વર્યની પ્રાપ્તિને માટે અપરાજિત જેતારમ્-ઇન્દ્રમ્-પરાજયથી રહિત સદા વિજયશીલ એશ્વર્યવાન પરમાત્માને હવામહે-આમંત્રિત કરીએ છીએ સઃ-નઃ દ્વિષઃ-અતિ સ્વર્ષત્-તે અમારી દ્વેષ ભાવનાઓને અત્યંત દૂર કરી દે સઃ-નઃ સ્વર્ષત્-અતિ દ્વિષઃ-તે અમને દ્વેષ ભાવનાઓથી અતિ દૂર કરે-કરે છે. (૭)

ભાવાર્થ : અપરાજિત જેતા એશ્વર્યવાન પરમાત્માને મોક્ષેશ્વર્યની પ્રાપ્તિ માટે આમંત્રિત કરીએ છીએ. જે અમારી દ્વેષ ભાવનાઓને દૂર કરે તથા અમને દ્વેષ ભાવનાથી દૂર કરે. (૭)

૬૪૮. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પૂર્વસ્ય યત્તે ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} અદ્રિવોઽશુર્મદાય ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} સુમ્ન આ ધેહિ નો વસો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પૂર્તિઃ શવિષ્ટ શસ્યતે ।

^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} વશી હિ શક્રો નૂનં ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} તન્નવ્યં સંન્યસે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અદ્રિવઃ-હે ઓજસ્વી પરમાત્મા ! તે પૂર્વસ્ય-તારા સનાતનના યત્-જે અંશુઃ-ધ્યાન તરંગ-સ્વરૂપ ઝાંખી મદાય-હર્ષ પ્રાપ્તિને માટે છે નઃ સુમ્ને-આધેહિ-અમારા સુખને માટે આધાન કર-સારી રીતે સમાવેશ કર વસો શવિષ્ટ-હે વસાવનાર અત્યંત બલવન્ ! તું પૂર્તિઃ શસ્યતે-કામનાપૂરણ કરનારને પ્રશંસિત કરવામાં આવે છે. નૂનમ્-નિશ્ચય જ તું વશી શક્રઃ-વિશ્વને વશ કરનાર સમર્થ છે. તત્-નવ્યં સંન્યસે-તેથી તને સ્તુતિ યોગ્યને હૃદયમાં સારી રીતે સ્થાપિત કરું છું. (૮)

ભાવાર્થ : ઓજસ્વી પરમાત્મા સનાતન અનાદિ છે, ધ્યાનોપાસના દ્વારા તેના દર્શનની ઝાંખી ઉપાસકના હર્ષનું કારણ છે. તેના સુખ માટે પરમાત્મા તેની અંદર આધાન કરે છે, વસાવનાર મહાબળવાન કામનાપૂરકની સ્તુતિ કરવી જોઈએ. તે સર્વને વશમાં રાખનાર સ્તુતિ કરવા યોગ્ય દેવને હૃદયમાં સારી રીતે સ્થાપિત કરવો જોઈએ. (૮)

૬૪૯. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પ્રભો જનસ્ય વૃત્રહન્ત્સમર્યેષુ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} બ્રવાવહે ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} શૂરો યો ગોષુ ગચ્છતિ સઘા સુશેવો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} અદ્વયુઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : જનસ્ય અર્યેષુ-જનવર્ગ-મનુષ્યોના સ્વામીઓ રાજાઓ શાસકોમાં વૃત્રહન્-પ્રભો-હે પાપનાશક !

६५०. एवाहोऽ३ऽ३ऽ३व। एवां ह्यग्ने। एवां हीन्द्र।

३ १ २२ ३ १ २२ १ ३ १ २२
एवा हि पूषन्। एवा हि देवाः। ओं एवा हि देवाः ॥ १० ॥

एष हि देवाः:-એ જ રીતે દિવ્યગુણોથી યુક્ત તું ભિન્ન-ભિન્ન દેવ નામોથી કહેવામાં આવેલ પરમાત્મા તુંજ છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મનું ! આ મંત્રોમાં ઉપાસકોની વાણીમાં સંસારમાં તારું જ કીર્તન છે. તેમાં ક્યાંક પૂર્ણ પુરુષ નામથી તારી જ પૂર્ણતાનું સ્મરણ છે. ક્યાંક અગ્નિ નામથી અગ્રણીરૂપમાં તારું જ સ્તવન છે. ક્યાંક ઈન્દ્ર નામથી તારું ઐશ્વર્યવાન રૂપમાં પ્રશંસન છે. ક્યાંક પૂષા નામથી પોષણ કરનારના રૂપમાં તારું જ યશોગાન છે. ક્યાંક બહુવચનમાં સમસ્ત દેવધર્મોવાળા માનીને તારી જ સ્તુતિ છે. આ રીતે સમસ્ત દિવ્ય ગુણોવાળા તુજ પરમાત્માની સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના કરીએ છીએ-કરતાં રહીએ. (૧૦)

इति महानाम्याचिक एवं पूर्वार्चिक सामवेद आध्यात्मिक मुनिभाष्य ।

स्वामी ब्रह्ममुनि कृत सामवेद पूर्वार्चिक भाष्य समाप्तः ।

૨૫૭

॥ ઓ૩મ્ ॥

સામવેદઃ

અધ્યાત્મિક મુનિભાષ્ય

ઉત્તરાર્ચિકઃ

અથ પ્રથમોઽધ્યાયઃ

અથ પ્રથમઃ પ્રપાઠકઃ

પ્રથમોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૬૫૧. ^{૧ ૨}ઉપાસૈ ^૩ગાયતા ^{૧ ૨}નરઃ ^{૩ ૧ ૨}પવમાનાયેન્દવે । ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}અભિ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}દેવાં ^{૨૨}ઇયક્ષતે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : નર:-હે મુમુક્ષુજનો ! તમે ^૩અસૈ-એ-ઈષ્ટદેવ ^{૩ ૧ ૨}દેવાન્-અભિ-ઇયક્ષતે-દેવો-દિવ્ય સુખોનો જીવનમાં સંગત કરવા ચાહનાર-હિતૈષી ^{૩ ૧ ૨}ઇન્દવે-રસવાન ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}પવમાનાય-શાન્તધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માને માટે ^{૩ ૧ ૨}ઉપગાયત-ઉપગાન કરો-આત્મભાવથી સ્તવન-ઉપાસના કરો. (૧)

ભાવાર્થ : સમસ્ત સુખોના મૂળ તથા તેને જીવનમાં દાખલ કરાવનાર, રસવાન, શાન્તધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માની ઉપયુક્ત સ્તુતિ, ઉપાસના મુમુક્ષુજનોએ કરવી જોઈએ. (૧)

૬૫૨. ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}અભિ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}તૈ મધુના ^{૨૨}પયોઽથર્વાણો ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}અશિશ્રયુઃ । ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}દેવં ^{૩ ૨}દેવાય ^{૩ ૨}દેવયુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તે-હે ધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! તારા ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}મધુના-આનંદરસની સાથે ^{૨૨}અથર્વાણ:-અચલ-સ્થિર મનનશીલ યોગીજન ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}દેવેયુઃ-દેવં પયઃ-તુજ દેવને ચાહનાર દિવ્ય પ્રાણ-અમર તત્ત્વ આત્મભાવને ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}દેવાય-તુજ પરમાત્મદેવની પ્રાપ્તિને માટે ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}અશિશ્રયુઃ-આશ્રય લે છે.-નિતાન્ત અર્પિત કરી દે છે; ત્યારે તારો સાક્ષાત્ કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : સ્થિર મનવાળા યોગી, ધ્યાની, ઉપાસક પોતાના દિવ્ય આત્મભાવને જે પરમાત્મદેવને ચાહે છે, પરમાત્મદેવની પ્રાપ્તિને માટે સમસ્ત આનંદોના આનંદ અંતિમ આનંદમાં ધ્યાન દ્વારા મિલન

૨૫૮

કરે છે, ત્યારે પોતાના આત્મામાં તેનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. (૨)

૬૫૩. ^{૧ ૨}સ નઃ ^{૩ ૨૩}પવસ્વ ^૩શં ^૧ગવે ^{૨૨ ૩}શં ^{૧ ૨૨}જનાય ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨}શમર્વતે । ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨}શં ^{૨૨}રાજન્નોષધીભ્યઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સ:-રાજન્-તે તું હે પવમાન સોમ-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર શાંત સ્વરૂપ સર્વત્ર પ્રકાશમાન પરમાત્મનું ! ન:-અમારા ઉપાસકોના ગવે શમ્-જ્ઞાનેન્દ્રિયો માત્રને માટે કલ્યાણકારી બને છે-અસંયમમાં પ્રવૃત્ત ન થવાથી જનાય શમ્-જનનેન્દ્રિયને માટે કલ્યાણરૂપ બને છે-વ્યભિચારમાં પ્રવૃત્ત ન થવાથી અર્વતે-શમ્-પ્રેરણા ધર્મવાન મનને માટે કલ્યાણરૂપ બન ઓષધિભ્યઃ શમ્-ઊર્જા-જીવનરસ રક્ત પ્રાણોને માટે કલ્યાણરૂપ બન. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસકો દ્વારા પરમાત્માની આરાધના કરવાથી તેની જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાં શાન્તિ-અસંયમરહિતતા, જનનેન્દ્રિયમાં શાન્તિ-વ્યભિચારની અપ્રવૃત્તિ, મનમાં શાન્તિ-ચંચળતા રહિતતા અને રસ, રક્ત, પ્રાણોમાં શાન્તિ-રોગ, દોષ ઉદ્વેગ રહિતતા પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૬૫૪. ^{૧ ૨}દવિદ્યુતત્યા ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}રુચા ^{૩ ૨}પરિષ્ઠોભન્ત્યા ^{૩ ૧ ૨}કૃપા । ^{૩ ૧ ૨}સોમાઃ ^{૩ ૧ ૨}શુક્રા ^{૨૨}ગવાશિરઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : દવિદ્યુતત્યા-દેદીપ્યમાન; રુચા-કાન્તિ, પરિષ્ઠોભન્ત્યા-સર્વ પ્રકારે ગુણોનું વર્ણન કરનારી કૃપા-સ્તુતિરૂપ અધ્યાત્મ શક્તિ દ્વારા સોમાઃ-આનંદધારામાં પ્રાપ્ત શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ગવાશિરઃ-જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાં આશ્રય કરીને શુક્રાઃ-આત્મામાં પ્રકાશિત થાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : સર્વ પ્રકારે ગુણોનું વર્ણન કરનારી, સ્તુતિરૂપ શક્તિ દ્વારા પરમાત્મા ઉપાસકની અંદર અધિક પ્રકાશમાન-કાન્તિથી જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાં સંગત કરીને, શુભરૂપમાં સાક્ષાત્ થાય છે. (૧)

૬૫૫. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}હિન્વાનો ^{૨૨ ૩૬ ૨૨}હેતૃભિર્હિત આ ^{૧ ૨}વાજં ^{૩ ૧ ૨}વાજ્યક્રમીત્ । ^{૩ ૧ ૨}સીદન્તો ^{૩ ૧ ૨}વનુષો ^{૨૨}યથા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વાજી-અમૃત અન્નભોગવાળા સોમ શાન્ત પરમાત્મા હેતૃભિઃ-હિતઃ-સ્તુતિ પ્રેરક ઉપાસકો દ્વારા ધારિત ઉપાસિત થઈને વાજં હિન્વાનઃ-અક્રમીત્-અમૃતાન્નભોગને પ્રેરિત કરીને ઉપાસકની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે યથા વનુષઃ સીદન્તઃ-જેમ ચાહનાર હિતેષી પોતાના શિષ્યોને ગુરુજન પ્રાપ્ત થઈને ઉપદેશ આપે છે. (૨)

ભાવાર્થ : સ્તુતિકર્તા ઉપાસકો દ્વારા ધારણા કરેલ, ઉપાસિત કરેલ, અમૃતભોગવાળા પરમાત્મા અમૃતભોગને પ્રેરિત કરીને ઉપાસકને એવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, જેમ ગુરુજન શિષ્યોને પ્રાપ્ત થઈને ઉપદેશ આપે છે. (૨)

૬૫૬. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}ઋધક્સોમ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}સ્વસ્તયે ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}સંજગ્માનો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}દિવા ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}કવે । ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}પવસ્વ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}સૂર્યો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}દૃશે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : કવે સોમ-હે કાન્તદર્શી, સર્વજ્ઞ, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તું સ્વસ્તયે-મારા સુ-અસ્તિત્વ-

૨૫૯

કલ્યાણને માટે **દિવા-સજ્જમાન:-**સ્વપ્રકાશથી સંબંધ-સંગત કરીને **સૂર્ય:-**સૂર્યની સમાન **દશો-નિજ દર્શન** માટે **ત્રણ્ણ-પવસ્વ-સમીપ-સાક્ષાત્** પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસના દ્વારા સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ઉપાસકના કલ્યાણ માટે, પોતાના પ્રકાશની સાથે સંબંધિત થઈને, સૂર્યની સમાન સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૬૫૭. ^{૧ ૨} **પવમાનસ્ય તે કવે** ^{૩ ૨ ૩} **વાજિન્ત્સર્ગા** ^{૧ ૨} **અસૃક્ષત** ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} । **અર્વન્તો ન શ્રવસ્યવઃ** ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **કવે વાજિન્**-હે સર્વજ્ઞ વક્તા તથા અમૃતભોગવાળા સોમ પરમાત્મન્ ! **તે પવમાનસ્ય-**તારી આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થયેલામાં **સર્ગા:-અસૃક્ષત**-અમૃત આનંદ પ્રવાહ ઉપાસકોની અંદર નિરંતર પ્રવાહિત થવા માંડે છે **અર્વન્ત:-ન શ્રવસ્યવઃ**-પ્રશંસનીય પ્રગતિશીલ પ્રશસ્ત ગન્તવ્ય સ્થાનને ચાહતા તેના પર પહોંચનાર ઘોડાની સમાન પહોંચે છે. (૧)

ભાવાર્થ : સર્વજ્ઞ અમૃતાનંદભોગપ્રદ પરમાત્મન્ ! તારા આનંદ પ્રવાહોથી પ્રાપ્ત થનાર આનંદ પ્રવાહ પ્રવાહિત થઈને, જેમ પ્રગતિશીલ, પ્રશંસનીય ઘોડાઓ ધૂટીને પ્રશંસનીય પ્રાપ્તવ્ય સ્થાનને ચાહીને તેને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ મને ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

૬૫૮. ^{૨ ૩} **અચ્છા કોશં મધુશ્ચુતમસૃગ્નં વારે** ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **અવ્યયે** । **અવાવશન્ત ધીતયઃ** ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **અવ્યયે વારે**-નિત્ય વરણીય પરમાત્મામાં રહેલ **મધુશ્ચુતં કોશમ્**-મધ ટપકાવનાર કોશને **ધીતયઃ-અવાવશન્ત**-ધારણા-ધ્યાન પ્રજ્ઞાવાળા ઉપાસકો નિતાન્ત ચાહે છે તેથી તે **અચ્છા-અસૃગ્ન**-પોતાની સામે-તરફ ખોલે છે; પ્રવાહિત કરે છે, પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ : અવિનાશી-નિત્ય, વરણીય પરમાત્માની અંદર રહેલ મધુર આનંદ ભરેલ કોશ-થેલાને ધારણા-ધ્યાન પ્રજ્ઞાવાળા ઉપાસકો નિતાન્ત ચાહે છે, તેથી તેઓ પોતાની તરફ ખોલે છે-પ્રવાહિત કરી લે છે-પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૨)

૬૫૯. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨} **અચ્છા સમુદ્રમિન્દવોઽસ્તં ગાવો ન ધેનવઃ** । **અગ્મન્નૃતસ્ય યોનિમા** ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દવઃ**-આદ્ર ભાવનાવાળા ઉપાસક આત્માઓ **ત્રણ્ણસ્ય યોનિમ્**-અમૃતનું ગૃહ-ભંડાર **સમુદ્રમ્**-પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્માને **અચ્છા-આ-અગ્મન્**-સારી રીતે સમગ્ર રૂપથી પ્રાપ્ત કરે છે **ધેનવઃ-ગાવઃ-****અસ્તં ન**-જેમ દૂઝણી ગાયો પોતાના આશ્રયરૂપ ઘર =ગૌશાળામાં આપોઆપ ચાલી આવે છે-પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ દૂઝણી ગાયો આપો આપ ગૌશાળામાં ચાલી આવે છે, તેમ આદ્રભાવથી ભરેલ,

૨૬૦

શ્રદ્ધાપૂર્ણ ઉપાસક આત્માઓ અમૃતગૃહે પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્માને સારી રીતે સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૬૬૦. અગ્નિ આ યાહિ વીતયે ગૃણાનો હવ્યદાતયે । નિ હોતા સત્સિર્ બર્હિષિઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું હવ્યદાતયે ગૃણાનઃ-અમને પોતાની ભેટ આપવા માટે અમારા દ્વારા સ્તુત કરવામાં આવતાં તેના બદલામાં વીતયે આ યાહિ-તારી પ્રાપ્તિ માટે આવી જા હોતા બર્હિષિ ન સત્સિ-તું હૃદયાસન પર હોતાની સમાન નિરંતર પ્રાપ્ત થા-નિરંતર રમણ કર. (૧)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા પ્રત્યે સ્વાત્મ સમર્પણ કરવાથી પરમાત્માની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે પોતાનાં સાક્ષાત્ દર્શન માટે આવે છે અને હૃદયમાં વિરાજમાન થાય છે, જેમ હોતા યજ્ઞાસન પર બેસે છે. (૧)

૬૬૧. તં ત્વા સમિદ્ધિરઙ્ગિરો ઘૃતેન વર્ધયામસિ । બૃહચ્છોચા યવિષ્ઠ્ય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અઙ્ગિરઃ યવિષ્ઠ્ય-હે અંગોને પ્રેરિત કરનાર અત્યંત મેળ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ પરમાત્મન્ ! તં ત્વા-તે તને સમિદ્ધિ-ઘૃતેન વર્ધયામસિ-પ્રાણોથી પ્રાણાયામો-ઈન્દ્રિયોના સદ્ વ્યવહારોથી અને આત્મતેજ વધારીએ છીએ બૃહત્-શોચ-તું અમારી અંદર અત્યંત પ્રકાશમાન થા. (૨)

ભાવાર્થ : અંગોને પ્રેરિત કરનાર, મેળ કરનારમાં સર્વથી અધિક મિલનસાર પરમાત્માને પ્રાણાર્પણથી પ્રાણાયામો-ઈન્દ્રિય સંયમો અને પોતાના આત્મભાવથી પોતાની અંદર વૃદ્ધિ કરીએ-વધારીએ તો તે અમારી અંદર મહાન પ્રકાશમાન રૂપમાં સાક્ષાત્ થાય છે. (૨)

૬૬૨. સ નઃ પૃથુ શ્રવાપ્યમચ્છા દેવ વિવાસસિ । બૃહદગ્ને સુવીર્યમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સઃ-અગ્ને દેવ-તે તું જ્ઞાન પ્રકાશક પરમાત્મદેવ ! નઃ-અમારે માટે પૃથુ બૃહત્ સુવીર્ય શ્રવાપ્યમ્-પૃથુ = મહાન, બૃહત્ = જ્યેષ્ઠ = શ્રેષ્ઠ શ્રવણ યોગ્ય પ્રશંસનીય શોભનબળ-અધ્યાત્મ અર્થાત્ દિવ્ય આયુ મોક્ષ આયુને અચ્છા વિવાસસિ-સારી રીતે સંપાદિત કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા અમને-ઉપાસકોને માટે મહાન, શ્રેષ્ઠ, પરંપરાથી પ્રસિદ્ધ દિવ્ય આયુ મોક્ષને સારી રીતે સંપાદિત કરે છે-આપે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૬૬૩. આ નો મિત્રાવરુણા ઘૃતૈર્ગવ્યૂતિમુક્ષતમ્ । મધ્વા રજાસિ સુક્રતૂ ॥ ૧ ॥

૨૬૧

પદાર્થ : સુક્રતૂ-હે શોભન-શ્રેષ્ઠ કર્મવાળા, મિત્રાવસ્થા-પ્રાણની સમાન તું સંસારમાં સત્કર્મ માટે પ્રેરિત કરનાર પુનઃ અપાનની સમાન મોક્ષમાં પોતાની તરફ લઈ જનાર નઃ-અમારી ગવ્યૂતિમ્-સ્તુતિ પ્રવહભૂમિ-હૃદય ગુહાને ઘૃતૈઃ-તારા તેજોમય દર્શન સ્નેહાદિથી આ-ઉક્ષતમ્-સિંચી દે મધ્વા રજાંસિ-તારા મધુર સુખભોગ ફળોથી અમારી રંજનીય ઈન્દ્રિયોને પણ સિંચ-તૃપ્ત કરી દે. (૧)

ભાવાર્થ : હે સુકર્મા પરમાત્મન્ ! તું સંસારમાં સત્કર્મ કરવા માટે પ્રેરક, પુનઃ મોક્ષ માટે તારી તરફ લઈ જનાર બનીને, અમારા સ્તુતિ-સ્થાનને તારા દર્શન, સ્નેહ આદિથી ભરી દે છે; તથા સંસારમાં પણ મધુર કર્મફળ ભોગથી અમારી રંજનીય ઈન્દ્રિયોને પણ તૃપ્ત કરી દે છે, જેથી પુનઃ ભટકવાનો-અશાન્ત થવાનો અવસર પ્રાપ્ત થતો નથી. (૧)

૬૬૪. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨} ઉરુશંસા નમોવૃધા મહ્ના દક્ષસ્ય રાજથઃ । ^{૧ ૨} દ્વાઘિષ્ઠાભિઃ શુચિવ્રતા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઉરુશંસા-હે અત્યંત પ્રશંસનીય નમોવૃધા-સ્તુતિઓ દ્વારા મુક્ત ઉપાસકોની ઉન્નતિ કરનાર મહ્ના-મહાન શુચિવ્રતા-પવિત્ર કર્મ કરનારા મિત્ર વરુણ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ દ્વાઘિષ્ઠાભિઃ-તું દીર્ઘકાલીની સ્તુતિઓ દ્વારા દક્ષસ્ય રાજથઃ-મારા આત્મસ્વરૂપને પ્રકાશિત કરી રહ્યો છે.

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! તું અત્યંત પ્રશંસાને યોગ્ય છે, પવિત્રકારી, મહાન, પૂર્વથી ચાલતી આવેલી-દીર્ઘકાલીન સ્તુતિઓ દ્વારા મારા-ઉપાસકનાં આત્મબળ પર અધિકાર કરીને રક્ષા કરી રહ્યો છે. (૨)

૬૬૫. ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ગૃણાના જમદગ્નિના યોનોઽવૃતસ્ય સીદતમ્ । ^{૩ ૧ ૨} પાતં સોમમૃતાવૃધા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જગદગ્નિના ગૃણાના-હે સત્કર્મમાં પ્રેરક અને પોતાની તરફ મોક્ષ માટે લઈ જનાર પરમાત્મન્ ! તું પ્રાપ્ત વૈરાગ્યવાળા ઉપાસક દ્વારા સ્તુત થઈને ત્રહ્ણસ્ય યોનો સીદતમ્-અધ્યાત્મયજ્ઞના ગૃહ હૃદયમાં બિરાજમાન થા ત્રહ્ણાવૃધા-હે અધ્યાત્મયજ્ઞના વર્ધક પરમાત્મન્ ! સોમં પાતમ્-ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર. (૩)

ભાવાર્થ : સત્કર્મમાં પ્રેરિત કરનાર અને મોક્ષ માટે પોતાની તરફ આકર્ષિત કરનાર પરમાત્મા સાક્ષાત્ થઈને, ઉપાસક દ્વારા સ્તુત થઈને, અધ્યાત્મયજ્ઞનાં ગૃહ-હૃદયમાં બિરાજે છે અને ઉપાસનારસનો પણ સ્વીકાર કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૬૬૬. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} આ યાહિ સુષુમા હિ તં ઇન્દ્ર સોમં પિબા ઇમમ્ ।
^{૨ ૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} એદં બર્હિઃ સદો મમ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું આ યાહિ-આવી જા તે-તારા માટે સોમં સુષુમા હિ-અમે ઉપાસનારસને સંપાદન કરીએ છીએ. ઇમં પિબ-તેનું પાન કર-સ્વીકાર કર મમ-એદં બર્હિઃ-મારાં આ

૨૬૨

હૃદયાકાશમાં આ સદઃ-આવ-બેસ. (૧)

ભાવાર્થ : પરમાત્માને માટે ઉપાસનારસ તૈયાર કરવો, તેનો સ્વીકાર કરાવવાનો આશ્રય કરવો, પોતાનાં હૃદયાકાશમાં સમગ્રરૂપથી બેસાડવો જોઈએ. (૧)

૬૬૭. આ ત્વા બ્રહ્મયુજા હરી વહતામિન્દ્ર કેશિના । ઉપ બ્રહ્માણિ નઃ શૃણુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ત્વા-તને બ્રહ્મયુજા કેશિના હરી-તુજ બ્રહ્મથી યુક્ત થનારાં જ્ઞાન રશ્મિવાળા-જ્ઞાનપૂર્વક પ્રવર્તમાન સ્તુતિ અને ઉપાસના આવહતામ્-મારી અંદર આમંત્રિત કરીએ નઃ-બ્રહ્માણિ-અમારા મનોભાવો અને કામનાઓનો ઉપશ્રવણ-સ્વીકાર કર. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્માને યુક્ત થનારી સ્તુતિ અને ઉપાસના જ્ઞાનપૂર્વક કરવાથી તે પરમાત્માનો સાક્ષાત્ કરાવે છે, ત્યારે પરમાત્મા અમારા મનોભાવોનો સ્વીકાર કરે છે. (૨)

૬૬૮. બ્રહ્માણસ્ત્વા યુજા વયં સોમપામિન્દ્ર સોમિનઃ । સુતાવન્તો હવામહે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! વયમ્-અમે સોમિનઃ-ઉપાસનારસને સમર્પિત કરનારા સુતાવન્તઃ-ઉપાસનારસ તૈયાર કરી ચૂકેલાં બ્રહ્માણઃ-બ્રહ્મજ્ઞાનમાં સમર્થ મનસ્વી ઉપાસકો યુજા-યોગ-સમાધિ યોગ દ્વારા ત્વા સોમપાં હવામહે-તુજ સોમપાન કરનારને અમારી અંદર આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : જ્યારે અમે મનસ્વીજન ઉપાસનારસ પરમાત્માને સમર્પણાર્થ સમ્પન્ન કરી સમર્પણ કરવા ઈચ્છીએ ત્યારે યોગ સમાધિનું અનુષ્ઠાન કરે તો પરમાત્માને આપણી અંદર સાક્ષાત્ કરી શકીએ છીએ. (૩)

સૂક્ત-૪

૬૬૯. ઇન્દ્રાગ્ની આ ગતં સુતં ગીર્ભિર્નભો વરેણ્યમ્ । અસ્ય પાતં ધિયેષિતા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાગ્ની-હે ઐશ્વર્યવાન પ્રાણ સ્વરૂપ અને પ્રકાશમાન ઉદાન સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ધિયા-ગીર્ભિઃ-ઇષિતા-ધ્યાન અને સ્તુતિઓથી લક્ષિત થયેલ વરેણ્યં નભઃ-વરણ થવા યોગ્ય હૃદયાકાશમાં આગતમ્-આવ-પ્રાપ્ત થા અસ્ય સુતં પાતમ્-એ હૃદયનાં નિષ્પન્ન ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર. (૧)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન તથા પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ધ્યાન અને સ્તુતિઓ દ્વારા લક્ષિત થઈને હૃદયાકાશમાં પ્રાપ્ત થાય છે. અને ત્યાં નિષ્પન્ન ઉપાસનારસનો સ્વીકાર કરે છે. (૧)

૬૭૦. ઇન્દ્રાગ્ની જરિતુઃ સચા યજ્ઞો જિગાતિ ચેતનઃ । અયા પાતમિમં સુતમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાગ્ની-હે ઐશ્વર્યવાન પ્રાણરૂપ અને પ્રકાશમાન ઉદાનરૂપ પરમાત્મન્ ! જરિતુઃ-મારો

૨૬૩

સ્તુતિકર્તાનો **ચેતન:-યજ્ઞ:-**જડયજ્ઞ-દ્રવ્યયજ્ઞ-હોમયજ્ઞ નહીં પરંતુ ચેતનયજ્ઞ-ચેતન આત્મામાં થનારો આત્મભાવનાર્પણ **સચ્ચા જિગતિ-**તારી સાથે ગતિ કરે છે-ચાલે છે. **અયા-ઇમં સુતં પાતમ્-**એ મારી સ્તુતિથી નિષ્પન્ન આર્દ્રભાવ ભરેલ ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર. (૨)

ભાવાર્થ : **ઐશ્વર્યવાન** પ્રાણરૂપ અને પ્રકાશમાન ઉદાનરૂપ પરમાત્મન્ ! મારો સ્તુતિકર્તાનો સ્વ આત્મભાવ ભરેલ આત્મસમર્પણ યજ્ઞ નિરંતર ચાલી રહેલ છે, એ જડયજ્ઞ બહારના દ્રવ્યયજ્ઞ જેવો અસ્થિર હોતો નથી તથા સ્તોતાને નિરંતર ચેતાવતો રહે છે-જાગૃત રાખે છે. સ્તુતિકર્તાની સ્તુતિથી નિઃસૃત ઉપાસનારસનો તું સ્વીકાર કરે છે. (૨)

૬૭૧. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **इन्द्रमग्निं कविच्छदा यज्ञस्य जूत्या वृणे । ता सोमस्यैह तृप्पताम् ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : **इन्द्रम्** અગ્નિમ્-**ઐશ્વર્યવાન** પ્રાણરૂપ અને પ્રકાશમાન ઉદાનરૂપ પરમાત્માને **कविच्छदा-**જે મેધાવી ઋષિજનોનો રક્ષક છે એવાને **यज्ञस्य जूत्या-वृणे-**અધ્યાત્મયજ્ઞની પ્રીતિના કારણે વરણ કરું છું મારામાં ધારણ કરું છું **ता-**બન્ને રૂપવાળા પરમાત્માને **इह-**આ જીવનમાં **सोमस्य तृप्पताम्-**ઉપાસનારસનો સ્વીકાર કરીને મને તૃપ્ત કર. (૩)

ભાવાર્થ : સ્તુતિકર્તા ઋષિજનોના રક્ષક, **ઐશ્વર્યવાન**, પ્રાણરૂપ અને પ્રકાશમાન ઉદાનરૂપ પરમાત્માનો અધ્યાત્મયજ્ઞ રચવાની પ્રીતિ, શ્રદ્ધાથી સ્વીકાર કરું છું, તે આ જીવનમાં ઉપાસનારસનો સ્વીકાર કરીને મને તૃપ્ત કરે. (૩)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૬૭૨. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **उच्चा ते जातमन्धसो दिवि सद्भूम्या ददे । उग्रं शर्म महि श्रवः ॥ ૧ ॥**

પદાર્થ : **ते-अन्धसः-**તુજ આધ્યાત્મીય ઉપાસનીય પવમાન સોમ-આનંદધારામાં આવતાં શાન્ત પરમાત્માનું **जातम्-**પ્રસિદ્ધ રૂપ **उच्चा-**ઉચ્ચ ઉત્કૃષ્ટ છે, જે **दिवि सत्-**જે અમૃત મોક્ષધામમાં થઈને **भूमि-आददे-**ભૂમિ-પૃથિવી પર જન્મેલ પાર્થિવ શરીરમાં આવેલ હું શરીર બંધનથી મુક્ત થઈને મોક્ષધામમાં પહોંચીને ગ્રહણ કરું છું, પ્રાપ્ત કરું છું **उग्रं शर्म महि श्रवः-**જે શ્રેષ્ઠ સુખ અત્યંત પ્રશંસનીય છે. (૧)

ભાવાર્થ : મોક્ષમાં પરમાત્માનું શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ સાક્ષાત્ થનાર છે. તેની આકાંક્ષા ઉપાસકને થવી જોઈએ, ઉપાસકની પ્રવૃત્તિ અથવા રુચિ પૃથિવી લોકના ભોગોમાં રહેતી નથી, ત્યારે તે શ્રેષ્ઠ સુખ અને પ્રશંસનીય દર્શનામૃતની ઈચ્છા રાખે છે. (૧)

૬૭૩. ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **स न इन्द्राय यज्यवे वरुणाय मरुद्भ्यः । वरिवोवित् परि स्रव ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : **स:-**તે તું **वरिवोवित्-**અત્યંત અભીષ્ટ રૂપ અમૃતધન મોક્ષેશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર શાન્ત

૨૬૪

સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! મસ્દ્ભ્યઃ-પ્રાણોના વસ્નાય-શરીર ધારણ સમયે વરવાવાળા, યજ્યવે-તેનું યજન કરનાર-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં લગાવનાર-અપવર્ગ પ્રાપ્તિમાં દાન કરનાર, ઇન્દ્રાય-આત્માને માટે પરિસ્ત્રવ-પૂર્ણરૂપમાં અર્થાત્ મારી સર્વત્ર આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થા.

ભાવાર્થ : તે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અમૃતધન-મોક્ષૈશ્વર્યને અત્યંત પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા શરીર ધારણ માટે પ્રાણોને વરવાવાળા અધ્યાત્મયજ્ઞમાં તેનું યજન કરનાર આત્માને માટે પૂર્ણરૂપમાં અર્થાત્ સર્વત્ર આનંદધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૬૭૪. ^{૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨૩ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} **एना विश्वान्यर्य आ द्युम्नानि मानुषाणाम् । सिषासन्तो वनामहे ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : માનુષાણામ્-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! મનનશીલ જનોના એના વિશ્વાનિ દ્યુમ્નનિ-એ સર્વ પ્રકારના શોભનયશ અન્ન-ધનોનું સિષાસન્તઃ-સેવન કરતાં અમે અર્યઃ-તુજ સ્વામીને વનામહે-ચાહીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! મનુષ્યોને હિતકર સર્વ પ્રશંસનીય યશ, બળ ધનોનું અમે ઉપાસકો સેવન કરતાં તુજ સ્વામીને માંગીએ છીએ-ચાહીએ છીએ, શ્રેષ્ઠ સાંસારિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પરમાત્માનો સંગ અને તેના આનંદની પણ યાચના કરીએ છીએ. (૩)

સૂક્ત-૨

૬૭૫. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨} **पुनानः सोम धारयापो वसानो अर्षसि ।**

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **आ रत्नधा योनिमृतस्य सीदस्युत्सो देवो हिरण्ययः ॥ ૧ ॥**

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું પુનાનઃ-મને શુદ્ધ-પવિત્ર કરતાં તથા ધારયા-ધ્યાન ધારણાથી અપઃ-વસાનઃ-મારા પ્રાણોને આસ્થાદિત-આવૃત્ત કરતાં-રક્ષિત કરતાં અર્ષસિ-પ્રાપ્ત થાય છે રત્નધા-રમણીય ભોગોને ધારણ કરનાર રત્નસ્ય યોનિમ્-આસીદસિ-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં આવીને વિરાજમાન થાય છે હિરણ્યયઃ ઉત્સઃ-દેવઃ-તું જ સોનેરી અમૃતકૂપદેવ અમૃતધામ મોક્ષધામ છે.

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મને ઉપાસકને પવિત્ર કરતાં તથા મારા પ્રાણોને ધારણા-ધ્યાનથી સુરક્ષિત કરતાં પ્રાપ્ત થાય છે. તું રમણીય ભોગોને ધારણ કરનાર મારા અધ્યાત્મયજ્ઞમાં વિરાજમાન થાય છે, તું જ મોક્ષધામ અર્થાત્ સોનેરી અમૃતકૂપ છે. (૧)

૬૭૬. ^{૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} **दुहान ऊर्धर्दिव्यं मधु प्रियं प्रतं सधस्थमासदत् ।**

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **आपृच्छं धरुणं वाज्यर्षसि नृभिर्धौतो विचक्षणः ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : નૃભિઃ-દ્યૌતઃ-વિચક્ષણઃ-મુમુક્ષુજનો દ્વારા પરિષ્કૃત ઉપાસક દુહાનઃ-જ્યારે હે સોમરૂપ શાન્ત

૨૬૫

આનંદધારામાં આવનાર પરમાત્મનું ! તારું દોહન કરનાર પોતાની અંદર આકર્ષિત કરનાર ઉપાસક મધુ પ્રિયં પ્રત્નમ્-આપૃચ્છ્યં ધસ્યં સધસ્થં દિવ્યમ્-ઋધઃ-આસદત્-તું મધુર, પ્રિય, શાશ્વત, જિજ્ઞાસ્ય-જાણવા યોગ્ય, સર્વાધાર, સદા સાથે રહેનાર, હૃદયસ્થ દિવ્ય-અલૌકિક, આનંદરસ પૂર્ણને દોહન કરવા માટે પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે વાજી-અર્ષસિ-તું અમૃત અન્ન ભોગવાળા ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : શ્રેષ્ઠજનોથી શિક્ષિત ઉપાસક જ્યારે તારા શાન્ત સ્વરૂપ, પ્રિય, શાશ્વત, સ્થાયી જાણવા યોગ્ય, સર્વાધાર, સદા સાથે રહેનાર પરમાત્માને પોતાની અંદર પ્રાપ્ત કરવા આહીને તારી તરફ આવે છે, ત્યારે તું પણ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

સૂક્ત-૩

૬૬૭. પ્ર તુ દ્રવ પરિ કોશં નિ ષીદ નૃધિઃ પુનાનો અભિ વાજમર્ષ ।
અશ્વં ન ત્વા વાજિનં મર્જયન્તોઽચ્છા બર્હી રણાભિર્નયન્તિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૨૩

૬૭૮. સ્વાયુધઃ પવતે દેવ ઇન્દુરણસ્તિહા વૃજના રક્ષમાણઃ ।
પિતા દેવાનાં જનિતા સુદક્ષો વિષ્ટમ્ભો દિવો ધરુણઃ પૃથિવ્યાઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દુઃ-દેવઃ-આનંદરસપૂર્ણ શાન્ત પરમાત્મદેવ સ્વાયુધઃ-સ્વશક્તિ રૂપ શસ્ત્રવાળા વિરોધીને તાડન કરવાની સ્વશક્તિરૂપ અસ્ત્રવાળા અણસ્તિહા-પાપનાશક વૃજના રક્ષમાણઃ-સમસ્ત બળોને રાખનાર દેવાનાં જનિતા પિતા-દિવ્યગુણ પદાર્થોના ઉત્પાદક અને રક્ષક સુદક્ષઃ-સુંદર પ્રાણ પ્રેરક દિવઃ- વિષ્ટમ્ભઃ-દુલોકને સંભાળનાર પૃથિવ્યાઃ ધસ્યઃ-પૃથિવી લોકના ધારક પવતે-આત્મામાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : આનંદરસથી ભરેલ, જે મહાન દુલોકને સંભાળનાર અને પૃથિવી લોકને ધારણ કરનાર, સમસ્ત દિવ્યગુણ, પદાર્થોના જનક અને રક્ષક છે. જેનાથી સર્વમાં સમ્યક્ પ્રાણસંચાર થાય છે, તે પાપવિનાશક, બળોના રક્ષક ઉપાસકની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૬૭૯. ઋષિર્વિપ્રઃ પુરણતા જનાનામૃધુર્ધીર ડશના કાવ્યેન ।
સ ચિદ્વિવેદ નિહિતં યદાસામપીચ્યાંઽ ગુહ્યં નામ ગોનામ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જનાનાં પુરઃ-ણતા-જનોને આગળ લઈ જનાર-નેતા ઋષિઃ-વિપ્રઃ-સર્વદ્રષ્ટા વિશેષ પ્રાપ્ત

૨૬૬

ધીર:-ધારણકર્તા કાવ્યેન-ઝણા:-ઋષુ:-કૌશલથી કમનીય પ્રકાશમાન સોમ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા છે
સ:-ચિત્-તે જ ગોનાં ગુહ્યં નામ-વેદવાણીઓનાં ગુપ્ત રહસ્યને વિવેદ-ખોલીને જણાવે છે યત્-આસામ્-
અપીચ્યં નિહિતમ્-જો કે તેમાં અપચિત-સાર રાખેલ છે. (૩)

ભાવાર્થ : અગ્રણી-મનુષ્યને આગળ ઉન્નતિની તરફ લઈ જનાર, સર્વદ્રષ્ટા, સર્વસાક્ષી, અન્તર્યામી,
વિશેષ રૂપથી પ્રાપ્ત, સર્વના ધારણકર્તા, જગતની રચનાના કૌશલ્યથી કમનીય, પ્રકાશમાન સોમ-શાન્ત
સ્વરૂપ પરમાત્મા છે; તે જ વેદવચનોના ગુહ્ય-ગહન રહસ્યોને જણાવે છે, વિશેષ ઉપાસકજનોને જે તેમાં
સાર રૂપમાં રાખેલ છે. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૬૮૦. અભિ ત્વા શૂર નોનુમોઽદુગ્ધાઙ્વ ધ્વેનવઃ ।

ઈશાનમસ્ય જગતઃ સ્વર્દશમીશાનમિન્દ્ર તસ્થુષઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૩

૬૮૧. ન ત્વાવાં અન્યો દિવ્યો ન પાર્થિવો ન જાતો ન જનિષ્યતે ।

અશ્વાયન્તો મઘવન્નિન્દ્ર વાજિનો ગવ્યન્તસ્ત્વા હવામહે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મઘવન ઇન્દ્ર-હે મોક્ષેશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! ત્વાવાન્-તારા જેવો શરણ્યદેવ અન્ય:-ન દિવ્ય:-
ન પાર્થિવ:-બીજો કોઈ ન તો દુલોકવાળો ન તો પૃથિવીલોકવાળો ન જાત:-ન જનિષ્યતે-ન તો ઉત્પન્ન
થયો છે કે ન તો ઉત્પન્ન થશે એ નિશ્ચય છે. અશ્વાયન્ત:-ગવ્યન્ત:-અમે સદ્ અન્તઃકરણથી ચાહતાં સંયત
ઈન્દ્રિયથી ચાહતાં વાજિન:-અમૃતાન્ન ભોગનાં ભાગી ત્વા હવામહે-તને આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યનો શરણ્યદેવ વાસ્તવમાં કેવળ પરમાત્મા જ છે, કોઈ અન્ય ન તો દુલોકના પદાર્થો,
ન તો પૃથિવીલોકના પદાર્થો હોઈ શકે, તેના આશ્રયથી અમે ઉત્તમ અન્તઃકરણવાળા અને સંયમિત પવિત્ર
ઈન્દ્રિયોવાળા બનીને અમૃતભોગ મોક્ષનાં ભાગી બની શકીએ છીએ, તેને પોતાની અંદર આમંત્રિત કરવો
જોઈએ. (૨)

સૂક્ત-૨

૬૮૨. કયા નશ્ચિત્ર આ ભુવદૂતી સદાવૃધઃ સઘ્વા । કયા શચિષ્ઠયા વૃતા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૬૮

૨૬૭

૬૮૩. કસ્ત્વા સત્યો મદાનાં મંહિષ્ઠો મત્સદન્ધસઃ । દૃઢા ચિદારુજે વસુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અન્ધસઃ-અધ્યાત્મયજ્ઞના મદાનામ્-હર્ષવાળા-હર્ષ પ્રાપ્તિ યોગ્યોમાં કઃ-કોઈ ભાગ્યશાળી સત્યઃ-સત્પુરુષ મંહિષ્ઠઃ-અત્યંત મહાન પ્રશંસનીય ઉપાસક ત્વા મત્સત્-તુજ ઇન્દ્ર પરમાત્માને તૃપ્ત કરે છે-સંતુષ્ટ કરે છે તથા દૃઢા ચિત્-વસુ-આરુજે-દૃઢ પણ વસુઓની મધ્યમાં રહેલાં બાધકોને સમગ્રરૂપથી ભાંગી નાખવાને સમર્થ બને છે. (૨)

ભાવાર્થ : અધ્યાત્મયજ્ઞમાં આનંદ પ્રાપ્ત કરનારા અધિકારીઓમાં કોઈ વિરલ, પ્રશંસનીય ઉપાસક, સત્યજન જ પરમાત્માને પોતાના ઉપાસના કર્મથી સંતુષ્ટ કરે છે; તથા મહાન રહેલાં બાધકોને ભંગ-નષ્ટ કરે છે. (૨)

૬૮૪. અભો ષુ ણઃ સંઘીનામવિતાં જરિતૃણામ્ । શતૈ ભવાસ્યૂતયૈ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : નઃ-જરિતૃણામ્ સંઘીનામ્ અવિતાં-હે ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું અમે સ્તુતિકર્તા ઉપાસક મિત્રોનો રક્ષક છે તેથી તેની ઋતયૈ-રક્ષાને માટે શતૈ-અભિ-આયુની પ્રતિ-જ્યાં સુધી આયુ છે-આયુ પર્યન્ત 'અભ્યાસુમ'-પ્રાપ્ત કરવાને સુભવાસિ-સુગમ બની જા. (૩)

ભાવાર્થ : સર્વના રક્ષક પરમાત્મા પોતાના મિત્ર રૂપ સ્તુતિકર્તા જનોની રક્ષાને માટે તેની તરફ આયુ-જીવનભર નમેલ-ઝુકેલ રહે છે અર્થાત્ પ્રાપ્ત થવા તૈયાર રહે છે. પરમાત્માની સ્તુતિ કરનારા તેના મિત્રો બની જાય છે, તે તેની જીવનભર-આયુ સુધી રક્ષા કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૬૮૫. તં વો દસ્મમૃતીષહં વસોર્મન્દાનમન્ધસઃ ।

અભિ વત્સં ન સ્વસરેષુ ધેનવ ઇન્દ્રં ગીર્ભિર્નવામહે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૬

૬૮૬. દ્યુક્ષં સુદાનું તવિષીભિરાવૃતં ગિરિં ન પુરુભોજસમ્ ।

ક્ષુમન્તં વાજં શતિનં સહસ્ત્રિણં મક્ષૂ ગોમન્તમીમહે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તવિષીભિઃ-આવૃત્તમ્-અનેક બળ પ્રવૃત્તિઓથી પરિપૂર્ણ ગિરિં-પર્વતની સમાન પુરુભોજસમ્-મહાન પાલક સુદાનું-સુખનું દાન કરનાર દ્યુક્ષમ્-પ્રકાશમાં નિવાસ કરનાર ક્ષુમન્તમ્-પ્રકાશમાન ગોમન્તમ્-જ્ઞાનવાન સર્વજ્ઞાન પ્રદ સર્વજ્ઞ વાજમ્-અમૃત અન્ન ભોગવાળા શતિનં સહસ્ત્રિણમ્-સો ગણું હજાર ગણું વર આપનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની મક્ષુ-ઈમહે-શીઘ્ર-વારંવાર પ્રાર્થના કરીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : અમને તે અનેક શક્તિઓથી યુક્ત, અનેક રીતે પાલન કરનાર, સુખનું દાન કરનાર,

૨૬૮

પ્રકાશમય મોક્ષધામમાં નિવાસ કરાવનાર, સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપ, જ્ઞાનવાન સર્વજ્ઞ, અમૃતાનંદ ભોગના સ્વામી, તેની સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનાની ભેટને સેંકડોગણી, હજારગણી ફળ વરરૂપમાં આપનાર પરમાત્માની શીઘ્ર વારંવાર, નિરંતર પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. (૨)

સૂક્ત-૪

૬૮૭. તરોભિર્વો વિદદ્વસુમિન્દ્રં સબાધ ઋતયે ।

૩૧ ૨૨ ૩૧ ૨ ૩૧ ૨ ૩૧ ૨
૩૧ ૨૨ ૩૧ ૨ ૩૨ ૩૨૩ ૩૨ ૩૧ ૨
બૃહદ્વાયન્તઃ સુતસોમે અધ્વરે હુવે ભરં ન કારિણમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૭

૬૮૮. ન યં દુધ્વા વરન્તે ન સ્થિરા મુરો મદેષુ શિપ્રમન્ધસઃ ।

૨૩ ૩૧ ૨૨ ૩ ૨ ૩૨૩ ૩૧ ૨ ૩૧ ૨૨ ૩૨ ૩૨ ૨૨
૨ ૩૧ ૨ ૩૧ ૨ ૩૧ ૨૨ ૩૨ ૩૨ ૨૨
ય આદૃત્યા શશમાનાય સુન્વતે દાતા જરિત્ર ઉક્થ્યમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અન્ધસઃ-મદે-આધ્યાત્મિક ઉપાસનીયના આનંદ પ્રદાનને માટે ઉપાસક માટે યં સુશિપ્રમ્-
ઇન્દ્રમ્-જે શ્રેષ્ઠ ગતિમાન વ્યાપક ગતિમાન પરમાત્માને દુધ્વાં ન વરન્તે-દુર્ધારણાવાળા-ઉન્મત છકેલા
મનુષ્યો પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી ન સ્થિરાઃ-ચુરઃ-નિષ્કર્મ પ્રમાદી અવિચારશીલ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.
યઃ-જે શશમાનાય સુન્વતે જરિત્રે-શંસમાન =પ્રશંસા કરતાં ઉપાસનારસ નિષ્પાદન કરતાં સ્તુતિ કરનારને
માટે આદૃત્ય-ઉક્થ્યં દાતા-આદર-સ્નેહ કરીને પ્રશસ્ય સ્વ આનંદને પ્રદાન કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસનીય પરમાત્માના આનંદરસને પ્રાપ્ત કરવા માટે વ્યાપક પરમાત્માને દુષ્ટ વિચારવાળા,
મૂર્ખ અથવા વિચારહીન મનુષ્યો પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. હાં, તે પરમાત્મા પ્રશંસા કરનાર, ઉપાસનારસ
નિષ્પાદક, સ્તુતિ કરનાર ઉપાસકને માટે સ્નેહ, સ્વાગતથી પોતાનો પ્રશંસનીય આનંદ પ્રદાન કરે છે. (૨)

ખંડ-૫

સૂક્ત-૧

૬૮૯. સ્વાદિષ્ટયા મદિષ્ટયા પવસ્વ સોમ ધારયા । ઇન્દ્રાય પાતવે સુતઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૮૭

૬૯૦. રક્ષોહા વિશ્વચર્ષણિરભિ યોનિમયોહતે ।

૩૧ ૨ ૩૨ ૩૧ ૨ ૩૨૩ ૩૧ ૨
૩૧ ૨ ૩૨ ૩૧ ૨
દ્રોણે સધસ્થમાસદત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : રક્ષોહા-પાપ વાસનાના નાશક વિશ્વચર્ષણિઃ-સર્વદ્રષ્ટા પરમાત્મા અયોહતે-હિરણ્ય જ્યોતિષી

૨૬૯

સંહત આત્મજ્યોતિ સંપ્રેરિત દ્રોણે-હૃદય કોષમાં સધસ્થં યોનિમ્-અભિ-આસદત્-જે આત્મજ્યોતિ અને સર્વદ્રષ્ટા પરમાત્માનું સમાન સ્થાન ગૃહ છે ત્યાં સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : સર્વ દ્રષ્ટા, પાપનાશક પરમાત્મા ઉપાસના દ્વારા આત્મા અને પરમાત્માનું સમાન સ્થાન, આત્માથી સારી રીતે પ્રેરિત હૃદયકોષમાં સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૬૧૧. વરિવોધાતમો ભુવો મંહિષ્ઠો વૃત્રહન્તમઃ । પર્ષિ રાધો મઘોનામ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વૃત્રહન્તમ્-હે અત્યંત પાપનાશક પરમાત્મન્ ! તું વરિવઃ-ધાતમઃ-તું ધનની અત્યંત ધારક સાથે જ મંહિષ્ઠ-મહાન દાતા પણ છે મઘોનામ્-ધનવાળાઓને તું જ રાધઃ પર્ષિ-ધન પૂરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : પાપ-અજ્ઞાનના નાશક પરમાત્મા મહાન ધનના ધારક હોવા ઉપરાંત અત્યંત દાતા પણ છે, જેટલા પણ ધનવાનો છે, તેને તે જ ધનથી ભરપૂર કરે છે. પરમાત્મન્ ! તારા જેવો કોઈ દાની નથી, દાનીઓને પણ તું જ દાન માટે ધન પ્રદાન કરે છે. તારી ઉપાસના કરનાર કોઈ નિર્ધન રહી શકતો નથી. (૩)

મૂક્ત-૨

૬૧૨. પવસ્વ મધુમત્તમ ઇન્દ્રાય સોમ ક્રતુવિત્તમો મદઃ ।

મહિ દ્યુક્ષતમો મદઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૭૮

૬૧૩. યસ્ય તે પીત્વા વૃષભો વૃષાયતેઽસ્ય પીત્વા સ્વર્વિદઃ ।

સ સુપ્રકેતો અભ્યક્રમીદિષોઽચ્છા વાજં નૈતશઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યસ્ય તે-જે તારા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માના આનંદરસનું પીત્વા-ઉપાસના દ્વારા પાન કરીને વૃષભઃ-વૃષાયતે-વૃષભ-સાંઢની સમાન ઉપાસક આત્મા વૃષભ સમાન પુષ્ટ પ્રકૃત્વિત આનંદિત બની જાય છે તથા અસ્ય સ્વર્વિદઃ પીત્વા-એ તારા સુખને પ્રાપ્ત કરાવનાર આનંદરસનું પાન કરીને સઃ-સુપ્રકેતઃ-તે ઉપાસક સમ્યક્ જ્ઞાનમય બનીને ઇષઃ-અભ્યક્રમીત્-પોતાની એષણાઓ-વાસનાઓને સ્વાધીન કરે છે-જીતી લે છે, વાજં ન-નૈતશઃ-અચ્છા-જેમ ઘોડાઓ સંગ્રામને પાર કરીને સ્વાધીન બને છે. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસકજન પરમાત્માના આનંદરસનું પાન કરીને, વૃષભ સમાન પુષ્ટ, બળવાન બની જાય છે; અને તે સ્વર્ગીય સુખ સ્વરૂપ પરમાત્માના આનંદરસનું પાન કરીને, ઉપાસક આત્મા સારી રીતે જ્ઞાનમય પ્રસિદ્ધ બનીને, પોતાની વાસનાઓને સ્વાધીન કરે છે-જીતી લે છે; જેમ બળવાન ઘોડાઓ

૨૭૦

સંગ્રામને સીધા પાર કરીને સ્વાધીન બને છે. (૨)

સૂક્ત-૩

૬૧૪. ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રમચ્છ સુતા ઇમે વૃષણં ચન્તુ હરયઃ ।

^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} શ્રુષ્ટે જાતાસ ઇન્દવઃ સ્વર્વિદઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૬૬

૬૧૫. ^{૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨} અયં ભરાય સાનસિરિન્દ્રાય પવતે સુતઃ ।

^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} સોમો જૈત્રસ્ય ચેતતિ યથા વિદે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અયં સાનસિઃ સુતઃ સોમઃ-એ સંભજનીય સાક્ષાત્ કરેલ શાન્ત પરમાત્મા ઇન્દ્રાય-ઉપાસક આત્માના ભરાય-ભરણ પોષણને માટે પવતે-આનંદધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે, પુનઃ જૈત્રસ્ય-ઈન્દ્રિય જયશીલના યથાવિદે-યથાર્થ જ્ઞાનને માટે ચેતતિ-તેને જાગૃત કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : સંભજનીય સાક્ષાત્ કરેલ પરમાત્મા ઉપાસક આત્માનાં ભરણ, પોષણને માટે આનંદધારામાં વહેતો-થઈને આવે છે. પુનઃ ઈન્દ્રિય, મન પર જય પ્રાપ્ત કરનાર ઉપાસકને યથાર્થ-જ્ઞાનાર્થ તેને સાવધાન કરે છે. (૨)

૬૧૬. ^{૩ ૨૩ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} અસ્યેદિન્દ્રો મદેષ્વા ગ્રાભં ગૃભ્ણાતિ સાનસિમ્ ।

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} વજ્રં ચ વૃષણં ભરત્ સમપ્સુજિત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-ઉપાસક આત્મા અસ્ય-ઇત્-એ આનંદધારામાં સાક્ષાત્ પરમાત્માને જ ગ્રાભં સાનસિમ્-આગૃભ્ણાતિ-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એક અંશ ભજનીય સ્વરૂપ સમ્યક્ ગ્રહણ કરી શકે છે મદેષુ-પોતાના સમસ્ત તૃપ્તિ પ્રસંગોમાં સમપ્સુજિત્-સમ્યક્ વ્યાપ્ત પ્રવૃત્તિઓ વિજય પ્રાપ્ત કરનાર વૃષણં વજ્રં ભરત્-આનંદવર્ષક ઓજને ધારણ કરાવે છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસક આત્મા આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માને વિભુ-વ્યાપક રૂપમાં નહિ, પરંતુ યથા શક્ય સ્વરૂપનું જ સેવન કરે છે, એટલા માત્રથી તે પોતાની તરફ પ્રાપ્ત થનારી સમસ્ત પ્રવૃત્તિને જીતી લે છે તથા આનંદવર્ષક ઓજને પણ પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૬૧૭. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પુરોજિતી વો અન્ધસઃ સુતાય માદયિત્વે ।

૨૭૧

અપ શ્વાનં શ્નથિષ્ઠન સર્વાયો દીર્ઘજિહ્વયમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૪૫

૬૯૮. યો ધારયા પાવકયા પરિપ્રસ્યન્દતે સુતઃ । ઇન્દુરશ્વો ન કૃત્વ્યઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યઃ-ઇન્દ્રઃ-જે આર્દ્ર આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મા સુતઃ-નિષ્પાદિત ઉપાસિત થયેલ પાવકયા-ધારયા-પવિત્ર કરનારી-દોષ, પાપ, દુઃખ નિવારણ કરનારી જ્ઞાનધારાથી પરિપ્રસ્યન્દતે-સર્વતો ભાવથી પ્રાપ્ત થાય છે. અશ્વઃ-ન કૃત્વ્યઃ-કર્મ-ગતિકર્મ કુશલ ઘોડાની સમાન. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ સર્વતો ભાવથી માર્ગ વ્યાપનશીલ ઘોડો પૂર્ણરૂપથી માર્ગને વ્યાપ્ત કરે છે, તેમ ઉપાસના દ્વારા સાક્ષાત્ કરેલ પરમાત્મા ઉપાસક આત્માને નિર્મળ કરનારી જ્ઞાનધારાથી સર્વતો ભાવથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૬૯૯. તં દુરોષમભી નરઃ સોમં વિશ્વાચ્ચા ધિયા યજ્ઞાય સન્ત્વદ્રયઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અદ્રયઃ-નરઃ-વિઘ્ન બાધાઓથી દીર્ઘ-ક્ષીણ ન થનાર મુમુક્ષુ ઉપાસક વિશ્વાચ્ચા ધિયા-સર્વાત્મના પ્રાપ્તિ શક્તિમયી ઉપાસના ક્રિયાથી તં દુરોષ સોમમ્-તે ઓષ = દાહનો ધ્વંસ કરનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને યજ્ઞાય-અધ્યાત્મયજ્ઞ સંપાદન કરવા માટે અભિ સન્તુ-સ્વાશ્રય કરે છે-સ્વાત્મામાં ધારણ કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : મુમુક્ષુ ઉપાસક સર્વાત્મ પ્રાપ્તિ કરાવનારી ઉપાસના ક્રિયાથી અધ્યાત્મયજ્ઞ ચલાવવા માટે તે દાહ, તાપનાશક પરમાત્માને પોતાના આત્મામાં ધારણ કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૫

૭૦૦. અભિ પ્રિયાણિ પવતે ચનોહિતો નામાનિ યજ્ઞો અધિ યેષુ વર્ધતે ।

આ સૂર્યસ્ય બૃહતો બૃહન્નધિ રથં વિષ્વઞ્ચમરુહદ્વિચક્ષણઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૫૪

૭૦૧. ઋતસ્ય જિહ્વા પવતે મધુ પ્રિયં વક્તા પતિર્ધિયો અસ્યા અદાભ્યઃ ।

દધાતિ પુત્રઃ પિત્રોરપીચ્યાં૩ નામ તૃતીયમધિ રોચનં દિવઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઋતસ્ય જિહ્વા-અમૃતસ્વરૂપ સોમ શાન્ત પરમાત્માની વાક-સ્તુતિ મધુપ્રિયં પવતે-જેને મધુર અને પ્રિય છે એવા ઉપાસકને પવિત્ર કરી દે છે અસ્યા ધિયઃ-વક્તા-અદાભ્યઃ પતિઃ-એ સ્તુતિ રૂપ

૨૭૨

ધી = બુદ્ધિનો પ્રવચનકર્તા અદભનીય પતિ છે-અધિકારી છે **પિત્રોઃ પુત્રઃ**-ધાવા પૃથિવી બન્ને લોકોના ત્રાણ = રક્ષણ કર્તા **દિવઃ-અધિ-રોચનં તૃતીયમ્**-પ્રકાશમય મોક્ષમાં રુચિકર તૃતીય અમૃત નામ **ઓઃમ્**-સોમ **અપીચ્યં** નામ **દધાતિ**-અન્તર્હિત નામને ધારણ કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : અમૃત સ્વરૂપ શાન્ત પરમાત્માની સ્તુતિ પરમાત્મા સંબંધી મધુર તેને યાહનારને ઉપાસકને પવિત્ર કરી દે છે, તે સ્તુતિ રૂપ પ્રજ્ઞા = બુદ્ધિના પ્રવચનકર્તા અહિંસનીય અધિકારી બની જાય છે. ધાવા પૃથિવીના ત્રાણકર્તા મોક્ષમાં રુચિકર અમૃતનામ **ઓઃમ્**-અન્તર્હિતને ધારણ કરે છે. (૨)

૭૦૨. અવ દ્યુતાનઃ કલશાં અચિક્રદન્નૃભિર્યેમાણઃ કોશ આ હિરણ્યયે ।
અભી ઋતસ્ય દોહના અનૂષતાધિ ત્રિપૃષ્ઠ ઉપસો વિ રાજસિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : દ્યુતાનઃ-દ્યોતમાન-સ્વ આત્મરૂપથી પ્રકાશમાન સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા નૃભિઃ-હિરણ્યયે કોશે-આયેમાણઃ-સુવર્ણકોશ-હૃદયકોશમાં આકર્ષિત કરવામાં આવતાં કલશાન્ અચિક્રદત્-સમસ્ત જ્ઞાન આશયોમાં પ્રવચન કરે છે **ઋતસ્ય દોહના**-સોમરૂપ અમૃતનું દોહન કરનારા મુમુક્ષુઓ જ્યારે અનૂષત-તેની સ્તુતિ કરે છે, ત્યારે પરમાત્મા **ઉપસઃ-અધિ ત્રિપૃષ્ઠે વિરાજસિ**-પરમાત્મન્ ! તું જ્ઞાનપ્રકાશ તરંગમાં થનારી સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનાનાં સ્તરમાં વિશેષરૂપથી પ્રકાશમાન થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : સ્વરૂપથી પ્રકાશમાન પરમાત્મા જ્યારે મુમુક્ષુઓ દ્વારા દિવ્ય હૃદયકોશમાં આકર્ષિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે સમસ્ત જ્ઞાનવિષયોને સમજાવે છે, પુનઃ તે અમૃતરૂપ પરમાત્માનું દોહન કરનારા મુમુક્ષુ ઉપાસકો જ્યારે તેની સ્તુતિ કરે છે, ત્યારે હે પરમાત્મન્ ! તું જ્ઞાનપ્રકાશધારામાં થનારી સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના સ્તરમાં વિશેષ રૂપથી પ્રકાશિત થાય છે-સાક્ષાત્ થાય છે. (૩)

મંડ-૬

સૂક્ત-૧

૭૦૩. યજ્ઞાયજ્ઞા વો અગ્નયે ગિરાગિરા ચ દક્ષસે ।
પ્રપ્ર વયમમૃતં જાતવેદસં પ્રિયં મિત્રં ન શંસિષમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૫

૭૦૪. અર્જો નપાતં સ હિનાયમસ્મયુર્દાશેમ હવ્યદાતયે ।
ભુવદ્વાજેષ્વવિતા ભુવદ્ વૃધ ઉત ત્રાતા તનૂનામ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અર્જઃ-નપાતમ્-અમારા આત્મ સ્વરૂપને ન પાડનાર-રક્ષા કરનાર અગ્નિજ્ઞાન સ્વરૂપ પરમાત્માને ઉપાસિત કરીએ **સઃ-હિના-અયમ્-અસ્મયુઃ**-તે ખરેખર એજ અમને યાહનાર અપનાવનાર

૨૭૩

છે હવ્યદાતયે દાશેમ-અમે અમારી ઉપાસના હવિને અર્પણ કરવા માટે અમને સમર્પિત કરીએ છીએ વાજેષુ-અવિતા ભુવત્-એ અમૃત અન્ન ભોગોને માટે રક્ષક છે ઉત્ત-અને તનૂનાં વૃધે ત્રાતા ભુવત્-ઉપાસક આત્માઓના વર્ધન-ઉત્કર્ષને માટે રક્ષક બને છે. (૨)

ભાવાર્થ : અમે અમારા આત્મ સ્વરૂપને ન પાડનાર પરન્તુ ઉન્નત કરનાર જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માની ઉપાસના કરીએ. તે પણ યથાર્થરૂપથી અમને અપનાવનાર છે, તેથી ઉપાસનારૂપ ભેટ અર્પિત કરવા માટે અમે પોતાને તેના તરફ પ્રેરિત કરીએ. તે અમારા અમૃતભોગોને માટે રક્ષક બને છે. અને તે સદા ઉપાસક આત્માની વૃદ્ધિ-ઉન્નતિને માટે રક્ષક બને છે. (૨)

સૂક્ત-૨

૭૦૫. એહૂ ષુ બ્રવાણિ તેઽગ્ન ઇત્યેતરા ગિરઃ । એભિર્વર્ધાસં ઇન્દુભિઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૭

૭૦૬. યત્ર ક્વ ચ તે મનો દક્ષં દધસે ઉત્તરમ્ । તત્ર યોનિં કૃણવસે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યત્ર ક્વ ચ-જે પણ ઉપાસકમાં તે-તારા માટે મનઃ-મનોભાવ-મનન-આસ્તિકતા છે ત્યાં તું ઉત્તરં દક્ષં દધસે-તારું શ્રેષ્ઠ વરણ કરવા યોગ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરે છે-સ્થાપિત કરે છે અને તત્ર-ત્યાં યોનિં કૃણવસે-પોતાનું નિવાસ સ્થાન બનાવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! જે ઉપાસકની અંદર તારા પ્રત્યે મનોભાવ-આસ્તિકતા છે, ત્યાં તું તારા દર્શન-જ્ઞાન કરાવે છે; અને ત્યાં પોતાનો નિવાસ બનાવે છે. (૨)

૭૦૭. ન હિ તે પૂર્તમક્ષિપદ્ ભુવન્નેમાનાં પતે । અથા દુવો વનવસે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : નેમાનાં પતે-હે નમનારા ઉપાસકોના રક્ષક પરમાત્મન્ ! તે-અક્ષિપત્ પૂર્ત ન હિ ભુવત્-તેને માટે તારું ઇન્દ્રિયશક્તિનો નાશ કરનાર-સમાપ્ત કરનાર તેજ અર્થાત્ તાપ પ્રાપ્ત થતું નથી. અથ દુવઃ-વનવસે-અને તું તેઓની સેવા ઉપાસનાનો સ્વીકાર કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસકોના પાલનહાર પરમાત્મા છે તેમની ઇન્દ્રિયશક્તિઓને પરમાત્મા તેજ તાપ નથી દેતો ભૌતિક અગ્નિની સમાન તથા તે તેમની ઉપાસનાનો સ્વીકાર કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૭૦૮. વયમુ ત્વામપૂર્વ્ય સ્થૂરં ન કચ્ચિદ્ધરન્તોઽવસ્યવઃ ।

વઞ્ચિઞ્ચિત્રં હવામહે ॥ ૧ ॥

૨૭૪

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૦૮

૭૦૯. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨} ઉપ ત્વા કર્મન્નૂતયે સ નો યુવોગ્રચક્રામ યો ધૃષ્ટ ।

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} ત્વામિધ્યવિતારં વવૃમહે સઘાય ઇન્દ્ર સાનસિમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : કર્મન્-પ્રત્યેક કર્મમાં ઋતયે-રક્ષાને માટે ત્વા-ઉપ-અમે તારી ઉપાસના કરીએ છીએ સ:-
ય:-યુવા-ઉગ્ર:-ધૃષ્ટ-ન: ચક્રામ-તે જે યુવા-સદા યુવાપૂર્ણ સમર્થ પ્રતાપી પાપ પ્રતાડક થઈને અમને
ઉત્સાહી તેજસ્વી બનાવે છે, તેથી ઇન્દ્ર ત્વાં સાનસિમ્ અવિતારમ્-ઇત્-હિ-હે એશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ !
તુજ સંભજનીય રક્ષકને જ નિશ્ચય સઘાય:-વવૃમહે-અમે તારા મિત્ર-ઉપાસકજન વરણ કરીએ છીએ-
અપનાવીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : પ્રત્યેક કર્મમાં સદા સમર્થ, પાપનાશક, સંભજનીય પરમાત્માની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૨)

સૂક્ત-૪

૭૧૦. ^{૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} અધા હીન્દ્ર ગિર્વણ ઉપ ત્વા કામ ઈમહે સસૃગ્મહે ।

^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ઉદેવ ગ્મન્ત ઉદભિઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૦૯

૭૧૧. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} વાર્ણ ત્વા યવ્યાભિર્વર્ધન્તિ શૂર બ્રહ્માણિ ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} વાવૃધ્વાંસં ચિદદ્રિવો દિવેદિવે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શૂર-અદ્રિવ:-હે પૂર્ણ સમર્થ આનંદ મેઘવન પરમાત્મન્ ! ત્વા-તને બ્રહ્માણિ-અમારું સ્તવન-
સ્તુતિવચન યવ્યાભિ:-વા:-ન વર્ધન્તિ-નદીઓથી-નદીઓનાં જળ જેમ મહાન જળાશયની વૃદ્ધિ થાય
છે-ભરે છે, તેમ દિવે દિવે-પ્રતિદિન વાવૃધ્વાંસં ચિત્-વૃદ્ધિ કરવા સમાન ભરે છે.

ભાવાર્થ : હે આનંદ મેઘવાળા સમર્થ પરમાત્મન્ ! જેમ નદીઓ પોતાના જળથી મહાન જળાશયને
ભર્યા કરે છે, તેમ તારાથી અમૃત આનંદરસ પ્રાપ્ત કરવા માટે, ઉપાસકજન પોતાનાં સ્તુતિ વચનોથી
ભર્યા કરે છે. (૨)

૭૧૨. ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} યુજ્જન્તિ હરી ઇષિરસ્ય ગાથયોરૌ રથ ઉરુયુગે વચોયુજા ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રવાહા સ્વર્વિદા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇષિરસ્ય-પ્રેરક પરમાત્માનાં હરી-દુઃખનાશક સુખદાયક સાધન ભૂત ઋક્ સામ વાણીથી

૨૭૫

સ્તવન અને મનથી ઉપાસકને ગાથયા-વેદવાક્ય-મંત્રથી વચોયુજા-પ્રાર્થના વચનથી જે યુક્ત છે ઇન્દ્રવાહા-પરમાત્માને લઈ આવનાર સ્વર્વિદા-મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર છે તે સ્તવન ઉપાસનને-ઉચ્ચુગે-ઝો રથે-મહાન યોગભૂમિવાળા મહાન રસરૂપ ધ્યાનયજ્ઞમાં યુજ્જન્તિ-ઉપાસકજન યુક્ત-પ્રયુક્ત કરે છે.

ભાવાર્થ : વેદમંત્રને અનુરૂપ પ્રાર્થના પ્રયુક્ત, પ્રેરક પરમાત્માની સ્તુતિ, ઉપાસના કરો, જે પરમાત્માને આમંત્રિત કરનાર, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર, મહાન ઉપાય, મહાન યોગભૂમિવાળા રસરૂપ ધ્યાનમાં ઉપાસક પ્રયુક્ત કરે છે. અમારે પણ કરવા જોઈએ. (૩)

इति प्रथमोऽध्यायः

इति प्रथम प्रपाठकस्य प्रथमोऽर्धः

૨૭૬

અથ દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ

પ્રથમ પ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્થઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૭૧૩. પાન્તમા વો અન્ધસ ઇન્દ્રમભિ પ્ર ગાયત ।

વિશ્વાસાહં શતક્રતું મંહિષ્ટં ચર્ષણીનામ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૫

૭૧૪. પુરુહૂતં પુરુષ્ટુતં ગાથાન્યાં૩ સનશ્રુતમ્ । ઇન્દ્ર ઇતિ બ્રવીતન ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પુરુહૂતં પુરુષ્ટુતમ્-અનેક આસ્તિકો દ્વારા આમંત્રણીય અને અનેક આસ્તિકો દ્વારા સ્તુતિ કરવામાં આવે છે ગાથાન્યમ્-ગાન કરનારી ઋચાઓથી ગાવા યોગ્ય સનશ્રુતમ્-ભજન સ્તુતિવાળાને ઇન્દ્રઃ-ઇતિ બ્રવીતન-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા કહો-જાણો. (૨)

ભાવાર્થ : અનેક આસ્તિકજનોનાં આમંત્રણીય તથા અનેક આસ્તિકજનોનાં સ્તુતિ યોગ્ય વેદમંત્રોથી ગાવા-જાણવા યોગ્ય ભજન, સ્તુતિવાળાને ઇન્દ્ર પરમાત્મા કહો-જાણો. (૨)

૭૧૫. ઇન્દ્ર ઇન્નો મહોનાં દાતા વાજાનાં નૃતુઃ । મહાં અભિજ્ઞા યમત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-ઇત્-ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા જ નઃ-અમારે માટે મહોનાં વાજાનાં દાતા-બહુ મૂલ્યવાન મહત્વપૂર્ણ અમૃતભોગોનો પ્રદાન કર્તા છે તથા મહાન્-અભિજ્ઞ નૃતુઃ-આ યમત્-મહાન કૃપાળુ નેતા બનીને અમારા પર શાસન કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા અમારે માટે મહાન, મહત્વપૂર્ણ અમૃત ભોગોને આપનાર તથા મહાન કૃપાળુ નેતા બનીને શાસન કરે છે. નિયમમાં રાખે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૭૧૬. પ્ર બ ઇન્દ્રાય માદનં હર્યશ્વાય ગાયત । સરઘાયઃ સોમપાન્ને ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૬

૭૧૭. શંસેદુક્થં સુદાનવ ઉત દ્યુક્ષં યથા નરઃ । ચક્રમા સત્યરાધસે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : નરઃ-મુમુક્ષુજન યથા-જેવી રીતે સુદાનવે-ઉત્તમ દાન કરનાર ઉત-અને સત્યરાધસે-સત્ય-સ્થાયી મોક્ષેશ્વર્યવાળા-અવિનાશી ધનવાળા પરમાત્માને માટે ઉક્થં શંસેત્-વક્તવ્ય-પ્રશંસાવચન-સ્તવન

૨૭૭

બોલે છે **ચક્રમ**-અમે પણ તેમજ આચરણ કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : મુમુક્ષુજન જેમ શ્રેષ્ઠ દાનદાતા, સ્થિર મોક્ષેશ્વર્યવાળા પરમાત્માની સ્તુતિ કર્યા કરે છે, તેમ અમે ઉપાસકોએ પણ કરવી જોઈએ. (૨)

૭૧૮. ત્વં ન ઇન્દ્ર વાજયુસ્ત્વં ગવ્યુઃ શતક્રતો । ત્વં હિરણ્યયુર્વસો ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : શતક્રતો-ઇન્દ્ર-હે અનંત જ્ઞાન કર્મવાળા પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું નઃ-અમારે માટે વાજયુઃ-અમૃત અન્ન-મોક્ષને ચાહનાર છે ત્વમ્-તું ગવ્યુઃ-સરસ્વતી-જ્ઞાનશક્તિને ચાહનાર છે વસો-હે અમને વસાવનાર ! ત્વમ્-તું હિરણ્યયુઃ-આયુ-દીર્ઘ જીવનને ચાહનાર છે (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ઉપાસકોના આયુષ્કામ, વિદ્યાકામ અને મોક્ષકામ છે. તે અનન્ત જ્ઞાન કર્મવાળો અને વસાવનાર છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૭૧૯. વયમુ ત્વા તદિદર્થા ઇન્દ્ર ત્વાયન્તઃ સર્ગાયઃ । કણ્વા ઉવથેભિર્જરન્તે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૭

૭૨૦. ન ઘેમન્યદા પપન વજ્રિન્નપસો નિવિષ્ટૌ । તવેદુ સ્તોમૈશ્ચિકેત ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વજ્રિન્-હે ઓજસ્વી તેજસ્વી પરમાત્મન્ ! અપસઃ-તારી વ્યાપક શક્તિમાનની નિવિષ્ટૌ-સ્તુતિયજ્ઞમાં અન્યત્-ન ઘ-ઈમ્-આપપન-અન્યની સ્તુતિ કદી પણ કરતો નથી તવ-ઇત્-ઉ-તને જ સ્તુતિ વચનોમાં ચિકેત-ઈષ્ટદેવ જાણું છું-માનું છું. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્માના સ્તુતિયાગ-યજ્ઞમાં અન્ય કોઈની સ્તુતિ ન કરવી જોઈએ, પરમાત્માનાં સ્થાનમાં કોઈ જડ અને ચેતન સ્તુતિ યોગ્ય નથી, તેથી સમસ્ત સ્તુતિ પ્રસંગોમાં પરમાત્માને જ ઈષ્ટદેવ માનવો જોઈએ. (૨)

૭૨૧. ઇચ્છન્તિ દેવાઃ સુન્વન્તં ન સ્વપ્નાય સ્પૃહયન્તિ । યન્તિ પ્રમાદમતન્દ્રાઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : દેવાઃ-ઈન્દ્ર-એશ્વર્યવાન પરમાત્મા સુન્વન્તમ્-ઇચ્છન્તિ-ઉપાસનારસ નિષ્પાદકને ચાહે છે-અપનાવે છે સ્વપ્નાય ન સ્પૃહયન્તિ-અસાવધાન-આળસુ-નાસ્તિકને સ્નેહ કરતો નથી અતન્દ્રાઃ-પ્રમાદં યન્તિ-સાવધાન-આળસ રહિત આસ્તિકજન પ્રકૃષ્ટ હર્ષ-બ્રહ્માનંદને પ્રાપ્ત કરે છે-પામે છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસનારસ નિષ્પાદક ઉપાસકને પરમાત્મા સ્નેહ કરે છે. અસાવધાન, નાસ્તિક ને નહીં, સાવધાન આસ્તિકજન બ્રહ્માનંદને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૨૭૮

૭૨૨. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨} ઇન્દ્રાય મદ્વને સુતં પરિ દ્યોભન્તુ નો ગિરઃ । ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} અર્કમર્ચન્તુ કારવઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૮

૭૨૩. ^{૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} યસ્મિન્ વિશ્વા અધિ શ્રિયો રણન્તિ સપ્ત સંસદઃ । ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રં સુતે હવામહે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યસ્મિન્-જે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મામાં વિશ્વા:-શ્રિય:-સમસ્ત ઐશ્વર્ય શક્તિઓ અથવા પ્રકૃતિઓ સૂક્ષ્મ સત્તાઓ જગત નિર્માણ ધારણ માટે અધિ-અધિષ્ઠિત છે-વિદ્યમાન છે તથા સપ્ત સંસદ:-સાત છંદોમય સ્તોમ-મંત્ર-જ્ઞાનધારાઓ અથવા સપ્ત-સમવેત થનારા ચેતન આત્માઓ રણન્તિ-રમણ કરે છે ઇન્દ્રં-સુતે હવામહે-તે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને ઉપાસનારસને માટે આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : જે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મામાં સમસ્ત ઐશ્વર્ય-શક્તિઓ અથવા સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિ સત્તાઓ રહેલી છે. જેમાં સાત ગાયત્રી આદિ છંદોમય મંત્ર જ્ઞાનધારાઓ અથવા તેમાં સાથે રહેનારી ચેતન સત્તાઓ છે, તે પરમાત્માને ઉપાસના-સમયે આમંત્રિત કરવો જોઈએ, અન્યને નહિ. (૨)

૭૨૪. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ત્રિકદુકેષુ ચેતનં દેવાસો યજ્ઞમત્તત । ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} તમિદ્વર્ધન્તુ નો ગિરઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : દેવાસ:-મુમુક્ષુજન ત્રિકદુકેષુ-ત્રણ યોગભૂમિઓ-ધારણા-ધ્યાન-સમાધિઓમાં ચેતનં યજ્ઞમ્-અધ્યાત્મયજ્ઞ યોગાભ્યાસને અત્તત-વિસ્તૃત કરે છે-સંપાદન કરે છે તમ્ ઇત્-તેને અવશ્ય ન:-ગિરઃ અમારી સ્તુતિઓ વર્ધન્તુ-આગળ વધે-વધારે છે, ગુણગાન કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : મુમુક્ષુજન અધ્યાત્મયજ્ઞને ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ રૂપ ત્રણ યોગભૂમિઓમાં વિસ્તૃત કરે છે, તેથી અમારે અધ્યાત્મયજ્ઞ કરવો જોઈએ, તેના દ્વારા અમારી સ્તુતિઓ ઉન્નત કરીએ, અમે સ્તુતિઓમાં ઓઝ્મ પરમાત્માને ધારણા, ધ્યાન, સમાધિનું અવલંબન બનાવીએ. તજ્જપસ્તદર્થભાવનમ્- (૧ : ૨૮) કરીએ. (૩)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૭૨૫. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} અયં ત ઇન્દ્ર સોમો નિપૂતો અધિ બર્હિષિ ।

^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૩ ૧ ૨} ઇહીમસ્ય દ્રવા પિબ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૮

૭૨૬. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૨ ૩ ૨} શાચિગો શાચિપૂજનાય રણાય તે સુતઃ ।

૨૭૯

આખણ્ડલ પ્ર હૂયસે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શાચિગો-હે પ્રજામાં-પ્રજાનુરૂપ ગૌ = વેદવાક્ જેની એવી પ્રજાનુરૂપ-પ્રજાવૃદ્ધિકર હે વેદ વાકના સ્વામી ! શયી =પ્રજામાં સંપન્ન શાચિપૂજન-પ્રજાનુરૂપ પૂજન ઉપાસન જેનું થાય છે એવા પરમાત્મા અંધવિશ્વાસથી એવા પરમાત્માનું નહિ. અયં સુત:-એ ઉપાસનારસ તે રણાય-તારા રમણને માટે-તારું રમણ અમારી અંદર થાય એટલા માટે આખણ્ડલ પ્ર હૂયસે-હે પાપ દોષોને છિન્ન-ભિન્ન કરનાર તને પ્રકૃષ્ટરૂપમાં નિમંત્રિત કરવામાં આવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : પ્રજાનુરૂપ, વેદજ્ઞાનવાળા તથા પ્રજાનુરૂપ ઉપાસનાવાળા પરમાત્મા છે, તેમાં રમણ કરાવવા માટે ઉપાસનારસ તૈયાર કરવો જોઈએ, તે સદા પાપ દોષોનો નિવારક છે. (૨)

૭૨૭. યસ્તે શૃઙ્ગવૃષો ણપાત્ પ્રણપાત્ કુણ્ડપાય્યઃ । ન્યસ્મિન્ દધ્ન આ મનઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : તે શૃઙ્ગવૃષ:-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! તારા અજ્ઞાન-અંધકાર નાશક જ્ઞાન-પ્રકાશ વર્ષકના નપાત્-ન પાડનાર પરંતુ ધારણ કરનાર તથા પ્રણપાત્-આત્માને પણ પ્રકૃષ્ટરૂપ ન પાડનાર-ઉત્કર્ષ કરનાર કુણ્ડપાય્ય:-કુંડથી જેમ પાન કરવા યોગ્ય ભરપૂર આનંદરસનું પાન કરવાનું હોય છે તે જે અધ્યાત્મયજ્ઞ છે અસ્મિન્-એ-તેમાં મન:-નિ-આ દધે-ઉપાસકજન પોતાનાં મનને નિરંતર નિયમમાં રાખે છે-સમર્પિત કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : અધ્યાત્મયજ્ઞ જે અજ્ઞાન-અંધકાર નાશક, જ્ઞાન-પ્રકાશ સુખ વરસાવનાર પરમાત્માનો ન પાડનાર-સાક્ષાત્ કરાવનાર આત્માનો પણ ઉત્કર્ષ કરાવનાર છે, તેમાં ઉપાસકજન પોતાનું મન નિરંતર લગાવ્યા કરે છે. (૩)

મૂક્ત-૨

૭૨૮. આ તૂ ન ઇન્દ્ર ક્ષુમન્તં ચિત્રં ગ્રાભં સં ગૃભાય । મહાહસ્તી દક્ષિણેન ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૭

૭૨૯. વિદ્યા હિ ત્વા તુવિકૂર્મિ તુવિદેષ્ણં તુવીમઘમ્ । તુવિમાત્રમવોભિઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ત્વા-હે ઇન્દ્ર-પરમાત્મનું ! તને તુવિકૂર્મિ-બહુજ પ્રાણશક્તિમાન-મહાન બળવાન તુવિદેષ્ણમ્-મહાન પ્રેરણાદાતા તુવીમઘમ-મહાન ઐશ્વર્યવાન-અનેક રીતે ધનદાતા તુવિમાત્રમ્-અનેક પ્રમાણવાળા-મહાન વ્યાપક અનંતને અવોભિઃ-વિદ્યા હિ-અમારા માટે વિવિધ રક્ષણો કૃપાભાવો દ્વારા તને જ અમે

નિતાંત જાણીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્માની અમારે માટે વિવિધ પ્રકારની રક્ષાઓ, કૃપાઓ છે, જેથી અમે તેને મહાન પ્રાણશક્તિમાન, મહાન પ્રેરણાદાતા, મહાન ધન સાધનદાતા અને સર્વવ્યાપક અનંત જાણીએ છીએ, જાણીએ, માનીએ. (૨)

૭૩૦. ન હિ ત્વા શૂર દેવા ન મર્તાસો દિત્સન્તમ્ ।

ભીમં ન ગાં વારયન્તે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : શૂર-હે સમર્થ પરમાત્મન્ ! ત્વા દિત્સન્તમ્-તારી યથા-યોગ્ય કર્મફળ આપવાની ઈચ્છાને ન હિ દેવા:-ન દેવો ન મર્તાસ:-ન મનુષ્ય વારયન્તે-અટકાવી શકે છે. ભીમં ગાં ન-ભયંકર વૃષભ-સાંઢને જેમ તેના બળકાર્યથી કોઈ અટકાવી-હટાવી શકતા નથી. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ ભયંકર વૃષભને તેના બળના કાર્યથી કોઈ હટાવી-રોકી શકતાં નથી, તેમ પરમાત્માને તેના બળકાર્ય કરતાં કર્મફળ આપતાં કોઈ રોકી શકતાં નથી. (૩)

સૂક્ત-૩

૭૩૧. અભિ ત્વા વૃષભા સુતે સુતં સૂજામિ પીતયે ।

તૃમ્પા વ્યશ્નુહી મદમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૬૧

૭૩૨. મા ત્વા મૂરા અવિષ્યવો મોપહસ્વાન આ દભન્ ।

મા કીં બ્રહ્મદ્વિષં વનઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ત્વા-તને મૂરા:-મૂઢ લોકો અવિષ્યવ:-ભોગની ઈચ્છાવાળા મા આદભન્-દબાવી શકતા નથી તથા ઉપહસ્વાન:-મા-ઉપહાસ કરનારા નાસ્તિકો તને દબાવી શકતા નથી. બ્રહ્મદ્વિષમ્-તારા પ્રત્યે દ્વેષ કરનારા એવા ભોગી અને નાસ્તિકોને માકીં વનઃ-તું કદી સંભજન કરતો નથી, તેનો પક્ષ લેતો નથી, અપનાવતો નથી. (૨)

ભાવાર્થ : ભોગ-વિલાસી તથા નાસ્તિક, મૂઢજન પરમાત્માના દંડથી બચી શકતા નથી. એવા બ્રહ્મદ્વેષી ઈશ્વરીય નિયમ અને ઉપકારના દ્વેષી જનોને પરમાત્મા કદી પણ અપનાવતો નથી. (૨)

૭૩૩. ઇહ ત્વા ગોપરીણસં મહે મન્દન્તુ રાધસે ।

સરો ગૌરો યથા પિબ ॥ ૩ ॥

૨૮૧

પદાર્થ : ત્વા ગોપરીણસમ્-હે પરમાત્મન્ ! તારી સ્તુતિ વાણીઓથી પ્રાપ્ત થનારા અધ્યાત્મ અન્નને મહે રાધસે-મહાન મોક્ષૈશ્વર્યની પ્રાપ્તિને માટે મન્દન્તુ-ઉપાસકજનો સ્તુત કરે-અર્ચિત કરે ગૌરઃ-યથા સરઃ પિબ-ગોરવર્ણનું હરણ જેમ સરોવર-જળનું તૃપ્તિથી પાન કરે છે, તેમ ઉપાસકના ઉપાસનારસનું પાન કર. (૩)

ભાવાર્થ : સ્તુતિઓથી પ્રાપ્ત થવાને પાત્ર મોક્ષ ભોગવાળા તારા પરમાત્માની મોક્ષૈશ્વર્યને માટે ઉપાસક અર્ચન કરે છે, તું એમનું અર્ચનારૂપ આદ્રસનું પૂર્ણરૂપે પાન કર. (૩)

સૂક્ત-૪

૭૩૪. ઇદં વસો સુતમન્ધઃ પિબા સુપૂર્ણમુદરમ્ ।

અનાભયિન્ રરિમા તે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૨૪

૭૩૫. નૃભિર્ધૌતઃ સુતો અશ્નૈરવ્યા વારૈઃ પરિપૂતઃ ।

અશ્વો ન નિક્તો નદીષુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : નૃભિઃ-મુમુક્ષુજનો દ્વારા સુતઃ-નિષ્પાદિત દ્યૌતઃ-પ્રાપ્ત અવ્યાઃ-અશ્નૈઃ-વારૈઃ-યોગભૂમિ-યોગસ્થલીના દોષ આવરણ સાધનો-અભ્યાસોથી પરિપૂતઃ-સર્વ તરફથી પરમાત્મા રક્ષિત થાય છે. અશ્વઃ-નદીભિઃ-નિક્તઃ-જેમ ખુલી જળધારાઓ દ્વારા ઘોડાને કાન્ત બનાવવામાં આવે છે તેમ. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ જળધારાઓમાં ઘોડાને નવડાવીને નિર્મળ કાન્તરૂપમાં જોવામાં આવે છે, તેમ મુમુક્ષુજનો પરમાત્માને પોતાની અંદર શ્રદ્ધાભરી યોગભૂમિ રૂપ અભ્યાસો દ્વારા નિર્મળ સાક્ષાત્ કરે છે. (૨)

૭૩૬. તં તે યવં યથા ગોભિઃ સ્વાદુમકર્મ શ્રીણન્તઃ ।

ઇન્દ્ર ત્વાસ્મિન્ત્સધમાદે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મન્ ! તે-તારા માટે તં ગોભિઃ-તે ઉપાસનારસને પોતાની વાણીઓથી યથા યવં શ્રીણન્તઃ-જેમ જવ આદિ અન્નપાનને ગાયનાં દૂધથી મેળવીને સ્વાદુ-અકર્મ-મધુર રૂપમાં તૈયાર કરે છે, તેમ મેળવીને તૈયાર કરે છે, તેથી ત્વા-તને અસ્મિન્-સધમાદે-એ મારા આત્માની સાથે અથવા મને આત્માની સાથે પોતાના હર્ષ-આનંદ સ્થાન હૃદયમાં આમંત્રિત કરે છે.

ભાવાર્થ : જેમ મનુષ્ય પોતાને માટે અન્ન ભોજનને દૂધ ઘી વગેરે સાથે મિશ્ર કરીને સ્વાદિષ્ઠ બનાવે છે, તેમ ઉપાસનારસને શ્રદ્ધાપૂર્ણ વચનોથી મધુર બનાવીને હૃદયસ્થાનમાં પરમાત્માને આમંત્રિત કરે. (૩)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૨૮૨

૭૩૭. ^{૩ ૧}ઇદં ^{૨૨}હ્યન્વોજસા ^{૩ ૧}સુતં ^૨રાધાનાં પતે ।

^{૨ ૩}પિબા ^{૨ ૧}ત્વાઙસ્ય ^૨ગિર્વણઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૬૫

૭૩૮. ^{૨ ૩}યસ્તે ^{૧ ૨}અનુ ^{૩ ૧}સ્વધામસત્ ^{૨૨}સુતે ^{૩ ૧}નિ ^{૨૨}યચ્છ ^{૩૬ ૨૨}તન્વમ્ ।

^૧સ ^૨ત્વા ^૨મમત્તુ ^૨સોમ્ય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તે-હે ઇન્દ્ર પરમાત્મન્ ! તારા **યઃ**-જે ઉપાસક **સુતે**-ઉપાસનારસ નિષ્પન્ન થતાં **સ્વધામ્-અનુ-અસત્**-પોતાની આત્મ સમર્પણ ક્રિયાને અનુસરણ થઈ રહેલ છે **તન્વ** નિયચ્છ-સ્વકીય આત્મા-સ્વરૂપને તેને માટે પ્રદાન કર-પ્રદાન કરે છે **સોમ્ય સઃ-ત્વા મમત્તુ**-હે ઉપાસનારસને યોગ્ય પરમાત્મન્ ! તે ઉપાસક તને ઉપાસનારસથી નિરંતર આનંદિત કરતો રહે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! ઉપાસક ઉપાસના સમયે પોતાના આત્માને તારા પ્રત્યે સમર્પણ કરે છે, તું પણ તારા સ્વરૂપ દર્શનનો પ્રસાદ તેને પ્રદાન કરે છે, પુનઃ તે ઉપાસક ઉપાસનારસ દ્વારા તને તૃપ્ત અને આનંદિત કરતો રહે છે. (૨)

૭૩૯. ^{૧ ૨}પ્ર તે ^{૩ ૨૩}અશ્નોતુ ^{૩ ૧}કુક્ષ્યોઃ ^{૩ ૧ ૨}પ્રેન્દ્ર ^{૩ ૧ ૨}બ્રહ્મણા ^{૩ ૧ ૨}શિરઃ ।

^{૨ ૩ ૧}પ્ર ^{૨ ૩}બાહૂ ^{૧ ૨}શૂર ^{૧ ૨}રાધસા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ઉપાસક **તે કુક્ષ્યોઃ-અશ્નોતુ**-તારા બન્ને પડખામાં રહેલા અભ્યુદય અને નિઃશ્રેયસને-સંસાર સુખ અને મોક્ષાનંદને પ્રાપ્ત કરે-કરે છે. **બ્રહ્મણા શિરઃ પ્ર**-તારા વેદજ્ઞાનથી પોતાના મસ્તિષ્કને પ્રવૃદ્ધ કરે છે **શૂર**-હે મહા બળવાન પરમાત્મન્ ! **રાધસા બાહૂ પ્ર-સંસિદ્ધિ-**સંયમ રૂપ આરાધનાથી શરીરાત્મબળોને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા દ્વારા ઉપાસક મોક્ષ આનંદ અને સંસાર સુખને પ્રાપ્ત કરે જ છે, પરંતુ સાથે જ તેના જ્ઞાનથી મસ્તિષ્કને વિકસિત કરે છે અને સંયમપૂર્વક આરાધનાથી આત્મબળ તથા જીવનબળને પણ પ્રાપ્ત કર્યા કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૭૪૦. ^{૨૪}આ ^{૩ ૧}ત્વેતા ^{૨ ૩ ૧}નિ ^{૨ ૩ ૧}ષીદતેન્દ્રમભિ ^{૨૨}પ્ર ગાયત ।

^{૧ ૨ ૩}સઘ્રાય ^{૧ ૨}સ્તોમવાહસઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૬૪

૭૪૧. પુસ્તમં પુસ્તુનામીશાનં વાર્યાણામ્ ।
ઇન્દ્રં સોમે સચા સુતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સોમે-પરમાત્માના ઉપાસનારસ સંપાદનને માટે ઉપાસકો ! પુસ્તમમ્-અનેક પ્રસંગોમાં કાંક્ષીય-વાંછનીય પુસ્તુનાં વાર્યાણામ્-ઈશાનમ્-બહુજ-અનેક વરણીય સુભ કામનાઓ કમનીય વસ્તુઓના સ્વામી ઇન્દ્રમ્-પરમાત્માનું સચા-એકાગ્ર મનથી ગાન કરો-સ્તુત કરો. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસનારસ નિષ્પાદન માટે હે ઉપાસકો ! બહુજ વાંછનીય, અનેક વરણીય કામના અને કમનીય વસ્તુઓના સ્વામી પરમાત્માની એકાગ્ર મનથી સ્તુતિ ગાન કરવું જોઈએ. (૨)

૭૪૨. સ ઘા નો યોગ આ ભુવત્ સ રાયે સ પુરન્ધ્યા ।
ગમદ્ વાજેભિરા સ નઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સઃ-ઘ-તે જ ઇન્દ્ર-પરમાત્મા નઃ-અમારા યોગે-અધ્યાત્માનંદને માટે સઃ-તે રાયે-લૌકિક ઐશ્વર્યને માટે સઃ-પુરન્ધ્યા-તે પુર-શરીર ધારણ સ્થિતિને માટે આભુવત્-સ્વામીરૂપમાં વિદ્યમાન છે. સઃ-તે નઃ-અમારે માટે વાજેભિઃ-પોતાના અમૃતભોગોની સાથે આગમત્-આવે-પ્રાપ્ત થાય. (૩)

સૂક્ત-૩

૭૪૩. યોગેયોગે તવસ્તરં વાજેવાજે હવામહે ।
સઃવાય ઇન્દ્રમૂતયે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૬૩

૭૪૪. અનુ પ્રત્તિસ્યૌકસો હુવે તુવિપ્રતિં નરમ્ ।
યં તે પૂર્વ પિતા હુવે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પ્રત્તિસ્ય-ઔકસઃ-દિવ્ સ્થાન મોક્ષ સ્થાનના અનુ-ઉપર વિદ્યમાન તુવિપ્રતિમ્-અનેકોના પ્રતિપાલક-અનેક મોક્ષ આત્માઓને પોતાના આનંદથી પૂરણ કરનાર, નરમ્-નેતા-સ્વામી પરમાત્માને હુવે-હું આમંત્રિત કરું છું યં તે પૂર્વ પિતા હુવે-જે તને પરમાત્માને પહેલાં પણ મારા પિતા આમંત્રિત કરતાં રહ્યાં છે. (૨)

ભાવાર્થ : મોક્ષધામની ઉપર શાસક પરમાત્મા જે અનેક મુક્ત આત્માઓને પોતાના આનંદથી પૂરણ

૨૮૪

કરનાર, તે નેતાને ઉપાસક પોતાના હૃદયમાં આમંત્રિત કરે અને પરંપરાથી પોતાના પૂર્વજો બ્રહ્મા આદિ પણ આમંત્રિત કરતાં રહ્યાં છે. પરંપરાનું આદર્શ આચરણ અથવા હેતુ ગ્રાહ્ય છે. (૨)

૭૪૫. આ ઘા ગમદ્યદિ શ્રવત્સહસ્ત્રિણીભિરુતિભિઃ ।

વાજેભિરુપ નો હવમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ન:-હવં યદિ શ્રવત્-અમારા નમ્ર સ્તુતિ વચન અર્થાત્ આમંત્રણને તે ઇન્દ્ર-પરમાત્મા જો સાંભળે-સ્વીકાર કરે, તો ઘ-નિશ્ચય-અવશ્ય સહસ્ત્રિણીભિઃ રુતિભિઃ-આયુષ્યમતી-દીર્ઘ જીવન આપનારી રક્ષા પદ્ધતિઓની સાથે આગમત્-આવી જાય તથા વાજેભિઃ ઉપ-અમૃત અન્ન ભોગો દ્વારા ઉપકૃત કરે. (૩)

ભાવાર્થ : જો ઉપાસક પરમાત્માની નમ્ર સ્તુતિ અથવા આમંત્રણ કરે, તો પરમાત્મા તેને અવશ્ય-સાંભળી-સ્વીકાર કરીને દીર્ઘ જીવન આપનારી રક્ષા વિધિઓની સાથે તેના હૃદયમાં પ્રાપ્ત થાય છે-સાક્ષાત્ થાય છે; તેમજ એ ઉપાસકને અમૃત ભોગોથી પણ ઉપકૃત કરી દે છે. (૩)

મૂક્ત-૪

૭૪૬. ઇન્દ્ર સુતેષુ સોમેષુ ક્રતું પુનીષ ઉવચ્યમ્ ।

વિદે વૃધસ્ય દક્ષસ્ય મહાં હિ ષઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૮૧

૭૪૭. સ પ્રથમે વ્યોમનિ દેવાનાં સદને વૃધઃ ।

સુપારઃ સુશ્રવસ્તમઃ સમપ્સુજિત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સ:-પ્રથમે-તે પરમાત્મા પ્રમુખ દેવાનાં સદને વ્યોમનિ-મુક્તોના સ્થાન વિશેષ રક્ષણ સ્થાન મોક્ષરૂપમાં વૃધઃ-જે ઉપાસકોના વર્ધક સુપારઃ-સંસાર સાગરથી શોભન પારકર્તા સુશ્રવસ્તમઃ-શોભન યશોજીવનના અત્યંત નિમિત્ત સમ્-અપ્સુજિત્-હૃદય અવકાશમાં કામાદિના સારી રીતે નાશક ઉપાસનીય છે. (૨)

ભાવાર્થ : મુક્તોનાં શ્રેષ્ઠ વિશેષ રક્ષણ સ્થાન પ્રમુખ મોક્ષધામમાં આનંદ વર્ધક, સંસારથી પારકર્તા, શ્રેષ્ઠ યશના નિમિત્ત, હૃદયમાંના કામ આદિના નાશક પરમાત્મા ઉપાસનીય છે. (૨)

૭૪૮. તમુ હુવે વાજસાતય ઇન્દ્રં ભરાય શુષ્મિણમ્ ।

ભવા નઃ સુમ્ને અન્તમઃ સઘા વૃધે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : તં શુષ્મિણમ્-ઇન્દ્રમ્-ઉ-તે સમસ્ત બળવાળા પરમાત્માને અવશ્ય વાજસાતયે ભરાય હુવે-

૨૮૫

અમૃત ભોગ-મોક્ષ આનંદ માટે તથા સાંસારિક ભરણ-પોષણ માટે-સાંસારિક શ્રેષ્ઠ સુખ ભોગ માટે આમંત્રિત કરું છું, તેથી હે પરમાત્મન્ ! તું ન:-અમારા સુખ-સમસ્ત સુખને માટે અને વૃદ્ધિ-વૃદ્ધિને માટે-જીવન વિકાસને માટે અન્તમ: સઘ્ના ભવ-અન્તિકતમ-અત્યંત નજીકના સાથી હૃદયસ્થ બની જા. (૩)

ભાવાર્થ : સમસ્ત બળધારક પરમાત્માને હૃદયમાં આમંત્રિત કરવો જોઈએ, તે જ મોક્ષનો અમૃતભોગ અને સાંસારિક ભરણ-પોષણ રૂપ સુખ અને સમસ્ત સુખોને પ્રદાન કરે છે; તથા અમારા જીવન વિકાસમાં અત્યંત નજીક સાથી હૃદયવાસી છે. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૭૪૯. એના વો અગ્નિં નમસોર્જો નપાતમા હુવે ।
પ્રિયં ચેતિષ્ઠમરતિં સ્વધ્વરં વિશ્વસ્ય દૂતમમૃતમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૫

૭૫૦. સં યોજતે અરુષા વિશ્વભોજસા સં દુદ્રવત્ સ્વાહુતઃ ।
સુબ્રહ્મા યજ્ઞઃ સુશમી વસૂનાં દેવં રાધો જનાનામ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સ:-વિશ્વભોજસા-અસ્મા યોજતે-તે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મા વિશ્વનું પાલન કરનાર તેજથી યુક્ત છે સ:-સ્વાહુત:-દુદ્રવત્-તે સારી રીતે આમંત્રિત કરેલ ઉપાસકની અંદર શોભન-શ્રેષ્ઠરૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે સુ બ્રહ્માયજ્ઞઃ-શોભન મંત્ર યથાર્થ પવિત્ર સ્તવનવાળા યજનીય છે. સુશમી-શોભન શાન્તિપ્રદ છે વસૂનાં જનાનાં દેવં રાધઃ-તેના શરણમાં વસનાર જનોને તે દિવ્યધન પ્રદાન કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા વિશ્વનું પાલન કરનાર તેજથી યુક્ત છે, તેનું તેજ દાહક નહિ પરંતુ સર્વપાલક છે, તે ઉપાસક દ્વારા હૃદયથી આમંત્રિત થતાં શોભનરૂપમાં-શ્રેષ્ઠરૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે; તથા સુંદર, પવિત્ર, સ્તુતિપાત્ર, યજનીય અને સંગનીય છે, તેના શરણમાં વસનારા ઉપાસકોનું દિવ્ય ધન છે અથવા દિવ્યધન પ્રદાતા છે. (૨)

સૂક્ત-૨

૭૫૧. પ્રત્યુ અદર્શ્યાયત્યૂરચ્છન્તી દુહિતા દિવઃ ।
અપો મહી વૃણુતે ચક્ષુષા તમો જ્યોતિષ્કૃણોતિ સૂનરી ॥ ૧ ॥

૨૮૬

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૦૩

૭૫૨. ^{૨ ૩ ૧ ૨} સૃજતે ^{૩ ૨ ૩} સૂર્યઃ ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨} સચા ^{૩ ૨} ઉદ્યન્નક્ષત્રમર્ચિવત્ ।
^{૧ ૨૨ ૩} તવેદુષો ^{૨ ૩} વ્યુષિ ^{૧ ૨} સૂર્યસ્ય ^{૩ ૨} ચ ^{૩ ૧ ૨} સં ભક્તે ન ગમેમહિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સૂર્યઃ-સૂર્ય ઉસ્ત્રિયાઃ-ઉત્સૃજતે-કિરણોને ફેલાવે છે સચા-સાથે જ ઉદ્યત્-નક્ષત્રમ્-અર્ચિવત્-ઉદય થનારાં નક્ષત્રોને પણ પોતાની જ્યોતિથી જ્યોતિમાન કરે છે એ ઠીક છે, પરંતુ ઉષઃ-હે પરમાત્માની આત્મા તવ-ઇત્-વ્યુષિ-તારા સંસારમાં પ્રકાશમાન થતાં સૂર્યસ્ય ચ ભક્તેન-સંગમેમહિ-સૂર્યના ઉદય ભાગની સાથે જ સૂર્યનો ઉદય થતાં તને સંગત કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : એ ઠીક છે કે, જે ભૌતિક સૂર્ય પ્રકાશ કિરણોને ફેલાવે છે, પ્રત્યેક નક્ષત્રને પ્રકાશમાન બનાવે છે, પરંતુ પરમાત્માની આત્મા-પ્રકાશ કે ચમક સંસારમાં આવતાં સૂર્ય પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરે છે, ઉદય થાય છે. તેના ઉદય થવાનાં લક્ષ્યથી પરમાત્માની આત્માથી અમે સમાગમ કરી શકીએ છીએ. (૨)

સૂક્ત-૩

૭૫૩. ^{૩ ૧ ૨} ઇમા ^{૩ ૧ ૨} ડાં દિવિષ્ટય ^{૩ ૧ ૨} ઉસ્મા ^{૩ ૧ ૨} હવન્તે ^{૩ ૧ ૨} અશ્વિના ।
^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} અયં ^{૩ ૧ ૨} વામહેઽવસે ^{૩ ૧ ૨} શચીવસૂ ^{૩ ૧ ૨} વિશંવિશં ^{૩ ૧ ૨} હિ ગચ્છથઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૦૪

૭૫૪. ^{૩ ૨} યુવં ^{૩ ૧ ૨} ચિત્રં ^{૩ ૧ ૨} દદથુર્ભોજનં ^{૩ ૧ ૨} નરા ^{૩ ૧ ૨} ચોદેથાં ^{૩ ૧ ૨} સૂનૃતાવતે ।
^{૩ ૨ ૩} અર્વાગ્રથં ^{૩ ૧ ૨} સમનસા ^{૩ ૧ ૨} નિ ^{૩ ૧ ૨} યચ્છતં ^{૩ ૧ ૨} પિબતં ^{૩ ૧ ૨} સોમ્યં ^{૩ ૧ ૨} મધુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : નરા-હે અશ્વિનો-નરો-હે વ્યાપનશીલ પ્રકાશ સ્વરૂપ અને આનંદ સ્વરૂપ પરમાત્માનું ! યુવમ્-તમે સૂનૃતાવતે-સ્તુતિ વાણીવાળા ઉપાસકને માટે ચિત્રં ભોજનમ્-ચાયનીય-ગ્રાહ્ય અદ્ભુત સુખ ભોગને દદથુઃ-આપો છો ચોદેથામ્-અને તેને પોતાની તરફ પ્રેરિત કરો છો સમનસા-સમાન મનથી-સમાન ભાવથી રથમ્-અર્વાક-નિયચ્છતમ્-રમણીય સુખ ભોગને અહીં આ લોકમાં નિયત કરો છો; અને સોમ્યં મધુ પિબતમ્-શાન્ત મધુર ઉપાસનારસનું પાન કરો-સ્વીકાર કરો અથવા તમારા મધુર દર્શનરસનું ઉપાસકોને પાન કરાવો. (૨)

ભાવાર્થ : સ્તુતિ કરનાર ઉપાસકોને માટે જ્યોતિ સ્વરૂપ, આનંદરસરૂપ પરમાત્મા અદ્ભુત-શ્રેષ્ઠ ભોગ કરાવે છે, પોતાની તરફ પ્રેરિત કરે છે, સમાનભાવથી રમણીય સુખને આ લોકમાં આપે છે, પોતાના મધુર દર્શનામૃતનું પાન કરાવે છે. (૨)

ખંડ-૫

૨૮૭

સૂક્ત-૧

૭૫૫. અસ્ય પ્રત્નામનુ દ્યુતં શુક્રં દુદુહ્ને અહ્યયઃ । પયઃ સહસ્રસામૃષિમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અસ્ય-એ જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા પ્રત્નાં દ્યુતમ્-શાશ્વતી અમર જ્યોતિને તથા સહસ્રસામ્-ત્રિષિં પદ:-હજારો લાભ પ્રાપ્ત કરાવનારા નિર્મળ નિર્ભાન્ત દૂધરૂપ મંત્રો-વેદને અહ્યયઃ-દુદુહ્ને-અહત પ્રજાવાળા-સર્વ ગુણ સંપન્ન આદિ વિદ્વાનો દોહન કરે છે-સાક્ષાત્ કરે છે. (૧)

ભાવાર્થ : જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માની શાશ્વત અમર જ્યોતિને તથા અનેક લાભ આપનારા નિર્ભાન્ત દૂધરૂપ મંત્ર જ્ઞાનને, સર્વગુણ સંપન્ન આદિ વિદ્વાનો દોહન કરે છે. (૧)

૭૫૬. અયં સૂર્યઙ્વોપદૃગયં સરાંસિ ધાવતિ । સપ્ત પ્રવત આ દિવમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અયમ્-એ જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ! સૂર્યઃ-ઙ્વ-ઉપદૃક્-સૂર્યની સમાન સ્પષ્ટ પ્રકાશક છે-સાક્ષાત્ પ્રકાશમાન છે. ઉપાસકોની સામે અર્થાત્ હૃદયમાં અયમ્-એ પરમાત્મા સરાંસિ ધાવતિ-ઉપાસકોનાં પ્રાર્થના વચનોને પ્રાપ્ત કરે છે. સપ્ત પ્રવતઃ-આ દિવમ્-પરિચરણશીલ-ઉપાસનાશીલ નમ્ર સ્તુતિકર્તાઓને અમૃતધામ-મોક્ષ સુધી પહોંચાડે છે. (૨)

ભાવાર્થ : પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકોની સામે સૂર્યની સમાન પ્રકાશમાન થાય છે, તેનાં પ્રાર્થના વચનોનો સ્વીકાર કરે છે અને હૃદયમાં નમ્ર સ્તુતિ કરનારા તે ઉપાસકોને મોક્ષધામ સુધી પહોંચાડે છે, અપનાવે છે. (૨)

૭૫૭. અયં વિશ્વાનિ તિષ્ઠતિ પુનાનો ભુવનોપરિ । સોમો દૈવો ન સૂર્યઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અયં સોમઃ-દેવઃ-એ શાન્ત પરમાત્મા વિશ્વાનિ ભુવના પુનાનઃ-સમસ્ત લોક-લોકાન્તરોને શુદ્ધ-પવિત્ર કરવા માટે તથા ગતિ આપવા માટે ઉપરિ તિષ્ઠતિ-તેની ઉપર અધિષ્ઠાતા રૂપમાં વિરાજમાન છે-બિરાજે છે. દેવઃ-ન સૂર્યઃ-સૂર્ય દિવ્યલોકની જેમ. (૩)

ભાવાર્થ : સૂર્ય દિવ્ય પદાર્થની સમાન શાન્ત પરમાત્મા સમસ્ત લોક-લોકાન્તરોને પવિત્ર કરવા અને ગતિ આપવાના કારણે તેના ઉપર વિરાજમાન છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૭૫૮. ણ્ણ પ્રત્નેન જન્મના દૈવો દૈવેભ્યઃ સુતઃ । હરિઃ પવિત્રે અર્ષતિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ણ્ણઃ હરિઃ-દેવઃ-એ દુઃખહર્તા સુખદાતા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મદેવ પ્રત્નેન જન્મના-પુરાતન-શાશ્વત પ્રસિદ્ધિથી દૈવેભ્યઃ-જીવનમુક્તોનાં પવિત્રે સુતઃ અર્ષતિ-હૃદયાકાશમાં સાક્ષાત્ થાય છે, પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : દુઃખહર્તા, સુખદાતા પરમાત્મા શાશ્વત પ્રસિદ્ધિથી જીવન્મુક્તોનાં હૃદયાકાશમાં સાક્ષાત્ થઈને પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

७५९. एष प्रत्नेन मन्मना देवो देवेभ्यस्परि । कविर्विप्रेण वावृधे ॥ २ ॥

પદાર્થ : **एषः-देवः**-એ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **प्रत्नेन मन्मना**-શાશ્વત માનનીય મંત્રોના દ્વારા **देवेभ्यः-परि**-આદિ-સનાતન વિદ્વાનોથી-તેના ઉપદેશોથી પરિપ્રાપ્ત થાય છે-અન્તઃકરણમાં સમજી શકાય છે **कविः**-તે સર્વમાં કાન્ત-પહોંચેલો પરમાત્મા **विप्रेण वावृधे**-મેધાવી વિદ્વાન બ્રહ્મા જેવાના દ્વારા વૃદ્ધિ પામે છે-પ્રચારિત કરવામાં આવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા શાશ્વત મંત્રો વેદ દ્વારા આદિ-સનાતન વિદ્વાનોથી તેના ઉપદેશથી જાણી શકાય છે, તે સર્વત્ર પ્રાપ્ત પરમાત્મા મેધાવી ઉપાસકના દ્વારા અન્તઃકરણમાં વૃદ્ધિ પામતો રહે છે, સાક્ષાત્ થતો જાય છે. (૨)

७६०. दुहानः प्रलमित्पयः पवित्रे परि षिच्यसे । क्रन्द देवाँ अजीजनः ॥ ३ ॥

પદાર્થ : દુહાન:-વેદજ્ઞાનથી દોહન થનાર સોમ-શાન્ત પરમાત્મન્ ! પ્રત્નમ્-ઇત્ પય:-શાશ્વત દૂધરૂપ
જ પવિત્રે પરિષિચ્ચસે-પવિત્ર-હૃદયમાં પરિષિક્ત કરવામાં આવે છે-બેસાડવામાં આવે છે ક્રન્દન્ દેવાન્-
અજીજન:-તું ઉપદેશ કરતાં મારા અંદર દિવ્ય ગુણોને ઉત્પન્ન કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા વેદજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત કરેલ શાશ્વત દૂધ રૂપ હૃદયમાં બેસી જાય છે, ત્યાં ઉપદેશ કરતાં દિવ્ય-ગુણોને પ્રકટ કરે છે. (૩)

सूक्त-3

७६१. उप शिक्षापितृस्थुषो भियसमा धेहि शत्रवे । पवमान विदा रयिम् ॥ १ ॥

પદાર્થ : પવમાન-હે આનંદધારામાં આવનાર પરમાત્મનુ ! તું અપતસ્થુષ:-મારી અંદર વિપરીત રહેલાં દોષોના પ્રત્યે ઉપશિશ્નુ-ધૃષ્ણ કરાવે છે શત્રવે મિયસમ્ આધેહિ-મારા અન્ત:સ્થળને નષ્ટ કરનારા કામ આદિ શત્રુને માટે અંદર ભય બેસાડ. રયિં વિદા-તારું સ્વરૂપ ઐશ્વર્ય અનુભવ કરાવ. (૧)

ભાવાર્થ : આનંદધારામાં આવનાર પરમાત્મા ઉપાસકની અંદર વિપરીત રહેલાં દોષો પ્રત્યે ઘૃણા કરાવે છે, કામ આદિ શત્રુઓ સમાન ભાવોને પ્રત્યે ભય બતાવે છે તથા (અમારા ગુણો પ્રત્યે) તારા સ્વરૂપેશ્વર્યનો અનુભવ કરાવ. (૧)

७६२. उपो षु जातमपुत्रं गोभिर्भङ्गं परिष्कृतम् । इन्दुं देवा अयासिषुः ॥ २ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૭

૨૮૯

૭૬૩. ^{૧ ૨}ઉપાસ્મૈ ^૩ગાયતા ^{૧ ૨}નરઃ ^{૩ ૧ ૨}પવમાનાયેન્દવે । ^{૩ ૨}અભિ ^{૩ ૧ ૨}દેવાૌ ^{૨૨}ઇયક્ષતે ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૬૫૧

ખંડ-૬

સૂક્ત-૧

૭૬૪. ^૧પ્ર ^{૨૨}સોમાસો ^{૩ ૨ ૩}વિપશ્ચિતોઽ ^{૧ ૨}પો ^{૩ ૧ ૨}નયન્ત ઝૃમયઃ । ^{૧ ૨}વનાનિ ^{૩ ૧ ૨}મહિષાઙ્ગવ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૭૮

૭૬૫. ^{૩ ૧}અભિ ^{૨૨}દ્રોણાનિ ^{૩ ૧ ૨}બભ્રવઃ ^{૩ ૨ ૩ ૨}શુક્રા ^{૩ ૧ ૨}ઋતસ્ય ^{૨ ૩ ૧ ૨}ધારયા । ^{૨ ૩ ૧ ૨}વાજં ^{૨ ૩ ૧ ૨}ગોમન્તમક્ષરન્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શુક્રાં-બભ્રવઃ-તેજસ્વી-સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઋતસ્ય ધારયા-ઋત-અમૃતની ધારા દ્વારા-ધારા રૂપમાં વાજં ગોમન્તમ્-સ્તુતિવાળા-સ્તુતિથી પ્રાપ્ત અમૃતભોગને દ્રોણાનિ-હૃદયપાત્રમાં અભિ-અક્ષરન્-ટપકાવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : તેજસ્વી શાન્ત પરમાત્મા સ્તુતિ સંપન્ન અમૃતભોગ-મોક્ષાનંદને ઉપાસકના હૃદયપાત્રમાં અમૃતધારારૂપમાં ટપકાવે છે-ઝરે છે. (૨)

૭૬૬. ^{૩ ૧}સુતા ^{૨૨}ઇન્દ્રાય ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}વાયવે ^{૩ ૧}વરુણાય ^{૩ ૧}મરુદ્ભ્યઃ । ^{૧ ૨}સોમા ^{૩ ૧ ૨}અર્ષન્તુ ^{૩ ૧ ૨}વિષ્ણવે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સુતાઃ સોમાઃ-ઉપાસિત શાન્ત પરમાત્મા ઇન્દ્રાય-વાણીને માટે વાયવે-મનને માટે વરુણાય-પ્રાણને માટે મરુદ્ભ્યઃ-ઓજ-આત્મ તેજને માટે વિષ્ણવે-વીર્યને માટે અર્ષન્તુ-પ્રાપ્ત થાય. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસિત શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકનાં વાક-વાણી, મન, પ્રાણ, ઓજ-આત્મતેજ, વીર્ય-શારીરિક બળને પ્રાપ્ત થાય, એને યથોચિત ઉન્નત કરે. (૩)

સૂક્ત-૨

૭૬૭. ^{૧ ૨}પ્ર ^{૩ ૧ ૨}સોમ ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}દેવવીતયે ^{૩ ૧ ૨}સિન્ધુર્ન ^{૩ ૧ ૨}પિષ્યે ^{૩ ૧ ૨}અર્ણસા ।

^{૩ ૧}અંશોઃ ^{૨૨}પયસા ^{૩ ૧}મદિરો ^{૨૨ ૩ ૨}ન જાગૃવિરચ્છા ^{૩ ૧ ૨}કોશં ^{૩ ૧ ૨}મધુશ્ચુતમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૧૪

૭૬૮. ^{૧ ૨ ૩ ૧}આ ^{૨૨ ૩ ૧ ૨}હર્યતો ^{૩ ૨}અર્જુનો ^{૩ ૧ ૨}અત્કે ^{૩ ૨}અવ્યત ^{૩ ૧ ૨}પ્રિયઃ ^{૨૨}સૂનુર્ન ^{૨૨}મર્જ્યઃ ।

^{૧ ૨}તર્મીં ^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}હિન્વન્ત્યપસો ^{૩ ૧}યથા ^{૨૨}રથં ^{૨૨}નદીષ્વા ^{૨૨}ગભસ્ત્યોઃ ॥ ૨ ॥

૨૯૦

પદાર્થ : **હર્યતઃ**-કમનીય-કાન્તકર્મા **અર્જુનઃ**-જીવનમાં કમાણી કરવા યોગ્ય અથવા નિર્મળ-શ્વેત **સૂતુઃ**-
ન પ્રિયઃ-પુત્રની સમાન સ્નેહપાત્ર **મર્જ્યઃ**-તથા અલંકરણીય નિજ અર્ચના સ્તુતિથી પ્રશંસનીય સોમ-
શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **અત્કે-આ-અવ્યત**-નિરંતર ફરી-ફરી જેમાં પ્રાપ્ત થાય છે તે હૃદય પ્રદેશમાં આવી
જાય છે **તમ્-ઇમ્**-તેને અવશ્ય **અપસઃ**-કર્મવાળા અભ્યાસી યોગી-યોગાભ્યાસીજન **હિન્વન્તિ**-પ્રાપ્ત કરે
છે અનુભવ કરે છે **યથા નદીષુ રથં ગમ્યસ્ત્યોઃ-આ**-જેમ નદીઓ-જલધારાઓમાં **નૌકા**-નાવને બન્ને
હલેસારૂપ ભુજાઓમાં બળવાન નાવિક 'આપનુવન્તિ' પ્રાપ્ત કરીને-સંભાળી રાખે છે. (૨)

ભાવાર્થ : કમનીય સ્વાત્મામાં અર્જિત-કમાણી કરવા યોગ્ય અથવા નિર્મળ પુત્રની સમાન સ્નેહ
પાત્ર તથા અર્ચનાઓથી આભૂષિત કરવા, પ્રશંસિત કરવા યોગ્ય શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા હૃદયમાં આવે
છે, પ્રાપ્ત થાય છે. તેનો અભ્યાસી ઉપાસક જન અનુભવ કરે છે, પ્રાપ્ત કરે છે; જેમ જલધારાઓમાં
નાવને બળવાન નાવિક હલેસાં સહિત બન્ને ભુજાઓમાં સંભાળી રાખે છે. (૨)

સૂક્ત-૩

૭૬૧. પ્ર સોમાસો મદચ્યુતઃ શ્રવસે નો મઘોનામ્। સુતા વિદથે અક્રમુઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૭૭

૭૭૦. આદીં હંસો યથા ગણં વિશ્વસ્યાવીવશન્મતિમ્।

અત્યો ન ગોભિરજ્યતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **આત્-ઈમ્**-તો નિશ્ચયથી **યથા હંસઃ**-ગણમ્-અવીવશત્-જેમ હંસ અન્ય પક્ષીગણને પોતાની
શ્વેત સુંદરતા આદિ ગુણોથી વશ કરે છે અપેક્ષાથી પ્રશંસાપાત્ર બને છે. **વિશ્વસ્ય-મતિમ્**-તેમ એ સોમ-
પરમાત્મા પોતાના ન્યાય દયા આનંદ આદિ ગુણોમાં સંસારભરનાં મતિમાન-બુદ્ધિમાનજનને વશ કરે
છે. પોતાના પ્રભાવમાં લઈ આવે છે તથા **અત્યઃ-ન ગોભિઃ-અજ્યતે**-જેમ ગતિશીલ ઘોડાને અન્ન દાણા-
ચારા આદિથી વ્યક્ત-પુષ્ટ પ્રસન્ન કરવામાં આવે છે, તેમ સોમ પરમાત્મા પણ સ્તુતિઓ દ્વારા હૃદયમાં
સાક્ષાત્ કરી શકાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ હંસ પક્ષીગણને પોતાના ગુણથી અભિભૂત કરે છે, મોહિત કરે છે, તેમ પરમાત્મા
સંસારનાં મતિમાન માત્રને પ્રભાવિત કરે છે. જેમ ગતિશીલ ઘોડાને દાણા-ચારા આદિથી પ્રસન્ન, પુષ્ટ
કરવામાં આવે છે, તેમ પરમાત્માને સ્તુતિઓથી હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરી શકાય છે. (૨)

૭૭૧. આદીં ત્રિતસ્ય યોષણો હરિં હિન્વન્ત્યદ્રિભિઃ। ઇન્દુમિન્દ્રાય પીતયે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **આત્-ઈમ્**-પુનશ્ચ ત્રિતસ્ય-મેધાથી તીર્ણતમ-ઉત્કૃષ્ટ ઉપાસકની **યોષણઃ**-મળનારી-સમાગમ
કરાવનારી સ્તુતિઓ **હરિમ્**-દુઃખહર્તા સુખદાતા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને **અદ્રિભિઃ**-આદરણીય શ્રદ્ધા
નમ્રતા આસ્તિક ભાવનાઓથી **હિન્વન્તિ**-પ્રાપ્ત કરે છે-પ્રાપ્ત કરાવે છે **ઇન્દ્રાય-ઇન્દું પીતયે**-આત્માને માટે

૨૯૧

આનંદપૂર્ણ પરમાત્માનું પાન કરાવવા માટે. (૩)

ભાવાર્થ : મેધાથી ઉત્કૃષ્ટ બનેલ ઉપાસકની સ્તુતિઓ દુઃખહરણ અને સુખ આહરણકર્તા પરમાત્માને શ્રદ્ધા, નમ્રતા, આસ્તિક ભાવનાઓની સાથે આત્માને માટે આનંદરસ પૂર્ણ પરમાત્માનું પાન-જ્ઞાન કરાવે છે. (૩)

મૂક્ત-૪

૭૭૨. અયા પવસ્વ દેવયૂ રેભન્ પવિત્રં પર્યેષિ વિશ્વતઃ ।

મધોર્ધારા અસૃક્ષત ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ! તું દેવયુઃ-મુમુક્ષુઓને ચાહનાર તેની હિતકામના કરનાર અયા-એ ઉપાસનાથી પવસ્વ-પ્રાપ્ત થા. પવિત્ર-રેભન્ વિશ્વતઃ પર્યેષિ-ઉપાસકનાં હૃદયમાં પ્રવચન શબ્દ કરતાં તેને સર્વ રીતે પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે મધોઃ-ધારાઃ-અસૃક્ષત-તારા દ્વારા મધુર રસની ધારાઓ છોડવામાં આવી રહી છે. (૧)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકનાં હૃદયમાં પ્રવચન કરનાર, મુમુક્ષુજનોને ચાહનાર તેઓની ચારેય બાજુ રહે છે અને મધુર ધારાઓની સમાન પોતાનું અમૃતદર્શન કરાવે છે. (૧)

૭૭૩. પવતે હર્યતો હરિરતિ હ્રાંસિ રંહ્યા । અભ્યર્ષ સ્તોતૃભ્યો વીરવદ્યશઃ ॥ ૨ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૭૬

૭૭૪. પ્ર સુન્વાનાયાન્ધસો મત્તો ન વષ્ટ તદ્વચઃ ।

અપ શ્વાન્નમરાધસં હતા મર્ગં ન ભૃગવઃ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૫૩

इति द्वितीयोऽध्यायः

॥ इति प्रथम प्रपाठकः समाप्तः ॥

★ ★ ★

૨૯૨

અથ તૃતીયોઽધ્યાયઃ

દ્વિતીય પ્રપાઠકસ્ય પ્રથમોઽર્ધ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૭૭૫. પવસ્વ વાચો અગ્નિયઃ સોમ ચિત્રાભિરૂતિભિઃ ।

અભિ વિશ્વાનિ%કાવ્યા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું અગ્નિયઃ-અમારો અગ્રણી બનીને ચિત્રાભિઃ-રૂતિભિઃ-ચાયનીય-મંહનીય-પ્રશંસનીય બલિષ્ઠ રક્ષાઓ-રક્ષણ ક્રિયાઓનાં દ્વારા વાચઃ અમારી વાણીઓને તથા વિશ્વાનિ કાવ્યા-અમારા સમસ્ત જ્ઞાન કૃત્યો આચરણોને અભિ-પવસ્વ-સ્વાભિમુખ તારા તરફ પ્રેરિત કર. (૧)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું અગ્રણી બનીને તારી પ્રશંસનીય-બળવાન રક્ષાઓ-રક્ષણ ક્રિયાઓનાં દ્વારા અમારી વાણીઓને તથા અમારા સમસ્ત કર્મ વ્યવહારો-આચરણોને તારા તરફ પ્રેરિત કર. અમારી વાણીઓ તારા ગુણગાન ગાતી રહે. અમારા સમસ્ત આચરણ તારી પ્રાપ્તિને માટે થતાં રહે. (૧)

૭૭૬. ત્વં સમુદ્રિયા અપોઽગ્નિયો વાચ ઈરયન્ । પવસ્વ વિશ્વચર્ષણે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વિશ્વચર્ષણે-હે સર્વદ્રષ્ટા શાન્ત પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું અગ્નિયઃ-અગ્રણી બનીને આગળ ગતિ આપતાં સમુદ્રિયાઃ-અપઃ-મનની સાથે સંબંધ રાખનારી-મનમાં થતી કામ-કામનાઓને વાચઃ-ઈરયન્-સ્તુતિઓની તરફ પ્રેરિત કરવા માટે પવસ્વ-પવિત્ર કર. (૨)

ભાવાર્થ : હે સર્વ દ્રષ્ટા અન્તર્યામી શાન્ત પરમાત્મન્ ! તું અગ્રણી બનીને અમારી માનસિક-મનમાં રહેલી કામનાઓને તારી સ્તુતિઓની તરફ પ્રેરિત કરવા માટે પવિત્ર કર. અમારી કામનાઓ સંસાર તરફ વળે નહિ. સંસારમાં ફસાવે નહિ, પરંતુ તારી સ્તુતિમાં સંલગ્ન રહે. (૨)

૭૭૭. તુભ્યંમા ભુવના કવે મહિમ્ને સોમ તસ્થિરે । તુભ્યં ધાવન્તિ ધેનવઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : કવે સોમ-હે કાન્તદર્શી-સમસ્ત અંદર બહારના દ્રષ્ટા શાન્ત પરમાત્મન્ ! ઇમા ભુવના-બહારના લોક-લોકાન્તર તથા અંદરના ઇન્દ્રિય સંસ્થાન તુભ્યમ્-તારા મહિમ્ને-મહિમાને દર્શાવવા માટે તસ્થિરે-રહેલાં છે અને નિયત છે તુભ્યં ધેનવઃ-ધાવન્તિ-તારો મહિમા બતાવવા અને ગાન કરવા માટે બહારની વાફ વિદ્યુત્ શક્તિઓ અને અંદરની વાણીઓ પ્રગતિ કરી રહી છે, પ્રવૃત્ત થઈ રહી છે. (૩)

ભાવાર્થ : હે વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિના દ્રષ્ટા શાન્ત પરમાત્મન્ ! સમસ્ત લોક-લોકાન્તર અને ઇન્દ્રિય

૨૯૩

સંસ્થાન તારો મહિમા દર્શાવવા રહેલ છે, સ્થિર છે, દર્શાવી રહેલ છે અને વિદ્યુત્-શક્તિઓ તથા વાણીઓ તારા મહિમાનું ગાન કરી રહી છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૭૭૮. પવસ્વેન્દો વૃષા સુતઃ કૃધી નો યશસો જને ।

વિશ્વા અપ દ્વિષો જહિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દો**-હે આનંદરસ ભરેલ આનંદધારાવાળા પરમાત્મન્ ! તું **સુતઃ**-હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરેલ **વૃષા**-કામનાવર્ષક બનીને **નઃ**-અમને **જને**-જનસમુદાયમાં **યશસઃ**-યશવાન **કૃધિ**-બનાવ **વિશ્વાઃ**-દ્વિષઃ-**અપજહિ**-સમસ્ત દ્વેષ ભાવનાઓને અમારાથી દૂર કરી દે. (૧)

ભાવાર્થ : હે આનંદરસ ભરેલ પરમાત્મન્ ! તું હૃદયમાં સાક્ષાત્ થઈને કામનાપૂરક બન. જનસમુદાય-જનસમાજમાં યશસ્વી કરી દે અને કામ-ક્રોધ આદિ શત્રુ ભાવનાઓને દૂર કરી દે. (૧)

૭૭૯. યસ્ય તે સખ્યે વયં સાસહ્યામ પૃતન્યતઃ । તવેન્દો દ્યુમ્ન ઉત્તમે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **યસ્ય તે**-જે તારા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માની **સખ્યે**-મિત્રતામાં **વયમ્**-અમે **પૃતન્યતઃ**-સંઘર્ષ કરતાં-પ્રહાર કરતાં કામ આદિ દોષોને **સાસહ્યામ**-નિરંતર સહન કરીએ-દબાવી શકીએ **ઇન્દો**-હે રસવાન પરમાત્મન્ ! **તવ-ઉત્તમે દ્યુમ્ને**-તારા ઉત્તમ પ્રકાશમાન યશોબળમાં અમે સ્થિર રહીએ. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્માના મિત્રભાવમાં અમે કામ આદિ પ્રહારક દોષોને દબાવી-સામનો કરી શકીએ છીએ. તેના ઉત્તમ યશોબળમાં અમે સ્થિર રહીએ. (૨)

૭૮૦. યા તે ભીમાન્યાયુધા તિગ્માનિ સન્તિ ધૂર્વણે । રક્ષા સમસ્ય નો નિદઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ધૂર્વણે**-હે ધૂર્વણિ ! કામ આદિ શત્રુઓના નાશક **તે**-તારા **યા**-જે **ભીમાનિ**-ભયંકર-ભયકારી **તિગ્માનિ**-તીક્ષ્ણ **આયુધા**-ઉપદેશશસ્ત્ર **સન્તિ**-છે **સમસ્ય નિદઃ**-સમસ્ત નિંદકનાં દબાણથી **નઃ**-**રક્ષા**-અમારી રક્ષા કર. (૩)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ કામ આદિના વિનાશક પરમાત્મન્ ! તારું જે ભયંકર, તીક્ષ્ણ, ઉપદેશ શાસ્ત્ર છે, તેના દ્વારા સમસ્ત કામ આદિના પીડનથી અમારી રક્ષા કર. (૩)

સૂક્ત-૩

૭૮૧. વૃષા સોમ દ્યુમાં અસિ વૃષા દેવ વૃષવ્રતઃ ।

વૃષા ધર્માણિ દધિષે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૦૪

૨૯૪

૭૮૨. વૃષ્ણસ્તે વૃષ્ણયં શવો વૃષા વનં વૃષા સુતઃ ।
સ ત્વં વૃષન્વૃષેદસિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વૃષન્-હે સુખવર્ષક શાન્ત પરમાત્મન્ ! તે વૃષ્ણ:-તારું વૃષા-સુખવર્ષકનું શવ:-વૃષ્ણયમ્-બળ સુખની વર્ષા માટે છે વનં વૃષા-સંભજન બળરૂપ છે સુત:-વૃષા-ઉપાસિત થઈને સુખવર્ષક છે સ:-ત્વમ્-તે તું વૃષા-ફત્-અસિ-સુખવર્ષક જ છે. (૨)

ભાવાર્થ : હે સુખવર્ષક પરમાત્મન્ ! તારું બળ સુખવર્ષક છે, તારું ભજન-ગાન પણ સુખવર્ષક છે, તું સાક્ષાત્ થઈને પણ સુખવર્ષક છે, તું ખરેખર-સાયેસાય સુખવર્ષક જ છે. (૨)

૭૮૩. અશ્વો ન ચક્રદો વૃષા સં ગા ઇન્દો સમર્વતઃ ।
વિ નો રાયે દુરો વૃધિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે રસવાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! અશ્વ:-ન સં ચક્રદ:-ઘોડાની સમાન સંકટન કરે છે, સર્વત્ર વ્યાપે છે, વ્યાપી રહ્યો છે. વૃષા-સુખવર્ષક બનીને મા:-સં-અમારી ઈન્દ્રિયોમાં પણ વ્યાપી રહ્યો છે, ઈન્દ્રિયો દ્વારા તારું પ્રત્યક્ષ થઈ રહેલ છે અર્વતઃ સં-અમારા મન આદિ ગતિશીલને પણ વ્યાપી રહ્યો છે, મન આદિ દ્વારા તારું ભાન-ચિંતન થઈ રહ્યું છે. ન:-અમારી અભીષ્ટ રાયે-મોક્ષ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિને માટે દુર:-વિવૃધિ-દારો-દરવાજાઓ ખોલી દે-બાધક અજ્ઞાન પાપ આદિને હટાવી દે-દૂર કરી દે. (૩)

ભાવાર્થ : હે આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! જેમ ઘોડો માર્ગને વ્યાપે છે, તેમ તું વિશ્વમાં વ્યાપી રહ્યો છે, અમારી ઈન્દ્રિયોમાં વ્યાપી રહ્યો છે. તેનાથી પ્રત્યક્ષ થઈને અમારા મન આદિમાં વ્યાપી રહ્યો છે-ચિંતન, ધ્યાનમાં આવી રહ્યો છે. અમારા મોક્ષેશ્વર્યને માટે અજ્ઞાન પાપને દૂર કરી દે-ધકેલી દે. (૩)

સૂક્ત-૪

૭૮૪. વૃષા હ્યસિ ભાનુના દ્યુમન્તં ત્વા હવામહે । પવમાન સ્વર્દૃશમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૦

૭૮૫. યદદ્ધિઃ પરિષિચ્યસે મર્મજ્યમાન આયુભિઃ । દ્રોણે સધસ્થમશ્નુષે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યત્-આયુભિઃ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! જ્યારે તું ઉપાસકજનો દ્વારા મર્મજ્યમાન:-વારંવાર સાક્ષાત્ કરવા માટે અદ્ધિઃ-શ્રદ્ધા ભાવોથી પરિષિચ્યસે-પરિષિક્ત કરવામાં આવે છે, દ્રવિત કરવામાં આવે છે, અપનાવવામાં આવે છે, ત્યારે તું દ્રોણે-હૃદયમાં સધસ્થમ્-અશ્નુષે-સમાન સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

૨૯૫

ભાવાર્થ : ઉપાસકો દ્વારા જ્યારે પરમાત્મા વારંવાર સાક્ષાત્ કરવા માટે શ્રદ્ધાભાવોથી દ્રવિત કરવામાં આવે છે-અપનાવવામાં આવે છે, ત્યારે હૃદયમાં સમાન સ્થાનત્વને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

૭૮૬. આ પવસ્વ સુવીર્યં મન્દમાનઃ સ્વાયુધ । ઇહો ધ્વિન્દવા ગહિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સ્વાયુધ ઇન્દો-હે શોભન-શ્રેષ્ઠ આયુધવાળા-કામ આદિ દોષોને સરળતાથી નાશ કરનાર ગુણરૂપ શસ્ત્રોવાળા મન્દમાનઃ-સ્તુત કરતાં સુવીર્યમ્-આપવસ્વ-શોભન-શ્રેષ્ઠ બળને પ્રેરિત કરે હહ-હ-અહીં હૃદયમાં અવશ્ય સુ-આગહિ-સારી રીતે આવ-પ્રાપ્ત થા. (૩)

ભાવાર્થ : કામ આદિને નષ્ટ કરવાને માટે શાંતાદિ ગુણ પ્રભાવવાળા પરમાત્મા અર્થિત ઉપાસિત થયેલ હૃદયમાં સાક્ષાત્ આત્મબળને પ્રેરિત કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૫

૭૮૭. પવમાનસ્ય તે વયં પવિત્રમભ્યુન્દતઃ । સખિત્વમા વૃણીમહે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પવિત્રમ્-અભ્યુન્દતઃ-પવિત્રકારક આનંદરસનું ક્ષરણ કરતાં-વહાવતાં તે પવમાનસ્ય-તારી આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થતાં પરમાત્માના સખિત્વમ્-આવૃણીમહે-મિત્રભાવને અમે સમગ્રરૂપથી વરીએ છીએ-અપનાવીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : આત્માને પવિત્ર કરનાર આનંદરસનું ક્ષરણ કરતાં આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માની મિત્રતાને અવશ્ય-નિશ્ચિત અપનાવવી જોઈએ. (૧)

૭૮૮. યે તે પવિત્રમૂર્મયોઽભિક્ષરન્તિ ધારયા । તેભિર્નઃ સોમ મૃડય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! યે તે-જે તારી ઝૂમ્ઝૂમ-આનંદ તરંગો ધારયા-ધારા પ્રવાહથી નિરંતર પવિત્રમ્-અભિક્ષરન્તિ-પવિત્રરૂપમાં વહી રહ્યાં છે. તેભિઃ-તેના દ્વારા નઃ-અમને મૃઠ્ઠ-સુખી કર. (૨)

ભાવાર્થ : શાંત સ્વરૂપ પરમાત્માના આનંદ તરંગો દ્વારા પ્રવાહમાં નિરંતર પવિત્ર વહી રહ્યા છે. તેના દ્વારા અમને-ઉપાસકોને સુખી કરે છે. (૨)

૭૮૯. સ નઃ પુનાન આ ભર રયિં વીરવતીમિષમ્ । ઈશાનઃ સોમ વિશ્વતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! સઃ-તે તું પુનાનઃ-શાન્તરૂપ પ્રાપ્ત થતાં નઃ-અમારે માટે રયિમ્-મોક્ષેશ્વર્યરૂપ ધનને તથા વીરવતીમ્-ઇષમ્-બલવતી એ લોક સ્થિતિને આ ભર-ભરપૂર કરી દે વિશ્વતઃ-ઈશાનઃ-તું વિશ્વનો સ્વામી છે. (૩)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વિશ્વનો સ્વામી છે, તારી આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થઈને, અમારે માટે મોક્ષેશ્વર્યને તથા આ લોક ગુણવતી સ્થિતિને આભરિત-ભરપૂર કરી દે. (૩)

૨૯૬

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૭૧૦. અગ્નિં દૂતં વૃણીમહે હોતારં વિશ્વવેદસમ્ । અસ્ય યજ્ઞસ્ય સુક્રતુમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩

૭૧૧. અગ્નિમગ્નિં હવીમભિઃ સદા હવન્ત વિશ્વપતિમ્ । હવ્યવાહં પુરુપ્રિયમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હવીમભિઃ-આહ્વાન સાધન મંત્રોથી પુરુપ્રિયમ્-અનેકોના પ્રિય અથવા બહુજ પ્રિય હવ્યવાહમ્-હૃદયના ભાવથી સ્તુતિરૂપ ભેટને પ્રાપ્ત કરનાર-સ્વીકાર કરનાર વિશ્વપતિમ્-જ્યેષ્ઠ-સર્વશ્રેષ્ઠ અગ્નિમ્-જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા હાં, જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માને સદા-નિત્ય હવન્તે-ઉપાસકજનો આમંત્રિત કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : આહ્વાન સાધનમંત્રો-મનનીય વચનોથી બહુજ પ્રિય સ્તુતિ ભેટનો સ્વીકાર કરનાર જ્યેષ્ઠ-સર્વ શ્રેષ્ઠ, અગ્રણી, જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માને નિત્ય-સર્વદા ઉપાસકજનો આહૂત કરે છે-આમંત્રિત કરે છે. (૨)

૭૧૨. અગ્ને દેવાં ઇહાં વહ જજ્ઞાનો વૃક્તર્વર્હિષે । અસિં હોતા ન ઈંડ્યઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ! તું વૃક્તર્વર્હિષે-છિન્ન પ્રજા-સંબંધ અથવા ત્યક્ત પ્રજા-સંબંધ-પૂર્ણ બ્રહ્મચારી અથવા સંન્યાસી ઉપાસકને માટે જજ્ઞાનઃ-સાક્ષાત્ થઈને ઇહ-આ જીવનમાં દેવાન્-આવહ-દિવ્ય ગુણોને લઈ આવ-લઈ આવે છે. નઃ-અમારા ઈંડ્યઃ-હોતા-અસિ-સ્તુત્ય-ઉપાસનીય ગ્રહણ કરનાર-સ્વીકાર કરનાર છે. (૩)

ભાવાર્થ : ગૃહસ્થના સંબંધનો ત્યાગ કરેલ પૂર્ણ બ્રહ્મચારી અથવા સંન્યાસી ઉપાસકને માટે આ જીવનમાં પરમાત્મા દિવ્યગુણો, દિવ્ય સુખોને પ્રાપ્ત કરાવે છે કારણ કે તે ઉપાસકને સ્તુતિ યોગ્ય, તથા અપનાવનાર ઉપાસ્યદેવ છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૭૧૩. મિત્રં વયં હવામહે વરુણં સોમપીતયે । યા જાતા પૂતદક્ષસા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વયમ્-અમે સોમપીતયે-મોક્ષાનંદ-રસપાનને માટે મિત્રં વરુણમ્-સંસારમાં શુભ કર્મ આચરણ માટે પ્રેરક શુભ કર્મફળ ભોગ માટે પોતાની તરફ વરનાર પરમાત્માનું હવામહે-સ્મરણ કરીએ છીએ. ઉપાસિત કરીએ છીએ. યા પૂતદક્ષસા જાતા-જે અમારા બે ધર્મવાળા મિત્રરૂપમાં અને વરુણરૂપમાં પવિત્ર બળવાળા પ્રસિદ્ધ સ્વતઃ સિદ્ધ છે. (૧)

૨૯૭

ભાવાર્થ : અમે મોક્ષાનંદ રસપાનને માટે તે પરમાત્માનું સ્મરણ કરીએ, તેની ઉપાસના કરીએ, જે બે ધર્મવાળા એક શુભકર્મ કરવા માટે સંસારમાં અમને પ્રેરિત કરે છે. પુનઃ શુભ કર્મોના મોક્ષકળના ભોગ માટે પોતાની તરફ વરણ કરનાર છે. ઉક્ત બન્ને ધર્મ તેના પવિત્ર-નિર્દોષ-નિતાન્ત પ્રશંસનીય અને સ્વતઃ સિદ્ધ પ્રસિદ્ધ છે. (૧)

૭૧૪. ઋતેન યાવૃતાવૃધાવૃતસ્ય જ્યોતિષસ્પતી । તા મિત્રાવરુણા હુવે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યૌ-જેઓ મિત્રાવરુણૌ-મિત્ર અને વરુણ પરમાત્મા તૌ-તેઓ ઋતેન-યથાર્થ જ્ઞાનથી વિદ્યમાન છે ઋત્તાવૃધૌ-યથાર્થ જ્ઞાનના વર્ધક છે ઋત્તાસ્ય જ્યોતિષઃ-યથાર્થ જ્ઞાન જ્યોતિના પતી-પાલક છે-પાલન કરનાર છે તા-તેઓને હુવે-હું આમંત્રિત કરું છું. (૨)

ભાવાર્થ : સંસારમાં કર્મ કરવા માટે પ્રેરક અને મોક્ષ કર્મકળ ભોગ માટે અંગીકારકર્તા પરમાત્મા યથાર્થજ્ઞાનથી વિદ્યમાન છે, યથાર્થ જ્ઞાનના વર્ધક છે. યથાર્થ જ્ઞાન જ્યોતિનું પાલન કરનાર છે, તેના દ્વારા જીવન ધારણ કરવું જોઈએ. (૨)

૭૧૫. વરુણઃ પ્રાવિતા ભુવન્મિત્રો વિશ્વાભિરુત્તિભિઃ । કરતાં નઃ સુરાધસઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વરુણઃ-મિત્રઃ-મોક્ષકર્મકળ ભોગ માટે વરનાર તથા સંસારમાં કર્મ કરવા માટે પ્રેરિત કરનાર પરમાત્મા વિશ્વાભિઃ-ઋતિભિઃ-સમસ્ત રક્ષણ વિધિઓ દ્વારા અવિતા પ્રભુવત્-રક્ષક પ્રભૂત છે-રક્ષણ કરવામાં સમર્થ છે નઃ સુરાધસઃ કરતામ્-અમને શ્રેષ્ઠ ધનવાન-શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિવાન બનાવી દે. (૩)

ભાવાર્થ : મિત્રરૂપ અને વરુણરૂપ પરમાત્મા સમસ્ત રક્ષા વિધિઓથી રક્ષણ કરવામાં સમર્થ છે. અમને શ્રેષ્ઠ ધનવાન અને શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિવાન કરી દે છે, જ્યારે અમે તેના ઉપાસક બની જઈએ. (૩)

સૂક્ત-૩

૭૧૬. ઇન્દ્રમિદગાથિનો બૃહદિન્દ્રમર્કેભિરર્કિણઃ । ઇન્દ્રં વાણીરનૂષત ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૯૮

૭૧૭. ઇન્દ્રં ઇન્દ્રયોઃ સચા સમ્મિશ્લ આ વચોયુજા । ઇન્દ્રો વજ્રી હિરણ્યયઃ ॥ ૨ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૧૭

૭૧૮. ઇન્દ્ર વાજેષુ નોઽવ સહસ્રપ્રધનેષુ ચ । ઉગ્ર ઉગ્રાભિરુત્તિભિઃ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૧૮

૨૯૮

૭૯૯. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨ ૨૩ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રો દીર્ઘાય ચક્ષસ આ સૂર્ય રોહયદિવિ । વિ ગોભિરદ્રિમૈરયત્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા **દીર્ઘાય ચક્ષસે**-દીર્ઘ દર્શન-દીર્ઘકાલ સુધી તથા બહુજ દૂર દર્શનને માટે **સૂર્ય દિવિ-આરોહયત્**-સૂર્યને ધુલોકમાં આરોપિત કર્યો-આ સ્થાપિત કર્યો; તથા **ગોભિઃ-અદ્રિમ્-વિ-એરયત્**-જે સૂર્ય કિરણો દ્વારા મેઘને જળ વરસાવવા માટે નીચે ફેલાવી દે છે. (૪)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માએ દીર્ઘકાળ સુધી તથા દૂર સુધી જોવા માટે સૂર્ય દર્શન સાધન ધુલોકમાં ઉપર સ્થાપિત કરેલ છે; તથા તે જળવૃષ્ટિ માટે મેઘ-વાદળોને નીચે વિખેરે છે. (૪)

સૂક્ત-૪

૮૦૦. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રે અગ્ના નમો બૃહત્ સુવૃક્તિ મેરયામહે । ધિયા ધેના અવસ્યવઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **અવસ્યવઃ**-અમે રક્ષણ ચાહનાર ઉપાસકજનો **ઇન્દ્રે-અગ્ના**-ઐશ્વર્યવાન તથા પ્રકાશ સ્વરૂપ અગ્રણી પરમાત્માને માટે **બૃહત્-નમઃ**-અત્યંત નમ્રભાવ-આત્મ સ્નેહ અનુરાગ તથા **સુવૃક્તિમ્**-શ્રેષ્ઠ વર્જન-મનથી વાસના ત્યાગને **એરયામહે**-ભેટ આપીએ છીએ **ધિયા ધેનાઃ**-કર્મની સાથે વાણીઓ-ગુણ કીર્તનની પણ ભેટ આપીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : રક્ષણ ચાહનારા ઉપાસકો ઐશ્વર્યવાન અગ્રણી પરમાત્માને માટે અત્યંત આત્મ સ્નેહ તથા વાસના રહિત મન-પવિત્ર મનોભાવ તથા વાણી દ્વારા ગુણ કીર્તન અને શ્રેષ્ઠકર્મ-શ્રેષ્ઠ આચરણની ભેટ આપે, ત્યારે તે અવશ્ય રક્ષા કરે છે. (૧)

૮૦૧. ^{૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} તા હિ શશ્વન્ત ઈડતે ઇત્થા વિપ્રાસ ઋતયે । સંબાધો વાજસાતયે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **ઇત્થા-ખરેખર શશ્વન્તઃ-વિપ્રાસઃ**-ખૂબજ વિપ્ર-મેધાવી વિદ્વાન **ઋતયે**-રક્ષાને માટે **તા હિ ઈડતે**-તે ઐશ્વર્યવાન અને અગ્રણી પરમાત્માને જ સ્તુત કરે છે **વાજસાતયે**-અમૃત અન્નભોગ પ્રાપ્તિને માટે **સંબાધઃ**-સમાન બાધા-પીડા વાળા બનીને. (૨)

ભાવાર્થ : એ સત્ય છે કે ઉપાસકજનો એક સાથે બાધા, પીડા અથવા સંકટ આવી જાય છતાં સર્વ સ્થિતિમાં પરમાત્માનું શરણ લે છે. (૨)

૮૦૨. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} તા ભાં ગીર્ભિર્વિપન્યુવઃ પ્રયસ્વન્તો હવામહે । મૈધસાતા સનિષ્યવઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **વિપન્યુવઃ**-અમે સ્તુતિ કરનારા **પ્રયસ્વન્તઃ**-સ્તુતિરૂપ ભેટવાળા **સનિષ્યવઃ**-સંભજન-સારી રીતે ભજન કરનારા-ઉપાસકજન **તા વામ્**-તે તને **મેધસાતા**-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં સેવન કરવા યોગ્ય પરમાત્માને **હવામહે**-આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : અમે સ્તોતા ભેટ આપનારા ઉપાસકજનો અધ્યાત્મયજ્ઞમાં સેવનીય, તે ઐશ્વર્યવાન તથા જ્ઞાન પ્રકાશવાન અગ્રણી પરમાત્માને આમંત્રિત કરીએ. (૩)

૨૯૯

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૮૦૩. વૃષા પવસ્વ ધારયા મરુત્વતે ચ મત્સરઃ । વિશ્વા દધાન્ ઓજસા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૬૮

૮૦૪. તં ત્વા ધત્તારિમોળ્યોઃ પવમાન સ્વર્દૃશમ્ । હિન્વે વાજેષુ વાજિનમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પવમાન-આનંદધારામાં આવનાર પરમાત્મન્ ! તં ત્વા સ્વર્દૃશમ્-તે તું સુખદર્શક ઓળ્યો:-
ધત્તારિમ્-દુલોક પૃથિવીલોકના ધર્તાને વાજેષુ-અમૃત અન્ન ભોગોને માટે વાજિનમ્-અમૃત અન્નવાળા
પરમાત્માને હિન્વે-પ્રાપ્ત કરું. (૨)

ભાવાર્થ : હે આનંદધારામાં આવનાર પરમાત્મન્ ! તે તું દુલોક અને પૃથિવીલોકનો કર્તા, ધર્તા,
અમૃતઅન્નભોગોને માટે અમૃતઅન્નભોગોના સ્વામીને પ્રાપ્ત કરું-થાઉં. (૨)

૮૦૫. અયા ચિત્તો વિપાનયા હરિઃ પવસ્વ ધારયા । યુજં વાજેષુ ચોદય ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અયા-અનયા-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! આ પ્રગતિમય, વિપા ધારયા-સ્તુતિરૂપ વાણી
દ્વારા ચિત્ત:-સંચેતિત થઈને-પ્રસન્ન થઈને અમારી તરફ કૃપાવાન બનીને હરિઃ-દુઃખ અપહરણકર્તા સુખ
આહરણકર્તા બનીને યુજમ્-યુક્ત-મને તારાથી યુક્ત બનેલાને વાજેષુ-અમૃતઅન્ન ભોગોને માટે ચોદય-
પ્રેરિત કર. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા પ્રગતિમય સ્તુતિરૂપ વાણી દ્વારા કૃપાવાન બનીને દુઃખનાશન કર્તા, સુખદાયક
કર્તા બનીને પોતાની સાથે યુક્ત-યોગી ઉપાસકને અમૃત ભોગોને માટે પ્રેરિત કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૮૦૬. વૃષા શોણો અભિક્રનિક્રદદ્ ગા નદયન્નેષિ પૃથિવીમુત દ્યામ્ ।

ઇન્દ્રસ્યેવ વગ્નુરા શૃણ્વ આજૌ પ્રચોદયન્નર્ષસિ વાચમેમામ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ગા:-અભિક્રન્દત્-ઉપાસક આત્મા જ્યારે સૃષ્ટિના આરંભમાં પરમાત્મન્ ! તારી સ્તુતિ
કરે છે, ત્યારે હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વૃષા શોણ:-સુખવર્ષક-કામના પૂરક સ્વજ્ઞાનથી પ્રકાશમાન
થઈને પૃથિવીમ્-કત દ્યાં નદયન્-ણિ-જ્ઞાનનું પ્રવચન કરતાં પ્રાણ અને ઉદાનને હૃદયને પ્રાપ્ત થાય છે,
ત્યારે ઇન્દ્રસ્ય વગ્નુ:-ઙ્ગ-વિદ્યુત્ની કડાકા સાથે મેઘગર્જનાની સમાન આશ્રણે-તે ઉપાસક સાંભળે છે.

હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું જે **ઇમાં વાચમ્-આજૌ પ્રચોદયન-આ-અર્ષસિ-એવી** વાણી-કલ્યાણી વાણી-વેદને પ્રેરિત પ્રકાશિત કરવા માટે જીવન સંગ્રામ સ્થાન સંસાર અથવા આજીવન અર્થાત્ મહત્વપૂર્ણ હૃદયસ્થાનમાં સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : આરંભ સૃષ્ટિના ઉપાસકો જ્યારે પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે, ત્યારે શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્મા સુખવર્ષક સ્વજ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ બનીને તેઓના પ્રાણ અને ઉદાનને તેથી પૂરિત હૃદયદેશમાં પ્રત્યેક શ્વાસ પ્રશ્વાસની સાથે આવે છે, પ્રવચન કરે છે. તેને ઉપાસક સાંભળે છે. તે કલ્યાણી વાણી વેદને પ્રેરિત કરવાને માટે તું સમગ્ર રૂપમાં જીવન સંગ્રામ સ્થાન સંસારમાં અથવા આજીવન અર્થાત્ મહત્વપૂર્ણ હૃદયસ્થાનમાં સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

૮૦૭. રસાચ્યઃ પયસા પિન્વમાન ઈર્યન્નેષિ મધુમન્તમંશુમ્ ।

પવમાન સન્તનિમેષિ કૃણ્વન્નિન્દ્રાય સોમ પરિષિચ્યમાનઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **પવમાન સોમ**-હે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! **રસાચ્યઃ**-ઉપાસનારસ યોગ્ય **પયસા**-ઉપાસનારસ દ્વારા **પિન્વમાનઃ**-સેવન થતાં **મધુમન્તમ્-અંશુમ્-ઈર્યન્-એષિ**-કામભાવવાળા કામનાવાળા મનને ઉત્કૃષ્ટ કરતાં ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે તથા **પરિષિચ્યમાનઃ**-ઉપાસનારસને પરિતૃપ્ત કરતાં **ઇન્દ્રાય**-ઉપાસક આત્માને માટે **સન્તનિં કૃણ્વન્-એષિ**-પ્રાણ-પ્રાણશક્તિનો-જીવનને પણ સારી રીતે સંપન્ન કરતાં આવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : આનંદધારામાં આવનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસનારસ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પાત્ર ઉપાસનારસના દ્વારા સેવન થતાં, કામના વિષયવાળા મનને ઉત્કૃષ્ટ કરતાં, ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે; તથા ઉપાસનારસથી તૃપ્ત થઈને, પ્રસન્ન બનીને પરમાત્મા ઉપાસક આત્માને માટે પ્રાણશક્તિ-જીવનને પણ સુસંપન્ન બનાવીને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૮૦૮. એવા પવસ્વ મદિરી મદાયોદગ્રાભસ્ય નમયન્ વધસ્નુમ્ ।

પરિ વર્ણ ભરમાણો રુશન્તં ગવ્યુર્નો અર્ષ પરિ સોમ સિક્તઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **સોમ**-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું **મદિરઃ**-હર્ષકર બનીને **ઉદગ્રાભસ્ય મદાય**-ઉપાસકરસ ગ્રહણ કરાવનાર ઉપાસકના હર્ષ-આનંદને માટે **વધસ્નું નમયન્ પવસ્વ એવ**-પ્રહાર-પ્રસારક કામભાવને નમાવીને-જુકાવીને નિમળ બનાવીને અવશ્ય આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થા **સિક્તઃ**-ઉપાસનારસથી પરિપૂર્ણ-તૃપ્ત થયેલ **રુશન્તં વર્ણ ભરમાણઃ**-પ્રકાશમાન સ્વરૂપને ધારણ કરીને **પરિઅર્ષ**-સારી રીતે પ્રાપ્ત થા **નઃ-ગવ્યુઃ** પરિ-અમારી સ્તુતિઓને ચાહીને સારી રીતે પ્રાપ્ત થા.

ભાવાર્થ : હર્ષ-આનંદપ્રદ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસનારસ પ્રદાન કરનાર ઉપાસકના હર્ષ-આનંદને માટે તે નાશકારી કામ આદિ શત્રુને વિલીન કરીને પ્રાપ્ત થાય છે; તથા ઉપાસનારસથી દિપ્ત-

૩૦૧

પ્રસન્ન બનીને પ્રકાશમાન સ્વરૂપને ધારણ કરીને પ્રાપ્ત થાય છે. અમારી ઉપાસકોની સ્તુતિઓને યાદનાર સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૮૦૯. ત્વામિદ્ધિ હવામહે સાતૌ વાજસ્ય કારવઃ ।

ત્વાં વૃત્રેષ્વિન્દ્ર સત્પતિં નરસ્ત્વાં કાષ્ઠાસ્વર્વતઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૪

૮૧૦. સ ત્વં નશ્ચિત્ર વજ્રહસ્ત ધૃષ્ણુયા મહસ્ત્વાનો અદ્રિવઃ ।

ગામશ્વં રથ્યમિન્દ્ર સં કિર સત્રા વાજં ન જિગ્યુષે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ચિત્ર વજ્રહસ્ત ધૃષ્ણુયા મહઃ-અદ્રિવઃ-હે આયનીય-દર્શનીય, પ્રાણોથી વર્જિત કરાવનાર ઓજ જેનો હાથ છે ધર્ષણશીલ મહાન વિભુ આનંદ ધનવાન પરમાત્મન્ ! સઃ-ત્વં સ્તવાનઃ-સ્તુત કરવામાં આવતાં નઃ-અમારે માટે રથ્યં ગામ્-અશ્વમ્-દેહરથ-સંબંધી ગો-ઋષભ પ્રાણને અને વીર્યને સત્રા-સાથે વાજમ્-બળને ન સક્લિ-વર્તમાનમાં ભરપૂર આપ જિગ્યુષે-સંસાર સંઘર્ષને જીતવા માટે. (૨)

ભાવાર્થ : હે દર્શનીય, પાપનિવારક, ઓજરૂપ હાથોવાળા, ધર્ષણશીલ પરમાત્મન્ ! તને સ્તુતિમાં લાવવામાં આવેલ અમારા દેહમાં પ્રાણ, વીર્ય, બળને પણ સંપ્રતિ સંસાર સંઘર્ષમાં જીતનાર ભરપૂર પ્રદાન કર. (૨)

સૂક્ત-૨

૮૧૧. અભિ પ્ર વઃ સુગધસમિન્દ્રમર્ચં યથા વિદે ।

યો જરિતૃભ્યો મઘવા પુરુવસુઃ સહસ્ત્રેણેવ શિક્ષતિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૫

૮૧૨. શતાનીકેવ પ્ર જિગાતિ ધૃષ્ણુયા હન્તિ વૃત્રાણિ દાશુષે ।

ગિરેરિવ પ્ર રસા અસ્ય પિન્વિરે દત્રાણિ પુરુભોજસઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ધૃષ્ણુયા-ધર્ષણશીલ-પરમાત્મા દાશુષે-સ્વાત્મ સમર્પણ કર્તા ઉપાસકના વૃત્રાણિ-પાપોને હન્તિ-નષ્ટ કરી દે છે શતાનીકા-ઙ્ગ પ્રજિગાતિ-જેમ સેંકડો સૈનિકોના બળોને સેનાનાયક પૂર્ણરૂપથી જીતી લે છે. તથા અસ્ય પુરુભોજસઃ-એવા અત્યંત પાલનકર્તા પરમાત્માનું દત્રાણિ-સુખદ ભોગ્ય દાન ગિરેઃ રસાઃ-

૩૦૨

ઇવ પ્રપિન્વરે-જેમ પર્વતમાંથી નદી વહીને ભૂમિને સિંચે છે, તૃપ્ત કરે છે, તેમ ઉપાસકને તૃપ્ત કરે છે.
(૨)

ભાવાર્થ : જેમ સેનાનાયક શત્રુ સૈનિક બળોને જીતીને નષ્ટ કરી દે છે, તેમ આત્મસમર્પણકર્તા ઉપાસકનાં પાપોનો નાશ પરમાત્મા કરી દે છે. પુનઃ જેમ પર્વતમાંથી વહીને નદી ભૂમિને સિંચે છે, તેમ અત્યંત પાલનકર્તા પરમાત્મા વિવિધ સુખ દાનથી ઉપાસકને તૃપ્ત કરે છે. (૨)

સૂક્ત-૩

૮૧૩. ત્વામિદા હ્યો નરોઽપીપ્યન્ વજ્રિન્ ભૂર્ણયઃ ।
સ ઇન્દ્ર સ્તોમવાહસ ઇહ શ્રુધ્યુપ સ્વસરમા ગહિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૦૨

૮૧૪. મત્સ્વા સુશિપ્રિન્ હરિવસ્તમીમહે ત્વયા ભૂષન્તિ વેધસઃ ।
તવ શ્રવાંસ્યુપમાન્યુક્થ્ય સુતેષ્વિન્દ્ર ગિર્વણઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સુશિપ્રિન્ હરિવઃ-ઉક્થ્ય-ગિર્વણઃ-ઇન્દ્ર-હે મુંદર વિભુગતિવાળા દુઃખાપહરણ સુખાહરણ શક્તિવાળા સ્તુતિઓથી સેવનીય પ્રશંસનીય ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! મત્સ્વ-અમારી સ્તુતિઓથી પ્રસન્ન થા તમ્ ઈમહે-તે તને અમે યાહીએ છીએ. ત્વયા વેધસઃ-ભૂષન્તિ-તારા આશ્રયથી મેધાવી ઉપાસક ઐશ્વર્યવાન બની જાય છે સુતેષુ-સમસ્ત ઉપાસનારસ પ્રસંગોમાં તવ-તારા ઉપમાનિ શ્રવાંસિ-ઉપર માન કરનારા શ્રવણોને સાંભળતા રહીએ. (૨)

ભાવાર્થ : વિભુ-વ્યાપક ગતિમાન દુઃખહારક, સુખકારક તથા સ્તુતિઓ દ્વારા સેવનીય, પ્રશંસનીય, ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા અમારી સ્તુતિઓથી પ્રસન્ન થાય છે, જ્યારે અમે તેને યાહીએ છીએ, તેની સ્તુતિઓ કરીએ છીએ. પરમાત્માના આશ્રયથી મેધાવી ઉપાસકજનો મોક્ષૈશ્વર્યના ભાગી બની જાય છે, તેથી આ રીતે ઉપર માન કરાવનાર, જીવન્મુક્ત બનાવનાર પરમાત્મા વિષયક શ્રવણો-ઉપદેશોને અમે સાંભળતા રહીએ. (૨)

ખંડ-૫

સૂક્ત-૧

૮૧૫. યસ્તે મદો વરેણ્યસ્તેના પવસ્વાન્ધસા । દેવાવીરઘશંસહા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૭૦

૮૧૬. જઘ્નિર્વૃત્રમમિત્રિયં સસ્નિર્વાજં દિવેદિવે । ગોષાતિરશ્વસાં અસિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અમિત્રિયં વૃત્રં જઘ્નિઃ-અમિત્ર-શત્રુની સમાન આચરણ કરનારા પાપનો નાશ કરે છે દિવે દિવે વાજં સસ્નિઃ-પ્રતિદિન અધ્યાત્મબળનો દાતા છે ગોષાતિઃ-અશ્વસાઃ-અસિ-વાણી-સ્તુતિનું સેવન-સ્વીકાર કરનાર શીઘ્ર વ્યાપી મન-મનોભાવનું સેવન કરનાર-સ્વીકાર કરનાર છે. (૨)

ભાવાર્થ : શત્રુની સમાન આચરણ કરનારા પાપનો પરમાત્મા તું નષ્ટ કરે છે. અધ્યાત્મબળને પ્રદાન કરે છે. પશ્ચાત્ અમારી સ્તુતિઓ સ્વીકાર કરે છે અને મનોભાવને પણ અપનાવે છે. (૨)

૮૧૭. સમ્મિશ્લો અરુષો ભુવઃ સૂપસ્થાભિર્ન ધેનુભિઃ ।

સીદં ચ્છ્યેનો ન યોનિમા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સૂપસ્થાભિઃ-ધેનુભિઃ-ન-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ! તું સુવ્યવસ્થિત સ્તુતિ વાણીઓથી સંપ્રતિ સમ્મિશ્લઃ-અસ્થઃ-ભુવઃ-સંયુક્ત સમભાવને પ્રાપ્ત થઈને પ્રકાશમાન હૃદયમાં સાક્ષાત્ થઈ જાય છે શ્યેનઃ ન યોનિમ્-આસીદન્-બાજ પક્ષીની સમાન પ્રશંસનીય ગતિમાન બનીને પોતાના ઘરમાં વિરાજમાન થઈ જાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ઉત્તમ સ્તુતિઓથી સ્તુત થઈને હૃદયમાં સાક્ષાત્ પ્રકાશમાન થાય છે, જેમ પ્રશંસનીય ગતિમાન બાજ પક્ષી પોતાના ઘરમાં આવીને બિરાજે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૮૧૮. અયં પૂષા રયિર્ભગઃ સોમઃ પુનાનો અર્ષતિ ।

પતિર્વિશ્વસ્ય ભૂમનો વ્યઘ્યદ્રોદસી ઉભે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૪૬

૮૧૯. સમુ પ્રિયા અનૂષત ગાવો મદાય ઘૃષ્વયઃ ।

સોમાસઃ કૃણ્વતે પથઃ પવમાનાસ ઇન્દવઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પ્રિયાઃ-ઘૃષ્વયઃ-ગાવઃ-હે પ્યારી પરસ્પર સંઘર્ષ કરતી એકબીજીથી ચડિયાતી સ્તુતિ વાણીઓ ! તમે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માના હર્ષ-આનંદ પ્રાપ્તિને માટે ઉ સમ્-અનૂષત-અવશ્ય સમ્યક્ તે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને સ્તુત કરો જેથી ઇન્દવઃ પવમાનાસઃ સોમાસઃ-આનંદરસ ભરેલ ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થઈને સોમ-શાન્ત પરમાત્મા અમે સ્તોતાઓ ઉપાસકોને માટે પથ કૃણ્વતે-જીવન માર્ગોને સંપન્ન કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : હે એક બીજીથી ચડિયાતી સ્તુતિ કરનારી પ્રિય વાણીઓ ! તમે મને હર્ષ-આનંદ પ્રાપ્ત

૩૦૪

કરાવવા માટે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માની સ્તુતિ કરો, તે આનંદરસ ભરેલ ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અમે સ્તોતાઓ-ઉપાસકોને માટે જીવનમાર્ગોને સંપન્ન કરે છે. (૨)

૮૨૦. ય ઓજિષ્ઠસ્તમા ભર પવમાન શ્રવાય્યમ્ ।

યઃ પઞ્ચ ચર્ષણીરભિ રયિં યેન વનામહે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પવમાન-હે ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! યઃ-ઓજિષ્ઠઃ-જે તારો સર્વોત્તમ રસ-આનંદરસ છે તં શ્રવાય્યમ્-આભર-તે શ્રવણીય-અપનાવવા યોગ્ય-પોતાની અંદર સમાવવા યોગ્યને અમારી અંદર આભરિત કર યઃ-પઞ્ચ ચર્ષણીઃ અભિઃ-જે પાંચ મનુષ્યો-બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને નિષાદ-વનવાસી જનો-મનુષ્ય માત્રને અભિ = અભિ પ્રાપ્ત-કરવા યોગ્ય અધ્યાત્મરસ છે યેન-જેના દ્વારા રયિં વનામહે-અમે પુષ્ટ-મુક્ત જીવન સેવન કરી શકીએ. (૩)

ભાવાર્થ : હે મારા પ્રિય શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તારો જે સર્વોત્તમ આનંદરસ છે, પોતાની અંદર સમાવેશ કરવા યોગ્યને અમારી અંદર ભરપૂર કરી દે, જે મનુષ્યમાત્રને ધારણ કરવા યોગ્ય છે. પરમાત્મદર્શન અથવા પરમાત્મશ્રવણ કરવાનો અધિકાર મનુષ્યમાત્રને-વનવાસીને પણ છે, જેથી મુક્ત જીવન બનાવી શકે. (૩)

સૂક્ત-૩

૮૨૧. વૃષા મતીનાં પવતે વિચક્ષણઃ સોમો અહ્નાં પ્રતરીતોષસાં દિવઃ ।

પ્રાણા સિન્ધૂનાં કલશાં અચિક્રદદિન્દ્રસ્ય હાર્દ્યાવિશન્મનીષિભિઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૫૯

૮૨૨. મનીષિભિઃ પવતે પૂર્વ્યઃ કવિર્નૃભિર્યતઃ પરિ કોશાં અસિષ્યદત્ ।

ત્રિતસ્ય નામ જનયન્મધુ ક્ષરન્નિન્દ્રસ્ય વાયું સઘ્યાય વર્ધયન્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મનીષિભિઃ-નૃભિઃ-યતઃ-મનનશીલ મુમુક્ષુઓના દ્વારા સિદ્ધ કરેલ-ધ્યાન કરેલ પૂર્વ્યઃ કવિઃ-શાશ્વત સર્વજ્ઞ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા કોશાન્ પરિ-અસિષ્યદત્-હૃદય અવકાશોને પૂરિત કરે છે ત્રિકસ્ય-ઇન્દ્રસ્ય મધુ નામ જનયન્-સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ શરીરમાં રહેલ જીવાત્મા અર્થાત્ સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનામાં પ્રવૃત્ત ઉપાસકને નમાવનાર મધુર આનંદરસને ઉત્પન્ન કરતાં ઝરાવતાં સઘ્યાય વાયું વર્ધયન્ પવતે-પોતાની સાથે મિત્રતાને માટે તથા આયુ-પરમ આયુની વૃદ્ધિને માટે પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : મનનશીલ મુમુક્ષુઓએ ધ્યાન કરેલ, શાશ્વત, સર્વજ્ઞ, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા તેઓના હૃદયોમાં સમાવેશ કરે છે, વસી જાય છે. ત્રણ-સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ શરીરોમાં રહેનાર અથવા સ્તુતિ,

પ્રાર્થના, ઉપાસનામાં પ્રવૃત્ત ઉપાસક આત્માને ઝુકાવનાર મધુરરસને પ્રકટ કરતાં તથા ટપકાવતાં પોતાની સાથે મિત્રતા કરાવનારને માટે અને પરમ આયુ-મોક્ષવાળાની વૃદ્ધિ માટે પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૮૨૩. અયં પુનાન ઉષસો અરોચયદયં સિન્ધુભ્યો અભવદુ લોકકૃત્ ।

અયં ત્રિઃ સપ્ત દુદુહાન આશિરં સોમો હૃદે પવતે ચારુ મત્સરઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અયં સોમઃ-એ શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્મા પુનાનઃ-ઉષસઃ-અરોચયત-અધ્યેષિત બનીને ધ્યાન કરેલા જ્ઞાન-પ્રકાશ ધારાઓને ચમકાવી દે છે સિન્ધુભ્યઃ લોકકૃત્-અભવત-પ્રાણોને માટે પ્રતિષ્ઠા કરનાર છે અયં ત્રિઃ-સપ્ત-આશિરં દુદુહાનઃ-એ પરમાત્મા સ્તુતિ, પ્રાર્થના ઉપાસનામાં સૂપ્ત ચાલતાં આનંદ આશ્રયનું દોહન કરતાં હૃદે મત્સરઃ-ચારુ પવતે-હૃદયને માટે હર્ષ-આનંદદાયક બનીને સુંદર રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ધ્યાન કરેલાં જ્ઞાન જ્યોતિઓને પ્રકાશિત કરે છે. પ્રાણોને યથાવત્ પ્રતિષ્ઠિત કરે છે. સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનામાં ચલાવેલા, આનંદ આશ્રયને દોહન કરતાં, હૃદયને માટે હર્ષકર-સુંદર રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

મૂક્તિ-૪

૮૨૪. એવા હ્યસિ વીરયુરેવા શૂર ઉત સ્થિરઃ । એવા તે રાધ્યં મનઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૭

૮૨૫. એવા રાતિસ્તુવીમઘ વિશ્વેભિર્ધાયિ ધાતૃભિઃ ।

અધા ચિદિન્દ્ર નઃ સચા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તુવિમઘ ઇન્દ્ર-હે અનેક/રીતે ધન સ્વામિન્ ઐશ્વર્યવન્ પરમાત્મન્ ! તારાથી વિશ્વેભિઃ-ધાતૃભિઃ-સમસ્ત ધારણા-ધ્યાન કરનારા ઉપાસકજનો રાતિઃ-ધાયિ-અધ્યાત્મ સંપત્તિ-અમરતાને ધારણ કરે છે અધ-એવ/ચિત્-નઃ-સચ-એમ અમારો પણ સહાયક બન. (૨)

ભાવાર્થ : અનેકવિધ ધનસ્વામિન્ ઐશ્વર્યવન્ પરમાત્મન્ ! જેમ ધારણા, ધ્યાન કરનારા ઉપાસકજનો તને અમરતા રૂપ સંપત્તિ ધારણ-પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ હવે અમને પણ તે અમરતારૂપ સંપત્તિ પ્રદાન કરવામાં અમારો સહાયક બન. (૨)

૮૨૬. મો ષુ બ્રહ્મૈવ તન્દ્રયુર્ભુવો વાજાનાં પતે । મત્સ્વા સુતસ્ય ગોમતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વાજાનાં પતે-હે અમૃત અન્નભોગોના સ્વામિન્ ! તું બ્રહ્મા-ફવ-બ્રહ્મજ્ઞાની બ્રાહ્મણને માટે-પોતાના ઉપાસકને માટે જેમ તું તન્દ્રયુઃ-તન્દ્રા પ્રાપ્ત-ઉપેક્ષાયુક્ત સુ-મા-ઉ ભુવઃ-સુનિશ્ચિત કદી થતો નથી

ભાવાર્થ : હે અમૃતભોગોના સ્વામિન પરમાત્મન્ ! તું બ્રહ્મજ્ઞાની બ્રાહ્મણને માટે જેમ અમૃતભોગ આપવામાં કદી પણ નિશ્ચય તન્દ્રાયુક્ત-ઉપેક્ષાકારી થતો નથી તેવી જ રીતે નમ્ર વાણીઓથી ઉપાસનારસનો સ્વીકાર કરવામાં પણ ઉપેક્ષાકારી થતો નથી. (૩)

रथीतमं रथीनां वाजानां सत्यति पतिम् ॥ १ ॥

८२८. स^३ख्ये^१ त इन्द्र^२ वाजिनो^३ मा^१ भेम^२ शवसस्पते ।
त्वामभि^२ प्र नो^३नुमो^१ जेतारम^२पसजितम् ॥ २ ॥

ભાવાર્થ : સર્વ બળવાન ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની મિત્રતામાં ઉપાસકજન બળવાન થઈને નિર્ભય થઈ જાય છે, તેથી તે અભયશરણ સમર્થ અપરાજિતની પુનઃ પુનઃ ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૨)

यदा वाजस्य गोमत स्तोतृभ्यो मंहते मघम् ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ : જ્યારે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા પોતાના સ્તોતાઓ-ઉપાસકોને માટે સ્તુતિવિષયક અધ્યાત્મ બળના બદલામાં પુરસ્કારરૂપે આનંદપ્રદ ધનને આપે છે, ત્યારે તે પરમાત્માની શાશ્વતિક દાનભાવનો અને રક્ષણ ક્રિયાઓનો અન્ત હોતો નથી, નિરંતર ચાલતી રહે છે. (૩)

306

इति तृतीयोऽध्यायः

इति द्वितीय प्रपाठकस्य प्रथमोऽर्धः

★ ★ ★

૩૦૮

અથ ચતુર્થોઽધ્યાયઃ
દ્વિતીય પ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્ધઃ
ખંડ-૧
સૂક્ત-૧

૮૩૦. એત અસૃગ્મિન્દવસ્તિરઃ પવિત્રમાશવઃ । વિશ્વાન્યભિ સૌભગા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : એતે-આશવઃ ઇન્દવઃ-એ વ્યાપનશીલ આનંદરસ ભરેલ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા તિરઃ પવિત્રમ્-અસૃગ્મ-અન્તર્હિત-અંદર પવિત્ર હૃદયમાં સજાવાય છે-પ્રકટ-પ્રત્યક્ષ કરવામાં આવે છે. જે ધ્યાની ઉપાસકો દ્વારા વિશ્વાનિ સૌભગા-અભિ-સમસ્ત સુભગ ધર્મોને પ્રાપ્ત કરવા માટે. (૧)

ભાવાર્થ : ઉપાસક આનંદરસપૂર્ણ વ્યાપનશીલ શાન્ત પરમાત્માનો અંદર હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરે છે. સમસ્ત સૌભાગ્ય પ્રાપ્તિનો લક્ષ્ય કરીને. (૧)

૮૩૧. વિઘ્નન્તો દુરિતા પુરુ સુગા તોકાય વાજિનઃ ।

ત્મના કૃણવન્તો અર્વતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વાજિનઃ-અમૃત અન્ન ભોગોવાળા સોમ-શાન્ત પરમાત્મા દુસ્તિ વિઘ્નન્તઃ-દુઃખ અજ્ઞાન પાપોને નષ્ટ કરતાં તોકાય પુરુ સુગા-નિકેતન-શરીર સ્થાનને માટે અનેક સુગતિઓ સુખ સાધનોને તથા ત્મના-અર્વતઃ કૃણવન્તઃ-આત્માઓને પૌરુષવાન-બળવાન કરીને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ : અમૃતભોગોવાળા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા મનના અજ્ઞાન, પાપ, દુઃખનો નાશ કરતાં શરીર સ્થાનનાં સુગમન-સુખસાધનોને સ્થિર કરીને, આત્માને બળવાન-આત્મબળવાન બનાવીને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૮૩૨. કૃણવન્તો વરિવો ગવેઽભ્યર્ષન્તિ સુષ્ટુતિમ્ । ઇડામસ્મભ્યં સંયતમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ગવે વરિવઃ સુષ્ટુતિમ્-વાણીને માટે બોલવાનો અવકાશ તથા ઉત્તમ સ્તુતિ કરવાનો ગુણ અને અસ્મભ્યમ્-મારા ઉપાસકના આત્માને માટે ઇડાં સંયતમ્-શ્રદ્ધાને તથા સંયમ શક્તિને કૃણવન્તઃ-સંપાદન કરતાં શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અભ્યર્ષન્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્મા પોતાના ઉપાસક આત્મામાં પોતાના પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને સંયમશક્તિ તથા તેની વાણીમાં ભાષણાવકાશ અને પોતાની સ્તુતિ પ્રવૃત્તિનું સંપાદન કરતાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૮૩૩. રાજા મેધાભિરીયતે પવમાનો મનાવધિ । અન્તરિક્ષેણ યાતવે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પવમાન:-રાજા-આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર સર્વત્ર રાજમાન-વિરાજમાન તથા દીપ્યમાન-પ્રકાશમાન પરમાત્મા મનૌ-અધિ-મનનશીલ ઉપાસકમાં મેધાભિ:-મેધા-બુદ્ધિ-વિવિધ બુદ્ધિઓ-વિવિધ મનન ક્રિયાઓ દ્વારા મતિમાં રહેનારી મનન પ્રક્રિયાઓથી અન્તરિક્ષેણ યાતવે-હૃદયાકાશમાં પ્રાપ્ત થવા ઈચ્છે-ધારવામાં આવે છે-માનવામાં આવે છે. (૧)

ભાવાર્થ : આનંદધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પ્રકાશમાન પરમાત્મા હૃદયાકાશમાં સિદ્ધ પ્રાપ્ત થવા માટે મનનશીલ ઉપાસકમાં મનન ક્રિયાઓથી માનવામાં-જાણવામાં આવે છે. (૧)

૮૩૪. આ નઃ સોમ સહૌ જુવો રૂપં ન વર્ચસે ભર । સુષ્વાણૌ દેવવીતયે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું સુષ્વાણ: ઉપાસના દ્વારા સાક્ષાત્ થઈને ન:-અમારી જુવ: સહ:-સ્વં ન-વાણીનાં બળને નિરૂપણ પ્રકાર ભાવનામયને પણ વર્ચસે-આત્મતેજને સંપન્ન કરવા માટે દેવવીતયે-તુજ દેવની પ્રાપ્તિને માટે આભર-આભરિત કર-પૂર્ણરૂપથી ભરી દે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ઉપાસકને પોતાના સાક્ષાત્કારને માટે તેની વાણીમાં બોલવાની શક્તિ અને ભાવપૂર્ણ સ્તવન પ્રકારને આત્મતેજને માટે તથા પોતાની પ્રાપ્તિ માટે ભરપૂર કરી દે છે. (૨)

૮૩૫. આ ન ઇન્દો શતગ્વિનં ગવાં પોષં સ્વશ્વ્યમ્ । વહા ભગત્તિમૂતયે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે દીપ્તિમન્ આનંદ રસવન્ પરમાત્મન્ ! ન:-અમારે માટે ગવાં પોષમ્-વાણીઓ-સ્તુતિઓનાં ફળને શતગ્વિનમ્-સેંકડો સ્તુતિઓથી નિષ્પન્નને સ્વશ્વ્યમ્-સુંદર વિષય વ્યાપ્તિશીલ મનોભાવને ભગત્તિમ્-મૌકૈશ્વર્યદાન પ્રવૃત્તિની કૃત્યે-રક્ષાને માટે આવહ-સમગ્ર રૂપથી પ્રવાહિત કર. (૩)

ભાવાર્થ : દીપ્તિમન્ આનંદરસવન્ પરમાત્મન્ ! તું અમારા સેંકડો વખતના સ્તુતિક્ષણ તથા સુંદર મનના ભાવને અને પોતાની મોક્ષદાન પ્રવૃત્તિને પ્રાપ્ત કરાવ જેથી અમે સુરક્ષિત રહીએ. (૩)

સૂક્ત-૩

૮૩૬. તં ત્વા નૃમ્ણાનિ વિભ્રતં સધસ્થેષુ મહો દિવઃ । ચારું સુકૃત્યયેમહે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : તં ત્વા-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તે તને નૃમ્ણાનિ વિભ્રતમ્-ઉપાસક નરોને નમાવનાર સુખ સાધનોને ધારણ કરનારને મહ: દિવઃ-મહાન મોક્ષધામનાં સમાન સ્થાનો-સુખ સ્થાનોમાં ચારુંસુકૃત્યયા-ઈમહે-ચરણશીલ વ્યાપનાર સુંદરને અમે ઉપાસનાથી યાદીએ છીએ. સંગતિમાં યાદીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : મહાન મોક્ષધામમાં સમાન સ્થાનોમાં ઉપાસકજનોને ઝુકાવનાર, ધનોને ધારણ કરનાર તે તું વ્યાપનશીલ સુંદર પરમાત્માને ઉપાસનાથી પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે. (૧)

૮૩૭. સંવૃક્તધૃણુમુક્થ્યં મહામહિવ્રતં મદમ્ । શતં પુરો રુરુક્ષણિમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સંવૃક્ત ધુળુમ્-જેનાથી ધર્ષણશીલ કામ આદિ સમ્યક્ પૃથક્ થઈ જાય છે એવા, મહામહિવ્રતમ્-મહાન-જેના અનેક મહત્ત્વપૂર્ણ કર્મ છે એવા, ઉચ્ચ-મદમ્-પ્રશંસનીય-હર્ષકર-આનંદપ્રદ શાંત પુરુષ-સ્વસ્થાનિમ્-બહુજ-અસંખ્ય ઉપાસકો-આત્માઓને રોહણ-આરોહણ-મોક્ષમાં આરૂઢ કરાવનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને અમે પ્રાપ્ત કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : જે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અમારી-ઉપાસકોની અંદરથી કામ આદિને પૃથક્ કરી દે છે; તથા જે મહાન, પ્રશંસનીય કર્મ કરનાર આનંદપ્રદ છે; અને જે અસંખ્ય ઉપાસક આત્માઓને મોક્ષમાં સ્થાપિત કરે છે, તેને અમે ઉપાસકો પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. (૨)

૮૩૮. અતસ્ત્વા રયિરભ્યયદ્રાજાનં સુક્રતો દિવઃ । સુપર્ણો અવ્યથી ભરત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સુક્રતો-અતઃ-રયિ-ત્વા રાજાનમ્-અભ્યયત્-હે ઉત્તમ પ્રજ્ઞાનવાન પરમાત્મન્ ! એ કારણ કે મોક્ષેશ્વર્ય તુજ પ્રકાશમાનને પ્રાપ્ત છે-તારા આધીન છે સુપર્ણઃ-અવ્યથી દિવઃ ભરત્-સમ્યક્ ધર્મપાલક ઉપાસક પુરુષ વ્યથા રહિત રહે-કષ્ટ વિના મોક્ષધામને ધારણ કરી લે છે-પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૩)

ભાવાર્થ : હે સુપ્રજ્ઞાનવાન પરમાત્મન્ ! તું રાજમાન સ્વામીને મોક્ષેશ્વર્ય પ્રાપ્ત છે-આધીન છે, તેથી તારા ઉપાસક મનુષ્યો વ્યથા વિના-અનાયાસ મોક્ષધામથી મોક્ષેશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૩)

૮૩૯. અધા હિન્વાન ઇન્દ્રિયં જ્યાયો મહિત્વમાનશે । અભિષ્ટિકૃદ્વિચર્ષણિઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અધ-પુનઃ જ્યાયઃ-ઇન્દ્રિયં હિન્વાનઃ-જ્યેષ્ઠ ઇન્દ્રિય અર્થાત્ મનને પ્રેરિત કરતાં મહિત્વમ્-આનશે-મારા દ્વારા પૂજન સત્કારને પ્રાપ્ત થાય છે અભિષ્ટિકૃત્-વિચર્ષણિઃ-તું કામના પૂર્ણ કરનાર વિશેષ કૃપા દેષ્ટિ રાખનાર છે. (૪)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકનાં મન અર્થાત્ અન્તઃકરણને પ્રેરિત કરતાં-કામનાપૂરક અને કૃપાદેષ્ટિ કરનાર હોવાથી અમારા દ્વારા પૂજા પાત્રતાને પ્રાપ્ત છે. (૪)

૮૪૦. વિશ્વસ્મા ઇત્સ્વદૃશે સાધારણં રજસ્તુરમ્ । ગોપામૃતસ્ય વિભરત્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : વિશ્વસ્મૈ-ઇત્ સ્વદૃશે-સર્વને માટે નિશ્ચય સુખ નિહાળવા માટે સાધારણં રજસ્તુરમ્-સમાનરૂપી દોષનાશક વ્રજસ્ય ગોપામ્-અમૃતના રક્ષક પરમાત્માને વિઃ-ભરત્-જ્ઞાનવાન ઉપાસક પોતાની અંદર ધારણ કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : સમસ્ત મનુષ્યોને સુખ દેખાડવા માટે જે સમાનરૂપ, દોષનાશક, અમૃતના રક્ષક પરમાત્મા છે, તેને જ્ઞાનવાન ઉપાસક પોતાની અંદર ધારણ કરે છે. (૫)

૩૧૧

૮૪૧. ઇષે પવસ્વ ધારયા મૃજ્યમાનો મનીષિભિઃ । ઇન્દો રુચાભિ ગા ઇહિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૦૫

૮૪૨. પુનાનો વરિવસ્કૃધ્યૂર્જ જનાય ગિર્વણઃ । હરે સૃજાન આશિસ્મ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ગિર્વણઃ-હરે-હે સ્તુતિ વાણીઓના વનનીય-સેવનીય દુઃખનાશક સુખદાતા પરમાત્મન્ !
જનાય-ઉપાસકજનને માટે પુનાનઃ-ઉપાસકનાં હૃદયમાં પ્રાપ્ત થવા માટે વરિવઃ-ઋર્જ કૃધિ-ભોગધન
અને અમૃતરસ-મોક્ષાનંદને સંપાદન કર આશિરં સૃજાન-મને તારા આશ્રયમાં આનંદ પ્રાપ્ત કરાવ. (૨)

ભાવાર્થ : સ્તુતિઓને પ્રાપ્ત થનાર, દુઃખહરણકર્તા અને સુખઆહરણકર્તા પરમાત્મન્ ! તું ઉપાસકજનને
માટે તેનાં હૃદયમાં પ્રાપ્ત થવા માટે ભોગધન તથા અમૃતરસ મને પ્રાપ્ત કરાવ. (૨)

૮૪૩. પુનાનો દેવવીતય ઇન્દ્રસ્ય યાહિ નિષ્કૃતમ્ । દ્યુતાનો વાજિભિર્હિતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વાજિભિઃ-હિતઃ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વાજી =છંદી =છંદ-અર્જન સ્તુતિ કરનારા
ઉપાસકો દ્વારા હિત-ધ્યાન કરેલ દ્યુતાનઃ પુનાનઃ-ઉપાસકને પ્રકાશમાન અને પવિત્ર કરતાં દેવવીતયે-
દેવો-જીવન્મુક્તોની ગતિ-ગમનસ્થાન-મુક્તિ છે તેને માટે ઇન્દ્રસ્ય નિષ્કૃતં યાહિ-અધ્યાત્મયજ્ઞના યજમાન
આત્માનાં સુસંસ્કૃત-સુપાત્ર હૃદયને પ્રાપ્ત થા. (૩)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું અર્ચના કરનારા, ઉપાસના કરનારા ઉપાસકોના દ્વારા
ધ્યાન પામેલ, ઉપાસકોની અંદર પ્રકાશિત થઈને, તેને પવિત્ર કરીને, મુક્તિ પ્રાપ્તિને માટે આત્માને
સુસજ્જિત અન્તઃપાત્રને પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૮૪૪. અગ્નિનાગ્નિઃ સમિધ્યતે કવિર્ગૃહપતિર્યુવા । હવ્યવાઈ જુહ્વાસ્યઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્નિના-અગ્નિ દ્વારા-આત્મસમર્પણ દ્વારા અગ્નિઃ-સમિધ્યતે-સર્વપ્રકાશક પરમાત્મા સ્વાત્માની
અંદર પ્રકાશિત થાય છે જે કવિઃ-કાન્તદર્શી-સર્વજ્ઞ ગૃહપતિઃ-બ્રહ્માંડના સ્વામી પરમાત્મા યુવા-સદા યુવા
સંપન્ન હવ્યવાઈ-સ્તુતિરૂપ ભેટને વહન કરનાર જુહ્વાસ્યઃ-જુહૂ=વાણી સ્તુતિ ફેંકવા-પ્રેરિત કરવાનું સાધન
જેના માટે છે તે એવો પરમાત્મા છે. (૧)

ભાવાર્થ : ઉપાસકના આત્મા દ્વારા-આત્મ સમર્પણથી ઉપાસકની અંદર પરમાત્મા અગ્નિ પ્રકાશિત
થઈ જાય છે; જે કાન્તદર્શી, સર્વજ્ઞ, બ્રહ્માંડના સ્વામી, સદા યુવા, સ્તુતિ ભેટનો સ્વીકાર કરનાર અને
વાણી જેના માટે સ્તુતિ પ્રેરિત કરવાનું સાધન છે. (૧)

૮૪૫. યસ્ત્વામગ્ને હવિષ્પતિદૂતં દેવ સપર્યતિ । તસ્ય સ્મ પ્રાવિતા ભવ ॥ ૨ ॥

૩૧૨

પદાર્થ : અગ્ને દેવ-હે જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મ દેવ ! યઃ-જે હવિષ્મતિઃ-પોતાના મનનો સ્વામી-મનને નિરુદ્ધ કરી ચૂકેલ ઉપાસક ત્વાં દૂરં સપર્યતિ-તુજ પ્રેરકને સેવિત કરે છે-તારી ઉપાસના કરે છે તસ્ય સ્મ-તેનો નિશ્ચય પ્ર-અવિતા ભવ-તું પ્રબલ રક્ષક છે. (૨)

ભાવાર્થ : હે જ્ઞાનપ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! જે મનને નિરુદ્ધ કરી તારી ઉપાસના કરે છે તેની તું પૂર્ણરૂપે રક્ષા કરે છે. (૨)

૮૪૬. યો અગ્નિં દેવવીતયે હવિષ્માં આવિવાસતિ । તસ્મૈ પાવક મૃડય ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પાવક-હે શોધક-પવિત્ર કરનાર પરમાત્મન્ ! યઃ-હવિષ્માન્-જે મનસ્વી ઉપાસક દેવવીતયે-દેવસ્થલી-મુક્તિ પ્રાપ્તિને માટે અગ્નિમ્-આવિવાસતિ-તારી-અગ્નિ પરમાત્માની સમગ્રરૂપથી ઉપાસના કરે છે. તસ્મૈ મૃડય-તેને માટે પ્રદાન કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : હે પવિત્ર કરનાર પરમાત્મન્ ! જે મનસ્વી ઉપાસક મુક્તિધામ પ્રાપ્તિને માટે તારી ઉપાસના કરે છે, તેને માટે તું અવશ્ય મુક્તિ પ્રદાન કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૮૪૭. મિત્રં હુવે પૂતદક્ષં વરુણં ચ રિશાદસમ્ । ધિયં ઘૃતાચીં સાધન્તા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પૂતદક્ષં મિત્રં રિશાદસં વરુણં ચ હુવે-પવિત્ર બળવાળા પ્રેરક પરમાત્માને તથા હિંસકના ભક્ષણકર્તા અથવા હિંસકોના ક્ષયકર્તા પોતાની તરફ વરણકર્તા પરમાત્માને જે ધિયં ઘૃતાચીમ્-પ્રજ્ઞા-મનોભાવનાને વાણી-સ્તુતિ વાણીને સાધન્તા-સાધવા-સફળ બનાવનાર છે હુવે-તેને આમંત્રિત કરું છું-સ્મરણ કરું છું. (૧)

ભાવાર્થ : હું સંસારમાં કર્મ માટે પ્રેરક મનોભાવનાને સિદ્ધ-સફળ કરવાવાળા તથા પોતાની તરફ વરવાવાળા, સ્તુતિવાણીને સફળ બનાવનાર પરમાત્માને નિરંતર પોતાની અંદર આમંત્રિત કરું-સ્મરણ કરું. (૧)

૮૪૮. ઋતેન મિત્રાવરુણાવૃતાવૃધાવૃતસ્પૃશા । ક્રતું બૃહન્તમાશાથે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઋત્નાવૃધા-સત્ય-સત્યાચરણ કરનારના વર્ધક ઋત્તસ્પૃશા-સત્ય-સત્યાચરણકર્તાના સ્પર્શી-સંગતિકર્તા મિત્રાવરુણૌ-પ્રેરક તથા વરનાર-અંગીકાર કરનાર પરમાત્મા બૃહન્તં ક્રતુમ્-મહાન જ્ઞાનયજ્ઞને અથવા અધ્યાત્મયજ્ઞને ઋત્નેન-આશાથે-પોતાના અમૃતરસને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : સત્યાચરણકર્તા-સત્યમાની, સત્યવાદી, સત્યકારીના વર્ધક તથા સત્યમાની, સત્યવાદી, સત્યકારીના સ્પર્શકર્તા-સંગી, પ્રેરક અને અંગીકાર કરનાર પરમાત્મા મહાન અધ્યાત્મયજ્ઞને પોતાનાં અમૃત સ્વરૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૮૪૯. કવી નો મિત્રાવરુણા તુવિજાતા ઉરુક્ષયા । દક્ષં દધાતે અપસમ્ ॥ ૩ ॥

૩૧૩

પદાર્થ : **કવી**-કાન્તદર્શી-સર્વજ્ઞ **તુવિજાતૌ**-અનેક પ્રકારથી સાક્ષાત્ થનાર **ઉક્ષયા**-મહાનથી મહાન પદાર્થોનો નિવાસ જ્યાં હોય એવા પરમાત્મા **મિત્રાવસ્થા**-પ્રેરક અને અંગીકારકર્તા **ત્રઃ-દક્ષમ્-અપસં** **દધાતે**-અમને-ઉપાસકોને માટે આત્મબળ અને કર્મશક્તિને ધારણ કરાવે છે. (૩)

ભાવાર્થ : અન્તર્યામી, સર્વજ્ઞ તથા અનેક પ્રકારથી સાક્ષાત્ થનાર, મહાનથી મહાન પદાર્થોના નિવાસ સ્થાન પરમાત્મા અમને-ઉપાસકોને માટે આત્મબળ અને કર્મશક્તિને ધારણ કરાવે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૮૫૦. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **इन्द्रेण सं हि दृक्षसे संजग्मानो अबिभ्युषा । मन्दू समानवर्चसा ॥ १ ॥**

પદાર્થ : **અબિભ્યુષા-ઇન્દ્રેણ સજ્ઞગ્માનઃ-હિ સં દ્રક્ષસે**-ભયરહિત કરનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની સાથે ઉપાસના દ્વારા સંગત થઈને તું હે જીવન્મુક્ત ઉપાસકગણ સમાન-તેના જેવો થઈ રહ્યો છે. **મન્દૂ સમાન વર્ચસા**-જે હવે બન્ને સમાન તેજવાળા અને આનંદવાન આનંદપ્રદ બની રહ્યાં છે.

ભાવાર્થ : ભયરહિત કરનાર પરમાત્માની સાથે ઉપાસના દ્વારા જીવન્મુક્ત ઉપાસકગણ સંગત થઈને સમાન પ્રતીત થાય છે, કારણ કે બન્ને સમાન તેજવાળા અને આનંદપૂર્ણ, આનંદમય બની જાય છે. (૧)

૮૫૧. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **आदह स्वधामनु पुनर्गर्भत्वमेरि । दधाना नाम यज्ञियम् ॥ २ ॥**

પદાર્થ : **આત્-અહ-બસ**, અન્તર પરમાત્મા સમાન ગુણ પ્રાપ્ત કરીને મુક્તગણ **સ્વધામ્-અનુ**-પોતાની ધૃતિ-સ્થિતિ અનુસાર **પુનઃ-ગર્ભત્વમ્-એરિ**-પુનઃ પરમાત્માના ગર્ભભાવને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે તેની અંદર વિરાજમાન થાય છે **યજ્ઞિયં નામ દધાતાઃ**-સંગમનીય આત્મસમર્પણ નમ્ર ભાવને ધારણ કરતાં. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસનાથી ઉપાસકજન ઉપાસ્ય પરમાત્માના ગુણ ધારણ કરીને, પોતાની ધૃતિ સ્થિતિ-સ્વજ્ઞાન ગતિને અનુસાર પરમાત્માની અંદર પુનઃ પ્રાપ્તિ અનુભવ કરે છે; જેમ સંસારમાં આવવા પૂર્વે મોક્ષમાં રહેતો હતો સંગમનીય આત્મસમર્પણરૂપ નમ્ર ભાવને ધારણ કરતા રહેતો હતો. (૨)

૮૫૨. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **वीडु चिदारुजलुभिर्गुहा चिदिन्द्र वह्निभिः । अविन्द उस्त्रिया अनु ॥ ३ ॥**

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માન્ ! વીડુ ચિત્-આરુજલુભિઃ**-બળવાળા-આત્મબળવાળા સમગ્રરૂપથી અજ્ઞાનનું ભંજન કરનારા **વહ્નિભિઃ**-પોતાના જ્ઞાનસંદેશ-વાહકો મરુતો-આરંભ સૃષ્ટિમાં ઉત્પન્ન મુક્તાત્મા અગ્નિ આદિ પરમ ઋષિઓના દ્વારા **ગુહા ચિત્**-તેના હૃદયમાં નિશ્ચય **ઉસ્ત્રિયાઃ-અનુ-અવિન્દ**-જ્ઞાન રશ્મિઓ-વેદવાણીઓને સંસારી જનોને પ્રાપ્ત કરાવી છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માએ આરંભ સૃષ્ટિમાં અધ્યાત્મ બળશાલી, અજ્ઞાનનાશક, ઉપાસક મુક્તો અગ્નિ આદિ ઋષિઓ દ્વારા-તેઓનાં હૃદયમાં જ્ઞાનરશ્મિઓ-મંત્રવાણીઓને સંસારીજનો માટે પહોંચાડેલ છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૩૧૪

૮૫૩. તા હુવે યયોરિદં પજ્ને વિશ્વં પુરા કૃતમ્ । ઇન્દ્રાગ્નીં ન મર્ધતઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : તા ઇન્દ્રાગ્ની હુવે-હું તે બન્ને નામોથી કહેવામાં આવતા ઐશ્વર્યવાન બળશાલી અને જ્ઞાન પ્રકાશવાન અગ્રણી પરમાત્માને આમંત્રિત કરું છું યયોઃ પુરા કૃતં વિશ્વં પજ્ને-જેને પ્રથમ કરેલ-રચેલ વિશ્વ-સંસાર પ્રશંસિત કરવામાં આવે છે ન મર્દ્ધતઃ-જે પીડા આપતો નથી. (૧)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન અને જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માનો રચેલ પ્રવાહથી અનાદિ સંસાર પ્રશંસિત કરવામાં આવે છે. તે પરમાત્મા ઉપાસ્ય દેવ છે, જે ઉપાસકોને પીડિત કરતો નથી. (૧)

૮૫૪. ઊગ્રા વિઘ્નિના મૃધ ઇન્દ્રાગ્નીં હવામહે । તા નૌ મૃઙાત ઈદૃશે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઊગ્રા-ઉગ્ર બળવાળા મૃધ-વિઘ્નિના-સંગ્રામ કરનારા કામ આદિને વિશેષ રૂપથી મારનારા ઇન્દ્રાગ્ની-ઐશ્વર્યવાન જ્ઞાન પ્રકાશવાન પરમાત્માને હવામહે-અમે પોતાની અંદર આમંત્રિત કરીએ છીએ તા નઃ ઈદૃશે-મૃઙાતઃ-તે એવા સંગ્રામ સંકટમાં અમારી રક્ષા કરે છે.

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન અને જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકની અંદર સંગ્રામ મથાવનાર કામ આદિ શત્રુઓનો સર્વથા નાશ કરે છે અને અમારી રક્ષા કરે છે. (૨)

૮૫૫. હથૌ વૃત્રાણ્યાર્યા હથૌ દાસાનિ સત્પત્ની । હથૌ વિશ્વા અપ દ્વિષઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સત્પત્ની-સત્પુરુષ-ઉપાસકના રક્ષક ઐશ્વર્યવાન જ્ઞાનપ્રકાશવાન પરમાત્માનું ! આર્યા વૃત્રાણિ-અરિ = અમિત્ર-શત્રુની અંદર થનારા પાપોને અપહથઃ-હટાવી દો-દૂર કરી દો દાસાનિ-અપહથઃ-દાસ-નિષ્કર્મ જન અથવા કર્મ વિનાશક જનની અંદર થનારા પાપોને હટાવી દો-દૂર કરી દો વિશ્વાઃ-દ્વિષઃ-અપહથઃ-સમસ્ત દ્વેષ ભાવનાઓને હટાવી દો-દૂર કરી દો. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસકના રક્ષક પરમાત્મા ઉપાસકની સામે શત્રુની હિંસાવૃત્તિ, કર્મવિનાશક પ્રવૃત્તિ અને દ્વેષ ભાવનાઓને દૂર કરી દે છે; તથા ઉપાસકની અંદર કોઈના પણ પ્રત્યે શત્રુ જેવી વેરવૃત્તિ, દાસ જેવી હાનિ કરવાની પ્રવૃત્તિ અને દ્વેષ ભાવનાઓને ઉત્પન્ન થવા દેતો નથી. (૩)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૮૫૬. અભિ સોમાસ આયવઃ પવન્તે મદ્યં મદમ્ ।

સમુદ્રસ્યાધિ વિષ્ટપે મનીષિણો મત્સરાસો મદચ્યુતઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૧૮

૩૧૫

૮૫૭. તરત્સમુદ્રં પવમાન ઋર્મિણા રાજા દેવ ઋતં બૃહત્ ।

અર્ષા મિત્રસ્ય વરુણસ્ય ધર્મણા પ્ર હિન્વાન ઋતં બૃહત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : દેવ: પવમાન:-રાજા-સુખદાતા પ્રાપ્ત થનાર સોમ રાજા શાન્ત સ્વરૂપ સર્વત્ર રાજમાન પરમાત્મા બૃહત્-ઋત્-મહાન અમૃતરૂપ સમુદ્રમ્-ઋર્મિણા તરત્-હૃદયાકાશમાં પોતાના જ્યોતિ-તરંગથી પ્રાપ્ત થાય છે મિત્રસ્ય વરુણસ્ય-પ્રાણ અપાનના ધર્મણા-ધર્મથી-પ્રાણસમાન અપાન સમાન બનીને ઋતં બૃહત્ હિન્વાન:-મહાન અમૃત-મોક્ષની તરફ ઉપાસકને પ્રેરિત કરીને-ઉન્નત કરીને પ્રાર્ષ-સાક્ષાત્ થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : સુખદાતા, પ્રાપ્ત થનાર, શાન્ત સ્વરૂપ, સર્વત્ર રાજમાન, મહાન અમૃત પરમાત્મા હૃદયાકાશમાં પોતાના જ્યોતિ તરંગ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાણ અને અપાનની સમાન બનીને ઉપાસકને મહાન અમૃતમોક્ષની તરફ પ્રેરિત કરવા માટે સાક્ષાત્ થાય છે. (૨)

૮૫૮. નૃભિર્યેમાણો હર્યતો વિચક્ષણો રાજા દેવ: સમુદ્રય: ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : નૃભિ:-યેમાણ:-મુમુક્ષુઓ દ્વારા યમ આદિ સાધનામાં આવતા હર્યત:-કમનીય વિચક્ષણ:-વિશેષ દ્રષ્ટા રાજા-સર્વત્ર રાજમાન દેવ:-સુખદાતા પરમાત્મા સમુદ્રય:-હૃદયાવકાશમાં સાક્ષાત્ થવા યોગ્ય છે. સાક્ષાત્ કરી શકાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : કમનીય, સર્વદ્રષ્ટા, સર્વત્ર રાજમાન, સુખદાતા પરમાત્મા મુમુક્ષુઓ દ્વારા સાધનામાં લાવતાં હૃદયાવકાશમાં સાક્ષાત્ થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૮૫૯. તિસ્ત્રો વાચ્ઞ ઈરયતિ પ્ર વહ્નિઋતસ્ય ધીતિં બ્રહ્મણો મનીષામ્ ।

ગાવો યન્તિ ગોપતિં પૃચ્છમાના: સોમં યન્તિ મતયો વાવશાના: ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૨૫

૮૬૦. સોમં ગાવો ધેનવો વાવશાના: સોમં વિપ્રા મતિભિ: પૃચ્છમાના: ।

સોમ: સુત ઋચ્યતે પૂયમાન: સોમૈ અર્કાસ્ત્રિષ્ટુભ: સં નવન્તે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ગાવ:-ધેનવ:-ગાન કરતી વેદવાણીઓ સોમં વાવશાના:-સોમ સ્વરૂપ પરમાત્માને પુન: પુન: ચાહતી વિપ્રા:-મેધાવી વિદ્વાને મતિભિ:-સ્તુતિ વાણીઓથી પૃચ્છમાના:-અર્થિત કરતાં સંનવન્તે-સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે સોમ: સુત: પૂયમાન:-ઋચ્યતે-શાન્ત પરમાત્મા સાક્ષાત્ થતાં અન્તરાત્માને શોધતાં

૩૧૬

પ્રશંસિત થાય છે **સોમે-અર્કા:-ત્રિષ્ટુભ:-સંનવન્તે-**શાન્ત પરમાત્મામાં અર્ચના કરનારા મન, વાણી, કર્મથી ત્રણ પ્રકારની સ્તુતિ કરનારા સંગત થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : જનારી સ્તુતિ વાણીઓ પુનઃ પુનઃ ચાહતી શાન્ત પરમાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે, મેધાવી ઉપાસક સ્તુતિ વાણીઓથી અર્ચના કરતાં શાન્ત પરમાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે, સાક્ષાત્ થતાં પરમાત્મા ઉપાસકના આત્માને શોધતાં પ્રશંસિત કરવામાં આવે છે, મન, વાણી, કર્મથી સ્તુતિ કરનારા અર્ચકજનો પરમાત્માનો સંગ પામે છે. (૨)

૮૬૧. **एवा नः सोम परिषिच्यमान आ पवस्व पूयमानः स्वस्ति ।**

इन्द्रमा विश बृहता मदेन वर्धया वाचं जनया पुरन्धिम् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **સોમ**-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું **પરિષિચ્યમાનઃ**-સર્વભાવથી ધારિત નિદિધ્યાસનમાં આવીને **પૂયમાનઃ**-તથા સાક્ષાત્ થઈને **નઃ સ્વસ્તિ**-અમારી સુ-અસ્તિ-સ્વરૂપાપત્તિ-મુક્તિને **અવ-અવશ્ય** **આપવસ્વ**-પ્રાપ્ત કરાવ **બૃહતા મદેન**-મહાન હર્ષક સ્વરૂપ વા હર્ષ નિમિત્તથી **ઇન્દ્રમ્-આવિશ**-ઉપાસક આત્માને આવિષ્ટ થા તેની અંદર આવેશ કર **વાચં વર્ધય**-તેની સ્તુતિ વાણીને સમૃદ્ધ કર-સફળ કર-કરે છે. **પુરન્ધિ-જનય**-ઉપાસક આત્માને બહુજ ધી = બુદ્ધિવાળો સંપન્ન કરી દે. (૩)

ભાવાર્થ : મારા પ્યારા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું સર્વભાવ ધારિત-નિદિધ્યાસનમાં લાવેલ ઉપાસના દ્વારા ધ્યાયા તથા સાક્ષાત્ કરેલા મારી સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ-મુક્તિને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરાવ-કરાવે છે, મારા ઉપાસક આત્માને મહાન તારા હર્ષપ્રદ સ્વરૂપમાં અથવા હર્ષ માટે બનીને પ્રાપ્ત થા-થાય છે, મારી સ્તુતિ વાણીને સફળ કર-કરે છે, મને બહુજ બુદ્ધિમાન કુશળ બુદ્ધિમાન બનાવ-બનાવે છે. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૮૬૨. **यद् द्याव इन्द्र ते शतंशतं भूमिरुत स्युः ।**

न त्वा वज्रिन्त्सहस्रं सूर्या अनु न जातमष्ट रोदसी ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૭૮

૮૬૩. **आ पप्राथ महिना वृष्ण्या वृषन् विश्वा शविष्ठ शवसा ।**

अस्माँ अव मघवन् गोमति व्रजे वज्रिज्जित्राभिरूतिभिः ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **શવિષ્ઠ વૃષન્**-હે અત્યંત બળવાન-સુખવર્ષક પરમાત્મન્ ! તું **શવસા**-તારા બળથી **વિશ્વા**

૩૧૭

મહિના વૃષ્ણયા-સમસ્ત બળથી સુખની વર્ષા કરવામાં યોગ્ય તત્ત્વો વસ્તુઓમાં આપપ્રાથ-વ્યાપ્ત થઈ રહેલો છે વજ્રિન મઘવન્-હે ઓજસ્વી ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ગોમતિ-વ્રજે-સ્તુતિ વાણીઓવાળા મંત્ર સમૂહમાં ચિત્રાભિઃ કૃતિભિઃ-ચાયનીય-પ્રશંસનીય રક્ષા સાધનો દ્વારા અસ્માન્-અવ-અમને સુરક્ષિત કર-અમારી રક્ષા કર. (૨)

ભાવાર્થ : હે અત્યંત બળવાન, સુખવર્ષક પરમાત્મન્ ! તું પોતાનાં બળથી સમસ્ત સુખ વર્ષા કરવા યોગ્ય તત્ત્વો વસ્તુઓને પૂરીને-વ્યાપ્ત થયેલ છે. તે સુખ વરસાવનારા યોગ્ય તત્ત્વો તારાથી પ્રેરિત થઈને જ સુખની વર્ષા કરે છે.

હે ઓજસ્વી ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! સ્તુતિ વાણીઓવાળા મંત્ર સમૂહમાં-તેના ધારણમાં-આચરણમાં તારી પ્રશંસનીય રક્ષાઓના દ્વારા અમારી ઉપાસકોની રક્ષા કર-કરે છે. (૨)

સૂક્ત-૨

૮૬૪. વયં ઘ ત્વા સુતાવન્ત આપો ન વૃક્તિર્બર્હિષઃ ।

પવિત્રસ્ય પ્રસ્ત્રવણેષુ વૃત્રહન્ પરિ સ્તોતાર આસતે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૬૧

૮૬૫. સ્વરન્તિ ત્વા સુતે નરો વસો નિરેક ઉક્થિનઃ ।

કદા સુતં તૃષાણ ઓક આ ગમં ઇન્દ્ર સ્વર્દીવ વંસગઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વસો ઇન્દ્ર-હે સર્વત્ર વસેલ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! એકે-ઉક્થિનઃ-નરઃ-વિરલ ભાગ્યશાળી સ્તુતિ વાણીવાળા મુમુક્ષુજન/સુતે-ઉપાસનારસ સંપન્ન થતાં ત્વા નિઃ સ્વરન્તિ-તારું સારી રીતે ગાન કરે છે તારું સમ્યક્ ભજન ગાન કરે છે કે ઓકઃ-તૃષાણઃ-ક્યારે, જળાશયની તરફ તૃષાતુર હરણની સમાન કદાસુતમ્-આગમઃ-ક્યારે-ક્યારેક તો સંપન્ન ઉપાસનારસની તરફ આવે છે સ્વર્દી-ઇવ વંસગઃ-સુ-નિશ્ચિત અબ્દી-અબ્દ-સંવત્સર-સમયવાળા વનનીય સ્થાનને પ્રાપ્ત થનાર અતિથિની સમાન.

ભાવાર્થ : હે સર્વત્ર વસનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! કોઈ વિરલો, ભાગ્યશાળી, સ્તુતિકર્તા મુમુક્ષુજન ઉપાસનારસ સંપન્ન થઈ ગયા પછી તારું સારી રીતે ગાન કરે છે અને પ્રતીક્ષા કરે છે. જળાશય પર જળપાન કરવા માટે તૃષાતુર હરણની સમાન તું ઉપાસ્ય ક્યારે આવે છે-ક્યારેક તો આવીશ જ. જેમ વર્ષ અથવા પોતાના વિશેષ સમય પર વિશિષ્ટ પૂજનીય અતિથિ વનનીય સ્થાન પર આવે જ છે. (૨)

૮૬૬. કળ્પેભિર્ધૃષ્ણવા ધૃષ્ણદ્વાજં દર્ષિ સહસ્ત્રિણમ્ ।

પિશંઙ્ગરૂપં મઘવન્વિચર્ષણે મક્ષૂ ગોમન્તમીમહે ॥ ૩ ॥

૩૧૮

પદાર્થ : ધૃષ્ણો વિચર્ષણે મઘવન્-હે દોષ-નિવારક વિશેષ દ્રષ્ટા ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું કર્ણવેશિ:- મેધાવી ઉપાસકોને સહસ્રિણં વાજં ધૃષ્ટ-અર્ધિ-હજારોમાં ગણનારા હજારોની સમાન ખૂબજ દબાવનાર સતાવનાર વિરોધી બળ વાસનાબળને ચકનાચૂર છિન્ન-ભિન્ન કરી દે, પુનઃ પિશાઙ્ગસ્ત્વં-મોમન્તં મક્ષુ ઈમહે-સ્તુતિ વાણીઓ વાળા-સ્તુતિઓનાં ફળભૂત તારા સોનેરી રૂપ જ્ઞાનાનંદ રૂપને શીઘ્ર ચાહે છે. (૩)

ભાવાર્થ : દોષ નિવારક, અન્તર્દ્રષ્ટા, ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા મેધાવી ઉપાસકોની અંદરથી હજારોમાં વધેલાં વિરોધી કામવાસના બળને છિન્ન-ભિન્ન કરી દે છે અને સ્તુતિઓનાં ફળભૂત પોતાનાં સોનેરી જ્ઞાનાનંદરૂપને પ્રદાન કરે છે. જેની ઉપાસક શીઘ્ર પ્રાર્થના કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૮૬૭. તરણિરિત્સિષાસતિ વાજં પુરન્ધ્યા યુજા ।

આ વ ઇન્દ્રં પુરુહૂતં નમે ગિરા નૈર્મિ તષ્ટેવ મુદ્રુવમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૮

૮૬૮. ન દુષ્ટુતિર્દ્રવિણોદેષુ શસ્યતે ન સ્ત્રેધન્તં રયિર્નશત્ ।

સુશક્તિરિન્ મઘવન્ તુભ્યં માવતે દૈષ્ણં યત્પાર્યે દિવિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : દ્રવિણોદેષુ-ભૌતિક અથવા આધ્યાત્મિક ધનદાતાઓમાં દુષ્ટુતિ:-ન શસ્યતે-નિંદા સ્તુતિ-વિપરીત સ્તુતિ-મનમાં જુદુ, આચરણમાં જુદુ, એવી અપવિત્ર મિથ્યા સ્તુતિ તે સારી નથી વિહિત નથી અને સ્ત્રેધન્તં રયિ:-ન નશત્-હિંસા કરનારને-ઉપકારને ન માનનાર કૃતદ્વનને ધનાદિ પણ વ્યાપ્ત થતાં નથી-સફળ થતાં નથી મઘવન્-તુભ્યં સુશક્તિ:-ઇત્-ઐશ્વર્યવાન તારા માટે તો સુગમતા જ છે માવતે દૈષ્ણમ્-મારા જેવા ઉપાસકને માટે જે આપવા યોગ્ય આધ્યાત્મિક ધન તું આપવા ઇચ્છે યત્ પાર્યે દિવિ-જે ધન પાર-ધુલોક-મોક્ષધામનું ધન છે. (૨)

ભાવાર્થ : ધનદાતાઓને માટે તેની નિંદા સ્તુતિ, અપવિત્ર સ્તુતિ પ્રશસ્ત-સારી નથી-પસંદ નથી વા વિહિત નથી અને કૃતદ્વનને ધન વ્યાપ્ત થતું નથી-ફળદાયી બનતું નથી. ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ તારા માટે તો સરળ છે. મારા જેવા ઉપાસકને માટે અભીષ્ટ ધન આપવા ઇચ્છે તો તે અધ્યાત્મધન અત્યંત દૂર મોક્ષધામમાં પણ આપે છે. (૨)

ખંડ-૫

સૂક્ત-૧

૩૧૯

૮૬૯. તિસ્ત્રો વાચ ઉદીરતે ગાવો મિમન્તિ ધેનવઃ । હરિરેતિ કનિક્રદત્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૭૧

૮૭૦. અભિ બ્રહ્મીરનૂષત યહ્વીર્ઋતસ્ય માતરઃ । મર્જયન્તીર્દિવઃ શિશુમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યહ્વીઃ-મહત્વપૂર્ણ બ્રાહ્મીઃ-બ્રહ્મ-વેદ સંબંધી ઋત્વસ્ય માતરઃ-સત્યનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરનારી દિવઃ શિશું મર્જયન્તીઃ-અમૃતધામમાં શયન કરનાર પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવા માટે અભિ-અનૂષત-અભિમુખતાથી સ્તુતિ કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : વેદમાં સર્વ સત્યનું સ્વરૂપ દર્શાવનારી મહત્વપૂર્ણ વાણીઓ અમૃતધામમાં રહેલ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવા માટે તેની પૂર્ણ સ્તુતિ કરે છે, તેનું સેવન કરવું જોઈએ. (૨)

૮૭૧. રાયઃ સમુદ્રાંશ્ચતુરોઽસ્મભ્યં સોમ વિશ્વતઃ । આ પવસ્વ સહસ્રિણઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું અસ્મભ્યમ્-અમે ઉપાસકોને માટે વિશ્વતઃ-સર્વ પ્રકારથી-સર્વતોભાવથી સહસ્રિણઃ-હજારોની સમાન-અત્યંત મહામૂલ્ય રાયઃ-ધનરૂપ ચતુરઃ સમુદ્રાન્-ચારેય વાણીઓ-તારા રચેલાં વેદવચનો-સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના અને જપોને આપવસ્વ-ચરિતાર્થ કર. (૩)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! કૃપા કરીને અમે ઉપાસકોની અંદર સર્વ ભાવથી તારા ઉપદેશોનાં સર્વ મહાન ધનરૂપ ચાર વાણીઓ સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના અને જપ ચરિતાર્થ કર. એના સેવનમાં રત બનીને તારા દર્શન સમાગમ પ્રાપ્ત કરવામાં સફળ બનીએ. (૩)

સૂક્ત-૨

૮૭૨. સુતાસો મધુમત્તમાઃ સોમા ઇન્દ્રાય મન્દિનઃ ।

પવિત્રવન્તો અક્ષરં દેવાન્ ગચ્છન્તુ વો મદાઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૪૭

૮૭૩. ઇન્દુરિન્દ્રાય પવત ઇતિ દેવાસો અબ્રુવન્ ।

વાચસ્પતિર્મખસ્યતે વિશ્વસ્યેશાન ઓજસઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દુઃ-આનંદરસ પૂર્ણ પરમાત્મા ઇન્દ્રાય પવતે-ઉપાસક આત્માને માટે આનંદધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે ઇતિ દેવાસઃ-અબ્રુવન્-એમ વિદ્વાનો કહે છે વાચસ્પતિઃ-બ્રહ્માત્મા પરમાત્મા વિશ્વસ્ય-સંસારના ઓજસઃ-ઈશાનઃ-બળવાન અધિકારકર્તા સ્વામી મખસ્યતે-જ્યારે અધ્યાત્મયજ્ઞરૂપમાં સેવિત થાય છે, ત્યારે ઉપાસક આત્માને માટે આનંદધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે, એમ ઋષિઓ કહે છે. (૨)

320

ભાવાર્થ : અમે ‘ઇન્દુ’ બનીને ઇન્દ્રની તરફ નિરન્તર ચાલનાર યયાતિ થઈએ. અમે યજ્ઞમય જીવન બનાવીને સર્વના હિતમાં અમારું હિત સમજનાર ‘નાહુષ’ પોતાને અન્યોથી બાંધીને ચાલનાર થઈએ. (૨)

૮૭૪. સહસ્રધારઃ પવતે સમુદ્રો વાચમીહ્યયઃ ।

સૌમસ્પતી રયીણાં સર્વેન્દ્રસ્ય દિવેદિવે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વાચમીહ્યયઃ-સ્તુતિ વાણીઓને પ્રાપ્ત થનાર-સ્તુતિ વાણીઓનો સ્વીકાર કરનાર સહસ્રધારઃ સમુદ્રઃ-અનેક આનંદ ધારાઓ વાળા ઉભરાવાવાળા આનંદ સાગર પરમાત્મા રયીણાં પતિઃ-વિવિધ ઐશ્વર્યોના સ્વામી ઇન્દ્રસ્ય સર્વા-ઉપાસક આત્માના સાથી મિત્ર દિવે દિવે પવતૈ-પ્રત્યેક દિવસ વધીને ઉપાસક આત્માની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : સ્તુતિ વાણીઓનો સ્વીકાર કરનાર, અનેક આનંદ ધારાઓમાં પ્રાપ્ત થનાર, આનંદ સાગર પરમાત્મા વિવિધ ઐશ્વર્યોના સ્વામી, ઉપાસક આત્માના સાથી મિત્ર પ્રતિદિન-રોજેરોજ વધીને તેની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૮૭૫. પવિત્રં તે વિતતં બ્રહ્મણસ્પતે પ્રભુર્માત્રાણિ પર્યેષિ વિશ્વતઃ ।

અતપ્તતનૂર્ન તદામો અશ્નુતે શૃતાસ ઇદ્વહન્તઃ સં તદાશત ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા પદ્ય

૮૭૬. તપોષ્પવિત્રં વિતતં દિવસ્પદેઽર્ચન્તો અસ્ય તન્તવો વ્યસ્થિરન્ ।

અવન્ત્યસ્ય પવિતારમાશવો દિવઃ પૃષ્ઠમધિ રોહન્તિ તેજસા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તપોઃ-પવિત્રં વિતતમ્-કામ આદિને તથા દુષ્ટોને તપાવનાર પરમાત્માનું પવિત્ર તથા ઉપાસકને પવિત્ર કરનાર સ્વરૂપ સંસારમાં વ્યાપ્ત થયેલું છે અસ્ય તન્તવઃ-એનો પોતાની અંદર વિસ્તાર કરનાર અર્ચન્તઃ-એની અર્ચના સ્તુતિ કરનાર દિવસ્પદે-અમૃતધામ મોક્ષપદમાં વ્યસ્થિરન્-વિશેષ રૂપથી સ્થિર બની જાય છે-વિરાજમાન થઈ જાય છે. અસ્ય-આશવઃ-એની અંદર ઉપાસના દ્વારા સમગ્રરૂપથી શયન કરનારા ઉપાસકો પવિતારમ્-અવન્તિ-તે પવિત્રકર્તા પરમાત્માને ભેટે છે. પુનઃ તેજસા દિવઃ પૃષ્ઠમ્-અધિરોહન્તિ-અધ્યાત્મતેજથી અમૃતધામ મોક્ષના પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પદ પર અધિષ્ઠિત થઈ જાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : કામ આદિ દોષો અને દુષ્ટોના દાહક, ઉપાસકોના પવિત્રકારક પરમાત્માનું સ્વરૂપ સંસારમાં વિસ્તારથી વ્યાપી રહ્યું છે, પરંતુ તેનો પોતાની અંદર વિસ્તાર કરનારા મનનશીલ ઉપાસકો એની અર્ચના, સ્તુતિ કરતાં અમૃતધામ મોક્ષપદમાં વિશેષરૂપ વિરાજમાન થઈ જાય છે; તથા એની અંદર ઉપાસના દ્વારા સમગ્રરૂપથી શયન કરનારા ઉપાસકો પવિત્રકર્તા પરમાત્મા નું આલિંગન કરે છે-ભેટે છે. પુનઃ

૩૨૧

અધ્યાત્મતેજથી અમૃતધામ મોક્ષમાં પ્રાપ્તવ્ય પદ પર અધિષ્ઠિત થાય છે. (૨)

૮૭૭. અસ્તુચદુષસઃ પૃથ્નિરગ્રિયઃ ઉક્ષા મિમેતિ ભુવનેષુ વાજયુઃ ।
માયાવિનો મમિરે અસ્ય માયયા નૃચક્ષસઃ પિતરો ગર્ભમા દધુઃ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૮૬

ખંડ-૬

સૂક્ત-૧

૮૭૮. પ્ર મંહિષ્ટાય ગાયત ઋતાન્ને બૃહતે શુક્રશોચિષે । ઉપસ્તુતાસો અગ્નયે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૦૭

૮૭૯. આ વંસતે મઘવા વીરવદ્યશઃ સમિદ્ધો દ્યુમ્ન્યાહુતઃ ।
કુવિન્નો અસ્ય સુમતિર્ભવીયસ્યચ્છા વાજેભિરાગમત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મઘવા દ્યુમ્ની-આહુતઃ સમિદ્ધઃ-વિવિધ ધનવાન યશસ્વી-યશ આપનાર સ્વાત્મામાં ઉપાસના દ્વારા સમગ્ર રૂપથી ગૃહિત તથા પ્રકાશિત થયેલ પરમાત્મા વીરવત્-યશઃ-આવંસતે-આત્મબળ રૂપ યશ સમગ્ર રૂપથી આપે છે અસ્ય સુમતિઃ-એની કલ્યાણકારી મતિ-માન્યતા નઃ-અમારે માટે કુવિત્-બહુ-જ ભવીયસી-વધેલી છે અસ્ય વાજેભિઃ-અચ્છા-આગમત્-એનો જે અમૃત અન્નભોગ છે તેના દ્વારા તે સારી રીતે આવે-પ્રાપ્ત થાય. (૨)

ભાવાર્થ : વિવિધ ધનવાળા, પોતાની અંદર ધારણ કરેલાં, યશસ્વી પરમાત્મા આત્મબળયુક્ત યશને સમગ્ર રૂપથી પ્રદાન કરે છે. તેની કલ્યાણકારી મતિ-માન્યતા પણ અમારે માટે ખૂબજ વધેલી પ્રાપ્ત થાય છે. એ પોતાના અમૃતભોગોની સાથે પ્રાપ્ત થાય. (૨)

સૂક્ત-૨

૮૮૦. તં તે મદં ગૃણીમસિ વૃષણં પૃક્ષુ સાસહિમ્ ।
ઉ લોકકૃત્નુમદ્રિવો હરિશ્રિયમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૮૭

૩૨૨

૮૮૧. યેન જ્યોતીષ્યાયવે મનવે ચ વિવેદિથ ।

મન્દાનો અસ્ય બર્હિષો વિ રાજસિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યેન ચ-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! અને તું જે હર્ષપ્રદ સ્વરૂપથી મનવે-આયવે-મનનશીલ મનુષ્યને માટે જ્યોતીષિ વિવેદિથ-જ્ઞાન જ્યોતિઓને જણાવે છે મન્દાન:-સ્તુત કરવામાં આવતાં અસ્ય બર્હિષ:-વિરાજસિ-એ ઉપાસકનાં હૃદયાકાશમાં વિરાજમાન થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા તું જે તારા હર્ષપ્રદ સ્વરૂપથી મનનશીલ મનુષ્યને જ્ઞાન જ્યોતિઓ જણાવે છે, જે હર્ષપ્રદ સ્વરૂપનાં કારણે સ્તુતિપાત્ર બનેલ એ મનનશીલ ઉપાસકનાં હૃદયાવકાશમાં સ્થાન પામે છે, તે હર્ષપ્રદ સ્વરૂપ પ્રશંસનીય છે. (૨)

૮૮૨. તદદ્યા ચિત્ત ઉક્થિનોઽનુષ્ટુવન્તિ પૂર્વથા ।

વૃષપત્નીરપો જયા દિવેદિવે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અદ્ય ચિત્-આજે પણ પૂર્વથા-પૂર્વની માફક પૂર્વ-સનાતનકાળથી પરંપરાગત તે-ઉક્થિન:-અનુષ્ટુવન્તિ-તારા સ્તોતા નિરંતર સ્તુતિ કરે છે, તેથી તું હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! દિવે દિવે-પ્રતિદિન વૃષપત્ની:-મન છે પતિ-પાલક જેનું અપ:-કામનાઓને-પર જય-વિજય પ્રાપ્ત કરાવ. (૩)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! પૂર્વકાળની સમાન પરંપરાગત આજે પણ તારા સ્તુતિકર્તા ઉપાસકો તારી નિરંતર પ્રતિદિન સ્તુતિ કરતાં આવ્યા છે, તું ઉપાસકોનાં મનમાં રહેનારી કામનાઓને જીત-તેને અસત્ થી સત્ તરફ લઈ જા. (૩)

સૂક્ત-૩

૮૮૩. શ્રુધીં હવં તિરિષ્ચ્યાં ઇન્દ્ર યસ્ત્વા સપર્યતિ ।

સુવીર્યસ્ય ગોમતો રાયસ્પૂર્ધિ મહાં અસિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૪૬

૮૮૪. યસ્ત ઇન્દ્ર નવીયસીં ગિરં મન્દ્રામજીજનત્ ।

ચિકિત્વિન્મનસં ધિયં પ્રત્નામૃતસ્ય પિપ્પુષીમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તે-તારા માટે ય:-જે ઉપાસક નવીયસીં મન્દ્રાં ગિર્મ-અજીજનત્-અપૂર્વ પવિત્ર નમ્ર આનંદદાયક સ્તુતિ વાણીને પ્રસ્તુત કરે છે ચિકિત્વિન્મનસમ્-જ્ઞાન પ્રેરક મનથી યુક્ત પ્રત્નામ્-શાશ્વત-નિર્મળ ત્રણસ્ય પિપ્પુષીમ્-સત્યથી પૂર્ણ-સત્ય પ્રસારિકા ધિયમ્-બુદ્ધિને એના

માટે તું **અજીજન:-**ઉત્પન્ન કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્માને માટે જે ઉપાસક અપૂર્વ, પવિત્ર, હર્ષકારી-આનંદદાયક સ્તુતિ રજૂ કરે છે, તે ઉપાસકને માટે પરમાત્મા જ્ઞાનપ્રેરક મનથી યુક્ત શાશ્વત, સત્યપૂર્ણ બુદ્ધિ પ્રદાન કરે છે. (૨)

८८५. तमु^{१ २} ष्वाम^{३ २३} यं^३ गिर^{१ २ ३} इन्द्रमुक्थ्यानि^{१ २} वावृधुः^{३ २} ।

पुरुषस्यै नमः ॥ ३ ॥

પદાર્થ : તમ્-ઉ સ્તવામ્-અમે ઉપાસકો એ ઈષ્ટદેવની સ્તુતિ કરીએ છીએ યમ્-ઇન્દ્રં ગિરઃ-ઝલ્થ્યાનિ વાવ્યુઃ-જે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને સ્તુતિ પરક વાણીઓ વક્તવ્ય પ્રશસ્ત મંત્રવચન વધી-વધીને કથન કરે છે. અસ્ય-એના પુરુષિ પૌંસ્યા-અનેક પૌરુષકર્મો-સૃષ્ટિ રચના, ધારણ, જીવોનાં કર્મફળ પ્રદાન, મુમુક્ષુઓને મોક્ષપ્રદાન ઉપકાર કાર્યોને સિષ્ઠાસન્તઃ-ધારણ પાલન કરતાં ભજન બનામહે-કરીએ. (૩)

ભાવાર્થ : અમે ઉપાસકો તે ઇષ્ટદેવ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની સ્તુતિ કરીએ છીએ જેને સ્તુતિવાણીઓ અને પ્રશસ્ત વેદ વચન વધી-વધીને કથન કરે છે. એના અનેક પૌરુષકર્મો-સૃષ્ટિ રચના, ધારણ જીવોના કર્મફળ પ્રદાન, મુમુક્ષુઓને મોક્ષ પ્રદાન ઉપકાર કાર્યોને ધારણ પાલન કરતાં ભજન કરીએ. (૩)

॥ इति चतुर्थोऽध्यायः, द्वितीयप्रपाठकश्च समाप्तः ॥

વિજ્ઞપ્તિ : પાંચમા અધ્યાયથી પ્રમાણભાગ ભાષ્યકારે ટિપ્પણીમાં આપેલ છે. આ અનુવાદમાં તે સંસ્કૃત પ્રમાણભાગ પ્રથમથી લીધેલા નથી જેથી તે ટિપ્પણીનો સમાવેશ કરેલ નથી.

બીજું પાંચમા અધ્યાયથી ભાવાર્થનો સમાવેશ ભાષ્યકાર દ્વારા પદાર્થમાં જ કરવામાં આવેલ હોવાથી ફરી પુનરુક્ત ન કરતાં ભાવાર્થ જુદો આપેલ નથી.

★ ★ ★

૩૨૪

અથ ષષ્ઠઃ પ્રપાઠકઃ

દ્વિતીયોઽર્ધ

ખંડ-૮

૫૪૫. પુરોજિતી વૌ અન્ધસઃ સુતાય માદયિત્ત્વે ।

અપ શ્વાનં શ્નથિષ્ટન સઘાયો દીર્ઘજિહ્વયમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સઘાયઃ-હે ઉપાસક મિત્રો ! વઃ-તમે પુરોજિતી-પુરઃ-સંઘર્ષ સંગ્રામથી પૂર્વજ જિતીજય-અધિકાર જેનો છે તે પ્રથમથી સર્વ સ્વામી અન્ધસઃ-અધ્યાનીય શાન્ત પરમાત્માના માદયિત્ત્વે સુતાય-હર્ષજનક નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્કાર કરવા યોગ્યને માટે દીર્ઘજિહ્વયમ્-આયુ-જીવવું જ રસ-ભોગ જેનું લક્ષ્ય છે એવા શ્વાનમ્-કૂતરાં સમાનને અપશ્નથિષ્ટન-નષ્ટ કરો. (૧)

ભાવાર્થ : ઉપાસક જનો ! તમે પ્રથમથી જ સંગ્રામની અપેક્ષા કરતાં સર્વના સ્વામી, સર્વવશી, સમગ્ર રૂપથી ધ્યાન કરવા યોગ્ય પરમાત્માના આનંદકારી સાક્ષાત્કારને માટે તમારી અંદરથી જીવવા માત્રને ભોગ બનાવનાર કૂતરાંની માફક કામભાવનો નાશ કરો. (૧)

૫૪૬. અયં પૂષા રયિર્ભગઃ સોમઃ પુનાનો અર્ષતિ ।

પતિર્વિશ્વસ્ય ભૂમનો વ્યઘ્યદ્રોદસી ઉભે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અયં સોમઃ-એ શાન્ત પરમાત્મા ઉભે રોદસી વ્યઘ્યત્-દુલોક અને પૃથિવીલોકની ઉપર નીચેની સીમાઓને પ્રસિદ્ધ કરે છે વિશ્વસ્ય-ભૂમનઃ પતિઃ-તેમાં થનાર જગતનો સ્વામી છે; તથા પૂષા પોષક-પાલક રયિઃ-રયિમાન્-ધનવાન-ભોગરૂપ ધનદાતા ભગઃ-ભજનીય-આશ્રયસ્થાન પુનાનઃ-અર્ષસિ-આત્માને નિર્મળ બનાવતો આવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : એ શાન્ત પરમાત્મા વિશ્વના દુલોક અને પૃથિવીલોક રૂપ સીમાઓને પ્રસિદ્ધ કરે છે. તેમાં રહેનાર જગતનો સ્વામી છે; તથા સર્વનો પોષક, યથાયોગ્ય રક્ષક છે. તે મોક્ષધામનો દાતા છે, આશ્રયસ્થાન અને પવિત્રકર્તા છે. (૨)

૫૪૭. સુતાસૌ મધુમત્તમાઃ સોમા ઇન્દ્રાય મન્દિનઃ ।

પવિત્રવન્તો અક્ષરન્દેવાન્ગચ્છન્તુ વૌ મદાઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સુતાસઃ-નિષ્પાદિત-સાક્ષાત્ કરેલ મધુમત્તમાઃ-અત્યંત મધુર મન્દિનઃ-હર્ષપૂર્ણ સોમાસઃ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઇન્દ્રાય-ઉપાસક આત્માને માટે પવિત્રવન્તઃ-હૃદયસ્થ પ્રાણાપાન વાળો અક્ષરન્-

૩૨૫

આનંદ ધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે, એ રીતે **વ:-**તારો **મદા:-**હર્ષ પ્રવાહ **દેવાન્ ગચ્છન્તુ-ઈન્દ્રિયોને** પ્રાપ્ત થાય. (૩)

ભાવાર્થ : સાક્ષાત્ કરેલ, અત્યંત મધુર, હર્ષપૂર્ણ, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકના આત્મા માટે હૃદયસ્થ પ્રાણાપાનવાળો આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે. એ રીતે પરમાત્મન્ ! તારો હર્ષ પ્રવાહ ઈન્દ્રિયોને પણ પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે. (૩)

૫૪૮. સૌમાઃ પવન્તે ઇન્દ્રવોઽસ્મભ્યં ગાતુવિત્તમાઃ ।

મિત્રાઃ સ્વાના અરેપસઃ સ્વાધ્યઃ સ્વર્વિદઃ ॥૪॥

પદાર્થ : **ગાતુવિત્તમાઃ-**ગમન-જ્ઞાનને અત્યંત પ્રાપ્ત કરાવનાર **અરેપસઃ-**અનવદ્ય વચનવાળા યથાર્થ વક્તા **સ્વાધ્યઃ-**સારી રીતે સમગ્રરૂપથી ધ્યાન કરવા યોગ્ય **સ્વર્વિદઃ-**સુખ-મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત કરાવનાર **મિત્રઃ-**પ્રેરક સ્નેહી **ઇન્દ્રવઃ-**અધ્યાત્મરસપૂર્ણ **સૌમાઃ-**શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **અસ્મમ્યમ્-**અમારે માટે **પવન્તે-**આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : અત્યંત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર, અયુક્તવચન રહિત, યથાર્થવક્તા, સમ્યક્ સર્વથા ધ્યાન કરવા યોગ્ય, મોક્ષ સુખ પ્રાપ્તક, પ્રેરક, સ્નેહી, અધ્યાત્મરસ ભરેલ પરમાત્મા અમારે માટે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

૫૪૯. અંભી નો વાજસાતમં રયિમર્ષ શતસ્પૃહમ્ ।

ઇન્દો સહસ્રભર્ણસં તુવિદ્યુમ્નં વિભાસહમ્ ॥૫॥

પદાર્થ : **ઇન્દો-**હે અધ્યાત્મરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! તું **નઃ-**અમારા પ્રતિ **વાજસાતમમ્-**અત્યંત બળ સંભાજક, **શતસ્પૃહમ્-**અત્યંત સ્પૃહણીય, **સહસ્રભર્ણસમ્-**બહુજ ભરણકર્તા, **તુવિદ્યુમ્નમ્-**બહુજ યશસ્કર, **વિભાસહમ્-**મોટા-મહાન પ્રકાશને પ્રસહનકર્તા-અકિંચિત્ કરનાર, **રયિમ્-**મોક્ષૈશ્વર્યને **અભિ-અર્ષ-**પ્રેરિત કર. (૫)

ભાવાર્થ : હે અધ્યાત્મરસની વર્ષા કરનાર પરમાત્મન્ ! તું અમારી તરફ અત્યંત બળસંભાજક, બહુજ ભરણકર્તા, બહુજ યશસ્કર, અતિ પ્રકાશકને પણ સહન કરનાર-સ્વાધીન રાખનાર મોક્ષ ઐશ્વર્યને પ્રેરિત કર. (૫)

૫૫૦. અંભી નવન્તે અદ્રુહઃ પ્રિયમિન્દ્રસ્ય કામ્યમ્ ।

વત્સં ન પૂર્વં આયુનિ જાતં રિહન્તિ માતરઃ ॥૬॥

પદાર્થ : **માતરઃ-**માતાઓ **જાતં વત્સં ન-**જેમ ઉત્પન્ન પુત્રને **પૂર્વે-આયુનિ-**પ્રથમ આયુમાં-બાળપણમાં **રિહન્તિ-**ચૂમે છે અથવા સ્નેહ સ્વાગત કરે છે, તેમ **ઇન્દ્રસ્ય-**ઈન્દ્રિયોના સ્વામી આત્માને **પ્રિયં કામ્યમ્-**

૩૨૬

પ્રિય કમનીય સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને **અદ્રુહ:**-તેનાથી દ્રોહ ન કરનાર પરન્તુ સ્નેહ કરનારા ઉપાસકજનો **અભિનવન્ત-**તેની તરફ અભિગમન કરે છે આકર્ષિત થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ માતાઓ ઉત્પન્ન પુત્રને બાળપણમાં ચૂમે છે અથવા સ્નેહ સ્વાગત કરે છે, તેમજ આત્માને પ્રિય કમનીય પરમાત્માને સ્નેહ કરનારા ઉપાસકજનો તેની તરફ આકર્ષિત થાય છે, આલિંગન કરે છે-ભેટે છે. (૬)

૫૫૧. આ હર્યતાય ધૃષ્ણવે ધનુષ્ટન્વન્તિ પૌંસ્યમ્ ।

શુક્રા વિ ચન્ત્યસુરાય નિર્ણજે વિપામગ્રે મહીયુવઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : વિપામ્ અગ્રે-મેધાવી જનોની આગળ રહેનાર, શુક્રા:-શુદ્ધ નિષ્પાપ મહીયુવ:-મહાન મોહ પદવીને ચાહનાર મુમુક્ષુજન ધૃષ્ણવે-પાપભાવને દૂર કરનાર, હર્યતાય-કમનીય પરમાત્માને માટે-તેનો આનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે પૌંસ્યં ધનુ:-આતન્વન્તિ-પૌરુષ-બળયુક્ત અસુરાય નિર્ણજે-પ્રાણદાતા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લાવનાર શાન્ત પરમાત્માને માટે વિચિન્તિ-વિશેષ યાચના પ્રાર્થના કરીએ છીએ. (૭)

ભાવાર્થ : મોક્ષ પદવીના મુમુક્ષુ ઉપાસકજનોના પાપભાવોને ધર્ષિ = નષ્ટ અર્થાત્ દૂર કરનાર, કમનીય, શાન્ત પરમાત્માની પ્રાપ્તિને માટે-તેનો આનંદ રસ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રણવ-‘ઓરમ્’ નામક બળવાન બલિષ્ઠ ધનુષ્યને-ઓમ્ જપને સમગ્રરૂપથી અર્થભાવનની સાથે ખેંચે છે. પ્રાણપ્રદ નિજ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લાવનાર પરમાત્માને માટે વિશેષ પ્રાર્થના કરીએ છીએ. (૭)

૫૫૨. પરિ ત્યં હર્યતં હરિં બભ્રું પુનન્તિ વારેણ ।

યો દેવાન્વિશ્વાં ઇત્પરિ મદેન સહ ગચ્છતિ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ત્યં હર્યતં હરિં બભ્રુમ્-તે કમનીય દુઃખાપહરણકર્તા સુખાહરણકર્તા સોમ-શાંત પરમાત્માને વારેણ પુનન્તિ-વરણ કરવાના સાધન મનથી સંસ્કૃત કરે છે ય:-કે જે મદેન સહ-આપણા હર્ષ-આનંદની સાથે વિશ્વાન્ દેવાન્-સર્વ ઈન્દ્રિયોને ઇત્-જ પરિગચ્છતિ-પરિપ્રાપ્ત થાય છે. (૮)

ભાવાર્થ : ઉપાસકજન એ કામના યોગ્ય દુઃખાપહરણકર્તા સુખાહરણકર્તા શાંત સ્વરૂપ પરમાત્માને વરણ સાધન-મનથી સંસ્કૃત કરતાં-નિશ્ચય કરીને સ્વીકારે છે. જે સમસ્ત ઈન્દ્રિયોને આપણા આનંદથી પરિપ્રાપ્ત થાય છે. (૮)

૫૫૩. પ્ર સુન્વાનાયાન્ધસો મર્તો ન વષ્ટ તદ્વચઃ ।

અપ શ્વાનમરાધસં હતા મર્ખં ન ભૃગવઃ ॥ ૯ ॥

૩૨૭

પદાર્થ : **અન્ધસઃ**-આધ્યાનીય-આરાધનીય શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને **પ્રસુન્વાનાય**-પ્રસિદ્ધ કરવા-સાક્ષાત્ કરનાર મુમુક્ષુના **તદ્વચઃ**-પરમાત્મા વિષયક વચન **મર્ત્તઃ**-જે મનુષ્ય ન વષ્ટ-ચાહતો નથી પરંતુ નિંદક નાસ્તિક ભાવથી અનાદર કરે છે. **અરાધસં-શ્વાનમ્-અપહત**-તે રાધના-ઉપાસના ન કરનાર પણ કૃતદ્ધન અથવા કૂતરાની સમાન કામ ભાવને નષ્ટ કરે **મર્ચં ન ભૃગવઃ**-જ્ઞાનાગ્નિથી જાજલ્યમાન આત્મા જેના છે એવા જ્ઞાનીજનો **મર્ચ**-જ્ઞાન રહિત ગતિ કર્મને જેમ દૂર કરે છે-તેમ કરે. (૯)

ભાવાર્થ : આધ્યાનીય-આરાધનીય શાન્ત પરમાત્માનો સાક્ષાત્ કરનાર મુમુક્ષુ ઉપાસકોના પરમાત્મા સંબંધી ઉપદેશને જે સાંભળવા ઇચ્છતો નથી, પરંતુ વિરોધ કરે છે, તે એવા નાસ્તિક અને કામી અથવા કામભાવને કૂતરાની માફક દૂર કરી દે. જેમ જ્ઞાનીજનો જ્ઞાનહીન કર્મને પોતાનાથી દૂર કરી દે છે. (૯)

ખંડ-૯

૫૫૪. અભિ પ્રિયાણિ પવતે ચનોહિતો નામાનિ યદ્ધો અધિ યેષુ વર્ધતે ।

આ સૂર્યસ્ય બૃહતો બૃહન્નધિ રથં વિષ્વઞ્ચમરુહદ્ વિચક્ષણઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **ચનઃ-હિતઃ**-અન્નો-ભોજ્ય પદાર્થોમાં નિતાન્ત હિતકર અથવા નિતાન્ત હિતકર ભોગવવા યોગ્ય મધુર પદાર્થ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા આધ્યાત્મિક અન્ન છે **પ્રિયાણિ નામાનિ-અભિ પવતે**-જે પોતાના **ઓઝમ્, ભૂ** આદિ પ્રિય નામોને લક્ષ્ય કરીને ઉપાસકની તરફ આનંદધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. 'નામ પદાર્થના સ્વરૂપને નમાવતા-જણાવનાર થાય છે.' (નિરુક્ત) **યેષુ યદ્ધોઃ-અધિવર્ધતે**-જે નામોમાં મહાગુણવાળા પરમાત્મા ઉપાસના દ્વારા પ્રવૃદ્ધ થાય છે-સાક્ષાત્ થાય છે **બૃહન્ વિચક્ષણઃ**-વિશેષ સાક્ષાત્ કરનાર જીવન્મુક્ત મહાન ઉપાસક **બૃહતઃ સૂર્યસ્ય**-મહાન પ્રકાશમાન અને સરણીય પ્રાપ્તવ્ય પરમાત્મામાં **વિશ્વઞ્ચં રથમ્**-સર્વત્ર વિદ્યમાન આનંદરસધામમાં **આસહત્**-આરોહણ કરે છે-અધિષ્ઠિત થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : ઉપાસકના હિતકર સેવનીય સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા છે, તે આધ્યાત્મિક અન્ન હોવાથી નિતાન્તર હિતકર છે, ભૌતિક અન્ન તો હિતકર અને અહિતકર પણ હોય છે, પરંતુ આધ્યાત્મિક અન્ન-પરમાત્મા તો અમૃત છે. જે પોતાના સ્વરૂપને ઉપાસકની તરફ નમાવનાર-સાક્ષાત્ કરાવનાર **ઓઝમ્, ભૂ** વગેરે નામો દ્વારા ઉપાસકને આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થાય છે, જેના નામોમાં મહાગુણવાન પરમાત્માનું સ્વરૂપ રહેલ છે, તેના અનુસાર સાક્ષાત્ થાય છે. તે મહાન પ્રકાશમાન પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પરમાત્મા મહાન વિશેષ દ્રષ્ટા જીવન્મુક્ત દ્વારા યથાર્થ સાક્ષાત્ થાય છે, સર્વગત આનંદરસધામમાં રહેલ છે. (૧)

૫૫૫. અચોદસો નો ધન્વન્તિવન્દવઃ પ્ર સ્વાનાસૌ બૃહદ્ દેવેષુ હરયઃ ।

વિ ચિદશ્નાના ઇષયો અરાતયોઽર્યો નઃ સન્તુ સનિષન્તુ નૌ ધિયઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **હરયઃ-ઇન્દવઃ**-દુઃખહર્તા, સુખકર્તા આનંદરસ પૂર્ણ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **અચોદસઃ**-સ્વેચ્છાથી પ્રેરિત કૃપાળુ બનીને **સ્વાનાસઃ**-નિષ્પન્ન સાક્ષાત્ થઈને **નઃ**-અમને મુમુક્ષુઓને **બૃહદ્દેવેષુ**-

૩૨૮

મહાન દેવો-જીવન્મુક્તોમાં પ્ર ધન્વન્તુ-પહોંચાડે-જીવન્મુક્ત બનાવે ચિત્-પરન્તુ ન:-અમારા અજ્ઞાના:- ભોગનારા ઇષય:-એષણાઓ ઈચ્છાભાવ અગતય:-સુખ ન આપનાર પણ દુઃખ દેનાર અર્ય:-અરિ-શત્રુરૂપ વિસન્તુ-વિગત બની જાય-દૂર થઈ જાય ન:-અમને ધિય:-ધ્યાન પ્રજ્ઞાઓ સનિષન્તુ-સંભજતી રહે-સમ્યક્ નિરંતર પ્રાપ્ત થતી રહે. (૨)

ભાવાર્થ : દુઃખહર્તા, સુખકર્તા, આનંદરસ ભરેલ સ્વેચ્છાથી પ્રેરિત કૃપાળુ પરમાત્મા સાક્ષાત્ થઈને અમને મુમુક્ષુ ઉપાસકોને શ્રેષ્ઠ દેવો-જીવન્મુક્તોમાં પહોંચાડી દે-જીવન મુક્ત બનાવી દે, પરંતુ અમારા ભોગનારા એષણાઓ-દુઃખ આપનાર ઈચ્છાભાવ અને દુઃખ આપનાર શત્રુજન દૂર થઈ જાય; અને અમને ધ્યાન પ્રજ્ઞાઓ સદા ભજતી રહે, નિરંતર ચાલતી રહે. (૨)

૫૫૬. एष प्र कोशे मधुमाँ अचिक्रददिन्द्रस्य वज्रो वपुषो वपुष्टमः ।
अभ्यू इतस्य सुदुघा घृतश्चुतो वाश्रा अर्षन्ति पयसा च धेनवः ॥ ३ ॥

પદાર્થ : એષ:-એ મધુમાન્-મધુમાન્-મધુર શાંતસ્વરૂપ પરમાત્મા કોશે-હૃદયકોષમાં પ્ર-અચિક્રદત્-પ્રકૃષ્ટ કથન-આંતરિક પ્રવચન કરે છે ઇન્દ્રસ્ય-ઉપાસક આત્માને વજ્ર:-પાપથી છોડાવનાર ઓજ છે વપુષ:-વપુષ્ટમ:-બીજ વાવનાર ઉત્પાદક આત્માનું પ્રશસ્ત બીજ વાવનાર ઉત્પાદક છે. વ્રહ્માસ્ય-તે અમૃત સ્વરૂપ પરમાત્માની સુદુઘ:-સારી રીતે દોહન યોગ્ય ઘૃતશ્ચુત:-તેજ યુવવાવાળી આનંદધારાઓ અભિર્અર્ષન્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે પયસા ચ વાશ્રા:-ધેનવ:-જેમ દૂગણી ગાયો ભાંભરતી, શબ્દ કરતી દૂધ આપવાના કારણથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : એ મધુર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા હૃદયકોષમાં પ્રવચન કરતાં પ્રાપ્ત થાય છે, ઉપાસકને પાપથી બચાવનાર ઓજ અધ્યાત્મ બળપ્રદ અને પિતાનો પણ પિતા પરમ પિતા છે. એ અમૃત સ્વરૂપની સારી રીતે દોહવાવાળી અમૃતધારાઓ તેજને યુવાવીને પ્રાપ્ત થાય છે, જેમ દૂધ આપવાના કારણે ભાંભરતી ગાયો પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

૫૫૭. प्रो अयासीदिन्दुरिन्द्रस्य निष्कृतं सखा सख्युर्न प्र मिनाति सङ्गिरम् ।
मर्येइव युवतिभिः समर्षति सोमः कलशे शतयामना पथा ॥ ४ ॥

પદાર્થ : ઇન્દુ:-સોમ:-રસવાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા સખા-સમાન ખ્યાન-સમાનધર્મી મિત્ર ઇન્દ્રસ્ય સખ્યુ:-સમાનધર્મી મિત્ર ઉપાસક આત્માનાં નિષ્કૃતમ્-સંસ્કૃત-વાસના રહિત અન્તઃકરણને ડ-અવશ્ય પ્ર-અયાસીત્-પ્રાપ્ત થાય છે સંગિરં-ન પ્રમિનાતિ-સંગવાળા સ્થાન-હૃદયનો નાશ કરતો નથી. પરન્તુ કલશે-તે કલકલ શબ્દ શયનવાળા સ્થાનમાં શતયામના પથા સમર્ષતિ-અત્યંત ગતિક્રમવાળા માર્ગથી પ્રાપ્ત થાય છે મર્યે:-ઙ્ગવ યુવતિભિઃ-જેમ ગૃહસ્થજન સહયોગિની મહિલાથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : રસીલા-રસવાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા આત્માના સમાનધર્મી મિત્ર આત્માનાં શુદ્ધ અન્તઃકરણમાં અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. તે સંગવાળા સ્થાન હૃદયનો નાશ કરતો નથી, પરન્તુ તે કલકલ

શબ્દશયન સ્થાન હૃદયમાં અત્યંત ગતિક્રમવાળા માર્ગ-યોગાભ્યાસથી પ્રાપ્ત થાય છે; જેમ ગૃહસ્થજન સાથે રહેનારી મહિલાઓ-પત્ની, બેન, પુત્રીઓની સાથે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. (૪)

૫૫૮. ધર્તા દિવઃ પવતે કૃત્વ્યો રસો દક્ષો દેવાનામનુમાદ્યૌ નૃભિઃ ।

હરિઃ સૃજાનો અત્યો ન સત્ત્વભિર્વૃથા પાજાંસિ કૃણુષે નદીષ્વા ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હરિઃ-દુઃખહર્તા સુખદાતા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા દિવઃ-ધર્તા-અમૃતધામ મોક્ષના ધારક કૃત્વ્યઃ-ઉપાસના દ્વારા સાક્ષાત્ કર્તવ્ય રસઃ-ઉપાસકોના રસરૂપ દેવાનાં દક્ષઃ-મુમુક્ષુઓનો પ્રાણ છે. નૃભિઃ-જીવન્મુક્તો દ્વારા અનુમાદ્યઃ-અનુમોદનીય-અનુહર્ષિત કરવા યોગ્ય સત્ત્વભિઃ-સૃજાનઃ-આસ્તિકજનો દ્વારા હૃદયમાં સંસૃષ્ટ કરેલ-ઉપાસિત કરેલ અત્યઃ-નિ વૃથા પાજાંસિ-કૃણુષે-નિરંતર ગતિશીલ ઘોડાઓની સમાન સ્વભાવતઃ બળકારી કાર્ય સારી રીતે કરે છે. નદીષુ-આપવતે-સ્તુતિ શબ્દ કરનારી માનવ પ્રજાઓમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : દુઃખહર્તા, સુખદાતા, અમૃતધામના ધારક પરમાત્મા, ઉપાસના દ્વારા સાક્ષાત્કરણીય, રસરૂપ, પ્રાણસ્વરૂપ જીવન્મુક્તો દ્વારા અનુકર્ષણીય, આસ્તિકજનો દ્વારા હૃદયમાં સંસૃષ્ટ કરેલ, નિરંતર ગતિશીલ ઘોડાઓની સમાન સ્વાભાવિક બળકારી કાર્ય કરે છે, સ્તુતિ દ્વારા શબ્દ કરનારી માનવ પ્રજાઓમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

૫૫૯. વૃષા મતીનાં પવતે વિચક્ષણઃ સોમો અહ્નાં પ્રતરીતૌષસાં દિવઃ ।

પ્રાણા સિન્ધૂનાં કલશાં અચિક્રદદિન્દ્રસ્ય હાર્દ્યાવિશન્મનીષિભિઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : વિચક્ષણઃ સોમઃ-સર્વ દ્રષ્ટા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા મતીનાં વૃષા-અર્યના કરનારા ઉપાસકોનાં સુખવર્ષક અહ્નામ્-ઉષસાં દિવઃ-પ્રતરીતા-દિવસો સૂર્ય વેળાઓ સૂર્યોના પ્રવર્ધયિતા પ્રવર્તયિતા પવતે-પ્રાપ્ત થાય છે. સિન્ધૂનામ્-શરીરમાં સંયદમાન-વહેતી અથવા સ્રવણ કરતી અથવા સ્રવિત થતી શરીરને બાંધનારી નાડીઓના પ્રાણા-પ્રાણ પ્રકૃષ્ટ જીવનરસપ્રદાતા પરમાત્મા ઇન્દ્રસ્ય કલશાન્-અચિક્રદત્-આત્માના કલકલ શબ્દ શયન નાડી સંગમોની રચના માટે પ્રાપ્ત થાય છે. મનીષિભિઃ-બ્રહ્મજ્ઞાનીઓનાં હૃદિ-આવિશન્-હૃદયસ્થાનમાં આવિષ્ટ થઈ જાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : સર્વદ્રષ્ટા શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્મા સ્તુતિકર્તા ઉપાસકોના કામવર્ષક-કામના પૂરક છે. જીવનની પ્રભાત વેળાઓ, દિવસો, સૂર્યદર્શનને પ્રવૃદ્ધ કરનાર છે, શરીરમાં વૃદ્ધિકારક અને ચાલનારા શરીરને બાંધનારી પ્રાણનાડીઓના પ્રાણ સ્વરૂપ જીવનપ્રદ છે, આત્માને અધીન કલકલ શબ્દવાળા નાડી સંગમોને પ્રાપ્ત થયેલા મનસ્વી ઋષિઓનાં હૃદયમાં સદા સાક્ષાત્ રહે છે. (૬)

૫૬૦. ત્રિરસ્મૈ સપ્ત ધેનવો દુદુહિરે સત્યામાશિરં પરમે વ્યોમનિ ।
ચત્વાર્યન્યા ભુવનાનિ નિર્ણજે ચારૂણિ ચક્રે યદૃતૈરવર્ધત ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : પરમે વ્યોમન્-શ્રેષ્ઠ હૃદય અવકાશમાં પ્રાપ્ત થવાને માટે અસ્મૈ-એ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને માટે સપ્ત ધેનવઃ-સાત ગાયત્રી આદિ છંદોમયી વાણીઓ ત્રિઃ-સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના ત્રણેયમાં આવૃત થઈને સત્યામ્-આશિરમ્-સત્ય આશ્રયરૂપ ચિત્તિ-આત્મશક્તિને દુદુહિરે દોહે છે-સમર્પિત કરે છે. ચત્વારિ-ચારૂણિ-અન્યા ભુવનાનિ-ચાર જ્ઞાનનાં સાધન-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર સુંદર જ્ઞાન સાધન અનનીય માનવ જીવનના ઉપયોગી ઈચ્છાદિ ભાવનાપૂર્ણ અન્તઃકરણને નિર્ણજે-શુદ્ધ કરવા-નિર્દોષ-ગુણયુક્ત કરવાને માટે ચક્રે-બનાવે છે યત્-જે ત્રજ્ઞૈઃ અવર્ધત-એ રીતે સદાયરણથી વધારે છે-સાક્ષાત્ થાય છે. (૭)

ભાવાર્થ : સત્ત્વગુણપૂર્ણ હૃદયાવકાશમાં પ્રાપ્તિને શાંત સ્વરૂપ પરમાત્માને માટે સાત ગાયત્રી આદિ છંદોમય વાણીઓ, સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના ક્રમોમાં આવેલી ચિત્તિ શક્તિ-આત્માને સમર્પિત કરે છે; તથા ઈચ્છાદિ ભાવના પૂર્ણ અન્તઃકરણને શુદ્ધ કરે છે-ઉપાસકની અંદર સાક્ષાત્ થાય છે. (૭)

૫૬૧. ઇન્દ્રાય સોમ સુષુતઃ પરિ સ્ત્રવાપામીવા ભવતુ રક્ષસા સહ ।
મા તે રસસ્ય મત્સત દ્વયાવિનો દ્રવિણસ્વન્ત ઇહ સન્ત્વિન્દવઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ! તું ઇન્દ્રાય-આત્માને માટે સુષુતઃ-સારી રીતે નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્ બનીને પરિસ્ત્રવ-આનંદરૂપમાં સ્રવિત થા રક્ષસા સહ-અમીવા-અપભવતુ-મોહ, શોક, માનવદોષને સહિત રોગી કરનાર કામવાસના આદિ માનસ રોગ દૂર થાય તે રસસ્ય-તારા અધ્યાત્મરસના અંશના દ્વયાવિનઃ-બે વૃત્તિવાળાઓ અંદર જુદું અને બહાર જુદું એવા બે રૂપોવાળા કપટીજન મા મત્સત-આનંદ લઈ શકતા નથી, તેથી દ્વિધા ન રાખીએ-માયાવી, કપટી ન બનીએ ઇહ-ઇન્દવઃ-દ્રવિણસ્વન્તઃ સન્તુ-આ જીવનમાં રસવાન પરમાત્મા અધ્યાત્મબળવાળા અધ્યાત્મબળપ્રદ બને.

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ! તું ઉપાસક આત્માને માટે સાક્ષાત્ થઈને આનંદ રૂપમાં સ્રવિત થા, મોહ, શોક આદિ માનસદોષની સાથે રોગી બનાવનાર કામવાસના આદિ માનસરોગ દૂર થાય, તારા અધ્યાત્મરસના અંશ પણ અંદર જુદું, બહાર જુદું એવી દ્વિધાવૃત્તિવાળા માયાવી કપટીજન આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, તેથી અમે કપટ-છળ રહિત બનીને નિરંતર સાક્ષાત્ કરીએ. (૮)

૫૬૨. અસાવિ સોમો અરુષો વૃષા હરી રાજેવ દસ્મો અભિ ગા અચિક્રદત્ ।
પુનાનો વારમત્યેષ્યવ્યયં શ્યેનો ન યોનિં ઘૃતવન્તમાસદત્ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : સોમઃ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અસ્મઃ-આરોચમાન-પ્રકાશમાન રૂપમાં અસાવિ-સાક્ષાત્ થયેલ વૃષા હરિઃ-કામનાવર્ષક, દુઃખહર્તા, સુખદાતા રાજા-ઇવ-દસ્મઃ-રાજાની સમાન દર્શનીય ગાઃ-અભિ-

અચિક્રદત્-સ્તુતિઓને લક્ષ્ય કરીને-સ્તુતિઓ અનુસાર પ્રવચન કરે છે **પુનાન:-**અવ્યયં વારમ્-અત્યેષિ-સ્તુતિઓ દ્વારા પ્રેરિત થયેલ આત્માનાં રક્ષણરૂપ આવરક શરીરને પાર કરીને-ટપીને અંદર આત્મામાં પ્રાપ્ત થાય છે **શ્યેન:-**ન ઘૃતવન્તં યોનિમ્-આસદત્-પ્રશંસનીય ગતિવાળા બાજ-બાજ પક્ષીની સમાન તેજોયુક્ત-આત્માવાળા-આત્મગૃહ હૃદયને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. (૯)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પ્રકાશમાન, કામનાઓની વર્ષા કરનાર, દુઃખહર્તા, સુખદાતાના રૂપમાં સાક્ષાત્ થાય છે, રાજાની સમાન દર્શનીય છે, સ્તુતિઓની અનુસાર પ્રવચન કરે છે, સ્તુતિઓ દ્વારા પ્રેરિત થઈને શરીર આવરકને પાર કરીને અંદર આત્મામાં પ્રાપ્ત થાય છે, આ રીતે પ્રશંસનીય ગતિવાળા બાજ પક્ષીની સમાન આત્માથી યુક્ત હૃદય પ્રદેશમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૯)

૫૬૩. પ્ર દેવમચ્છા મધુમન્ત ઇન્દવોઽસિષ્યદન્ત ગાવ આ ન ધેનવઃ ।

બર્હિષદો વચનાવન્ત ઋધભિઃ પરિસ્તુતમુસ્ત્રિયા નિર્ણિજં ધિરે ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : **મધુમન્તઃ** ઇન્દવઃ-મધુર રસયુક્ત, આનંદસ્વરૂપ પરમાત્મા **દેવમ્-અચ્છા-**ઈન્દ્રિય દેવોના અધિરાજ ઈન્દ્ર-આત્માને લક્ષ્ય કરીને અથવા મનને લક્ષ્ય કરીને **પ્ર-આ-અસિષ્યદન્તઃ-**પ્રકૃષ્ટ અને સમગ્ર પૂર્ણ રૂપથી સ્તવિત થાય છે **ધેનવઃ-ગાવઃ-**ન-દુઝણી ગાયોની સમાન, જેમ ગાયો વાછરડાઓને લક્ષ્ય કરીને દૂધ રૂપ સ્વરસ સ્તવિત કરે છે અને જ્યારે **બર્હિષદઃ-વચનવન્તઃ-**હૃદયાવકાશમાં પ્રાપ્ત થઈને પ્રવચન કરતા રહે છે, ત્યારે **ઋષિભિઃ-**ગાયો જેમ દુગ્ધાધાર સ્થળોથી તથા **પરિસ્તુતં નિર્ણિજં ધિરે-**ધારા રૂપમાં સ્તવિત શુદ્ધ દૂધને ધારણ કરે છે, તે પણ એમ શુદ્ધ આનંદરસને ધારણ કરે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : મધુર રસયુક્ત, આનંદસ્વરૂપ પરમાત્મા મન અથવા આત્માને લક્ષ્ય કરીને પ્રબળ અને સમગ્ર પૂર્ણરૂપથી સ્તવિત થાય છે, હૃદયાવકાશમાં બિરાજમાન થઈને, પ્રવચન પ્રપૂર્ણ બનીને પ્રવચનામૃત પ્રદાન કરે છે. દુઝણી ગાયોની સમાન, જેમ ગાયોની ગમાણ-ગોશાળામાં વાછરડાઓ પ્રત્યે નિર્મળ દૂધને આંચળોથી ગાયો સ્તવિત કરે છે. (૧૦)

૫૬૪. અઙ્ગતે વ્યઙ્ગતે સમઙ્ગતે ક્રતું રિહન્તિ મધ્વાભ્યઙ્ગતે ।

સિન્ધોરુચ્છ્વાસે પતયન્તમુક્ષણં હિરણ્યપાવાઃ પશુમપ્સુ ગૃભ્ણતે ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : **હિરણ્યપાવાઃ-**આત્મભાવથી પહોંચવા પ્રાપ્ત કરનાર ઉપાસકજન **ક્રતુમ્-**પ્રશસ્ત કર્મ પ્રજ્ઞાન વાળા તથા પ્રશસ્ત યજ્ઞ-અધ્યાત્મયજ્ઞના આધાર સોમ-શાન્ત પરમાત્માને **અઙ્ગતે-**મનમાં નિશ્ચિત કરે છે **વ્યઙ્ગતે-**નિદિધ્યાસિત કરે છે **સમઙ્ગતે-**સાક્ષાત્ કરે છે **મધ્વા-અભ્યઙ્ગતે-**આત્મસમર્પણથી અભિમુખ કરે છે **સિન્ધો-**સ્પંદનશીલ પ્રાણવાન હૃદયના **રુચ્છ્વાસે-**ઉચ્છ્વાસ સ્થાન-અવકાશમાં **પતન્તમ્-**પ્રાપ્ત થઈને **ઉક્ષણમ્-**અમૃતરસ સિંચનાર, **પશુમ્-**સર્વદેષ્ટા પરમાત્માને **અપ્સુ ગૃભ્ણતે-**શ્રદ્ધા ભાવોમાં ગ્રહણ કરે છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : આત્મભાવમાં પહોંચનાર ઉપાસકજન પ્રશસ્તકર્મ, પ્રજ્ઞાનના ભંડાર અને અધ્યાત્મયજ્ઞના

આધાર શાન્ત પરમાત્માનું મનન, નિદિધ્યાસન અને સાક્ષાત્કાર કરે છે; તથા આત્મસમર્પણથી તેને પોતાની તરફ આકર્ષિત કરે છે. પોતાના આત્માથી સમ્પૂર્ણ કરીને તેનો અમૃતરસ લે છે. હૃદયને (સિંચનારને) આત્મભાવોથી શ્રદ્ધા કરે છે. (૧૧)

૫૬૫. પવિત્રં તે વિતતં બ્રહ્મણસ્પતે પ્રભુર્ગાત્રાણિ પર્યેષિ વિશ્વતઃ ।

અતપ્તતનૂર્ન તદામો અશ્નુતે શૃતાસ ઇદ્ વહન્તઃ સં તદાશત ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : બ્રહ્મણસ્પતે-હે અમૃત આનંદના સ્વામિન્ ! પરમાત્મન્ ! તે-તારો પવિત્રમ્-પવિત્ર કરનારો આનંદરસ વિતતમ્-ઉપાસકની અંદર વ્યાપી રહ્યો છે પ્રભુઃ-પ્રભાવકારી બનીને ગાત્રાણિ સર્વતઃ પર્યેષિ-ઉપાસકના અંગોમાં સર્વત્ર પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે. અતપ્તતનૂઃ-અસંયત દેહવાળા આમઃ-કાયો-માનસરોગી તત્-ન-અશ્નુતે-તે અમૃત આનંદરસને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી શ્રુતાસઃ-ઇદ્-વહન્તઃ-પાકો-સંયમીજન જ વહન કરતાં તત્ સમાશત-તેને સારી રીતે ભોગવે છે. (૧૨)

ભાવાર્થ : હે અમૃતાનંદ રસના સ્વામી પરમાત્મદેવ ! તારો પવિત્ર-નિર્દોષ કરનાર અમૃતાનંદરસ ઉપાસકની અંદર વ્યાપે છે, એ રીતે તું પ્રભાવકારી બનીને ઉપાસકની અંદર મન આદિ અંગોમાં પરિપ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે, અસંયમી માનસરોગી કાયો મનુષ્ય તારા અમૃતાનંદરસને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, પરંતુ પાકો સંયમીજન જ વહન કરતાં તેને સારી રીતે ભોગવી શકે છે. (૧૨)

ખંડ-૧૦

૫૬૬. ઇન્દ્રમચ્છ સુતા ઇમે વૃષણં યન્તુ હરયઃ ।

શ્રુષ્ટે જાતાસ ઇન્દવઃ સ્વર્વિદઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇમે-એ સુતાઃ-નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્ થયેલ હરયઃ-દુઃખહર્તા સુખદાતા શ્રુષ્ટે જાતાસઃ-સ્વર્વિદઃ-ઇન્દવઃ-આશુ-શીઘ્ર વ્યાપ્તિને માટે આર્દ્રરસ ભરેલ મોક્ષાનુભવ કરાવનાર રસવાન સોમ પરમાત્મા વૃષણમ્-ઇન્દ્રમ્-અચ્છ યન્તુ-સ્તુતિવર્ષક આત્માની તરફ પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : એ સાક્ષાત્ થયેલ દુઃખહર્તા, સુખદાતા, મોક્ષનો અનુભવ કરાવનાર, રસવાન પરમાત્મા સ્તુતિ વર્ષાવનાર ઉપાસક આત્માની તરફ સારી રીતે શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

૫૬૭. પ્ર ધન્વા સોમ જાગૃવિરિન્દ્રાયેન્દૌ પરિ સ્ત્રવ ।

દ્યુમન્તં શુષ્મમા ભર સ્વર્વિદમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો સોમ-હે રસવાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું પ્રધન્વ-પ્રાપ્ત થા જાગૃવિઃ-જગાડનાર-ચેતન કરનાર-બુદ્ધિનો વિકાસ કરાવનાર છે. ઇન્દાય-આત્માને માટે પરિસ્ત્રવ-અમૃતરૂપમાં પરિ સ્ત્રવિત

થા **સ્વર્વિદમ્**-મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર **દ્યુમન્તમ્**-તેજસ્વી **શુષ્મમ્**-આશ્ર-બળને અમારી અંદર ભરી દે. (૨)

ભાવાર્થ : હે આનંદરસ ભરેલ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તું પ્રાપ્ત થા તથા ચેતન કરનાર ઉપાસક આત્માને માટે અમૃતરૂપમાં સ્રવિત થા. મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર તેજસ્વી બળને અમારી અંદર પૂર્ણરૂપથી ભરી દે. (૨)

૫૬૮. સઘાય આ નિ ષીદત પુનાનાય પ્ર ગાયત ।

શિશું ન યજ્ઞૈઃ પરિ ભૂષત શ્રિયે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **સઘાય**:-હે સમાનનામ-સમાનધર્મી ઉપાસકજનો ! **આનિષીદત**-સમગ્ર રૂપથી સુખાસન પર બેસો **પુનાનાય**-જીવનને પવિત્ર-શુદ્ધ કરનાર સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને માટે **પ્રગાયત**-પ્રકૃષ્ટ ગાન-સ્તવન કરો **શ્રિયે** પોતાના કલ્યાણને માટે **શિશું ન યજ્ઞૈઃ પરિભૂષત**-પ્રશંસનીય-સુશોભિત બાળકની સમાન સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને અધ્યાત્મયજ્ઞો-સંગતિકરણોથી સર્વ તરફ ભૂષિત સન્માનિત કરો. (૩)

ભાવાર્થ : હે સમાનધર્મી ઉપાસકજનો ! સમગ્ર રૂપથી સુખાસન પર બેસો. તે પવિત્ર કરનાર પરમાત્માને માટે પોતાના કલ્યાણને માટે શ્રેષ્ઠ સ્તવન કરો. પ્રશંસનીય બાળકની સમાન સંગતિકરણોથી પરિભૂષિત-સુશોભિત કરો-સન્માનિત કરો. (૬)

૫૬૯. તં વઃ સઘાયો મદાય પુનાનમભિ ગાયત ।

શિશું ન હવ્યૈઃ સ્વદયન્ત ગૂર્તિભિઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **સઘાય**:-હે સમાનનામ સમાનધર્મી ઉપાસકો ! **વઃ-મદાય**-તમારા-પોતાના હર્ષ-આનંદને માટે **તં પુનાનમ્**-તે નિર્મળ કરનારને અભિગાયત-લક્ષ્ય કરીને ગાયો **શિશું ન હવ્યૈઃ સ્વદયન્ત**-જેમ બાળકને આહારના ભોજનનો સ્વાદ ચખાડો છો, તેમ **ગૂર્તિભિઃ**-અર્યનાઓથી-સ્તુતિઓથી અર્ચિત કરો-સ્વાદ ચખાડો. (૪)

ભાવાર્થ : હે સમાનધર્મી ઉપાસકજનો ! પોતાના આનંદની પ્રાપ્તિને માટે તે પવિત્ર કરનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માના ગુણગાન ગાયો અને તેને સ્તુતિઓ દ્વારા અર્ચિત કરો. જેમ અનેક ભોજન પદાર્થોથી બાળકને સ્વાદ ચખાડો છો, તેમ તે પરમાત્માને પોતાની તરફ આકર્ષિત કરો. (૪)

૫૭૦. પ્રાણા શિશુર્મહીનાં હિન્વન્નૃતસ્ય દીધિતિમ્ ।

વિશ્વા પરિ પ્રિયા ભુવદધ દ્વિતા ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : મહીનાં શિશુઃ પ્રાણા-સ્તુતિઓના પ્રશંસનીય અથવા બાળક સમાન પ્રાણરૂપ સોમ ગ્રહસ્ય દીર્ઘિતિં હિન્વાનઃ-અમૃત-મોક્ષની દીપ્ત ચમકને પ્રેરિત કરવાને માટે વિશ્વા પ્રિયા-અધ દ્વિતા-સર્વ પ્રિય સમાન ધર્મી ચેતન અધ-અનન્તર અપ્રિય-અસમાન ધર્મી જડ એ પ્રકારે બે વિભાગોને અથવા સર્વ પ્રિય-સુખો અને અપ્રિય-દુઃખોને પરિભુવત્-અધિકૃત કરે છે.-વ્યાપ્ત કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : સ્તુતિઓ દ્વારા પ્રશંસનીય શિશુ સમાન સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માએ અમૃતરૂપ મોક્ષની જ્યોતિની ઝળક-ચમકને પ્રેરિત કરવા માટે સર્વ ચેતનો અને જડોને કર્મફળ રૂપ સુખો અને દુઃખો પર અધિકાર રાખેલ છે. તેથી તેની સ્તુતિ કરવી જોઈએ. (૫)

૫૭૧. પવસ્વ દેવવીતયે ઇન્દો ધારાભિરોજસા ।

આ કલશં મધુમાન્ત્સોમ નઃ સદઃ ॥૬॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આનંદ રસયુક્ત સોમ-શાન્ત પરમાત્માનું ! તું ઓજસા-વેગ બળની સાથે ધારાભિઃ-આનંદધારાઓથી દેવવીતયે-મુમુક્ષુના આત્મપાનને માટે પવસ્વ-તે ચલ મધુમાન્-મધુરતાવાળો તું નઃ-અમારા કલશમ્-આસદઃ-કલકલ શબ્દના શયનસ્થાન હૃદયમાં બિરાજમાન થા. (૬)

ભાવાર્થ : હે આનંદરસવાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માનું ! તું વેગની સાથે, તારી આનંદધારાઓ દ્વારા મુમુક્ષુજનોના અમરપાનને માટે પ્રવાહિત થાય છે. તું મધુરરૂપ અમારા હૃદયગૃહમાં પ્રાપ્ત થતો રહે. (૬)

૫૭૨. સોમઃ પુનાન ઋર્મિણાવ્યં વારં વિ ધાવતિ ।

અગ્રે વાચઃ પવમાનઃ કનિક્રદત્ ॥૭॥

પદાર્થ : પુનાનઃ સોમઃ-અધ્યેષ્યમાણ-મનન નિદિધ્યાસનમાં આવેલ શાંત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઋર્મિણા-વિભુગતિ તરંગથી અવ્યં વારમ્-રક્ષણીય અને વરણ કરવા-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય આત્માને વિ ધાવતિ-વિશેષ રૂપે સાક્ષાત્-પ્રાપ્ત થાય છે વાચા-અગ્રે-સ્તુતિની આગળ-આગળ સ્તુતિની સાથે પવમાનઃ કનિક્રદત્-આનંદધારામાં આવતો પરમાત્મા અત્યન્ત સંવાદ કરે છે. (૭)

ભાવાર્થ : આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર શાંત સ્વરૂપ પરમાત્મા મનન, નિદિધ્યાસનમાં આવતાં સ્તુતિની સાથે જ વિભુગતિ તરંગથી વિશેષ રૂપથી સંવાદ કરતો આપણું રક્ષણીય સ્થળ આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. (૭)

૫૭૩. પ્ર પુનાનાય વેધસે સોમાય વચ ઉચ્યતે ।

ભૂતિં ન ભરા મતિભિર્જુજોષતે ॥૮॥

પદાર્થ : પુનાનાય-અધ્યેષ્યમાણ-વિવેચનમાં આવીને, વેધસે-વિધાતા વચ ઉચ્યતે-સ્તુતિ કરવામાં આવે છે. મતિભિઃ-સ્તુતિઓ દ્વારા પ્રજુજોષતે સોમાય-અત્યંત પરિતૃપ્ત કરતાં ઉપાસકને માટે ભૂતિં ન

ભર-સ્તુતિઓના બદલામાં ભૂતિરૂપ-અધ્યાત્મ પુષ્ટિને જીવનમાં ભરી દે. (૮)

ભાવાર્થ : મનન-ચિંતન કરતાં વિધાતા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને માટે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે, તે સ્તુતિઓના બદલામાં અધ્યાત્મ પુષ્ટિ જીવનમાં ભરી દે. (૮)

૫૭૪. ગૌમન્ન ઇન્દૌ અશ્વવત્ સુતઃ સુદક્ષ ધનિવ ।

શુચિં ચ વર્ણમધિ ગોષુ ધારય ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : સુદક્ષ-ઇન્દો-હે શોભનબળ વાળા, આનંદ રસ ભરેલ પરમાત્મન્ ! તું સુતઃ-સાક્ષાત્ થઈને ન:-અમારી તરફ ગોમત્-પોતાના જ્ઞાનવાળા-જ્ઞાન સ્વરૂપને અશ્વવત્-વ્યાપનવાળા-વ્યાપન ધર્મને ધનિવ-પ્રેરિત કર તથા ગોષુ-સ્તુતિઓમાં શુચિં વર્ણમ્-પ્રકાશમાન વરણીય આનંદરૂપને ધારય-ધારણ કરાવ (૯)

ભાવાર્થ : પ્રશસ્ત બળવાન આનંદરસ પૂર્ણ પરમાત્મન્ ! તું સાક્ષાત્ થઈને જ્ઞાન સ્વરૂપ અને વ્યાપન ધર્મને અમારી તરફ પ્રેરિત કર; તથા અમારી સ્તુતિઓમાં તારા પ્રકાશમાન વરણીય આનંદને પણ વરરૂપમાં ધારણ કરાવ, અમારી સ્તુતિઓ ખાલી ન જાય-ખાલી જતી નથી, પરંતુ આનંદવર લઈને અવશ્ય આવે છે. (૯)

૫૭૫. અસ્મભ્યં ત્વા વસુવિદમભિ વાણીરનૂષત ।

ગોભિષ્ઠે વર્ણમભિ વાસયામસિ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : અસ્મભ્યમ્-અમારા માટે ત્વા વસુવિદમ્-તુજ અધ્યાત્મધન પ્રાપ્ત કરાવનાર પરમાત્માની વાણી:-અનૂષત-વાણીઓ સ્તુતિ કરે છે-પ્રશંસિત કરે છે ગોભિઃ-તે વર્ણમ્-વાણીઓ-સ્તુતિઓ દ્વારા તારા વરણીય સ્વરૂપને અભિવાસયામસિ-અમે આચ્છાદિત કરીએ છીએ-અપનાવીએ છીએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તુજ અધ્યાત્મધનને પ્રાપ્ત કરાવનારી અમારી વાણીઓ સ્તુતિ કરે છે-પ્રશંસિત કરે છે. અમે પણ તારા વરણીય સ્વરૂપ-આનંદરૂપને સ્તુતિઓ દ્વારા આચ્છાદિત કરીએ છીએ-અપનાવીએ છીએ. (૧૦)

૫૭૬. પવતે હર્યતો હરિરતિ હ્રાંસિ રંહ્યા ।

અભ્યર્ષ સ્તોતૃભ્યો વીરવદ્યશઃ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હર્યતઃ-હરિઃ-કમનીય-સુંદર દુઃખહર્તા સુખદાતા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા રંહ્યા-વેગરૂપ ગતિથી હ્રાંસિ-કુટિલવૃત્તો-પાપભાવો અતિ-પવતે અતિકાન્ત કરે છે-બહાર કાઢે છે સ્તોતૃભ્યઃ-ઉપાસકને માટે વીરવત્-યશઃ-અમ્યર્ષ-સ્વઆત્મ વીર્યવાન યશને પ્રેરિત કર.

ભાવાર્થ : કમનીય-સુંદર-પ્રિય, દુઃખનાશક, સુખપ્રદાતા, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા તીવ્રગતિથી કુટિલ વૃત્તો-પાપ સંકલ્પોને દૂર કરે છે; અને ઉપાસકોને માટે વીર્યવાન યશને પ્રેરિત કરે છે. (૧૧)

336

૫૭૭. પરિ કોશં મધુશ્ચુતં સોમઃ પુનાનો અર્ષતિ ।
અભિ વાણીર્ઋષીણાં સમા નૂષત ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પુનાન:-અધ્યધ્માણ-મનન, નિદિધ્યાસનમાં આવતા મધુશ્ચુતં કોશમ્-બ્રહ્માનંદરૂપ મધનું ક્ષરણસ્થાન હૃદય કોષને પરિ-અર્ષતિ-પરિપ્રાપ્ત થાય છે, જેને ઋષીણાં સપ્ત વાણી:- મંત્ર દેષ્ટિઓના સાત ગાયત્રી છંદોથી યુક્ત વાણીઓ અભિ-અનૂષત-પ્રશંસિત કરે છે. (૧૨)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા મનન, નિદિધ્યાસનમાં આવીને બ્રહ્માનંદરસનાં સ્વણ સ્થાન હૃદયકોષમાં પ્રાપ્ત થાય છે, જેને મંત્ર દેષ્ટિઓના ગાયત્રી આદિ સાત છંદોથી યુક્ત વાણીઓ પ્રશંસિત કરે છે. (૧૨)

ખંડ-૧૧

૫૭૮. પવસ્વ મધુમત્તમં ઇન્દ્રાય સોમ ક્રતુવિત્તમો મદઃ ।
મહિ દ્યુક્ષતમો મદઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મધુમત્તમઃ-અત્યંત મધુરતાયુક્ત થઈને ક્રતુવિત્તમઃ-અત્યંત કર્મજ્ઞાતા મદઃ-હર્ષાવનાર મહિ-મહાન્ દ્યુક્ષતમઃ-અત્યંત પ્રકાશમાન સ્થાનવાળા મદઃ-આનંદમય બનીને ઇન્દ્રાય-ઉપાસક આત્માને માટે પવસ્વ-મનન, નિદિધ્યાસનમાં આવ. (૧)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ઉપાસક આત્માને માટે અત્યંત મધુરતાવાળા, અત્યંત કર્મજ્ઞાતા, હર્ષાવનાર-આનંદદાયક, અત્યંત પ્રકાશ સ્થાનવાળા, મહાન્, આનંદપ્રદ બનીને નિદિધ્યાસનમાં આવ-સાક્ષાત્ થઈ જા. (૧)

૫૭૯. અભિ દ્યુમ્નં બૃહદ્દયશ ઇષસ્પતે દિદીહિ દેવ દેવયુમ્ ।
વિ કોશં મધ્યમં યુવ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇષસ્પતે દેવ-હે ઈચ્છા કામનાના પાલક-કામનાપૂરક શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મ દેવ ! તું બૃહદ્-દ્યુમ્નં યશઃ-ઊંચા-શ્રેષ્ઠ-નાશરહિત ધનને તથા શ્રેષ્ઠ-નાશરહિત અન્ન-અમૃત અન્ન મોક્ષભોગને દેવયુવમ્-અભિ-તુજ દેવની તરફ ગતિ કરનાર તરફ દિદીહિ-ઉપહાર આપી દે-પ્રસાદ રૂપમાં આપી દે મધ્યમં કોશમ્-અંદરના કોષ અર્થાત્ શરીર અને આત્માની મધ્યમાં રહેલ અન્તઃકરણ અર્થાત્ મનને વિયુવ-વિકસિત કર-ખોલી દે. (૧૨)

ભાવાર્થ : હે કામના પૂરક પરમાત્મન્ ! તારા તરફ ગતિ કરનારને પ્રત્યે તું નાશરહિત ધન-મોક્ષેશ્વર્ય અને અમૃતભોગ મોક્ષાનંદ પ્રદાન કરે છે તથા તેના મનને વિકસિત કરી દે છે. (૨)

૫૮૦. આ સોતા પરિ ષિજ્વતાશ્વં ન સ્તોમમપ્તુરં રજસ્તુરમ્ ।

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
વનપ્રક્ષમુદપ્રુતમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સ્તોમમ્-સ્તુતિયોગ્ય-ઉપાસનીય અપ્તુરમ્-પ્રાણને પ્રેરિત કરનાર રજસ્તુરમ્-જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રેરક વનપ્રક્ષમ્-વનનીય મોક્ષનો સંપર્ક કરાવનાર, ઉદપ્રુતમ્-આર્દ્ર આનંદરસના પ્રેરક અશ્વમ્-વ્યાપક, ન-વર્તમાન પરમાત્માને આસોત-હૃદયમાં પ્રકાશિત કરો પરિષિન્નત-આત્મામાં શ્રદ્ધાથી ધારણ કરો. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસકજનો ! તમે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, પ્રાણપ્રેરક, બળપ્રદ, જ્ઞાન જ્યોતિ પ્રસારક, મોક્ષથી સંપર્ક કરાવનાર, આનંદરસ પ્રવાહક, વ્યાપક પરમાત્માનો હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરો અને શ્રદ્ધાથી ધારણ કરો. (૩)

૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૫૮૧. એતમુ ત્વં મદચ્યુતં સહસ્રધારં વૃષભં દિવોદુહમ્ ।

૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
વિશ્વા વસૂનિ વિભ્રતમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : એતં ત્વમ્-તુ-આ તેજ મદચ્યુતમ્-હર્ષપ્રેરક, સહસ્રધારમ્-બહુજ સ્તુતિવાણીવાળા, વૃષભમ્-કામના વર્ષક, દિવઃ-દુહમ્-મોક્ષામૃતને દોહનાર તથા વિશ્વા વસૂનિ વિભ્રત-સર્વ વસાવવાના સાધનોને ધારણ કરનાર પરમાત્માને શ્રદ્ધાથી હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરીએ અને ધારણ કરીએ. (૪)

ભાવાર્થ : અહો, આ તેજ હર્ષપ્રેરક, સ્તુતિ યોગ્ય, કામનાવર્ષક, મોક્ષામૃતને દોહનાર તથા નિવાસ સાધનોના ધારક પરમાત્માને અમે શ્રદ્ધાથી હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરીએ અને ધારણ કરીએ. (૪)

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૫૮૨. સં સુન્વે યો વસૂનો યો રાયમાનેતાં ય ઇડાનામ્ ।

૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
સોમો યઃ સુક્ષિતીનામ્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : યઃ-વસૂનામ્-જે નિવાસ સાધનોના યઃ-રાયમા-જે રમણીય ભોગોના યઃ-ઇડાનામ્-જે વાણીઓના યઃ-સુક્ષિતીનામ્-જે સુંદર આત્મભૂમિઓના આનેતા-સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત કરાવનાર છે સઃ-સોમઃ-તે શાન્તરૂપ પરમાત્માને સાક્ષાત્ કરી શકાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : શાન્તરૂપ પરમાત્મા અમારા સમસ્ત નિવાસ સાધનો શરીર, ઈન્દ્રિયો, રમણીય ભોગો, ઉત્તમ વાણીઓ અને શ્રેષ્ઠ આત્મભૂમિઓને પ્રાપ્ત કરાવનાર છે, તેનો સાક્ષાત્ કરવો જોઈએ. (૫)

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૫૮૩. ત્વં હ્યાઝ્ઞ દૈવ્ય પવમાન જનિમાનિ દ્યુમત્તમઃ ।

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
અમૃતત્વાય ઘોષયન્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : અઙ્ગ પવમાન-હે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પ્રિય પરમાત્મન્ ! ત્વં હિ-તું જ દ્યુમત્તમઃ-

અત્યંત પ્રકાશમાન થઈને **દૈવ્યં જનિમાનિ**-દેવજનો મુમુક્ષુઓના **અમૃતત્વાય ઘોષયન્**-મોક્ષને ઘોષિત કરવા માટે સમગ્રરૂપથી નેતા બન. (૬)

ભાવાર્થ : આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મા અત્યંત દ્યુતિમાન-પ્રકાશમાન થઈને, મુમુક્ષુજનોને અમૃતત્વ પ્રાપ્તિની ઘોષણા કરતાં સમગ્રરૂપથી નેતા બનેલ છે. (૬)

૫૮૪. एष स्य धारया सुतोऽव्या वारेभिः पवते मन्दिन्तमः ।
क्रीडन्नूर्मिरपामिव ॥ ७ ॥

પદાર્થ : **एष**:-સ્ય:-જે તે **मन्दिन्तमः**:-અત્યંત સ્તુતિ યોગ્ય શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **सुतः**:-નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્ કરેલ **अव्याः**:-અવિ-રક્ષણકારિણી અધ્યાત્મભૂમિના સૂક્ષ્મ તત્વો દ્વારા **पवते** આનંદધારામાં પ્રવાહિત થઈ રહ્યો છે **अपाम्-क्रीडन्-ऊर्मिः**:-ફવ-જળ સ્રોતાના તરંગની સમાન રમી રહ્યો છે. (૭)

ભાવાર્થ : જે તે અત્યંત સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા સાક્ષાત્ થઈને, રક્ષણ કરનારી યોગભૂમિના સૂક્ષ્મ તત્વો દ્વારા આનંદધારામાં જળ તરંગોમાં ખેલતો-રમતો પ્રવાહિત થઈ રહ્યો છે. (૭)

५८५. य उस्त्रिया अपि या अन्तरश्मनि निर्गा अकृन्तदोजसा ।
अभि व्रजं तलिषे गव्यमश्व्यं वर्मीव धृष्णावा रुज ।
ओ३म् वर्मीव धृष्णावा रुज ॥ ८ ॥

પદાર્થ : **यः**:-જે સોમ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **उस्त्रियाः**:-કિરણોમાં-પ્રકાશ ધારાઓમાં **अपि याः**:-અન્તરિક્ષમાં વિચરણ કરનારી દ્રવધારાઓમાં **अश्मनि-अन्तः**:-સ્થિર પૃથિવી સ્થાનોમાં **ओजसा**:-આત્મ પ્રભાવથી **गाः**:-ગતિવિધિઓને **निः**:-અકૃન્તત્-નિષ્પાદિત કરે છે-પ્રકટ કરે છે. **धृष्णा**:-હે ધર્ષણશીલ **गव्यम्-अश्व्यं व्रजम् अभितलिषे**-અમારી ઈન્દ્રિયો સંબંધી તથા વ્યાપન ગતિવાળા મન સંબંધી વ્રજ-ગતિ સ્થાનને વિકસિત કરે છે. **वर्मी**-ફવ-**आरुज**-વિપરીત ઈન્દ્રિયવૃત્તિને તથા વિપરીત મનોવૃત્તિને કવચી-કવચધારીની સમાન નષ્ટ કરી દે. **ओ३म्**-હે ઓમ્ ઈષ્ટદેવ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ ધર્ષણશીલ પરમાત્મન્ ! તું વિપરીત ઈન્દ્રિયવૃત્તિ અને વિપરીત મનોવૃત્તિને નષ્ટ કરી દે. (૮)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા સૂર્યરશ્મિ સંબંધી દ્રવણશીલ તત્વોમાં અને પૃથિવી સંબંધી ધૃતિસ્તરોમાં પોતાની ગતિ વિધિઓને પ્રદર્શિત કરે છે અને તે તું પરમાત્મન્ ! અમારા ઈન્દ્રિય વિષયક ગતિ સ્થાન અને મન વિષયક વિચાર સંસ્થાનની વિપરીત સંકલ્પ વિકસિત અને ઉત્કૃષ્ટ કર. હે ધર્ષણશીલ પરમાત્મન્ ! (ધર્ષણ = પરાજય) કવચધારી રક્ષકની સમાન તારા બળથી નષ્ટ કરી દે.

હે **ओ३म्** સોમ પરમાત્મન્ ! તું અવશ્ય વિપરીત ભોગ અને વિપરીત સંકલ્પથી અમારી રક્ષા કર, અમને તારું શરણ પ્રદાન કર, અવશ્ય અમારો રક્ષક બન-બની જા. (૮)

33९

इति पञ्चमः अध्यायः

इति पवमान काण्ड वा पर्व

इति षष्ठप्रपाठकस्य द्वितीयोऽर्धः

૩૪૦

અથ ષષ્ઠઃ અધ્યાયઃ

આરણ્ય પર્વ વા કાણ્ડ

ષષ્ઠ પ્રપાઠકસ્ય તૃતીયોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

૫૮૬. ઇન્દ્ર જ્યેષ્ઠ ન આ ભર ઓજિષ્ઠ પુપુરિ શ્રવઃ ।

યદિદૃક્ષેમ વજ્રહસ્ત રોદસી ઓભે સુશિપ્ર પપ્રાઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વજ્રહસ્ત-ઇન્દ્ર-હે ઓજરૂપ હસ્તવાળા-પાપહનન સાધનવાળા ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ન:- અમારે માટે જ્યેષ્ઠમ્-સર્વ મહાન ઓજિષ્ઠમ્-અત્યંત આત્મબળયુક્ત-શ્રેષ્ઠ આધ્યાત્મિક શ્રવઃ-અને-આનંદભોગને આભર-આભરિત કર-પ્રદાન કર યત્-જેને દિદૃક્ષેમ-અમે ધારણ કરવા ચાહીએ છીએ સુશિપ્ર-હે વ્યાપન ગતિવાળા તું ઉભે રોદસી-દુલોક અને પૃથિવીલોક બન્નેને પપ્રાઃ-પોતાની વ્યાપકતાથી ધારણ કરેલ છે-ભરેલ છે, તેથી અમારી અંદર તારો આનંદભોગ ભરી દે. (૧)

ભાવાર્થ : હે ઓજરૂપ પાપહનન સાધનવાળા ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું અમારે માટે સર્વ મહાન-સર્વોત્તમ અત્યંત ઓજપૂર્ણ તૃપ્તિકારક આનંદભોગને પ્રદાન કર, જેને અમે ધારણ કરવા ચાહીએ છીએ.

હે સુંદર વ્યાપનગતિવાળા તું ઉપર નીચેના બન્ને દુલોક અને પૃથિવીલોકને પોતાની વ્યાપકતાથી પૂર્ણ કરી રહ્યો છે-ભરે છે, તેથી અમારી અંદર પણ શ્રેષ્ઠ આનંદભોગને ભરી દે. (૧)

૫૮૭. ઇન્દ્રો રાજા જગત્ચર્ષણીનામધિક્ષમા વિશ્વરૂપં યદસ્ય ।

તતો દદાતિ દાશુષે વસૂનિ ચોદદ્રાધ ઉપસ્તુતં ચિદર્વાક્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-પરમાત્મા જગતઃ-જંગમ-પશુ, પક્ષી, સરિસૃપનો ભોગદાતા ચર્ષણીનામ્-મનુષ્યોનો કર્મફળ વિધાતા મોક્ષપ્રદાતા રાજા-સ્વામી છે યત્-વિશ્વસ્ત્રમ્-અધિક્ષમા-જે પણ સર્વ રૂપવાળી વસ્તુ પૃથિવી પર છે અસ્ય-એ પરમાત્માની છે તતઃ-પુનઃ દાશુષે-દાતાને માટે વસૂનિ-દદાતિ-ધનોને આપે છે ઉપસ્તુતં-રાધઃ-ચિત્-પ્રાર્થિત ધનને પણ અર્વાક્ ચોદત્-પ્રાર્થીની તરફ પ્રેરિત કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા પશુ, પક્ષી આદિ સાધારણ પ્રાણીઓને ભોગ આપનાર, મનુષ્યોનો કર્મફળ વિધાતા અને મોક્ષ પ્રદાતા રાજા છે, સ્વામી છે. જે કંઈ આ વિસ્તૃત સૃષ્ટિમાં છે, તે સર્વ તેનું જ છે, તેને પોતાની સ્વામી બનાવી લેવાથી પ્રાર્થી દ્વારા પ્રાર્થિત ધન પ્રદાન કરે છે. (૨)

૩૪૧

૫૮૮. યસ્યેદમા રજોયુજસ્તુજે જને વનં સ્વઃ । ઇન્દ્રસ્ય રન્ત્યં બૃહત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યસ્ય રજોયુજઃ-ઇન્દ્રસ્ય-જે જ્યોતિર્મય ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માનું ઇદં વનં સ્વઃ-આ સાંસારિક સુખ તુજે જને-દાતા-આત્મસમર્પણકર્તાને માટે છે, તેના માટે, બૃહત્-રન્ત્યમ્-મહાન રમણીય મોક્ષાનંદ પણ છે. (૩)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય પોતાનું સમર્પણ જ્યોતિઃ સ્વરૂપ, ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની તરફ કરી દે છે, તે જેમ સમર્પણકર્તાને માટે સાંસારિક ભોગ-સુખ પણ છે અને મહાન રમણીય મોક્ષાનંદ પણ છે. (૩)

૫૮૯. ઉદુત્તમં વરુણ પાશમસ્મદવાધમં વિ મધ્યમં શ્રથાય ।

અથાદિત્ય વ્રતે વયં તવાનાગસો અદિતયે સ્યામ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : વરુણ-હે વરણ કરવાને યોગ્ય અને વરણ થવાવાળા પરમાત્મન્ ! તું અસ્મત્-અમારામાંથી ઉત્તમં પાશમ્-ઉચ્છ્રય-પ્રમુખ કઠિન પાશ-બંધન અવિવેકકૃત કારણ શરીરરૂપ લોહબંધનને ઉખાડી નાખ-તોડી નાખ મધ્યમં-વિશ્રથય-મધ્યમ પાશ-વાસનાકૃત સૂક્ષ્મ શરીરરૂપ આવરણ બંધનને વિચ્છિન્ન કરી નાખ-ચીરી નાખ-ફાડી નાખ અધમમ્ અવ-નિકૃષ્ટ પાશ-ભોગકૃત સ્થૂળ શરીરરૂપ ગ્રંથિ બંધનને ઢીલું કરી નાખ-ખોલી-છોડી નાખ, અથ-પશ્ચાત્ વયમ્-અમે અનાગસઃ-પાપરહિત બનીને આદિત્ય-હે અદિતિ-અખંડ સુખ સંપત્તિ-મુક્તિના સ્વામિન્ ! તવ વ્રતે-તારા વરણ-ઉપાસનામાં અદિતયે-સ્યામ-અખંડ સુખ સંપત્તિ-મુક્તિને માટે બની જઈએ. (૪)

ભાવાર્થ : નિષ્પાપ બનીને પરમાત્માના સદ્વ્રત ધ્યાનોપાસનામાં વિદ્યમાન રહેવાથી ઉપાસકનાં ત્રણેય બંધનો-કારણ શરીર, સૂક્ષ્મ શરીર અને સ્થૂળ શરીરને પરમાત્મા દૂર કરી દે છે. પુનઃ ઉપાસક આત્મા અખંડ સુખ સંપત્તિ-મુક્તિને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. (૪)

૫૯૦. ત્વયા વયં પવમાનેન સોમ ભરે કૃતં વિ ચિનુયામ શશ્વત્ ।

તન્નો મિત્રો વરુણો મામહન્તામદિતિઃ સિન્ધુઃ પૃથિવી ઉત દ્યૌઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! વયમ્-અમે ત્વયા પવમાનેન-તારી આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનારની સાથે-સહાયથી ભરે-આ ધારણ કરેલ જીવનમાં શશ્વત્-કૃતમ્-સત્ કર્મ-શ્રેષ્ઠ કર્મને વિચિનુયામ-વિશેષરૂપથી અંદર ધારણ કરીએ-આચરણ કરીએ નઃ-તત્-અમારા એ સત્ કર્મને તારા રચેલા મિત્રઃ-સૂર્ય સ્વપ્રકાશ દ્વારા વરુણઃ-મેઘવૃષ્ટિ દ્વારા અદિતિઃ-અગ્નિ-તાપ દ્વારા સિન્ધુઃ-સ્યન્દનશીલ-વહેનાર જળ અન્ન દ્વારા પૃથિવી-ભૂમિ નિવાસ દ્વારા ઉત-અપિ-અને દ્યૌઃ-દ્યુલોક નક્ષત્રદર્શન-ગ્રહવિજ્ઞાન દ્વારા મામહન્તામ્-પ્રવૃદ્ધ કરીએ. અથવા તું સ્વયં મિત્રઃ-પ્રેરણા કરનાર વરુણઃ-વરણીય અદિતિઃ-અદીન શક્તિમાન સિન્ધુઃ-વ્યાપનશીલ પૃથિવી-પ્રથિત આધારરૂપ ઉત-અને દ્યૌઃ-પ્રકાશસ્વરૂપ બનીને મામહન્તામ્-

વૃદ્ધિ કરે. (૫)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તારી આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનારની સાથે અમે અમારા આ ધારણ કરેલ શરીરમાં શ્રેષ્ઠકર્મ ધારણ કરતા રહીએ, તું પણ મિત્ર આદિ સ્વરૂપોમાં વિદ્યમાન રહીને તેને વૃદ્ધિ કરતો રહે અને તારા રચેલા મિત્ર-સૂર્ય આદિ પણ તેની વૃદ્ધિ કરતા રહે. (૫)

૫૯૧. ઇમં વૃષણં કૃણુતૈકમિન્મામ્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે વિશ્વેદેવો-પ્રાણો **ઇમં મામ્**-આ મને **ઉત્ત**-પણ હાં ! **વૃષણમ્-એકમ્-ઇત્** કૃણુત-સુખવર્ષક કેવળ સ્વસ્વરૂપમાં અવશ્ય કરી દો. (૬)

ભાવાર્થ : હે મારા પ્રાણો ! સુખોની પ્રાપ્તિને માટે હું પરાધીન ન બની રહું તથા એવા ઈન્દ્રિય સુખનું વ્યસન પણ ન રહે, જે મને કેવળ સુખ દૂર કરી નાખે, પરંતુ તે સુખ મારા ચેતન સ્વરૂપનું દાસ બની રહે, હું તેનો દાસ ન બનું, હાં, વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં આવીને જે પરમાત્માનો આનંદ છે, તેને જ તેના આધાર પર પોતાની અંદર સિંચતો રહું. (૬)

૫૯૨. સ ન ઇન્દ્રાય યજ્યવે વરુણાય મરુદ્ભ્યઃ । વરિવોવિત્ પરિસ્ત્રવ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : **સ**-તે તું **વરિવોવિત્**-અત્યંત અભીષ્ટરૂપ અમૃતધન મૌલૈશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! **મરુદ્ભ્યઃ**-પ્રાણોના **વરુણાય**-શરીર ધારણ સમયે વરનાર, **યજ્યવે**-તેનું યજન કરનાર અધ્યાત્મયજ્ઞમાં જોડનાર-અપવર્ગ પ્રાપ્તિમાં દાન કરનાર, **ઇન્દ્રાય**-આત્માને માટે **પરિસ્ત્રવ**-પૂર્ણરૂપમાં અથવા મારી સર્વત્ર આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થાય. (૭)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અમૃતધન-મૌલૈશ્વર્યને અત્યંત પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા શરીર ધારણ માટે પ્રાણોને વરનાર, અધ્યાત્મયજ્ઞમાં તેનું યજન કરનાર, આત્માને માટે પરિપૂર્ણતાથી અથવા સર્વત્રથી આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૭)

૫૯૩. એના વિશ્વાન્યર્ય આ દ્યુમ્નાનિ માનુષાણામ્ । સિષાસન્તો વનામહે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : **માનુષાણામ્**-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! મનનશીલ જનોના **એનાવિશ્વાનિ દ્યુમ્નાનિ**-એ સર્વ પ્રકારવાળા શોભનયજ્ઞ અન્ન ધનોને **સિષાસન્તઃ**-સેવન કરતાં અમે **અર્યઃ**-તને સ્વામીને **વનામહે**-ચાહીએ છીએ. (૮)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! મનુષ્યોને હિતકર સર્વ પ્રશંસનીય યજ્ઞ, બળ ધનોનું અમે ઉપાસકો સેવન કરતાં તુજ સ્વામીને માગીએ છીએ-ચાહીએ છીએ. શ્રેષ્ઠ સાંસારિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પરમાત્માનો સંગ અને તેના આનંદની યાચના કરીએ છીએ. (૮)

૫૯૪. અહમસ્મિ પ્રથમજા ઋતસ્ય પૂર્વ દેવેભ્યો અમૃતસ્ય નામ ।

૩૪૩

૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
યો મા દદાતિ સં ઇદેવમાવદહમન્નમન્નમદન્તમદ્ધિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ત્રણસ્ય-વેદજ્ઞાનના પ્રથમજા:-પ્રથમ જનયિતા-આવિષ્કર્તા-પ્રકાશક દેવેભ્ય:-ઉત્કૃષ્ટ વિદ્વાનો માટે અમૃતસ્ય-મોક્ષ સુખના પૂર્વનામ-શાશ્વત નમાવનાર અહમ્-અસ્મિ-હું પરમાત્મા છું ય:-જે મા દદાતિ-મને સમર્પિત થાય છે સઃ ઇત્-એવમ્-આવત્-તે જ હાં, મને ભેટે છે. અહમ્-અન્નમ્-કારણ કે હું તેનું અન્ન છું-અન્નરૂપ આત્મા-આધાર છું. અન્નમ્-અદન્તમ્-અન્નિઅન્નરૂપ તુજ ખાનારને હું ખાઉં છું, મારી અંદર ગ્રહણ કરું છું-સ્વીકાર કરું છું. કારણ કે તે મને અપનાવે છે, હું તેને અપનાવું છું. (૮)

ભાવાર્થ : વેદજ્ઞાનના પ્રથમ પ્રકાશક તથા જીવનુક્તોને માટે અમૃત મોક્ષાનંદને શાશ્વતિક નમાવનાર-કરાવનાર હું પરમાત્મા છું, જે મને પોતાનું સમર્પણ કરે છે, તે જ મને આલિંગન-ભેટે છે, તેનો હું અન્નરૂપ આત્મા આધાર છું, અન્નરૂપ મને ખાનારને હું ખાઉં છું-મારી અંદર સ્વીકાર કરું છું-અપનાવું છું. (૮)

ખંડ-૨

૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨
૫૧૫. ત્વમેતદધારયઃ કૃષ્ણાસુ રોહિણીષુ ચ પરુષ્ણીષુ રુશત્ પયઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! ત્વમ્-તું કૃષ્ણાસુ-કાળા રંગવાળી રસવાહિની નાડીઓમાં રોહિણીષુ-રક્તવાહિની નાડીઓમાં પરુષ્ણીષુ-જ્ઞાનવાહિની નાડીઓમાં એતત્-એ સ્થાત્-જવલિત-પ્રકાશમાન પયઃ-પ્રાણને અધારયઃ-ધારણ કરાવ. (૧)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા અમારા શરીરની રસવાહિની નાડીઓમાં, રક્તવાહિની નાડીઓમાં તથા જ્ઞાનવાહિની નાડીઓમાં એ અધ્યાત્મ પ્રેરક પ્રકાશમાન પ્રાણને ધારણ કરાવ, અધ્યાત્મ વિરોધી રસ, રક્ત અને જ્ઞાનનું વહન કરનાર ન બન, પરંતુ પ્રકાશમાન પ્રાણ તેમાં કાર્ય કરતો રહે. (૧)

૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨
૫૧૬. અસ્ત્રુચદુષસઃ પૃથ્વિરગ્રિય ઉક્ષા મિમેતિ ભુવનેષુ વાજયુઃ ।

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨
માયાવિનો મમિરે અસ્ય માયયા નૃચક્ષસઃ પિતરો ગર્ભમાદધુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ભુવનેષુ વાજયુઃ-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં ઉપાસકોને વાજ-અમૃત અન્નને ચાહનાર પૃથ્વિ:-પોતાની આનંદધારાઓથી ઉપાસકોને સ્પર્શ કરનાર શાન્ત પરમાત્મા અગ્રિયઃ-ઉક્ષા-શ્રેષ્ઠ કામના વર્ષક મિમેતિ-પ્રાપ્ત થાય છે ઉષસઃ-અસ્ત્રુચત્-ઉપાસકોમાં જ્ઞાન જ્યોતિને ચમકાવે છે અસ્ય માયયા-તેની પ્રજ્ઞાથી-સર્વજ્ઞતાથી માયાવિનઃ-મમિરે-ઉપાસક પ્રજ્ઞાવાન બની જાય છે. નૃચક્ષસઃ પિતરઃ-મનુષ્યો-શિષ્યો આદિને જ્ઞાન દૃષ્ટિ આપનારા ગુરુજનો તથા પુત્રોના પાલક વંશના પિતા આદિ ગર્ભમ્-આદધુઃ-સ્તુતિ યોગ્ય પરમાત્માનું અંદર આધાન-ધારણ કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પોતાની આનંદધારાઓથી અધ્યાત્મયજ્ઞોમાં ઉપાસકો માટે અમૃતભોગને ચાહનાર શ્રેષ્ઠ કામના-વર્ષક રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે; તથા ઉપાસકોની અંદર જ્ઞાન જ્યોતિઓને

ચમકાવે છે, પોતાની સર્વજ્ઞતાથી ઉપાસકોને પ્રજ્ઞાવાન બનાવે છે, એવા સ્તુતિયોગ્ય પરમાત્માને વિદ્વાન ગુરુજનો અને પિતૃજનો અંદર ધારણની પરંપરા શિષ્યો અને પુત્રોમાં ચલાવે છે-આગળ વધારે છે. (૨)

૫૯૭. ઇન્દ્ર ઇન્દ્ર્યોઃ સચા સમ્મિશ્લ આ વચોયુજા । ઇન્દ્રો વજ્રી હિરણ્યયઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા **વચોયુજાહર્યો**:-પોતાનાં વચન-આદેશ અથવા પ્રાર્થનાથી યુક્ત થનાર દુઃખહર્તા સુખદાતા બન્ને જ્યોતિ અને સ્નેહ અથવા કૃપા અને પ્રસાદ **સચા-આમિશ્લ**:-સમગ્રરૂપથી ઉપાસકોમાં મિશ્રણ કરાવનાર છે તથા **ઇન્દ્ર**:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા **વજ્રી હિરણ્યયઃ**:-ઓજસ્વી અને સુશોભન છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્માના આદેશથી અથવા ઉપાસકની પ્રાર્થનાથી યુક્ત થનાર, જ્યોતિ અને સ્નેહ અથવા કૃપા અને પ્રસાદને સાથે સમ્યક્ મિશ્રણ કરનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા છે; તથા તે પોતાનાં રૂપમાં ઓજસ્વી અને સુશોભન છે, તેની સ્તુતિ કરવી જોઈએ. (૩)

૫૯૮. ઇન્દ્ર વાજેષુ નોઽવ સહસ્રપ્રધનેષુ ચ । ઊગ્ર ઉગ્રાભિરૂતિભિઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**:-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા ! તું **ઊગ્ર**:-તેજસ્વી બનીને **ઊગ્રેભિઃ-ઉતિભિઃ**:-પોતાની તેજસ્વી રક્ષા વિધિઓ દ્વારા **વાજેષુ**:-ઈન્દ્રય વિષયરૂપ સાધારણ સંઘર્ષ પ્રસંગોમાં **ચ**-અને **સહસ્ર-પ્રધનેષુ**:-અનેકવાર થનારા કામ આદિ સંબંધી માનસ સંગ્રામોમાં **નઃ-અવ**-અમારી રક્ષા કર. (૪)

ભાવાર્થ : નિશ્ચય તેજસ્વી પરમાત્મા પોતાની તેજસ્વી રક્ષા વિધિઓ દ્વારા ભોગ સંઘર્ષોમાં અને હજારોવાર-અસંખ્યવાર સંતાપ આપનાર કામ આદિ સંબંધી માનસ સંગ્રામોમાં અમારી રક્ષા કર્યા કરે છે, તેથી તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૪)

૫૯૯. પ્રથશ્ચ યસ્ય સપ્રથશ્ચ નામાનુષ્ટુભસ્ય હવિષો હવિર્યત્ ।

ધાતુર્દ્યુતાનાત્ સવિતુશ્ચ વિષ્ણો રથન્તરમા જભારા વસિષ્ઠઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **આનુષ્ટુભસ્ય**-અનુષ્ટુભ્-અનુક્રમથી કરેલ અર્ચન સ્તવન દ્વારા સિદ્ધ થનાર **ધાતુઃ**:-વિધાતા, **સવિતુઃ**:-પ્રેરક **વિષ્ણોઃ**:-વ્યાપક પરમાત્માના યત્-**હવિષઃ-હવિઃ**:-જો કે અનેક ઉપહારોમાં ઉપહાર રથન્તરમ્-અત્યંત રમણીય અથવા અત્યંત રસરૂપ અમૃતાનંદ છે **દ્યુતાનાત્**-પ્રકાશમય મોક્ષધામથી **વસિષ્ઠઃ**:-પરમાત્મામાં અત્યંત વસનાર ઉપાસક **આજહાર**-લઈ આવે છે **યસ્ય**-જે વસિષ્ઠ ઉપાસક આત્માના **પ્રથઃ-ચ સપ્રથઃ-ચ નામ**-પ્રથ = પ્રખ્યાત ગુણ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને સપ્રથ = પ્રખ્યાત સહકારી કર્મ, યત્ન અભ્યાસ નમાવનાર સાધન છે. (૫)

ભાવાર્થ : નિરંતર ઉપાસના, સ્તુતિથી સિદ્ધ-અનુભૂત-અનુકૂળ થનાર વિધાતા કર્મફળ પ્રદાતા, પ્રેરક,

૩૪૫

વિભુ પરમાત્માના જે ઉપહારોમાં શ્રેષ્ઠ ઉપહાર અત્યંત રમણીય અત્યંત રસરૂપ અમૃત આનંદ છે, તેને મોક્ષધામથી પરમાત્મામાં અત્યંત વસનાર ઉપાસક જ્ઞાનમય વૈરાગ્ય અને યોગરૂપ અભ્યાસ દ્વારા પોતાની અંદર લઈ આવે છે, એ બન્ને ઉપાસક તરફ નમાવવાના-ગુકાવવાના સાધનો છે. (૫)

૬૦૦. નિયુત્વાન્ વાયવા ગહાયં શુક્રો અયામિ તે । ગન્તાસિ સુન્વતો ગૃહમ્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : વાયો-હે અધ્યાત્મ જીવનપ્રદ પરમાત્મન્ ! તું નિયુત્વાન્-મુમુક્ષુજનોનો આધાર તથા સર્વેશ્વર બનીને આગહિ-આવ-પ્રાપ્ત થા તે-તારા માટે શુક્ર:-અયામિ-નિર્મળ ઉપાસનારસ મારા દ્વારા નિયત છે-સમર્પિત છે સુન્વત:-ગૃહં ગન્તાસિ-ઉપાસનારસનું નિષ્પાદન કરનાર ઉપાસકનાં હૃદયગૃહને પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : હે અધ્યાત્મ જીવનપ્રદ પરમાત્મન્ ! તું સર્વેશ્વર મુમુક્ષુજનોનો આધાર બનીને મારા હૃદયગૃહમાં આવ-આવી જા, તારા માટે ઉપાસનારસ સમર્પિત છે, તારે નિશ્ચિત આવવું જ પડશે. (૬)

૬૦૧. યજ્ઞાયથા અપૂર્વ્યં મઘવન્વૃત્રહત્યાય ।
તત્પૃથિવીમપ્રથયસ્તદસ્તઙ્ગ ઉતો દિવમ્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : અપૂર્વ્યં મઘવન્-પૂર્વવર્તી માતા-પિતા તથા કારણથી રહિત શાશ્વતિક પ્રશસ્ત જ્ઞાનધનવાળા પરમાત્મન્ ! વૃત્રહત્યાય-આત્મસ્વરૂપને આવૃત કરનાર અજ્ઞાન પાપને નષ્ટ કરવાને માટે યદ્-જ્યારે અજાયથા:-ઉપાસકની અંદર સાક્ષાત થાય છે તદ્-ત્યારે પૃથિવીમ્-ઉપાસકના પાર્થિવ દેહને અપ્રથય-પ્રખ્યાત કરે છે. તેજસ્વી બનાવે છે ઉત-ઉ-અને તદ્-ત્યારે દિવમ્-પ્રકાશમાન અમૃતધામ-મોક્ષધામને પણ તું અસ્તઙ્ગા:-સુરક્ષિત રાખે છે. (૭)

ભાવાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માનો કોઈ પૂર્વવર્તી વંશ્ય નથી અને તેનું કોઈ ઉપાદાન કારણ નથી. તે તો શાશ્વત તથા પ્રશસ્ત ધનવાળો છે, અજ્ઞાન-પાપને નષ્ટ કરવા માટે ઉપાસકની અંદર સાક્ષાત થઈ જાય છે. ભોગાશ્રય પાર્થિવ શરીરને તેજસ્વી બનાવી દે છે તથા અપવર્ગ આશ્રય અમૃતધામ-મોક્ષધામને પણ સુરક્ષિત કરી દે છે. (૭)

ખંડ-૩

૬૦૨. મયિ વર્ચો અથો યશોઽથો યજ્ઞસ્ય યત્પયઃ ।
પરમેષ્ઠી પ્રજાપતિર્દિવિ દ્યામિવ દૃહતુ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : મયિ-મારામાં વર્ચ:-આત્મબળ અથ-ઉ-અને યશઃ-માનસ ઉત્કર્ષ અથ-ઉ-અને યજ્ઞસ્ય યત્-પયઃ-શ્રેષ્ઠકર્મ જે ઇન્દ્રિય સંયમ છે તેને પરમેષ્ઠી પ્રજાપતિ:-પરમ મોક્ષધામમાં સ્થિત મુક્ત પ્રજાના

પાલક સ્વામી પરમાત્મા દિવિ દ્યામ્-ઇવ દંહતુ-દ્યુમંડળમાં જ્યોતિની સમાન સ્થિર કરે. (૧)

ભાવાર્થ : મારામાં આત્મબળ, મારામાં માનસ ઉત્કર્ષ-પવિત્રભાવ, મારામાં ઔદ્રિયિક સંયમને, મોક્ષધામના અધિષ્ઠાતા, મુક્ત આત્માઓના રક્ષક, સ્વામી પરમાત્મા સ્થિર કરે. જેમ તેણે દ્યુમંડળમાં જ્યોતિને સ્થિર કરેલ છે, જેથી હું પોતાના આત્મા, મન અને ઇન્દ્રિયોને પરિષ્કૃત કરીને તે પરમાત્મા અને મોક્ષધામને પ્રાપ્ત કરી શકું. (૧)

૬૦૩. સં તે પયાંસિ સમુ યન્તુ વાજાઃ સં વૃષ્ણ્યાન્યભિમાતિષાહઃ ।

આપ્યાયમાનો અમૃતાય સોમ દિવિ શ્રવાંસ્યુત્તમાનિ ધિષ્વ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તે-અભિમાતિષાહઃ-તું પાપ ભાવનાઓ-કામ આદિને દબાવનાર-નષ્ટ કરનારના પયાંસિ-અમૃતાય સંયન્તુ-જ્ઞાનમય તેજ-તેજધારાઓ અમૃત-અમર થયેલા જીવન્મુક્તોને માટે સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય. વાજાઃ સમ્-ઉ-અમૃત અન્ન-અનશ્વરભોગ અવશ્ય સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય વૃષ્ણ્યાનિ સમ્-રેતઃ સામર્થ્ય પણ સંપ્રાપ્ત થાય તથા દિવિ-મોક્ષધામમાં ઉત્તમાનિ શ્રવાંસિ ધિષ્વ-ઉત્કૃષ્ટ શ્રવઃ-પ્રશંસનીય યશ-યશસ્વી પ્રવૃત્તિઓને ધારણ કરાવ. (૨)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું કામ આદિ પાપ ભાવનાઓને દબાવનાર-નષ્ટ કરનારના જ્ઞાનમય તેજ પ્રવાહ અમર યશને પ્રાપ્ત થયેલ જીવન્મુક્તને સારી રીતે પ્રાપ્ત થા-થાય છે. અમૃતભોગ તથા મોક્ષધામમાં શ્રેષ્ઠ યશસ્વી પ્રવૃત્તિઓ પણ ધારણ કરાવ-કરાવે છે. (૨)

૬૦૪. ત્વમિમા ઓષધીઃ સોમ વિશ્વાસ્ત્વમપો અજનયસ્ત્વં ગાઃ ।

ત્વમાતનોરુર્વાંઙ્તરિક્ષં ત્વં જ્યોતિષા વિ તમો વવર્થ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું ઇમાઃ-વિશ્વાઃ-ઓષધીઃ-અજનયઃ-એ સમસ્ત ઔષધીઓ-તાપનાશક દ્રવ્યોને ઉત્પન્ન કરે છે. ત્વમ્-અપઃ-તું શાન્તિકારક જલોને ઉત્પન્ન કરે છે ત્વં ગાઃ-તું નિર્વાહનાં સાધનો ગાય આદિ પશુઓ તથા નિવાસનાં આશ્રય પૃથિવી પ્રદેશોને ઉત્પન્ન કરે છે ત્વમ્-ઊરુ-અન્તરિક્ષમ્-આત્મજોઃ-તું અવકાશપ્રદ મહાન ખુલ્લું આકાશને સમગ્રરૂપથી ફેલાવે છે. ત્વં જ્યોતિષા તમઃ-વિ વવર્થ-તું જ્યોતિ દ્વારા અજ્ઞાન અને અંધકારને દૂર કરે છે, હટાવે છે. (૩)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મહાન ઉપકારક છે, તારી અને પ્રજાઓના તાપ, ભૂખના હરણ માટે ઔષધીઓને, શાન્તિકારક જલોને, જીવન નિર્વાહક ગાયો, નિવાસ આશ્રયને માટે ભૂમિ પ્રદેશોને, અવકાશ દાન માટે ખુલ્લું આકાશને ઉત્પન્ન કરે છે; તથા અજ્ઞાન-અંધકારનાં નિવારણ માટે જ્યોતિને પ્રકટ કરે છે, ખરેખર તું સર્વથા ઉપાસનીય-સ્તુતિને યોગ્ય છે. (૩)

૬૦૫. અગ્નિમીડે પુરોહિતં યજ્ઞસ્ય દેવમૃત્વિજમ્ । હોતારં રત્નધાતમમ્ ॥ ૪ ॥

૩૪૭

પદાર્થ : યજ્ઞસ્ય-મહિમારૂપ સૃષ્ટિ યજ્ઞના પુરોહિતમ્-પૂર્વથી વિદ્યમાન રહેલ પોતાની અંદર ધારણકર્તા, દેવમ્-પ્રકાશક તથા મોક્ષપ્રદાતા, ઋત્વિજમ્-પ્રત્યેક ઋતુમાં જડ-જંગમ રચયિતા, હોતારમ્-હોમનાર યજમાન રૂપ, રત્નધાતમમ્-રમણીય પદાર્થોના અત્યંત ધારક, અગ્નિમ્-જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ અગ્રણી પરમાત્માની ઈંડે-સ્તુતિ કરું-સ્તુતિમાં લાવું. (૪)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા આ સૃષ્ટિનો એકલો જ પુરોહિત છે, સૃષ્ટિનાં પૂર્વે વિદ્યમાન રહીને તેને ધારણ કરી રહેલ છે, તે જ દેવ પણ છે, ભોગ અને મોક્ષ આપે છે, ઉપાસકની ઉપાસનારૂપ હવિને ગ્રહણ કરે છે. ઋત્વિક્ પણ છે, પ્રત્યેક ઋતુમાં અણુઓનો પરસ્પર સંયોગ કરીને રચયિતા છે. હોતા યજમાન પણ છે, પરિણામ અથવા રૂપાન્તર કરે છે. રત્નધાતમ-યજ્ઞમંડપ પણ છે, સર્વ રમણીય પદાર્થોનો આશ્રય છે અને અગ્નિ પણ છે, તેને અગ્ર પરિવર્તન કરનાર પણ તે જ છે. તે એવા ગુણોવાળા પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું. (૪)

૬૦૬. તે મન્વત પ્રથમં નામ ગોનાં ત્રિઃ સપ્ત પરમં નામ જાનન્ ।

તા જાનતી રભ્યનૂષત ક્ષા આવિર્ભુવન્નરુણીર્યશસા ગાવઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : તે-હે અગ્ને જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માન્ ! તારા ગોનાં પ્રથમં નામ-વેદવાણીઓમાં કહેલ મુખ્ય નામ 'ઓઝમ્' ને મન્વત-માને છે પરમં નામ ત્રિઃ સપ્ત-મુખ્ય નામથી પર-અન્તમાં બીજી કોટિનું ગૌણિક તથા કાર્મિક નામ એકવીસ છંદો ગાયત્રી આદિ છંદોયુક્ત મંત્રોમાં સવિતા, વિષ્ણુ આદિ નામ પણ જાનન્-જાણે છે જાનતીઃ-જાણનારી તા-ક્ષાઃ-તે તારા આશ્રયમાં-તારામાં જ નિવાસ કરનારી મનુષ્ય પ્રજાઓ અભ્યનૂષત-તારી સારી રીતે સ્તુતિ કરે છે આ રીતે તે ગાવઃ-સ્તુતિ કરનારી મનુષ્ય પ્રજાઓ યશસા-યશ દ્વારા અસ્થાનીઃ-આવિઃ-ભુવન્-તેજસ્વી પ્રસિદ્ધ બની જાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : હે જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માન્ ! વેદવાણીઓમાં કહેલ તારું મુખ્ય નામ 'ઓઝમ્' પછી દ્વિતીય કોટિમાં આવનાર ગાયત્રી આદિ એકવીસ છંદોવાળા મંત્રોમાં કહેલ સવિતા આદિ ગૌણિક-ગુણ અનુસાર અને કાર્મિક-કર્માનુસાર નામોને જાણનારી, તારા આશ્રયમાં નિવાસ કરીને મનુષ્ય પ્રજાઓ તારી સ્તુતિ કરે છે, ત્યારે યશોમય જીવનમાં પ્રસિદ્ધ બની જાય છે. (૫)

૬૦૭. સમન્યા યન્ત્યુપયન્ત્યન્યાઃ સમાનમૂર્વ નદ્યસ્પૃણન્તિ ।

તમૂ શુચિં શુચયો દીદિવાંસમપાન્નપાતમુપ યન્ત્યાપઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : સમાનમ્-ઊર્વમ્-એક જ નદીઓના આશ્રયરૂપ આચ્છાદન અથવા વરણ કરનાર મહાનદ સમુદ્રને નદ્યઃ પૂર્ણન્તિ-નદીઓ તૃપ્ત કરવા ચાહે છે-ભરવા ઇચ્છે છે અથવા નદ્યઃ-સ્પૃણન્તિ-નદીઓ સમુદ્ર તરફ ગતિ કરે છે; જાય છે, પરંતુ તેમાં અન્યાઃ-ઉપયન્તિ-બધી નહિ પરંતુ કોઈ વિરલ નદીઓ જ સમુદ્રને પ્રાપ્ત થાય છે. એવી રીતે શુચયઃ-આપઃ-પવિત્ર-પાપરહિત અને જ્ઞાન, વૈરાગ્યથી પ્રકાશમાન આધ્યાત્મિક

૩૪૮

આપ્ત મનુષ્યો **તમ્-ઉ**-તેને જ **શુચિં દીદિવાંસમ્**-પવિત્ર-પાપ સંપર્ક રહિત, સર્વજ્ઞ, અત્યંત પ્રકાશમાન; **અપાન્નપાતમ્**-આપ્તજનોને ન પડવા દેનાર એવા પરમાત્માને **ઉપયન્તિ**-પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ પોતાને પહોંચવા-વરવાવાળી સમાનરૂપ સમુદ્રને નદીઓ ભરવા અથવા પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છે છે, પરંતુ કોઈ વિરલી નદીઓ જ સમુદ્ર સુધી પહોંચે છે, એ જ રીતે પવિત્ર, નિષ્પાપ, જ્ઞાન-વૈરાગ્યથી પ્રકાશમાન, આધ્યાત્મિક આપ્ત પુરુષ, એ પોતાના ઈષ્ટદેવ પવિત્ર, નિષ્પાપ, સર્વજ્ઞ, અત્યંત પ્રકાશમાન, આપ્ત મુમુક્ષુઓને અપનાવનાર પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરે છે. (૬)

૬૦૮. આ પ્રાગાદ્ભદ્રા યુવતિરહ્નઃ કેતૂન્ત્સમીર્સતિ ।

અભૂદ્ભદ્રા નિવેશની વિશ્વસ્ય જગતો રાત્રી ॥૭॥

પદાર્થ : **રાત્રી**-ઉપાસકોને રમણ કરાવનારી અથવા આનંદ આપનારી પરમાત્માની શ્રી-આશ્રયરૂપ છાયા રક્ષા; **ભદ્રા**-કલ્યાણરૂપા-કલ્યાણકારિણી **યુવતિ**:-દુઃખ બંધનથી અલગ થવા મોક્ષાનંદને મેળવનારી **અહ્નઃ કેતૂન્**-અજ્ઞાન-અંધકારનો નાશ કરનાર જ્ઞાનાનંદનો ઉપહાર આપનાર પ્રેરક પરમાત્માના પ્રજ્ઞાનો-બોધ પ્રેરણાઓ અર્થાત્ જાંખીઓને **સમીર્સતિ**-સમૃદ્ધ કરે છે. **ભદ્રા**-તે કલ્યાણરૂપા **વિશ્વસ્ય જગતઃ**-સમસ્ત ઉપાસક અથવા મનુષ્ય માત્રની **નિવેશની-અભૂત**-પોતાનામાં નિવેશ-આશ્રય આપનારી છે. (૭)

ભાવાર્થ : ઉપાસકોને રમણ કરાવનારી અથવા આનંદ આપનારી પરમાત્માની શ્રી-આશ્રયરૂપા છાયા રક્ષા, કલ્યાણકારી, દુઃખબંધનથી અલગ કરીને તથા સુખ મોક્ષાનંદને મેળવી આપનારી, અજ્ઞાન-અંધકારને નષ્ટ કરીને, જ્ઞાનાનંદનો ઉપહાર આપનાર પ્રેરક પરમાત્માના પ્રજ્ઞાન-બોધ સંકેતોને અથવા જાંખીઓની સમૃદ્ધિ કરે છે. પરમાત્મા તરફ ગતિ કરનાર મનુષ્ય માત્રને આશ્રય આપનારી છે. (૭)

૬૦૯. પ્રક્ષસ્ય વૃષ્ણો અરુષસ્ય નૂ મહઃ પ્ર નો વચો વિદથા જાતવેદસે ।

વૈશ્વાનરાય મતિર્નવ્યસે શુચિઃ સોમઙ્ગવ પવતે ચારુરગ્નયે ॥૮॥

પદાર્થ : **પ્રક્ષસ્ય**-સંપૂર્ણ કરનાર વ્યાપક, **વૃષ્ણઃ**-કામનાવર્ષક, **અરુષસ્ય**-તેજસ્વી, **જાતવેદસે નવ્યસે**-**વૈશ્વાનરાય-અગ્નયે**-સર્વ જાણનાર, સર્વના ઉત્પાદક વિશ્વનાયક અત્યંત સ્તુતિ યોગ્ય પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માને માટે **નુ-શીઘ્ર મહઃ-વચઃ**-પૂજા કરવાના વચન **મતિઃ**-સ્તુતિ અને **શુચિઃ-ચારુ સોમઃ**-પવિત્ર સુંદર અથવા ચરણશીલ ઉપાસનારસ **ઙ્ગવ**-વેદનસ્થાનો-હૃદયોમાં **પવતે**-પ્રાપ્ત થાય છે તેનો સ્વીકાર કરે. (૮)

ભાવાર્થ : સર્વને સંપૂર્ણ કરનાર વ્યાપક, કામનાવર્ષક, તેજસ્વી, સર્વના જ્ઞાતા, સર્વના ઉત્પાદક, વિશ્વનાયક, અત્યંત સ્તુતિયોગ્ય, પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માને માટે અમારું પૂજન-આદર વચન, પ્રાર્થના, સ્તુતિ અને પવિત્ર સુંદર ઉપાસનારસ હૃદયોમાં શીઘ્ર પ્રવૃત્ત થાય છે, તેનો પરમાત્મા સ્વીકાર કરે. (૮)

૬૧૦. વિશ્વે દેવા મમ શૃણ્વન્તુ યજ્ઞમુખે રોદસી અપાં નપાચ્ચ મન્મ ।

૩૪૯

મા વો વચાંસિ પરિચક્ષ્યાણિ વોચં સુન્નેષ્વિદ્વો અન્તમા મદેમ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વિશ્વેદેવા:-સમસ્ત વિદ્વાન વેદ પ્રવક્તા ઋષિજન મમ-મારા યજ્ઞમ્-અધ્યાત્મયજ્ઞને અનુમોદિત કરે-તેમાં સહયોગ આપીને વૃદ્ધિ કરે ઉભે રોદસી-બન્ને ધાવા પૃથિવી મારા પિતા અને માતા પણ અનુમોદન કરે-પુષ્ટ કરે. અથવા વિશ્વેદેવ-ઈન્દ્રિયો અને ધાવા પૃથિવી-પ્રાણ-ઉદાન ચ-અને અપાન્નષાત્-આપ્ત ઉપાસકોને ન પાડનાર-રક્ષા કરનાર અપનાવનાર પરમાત્મા મારા મન્મ-મનનીય સ્તુતિ વચન શ્રુણવન્તુ-સાંભળે-સ્વીકાર કરે વ:-તમારા માટે પરિચક્ષ્યાણિ વચાંસિ-નિંદાના વચનોને માં વોચમ્-હું ન બોલું-પ્રતિકૂળ આચરણ ન કરું સુન્નેષુ ઇત્-તમારાથી મળનારા સુખોને માટે વ:-અન્તમા:-મદેમ-તમારી અત્યંત નજીક રહીને આનંદમાં રહું. (૯)

ભાવાર્થ : હે સર્વ મુમુક્ષુ ઋષિઓ મારા અધ્યાત્મયજ્ઞનું અનુમોદન કરો, પુષ્ટ કરો, વૃદ્ધિ કરો, માતા-પિતાઓ અને પ્રાણ-ઉદાનો તમે પણ વૃદ્ધિ કરો, આપ્ત, જીવન્મુક્તોના રક્ષક, અપનાવનાર પરમાત્મા મનનીય સ્તુતિ વચનોને સાંભળે, સ્વીકાર કરે, હું તમારા માટે નિંદાના વચન ન બોલું, પ્રતિકૂળ આચરણ ન કરું. સુખોને માટે તમારી અત્યંત નજીક રહીને આનંદમાં રહું. (૯)

૬૧૧. યશો મા દ્યાવાપૃથિવી યશો મેન્દ્રબૃહસ્પતી ।

યશો ભગસ્ય વિન્દતુ યશો મા પ્રતિમુચ્યતામ્ ।

યશસ્વ્યાઃસ્યાઃ સંસદોઽહં પ્રવદિતા સ્યામ્ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : દ્યાવા પૃથિવી-પિતા માતા મા યશઃ-મારી યશ પ્રાપ્તિના કારણ બને-અન્તતઃ યશોરૂપ પરમાત્માની પ્રાપ્તિનાં કારણ બને ઇન્દ્રાબૃહસ્પતી-શિષ્ય અને ગુરુ મા યશઃ-મારી યશ પ્રાપ્તિનાં કારણ બને-અન્તતઃ પરમાત્માની પ્રાપ્તિનાં કારણ બને ભગસ્ય યશઃ-વિન્દતુ-ઐશ્વર્યનો યશ પ્રાપ્ત થાય-અન્તતઃ ઐશ્વર્ય પણ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરાવે યશઃ-મા પ્રતિ મુચ્યતામ્-યશ મને ગ્રહણ કરે-યશોરૂપ પરમાત્મા મારો સ્વીકાર કરે અસ્યાઃ-સંસદઃ-આ માનવ સમાજનો અહં યશસ્વી પ્રવદિતા સ્યામ્-હું યશસ્વી પ્રવક્તા-અન્તતઃ યશોરૂપ પરમાત્માનો કુશળ પ્રવક્તા બનું. (૧૦)

ભાવાર્થ : પિતા-માતાની સેવામાં આજ્ઞાપાલનમાં હું યશસ્વી બનું-અન્તતઃ યશોરૂપ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરું, શિષ્ય અને ગુરુથી એમ વર્તુ કે જેથી હું યશોવાન બનું-અન્તતઃ યશોરૂપ પરમાત્માની પ્રાપ્તિમાં સહાયક બનું, ઐશ્વર્યનો યશ પ્રાપ્ત કરું-અન્તતઃ યશોરૂપ પરમાત્માની પ્રાપ્તિનું સાધન બનું, યશ મને અપનાવે, અપયશનું કાર્ય ન કરું, અન્તતઃ યશોરૂપ પરમાત્મા મને પ્રાપ્ત થાય. માનવ સમાજનો યશસ્વી હિતવક્તા બનું, અન્તતઃ યશોરૂપ પરમાત્માનો કુશળ વક્તા બનું. (૧૦)

૬૧૨. ઇન્દ્રસ્ય નુ વીર્યાણિ પ્રવોચં યાનિ ચકાર પ્રથમાનિ વજ્રી ।

340

અહન્નહિમન્વપસ્તતર્દ પ્ર વક્ષણા અભિનત્ પર્વતાનામ્ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રસ્ય-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માનાં નુ-શીઘ્ર-શીઘ્ર-વારંવાર વીર્યાણિ પ્રવોચમ્-વીરકર્મોને-સ્વાધારબળો-પરાક્રમોને પ્રશંસિત કરું છું. વજ્રી-તે વજ્રવાન ઉપાસકને બંધનથી વર્જિત કરનાર-છોડાવનાર ઓજસ્વી યાનિ પ્રથમાનિ ચકાર-જે મુખ્ય પરાક્રમોને કરે છે, જેમકે અહિમ્-અહન્-સમગ્રરૂપથી સર્વના મારક મૃત્યુરૂપ સર્પને મારે છે. અપઃ-અનુતતર્દ-બંધનના કારણભૂત કામનાઓ-કામવાસનાઓને નષ્ટ કરી દે છે પર્વતાનાં વક્ષણાઃ-પ્રાભિનત્-તૃપ્તિકારક જ્ઞાનજ્યોતિવાળા વેદોના જ્ઞાનામૃત સ્રોતો-ઝરણાઓ ખોલે છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : સર્વ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માના વીરકર્મો-સર્વાધાર પરાક્રમોની શીઘ્ર શીઘ્ર-વારંવાર પ્રશંસા કરું છું, જે ઓજસ્વી ઉપાસકોને બંધનથી છોડાવનાર મહાન પરાક્રમો કરે છે, સર્વના મારક મૃત્યુરૂપ સર્પને-કામવાસનાને પણ નષ્ટ કરે છે; તથા તૃપ્તિકારક જ્ઞાનજ્યોતિઓથી પૂર્ણ વેદોનાં જ્ઞાનામૃતના સ્રોતો ઝરણાઓને વહાવે છે. (૧૧)

૬૧૩. અગ્નિરસ્મિ જન્મના જાતવેદા ઘૃત મે ચક્ષુર્મૃતં મ આસન્ ।

ત્રિધાતુર્કો રજસો વિમાનોઽજસ્રં જ્યોતિર્હવિરસ્મિ સર્વમ્ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : અગ્નિઃ-હું વિશ્વનો અગ્રણી શાસક પરમાત્મા જન્મનાજાતવેદાઃ-અસ્મિ-જન્મથી જ શું કહું, પરંતુ જન્મેલાને જાણનારો છું. અર્થાત્ મારો જન્મ થતો નથી, પરંતુ હું તો જન્મેલાનો જ્ઞાતા છું-જન્મરહિત શાશ્વત સર્વજ્ઞ છું. મે ચક્ષુઃ-ઘૃતમ્-મારા નેત્ર ગોલકરૂપ નહિ પરંતુ તેજ છે જેમાં હું નેત્રવાળાને નેત્ર આપું છું મે-આસન્-અમૃતમ્-મારા મુખમાં અમૃત છે-અમૃત જ મુખ છે ત્રિધાતુઃ-અર્કઃ-ત્રણેય લોક-પૃથિવી, અન્તરિક્ષ અને દુલોકોનો ધારણકર્તા અર્ચનીય દેવ છું રજસઃ-વિમાનઃ-લોકમાત્રને જુદી-જુદી ગતિ આપનાર-સંચાલક છું અજસ્રં જ્યોતિઃ-અનશ્વર જ્યોતિ-સર્વ જ્યોતિની જ્યોતિ-અમર જ્યોતિ સર્વ હવિઃ-અસ્મિ-ઓમ્ નામક હવિ-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય-પોતાની અંદર ધારણ કરવા યોગ્ય છું.

ભાવાર્થ : હું વિશ્વનો અગ્રણી, શાસક પરમાત્મા જન્મથી કોણ છું, શું કહું. પરંતુ જન્મેલાઓનો જાણનાર જ્ઞાતા છું, હું જન્મરહિત શાશ્વત છું. મારી આંખ તેજ છે, જે તેજને આંખોવાળાની આંખમાં આપું છું. મારું મુખ અમૃત છે, અથવા મારા મુખમાં અમૃત છે. ત્રણેય પૃથિવી, અન્તરિક્ષ અને દુલોકનો ધારણકર્તા અર્ચનીય દેવ છું. લોકમાત્રને જુદી-જુદી ગતિ આપનાર છું. નાશરહિત જ્યોતિ-જ્યોતિઓની જ્યોતિ ઓમ્ નામ મારી અંદર ધારણ કરવા યોગ્ય ઉપાસ્ય છું. (૧૨)

૬૧૪. પાત્યગ્નિર્વિપો અગ્રં પદં વેઃ પાતિ યહ્વશ્ચરણં સૂર્યસ્ય ।

પાતિ નાભા સપ્તશીર્ષાણમગ્નિઃ પાતિ દેવાનામુપમાદમૃષ્વઃ ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : વિપઃ-અગ્નિઃ-વિપશ્ચિત્-સર્વજ્ઞ અગ્રણી પરમાત્મા વેઃ-અગ્રં પદં પાતિ-ગતિશીલ નિરંતર

૩૫૧

શરીર રહિત આત્માના આગળના પદ-જન્માન્તર શરીરની રક્ષા કરે છે કર્માનુસાર સુરક્ષિત રાખે છે **યજ્ઞ:-**મહાન અગ્રણી પરમાત્મા **સૂર્યસ્ય ચરણં પાતિ-**વિદ્યાસૂર્ય વિદ્વાન સર્વ ઇન્દ્રિયોના સ્વામી વશીકર્તા જીવન્મુક્ત આત્માનું સેવન કરવા યોગ્ય મોક્ષની રક્ષાવાળો છે. **નાભા-**નાભિ-પ્રાણોને બાંધનાર અગ્નિ-અગ્રણી પરમાત્મા **સપ્તશીર્ષાણં પાતિ-**સાત શીર્ષ ઉપરના પ્રાણવાળા આત્માની રક્ષા કરે છે. **ઋત્વ:-**સર્વને પ્રાપ્ત મહાન પરમાત્મા **દેવાનામ્-ઉપમાદમ્-**સમસ્ત ઉપાસક વિદ્વાનોના અભ્યુદય રૂપ સાંસારિક આનંદકારી સુખની પણ રક્ષા કરે છે. (૧૩)

ભાવાર્થ : સર્વજ્ઞ અગ્રણી પરમાત્મા એક શરીરથી બીજા શરીરમાં જનાર આત્માના આગલા જન્મની રક્ષા કરે છે-તેને નિયત કરે છે. એ પ્રાણોને બાંધનાર સાત ઉપર પ્રાણો-બે આંખ, બે કાન, બે નાકના છિદ્રો અને એક મુખથી ઉચિત કાર્ય લેનાર સંયમીની રક્ષા કરે છે, સાચું સુખ પ્રાપ્ત કરાવે છે, જીવન્મુક્તની રક્ષા કરે છે. (૧૩)

ખંડ-૪

૬૧૫. ^{૧ ૨}ભ્રાજન્ત્યગ્ને ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}સમિધાન દીદિવો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}જિહ્વા ચરત્યન્તરાસનિ ।

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}સ ત્વં નો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}અગ્ને પયસા ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}વસુવિદ્રયિં વર્ચો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}દૃશેઽદાઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સમિધાન દીદિવઃ-અગ્ને-હે સમ્યક્ પ્રકાશમાન અન્યોને પ્રકાશિત કરનાર અગ્રણી પરમાત્મન્ ! **ભ્રાજન્તી જિહ્વા-**તારા ગુણોનો પ્રકાશ કરતી વાકુ-વાણી **આસનિ-અન્તઃ-ચરતિ-**મુખમાં પ્રાપ્ત છે **સઃ-ત્વમ્-**તે તું **વસુવિદ્-અગ્ને-હે** ધન પ્રાપ્ત કરાવનાર પરમાત્મન્ ! **દૃશે-**તારા દર્શન માટે **નઃ-અમારે** માટે **રયિં વર્ચઃ** પયસા-પુષ્ટિ-સ્વાસ્થ્ય બ્રહ્મવર્યસને પ્રાણશક્તિની સાથે **અદાઃ-પ્રદાન** કર. (૧)

ભાવાર્થ : હે સ્વયં પ્રકાશમાન તથા અન્યોને પ્રકાશિત કરનાર અગ્નિ-અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તારા ગુણોને પ્રકાશિત કરતી વાણી મારા મુખમાં પ્રાપ્ત છે. તે તારી સ્તુતિ કરતી રહે છે; એના બદલામાં તું તારા દર્શન માટે અમારે માટે પુષ્ટિ, સ્વાસ્થ્ય, પ્રાણશક્તિ અને બ્રહ્મવર્યસ (બ્રહ્મજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થતું તેજ) પ્રદાન કર. (૧)

૬૧૬. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}વસન્ત્ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}ઇન્નુ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}રન્ત્યો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}ગ્રીષ્મ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}ઇન્નુ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}રન્ત્યઃ ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}વર્ષાણ્યન્ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}શરદો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}હેમન્તઃ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}શિશિરઃ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}ઇન્નુ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}રન્ત્યઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વસન્તઃ-ઇત્-નુ-રન્ત્યઃ-હે પ્રકાશ સ્વરૂપ અગ્રણી પરમાત્મન્ ! મારો પ્રાણ (પ્રાણ=વસંત) હાં, શીઘ્ર શીઘ્ર વારંવાર પ્રાણાયામ આદિ દ્વારા તારામાં રમણ કરવા યોગ્ય બને **ગ્રીષ્મઃ-ઇત્-નુ રન્ત્યઃ-** [વાગ્રીષ્મઃ] મારી વાકુ-વાણી હાં, શીઘ્ર શીઘ્ર-વારંવાર સ્તુતિ દ્વારા તારામાં રમણ કરનારી બને **વર્ષાણિ અનુ-** [ચક્ષુર્વષાઃ] સાથે જ મારી આંખ હાં, શીઘ્ર શીઘ્ર-વારંવાર તારા દર્શનની ઉત્સુકતા તારા રચેલા જગતમાં તારી કળાને નિહાળી નિહાળીને તારા પાઠ-ભણીને તારામાં રમણ કરવા યોગ્ય બને **શરદઃ**

૩૫૨

[શ્રોત્રં શરદઃ] મારા કાન હાં, શીઘ્ર શીઘ્ર-વારંવાર તારા સંબંધમાં શ્રવણ દ્વારા તારામાં રમણ કરવા યોગ્ય બને **હેમન્તઃ** [મનો હેમન્તઃ] મારું મન હાં, શીઘ્ર શીઘ્ર-વારંવાર તારા મનન ચિંતન દ્વારા તારામાં રમણ કરવા યોગ્ય બને **શિશિરઃ-ઇત્-નુ રન્ત્યઃ**-[શિશિરં પ્રતિષ્ઠાનમ્] મારું પ્રતિષ્ઠાન-નાભિ નીચેનું અંગ શીઘ્ર શીઘ્ર-વારંવાર આસન, સદાયરણ દ્વારા તારામાં રમણ કરનાર બને. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મનું ! મારો પ્રાણ પ્રાણાયામ દ્વારા, મારું મન મનન દ્વારા, મારા કાન તારા શ્રવણ દ્વારા, મારી આંખ તારા દર્શન અને પ્રત્યેક વસ્તુમાં તારું પ્રતિબિંબ નિહાળે, તારો પાઠ ભણીને મારી વાણી તારી સ્તુતિ, ગુણગાન કરે. તથા નાભિથી નીચેના ભાગ આસન અને સદાયરણ દ્વારા તારામાં સદા વારંવાર સમર્પણ કરવા યોગ્ય બની રહે. (૨)

૬૧૭. સહસ્રશીર્ષાઃ પુરુષઃ સહસ્રાક્ષઃ સહસ્રપાત્ ।
સં ભૂમિં સર્વતો વૃત્વાત્યતિષ્ઠદશાઙ્ગુલમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **સહસ્રશીર્ષા**-અસંખ્ય શિરવાળા અનંત જ્ઞાન શક્તિમાન **સહસ્રાક્ષઃ**-અસંખ્ય નેત્રોવાળા અનંત દર્શન શક્તિમાન **સહસ્રપાત્**-અસંખ્ય પગોવાળા અનંત ગતિ શક્તિમાન **પુરુષઃ**-સૃષ્ટિમાં પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્મા છે **સઃ**-તે **ભૂમિં સર્વતઃ**-ભુવન-જગતને સર્વત્રથી ઘેરીને વ્યાપ્ત થઈને **દશાઙ્ગુલમ્**-અત્યતિષ્ઠત્-દશાંગુલ પરિમાણવાળા-દશ આંગળીના સંકેતથી પાંચ સ્થૂલભૂત પાંચ સૂક્ષ્મભૂત અથવા દશ આંગળીનો સંપુટ-બન્ને હાથોની મુઠ્ઠીમાં વશ કરેલ બ્રહ્માંડ ગોળને અતિક્રમણ કરીને તેનાથી પણ બહાર અનન્ત રૂપથી રહેલ છે. પરમાત્મનું ! તું આકાશથી પણ પાર છે. (૩)

ભાવાર્થ : સમસ્ત જગતના રચયિતા પરમ પુરુષ પરમાત્મા આ જગતની અંદર પૂર્ણ થઈને અનન્તજ્ઞાન, શક્તિમાન, અનન્ત દર્શન શક્તિમાન, અનન્ત ગતિ શક્તિમાન છે, જગતના સર્વ પદાર્થો તેના જ્ઞાનમાં છે. સર્વ જીવોના કર્મનો જ્ઞાતા છે. સર્વ તેની દૃષ્ટિમાં છે-દૃષ્ટા છે. સર્વને ગતિ પ્રદાન કરે છે. સમસ્ત જગતમાં વ્યાપ્ત છે. સર્વ જગત તેની સામે સીમિત છે કારણ કે તે બહાર પણ અનન્ત છે. તેનું શરણ પરમ કલ્યાણપ્રદ છે. (૩)

૬૧૮. ત્રિપાદૂર્ધ્વ ઉદૈત્ પુરુષઃ પાદોઽસ્યેહાભવત્ પુનઃ ।
તથા વિષ્વઙ્ વ્યક્રામદશનાનશને અભિ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **ત્રિપાત્ પુરુષઃ**-ત્રણ પાદ-ત્રણ અમૃતાનંદરૂપો વાળો પરમ પુરુષ **ઊર્ધ્વઃ-ઉદૈત્**-નાશવાન જગત્ થી પર, ઉપર ઉઠેલ છે **અસ્ય પાદઃ-ઇહઃ-પુનઃ-અભવત્**-તેના પગ માત્ર જગતરૂપ અહીં નીચે પુનઃ પુનઃ થાય છે. **તથા**-એ રૂપમાં તે **અશનાશને-અભિ**-ભોગનારા જંગમ-ચેતન અને ન ભોગનારા જડને લક્ષ્ય કરીને **વિષ્વઙ્ વ્યક્રામત્**-ઉત્પાદન ધારણ નિયંત્રણ કર્મકળ પ્રદાન આદિ વિવિધ શક્તિઓથી સરળતાથી પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મા પોતાના વિક્રમમાં રાખેલ છે. (૪)

ભાવાર્થ : પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્મા બે સ્થાનમાં બિરાજમાન છે એક સ્થાન તો જગત છે, જે વારંવાર

ઉત્પન્ન થયા કરે છે, તેમાં ભોગનારા જંગમ અને ન ભોગનારા જડ ઉત્પન્ન થતા રહે છે, તેને પરમાત્માએ પોતાની વિવિધ શક્તિઓથી પોતાને વશ રાખેલ છે. બીજું સ્થાન જગતથી પૃથક્ અમૃતાનંદરૂપ મોક્ષ છે, મુમુક્ષુ ઉપાસક આત્માઓ તેમાં મોક્ષાનંદ પ્રાપ્ત કરે છે. (૪)

૬૧૯. પુરુષ એવંદં સર્વં યદ્ ભૂતં યચ્ચ ભાવ્યમ્ ।

પાદોઽસ્ય સર્વા ભૂતાનિ ત્રિપાદસ્યામૃતં દિવિ ॥૫॥

પદાર્થ : પુરુષ-એવ-પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્માની અંદર જ **ઇદં સર્વમ્**-આ સર્વ જગત છે **યત્-ભૂતં યત્-ચ ભાવ્યમ્**-જે ઉત્પન્ન થયેલ, જે ઉત્પન્ન થનાર છે, તેથી **સર્વા ભૂતાનિ-અસ્ય પાદઃ**-સંપૂર્ણ ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થો અને જે ઉત્પન્ન થનારા છે તે પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્માના એક પાદ માત્ર છે-એક દેશ અર્થાત્ એક અંશમાત્ર છે **અસ્ય ત્રિપાત્**-તેના ત્રણ પાદ જે ભૂત અને ભવિષ્યથી પર ન ઉત્પન્ન થનાર અભૌતિક અમૃતં દિવિ-મૃતરહિત સ્થિર પ્રકાશાત્મક મોક્ષધામમાં છે. (૫)

ભાવાર્થ : પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્મામાં આ જે ઉત્પન્ન થયેલું અથવા હવે પછી ઉત્પન્ન થનાર જગત છે, જેની અંદર સર્વ જડ અને જંગમ છે, તે પરમાત્માના એક પાદ-એક દેશમાં રહેલ હોવાથી એક અંશમાત્ર છે, પરંતુ તેના પાદત્રય-ત્રણ પાદવાળું સ્વરૂપ અમૃતાનંદ એ ભૌતિક જગતથી પર છે. અભૌતિક પ્રકાશમાનાત્મક સ્વસ્વરૂપમાં અર્થાત્ મોક્ષધામમાં છે. (૫)

૬૨૦. તાવાનસ્ય મહિમા તતો જ્યાયાંશ્ચ પૂરુષઃ ।

ઉતામૃતત્વસ્યેશાનો યદન્નેનાતિરોહતિ ॥૬॥

પદાર્થ : તાવાન્-અસ્ય મહિમા-તે એક પાદ માત્ર ઉત્પન્ન અને ઉત્પન્ન થનાર ભૌતિક જગત એ સર્વ પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્માનો મહિમા-સ્થૂલ દ્રષ્ટિએ મહાન પરિચય કરાવનાર છે. **ચ-અને તતઃ-જ્યાયાન્-પૂરુષઃ**-તેથી અધિક મહાન પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્મા છે **ઉત્**-અને તે **અમૃતત્વસ્ય-ઈશાનઃ**-ત્રિપાદરૂપ અમૃત સ્વરૂપનો ઈશ છે-સ્વામી છે **યત્-અન્નેને અતિરોહતિ**-જે કે કર્મફળ ભોગ દ્વારા ભોગનું લક્ષ્ય બનેલ જગતમાં આવીને અતિરોહણ કરે છે-મોક્ષની તરફ જાય છે. તે જીવ વર્ગનો પણ સ્વામી છે. (૬)

ભાવાર્થ : આ જેટલું પણ ભૌતિક જગત છે, જે જે ઉત્પન્ન થયેલું અને ઉત્પન્ન થનાર છે, તે સર્વ પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્માનો મહિમા માત્ર છે. પુરુષ પરમાત્મા તો તેથી મહાન છે. તે અમૃતત્વનો સ્વામી છે અને જે કર્મફળ ભોગના લક્ષ્યથી આવીને પુનઃ મોક્ષની તરફ પણ અતિરોહણ કરે છે; તે જીવવર્ગનો પણ સ્વામી છે, તે એવા મહાન પુરુષનું શરણ લેવું કલ્યાણકર છે. (૬)

૬૨૧. તતો વિરાડજાયત વિરાજો અધિ પૂરુષઃ ।

સ જાતો અત્યરિચ્ચત પશ્ચાદ્ ભૂમિમથો પુરઃ ॥૭॥

પદાર્થ : તત:-વિરાટ-અજાયત-તે પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્મા દ્વારા વિરાટ-વિવિધ પદાર્થોથી શોભાયમાન બ્રહ્માંડ ઉત્પન્ન થયેલ છે. વિરાજ:-અધિપૂરુષ:-વિરાટ-બ્રહ્માંડની ઉપર તેનો અધિનાયક-અધિષ્ઠાતા પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્મા છે. પશ્ચાત્ સ:-જાત:-પશ્ચાત્ તે ઉત્પન્ન થયેલ વિરાટ-બ્રહ્માંડનાં અધિષ્ઠતૃત્વમાં ભૂમિમ્-અથ પૂર:-અતિ-અરિચ્ચત-ઉત્પત્તિ સ્થાન-લોકમાત્રને એની પશ્ચાત્ પુરો-જીવશરીરોને અતિશયથી વિરચિત કર્યા-બહાર કાઢ્યા-પ્રકટ કર્યા. (૭)

ભાવાર્થ : પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્મા બ્રહ્માંડને ઉત્પન્ન કરીને તેનો અધિષ્ઠાતા બન્યો, પશ્ચાત્ બ્રહ્માંડનો વિસ્તાર ભૂમિ આદિ વિભિન્ન લોકોમાં થયો, તેના પર વિભિન્ન પ્રાણી શરીર-જરાયુજ, અંડજ, સ્વેદજ, ઉદ્ભિજ થયા, જેમાં જીવાત્મા બંધાયેલ છે. તે ઉત્પન્ન કર્તા પરમાત્માને માનીને તથા જાણીને તેની સ્તુતિ-પ્રાર્થના-ઉપાસના કરીને બંધનથી છૂટીને મોક્ષ અને બ્રહ્માનંદને પ્રાપ્ત કરે છે. (૭)

૬૨૨. મન્યે વાં દ્યાવાપૃથિવી સુભોજસૌ યે અપ્રથેથામમિતમભિ યોજનમ્ ।

દ્યાવાપૃથિવી ભવતં સ્યોને તે નો મુજ્જતમહસઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : સુભોજસૌ-દ્યાવાપૃથિવી-હે મારું શ્રેષ્ઠ પાલન કરનારા પ્રાણ અને ઉદાન વામ્-તમે બન્નેને મન્યે-ચાહું છું યે અમિતં યોજનમ્-અભિ-અપ્રથેથામ્-તમે બન્નેને અપરિમિત યોજન મને જ્યાં યુક્ત થવાના છો એવા યોજનીય મોક્ષધામની સન્મુખ પ્રસિદ્ધ કરો દ્યાવાપૃથિવી સ્યોને ભવતમ્-તમે બન્ને પ્રાણ અને ઉદાન સુખદાયક થાઓ. તે-તે તમે બન્ને અંહસઃ-મુજ્જતમ્-આત્મઘાત પાપબંધનથી છોડાવો. (૮)

ભાવાર્થ : હે મારા જીવન સાથીઓ શ્રેષ્ઠ પાલન કરનારા પ્રાણ અને ઉદાન ! તમે જન્મથી જ સાથે છો, હું તમને ચાહું છું, તમે સંસારમાં સુખદાયક બનો તથા મને પાપ બંધનથી છોડાવો અને અસીમ યોગમેલના સ્થાન મોક્ષને મારા માટે પ્રસિદ્ધ-પ્રકટ કરો. જીવનને ચલાવો-અધ્યાત્મ ક્ષેત્રમાં પ્રેરિત કરો. પરમાત્માની ઉપાસનામાં લાગો-લગાવો. (૮)

૬૨૩. હરી ત ઇન્દ્રે શ્મશ્રૂણ્યુતો તે હરિતૌ હરી ।

તં ત્વા સ્તુવન્તિ કવયઃ પુરુષાસો વનર્ગવઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તે-તારા આપેલા શ્મશ્રૂણિ-શરીરમાં-હૃદયમાં શ્રિત પ્રાપ્ત થયેલ હરી-રોગનું હરણ કરનાર અને સ્વાસ્થ્યનું આહરણ કરનાર પ્રાણ અને ઉદાન બન્ને તે-તારા હરી હરિતૌ-અજ્ઞાન-અંધકાર અપહરણ કરનાર અને આનંદ આહરણ કરનારા દિવ્ય સ્વરૂપોને જ્યોતિ સ્વરૂપ અને શાન્ત સ્વરૂપ એને તં ત્વા-અને તે તને વનર્ગવઃ-તુજ વનનીય સંભજનીય પરમાત્માની તરફ જનારા વિરક્ત કવયઃ પુરુષાસઃ-વિદ્વાન જનો સ્તુવન્તિ-સ્તુત-પ્રશંસિત કરે છે. (૯)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તારા આપેલા તારા રચેલા શરીરમાં-હૃદયમાં પ્રાપ્ત રોગનાશક, સ્વાસ્થ્યકર્તા, અજ્ઞાનનાશક અને આનંદ પ્રાપક દિવ્ય પ્રાણ અને ઉદાનને સાધનારા વિરક્તજનો તારી સ્તુતિ-પ્રશંસા કરે છે. (૯)

૩૫૫

૬૨૪. યદ્વર્ચો હિરણ્યસ્ય યદ્વા વર્ચો ગવામુત ।

સત્યસ્ય બ્રહ્મણો વર્ચસ્તેન મા સં સૃજામસિ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હિરણ્યસ્ય યત્-વર્ચઃ-સોનાનું જે તેજ-સૌંદર્યરૂપ છે યત્-વા-અને જે ગવામ્-ઉત્-સૂર્યકિરણોનું વર્ચ-તેજ ચમકરૂપ છે તથા વેદ-વાણીઓનું વર્ચ-જ્ઞાનરૂપ છે સત્યસ્ય-બ્રહ્મણઃ-વર્ચઃ-સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માનું જે વર્ચ-તેજ બ્રહ્માનંદરૂપ છે તેન મા સંસૃજામસિ-તેથી હું પોતાને સંસૃષ્ટ કરું-સંસ્કૃત કરું, સારી રીતે અલંકૃત કરું. (૧૦)

ભાવાર્થ : સોનાનું તેજ-ચળક-સૌંદર્ય, સૂર્ય કિરણોનું તેજ-પ્રકાશ, વેદવચનોનું તેજ-જ્ઞાન, સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માનું તેજ-બ્રહ્માનંદ દ્વારા હું ઉપાસક મને સંસ્કૃત અને સુભૂષિત-અલંકૃત કરું. મારા શરીરમાં મસ્તિષ્કમાં, મનમાં, આત્મામાં ક્રમશઃ સ્વાસ્થ્ય સૌંદર્ય, પ્રકાશ, જ્ઞાન, બ્રહ્માનંદ પ્રાપ્ત કરું. (૧૦)

૬૨૫. સહસ્તન્ન ઇન્દ્ર દદ્ધ્યોજ ઈશે હ્યસ્ય મહતો વિરણિન્ ।

ક્રતું ન નૃમ્ણાં સ્થવિરં ચ વાજે વૃત્રેષુ શત્રૂન્ત્સુહના કૃધી નઃ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : વિરણિન્-ઇન્દ્ર-હે મહાન ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માન્ ! નઃ-અમને તત્ સહઃ-તે બળ-બાહ્ય બળને ઓજઃ-આત્મબળને દદ્ધિ-દે-પ્રદાન કર અસ્ય મહતઃ-તું આ મહાન સંસારનો ઈશે હિ-સ્વામિત્વ-શાસનકર્તા છે જ, તે બળ અને ઓજ રાખીને જ સંસાર પર શાસન કરે છે, અમે શરીર અને મન પર શાસન કરી શકીએ ક્રતું ન સ્થવિરં નૃમ્ણાં વાજે ચ-પ્રજ્ઞા આપ તથા પ્રજ્ઞાની સમાન સ્થિર ધન-મૌલૈશ્વર્યને આપ અને સ્થિર અન્ન-અમૃતભોગ-આનંદ પણ આપ તથા વૃત્રેષુ-કામ-ક્રોધાદિ પાપભાવોને કારણે નઃ-સુહના શત્રૂન્ કૃધિ-અમને બળવાન અને શમન કરનાર કરી દે-બનાવી દે. (૧૧)

ભાવાર્થ : હે મહાન ઐશ્વર્યવાન્ પરમાત્માન્ ! તું અમને બાહ્યબળ અને આત્મબળ આપ, જેના દ્વારા તું વિસ્તૃત સંસાર પર શાસન કરે છે. અમે સંસાર પર નહિ, પરંતુ શરીર અને મન પર શાસન કરી શકીએ, તથા પ્રજ્ઞા પણ આપ. પ્રજ્ઞા સમાન સ્થિર ધન-મૌલૈશ્વર્ય અને બ્રહ્માનંદ પણ આપ, કામ, ક્રોધ આદિ પાપ ભાવોને કારણે અમને બળવાન, સંયમી અને શમન કરનાર બનાવી દે. (૧૧)

૬૨૬. સહર્ષભાઃ સહવત્સા ઉદેત વિશ્વા રૂપાણિ વિભ્રતીર્ઘ્યૂઘ્નીઃ ।

ઊરુઃ પૃથુરયં વો અસ્તુ લોક ઇમા આપઃ સુપ્રપાણા ઇહ સ્ત ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : સહર્ષભાઃ-હે સ્તુતિ વાણીઓ ! તમે ઋષભ = સાંઢરૂપ આત્માની સાથે સહવત્સાઃ-મનરૂપ બાળકો-વાદ્યરૂપો સહિત ઘ્યૂઘ્નીઃ-ઐહિક સુખ પારલૌકિક મોક્ષાનંદ ઇળ આપનારી વિશ્વા રૂપાણિ

૩૫૬

વિભ્રતી:-સમસ્ત સુંદર-કમનીય વસ્તુઓને ધારણ કરતી બિરાજમાન રહે **અયં ય:-**એ જે **ઉસ્ પૃથુ:-**
લોક:-અસ્તુ-મહાન, વિસ્તૃત વિશાળ મોક્ષધામ છે **ઇહ-**એ મોક્ષધામમાં **ઇમા:-**સુપ્રપાળા:-**આપ:-**સ્ત-
એ પ્રસિદ્ધ ભરપૂર પાન કરવા યોગ્ય વ્યાપક પ્રજાપતિ પરમાત્મા છે. (૧૨)

ભાવાર્થ : હે સ્તુતિવાણીઓ ! તમે આત્માની સાથે મનની સાથે પણ બન્ને લોકોમાં ફળ આપનારી, સંસારમાં પણ સાચું સુખ અને મોક્ષમાં પણ શાન્ત આનંદ પ્રાપ્ત કરાવનારી તમે છો, તમે વધતી રહો. છેવટે તમારે માટે મહાન વિસ્તૃત મોક્ષધામ છે, જ્યાં સારી રીતે પાન કરવા યોગ્ય પ્રજાપતિ પરમાત્મા છે, જેની તરસ તમને લાગેલી છે, જેને પાન કરાવવાનું તમારું અન્તિમ લક્ષ્ય છે. (૧૨)

ખંડ-૫

૬૨૭. અગ્નિ આયૂષિ પવસ આસુવોર્જમિષં ચ નઃ । આરે બાધસ્વ દુચ્છુનામ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! આયૂષિ પવસે-પ્રાણોને પ્રેરિત કર **ઊર્જમ્-ઇર્ષ ચ નઃ-આસુવઃ-** તેથી રસાત્મક સૂક્ષ્મભોગને મોક્ષરૂપ આયુનું ફળ અને સ્થૂળ અન્નભોગ તથા સંસારમાં ભૌતિક પ્રાણોનું ફળ અન્ન અમારે માટે ઉત્પન્ન કર **દુચ્છુનામ્-પાપની** પ્રવૃત્તિઓને **આરે બાધસ્વ-અમારાથી** દૂર હટાવ. (૧)

ભાવાર્થ : હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તું અમારા પ્રાણોને અગ્ર-અગ્ર પ્રેરિત કર, ભૌતિકતાથી ઉન્નતિ કરતા મોક્ષધામમાં, અમૃતરૂપ ધારણ કરીએ. આ જગતમાં સ્થૂળ અન્નભોગોને પ્રાપ્ત કરાવીને ફરી મોક્ષધામમાં અમૃતરસને પણ પ્રાપ્ત કરાવ. આ લોકની એ દુષ્પ્રવૃત્તિને દૂર હટાવ. (૧)

૬૨૮. વિભ્રાટ્ બૃહત્ પિબતુ સોમ્યં મધ્વાયુર્દધઘ્નપતાવવિહુતમ્ ।

વાતજૂતો યો અભિરક્ષતિ ત્મના પ્રજાઃ પિપર્તિ બહુધા વિ રાજતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **યજ્ઞપતૌ-અધ્યાત્મયજ્ઞના** યજમાન ઉપાસકને માટે **અવિહુતમ્-આયુઃ-દધત્-અવિકલિત-** સરળ જીવનને ધારણ કરાવવા માટે **વિભ્રાટ્-વિશેષ પ્રકાશમાન સમસ્ત પ્રકાશમાનોમાં પ્રકાશમાન પરમાત્મા** **બૃહત્ સોમ્યં મધુ-મૂળ જ** ઉપાસનારસયુક્ત મધુપાનક **પિબતુ-પાન કરે-સ્વીકાર કરે-કરે છે. યઃ-વાતજૂતઃ-** જે મનને પ્રેરિત-પ્રાર્થિત **ત્મના-આત્મભાવથી-સ્નેહથી** **પ્રજાઃ-અભિરક્ષતિ-ઉપાસક પ્રજાઓ પર દયા કરે છે પિપર્તિ-તેનું પાલન કરે છે** **બહુધા વિરાજતિ-અનેક પ્રકારથી તેની અંદર પ્રકાશમાન થાય છે. (૨)**

ભાવાર્થ : અધ્યાત્મયજ્ઞના યજમાન ઉપાસકે સરળ જીવનને ધારણ કરવા માટે વિશેષ પ્રકાશમાન અધ્યાત્મપ્રકાશદાતા પરમાત્મા ઉપાસકો દ્વારા આત્મભાવથી સમર્પિત મધુર ઉપાસનારસનો દયા કરીને સ્વીકાર કરે છે તથા ઉપાસકનું પાલન કરીને તેને સાક્ષાત્ થાય છે. (૨)

૬૨૯. ચિત્રં દેવાનામુદગાદનીકં ચક્ષુર્મિત્રસ્ય વરુણસ્યાગ્નેઃ ।

૩૫૭

આપ્રા દ્યાવાપૃથિવી અન્તરિક્ષં સૂર્ય આત્મા જગતસ્તસ્થુષ્ચ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જગત:-ચ-તસ્થુષ:-આત્મા-જંગમ-ચર ચેતનના અને સ્થાવર-જડના આત્મા-વિશ્વના આત્મા પરમાત્મા સૂર્ય:-જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ-જ્ઞાનસૂર્ય દેવાનાં ચિત્રમ્-અનીકમ્-મુમુક્ષુ જીવન્મુક્તોના અદ્ભુત શ્રેષ્ઠ પ્રાણ મિત્રસ્ય વસ્ત્રાસ્ય-અગ્ને:-ચક્ષુ:-મારા પ્રાણના અયનના અને વાક્-વાણીના પ્રકાશક ઉદગાત્-અહો મુજ ઉપાસક-ધ્યાનીની અંદર સાક્ષાત્ થયો-થઈ ગયો દ્યાવાપૃથિવી અન્તરિક્ષમ્ આપ્રા:-મારા ઉપરના અંગ શિરને, નીચેના અંગ કટિને તથા હૃદયાવકાશને જ્ઞાન જીવનગતિ પ્રવૃત્તિઓથી ભરી દીધેલ છે. (૩)

ભાવાર્થ : ચર-અચર-જંગમ-જડના આત્મા પરમાત્મા સ્વતઃ જ્ઞાન પ્રકાશસ્વરૂપ જ્ઞાનસૂર્ય મુમુક્ષુઓ જીવન્મુક્તોના અદ્ભુત શ્રેષ્ઠ મુખ્ય પ્રાણ તથા શ્વાસ ઉચ્છ્વાસ અને વાણીના પ્રકાશક ઉપાસકની અંદર સાક્ષાત્ થાય છે. ફરી મૂર્ધા-શિર, હૃદય અને કટિને પોતાની જ્ઞાન જીવનગતિ શક્તિઓથી ભરી દે છે. (૩)

૬૩૦. આયં ગૌઃ પૃથ્વિરક્રમીદસદન્માતરં પુરઃ પિતરં ચ પ્રયન્ત્સ્વઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અયમ્-એ ગૌઃ-સ્તોતા-ઉપાસક પૃથ્વિ:-પરમજ્યોતિનો સ્પર્શ કરનાર-પ્રાપ્ત કરનાર ઉપાસક આત્મા આ-અક્રમીત્-સંસારમાં આવ્યો-આવે છે પુરઃ-માતરં પિતરં ચ-આસદત્-પ્રથમ માતા અને પિતાને પ્રાપ્ત થાય છે પુનઃ પ્રયન્-પ્રગતિ કરીને સ્વઃ-મોક્ષધામમાં પહોંચે છે. (૪)

ભાવાર્થ : એ સ્તુતિકર્તા ઉપાસક પરમજ્યોતિને સ્પર્શ કરનાર, પ્રાપ્ત કરનાર આત્મા-જીવાત્મા સંસારમાં અવતરણ કરે છે. પ્રથમ માતા, પિતાને પ્રાપ્ત થાય છે, પિતાના બીજભાવથી અને માતાના ગર્ભધારણથી પુનઃ ઉત્પન્ન થઈને જીવનમાં પ્રગતિ કરતાં-ઉન્નતિ કરતાં નિતાન્ત સુખ સ્થાન મોક્ષધામને પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

૬૩૧. અન્તશ્ચરતિ રોચનાસ્ય પ્રાણાદપાનતી વ્યખ્યન્મહિષો દિવમ્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : મહિષિ:-રોચના-મહાન પ્રકાશમાન અસ્ય-આ જગતની અન્ત:-અંદર ચરતિ-પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે પ્રાણાત્-અપાનતી-દુલોક અને પૃથિવીલોક સુધી દિવં વ્યખ્યત્-મોક્ષધામને પ્રકાશિત કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : મહાન પ્રકાશમાન પરમાત્મા આ જગતની અંદર દુલોકથી લઈને પૃથિવી સુધી પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે અને મોક્ષધામને પોતાના પ્રકાશથી પ્રકાશિત કરી રહ્યો છે. (૫)

૬૩૨. ત્રિશન્દમ્ વિ રાજતિ વાક્ પતજ્ઞાય ધીયતે પ્રતિ વસ્તોરહ દ્યુભિઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : પતજ્ઞાય-મારા આત્મામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માને માટે પ્રતિ વસ્તો:-વાક્-ધીયતે-પ્રતિદિન મારા દ્વારા સ્તુતિ આધાન કરવામાં આવે છે-સમર્પિત કરવામાં આવે છે અહ-અહો દ્યુભિઃ-પોતાની જ્યોતિઓથી મારી અંદર ત્રિશન્-ધામ-ત્રીશ ઘડી વિરાજતિ-વિશેષ પ્રકાશિત રહે છે.

ભાવાર્થ : આત્મામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માને માટે મુજ ઉપાસક દ્વારા પ્રતિદિન સ્તુતિ સમર્પિત

કરવામાં આવે છે, અહો-કેવું સુંદર છે, તે પરમાત્મા પણ પોતાની જ્યોતિઓથી ત્રીશ ઘડીઓ દિવસ-રાત મુજ ઉપાસકની અંદર વિશેષ પ્રકાશિત રહે છે, મારી સ્તુતિ ખાલી જતી નથી અને તે પણ દયા, ન્યાયનો ત્યાગ કરતો નથી. (૬)

૬૩૩. અપ ત્યે તાયવો યથા નક્ષત્રા યન્ત્યક્તુ ભિઃ । સૂરાય વિશ્વચક્ષસે ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : યથા-જેમ સૂરાય-સૂર્યના આગમનને લક્ષ્ય કરીને-સૂર્ય ઉદય થયા પછી અક્તુભિઃ-નક્ષત્રા-રાત્રિઓ સહિત બુધ, શુક્ર આદિ ગ્રહ, તારા અપયન્તિ-દૂર થઈ જાય છે; હટી જાય છે, તેમજ વિશ્વચક્ષસે-વિશ્વ દેષ્ટા પરમાત્માને લક્ષ્ય કરીને ઉપાસક ત્યે તાયવઃ-તે ચોરભાવ જે અંદરથી અને બહારથી જુદા ભાવ તથા કામ આદિ દોષો દૂર ભાગી જાય છે. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યના આગમનથી રાતની સાથે તારાઓ ચાલ્યા જાય છે, તેમજ સર્વ દેષ્ટા, સર્વ-દર્શક પરમાત્માના આગમનથી મનમાં અને બહારમાં જુદા ભાવ તથા કામ આદિ ગુપ્ત દોષ ચાલ્યા જાય છે. (૭)

૬૩૪. અદૃશન્નસ્ય કેતવો વિ રશ્મયો જનાં અનુ । ભ્રાજન્તો અગ્નયો યથા ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અસ્ય કેતવઃ-એ સૂર્ય પરમાત્માને કેતુ-જ્ઞાપક સંકેત કરનાર રશ્મયઃ-સર્વત્ર વ્યાપ્ત ગુણ જનાન્-અનુ-ઉપાસક અને મનનશીલ જનોને અદૃશન્-જોવામાં આવે છે યથા-ભ્રાજન્તઃ-અગ્નયઃ-જાજ્વલ્યમાન અગ્નિઓ જોવામાં આવે છે. (૮)

ભાવાર્થ : અહો ! એ સરણશીલ-વ્યાપનશીલ પરમાત્માની જ્ઞાપક ગુણ રશ્મિઓ ઉપાસક અને મનનશીલ-જનોને જોવામાં આવી રહી છે, જેમ જાજ્વલ્યમાન અગ્નિની જ્વાળાઓ સાક્ષાત્ જોવામાં આવે છે. (૮)

૬૩૫. તરણિર્વિશ્વદર્શતો જ્યોતિષ્કૃદસિ સૂર્ય । વિશ્વમાભાસિ રોચનમ્ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : સૂર્ય-હે સર્વત્ર સરણશીલ વ્યાપનશીલ પરમાત્મા ! તું તરણિઃ-મુમુક્ષુઓને દુઃખસાગરથી તારનાર છે વિશ્વદર્શતઃ-સર્વનો દર્શનીય જ્યોતિષ્કૃત્-અસિ-જ્ઞાન જ્યોતિનો કરનાર-આપનાર છે વિશ્વં રોચનમ્-આભાસિ-સમસ્ત પ્રકાશમાનીને તું જ પ્રકાશિત કરે છે-પ્રકાશ પ્રદાન કરે છે. (૯)

ભાવાર્થ : સર્વત્ર વ્યાપનશીલ પરમાત્મા મુમુક્ષુ ઉપાસકોને દુઃખસાગરથી તારનાર, સર્વને દર્શન યોગ્ય, અન્તઃકરણમાં જ્ઞાન જ્યોતિ પ્રકટાવનાર અને સમસ્ત પ્રકાશવાળા પદાર્થોનો પ્રકાશદાતા છે; તેની ઉપાસના કરીને જ્ઞાન પ્રકાશ અને અમૃત આનંદને પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. (૯)

૬૩૬. પ્રત્યઙ્ દેવાનાં વિશઃ પ્રત્યઙ્-ઙ્-દેષિ માનુષાન્ ।

પ્રત્યઙ્ વિશ્વં સ્વદૃશે ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : સ્વઃ-દૃશે-સુખ દર્શનને માટે દેવાનાં વિશઃ પ્રત્યઙ્-ઙ્-દેષિ-દેવો-જીવન્મુક્તોની શ્રેણીમાં આવનારા નિયમિત જીવનયાત્રા કરનારા-પરમાત્મામાં પોતાને નિયુક્ત કરનારા મનુષ્યોની સન્મુખ

પરમાત્મન્ ! તું ઉત્સાહથી જાય છે. માનુષાત્ પ્રત્યક્-મનુષ્ય શ્રેણીના ઉપાસકોની સન્મુખ પણ ઉત્સાહથી આવે છે. વિશ્વં પ્રત્યક્-સર્વ દર્શક વર્ગની સામે પણ ઉત્સાહથી આવે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે વ્યાપનશીલ પરમાત્મન્ ! તું ઉદાર છે, તું જીવન્મુક્તોની સામે, ઉપાસક મનુષ્યોની સામે તથા સર્વ જનવર્ગની સામે પણ સુખદર્શન કરાવવા ઉત્સાહથી આવે છે. તારી પાસે ભેદભાવ નથી, યથાયોગ્ય, યથાપાત્ર તારા સુખદર્શન તું આપે જ છે. જેટલા તારા દર્શનના ઉત્સુક, તારા તરફ પ્રવૃત્ત થવામાં જે યત્નશીલ બને છે, તેટલું તારું સુખદર્શન કરી શકે છે. (૧૦)

૬૩૭. યૈના પાવક ચક્ષસા ભુરણ્યન્તં જનાં અનુ । ત્વં વરુણ પશ્યસિ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : પાવક વરુણ ત્વમ્-હે પવિત્રકારક વરવાને યોગ્ય વરવાવાળા પરમાત્મન્ ! તું યેન ચક્ષસા-જે ઉપકાર દૃષ્ટિથી જનાન્-અનુ ભુરણ્યન્તં પશ્યસિ-જન્મ પામનાર પ્રાણીઓનું ભરણ પોષણ કરતા જગતને નિહાળે છે, તેમ અમને ઉપાસકોને પણ નિહાળ-નિહાળે છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : પવિત્રકારક, વરવાયોગ્ય, વરનાર, વ્યાપનશીલ પરમાત્મા જન્મ પામનાર પ્રાણીઓનું ભરણ-પોષણ કરતાં જગતને જે ઉપકાર અથવા કૃપાદૃષ્ટિથી નિહાળે છે, તેમ ભોગ પદાર્થ માટે અમને ઉપાસકોને માટે, અમૃત સુખને માટે અપવર્ગ-મોક્ષને પણ નિહાળ-નિહાળે છે. (૧૧)

૬૩૮. ઉદ્ દ્યામેષિ રજઃ પૃથ્વહા મિમાનો અક્તુભિઃ ।

પશ્યન્નન્માનિ સૂર્ય ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : સૂર્ય-હે સરણશીલ-વ્યાપનશીલ પરમાત્મન્ ! તું દ્યામ્-દુલોકને રજઃ-અન્તરિક્ષને પૃથુ-કઠિન-પૃથિવી પિંડને અક્તુભિઃ-અહા-સત્રિઓની સાથે દિવસોનું-રાત દિવસોનું મિમાનઃ-નિર્માણ કરતાં જન્માનિ પશ્યન્-અમે જન્મ પામનારાઓને દ્રષ્ટિમાં રાખવા માટે ઉદેષિ-ઉત્સાહપૂર્વક પ્રાપ્ત થા. (૧૨)

ભાવાર્થ : વ્યાપનશીલ પરમાત્મા દુલોક, અન્તરિક્ષલોક, પૃથિવીલોક-ત્રણેય લોકોનું તથા દિવસ અને રાતોનું નિર્માણ કરતાં અમે જન્મ પામનારા પર કૃપાદ્રષ્ટિ રાખીને ઉત્સાહથી પ્રાપ્ત થાય છે, અથવા અમે જન્મ પામનારા પર કૃપાદ્રષ્ટિ રાખવા માટે એ સર્વનું નિર્માણ કરે છે, જેથી અમે ભોગ અને અપવર્ગ-મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકીએ. તેથી અમારું તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૧૨)

૬૩૯. અયુક્ત સપ્ત શુન્ધ્યુવઃ સૂરો રથસ્ય નપ્ત્યઃ ।

તાભિર્યાતિ સ્વયુક્તિભિઃ ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : સૂરઃ-પ્રેરક પરમાત્મા સપ્ત-સમવેત થયેલ શુન્ધ્યુવઃ-પ્રાણ રથસ્ય નપ્ત્યઃ-શરીરરથને ન પાડનાર-સંભાળનારને અયુક્ત-નિયુક્ત કરેલ છે તાભિઃ સ્વયુક્તિભિઃ-તે સ્વયુક્ત કરવામાં આવેલ પ્રાણો-પ્રાણ પ્રબંધોથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૩)

ભાવાર્થ : પ્રેરક પરમાત્માએ શરીરરથને સંભાળનાર પ્રાણને સમવેત રૂપમાં નિયુક્ત કરેલ છે, તે સ્વયુક્ત કરવામાં આવેલા પ્રાણો પ્રબંધોથી પ્રાપ્ત છે. (૧૩)

350

३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
६४૦. સપ્ત ત્વા હરિતો રથે વહન્તિ દેવ સૂર્ય । શૌચિષ્કેશં વિચક્ષણ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : વિચક્ષણ સૂર્ય-હે સર્વદ્રષ્ટા સરણશીલ-વ્યાપનશીલ પરમાત્મન્ ! સપ્ત હસ્તિઃ-ઉક્ત સમવેત થનાર તને લઈ આવનાર પ્રાણ રથે-મારા શરીર રથમાં-હૃદયગૃહમાં ત્વા શૌચિષ્કેશં વહન્તિ-તને દીપ્તજ્ઞાન રશ્મિવાળાને લઈ આવે છે. (૧૪)

ભાવાર્થ : હે સર્વદ્રષ્ટા વ્યાપનશીલ પરમાત્મન્ ! એ સમવેત થયેલ પ્રાણ તને લઈ આવનાર મારા શરીરરથમાં હૃદયગૃહમાં તારી જ્ઞાન રશ્મિઓથી પ્રકાશમાન ઉપાસ્યદેવને લઈ આવે છે, જેને તે દેહરથમાં જોડેલ છે. જ્યાં સુધી દેહરથ છે, ત્યાં સુધી તો તને મારા સુધી લઈ આવે છે; અને જ્યારે શરીરથી અલગ થાય છે, ત્યારે મને તારા સુધી લઈ આવે છે. (૧૪)

इति षष्ठोऽध्यायः, षष्ठः प्रपाठकश्च समाप्तः

इति आरण्यपर्व वा आरण्यकाण्ड

सामवेद-संहितायां पूर्वार्चिकः समाप्तः

અથ મહાનામ્યાર્ચિકઃ

૬૪૧. વિદા મઘવન્ વિદા ગાતુમનુશંસિષો દિશઃ ।

શિક્ષા શચીનાં પતે પૂર્વીણાં પુસ્ત્વસો ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : મઘવન્-હે મોક્ષેશ્વર્યવાળા પરમાત્મન્ ! વિદા:-તું સર્વ કાંઈ જાણે છે, તેથી ગાતું વિદા:-જીવનનો માર્ગ અથવા જવાના માર્ગને પ્રાપ્ત કરાવ દિશ:-અનુશંસિષ:-આગળ વધવાની દિશાઓને બતાવ પૂર્વીણાં શચીનાં પતે-શાશ્વત પ્રજ્ઞાઓ-વિદ્યાઓના સ્વામિન્ ! પુસ્ત્વસો-બહુ જ્ઞાનધનવાળા પરમાત્મન્ ! શિક્ષ-તે શાશ્વત પ્રજ્ઞાઓને, વિદ્યાઓને, જ્ઞાનધનોને મને પ્રદાન કર. (૧)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા સર્વત્ર છે. વેદત્રયી-સમસ્ત શાશ્વત વિદ્યાનો સ્વામી છે, મનુષ્યને જીવનયાત્રાનો માર્ગ અને જવાની દિશાને પણ બતાવે છે. વિશેષતઃ ઉપાસકનો મહાન પથપ્રદર્શક બને છે. (૧)

૬૪૨. આભિષ્ઠમભિષ્ઠિભિઃ સ્વા ૩૬ ત્રાંશુઃ પ્રચેતન પ્રચેતયેન્દ્ર દ્યુમ્નાય ન ઇષે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પ્રચેતન ઇન્દ્ર-હે સચેત કરનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું આભિ:-અભિષ્ઠિભિઃ-એ અમારી પ્રાર્થનાથી સ્વ:-ન-અંશુઃ-સુખમય મોક્ષધામની સમાન તથા વ્યાપક થતાં તું ન:-અમારા સ્ત્ર/દ્યુમ્નાય-યશોરૂપ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિને માટે અને ઇષે-લૌકિક અન્નાદિ ઈષ્ટ સિદ્ધિને માટે પણ પ્રચેતય-ચેતાવા-બોધિત કર-કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : ચેતાવનાર મોક્ષધામની સમાન મહાન પરમાત્મા અમારી પ્રાર્થનાથી અમને ચેતાવે છે. આધ્યાત્મિક યશ પરમાત્મરૂપ સ્વસ્વરૂપ દર્શન માટે તથા સાંસારિક અન્ન આદિ ઈષ્ટ સિદ્ધિને માટે પણ ચેતાવે છે. બોધ આપે છે. (૨)

૬૪૩. એવા હિ શક્રો રાયે વાજાય વઙ્ગિવઃ ।

શવિષ્ઠ વઙ્ગિન્નૃઞ્જસે મંહિષ્ઠ વઙ્ગિન્નૃઞ્જસ આ યાહિ પિબ મત્સ્વ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : એવ હિ-એમ જ શક્ર-ઝ-હે નિતાન્ત સુખ આપવામાં શક્ત-સમર્થ પરમાત્મન્ ! રાયે-મોક્ષેશ્વર્યને માટે વઙ્ગિવઃ-હે ઓજસ્વી વાજાય-અમૃત અન્નભોગને માટે શવિષ્ઠ વઙ્ગિન્-ઋદ્ધસે-હે અત્યંત બળવાન ! ઓજસ્વી પરમાત્મન્ ! તું અમને સમર્થ બનાવે છે આયાહિ-આવી જા પિબ-ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર મત્સ્વ-અમારા પર પ્રસન્ન થા. (૩)

ભાવાર્થ : એજ રીતે સુખ પ્રદાનમાં સમર્થ પરમાત્મન્ ! તું મોક્ષેશ્વર્યને આપવાને સમર્થ છે તથા હે ઓજસ્વી ! તું અમૃતભોગ આપવાને બળવાન પરમાત્મન્ ! તું અમને સમર્થ બનાવે છે. હે પ્રશંસનીય

૩૬૨

દેવ ! તું અમારા હૃદયમાં આવ. ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર, અમને સર્વ પ્રકારે સમૃદ્ધ કર. (૩)

૬૪૪. વિદા રાયે સુવીર્યં ભુવો વાજાનાં પતિર્વશાં અનુ
મંહિષ્ઠ વઙ્ગિન્નૃઙ્ગસે યઃ શવિષ્ઠઃ શૂરાણામ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : રાયે સુવીર્ય વિદા:-મોક્ષ ઐશ્વર્યને માટે સંયત વીર્ય પ્રાપ્ત કરાવ. વાજાનાં પતિ:-બળોના સ્વામિન્ ! વશાન્-અનુભુવ:-પોતાના વશમાં તેને અનુભાવિત કર મંહિષ્ઠ વાઙ્ગિન્-વ્રહ્મસે-હે પ્રશંસનીય બળવાન્ ! તું અમને સમર્થ કર. ય:-જે તું શૂરાણાં શવિષ્ઠ-શૂરવીરોમાં સર્વથી અત્યંત બળવાન છે. (૪)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા મોક્ષૈશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે સંયમવાળું વીર્ય આપે છે. તે સમસ્ત બળોનો સ્વામી છે, તેને પોતાને વશ કરે છે. તે પ્રશંસનીય મહાન છે, અમને સમર્થ બનાવે છે. તે શૂરવીરમાં સર્વથી મહાન છે. તેનું શરણ લેવું, તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૪)

૬૪૫. યો મંહિષ્ઠો મઘોનામંશુર્ન શોચિઃ ।
ચિકિત્વો અભિ નો નયેન્દ્રો વિદે તમ્ સ્તુહિ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : મઘોનાં મંહિષ્ઠ:-ય:-ધનવાનોમાં અત્યંત દાની જે પરમાત્મા છે અંશુ:-ન શોચિ:-કિરણવાળા સૂર્યની સમાન પ્રકાશમાન છે. ચિકિત્વ:-તે તું જ્ઞાનવાન પરમાત્મન્ ન:-અભિ નય-અમને લઈને ચાલે છે. વિદે:-વિદે-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા અમને જ્ઞાન પ્રદાન કર-આપે છે. તેથી તમ્-ત્વ સ્તુહિ-હે મન ! તું તેની સ્તુતિ કર. (૫)

ભાવાર્થ : ધનવાનોમાં અત્યંત દાનદાતા પરમાત્મા જ છે, જે ભોગ પણ આપે છે અને ભોગના સાધનો પણ આપે છે-સૂર્ય સમાન તેજસ્વી અર્થાત્ પ્રકાશમાન જ છે. યોગીની અંદર તેનો જ પ્રકાશ થાય છે. તે જ્ઞાનવાન બનેલા અમને લઈ જાય છે. 'અમે નય' એ રીતે અમને લઈ જાય છે. તે એવા પરમાત્માની અરે મન સ્તુતિ કર. (૫)

૬૪૬. ઈંશે હિ શક્રસ્તમૂતયે હવામહે જેતારમપરાજિતમ્ ।
સ નઃ સ્વર્ષદતિ દ્વિષઃ ક્રતુશ્છન્દઃ વ્રતં વૃહત્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : શક્ર:-શક્તિમાન પરમાત્મા ઈંશે હિ-નિતાન્ત સ્વામીપણું કરે છે-શાસન કરે છે તે જેતારમ્-અપરાજિતમ્-તે પરાજય ન પામનાર વિજયશીલને ઋતયે-પોતાની રક્ષાને માટે હવામહે-અમે આમંત્રિત કરતા રહીએ ઉપાસના દ્વારા સ્વ-ન-દ્વિષ:-તે અમારી દ્વેષ ભાવનાઓનો અતિ સ્વર્ષ-વિનાશ કરે ક્રતુ:-છન્દ:-વ્રતં વૃહત્-કર્મ, રક્ષણ, જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરે. (૬)

ભાવાર્થ : શક્તિમાન પરમાત્મા અમારા પર સ્વામીત્વ કરે, સ્વામીરૂપમાં બિરાજમાન રહે. આત્મરક્ષા

માટે કદી પણ ન હારનાર સદા વિજયશીલને આમંત્રિત કરતા રહીએ. તે અમારી દ્વેષ ભાવનાઓનો સર્વથા વિનાશ કરે. અમારી કર્મશીલતા, રક્ષણશક્તિ અને જ્ઞાનશક્તિની વૃદ્ધિ કરતો રહે. (૬)

૬૪૭. ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રં ધનસ્ય સાતયે ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} હવામહે જેતારમપરાજિતમ્ ।

^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} સ નઃ સ્વર્ષદતિ દ્વિષઃ સ નઃ સ્વર્ષદતિ દ્વિષઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ધનસ્ય સાતયે-મોક્ષેશ્વર્યની પ્રાપ્તિને માટે અપરાજિત જેતારમ્-ઇન્દ્રમ્-પરાજયથી રહિત સદા વિજયશીલ એશ્વર્યવાન પરમાત્માને હવામહે-આમંત્રિત કરીએ છીએ સઃ-નઃ દ્વિષઃ-અતિ સ્વર્ષત્-તે અમારી દ્વેષ ભાવનાઓને અત્યંત દૂર કરી દે સઃ-નઃ સ્વર્ષત્-અતિ દ્વિષઃ-તે અમને દ્વેષ ભાવનાઓથી અતિ દૂર કરે-કરે છે. (૭)

ભાવાર્થ : અપરાજિત જેતા એશ્વર્યવાન પરમાત્માને મોક્ષેશ્વર્યની પ્રાપ્તિ માટે આમંત્રિત કરીએ છીએ. જે અમારી દ્વેષ ભાવનાઓને દૂર કરે તથા અમને દ્વેષ ભાવનાથી દૂર કરે. (૭)

૬૪૮. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પૂર્વસ્ય યત્તે અદ્રિવોઽશુર્મદાય ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} સુમ્ન આ ધેહિ નો વસો પૂર્તિઃ શવિષ્ઠ શસ્યતે ।

^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} વશી હિ શક્રો નૂનં તન્નવ્યં સંન્યસે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અદ્રિવઃ-હે ઓજસ્વી પરમાત્મા ! તે પૂર્વસ્ય-તારા સનાતનના યત્-જે અંશુઃ-ધ્યાન તરંગ-સ્વરૂપ ઝાંખી મદાય-હર્ષ પ્રાપ્તિને માટે છે નઃ સુમ્ને-આધેહિ-અમારા સુખને માટે આધાન કર-સારી રીતે સમાવેશ કર વસો શવિષ્ઠ-હે વસાવનાર અત્યંત બલવન્ ! તું પૂર્તિઃ શસ્યતે-કામનાપૂરણ કરનારને પ્રશંસિત કરવામાં આવે છે. નૂનમ્-નિશ્ચય જ તું વશી શક્રઃ-વિશ્વને વશ કરનાર સમર્થ છે. તત્-નવ્યં સંન્યસે-તેથી તને સ્તુતિ યોગ્યને હૃદયમાં સારી રીતે સ્થાપિત કરું છું. (૮)

ભાવાર્થ : ઓજસ્વી પરમાત્મા સનાતન અનાદિ છે, ધ્યાનોપાસના દ્વારા તેના દર્શનની ઝાંખી ઉપાસકના હર્ષનું કારણ છે. તેના સુખ માટે પરમાત્મા તેની અંદર આધાન કરે છે, વસાવનાર મહાબળવાન કામનાપૂરકની સ્તુતિ કરવી જોઈએ. તે સર્વને વશમાં રાખનાર સ્તુતિ કરવા યોગ્ય દેવને હૃદયમાં સારી રીતે સ્થાપિત કરવો જોઈએ. (૮)

૬૪૯. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પ્રભો જનસ્ય વૃત્રહન્ત્સમર્યેષુ બ્રવાવહૈ ।

^{૨ ૩ ૨ ૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} શૂરો યો ગોષુ ગચ્છતિ સઘા સુશેવો અદ્વયુઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : જનસ્ય અર્યેષુ-જનવર્ગ-મનુષ્યોના સ્વામીઓ રાજાઓ શાસકોમાં વૃત્રહન્-પ્રભો-હે પાપનાશક !

પ્રભુ તું જ અર્થ = રાજા-શાસક છે સર્વથા સ્વામીધર્મ અને પાપવિનાશન પ્રવૃત્તિ તારામાં જ છે, તેથી સમ્ભવાવૈ-તારી સ્તુતિ કરીએ છીએ. ય:-જે શૂર:-પરાક્રમી સખા-મિત્ર સુશેવ:-સુંદર-શ્રેષ્ઠ સુખદાતા અદ્વય:-અદ્વિતીય-એકલો ગોષુ ગચ્છતિ-પૃથિવી આદિ લોકોમાં વ્યાપક ગતિથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યવર્ગના રાજાઓ-શાસકોમાં પાપનાશક પ્રભુ તારા જેવો કોઈ નથી. તું તે શાસકોનાં પાપોને તારી કૃપા અને દંડ દ્વારા નષ્ટ કરે છે, તું મિત્ર અને યથાર્થ સુખદાતા છે. પરાક્રમી, અદ્વિતીય, એકલો સમસ્ત પૃથિવી આદિ લોકોમાં વિભુ-વ્યાપક ગતિથી પ્રાપ્ત થઈને શાસન કરી રહ્યો છે. અમે તારી સ્તુતિ કરતાં રહીએ. (૯)

६५०. एवाहोऽ३ऽ३ऽ३व। एवां ह्यग्ने। एवां हीन्द्र।

३ १ २२ ३ १ २२ १ ३ १ २२
एवा हि पूषन्। एवा हि देवाः। ओं एवा हि देवाः ॥ १० ॥

પદાર્થ : **एव हि एव**-હે પરમાત્મન્ ! તું એવો જ બરાબર કહેલાં ગુણોવાળો છે.

एवं हि अग्ने-हे अग्नि नामथी अग्रणी परमात्मा ! तूं ખરેખર અગ્નિ સ્વરૂપ છે.

एव हि इन्द्र-हे ऐश्वर्यवान परमात्मा ! तું જ ઇન્દ્ર નામથી છે.

एव हि पूषन्-हे पोषण કરનાર પરમાત્મા ! તારું પૂષા નામથી જ તારું યશોગાન છે.

एष हि देवाः:-એ જ રીતે દિવ્યગુણોથી યુક્ત તું ભિન્ન-ભિન્ન દેવ નામોથી કહેવામાં આવેલ પરમાત્મા તુંજ છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મનું ! આ મંત્રોમાં ઉપાસકોની વાણીમાં સંસારમાં તારું જ કીર્તન છે. તેમાં ક્યાંક પૂર્ણ પુરુષ નામથી તારી જ પૂર્ણતાનું સ્મરણ છે. ક્યાંક અગ્નિ નામથી અગ્રણીરૂપમાં તારું જ સ્તવન છે. ક્યાંક ઈન્દ્ર નામથી તારું ઐશ્વર્યવાન રૂપમાં પ્રશંસન છે. ક્યાંક પૂષા નામથી પોષણ કરનારના રૂપમાં તારું જ યશોગાન છે. ક્યાંક બહુવચનમાં સમસ્ત દેવધર્મોવાળા માનીને તારી જ સ્તુતિ છે. આ રીતે સમસ્ત દિવ્ય ગુણોવાળા તુજ પરમાત્માની સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના કરીએ છીએ-કરતાં રહીએ. (૧૦)

इति महानाम्याचिक एवं पूर्वार्चिक सामवेद आध्यात्मिक मुनिभाष्य ।

स्वामी ब्रह्ममुनि कृत सामवेद पूर्वार्चिक भाष्य समाप्तः ।

૩૬૫

॥ ઓ૩મ્ ॥

સામવેદઃ

અધ્યાત્મિક મુનિભાષ્ય

ઉત્તરાર્ચિકઃ

અથ પ્રથમોઽધ્યાયઃ

અથ પ્રથમઃ પ્રપાઠકઃ

પ્રથમોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૬૫૧. ^{૧ ૨}ઉપાસૈ ^૩ગાયતા ^{૧ ૨}નરઃ ^{૩ ૧ ૨}પવમાનાયેન્દવે । ^{૩ ૨}અભિ ^{૩ ૧ ૨}દેવાં ^{૩ ૨}ઇયક્ષતે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : નર:-હે મુમુક્ષુજનો ! તમે અસૈ-એ-ઈષ્ટદેવ દેવાન્-અભિ-ઇયક્ષતે-દેવો-દિવ્ય સુખોનો જીવનમાં સંગત કરવા ચાહનાર-હિતૈષી ઇન્દવે-રસવાન પવમાનાય-શાન્તધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માને માટે **ઉપગાયત-ઉપગાન** કરો-આત્મભાવથી સ્તવન-ઉપાસના કરો. (૧)

ભાવાર્થ : સમસ્ત સુખોના મૂળ તથા તેને જીવનમાં દાખલ કરાવનાર, રસવાન, શાન્તધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માની ઉપયુક્ત સ્તુતિ, ઉપાસના મુમુક્ષુજનોએ કરવી જોઈએ. (૧)

૬૫૨. ^{૩ ૨}અભિ ^{૩ ૧ ૨}તૈ મધુના ^{૩ ૨}પયોઽથર્વાણો ^{૩ ૨}અશિશ્રયુઃ । ^{૩ ૨}દેવં ^{૩ ૧ ૨}દેવાય ^{૩ ૨}દેવયુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તે-હે ધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! તારા મધુના-આનંદરસની સાથે અથર્વાણ:-અચલ-સ્થિર મનનશીલ યોગીજન દેવેયુઃ-દેવં પયઃ-તુજ દેવને ચાહનાર દિવ્ય પ્રાણ-અમર તત્ત્વ આત્મભાવને દેવાય-તુજ પરમાત્મદેવની પ્રાપ્તિને માટે અભિશિશ્રયુઃ-આશ્રય લે છે.-નિતાન્ત અર્પિત કરી દે છે; ત્યારે તારો સાક્ષાત્ કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : સ્થિર મનવાળા યોગી, ધ્યાની, ઉપાસક પોતાના દિવ્ય આત્મભાવને જે પરમાત્મદેવને ચાહે છે, પરમાત્મદેવની પ્રાપ્તિને માટે સમસ્ત આનંદોના આનંદ અંતિમ આનંદમાં ધ્યાન દ્વારા મિલન

૩૬૬

કરે છે, ત્યારે પોતાના આત્મામાં તેનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. (૨)

૬૫૩. ^{૧ ૨}સ નઃ ^{૩ ૨૩}પવસ્વ ^૩શં ^{૧ ૨૨ ૩}ગવે ^{૧ ૨૨}શં ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨}જનાય ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨}શમર્વતે । ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨}શં ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨}રાજન્નોષધીભ્યઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સ:-રાજન્-તે તું હે પવમાન સોમ-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર શાંત સ્વરૂપ સર્વત્ર પ્રકાશમાન પરમાત્મનું ! ન:-અમારા ઉપાસકોના ગવે શમ્-જ્ઞાનેન્દ્રિયો માત્રને માટે કલ્યાણકારી બને છે-અસંયમમાં પ્રવૃત્ત ન થવાથી જનાય શમ્-જનનેન્દ્રિયને માટે કલ્યાણરૂપ બને છે-વ્યભિચારમાં પ્રવૃત્ત ન થવાથી અર્વતે-શમ્-પ્રેરણા ધર્મવાન મનને માટે કલ્યાણરૂપ બન ઓષધિભ્યઃ શમ્-ઊર્જા-જીવનરસ રક્ત પ્રાણોને માટે કલ્યાણરૂપ બન. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસકો દ્વારા પરમાત્માની આરાધના કરવાથી તેની જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાં શાન્તિ-અસંયમરહિતતા, જનનેન્દ્રિયમાં શાન્તિ-વ્યભિચારની અપ્રવૃત્તિ, મનમાં શાન્તિ-ચંચળતા રહિતતા અને રસ, રક્ત, પ્રાણોમાં શાન્તિ-રોગ, દોષ ઉદ્વેગ રહિતતા પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૬૫૪. ^{૧ ૨}દવિદ્યુતત્યા ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}રુચા ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}પરિષ્ઠોભન્ત્યા ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}કૃપા । ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}સોમાઃ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}શુક્રા ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}ગવાશિરઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : દવિદ્યુતત્યા-દેદીપ્યમાન; રુચા-કાન્તિ, પરિષ્ઠોભન્ત્યા-સર્વ પ્રકારે ગુણોનું વર્ણન કરનારી કૃપા-સ્તુતિરૂપ અધ્યાત્મ શક્તિ દ્વારા સોમાઃ-આનંદધારામાં પ્રાપ્ત શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ગવાશિરઃ-જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાં આશ્રય કરીને શુક્રાઃ-આત્મામાં પ્રકાશિત થાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : સર્વ પ્રકારે ગુણોનું વર્ણન કરનારી, સ્તુતિરૂપ શક્તિ દ્વારા પરમાત્મા ઉપાસકની અંદર અધિક પ્રકાશમાન-કાન્તિથી જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાં સંગત કરીને, શુભરૂપમાં સાક્ષાત્ થાય છે. (૧)

૬૫૫. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}હિન્વાનો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}હેતૃભિર્હિત આ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}વાજં ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}વાજ્યક્રમીત્ । ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}સીદન્તો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}વનુષો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}યથા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વાજી-અમૃત અન્નભોગવાળા સોમ શાન્ત પરમાત્મા હેતૃભિઃ-હિતઃ-સ્તુતિ પ્રેરક ઉપાસકો દ્વારા ધારિત ઉપાસિત થઈને વાજં હિન્વાનઃ-અક્રમીત્-અમૃતાન્નભોગને પ્રેરિત કરીને ઉપાસકની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે યથા વનુષઃ સીદન્તઃ-જેમ ચાહનાર હિતેષી પોતાના શિષ્યોને ગુરુજન પ્રાપ્ત થઈને ઉપદેશ આપે છે. (૨)

ભાવાર્થ : સ્તુતિકર્તા ઉપાસકો દ્વારા ધારણા કરેલ, ઉપાસિત કરેલ, અમૃતભોગવાળા પરમાત્મા અમૃતભોગને પ્રેરિત કરીને ઉપાસકને એવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, જેમ ગુરુજન શિષ્યોને પ્રાપ્ત થઈને ઉપદેશ આપે છે. (૨)

૬૫૬. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}ઋધક્સોમ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}સ્વસ્તયે ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}સંજગ્માનો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}દિવા ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}કવે । ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}પવસ્વ ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}સૂર્યો ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}દૃશે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : કવે સોમ-હે કાન્તદર્શી, સર્વજ્ઞ, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તું સ્વસ્તયે-મારા સુ-અસ્તિત્વ-

૩૬૭

કલ્યાણને માટે **દિવા-સજ્જમાન:-**સ્વપ્રકાશથી સંબંધ-સંગત કરીને **સૂર્ય:-**સૂર્યની સમાન **દશો-નિજ દર્શન** માટે **ત્રણ્ણ-પવસ્વ-સમીપ-સાક્ષાત્** પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસના દ્વારા સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ઉપાસકના કલ્યાણ માટે, પોતાના પ્રકાશની સાથે સંબંધિત થઈને, સૂર્યની સમાન સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૬૫૭. ^{૧ ૨} ^{૩ ૨ ૩} ^{૧ ૨} ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પવમાનસ્ય તે કવે વાજિન્ત્સર્ગા અસૃક્ષત । અર્વન્તો ન શ્રવસ્યવઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **કવે વાજિન્**-હે સર્વજ્ઞ વક્તા તથા અમૃતભોગવાળા સોમ પરમાત્મન્ ! તે **પવમાનસ્ય**-તારી આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થયેલામાં **સર્ગા:-અસૃક્ષત**-અમૃત આનંદ પ્રવાહ ઉપાસકોની અંદર નિરંતર પ્રવાહિત થવા માંડે છે **અર્વન્ત:-ન શ્રવસ્યવઃ**-પ્રશંસનીય પ્રગતિશીલ પ્રશસ્ત ગન્તવ્ય સ્થાનને ચાહતા તેના પર પહોંચનાર ઘોડાની સમાન પહોંચે છે. (૧)

ભાવાર્થ : સર્વજ્ઞ અમૃતાનંદભોગપ્રદ પરમાત્મન્ ! તારા આનંદ પ્રવાહોથી પ્રાપ્ત થનાર આનંદ પ્રવાહ પ્રવાહિત થઈને, જેમ પ્રગતિશીલ, પ્રશંસનીય ઘોડાઓ ધૂટીને પ્રશંસનીય પ્રાપ્તવ્ય સ્થાનને ચાહીને તેને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ મને ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

૬૫૮. ^{૨ ૩} ^{૧ ૨} ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} અચ્છા કોશં મધુશ્ચુતમસૃગ્ન વારે અવ્યયે । અવાવશન્ત ધીતયઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **અવ્યયે વારે**-નિત્ય વરણીય પરમાત્મામાં રહેલ **મધુશ્ચુતં કોશમ્**-મધ ટપકાવનાર કોશને **ધીતયઃ-અવાવશન્ત**-ધારણા-ધ્યાન પ્રજ્ઞાવાળા ઉપાસકો નિતાન્ત ચાહે છે તેથી તે **અચ્છા-અસૃગ્ન**-પોતાની સામે-તરફ ખોલે છે; પ્રવાહિત કરે છે, પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ : અવિનાશી-નિત્ય, વરણીય પરમાત્માની અંદર રહેલ મધુર આનંદ ભરેલ કોશ-થેલાને ધારણા-ધ્યાન પ્રજ્ઞાવાળા ઉપાસકો નિતાન્ત ચાહે છે, તેથી તેઓ પોતાની તરફ ખોલે છે-પ્રવાહિત કરી લે છે-પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૨)

૬૫૯. ^{૧ ૨} ^{૩ ૨ ૩} ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} અચ્છા સમુદ્રમિન્દવોઽસ્તં ગાવો ન ધેનવઃ । અગ્મન્નૃતસ્ય યોનિમા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દવઃ**-આદ્ર ભાવનાવાળા ઉપાસક આત્માઓ **ત્રણ્ણસ્ય યોનિમ્**-અમૃતનું ગૃહ-ભંડાર **સમુદ્રમ્**-પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્માને **અચ્છા-આ-અગ્મન્**-સારી રીતે સમગ્ર રૂપથી પ્રાપ્ત કરે છે **ધેનવઃ-ગાવઃ-અસ્તં ન**-જેમ દૂઝણી ગાયો પોતાના આશ્રયરૂપ ઘર =ગૌશાળામાં આપોઆપ ચાલી આવે છે-પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ દૂઝણી ગાયો આપો આપ ગૌશાળામાં ચાલી આવે છે, તેમ આદ્રભાવથી ભરેલ,

૩૬૮

શ્રદ્ધાપૂર્ણ ઉપાસક આત્માઓ અમૃતગૃહે પૂર્ણ પુરુષ પરમાત્માને સારી રીતે સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૬૬૦. અગ્નિ આ યાહિ વીતયે ગૃણાનો હવ્યદાતયે । નિ હોતા સત્સિર્ બર્હિષિઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું હવ્યદાતયે ગૃણાનઃ-અમને પોતાની ભેટ આપવા માટે અમારા દ્વારા સ્તુત કરવામાં આવતાં તેના બદલામાં વીતયે આ યાહિ-તારી પ્રાપ્તિ માટે આવી જા હોતા બર્હિષિ ન સત્સિ-તું હૃદયાસન પર હોતાની સમાન નિરંતર પ્રાપ્ત થા-નિરંતર રમણ કર. (૧)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા પ્રત્યે સ્વાત્મ સમર્પણ કરવાથી પરમાત્માની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે પોતાનાં સાક્ષાત્ દર્શન માટે આવે છે અને હૃદયમાં વિરાજમાન થાય છે, જેમ હોતા યજ્ઞાસન પર બેસે છે. (૧)

૬૬૧. તં ત્વા સમિદ્ધિરઙ્ગિરો ઘૃતેન વર્ધયામસિ । બૃહચ્છોચા યવિષ્ઠ્ય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અઙ્ગિરઃ યવિષ્ઠ્ય-હે અંગોને પ્રેરિત કરનાર અત્યંત મેળ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ પરમાત્મન્ ! તં ત્વા-તે તને સમિદ્ધિ-ઘૃતેન વર્ધયામસિ-પ્રાણોથી પ્રાણાયામો-ઇન્દ્રિયોના સદ્ વ્યવહારોથી અને આત્મતેજ વધારીએ છીએ બૃહત્-શોચ-તું અમારી અંદર અત્યંત પ્રકાશમાન થા. (૨)

ભાવાર્થ : અંગોને પ્રેરિત કરનાર, મેળ કરનારમાં સર્વથી અધિક મિલનસાર પરમાત્માને પ્રાણાર્પણથી પ્રાણાયામો-ઇન્દ્રિય સંયમો અને પોતાના આત્મભાવથી પોતાની અંદર વૃદ્ધિ કરીએ-વધારીએ તો તે અમારી અંદર મહાન પ્રકાશમાન રૂપમાં સાક્ષાત્ થાય છે. (૨)

૬૬૨. સ નઃ પૃથુ શ્રવાપ્યમચ્છા દેવ વિવાસસિ । બૃહદગ્ને સુવીર્યમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સઃ-અગ્ને દેવ-તે તું જ્ઞાન પ્રકાશક પરમાત્મદેવ ! નઃ-અમારે માટે પૃથુ બૃહત્ સુવીર્ય શ્રવાપ્યમ્-પૃથુ = મહાન, બૃહત્ = જ્યેષ્ઠ = શ્રેષ્ઠ શ્રવણ યોગ્ય પ્રશંસનીય શોભનબળ-અધ્યાત્મ અર્થાત્ દિવ્ય આયુ મોક્ષ આયુને અચ્છા વિવાસસિ-સારી રીતે સંપાદિત કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા અમને-ઉપાસકોને માટે મહાન, શ્રેષ્ઠ, પરંપરાથી પ્રસિદ્ધ દિવ્ય આયુ મોક્ષને સારી રીતે સંપાદિત કરે છે-આપે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૬૬૩. આ નો મિત્રાવરુણા ઘૃતૈર્ગવ્યૂતિમુક્ષતમ્ । મધ્વા રજાસિ સુક્રતૂ ॥ ૧ ॥

૩૬૯

પદાર્થ : સુક્રતૂ-હે શોભન-શ્રેષ્ઠ કર્મવાળા, મિત્રાવસ્થા-પ્રાણની સમાન તું સંસારમાં સત્કર્મ માટે પ્રેરિત કરનાર પુનઃ અપાનની સમાન મોક્ષમાં પોતાની તરફ લઈ જનાર નઃ-અમારી ગવ્યૂતિમ્-સ્તુતિ પ્રવહભૂમિ-હૃદય ગુહાને ઘૃતૈઃ-તારા તેજોમય દર્શન સ્નેહાદિથી આ-ઉક્ષતમ્-સિંચી દે મધ્વા રજાંસિ-તારા મધુર સુખભોગ ફળોથી અમારી રંજનીય ઈન્દ્રિયોને પણ સિંચ-તૃપ્ત કરી દે. (૧)

ભાવાર્થ : હે સુકર્મા પરમાત્મન્ ! તું સંસારમાં સત્કર્મ કરવા માટે પ્રેરક, પુનઃ મોક્ષ માટે તારી તરફ લઈ જનાર બનીને, અમારા સ્તુતિ-સ્થાનને તારા દર્શન, સ્નેહ આદિથી ભરી દે છે; તથા સંસારમાં પણ મધુર કર્મફળ ભોગથી અમારી રંજનીય ઈન્દ્રિયોને પણ તૃપ્ત કરી દે છે, જેથી પુનઃ ભટકવાનો-અશાન્ત થવાનો અવસર પ્રાપ્ત થતો નથી. (૧)

૬૬૪. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨} ઉરુશંસા નમોવૃધા મહ્ના દક્ષસ્ય રાજથઃ । ^{૧ ૨} દ્વાઘિષ્ઠાભિઃ શુચિવ્રતા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઉરુશંસા-હે અત્યંત પ્રશંસનીય નમોવૃધા-સ્તુતિઓ દ્વારા મુક્ત ઉપાસકોની ઉન્નતિ કરનાર મહ્ના-મહાન શુચિવ્રતા-પવિત્ર કર્મ કરનારા મિત્ર વરુણ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ દ્વાઘિષ્ઠાભિઃ-તું દીર્ઘકાલીની સ્તુતિઓ દ્વારા દક્ષસ્ય રાજથઃ-મારા આત્મસ્વરૂપને પ્રકાશિત કરી રહ્યો છે.

ભાવાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! તું અત્યંત પ્રશંસાને યોગ્ય છે, પવિત્રકારી, મહાન, પૂર્વથી ચાલતી આવેલી-દીર્ઘકાલીન સ્તુતિઓ દ્વારા મારા-ઉપાસકનાં આત્મબળ પર અધિકાર કરીને રક્ષા કરી રહ્યો છે. (૨)

૬૬૫. ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ગૃણાના જમદગ્નિના યોનોઽવૃતસ્ય સીદતમ્ । ^{૩ ૧ ૨} પાતં સોમમૃતાવૃધા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જગદગ્નિના ગૃણાના-હે સત્કર્મમાં પ્રેરક અને પોતાની તરફ મોક્ષ માટે લઈ જનાર પરમાત્મન્ ! તું પ્રાપ્ત વૈરાગ્યવાળા ઉપાસક દ્વારા સ્તુત થઈને ત્રહ્ણસ્ય યોનો સીદતમ્-અધ્યાત્મયજ્ઞના ગૃહ હૃદયમાં બિરાજમાન થા ત્રહ્ણાવૃધા-હે અધ્યાત્મયજ્ઞના વર્ધક પરમાત્મન્ ! સોમં પાતમ્-ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર. (૩)

ભાવાર્થ : સત્કર્મમાં પ્રેરિત કરનાર અને મોક્ષ માટે પોતાની તરફ આકર્ષિત કરનાર પરમાત્મા સાક્ષાત્ થઈને, ઉપાસક દ્વારા સ્તુત થઈને, અધ્યાત્મયજ્ઞનાં ગૃહ-હૃદયમાં બિરાજે છે અને ઉપાસનારસનો પણ સ્વીકાર કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૬૬૬. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} આ યાહિ સુષુમા હિ તં ઇન્દ્ર સોમં પિબા ઇમમ્ ।
^{૨ ૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} એદં બર્હિઃ સદો મમ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું આ યાહિ-આવી જા તે-તારા માટે સોમં સુષુમા હિ-અમે ઉપાસનારસને સંપાદન કરીએ છીએ. ઇમં પિબ-તેનું પાન કર-સ્વીકાર કર મમ-ઇદં બર્હિઃ-મારાં આ

હૃદયાકાશમાં આ સદઃ-આવ-બેસ. (૧)

ભાવાર્થ : પરમાત્માને માટે ઉપાસનારસ તૈયાર કરવો, તેનો સ્વીકાર કરાવવાનો આશ્રય કરવો, પોતાનાં હૃદયાકાશમાં સમગ્રરૂપથી બેસાડવો જોઈએ. (૧)

૬૬૭. આ ત્વા બ્રહ્મયુજા હરી વહતામિન્દ્ર કેશિના । ઉપ બ્રહ્માણિ નઃ શૃણુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ત્વા-તને બ્રહ્મયુજા કેશિના હરી-તુજ બ્રહ્મથી યુક્ત થનારાં જ્ઞાન રશ્મિવાળા-જ્ઞાનપૂર્વક પ્રવર્તમાન સ્તુતિ અને ઉપાસના આવહતામ્-મારી અંદર આમંત્રિત કરીએ નઃ-બ્રહ્માણિ-અમારા મનોભાવો અને કામનાઓનો ઉપશ્રવણ-સ્વીકાર કર. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્માને યુક્ત થનારી સ્તુતિ અને ઉપાસના જ્ઞાનપૂર્વક કરવાથી તે પરમાત્માનો સાક્ષાત્ કરાવે છે, ત્યારે પરમાત્મા અમારા મનોભાવોનો સ્વીકાર કરે છે. (૨)

૬૬૮. બ્રહ્માણસ્ત્વા યુજા વયં સોમપામિન્દ્ર સોમિનઃ । સુતાવન્તો હવામહે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! વયમ્-અમે સોમિનઃ-ઉપાસનારસને સમર્પિત કરનારા સુતાવન્તઃ-ઉપાસનારસ તૈયાર કરી ચૂકેલાં બ્રહ્માણઃ-બ્રહ્મજ્ઞાનમાં સમર્થ મનસ્વી ઉપાસકો યુજા-યોગ-સમાધિ યોગ દ્વારા ત્વા સોમપાં હવામહે-તુજ સોમપાન કરનારને અમારી અંદર આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : જ્યારે અમે મનસ્વીજન ઉપાસનારસ પરમાત્માને સમર્પણાર્થ સમ્પન્ન કરી સમર્પણ કરવા ઈચ્છીએ ત્યારે યોગ સમાધિનું અનુષ્ઠાન કરે તો પરમાત્માને આપણી અંદર સાક્ષાત્ કરી શકીએ છીએ. (૩)

સૂક્ત-૪

૬૬૯. ઇન્દ્રાગ્ની આ ગતં સુતં ગીર્ભિર્નભો વરેણ્યમ્ । અસ્ય પાતં ધિયેષિતા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાગ્ની-હે ઐશ્વર્યવાન પ્રાણ સ્વરૂપ અને પ્રકાશમાન ઉદાન સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ધિયા-ગીર્ભિઃ-ઇષિતા-ધ્યાન અને સ્તુતિઓથી લક્ષિત થયેલ વરેણ્યં નભઃ-વરણ થવા યોગ્ય હૃદયાકાશમાં આગતમ્-આવ-પ્રાપ્ત થા અસ્ય સુતં પાતમ્-એ હૃદયનાં નિષ્પન્ન ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર. (૧)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન તથા પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ધ્યાન અને સ્તુતિઓ દ્વારા લક્ષિત થઈને હૃદયાકાશમાં પ્રાપ્ત થાય છે. અને ત્યાં નિષ્પન્ન ઉપાસનારસનો સ્વીકાર કરે છે. (૧)

૬૭૦. ઇન્દ્રાગ્ની જરિતુઃ સચા યજ્ઞો જિગાતિ ચેતનઃ । અયા પાતમિમં સુતમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાગ્ની-હે ઐશ્વર્યવાન પ્રાણરૂપ અને પ્રકાશમાન ઉદાનરૂપ પરમાત્મન્ ! જરિતુઃ-મારો

૩૭૧

સ્તુતિકર્તાનો **ચેતન:-યજ્ઞ:-**જડયજ્ઞ-દ્રવ્યયજ્ઞ-હોમયજ્ઞ નહીં પરંતુ ચેતનયજ્ઞ-ચેતન આત્મામાં થનારો આત્મભાવનાર્પણ **સચ્ચા જિગતિ-**તારી સાથે ગતિ કરે છે-ચાલે છે. **અયા-ઇમં સુતં પાતમ્-**એ મારી સ્તુતિથી નિષ્પન્ન આર્દ્રભાવ ભરેલ ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર. (૨)

ભાવાર્થ : **ઐશ્વર્યવાન** પ્રાણરૂપ અને પ્રકાશમાન ઉદાનરૂપ પરમાત્મન્ ! મારો સ્તુતિકર્તાનો સ્વ આત્મભાવ ભરેલ આત્મસમર્પણ યજ્ઞ નિરંતર ચાલી રહેલ છે, એ જડયજ્ઞ બહારના દ્રવ્યયજ્ઞ જેવો અસ્થિર હોતો નથી તથા સ્તોતાને નિરંતર ચેતાવતો રહે છે-જાગૃત રાખે છે. સ્તુતિકર્તાની સ્તુતિથી નિઃસૃત ઉપાસનારસનો તું સ્વીકાર કરે છે. (૨)

૬૭૧. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **इन्द्रमग्निं कविच्छदा यज्ञस्य जूत्या वृणे । ता सोमस्यैह तृप्पताम् ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : **इन्द्रम्** અગ્નિમ્-ઐશ્વર્યવાન પ્રાણરૂપ અને પ્રકાશમાન ઉદાનરૂપ પરમાત્માને **कविच्छदा-**જે મેધાવી ઋષિજનોનો રક્ષક છે એવાને **यज्ञस्य जूत्या-वृणे-**અધ્યાત્મયજ્ઞની પ્રીતિના કારણે વરણ કરું છું મારામાં ધારણ કરું છું **ता-**બન્ને રૂપવાળા પરમાત્માને **इह-**આ જીવનમાં **सोमस्य तृप्पताम्-**ઉપાસનારસનો સ્વીકાર કરીને મને તૃપ્ત કર. (૩)

ભાવાર્થ : સ્તુતિકર્તા ઋષિજનોના રક્ષક, **ઐશ્વર્યવાન**, પ્રાણરૂપ અને પ્રકાશમાન ઉદાનરૂપ પરમાત્માનો અધ્યાત્મયજ્ઞ રચવાની પ્રીતિ, શ્રદ્ધાથી સ્વીકાર કરું છું, તે આ જીવનમાં ઉપાસનારસનો સ્વીકાર કરીને મને તૃપ્ત કરે. (૩)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૬૭૨. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **उच्चा ते जातमन्धसो दिवि सद्भूम्या ददे । उग्रं शर्म महि श्रवः ॥ ૧ ॥**

પદાર્થ : **ते-अन्धसः-**તુજ આધ્યાનીય ઉપાસનીય પવમાન સોમ-આનંદધારામાં આવતાં શાન્ત પરમાત્માનું **जातम्-**પ્રસિદ્ધ રૂપ **उच्चा-**ઉચ્ચ ઉત્કૃષ્ટ છે, જે **दिवि सत्-**જે અમૃત મોક્ષધામમાં થઈને **भूमि-आददे-**ભૂમિ-પૃથિવી પર જન્મેલ પાર્થિવ શરીરમાં આવેલ હું શરીર બંધનથી મુક્ત થઈને મોક્ષધામમાં પહોંચીને ગ્રહણ કરું છું, પ્રાપ્ત કરું છું **उग्रं शर्म महि श्रवः-**જે શ્રેષ્ઠ સુખ અત્યંત પ્રશંસનીય છે. (૧)

ભાવાર્થ : મોક્ષમાં પરમાત્માનું શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ સાક્ષાત્ થનાર છે. તેની આકાંક્ષા ઉપાસકને થવી જોઈએ, ઉપાસકની પ્રવૃત્તિ અથવા રુચિ પૃથિવી લોકના ભોગોમાં રહેતી નથી, ત્યારે તે શ્રેષ્ઠ સુખ અને પ્રશંસનીય દર્શનામૃતની ઈચ્છા રાખે છે. (૧)

૬૭૩. ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **स न इन्द्राय यज्यवे वरुणाय मरुद्भ्यः । वरिवोवित् परि स्रव ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : **स:-**તે તું **वरिवोवित्-**અત્યંત અભીષ્ટ રૂપ અમૃતધન મોક્ષેશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર શાન્ત

૩૭૨

સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! મસ્દ્ભ્યઃ-પ્રાણોના વસ્યાય-શરીર ધારણ સમયે વરવાવાળા, યજ્યવે-તેનું યજન કરનાર-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં લગાવનાર-અપવર્ગ પ્રાપ્તિમાં દાન કરનાર, ઇન્દ્રાય-આત્માને માટે પરિસ્ત્રવ-પૂર્ણરૂપમાં અર્થાત્ મારી સર્વત્ર આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થા.

ભાવાર્થ : તે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અમૃતધન-મોક્ષૈશ્વર્યને અત્યંત પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા શરીર ધારણ માટે પ્રાણોને વરવાવાળા અધ્યાત્મયજ્ઞમાં તેનું યજન કરનાર આત્માને માટે પૂર્ણરૂપમાં અર્થાત્ સર્વત્ર આનંદધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૬૭૪. ^{૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨૩ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} **एना विश्वान्यर्य आ द्युम्नानि मानुषाणाम् । सिषासन्तो वनामहे ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : માનુષાણામ્-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! મનનશીલ જનોના એના વિશ્વાનિ દ્યુમ્નનિ-એ સર્વ પ્રકારના શોભનયશ અન્ન-ધનોનું સિષાસન્તઃ-સેવન કરતાં અમે અર્યઃ-તુજ સ્વામીને વનામહે-ચાહીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! મનુષ્યોને હિતકર સર્વ પ્રશંસનીય યશ, બળ ધનોનું અમે ઉપાસકો સેવન કરતાં તુજ સ્વામીને માંગીએ છીએ-ચાહીએ છીએ, શ્રેષ્ઠ સાંસારિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પરમાત્માનો સંગ અને તેના આનંદની પણ યાચના કરીએ છીએ. (૩)

સૂક્ત-૨

૬૭૫. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨} **पुनानः सोम धारयापो वसानो अर्षसि ।**

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **आ रत्नधा योनिमृतस्य सीदस्युत्सो देवो हिरण्ययः ॥ ૧ ॥**

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું પુનાનઃ-મને શુદ્ધ-પવિત્ર કરતાં તથા ધારયા-ધ્યાન ધારણાથી અપઃ-વસાનઃ-મારા પ્રાણોને આસ્થાદિત-આવૃત્ત કરતાં-રક્ષિત કરતાં અર્ષસિ-પ્રાપ્ત થાય છે રત્નધા-રમણીય ભોગોને ધારણ કરનાર રત્નસ્ય યોનિમ્-આસીદસિ-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં આવીને વિરાજમાન થાય છે હિરણ્યયઃ ઉત્સઃ-દેવઃ-તું જ સોનેરી અમૃતકૂપદેવ અમૃતધામ મોક્ષધામ છે.

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મને ઉપાસકને પવિત્ર કરતાં તથા મારા પ્રાણોને ધારણા-ધ્યાનથી સુરક્ષિત કરતાં પ્રાપ્ત થાય છે. તું રમણીય ભોગોને ધારણ કરનાર મારા અધ્યાત્મયજ્ઞમાં વિરાજમાન થાય છે, તું જ મોક્ષધામ અર્થાત્ સોનેરી અમૃતકૂપ છે. (૧)

૬૭૬. ^{૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} **दुहान ऊर्धर्दिव्यं मधु प्रियं प्रतं सधस्थमासदत् ।**

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **आपृच्छं धरुणं वाज्यर्षसि नृभिर्धौतो विचक्षणः ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : નૃભિઃ-દ્યૌતઃ-વિચક્ષણઃ-મુમુક્ષુજનો દ્વારા પરિષ્કૃત ઉપાસક દુહાનઃ-જ્યારે હે સોમરૂપ શાન્ત

૩૭૩

આનંદધારામાં આવનાર પરમાત્મનું ! તારું દોહન કરનાર પોતાની અંદર આકર્ષિત કરનાર ઉપાસક મધુ પ્રિયં પ્રત્નમ્-આપૃચ્છ્યં ધસ્યં સધસ્થં દિવ્યમ્-ઋધઃ-આસદત્-તું મધુર, પ્રિય, શાશ્વત, જિજ્ઞાસ્ય-જાણવા યોગ્ય, સર્વાધાર, સદા સાથે રહેનાર, હૃદયસ્થ દિવ્ય-અલૌકિક, આનંદરસ પૂર્ણને દોહન કરવા માટે પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે વાજી-અર્ષસિ-તું અમૃત અન્ન ભોગવાળા ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : શ્રેષ્ઠજનોથી શિક્ષિત ઉપાસક જ્યારે તારા શાન્ત સ્વરૂપ, પ્રિય, શાશ્વત, સ્થાયી જાણવા યોગ્ય, સર્વાધાર, સદા સાથે રહેનાર પરમાત્માને પોતાની અંદર પ્રાપ્ત કરવા આહીને તારી તરફ આવે છે, ત્યારે તું પણ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

સૂક્ત-૩

૬૬૭. પ્ર તુ દ્રવ પરિ કોશં નિ ષીદ નૃધિઃ પુનાનો અભિ વાજમર્ષ ।
અશ્વં ન ત્વા વાજિનં મર્જયન્તોઽચ્છા બર્હી રણાભિર્નયન્તિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૨૩

૬૭૮. સ્વાયુધઃ પવતે દેવ ઇન્દુરશસ્તિહા વૃજના રક્ષમાણઃ ।
પિતા દેવાનાં જનિતા સુદક્ષો વિષ્ટમ્ભો દિવો ધરુણઃ પૃથિવ્યાઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દુઃ-દેવઃ-આનંદરસપૂર્ણ શાન્ત પરમાત્મદેવ સ્વાયુધઃ-સ્વશક્તિ રૂપ શસ્ત્રવાળા વિરોધીને તાડન કરવાની સ્વશક્તિરૂપ અસ્ત્રવાળા અશસ્તિહા-પાપનાશક વૃજના રક્ષમાણઃ-સમસ્ત બળોને રાખનાર દેવાનાં જનિતા પિતા-દિવ્યગુણ પદાર્થોના ઉત્પાદક અને રક્ષક સુદક્ષઃ-સુંદર પ્રાણ પ્રેરક દિવઃ- વિષ્ટમ્ભઃ-દુલોકને સંભાળનાર પૃથિવ્યાઃ ધસ્યઃ-પૃથિવી લોકના ધારક પવતે-આત્મામાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : આનંદરસથી ભરેલ, જે મહાન દુલોકને સંભાળનાર અને પૃથિવી લોકને ધારણ કરનાર, સમસ્ત દિવ્યગુણ, પદાર્થોના જનક અને રક્ષક છે. જેનાથી સર્વમાં સમ્યક્ પ્રાણસંચાર થાય છે, તે પાપવિનાશક, બળોના રક્ષક ઉપાસકની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૬૭૯. ઋષિર્વિપ્રઃ પુરણતા જનાનામૃધુર્ધીર ડશના કાવ્યેન ।
સ ચિદ્વિવેદ નિહિતં યદાસામપીચ્યાંઽ ગુહ્યં નામ ગોનામ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જનાનાં પુરઃ-ણતા-જનોને આગળ લઈ જનાર-નેતા ઋષિઃ-વિપ્રઃ-સર્વદ્રષ્ટા વિશેષ પ્રાપ્ત

૩૭૪

ધીર:-ધારણકર્તા કાવ્યેન-ઉશના:-ઋષુ:-કૌશલથી કમનીય પ્રકાશમાન સોમ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા છે
સ:-ચિત્-તે જ ગોનાં ગુહ્યં નામ-વેદવાણીઓનાં ગુપ્ત રહસ્યને વિવેદ-ખોલીને જણાવે છે યત્-આસામ્-
અપીચ્યં નિહિતમ્-જો કે તેમાં અપચિત-સાર રાખેલ છે. (૩)

ભાવાર્થ : અગ્રણી-મનુષ્યને આગળ ઉન્નતિની તરફ લઈ જનાર, સર્વદ્રષ્ટા, સર્વસાક્ષી, અન્તર્યામી,
વિશેષ રૂપથી પ્રાપ્ત, સર્વના ધારણકર્તા, જગતની રચનાના કૌશલ્યથી કમનીય, પ્રકાશમાન સોમ-શાન્ત
સ્વરૂપ પરમાત્મા છે; તે જ વેદવચનોના ગુહ્ય-ગહન રહસ્યોને જણાવે છે, વિશેષ ઉપાસકજનોને જે તેમાં
સાર રૂપમાં રાખેલ છે. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૬૮૦. અભિ ત્વા શૂર નોનુમોઽદુગ્ધાઙ્વ ધેનવઃ ।

ઈશાનમસ્ય જગતઃ સ્વર્દશમીશાનમિન્દ્ર તસ્થુષઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૩

૬૮૧. ન ત્વાવાં અન્યો દિવ્યો ન પાર્થિવો ન જાતો ન જનિષ્યતે ।

અશ્વાયન્તો મઘવન્નિન્દ્ર વાજિનો ગવ્યન્તસ્ત્વા હવામહે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મઘવન ઇન્દ્ર-હે મોક્ષેશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! ત્વાવાન્-તારા જેવો શરણ્યદેવ અન્ય:-ન દિવ્ય:-
ન પાર્થિવ:-બીજો કોઈ ન તો દુલોકવાળો ન તો પૃથિવીલોકવાળો ન જાત:-ન જનિષ્યતે-ન તો ઉત્પન્ન
થયો છે કે ન તો ઉત્પન્ન થશે એ નિશ્ચય છે. અશ્વાયન્ત:-ગવ્યન્ત:-અમે સદ્ અન્તઃકરણથી ચાહતાં સંયત
ઈન્દ્રિયથી ચાહતાં વાજિન:-અમૃતાન્ન ભોગનાં ભાગી ત્વા હવામહે-તને આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યનો શરણ્યદેવ વાસ્તવમાં કેવળ પરમાત્મા જ છે, કોઈ અન્ય ન તો દુલોકના પદાર્થો,
ન તો પૃથિવીલોકના પદાર્થો હોઈ શકે, તેના આશ્રયથી અમે ઉત્તમ અન્તઃકરણવાળા અને સંયમિત પવિત્ર
ઈન્દ્રિયોવાળા બનીને અમૃતભોગ મોક્ષનાં ભાગી બની શકીએ છીએ, તેને પોતાની અંદર આમંત્રિત કરવો
જોઈએ. (૨)

સૂક્ત-૨

૬૮૨. કયા નશ્ચિત્ર આ ભુવદૂતી સદાવૃધઃ સઘ્વા । કયા શચિષ્ઠયા વૃતા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૬૯

૩૭૫

૬૮૩. ^૧કસ્ત્વા ^૨સત્યો ^૩મદાનાં ^૪મંહિષ્ઠો ^૫મત્સદન્ધસઃ । ^૬દૃઢા ^૭ચિદારુજે ^૮વસુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અન્ધસઃ-અધ્યાત્મયજ્ઞના મદાનામ્-હર્ષવાળા-હર્ષ પ્રાપ્તિ યોગ્યોમાં કઃ-કોઈ ભાગ્યશાળી સત્યઃ-સત્પુરુષ મંહિષ્ઠઃ-અત્યંત મહાન પ્રશંસનીય ઉપાસક ત્વા મત્સત્-તુજ ઇન્દ્ર પરમાત્માને તૃપ્ત કરે છે-સંતુષ્ટ કરે છે તથા દૃઢા ચિત્-વસુ-આરુજે-દૃઢ પણ વસુઓની મધ્યમાં રહેલાં બાધકોને સમગ્રરૂપથી ભાંગી નાખવાને સમર્થ બને છે. (૨)

ભાવાર્થ : અધ્યાત્મયજ્ઞમાં આનંદ પ્રાપ્ત કરનારા અધિકારીઓમાં કોઈ વિરલ, પ્રશંસનીય ઉપાસક, સત્યજન જ પરમાત્માને પોતાના ઉપાસના કર્મથી સંતુષ્ટ કરે છે; તથા મહાન રહેલાં બાધકોને ભંગ-નષ્ટ કરે છે. (૨)

૬૮૪. ^૧અભો ^૨ષુ ^૩ળઃ ^૪સંઘીનામવિતા ^૫જરિતૃણામ્ । ^૬શતૈ ^૭ભવાસ્યૂતયૈ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : નઃ-જરિતૃણામ્ સંઘીનામ્ અવિતા-હે ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું અમે સ્તુતિકર્તા ઉપાસક મિત્રોનો રક્ષક છે તેથી તેની ઋતયૈ-રક્ષાને માટે શતૈ-અભિ-આયુની પ્રતિ-જ્યાં સુધી આયુ છે-આયુ પર્યન્ત 'અભ્યાસુમ'-પ્રાપ્ત કરવાને સુભવાસિ-સુગમ બની જા. (૩)

ભાવાર્થ : સર્વના રક્ષક પરમાત્મા પોતાના મિત્ર રૂપ સ્તુતિકર્તા જનોની રક્ષાને માટે તેની તરફ આયુ-જીવનભર નમેલ-ઝુકેલ રહે છે અર્થાત્ પ્રાપ્ત થવા તૈયાર રહે છે. પરમાત્માની સ્તુતિ કરનારા તેના મિત્રો બની જાય છે, તે તેની જીવનભર-આયુ સુધી રક્ષા કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૬૮૫. ^૧તં ^૨વો ^૩દસ્મમૃતીષહં ^૪વસોર્મન્દાનમન્ધસઃ ।

^૧અભિ ^૨વત્સં ^૩ન ^૪સ્વસરેષુ ^૫ધેનવ ^૬ઇન્દ્રં ^૭ગીર્ભિર્નવામહે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૬

૬૮૬. ^૧દ્યુક્ષં ^૨સુદાનું ^૩તવિષીભિરાવૃતં ^૪ગિરિં ^૫ન ^૬પુરુભોજસમ્ ।

^૧ક્ષુમન્તં ^૨વાજં ^૩શતિનં ^૪સહસ્ત્રિણં ^૫મક્ષૂ ^૬ગોમન્તમીમહે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તવિષીભિઃ-આવૃત્તમ્-અનેક બળ પ્રવૃત્તિઓથી પરિપૂર્ણ ગિરિં-પર્વતની સમાન પુરુભોજસમ્-મહાન પાલક સુદાનું-સુખનું દાન કરનાર દ્યુક્ષમ્-પ્રકાશમાં નિવાસ કરનાર ક્ષુમન્તમ્-પ્રકાશમાન ગોમન્તમ્-જ્ઞાનવાન સર્વજ્ઞાન પ્રદ સર્વજ્ઞ વાજમ્-અમૃત અન્ન ભોગવાળા શતિનં સહસ્ત્રિણમ્-સો ગણું હજાર ગણું વર આપનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની મક્ષુ-ઈમહે-શીઘ્ર-વારંવાર પ્રાર્થના કરીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : અમને તે અનેક શક્તિઓથી યુક્ત, અનેક રીતે પાલન કરનાર, સુખનું દાન કરનાર,

૩૭૬

પ્રકાશમય મોક્ષધામમાં નિવાસ કરાવનાર, સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપ, જ્ઞાનવાન સર્વજ્ઞ, અમૃતાનંદ ભોગના સ્વામી, તેની સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનાની ભેટને સેંકડોગણી, હજારગણી ફળ વરરૂપમાં આપનાર પરમાત્માની શીઘ્ર વારંવાર, નિરંતર પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. (૨)

સૂક્ત-૪

૬૮૭. તરોભિર્વો વિદદ્વસુમિન્દ્રં સબાધ ઋતયે ।

૩૧ ૨૨ ૩૧ ૨ ૩૧ ૨ ૩૧ ૨
૩૧ ૨૨ ૩૧ ૨ ૩૨ ૩૨૩ ૩૨ ૩૧ ૨
બૃહદ્વાયન્તઃ સુતસોમે અધ્વરે હુવે ભરં ન કારિણમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૭

૬૮૮. ન યં દુધ્વા વરન્તે ન સ્થિરા મુરો મદેષુ શિપ્રમન્ધસઃ ।

૨૩ ૩૧ ૨૨ ૩ ૨ ૩૨૩ ૩૧ ૨ ૩૧ ૨૨ ૩૨ ૩૨ ૨૨
૨ ૩૧ ૨ ૩૧ ૨ ૩૧ ૨૨ ૩૨ ૩૨ ૨૨
ય આદૃત્યા શશમાનાય સુન્વતે દાતા જરિત્ર ઉક્થ્યમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અન્ધસઃ-મદે-આધ્યાત્મિક ઉપાસનીયના આનંદ પ્રદાનને માટે ઉપાસક માટે યં સુશિપ્રમ્-
ઇન્દ્રમ્-જે શ્રેષ્ઠ ગતિમાન વ્યાપક ગતિમાન પરમાત્માને દુધ્વાં ન વરન્તે-દુર્ધારણાવાળા-ઉન્મત છકેલા
મનુષ્યો પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી ન સ્થિરાઃ-ચુરઃ-નિષ્કર્મ પ્રમાદી અવિચારશીલ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.
યઃ-જે શશમાનાય સુન્વતે જરિત્રે-શંસમાન = પ્રશંસા કરતાં ઉપાસનારસ નિષ્પાદન કરતાં સ્તુતિ કરનારને
માટે આદૃત્ય-ઉક્થ્યં દાતા-આદર-સ્નેહ કરીને પ્રશસ્ય સ્વ આનંદને પ્રદાન કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસનીય પરમાત્માના આનંદરસને પ્રાપ્ત કરવા માટે વ્યાપક પરમાત્માને દુષ્ટ વિચારવાળા,
મૂર્ખ અથવા વિચારહીન મનુષ્યો પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. હાં, તે પરમાત્મા પ્રશંસા કરનાર, ઉપાસનારસ
નિષ્પાદક, સ્તુતિ કરનાર ઉપાસકને માટે સ્નેહ, સ્વાગતથી પોતાનો પ્રશંસનીય આનંદ પ્રદાન કરે છે. (૨)

ખંડ-૫

સૂક્ત-૧

૬૮૯. સ્વાદિષ્ટયા મદિષ્ટયા પવસ્વ સોમ ધારયા । ઇન્દ્રાય પાતવે સુતઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૮૭

૬૯૦. રક્ષોહા વિશ્વચર્ષણિરભિ યોનિમયોહતે ।

૩૧ ૨ ૩૨ ૩૧ ૨ ૩૨૩ ૩૧ ૨
૩૧ ૨ ૩૨ ૩૧ ૨
દ્રોણે સધસ્થમાસદત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : રક્ષોહા-પાપ વાસનાના નાશક વિશ્વચર્ષણિઃ-સર્વદ્રષ્ટા પરમાત્મા અયોહતે-હિરણ્ય જ્યોતિષી

૩૭૭

સંહત આત્મજ્યોતિ સંપ્રેરિત દ્રોણે-હૃદય કોષમાં સધસ્થં યોનિમ્-અભિ-આસદત્-જે આત્મજ્યોતિ અને સર્વદ્રષ્ટા પરમાત્માનું સમાન સ્થાન ગૃહ છે ત્યાં સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : સર્વ દ્રષ્ટા, પાપનાશક પરમાત્મા ઉપાસના દ્વારા આત્મા અને પરમાત્માનું સમાન સ્થાન, આત્માથી સારી રીતે પ્રેરિત હૃદયકોષમાં સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૬૧૧. વરિવોધાતમો ભુવો મંહિષ્ઠો વૃત્રહન્તમઃ । પર્ષિ રાધો મઘોનામ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વૃત્રહન્તમ્-હે અત્યંત પાપનાશક પરમાત્મા ! તું વરિવઃ-ધાતમઃ-તું ધનની અત્યંત ધારક સાથે જ મંહિષ્ઠ-મહાન દાતા પણ છે મઘોનામ્-ધનવાળાઓને તું જ રાધઃ પર્ષિ-ધન પૂરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : પાપ-અજ્ઞાનના નાશક પરમાત્મા મહાન ધનના ધારક હોવા ઉપરાંત અત્યંત દાતા પણ છે, જેટલા પણ ધનવાનો છે, તેને તે જ ધનથી ભરપૂર કરે છે. પરમાત્મા ! તારા જેવો કોઈ દાની નથી, દાનીઓને પણ તું જ દાન માટે ધન પ્રદાન કરે છે. તારી ઉપાસના કરનાર કોઈ નિર્ધન રહી શકતો નથી. (૩)

મૂક્ત-૨

૬૧૨. પવસ્વ મધુમત્તમ ઇન્દ્રાય સોમ ક્રતુવિત્તમો મદઃ ।

મહિ દ્યુક્ષતમો મદઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૭૮

૬૧૩. યસ્ય તે પીત્વા વૃષભો વૃષાયતેઽસ્ય પીત્વા સ્વર્વિદઃ ।

સ સુપ્રકેતો અભ્યક્રમીદિષોઽચ્છા વાજં નૈતશઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યસ્ય તે-જે તારા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માના આનંદરસનું પીત્વા-ઉપાસના દ્વારા પાન કરીને વૃષભઃ-વૃષાયતે-વૃષભ-સાંઢની સમાન ઉપાસક આત્મા વૃષભ સમાન પુષ્ટ પ્રકૃત્વિત આનંદિત બની જાય છે તથા અસ્ય સ્વર્વિદઃ પીત્વા-એ તારા સુખને પ્રાપ્ત કરાવનાર આનંદરસનું પાન કરીને સઃ-સુપ્રકેતઃ-તે ઉપાસક સમ્યક્ જ્ઞાનમય બનીને ઇષઃ-અભ્યક્રમીત્-પોતાની એષણાઓ-વાસનાઓને સ્વાધીન કરે છે-જીતી લે છે, વાજં ન-એતશઃ-અચ્છા-જેમ ઘોડાઓ સંગ્રામને પાર કરીને સ્વાધીન બને છે. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસકજન પરમાત્માના આનંદરસનું પાન કરીને, વૃષભ સમાન પુષ્ટ, બળવાન બની જાય છે; અને તે સ્વર્ગીય સુખ સ્વરૂપ પરમાત્માના આનંદરસનું પાન કરીને, ઉપાસક આત્મા સારી રીતે જ્ઞાનમય પ્રસિદ્ધ બનીને, પોતાની વાસનાઓને સ્વાધીન કરે છે-જીતી લે છે; જેમ બળવાન ઘોડાઓ

૩૭૮

સંગ્રામને સીધા પાર કરીને સ્વાધીન બને છે. (૨)

સૂક્ત-૩

૬૧૪. ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રમચ્છ સુતા ઇમે વૃષણં ચન્તુ હરયઃ ।

^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} શ્રુષ્ટે જાતાસ ઇન્દવઃ સ્વર્વિદઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૬૬

૬૧૫. ^{૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨} અયં ભરાય સાનસિરિન્દ્રાય પવતે સુતઃ ।

^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} સોમો જૈત્રસ્ય ચેતતિ યથા વિદે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અયં સાનસિઃ સુતઃ સોમઃ-એ સંભજનીય સાક્ષાત્ કરેલ શાન્ત પરમાત્મા ઇન્દ્રાય-ઉપાસક આત્માના ભરાય-ભરણ પોષણને માટે પવતે-આનંદધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે, પુનઃ જૈત્રસ્ય-ઈન્દ્રિય જયશીલના યથાવિદે-યથાર્થ જ્ઞાનને માટે ચેતતિ-તેને જાગૃત કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : સંભજનીય સાક્ષાત્ કરેલ પરમાત્મા ઉપાસક આત્માનાં ભરણ, પોષણને માટે આનંદધારામાં વહેતો-થઈને આવે છે. પુનઃ ઈન્દ્રિય, મન પર જય પ્રાપ્ત કરનાર ઉપાસકને યથાર્થ-જ્ઞાનાર્થ તેને સાવધાન કરે છે. (૨)

૬૧૬. ^{૩ ૨૩ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} અસ્યેદિન્દ્રો મદેષ્વા ગ્રાભં ગૃભ્ણાતિ સાનસિમ્ ।

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} વજ્રં ચ વૃષણં ભરત્ સમપ્સુજિત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-ઉપાસક આત્મા અસ્ય-ઇત્-એ આનંદધારામાં સાક્ષાત્ પરમાત્માને જ ગ્રાભં સાનસિમ્-આગૃભ્ણાતિ-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એક અંશ ભજનીય સ્વરૂપ સમ્યક્ ગ્રહણ કરી શકે છે મદેષુ-પોતાના સમસ્ત તૃપ્તિ પ્રસંગોમાં સમપ્સુજિત્-સમ્યક્ વ્યાપ્ત પ્રવૃત્તિઓ વિજય પ્રાપ્ત કરનાર વૃષણં વજ્રં ભરત્-આનંદવર્ષક ઓજને ધારણ કરાવે છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસક આત્મા આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માને વિભુ-વ્યાપક રૂપમાં નહિ, પરંતુ યથા શક્ય સ્વરૂપનું જ સેવન કરે છે, એટલા માત્રથી તે પોતાની તરફ પ્રાપ્ત થનારી સમસ્ત પ્રવૃત્તિને જીતી લે છે તથા આનંદવર્ષક ઓજને પણ પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૬૧૭. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પુરોજિતી વો અન્ધસઃ સુતાય માદયિત્વે ।

૩૭૯

અપ શ્વાનં શ્નથિષ્ઠન સર્વાયો દીર્ઘજિહ્વયમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૪૫

૬૯૮. યો ધારયા પાવકયા પરિપ્રસ્યન્દતે સુતઃ । ઇન્દુરશ્વો ન કૃત્વ્યઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ય:-ઇન્દ્ર:-જે આર્દ્ર આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મા સુત:-નિષ્પાદિત ઉપાસિત થયેલ પાવકયા-ધારયા-પવિત્ર કરનારી-દોષ, પાપ, દુઃખ નિવારણ કરનારી જ્ઞાનધારાથી પરિપ્રસ્યન્દતે-સર્વતો ભાવથી પ્રાપ્ત થાય છે. અશ્વ:-ન કૃત્વ્ય:-કર્મ-ગતિકર્મ કુશલ ઘોડાની સમાન. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ સર્વતો ભાવથી માર્ગ વ્યાપનશીલ ઘોડો પૂર્ણરૂપથી માર્ગને વ્યાપ્ત કરે છે, તેમ ઉપાસના દ્વારા સાક્ષાત્ કરેલ પરમાત્મા ઉપાસક આત્માને નિર્મળ કરનારી જ્ઞાનધારાથી સર્વતો ભાવથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૬૯૯. તં દુરોષમભી નરઃ સોમં વિશ્વાચ્યા ધિયા યજ્ઞાય સન્ત્વદ્રયઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અદ્રય:-નર:-વિઘ્ન બાધાઓથી દીર્ઘ-ક્ષીણ ન થનાર મુમુક્ષુ ઉપાસક વિશ્વાચ્યા ધિયા-સર્વાત્મના પ્રાપ્તિ શક્તિમયી ઉપાસના ક્રિયાથી તં દુરોષ સોમમ્-તે ઓષ = દાહનો ધ્વંસ કરનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને યજ્ઞાય-અધ્યાત્મયજ્ઞ સંપાદન કરવા માટે અભિ સન્તુ-સ્વાશ્રય કરે છે-સ્વાત્મામાં ધારણ કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : મુમુક્ષુ ઉપાસક સર્વાત્મ પ્રાપ્તિ કરાવનારી ઉપાસના ક્રિયાથી અધ્યાત્મયજ્ઞ ચલાવવા માટે તે દાહ, તાપનાશક પરમાત્માને પોતાના આત્મામાં ધારણ કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૫

૭૦૦. અભિ પ્રિયાણિ પવતે ચનોહિતો નામાનિ યજ્ઞો અધિ યેષુ વર્ધતે ।

આ સૂર્યસ્ય બૃહતો બૃહન્નધિ રથં વિષ્વઞ્ચમરુહદ્વિચક્ષણઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૫૪

૭૦૧. ઋતસ્ય જિહ્વા પવતે મધુ પ્રિયં વક્તા પતિર્ધિયો અસ્યા અદાભ્યઃ ।

દધાતિ પુત્રઃ પિત્રોરપીચ્યાં૩ નામ તૃતીયમધિ રોચનં દિવઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઋતસ્ય જિહ્વા-અમૃતસ્વરૂપ સોમ શાન્ત પરમાત્માની વાક-સ્તુતિ મધુપ્રિયં પવતે-જેને મધુર અને પ્રિય છે એવા ઉપાસકને પવિત્ર કરી દે છે અસ્યા ધિયઃ-વક્તા-અદાભ્યઃ પતિઃ-એ સ્તુતિ રૂપ

૩૮૦

ધી = બુદ્ધિનો પ્રવચનકર્તા અદભનીય પતિ છે-અધિકારી છે **પિત્રોઃ પુત્રઃ**-ધાવા પૃથિવી બન્ને લોકોના ત્રાણ = રક્ષણ કર્તા **દિવઃ-અધિ-રોચનં તૃતીયમ્**-પ્રકાશમય મોક્ષમાં રુચિકર તૃતીય અમૃત નામ **ઓઃમ્**-સોમ **અપીચ્યં** નામ **દધાતિ**-અન્તર્હિત નામને ધારણ કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : અમૃત સ્વરૂપ શાન્ત પરમાત્માની સ્તુતિ પરમાત્મા સંબંધી મધુર તેને યાહનારને ઉપાસકને પવિત્ર કરી દે છે, તે સ્તુતિ રૂપ પ્રજ્ઞા = બુદ્ધિના પ્રવચનકર્તા અહિંસનીય અધિકારી બની જાય છે. ધાવા પૃથિવીના ત્રાણકર્તા મોક્ષમાં રુચિકર અમૃતનામ **ઓઃમ્**-અન્તર્હિતને ધારણ કરે છે. (૨)

૭૦૨. અવ દ્યુતાનઃ કલશાં અચિક્રદન્નૃભિર્યેમાણઃ કોશ આ હિરણ્યયે ।
અભી ઋતસ્ય દોહના અનૂષતાધિ ત્રિપૃષ્ઠ ઉપસો વિ રાજસિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : દ્યુતાનઃ-દ્યોતમાન-સ્વ આત્મરૂપથી પ્રકાશમાન સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા નૃભિઃ-હિરણ્યયે કોશે-આયેમાણઃ-સુવર્ણકોશ-હૃદયકોશમાં આકર્ષિત કરવામાં આવતાં કલશાન્ અચિક્રદત્-સમસ્ત જ્ઞાન આશયોમાં પ્રવચન કરે છે **ઋતસ્ય દોહના**-સોમરૂપ અમૃતનું દોહન કરનારા મુમુક્ષુઓ જ્યારે અનૂષત-તેની સ્તુતિ કરે છે, ત્યારે પરમાત્મા **ઉપસઃ-અધિ ત્રિપૃષ્ઠે વિરાજસિ**-પરમાત્મન્ ! તું જ્ઞાનપ્રકાશ તરંગમાં થનારી સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનાનાં સ્તરમાં વિશેષરૂપથી પ્રકાશમાન થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : સ્વરૂપથી પ્રકાશમાન પરમાત્મા જ્યારે મુમુક્ષુઓ દ્વારા દિવ્ય હૃદયકોશમાં આકર્ષિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે સમસ્ત જ્ઞાનવિષયોને સમજાવે છે, પુનઃ તે અમૃતરૂપ પરમાત્માનું દોહન કરનારા મુમુક્ષુ ઉપાસકો જ્યારે તેની સ્તુતિ કરે છે, ત્યારે હે પરમાત્મન્ ! તું જ્ઞાનપ્રકાશધારામાં થનારી સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના સ્તરમાં વિશેષ રૂપથી પ્રકાશિત થાય છે-સાક્ષાત્ થાય છે. (૩)

મંડ-૬

સૂક્ત-૧

૭૦૩. યજ્ઞાયજ્ઞા વો અગ્નયે ગિરાગિરા ચ દક્ષસે ।
પ્રપ્ર વયમમૃતં જાતવેદસં પ્રિયં મિત્રં ન શંસિષમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૫

૭૦૪. અર્જો નપાતં સ હિનાયમસ્મયુર્દાશેમ હવ્યદાતયે ।
ભુવદ્વાજેષ્વવિતા ભુવદ્ વૃધ ઉત ત્રાતા તનૂનામ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અર્જઃ-નપાતમ્-અમારા આત્મ સ્વરૂપને ન પાડનાર-રક્ષા કરનાર અગ્નિજ્ઞાન સ્વરૂપ પરમાત્માને ઉપાસિત કરીએ **સઃ-હિના-અયમ્-અસ્મયુઃ**-તે ખરેખર એજ અમને યાહનાર અપનાવનાર

૩૮૧

છે હવ્યદાતયે દાશેમ-અમે અમારી ઉપાસના હવિને અર્પણ કરવા માટે અમને સમર્પિત કરીએ છીએ વાજેષુ-અવિતા ભુવત્-એ અમૃત અન્ન ભોગોને માટે રક્ષક છે ઉત્ત-અને તનૂનાં વૃધે ત્રાતા ભુવત્-ઉપાસક આત્માઓના વર્ધન-ઉત્કર્ષને માટે રક્ષક બને છે. (૨)

ભાવાર્થ : અમે અમારા આત્મ સ્વરૂપને ન પાડનાર પરન્તુ ઉન્નત કરનાર જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માની ઉપાસના કરીએ. તે પણ યથાર્થરૂપથી અમને અપનાવનાર છે, તેથી ઉપાસનારૂપ ભેટ અર્પિત કરવા માટે અમે પોતાને તેના તરફ પ્રેરિત કરીએ. તે અમારા અમૃતભોગોને માટે રક્ષક બને છે. અને તે સદા ઉપાસક આત્માની વૃદ્ધિ-ઉન્નતિને માટે રક્ષક બને છે. (૨)

સૂક્ત-૨

૭૦૫. એહૂ ષુ બ્રવાણિ તેઽગ્ન ઇત્યેતરા ગિરઃ । એભિર્વર્ધાસં ઇન્દુભિઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૭

૭૦૬. યત્ર ક્વ ચ તે મનો દક્ષં દધસે ઉત્તરમ્ । તત્ર યોનિં કૃણવસે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યત્ર ક્વ ચ-જે પણ ઉપાસકમાં તે-તારા માટે મનઃ-મનોભાવ-મનન-આસ્તિકતા છે ત્યાં તું ઉત્તરં દક્ષં દધસે-તારું શ્રેષ્ઠ વરણ કરવા યોગ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરે છે-સ્થાપિત કરે છે અને તત્ર-ત્યાં યોનિં કૃણવસે-પોતાનું નિવાસ સ્થાન બનાવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! જે ઉપાસકની અંદર તારા પ્રત્યે મનોભાવ-આસ્તિકતા છે, ત્યાં તું તારા દર્શન-જ્ઞાન કરાવે છે; અને ત્યાં પોતાનો નિવાસ બનાવે છે. (૨)

૭૦૭. ન હિ તે પૂર્તમક્ષિપદ્ ભુવન્નેમાનાં પતે । અથા દુવો વનવસે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : નેમાનાં પતે-હે નમનારા ઉપાસકોના રક્ષક પરમાત્મન્ ! તે-અક્ષિપત્ પૂર્ત ન હિ ભુવત્-તેને માટે તારું ઇન્દ્રિયશક્તિનો નાશ કરનાર-સમાપ્ત કરનાર તેજ અર્થાત્ તાપ પ્રાપ્ત થતું નથી. અથ દુવઃ-વનવસે-અને તું તેઓની સેવા ઉપાસનાનો સ્વીકાર કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસકોના પાલનહાર પરમાત્મા છે તેમની ઇન્દ્રિયશક્તિઓને પરમાત્મા તેજ તાપ નથી દેતો ભૌતિક અગ્નિની સમાન તથા તે તેમની ઉપાસનાનો સ્વીકાર કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૭૦૮. વયમુ ત્વામપૂર્વ્ય સ્થૂરં ન કચ્ચિદ્ધરન્તોઽવસ્યવઃ ।

વઙ્ગિઞ્ચિત્રં હવામહે ॥ ૧ ॥

૩૮૨

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૦૮

૭૦૯. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨} ઉપ ત્વા કર્મન્નૂતયે સ નો યુવોગ્રચક્રામ યો ધૃષ્ટ ।

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} ત્વામિધ્યવિતારં વવૃમહે સઘાય ઇન્દ્ર સાનસિમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : કર્મન્-પ્રત્યેક કર્મમાં ઋતયે-રક્ષાને માટે ત્વા-ઉપ-અમે તારી ઉપાસના કરીએ છીએ સ:-
ય:-યુવા-ઉગ્ર:-ધૃષ્ટ-ન: ચક્રામ-તે જે યુવા-સદા યુવાપૂર્ણ સમર્થ પ્રતાપી પાપ પ્રતાડક થઈને અમને
ઉત્સાહી તેજસ્વી બનાવે છે, તેથી ઇન્દ્ર ત્વાં સાનસિમ્ અવિતારમ્-ઇત્-હિ-હે એશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ !
તુજ સંભજનીય રક્ષકને જ નિશ્ચય સઘાય:-વવૃમહે-અમે તારા મિત્ર-ઉપાસકજન વરણ કરીએ છીએ-
અપનાવીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : પ્રત્યેક કર્મમાં સદા સમર્થ, પાપનાશક, સંભજનીય પરમાત્માની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૨)

સૂક્ત-૪

૭૧૦. ^{૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} અધા હીન્દ્ર ગિર્વણ ઉપ ત્વા કામ ઈમહે સસૃગ્મહે ।

^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ઉદેવ ગ્મન્ત ઉદભિઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૦૯

૭૧૧. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} વાર્ણ ત્વા યવ્યાભિર્વર્ધન્તિ શૂર બ્રહ્માણિ ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} વાવૃધ્વાંસં ચિદદ્રિવો દિવેદિવે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શૂર-અદ્રિવ:-હે પૂર્ણ સમર્થ આનંદ મેઘવન પરમાત્મન્ ! ત્વા-તને બ્રહ્માણિ-અમારું સ્તવન-
સ્તુતિવચન યવ્યાભિ:-વા:-ન વર્ધન્તિ-નદીઓથી-નદીઓનાં જળ જેમ મહાન જળાશયની વૃદ્ધિ થાય
છે-ભરે છે, તેમ દિવે દિવે-પ્રતિદિન વાવૃધ્વાંસં ચિત્-વૃદ્ધિ કરવા સમાન ભરે છે.

ભાવાર્થ : હે આનંદ મેઘવાળા સમર્થ પરમાત્મન્ ! જેમ નદીઓ પોતાના જળથી મહાન જળાશયને
ભર્યા કરે છે, તેમ તારાથી અમૃત આનંદરસ પ્રાપ્ત કરવા માટે, ઉપાસકજન પોતાનાં સ્તુતિ વચનોથી
ભર્યા કરે છે. (૨)

૭૧૨. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} યુજ્જન્તિ હરી ઇષિરસ્ય ગાથયોરૌ રથ ઉરુયુગે વચોયુજા ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રવાહા સ્વર્વિદા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇષિરસ્ય-પ્રેરક પરમાત્માનાં હરી-દુઃખનાશક સુખદાયક સાધન ભૂત ઋક્ સામ વાણીથી

૩૮૩

સ્તવન અને મનથી ઉપાસકને ગાથયા-વેદવાક્ય-મંત્રથી વચોયુજા-પ્રાર્થના વચનથી જે યુક્ત છે ઇન્દ્રવાહા-પરમાત્માને લઈ આવનાર સ્વર્વિદા-મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર છે તે સ્તવન ઉપાસનને-ઉચ્ચુગે-ઝો રથે-મહાન યોગભૂમિવાળા મહાન રસરૂપ ધ્યાનયજ્ઞમાં યુજ્જન્તિ-ઉપાસકજન યુક્ત-પ્રયુક્ત કરે છે.

ભાવાર્થ : વેદમંત્રને અનુરૂપ પ્રાર્થના પ્રયુક્ત, પ્રેરક પરમાત્માની સ્તુતિ, ઉપાસના કરો, જે પરમાત્માને આમંત્રિત કરનાર, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર, મહાન ઉપાય, મહાન યોગભૂમિવાળા રસરૂપ ધ્યાનમાં ઉપાસક પ્રયુક્ત કરે છે. અમારે પણ કરવા જોઈએ. (૩)

इति प्रथमोऽध्यायः

इति प्रथम प्रपाठकस्य प्रथमोऽर्धः

૩૮૪

અથ દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ

પ્રથમ પ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્થઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૭૧૩. પાન્તમા વો અન્ધસ ઇન્દ્રમભિ પ્ર ગાયત ।

વિશ્વાસાહં શતક્રતું મંહિષ્ટં ચર્ષણીનામ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૫

૭૧૪. પુરુહૂતં પુરુષ્ટુતં ગાથાન્યાં૩ સનશ્રુતમ્ । ઇન્દ્ર ઇતિ બ્રવીતન ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પુરુહૂતં પુરુષ્ટુતમ્-અનેક આસ્તિકો દ્વારા આમંત્રણીય અને અનેક આસ્તિકો દ્વારા સ્તુતિ કરવામાં આવે છે ગાથાન્યમ્-ગાન કરનારી ઋચાઓથી ગાવા યોગ્ય સનશ્રુતમ્-ભજન સ્તુતિવાળાને ઇન્દ્રઃ-ઇતિ બ્રવીતન-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા કહો-જાણો. (૨)

ભાવાર્થ : અનેક આસ્તિકજનોનાં આમંત્રણીય તથા અનેક આસ્તિકજનોનાં સ્તુતિ યોગ્ય વેદમંત્રોથી ગાવા-જાણવા યોગ્ય ભજન, સ્તુતિવાળાને ઇન્દ્ર પરમાત્મા કહો-જાણો. (૨)

૭૧૫. ઇન્દ્ર ઇન્નો મહોનાં દાતા વાજાનાં નૃતુઃ । મહાં અભિજ્ઞા યમત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-ઇત્-ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા જ નઃ-અમારે માટે મહોનાં વાજાનાં દાતા-બહુ મૂલ્યવાન મહત્વપૂર્ણ અમૃતભોગોનો પ્રદાન કર્તા છે તથા મહાન્-અભિજ્ઞ નૃતુઃ-આ યમત્-મહાન કૃપાળુ નેતા બનીને અમારા પર શાસન કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા અમારે માટે મહાન, મહત્વપૂર્ણ અમૃત ભોગોને આપનાર તથા મહાન કૃપાળુ નેતા બનીને શાસન કરે છે. નિયમમાં રાખે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૭૧૬. પ્ર બ ઇન્દ્રાય માદનં હર્યશ્વાય ગાયત । સરખાયઃ સોમપાન્ને ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૬

૭૧૭. શંસેદુક્થં સુદાનવ ઉત દ્યુક્ષં યથા નરઃ । ચક્રમા સત્યરાધસે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : નરઃ-મુમુક્ષુજન યથા-જેવી રીતે સુદાનવે-ઉત્તમ દાન કરનાર ઉત-અને સત્યરાધસે-સત્ય-સ્થાયી મોક્ષેશ્વર્યવાળા-અવિનાશી ધનવાળા પરમાત્માને માટે ઉક્થં શંસેત્-વક્તવ્ય-પ્રશંસાવચન-સ્તવન

૩૮૫

બોલે છે **ચક્રમ**-અમે પણ તેમજ આચરણ કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : મુમુક્ષુજન જેમ શ્રેષ્ઠ દાનદાતા, સ્થિર મોક્ષેશ્વર્યવાળા પરમાત્માની સ્તુતિ કર્યા કરે છે, તેમ અમે ઉપાસકોએ પણ કરવી જોઈએ. (૨)

૭૧૮. ત્વં ન ઇન્દ્ર વાજયુસ્ત્વં ગવ્યુઃ શતક્રતો । ત્વં હિરણ્યયુર્વસો ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : શતક્રતો-ઇન્દ્ર-હે અનંત જ્ઞાન કર્મવાળા પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું નઃ-અમારે માટે વાજયુઃ-અમૃત અન્ન-મોક્ષને ચાહનાર છે ત્વમ્-તું ગવ્યુઃ-સરસ્વતી-જ્ઞાનશક્તિને ચાહનાર છે વસો-હે અમને વસાવનાર ! ત્વમ્-તું હિરણ્યયુઃ-આયુ-દીર્ઘ જીવનને ચાહનાર છે (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ઉપાસકોના આયુષ્કામ, વિદ્યાકામ અને મોક્ષકામ છે. તે અનન્ત જ્ઞાન કર્મવાળો અને વસાવનાર છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૭૧૯. વયમુ ત્વા તદિદર્થા ઇન્દ્ર ત્વાયન્તઃ સર્ગાયઃ । કણ્વા ઉવથેભિર્જરન્તે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૭

૭૨૦. ન ઘેમન્યદા પપન વજ્રિન્નપસો નિવિષ્ટૌ । તવેદુ સ્તોમૈશ્ચિકેત ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વજ્રિન્-હે ઓજસ્વી તેજસ્વી પરમાત્મન્ ! અપસઃ-તારી વ્યાપક શક્તિમાનની નિવિષ્ટૌ-સ્તુતિયજ્ઞમાં અન્યત્-ન ઘ-ઈમ્-આપપન-અન્યની સ્તુતિ કદી પણ કરતો નથી તવ-ઇત્-ઉ-તને જ સ્તુતિ વચનોમાં ચિકેત-ઈષ્ટદેવ જાણું છું-માનું છું. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્માના સ્તુતિયાગ-યજ્ઞમાં અન્ય કોઈની સ્તુતિ ન કરવી જોઈએ, પરમાત્માનાં સ્થાનમાં કોઈ જડ અને ચેતન સ્તુતિ યોગ્ય નથી, તેથી સમસ્ત સ્તુતિ પ્રસંગોમાં પરમાત્માને જ ઈષ્ટદેવ માનવો જોઈએ. (૨)

૭૨૧. ઇચ્છન્તિ દેવાઃ સુન્વન્તં ન સ્વપ્નાય સ્પૃહયન્તિ । યન્તિ પ્રમાદમતન્દ્રાઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : દેવાઃ-ઈન્દ્ર-એશ્વર્યવાન પરમાત્મા સુન્વન્તમ્-ઇચ્છન્તિ-ઉપાસનારસ નિષ્પાદકને ચાહે છે-અપનાવે છે સ્વપ્નાય ન સ્પૃહયન્તિ-અસાવધાન-આળસુ-નાસ્તિકને સ્નેહ કરતો નથી અતન્દ્રાઃ-પ્રમાદં યન્તિ-સાવધાન-આળસ રહિત આસ્તિકજન પ્રકૃષ્ટ હર્ષ-બ્રહ્માનંદને પ્રાપ્ત કરે છે-પામે છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસનારસ નિષ્પાદક ઉપાસકને પરમાત્મા સ્નેહ કરે છે. અસાવધાન, નાસ્તિક ને નહીં, સાવધાન આસ્તિકજન બ્રહ્માનંદને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૩૮૬

૭૨૨. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨} ઇન્દ્રાય મદ્વને સુતં પરિ દ્યોભન્તુ નો ગિરઃ । ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} અર્કમર્ચન્તુ કારવઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૮

૭૨૩. ^{૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} યસ્મિન્ વિશ્વા અધિ શ્રિયો રણન્તિ સપ્ત સંસદઃ । ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રં સુતે હવામહે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યસ્મિન્-જે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મામાં વિશ્વા:-શ્રિય:-સમસ્ત ઐશ્વર્ય શક્તિઓ અથવા પ્રકૃતિઓ સૂક્ષ્મ સત્તાઓ જગત નિર્માણ ધારણ માટે અધિ-અધિષ્ઠિત છે-વિદ્યમાન છે તથા સપ્ત સંસદ:-સાત છંદોમય સ્તોમ-મંત્ર-જ્ઞાનધારાઓ અથવા સપ્ત-સમવેત થનારા ચેતન આત્માઓ રણન્તિ-રમણ કરે છે ઇન્દ્રં-સુતે હવામહે-તે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને ઉપાસનારસને માટે આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : જે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મામાં સમસ્ત ઐશ્વર્ય-શક્તિઓ અથવા સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિ સત્તાઓ રહેલી છે. જેમાં સાત ગાયત્રી આદિ છંદોમય મંત્ર જ્ઞાનધારાઓ અથવા તેમાં સાથે રહેનારી ચેતન સત્તાઓ છે, તે પરમાત્માને ઉપાસના-સમયે આમંત્રિત કરવો જોઈએ, અન્યને નહિ. (૨)

૭૨૪. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ત્રિકદુકેષુ ચેતનં દેવાસો યજ્ઞમત્તત । ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} તમિદ્વર્ધન્તુ નો ગિરઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : દેવાસ:-મુમુક્ષુજન ત્રિકદુકેષુ-ત્રણ યોગભૂમિઓ-ધારણા-ધ્યાન-સમાધિઓમાં ચેતનં યજ્ઞમ્-અધ્યાત્મયજ્ઞ યોગાભ્યાસને અત્તત-વિસ્તૃત કરે છે-સંપાદન કરે છે તમ્ ઇત્-તેને અવશ્ય ન:-ગિરઃ અમારી સ્તુતિઓ વર્ધન્તુ-આગળ વધે-વધારે છે, ગુણગાન કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : મુમુક્ષુજન અધ્યાત્મયજ્ઞને ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ રૂપ ત્રણ યોગભૂમિઓમાં વિસ્તૃત કરે છે, તેથી અમારે અધ્યાત્મયજ્ઞ કરવો જોઈએ, તેના દ્વારા અમારી સ્તુતિઓ ઉન્નત કરીએ, અમે સ્તુતિઓમાં ઓઝ્મ પરમાત્માને ધારણા, ધ્યાન, સમાધિનું અવલંબન બનાવીએ. તજ્જપસ્તદર્થભાવનમ્- (૧ : ૨૮) કરીએ. (૩)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૭૨૫. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} અયં ત ઇન્દ્ર સોમો નિપૂતો અધિ બર્હિષિ ।

^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૩ ૧ ૨} ઇહીમસ્ય દ્રવા પિબ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૮

૭૨૬. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૨} શાચિગો શાચિપૂજનાય રણાય તે સુતઃ ।

૩૮૭

આખણ્ડલ પ્ર હૂયસે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શાચિગો-હે પ્રજામાં-પ્રજાનુરૂપ ગૌ = વેદવાક્ જેની એવી પ્રજાનુરૂપ-પ્રજાવૃદ્ધિકર હે વેદ વાકના સ્વામી ! શયી =પ્રજામાં સંપન્ન શાચિપૂજન-પ્રજાનુરૂપ પૂજન ઉપાસન જેનું થાય છે એવા પરમાત્મા અંધવિશ્વાસથી એવા પરમાત્માનું નહિ. અયં સુતઃ-એ ઉપાસનારસ તે રણાય-તારા રમણને માટે-તારું રમણ અમારી અંદર થાય એટલા માટે આખણ્ડલ પ્ર હૂયસે-હે પાપ દોષોને છિન્ન-ભિન્ન કરનાર તને પ્રકૃષ્ટરૂપમાં નિમંત્રિત કરવામાં આવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : પ્રજાનુરૂપ, વેદજ્ઞાનવાળા તથા પ્રજાનુરૂપ ઉપાસનાવાળા પરમાત્મા છે, તેમાં રમણ કરાવવા માટે ઉપાસનારસ તૈયાર કરવો જોઈએ, તે સદા પાપ દોષોનો નિવારક છે. (૨)

૭૨૭. યસ્તે શૃઙ્ગવૃષો ણપાત્ પ્રણપાત્ કુણ્ડપાય્યઃ । ન્યસ્મિન્ દધ્ન આ મનઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : તે શૃઙ્ગવૃષઃ-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! તારા અજ્ઞાન-અંધકાર નાશક જ્ઞાન-પ્રકાશ વર્ષકના નપાત્-ન પાડનાર પરંતુ ધારણ કરનાર તથા પ્રણપાત્-આત્માને પણ પ્રકૃષ્ટરૂપ ન પાડનાર-ઉત્કર્ષ કરનાર કુણ્ડપાય્યઃ-કુંડથી જેમ પાન કરવા યોગ્ય ભરપૂર આનંદરસનું પાન કરવાનું હોય છે તે જે અધ્યાત્મયજ્ઞ છે અસ્મિન્-એ-તેમાં મનઃ-નિ-આ દધે-ઉપાસકજન પોતાનાં મનને નિરંતર નિયમમાં રાખે છે-સમર્પિત કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : અધ્યાત્મયજ્ઞ જે અજ્ઞાન-અંધકાર નાશક, જ્ઞાન-પ્રકાશ સુખ વરસાવનાર પરમાત્માનો ન પાડનાર-સાક્ષાત્ કરાવનાર આત્માનો પણ ઉત્કર્ષ કરાવનાર છે, તેમાં ઉપાસકજન પોતાનું મન નિરંતર લગાવ્યા કરે છે. (૩)

મૂક્ત-૨

૭૨૮. આ તૂ ન ઇન્દ્ર ક્ષુમન્તં ચિત્રં ગ્રાભં સં ગૃભાય । મહાહસ્તી દક્ષિણેન ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૭

૭૨૯. વિદ્યા હિ ત્વા તુવિકૂર્મિ તુવિદેષ્ણં તુવીમઘમ્ । તુવિમાત્રમવોભિઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ત્વા-હે ઇન્દ્ર-પરમાત્મનું ! તને તુવિકૂર્મિ-બહુજ પ્રાણશક્તિમાન-મહાન બળવાન તુવિદેષ્ણમ્-મહાન પ્રેરણાદાતા તુવીમઘમ્-મહાન ઐશ્વર્યવાન-અનેક રીતે ધનદાતા તુવિમાત્રમ્-અનેક પ્રમાણવાળા-મહાન વ્યાપક અનંતને અવોભિઃ-વિદ્યા હિ-અમારા માટે વિવિધ રક્ષણો કૃપાભાવો દ્વારા તને જ અમે

નિતાંત જાણીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્માની અમારે માટે વિવિધ પ્રકારની રક્ષાઓ, કૃપાઓ છે, જેથી અમે તેને મહાન પ્રાણશક્તિમાન, મહાન પ્રેરણાદાતા, મહાન ધન સાધનદાતા અને સર્વવ્યાપક અનંત જાણીએ છીએ, જાણીએ, માનીએ. (૨)

૭૩૦. ન હિ ત્વા શૂર દેવા ન મર્તાસો દિત્સન્તમ્ ।

ભીમં ન ગાં વારયન્તે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : શૂર-હે સમર્થ પરમાત્મન્ ! ત્વા દિત્સન્તમ્-તારી યથા-યોગ્ય કર્મફળ આપવાની ઈચ્છાને ન હિ દેવા:-ન દેવો ન મર્તાસ:-ન મનુષ્ય વારયન્તે-અટકાવી શકે છે. ભીમં ગાં ન-ભયંકર વૃષભ-સાંઢને જેમ તેના બળકાર્યથી કોઈ અટકાવી-હટાવી શકતા નથી. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ ભયંકર વૃષભને તેના બળના કાર્યથી કોઈ હટાવી-રોકી શકતાં નથી, તેમ પરમાત્માને તેના બળકાર્ય કરતાં કર્મફળ આપતાં કોઈ રોકી શકતાં નથી. (૩)

સૂક્ત-૩

૭૩૧. અભિ ત્વા વૃષભા સુતે સુતં સૂજામિ પીતયે ।

તૃમ્પા વ્યશ્નુહી મદમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૬૧

૭૩૨. મા ત્વા મૂરા અવિષ્યવો મોપહસ્વાન આ દભન્ ।

મા કીં બ્રહ્મદ્વિષં વનઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ત્વા-તને મૂરા:-મૂઢ લોકો અવિષ્યવ:-ભોગની ઈચ્છાવાળા મા આદભન્-દબાવી શકતા નથી તથા ઉપહસ્વાન:-મા-ઉપહાસ કરનારા નાસ્તિકો તને દબાવી શકતા નથી. બ્રહ્મદ્વિષમ્-તારા પ્રત્યે દ્વેષ કરનારા એવા ભોગી અને નાસ્તિકોને માકીં વનઃ-તું કદી સંભજન કરતો નથી, તેનો પક્ષ લેતો નથી, અપનાવતો નથી. (૨)

ભાવાર્થ : ભોગ-વિલાસી તથા નાસ્તિક, મૂઢજન પરમાત્માના દંડથી બચી શકતા નથી. એવા બ્રહ્મદ્વેષી ઈશ્વરીય નિયમ અને ઉપકારના દ્વેષી જનોને પરમાત્મા કદી પણ અપનાવતો નથી. (૨)

૭૩૩. ઇહ ત્વા ગોપરીણસં મહે મન્દન્તુ રાધસે ।

સરો ગૌરો યથા પિબ ॥ ૩ ॥

૩૮૯

પદાર્થ : ત્વા ગોપરીણસમ્-હે પરમાત્મન્ ! તારી સ્તુતિ વાણીઓથી પ્રાપ્ત થનારા અધ્યાત્મ અન્નને મહે રાધસે-મહાન મોક્ષૈશ્વર્યની પ્રાપ્તિને માટે મન્દન્તુ-ઉપાસકજનો સ્તુત કરે-અર્ચિત કરે ગૌર-યથા સરઃ પિબ-ગોરવર્ણનું હરણ જેમ સરોવર-જળનું તૃપ્તિથી પાન કરે છે, તેમ ઉપાસકના ઉપાસનારસનું પાન કર. (૩)

ભાવાર્થ : સ્તુતિઓથી પ્રાપ્ત થવાને પાત્ર મોક્ષ ભોગવાળા તારા પરમાત્માની મોક્ષૈશ્વર્યને માટે ઉપાસક અર્ચન કરે છે, તું એમનું અર્ચનારૂપ આદ્રસનું પૂર્ણરૂપે પાન કર. (૩)

સૂક્ત-૪

૭૩૪. ઇદં વસો સુતમન્ધઃ પિબા સુપૂર્ણમુદરમ્ ।

અનાભયિન્ રરિમા તે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૨૪

૭૩૫. નૃભિર્ધૌતઃ સુતો અશ્નૈરવ્યા વારૈઃ પરિપૂતઃ ।

અશ્વો ન નિક્તો નદીષુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : નૃભિઃ-મુમુક્ષુજનો દ્વારા સુતઃ-નિષ્પાદિત દ્યૌતઃ-પ્રાપ્ત અવ્યાઃ-અશ્નૈઃ-વારૈઃ-યોગભૂમિ-યોગસ્થલીના દોષ આવરણ સાધનો-અભ્યાસોથી પરિપૂતઃ-સર્વ તરફથી પરમાત્મા રક્ષિત થાય છે. અશ્વઃ-નદીભિઃ-નિક્તઃ-જેમ ખુલી જળધારાઓ દ્વારા ઘોડાને કાન્ત બનાવવામાં આવે છે તેમ. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ જળધારાઓમાં ઘોડાને નવડાવીને નિર્મળ કાન્તરૂપમાં જોવામાં આવે છે, તેમ મુમુક્ષુજનો પરમાત્માને પોતાની અંદર શ્રદ્ધાભરી યોગભૂમિ રૂપ અભ્યાસો દ્વારા નિર્મળ સાક્ષાત્ કરે છે. (૨)

૭૩૬. તં તે યવં યથા ગોભિઃ સ્વાદુમકર્મ શ્રીણન્તઃ ।

ઇન્દ્ર ત્વાસ્મિન્ત્સધમાદે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મન્ ! તે-તારા માટે તં ગોભિઃ-તે ઉપાસનારસને પોતાની વાણીઓથી યથા યવં શ્રીણન્તઃ-જેમ જવ આદિ અન્નપાનને ગાયનાં દૂધથી મેળવીને સ્વાદુ-અકર્મ-મધુર રૂપમાં તૈયાર કરે છે, તેમ મેળવીને તૈયાર કરે છે, તેથી ત્વા-તને અસ્મિન્-સધમાદે-એ મારા આત્માની સાથે અથવા મને આત્માની સાથે પોતાના હર્ષ-આનંદ સ્થાન હૃદયમાં આમંત્રિત કરે છે.

ભાવાર્થ : જેમ મનુષ્ય પોતાને માટે અન્ન ભોજનને દૂધ ઘી વગેરે સાથે મિશ્ર કરીને સ્વાદિષ્ઠ બનાવે છે, તેમ ઉપાસનારસને શ્રદ્ધાપૂર્ણ વચનોથી મધુર બનાવીને હૃદયસ્થાનમાં પરમાત્માને આમંત્રિત કરે. (૩)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૩૯૦

૭૩૭. ^{૩ ૧}ઇદં ^{૨૨}હ્યન્વોજસા ^{૩ ૧}સુતં ^૨રાધાનાં પતે ।

^{૨ ૩}પિબા ^{૨ ૧}ત્વાઙસ્ય ^૨ગિર્વણઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૬૫

૭૩૮. ^{૨ ૩}યસ્તે ^{૧ ૨}અનુ ^{૩ ૧}સ્વધામસત્ ^{૨૨}સુતે ^{૩ ૧}નિ ^{૨૨}યચ્છ ^{૩૬ ૨૨}તન્વમ્ ।

^૧સ ^૨ત્વા ^૨મમત્તુ ^૨સોમ્ય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તે-હે ઇન્દ્ર પરમાત્મન્ ! તારા **યઃ**-જે ઉપાસક **સુતે**-ઉપાસનારસ નિષ્પન્ન થતાં **સ્વધામ્-અનુ-અસત્**-પોતાની આત્મ સમર્પણ ક્રિયાને અનુસરણ થઈ રહેલ છે **તન્વ નિયચ્છ**-સ્વકીય આત્મા-સ્વરૂપને તેને માટે પ્રદાન કર-પ્રદાન કરે છે **સોમ્ય સઃ-ત્વા મમત્તુ**-હે ઉપાસનારસને યોગ્ય પરમાત્મન્ ! તે ઉપાસક તને ઉપાસનારસથી નિરંતર આનંદિત કરતો રહે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મન્ ! ઉપાસક ઉપાસના સમયે પોતાના આત્માને તારા પ્રત્યે સમર્પણ કરે છે, તું પણ તારા સ્વરૂપ દર્શનનો પ્રસાદ તેને પ્રદાન કરે છે, પુનઃ તે ઉપાસક ઉપાસનારસ દ્વારા તને તૃપ્ત અને આનંદિત કરતો રહે છે. (૨)

૭૩૯. ^{૧ ૨}પ્ર તે ^{૩ ૨૩}અશ્નોતુ ^{૩ ૧}કુક્ષ્યોઃ ^{૩ ૧ ૨}પ્રેન્દ્ર ^{૩ ૧ ૨}બ્રહ્મણા ^{૩ ૧ ૨}શિરઃ ।

^{૨ ૩ ૧}પ્ર ^{૨ ૩}બાહૂ ^{૧ ૨}શૂર ^{૧ ૨}રાધસા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ઉપાસક **તે કુક્ષ્યોઃ-અશ્નોતુ**-તારા બન્ને પડખામાં રહેલા અભ્યુદય અને નિઃશ્રેયસને-સંસાર સુખ અને મોક્ષાનંદને પ્રાપ્ત કરે-કરે છે. **બ્રહ્મણા શિરઃ પ્ર**-તારા વેદજ્ઞાનથી પોતાના મસ્તિષ્કને પ્રવૃદ્ધ કરે છે **શૂર**-હે મહા બળવાન પરમાત્મન્ ! **રાધસા બાહૂ પ્ર-સંસિદ્ધિ-**સંયમ રૂપ આરાધનાથી શરીરાત્મબળોને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા દ્વારા ઉપાસક મોક્ષ આનંદ અને સંસાર સુખને પ્રાપ્ત કરે જ છે, પરંતુ સાથે જ તેના જ્ઞાનથી મસ્તિષ્કને વિકસિત કરે છે અને સંયમપૂર્વક આરાધનાથી આત્મબળ તથા જીવનબળને પણ પ્રાપ્ત કર્યા કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૭૪૦. ^{૨૪}આ ^{૩ ૧}ત્વેતા ^{૨ ૩ ૧}નિ ^{૨ ૩ ૧}ષીદતેન્દ્રમભિ ^{૨૨}પ્ર ગાયત ।

^{૧ ૨ ૩}સઘાય ^{૧ ૨}સ્તોમવાહસઃ ॥ ૧ ॥

૩૯૧

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૬૪

૭૪૧. પુસ્તમં પુસ્તુનામીશાનં વાર્યાણામ્ ।
ઇન્દ્રં સોમે સચા સુતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સોમે-પરમાત્માના ઉપાસનારસ સંપાદનને માટે ઉપાસકો ! પુસ્તમમ્-અનેક પ્રસંગોમાં કાંક્ષીય-વાંછનીય પુસ્તુનાં વાર્યાણામ્-ઈશાનમ્-બહુજ-અનેક વરણીય સુભ કામનાઓ કમનીય વસ્તુઓના સ્વામી ઇન્દ્રમ્-પરમાત્માનું સચા-એકાગ્ર મનથી ગાન કરો-સ્તુત કરો. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસનારસ નિષ્પાદન માટે હે ઉપાસકો ! બહુજ વાંછનીય, અનેક વરણીય કામના અને કમનીય વસ્તુઓના સ્વામી પરમાત્માની એકાગ્ર મનથી સ્તુતિ ગાન કરવું જોઈએ. (૨)

૭૪૨. સ ઘા નો યોગ આ ભુવત્ સ રાયે સ પુરન્ધ્યા ।
ગમદ્ વાજેભિરા સ નઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સઃ-ઘ-તે જ ઇન્દ્ર-પરમાત્મા નઃ-અમારા યોગે-અધ્યાત્માનંદને માટે સઃ-તે રાયે-લૌકિક ઐશ્વર્યને માટે સઃ-પુરન્ધ્યા-તે પુર-શરીર ધારણ સ્થિતિને માટે આભુવત્-સ્વામીરૂપમાં વિદ્યમાન છે. સઃ-તે નઃ-અમારે માટે વાજેભિઃ-પોતાના અમૃતભોગોની સાથે આગમત્-આવે-પ્રાપ્ત થાય. (૩)

સૂક્ત-૩

૭૪૩. યોગેયોગે તવસ્તરં વાજેવાજે હવામહે ।
સઃવાય ઇન્દ્રમૂતયે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૬૩

૭૪૪. અનુ પ્રત્તિસ્યૌકસો હુવે તુવિપ્રતિં નરમ્ ।
યં તે પૂર્વ પિતા હુવે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પ્રત્તિસ્ય-ઔકસઃ-દિવ્ સ્થાન મોક્ષ સ્થાનના અનુ-ઉપર વિદ્યમાન તુવિપ્રતિમ્-અનેકોના પ્રતિપાલક-અનેક મોક્ષ આત્માઓને પોતાના આનંદથી પૂરણ કરનાર, નરમ્-નેતા-સ્વામી પરમાત્માને હુવે-હું આમંત્રિત કરું છું યં તે પૂર્વ પિતા હુવે-જે તને પરમાત્માને પહેલાં પણ મારા પિતા આમંત્રિત કરતાં રહ્યાં છે. (૨)

ભાવાર્થ : મોક્ષધામની ઉપર શાસક પરમાત્મા જે અનેક મુક્ત આત્માઓને પોતાના આનંદથી પૂરણ

૩૯૨

કરનાર, તે નેતાને ઉપાસક પોતાના હૃદયમાં આમંત્રિત કરે અને પરંપરાથી પોતાના પૂર્વજો બ્રહ્મા આદિ પણ આમંત્રિત કરતાં રહ્યાં છે. પરંપરાનું આદર્શ આચરણ અથવા હેતુ ગ્રાહ્ય છે. (૨)

૭૪૫. આ ઘા ગમદ્યદિ શ્રવત્સહસ્ત્રિણીભિરુતિભિઃ ।

વાજેભિરુપ નો હવમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ન:-હવં યદિ શ્રવત્-અમારા નમ્ર સ્તુતિ વચન અર્થાત્ આમંત્રણને તે ઇન્દ્ર-પરમાત્મા જો સાંભળે-સ્વીકાર કરે, તો ઘ-નિશ્ચય-અવશ્ય સહસ્ત્રિણીભિઃ રુતિભિઃ-આયુષ્યમતી-દીર્ઘ જીવન આપનારી રક્ષા પદ્ધતિઓની સાથે આગમત્-આવી જાય તથા વાજેભિઃ ઉપ-અમૃત અન્ન ભોગો દ્વારા ઉપકૃત કરે. (૩)

ભાવાર્થ : જો ઉપાસક પરમાત્માની નમ્ર સ્તુતિ અથવા આમંત્રણ કરે, તો પરમાત્મા તેને અવશ્ય-સાંભળી-સ્વીકાર કરીને દીર્ઘ જીવન આપનારી રક્ષા વિધિઓની સાથે તેના હૃદયમાં પ્રાપ્ત થાય છે-સાક્ષાત્ થાય છે; તેમજ એ ઉપાસકને અમૃત ભોગોથી પણ ઉપકૃત કરી દે છે. (૩)

મૂક્ત-૪

૭૪૬. ઇન્દ્ર સુતેષુ સોમેષુ ક્રતું પુનીષ ઉવચ્યમ્ ।

વિદે વૃધસ્ય દક્ષસ્ય મહાં હિ ષઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૮૧

૭૪૭. સ પ્રથમે વ્યોમનિ દેવાનાં સદને વૃધઃ ।

સુપારઃ સુશ્રવસ્તમઃ સમપ્સુજિત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સ:-પ્રથમે-તે પરમાત્મા પ્રમુખ દેવાનાં સદને વ્યોમનિ-મુક્તોના સ્થાન વિશેષ રક્ષણ સ્થાન મોક્ષરૂપમાં વૃધઃ-જે ઉપાસકોના વર્ધક સુપારઃ-સંસાર સાગરથી શોભન પારકર્તા સુશ્રવસ્તમઃ-શોભન યશોજીવનના અત્યંત નિમિત્ત સમ્-અપ્સુજિત્-હૃદય અવકાશમાં કામાદિના સારી રીતે નાશક ઉપાસનીય છે. (૨)

ભાવાર્થ : મુક્તોનાં શ્રેષ્ઠ વિશેષ રક્ષણ સ્થાન પ્રમુખ મોક્ષધામમાં આનંદ વર્ધક, સંસારથી પારકર્તા, શ્રેષ્ઠ યશના નિમિત્ત, હૃદયમાંના કામ આદિના નાશક પરમાત્મા ઉપાસનીય છે. (૨)

૭૪૮. તમુ હુવે વાજસાતય ઇન્દ્રં ભરાય શુષ્મિણમ્ ।

ભવા નઃ સુમ્ને અન્તમઃ સખા વૃધે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : તં શુષ્મિણમ્-ઇન્દ્રમ્-ઉ-તે સમસ્ત બળવાળા પરમાત્માને અવશ્ય વાજસાતયે ભરાય હુવે-

૩૯૩

અમૃત ભોગ-મોક્ષ આનંદ માટે તથા સાંસારિક ભરણ-પોષણ માટે-સાંસારિક શ્રેષ્ઠ સુખ ભોગ માટે આમંત્રિત કરું છું, તેથી હે પરમાત્મન્ ! તું ન:-અમારા સુખ-સમસ્ત સુખને માટે અને વૃદ્ધિ-વૃદ્ધિને માટે-જીવન વિકાસને માટે અન્તમ: સઘ્ના ભવ-અન્તિકતમ-અત્યંત નજીકના સાથી હૃદયસ્થ બની જા. (૩)

ભાવાર્થ : સમસ્ત બળધારક પરમાત્માને હૃદયમાં આમંત્રિત કરવો જોઈએ, તે જ મોક્ષનો અમૃતભોગ અને સાંસારિક ભરણ-પોષણ રૂપ સુખ અને સમસ્ત સુખોને પ્રદાન કરે છે; તથા અમારા જીવન વિકાસમાં અત્યંત નજીક સાથી હૃદયવાસી છે. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૭૪૯. એના વો અગ્નિં નમસોર્જો નપાતમા હુવે ।
પ્રિયં ચેતિષ્ઠમરતિં સ્વધ્વરં વિશ્વસ્ય દૂતમમૃતમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૫

૭૫૦. સ યોજતે અરુષા વિશ્વભોજસા સ દુદ્રવત્ સ્વાહુતઃ ।
સુબ્રહ્મા યજ્ઞઃ સુશમી વસૂનાં દેવં રાધો જનાનામ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સ:-વિશ્વભોજસા-અસ્મા યોજતે-તે જ્ઞાન-પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મા વિશ્વનું પાલન કરનાર તેજથી યુક્ત છે સ:-સ્વાહુત:-દુદ્રવત્-તે સારી રીતે આમંત્રિત કરેલ ઉપાસકની અંદર શોભન-શ્રેષ્ઠરૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે સુ બ્રહ્માયજ્ઞઃ-શોભન મંત્ર યથાર્થ પવિત્ર સ્તવનવાળા યજનીય છે. સુશમી-શોભન શાન્તિપ્રદ છે વસૂનાં જનાનાં દેવં રાધઃ-તેના શરણમાં વસનાર જનોને તે દિવ્યધન પ્રદાન કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા વિશ્વનું પાલન કરનાર તેજથી યુક્ત છે, તેનું તેજ દાહક નહિ પરંતુ સર્વપાલક છે, તે ઉપાસક દ્વારા હૃદયથી આમંત્રિત થતાં શોભનરૂપમાં-શ્રેષ્ઠરૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે; તથા સુંદર, પવિત્ર, સ્તુતિપાત્ર, યજનીય અને સંગનીય છે, તેના શરણમાં વસનારા ઉપાસકોનું દિવ્ય ધન છે અથવા દિવ્યધન પ્રદાતા છે. (૨)

સૂક્ત-૨

૭૫૧. પ્રત્યુ અદર્શ્યાયત્યૂરચ્છન્તી દુહિતા દિવઃ ।
અપો મહી વૃણુતે ચક્ષુષા તમો જ્યોતિષ્કૃણોતિ સૂનરી ॥ ૧ ॥

૩૯૪

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૦૩

૭૫૨. ^{૨ ૩ ૧ ૨} સૃજતે ^{૩ ૨ ૩} સૂર્યઃ ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨} સચા ^{૩ ૨} ઉદ્યન્નક્ષત્રમર્ચિવત્ ।
^{૧ ૨૨ ૩} તવેદુષો ^{૨ ૩} વ્યુષિ ^{૧ ૨} સૂર્યસ્ય ^{૩ ૨} ચ ^{૩ ૧ ૨} સં ભક્તે ન ગમેમહિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સૂર્યઃ-સૂર્ય ઉસ્ત્રિયાઃ-ઉત્સૃજતે-કિરણોને ફેલાવે છે સચા-સાથે જ ઉદ્યત્-નક્ષત્રમ્-અર્ચિવત્-ઉદય થનારાં નક્ષત્રોને પણ પોતાની જ્યોતિથી જ્યોતિમાન કરે છે એ ઠીક છે, પરંતુ ઉષ્ઃ-હે પરમાત્માની આત્મા તવ-ઇત્-વ્યુષિ-તારા સંસારમાં પ્રકાશમાન થતાં સૂર્યસ્ય ચ ભક્તેન-સંગમેમહિ-સૂર્યના ઉદય ભાગની સાથે જ સૂર્યનો ઉદય થતાં તને સંગત કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : એ ઠીક છે કે, જે ભૌતિક સૂર્ય પ્રકાશ કિરણોને ફેલાવે છે, પ્રત્યેક નક્ષત્રને પ્રકાશમાન બનાવે છે, પરંતુ પરમાત્માની આત્મા-પ્રકાશ કે ચમક સંસારમાં આવતાં સૂર્ય પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરે છે, ઉદય થાય છે. તેના ઉદય થવાનાં લક્ષ્યથી પરમાત્માની આત્માથી અમે સમાગમ કરી શકીએ છીએ. (૨)

સૂક્ત-૩

૭૫૩. ^{૩ ૧ ૨} ઇમા ^{૩ ૧ ૨} ડાં દિવિષ્ટય ^{૩ ૧ ૨} ઉસ્ત્રા ^{૩ ૧ ૨} હવન્તે ^{૩ ૧ ૨} અશ્વિના ।
^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} અયં ^{૩ ૧ ૨} વામહેઽવસે ^{૩ ૧ ૨} શચીવસૂ ^{૩ ૧ ૨} વિશંવિશં ^{૩ ૧ ૨} હિ ગચ્છથઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૦૪

૭૫૪. ^{૩ ૨} યુવં ^{૩ ૧ ૨} ચિત્રં ^{૩ ૧ ૨} દદથુર્ભોજનં ^{૩ ૧ ૨} નરા ^{૩ ૧ ૨} ચોદેથાં ^{૩ ૧ ૨} સૂનૃતાવતે ।
^{૩ ૨ ૩} અર્વાગ્રથં ^{૩ ૧ ૨} સમનસા ^{૩ ૧ ૨} નિ ^{૩ ૧ ૨} યચ્છતં ^{૩ ૧ ૨} પિબતં ^{૩ ૧ ૨} સોમ્યં ^{૩ ૧ ૨} મધુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : નરા-હે અશ્વિનો-નરો-હે વ્યાપનશીલ પ્રકાશ સ્વરૂપ અને આનંદ સ્વરૂપ પરમાત્માનું ! યુવમ્-તમે સૂનૃતાવતે-સ્તુતિ વાણીવાળા ઉપાસકને માટે ચિત્રં ભોજનમ્-ચાયનીય-ગ્રાહ્ય અદ્ભુત સુખ ભોગને દદથુઃ-આપો છો ચોદેથામ્-અને તેને પોતાની તરફ પ્રેરિત કરો છો સમનસા-સમાન મનથી-સમાન ભાવથી રથમ્-અર્વાગ્-નિયચ્છતમ્-રમણીય સુખ ભોગને અહીં આ લોકમાં નિયત કરો છો; અને સોમ્યં મધુ પિબતમ્-શાન્ત મધુર ઉપાસનારસનું પાન કરો-સ્વીકાર કરો અથવા તમારા મધુર દર્શનરસનું ઉપાસકોને પાન કરાવો. (૨)

ભાવાર્થ : સ્તુતિ કરનાર ઉપાસકોને માટે જ્યોતિ સ્વરૂપ, આનંદરસરૂપ પરમાત્મા અદ્ભુત-શ્રેષ્ઠ ભોગ કરાવે છે, પોતાની તરફ પ્રેરિત કરે છે, સમાનભાવથી રમણીય સુખને આ લોકમાં આપે છે, પોતાના મધુર દર્શનામૃતનું પાન કરાવે છે. (૨)

ખંડ-૫

૩૯૫

સૂક્ત-૧

૭૫૫. અસ્ય પ્રત્નામનુ દ્યુતં શુક્રં દુદુહ્ને અહ્યયઃ । પયઃ સહસ્રસામૃષિમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અસ્ય-એ જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા પ્રત્નાં દ્યુતમ્-શાશ્વતી અમર જ્યોતિને તથા સહસ્રસામ્-ત્રિષિં પદ:-હજારો લાભ પ્રાપ્ત કરાવનારા નિર્મળ નિર્ભાન્ત દૂધરૂપ મંત્રો-વેદને અહ્યયઃ-દુદુહ્ને-અહત પ્રજાવાળા-સર્વ ગુણ સંપન્ન આદિ વિદ્વાનો દોહન કરે છે-સાક્ષાત્ કરે છે. (૧)

ભાવાર્થ : જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માની શાશ્વત અમર જ્યોતિને તથા અનેક લાભ આપનારા નિર્ભાન્ત દૂધરૂપ મંત્ર જ્ઞાનને, સર્વગુણ સંપન્ન આદિ વિદ્વાનો દોહન કરે છે. (૧)

૭૫૬. અયં સૂર્યઙ્વોપદૃગયં સરાંસિ ધાવતિ । સપ્ત પ્રવત આ દિવમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અયમ્-એ જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ! સૂર્યઃ-ઙ્વ-ઉપદૃક્-સૂર્યની સમાન સ્પષ્ટ પ્રકાશક છે-સાક્ષાત્ પ્રકાશમાન છે. ઉપાસકોની સામે અર્થાત્ હૃદયમાં અયમ્-એ પરમાત્મા સરાંસિ ધાવતિ-ઉપાસકોનાં પ્રાર્થના વચનોને પ્રાપ્ત કરે છે. સપ્ત પ્રવતઃ-આ દિવમ્-પરિચરણશીલ-ઉપાસનાશીલ નમ્ર સ્તુતિકર્તાઓને અમૃતધામ-મોક્ષ સુધી પહોંચાડે છે. (૨)

ભાવાર્થ : પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકોની સામે સૂર્યની સમાન પ્રકાશમાન થાય છે, તેનાં પ્રાર્થના વચનોનો સ્વીકાર કરે છે અને હૃદયમાં નમ્ર સ્તુતિ કરનારા તે ઉપાસકોને મોક્ષધામ સુધી પહોંચાડે છે, અપનાવે છે. (૨)

૭૫૭. અયં વિશ્વાનિ તિષ્ઠતિ પુનાનો ભુવનોપરિ । સોમો દૈવો ન સૂર્યઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અયં સોમઃ-દેવઃ-એ શાન્ત પરમાત્મા વિશ્વાનિ ભુવના પુનાનઃ-સમસ્ત લોક-લોકાન્તરોને શુદ્ધ-પવિત્ર કરવા માટે તથા ગતિ આપવા માટે ઉપરિ તિષ્ઠતિ-તેની ઉપર અધિષ્ઠાતા રૂપમાં વિરાજમાન છે-બિરાજે છે. દેવઃ-ન સૂર્યઃ-સૂર્ય દિવ્યલોકની જેમ. (૩)

ભાવાર્થ : સૂર્ય દિવ્ય પદાર્થની સમાન શાન્ત પરમાત્મા સમસ્ત લોક-લોકાન્તરોને પવિત્ર કરવા અને ગતિ આપવાના કારણે તેના ઉપર વિરાજમાન છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૭૫૮. ણ્ણ પ્રત્નેન જન્મના દૈવો દૈવેભ્યઃ સુતઃ । હરિઃ પવિત્રે અર્ષતિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ણ્ણઃ હરિઃ-દેવઃ-એ દુઃખહર્તા સુખદાતા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મદેવ પ્રત્નેન જન્મના-પુરાતન-શાશ્વત પ્રસિદ્ધિથી દૈવેભ્યઃ-જીવનમુક્તોનાં પવિત્રે સુતઃ અર્ષતિ-હૃદયાકાશમાં સાક્ષાત્ થાય છે, પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : દુઃખહર્તા, સુખદાતા પરમાત્મા શાશ્વત પ્રસિદ્ધિથી જીવન્મુક્તોનાં હૃદયાકાશમાં સાક્ષાત્ થઈને પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

७५९. एष^{३२} प्र^३त्नेन^३ मन्मना^१ देवो^२ देवेभ्यस्परि^३ । कविर्विप्रेण^२ वावृधे^३ ॥ २ ॥

પદાર્થ : **एषः-देवः**-એ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **प्रत्नेन मन्मना**-શાશ્વત માનનીય મંત્રોના દ્વારા **देवेभ्यः-परि**-આદિ-સનાતન વિદ્વાનોથી-તેના ઉપદેશોથી પરિપ્રાપ્ત થાય છે-અન્તઃકરણમાં સમજી શકાય છે **कविः**-તે સર્વમાં કાન્ત-પહોંચેલો પરમાત્મા **विप्रेण वावृधे**-મેધાવી વિદ્વાન બ્રહ્મા જેવાના દ્વારા વૃદ્ધિ પામે છે-પ્રચારિત કરવામાં આવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા શાશ્વત મંત્રો વેદ દ્વારા આદિ-સનાતન વિદ્વાનોથી તેના ઉપદેશથી જાણી શકાય છે, તે સર્વત્ર પ્રાપ્ત પરમાત્મા મેધાવી ઉપાસકના દ્વારા અન્તઃકરણમાં વૃદ્ધિ પામતો રહે છે, સાક્ષાત્ થતો જાય છે. (૨)

७६०. दुहानः प्रलमित्पयः पवित्रे परि षिच्यसे । क्रन्द देवाँ अजीजनः ॥ ३ ॥

પદાર્થ : દુહાન:-વેદજ્ઞાનથી દોહન થનાર સોમ-શાન્ત પરમાત્મન્ ! પ્રત્નમ્-ઇત્ પય:-શાશ્વત દૂધરૂપ
જ પવિત્રે પરિષિચ્ચસે-પવિત્ર-હૃદયમાં પરિષિક્ત કરવામાં આવે છે-બેસાડવામાં આવે છે ક્રન્દન્ દેવાન્-
અજીજન:-તું ઉપદેશ કરતાં મારા અંદર દિવ્ય ગુણોને ઉત્પન્ન કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા વેદજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત કરેલ શાશ્વત દૂધ રૂપ હૃદયમાં બેસી જાય છે, ત્યાં ઉપદેશ કરતાં દિવ્ય-ગુણોને પ્રકટ કરે છે. (૩)

सूक्त-3

७६१. उप शिक्षापितृस्थुषो भियसमा धेहि शत्रवे । पवमान विदा रयिम् ॥ १ ॥

પદાર્થ : પવમાન-હે આનંદધારામાં આવનાર પરમાત્મનુ ! તું અપતસ્થુષ:-મારી અંદર વિપરીત રહેલાં દોષોના પ્રત્યે ઉપશિક્ષ-ધૃષ્ટા કરાવે છે શત્રવે ભિયસમ્ આધેહિ-મારા અન્ત:સ્થળને નષ્ટ કરનારા કામ આદિ શત્રુને માટે અંદર ભય બેસાડ. રયિં વિદા-તારું સ્વરૂપ ઐશ્વર્ય અનુભવ કરાવ. (૧)

ભાવાર્થ : આનંદધારામાં આવનાર પરમાત્મા ઉપાસકની અંદર વિપરીત રહેલાં દોષો પ્રત્યે ઘૃણા કરાવે છે, કામ આદિ શત્રુઓ સમાન ભાવોને પ્રત્યે ભય બતાવે છે તથા (અમારા ગુણો પ્રત્યે) તારા સ્વરૂપેશ્વર્યનો અનુભવ કરાવ. (૧)

७६२. उपो षु जातमपुत्रं गोभिर्भङ्गं परिष्कृतम् । इन्दुं देवा अयासिषुः ॥ २ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૭

366

૭૬૩. ઉપાસૈ ગાયતા નરઃ પવમાનાયેન્દવે । અભિ દેવાં ઇયક્ષતે ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૬૫૧

ખંડ-૬

સૂક્ત-૧

૭૬૪. પ્ર સોમાસો વિપશ્ચિતોઽ પો નયન્ત ઝર્મયઃ । વનાનિ મહિષાઇવ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૭૮

૭૬૫. અભિ દ્રોણાનિ બભ્રવઃ શુક્રા ઋતસ્ય ધારયા । વાજં ગોમન્તમક્ષરન્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શુક્રાં-બભ્રવઃ-તેજસ્વી-સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઋતસ્ય ધારયા-ઋત-અમૃતની ધારા દ્વારા-ધારા રૂપમાં વાજં ગોમન્તમ્-સ્તુતિવાળા-સ્તુતિથી પ્રાપ્ત અમૃતભોગને દ્રોણાનિ-હૃદયપાત્રમાં અભિ-અક્ષરન્-ટપકાવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : તેજસ્વી શાન્ત પરમાત્મા સ્તુતિ સંપન્ન અમૃતભોગ-મોક્ષાનંદને ઉપાસકના હૃદયપાત્રમાં અમૃતધારારૂપમાં ટપકાવે છે-ઝરે છે. (૨)

૭૬૬. સુતા ઇન્દ્રાય વાયવે વરુણાય મરુદ્ભ્યઃ । સોમા અર્ષન્તુ વિષ્ણવે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સુતાઃ સોમાઃ-ઉપાસિત શાન્ત પરમાત્મા ઇન્દ્રાય-વાણીને માટે વાયવે-મનને માટે વરુણાય-પ્રાણને માટે મરુદ્ભ્યઃ-ઓજ-આત્મ તેજને માટે વિષ્ણવે-વીર્યને માટે અર્ષન્તુ-પ્રાપ્ત થાય. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસિત શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકનાં વાક્-વાણી, મન, પ્રાણ, ઓજ-આત્મતેજ, વીર્ય-શારીરિક બળને પ્રાપ્ત થાય, એને યથોચિત ઉન્નત કરે. (૩)

સૂક્ત-૨

૭૬૭. પ્ર સોમ દેવવીતયે સિન્ધુર્ન પિષ્યે અર્ણસા ।

અંશોઃ પયસા મદિરો ન જાગૃવિરચ્છા કોશં મધુશ્ચુતમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૧૪

૭૬૮. આ હર્યતો અર્જુનો અત્કે અવ્યત પ્રિયઃ સૂનુર્ન મર્જ્યઃ ।

તર્મીં હિન્વન્ત્યપસો યથા રથં નદીષ્વા ગભસ્ત્યોઃ ॥ ૨ ॥

૩૯૮

પદાર્થ : **હર્યતઃ**-કમનીય-કાન્તકર્મા **અર્જુનઃ**-જીવનમાં કમાણી કરવા યોગ્ય અથવા નિર્મળ-શ્વેત **સૂતુઃ**-
ન પ્રિયઃ-પુત્રની સમાન સ્નેહપાત્ર **મર્જ્યઃ**-તથા અલંકરણીય નિજ અર્ચના સ્તુતિથી પ્રશંસનીય સોમ-
શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **અત્કે-આ-અવ્યત**-નિરંતર ફરી-ફરી જેમાં પ્રાપ્ત થાય છે તે હૃદય પ્રદેશમાં આવી
જાય છે **તમ્-ઇમ્**-તેને અવશ્ય **અપસઃ**-કર્મવાળા અભ્યાસી યોગી-યોગાભ્યાસીજન **હિન્વન્તિ**-પ્રાપ્ત કરે
છે અનુભવ કરે છે **યથા નદીષુ રથં ગમ્યસ્ત્યોઃ-આ**-જેમ નદીઓ-જલધારાઓમાં **નૌકા**-નાવને બન્ને
હલેસારૂપ ભુજાઓમાં બળવાન નાવિક 'આપનુવન્તિ' પ્રાપ્ત કરીને-સંભાળી રાખે છે. (૨)

ભાવાર્થ : કમનીય સ્વાત્મામાં અર્જિત-કમાણી કરવા યોગ્ય અથવા નિર્મળ પુત્રની સમાન સ્નેહ
પાત્ર તથા અર્ચનાઓથી આભૂષિત કરવા, પ્રશંસિત કરવા યોગ્ય શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા હૃદયમાં આવે
છે, પ્રાપ્ત થાય છે. તેનો અભ્યાસી ઉપાસક જન અનુભવ કરે છે, પ્રાપ્ત કરે છે; જેમ જલધારાઓમાં
નાવને બળવાન નાવિક હલેસાં સહિત બન્ને ભુજાઓમાં સંભાળી રાખે છે. (૨)

સૂક્ત-૩

૭૬૧. પ્ર સોમાસો મદચ્યુતઃ શ્રવસે નો મર્ધોનામ્। સુતા વિદથે અક્રમુઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૭૭

૭૭૦. આદીં હંસો યથા ગણં વિશ્વસ્યાવીવશન્મતિમ્।

અત્યો ન ગોભિરજ્યતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **આત્-ઈમ્**-તો નિશ્ચયથી **યથા હંસઃ**-ગણમ્-અવીવશત્-જેમ હંસ અન્ય પક્ષીગણને પોતાની
શ્વેત સુંદરતા આદિ ગુણોથી વશ કરે છે અપેક્ષાથી પ્રશંસાપાત્ર બને છે. **વિશ્વસ્ય-મતિમ્**-તેમ એ સોમ-
પરમાત્મા પોતાના ન્યાય દયા આનંદ આદિ ગુણોમાં સંસારભરનાં મતિમાન-બુદ્ધિમાનજનને વશ કરે
છે. પોતાના પ્રભાવમાં લઈ આવે છે તથા **અત્યઃ-ન ગોભિઃ-અજ્યતે**-જેમ ગતિશીલ ઘોડાને અન્ન દાણા-
ચારા આદિથી વ્યક્ત-પુષ્ટ પ્રસન્ન કરવામાં આવે છે, તેમ સોમ પરમાત્મા પણ સ્તુતિઓ દ્વારા હૃદયમાં
સાક્ષાત્ કરી શકાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ હંસ પક્ષીગણને પોતાના ગુણથી અભિભૂત કરે છે, મોહિત કરે છે, તેમ પરમાત્મા
સંસારનાં મતિમાન માત્રને પ્રભાવિત કરે છે. જેમ ગતિશીલ ઘોડાને દાણા-ચારા આદિથી પ્રસન્ન, પુષ્ટ
કરવામાં આવે છે, તેમ પરમાત્માને સ્તુતિઓથી હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરી શકાય છે. (૨)

૭૭૧. આદીં ત્રિતસ્ય યોષણો હરિં હિન્વન્ત્યદ્રિભિઃ। ઇન્દુમિન્દ્રાય પીતયે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **આત્-ઈમ્**-પુનશ્ચ ત્રિતસ્ય-મેધાથી તીર્ણતમ-ઉત્કૃષ્ટ ઉપાસકની **યોષણઃ**-મળનારી-સમાગમ
કરાવનારી સ્તુતિઓ **હરિમ્**-દુઃખહર્તા સુખદાતા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને **અદ્રિભિઃ**-આદરણીય શ્રદ્ધા
નમ્રતા આસ્તિક ભાવનાઓથી **હિન્વન્તિ**-પ્રાપ્ત કરે છે-પ્રાપ્ત કરાવે છે **ઇન્દ્રાય-ઇન્દું પીતયે**-આત્માને માટે

૩૯૯

આનંદપૂર્ણ પરમાત્માનું પાન કરાવવા માટે. (૩)

ભાવાર્થ : મેધાથી ઉત્કૃષ્ટ બનેલ ઉપાસકની સ્તુતિઓ દુઃખહરણ અને સુખ આહરણકર્તા પરમાત્માને શ્રદ્ધા, નમ્રતા, આસ્તિક ભાવનાઓની સાથે આત્માને માટે આનંદરસ પૂર્ણ પરમાત્માનું પાન-જ્ઞાન કરાવે છે. (૩)

મૂક્ત-૪

૭૭૨. અયા પવસ્વ દેવયૂ રેભન્ પવિત્રં પર્યેષિ વિશ્વતઃ ।

મધોર્ધારા અસૃક્ષત ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ! તું દેવયુઃ-મુમુક્ષુઓને ચાહનાર તેની હિતકામના કરનાર અયા-એ ઉપાસનાથી પવસ્વ-પ્રાપ્ત થા. પવિત્ર-રેભન્ વિશ્વતઃ પર્યેષિ-ઉપાસકનાં હૃદયમાં પ્રવચન શબ્દ કરતાં તેને સર્વ રીતે પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે મધોઃ-ધારાઃ-અસૃક્ષત-તારા દ્વારા મધુર રસની ધારાઓ છોડવામાં આવી રહી છે. (૧)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકનાં હૃદયમાં પ્રવચન કરનાર, મુમુક્ષુજનોને ચાહનાર તેઓની ચારેય બાજુ રહે છે અને મધુર ધારાઓની સમાન પોતાનું અમૃતદર્શન કરાવે છે. (૧)

૭૭૩. પવતે હર્યતો હરિરતિ હ્રાંસિ રંહ્યા । અભ્યર્ષ સ્તોતૃભ્યો વીરવદ્યશઃ ॥ ૨ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૭૬

૭૭૪. પ્ર સુન્વાનાયાન્ધસો મત્તો ન વષ્ટ તદ્વચઃ ।

અપ શ્વાન્નમરાધસં હતા મર્ગં ન ભૃગવઃ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૫૩

इति द्वितीयोऽध्यायः

॥ इति प्रथम प्रपाठकः समाप्तः ॥

★ ★ ★

૪૦૦

અથ તૃતીયોઽધ્યાયઃ

દ્વિતીય પ્રપાઠકસ્ય પ્રથમોઽર્ધ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૭૭૫. પવસ્વ વાચો અગ્નિયઃ સોમ ચિત્રાભિરૂતિભિઃ ।

અભિ વિશ્વાનિ%કાવ્યા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું અગ્નિયઃ-અમારો અગ્રણી બનીને ચિત્રાભિઃ-રૂતિભિઃ-ચાયનીય-મંહનીય-પ્રશંસનીય બલિષ્ઠ રક્ષાઓ-રક્ષણ ક્રિયાઓનાં દ્વારા વાચઃ અમારી વાણીઓને તથા વિશ્વાનિ કાવ્યા-અમારા સમસ્ત જ્ઞાન કૃત્યો આચરણોને અભિ-પવસ્વ-સ્વાભિમુખ તારા તરફ પ્રેરિત કર. (૧)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું અગ્રણી બનીને તારી પ્રશંસનીય-બળવાન રક્ષાઓ-રક્ષણ ક્રિયાઓનાં દ્વારા અમારી વાણીઓને તથા અમારા સમસ્ત કર્મ વ્યવહારો-આચરણોને તારા તરફ પ્રેરિત કર. અમારી વાણીઓ તારા ગુણગાન ગાતી રહે. અમારા સમસ્ત આચરણ તારી પ્રાપ્તિને માટે થતાં રહે. (૧)

૭૭૬. ત્વં સમુદ્રિયા અપોઽગ્નિયો વાચ ઈરયન્ । પવસ્વ વિશ્વચર્ષણે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વિશ્વચર્ષણે-હે સર્વદ્રષ્ટા શાન્ત પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું અગ્નિયઃ-અગ્રણી બનીને આગળ ગતિ આપતાં સમુદ્રિયાઃ-અપઃ-મનની સાથે સંબંધ રાખનારી-મનમાં થતી કામ-કામનાઓને વાચઃ-ઈરયન્-સ્તુતિઓની તરફ પ્રેરિત કરવા માટે પવસ્વ-પવિત્ર કર. (૨)

ભાવાર્થ : હે સર્વ દ્રષ્ટા અન્તર્યામી શાન્ત પરમાત્મન્ ! તું અગ્રણી બનીને અમારી માનસિક-મનમાં રહેલી કામનાઓને તારી સ્તુતિઓની તરફ પ્રેરિત કરવા માટે પવિત્ર કર. અમારી કામનાઓ સંસાર તરફ વળે નહિ. સંસારમાં ફસાવે નહિ, પરંતુ તારી સ્તુતિમાં સંલગ્ન રહે. (૨)

૭૭૭. તુભ્યંમા ભુવના કવે મહિમ્ને સોમ તસ્થિરે । તુભ્યં ધાવન્તિ ધેનવઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : કવે સોમ-હે કાન્તદર્શી-સમસ્ત અંદર બહારના દ્રષ્ટા શાન્ત પરમાત્મન્ ! હિમા ભુવના-બહારના લોક-લોકાન્તર તથા અંદરના ઈન્દ્રિય સંસ્થાન તુભ્યમ્-તારા મહિમ્ને-મહિમાને દર્શાવવા માટે તસ્થિરે-રહેલાં છે અને નિયત છે તુભ્યં ધેનવઃ-ધાવન્તિ-તારો મહિમા બતાવવા અને ગાન કરવા માટે બહારની વાફ વિદ્યુત્ શક્તિઓ અને અંદરની વાણીઓ પ્રગતિ કરી રહી છે, પ્રવૃત્ત થઈ રહી છે. (૩)

ભાવાર્થ : હે વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિના દ્રષ્ટા શાન્ત પરમાત્મન્ ! સમસ્ત લોક-લોકાન્તર અને ઈન્દ્રિય

૪૦૧

સંસ્થાન તારો મહિમા દર્શાવવા રહેલ છે, સ્થિર છે, દર્શાવી રહેલ છે અને વિદ્યુત્-શક્તિઓ તથા વાણીઓ તારા મહિમાનું ગાન કરી રહી છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૭૭૮. પવસ્વેન્દો વૃષા સુતઃ કૃધી નો યશસો જને ।

વિશ્વા અપ દ્વિષો જહિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દો**-હે આનંદરસ ભરેલ આનંદધારાવાળા પરમાત્મન્ ! તું **સુતઃ**-હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરેલ **વૃષા**-કામનાવર્ષક બનીને **નઃ**-અમને **જને**-જનસમુદાયમાં **યશસઃ**-યશવાન **કૃધિ**-બનાવ **વિશ્વાઃ**-દ્વિષઃ-અપજહિ-સમસ્ત દ્વેષ ભાવનાઓને અમારાથી દૂર કરી દે. (૧)

ભાવાર્થ : હે આનંદરસ ભરેલ પરમાત્મન્ ! તું હૃદયમાં સાક્ષાત્ થઈને કામનાપૂરક બન. જનસમુદાય-જનસમાજમાં યશસ્વી કરી દે અને કામ-ક્રોધ આદિ શત્રુ ભાવનાઓને દૂર કરી દે. (૧)

૭૭૯. યસ્ય તે સખ્યે વયં સાસહ્યામ પૃતન્યતઃ । તવેન્દો દ્યુમ્ન ઉત્તમે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **યસ્ય તે**-જે તારા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માની **સખ્યે**-મિત્રતામાં **વયમ્**-અમે **પૃતન્યતઃ**-સંઘર્ષ કરતાં-પ્રહાર કરતાં કામ આદિ દોષોને **સાસહ્યામ**-નિરંતર સહન કરીએ-દબાવી શકીએ **ઇન્દો**-હે રસવાન પરમાત્મન્ ! **તવ-ઉત્તમે દ્યુમ્ને**-તારા ઉત્તમ પ્રકાશમાન યશોબળમાં અમે સ્થિર રહીએ. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્માના મિત્રભાવમાં અમે કામ આદિ પ્રહારક દોષોને દબાવી-સામનો કરી શકીએ છીએ. તેના ઉત્તમ યશોબળમાં અમે સ્થિર રહીએ. (૨)

૭૮૦. યા તે ભીમાન્યાયુધા તિગ્માનિ સન્તિ ધૂર્વણે । રક્ષા સમસ્ય નો નિદઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ધૂર્વણે**-હે ધૂર્વણિ ! કામ આદિ શત્રુઓના નાશક **તે**-તારા **યા**-જે **ભીમાનિ**-ભયંકર-ભયકારી **તિગ્માનિ**-તીક્ષ્ણ **આયુધા**-ઉપદેશશસ્ત્ર **સન્તિ**-છે **સમસ્ય નિદઃ**-સમસ્ત નિંદકનાં દબાણથી **નઃ**-રક્ષા-અમારી રક્ષા કર. (૩)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ કામ આદિના વિનાશક પરમાત્મન્ ! તારું જે ભયંકર, તીક્ષ્ણ, ઉપદેશ શાસ્ત્ર છે, તેના દ્વારા સમસ્ત કામ આદિના પીડનથી અમારી રક્ષા કર. (૩)

સૂક્ત-૩

૭૮૧. વૃષા સોમ દ્યુમાં અસિ વૃષા દેવ વૃષવ્રતઃ ।

વૃષા ધર્માણિ દધિષે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૦૪

૪૦૨

૭૮૨. વૃષ્ણસ્તે વૃષ્ણયં શવો વૃષા વનં વૃષા સુતઃ ।

સ ત્વં વૃષન્વૃષેદસિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વૃષન્-હે સુખવર્ષક શાન્ત પરમાત્મન્ ! તે વૃષ્ણ:-તારું વૃષા-સુખવર્ષકનું શવ:-વૃષ્ણયમ્-બળ સુખની વર્ષા માટે છે વનં વૃષા-સંભજન બળરૂપ છે સુત:-વૃષા-ઉપાસિત થઈને સુખવર્ષક છે સ:-ત્વમ્-તે તું વૃષા-ફત્-અસિ-સુખવર્ષક જ છે. (૨)

ભાવાર્થ : હે સુખવર્ષક પરમાત્મન્ ! તારું બળ સુખવર્ષક છે, તારું ભજન-ગાન પણ સુખવર્ષક છે, તું સાક્ષાત્ થઈને પણ સુખવર્ષક છે, તું ખરેખર-સાયેસાય સુખવર્ષક જ છે. (૨)

૭૮૩. અશ્વો ન ચક્રદો વૃષા સં ગા ઇન્દો સમર્વતઃ ।

વિ નો રાયે દુરો વૃધિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે રસવાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! અશ્વ:-ન સં ચક્રદ:-ઘોડાની સમાન સંકટન કરે છે, સર્વત્ર વ્યાપે છે, વ્યાપી રહ્યો છે. વૃષા-સુખવર્ષક બનીને મા:-સં-અમારી ઈન્દ્રિયોમાં પણ વ્યાપી રહ્યો છે, ઈન્દ્રિયો દ્વારા તારું પ્રત્યક્ષ થઈ રહેલ છે અર્વતઃ સં-અમારા મન આદિ ગતિશીલને પણ વ્યાપી રહ્યો છે, મન આદિ દ્વારા તારું ભાન-ચિંતન થઈ રહ્યું છે. ન:-અમારી અભીષ્ટ રાયે-મોક્ષ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિને માટે દુર:-વિવૃધિ-દારો-દરવાજાઓ ખોલી દે-બાધક અજ્ઞાન પાપ આદિને હટાવી દે-દૂર કરી દે. (૩)

ભાવાર્થ : હે આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! જેમ ઘોડો માર્ગને વ્યાપે છે, તેમ તું વિશ્વમાં વ્યાપી રહ્યો છે, અમારી ઈન્દ્રિયોમાં વ્યાપી રહ્યો છે. તેનાથી પ્રત્યક્ષ થઈને અમારા મન આદિમાં વ્યાપી રહ્યો છે-ચિંતન, ધ્યાનમાં આવી રહ્યો છે. અમારા મોક્ષેશ્વર્યને માટે અજ્ઞાન પાપને દૂર કરી દે-ધકેલી દે. (૩)

સૂક્ત-૪

૭૮૪. વૃષા હ્યસિ ભાનુના દ્યુમન્તં ત્વા હવામહે । પવમાન સ્વર્દૃશમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૦

૭૮૫. યદદ્ધિઃ પરિષિચ્ચસે મર્મૃજ્યમાન આયુભિઃ । દ્રોણે સધસ્થમશ્નુષે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યત્-આયુભિઃ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! જ્યારે તું ઉપાસકજનો દ્વારા મર્મૃજ્યમાન:-વારંવાર સાક્ષાત્ કરવા માટે અદ્ધિઃ-શ્રદ્ધા ભાવોથી પરિષિચ્ચસે-પરિષિક્ત કરવામાં આવે છે, દ્રવિત કરવામાં આવે છે, અપનાવવામાં આવે છે, ત્યારે તું દ્રોણે-હૃદયમાં સધસ્થમ્-અશ્નુષે-સમાન સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

૪૦૩

ભાવાર્થ : ઉપાસકો દ્વારા જ્યારે પરમાત્મા વારંવાર સાક્ષાત્ કરવા માટે શ્રદ્ધાભાવોથી દ્રવિત કરવામાં આવે છે-અપનાવવામાં આવે છે, ત્યારે હૃદયમાં સમાન સ્થાનત્વને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

૭૮૬. આ પવસ્વ સુવીર્ય મન્દમાનઃ સ્વાયુધ । ઇહો ધ્વિન્દવા ગહિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સ્વાયુધ ઇન્દો-હે શોભન-શ્રેષ્ઠ આયુધવાળા-કામ આદિ દોષોને સરળતાથી નાશ કરનાર ગુણરૂપ શસ્ત્રોવાળા મન્દમાનઃ-સ્તુત કરતાં સુવીર્યમ્-આપવસ્વ-શોભન-શ્રેષ્ઠ બળને પ્રેરિત કર ઇહ-હ-અહીં હૃદયમાં અવશ્ય સુ-આગહિ-સારી રીતે આવ-પ્રાપ્ત થા. (૩)

ભાવાર્થ : કામ આદિને નષ્ટ કરવાને માટે શાંતાદિ ગુણ પ્રભાવવાળા પરમાત્મા અર્થિત ઉપાસિત થયેલ હૃદયમાં સાક્ષાત્ આત્મબળને પ્રેરિત કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૫

૭૮૭. પવમાનસ્ય તે વયં પવિત્રમભ્યુન્દતઃ । સખિત્વમા વૃણીમહે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પવિત્રમ્-અભ્યુન્દતઃ-પવિત્રકારક આનંદરસનું ક્ષરણ કરતાં-વહાવતાં તે પવમાનસ્ય-તારી આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થતાં પરમાત્માના સખિત્વમ્-આવૃણીમહે-મિત્રભાવને અમે સમગ્રરૂપથી વરીએ છીએ-અપનાવીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : આત્માને પવિત્ર કરનાર આનંદરસનું ક્ષરણ કરતાં આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માની મિત્રતાને અવશ્ય-નિશ્ચિત અપનાવવી જોઈએ. (૧)

૭૮૮. યે તે પવિત્રમૂર્મયોઽભિક્ષરન્તિ ધારયા । તેભિર્નઃ સોમ મૃડય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! યે તે-જે તારી ઝૂર્મયઃ-આનંદ તરંગો ધારયા-ધારા પ્રવાહથી નિરંતર પવિત્રમ્-અભિક્ષરન્તિ-પવિત્રરૂપમાં વહી રહ્યાં છે. તેભિઃ-તેના દ્વારા નઃ-અમને મૃઢય-સુખી કર. (૨)

ભાવાર્થ : શાંત સ્વરૂપ પરમાત્માના આનંદ તરંગો દ્વારા પ્રવાહમાં નિરંતર પવિત્ર વહી રહ્યા છે. તેના દ્વારા અમને-ઉપાસકોને સુખી કરે છે. (૨)

૭૮૯. સ નઃ પુનાન આ ભર રયિં વીરવતીમિષમ્ । ઈશાનઃ સોમ વિશ્વતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! સઃ-તે તું પુનાનઃ-શાન્તરૂપ પ્રાપ્ત થતાં નઃ-અમારે માટે રયિમ્-મોક્ષેશ્વર્યરૂપ ધનને તથા વીરવતીમ્-ઇષમ્-બલવતી એ લોક સ્થિતિને આ ભર-ભરપૂર કરી દે વિશ્વતઃ-ઈશાનઃ-તું વિશ્વનો સ્વામી છે. (૩)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વિશ્વનો સ્વામી છે, તારી આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થઈને, અમારે માટે મોક્ષેશ્વર્યને તથા આ લોક ગુણવતી સ્થિતિને આભરિત-ભરપૂર કરી દે. (૩)

૪૦૪

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૭૯૦. અગ્નિં દૂતં વૃણીમહે હોતારં વિશ્વવેદસમ્ । અસ્ય યજ્ઞસ્ય સુક્રતુમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩

૭૯૧. અગ્નિમગ્નિં હવીમભિઃ સદા હવન્ત વિશ્વપતિમ્ । હવ્યવાહં પુરુપ્રિયમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હવીમભિઃ-આહ્વાન સાધન મંત્રોથી પુરુપ્રિયમ્-અનેકોના પ્રિય અથવા બહુજ પ્રિય હવ્યવાહમ્-હૃદયના ભાવથી સ્તુતિરૂપ ભેટને પ્રાપ્ત કરનાર-સ્વીકાર કરનાર વિશ્વપતિમ્-જ્યેષ્ઠ-સર્વશ્રેષ્ઠ અગ્નિમ્-જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા હાં, જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માને સદા-નિત્ય હવન્તે-ઉપાસકજનો આમંત્રિત કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : આહ્વાન સાધનમંત્રો-મનનીય વચનોથી બહુજ પ્રિય સ્તુતિ ભેટનો સ્વીકાર કરનાર જ્યેષ્ઠ-સર્વ શ્રેષ્ઠ, અગ્રણી, જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માને નિત્ય-સર્વદા ઉપાસકજનો આહૂત કરે છે-આમંત્રિત કરે છે. (૨)

૭૯૨. અગ્ને દેવાં ઇહાં વહ જજ્ઞાનો વૃક્તર્વહિષે । અસિં હોતા ન ઈંડ્યઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ! તું વૃક્તર્વહિષે-છિન્ન પ્રજા-સંબંધ અથવા ત્યક્ત પ્રજા-સંબંધ-પૂર્ણ બ્રહ્મચારી અથવા સંન્યાસી ઉપાસકને માટે જજ્ઞાનઃ-સાક્ષાત્ થઈને ઇહ-આ જીવનમાં દેવાન્-આવહ-દિવ્ય ગુણોને લઈ આવ-લઈ આવે છે. નઃ-અમારા ઈંડ્યઃ-હોતા-અસિ-સ્તુત્ય-ઉપાસનીય ગ્રહણ કરનાર-સ્વીકાર કરનાર છે. (૩)

ભાવાર્થ : ગૃહસ્થના સંબંધનો ત્યાગ કરેલ પૂર્ણ બ્રહ્મચારી અથવા સંન્યાસી ઉપાસકને માટે આ જીવનમાં પરમાત્મા દિવ્યગુણો, દિવ્ય સુખોને પ્રાપ્ત કરાવે છે કારણ કે તે ઉપાસકને સ્તુતિ યોગ્ય, તથા અપનાવનાર ઉપાસ્યદેવ છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૭૯૩. મિત્રં વયમ્ હવામહે વરુણં સોમપીતયે । યા જાતા પૂતદક્ષસા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વયમ્-અમે સોમપીતયે-મોક્ષાનંદ-રસપાનને માટે મિત્રં વરુણમ્-સંસારમાં શુભ કર્મ આચરણ માટે પ્રેરક શુભ કર્મફળ ભોગ માટે પોતાની તરફ વરનાર પરમાત્માનું હવામહે-સ્મરણ કરીએ છીએ. ઉપાસિત કરીએ છીએ. યા પૂતદક્ષસા જાતા-જે અમારા બે ધર્મવાળા મિત્રરૂપમાં અને વરુણરૂપમાં પવિત્ર બળવાળા પ્રસિદ્ધ સ્વતઃ સિદ્ધ છે. (૧)

૪૦૫

ભાવાર્થ : અમે મોક્ષાનંદ રસપાનને માટે તે પરમાત્માનું સ્મરણ કરીએ, તેની ઉપાસના કરીએ, જે બે ધર્મવાળા એક શુભકર્મ કરવા માટે સંસારમાં અમને પ્રેરિત કરે છે. પુનઃ શુભ કર્મોના મોક્ષકળના ભોગ માટે પોતાની તરફ વરણ કરનાર છે. ઉક્ત બન્ને ધર્મ તેના પવિત્ર-નિર્દોષ-નિતાન્ત પ્રશંસનીય અને સ્વતઃ સિદ્ધ પ્રસિદ્ધ છે. (૧)

૭૧૪. ઋતેન યાવૃતાવૃધાવૃતસ્ય જ્યોતિષસ્પતી । તા મિત્રાવરુણા હુવે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યૌ-જેઓ મિત્રાવરુણૌ-મિત્ર અને વરુણ પરમાત્મા તૌ-તેઓ ઋતેન-યથાર્થ જ્ઞાનથી વિદ્યમાન છે ઋત્તાવૃધૌ-યથાર્થ જ્ઞાનના વર્ધક છે ઋત્તાસ્ય જ્યોતિષઃ-યથાર્થ જ્ઞાન જ્યોતિના પતી-પાલક છે-પાલન કરનાર છે તા-તેઓને હુવે-હું આમંત્રિત કરું છું. (૨)

ભાવાર્થ : સંસારમાં કર્મ કરવા માટે પ્રેરક અને મોક્ષ કર્મકળ ભોગ માટે અંગીકારકર્તા પરમાત્મા યથાર્થજ્ઞાનથી વિદ્યમાન છે, યથાર્થ જ્ઞાનના વર્ધક છે. યથાર્થ જ્ઞાન જ્યોતિનું પાલન કરનાર છે, તેના દ્વારા જીવન ધારણ કરવું જોઈએ. (૨)

૭૧૫. વરુણઃ પ્રાવિતા ભુવન્મિત્રો વિશ્વાભિરુત્તિભિઃ । કરતાં નઃ સુરાધસઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વરુણઃ-મિત્રઃ-મોક્ષકર્મકળ ભોગ માટે વરનાર તથા સંસારમાં કર્મ કરવા માટે પ્રેરિત કરનાર પરમાત્મા વિશ્વાભિઃ-ઋતિભિઃ-સમસ્ત રક્ષણ વિધિઓ દ્વારા અવિતા પ્રભુવત્-રક્ષક પ્રભૂત છે-રક્ષણ કરવામાં સમર્થ છે નઃ સુરાધસઃ કરતામ્-અમને શ્રેષ્ઠ ધનવાન-શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિવાન બનાવી દે. (૩)

ભાવાર્થ : મિત્રરૂપ અને વરુણરૂપ પરમાત્મા સમસ્ત રક્ષા વિધિઓથી રક્ષણ કરવામાં સમર્થ છે. અમને શ્રેષ્ઠ ધનવાન અને શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિવાન કરી દે છે, જ્યારે અમે તેના ઉપાસક બની જઈએ. (૩)

સૂક્ત-૩

૭૧૬. ઇન્દ્રમિદગાથિનો બૃહદિન્દ્રમર્કેભિરર્કિણઃ । ઇન્દ્રં વાણીરનૂષત ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૮૮

૭૧૭. ઇન્દ્રં ઇન્દ્રયોઃ સચા સમ્મિશ્લ આ વચોયુજા । ઇન્દ્રો વજ્રી હિરણ્યયઃ ॥ ૨ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૧૭

૭૧૮. ઇન્દ્ર વાજેષુ નોઽવ સહસ્રપ્રધનેષુ ચ । ઊગ્ર ઊગ્રાભિરુત્તિભિઃ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૧૮

૪૦૬

૭૯૯. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨ ૨૩ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રો દીર્ઘાય ચક્ષસ આ સૂર્ય રોહયદિવિ । વિ ગોભિરદ્રિમૈરયત્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા **દીર્ઘાય ચક્ષસે**-દીર્ઘ દર્શન-દીર્ઘકાલ સુધી તથા બહુજ દૂર દર્શનને માટે **સૂર્ય દિવિ-આરોહયત્**-સૂર્યને ધુલોકમાં આરોપિત કર્યો-આ સ્થાપિત કર્યો; તથા **ગોભિઃ-અદ્રિમ્-વિ-એરયત્**-જે સૂર્ય કિરણો દ્વારા મેઘને જળ વરસાવવા માટે નીચે ફેલાવી દે છે. (૪)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માએ દીર્ઘકાળ સુધી તથા દૂર સુધી જોવા માટે સૂર્ય દર્શન સાધન ધુલોકમાં ઉપર સ્થાપિત કરેલ છે; તથા તે જળવૃષ્ટિ માટે મેઘ-વાદળોંઓને નીચે વિખેરે છે. (૪)

સૂક્ત-૪

૮૦૦. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રે અગ્ના નમો બૃહત્ સુવૃક્તિ મેરયામહે । ધિયા ધેના અવસ્યવઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **અવસ્યવઃ**-અમે રક્ષણ ચાહનાર ઉપાસકજનો **ઇન્દ્રે-અગ્ના**-ઐશ્વર્યવાન તથા પ્રકાશ સ્વરૂપ અગ્રણી પરમાત્માને માટે **બૃહત્-નમઃ**-અત્યંત નમ્રભાવ-આત્મ સ્નેહ અનુરાગ તથા **સુવૃક્તિમ્**-શ્રેષ્ઠ વર્જન-મનથી વાસના ત્યાગને **એરયામહે**-ભેટ આપીએ છીએ **ધિયા ધેનાઃ**-કર્મની સાથે વાણીઓ-ગુણ કીર્તનની પણ ભેટ આપીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : રક્ષણ ચાહનારા ઉપાસકો ઐશ્વર્યવાન અગ્રણી પરમાત્માને માટે અત્યંત આત્મ સ્નેહ તથા વાસના રહિત મન-પવિત્ર મનોભાવ તથા વાણી દ્વારા ગુણ કીર્તન અને શ્રેષ્ઠકર્મ-શ્રેષ્ઠ આચરણની ભેટ આપે, ત્યારે તે અવશ્ય રક્ષા કરે છે. (૧)

૮૦૧. ^{૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} તા હિ શશ્વન્ત ઈડતે ઇત્થા વિપ્રાસ ઋતયે । સંબાધો વાજસાતયે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **ઇત્થા-ખરેખર શશ્વન્તઃ-વિપ્રાસઃ**-ખૂબજ વિપ્ર-મેધાવી વિદ્વાન **ઋતયે**-રક્ષાને માટે **તા હિ ઈડતે**-તે ઐશ્વર્યવાન અને અગ્રણી પરમાત્માને જ સ્તુત કરે છે **વાજસાતયે**-અમૃત અન્નભોગ પ્રાપ્તિને માટે **સંબાધઃ**-સમાન બાધા-પીડા વાળા બનીને. (૨)

ભાવાર્થ : એ સત્ય છે કે ઉપાસકજનો એક સાથે બાધા, પીડા અથવા સંકટ આવી જાય છતાં સર્વ સ્થિતિમાં પરમાત્માનું શરણ લે છે. (૨)

૮૦૨. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} તા ભાં ગીર્ધિર્વિપન્યુવઃ પ્રયસ્વન્તો હવામહે । મૈધસાતા સનિષ્યવઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **વિપન્યુવઃ**-અમે સ્તુતિ કરનારા **પ્રયસ્વન્તઃ**-સ્તુતિરૂપ ભેટવાળા **સનિષ્યવઃ**-સંભજન-સારી રીતે ભજન કરનારા-ઉપાસકજન **તા વામ્**-તે તને **મેધસાતા**-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં સેવન કરવા યોગ્ય પરમાત્માને **હવામહે**-આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : અમે સ્તોતા ભેટ આપનારા ઉપાસકજનો અધ્યાત્મયજ્ઞમાં સેવનીય, તે ઐશ્વર્યવાન તથા જ્ઞાન પ્રકાશવાન અગ્રણી પરમાત્માને આમંત્રિત કરીએ. (૩)

૪૦૭

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૮૦૩. વૃષા પવસ્વ ધારયા મરુત્વતે ચ મત્સરઃ । વિશ્વા દધાન્ ઓજસા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૬૮

૮૦૪. તં ત્વા ધત્તારિમોળ્યોઃ પવમાન સ્વર્દશમ્ । હિન્વે વાજેષુ વાજિનમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પવમાન-આનંદધારામાં આવનાર પરમાત્મન્ ! તં ત્વા સ્વર્દશમ્-તે તું સુખદર્શક ઓળ્યો:-
ધત્તારિમ્-દુલોક પૃથિવીલોકના ધર્તાને વાજેષુ-અમૃત અન્ન ભોગોને માટે વાજિનમ્-અમૃત અન્નવાળા
પરમાત્માને હિન્વે-પ્રાપ્ત કરું. (૨)

ભાવાર્થ : હે આનંદધારામાં આવનાર પરમાત્મન્ ! તે તું દુલોક અને પૃથિવીલોકનો કર્તા, ધર્તા,
અમૃતઅન્નભોગોને માટે અમૃતઅન્નભોગોના સ્વામીને પ્રાપ્ત કરું-થાઉં. (૨)

૮૦૫. અયા ચિત્તો વિપાનયા હરિઃ પવસ્વ ધારયા । યુજં વાજેષુ ચોદય ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અયા-અનયા-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! આ પ્રગતિમય, વિપા ધારયા-સ્તુતિરૂપ વાણી
દ્વારા ચિત્ત:-સંચેતિત થઈને-પ્રસન્ન થઈને અમારી તરફ કૃપાવાન બનીને હરિઃ-દુઃખ અપહરણકર્તા સુખ
આહરણકર્તા બનીને યુજમ્-યુક્ત-મને તારાથી યુક્ત બનેલાને વાજેષુ-અમૃતઅન્ન ભોગોને માટે ચોદય-
પ્રેરિત કર. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા પ્રગતિમય સ્તુતિરૂપ વાણી દ્વારા કૃપાવાન બનીને દુઃખનાશન કર્તા, સુખદાયક
કર્તા બનીને પોતાની સાથે યુક્ત-યોગી ઉપાસકને અમૃત ભોગોને માટે પ્રેરિત કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૮૦૬. વૃષા શોણો અભિક્રનિક્રદદ્ ગા નદયન્નેષિ પૃથિવીમુત દ્યામ્ ।

ઇન્દ્રસ્યેવ વગ્નુરા શૃણ્વ આજૌ પ્રચોદયન્નર્ષસિ વાચમેમામ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ગા:-અભિક્રન્દત્-ઉપાસક આત્મા જ્યારે સૃષ્ટિના આરંભમાં પરમાત્મન્ ! તારી સ્તુતિ
કરે છે, ત્યારે હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વૃષા શોણ:-સુખવર્ષક-કામના પૂરક સ્વજ્ઞાનથી પ્રકાશમાન
થઈને પૃથિવીમ્-કત દ્યાં નદયન્-ર્ષસિ-જ્ઞાનનું પ્રવચન કરતાં પ્રાણ અને ઉદાનને હૃદયને પ્રાપ્ત થાય છે,
ત્યારે ઇન્દ્રસ્ય વગ્નુ:-ઙ્ગ-વિદ્યુત્તની કડાકા સાથે મેઘગર્જનાની સમાન આશ્રણે-તે ઉપાસક સાંભળે છે.

૪૦૮

હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું જે **ઇમાં વાચમ્-આજૌ પ્રચોદયન-આ-અર્ષસિ-એવી** વાણી-કલ્યાણી વાણી-વેદને પ્રેરિત પ્રકાશિત કરવા માટે જીવન સંગ્રામ સ્થાન સંસાર અથવા આજીવન અર્થાત્ મહત્વપૂર્ણ હૃદયસ્થાનમાં સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : આરંભ સૃષ્ટિના ઉપાસકો જ્યારે પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે, ત્યારે શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્મા સુખવર્ષક સ્વજ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ બનીને તેઓના પ્રાણ અને ઉદાનને તેથી પૂરિત હૃદયદેશમાં પ્રત્યેક શ્વાસ પ્રશ્વાસની સાથે આવે છે, પ્રવચન કરે છે. તેને ઉપાસક સાંભળે છે. તે કલ્યાણી વાણી વેદને પ્રેરિત કરવાને માટે તું સમગ્ર રૂપમાં જીવન સંગ્રામ સ્થાન સંસારમાં અથવા આજીવન અર્થાત્ મહત્વપૂર્ણ હૃદયસ્થાનમાં સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

૮૦૭. રસાચ્યઃ પયસા પિન્વમાન ઈર્યન્નેષિ મધુમન્તમંશુમ્ ।

પવમાન સન્તનિમેષિ કૃણ્વન્નિન્દ્રાય સોમ પરિષિચ્યમાનઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પવમાન સોમ-હે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! રસાચ્યઃ-ઉપાસનારસ યોગ્ય પયસા-ઉપાસનારસ દ્વારા પિન્વમાનઃ-સેવન થતાં મધુમન્તમ્-અંશુમ્-ઈર્યન્-એષિ-કામભાવવાળા કામનાવાળા મનને ઉત્કૃષ્ટ કરતાં ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે તથા પરિષિચ્યમાનઃ-ઉપાસનારસને પરિતૃપ્ત કરતાં ઇન્દ્રાય-ઉપાસક આત્માને માટે સન્તનિ કૃણ્વન્-એષિ-પ્રાણ-પ્રાણશક્તિનો-જીવનને પણ સારી રીતે સંપન્ન કરતાં આવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : આનંદધારામાં આવનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસનારસ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પાત્ર ઉપાસનારસના દ્વારા સેવન થતાં, કામના વિષયવાળા મનને ઉત્કૃષ્ટ કરતાં, ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે; તથા ઉપાસનારસથી તૃપ્ત થઈને, પ્રસન્ન બનીને પરમાત્મા ઉપાસક આત્માને માટે પ્રાણશક્તિ-જીવનને પણ સુસંપન્ન બનાવીને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૮૦૮. એવા પવસ્વ મદિરી મદાયોદગ્રાભસ્ય નમયન્ વધસ્નુમ્ ।

પરિ વર્ણ ભરમાણો રુશન્તં ગવ્યુર્નો અર્ષ પરિ સોમ સિક્તઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મદિરઃ-હર્ષકર બનીને ઉદગ્રાભસ્ય મદાય-ઉપાસકરસ ગ્રહણ કરાવનાર ઉપાસકના હર્ષ-આનંદને માટે વધસ્નું નમયન્ પવસ્વ એવ-પ્રહાર-પ્રસારક કામભાવને નમાવીને-ગુકાવીને નિર્મળ બનાવીને અવશ્ય આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થા સિક્તઃ-ઉપાસનારસથી પરિપૂર્ણ-તૃપ્ત થયેલ રુશન્તં વર્ણ ભરમાણઃ-પ્રકાશમાન સ્વરૂપને ધારણ કરીને પરિઅર્ષ-સારી રીતે પ્રાપ્ત થા નઃ-ગવ્યુઃ પરિ-અમારી સ્તુતિઓને ચાહીને સારી રીતે પ્રાપ્ત થા.

ભાવાર્થ : હર્ષ-આનંદપ્રદ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસનારસ પ્રદાન કરનાર ઉપાસકના હર્ષ-આનંદને માટે તે નાશકારી કામ આદિ શત્રુને વિલીન કરીને પ્રાપ્ત થાય છે; તથા ઉપાસનારસથી દિપ્ત-

૪૦૯

પ્રસન્ન બનીને પ્રકાશમાન સ્વરૂપને ધારણ કરીને પ્રાપ્ત થાય છે. અમારી ઉપાસકોની સ્તુતિઓને યાદનાર સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૮૦૯. ત્વામિદ્ધિ હવામહે સાતૌ વાજસ્ય કારવઃ ।

ત્વાં વૃત્રેષ્વિન્દ્ર સત્પતિં નરસ્ત્વાં કાષ્ઠાસ્વર્વતઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૪

૮૧૦. સ ત્વં નશ્ચિત્ર વજ્રહસ્ત ધૃષ્ણુયા મહસ્તવાનો અદ્રિવઃ ।

ગામશ્વં રથ્યમિન્દ્ર સં કિર સત્રા વાજં ન જિગ્યુષે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ચિત્ર વજ્રહસ્ત ધૃષ્ણુયા મહઃ-અદ્રિવઃ-હે આયનીય-દર્શનીય, પ્રાણોથી વર્જિત કરાવનાર ઓજ જેનો હાથ છે ધર્ષણશીલ મહાન વિભુ આનંદ ધનવાન પરમાત્મન્ ! સઃ-ત્વં સ્તવાનઃ-સ્તુત કરવામાં આવતાં નઃ-અમારે માટે રથ્યં ગામ્-અશ્વમ્-દેહરથ-સંબંધી ગો-ઋષભ પ્રાણને અને વીર્યને સત્રા-સાથે વાજમ્-બળને ન સક્લિ-વર્તમાનમાં ભરપૂર આપ જિગ્યુષે-સંસાર સંઘર્ષને જીતવા માટે. (૨)

ભાવાર્થ : હે દર્શનીય, પાપનિવારક, ઓજરૂપ હાથોવાળા, ધર્ષણશીલ પરમાત્મન્ ! તને સ્તુતિમાં લાવવામાં આવેલ અમારા દેહમાં પ્રાણ, વીર્ય, બળને પણ સંપ્રતિ સંસાર સંઘર્ષમાં જીતનાર ભરપૂર પ્રદાન કર. (૨)

સૂક્ત-૨

૮૧૧. અભિ પ્ર વઃ સુગધસમિન્દ્રમર્ચં યથા વિદે ।

યો જરિતૃભ્યો મઘવા પુરુવસુઃ સહસ્ત્રેણેવ શિક્ષતિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૫

૮૧૨. શતાનીકેવ પ્ર જિગાતિ ધૃષ્ણુયા હન્તિ વૃત્રાણિ દાશુષે ।

ગિરેરિવ પ્ર રસા અસ્ય પિન્વિરે દત્રાણિ પુરુભોજસઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ધૃષ્ણુયા-ધર્ષણશીલ-પરમાત્મા દાશુષે-સ્વાત્મ સમર્પણ કર્તા ઉપાસકના વૃત્રાણિ-પાપોને હન્તિ-નષ્ટ કરી દે છે શતાનીકા-ઙ્ગ પ્રજિગાતિ-જેમ સેંકડો સૈનિકોના બળોને સેનાનાયક પૂર્ણરૂપથી જીતી લે છે. તથા અસ્ય પુરુભોજસઃ-એવા અત્યંત પાલનકર્તા પરમાત્માનું દત્રાણિ-સુખદ ભોગ્ય દાન ગિરેઃ રસાઃ-

૪૧૦

ઇવ પ્રપિન્વરે-જેમ પર્વતમાંથી નદી વહીને ભૂમિને સિંચે છે, તૃપ્ત કરે છે, તેમ ઉપાસકને તૃપ્ત કરે છે.
(૨)

ભાવાર્થ : જેમ સેનાનાયક શત્રુ સૈનિક બળોને જીતીને નષ્ટ કરી દે છે, તેમ આત્મસમર્પણકર્તા ઉપાસકનાં પાપોનો નાશ પરમાત્મા કરી દે છે. પુનઃ જેમ પર્વતમાંથી વહીને નદી ભૂમિને સિંચે છે, તેમ અત્યંત પાલનકર્તા પરમાત્મા વિવિધ સુખ દાનથી ઉપાસકને તૃપ્ત કરે છે. (૨)

સૂક્ત-૩

૮૧૩. ત્વામિદા હ્યો નરોઽપીપ્યન્ વજ્રિન્ ભૂર્ણયઃ ।
સ ઇન્દ્ર સ્તોમવાહસ ઇહ શ્રુધ્યુપ સ્વસરમા ગહિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૦૨

૮૧૪. મત્સ્વા સુશિપ્રિન્ હરિવસ્તમીમહે ત્વયા ભૂષન્તિ વેધસઃ ।
તવ શ્રવાંસ્યુપમાન્યુક્થ્ય સુતેષ્વિન્દ્ર ગિર્વણઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સુશિપ્રિન્ હરિવઃ-ઉક્થ્ય-ગિર્વણઃ-ઇન્દ્ર-હે મુંદર વિભુગતિવાળા દુઃખાપહરણ સુખાહરણ શક્તિવાળા સ્તુતિઓથી સેવનીય પ્રશંસનીય ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! મત્સ્વ-અમારી સ્તુતિઓથી પ્રસન્ન થા તમ્ ઈમહે-તે તને અમે યાહીએ છીએ. ત્વયા વેધસઃ-ભૂષન્તિ-તારા આશ્રયથી મેધાવી ઉપાસક ઐશ્વર્યવાન બની જાય છે સુતેષુ-સમસ્ત ઉપાસનારસ પ્રસંગોમાં તવ-તારા ઉપમાનિ શ્રવાંસિ-ઉપર માન કરનારા શ્રવણોને સાંભળતા રહીએ. (૨)

ભાવાર્થ : વિભુ-વ્યાપક ગતિમાન દુઃખહારક, સુખકારક તથા સ્તુતિઓ દ્વારા સેવનીય, પ્રશંસનીય, ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા અમારી સ્તુતિઓથી પ્રસન્ન થાય છે, જ્યારે અમે તેને યાહીએ છીએ, તેની સ્તુતિઓ કરીએ છીએ. પરમાત્માના આશ્રયથી મેધાવી ઉપાસકજનો મોક્ષૈશ્વર્યના ભાગી બની જાય છે, તેથી આ રીતે ઉપર માન કરાવનાર, જીવન્મુક્ત બનાવનાર પરમાત્મા વિષયક શ્રવણો-ઉપદેશોને અમે સાંભળતા રહીએ. (૨)

ખંડ-૫

સૂક્ત-૧

૮૧૫. યસ્તે મદો વરેણ્યસ્તેના પવસ્વાન્ધસા । દેવાવીરઘશંસહા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૭૦

૪૧૧

૮૧૬. જઘ્નિર્વૃત્રમમિત્રિયં સસ્નિર્વાજં દિવેદિવે । ગોષાતિરશ્વસાં અસિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અમિત્રિયં વૃત્રં જઘ્નિઃ-અમિત્ર-શત્રુની સમાન આચરણ કરનારા પાપનો નાશ કરે છે દિવે દિવે વાજં સસ્નિઃ-પ્રતિદિન અધ્યાત્મબળનો દાતા છે ગોષાતિઃ-અશ્વસાઃ-અસિ-વાણી-સ્તુતિનું સેવન-સ્વીકાર કરનાર શીઘ્ર વ્યાપી મન-મનોભાવનું સેવન કરનાર-સ્વીકાર કરનાર છે. (૨)

ભાવાર્થ : શત્રુની સમાન આચરણ કરનારા પાપનો પરમાત્મા તું નષ્ટ કરે છે. અધ્યાત્મબળને પ્રદાન કરે છે. પશ્ચાત્ અમારી સ્તુતિઓ સ્વીકાર કરે છે અને મનોભાવને પણ અપનાવે છે. (૨)

૮૧૭. સમ્મિશ્લો અરુષો ભુવઃ સૂપસ્થાભિર્ન ધેનુભિઃ ।

સીદં ચ્છ્યેનો ન યોનિમા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સૂપસ્થાભિઃ-ધેનુભિઃ-ન-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ! તું સુવ્યવસ્થિત સ્તુતિ વાણીઓથી સંપ્રતિ સમ્મિશ્લઃ-અસ્થઃ-ભુવઃ-સંયુક્ત સમભાવને પ્રાપ્ત થઈને પ્રકાશમાન હૃદયમાં સાક્ષાત્ થઈ જાય છે શ્યેનઃ ન યોનિમ્-આસીદન્-બાજ પક્ષીની સમાન પ્રશંસનીય ગતિમાન બનીને પોતાના ઘરમાં વિરાજમાન થઈ જાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ઉત્તમ સ્તુતિઓથી સ્તુત થઈને હૃદયમાં સાક્ષાત્ પ્રકાશમાન થાય છે, જેમ પ્રશંસનીય ગતિમાન બાજ પક્ષી પોતાના ઘરમાં આવીને બિરાજે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૮૧૮. અયં પૂષા રયિર્ભગઃ સોમઃ પુનાનો અર્ષતિ ।

પતિર્વિશ્વસ્ય ભૂમનો વ્યઘ્યદ્રોદસી ઉભે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૪૬

૮૧૯. સમુ પ્રિયા અનૂષત ગાવો મદાય ઘૃષ્વયઃ ।

સોમાસઃ કૃણવતે પથઃ પવમાનાસ ઇન્દવઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પ્રિયાઃ-ઘૃષ્વયઃ-ગાવઃ-હે પ્યારી પરસ્પર સંઘર્ષ કરતી એકબીજીથી ચડિયાતી સ્તુતિ વાણીઓ ! તમે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માના હર્ષ-આનંદ પ્રાપ્તિને માટે સમ્-અનૂષત-અવશ્ય સમ્યક્ તે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને સ્તુત કરો જેથી ઇન્દવઃ પવમાનાસઃ સોમાસઃ-આનંદરસ ભરેલ ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થઈને સોમ-શાન્ત પરમાત્મા અમે સ્તોતાઓ ઉપાસકોને માટે પથ કૃણવતે-જીવન માર્ગોને સંપન્ન કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : હે એક બીજીથી ચડિયાતી સ્તુતિ કરનારી પ્રિય વાણીઓ ! તમે મને હર્ષ-આનંદ પ્રાપ્ત

૪૧૨

કરાવવા માટે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માની સ્તુતિ કરો, તે આનંદરસ ભરેલ ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અમે સ્તોતાઓ-ઉપાસકોને માટે જીવનમાર્ગોને સંપન્ન કરે છે. (૨)

૮૨૦. ય ઓજિષ્ઠસ્તમા ભર પવમાન શ્રવાય્યમ્ ।

યઃ પઞ્ચ ચર્ષણીરભિ રયિં યેન વનામહે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પવમાન-હે ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! યઃ-ઓજિષ્ઠઃ-જે તારો સર્વોત્તમ રસ-આનંદરસ છે તં શ્રવાય્યમ્-આભર-તે શ્રવણીય-અપનાવવા યોગ્ય-પોતાની અંદર સમાવવા યોગ્યને અમારી અંદર આભરિત કર યઃ-પઞ્ચ ચર્ષણીઃ અભિઃ-જે પાંચ મનુષ્યો-બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને નિષાદ-વનવાસી જનો-મનુષ્ય માત્રને અભિ = અભિ પ્રાપ્ત-કરવા યોગ્ય અધ્યાત્મરસ છે યેન-જેના દ્વારા રયિં વનામહે-અમે પુષ્ટ-મુક્ત જીવન સેવન કરી શકીએ. (૩)

ભાવાર્થ : હે મારા પ્રિય શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તારો જે સર્વોત્તમ આનંદરસ છે, પોતાની અંદર સમાવેશ કરવા યોગ્યને અમારી અંદર ભરપૂર કરી દે, જે મનુષ્યમાત્રને ધારણ કરવા યોગ્ય છે. પરમાત્મદર્શન અથવા પરમાત્મશ્રવણ કરવાનો અધિકાર મનુષ્યમાત્રને-વનવાસીને પણ છે, જેથી મુક્ત જીવન બનાવી શકે. (૩)

સૂક્ત-૩

૮૨૧. વૃષા મતીનાં પવતે વિચક્ષણઃ સોમો અહ્નાં પ્રતરીતોષસાં દિવઃ ।

પ્રાણા સિન્ધૂનાં કલશાં અચિક્રદદિન્દ્રસ્ય હાર્દ્યાવિશન્મનીષિભિઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૫૯

૮૨૨. મનીષિભિઃ પવતે પૂર્વ્યઃ કવિર્નૃભિર્યતઃ પરિ કોશાં અસિષ્યદત્ ।

ત્રિતસ્ય નામ જનયન્મધુ ક્ષરન્નિન્દ્રસ્ય વાયુ સંખ્યાય વર્ધયન્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મનીષિભિઃ-નૃભિઃ-યતઃ-મનનશીલ મુમુક્ષુઓના દ્વારા સિદ્ધ કરેલ-ધ્યાન કરેલ પૂર્વ્યઃ કવિઃ-શાશ્વત સર્વજ્ઞ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા કોશાન્ પરિ-અસિષ્યદત્-હૃદય અવકાશોને પૂરિત કરે છે ત્રિકસ્ય-ઇન્દ્રસ્ય મધુ નામ જનયન્-સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ શરીરમાં રહેલ જીવાત્મા અર્થાત્ સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનામાં પ્રવૃત્ત ઉપાસકને નમાવનાર મધુર આનંદરસને ઉત્પન્ન કરતાં ઝરાવતાં સંખ્યાય વાયુ વર્ધયન્ પવતે-પોતાની સાથે મિત્રતાને માટે તથા આયુ-પરમ આયુની વૃદ્ધિને માટે પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : મનનશીલ મુમુક્ષુઓએ ધ્યાન કરેલ, શાશ્વત, સર્વજ્ઞ, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા તેઓના હૃદયોમાં સમાવેશ કરે છે, વસી જાય છે. ત્રણ-સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ શરીરોમાં રહેનાર અથવા સ્તુતિ,

૪૧૩

પ્રાર્થના, ઉપાસનામાં પ્રવૃત્ત ઉપાસક આત્માને ઝુકાવનાર મધુરરસને પ્રકટ કરતાં તથા ટપકાવતાં પોતાની સાથે મિત્રતા કરાવનારને માટે અને પરમ આયુ-મોક્ષવાળાની વૃદ્ધિ માટે પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૮૨૩. અયં પુનાન ઉષસો અરોચયદયં સિન્ધુભ્યો અભવદુ લોકકૃત્ ।

અયં ત્રિઃ સપ્ત દુદુહાન આશિરં સોમો હૃદે પવતે ચારુ મત્સરઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અયં સોમઃ-એ શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્મા પુનાનઃ-ઉષસઃ-અરોચયત-અધ્યેયિત બનીને ધ્યાન કરેલા જ્ઞાન-પ્રકાશ ધારાઓને ચમકાવી દે છે સિન્ધુભ્યઃ લોકકૃત્-અભવત-પ્રાણોને માટે પ્રતિષ્ઠા કરનાર છે અયં ત્રિઃ-સપ્ત-આશિરં દુદુહાનઃ-એ પરમાત્મા સ્તુતિ, પ્રાર્થના ઉપાસનામાં સૂપ્ત ચાલતાં આનંદ આશ્રયનું દોહન કરતાં હૃદે મત્સરઃ-ચારુ પવતે-હૃદયને માટે હર્ષ-આનંદદાયક બનીને સુંદર રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ધ્યાન કરેલાં જ્ઞાન જ્યોતિઓને પ્રકાશિત કરે છે. પ્રાણોને યથાવત્ પ્રતિષ્ઠિત કરે છે. સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનામાં ચલાવેલા, આનંદ આશ્રયને દોહન કરતાં, હૃદયને માટે હર્ષકર-સુંદર રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

મૂક્તિ-૪

૮૨૪. એવા હ્યસિ વીરયુરેવા શૂર ઉત સ્થિરઃ । એવા તે રાધ્યં મનઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૭

૮૨૫. એવા રાતિસ્તુવીમઘ વિશ્વેભિર્ધાયિ ધાતૃભિઃ ।

અધા ચિદિન્દ્ર નઃ સચા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તુવિમઘ ઇન્દ્ર-હે અનેક/રીતે ધન સ્વામિન્ ઐશ્વર્યવન્ પરમાત્મન્ ! તારાથી વિશ્વેભિઃ-ધાતૃભિઃ-સમસ્ત ધારણા-ધ્યાન કરનારા ઉપાસકજનો રાતિઃ-ધાયિ-અધ્યાત્મ સંપત્તિ-અમરતાને ધારણ કરે છે અધ-એવ/ચિત્-નઃ-સચ-એમ અમારો પણ સહાયક બન. (૨)

ભાવાર્થ : અનેકવિધ ધનસ્વામિન્ ઐશ્વર્યવન્ પરમાત્મન્ ! જેમ ધારણા, ધ્યાન કરનારા ઉપાસકજનો તને અમરતા રૂપ સંપત્તિ ધારણ-પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ હવે અમને પણ તે અમરતારૂપ સંપત્તિ પ્રદાન કરવામાં અમારો સહાયક બન. (૨)

૮૨૬. મો ષુ બ્રહ્મૈવ તન્દ્રયુર્ભવો વાજાનાં પતે । મત્સ્વા સુતસ્ય ગોમતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વાજાનાં પતે-હે અમૃત અન્નભોગોના સ્વામિન્ ! તું બ્રહ્મા-ફવ-બ્રહ્મજ્ઞાની બ્રાહ્મણને માટે-પોતાના ઉપાસકને માટે જેમ તું તન્દ્રયુઃ-તન્દ્રા પ્રાપ્ત-ઉપેક્ષાયુક્ત સુ-મા-ઉ ભુવઃ-સુનિશ્ચિત કદી થતો નથી

ભાવાર્થ : હે અમૃતભોગોના સ્વામિન પરમાત્મન્ ! તું બ્રહ્મજ્ઞાની બ્રાહ્મજ્ઞને માટે જેમ અમૃતભોગ આપવામાં કદી પણ નિશ્ચય તત્ત્વાયુક્ત-ઉપેક્ષાકારી થતો નથી તેવી જ રીતે નમ્ર વાણીઓથી ઉપાસનારસનો સ્વીકાર કરવામાં પણ ઉપેક્ષાકારી થતો નથી. (૩)

रथीतमं रथीनां वाजानां सत्यतिं पतिम् ॥ १ ॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
त्वामभि प्र नोनुमो जेतारमपराजितम् ॥ २ ॥

ભાવાર્થ : સર્વ બળવાન ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની મિત્રતામાં ઉપાસકજન બળવાન થઈને નિર્ભય થઈ જાય છે, તેથી તે અભયશરણ સમર્થ અપરાજિતની પુનઃ પુનઃ ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૨)

३ १ २२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
यदा वाजस्य गोमत स्तोतृभ्यो मंहते मघम् ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ : જ્યારે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા પોતાના સ્તોતાઓ-ઉપાસકોને માટે સ્તુતિવિષયક અધ્યાત્મ બળના બદલામાં પુરસ્કારરૂપે આનંદપ્રદ ધનને આપે છે, ત્યારે તે પરમાત્માની શાશ્વતિક દાનભાવનો અને રક્ષણ ક્રિયાઓનો અન્ત હોતો નથી, નિરંતર ચાલતી રહે છે. (૩)

UQ

४१५

इति तृतीयोऽध्यायः

इति द्वितीय प्रपाठकस्य प्रथमोऽर्धः

★ ★ ★

૪૧૬

અથ ચતુર્થોઽધ્યાયઃ
દ્વિતીય પ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્ધઃ
ખંડ-૧
સૂક્ત-૧

૮૩૦. એત અસૃગ્મિન્દવસ્તિરઃ પવિત્રમાશવઃ । વિશ્વાન્યભિ સૌભગા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : એતે-આશવઃ ઇન્દવઃ-એ વ્યાપનશીલ આનંદરસ ભરેલ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા તિરઃ પવિત્રમ્-અસૃગ્મ-અન્તર્હિત-અંદર પવિત્ર હૃદયમાં સજાવાય છે-પ્રકટ-પ્રત્યક્ષ કરવામાં આવે છે. જે ધ્યાની ઉપાસકો દ્વારા વિશ્વાનિ સૌભગા-અભિ-સમસ્ત સુભગ ધર્મોને પ્રાપ્ત કરવા માટે. (૧)

ભાવાર્થ : ઉપાસક આનંદરસપૂર્ણ વ્યાપનશીલ શાન્ત પરમાત્માનો અંદર હૃદયમાં સાક્ષાત્ કરે છે. સમસ્ત સૌભાગ્ય પ્રાપ્તિનો લક્ષ્ય કરીને. (૧)

૮૩૧. વિઘ્નન્તો દુરિતા પુરુ સુગા તોકાય વાજિનઃ ।

ત્મના કૃણવન્તો અર્વતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વાજિનઃ-અમૃત અન્ન ભોગોવાળા સોમ-શાન્ત પરમાત્મા દુસ્તિ વિઘ્નન્તઃ-દુઃખ અજ્ઞાન પાપોને નષ્ટ કરતાં તોકાય પુરુ સુગા-નિકેતન-શરીર સ્થાનને માટે અનેક સુગતિઓ સુખ સાધનોને તથા ત્મના-અર્વતઃ કૃણવન્તઃ-આત્માઓને પૌરુષવાન-બળવાન કરીને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ : અમૃતભોગોવાળા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા મનના અજ્ઞાન, પાપ, દુઃખનો નાશ કરતાં શરીર સ્થાનનાં સુગમન-સુખસાધનોને સ્થિર કરીને, આત્માને બળવાન-આત્મબળવાન બનાવીને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૮૩૨. કૃણવન્તો વરિવો ગવેઽભ્યર્ષન્તિ સુષ્ટુતિમ્ । ઇડામસ્મભ્યં સંયતમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ગવે વરિવઃ સુષ્ટુતિમ્-વાણીને માટે બોલવાનો અવકાશ તથા ઉત્તમ સ્તુતિ કરવાનો ગુણ અને અસ્મભ્યમ્-મારા ઉપાસકના આત્માને માટે ઇડાં સંયતમ્-શ્રદ્ધાને તથા સંયમ શક્તિને કૃણવન્તઃ-સંપાદન કરતાં શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અભ્યર્ષન્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્મા પોતાના ઉપાસક આત્મામાં પોતાના પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને સંયમશક્તિ તથા તેની વાણીમાં ભાષણાવકાશ અને પોતાની સ્તુતિ પ્રવૃત્તિનું સંપાદન કરતાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૪૧૭

૮૩૩. રાજા મેધાભિરીયતે પવમાનો મનાવધિ । અન્તરિક્ષેણ યાતવે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પવમાન:-રાજા-આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર સર્વત્ર રાજમાન-વિરાજમાન તથા દીપ્યમાન-પ્રકાશમાન પરમાત્મા મનૌ-અધિ-મનનશીલ ઉપાસકમાં મેધાભિ:-મેધા-બુદ્ધિ-વિવિધ બુદ્ધિઓ-વિવિધ મનન ક્રિયાઓ દ્વારા મતિમાં રહેનારી મનન પ્રક્રિયાઓથી અન્તરિક્ષેણ યાતવે-હૃદયાકાશમાં પ્રાપ્ત થવા ઈચ્છે-ધારવામાં આવે છે-માનવામાં આવે છે. (૧)

ભાવાર્થ : આનંદધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પ્રકાશમાન પરમાત્મા હૃદયાકાશમાં સિદ્ધ પ્રાપ્ત થવા માટે મનનશીલ ઉપાસકમાં મનન ક્રિયાઓથી માનવામાં-જાણવામાં આવે છે. (૧)

૮૩૪. આ નઃ સોમ સહૌ જુવો રૂપં ન વર્ચસે ભર । સુષ્વાણૌ દેવવીતયે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું સુષ્વાણ: ઉપાસના દ્વારા સાક્ષાત્ થઈને ન:-અમારી જુવ: સહ:-સ્વં ન-વાણીનાં બળને નિરુપણ પ્રકાર ભાવનામયને પણ વર્ચસે-આત્મતેજને સંપન્ન કરવા માટે દેવવીતયે-તુજ દેવની પ્રાપ્તિને માટે આભર-આભરિત કર-પૂર્ણરૂપથી ભરી દે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા ઉપાસકને પોતાના સાક્ષાત્કારને માટે તેની વાણીમાં બોલવાની શક્તિ અને ભાવપૂર્ણ સ્તવન પ્રકારને આત્મતેજને માટે તથા પોતાની પ્રાપ્તિ માટે ભરપૂર કરી દે છે. (૨)

૮૩૫. આ ન ઇન્દો શતગ્વિનં ગવાં પોષં સ્વશ્વ્યમ્ । વહા ભગત્તિમૂતયે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે દીપ્તિમન્ આનંદ રસવન્ પરમાત્મન્ ! ન:-અમારે માટે ગવાં પોષમ્-વાણીઓ-સ્તુતિઓનાં ફળને શતગ્વિનમ્-સેંકડો સ્તુતિઓથી નિષ્પન્નને સ્વશ્વ્યમ્-સુંદર વિષય વ્યાપ્તિશીલ મનોભાવને ભગત્તિમ્-મૌકૈશ્વર્યદાન પ્રવૃત્તિની કૃત્યે-રક્ષાને માટે આવહ-સમગ્ર રૂપથી પ્રવાહિત કર. (૩)

ભાવાર્થ : દીપ્તિમન્ આનંદરસવન્ પરમાત્મન્ ! તું અમારા સેંકડો વખતના સ્તુતિક્ષણ તથા સુંદર મનના ભાવને અને પોતાની મોક્ષદાન પ્રવૃત્તિને પ્રાપ્ત કરાવ જેથી અમે સુરક્ષિત રહીએ. (૩)

સૂક્ત-૩

૮૩૬. તં ત્વા નૃમ્ણાનિ વિભ્રતં સધસ્થેષુ મહો દિવઃ । ચારું સુકૃત્યયેમહે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : તં ત્વા-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તે તને નૃમ્ણાનિ વિભ્રતમ્-ઉપાસક નરોને નમાવનાર સુખ સાધનોને ધારણ કરનારને મહઃ દિવઃ-મહાન મોક્ષધામનાં સમાન સ્થાનો-સુખ સ્થાનોમાં ચારુંસુકૃત્યયા-ઈમહે-ચરણશીલ વ્યાપનાર સુંદરને અમે ઉપાસનાથી યાદીએ છીએ. સંગતિમાં યાદીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : મહાન મોક્ષધામમાં સમાન સ્થાનોમાં ઉપાસકજનોને ઝુકાવનાર, ધનોને ધારણ કરનાર તે તું વ્યાપનશીલ સુંદર પરમાત્માને ઉપાસનાથી પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે. (૧)

૮૩૭. સંવૃક્તધૃણુમુક્થ્યં મહામહિવ્રતં મદમ્ । શતં પુરો રુરુક્ષણિમ્ ॥ ૨ ॥

૪૧૮

પદાર્થ : સંવૃક્ત ધુળુમ્-જેનાથી ધર્ષણશીલ કામ આદિ સમ્યક્ પૃથક્ થઈ જાય છે એવા, મહામહિવ્રતમ્-મહાન-જેના અનેક મહત્ત્વપૂર્ણ કર્મ છે એવા, ઉચ્ચ-મદમ્-પ્રશંસનીય-હર્ષકર-આનંદપ્રદ શાંત પુરુષ-સ્વસ્થાનિમ્-બહુજ-અસંખ્ય ઉપાસકો-આત્માઓને રોહણ-આરોહણ-મોક્ષમાં આરૂઢ કરાવનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને અમે પ્રાપ્ત કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : જે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અમારી-ઉપાસકોની અંદરથી કામ આદિને પૃથક્ કરી દે છે; તથા જે મહાન, પ્રશંસનીય કર્મ કરનાર આનંદપ્રદ છે; અને જે અસંખ્ય ઉપાસક આત્માઓને મોક્ષમાં સ્થાપિત કરે છે, તેને અમે ઉપાસકો પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. (૨)

૮૩૮. અતસ્ત્વા રયિરભ્યયદ્રાજાનં સુક્રતો દિવઃ । સુપર્ણો અવ્યથી ભરત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સુક્રતો-અતઃ-રયિ-ત્વા રાજાનમ્-અભ્યયત્-હે ઉત્તમ પ્રજ્ઞાનવાન પરમાત્મન્ ! એ કારણ કે મોક્ષેશ્વર્ય તુજ પ્રકાશમાનને પ્રાપ્ત છે-તારા આધીન છે સુપર્ણઃ-અવ્યથી દિવઃ ભરત્-સમ્યક્ ધર્મપાલક ઉપાસક પુરુષ વ્યથા રહિત રહે-કષ્ટ વિના મોક્ષધામને ધારણ કરી લે છે-પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૩)

ભાવાર્થ : હે સુપ્રજ્ઞાનવાન પરમાત્મન્ ! તું રાજમાન સ્વામીને મોક્ષેશ્વર્ય પ્રાપ્ત છે-આધીન છે, તેથી તારા ઉપાસક મનુષ્યો વ્યથા વિના-અનાયાસ મોક્ષધામથી મોક્ષેશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૩)

૮૩૯. અધા હિન્વાન ઇન્દ્રિયં જ્યાયો મહિત્વમાનશે । અભિષ્ટિકૃદ્વિચર્ષણિઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અધ-પુનઃ જ્યાયઃ-ઇન્દ્રિયં હિન્વાનઃ-જ્યેષ્ઠ ઇન્દ્રિય અર્થાત્ મનને પ્રેરિત કરતાં મહિત્વમ્-આનશે-મારા દ્વારા પૂજન સત્કારને પ્રાપ્ત થાય છે અભિષ્ટિકૃત્-વિચર્ષણિઃ-તું કામના પૂર્ણ કરનાર વિશેષ કૃપા દેષ્ટિ રાખનાર છે. (૪)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકનાં મન અર્થાત્ અન્તઃકરણને પ્રેરિત કરતાં-કામનાપૂરક અને કૃપાદેષ્ટિ કરનાર હોવાથી અમારા દ્વારા પૂજા પાત્રતાને પ્રાપ્ત છે. (૪)

૮૪૦. વિશ્વસ્મા ઇત્સ્વદૃશે સાધારણં રજસ્તુરમ્ । ગોપામૃતસ્ય વિભરત્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : વિશ્વસ્મૈ-ઇત્ સ્વદૃશે-સર્વને માટે નિશ્ચય સુખ નિહાળવા માટે સાધારણં રજસ્તુરમ્-સમાનરૂપી દોષનાશક વ્રજસ્ય ગોપામ્-અમૃતના રક્ષક પરમાત્માને વિઃ-ભરત્-જ્ઞાનવાન ઉપાસક પોતાની અંદર ધારણ કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : સમસ્ત મનુષ્યોને સુખ દેખાડવા માટે જે સમાનરૂપ, દોષનાશક, અમૃતના રક્ષક પરમાત્મા છે, તેને જ્ઞાનવાન ઉપાસક પોતાની અંદર ધારણ કરે છે. (૫)

સૂક્ત-૪

૪૧૯

૮૪૧. ઇષે પવસ્વ ધારયા મૃજ્યમાનો મનીષિભિઃ । ઇન્દો રુચાભિ ગા ઇહિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૦૫

૮૪૨. પુનાનો વરિવસ્કૃધ્યૂર્જ જનાય ગિર્વણઃ । હરે સૃજાન આશિસ્મ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ગિર્વણઃ-હરે-હે સ્તુતિ વાણીઓના વનનીય-સેવનીય દુઃખનાશક સુખદાતા પરમાત્મન્ !
જનાય-ઉપાસકજનને માટે પુનાનઃ-ઉપાસકનાં હૃદયમાં પ્રાપ્ત થવા માટે વરિવઃ-ઋર્જ કૃધિ-ભોગધન
અને અમૃતરસ-મોક્ષાનંદને સંપાદન કર આશિરં સૃજાન-મને તારા આશ્રયમાં આનંદ પ્રાપ્ત કરાવ. (૨)

ભાવાર્થ : સ્તુતિઓને પ્રાપ્ત થનાર, દુઃખહરણકર્તા અને સુખઆહરણકર્તા પરમાત્મન્ ! તું ઉપાસકજનને
માટે તેનાં હૃદયમાં પ્રાપ્ત થવા માટે ભોગધન તથા અમૃતરસ મને પ્રાપ્ત કરાવ. (૨)

૮૪૩. પુનાનો દેવવીતય ઇન્દ્રસ્ય યાહિ નિષ્કૃતમ્ । દ્યુતાનો વાજિભિર્હિતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વાજિભિઃ-હિતઃ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વાજી =છંદી =છંદ-અર્જન સ્તુતિ કરનારા
ઉપાસકો દ્વારા હિત-ધ્યાન કરેલ દ્યુતાનઃ પુનાનઃ-ઉપાસકને પ્રકાશમાન અને પવિત્ર કરતાં દેવવીતયે-
દેવો-જીવન્મુક્તોની ગતિ-ગમનસ્થાન-મુક્તિ છે તેને માટે ઇન્દ્રસ્ય નિષ્કૃતં યાહિ-અધ્યાત્મયજ્ઞના યજમાન
આત્માનાં સુસંસ્કૃત-સુપાત્ર હૃદયને પ્રાપ્ત થા. (૩)

ભાવાર્થ : હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું અર્ચના કરનારા, ઉપાસના કરનારા ઉપાસકોના દ્વારા
ધ્યાન પામેલ, ઉપાસકોની અંદર પ્રકાશિત થઈને, તેને પવિત્ર કરીને, મુક્તિ પ્રાપ્તિને માટે આત્માને
સુસજ્જિત અન્તઃપાત્રને પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૮૪૪. અગ્નિનાગ્નિઃ સમિધ્યતે કવિર્ગૃહપતિર્યુવા । હવ્યવાઈ જુહ્વાસ્યઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્નિના-અગ્નિ દ્વારા-આત્મસમર્પણ દ્વારા અગ્નિઃ-સમિધ્યતે-સર્વપ્રકાશક પરમાત્મા સ્વાત્માની
અંદર પ્રકાશિત થાય છે જે કવિઃ-કાન્તદર્શી-સર્વજ્ઞ ગૃહપતિઃ-બ્રહ્માંડના સ્વામી પરમાત્મા યુવા-સદા યુવા
સંપન્ન હવ્યવાઈ-સ્તુતિરૂપ ભેટને વહન કરનાર જુહ્વાસ્યઃ-જુહૂ=વાણી સ્તુતિ ફેંકવા-પ્રેરિત કરવાનું સાધન
જેના માટે છે તે એવો પરમાત્મા છે. (૧)

ભાવાર્થ : ઉપાસકના આત્મા દ્વારા-આત્મ સમર્પણથી ઉપાસકની અંદર પરમાત્મા અગ્નિ પ્રકાશિત
થઈ જાય છે; જે કાન્તદર્શી, સર્વજ્ઞ, બ્રહ્માંડના સ્વામી, સદા યુવા, સ્તુતિ ભેટનો સ્વીકાર કરનાર અને
વાણી જેના માટે સ્તુતિ પ્રેરિત કરવાનું સાધન છે. (૧)

૮૪૫. યસ્ત્વામગ્ને હવિષ્પતિદૂતં દેવ સપર્યતિ । તસ્ય સ્મ પ્રાવિતા ભવ ॥ ૨ ॥

૪૨૦

પદાર્થ : અગ્ને દેવ-હે જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મ દેવ ! યઃ-જે હવિષ્મતિઃ-પોતાના મનનો સ્વામી-મનને નિરુદ્ધ કરી ચૂકેલ ઉપાસક ત્વાં દૂરં સપર્યતિ-તુજ પ્રેરકને સેવિત કરે છે-તારી ઉપાસના કરે છે તસ્ય સ્મ-તેનો નિશ્ચય પ્ર-અવિતા ભવ-તું પ્રબલ રક્ષક છે. (૨)

ભાવાર્થ : હે જ્ઞાનપ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! જે મનને નિરુદ્ધ કરી તારી ઉપાસના કરે છે તેની તું પૂર્ણરૂપે રક્ષા કરે છે. (૨)

૮૪૬. યો અગ્નિં દેવવીતયે હવિષ્માં આવિવાસતિ । તસ્મૈ પાવક મૃડય ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પાવક-હે શોધક-પવિત્ર કરનાર પરમાત્મન્ ! યઃ-હવિષ્માન્-જે મનસ્વી ઉપાસક દેવવીતયે-દેવસ્થલી-મુક્તિ પ્રાપ્તિને માટે અગ્નિમ્-આવિવાસતિ-તારી-અગ્નિ પરમાત્માની સમગ્રરૂપથી ઉપાસના કરે છે. તસ્મૈ મૃડય-તેને માટે પ્રદાન કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : હે પવિત્ર કરનાર પરમાત્મન્ ! જે મનસ્વી ઉપાસક મુક્તિધામ પ્રાપ્તિને માટે તારી ઉપાસના કરે છે, તેને માટે તું અવશ્ય મુક્તિ પ્રદાન કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૮૪૭. મિત્રં હુવે પૂતદક્ષં વરુણં ચ રિશાદસમ્ । ધિયં ઘૃતાચીં સાધન્તા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પૂતદક્ષં મિત્રં રિશાદસં વરુણં ચ હુવે-પવિત્ર બળવાળા પ્રેરક પરમાત્માને તથા હિંસકના ભક્ષણકર્તા અથવા હિંસકોના ક્ષયકર્તા પોતાની તરફ વરણકર્તા પરમાત્માને જે ધિયં ઘૃતાચીમ્-પ્રજ્ઞા-મનોભાવનાને વાણી-સ્તુતિ વાણીને સાધન્તા-સાધવા-સફળ બનાવનાર છે હુવે-તેને આમંત્રિત કરું છું-સ્મરણ કરું છું. (૧)

ભાવાર્થ : હું સંસારમાં કર્મ માટે પ્રેરક મનોભાવનાને સિદ્ધ-સફળ કરવાવાળા તથા પોતાની તરફ વરવાવાળા, સ્તુતિવાણીને સફળ બનાવનાર પરમાત્માને નિરંતર પોતાની અંદર આમંત્રિત કરું-સ્મરણ કરું. (૧)

૮૪૮. ઋતેન મિત્રાવરુણાવૃતાવૃધાવૃતસ્પૃશા । ક્રતું બૃહન્તમાશાથે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઋત્નાવૃધા-સત્ય-સત્યાચરણ કરનારના વર્ધક ઋત્તસ્પૃશા-સત્ય-સત્યાચરણકર્તાના સ્પર્શી-સંગતિકર્તા મિત્રાવરુણૌ-પ્રેરક તથા વરનાર-અંગીકાર કરનાર પરમાત્મા બૃહન્તં ક્રતુમ્-મહાન જ્ઞાનયજ્ઞને અથવા અધ્યાત્મયજ્ઞને ઋત્નેન-આશાથે-પોતાના અમૃતરસને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : સત્યાચરણકર્તા-સત્યમાની, સત્યવાદી, સત્યકારીના વર્ધક તથા સત્યમાની, સત્યવાદી, સત્યકારીના સ્પર્શકર્તા-સંગી, પ્રેરક અને અંગીકાર કરનાર પરમાત્મા મહાન અધ્યાત્મયજ્ઞને પોતાનાં અમૃત સ્વરૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૮૪૯. કવી નો મિત્રાવરુણા તુવિજાતા ઉરુક્ષયા । દક્ષં દધાતે અપસમ્ ॥ ૩ ॥

૪૨૧

પદાર્થ : **કવી**-કાન્તદર્શી-સર્વજ્ઞ **તુવિજાતૌ**-અનેક પ્રકારથી સાક્ષાત્ થનાર **ઉક્ષ્યા**-મહાનથી મહાન પદાર્થોનો નિવાસ જ્યાં હોય એવા પરમાત્મા **મિત્રાવસ્થા**-પ્રેરક અને અંગીકારકર્તા **ત્રઃ-દક્ષમ્-અપસં** **દધાતે**-અમને-ઉપાસકોને માટે આત્મબળ અને કર્મશક્તિને ધારણ કરાવે છે. (૩)

ભાવાર્થ : અન્તર્યામી, સર્વજ્ઞ તથા અનેક પ્રકારથી સાક્ષાત્ થનાર, મહાનથી મહાન પદાર્થોના નિવાસ સ્થાન પરમાત્મા અમને-ઉપાસકોને માટે આત્મબળ અને કર્મશક્તિને ધારણ કરાવે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૮૫૦. ^{૧ ૨ ૩ ૧} ^{૨૨} ^{૩ ૧} ^{૨૨} ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **ઇન્દ્રેણ સં હિ દૃક્ષસે સંજગ્માનો અબિભ્યુષા । મન્દૂ સમાનવર્ચસા ॥ ૧ ॥**

પદાર્થ : **અબિભ્યુષા-ઇન્દ્રેણ સજ્ગમાનઃ**-હિ સં દૃક્ષસે-ભયરહિત કરનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની સાથે ઉપાસના દ્વારા સંગત થઈને તું હે જીવન્મુક્ત ઉપાસકગણ સમાન-તેના જેવો થઈ રહ્યો છે. **મન્દૂ સમાન વર્ચસા**-જે હવે બન્ને સમાન તેજવાળા અને આનંદવાન આનંદપ્રદ બની રહ્યાં છે.

ભાવાર્થ : ભયરહિત કરનાર પરમાત્માની સાથે ઉપાસના દ્વારા જીવન્મુક્ત ઉપાસકગણ સંગત થઈને સમાન પ્રતીત થાય છે, કારણ કે બન્ને સમાન તેજવાળા અને આનંદપૂર્ણ, આનંદમય બની જાય છે. (૧)

૮૫૧. ^{૧ ૨૨ ૩ ૨૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **આદહ સ્વધામનુ પુનર્ગર્ભત્વમેરિરે । દધાના નામ યજ્ઞિયમ્ ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : **આત્-અહ-બસ**, અન્તર પરમાત્મા સમાન ગુણ પ્રાપ્ત કરીને મુક્તગણ **સ્વધામ્-અનુ**-પોતાની ધૃતિ-સ્થિતિ અનુસાર **પુનઃ-ગર્ભત્વમ્-એરિરે-પુનઃ** પરમાત્માના ગર્ભભાવને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે તેની અંદર વિરાજમાન થાય છે **યજ્ઞિયં નામ દધાનાઃ**-સંગમનીય આત્મસમર્પણ નમ્ર ભાવને ધારણ કરતાં. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપાસનાથી ઉપાસકજન ઉપાસ્ય પરમાત્માના ગુણ ધારણ કરીને, પોતાની ધૃતિ સ્થિતિ-સ્વજ્ઞાન ગતિને અનુસાર પરમાત્માની અંદર પુનઃ પ્રાપ્તિ અનુભવ કરે છે; જેમ સંસારમાં આવવા પૂર્વે મોક્ષમાં રહેતો હતો સંગમનીય આત્મસમર્પણરૂપ નમ્ર ભાવને ધારણ કરતા રહેતો હતો. (૨)

૮૫૨. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} **વીડુ ચિદારુજત્લુભિર્ગુહા ચિદિન્દ્ર વહ્નિભિઃ । અવિન્દ ઉસ્ત્રિયા અનુ ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માન્ ! વીડુ ચિત્-આરુજત્લુભિઃ**-બળવાળા-આત્મબળવાળા સમગ્રરૂપથી અજ્ઞાનનું ભંજન કરનારા **વહ્નિભિઃ**-પોતાના જ્ઞાનસંદેશ-વાહકો મરુતો-આરંભ સૃષ્ટિમાં ઉત્પન્ન મુક્તાત્મા અગ્નિ આદિ પરમ ઋષિઓના દ્વારા **ગુહા ચિત્**-તેના હૃદયમાં નિશ્ચય **ઉસ્ત્રિયાઃ-અનુ-અવિન્દ**-જ્ઞાન રશ્મિઓ-વેદવાણીઓને સંસારી જનોને પ્રાપ્ત કરાવી છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માએ આરંભ સૃષ્ટિમાં અધ્યાત્મ બળશાલી, અજ્ઞાનનાશક, ઉપાસક મુક્તો અગ્નિ આદિ ઋષિઓ દ્વારા-તેઓનાં હૃદયમાં જ્ઞાનરશ્મિઓ-મંત્રવાણીઓને સંસારીજનો માટે પહોંચાડેલ છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૪૨૨

૮૫૩. તા હુવે યયોરિદં પજ્ને વિશ્વં પુરા કૃતમ્ । ઇન્દ્રાગ્નીં ન મર્ધતઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : તા ઇન્દ્રાગ્ની હુવે-હું તે બન્ને નામોથી કહેવામાં આવતા ઐશ્વર્યવાન બળશાલી અને જ્ઞાન પ્રકાશવાન અગ્રણી પરમાત્માને આમંત્રિત કરું છું યયોઃ પુરા કૃતં વિશ્વં પજ્ને-જેને પ્રથમ કરેલ-રચેલ વિશ્વ-સંસાર પ્રશંસિત કરવામાં આવે છે ન મર્દ્ધતઃ-જે પીડા આપતો નથી. (૧)

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન અને જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માનો રચેલ પ્રવાહથી અનાદિ સંસાર પ્રશંસિત કરવામાં આવે છે. તે પરમાત્મા ઉપાસ્ય દેવ છે, જે ઉપાસકોને પીડિત કરતો નથી. (૧)

૮૫૪. ઉગ્રા વિઘ્નિના મૃધ ઇન્દ્રાગ્નીં હવામહે । તા નૌ મૃઙાત ઈદૃશે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઉગ્રા-ઉગ્ર બળવાળા મૃધ-વિઘ્નિના-સંગ્રામ કરનારા કામ આદિને વિશેષ રૂપથી મારનારા ઇન્દ્રાગ્ની-ઐશ્વર્યવાન જ્ઞાન પ્રકાશવાન પરમાત્માને હવામહે-અમે પોતાની અંદર આમંત્રિત કરીએ છીએ તા નઃ ઈદૃશે-મૃઙાતઃ-તે એવા સંગ્રામ સંકટમાં અમારી રક્ષા કરે છે.

ભાવાર્થ : ઐશ્વર્યવાન અને જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકની અંદર સંગ્રામ મથાવનાર કામ આદિ શત્રુઓનો સર્વથા નાશ કરે છે અને અમારી રક્ષા કરે છે. (૨)

૮૫૫. હથૌ વૃત્રાણ્યાર્યા હથૌ દાસાનિ સત્પત્ની । હથૌ વિશ્વા અપ દ્વિષઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સત્પત્ની-સત્પુરુષ-ઉપાસકના રક્ષક ઐશ્વર્યવાન જ્ઞાનપ્રકાશવાન પરમાત્માનું ! આર્યા વૃત્રાણિ-અરિ = અમિત્ર-શત્રુની અંદર થનારા પાપોને અપહથઃ-હટાવી દો-દૂર કરી દો દાસાનિ-અપહથઃ-દાસ-નિષ્કર્મ જન અથવા કર્મ વિનાશક જનની અંદર થનારા પાપોને હટાવી દો-દૂર કરી દો વિશ્વાઃ-દ્વિષઃ-અપહથઃ-સમસ્ત દ્વેષ ભાવનાઓને હટાવી દો-દૂર કરી દો. (૩)

ભાવાર્થ : ઉપાસકના રક્ષક પરમાત્મા ઉપાસકની સામે શત્રુની હિંસાવૃત્તિ, કર્મવિનાશક પ્રવૃત્તિ અને દ્વેષ ભાવનાઓને દૂર કરી દે છે; તથા ઉપાસકની અંદર કોઈના પણ પ્રત્યે શત્રુ જેવી વેરવૃત્તિ, દાસ જેવી હાનિ કરવાની પ્રવૃત્તિ અને દ્વેષ ભાવનાઓને ઉત્પન્ન થવા દેતો નથી. (૩)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૮૫૬. અભિ સોમાસ આયવઃ પવન્તે મદ્યં મદમ્ ।

સમુદ્રસ્યાધિ વિષ્ટપે મનીષિણો મત્સરાસો મદચ્યુતઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૧૮

૪૨૩

૮૫૭. તરત્સમુદ્રં પવમાન ઋર્મિણા રાજા દેવ ઋતં બૃહત્ ।

અર્ષા મિત્રસ્ય વરુણસ્ય ધર્મણા પ્ર હિન્વાન ઋતં બૃહત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : દેવ: પવમાન:-રાજા-સુખદાતા પ્રાપ્ત થનાર સોમ રાજા શાન્ત સ્વરૂપ સર્વત્ર રાજમાન પરમાત્મા બૃહત્-ઋત્-મહાન અમૃતરૂપ સમુદ્રમ્-ઋર્મિણા તરત્-હૃદયાકાશમાં પોતાના જ્યોતિ-તરંગથી પ્રાપ્ત થાય છે મિત્રસ્ય વરુણસ્ય-પ્રાણ અપાનના ધર્મણા-ધર્મથી-પ્રાણસમાન અપાન સમાન બનીને ઋતં બૃહત્ હિન્વાન:-મહાન અમૃત-મોક્ષની તરફ ઉપાસકને પ્રેરિત કરીને-ઉન્નત કરીને પ્રાર્ષ-સાક્ષાત્ થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : સુખદાતા, પ્રાપ્ત થનાર, શાન્ત સ્વરૂપ, સર્વત્ર રાજમાન, મહાન અમૃત પરમાત્મા હૃદયાકાશમાં પોતાના જ્યોતિ તરંગ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાણ અને અપાનની સમાન બનીને ઉપાસકને મહાન અમૃતમોક્ષની તરફ પ્રેરિત કરવા માટે સાક્ષાત્ થાય છે. (૨)

૮૫૮. નૃભિર્યેમાણો હર્યતો વિચક્ષણો રાજા દેવ: સમુદ્રય: ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : નૃભિ:-યેમાણ:-મુમુક્ષુઓ દ્વારા યમ આદિ સાધનામાં આવતા હર્યત:-કમનીય વિચક્ષણ:-વિશેષ દ્રષ્ટા રાજા-સર્વત્ર રાજમાન દેવ:-સુખદાતા પરમાત્મા સમુદ્રય:-હૃદયાવકાશમાં સાક્ષાત્ થવા યોગ્ય છે. સાક્ષાત્ કરી શકાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : કમનીય, સર્વદ્રષ્ટા, સર્વત્ર રાજમાન, સુખદાતા પરમાત્મા મુમુક્ષુઓ દ્વારા સાધનામાં લાવતાં હૃદયાવકાશમાં સાક્ષાત્ થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૮૫૯. તિસ્ત્રો વાચ્ઞ ઈરયતિ પ્ર વહ્નિઋતસ્ય ધીતિં બ્રહ્મણો મનીષામ્ ।

ગાવો યન્તિ ગોપતિં પૃચ્છમાના: સોમં યન્તિ મતયો વાવશાના: ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા પરપ

૮૬૦. સોમં ગાવો ધેનવો વાવશાના: સોમં વિપ્રા મતિભિ: પૃચ્છમાના: ।

સોમ: સુત ઋચ્યતે પૂયમાન: સોમૈ અર્કાસ્ત્રિષ્ટુભ: સં નવન્તે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ગાવ:-ધેનવ:-ગાન કરતી વેદવાણીઓ સોમં વાવશાના:-સોમ સ્વરૂપ પરમાત્માને પુન: પુન: ચાહતી વિપ્રા:-મેધાવી વિદ્વાને મતિભિ:-સ્તુતિ વાણીઓથી પૃચ્છમાના:-અર્થિત કરતાં સંનવન્તે-સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે સોમ: સુત: પૂયમાન:-ઋચ્યતે-શાન્ત પરમાત્મા સાક્ષાત્ થતાં અન્તરાત્માને શોધતાં

૪૨૪

પ્રશંસિત થાય છે **સોમે-અર્કા:-ત્રિષ્ટુભ:-સંનવન્તે-**શાન્ત પરમાત્મામાં અર્ચના કરનારા મન, વાણી, કર્મથી ત્રણ પ્રકારની સ્તુતિ કરનારા સંગત થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : જનારી સ્તુતિ વાણીઓ પુનઃ પુનઃ ચાહતી શાન્ત પરમાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે, મેધાવી ઉપાસક સ્તુતિ વાણીઓથી અર્ચના કરતાં શાન્ત પરમાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે, સાક્ષાત્ થતાં પરમાત્મા ઉપાસકના આત્માને શોધતાં પ્રશંસિત કરવામાં આવે છે, મન, વાણી, કર્મથી સ્તુતિ કરનારા અર્ચકજનો પરમાત્માનો સંગ પામે છે. (૨)

૮૬૧. **एवा नः सोम परिषिच्यमान आ पवस्व पूयमानः स्वस्ति ।**

इन्द्रमा विश बृहता मदेन वर्धया वाचं जनया पुरन्धिम् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **સોમ**-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું **પરિષિચ્યમાનઃ**-સર્વભાવથી ધારિત નિદિધ્યાસનમાં આવીને **પૂયમાનઃ**-તથા સાક્ષાત્ થઈને **નઃ સ્વસ્તિ**-અમારી સુ-અસ્તિ-સ્વરૂપાપત્તિ-મુક્તિને **એવ**-અવશ્ય **આપવસ્વ**-પ્રાપ્ત કરાવ **બૃહતા મદેન**-મહાન હર્ષક સ્વરૂપ વા હર્ષ નિમિત્તથી **ઇન્દ્રમ્-આવિશ**-ઉપાસક આત્માને આવિષ્ટ થા તેની અંદર આવેશ કર **વાચં વર્ધય**-તેની સ્તુતિ વાણીને સમૃદ્ધ કર-સફળ કર-કરે છે. **પુરન્ધિ-જનય**-ઉપાસક આત્માને બહુજ ધી = બુદ્ધિવાળો સંપન્ન કરી દે. (૩)

ભાવાર્થ : મારા પ્યારા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું સર્વભાવ ધારિત-નિદિધ્યાસનમાં લાવેલ ઉપાસના દ્વારા ધ્યાયા તથા સાક્ષાત્ કરેલા મારી સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ-મુક્તિને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરાવ-કરાવે છે, મારા ઉપાસક આત્માને મહાન તારા હર્ષપ્રદ સ્વરૂપમાં અથવા હર્ષ માટે બનીને પ્રાપ્ત થા-થાય છે, મારી સ્તુતિ વાણીને સફળ કર-કરે છે, મને બહુજ બુદ્ધિમાન કુશળ બુદ્ધિમાન બનાવ-બનાવે છે. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૮૬૨. **यद् द्याव इन्द्र ते शतंशतं भूमिरुत स्युः ।**

न त्वा वज्रिन्त्सहस्रं सूर्या अनु न जातमष्ट रोदसी ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૭૮

૮૬૩. **आ पप्राथ महिना वृष्ण्या वृषन् विश्वा शविष्ठ शवसा ।**

अस्माँ अव मघवन् गोमति व्रजे वज्रिज्वित्राभिरूतिभिः ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **શવિષ્ઠ વૃષન્**-હે અત્યંત બળવાન-સુખવર્ષક પરમાત્મન્ ! તું **શવસા**-તારા બળથી **વિશ્વા**

૪૨૫

મહિના વૃષ્ણયા-સમસ્ત બળથી સુખની વર્ષા કરવામાં યોગ્ય તત્ત્વો વસ્તુઓમાં આપપ્રાથ-વ્યાપ્ત થઈ રહેલો છે વજ્રિન મઘવન્-હે ઓજસ્વી ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ગોમતિ-વ્રજે-સ્તુતિ વાણીઓવાળા મંત્ર સમૂહમાં ચિત્રાભિઃ કૃતિભિઃ-ચાયનીય-પ્રશંસનીય રક્ષા સાધનો દ્વારા અસ્માન્-અવ-અમને સુરક્ષિત કર-અમારી રક્ષા કર. (૨)

ભાવાર્થ : હે અત્યંત બળવાન, સુખવર્ષક પરમાત્મન્ ! તું પોતાનાં બળથી સમસ્ત સુખ વર્ષા કરવા યોગ્ય તત્ત્વો વસ્તુઓને પૂરીને-વ્યાપ્ત થયેલ છે. તે સુખ વરસાવનારા યોગ્ય તત્ત્વો તારાથી પ્રેરિત થઈને જ સુખની વર્ષા કરે છે.

હે ઓજસ્વી ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! સ્તુતિ વાણીઓવાળા મંત્ર સમૂહમાં-તેના ધારણમાં-આચરણમાં તારી પ્રશંસનીય રક્ષાઓના દ્વારા અમારી ઉપાસકોની રક્ષા કર-કરે છે. (૨)

સૂક્ત-૨

૮૬૪. વયં ઘ ત્વા સુતાવન્ત આપો ન વૃક્તિર્બર્હિષઃ ।

પવિત્રસ્ય પ્રસ્ત્રવણેષુ વૃત્રહન્ પરિ સ્તોતાર આસતે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૬૧

૮૬૫. સ્વરન્તિ ત્વા સુતે નરો વસો નિરેક ઉક્થિનઃ ।

કદા સુતં તૃષાણ ઓક આ ગમં ઇન્દ્ર સ્વર્દીવ વંસગઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વસો ઇન્દ્ર-હે સર્વત્ર વસેલ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! એકે-ઉક્થિનઃ-નરઃ-વિરલ ભાગ્યશાળી સ્તુતિ વાણીવાળા મુમુક્ષુજન/સુતે-ઉપાસનારસ સંપન્ન થતાં ત્વા નિઃ સ્વરન્તિ-તારું સારી રીતે ગાન કરે છે તારું સમ્યક્ ભજન ગાન કરે છે કે ઓકઃ-તૃષાણઃ-ક્યારે, જળાશયની તરફ તૃષાતુર હરણની સમાન કદાસુતમ્-આગમઃ-ક્યારે-ક્યારેક તો સંપન્ન ઉપાસનારસની તરફ આવે છે સ્વર્દી-ઇવ વંસગઃ-સુ-નિશ્ચિત અબ્દી-અબ્દ-સંવત્સર-સમયવાળા વનનીય સ્થાનને પ્રાપ્ત થનાર અતિથિની સમાન.

ભાવાર્થ : હે સર્વત્ર વસનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! કોઈ વિરલો, ભાગ્યશાળી, સ્તુતિકર્તા મુમુક્ષુજન ઉપાસનારસ સંપન્ન થઈ ગયા પછી તારું સારી રીતે ગાન કરે છે અને પ્રતીક્ષા કરે છે. જળાશય પર જળપાન કરવા માટે તૃષાતુર હરણની સમાન તું ઉપાસ્ય ક્યારે આવે છે-ક્યારેક તો આવીશ જ. જેમ વર્ષ અથવા પોતાના વિશેષ સમય પર વિશિષ્ટ પૂજનીય અતિથિ વનનીય સ્થાન પર આવે જ છે. (૨)

૮૬૬. કળ્પેભિર્ધૃષ્ણવા ધૃષ્ણદ્વાજં દર્ષિ સહસ્ત્રિણમ્ ।

પિશંઙ્ગરૂપં મઘવન્વિચર્ષણે મક્ષૂ ગોમન્તમીમહે ॥ ૩ ॥

૪૨૬

પદાર્થ : ધૃષ્ણો વિચર્ષણે મઘવન્-હે દોષ-નિવારક વિશેષ દ્રષ્ટા ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું કળ્પવૈભિઃ-મેધાવી ઉપાસકોને સહસ્રિણં વાજં ધૃષ્ટ-અર્ધર્ષિ-હજારોમાં ગણનારા હજારોની સમાન ખૂબજ દબાવનાર સતાવનાર વિરોધી બળ વાસનાબળને ચકનાચૂર છિન્ન-ભિન્ન કરી દે, પુનઃ પિશાઙ્ગસ્ત્વં-ગોમન્તં મક્ષુ ઈમહે-સ્તુતિ વાણીઓ વાળા-સ્તુતિઓનાં ફળભૂત તારા સોનેરી રૂપ જ્ઞાનાનંદ રૂપને શીઘ્ર ચાહે છે. (૩)

ભાવાર્થ : દોષ નિવારક, અન્તર્દ્રષ્ટા, ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા મેધાવી ઉપાસકોની અંદરથી હજારોમાં વધેલાં વિરોધી કામવાસના બળને છિન્ન-ભિન્ન કરી દે છે અને સ્તુતિઓનાં ફળભૂત પોતાનાં સોનેરી જ્ઞાનાનંદરૂપને પ્રદાન કરે છે. જેની ઉપાસક શીઘ્ર પ્રાર્થના કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૮૬૭. તરણિરિત્સિષાસતિ વાજં પુરન્ધ્યા યુજા ।

આ વ ઇન્દ્રં પુરુહૂતં નમે ગિરા નૈર્મિ તષ્ટેવ મુદ્રુવમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૮

૮૬૮. ન દુષ્ટુતિર્દ્રવિણોદેષુ શસ્યતે ન સ્ત્રેધન્તં રયિર્નશત્ ।

સુશક્તિરિન્ મઘવન્ તુભ્યં માવતે દૈષ્ણં યત્પાર્યે દિવિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : દ્રવિણોદેષુ-ભૌતિક અથવા આધ્યાત્મિક ધનદાતાઓમાં દુષ્ટુતિઃ-ન શસ્યતે-નિંદા સ્તુતિ-વિપરીત સ્તુતિ-મનમાં જુદુ, આચરણમાં જુદુ, એવી અપવિત્ર મિથ્યા સ્તુતિ તે સારી નથી વિહિત નથી અને સ્ત્રેધન્તં રયિઃ-ન નશત્-હિંસા કરનારને-ઉપકારને ન માનનાર કૃતદ્વનને ધનાદિ પણ વ્યાપ્ત થતાં નથી-સફળ થતાં નથી મઘવન્-તુભ્યં સુશક્તિઃ-ઇત્-ઐશ્વર્યવાન તારા માટે તો સુગમતા જ છે માવતે દૈષ્ણમ્-મારા જેવા ઉપાસકને માટે જે આપવા યોગ્ય આધ્યાત્મિક ધન તું આપવા ઇચ્છે યત્ પાર્યે દિવિ-જે ધન પાર-ધુલોક-મોક્ષધામનું ધન છે. (૨)

ભાવાર્થ : ધનદાતાઓને માટે તેની નિંદા સ્તુતિ, અપવિત્ર સ્તુતિ પ્રશસ્ત-સારી નથી-પસંદ નથી વા વિહિત નથી અને કૃતદ્વનને ધન વ્યાપ્ત થતું નથી-ફળદાયી બનતું નથી. ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ તારા માટે તો સરળ છે. મારા જેવા ઉપાસકને માટે અભીષ્ટ ધન આપવા ઇચ્છે તો તે અધ્યાત્મધન અત્યંત દૂર મોક્ષધામમાં પણ આપે છે. (૨)

ખંડ-૫

સૂક્ત-૧

૪૨૭

૮૬૯. તિસ્ત્રો વાચ ઉદીરતે ગાવો મિમન્તિ ધેનવઃ । હરિરેતિ કનિક્રદત્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૭૧

૮૭૦. અભિ બ્રહ્મીરનૂષત યહ્વીઋતસ્ય માતરઃ । મર્જયન્તીદિવઃ શિશુમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યહ્વીઃ-મહત્વપૂર્ણ બ્રાહ્મીઃ-બ્રહ્મ-વેદ સંબંધી ઋતસ્ય માતરઃ-સત્યનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરનારી દિવઃ શિશું મર્જયન્તીઃ-અમૃતધામમાં શયન કરનાર પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવા માટે અભિ-અનૂષત-અભિમુખતાથી સ્તુતિ કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : વેદમાં સર્વ સત્યનું સ્વરૂપ દર્શાવનારી મહત્વપૂર્ણ વાણીઓ અમૃતધામમાં રહેલ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવા માટે તેની પૂર્ણ સ્તુતિ કરે છે, તેનું સેવન કરવું જોઈએ. (૨)

૮૭૧. રાયઃ સમુદ્રાંશ્ચતુરોઽસ્મભ્યં સોમ વિશ્વતઃ । આ પવસ્વ સહસ્ત્રિણઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તું અસ્મભ્યમ્-અમે ઉપાસકોને માટે વિશ્વતઃ-સર્વ પ્રકારથી-સર્વતોભાવથી સહસ્ત્રિણઃ-હજારોની સમાન-અત્યંત મહામૂલ્ય રાયઃ-ધનરૂપ ચતુરઃ સમુદ્રાન્-ચારેય વાણીઓ-તારા રચેલાં વેદવચનો-સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના અને જપોને આપવસ્વ-ચરિતાર્થ કર. (૩)

ભાવાર્થ : શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! કૃપા કરીને અમે ઉપાસકોની અંદર સર્વ ભાવથી તારા ઉપદેશોનાં સર્વ મહાન ધનરૂપ ચાર વાણીઓ સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના અને જપ ચરિતાર્થ કર. એના સેવનમાં રત બનીને તારા દર્શન સમાગમ પ્રાપ્ત કરવામાં સફળ બનીએ. (૩)

સૂક્ત-૨

૮૭૨. સુતાસો મધુમત્તમાઃ સોમા ઇન્દ્રાય મન્દિનઃ ।

પવિત્રવન્તો અક્ષરં દેવાન્ ગચ્છન્તુ વો મદાઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૪૭

૮૭૩. ઇન્દુરિન્દ્રાય પવત ઇતિ દેવાસો અબ્રુવન્ ।

વાચસ્પતિર્મખસ્યતે વિશ્વસ્યેશાન ઓજસઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દુઃ-આનંદરસ પૂર્ણ પરમાત્મા ઇન્દ્રાય પવતે-ઉપાસક આત્માને માટે આનંદધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે ઇતિ દેવાસઃ-અબ્રુવન્-એમ વિદ્વાનો કહે છે વાચસ્પતિઃ-બ્રહ્માત્મા પરમાત્મા વિશ્વસ્ય-સંસારના ઓજસઃ-ઈશાનઃ-બળવાન અધિકારકર્તા સ્વામી મખસ્યતે-જ્યારે અધ્યાત્મયજ્ઞરૂપમાં સેવિત થાય છે, ત્યારે ઉપાસક આત્માને માટે આનંદધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે, એમ ઋષિઓ કહે છે. (૨)

૪૨૮

ભાવાર્થ : અમે ‘ઇન્દુ’ બનીને ઇન્દ્રની તરફ નિરન્તર ચાલનાર યયાતિ થઈએ. અમે યજ્ઞમય જીવન બનાવીને સર્વના હિતમાં અમારું હિત સમજનાર ‘નાહુષ’ પોતાને અન્યોથી બાંધીને ચાલનાર થઈએ. (૨)

૮૭૪. સહસ્રધારઃ પવતે સમુદ્રો વાચમીહ્યયઃ ।

સૌમસ્પતી રયીણાં સખેન્દ્રસ્ય દિવેદિવે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વાચમીહ્યયઃ-સ્તુતિ વાણીઓને પ્રાપ્ત થનાર-સ્તુતિ વાણીઓનો સ્વીકાર કરનાર સહસ્રધારઃ સમુદ્રઃ-અનેક આનંદ ધારાઓ વાળા ઉભરાવાવાળા આનંદ સાગર પરમાત્મા રયીણાં પતિઃ-વિવિધ ઐશ્વર્યોના સ્વામી ઇન્દ્રસ્ય સખા-ઉપાસક આત્માના સાથી મિત્ર દિવે દિવે પવતૈ-પ્રત્યેક દિવસ વધીને ઉપાસક આત્માની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : સ્તુતિ વાણીઓનો સ્વીકાર કરનાર, અનેક આનંદ ધારાઓમાં પ્રાપ્ત થનાર, આનંદ સાગર પરમાત્મા વિવિધ ઐશ્વર્યોના સ્વામી, ઉપાસક આત્માના સાથી મિત્ર પ્રતિદિન-રોજેરોજ વધીને તેની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૮૭૫. પવિત્રં તે વિતતં બ્રહ્મણસ્પતે પ્રભુર્માત્રાણિ પર્યેષિ વિશ્વતઃ ।

અતપ્તતનૂર્ન તદામો અશ્નુતે શૃતાસ ઇદ્વહન્તઃ સં તદાશત ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા પદ્ય

૮૭૬. તપોષ્પવિત્રં વિતતં દિવસ્પદેઽર્ચન્તો અસ્ય તન્તવો વ્યસ્થિરન્ ।

અવન્ત્યસ્ય પવિતારમાશવો દિવઃ પૃષ્ઠમધિ રોહન્તિ તેજસા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તપોઃ-પવિત્રં વિતતમ્-કામ આદિને તથા દુષ્ટોને તપાવનાર પરમાત્માનું પવિત્ર તથા ઉપાસકને પવિત્ર કરનાર સ્વરૂપ સંસારમાં વ્યાપ્ત થયેલું છે અસ્ય તન્તવઃ-એનો પોતાની અંદર વિસ્તાર કરનાર અર્ચન્તઃ-એની અર્ચના સ્તુતિ કરનાર દિવસ્પદે-અમૃતધામ મોક્ષપદમાં વ્યસ્થિરન્-વિશેષ રૂપથી સ્થિર બની જાય છે-વિરાજમાન થઈ જાય છે. અસ્ય-આશવઃ-એની અંદર ઉપાસના દ્વારા સમગ્રરૂપથી શયન કરનારા ઉપાસકો પવિતારમ્-અવન્તિ-તે પવિત્રકર્તા પરમાત્માને ભેટે છે. પુનઃ તેજસા દિવઃ પૃષ્ઠમ્-અધિરોહન્તિ-અધ્યાત્મતેજથી અમૃતધામ મોક્ષના પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પદ પર અધિષ્ઠિત થઈ જાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : કામ આદિ દોષો અને દુષ્ટોના દાહક, ઉપાસકોના પવિત્રકારક પરમાત્માનું સ્વરૂપ સંસારમાં વિસ્તારથી વ્યાપી રહ્યું છે, પરંતુ તેનો પોતાની અંદર વિસ્તાર કરનારા મનનશીલ ઉપાસકો એની અર્ચના, સ્તુતિ કરતાં અમૃતધામ મોક્ષપદમાં વિશેષરૂપ વિરાજમાન થઈ જાય છે; તથા એની અંદર ઉપાસના દ્વારા સમગ્રરૂપથી શયન કરનારા ઉપાસકો પવિત્રકર્તા પરમાત્મા નું આલિંગન કરે છે-ભેટે છે. પુનઃ

૪૨૯

અધ્યાત્મતેજથી અમૃતધામ મોક્ષમાં પ્રાપ્તવ્ય પદ પર અધિષ્ઠિત થાય છે. (૨)

૮૭૭. અસ્ત્રુચદુષસઃ પૃથ્નિરગ્રિયઃ ઉક્ષા મિમેતિ ભુવનેષુ વાજયુઃ ।
માયાવિનો મમિરે અસ્ય માયયા નૃચક્ષસઃ પિતરો ગર્ભમા દધુઃ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૮૬

ખંડ-૬

સૂક્ત-૧

૮૭૮. પ્ર મંહિષ્ટાય ગાયત ઋતાન્ને બૃહતે શુક્રશોચિષે । ઉપસ્તુતાસો અગ્નયે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૦૭

૮૭૯. આ વંસતે મઘવા વીરવદ્યશઃ સમિદ્ધો દ્યુમ્ન્યાહુતઃ ।
કુવિન્નો અસ્ય સુમતિર્ભવીયસ્યચ્છા વાજેભિરાગમત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મઘવા દ્યુમ્ની-આહુતઃ સમિદ્ધઃ-વિવિધ ધનવાન યશસ્વી-યશ આપનાર સ્વાત્મામાં ઉપાસના દ્વારા સમગ્ર રૂપથી ગૃહિત તથા પ્રકાશિત થયેલ પરમાત્મા વીરવત્-યશઃ-આવંસતે-આત્મબળ રૂપ યશ સમગ્ર રૂપથી આપે છે અસ્ય સુમતિઃ-એની કલ્યાણકારી મતિ-માન્યતા નઃ-અમારે માટે કુવિત્-બહુ-જ ભવીયસી-વધેલી છે અસ્ય વાજેભિઃ-અચ્છા-આગમત્-એનો જે અમૃત અન્નભોગ છે તેના દ્વારા તે સારી રીતે આવે-પ્રાપ્ત થાય. (૨)

ભાવાર્થ : વિવિધ ધનવાળા, પોતાની અંદર ધારણ કરેલાં, યશસ્વી પરમાત્મા આત્મબળયુક્ત યશને સમગ્ર રૂપથી પ્રદાન કરે છે. તેની કલ્યાણકારી મતિ-માન્યતા પણ અમારે માટે ખૂબજ વધેલી પ્રાપ્ત થાય છે. એ પોતાના અમૃતભોગોની સાથે પ્રાપ્ત થાય. (૨)

સૂક્ત-૨

૮૮૦. તે તે મદં ગૃણીમસિ વૃષણં પૃક્ષુ સાસહિમ્ ।
લોકકૃત્નુમદ્રિવો હરિશ્રિયમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૮૭

૪૩૦

૮૮૧. યેન જ્યોતીષ્યાયવે મનવે ચ વિવેદિથ ।

મન્દાનો અસ્ય બર્હિષો વિ રાજસિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યેન ચ-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! અને તું જે હર્ષપ્રદ સ્વરૂપથી મનવે-આયવે-મનનશીલ મનુષ્યને માટે જ્યોતીષિ વિવેદિથ-જ્ઞાન જ્યોતિઓને જણાવે છે મન્દાન:-સ્તુત કરવામાં આવતાં અસ્ય બર્હિષ:-વિરાજસિ-એ ઉપાસકનાં હૃદયાકાશમાં વિરાજમાન થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્મા તું જે તારા હર્ષપ્રદ સ્વરૂપથી મનનશીલ મનુષ્યને જ્ઞાન જ્યોતિઓ જણાવે છે, જે હર્ષપ્રદ સ્વરૂપનાં કારણે સ્તુતિપાત્ર બનેલ એ મનનશીલ ઉપાસકનાં હૃદયાવકાશમાં સ્થાન પામે છે, તે હર્ષપ્રદ સ્વરૂપ પ્રશંસનીય છે. (૨)

૮૮૨. તદદ્યા ચિત્ત ઉક્થિનોઽનુષ્ટુવન્તિ પૂર્વથા ।

વૃષપત્નીરપો જયા દિવેદિવે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અદ્ય ચિત્-આજે પણ પૂર્વથા-પૂર્વની માફક પૂર્વ-સનાતનકાળથી પરંપરાગત તે-ઉક્થિન:-અનુષ્ટુવન્તિ-તારા સ્તોતા નિરંતર સ્તુતિ કરે છે, તેથી તું હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! દિવે દિવે-પ્રતિદિન વૃષપત્ની:-મન છે પતિ-પાલક જેનું અપ:-કામનાઓને-પર જય-વિજય પ્રાપ્ત કરાવ. (૩)

ભાવાર્થ : હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! પૂર્વકાળની સમાન પરંપરાગત આજે પણ તારા સ્તુતિકર્તા ઉપાસકો તારી નિરંતર પ્રતિદિન સ્તુતિ કરતાં આવ્યા છે, તું ઉપાસકોનાં મનમાં રહેનારી કામનાઓને જીત-તેને અસત્ થી સત્ તરફ લઈ જા. (૩)

સૂક્ત-૩

૮૮૩. શ્રુધી હવં તિરશ્ચ્યા ઇન્દ્ર યસ્ત્વા સપર્યતિ ।

સુવીર્યસ્ય ગોમતો રાયસ્પૂર્ધિ મહાં અસિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૪૬

૮૮૪. યસ્ત ઇન્દ્ર નવીયસીં ગિરં મન્દ્રામજીજનત્ ।

ચિકિત્વિન્મનસં ધિયં પ્રત્નામૃતસ્ય પિપ્પુષીમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તે-તારા માટે ય:-જે ઉપાસક નવીયસીં મન્દ્રાં ગિરમ્-અજીજનત્-અપૂર્વ પવિત્ર નમ્ર આનંદદાયક સ્તુતિ વાણીને પ્રસ્તુત કરે છે ચિકિત્વિન્મનસમ્-જ્ઞાન પ્રેરક મનથી યુક્ત પ્રત્નામ્-શાશ્વત-નિર્મળ ત્રણસ્ય પિપ્પુષીમ્-સત્યથી પૂર્ણ-સત્ય પ્રસારિકા ધિયમ્-બુદ્ધિને એના

માટે તું **અજીજન:-**ઉત્પન્ન કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્માને માટે જે ઉપાસક અપૂર્વ, પવિત્ર, ઉર્ધ્ધારી-આનંદદાયક સ્તુતિ રજૂ કરે છે, તે ઉપાસકને માટે પરમાત્મા જ્ઞાનપ્રેરક મનથી યુક્ત શાશ્વત, સત્યપૂર્ણ બુદ્ધિ પ્રદાન કરે છે. (૨)

८८५. तमु^{१ २} ष्वाम^{३ २३} यं^३ गिर^{१ २ ३} इन्द्रमुक्थ्यानि^{१ २} वावृधुः^{३ २} ।

पुरुषसुक्तास्य पौंस्या सिषासन्तो वनामहे ॥ ३ ॥

પદાર્થ : તમ્-ઉ સ્તવામ્-અમે ઉપાસકો એ ઈષ્ટદેવની સ્તુતિ કરીએ છીએ યમ્-ઇન્દ્રં ગિરઃ-ઝલ્કથ્યાનિ વાવૃધુઃ-જે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને સ્તુતિ પરક વાણીઓ વક્તવ્ય પ્રશસ્ત મંત્રવચન વધી-વધીને કથન કરે છે. અસ્ય-એના પુરુષિ પૌંસ્યા-અનેક પૌરુષકર્મો-સૃષ્ટિ રચના, ધારણ, જીવોનાં કર્મફળ પ્રદાન, મુમુક્ષુઓને મોક્ષપ્રદાન ઉપકાર કાર્યોને સિષ્ઠાસન્તઃ-ધારણ પાલન કરતાં ભજન બનામહે-કરીએ. (૩)

ભાવાર્થ : અમે ઉપાસકો તે ઇષ્ટદેવ ઐશ્વર્યવાન્ પરમાત્માની સ્તુતિ કરીએ છીએ જેને સ્તુતિવાણીઓ અને પ્રશસ્ત વેદ વચન વધી-વધીને કથન કરે છે. એના અનેક પૌરુષકર્મો-સૃષ્ટિ રચના, ધારણ જીવોના કર્મફળ પ્રદાન, મુમુક્ષુઓને મોક્ષ પ્રદાન ઉપકાર કાર્યોને ધારણ પાલન કરતાં ભજન કરીએ. (૩)

॥ इति चतुर्थोऽध्यायः, द्वितीयप्रपाठकश्च समाप्तः ॥

વિજ્ઞપ્તિ : પાંચમા અધ્યાયથી પ્રમાણભાગ ભાષ્યકારે ટિપ્પણીમાં આપેલ છે. આ અનુવાદમાં તે સંસ્કૃત પ્રમાણભાગ પ્રથમથી લીધેલા નથી જેથી તે ટિપ્પણીનો સમાવેશ કરેલ નથી.

બીજું પાંચમા અધ્યાયથી ભાવાર્થનો સમાવેશ ભાષ્યકાર દ્વારા પદાર્થમાં જ કરવામાં આવેલ હોવાથી ફરી પુનરુક્ત ન કરતાં ભાવાર્થ જુદો આપેલ નથી.

★ ★ ★

૪૩૨

અથ પન્નમોઽધ્યાયઃ

તૃતીય પ્રપાઠકસ્ય પ્રથમોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૮૮૬. પ્ર ત આશ્વિનીઃ પવમાન ધેનવો દિવ્યા અસૃગ્રન્ પયસા ધરીમણિ ।

પ્રાન્તરિક્ષાત્ સ્થાવિરીસ્તે અસૃક્ષત યે ત્વા મૃજન્ત્યૃષિષાણ વેધસઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઋષિષાણ પવમાન-હે ઋષિઓનાં સમ્યક્ ભજનયોગ્ય આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! તે-તારી આશ્વિનીઃ-શ્રોત્રો-કાનોથી સંબંધિત અને વ્યાપન ધર્મવાળી દિવ્યાઃ-અમાનુષી-દિવ્ય વિષયક ધેનવઃ-સ્તુતિવાણીઓ ધરીમણિ-ધરા-ધરતી પર પયસા પ્રાસૃગ્રન્-પોતાના આનંદરસની પ્રાપ્તિને માટે તે છોડી-રચી-પ્રચારિત કરી છે. અન્તરિક્ષાત્-હૃદયાવકાશમાં સ્થાવિરીઃ-સ્થિર થનારી તે-તારી તે વાણીઓને પ્રાસૃક્ષત-પ્રકૃષ્ટરૂપમાં બેસાડી લઈએ છીએ યે વેધસઃ-ત્વા મૃજન્તિ-જે આદિ સૃષ્ટિના મેધાવી વિધાતા ઋષિઓ તને પ્રાપ્ત થાય છે-સાક્ષાત્ કરે છે. (૧)

૮૮૭. ઉભયતઃ પવમાનસ્ય રશ્મયો ધ્રુવસ્ય સતઃ પરિ યન્તિ કેતવઃ ।

યદી પવિત્રે અધિ મૃજ્યતે હરિઃ સત્તા નિ યોનૌ કલશેષુ સીદતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ધ્રુવસ્ય સતઃ પવમાનસ્ય-એકરસ રહેલ આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માના રશ્મયઃ કેતવઃ-વ્યાપનશીલ પ્રજ્ઞાન-ગુણ ઉભયન્તઃ-પરિયન્તિ-સ્થાવર અને જંગમ સંસાર પરિપ્રાપ્ત થઈ રહ્યા છે યદિ 'યત્-ઇ'-જ્યારે પણ હરિઃ પવિત્રે-અધિ મૃજ્યતે-દુઃખાપહરણકર્તા સુખાહરણકર્તા પરમાત્મા પ્રાપ્તિસ્થાન પવિત્ર ઉપાસકની અંદર પ્રાપ્ત કરી શકાય છે-સાક્ષાત્ કરી શકાય છે. સત્તા યોનૌ કલશેષુ નિ-સીદતિ-બેસવાનું તે મિલન સ્થાન હૃદયમાં અને તેના સમસ્ત કલાસ્થાનો મન ઇન્દ્રિયોમાં વસી જાય છે-તેના હૃદયમાં ધ્યાન, મનમાં મનન, કાનોમાં શ્રવણ અને વાણીમાં સ્તવન વગેરે થતાં રહે છે. (૨)

૮૮૮. વિશ્વા ધામાનિ વિશ્વચક્ષઃ ઋશ્વસઃ પ્રભોષ્ટે સતઃ પરિ યન્તિ કેતવઃ ।

વ્યાનશી પવસે સોમ ધર્મણા પતિર્વિશ્વસ્ય ભુવનસ્ય રાજસિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વિશ્વચક્ષઃ-સર્વદ્રષ્ટા છે. તે પ્રભોઃ સતઃ-તું પ્રભુ સત્ય સ્વરૂપના ઋશ્વસઃ કેતવઃ-બહુજ-અસંખ્ય પ્રજ્ઞાપક ગુણ વિશ્વા ધામાનિ પરિયન્તિ-સમસ્ત લોક લોકાન્તરો પર પરિપ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે. વ્યાનશી પવસે-વિશેષ વ્યાપનાર સર્વત્ર પ્રાપ્ત છે. ધર્મણા-સ્વરૂપથી વિશ્વસ્ય

૪૩૩

ભુવનસ્ય પતિ:-રાજસિ-સમસ્ત સંસારના સ્વામી રૂપમાં રાજમાન-પ્રકાશમાન થઈ રહેલ છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૮૮૯. પવમાનો અજીજનદિવશ્ચિત્રં ન તન્યતુમ્ । જ્યોતિર્વૈશ્વાનરં બૃહત્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૪

૮૯૦. પવમાન રસસ્તવ મદો રાજન્નદુચ્છુનઃ । વિ વારમવ્યર્ષતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પવમાન રાજન-હે ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પ્રકાશમાન પરમાત્મન્ ! તવ અદુચ્છુનઃ-મદઃ-
રસઃ-તારો વિઘ્નનાશક, પાપરહિત, હર્ષકરરસ અર્થાત્ રસવાન હર્ષ-આનંદ અવ્યં વારં વિ-અર્ષતિ-પાર્થિવ
શરીર આવરકને લાંધીને-ટપીને અન્તરાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે, સાંસારિક રસ વિઘ્નથી, ક્ષયથી અને પાપથી
રહિત હોતો નથી. પરમાત્મન્ તારો રસ વિઘ્ન-બાધાથી, ક્ષયથી, પ્રાપ્તથી રહિત અને આનંદપ્રદ છે,
તેને તું ઉપાસકને પ્રદાન કર-કરે છે. (૨)

૮૯૧. પવમાનસ્ય તે રસો દક્ષો વિ રાજતિ દ્યુમાન્ । જ્યોતિર્વિશ્વં સ્વદૃશો ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પવમાનસ્ય તે-તું ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માનો રસઃ-દક્ષઃ-દ્યુમાન્-રસ પ્રબળ-
મહાન અને દીપ્તિમાન-જ્યોતિવાળો વિરાજતિ-ઉપાસકની અંદર વિશેષ પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. જ્યોતિઃ-
વિશ્વં સ્વઃ-દૃશો-જે જ્યોતિ સમસ્ત સુખોમાં સર્વોપરિ સુખની દર્શક છે.

સૂક્ત-૩

૮૯૨. પ્ર યદ્ગાવો ન ભૂળયસ્ત્વેષા અયાસો અક્રમુઃ ।

ઘનન્તઃ કૃષ્ણામપ ત્વચમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૧

૮૯૩. સુવિતસ્ય વનામહેઽતિ સેતું દુરાય્યમ્ । સાહ્યામ દસ્યુમવ્રતમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સુવિતસ્ય 'સુ-ઇત'-સમ્યક્ સુલભ પ્રાપ્ત શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માનાં દુરાય્યમ્-અતિસેતું
વનામહે-મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય, બંધન રહિત કરનાર આનંદરૂપનું સેવન કરીએ, તેથી અવ્રતં દસ્યું
સાહ્યામ-વ્રતહીન કરનારા-શિવ સંકલ્પ તોડનારા, આત્મબળને ક્ષીણ કરનારા અજ્ઞાન, વાસના, પાપનો
તિરસ્કાર કરે-દૂર કરે. શિવ સંકલ્પને તોડનારા, આત્મબળને ક્ષીણ કરનારા અને અજ્ઞાન, વાસના તથા
પાપને દૂર કરવાથી પરમાત્માનું આનંદમય સ્વરૂપ, બંધન રહિત કરનાર પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૪૩૪

૮૧૪. શૃણ્વે વૃષ્ટેરિવ સ્વનઃ પવમાનસ્ય શુષ્મિણઃ । ચરન્તિ વિદ્યુતો દિવિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : શુષ્મિણઃ પવમાનસ્ય-બળવાન, ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માના સ્વનઃ-અમૃત વચનો વૃષ્ટેઃ-ઙ્ગ શ્રુણ્વે-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થઈ રહેલ વર્ષાની સમાન સાંભળું છું દિવિ વિદ્યુતઃ-ચરન્તિ-તથા જેમ આકાશમાં વીજળી થતી હોય છે-ચમકતી હોય છે, તેમ પરમાત્માની આનંદ ધારાઓ થતી હોય છે-ચમકતી હોય છે. [અર્થાત્ જેમ આકાશમાં વીજળીના ચમકારા તથા મેઘ ગર્જના થતી હોય તેમ બળવાન પરમાત્માનાં અમૃતવચનો ઉપાસકનાં હૃદયમાં સંભળાય છે-અનુવાદક.]

૮૧૫. આ પવસ્વ મહીમિષં ગોમદિન્દો હિરણ્યવત્ । અશ્વવત્ સોમ વીરવત્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો સોમ-હે આનંદપૂર્ણ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મહીમ્-ઇષમ્-મારી મહાન એષણા-ઈચ્છાને જે પુત્રેષણા નહિ, લોકેષણા નહિ અને વિત્તેષણા પણ નહિ, પરંતુ તારા સ્વરૂપ પ્રાપ્તિની ઈચ્છા છે; તેને આપવસ્વ-સમગ્રરૂપથી પૂરી કર-સારી રીતે પૂરી કર. મોમત્-એ જ-પૂરી થતાં ઉપાસકની દ્રષ્ટિમાં ગાયોવાળી, અશ્વવત્-ઘોડાઓ વાળી વીરવત્-પુત્રોવાળી હિરણ્યવત્-સુવર્ણ-સંપત્તિવાળી જે સાંસારિક સમસ્ત એષણાઓ છે તે પૂરી થઈ જાય છે. (૪)

૮૧૬. પવસ્વ વિશ્વચર્ષણ આ મહી રોદસી પૃથ્વિ । ઉષાઃ સૂર્યો ન રશ્મિભિઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : વિશ્વચર્ષણે-વિશ્વદ્રષ્ટા પરમાત્મન્ ! તું પવસ્વ-મારામાં-ઉપાસકમાં આવ-પ્રાપ્ત થા. મહી રોદસી આપૃણ-મારા મહત્વપૂર્ણ બન્ને કિનારાઓ-આલોક જીવન અને પરલોક જીવન અર્થાત્ ભોગ પાર્શ્વ અને અપવર્ગ પાર્શ્વને તારી આનંદરસ ધારાઓથી આપૃણ-ભરપૂર કરી દે-ભરી દે. ઉષાઃ સૂર્યઃ-ન રશ્મિભિઃ-જેમ સૂર્ય પ્રકાશધારાઓથી ઉષાવેળાઓને ભરી દે છે, તેમ. (૫)

૮૧૭. પરિ નઃ શર્મયન્ત્યા ધારયા સોમ વિશ્વતઃ । સરા રસેવ વિષ્ટપમ્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું નઃ-અમારી તરફ શર્મયન્ત્યા ધારયા-સુખકારી ધારાઓ દ્વારા વિશ્વતઃ-સર્વ રીતે પરિ સરા-પરિ પ્રાપ્ત થા-વહેણ રૂપમાં પ્રાપ્ત થા રસા ઙ્ગ વિષ્ટપમ્-જેમ નદી નીચાણવાળી જમીન પરથી વહેતી પોતાના પ્રવેશ સ્થાન સમુદ્રની તરફ ચાલી જાય છે, તેમ. (૬)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૮૧૮. આશુરર્ષ બૃહન્મતે પરિ પ્રિયેણ ધામ્ના । યત્રા દેવા ઇતિ બ્રુવન્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : બૃહન્મતે-હે મહાન માન્યતાવાળા-સર્વાધિક માનવા યોગ્ય શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું

૪૩૫

આશુ:-વ્યાપનશીલ થઈને પ્રિયેણ ધામ્ના-તારું પ્રિય ધામ છે એ માટે પરિ-અર્ષ-પરિ પ્રાપ્ત થા. **યત્ર**
દેવા:-જ્યાં દેવ-દિવ્ય ધર્મવાળા છે, તે સ્થાન હૃદય છે, હૃદયમાં પાંચેય જ્ઞાનેન્દ્રિયોની વિષયગતિ મન,
બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારની સ્થિતિ, સત્ત્વ, રજ, તમોગુણ અને આત્મા પણ રહેલ છે તથા તારી પ્રાપ્તિ
પણ ત્યાં જ થયા કરે છે. **ઇતિ બ્રુવન્**-એમ બ્રહ્મવેત્તાઓ પરંપરાથી કહેતા આવ્યા છે-માને છે. (૧)

૮૯૯. પરિષ્કૃણવન્નનિષ્કૃતં જનાય યાતયન્નિષઃ । વૃષ્ટિં દિવઃ પરિ સ્વઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અનિષ્કૃતં પરિષ્કૃણવન્-સંસ્કૃત હૃદયને તારા આગમનથી સુશોભિત કરીને તું પરમાત્મન્ !
જનાય-ઇષઃ-યાતયન્-ઉપાસક જનને માટે તારા દર્શન, જ્ઞાન, આનંદરૂપ ઈચ્છાઓને પ્રાપ્ત કરાવવા માટે
દિવઃ-વૃષ્ટિ પરિસ્વઃ-તારા અમૃતધામથી રસ-અમૃતરસને સર્વત્રથી સ્રવિત કર-ધારારૂપમાં ટપકાવી દે. (૨)

૯૦૦. અયં સ યો દિવસ્પરિ રઘુયામા પવિત્ર આ । સિન્ધોર્મા વ્યક્ષરત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અયં સઃ-યઃ-એ તે જે પરમાત્મા રઘુયામા-મધુર ગતિવાળા દિવઃ પરિ-અમૃતધામ-મોક્ષધામનો
અધ્યક્ષ છે. **પવિત્રે-આ-પવિત્ર** આત્મા ઉપાસકની અંદર આરક્ષિત થાય છે-આવી જાય છે. **સિન્ધોઃ-**
ર્મા-સ્પંદમાન મહાન જળાશયના તરંગ જેમ વિવિધ રૂપથી ક્ષરિત થઈ જાય છે. (૩)

૯૦૧. સુત એતિ પવિત્ર આ ત્વિષિં દધાન ઓજસા । વિચક્ષાણો વિરોચયન્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : સુતઃ-અભ્યાસ દ્વારા નિષ્પાદિત ત્વિષિં દધાનઃ-જ્યોતિને પ્રાપ્ત કરાવવા માટે વિચક્ષાણઃ-
વિશેષ જ્ઞાનદાતા વિરોચયન્-ચમકતા-પ્રકાશમાન થઈને પવિત્રે-હૃદયમાં ઓજસા-આ-એતિ-શીઘ્રતાથી
પ્રાપ્ત થાય છે-સાક્ષાત્ થાય છે. (૪)

૯૦૨. આવિવાસન્ પરાવતો અથો અર્વાવતઃ સુતઃ । ઇન્દ્રાય સિચ્યતે મધુ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : સુતઃ-સાક્ષાત્ કરેલા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઇન્દ્રાય-ઉપાસક આત્માને માટે પરાવતઃ-
અથ-ઉ-અર્વાવતઃ-સંપ્રજ્ઞાત સમાધિજન્ય દિવ્ય અતીન્દ્રિય વિષયોને તથા ઇન્દ્રિયજન્ય વિષયોને આવિવાસન્-
સમગ્ર રૂપમાં સ્વરૂપ દ્વાર વિવાસિત કરતાં તેના મધુ સિચ્યતે-સાર-શ્રેષ્ઠ આનંદનું સિંચન કરે છે વર્ષા
કરે છે. તેના સાચા સુખનું કારણ પરમાત્મા જ છે. (૫)

૯૦૩. સમીચીનાં અનૂષત હરિં હિન્વન્ત્યદ્રિભિઃ । ઇન્દુમિન્દ્રાય પીતયે ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : સમીચીનાઃ-હરિમ્-ઇન્દુમ્-અનૂષત-હે સમ્યક્ ગુણ-આચાર સંપન્ન ઉપાસકજનો ! તમે
દુઃખનાશક, સુખદાતા અને આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્માની સ્તુતિ કરો. **ઇન્દ્રાય પીતયે**-પોતાના અન્તરાત્માનાં
પાન-આધાનને માટે અદ્રિભિઃ-હિન્વન્તિ-જેને શ્લોકકર્તા-સ્તુતિકર્તા, મંત્રપાઠક ઋષિઓ દ્વારા પ્રાપ્ત કરે
છે-શ્રવણ કરે છે. (૬)

૪૩૬

સૂક્ત-૨

૧૦૪. હિન્વન્તિ સૂરમુસ્રયઃ સ્વસારો જામયસ્પતિમ્ । મહામિન્દુ મહીયુવઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઉસ્રયઃ-પરમાત્મામાં વસવાવાળી-તેના સુધી પહોંચનારી, સ્વસારઃ-સ્વસરણશીલ-સ્વાધારગતિ-શીલ, જામયઃ-પરસ્પર વધી-વધીને પ્રવૃત્ત થનારી, મહીયુવઃ-વાણીની સાથે ગમન કરનારી સ્તુતિઓ મહાં સૂરં પતિમ્-ઇન્દુમ્-મહાન, પ્રેરક, પાલક, આનંદપૂર્ણ પરમાત્માને હિન્વન્તિ-પ્રસન્ન કરે છે. ઉપાસકની સ્તુતિઓ જ પરમાત્મા સુધી જઈને પ્રસન્ન કરે છે. (૧)

૧૦૫. પવમાન રુચારુચા દેવ દેવેભ્યઃ સુતઃ । વિશ્વા વસૂન્યા વિશ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પવમાન દેવ-હે ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મદેવ ! તું દેવેભ્યઃ-દેવો-મુમુક્ષુજનોની અંદર સુતઃ-સાક્ષાત્ થઈને સ્વા સ્વા-પોતાની પ્રત્યેક દીપ્તધારા અથવા પ્રત્યેક રુચિર ધારાથી અથવા અમૃતધારાથી વિશ્વા વસૂનિ-આવિશ-મુક્ત ઉપાસકનાં સમસ્ત વાસસ્થાનોના હૃદય, મન, ઇન્દ્રિયોને આવિષ્ટ થઈ જા-એમાં તારું આધાન, ધ્યાન, ચર્યા, ભાન થાય. (૨)

૧૦૬. આ પવમાન સુષ્ટુતિં વૃષ્ટિં દેવેભ્યો દુવઃ । ઇષે પવસ્વ સંયતમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પવમાન-હે ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! તું દેવેભ્યઃ-મુમુક્ષુ ઉપાસકોને માટે સુષ્ટુતિં વૃષ્ટિમ્-આદુવઃ-ઉત્તમ સ્તુતિવાળી જેના માટે શ્રદ્ધા પવિત્રભાવથી સ્તુતિ કરી, તે સુખવૃષ્ટિને આરાધિત કર, સિદ્ધ કર. ઇષે સંયતં પવસ્વ-તારા દર્શન સમાગમની ઈચ્છાને માટે સ્વયંને સમ્યક્ નિયત-સ્થિર કર. (૩)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૧૦૭. જનસ્ય ગોપા અજનિષ્ટ જાગૃવિરગ્નિઃ સુદક્ષઃ સુવિતાય નવ્યસે ।

ઘૃતપ્રતીકો બૃહતા દિવિસ્પૃશા દ્યુમદ્વિ ભાતિ ભરતેભ્યઃ શુચિઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ભરતેભ્યઃ-નવ્યસે સુવિતાય-પરમાત્માને અન્તરાત્મામાં ધારણ કરનારાઓને માટે અત્યંત નવીન અપૂર્વ કલ્યાણ માટે જનસ્ય ગોપાઃ-જાયમાન =ઉત્પન્ન સ્થાવર જંગમ સંસારના ગોપયિતા-રક્ષક ધારક જાગૃવિઃ-જાગરુક સદા સાવધાન સુદક્ષઃ-પ્રશંસનીય બળવાળા-યથાવત્ બળ પ્રયોક્તા સંસાર સંચાલન, દુષ્ટ તાડન કરવા યોગ્ય બળ રાખનાર ઘૃત પ્રતીકઃ-જેની તેજથી પ્રીતિ છે એવા તેજઃ સ્વરૂપ શુચિઃ-અત્યંત નિર્મળ અગ્નિઃ-ઉપાસકના અગ્રણી પરમાત્મા અજનિષ્ટ-પ્રકટ થાય છે, જે દિવિસ્પૃશા મહતા દ્યુમત્-વિભાતિ-મોક્ષ-અમૃતધામને સ્પર્શ કરનાર મહાન દીપ્તિમાન ધર્મથી વિશેષ પ્રકાશમાન થઈ રહેલ

છે. (૧)

૧૦૮. ત્વામગ્ને અઙ્ગિરસો ગુહા હિતમન્વવિન્દજ્ઞિશ્રિયાણં વનેવને ।
સ જાયસે મથ્યમાનઃ સહો મહત્ત્વામાહુઃ સહસસ્પુત્રમઙ્ગિરઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-અગ્રણી પરમાત્મન્ ! ત્વામ્-તને અઙ્ગિરસઃ-તારા સંબંધમાં ભણવા ભણાવવાવાળા તારો અધ્યાત્મયજ્ઞ કરાવનારા વિદ્વાન ઋષિજનો ગુહાહિતમ્-અન્વવિન્દન્-હૃદયમાં અનુભવ કરી લે છે. વને વને શિશ્રિયાણમ્-સંભજન-સંભજન-સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનામાં આશ્રયણીય દેવને સઃ-મથ્યમાનઃ-જાયસે-તે તું અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય દ્વારા મન્યન વડે હૃદયમાં પ્રકાશિત થાય છે. સહઃ-મહત્-અઙ્ગિરઃ-હે બળરૂપ મહત્ત્વરૂપ અગ્નિ પરમાત્મન્ ! ત્વાં સહસઃ પુત્રમ્-આહુઃ-તને મહાન યોગબળનો પુત્ર-યોગબળથી પ્રાપ્ત થનાર કહેવામાં આવે છે. (૨)

૧૦૯. યજ્ઞસ્ય કેતું પ્રથમં પુરોહિતમગ્નિં નરસ્ત્રિષધસ્થે સમિન્ધતે ।
ઇન્દ્રેણ દેવૈઃ સરથં સ બર્હિષિ સીદન્ નિ હોતા યજથાય સુક્રતુઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : નરઃ-મુમુક્ષુ ઉપાસકજન ! યજ્ઞસ્ય-કેતુમ્-અધ્યાત્મયજ્ઞના પ્રજ્ઞાપક-સાધનાધાર પ્રથમં પુરોહિતમ્-અગ્નિમ્-પ્રથમ પુરોહિત રૂપ-પ્રથમથી ધારણ કરનાર જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માને ત્રિષધસ્થે સમિન્ધતે-ત્રણ સહયોગ-સમાગમ-સ્થાન-વિષય પ્રસંગ સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનામાં સમ્યક્ પ્રદીપ્ત કરે છે. ઇન્દ્રેણ દેવૈઃ-આત્મા અને ઇન્દ્રિયોની સાથે આત્મા દ્વારા સમર્પણ, મનથી મનન, ઇન્દ્રિયોથી શ્રવણ, સ્તવન આદિ કરીને યજથાય-અધ્યાત્મયજ્ઞ કરવાને માટે સુક્રતુઃ-હોતા સઃ-યથાર્થ યજન ક્રિયા કરનાર ઋત્વિક બનેલ તે પરમાત્મા સરથં બર્હિષિ નિષીદત્-સમાન રમણસ્થાન હૃદયાવકાશમાં બેસી જાય છે. (૨)

સૂક્ત-૨

૧૧૦. અયં વાં મિત્રાવરુણા સુતઃ સોમ ઋતાવૃધા । મમેદિહ શ્રુતં હવમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઋતાવૃધા મિત્રાવરુણા-હે મારી અંદર સાચું સુખ અને અમૃતના વર્ધક, સંસારમાં પ્રેરક અને મોક્ષમાં વરણકર્તા બન્ને ધર્મયુક્ત પરમાત્મન્ ! વામ્-તમારા-તારા માટે અયં સોમઃ સુતઃ-એ ઉપાસનારસ તૈયાર છે. હવ-એ અધ્યાત્મયજ્ઞમાં મમ હવમ્-મારી ભેટ-ઉપાસનારસને ઇત્-શ્રુતમ્-અવશ્ય સાંભળો-સ્વીકાર કરો-કરો છો. (૧)

૧૧૧. રાજાનાવનભિદ્રુહા ધ્રુવે સદસ્યુત્તમે । સહસ્ત્રસ્થૂળ આશાતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અન્નભિદ્રુહા રાજાનો-હે અભિદ્રોહ ન કરનાર પરંતુ સ્નેહ કરનાર સર્વત્ર રાજમાન પરમાત્મન્ ! ઉત્તમે સહસ્ત્રસ્થૂળે ધ્રુવે સદસિ-સર્વોત્તમ અવિનાશી હજારો થાંભલા-ખુલ્લા વિચરણ ગૃહ મોક્ષધામમાં આશાતે-બિરાજો છો, ત્યાં અમને પણ લઈ જાઓ. (૨)

૪૩૮

૧૧૨. તા સમ્રાજા ઘૃતાસુતી આદિત્યા દાનુનસ્પતી । સચેતે અનવહરમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : તા-તેઓ સમ્રાજા-સમ્રાટ-વિશ્વ સમ્રાટ ઘૃતાસુતી-તેજને ફેલાવનાર અદિતિ-અખંડ સુખસંપત્તિ મુક્તિના સ્વામી દાનુન:-પતી-દાનપતિ-ભોગ પ્રદાન અને અપવર્ગ-મોક્ષપ્રદાનના પ્રતિ સદા ભોગ અને અપવર્ગ પ્રદાન કરનાર અનવહરં સચેતે-અકુટિલ-પવિત્ર અન્તઃસ્થળવાળાને અપનાવે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૧૩. ઇન્દ્રો દધીચો અસ્થભિર્વૃત્રાણ્યપ્રતિષ્કુતઃ ।

જઘાન નવતીર્નવ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૭૮

૧૧૪. ઇચ્છન્નશ્વસ્ય યચ્છિરઃ પર્વતેષ્વપશ્રિતમ્ । તદ્વિદચ્છર્યણાવતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અશ્વસ્ય-ગતિશીલ સંસાર અથવા જગતના યત્-શિરઃ-જે શિર-ઊર્ધ્વસ્થાન-આધાર-ઇન્દ્ર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને ઇચ્છન્-ઉપાસક ઇચ્છા કરીને પર્વતેષુ અપશ્રિતમ્-પર્વવાળા યોગના અંગોમાં યોગ-ભૂમિઓમાં પહોંચીને તત્-તેને શર્યણાવતિ-વિદિત્-ઉપાસકે શર્યણાવત્ = ધનુષ્ય પર પ્રાપ્ત કરેલ છે-કરે છે. તે ધનુષ્ય પ્રણવ-ઓ૩મ્ છે. ઓ૩મ્-ધનુષ્ય પર પોતાનો આત્મા શર = બાણને ચડાવી દે છે. બ્રહ્મને પ્રણવ-ઓમ્ નો વાચ્ય છે, તેને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

૧૧૫. અત્રાહ ગોરમન્વતં નામ ત્વષ્ટુરપીચ્યમ્ । ઇત્યા ચન્દ્રમસો ગૃહે ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૪૭

સૂક્ત-૪

૧૧૬. ઇયં વામસ્ય મન્મન ઇન્દ્રાગ્ની પૂર્વ્યસ્તુતિઃ । અભ્રાદ્ વૃષ્ટિરિવાજનિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાગ્ની-હે ઐશ્વર્યવાન તથા જ્ઞાન-પ્રકાશવાન પરમાત્મન્ ! ત્વામ્-તમે બન્ને ધર્મવાળા પરમાત્માને માટે અસ્ય મન્મનઃ-એ મનનશીલ ઉપાસકની ઇયં પૂર્વ્ય સ્તુતિઃ-એ શ્રેષ્ઠ સ્તુતિ અભ્રાત્-વૃષ્ટિઃ-ઇવ-અજનિ-મેઘ-વાદળાંઓથી વર્ષાની સમાન નિરંતર વરસી રહી છે, તેનો સ્વીકાર કર. (૧)

૧૧૭. શૃણુતં જરિતુર્હવમિન્દ્રાગ્ની વનતં ગિરઃ । ઈશાના પિપ્યતં ધિયઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાગ્ની-હે ઐશ્વર્યવાન તથા જ્ઞાન-પ્રકાશવાન પરમાત્મન્ ! જરિતુઃ-હવં શ્રુણુતમ્-સ્તુતિકર્તાને, આમંત્રણને, અભિપ્રાયને સાંભળો. ગિરઃ-વનતમ્-સ્તુતિ વાણીઓનો સ્વીકાર કરો. ઈશાન-હે જગતના સ્વામી ! ધિયઃ પિપ્યતમ્-કર્મોની-અધ્યાત્મ કર્મોની વૃદ્ધિ કરો. (૨)

૪૩૯

૧૧૮. માં પાપત્વાય નો નરેન્દ્રાગ્ની માભિશસ્તયે । માં નો રીરધતં નિદે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્રાગ્ની** નરા-હે ઐશ્વર્યવાન જ્ઞાનપ્રકાશવાન પરમાત્મન્ ! મારા જીવનનેતા ! **ન:**-અમને **પાપત્વાય મા રીરધતમ્**-માનસ પાપને માટે પાપવશ ન કર, **આભિશસ્તયે મા**-હિંસા કરવાને માટે શારીરિક પાપને વશ ન કર, **ન:**-મા **નિદે**-અમને નિંદાને માટે વાણી વિષયક પાપ વશ ન થવા દે-ન કર. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૧૧૯. પવસ્વ દક્ષસાધનો દેવેભ્યઃ પીતયે હરે । મરુદ્ભ્યો વાયવે મદઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૭૪

૧૨૦. સં દેવૈઃ શોભતે વૃષા કવિર્યોનાવધિ પ્રિયઃ । પવમાનો અદાભ્યઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **વૃષા**-સુખવર્ષક, **કવિ:**-કાન્તદર્શી, **પ્રિય:**-સ્નેહી, **પવમાન:**-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર તથા **અદાભ્ય:**-ન દબાનાર, ન હિંસિત થનાર-નિત્ય પરમાત્મા **દેવૈ:**-યોનૌ અધિ સંશોભતે-મુમુક્ષુ ઉપાસકો દ્વારા સ્તુતિથી તેઓના **યોનૌ અધિ**-હૃદયમાં પ્રકાશિત થાય છે-દીપ્ત થાય છે. (૨)

૧૨૧. પવમાન ધિયા હિતોઽધિ યોનિં કનિક્રદત્ । ધર્મણા વાયુમારુહઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **પવમાન**-હે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! **ધિયા હિત:**-ધારણા, ધ્યાન દ્વારા ધારેલ, ધ્યાન કરેલ **યોનિં કનિક્રદત્**-મળનાર-મળવા-સમાગમને પાત્ર ઉપાસકને કલ્યાણ પ્રવચન કરતાં **ધર્મણા વાયુમ્-આરુહ:**-મોક્ષધર્મને માટે આયુને ઉપર આરોપિત કર. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૨૨. તવાહં સોમ રારણ સખ્ય ઇન્દો દિવેદિવે ।

પુરુણિ બભ્રો નિ ચરન્તિ મામવ પરિધીરતિ તાં ઇહિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૧૬

૧૨૩. તવાહં નક્ત મુત સોમ તે દિવા દુહાનો બભ્ર ઋધનિ ।

ઘૃણા તપન્તમતિ સૂર્ય પરઃ શકુનાઇવ પપ્તિમ ॥ ૨ ॥

૪૪૦

પદાર્થ : **બખ્રો સોમ**-હે ભરણ-પોષણ કરનાર શાન્ત પરમાત્મન્ ! **તવ-ઝધનિ**-તારા ઊધસ =આનંદ રસાધાન સ્વરૂપને **નક્તમ્-ઉત દિવા-અહં દુહાન**:-રાતે, સાંજે અને દિવસે-પ્રાતઃ હું દોહન કરીને **ઘૃણા તપન્તં સૂર્યમ્-અતિ**-દીપ્તિ-પ્રકાશથી તપતા ચમકતા સૂર્યનો અતિક્રમ કરીને-જ્યારે તપીને સૂર્ય આથમવાને નજીક આવે, ત્યારે **પરઃ શકુનાઃ-ઇવ પત્તિમ્**-દૂર સ્થાનથી પક્ષી જેમ માળાની તરફ ગમન કરે છે, એમ અમે ઉપાસકો તારા આશ્રયને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. (૨)

સૂક્ત-૩

૧૨૪. પુનાનો^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨૩} અક્રમીદભિ^{૩ ૨ ૩} વિશ્વા મૃધો^{૩ ૧ ૨} વિચર્ષણિઃ।

શુમ્ભન્તિ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} વિપ્રં^{૩ ૧ ૨} ધીતિભિઃ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૮

૧૨૫. આ^{૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} યોનિમરુણો^{૩ ૧ ૨} રુહદ્રમદિન્દ્રો^{૩ ૧ ૨} વૃષા સુતમ્^{૩ ૧ ૨} ધ્રુવે^{૩ ૧ ૨} સદસિ સીદતુ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **અરુણઃ**-આરોચન =સમગ્ર પ્રકાશમાન સોમ =શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **યોનિમ્-આસ્તુ**-મળવાવાળા-મળવાને ઇચ્છુક ઉપાસકમાં આવીને બેઠો-આવીને બેસે છે, ત્યારે **વૃષા-ઇન્દ્રઃ સુતમ્-આગમત્**-ઇન્દ્રિયોનો પ્રેરક આત્મા સ્વયં સોમની તરફ તેની સાક્ષાત્ થયેલાની તરફ ઝૂકી-નમી જાય છે. પુનઃ ધ્રુવસ્થાન-મોક્ષધામમાં વિરાજમાન થાય છે. (૨)

૧૨૬. નૂ નો^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} રયિં^{૩ ૧ ૨} મહામિન્દો^{૩ ૧ ૨} ઽસ્મભ્યં સોમ વિશ્વતઃ। આ પવસ્વ સહસ્ત્રિણમ્॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દો સોમ**-હે આનંદરસ રસીલા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! **અસ્મભ્યમ્**-અમારે માટે નુ-નિશ્ચય નઃ-અમારા **મહામ્-મહાન સહસ્ત્રિણઃ**-બહુમૂલ્ય રયિમ્-ધનને આપવસ્વ-પ્રાપ્ત કરાવ. (૩)

ખંડ-૫

સૂક્ત-૧

૧૨૭. પિબા^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} સોમમિન્દ્ર મન્દતુ ત્વા યં તે સુષાવ હર્યશ્વાદ્રિઃ।

સોતુર્બાહુભ્યાં^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} સુયતો નાર્વા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૯૮

૧૨૮. યસ્તે મદો^{૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} યુજ્યશ્ચારુરસ્તિ યેન વૃત્રાણિ હર્યશ્વ હંસિ।

૪૪૧

^૧ સ ^{૨૨} ત્વામિન્દ્ર પ્રભૂવસો મમત્તુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હર્યશ્વ પ્રભૂવસો-ઇન્દ્ર-ઋક્ સામ-સ્તુતિ ઉપાસના જેના ઘોડાઓ છે, જે અધ્યાત્મવાહનમાં જોડાનાર જેવા છે; તથા પ્રભૂત ધન-મહાન મોક્ષધનવાળા છે એશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તે-તારા માટે ય:-જે મદ:-યુજ્ય:-ચાસ-અસ્તિ-હર્ષકર સોમ ઉપાસનારસ છે, તારી સાથે યોગના સાધન સુંદર છે. યેન વૃત્તાણિ હંસિ-જેના દ્વારા તું ઉપાસકના પાપ-અનુદાર ભાવને નષ્ટ કરે છે. સ:-ત્વામ્-તે તને મમત્તુ-ઉપાસક પર પ્રસન્ન કરે. (૨)

^૨ ૧૨૧. ^૩ બોધા ^૧ સુ ^૨ મૈ ^૩ મઘવન્ ^૨ વાચમેમાં ^૩ યાં ^૨ તૈ ^૩ વસિષ્ઠૌ ^૧ અર્ચતિ ^૨ પ્રશસ્તિમ્ ।
^૩ ઇમા ^૧ બ્રહ્મા ^{૨૨} સધમાદે ^૩ જુષસ્વ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : મઘવન્-હે ધનવાન ઇન્દ્ર-એશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! યે ઇમાં વાચમ્-આસુબોધ-મારી એ વાણીને સમગ્રરૂપથી સારી રીતે સમજ-સમજે છે-જાણે છે. સર્વત્ર અન્ત:સાક્ષી હોવાથી. યાં પ્રશસ્તિ વસિષ્ઠ:-અર્ચતિ-જે પ્રશંસારૂપ સ્તુતિવાણીને હું જે તારી ઉપાસક બાહું છું તથા ઇમા બ્રહ્મા સધમાદે જુષસ્વ-એ પ્રવચનોને-ઓમ્ ના જપોને હર્ષપ્રદ સ્થાનમાં-મારા હૃદયમાં સેવન કર. (૩)

સૂક્ત-૨

^૨ ૧૩૦. ^૩ વિશ્વાઃ ^૧ પૃતના ^૩ અભિભૂતરં ^૨ નરઃ ^૩ સજૂસ્તતક્ષુરિન્દ્રં ^૧ જજનુશ્ચ ^૨ રાજસૈ ।
^૨ ક્રત્વે ^૩ વરે ^૧ સ્થેમન્યામુરીમુતોગ્રમોજિષ્ઠં ^૨ તરસં ^૩ તરસ્વિનમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૭૦

^૩ ૧૩૧. ^૧ નૈમિં ^૨ નમન્તિ ^૩ ચક્ષસા ^૨ મૈષં ^૩ વિપ્રા ^{૨૨} અભિસ્વરે ।

^૩ સુદીતયો ^૨ વો ^૩ અદ્રુહોઽપિ ^૨ કર્ણે ^૩ તરસ્વિનઃ ^૨ સમૃક્વભિઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વિપ્રા:-ઋષિજનો ચક્ષસા-દર્શન માટે અભિસ્વરે-ઊંચ સ્વર અને સ્નેહમય સ્વરને માટે નૈમિં મૈષં નમન્તિ-સુખતું સિંચન કરનાર એશ્વર્યવાન પરમાત્માને નમસ્કાર કરે છે-સ્વ આત્મ સમર્પણ કરે છે. વ:-તમે સુદીતય:-તરસ્વિન:-અદ્રુહ:-શોભન ગતિવાળા-સમ્યક્ જ્ઞાની તથા પ્રશસ્ત બળવાન કોઈથી વેર ન કરનારા ઋક્ષવભિ:-સ્તુતિ મંત્રો દ્વારા અપિ કર્ણે સમ્-ચાહે કોઈ કાનમાં પણ સાંભળવામાં આવે, એવી સમ્યક્ સ્તુતિ કરે છે. (૨)

૪૪૨

૧૩૨. સમુ રેભાસો અસ્વરન્નિન્દ્રં સોમસ્ય પીતયે ।

સ્વઃપતિર્યદી વૃધે ધૃતવ્રતો હ્યોજસા સમૂતિભિઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : રેભાસઃ-ઇન્દ્રં સમસ્વરન્-ઉ-સ્તુતિ કરનારા ઉપાસકજનો ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની સમ્યક્ અર્ચના કરે છે. સોમસ્ય પીતયે-તેના ઉપાસનારસનું પાન કરવા-સ્વીકાર કરવાને માટે યત્-ઈ-કે જેથી ધૃતવ્રતઃ-સ્વઃ-પતિઃ-સ્થિર કર્મોવાળા સુખોનો સ્વામી પરમાત્મા ઓજસા-કૃતિભિઃ-હિ સંવૃધે-ઓજથી અનેક રક્ષા ક્રિયાઓ દ્વારા સમ્યક્ વૃદ્ધિને માટે બને છે. (૩)

મૂકત-૩

૧૩૩. યો રાજા ચર્ષણીનાં યાતા રથેભિરધ્રિગુઃ ।

વિશ્વાસાં તરુતા પૃતનાનાં જ્યેષ્ઠં યો વૃત્રહા ગૃણે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૭૩

૧૩૪. ઇન્દ્રં તં શુભ પુરુહન્મન્નવસે યસ્ય દ્વિતા વિધર્ત્તરિ ।

હસ્તેન વજ્રઃ પ્રતિ ધાયિ દર્શતો મહાન્દેવો ન સૂર્યઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પુરુહન્મન્-હે દોષોના અત્યંત નાશક ઉપાસક ! તું તમ્-ઇન્દ્રમ્-અવસે શુભ-તે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને પોતાનાં રક્ષણને માટે બોલ-પ્રાર્થિત કર. યસ્ય વિધર્ત્તરિ દ્વિતા-જે વિશેષધર્તા ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મામાં બે ધર્મ છે, ભોગ અને અપવર્ગ પ્રદાન કરવા અથવા દંડ અને પુરસ્કાર આપવા. હસ્તેન વજ્રઃ-પ્રતિધાયિ-હસ્તથી વજ્ર પ્રતિધાન કરવું મહાન્ દર્શતઃ જ્રઃ- દેવઃ-ન સૂર્યઃ-દર્શનીય મહાન દેવ સૂર્યની સમાન છે. સૂર્ય અંધકારનો નાશ કરે છે અને પ્રકાશ ફેલાવે છે, એવો પરમાત્મા ઉપાસકની વાસનાને મટાડે છે અને શાન્તિની વૃદ્ધિ કરે છે. (૨)

ખંડ-૬

મૂકત-૧

૧૩૫. પરિ પ્રિયા દિવઃ કવિર્વયાંસિ નપ્ત્યોર્હિતઃ । સ્વાનૈર્યાતિ કવિક્રતુઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૭૬

૧૩૬. સ સૂનુર્માતરા શુચિર્જાતો જાતે અરોચયત્ । મહાન્મહી ઋતાવૃધા ॥ ૨ ॥

૪૪૩

પદાર્થ : સ:-મહાન્ સૂનુ:-શુચિ:-જાત:-તે મહાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉત્પત્તિકર્તા પ્રકાશમાન પ્રસિદ્ધ થઈને મહી ત્રજ્ઞાવૃદ્ધા માતરા જાતે-અરોચયત્-મહતી સત્ય નિયમના પ્રસારક જગતના માતાપિતાની સમાન ઉત્પન્ન કરીને દ્યુલોક અને પૃથિવીલોકને પ્રકાશમાન કરી રહેલ છે. (૨)

૧૩૭. પ્ર પ્ર ક્ષયાય પન્યસે જનાય જુષ્ટો અદ્રુહઃ । વીત્યર્ષ પનિષ્ટયે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પ્ર પ્ર ક્ષયાય-ઉત્તરોત્તર પ્રકૃષ્ટ નિવાસ મોક્ષધામની પ્રાપ્તિને માટે અદ્રુહઃ પન્યસે જનાય-દ્રોહ ન કરનાર પરંતુ સ્તુતિકર્તા જનને માટે પનિષ્ટયે જુષ્ટઃ-સ્તુતિને માટે સેવિત થઈને-ઉપાસિત થઈને વીતિ-આર્ષ-પ્રાપ્તિને માટે અર્થાત્ અભીષ્ટ પ્રાપ્તિને માટે પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૩૮. ત્વં હ્યાઙ્ઙ દૈવ્ય પવમાન જનિમાનિ દ્યુમત્તમઃ । અમૃતત્વાય ઘોષયન્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૮૩

૧૩૯. યેના નવગવા દધ્યઙ્ઙ-પોણુતે યેન વિપ્રાસ આપિરે ।

દેવાનાં સુમ્ને અમૃતસ્ય ચારુણો યેન શ્રવાંસ્યાશત ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યેન-જે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા દ્વારા નવગવા:-દધ્યઙ્ઙ-અપ-ઋણુતે-નવગતિ અધ્યાત્મ પ્રવૃત્તિ જેની અથવા નવપ્રાપ્ત ગતિ અધ્યાત્મ પ્રવેશમાં જેની છે. એવા પૂર્ણ ખોજથી અધ્યાત્મ પ્રવેશવાળા તથા ધ્યાનને પ્રાપ્ત જનો અધ્યાત્મ આવરક પટને ખોલી નાખે છે. યેન વિપ્રાસ:-આપિરે-જે પરમાત્માના આશ્રયથી ઉપાસકજનો અધ્યાત્મફળ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. દેવાનાં સુમ્ને-જીવન મુક્તોનાં સુખમાં અમૃતસ્ય ચ-મુક્તના સુખોમાં અસ્મા-આરોયન-પ્રકાશમાન પરમાત્મા સાક્ષાત્ થાય છે. યેન શ્રવાંસિ-આશત-જે પરમાત્માના આશ્રયથી ઉપાસકજનો વિવિધ યશ પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

સૂક્ત-૩

૧૪૦. સોમઃ પુનાન ઋર્મિણાવ્યં વારં વિ ધાવતિ ।

અગ્રે વાચઃ પવમાનઃ કનિક્રદત્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૭૨

૧૪૧. ધીભિર્મૃજન્તિ વાજિનં વને ક્રીડન્તમત્યવિમ્ ।

અભિ ત્રિપૃષ્ઠં મતયઃ સમસ્વરન્ ॥ ૨ ॥

૪૪૪

પદાર્થ : મતયઃ-અર્ચના-સ્તુતિ કરનારા મેધાવી ઉપાસકો અત્યવિમ્-અવિ =પૃથિવી પાર્થિવ શરીરને અતિકાન્ત કરીને-શરીર બંધનથી રહિત વને ક્રીડન્તમ્-સેવનીય સંસારમાં કીડા કરતાં જેમ વાજિનમ્-અમૃત અન્નભોગવાળા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને ધીભિઃ-મૃજન્તિ-ધ્યાન ક્રિયાઓ દ્વારા પ્રાપ્ત કરે છે. ત્રિપૃષ્ઠમ્-અભિ સમસ્વરન્-ત્રણ દિશાઓ સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનાને અથવા 'અ ડ મ્' ને સન્મુખ રાખીને સમ્યક્ અર્ચના કરે છે. (૨)

૧૪૨. અસર્જિ કલશાં અભિ મીઢ્વાન્ત્સપ્તિર્ન વાજયુઃ ।
પુનાનો વાચં જનયન્નસિષ્યદત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વાજયુઃ-ઉપાસકોને માટે અમૃત અન્નભોગને ચાહતાં મીઢ્વાન્-સપ્તિઃ-ન-વીર્ય સિંચનમાં સમર્થ ઘોડાની સમાન-ઉછળતાં સમાન કલશાન્-અભિ-અસર્જિ-ઉપાસકોનાં કલકલ શબ્દવાળા હૃદયના પ્રત્યે હૃદયમાં નિષ્પન્ન સાક્ષાત્ કરવામાં આવે છે. પુનાનઃ-ઉપાસકોને પવિત્ર કરીને વાચં જનયન્-અસિષ્યદત્-આશીર્વચન બોલીને આનંદધારામાં વહન કરે છે. (૩)

મૂકત-૪

૧૪૩. સોમઃ પવતે જનિતાં મતીનાં જનિતાં દિવો જનિતાં પૃથિવ્યાઃ ।
જનિતાગ્નેર્જનિતા સૂર્યસ્ય જનિતૈન્દ્રસ્ય જનિતોત વિષ્ણોઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૨૭

૧૪૪. બ્રહ્મા દેવાનાં પદવીઃ કવીનામૃષિર્વિપ્રાણાં મહિષો મૃગાણામ્ ।
શ્યેનો ગૃધ્રાણાં સ્વધિતિર્વનાનાં સોમઃ પવિત્રમત્યેતિ રેભન્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : દેવાનાં બ્રહ્મા-એ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માનું અમારા ઉપાસકોમાં એવું માનસ્થાન છે, જેમ વિદ્વાનોમાં બ્રહ્મા જ્ઞાનવૃદ્ધ માન્ય હોય છે કવીનાં પદવીઃ-કાન્તદર્શીજનોમાં પદવેતા છે, વિપ્રાણામ્ ઋષિઃ-મેધાવી જનો શિક્ષકોમાં ઋષિ છે મૃગાણાં મહિષઃ-જંગલી પશુઓમાં મહિષ-પાડો પશુ છે. ગૃધ્રાણાં શ્યેનઃ-પક્ષીઓમાં બાજ પક્ષી છે. વનાનાં સ્વધિતિઃ-શબ્દ કરનારા પદાર્થોમાં વજૂ-વીજળીનો નિર્દોષ છે સોમઃ-રેભન પવિત્રમ્-અત્યેતિ-એ રીતે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકોને આર્શીવાદ આપીને હૃદયાવકાશમાં પ્રશસ્ત રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૪૫. પ્રાવીવિપદ્વાચ ઊર્મિ ન સિન્ધુર્ગિર સ્તોમાન્ પવમાનો મનીષાઃ ।
અન્તઃ પશ્યન્ વૃજનેમાવરાણ્યા તિષ્ઠતિ વૃષભો ગોષુ જાનન્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પવમાનઃ-મનીષાઃ-વાચઃ પ્રાવીવિપત્-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થતાં અન્તર્યામી પરમાત્મા ઉપાસકોની

૪૪૫

વાણીઓને પ્રેરિત કરે છે. સિન્ધુ:-ઝર્મિ ન-સમુદ્ર તરંગને પ્રેરિત કરે છે. ગિર: સ્તોમાન્-સ્તુતિઓ સ્તોમોમાં-સ્તુતિ સમૂહોને પણ પોતાના દર્શનને અનુરૂપ કરે છે. ઇમા-અવરાણિ વૃજના-અન્ત: પશ્યન્-ઉપાસકોના એ અલ્પબળોને અંદર જોઈને વૃષભ:-જાનન્ ગોષુ-આતિષ્ઠિતિ-સુખની વર્ષા કરનાર ઈન્દ્રિયોમાં-ઈન્દ્રિયોને સમર્થ બનાવીને સાક્ષાત્ થાય છે. (૩)

ખંડ-૭

સૂક્ત-૧

૧૪૬. અગ્નિં વો વૃધન્તમધ્વરાણાં પુરૂતમમ્ । અચ્છા નષ્ટ્રે સહસ્વતે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૧

૧૪૭. અયં યથા ન આભુવત્ ત્વષ્ટા રૂપેવ તક્ષ્યા । અસ્ય ક્રત્વા યશસ્વતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અયમ્-એ અગ્રણી જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ન:-આભુવત્-અમારા પર અધિકાર રાખે છે. યથા ત્વષ્ટા-જેમ સુથાર તક્ષ્યા સ્ત્રા-ઇવ-લાકડાની ઘડવા યોગ્ય વસ્તુઓ પર અધિકાર રાખે છે. અસ્ય યશસ્વતઃ-એ યશસ્વી પરમાત્માના ક્રત્વા-પ્રજ્ઞાન-આદેશ અનુસાર અમે ચાલીએ. (૨)

૧૪૮. અયં વિશ્વા અભિ શ્રિયોઽગ્નિર્દેવેષુ પત્યતે । આ વાજૈરુપ નો ગમત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અયમ્-અગ્નિ:-એ અગ્રણી પરમાત્મા વિશ્વા:-શ્રિય:-સમસ્ત શ્રી-લક્ષ્મી-શોભાઓનું દેવેષુ-દેવો-મુમુક્ષુઓ ને માટે અભિપત્યતે-સ્વામિત્વ કરે છે, તે પરમાત્મા ન:-વાજૈ:-ઉપાગમત્-અમને અમૃત અન્ન ભોગોની સાથે પાસે આવે-પ્રાપ્ત થાય. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૪૯. ઇમમિન્દ્ર સુતં પિબ જ્યેષ્ઠમમર્ત્યં મદમ્ ।

શુક્રસ્ય ત્વાભ્યક્ષરન્ ધારા ઋતસ્ય સાદને ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૪૪

૧૫૦. ન કિષ્વદ્રથીતરો હરી યદિન્દ્ર યચ્છસે ।

ન કિષ્વાનુ મજ્મના ન કિઃ સ્વશ્વ આનશે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માનું ! ત્વત્-સ્થીતર:-ન કિઃ-તારાથી ભિન્ન બીજો કોઈ મોક્ષરથ-રમણસ્થાનનો સ્વામી નથી. હરી યત્-યચ્છસે-ઋક્-સામ સ્તુતિ-ઉપાસનાને તું જ પોતાનામાં સ્થાન આપે

૪૪૬

છે. મજ્જના ત્વા-અનુ ન કિ:-બળમાં પણ તારા સમાન બીજો કોઈ શક્તિમાન નથી. સ્વશ્વ:-ન કિ:- આનજો-શોભન વ્યાપક ધર્મવાળો પણ તારા જેવો આ સંસારમાં બીજો કોઈ નથી. (૨)

૧૫૧. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રાય નૂનમર્ચતોક્થાનિ ચ બ્રવીતન ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} સુતા અમત્સુરિન્દવો જ્યેષ્ઠં નમસ્યતાં સહઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાય નૂનમ્-અર્ચત-હે ઉપાસકો ! તમે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને માટે નિશ્ચય અર્ચના કરો; ચ-અને ઉક્થાનિ બ્રવીતન-પ્રશંસા વચન બોલો. જ્યેષ્ઠં સહઃ-નમસ્યતા-અતિ મહાન તથા બળવાનને નમસ્કાર કરો-નમ્ર ભાવથી આત્મામાં લાવો. સુતા:-ઇન્દવ:-અમત્સુ:-આ રીતે તમારા દ્વારા નિષ્પાદિત અર્થાત્ સંપન્ન કરેલ ઉપાસનારસ તમને આનંદિત કરે.

સૂક્ત-૩

૧૫૨. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્ર જુષસ્વ પ્ર વહા યાહિ શૂર હરિહ ।

^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨} પિબા સુતસ્ય મતિર્ન મધોશ્ચકાનશ્ચારુમદાય ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : શૂર હરિહ-ઇન્દ્ર-હે શક્તિમાન સ્તુતિ-ઉપાસના દ્વારા ઉપાસકને પ્રાપ્ત થનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું જુષસ્વ-અમારાથી પ્રીતિ કર. પ્રવહ-અમને આગળ લઈ જા. આયાહિ-અમારી પાસે આવ. મતિ:-ન સુતસ્ય પિબ-માન કરનારાની સમાન નિષ્પન્ન ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર. મધો:-ચકાન:-અમારા માટે મધુની કામના કરતાં મદાય ચાસ-આનંદ પ્રાપ્તિને માટે સુંદર બન. (૧)

૧૫૩. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} ઇન્દ્ર જઠરં નવ્યં ન પૂણસ્વ મધોર્દિવો ન ।

^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} અસ્ય સુતસ્ય સ્વાર્ણોપ ત્વા મદાઃ સુવાંચો અસ્થુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું નવ્યં જઠરં ન પૂણસ્વ-સ્તુત્ય-સમર્થ જઠર-ઉદરની સમાન મને ઉપાસકને દર્શનામૃતથી તૃપ્ત કર, તથા દિવઃ-મધો:-ન-જેમ આકાશમાં જળથી તું પ્રાણીઓને તૃપ્ત કરે છે. અસ્ય સુતસ્ય-એ અમારા દ્વારા નિષ્પન્ન ઉપાસનારસના મદાઃ સ્વઃ-ન-હર્ષ તરંગ તારા આપેલ સુખની સમાન સુવાંચઃ-સુંદર વાણીઓ વાળા ત્વા-ઉપસ્થુઃ-તને-તારા માટે ઉપસ્થિત છે. (૨)

૧૫૪. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨} ઇન્દ્રસ્તુરાષાણિમિત્રો ન જઘાન વૃત્રં યતિર્ન ।

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} બિભેદ બલં ભૃગુર્ન સસાહે શત્રૂન્ મદે સોમસ્ય ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર:-તૃષાદ્-મિત્ર:-ન-જેમ સૂર્ય પ્રકાશિત થતાં અંધકારને દબાવી દે છે, તેમ પરમાત્મા

૪૪૭

ઉપાસિત થયેલા ઉપાસકના કામ આદિને દબાવી દેનાર છે. **વૃત્રં જઘાન યતિ:-**ન-જેમ યતિ = બ્રહ્મચારી પાપનો નાશ કરે છે, તેમ પરમાત્મા ઉપાસકના ભવિષ્યના થનારા પાપોનો નાશ કરી દે છે. (૩)

इति पञ्चमोऽध्यायः, तृतीय प्रपाठकस्य प्रथमोऽर्धः ॥

★ ★ ★

૪૪૮

અથ ષષ્ઠોઽધ્યાયઃ

તૃતીય પ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૫૫. ગોવિત્પવસ્વ વસુવિદ્ધિરણ્યવિદ્રેતોધા ઇન્દો ભુવનેષ્વર્પિતઃ ।

ત્વં સુવીરો અસિ સોમ વિશ્વવિત્તં ત્વા નર ઉષ ગિરેમ આસતે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો સોમ-હે આનંદરસપૂર્ણ શાન્ત પરમાત્મન્ ! તું ગોવિત્-વાણી-વેદવાણીને પ્રાપ્ત કરાવનાર, વસુવિત્-મોક્ષવાસ પ્રાપ્ત કરાવનાર, હિરણ્યવિત્-અમૃતને પ્રાપ્ત કરાવનાર, રેતોધા-પ્રાણોને ધારણ કરાવનાર, ભુવનેષુ-અર્પિતઃ-સર્વ લોકો-પિંડોમાં પ્રાપ્ત છે. ત્વમ્-તું સુવીરઃ-અસિ-જેના આશ્રયથી ઉપાસકજન ઉત્તમ વીર બની જાય છે એવો છે. વિશ્વવિત્-સર્વજ્ઞ છે. ઇમે નરઃ-તં ત્વા ગિરા-ઉપાસતે-એ મુમુક્ષુજન સ્તુતિ દ્વારા તે તને ઉપાસિત કરે છે, તારી ઉપાસના કરે છે. (૧)

૧૫૬. ત્વં નૃચક્ષા અસિ સોમ વિશ્વતઃ પવમાન વૃષભ તા વિ ધાવસિ ।

સ નઃ પવસ્વ વસુમદ્ધિરણ્યવદ્વયં સ્યામ ભુવનેષુ જીવસે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પવમાન સોમ-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વૃષભ-સુખવર્ધક નૃચક્ષાઃ અસિ-મુમુક્ષુજનોને દેખે છે-જાણે છે. કોણ છે એ તા ત્વં વિશ્વતઃ-વિધાવસિ-તું તે સુખોને પ્રાપ્ત કરાવવા સર્વત્ર વિવિધ ગુણોથી જાય છે-પ્રાપ્ત થાય છે. સઃ-તે તું વસુવિત્-હિરણ્યવિત્ પવસ્વ-મોક્ષવાસ પ્રાપ્ત કરાવનાર, અમૃત પ્રાપ્ત કરાવનાર અમને પ્રાપ્ત થા. વયં ભુવનેષુ જીવસે સ્યામ-અમે લોકોમાં જીવવા માટે સમર્થ બનીએ. (૨)

૧૫૭. ઈશાન ઇમા ભુવનાનિ ઈયસે યુજાન ઇન્દો હરિતઃ સુપર્ણ્યઃ ।

તાસ્તૈ ક્ષરન્તુ મધુમદ્ ઘૃતં પયસ્તવ વ્રતે સોમ તિષ્ઠન્તુ કૃષ્ટયઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો સોમ-હે આનંદરસ રસીલા શાન્ત પરમાત્મન્ ! તું ઇમા ભુવનાનિ-ઈશાનઃ-ઈયસે-એ લોકોનું સ્વામીત્વ કરવા માટે તેને પ્રાપ્ત છે-એમાં વ્યાપ્ત છે. હરિતઃ સુપર્ણ્યઃ-યુજાનઃ-આનંદની હરણશીલ સ્તુતિ વાણીઓથી યુક્ત થઈને રહે. તાઃ-તે મધુમત્-ઘૃતં પયઃ ક્ષરન્તુ-તે તારા મધુર તેજને અને રસને લઈ લે છે તવ વ્રતે કૃષ્ટયઃ-તિષ્ઠન્તુ-તારા વ્રતમાં-વરણીય આદેશમાં ઉપાસકજનો રહે છે. (૩)

૪૪૯

સૂક્ત-૨

૧૫૮. પવમાનસ્ય વિશ્વવિત્ પ્ર તે સર્ગા અસૃક્ષત । સૂર્યસ્યેવ ન રશ્મયઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વિશ્વવિત્-હે વિશ્વવેત્તા સર્વજ્ઞ પરમાત્મન્ ! તે પવમાનસ્ય સર્ગા:-તારો ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થતો આનંદ પ્રવાહ પ્રાસૃક્ષત-પ્રવાહિત થઈ રહ્યો છે. સૂર્યસ્ય-ફવ ન રશ્મયઃ-જેમ સૂર્યનાં કિરણો સૂર્યથી ચાલ્યા આવે છે, તેમ પ્રવાહિત થઈ રહ્યો છે.

૧૫૯. કેતું કૃણ્વન્દિવસ્પરિ વિશ્વા રૂપાભ્યર્ષસિ । સમુદ્રઃ સોમ પિન્વસે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું દિવઃ-પરિ-તારા પ્રકાશાત્મક સ્વરૂપમાં થઈને કેતું કૃણ્વન્-ઉપાસકોમાં નિજ પ્રજ્ઞાન-જ્ઞાનધારા-વહાવતાં વિશ્વા સ્વા-અભ્યર્ષસિ-સમસ્ત નિરૂપણીય વસ્તુઓને પ્રકાશિત કરે છે. સમુદ્રઃ પિન્વસે-તું આનંદનો સાગર બનીને ઉપાસકોને તૃપ્ત કરે છે. (૨)

૧૬૦. જજ્ઞાનો વાચમિષ્યસિ પવમાન વિધર્મણિ । ક્રન્દન્ દેવો ન સૂર્યઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પવમાન-હે ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! તું વિધર્મણિ જજ્ઞાનઃ-વિશેષ ઉપાસનાધર્મી ઉપાસકનાં હૃદયમાં પ્રકટ થઈને વાચમ્-ઇષ્યસિ-સ્તુતિ વાણીને પ્રાપ્ત થાય છે. ક્રન્દન્ દેવઃ-ન સૂર્યઃ-જેમ સૂર્ય પોતાના પ્રકાશને ઘોષિત કરતો આવે છે, તેમ તું પણ આનંદધારા દ્વારા ઘોષિત કરતો આવે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૬૧. પ્ર સોમાસો અધન્વિષુઃ પવમાનાસ ઇન્દવઃ । શ્રીણાના અપ્સુ વૃજ્જતે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પવમાનાસઃ-ઇન્દવઃ સોમાસઃ-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થતાં આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મા પ્રાધન્વિષુઃ-ઉપાસકનાં હૃદયમાં પ્રગતિ કરી રહ્યો છે-પ્રવાહિત થઈ રહ્યો છે. શ્રીણાનાઃ-આત્માથી મળી સંયુક્ત થા. અપ્સુ વૃજ્જતે-પ્રાણોની અંદર પોતાના આનંદરસને છોડે છે, તે ઉપાસકના આત્મા, હૃદય અને પ્રાણ પરમાત્માના આનંદરસથી પૂર્ણ બની જાય છે. (૧)

૧૬૨. અભિ ગાવો અધન્વિષુરાપો ન પ્રવતા યતીઃ । પુનાના ઇન્દ્રમાશત ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ગાવઃ-અભિ-અધન્વિષુઃ-એ રીતે ગતિશીલ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા સર્વત્ર ગતિ કરે છે. યતીઃ-આયઃ-ન પ્રવતાઃ-જેમ ગતિ કરતું-વહેતું જલ નીચે-નીચે ચાલ્યું જાય છે. પુનાનાઃ-ઇન્દ્રમ્-આશત-પવિત્રતા કરતાં-કામ આદિ મલોની શુદ્ધિ-પવિત્ર કરતાં આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૬૩. પ્ર પવમાન ધન્વસિ સોમેન્દ્રાય માદનઃ । નૃભિર્યતો વિ નીયતે ॥ ૩ ॥

૪૫૦

પદાર્થ : પવમાન સોમ-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! માદન:-હર્ષિત-આનંદિત કરતાં ઇન્દ્રાય પ્રધન્વસિ-ઉપાસક આત્માને માટે પ્રકૃષ્ટ રૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. નૃભિ:-યત:-મુમુક્ષુજનોથી સંયત-યોગસાધનો દ્વારા અભ્યાસ પામેલ વિનીયસે-પોતાની તરફ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે-સાક્ષાત્ ધારણ કરી શકાય છે. (૩)

૧૬૪. ઇન્દો યદદ્રિભિઃ સુતઃ પવિત્રં પરિદીયસે । અરમિન્દ્રસ્ય ધામ્ને ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! તું અદ્રિભિઃ-સુતઃ-શ્લોકકર્તાઓ સ્તુતિકર્તા જનોથી ઉપાસિત કરેલ પવિત્રં પરિદીયસે-નિર્વાસન હૃદયોમાં પરિ પ્રાપ્ત થાય છે. ઇન્દ્રસ્ય ધામ્ને-અર્મ્-ઉપાસક આત્માને અભીષ્ટ ધામ-મોક્ષધામ પ્રાપ્તિને માટે સમર્થ છે. (૪)

૧૬૫. ત્વં સોમ નૃમાદનઃ પવસ્વ ચર્ષણીધૃતિઃ । સસ્ત્રિયો અનુમાદ્યઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું નૃમાદનઃ-મુમુક્ષુજનોનો હર્ષ-આનંદદાતા ચર્ષણીધૃતઃ-સાક્ષાત્ કરનાર ઉપાસકો દ્વારા ધારણ કરવા યોગ્ય યઃ-સસ્ત્રિયો-અનુમાદ્યઃ-જે પવિત્ર અથવા ઉપાસકોનો સ્નાનાધાર અર્ચનીય ઉપાસનીય છે. (૫)

૧૬૬. પવસ્વ વૃત્રહન્તમ ઉક્થેભિરનુમાદ્યઃ । શુચિઃ પાવકો અદ્ભુતઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : વૃત્રહન્તમઃ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મારા અંદરનાં પાપોનો અત્યંત હનનકર્તા ઉક્થેભિઃ-અનુમાદ્યઃ-પ્રશસ્ત વચનો દ્વારા નિરંતર સ્તુતિ યોગ શુચિઃ-સ્વયં પવિત્ર પાવકઃ-ઉપાસકને પવિત્ર કરનાર અદ્ભુતઃ-વિરલ-અપૂર્વ છે. (૬)

૧૬૭. શુચિઃ પાવક ઉચ્યતે સોમઃ સુતઃ સ મધુમાન્ । દેવાવીરઘશંસહા ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : સોમઃ સુતઃ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસના દ્વારા નિષ્પન્ન કરેલ-સાક્ષાત્ કરેલ શુચિઃ-પાવકઃ-નિર્મળ, નિસંગ, કેવળ દોષશોધક, મધુમાન્-મધુરરસવાળો ઉચ્યતે-કહેવામાં આવે છે. દેવાવીઃ-મુમુક્ષુઓનો રક્ષક અઘશંસહા-પાપપ્રશંસક વિચારોનો નાશક છે. (૭)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૧૬૮. પ્ર કવિર્દેવવીતયેઽવ્યા વારેભિરવ્યત । સાહ્યાન્વિશ્વા અભિ સ્પૃધઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : કવિઃ-કાન્તદર્શી-સર્વજ્ઞ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા દેવ વીતયે-દેવો-મુમુક્ષુજનોની ઈચ્છનીય મુક્તિને માટે અવ્યાઃ વારેભિઃ-અવ્યત-દેવો-મુમુક્ષુ ઉપાસકોને અવિ =પૃથિવી-પાર્થિવ દેહનાં વરણીય મન, શ્રોત્ર, નેત્ર, વાણી આદિ સાધનો-અંગોના દ્વારા-મનન, શ્રવણ, દર્શન, સ્તવન કરાવીને પ્રેરિત કરે છે.

૪૫૧

વિશ્વા: સ્પૃધ:-અભિ-ઉપાસકની સમસ્ત સ્પર્ધા-સંઘર્ષ કરનારી વાસનાઓને અભિભૂત કરીને-દબાવીને સાહ્યાન્-સહન કરાવનાર-સહન કરવામાં પ્રતિરોધ કરાવવામાં સમર્થ બનાવનાર છે. (૧)

૧૬૧. સ હિ ષ્મા જરિતૃભ્ય આ વાજં ગોમન્તમિન્વતિ ।
પવમાનઃ સહસ્ત્રિણમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સ:-પવમાન:-હિ સ્મ-જે ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા જ જરિતૃભ્ય:-સ્તુતિ કરનારા માટે સહસ્ત્રિણમ્-હજારોમાં શ્રેષ્ઠ ગોમન્તમ્-સ્તુતિવાળો-સ્તુતિ પ્રતિકળ વાજમ્-અમૃત અન્નભોગને આ-ઇન્વતિ-પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૨)

૧૭૦. પરિ વિશ્વાનિ ચેતસા મૃજ્યસે પવસે મતી । સ નઃ સોમ શ્રવો વિદઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! ચેતસા-ચિત્તને લક્ષ્ય કરીને-ચિત્તની પવિત્રતા તથા ચિંતનશીલતાને લક્ષ્ય કરીને અથવા ચિત્ત દ્વારા કરેલાં વિશ્વાનિ/પરિમૃજ્યસે-સમસ્ત ચિંતનોને પરિપ્રાપ્ત થાય છે; તથા મતી પવસે-વાણીથી કરવામાં આવેલી સ્તુતિને લક્ષ્ય કરીને અથવા દ્વારા અમારા સુધી પહોંચાડે છે, ત્યારે તો સ:-તે તું ન:-શ્રવ:-વિદ:-અમારે માટે તારા યશોરૂપને પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૩)

૧૭૧. અભ્યર્ષ બૃહદ્યશો મઘવદ્ભ્યો ધ્રુવં રયિમ્ । ઇષં સ્તોતૃભ્ય આ ભર ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : મઘવદ્ભ્ય:-સ્તોતૃભ્ય:-અધ્યાત્મયજ્ઞ અનુષ્ઠાની સ્તોતાઓને માટે બૃહદ્ યજ્ઞ:-ધ્રુવં રયિમ્-તારા મહાન યશોરૂપને તથા મોક્ષેશ્વર્યને અભ્યર્ષ-પ્રાપ્ત કરાવ; અને ઇષમ્-આભર-તેની અનુકૂળ કામનાઓને ભરી દે-પૂરી કર. (૪)

૧૭૨. ત્વં રાજેવ સુવ્રતો ગિરઃ સોમા વિવેશિથ । પુનાનો વહે અદ્ભુત ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : અદ્ભુત વહે સોમ-હે વિરલ અપૂર્વ ઉપાસકોના નિર્વાહક શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મદેવ ! ત્વમ્-તું રાજા-ઇવ સુવ્રત:-રાજાની સમાન શ્રેષ્ઠ સંકલ્પ તથા કર્મ કરનાર છે, જેમ રાજા પ્રજાનું હિતકર ચિંતન અને કર્મ કરે છે, તેમ તું પુનાન:-ગિર:-આયિવેશિથ-પવિત્ર કરતાં અમારામાં ઉપાસક પ્રજાઓમાં આવેશ કરે છે-પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

૧૭૩. સ વહ્નિરપ્સુ દુષ્ટરો મૃજ્યમાનો ગમસ્ત્યોઃ । સોમશ્ચમૂષુ સીદતિ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : સ:-વહ્નિ:-સોમ:-તે ઉપાસકોના નિર્વાહક સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અપ્સુ દુષ્ટર:-કામનાઓમાં ફસાયેલા રહેનારને તો દુષ્પ્રાપ્ય છે-અપ્રાપ્ય છે. ગમસ્ત્યો-મૃજ્યમાન:-ગમ = પ્રજા-સંતતિ ભાવને ફેંકી દેનાર, હટાવનાર, મટાડનાર અભ્યાસ અને વૈરાગ્યમાં પ્રાપ્ત થઈને ચમૂષુ સીદતિ-વિષય વાસનાઓનાં ચમનો-ભક્ષણો-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારરૂપ પાત્રોમાં બેસી જાય છે. એમાં જ પરમાત્માનાં

૪૫૨

મનન, વિવેચન, સ્મરણ અને મમત્વ થતાં રહે છે. (૬)

૧૭૪. ક્રીડુર્મખો ન મંહયુઃ પવિત્રં સોમ ગચ્છસિ । દધત્ સ્તોત્રે સુવીર્યમ્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : સોમ ક્રીડુઃ-મખઃ-ન મંહયુઃ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! યજ્ઞની સમાન રમવા સમાન-જેવા-ચાલતાં મહત્ત્વને પ્રાપ્ત થનાર ઉપાસકની અંદર મહિમાને પ્રાપ્ત થઈને પવિત્રં ગચ્છસિ-હૃદયને પ્રાપ્ત થાય છે. સ્તોત્રે સુવીર્ય દધત્-સ્તુતિકર્તાની અંદર શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનબળને ધારણ કરે છે. (૭)

સૂક્ત-૨

૧૭૫. યવંયવં નો અન્ધસા પુષ્ટંપુષ્ટં પરિ સ્રવ । વિશ્વા ચ સોમ સૌભગા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું અન્ધસા-તારા આધ્યાત્મીય સ્વરૂપથી નઃ-અમારા માટે યવં યવમ્-પાપ અને દ્વેષને અમારાથી દૂર કરનારા તથા પુષ્ટં પુષ્ટમ્-સદ્ગુણ પોષણ કરનારા આનંદ સ્વરૂપને નિત્ય પરિસ્રવ-વહાવી દે ચ-અને વિશ્વા સૌભગા-સમસ્ત સૌભાગ્યકારક ગુણોને પ્રાપ્ત કરાવ. (૧)

૧૭૬. ઇન્દો યથા તવ સ્તવો યથા તે જાતમન્ધસઃ । નિર્બર્હિષિ પ્રિયે સદઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! યથા તવ સ્તવઃ-જેમ તારું સ્તુતિ યોગ્ય સ્વરૂપ યથા તે-અન્ધસઃ-જાતમ્-જેમ તું ધ્યાન કરનારનો પ્રત્યક્ષ આનંદરસ છે. પ્રિયે નિર્બર્હિષિ નિ-સદઃ-તેમ તું હૃદયાવકાશમાં વિરાજમાન થા. (૨)

૧૭૭. ઉત નો ગોવિદશ્વવિત્ પવસ્વ સોમાન્ધસા । મક્ષૂતમેભિરહભિઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! નઃ-અમારે માટે ઉત-અવશ્ય અન્ધસા-તારા ધ્યાનનાં સ્વરૂપથી ગોવિત્-અમારી સ્તુતિ વાણીને જાણનાર અશ્વવિત્-વ્યાપનશીલ મનન કરનાર મનને જાણનાર મક્ષૂતમેભિઃ-અહભિઃ-અત્યંત શીઘ્ર સાધક દિવસોના દ્વારા પવસ્વ-આનંદધારામાં પ્રવાહિત થા. (૩)

૧૭૮. યો જિનાતિ ન જીયતે હન્તિ શત્રુમભીત્ય । સ પવસ્વ સહસ્રજિત્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : યઃ-જિનાતિ-જે સમસ્ત સંસારને અભિભૂત કરે છે-સ્વાયત્ત કરે છે. ન જીયતે-અન્ય કોઈથી પણ અભિભૂત થતો નથી-પરાજિત થતો નથી. શત્રુમ્-અભીત્ય-હન્તિ-અન્ય શાતયિયા-તેના આદેશોનો ભંગ કરનારને સ્વાધીન કરીને નષ્ટ કરે છે. સઃ-સહસ્રજિત્ પવસ્વ-તે સર્વજિત-સર્વને સ્વાધીન-પોતાને વશ કરનાર તું આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થા. (૪)

સૂક્ત-૩

૪૫૩

૧૭૯. યાસ્તે ધારા મધુશ્ચુતોઽસૃગ્મિન્દ ઋતયે । તાભિઃ પવિત્રમાસદઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! તે-તારી યા:-મધુશ્ચુત:-ધારા:-જે મધુર આનંદરસ વહાવનારી ધારાઓ ઋતયે-અસૃગ્-રક્ષાને માટે-સ્વાત્મા રક્ષાને માટે છૂટી રહી છે-વહી રહી છે. તાભિઃ-પવિત્રમ્-આસદઃ-તેની સાથે પવિત્ર હૃદયને પ્રાપ્ત થા-હૃદયમાં બિરાજ. (૧)

૧૮૦. સૌ અર્ષેન્દ્રાય પીતયે તિરો વારાણ્યવ્યયા । સીદન્નૂતસ્ય યોનિમા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સ:-તે તું હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ઇન્દ્રાય-ઉપાસક આત્માને માટે પીતયે-પાન કરવા માટે અવ્યયા વારાણિ તિર:-પાર્થિવ દેહનાં આવરક સ્થાનો-અંગોને પાર કરીને અર્ષ-પ્રાપ્ત થા. ર્ણસ્ય યોનિમ્-આસીદન્-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં વિરાજમાન થવા માટે-પ્રાપ્ત થા. (૨)

૧૮૧. ત્વં સોમ પરિ સ્ત્રવ સ્વાદિષ્ઠો અઙ્ગિરોભ્યઃ । વરિવોવિદ્ ઘૃતં પયઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું સ્વાદિષ્ઠ:-અત્યંત મધુરરસવાળા અઙ્ગિરોભ્યઃ-અંગી-પરમાત્માને ઉપાસના દ્વારા જે મનાવે-રિઝાવે છે, તે અધ્યાત્મવીર ઉપાસક મુમુક્ષુજનોને માટે વરિવોવિત્-તેના અભીષ્ટ અધ્યાત્મ ધનને જાણનાર ઘૃતં પયઃ પરિસ્ત્રવ-તેજસ્વી રસને વહાવ. (૩)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૧૮૨. તવ શ્રિયો વર્ષ્યસ્યેવ વિદ્યુતોઽગ્નેશ્ચિકિત્ર ઉષસામિવેતયઃ ।

યદોષધીરભિસૃષ્ટો વનાનિ ચ પરિ સ્વયં ચિનુષે અન્નમાસનિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : તવ-અગ્નેઃ શ્રિયઃ-તારા જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ અગ્રણી પરમાત્માના ધર્મ-ગુણ વા જ્ઞાનરશ્મિઓ વર્ષ્યસ્ય-ઙ્ગ વિદ્યુતઃ-પર્જન્ય-મેઘની વીજળીની સમાન ઉષસામ્-ઙ્ગ-ઙ્ગતયઃ-પ્રાતઃકાળની ઊષાઓની ગતિધારાઓ જેવી ચિકિત્ર-જાણવામાં આવે છે-પ્રત્યક્ષ થઈ રહી છે. યત્-જ્યારે તું ઓષધીઃ-જગતી ધરતીની સમસ્ત ચર-અચર વસ્તુઓને ચ-અને વનાનિ-અન્તરિક્ષનાં જળ આદિને તથા દુલોકની રશ્મિ આદિને સ્વયમ્-આસનિ-અન્નં પરિ ચિનુષે:-પોતાનાં મુખમાં અથવા મુખસમાન મૃત્યુમાં અન્નરૂપમાં સમેટી લે છે. અન્નન્તર અભિસૃષ્ટઃ-તેને અભિસૃષ્ટ કરતાં ઉત્પન્ન કરે છે, ત્યારે તે તારા પરમાત્માના ધર્મ ગુણ વિભૂતિઓ પ્રલય પછી એવા જ પ્રતીત થાય છે, જેમ વાદળાંઓના અંધકારમાં વીજળીઓ અને રાતના અંધકારમાં ઊષાનો ગતિ પ્રવાહ પ્રતીત થઈ રહે છે. (૧)

૧૮૩. વાતોપજૂત ઇષિતો વશાં અનુ તૃષુ યદન્ના વેવિષદ્વિતિષ્ઠસે ।

૪૫૪

આ તે યતન્તે રથ્યોઃ૩ યથા પૃથક્ શર્ધાસ્યગ્ને અજરસ્ય ધક્ષતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ અગ્રણી પરમાત્મન્ ! વાતોપજૂત:-મનથી પ્રીત-ચાહેલે ઇષિત:-સ્તુતિ વાણીથી પ્રેરિત વશાન્-અનુ-વશવર્તી ઉપાસકોને અનુકૂળ તૃષુ-શીઘ્ર યત્-અન્ના-વેવિષત્-વિતિષ્ઠસે-જે જડ જંગમ પ્રજાઓને વ્યાપ કરીને વિશેષરૂપ વિરાજમાન છે. તે અજરસ્ય ધક્ષત:-તારો જરા-વૃદ્ધત્વ રહિત પાપદગ્ધ કરનારના સમાગમ માટે આયતન્તે-ઉપાસક જનો પૂર્ણ યત્ન કરે છે અથવા પોતાની અંદર સ્થાન બનાવે છે. યથા રથ્યઃ પૃથક્ શર્ધાસિ-જેમ રથના સ્વામી-યાત્રી પોત-પોતાની ગન્તવ્ય પ્રાપ્તિને માટે બળોનો પ્રયોગ કરે છે. (૨)

૧૮૪. મૈધાકારં વિદથસ્ય પ્રસાધનમગ્નિં હોતારં પરિભૂતરં મતિમ્ ।

ત્વામર્ભસ્ય હવિષઃ સમાનમિત્ ત્વાં મહો વૃણતે નાન્યં ત્વત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : મૈધાકારમ્-મેધાજનક વિદથસ્ય પ્રસાધનમ્-વેદન-અધ્યાત્મ આનંદ લાભનું પ્રધાન સાધન હોતારમ્-દિવ્યગુણોને લાવનાર સમસ્ત પર સ્વામીત્વ કરનાર મતિમ્-ઉપાસકોના માનકર્તા અગ્નિમ્-જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ ત્વામ્-તુજ પરમાત્માની અર્ભસ્ય હવિષઃ-નાની ભક્તિની ભેટ કરવા માટે મહઃ-મોટી ભેટ કરવા માટે સમાનમ્-ફત્-સમાન રૂપમાં ત્વા વૃણતે-તને વરે છે-સ્વીકારે છે ત્વત્-અન્ય ન-તારા સિવાય બીજા કોઈને જ નહિ. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૮૫. પુરુરુણા ચિદ્ધ્યસ્ત્યવો નૂનં વાં વરુણ । મિત્ર વંસિ વાં સુમતિમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વરુણ મિત્ર-મને પોતાની તરફ વરણ કરનાર મુક્તિ પ્રાપ્તિને માટે મને સંસારમાં એટલા માટે કર્મ કરવા ભુક્તિ-ભોગ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રેરિત કરનાર પરમાત્મન્ ! નઃ-અમારે માટે પુરુરુણા-અત્યંત અવઃ-નૂનં ચિત્ હિ વામ્-અસ્તિ-જે રક્ષણ છે તે નિશ્ચિત તારું જ છે સુમતિં વંસિ-મને ઉપાસનાવાળાને ચાહે છે. (૧)

૧૮૬. તા વાં સમ્યગદ્રુહ્યાણેષમશ્યામ ધામ ચ । વયં વાં મિત્રા સ્યામ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અદ્રુહ્યાણ-દ્રોહ ન કરનાર તા વામ્-તે ઇસમ્-મનોભાવને કામનાને ચ-અને ધામ-ધામ-મોક્ષધામને અશ્યામ-પ્રાપ્ત કરું. વયમ્-અમે મિત્રા સ્યામ-મિત્રો બનીએ. (૨)

૧૮૭. પાતં નો મિત્રા પાયુભિરુત ત્રાયેથાં સુત્રાત્રા । સાહ્યામ દસ્યૂન્ તનૂભિઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : મિત્રા-હે મિત્ર-પ્રેરક તથા વરુણ-વરનાર પરમાત્મન્ ! નઃ-અમને પાયુભિઃ-રક્ષાનાં સાધનોથી

૪૫૫

પાતમ્-દોષોથી બચાવો. **ઉત સુત્રાત્રા**-શ્રેષ્ઠ રક્ષાનાં સાધનોથી **ત્રાયેથામ્**-રક્ષા કરો **તનૂભિઃ**-પોતાનાં અંગોથી **દસ્યૂન્**-ક્ષય કરનારા દોષોને **સાહ્યામ**-સહન કરીએ-સામનો-તિરસ્કાર કરીએ. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૮૮. ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨} **ઉત્તિષ્ઠન્નોજસા સહ પીત્વા શિપ્રે અવેપયઃ । સોમમિન્દ્ર ચમૂસુતમ્ ॥ ૧ ॥**

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું **ચમૂસુતં સોમં પીત્વા**-યોગની ભૂમિ અને ઊંચ અભ્યાસ તથા વૈરાગ્યના આધાર પર સંપન્ન ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર. **ઓજસા સહ-ઉત્તિષ્ઠન્**-પોતાના ઓજ તેજની સાથે ઉઠાવતાં **શિપ્રે-અવેપયઃ**-નાકના બન્ને છિદ્રો-પ્રાણ ઉદાનને ચલાવી દે-પ્રશસ્ત રૂપમાં ચલાવી દે. અમારા ઉપાસકરસનું પાન કર. અમને જીવનરસ-દીર્ઘજીવનરસ-સ્થિર જીવનરસ મોક્ષ પ્રદાન કર. (૧)

૧૮૯. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **અનુ ત્વા રોદસી ઉભે સ્પર્ધમાનમદદેતામ્ । ઇન્દ્ર યદસ્યુહાભવઃ ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું **યત્-દસ્યુહા-અભવઃ**-જ્યારે અમારો ક્ષય કરનારા કામ આદિ દોષોનો હનનકર્તા છે તેથી **ત્વા સ્પર્ધમાન-અનુ-અદદેતામ્**-તારા સ્પર્ધમાન-સંઘર્ષ દ્વારા પરાજીત કરાતા જોઈને **ઉભે-રોદસી**-જાણે બન્ને આકાશ અને પૃથિવી આનંદિત થાય છે. આકાશચારી પક્ષી અને પૃથિવીવાસી પ્રાણી આનંદિત થાય છે. (૨)

૧૯૦. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **વાચમષ્ટાપદીમહં નવસ્રક્તિમૃતાવૃધમ્ । ઇન્દ્રાત્ પરિતન્વં મમે ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : **ઋજાવૃધમ્**-અમૃત વર્ષક **અષ્ટાપદીમ્**-સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના, જપ એ ચાર પાદ તથા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર સાધનરૂપ પાદ એ આઠેય પાદવાળી **નવસ્રક્તિમ્**-નવ દિશાઓ-પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ એ ચાર, ખૂણાની ચાર દિશાઓ તથા ઊર્ધ્વ દિશામાં વ્યાપનારી **વાચમ્**-વાણીને **ઇન્દ્રાત્**-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માના આશ્રયથી **તન્વં પરિમમે**-સૂક્ષ્મ પરિષ્કૃત કરું-બનાવું. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૯૧. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૧ ૨ ૨ ૧ ૨ ૩ ૨} **ઇન્દ્રાગ્ની યુવામિમેઽભિ સ્તોમા અનૂષત । પિંબતં શમ્ભુવા સુતમ્ ॥ ૧ ॥**

પદાર્થ : **શમ્ભુવા**-**ઇન્દ્રાગ્ની યુવામ્**-હે કલ્યાણને ભાવિત કરનાર ઐશ્વર્યવાન તથા પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તમને **ઇમે સ્તોતાઃ-અભિ-અનૂષત**-એ સ્તુતિ સમૂહ અનેક રૂપમાં પ્રસ્તુત છે. **સુતં પિંબતમ્**-નિષ્પન્ન ઉપાસનારસનું પાન કરો-સ્વીકાર કરો. (૧)

૧૯૨. ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} **યા વાં સન્તિ પુરુષ્પૃહો નિયુતો દાશુષે નરા । ઇન્દ્રાગ્ની તાભિરા ગતમ્ ॥ ૨ ॥**

૪૫૬

પદાર્થ : નરા **ઇન્દ્રાગ્ની**-હે નેતા ઐશ્વર્યવાન અને જ્ઞાનપ્રકાશવાન પરમાત્મનું ! **વામ્**-તમારી **યા:**-જે **પુસ્પૃહ:**-અનેક સ્પૃહણીય **નિયુત:** **સન્તિ**-નિયમનીય-નિરંતર અથવા અંદર ધારણ કરવા યોગ્ય અધ્યાત્મ સંપદાઓ અને જ્ઞાનપ્રકાશધારાઓ છે. **દાશુષે**-સ્વયંને-પોતાનું સમર્પણ કરનારાઓને માટે **તાભિ:**-આગતમ્-તેની સાથે આવો. (૨)

૧૧૩. તાભિરા ગચ્છતં નરોપેદં સવનં સુતમ્ । ઇન્દ્રાગ્ની સોમપીતયે ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ : નરા **ઇન્દ્રાગ્ની**-હે જીવનનેતા ઐશ્વર્યવાન અને જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! **ઇદં સવનં સુતમ્**-ઉપ-એ નિષ્પાદન સ્થાન હૃદય તથા જ્ઞાનપ્રકાશ ધારાઓની તરફ **તાભિ:**-આગચ્છતમ્-તે પોતાની અધ્યાત્મ સંપદાઓ અને જ્ઞાનપ્રકાશ ધારાઓની સાથે આવો **સોમપીતયે**-ઉપાસનારસ પાન કરવા-સ્વીકાર કરવા માટે-આવો. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૧૧૪. અર્ષા સોમ દ્યુમત્તમોઽભિ દ્રોણાન્નિ રોરુવત્ । સીદન્યોનો વનેષ્વા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૦૩

૧૧૫. અપ્સા ઇન્દ્રાય વાયવે વરુણાય મરુદ્ભ્યઃ । સોમા અર્ષન્તુ વિષ્ણવે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **અપ્સા:** **સોમા:**-વ્યાપક શાન્ત પરમાત્મા **ઇન્દ્રાય**-આત્માને માટે **વાયવે**-મનને માટે **વરુણાય**-પ્રાણને માટે **મરુદ્ભ્યઃ**-ઓજ વીર્યને માટે **વિષ્ણવે**-શ્રોત્રને માટે **અર્ષન્તુ**-પ્રાપ્ત થાય, એ બધાની અંદર શાન્તિનો પ્રવાહ ચાલે. (૨)

૧૧૬. ઇષં તોકાય નો દધદસ્મભ્યં સોમ વિશ્વતઃ । આ પવસ્વ સહસ્ત્રિણમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **સોમ**-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! **ન:**-તોકાય-**ઇષં** દધત્-અમારા સંતાનો માટે લૌકિક ઈચ્છનીય-સુંદર વસ્તુઓને ધારણ કરાવતાં **અસ્મભ્યં સહસ્ત્રિણં વિશ્વતઃ**-આપવસ્વ-અમને ઉપાસકોને માટે હજાર ગુણી-હજારો પણ શ્રેષ્ઠતમ સુંદર વસ્તુ મોક્ષ-ઐશ્વર્ય સર્વ પ્રકારથી સમસ્ત ક્રિયાકલાપના ફળરૂપ પ્રાપ્ત કરાવ. મોક્ષ-સુખ અથવા અધ્યાત્મ સંપદા ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે પુત્રની લૌકિક શ્રેષ્ઠ ઈચ્છનીય નિર્વાહક વસ્તુ પિતા પ્રદાન કરી જાય. તેને માટે પ્રાર્થના છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૧૭. સોમ ઉ પ્વાણઃ સોતૃભિરધિ ણુભિરવીનામ્ ।

૪૫૭

અશ્વયેવ હરિતા યાતિ ધારયા મન્દ્રયા યાતિ ધારયા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૧૫

૧૧૮. અનૂપે ગોમાન્ ગોભિરક્ષાઃ સોમો દુગ્ધાભિરક્ષાઃ ।

સમુદ્રં ન સંવરણાન્યગ્મન્ મન્દી મદાય તોશતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ગોમાન્ ગોભિઃ-અનૂપે-અક્ષાઃ-ગાયોવાળો ગોપાલ-ગોવાળ જેમ ગાયોની સાથે અનૂપદેશ-જલપ્રધાન દેશ-સ્થાન તરફ પ્રસ્થાન કરે છે, તેમ સોમઃ-દુગ્ધાભિઃ-અક્ષાઃ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકો દ્વારા પ્રપૂરિત કરેલી ઉપાસનારસ ધારાઓની સાથે વ્યાપ્ત થાય છે-પ્રાપ્ત થાય છે. સંવરણાનિ સમુદ્રં ન-અગ્મન્-જેમ ખાલી સ્થાનને ભરનાર જળ અન્તમાં સમુદ્રની તરફ ચાલ્યું જાય છે, તેમ મન્દી મદાય તોશતે-હર્ષ-આનંદદાતા પરમાત્મા હર્ષ-આનંદ પ્રવાહ પહોંચાડવા માટે સંતોષી ઉપાસકની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

સૂક્ત-૩

૧૧૯. યત્સોમ ચિત્રમુક્થ્યં દિવ્યં પાર્થિવં વસુ । તન્નઃ પુનાન આ ભર ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! યત્-જે ચિત્રમ્-અનેક પ્રકારનું જીવનમાં અથવા અન્તરાત્મામાં ધારણ કરવા યોગ્ય ઉક્થ્યમ્-પ્રશંસનીય દિવ્યં પાર્થિવં વસુ-દિવ્ય પણ છે, પાર્થિવ પણ છે, મોક્ષમાં પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય અમૃતધન તથા પાર્થિવ આ પૃથિવીથી ઉત્પન્ન શરીરમાં પ્રાપ્ત થનાર અધ્યાત્મધન ધ્યાનથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે. તત્-નઃ-તેને અમારે માટે પુનાનઃ-આભર-પવિત્ર કરીને ભરપૂર કરી દે. (૧)

૧૦૦૦. વૃષા પુનાન આયૂષિ સ્તનયન્નધિર્બર્હિષિ । હરિઃ સન્યોનિમાસદઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વૃષા હરિઃ પુનાનઃ સન્-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું કામના વર્ષક, દુઃખહારી, સુખકારી, પવિત્ર કરનાર બર્હિષ-અધિ-આયૂષિ સ્તનયન્-આયુઓ-જીવનના દિવસો સંપૂર્ણ દિવસોમાં અધ્યાત્મ પ્રવચન કરતાં પ્રવૃદ્ધ અન્તઃસ્થળમાં યોનિમ્ આસદઃ-હૃદય ગૃહમાં આવ-બિરાજ. (૨)

૧૦૦૧. યુવં હિ સ્થઃ સ્વઃપતી ઇન્દ્રશ્ચ સોમ ગોપતી । ઈશાનાં પિપ્યતં ધિયઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-ઇન્દ્રઃ ચ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ તથા ઈન્દ્ર ઐશ્વર્યવાન પણ યુવં હિ-તમે બન્ને નામોથી પણ સ્વઃ પતી-સુખના સ્વામી ગોપતી-સ્તુતિ વાણીના પાત્ર ઈશાના-અને સ્વામી સ્થઃ-છો . ધિયઃ પિપ્યતમ્-કર્મો-અધ્યાત્મકર્મોનો વિસ્તાર કરો. (૩)

ખંડ-૫

સૂક્ત-૧

૪૫૮

૧૦૦૨. ઇન્દ્રો મદાય વાવૃધે શવસે વૃત્રહા નૃભિઃ ।

તમિન્મહત્સ્વાજિષૂતિમર્ભે હવામહે સ વાજેષુ પ્ર નોઽવિષત્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૧૧

૧૦૦૩. અસિ હિ વીર સેન્યોઽસિ ભૂરિ પરાદદિઃ ।

અસિ દભ્રસ્ય ચિદ્ વૃધો યજમાનાય શિક્ષસિ સુન્વતે ભૂરિ તે વસુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વીર-હે વીર્યવાન સ્વાધારબળ સંપન્ન પરમાત્મન્ ! તું સેન્યઃ હિ-અસિ એકલો જ સેના જેટલો બળવાન છે અથવા કામ આદિ વિરોધી સેનાનો વિજય કરવામાં સમર્થ છે. ભૂરિ-થરાદદિઃ-અત્યંત પર-અભીષ્ટ અનુકૂળ ગુણોનું આદાન કરનાર-અપનાવનાર છે, તેથી દભ્રસ્ય ચિત્-વૃધઃ-અસિ-અલ્પ-થોડા અભીષ્ટ ગુણોને પણ વધારનાર છે. સુન્વતે યજમાનાય-ઉપાસનારસ નિષ્પન્ન કરનારા ઉપાસકોના આત્માને માટે તે ભૂરિ વસુ-તારું જે મહાન ધન મોક્ષેશ્વર્ય છે, તેને પણ શિક્ષસિ-આપી દે છે. (૨)

૧૦૦૪. યદુદીરત આજયો ધૃષ્ણવે ધીયતે ધનમ્ ।

યુદ્ધક્ષ્વા મદચ્યુતા હરી કં હનઃ કં વસૌ દધોઽસ્માં ઇન્દ્ર વસૌ દધઃ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૧૪

સૂક્ત-૨

૧૦૦૫. સ્વાદોરિથ્થા વિષૂવતો મધોઃ પિબન્તિ ગૌર્યઃ ।

યા ઇન્દ્રેણ સયાવરીવૃષ્ણા મદન્તિ શોભથા વસ્વીરનુ સ્વરાજ્યમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક ૪૦૯

૧૦૦૬. તા અસ્ય પૃશનાયુવઃ સોમં શ્રીણન્તિ પૃશનયઃ ।

પ્રિયા ઇન્દ્રસ્ય ધેનવો વજ્રં હિન્વન્તિ સાયકં વસ્વીરનુ સ્વરાજ્યમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અસ્ય ઇન્દ્રસ્ય-એ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની તેના સંબંધી તાઃ પૃશનાયુવઃ પૃશનયઃ-તે સ્પર્શને ચાહનારી વાણીઓ સોમં શ્રીણન્તિ-ઉપાસનારસને પકવ કરતી-સંપન્ન કરે છે, કારણ કે પ્રિયાઃ-ધેનવઃ-પ્રિય ગાય છે તેનું દોહન કરનારી છે. જે વજ્રં સાયકં હિન્વન્તિ-ઉપાસકને માટે વજ્ર, દોષ વર્જિત, ભોગનો અન્ત કરનારી અધ્યાત્મ માર્ગની તરફ લઈ જનારી છે. વસ્વીઃ-અનુ સ્વરાજ્યમ્-ઉપાસક આત્માના

૪૫૯

સ્વરાજ્યને અનુકૂળ બને છે. (૨)

૧૦૦૭. તા અસ્ય નમસા સહઃ સપર્યન્તિ પ્રચેતસઃ ।

વ્રતાન્યસ્ય સશ્ચિરે પુરુષિ પૂર્વચિત્તયે વસ્વીરનુ સ્વરાજ્યમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અસ્ય-એ ઈન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની તાઃ પ્રચેતસઃ-તે પ્રગતિ કરાવનારી વાણીઓ નમસા સહસપર્યન્તિ-પરમાત્માનું નમ્ર ભાવથી સ્તવનરૂપ સેવન કરનારી છે. અસ્ય પુરુષિ વ્રતાનિ પૂર્વચિત્તયે સશ્ચિરે-એ પરમાત્માના અનેક પ્રકારના નિયમોને પૂર્વકર્મને માટે-પ્રથમથી જ શ્રેષ્ઠ કર્મ કરવા માટે પ્રાપ્ત કરનારી છે-સેવન કરનારી છે. વસ્વીઃ-અનુસ્વરાજ્યમ્-વસાવનારી છે આત્માના સ્વરાજ્યને અનુકૂળ બને છે. (૩)

ખંડ-૬

સૂક્ત-૧

૧૦૦૮. અસાવ્યંશુર્મદાયાપ્સુ દક્ષો ગિરિષ્ઠાઃ । ણ્યેનો ન યોનિમાસદત્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૭૩

૧૦૦૯. શુભ્રમન્થો દેવવાતમપ્સુ ધૌતં નૃભિઃ સુતમ્ ।

સ્વદન્તિ ગાવઃ પયોભિઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : નૃભિઃ-સુતમ્-મુમુક્ષુજનો દ્વારા સોતવ્ય ઉપાસના દ્વારા નિષ્પન્ન કરવા યોગ્ય શુભ્રમ્-પ્રકાશમાન અન્ધઃ-આધ્યાત્મિક-ચિંતનયોગ્ય દેવવાતમ્-વિદ્વાનો ઉપાસકોથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય અપ્સુ ધૌતમ્-શ્રદ્ધાથી નિર્મળ બનાવેલ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને ગાવઃ-સ્તોતા-ઉપાસકજનો પયોભિઃ સ્વદન્તિ-આન્તરિક સાધનો-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારથી સ્વાદ લે છે. (૨)

૧૦૧૦. આદીમશ્વં ન હેતારમશૂશુભન્નમૃતાય । મધો રસં સધમાદે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : આત્-અનન્તર-પુનઃ સધમાદે-સાથે થઈને-પરમાત્માની સાથે થઈને જ્યાં માદ =હર્ષ આનંદ અનુભવ કરવામાં આવે છે, તે હૃદય પ્રદેશમાં મધોઃ-મધુમય-સોમ-શાન્ત પરમાત્માના રસમ્-અશ્વં હેતારં ન-વ્યાપનશીલ તથા પ્રેરણા આપનાર આનંદરસને સંપ્રતિ અમૃતાય-અમૃત-મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે અશૂશુભન્-પ્રાપ્ત કરીને પ્રશંસિત કરે છે-સ્તુત કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૦૧૧. અભિ દ્યુમ્નં બૃહદ્દશ ઇષસ્પતે દિદીહિ દેવ દેવયુમ્ ।

૪૬૦

વિ^૧ કોશં^{૨૨} મધ્યમં^{૩ ૧ ૨} યુવ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૭૮

૧૦૧૨. આ^{૧ ૨} વચ્ચસ્વ^{૩૬ ૨૨} સુદક્ષ^{૩ ૨} ચમ્વોઃ^{૩ ૨૩} સુતો^{૩ ૨} વિશાં^{૩ ૧ ૨} વહ્નિનં^{૩ ૨} વિશ્વપતિઃ ।

વૃષ્ટિં^{૩ ૨} દિવઃ^{૩ ૧ ૨} પવસ્વ^{૩ ૨ ૩ ૨૩} રીતિમપો^{૩ ૧ ૨} જિન્વન્^{૩ ૧ ૨} ગવિષ્ટયે^{૩ ૧ ૨} ધિયઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સુદક્ષ-હે શ્રેષ્ઠ બળવાળા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! ચમ્વોઃ સુતઃ-યોગની ભૂમિરૂપ અભ્યાસ અને ઘોઃ-મૂર્ધારૂપ વૈરાગ્યમાં સંપન્ન થયેલ-સાક્ષાત થયેલ વિશાં વહ્નિઃ-ન વિશ્વપતિઃ-ઉપાસકરૂપ પ્રજાઓના નિર્વાહક પ્રજાપાલક રાજાની સમાન બનીને આવચ્ચસ્વ-આવી જા, પ્રાપ્ત થા. દિવઃ-વૃષ્ટિ પવસ્વ-તારા અમૃતધામથી આનંદવૃષ્ટિને પ્રેરિત કર અપઃ-રીતિં જિન્વન્-કામનાઓની ગતિને પ્રેરિત કરીને ગવિષ્ટયે ધિયઃ-સ્તોતાની ઇષ્ટિ-ઇચ્છા પૂર્તિને માટે ધારણાને સાધિત કર. (૨)

સૂક્ત-૩

૧૦૧૩. પ્રાણા^{૩ ૧} શિશુર્મહીનાં^{૨૨ ૩ ૧ ૨} હિન્વન્નૃતસ્ય^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} દીધિતિમ્ ।

વિશ્વા^{૨ ૩} પરિ^{૩ ૧ ૨} પ્રિયા^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ભુવદધ^{૩ ૨} દ્વિતા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૭૦

૧૦૧૪. ઉપ^{૧ ૨} ત્રિતસ્ય^{૩ ૧ ૨} પાષ્યોઽરભક્ત^{૩ ૨ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨} યદ્ ગુહા^{૧ ૨} પદમ્ ।

યજ્ઞસ્ય^{૩ ૧ ૨} સપ્ત^{૩ ૧} ધામભિરધ^{૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} પ્રિયમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યત્ પદં ગુહા-જે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માનું પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પદ હૃદયગુહામાં છે. ત્રિતસ્ય પાષ્યોઃ-સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના ત્રણેયનો વિસ્તાર કરનારા યોગના ગતિક્રમો અભ્યાસ અને વૈરાગ્યમાં ઉપ-અભક્ત-સેવન કરે છે. યજ્ઞસ્ય સપ્તધામભિઃ-જ્ઞાન યજ્ઞના સાત ધામો-સાત છંદો દ્વારા અધ પ્રિયમ્-અનન્તર પ્રિય પરમાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૦૧૫. ત્રીણિ^{૧ ૨} ત્રિતસ્ય^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ધારયા^{૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨} પૃષ્ઠૈર્વૈરયદ્રયિમ્ ।

મિમીતે^{૧ ૨} અસ્ય^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} યોજના વિ સુક્રતુઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ત્રિતસ્ય-સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનાને વિસ્તૃત કરનાર ઉપાસકનાં ત્રીણિ-ત્રણ કર્મોને ધારય-ધારણા કરીને પૃષ્ઠેષુ રયિમ્-ઐરયત્-સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઇન્દ્રિયોની અંદર વીર્ય-સંયમ બળને

૪૬૧

પ્રેરિત કરે છે. સુક્રતુઃ-સમ્યક્કર્તા ઉપાસક અસ્ય-એ પરમાત્માના યોજના-યોગ સાધનોને વિમિમીતે-જ્યારે વિશેષ સંપાદન કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૦૧૬. પવસ્વ વાજસાતયે પવિત્રે ધારયા સુતઃ ।

ઇન્દ્રાય સોમ વિષ્ણવે દેવેભ્યો મધુમત્તરઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વાજસાતયે-અમૃત અન્નભોગ સંભક્તિ પ્રાપ્તિને માટે પવિત્રે-હૃદયસ્થાનમાં ધારયા સુતઃ-ધારણા, ધ્યાનથી નિષ્પન્ન સાક્ષાત્ ઇન્દ્રાય વિષ્ણવે દેવેભ્યઃ-આત્માને માટે, વ્યાપનશીલ મનને માટે અને ઇન્દ્રિયોને માટે મધુમત્તરઃ પવસ્વ-અત્યંત મધુમય બનીને પ્રાપ્ત થા. (૧)

૧૦૧૭. ત્વાં રિહન્તિ ધીતયો હરિં પવિત્રે અદ્રુહઃ ।

વત્સં જાતં ન માતરઃ પવમાન વિધર્મણિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પવમાન ત્વાં હરિમ્-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તુજ દુઃખહર્તા સુખદાતાને ધીતયઃ-પ્રજ્ઞાઓ-ઉપાસના-પ્રજ્ઞાઓ અદ્રુહઃ-સર્વ દ્રોહ રહિત સંગ કરી ને પવિત્રે-હૃદયની અંદર રિહન્તિ-અર્થિત કરે છે-પૂજે છે-સન્માનિત કરે છે. જાતં વત્સં ન માતરઃ-વિધર્મણિ-નવજાત બાળક-પુત્રને જેમ માતાઓ આદિ વિવિધ ધર્મમાં વિદ્યમાન રહેલ માતા, કાકી, ફઈ, ફુવા, માસી, મામી આદિ ભિન્ન-ભિન્ન બહારની વસ્તુઓથી તથા સ્નેહથી સ્વાગત કરે છે. (૨)

૧૦૧૮. ત્વં દ્યાં ચ મહિવ્રત પૃથિવીં ચાતિ જશ્નિષે ।

પ્રતિ દ્રાપિમમુઞ્ચથાઃ પવમાન મહિત્વના ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : મહિવ્રત પવમાન-હે મહાન કર્મશીલ પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું દ્યાં ચ પૃથિવીં-ચ-ધુલોક અને પૃથિવીલોકને અતિ જશ્નિષે-અત્યંત ધારણ કરે છે. મહિત્વના-પોતાના મહિમાથી દ્રાપિમ્-અપિ-અમુઞ્ચથાઃ-સમસ્ત સંસારની રક્ષા માટે પરિમંડળરૂપ-કવચ-દૃઢ ઘેરાવને પણ ધારણ કરેલ છે. (૩)

સૂક્ત-૫

૧૦૧૯. ઇન્દુર્વાજી પવતે ગોન્યોઘા ઇન્દ્રે સોમઃ સહ ઇન્વન્મદાય ।

હન્તિ રક્ષો બાધતે પર્યરાતિં વરિવસ્કૃણવન્ વૃજનસ્ય રાજા ॥ ૧ ॥

૪૬૨

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૪૦

૧૦૨૦. અધ ધારયા મધ્વા પૃચાનસ્તિરો રોમ પવતે અદ્રિદુધઃ ।

ઇન્દુરિન્દ્રસ્ય સઘ્યં જુષાણો દેવો દેવસ્ય મત્સરો મદાય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દુ**:-આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! **અધ**-અનન્તર **મધ્વા** ધારયા-મધુર ધ્યાન, ધારણાથી **પૃચાન**:-સંપર્ક કરીને **અદ્રિદુધ**:-સ્તુતિકર્તા ઉપાસકનાં હૃદયમાં નિષ્પાદિત **તિર**:-રોમ પવતે-હૃદયનાં સૂક્ષ્મ તંતુઓને પાર કરીને હૃદય-આકાશમાં પ્રાપ્ત થાય છે. **ઇન્દ્રસ્ય દેવસ્ય સઘ્યં જુષાણ**:-**દેવ**:-દિવ્યગુણવાળા આત્માથી મિત્રભાવને પ્રિય કરીને-ચાહીને પરમાત્મદેવ **મત્સર**:-મદાય-હર્ષપ્રદ હર્ષ-આનંદ પ્રદાન કરવા માટે પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૦૨૧. અભિ વ્રતાનિ પવતે પુનાનો દેવો દેવાન્તસ્વેન રસેન પૃજ્વન્ ।

ઇન્દુર્ધર્માણ્યૃતુથા વસાનો દશ ક્ષિપો અવ્યત સાનો અવ્યે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દુ**:-આનંદરસ પૂર્ણ પરમાત્મા **વ્રતાનિ**-અભિ પવતે-પોતાના નિયમ કર્મોને અભિપ્રાપ્ત થાય છે-પૂર્ણ કરે છે. **પુનાન**:-દેવ:-પ્રાપ્ત થઈને પરમાત્મદેવ **દેવાન્-સ્વેન રસેન પૃજ્વન્**-ઈન્દ્રિયોને પોતાના આનંદરસથી સંપૃક્ત-તરબોળ કરીને-સંયુક્ત કરીને **ઋતુથા ધર્માણિ વસાન**:-સમય-સમય પર ધારણ સામર્થ્યોને આચ્છાદિત કરવા-ઢાંકવા માટે થઈને **દશ ક્ષિપ**:-વિષયોમાં ક્ષિપ્ત-જનારી દશ ઈન્દ્રિયોના સંભજન સ્થાન મનમાં પહોંચી જાય છે. (૩)

ખંડ-૭

સૂક્ત-૧

૧૦૨૨. આ તે અગ્ન ઇધીમહિ દ્યુમન્તં દેવાજરમ્ ।

યદ્દ સ્યા તે પનીયસી સમિદ્વીદયતિ દ્યવીષં સ્તોતૃભ્ય આ ભર ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **અગ્ને દેવ**-હે જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મદેવ ! **તે દ્યુમન્તમ્-અજરમ્-આ-ઇધીમહિ-તુજ** પ્રકાશમાન અજર દેવને અમે અમારી અંદર પ્રકાશિત કરીએ-સાક્ષાત્ કરીએ. **યત્-હ તે સ્યા પનીયસી સમિત્-પુન**:-તારી જે સ્તુત્ય દીપ્તિ છે. **દ્યવિ દીદયતિ-દ્યુલોક** મોક્ષધામમાં પ્રકાશિત છે-ચમકે છે. **ઇષં સ્તોતૃભ્ય:-આભર**-તે ચાહવા યોગ્યને સ્તુતિકર્તા ઉપાસકને માટે આભરિત કરી દે-પરિપૂર્ણ કરી દે. (૧)

૪૬૩

૧૦૨૩. આ તે અગ્ન ઋચા હવિઃ શુક્રસ્ય જ્યોતિષસ્પતે ।

સુશ્ચન્દ્ર દસ્મ વિશ્વપતે હવ્યવાદ્ તુભ્યં હૂયત ઇષં સ્તોતૃભ્ય આ ભર ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જ્યોતિષઃ-પતે-હે જ્યોતિના સ્વામિન્ ! સુશ્ચન્દ્ર-ઉત્તમ આહ્વાદક-હર્ષ-આનંદકારી દસ્મ-દર્શનીય વિશ્વપતે-સમસ્ત પ્રાણી પ્રજાના પાલક હવ્યવાદ્-અમારી ભેટને પ્રાપ્ત કરનાર-સ્વીકાર કરનાર તે શુક્રસ્ય-તારી નિર્મળની ઋચા હવિઃ-સ્તુતિની સાથે સ્વાત્મા તુભ્યં હૂયતે-તારા માટે આપવામાં આવે છે-સમર્પિત કરવામાં આવે છે. સ્તોતૃભ્યઃ-ઇષમ્-આભર-અમને સ્તુતિકર્તાઓને માટે સુંદર સ્વરૂપને આભરિત કર-પ્રાપ્ત કરાવ. (૨)

૧૦૨૪. ઓમ્ સુશ્ચન્દ્ર વિશ્વપતે દર્વી શ્રીળીષ આસનિ ।

ઉતો ન ઉત્પૂર્ણા ઉક્થેષુ શવસસ્પતે ઇષં સ્તોતૃભ્ય આ ભર ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સુશ્ચન્દ્ર વિશ્વપતે-હે ઉત્તમ આહ્વાદક જડ અને જંગમ પ્રજાઓના સ્વામી જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ઉમ્મે દર્વી-બન્ને દર્વિઓ-દારણ કરનારી, નષ્ટ કરનારી ઈન્દ્રિય યુક્તિ અને મનોવાસનાને જે ચક્રીના બે પડની સમાન ચક્રનાચૂર-દળી નાખનારી છે, તેને આસનિ-આ શ્રીળીષે-પોતાનાં સ્વરૂપમાં પકાવી નાખતાં, ઓગાળી નાખતાં અથવા આશ્રય આપી દે છે. ઉત-ઉ અને શવસઃ-પતે-હે બળના સ્વામિન્ ! ઉક્થેષુ-પ્રશંસા વચનોમાં-સ્તુતિઓના બદલામાં-પુરસ્કારમાં નઃ-સ્તોતૃમ્યઃ-અમે સ્તોતાઓને માટે ઇષમ્-આભર-કમનીય મુક્તિ શાન્તિને આભરિત કર-ભરી દે-પ્રાપ્ત કરાવ. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૦૨૫. ઇન્દ્રાય સામ ગાયત વિપ્રાય બૃહતે બૃહત્ ।

બ્રહ્મકૃતે વિષશ્ચિતે પનસ્યવે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૮૮

૧૦૨૬. ત્વમિન્દ્રાભિભૂરસિ ત્વં સૂર્યમરોચયઃ ।

વિશ્વકર્મા વિશ્વદેવો મહાં અસિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! અભિભૂઃ-અસિ-તું સંસાર અથવા સૌની ઉપર અધિકારકર્તા છે. ત્વં સૂર્યમ્-અરોચયઃ-તું સૂર્ય-જગત પ્રકાશક પિંડને ચમકાવે છે-પ્રકાશિત કરે છે. વિશ્વકર્મા-વિશ્વ-

૪૬૪

સંસારને રચનાર-ધડનાર છે. વિશ્વદેવ:-સર્વનો ઈષ્ટદેવ મહાન્-અસિ-તું મહાન સર્વ મહાન છે. (૨)

૧૦૨૭. વિભ્રાજં જ્યોતિષા સ્વારગચ્છો રોચનં દિવઃ ।

દેવાસ્ત ઇન્દ્ર સંખ્યાય યેમિરે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું જ્યોતિષા વિભ્રાજન્-પોતાના પ્રકાશથી પ્રકાશિત થઈને દિવઃ-રોચનમ્-ધુલોકનો રોચન-પ્રકાશક થઈને સ્વઃ-આગચ્છઃ-મોક્ષધામને પ્રાપ્ત છે, ત્યાં તારો જ પ્રકાશ છે દેવાઃ-મુમુક્ષુજન તે સંખ્યાય યેમિરે-તારી મિત્રતાને માટે પોતાને સંયમમાં ઢાળે છે-જીવનને સંયત બનાવે છે. (૩)

મૂક્ત-૩

૧૦૨૮. અસાવિ સોમ ઇન્દ્ર તે શવિષ્ઠ ધૃષ્ણવા ગહિ ।

આ ત્વા પૃળક્તિવન્દ્રિયં રજઃ સૂર્યો ન રશ્મિભિઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૪૭

૧૦૨૯. આ તિષ્ઠ વૃત્રહન્ રથં યુક્તા તે બ્રહ્મણા હરી ।

અર્વાચીનં સુ તે મનો ગ્રાવા કૃણોતુ વગ્નુના ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વૃત્રહન્-હે પાપનાશક ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! રથમ્-આતિષ્ઠ-રમણીય નિષ્પાપ મનમાં આવ. બિરાજ, તે હરી બ્રહ્મણા યુક્તા-તારા પ્રિય તને લાવવાવાળા ઋક્ અને સામ, સ્તુતિ અને ઉપાસના વેદ દ્વારા જોડેલી છે. તે મનઃ-તારા મનને ગ્રાવા-સ્તુતિ કરનારા વિદ્વાનો વગ્નુના-સ્તુતિ વાણીથી અર્વાચીનં-સુકૃણોતુ-મારી ઉપાસકની તરફ સારી રીતે કરી દે. (૨)

૧૦૩૦. ઇન્દ્રમિદ્ધરી વહતોઽપ્રતિધૃષ્ટશવસમ્ ।

ઋષીણાં સુષ્ટુતીરુપ યજ્ઞં ચ માનુષાણામ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અપ્રતિધૃષ્ટશવસમ્-ઇન્દ્રમ્-અન્યથી પ્રતિધાત ન પામનાર યોગ્ય બળવાળા પરમાત્માને હરી-ઇત્-હરિયોની-ઋક્ સામ-સ્તુતિ ઉપાસના જ ઉપ વહતઃ-વહન કરે છે. ઋષીણાં સ્તુતીઃ-ઋષિઓ-મંત્રદેષ્ટાઓની મંત્ર સ્તુતિઓને ચ-તથા માનુષાણાં યજ્ઞમ્-મનુષ્યોના અધ્યાત્મયજ્ઞને લક્ષ્ય કરીને પરમાત્મા પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

इति षष्ठोऽध्यायः, तृतीयप्रपाठकश्च समाप्तः ॥

४५४

★ ★ ★

Uploaded By Rajesh Tanti.

૪૬૬

અથ સપ્તમોઽધ્યાયઃ

ચતુર્થ પ્રપાઠકસ્ય પ્રથમોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૦૩૧. જ્યોતિર્યજ્ઞસ્ય પવતે મધુ પ્રિયં પિતા દેવાનાં જનિતા વિભૂવસુઃ ।
દધાતિ રત્નં સ્વધયોરપીચ્યં મદિન્તમો મત્સર ઇન્દ્રિયો રસઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : મદિન્તમઃ-અત્યંત હર્ષ સ્વરૂપ-અત્યાનંદ સ્વરૂપ મત્સરઃ-હર્ષપ્રદ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા
યજ્ઞસ્ય જ્યોતિઃ-અધ્યાત્મયજ્ઞના પ્રકાશક પ્રિયં મધુ પવતે-ઉપાસકને પ્રિય મધુરમય રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય
છે. દેવાનાં પિતા જનિતા-દિવ્ય ગુણના રક્ષક અને ઉત્પન્ન કરનાર વિભૂવસુઃ-સર્વત્ર વાસ કરનાર મહાવ્યાપક
છે. સ્વધયોઃ-અપીચ્યં રત્નં દધાતિ-દુલોક અને પૃથિવીલોકની અંદર-અન્તર્હિત પોતાની વિભૂતિરૂપ રમણીય
ધનને ધારણ કરાવે છે. ઇન્દ્રિયઃ-રસઃ-તે એવો પરમાત્મા ઈન્દ્ર-ઉપાસક આત્માનો હિતકર રસ છે. (૧)

૧૦૩૨. અભિક્રન્દન્ કલશં વાજ્યર્ષતિ પતિર્દિવઃ શતધારો વિચક્ષણઃ ।
હરિર્મિત્રસ્ય સદનેષુ સીદતિ મર્મજાનોઽવિભિઃ સિન્ધુભિર્વૃષા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વાજી-અમૃત અન્નભોગવાળા દિવઃ પતિઃ-અમૃતધામ મોક્ષના સ્વામી શતધારઃ-અસંખ્ય
આનંદધારાવાળા વિચક્ષણઃ-વિશેષ દ્રષ્ટા-સર્વ દ્રષ્ટા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અભિક્રન્દન્ કલશમ્-
અર્ષતિ-સાક્ષાત્ ઉપદેશ દેતાં મધુર સંવાદ કરીને પાત્ર ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે, પુનઃ હરિઃ-તે દુઃખહર્તા
સુખદાતા મિત્રસ્ય સદનેષુ-મિત્રભૂત ઉપાસક આદિ આત્માના શક્તિ સ્થાનોમાં-મન આદિમાં સીદતિ-
બેસી જાય છે એવા તે વૃષા-કામનાવર્ષક સિન્ધુભિઃ-અવિભિઃ-સ્યન્દનશીલ-આગળ વધતી યોગ ભૂમિઓની
સાથે નિરંતર ગતિ કરીને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૦૩૩. અગ્રે સિન્ધૂનાં પવમાનો અર્ષસ્યગ્રે વાચો અગ્રિયો ગોષુ ગચ્છસિ ।
અગ્રે વાજસ્ય ભજસે મહદ્ ધનં સ્વાયુધઃ સૌતૃભિઃ સોમ સૂયસે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું પવમાનઃ-આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર સિન્ધૂનામ્-
અગ્રે-અર્ષસિ-મારા શરીરમાં સ્યન્દમાન થઈને અથવા શરીરને બાંધીને સંભાળનારી પ્રાણ નાડીઓના
પૂર્વ આત્મામાં પ્રાપ્ત છે. વાચઃ-અગ્રે-અગ્રિયઃ-ગોષુ ગચ્છસિ-તું વાણીની પહેલાં જ અગ્રીય-પ્રથમથી જ

૪૬૭

સ્તોતાને માટે પ્રાપ્ત થાય છે. જે હું તને કહેવા ઇચ્છું છું તે તું પ્રથમથી જ સમજી જાય છે. **વાજસ્ય** અગ્રે મહદ્ ધનં ભજસે-અમૃત અન્ન ભોગનો પ્રથમ જ મને ઉત્કૃષ્ટ ધનનો ભાગી બનાવે છે. **સ્વાયુધઃ** સોતૃભિઃ-સૂયસે-શ્રેષ્ઠ આયુ-મોક્ષના જીવનને ધારણ કરાવનાર તું ઉપાસના દ્વારા નિષ્પાદન કરનારા ઉપાસકો દ્વારા સાક્ષાત્ થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૦૩૪. અસૃક્ષત પ્ર વાજિનો ગવ્યા સોમાસો અશ્વયો ।
શુક્રાસો વીરયાશવઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૨

૧૦૩૫. શુભમાના ઋતાયુભિર્મૃજ્યમાના ગમ્ભસ્ત્યોઃ । પવન્તે વારે અવ્યયે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઋતાયુભિઃ-અમૃતધામને ચાહનારા ઉપાસકો દ્વારા ગમ્ભસ્ત્યોઃ-પૂજા-સંતતિકર્મ ત્યાગવાળા અભ્યાસ અને વૈરાગ્યની અંદર મૃજ્યમાનાઃ-પ્રાપ્ત થનાર સાક્ષાત્ કરવામાં આવતા શુભમાનાઃ-શોભમાન પરમાત્મા વારે-અવ્યયે પવન્તે-વરણીય રક્ષણીય હૃદયમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૦૩૬. તે વિશ્વા દાશુષે વસુ સોમા દિવ્યાનિ પાર્થિવા । પવન્તામાન્તરિક્ષ્યા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : તે સોમાઃ-તે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા દાશુષે-સ્વાત્માને આપનાર સમર્પિત કરનાર ઉપાસકને માટે વિશ્વા-સમસ્ત દિવ્યાનિ-આન્તરિક્ષ્યા પાર્થિવા વસુ-પવન્તામ્-દ્યુલોક, અન્તરિક્ષલોકવાળા, પૃથિવીલોક-વાળા, જ્ઞાનધનો અથવા નિવાસ સાધનો પ્રાણીને પ્રેરિત કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૦૩૭. પવસ્વ દેવવીરતિ પવિત્રં સોમ રંહ્યા । ઇન્દ્રમિન્દો વૃષા વિશ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સોમ ઇન્દો-હે શાન્ત સ્વરૂપ આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! તું દેવવીઃ-દેવો-મુમુક્ષુજનોને પ્રાપ્ત થનાર રંહ્યા-વેગથી પવિત્રમ્-અતિપવસ્વ-પવિત્ર હૃદયમાં સુંદર રૂપથી પ્રાપ્ત થા. વૃષા-કામવર્ષક ઇન્દ્રં વિશ-ઉપાસકના આત્મામાં પ્રવેશ કર. (૧)

૧૦૩૮. આ વચ્યસ્વ મહિ પ્સરો વૃષેન્દો દ્યુમ્નવત્તમઃ ।

આ યોનિં ધર્ણસિઃ સદઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દો-આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! તું વૃષા-સુખવર્ષક દ્યુમ્નવત્તમઃ-અત્યંત યશસ્વી

૪૬૮

પ્રસર:-ભોગપ્રદ મહિ-આ વચ્ચસ્વ-મહત્વ આદેશ આપ **ધર્ણસિ:-**બળવાન યોનિમ્-આસદ:-હૃદય ગૃહમાં આવ, બિરાજ. (૨)

૧૦૩૯. અધુક્ષત પ્રિયં મધુ ધારા સુતસ્ય વેધસઃ । અપો વસિષ્ઠ સુક્રતુઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સુતસ્ય વેધસ:-ઉપાસક અન્તરાત્મામાં નિષ્પાદિત-સાક્ષાત્ કરેલ જગત્ વિધાતા પરમાત્માનું ધારા-ધારણા, ધ્યાનથી પ્રિયં મધુ-અધુક્ષત-પ્રિય અમૃતનું દોહન કરે છે. સુક્રતુઃ-અપ:-વસિષ્ઠ-જે સુપ્રજ્ઞાનવાળા શ્રદ્ધામાં વસી જાય છે. (૩)

૧૦૪૦. મહાન્તં ત્વા મહીરન્વાપો અર્ષન્તિ સિન્ધવઃ । યદગોભિર્વાસયિષ્યસે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ત્વા મહાન્તમ્-અનુ-તું મહાન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માની તરફ મહી:-આપ:-સિન્ધવ:-અર્ષન્તિ-ખૂબ જ સંખ્યામાં અનેક ઉપાસક જનો સ્વંદમાન-દોડીને પ્રાપ્ત થાય છે. યદ્-જ્યારે તું ગોભિ:-વાસયિષ્યસે-વાણીઓના ઉપદેશ વચનો દ્વારા અથવા સ્તુતિ વાણીઓ દ્વારા-તેના પ્રતિફળ આનંદ દ્વારા વાસિત કરી દે છે. (૪)

૧૦૪૧. સમુદ્રો અપ્સુ મામૃજે વિષ્ટમ્ભો ધરુણો દિવઃ ।

સોમઃ પવિત્રે અસ્મયુઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : સોમ:-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા વિષ્ટમ્ભ:-જગત્ને સંભાળનાર; તથા દિવઃ-ધસ્રગ:-મોક્ષધામનો પ્રતિષ્ઠા-પ્રતિષ્ઠાન છે. અસ્મયુઃ-અમને ઉપાસકોને ચાહનાર સમુદ્ર:-આનંદરસ ભરેલ-આનંદને ઉછાળનાર, વિભેરનાર તે પરમાત્મા અપ્સુ મામૃજે-ઉપાસક જનોમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

૧૦૪૨. અચિક્રદદ્ વૃષા હરિર્મહાન્મિત્રો ન દર્શતઃ । સં સૂર્યેણ દિદ્યુતે ॥ ૬ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૭

૧૦૪૩. ગિરસ્ત ઇન્દ્ર ઓજસા મર્મજ્યન્તે અપસ્યુવઃ । યાભિર્મદાય શુમ્ભસે ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રો-હે આનંદરસ પૂર્ણ પરમાત્માનું ! અપસ્યુવઃ-ગિર:-કર્મ-વૈદિક કર્મને ચાહનારી વિધાન અનુસાર ચાહનારી વાણીઓ-સ્તુતિ વાણીઓ તે-તારા માટે ઓજસા-આત્મીય બળથી અમારા દ્વારા મર્મજ્યન્તે-પ્રેરિત કરવામાં આવે છે યાભિ:-જેનાથી પ્રેરિત થઈને અથવા જેના દ્વારા મદાય શુમ્ભસે-અમારા હર્ષ-આનંદ આપવા માટે તું શોભિત થઈ રહ્યો છે-સત્કૃત થઈ રહ્યો છે. (૭)

૧૦૪૪. તં ત્વા મદાય ઘૃષ્વય ઉ લોકકૃત્નુમીમહે । તવ પ્રશસ્તયે મહે ॥ ૮ ॥

૪૬૯

પદાર્થ : ઘૃષ્વયે મદાય-ઉ-કામ આદિ દોષોને ધર્ષિત કરનાર-દબાવી દેનાર આનંદ પામવા માટે તં ત્વા લોકકૃતુમ્-ઈમહે-એ તું લોકોના કર્તા-રચયિતાને પ્રાર્થના કરીએ છીએ તથા તવ-તારી મહે પ્રશસ્તયે-મહાન પ્રશંસા-સ્તુતિને માટે તારાથી બળવાન આનંદ પામવા અને તારી સ્તુતિ કરવી એ લક્ષ્ય અમારું ઉપાસકોનું છે; અને હોવું જોઈએ. (૮)

૧૦૪૫. ગોષા ઇન્દો નૃષા અસ્યશ્વસા વાજસા ઉત ।
આત્મા યજ્ઞસ્ય પૂર્વ્યઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! તું ગોષા:-વાણી-વેદવાણીનું સેવન કરાવનાર નૃષા: જીવનમુક્તોને સેવન કરાવનાર અશ્વસા:-વ્યાપનશીલ મનનું સેવન કરાવનાર ઉત-અને વાજસા:-અમૃત અન્નભોગનો સેવન કરનાર અસિ-છે. યજ્ઞસ્ય પૂર્વ્યઃ-આત્મા-અધ્યાત્મયજ્ઞ-દેવપૂજાનો શાશ્વતિક આત્મા આધાર છે. (૯)

૧૦૪૬. અસ્મભ્યમિન્દ્રિયં મધોઃ પવસ્વ ધારયા ।
પર્જન્યો વૃષ્ટિર્માઙ્ગવ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! તું મધો:-ધારયા-આનંદરસની ધારાથી અસ્મભ્યમ્-અમારાં ઇન્દ્રિયં પવસ્વ-પ્રાણને પ્રાપ્ત થા-તૃપ્ત કર વૃષ્ટિર્માન્ પર્જન્યઃ ઇવ-જળવૃષ્ટિ કરનાર મેઘની સમાન-જેમ મેઘ જળની વૃષ્ટિ કરીને પ્રાણને તૃપ્ત કરે છે, તેમ તું આનંદની વૃષ્ટિ કરીને તૃપ્ત કર. (૧૦)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૧૦૪૭. સના ચ સોમ જેષિ ચ પવમાન મહિ શ્રવઃ ।
અથા નો વસ્યસસ્કૃધિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પવમાન સોમ-આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મહિ શ્રવઃ-મહાન યશનું સન-સેવન કરાવ-પ્રાપ્ત કરાવ ચ-અને જેષિ-વિરોધી ભાવ પર વિજય કરાવ. અથ-અનન્તર ન:-વસ્યસ:-કૃધિ-અમને શ્રેષ્ઠ કરો-બનાવો. (૧)

૧૦૪૮. સના જ્યોતિઃ સના સ્વા ર્વિશ્વા ચ સોમ સૌભગા ।
અથા નો વસ્યસસ્કૃધિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું જ્યોતિઃ સન-તારી જ્યોતિનું સેવન કરાવ-પ્રાપ્ત કરાવ

૪૭૦

સ્વ: સન-તારા મોક્ષનું સેવન કરાવ-પ્રદાન કર **ચ-અને વિશ્વા સૌભગા-સમસ્ત સૌભાગ્ય-આલોક અને** પરલોકનું સૌભાગ્ય પણ અમને સેવન કરાવ **અથ ન: વસ્યસ:-કૃધિ-શેષ પૂર્વવત્** [ઉપરના મંત્ર અનુસાર અર્થ જુઓ.] (૨)

૧૦૪૯. સના દક્ષમુત ક્રતુમપ સોમ મૃધો જહિ।

અથા નો વસ્યસસ્કૃધિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું દક્ષમ્-ઉત ક્રતું સન-આત્મબળને માનસ સંકલ્પને પ્રદાન કર **મૃધ:-અપજહિ-કામ આદિ ધાતકોનો નાશ કર. શેષ પૂર્વવત્. (૩)**

૧૦૫૦. પવીતાર: પુનીતન સોમમિન્દ્રાય પાતવે।

અથા નો વસ્યસસ્કૃધિ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : પવીતાર:-હે મનન, વિવેચન, સ્મરણ, આત્મભાવ દ્વારા સામે લાવનાર મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર ! તમે સોમં પુનીતન-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને વિશુદ્ધ કેવલરૂપમાં લાવો. **ઇન્દ્રાય પાતવે-આત્માને માટે રસરૂપમાં પાન કરવા માટે લાવો. શેષ પૂર્વવત્. (૪)**

૧૦૫૧. ત્વં સૂર્યે ન આ ભજ તવ ક્રત્વા તવોતિભિઃ।

અથા નો વસ્યસસ્કૃધિ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : ત્વમ્-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું તવ ક્રત્વા-તારા-પોતાનાં પ્રજ્ઞાનથી તવ કૃતિભિઃ-તારી-પોતાની રક્ષાઓથી **ન:-અમને ઉપાસકોને સૂર્યે-આભજ-તારા સૂર્યસ્વરૂપ સ્વર્ગ-મોક્ષધામમાં અપનાવી લે, પહોંચાડી દે. શેષ પૂર્વવત્. (૫)**

૧૦૫૨. તવ ક્રત્વા તવોતિભિર્જ્યોક્ પશ્યેમ સૂર્યમ્।

અથા નો વસ્યસસ્કૃધિ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : તવ ક્રત્વા-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તારા-પોતાનાં પ્રજ્ઞાનથી તવ કૃતિભિઃ-તારી-પોતાની રક્ષાઓથી **સૂર્ય જ્યોક્ પશ્યેમ-ઉક્ત તારા-પોતાનાં સૂર્ય સ્વરૂપ-સ્વર્ગ મોક્ષધામને ચિરકાળ પર્યન્ત નિહાળતા રહીએ. મોક્ષમાં ચિરકાળ સુધી રહેવાની આકાંક્ષા છે. શેષ પૂર્વવત્. (૬)**

૧૦૫૩. અભ્યર્ષ સ્વાયુધ સોમ દ્વિર્બર્હસં રયિમ્। અથા નો વસ્યસસ્કૃધિ ॥ ૭ ॥

૪૭૧

પદાર્થ : સ્વાયુધ સોમ-હે સુ-શોભન-સર્વોત્તમ આયુ-મોક્ષની આયુને ધારણ કરાવનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ઉપાસકોને માટે દ્વિર્બર્હસં રયિમ્-બન્ને લોકોમાં વૃદ્ધિ કરનાર ઐશ્વર્ય-અભ્યુદય અને નિઃશ્રેયસને અભ્યર્ષ-પ્રેરિત કર-પ્રાપ્ત કરાવ. શેષ પૂર્વવત્. (૭)

૧૦૫૪. અભ્યાઙ્ઘાનપચ્યુતો વાજિન્ત્સમત્સુ સાસહિઃ ।

અથા નો વસ્યસસ્કૃધિ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : વાજિન્-હે અમૃત અન્નભોગના સ્વામિન્-દાતા અનપચ્યુતઃ-એકરસ રહેનાર તથા જેથી ઉપાસક અપચ્યુત થતો નથી તથા સાસહિઃ-સ્વયં સહનશીલ તથા ઉપાસકોને સહનશીલ બનાવનાર સમત્સુ-તું અમને કામ આદિની સાથે સંઘર્ષ સમયે તથા અધ્યાત્મ હર્ષ-આનંદ પ્રસંગોમાં સભ્યર્ષ-પ્રાપ્ત થા. શેષ પૂર્વવત્. (૮)

૧૦૫૫. ત્વાં યજ્ઞૈરવીવૃધન્ પવમાન વિધર્મણિ । અથા નો વસ્યસસ્કૃધિ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : પવમાન-હે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! વિધર્મણિ-વિશેષ ધર્મ-અધ્યાત્મગુણ લાભને માટે યજ્ઞૈઃ-અધ્યાત્મયજ્ઞના યમ, નિયમ આદિ અંગો દ્વારા ત્વામ્-અવીવૃધન્-તને ઉપાસકજનો પોતાની અંદર પ્રવૃદ્ધ કરે છે. શેષ પૂર્વવત્. (૯)

૧૦૫૬. રયિં નશ્ચિત્રમશ્વિનમિન્દો વિશ્વાયુમા ભર ।

અથા નો વસ્યસસ્કૃધિ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! તું નઃ-અમારે માટે ચિત્રમ્-અદ્ભુત સન્માનીય અપૂર્વ સર્વોત્તમ અશ્વિનમ્-અચલ વિશ્વાયુમ્ રયિમ્-પૂર્ણ આયુવાળા પોષ-પુષ્ટિને આભર-આભરિત કરી દે-પૂર્ણ ભરી દે. શેષ પૂર્વવત્. (૧૦)

મૂકત-૨

૧૦૫૭. તરત્સ મન્દી ધાવતિ ધારા સુતસ્યાન્ધસઃ । તરત્સ મન્દી ધાવતિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૦૦

૧૦૫૮. ઉસ્ત્રા વેદ વસૂનાં મર્તસ્ય દેવ્યવસઃ । તરત્સ મન્દી ધાવતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : દેવી-ઉસ્ત્રા-સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માની દિવ્ય આનંદધારા શ્રેષ્ઠ પ્રેરિત કરનારી ઉન્નતિ પથ પર લઈ જનારી મર્તસ્ય વસૂનામ્-ઉપાસક મનુષ્યોના પ્રાણોના અવસઃ-રક્ષણને વેદ-પ્રાપ્ત કરાવે

૪૭૨

છે, તેથી **મન્દી**-પરમાત્માની તે આનંદધારાનું પાન કરનાર **સઃ**-તે સ્તુતિકર્તા **તરત્**-પાપોથી તરીને **ધાવતિ**-પ્રગતિ કરે છે. (૨)

૧૦૫૧. ધ્વસ્ત્રયોઃ પુરુષન્ત્યોરા સહસ્ત્રાણિ દદ્યહે । તરત્સ મન્દી ધાવતિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે સોમ-શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તારા **ધ્વસ્ત્રયોઃ**--પાપ વિધ્વંસકો **પુસ્ત્રન્ત્યોઃ**--તું પુરુષ-પરમાત્માની સમીપ લઈ જનાર જપ અને અર્થભાવનની **સહસ્ત્રાણિ-આદદ્યહે**-હજારો આવૃત્તિઓ કરું. એમ કરનાર સંસારને તરીને, દોડતો જઈ રહ્યો છે. (૩)

૧૦૬૦. આ યયોસ્ત્રિંશતં તના સહસ્ત્રાણિ ચ દદ્યહે । તરત્સ મન્દી ધાવતિ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **યયોઃ** ત્રિંશતમ્-જેના ત્રીસ-ત્રીસેય દિવસ-રાત **તના-ધનોની** **સહસ્ત્રાણિ** આદદ્યહે-હજારો આવૃત્તિઓ કરું છું. શેષ પૂર્વવત્. (૪)

સૂક્ત-૩

૧૦૬૧. એતે સોમા અસૃક્ષત ગૃણાનાઃ શવસે મહે । મદિન્તમસ્ય ધારયા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **એતે સોમાઃ**-ગૃણાનાઃ-અસૃક્ષત-એ સ્તુતિ કરવામાં આવતા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા સાક્ષાત્ કરવામાં આવે છે. **મહે શવસે**-મહાન આત્મબળ પ્રાપ્તિને માટે **મદિન્તમસ્ય-ધારયા**-અત્યંત હર્ષપ્રદ પરમાત્માની ધારણા દ્વારા અથવા સ્તુતિવાણી દ્વારા [સાક્ષાત્ કરવામાં આવે છે.](૧)

૧૦૬૨. અભિ ગવ્યાન્નિ વીતયે નૃમ્ણા પુનાનો અર્ષસિ । સનદ્વાજઃ પરિ સ્ત્રવ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **પુનાનઃ**-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ઉપાસકોને પવિત્ર કરીને **સનદ્વાજઃ**-શાશ્વતિક અમૃત અન્નભોગવાળા **વીતયે**-તૃપ્તિને માટે **ગવ્યાન્નિ**-સ્તુતિવાણીથી સિદ્ધિવાળા **નૃમ્ણા**-યશોભોગ **અભિ-અર્ષસિ**-પ્રેરિત કરે છે, તેથી તું **પરિસ્ત્રવ**-અમારી તરફ પ્રાપ્ત થા. (૨)

૧૦૬૩. ઉત નો ગોમતીરિષો વિશ્વા અર્ષ પરિષ્ટુભઃ । ગૃણાનો જમદગ્નિના ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઉત-અપિ ય** = અને **નઃ**-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મારા માટે **ષ્ટુભઃ**-ગોમતીઃ **વિશ્વાઃ**-ઙ્ગ-સ્તુત્ય-પ્રશંસનીય પ્રાર્થનાવાળી મારી કામનાઓ **જમદગ્નિના** ગૃણાનઃ-મારા-પ્રજ્વલિત જ્ઞાનાગ્નિવાળા ઉપાસક દ્વારા સ્તુત કરવામાં આવતા-સ્તુતિને પ્રાપ્ત કરીને **પરિ-અર્ષ**-પરિપૂર્ણ કર. (૩)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૪૭૩

૧૦૬૪. ઇમં સ્તોમમર્હતે જાતવેદસે રથમિવ સં મહેમા મનીષયા ।

ભદ્રા હિ નઃ પ્રમતિરસ્ય સંસદ્યગ્ને સખ્યે મા રિષામા વયં તવ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇમં સ્તોમમ્-અર્હતે જાતવેદસે-એ સ્તુતિ સમૂહને પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય ઉત્પન્ન માત્રને જાણનાર સર્વજ્ઞ પરમાત્માને રથમ્-ઇવ-રમણ સ્થાન રથની સમાન મનીષયા સમ્મહેમ-હાર્દિક ભાવનાથી સત્કૃત કરે છે. અસ્ય સંસદિ પ્રમતિઃ-નઃ-ભદ્રા હિ-તેની સંગતિમાં પ્રકૃષ્ટ મતિ-સ્થિર બુદ્ધિ કલ્યાણકારી બની જાય છે. તેથી અગ્ને તવ સખ્યે વયં મા રિષામ-હે જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તારી મિત્રતામાં અમે હિંસિત ન બની શકીએ. (૧)

૧૦૬૫. ભરામેધ્મં કૃણવામા હર્વીષિ તે ચિતયન્તઃ પર્વણાપર્વણા વયમ્ ।

જીવાતવે પ્રતરાં સાધયા ધિયોઽગ્ને સખ્યે મા રિષામા વયં તવ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! પર્વણા પર્વણા-પ્રતિ પર્વ પ્રત્યેક પ્રાતઃ સાયમ્ વયમ્-અમે ચિતયન્તઃ-સાવધાન રહીને તે-તારી અંદર ઇધ્મં ભરામ્-અમારા આત્માને સમર્પિત કરીએ. હર્વીષિ કૃણવામ-મનઃ કામનાઓને તારા પ્રત્યે નમાવી દે જીવાતવે-દીર્ઘજીવન-અમર જીવન-મોક્ષને માટે ધિયં પ્રતરાં સાધય-અધ્યાત્મ કર્મોને પ્રકૃષ્ટ બનાવી દે તે સખ્યે વયં મા રિષામ-તારી મિત્રતામાં રહીને કદી હિંસિત ન બનીએ. (૨)

૧૦૬૬. શકેમ ત્વા સમિધં સાધયા ધિયસ્ત્વે દેવા હવિરદન્ત્યાહુતમ્ ।

ત્વમાદિત્યા આ વહ તાન્ હૃષ્મસ્યગ્ને સખ્યે મા રિષામા વયં તવ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને ત્વા સમિધં શકેમ-હે જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! અમારી અંદર તારો સમ્યક્ દીપ્ત-સમ્યક્ પ્રકાશમાન થયેલને ધારણ કરવામાં અમે સમર્થ છીએ. ત્વે ધિયઃ સાધય-તું અમારા અધ્યાત્મ કર્મોને સિદ્ધ કર. દેવાઃ-આહુત્વ હવિઃ-અદન્તિ-જીવન મુક્ત અથવા મુક્ત આત્માઓ તને હોમેલી આત્મ હવિને-તેના પ્રતિક્રિયાને મુક્તિમાં આરોગે છે. ભોગવે છે. ત્વમ્-આદિત્યાન્-આવહ-તું અમને અદિતિ-અખંડ સુખ સંપત્તિ મુક્તિમાં રહેનાર અધિકારી સંપાદન કર-બનાવ. તાન્ હૃષ્મસિ-અમે તે અમારાં મુક્ત રૂપોને યાહીએ-છેચ્છીએ છીએ. શેષ પૂર્વવત્. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૦૬૭. પ્રતિ વાં સૂર ડદિતે મિત્રં ગૃણીષે વરુણમ્ । અર્યમણં રિશાદસમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સૂર ડદિતે-સૂર્ય ઉદય થતાં વાં પ્રતિ-તારા પ્રત્યેક નામ કહેવામાં આવતાં મિત્રમ્-સંસારમાં પ્રેરક વચ્ચણમ્-અમારી તરફ વરનાર-વરણ કરનાર રિશાદસમ્-અર્યમણમ્-હિંસક-ઘાતકોને ફેંકનાર-ભગાડનાર, હિંસકોને ક્ષીણ કરનાર, હિંસકોને ખાઈ જનાર સર્વ સ્વામી આદિત્યની ગૃણીષે-સ્તુતિ કરું-

૪૭૪

સ્તુતિ પાત્ર બનાવું. (૧)

૧૦૬૮. રાયા હિરણ્યયા મતિરિયમવૃકાય શવસે । ઇયં વિપ્રા મેધસાતયે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વિપ્રા:-હે વિશેષ કામના પૂરક મિત્ર, વરુણ, અર્યમા, 'આદિત્ય', પ્રેરક, વરણ કરનાર, અખંડ સુખ સંપત્તિના સ્વામી પરમાત્મન્ ! ઇયં મતિ:-આ તારી સ્તુતિ હિરણ્યયા રાયા-સોનેરી ધન-અધ્યાત્મધનની સાથે અવૃકાય શવસે-અહિંસક બળ-શાન્તિ પ્રસારક બળ-અધ્યાત્મબળને માટે ઇયં મેધસાતયે-આ સ્તુતિ અધ્યાત્મયજ્ઞની સંપન્નતાને માટે સિદ્ધ થાય. (૨)

૧૦૬૯. તેં સ્યામ દેવ વરુણ તે મિત્ર સૂરિભિઃ સહ । ઇષં સ્વિષ્ચ ધીમહિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : દેવ વરુણ તે સ્યામ-હે અમારી તરફ વરણ કરનાર પરમાત્મન્ ! અમે તારા બનીએ-તારાથી અલગ ન થઈએ. મિત્ર તે-હે પ્રેરક પરમાત્મન્ ! અમે તારા બનીએ-તારાથી અલગ ન થઈએ. સૂરિભિઃ સહ-સ્તુતિકર્તાઓની સાથે અમારાથી પૂર્વ સ્તુતિકર્તા જેમ તારા બની ગયા, તેમ અમે પણ તારા બની જઈએ. એની શ્રેણીમાં આવીને તારા બની જઈએ. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૦૭૦. ભિન્ધિ વિશ્વાં અપ દ્વિષઃ પરિં બાધો જહીં મૃધઃ ।

વસુ સ્પાર્હં તદા ભર ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૩૪

૧૦૭૧. યસ્ય તે વિશ્વમાનુષગ્ભૂરેદત્તસ્ય વેદતિ ।

વસુ સ્પાર્હં તદા ભર ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તે-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તારા યસ્ય ભૂરે:-દત્તસ્ય-જે બહુજ દાતવ્ય-દેવા યોગ્ય 'ધન'ને વિશ્વમ્-આનુષક વેદતિ-સર્વ મનુષ્યો આનુપૂર્વથી-પરંપરાથી જાણે છે. તત્ સ્પાર્હં વસુ-આભર-તે સ્પૃહણીય સ્વ સમીપમાં વસાવનાર ધનને અમારા માટે આભરિત કર-દઈ દે-પ્રદાન કર. (૨)

૧૦૭૨. યદ્વીડાવિન્દ્ર યત્ સ્થિરે યત્ પશાને પરાભૃતમ્ ।

વસુ સ્પાર્હં તદા ભર ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૦૭

૪૭૫

સૂક્ત-૪

૧૦૭૩. યજ્ઞસ્ય હિ સ્થ ઋત્વિજા સસની વાજેષુ કર્મસુ ।
ઇન્દ્રાગ્ની તસ્ય બોધતમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાગ્ની-હે ઐશ્વર્યવાન તથા જ્ઞાન-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તું યજ્ઞસ્ય-અધ્યાત્મયજ્ઞનો સસની-વિશુદ્ધ ઋત્વિજા-યાજક-યજ્ઞ કરાવનાર સ્થ:-હે વાજેષુ-કર્મસુ-વાજ = અમૃત અન્નભોગવાળા અધ્યાત્મકર્મોમાં વિદ્યમાન તસ્ય બોધતમ્-તે અધ્યાત્મયજ્ઞને જાણ-અપનાવ. (૧)

૧૦૭૪. તોશાસા રથયાવાના વૃત્રહણાપરાજિતા । ઇન્દ્રાગ્ની તસ્ય બોધતમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તોશાસા-હે તુષ્ટ કરનાર રથયાવાના-સંસારરથ પર આરૂઢ-સંસારના સ્વામી-સંસાર રથના ચાલક વૃત્રહણા-પાપનાશક અપરાજિતા-કોઈથી નહિ હારનાર ઇન્દ્રાગ્ની-ઐશ્વર્યવાન તથા જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તું તસ્ય બોધતમ્-તે અધ્યાત્મયજ્ઞને જાણ-અપનાવ. (૨)

૧૦૭૫. ઇદં વાં મદિરં મધ્વધુક્ષન્નદ્રિભિર્નરઃ । ઇન્દ્રાગ્ની તસ્ય બોધતમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અદ્રિભિઃ-નરઃ-પ્રશંસા કરનારા સ્તુતિ કરનારા મુમુક્ષુજનો વામ્-તારા માટે ઇદં મદિરં મધુ અધુક્ષન્-એ હર્ષકર-આનંદદાયક મધુર ઉપાસનારસનું દોહન કરે છે-પ્રસ્તુત કરે છે. ઇન્દ્રાગ્ની તસ્ય બોધતમ્-હે ઐશ્વર્યવાન જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તે અધ્યાત્મયજ્ઞને જાણ-અપનાવ. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૧૦૭૬. ઇન્દ્રાયેન્દો મરુત્વતે પવસ્વ મધુમત્તમઃ ।
અર્કસ્ય યોનિમાસદમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૭૨

૧૦૭૭. તં ત્વા વિપ્રા વચોવિદઃ પરિષ્કૃણ્વન્તિ ધર્ણસિમ્ ।
સં ત્વા મૃજન્ત્યાયવઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તં ત્વા ધર્ણસિમ્-તે તારો બળવાન સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માનો વચોવિદઃ-વિપ્રાઃ-સ્તુતિ પ્રકાર વેત્તા વિશેષ પ્રીતિ પ્રદર્શિત કરનારા વિદ્વાનો પરિષ્કૃણ્વન્તિ-સાક્ષાત્ કરે છે. ત્વા-તારો આયવઃ સં મૃજન્તિ-સાધારણ મનુષ્ય અલંકૃત-સત્કૃત કરે છે, તેથી સર્વનો ઉપાસ્ય છે. (૨)

૪૭૬

૧૦૭૮. રસં તે મિત્રો અર્યમા પિબન્તુ વરુણઃ કવે ।

પવમાનસ્ય મરુતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : કવે-કાન્તદર્શી સર્વજ્ઞ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તે-પવમાનસ્ય રસમ્-તારી આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનારના રસને મિત્રઃ અર્યમા વસ્યા-મસ્તઃ-પિબન્તુ-મિત્ર = સર્વથી સ્નેહ કરનાર વિશેષતઃ તારાથી સ્નેહ કરનાર, અર્યમા = તને સ્વામી માનનાર પોતાને તને આપનાર-સમર્પણ કરનાર, વસ્યાઃ-તને પૂર્ણ રૂપથી વરનાર, અન્યથી રાગ છોડનાર તથા મુમુક્ષુજનો પીએ-પાન કરે છે. પીવાના અધિકારી છે, અમે અધિકારી બનીએ. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૦૭૯. મૃજ્યમાનઃ સુહસ્ત્યા સમુદ્રે વાચમિન્વસિ ।

રયિં પિણઙ્ગં બહુલં પુરુસ્પૃહં પવમાનાભ્યર્ષસિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૧૭

૧૦૮૦. પુનાનો વારે પવમાનો અવ્યયે વૃષો અચિક્રદદ્વને ।

દેવાનાં સોમ પવમાન નિષ્કૃતં ગોભિરજ્જાનો અર્ષસિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પવમાન સોમ-હે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ગોભિઃ-અજ્ઞાનઃ-સ્તુતિ વાણીઓની સામે અલંકૃત થતાં-ઝલકતાં દેવાનાં નિષ્કૃતમ્-અર્ષસિ-ઉપાસકોનાં નિર્મળ હૃદયસ્થાનને પ્રાપ્ત થાય છે. પવમાનઃ પુનાનઃ-વૃષા-ઉ-ધારારૂપમાં આવીને પવિત્રકારક સુખવર્ષક બનીને અવ્યયે વારે વને અચિક્રદત્-અનશ્વર, વરનાર, સંભજન કરનારા આત્મામાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

સૂક્ત-૩

૧૦૮૧. એતમુ ત્યં દશ ક્ષિપો મૃજન્તિ સિન્ધુમાતરમ્ । સમાદિત્યેભિરખ્યત ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઉ-એતં ત્યમ્-નિશ્ચય એ તે સિન્ધુમાતરમ્-સ્યંદનશીલ પૃથિવી, અન્તરિક્ષ, ધુલોકની પદાર્થ શક્તિઓની માતારૂપ અર્થાત્ નિર્માતાને દશ ક્ષિપઃ-મૃજન્તિ-દશ ફેંકેલી-ફેલાયેલી દિશાઓ પ્રાપ્ત છે તે એવો પરમાત્મા આદિત્યેભિઃ-અખ્યત-અદિતિ-અખંડિત મુક્તિના સાધનો શમ, દમ, યોગાભ્યાસ આદિ દ્વારા અન્તઃશત્મામાં દ્રષ્ટ થાય છે-સાક્ષાત્ થાય છે. (૧)

૧૦૮૨. સમિન્દ્રેણોત વાયુના સુત એતિ પવિત્ર આ । સં સૂર્યસ્ય રશ્મિભિઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સુતઃ-ઉપાસના દ્વારા નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્ થઈને સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પવિત્રે-પ્રાપ્તિ

૪૭૭

સ્થાન હૃદયમાં **इन्द्रेण-उत वायुना सम्-आ एति**-આત્માથી સમાગમ કરે છે. પુનઃ આયુની સાથે પણ **सूर्यस्य रश्मिभिः सम् आ एति**-હૃદયના પ્રાણોની સાથે સમાગમ કરે છે. આત્મામાં પરમાત્માનો સમાગમ લાભ થવાથી આત્માની અમર આયુ-મુક્તિની આયુ અને સાંસારિક જીવનની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૨)

૧૦૮૩. **स नो भगाय वायवे पूष्णे पवस्व मधुमान्।**

चारुर्मित्रे वरुणे च ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **स**-તે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **नः**-અમારા **भगाय**-આધ્યાત્મિક ઐશ્વર્ય અથવા આત્મિક તેજને માટે **वायवे**-મન અર્થાત્ મનોવિકાસને માટે **पूष्णे**-શારીરિક પુષ્ટિને માટે **मधुमान् पवस्व**-મધુરરૂપ બનીને પ્રાપ્ત થા. **मित्रे वरुणे च चारु**-પ્રાણ-શ્વાસ અને અપાન-ઉચ્છ્વાસને માટે પણ અનુકૂળ રૂપ બન-પ્રાપ્ત થા. (૩)

ખંડ-૫

સૂક્ત-૧

૧૦૮૪. **रेवतीर्नः सधमाद इन्द्रे सन्तु तुविवाजाः । क्षुमन्तो याभिर्मदेम ॥ ૧ ॥**

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૩

૧૦૮૫. **आ घ त्वावान् त्मना युक्त स्तोतृभ्यो धृष्णवीयानः।**

ऋणोरक्षं न चक्रयोः ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **धृष्णो**-હે કામ આદિ દોષોના ધર્ષક-ધકેલનાર ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા ! **त्वावानघ-**તારા જેવો અનુપમ-તું જ છે. **स्तोतृभ्यः-ईयानः**-સ્તુતિકર્તાઓ દ્વારા પ્રાર્થમાન-પ્રાર્થના કરવામાં આવતાં તેના માટે તેની સાથે **त्मना युक्तः**-પોતાના સ્વરૂપથી યુક્ત થઈને **चक्रयोः-अक्षं न**-રથના પૈડાંમાં ધરાની સમાન **आ ऋणोः**-સમગ્ર રૂપથી ગતિ આપ, મોક્ષની તરફ લઈ જા. (૨)

૧૦૮૬. **आ यद् दुवः शतक्रतवा कामं जरितृणाम्।**

ऋणोरक्षं न शचीभिः ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **शतक्रतो**-હે બહુ જ-અનન્ત જ્ઞાન કર્મવાન પરમાત્મા ! તું **जरितृणाम्**-સ્તુતિકર્તાઓનું **यद्-दुवः कामम्-आ-ऋणोः**-જે પરિચરણીય સેવનીય સુખ છે તેને કામનાનુસાર પ્રાપ્ત કરાવ **शचीभिः-अक्षं न-आ-कर्मा** દ્વારા ગતિવિધિઓથી જેમ અક્ષ-રથસ્વામીના ગન્તવ્ય-પ્રાપ્તવ્યને પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૪૭૮

૧૦૮૭. સૂરૂપકૃત્નુમૂતયે સુદુધામિવ ગોદુહે । જુહૂમસિ દ્યવિદ્યવિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૬૦

૧૦૮૮. ઉપ નઃ સવના ગહિ સોમસ્ય સોમપાઃ પિબ । ગોદા ઇદ્રેવતો મદઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સોમપાઃ-હે સોમ-ઉપાસનારસનું પાન કરનાર-સ્વીકાર કરનાર ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું !
તું નઃ-અમારા સવના-ઉપ-આગહિ-ઉપાસના અવસરોમાં ઉપગત થા-પ્રાપ્ત થા. સોમસ્ય પિબ-ઉપાસનારસનું
પાન કરી-સ્વીકારી રેવતઃ-મદઃ-ગોદાઃ-ઇત્-તુજ રેવાનું ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને માટે સમર્પિત ઉપાસનારસ
મને ઉપાસકને માટે જ્ઞાનપ્રદ અને આનંદપ્રદ બને-બને છે. (૨)

૧૦૮૯. અથા તે અન્તમાનાં વિદ્યામ સુમતીનામ્ ।

મા નો અતિ ય્ય આ ગહિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અથ તે-તથા હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! તારા અન્તમાનામ્-અત્યંત સમીપ રહેલાં સુમતીનામ્-
ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા-સુમેધાવીઓ-જીવન મુક્તોની સમાન વિદ્યામ-અમે તને જાણીએ મા નઃ-અતિચ્છ-
અમને દર્શનથી વંચિત કર નહિ, તેથી આ ગહિ-તું અમારા સુધી આવ-તેવી ખૂબજ આકાંક્ષા છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૦૯૦. ઉભે યદિન્દ્ર રોદસી આપપ્રાથોષાઙ્ગવ ।

મહાન્તં ત્વા મહીનાં સમ્રાજં ચર્ષણીનામ્ ।

દેવી જનિત્ર્યજીજનદ્રા જનિત્ર્યજીજનત્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૭૮

૧૦૯૧. દીર્ઘ હ્રદ્કુશં યથા શક્તિં વિભર્ષિ મન્તુમઃ ।

પૂર્વેણ મઘવન્ પદા વયામજો યથા યમઃ ।

દેવી જનિત્ર્યજીજનદ્રા જનિત્ર્યજીજનત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મન્તુમઃ-મઘવન્-હે જ્ઞાનવાન-સર્વથા જ્ઞાનવાન ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! દીર્ઘમ્-અંકુશં-
યથા-મોટા અંકુશની સમાન શક્તિં વિભર્ષિ-શક્તિને તું ધારણ કરે છે. પૂર્વેણ પદા વયામ્-અજઃ-યથા
યમઃ-જેમ પોતાના આગળના પગો વડે બકરાં-બોકડો ઝાડઝાંખરાની ડાળીને સ્વાયત્ત કરે છે-સરળતાથી
પકડી રાખે છે, તેમ તું પ્રકૃતિને સ્વાયત્ત કરે છે. તે જનિત્રી દેવી-અજીજનત્-ઉત્પાદિકા દેવી સંસારને
ઉત્પન્ન કરે છે. મદ્રા જનિત્રી-અજીજનત્-કલ્યાણકારિણી ઉત્પાદિકા ઉત્પન્ન કરે છે. (૨)

૪૭૯

૧૦૧૨. અવ સ્મ દૂર્હણાયતો મર્તસ્ય તનુહિ સ્થિરમ્ ।
અધસ્પદં તમો કૃધિ યો અસ્મા અભિદાસતિ ।
દેવી જનિત્ર્યજીજનદ્રા જનિત્ર્યજીજનત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : મર્તસ્ય-મનુષ્યને દૂર્હણાયતઃ સ્થિરમ્-દુરાધર્ષ-ખૂબજ દબાવનારા કામ આદિ દોષના બળને-સ્થિરતાને અવ તનુહિ સ્મ-હે ઈન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્-નિર્બળ કરી દે. તમ્-ઇમ્ અધસ્પદં કૃધિ-તેને અવશ્ય નીચે કરીને દબાવી દે. યઃ-અસ્માન્-અભિદાસતિ-જે અમને ક્ષીણ કરે છે અથવા દબાવવા માગે છે. આગળ પૂર્વવત્. (૩)

ખંડ-૬

સૂક્ત-૧

૧૦૧૩. પરિ સ્વાનો ગિરિષ્ઠાઃ પવિત્રે સોમો અક્ષરત્ । મદેષુ સર્વધા અસિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૭૫

૧૦૧૪. ત્વં વિપ્રસ્ત્વં કવિર્મધુ પ્ર જાતમન્ધસઃ । મદેષુ સર્વધા અસિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ત્વં વિપ્રઃ-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વિશેષ રૂપથી તૃપ્ત કરનાર, ત્વં કવિઃ-કાન્તદર્શી-સર્વજ્ઞ, અન્ધસઃ-તારો અધ્યાનીય ઉપાસનીયનો મધુ પ્રજાતમ્-મધુરરસ પ્રસિદ્ધ છે. મદેષુ સર્વધા-અસિ-હર્ષ-આનંદ આપનારમાં-આપનારનો સર્વધારક આધાર છે. (૨)

૧૦૧૫. ત્વે વિશ્વે સજોષસો દેવાસઃ પીતિમાશત । મદેષુ સર્વધા અસિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વિશ્વે દેવાસઃ સજોષસઃ-સમસ્ત મુમુક્ષુ વિદ્વાન તારી સમાન પ્રીતિ રાખનારા ત્વે પીતિમ્-આશત-તારા આધારથી અમૃતપાનનો સ્વાદ લે છે. મદેષુ... આગળ પૂર્વવત્. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૦૧૬. સ સુન્વે યો વસૂનાં યો રાયમાનેતા ય ઇડાનામ્ ।
સોમો યઃ સુક્ષિતીનામ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૮૨

૧૦૧૭. યસ્ય ત ઇન્દ્રઃ પિબાદ્યસ્ય મરુતો યસ્ય વાર્યમણા ભગઃ ।

૪૮૦

આ યેન મિત્રાવરુણા કરામહૈન્દ્રમવસે મહે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યસ્ય તે-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! જે તારા આનંદરસનો ઇન્દ્ર-પિબાત્-ઉપાસક આત્મા પાન કરે છે, યસ્ય મસ્ત:-જે તારા આનંદરસનું મુમુક્ષુજનો પાન કરે છે/વા-અને અર્યમણા-ભગ:-આત્મસમર્પણકર્તા જનો તથા સાથે જ ભાગ્યશાળી આત્મ તેજવાળા પાન કરે છે. મહે-અવસે યેન મિત્રાવરુણા આકરામહે-મહાન રક્ષાને માટે જે તારા પરમાત્મા દ્વારા પ્રાણ અપાનને સ્વચ્છ પ્રબળ બનાવે. ઇન્દ્રમ્-આ-જે તારા-પરમાત્મા દ્વારા સ્વાત્માને પણ સ્વચ્છ પ્રબળ બનાવે-બનાવે છે. તેનો = તારો સમાગમ સ્તવન કરે છે. (૨)

સૂક્ત-૩

૧૦૯૮. તં વઃ સઘાયો મદાય પુનાનમભિ ગાયત્ ।

શિશું ન હવ્યૈઃ સ્વદયન્ત ગૂર્તિભિઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૬૮

૧૦૯૯. સં વત્સઙ્ગ માતૃભિરિન્દુર્હિન્વાનો અજ્યતે ।

દેવાવીર્મદો મતિભિઃ પરિષ્કૃતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દુઃ-આનંદરસપૂર્ણ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! દેવાવીઃ-મુમુક્ષુ ઉપાસકોના રક્ષક, મદઃ-ઉર્ષકારી-આનંદદાયક, મતિભિઃ પરિષ્કૃતઃ સમ્ અજ્યતે-સ્તુતિ વાણીઓ દ્વારા પરિપુષ્ટ થઈને સામે આવે છે-સાક્ષાત્ થાય છે. માતૃભિઃ-હિન્વાનઃ વત્સઃ-ઙ્ગ-દૂધ પાનારી માતાઓના દ્વારા વર્ધિત પોષિત બાળકની સમાન [તૃપ્ત કરે છે.](૨)

૧૧૦૦. અયં દક્ષાય સાધનોઽયં શર્ધાય વીતયે ।

અયં દેવેભ્યો મધુમત્તરઃ સુતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અયં સુતઃ-એ સાક્ષાત્ થઈને શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા દેવેભ્યઃ-મધુમત્તરઃ-મુમુક્ષુજનોને માટે અત્યંત મધુરરસ રૂપ છે, અયં દક્ષાય સાધનઃ-એ સમૃદ્ધિને સાધનાર છે, અયં શર્ધાય વીતયે-એ બળ-આત્મબળને સાધનાર અને કામપૂર્તિને સાધનાર છે. [પરમ સાધન છે.] (૩)

સૂક્ત-૪

૧૧૦૧. સોમાઃ પવન્ત ઇન્દવોઽસ્મભ્યં ગાતુવિત્તમાઃ ।

૪૮૧

મિત્રાઃ સ્વાના અરેપસઃ સ્વાધ્યઃ સ્વર્વિદઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૪૮

૧૧૦૨. તે પૂતાસો વિપશ્ચિતઃ સોમાસો દધ્યાશિરઃ ।

સૂરાસો ન દર્શતાસો જિગલ્લવો ધ્રુવા ઘૃતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તે સોમાસઃ-તે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા વિપશ્ચિતઃ-મેધાવીજનોને જાગૃત કરનાર મહા મેધાવી, દધ્યાશિરઃ-ધ્યાનથી મિશ્રણ કરનારા ઉપાસકોને ધ્યાનથી મેળ કરાવનાર, સૂરાસઃ-ન દર્શતાસઃ-સૂર્યની સમાન દર્શનીય, જિગલ્લવઃ-સર્વત્ર ગતિમાન, ઘૃતે ધ્રુવા-પોતાના તેજમાં સ્થિર-કદીપણ તેજ હીન થતો નથી. તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૨)

૧૧૦૩. સુષ્વાણાસો વ્યદ્રિભિશ્ચિતાના ગોરધિ ત્વચિ ।

ઇષમસ્મભ્યમભિતઃ સમસ્વરન્ વસુવિદઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ગોઃ-અધિત્વચિ-સ્તુતિ વાણીના પ્રસ્તાવમાં-પ્રબળ સ્તુતિ પ્રસંગમાં અદ્રિભિઃ-શ્લોક-પ્રશંસા-સ્તુતિ કરનારા દ્વારા સુષ્વાણાસઃ-સમ્યક્ ઉપાસિત કરેલ વિચિતાનઃ-વિશેષ જાગૃત કરનાર વસુવિદઃ-ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત-સમસ્ત ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા ! અસ્મભ્યમ્-અમને-ઉપાસકોને માટે અભિતઃ-સર્વત્રથી ઇષં સમસ્વરન્-કામનાને સંપ્રેરિત કર-પ્રદાન કર. (૩)

સૂક્ત-૫

૧૧૦૪. અયા પવા પવસ્વૈના વસૂનિ માંશ્ચત્વ ઇન્દો સરસિ પ્ર ધન્વ ।

બ્રધ્નશ્ચિદ્યસ્ય વાતો ન જૂતિં પુરુમેધાશ્ચિત્તકવે નરં ધાત્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૪૧

૧૧૦૫. ઉત ન ણના પવયા પવસ્વાધિ શ્રુતે શ્રવાય્યસ્ય તીર્થે ।

ષટ્ઠિં સહસ્રા નૈગુતો વસૂનિ વૃક્ષં ન પક્વં ધૂનવદ્રણાય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શ્રવાય્યસ્ય શ્રુતે-અધિ તીર્થે-હે સોમ-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! તું શ્રવણીયના પ્રસિદ્ધ તારનાર સાધનસ્થાનમાં-અધ્યાત્મસ્થળ હૃદયમાં ઉત-અને અવશ્ય નઃ-અમારે માટે ણના પવયા-એ પાવનધારાથી પવસ્વ-પ્રાપ્ત થા. નૈગુત-પોતાની અંદર આમંત્રણ શબ્દ કરનારના ઇષ્ટદેવ તું સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ષટ્ઠિં સહસ્રા વસૂનિ-સાઠ હજાર અસંખ્યવાળા વસાવનાર અધ્યાત્મસુખ ઐશ્વર્યોને રણાય-

૪૮૨

રમણને માટે પ્રદાન કર. વૃક્ષં ન પક્વં ધૂનવત્-જેમ વૃક્ષ પાકા ફળને ખેરવીને નીચે પાડી દે છે. (૨)

૧૧૦૬. મહીમે^{૨ ૩ ૧} અસ્ય^{૨ ૩ ૨ ૩} વૃષ^{૧ ૨ ૩ ૧} નામ^{૨૨} શૂષે^{૩ ૧ ૨} માંશ્ચત્વે^{૩ ૧ ૨} વા^{૩ ૧ ૨} પૃશને^{૩ ૧ ૨} વા^{૩ ૧ ૨} વધત્રે^{૩ ૧ ૨}.
અસ્વાપયન્^{૧ ૨} નિગુતઃ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨} સ્નેહયચ્ચાપામિત્રા^{૨ ૩ ૧ ૨} અપાચિતો^{૩ ૨} અચેતઃ^{૩ ૨} ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અસ્ય-એ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માના ઇમે મહી વૃષ નામ-મહાન કામ વર્ષણ-ઉપાસકોને માટે શ્રેષ્ઠ પદાર્થોની વૃષ્ટિ કરવી અને નાસ્તિકોને નમાવવા-દબાવવા દંડ આપવો એ બે ધર્મ શૂષે-સુખરૂપ-સુખકર અને બળરૂપ છે. માંશ્ચત્વે-મનનીય વા-તથા પૃશને-સ્પર્શનીય-સ્મરણીય અને વધત્રે-વધથી ત્રાણ-રક્ષા કરનાર છે. નિગુતઃ-આન્તરિક ભાવથી તને આમંત્રિત કરનારાઓને અસ્વાપયત્-ચ-અને શાન્તિની નિદ્રામાં સુવડાવે છે. સ્નેહયત્-સ્નેહ કરે છે. અમિત્રાન્-અપ-અચેતઃ-શત્રુઓ-નાસ્તિકોને મૂઢ બનાવે છે. અચિતઃ-અપ-ધર્મ-કર્મ રહિતોને મૂઢ બનાવે છે.

ખંડ-૭

સૂક્ત-૧

૧૧૦૭. અગ્ને^{૨ ૩ ૨ ૩} ત્વં^{૧ ૨} નો^{૩ ૨ ૩ ૨} અન્તમ^{૩ ૧ ૨} ઉત^{૩ ૧ ૨} ત્રાતા^{૩ ૧ ૨} શિવો^{૩ ૧ ૨} ભુવો^{૩ ૧ ૨} વરુથ્યઃ^{૩ ૧ ૨} ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૪૮

૧૧૦૮. વસુરગ્નિર્વસુશ્રવા^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩} અચ્છા^{૩ ૧ ૨} નક્ષિ^{૩ ૧ ૨} દ્યુમત્તમો^{૩ ૧ ૨} રયિં^{૩ ૧ ૨} દાઃ^{૩ ૧ ૨} ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્નિઃ-અગ્રણી પરમાત્મા વસુઃ-ઉપાસકને પોતાનામાં વસાવનાર વસુશ્રવાઃ-જેની પાસે વસાવનાર ધન છે. દ્યુમત્તમઃ-અત્યંત પ્રકાશમાન-સર્વ પ્રકાશક અચ્છ નક્ષિ-તું સારી રીતે વ્યાપ્ત છે રયિં દાઃ-મોક્ષ ઐશ્વર્યને પ્રદાન કર. (૨)

૧૧૦૯. તં^૧ ત્વા^૨ શોચિષ્ઠ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} દીદિવઃ^{૩ ૧ ૨} સુમ્નાય^{૩ ૧ ૨} નૂનમીમહે^{૩ ૧ ૨} સખિભ્યઃ^{૩ ૧ ૨} ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : શોચિષ્ઠ-હે અત્યંત દીપ્તિમાન ! દીદિવઃ-તેજસ્વી પરમાત્મન્ ! તં ત્વા-તે તને સખિભ્યઃ-અમે તારા મિત્ર ઉપાસક સુમ્નાય-સુખને માટે નૂનમ્-ઈમહે-નિશ્ચિત પ્રાર્થિત કરીએ છીએ-પ્રાર્થનામાં લાવીએ છીએ. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૧૧૦. ઇમા^{૩ ૨ ૩} નુ^{૩ ૧ ૨} કં^{૩ ૧ ૨} ભુવના^{૩ ૧ ૨} સીષધમેન્દ્રશ્ચ^{૩ ૧ ૨} વિશ્વે^{૩ ૧ ૨} ચ^{૩ ૧ ૨} દેવાઃ^{૩ ૧ ૨} ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૫૨

૪૮૩

૧૧૧૧. યજ્ઞં ચ નસ્તન્વં ચ પ્રજાં આદિત્યૈરિન્દ્રઃ સહ સીષધાતુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ન:-અમારા યજ્ઞં ચ-આત્માને તથા તન્વં ચ-શરીરને પ્રજાં ચ-તથા પ્રજા, પુત્ર, શિષ્યને
ઇન્દ્ર:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા અદિત્યૈ:-સહ સીષધાતુ-અદિતિ-મુક્તિના અધિકારી મુમુક્ષુ જીવન મુક્તો
દ્વારા સિદ્ધ બનાવે. (૨)

૧૧૧૨. આદિત્યૈરિન્દ્રઃ સગણો મરુદ્ધિરસ્મભ્યં ભેષજાં કરત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર:-પરમૈશ્વર્યવાન પરમાત્મા આદિત્યૈ:-અદિતિ-અખંડ સુખસંપત્તિ મુક્તિના અધિકારી
જીવન મુક્તો મરુદ્ધિ:-મુમુક્ષુજનોની સાથે સગણ:-ગુણવાન બનીને અસ્મભ્યમ્-અમારે માટે ભેષજાં કરત્-
સુખોને પ્રદાન કરે. (૩)

પ્રવૌર્ચોપ- ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : વ:-હે ઉપાસક જનો ! તમે જે પરમાત્માની જ્યોતિર્સર્વ જ્યોતિની જ્યોતિ છે, તે પરમાત્માની
પ્ર-પ્રાર્થના કરો અર્ચ-અર્ચના-સ્તુતિ કરો ઉપ-ઉપાસના કરો.

આ સાયણ મતમાં એક મંત્ર છે. પરંતુ માધવે તેને પોતાનાં વિવરણમાં પૂર્વાર્ચિકમાં આવેલા ત્રણ
મંત્રોનાં પ્રતીક રૂપ માનેલ છે. જે મંત્રો નિમ્ન છે.

૧૧૧૩. પ્ર વ ઇન્દ્રાય વૃત્રહન્તમાય વિપ્રાય ગાથં ગાયત યં જુજોષતે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૪૬

૧૧૧૪. અર્ચન્ત્યર્ક મરુતઃ સ્વર્કા આ સ્તોભતિ શ્રુતો યુવા સ ઇન્દ્રઃ ॥ ૨ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૪૫

૧૧૧૫. ઉપ પ્રક્ષે મધુમતિ ક્ષિયન્તઃ પુષ્યેમ રયિં ધીમહે ત ઇન્દ્ર ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૪૪

इति सप्तमोऽध्यायः, चतुर्थप्रपाठकस्य प्रथमोऽर्धः ॥

★ ★ ★

૪૮૪

અથ અષ્ટમોઽધ્યાયઃ

ચતુર્થપ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૧૧૬. પ્ર કાવ્યમુશનેવ બ્રુવાણો દેવો દેવાનાં જનિમા વિવક્તિ ।
મહિવ્રતઃ શુચિબન્ધુઃ પાવકઃ પદા વરાહો અભ્યેતિ રેભન્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૨૪

૧૧૧૭. પ્ર હંસાસસ્તૃપલા વગ્નુમચ્છામાદસ્તં વૃષગણા અયાસુઃ ।
અઙ્ગોષિણં પવમાનં સખાયો દુર્મર્ષ વાણં પ્ર વદન્તિ સાકમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હંસાસ:-તૃપલા વૃષગણા:-વાસનાઓનું હનન કરેલ બ્રાહ્મણ તૃપ્ત-આપ્તકામ-સુખવર્ષક સોમ-પરમાત્માના ઉપાસકજનો વગ્નુમ્-અચ્છ-સ્તુતિ વાણીને લક્ષ્ય કરીને-સ્તુતિ કરવાને અમાત્-અસ્તં પ્ર-અયાસુ:-રાગ ભયથી બચવા માટે ધ્યાન સ્થાન પર પ્રાપ્ત થાય છે-પહોંચે છે. સખાય:-તે પરમાત્માના મિત્ર ઉપાસક અઙ્ગોષિણમ્-આંગુષ-સ્તોમ સ્તુતિસમૂહ જેનો છે જેના માટે છે તે આંગૂષી દુર્મર્ષમ્-દુઃખનાશક વાણમ્-આશ્રયરૂપ પવમાનમ્-આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માને સાકં પ્રવદન્તિ-સંગ કરીને-પાસે જઈને પ્રાર્થના પ્રસ્તવન-પ્રકૃષ્ટ સ્તવન-અત્યંત સ્તુતિ કરે છે. (૨)

૧૧૧૮. સ યોજત ડરુગાયસ્ય જૂતિં વૃથા ક્રીડન્તં મિમતે ન ગાવઃ ।
પરીણસં કૃણુતે તિગ્મશૃઙ્ગો દિવા હરિર્દદૃશે નક્ત મૃજઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સ:-તે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ડરુગાયસ્ય-અત્યંત સ્તુતિકર્તાની જૂતિમ્-પ્રીતિને યોજત-યુક્ત થાય છે-અપનાવે છે. ગાવઃ-સ્તોતા-સ્તુતિ કરનારા વૃથા ક્રીડન્તમ્-નિષ્કામ જગત રચનારૂપ કીડા કરતાં પરમાત્માને મિમતે ન-માપી શકતા નથી પરિમિત કરી શકતા નથી. પરીણસં કૃણુતે-કારણ કે અનેકવિધ અન્નભોગ્ય અર્થાત્ જગતને રચે છે. તેથી તે પરિમિત થતો નથી. તિગ્મશૃઙ્ગ-ઉત્સાહક શૃંગ-જ્ઞાનજ્વલને જેની જ્વાળાઓ રશ્મિઓ વેદરૂપ છે. દિવા નક્તમ્-દિવસ-રાત હરિઃ ઋદ્ધઃ-દદૃશે-તે દુઃખહર્તા, સુખદાતા અને પ્રેરક સરળ માર્ગ નાયક ઉપાસકને સાક્ષાત્ થાય છે. (૩)

૧૧૧૯. પ્ર સ્વાનાસો રથાઙ્ગવાર્વન્તો ન શ્રવસ્યવઃ । સોમાસો રાયે અક્રમુઃ ॥ ૪ ॥

૪૮૫

પદાર્થ : **સ્વાનાસ:-**નિષ્પદમાન-ઉપાસિત થયેલ ઉપાસનામાં લાવેલ **શ્રવસ્યવ:-**ઉપાસકને સાંભળવા ચાહતા **સોમાસ:-**શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **રાયે-ઉપાસકને** મોક્ષેશ્વર્ય પ્રદાન કરવા માટે **સ્થા:-**ઙ્ગ-રથની સમાન **અર્વન્ત:-**ન-ઘોડાઓની સમાન **પ્ર-અક્રમુ:-**પ્રગતિ-પ્રયત્નોથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

૧૧૨૦. ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} હિન્વાનાસો રથાઙ્ગવ દધન્વિરે ગભસ્ત્યોઃ । ભરાસઃ કારિણામિવ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **હિન્વાનાસ:-**સ્થા:-ઙ્ગ-આગળ વધતાં રથવાળા ઘોડાઓની સમાન અથવા **કારિણાં** **ભરાસ:-** **ઙ્ગ:-**શિલ્પકારી કારીગરોનું ભરણ કરનારા ચાલતાં કલા ભાગોની સમાન **ગભસ્ત્યો:-**દધન્વિરે-સંતાન ત્યાગ-ગૃહસ્થ ત્યાગ ભાવના કરનારા અથવા અજ્ઞાન અંધકારને દૂર કરનારા અભ્યાસ અને વૈરાગ્યમાં સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૧૨૧. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} રાજાનો ન પ્રશસ્તિભિઃ સોમાસો ગોભિરજ્જતે ।
^{૩ ૨ ૩ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} યજ્ઞો ન સપ્ત ધાતૃભિઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : **પ્રશસ્તિભિઃ-રાજાન:-**ન-પ્રશસ્ત વાણીઓ-પ્રશંસાઓથી રાજાઓ જેમ પ્રસન્ન થાય છે **સપ્તધાતૃભિઃ-યજ્ઞ:-**ન-સાત હોતાઓ ઋત્વિજો દ્વારા જેમ યજ્ઞ સંપન્ન અર્થાત્ સુસિદ્ધ થાય છે, તેમ **ગોભિઃ** **સોમાસ:-**અજ્ઞતે-સ્તુતિઓ દ્વારા શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પ્રસન્ન-સાક્ષાત્ થાય છે. (૬)

૧૧૨૨. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પરિ સ્વાનાસ ઇન્દવો મંદાયઃ બર્હણા ગિરા । મધો અર્ષન્તિ ધારયા ॥ ૭ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૫

૧૧૨૩. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} આપાનાસો વિવસ્વતો જિન્વન્ત ઉષસો ભગમ્ ।
^{૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} સૂરો અણ્વં વિ તન્વતે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : **આપાનાસ:-**સર્વત્ર વ્યાપક-સર્વને પ્રાપ્ત થઈને સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **વિવસ્વત:-** **ઉષસ:-**ભગં જિન્વન્ત:-સૂર્યનાં અને ઊષાનાં તેજ અને શોભાને પ્રેરિત કરીને-સૂર્યમાં તેજ અને ઊષામાં શોભા આપીને **સૂરો:-**ઉપાસના દ્વારા નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્ થઈને પરમાત્મા **અણ્વં વિતન્વતે-અણુ** પરિમાણ-માપવાળા ઉપાસકના આત્માને વિશેષ ઉપકૃત કરે છે. (૮)

૧૧૨૪. ^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} અપ દ્વારા મતીનાં પ્રત્નાઋણવન્તિ કારવઃ । વૃષ્ણો હરસઃ આયવઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : **પ્રત્ના:-**કારવઃ-મુમુક્ષુ સ્તુતિ કરનારા **વૃષ્ણઃ** **હરસઃ-આયવઃ-સુખવર્ષક** સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને પોતાની અંદર ગ્રહણ કરનારા જનો **મતીનાં** દ્વારા-અપ-ઋણવન્તિ-પોતાની મતિઓ-બુદ્ધિઓનાં

૪૮૬

દ્વાર હટાવી દે છે-બારણાં ખોલી નાખે છે. (૮)

૧૧૨૫. સમીચીનાસ આશત હોતારઃ સપ્તજાનયઃ । પદમેકસ્ય પિપ્રતઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : સપ્ત જાનયઃ-સાત જાયા-પત્નીઓ-પત્નીની સમાન રક્ષણીય તથા હિત સાધનારા-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર, શ્રોત, નેત્ર અને વાણી. પરમાત્માનું મનથી મન, બુદ્ધિથી વિવેચન, ચિત્તથી સ્મરણ, અહંકારથી અપનાવવું, શ્રોતથી શ્રવણ, નેત્રથી વિભૂતિદર્શન અને વાણીથી સ્તવન હિતકર બને છે, તેમ સમીચીનાસઃ-પરમાત્માને સમ્યક્ પ્રાપ્ત કરનારા યોગયુક્ત હોતારઃ-પરમાત્માને આમંત્રિત કરનારા મુમુક્ષુ ઉપાસકજનો પિપ્રતઃ-એકસ્ય-વિશ્વને પૂર્ણ કરનાર મહાન એકલા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માનું પદમ્-આશત-સ્વરૂપ અથવા પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૦)

૧૧૨૬. નાભા નાભિં ન આ દદે ચક્ષુષા સૂર્ય દૃશે । કવેરપત્યમા દુહે ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : નાભિં નઃ-નાભા-આદદે-વિશ્વને પોતાની સાથે બાંધનાર વિવેક કેન્દ્રભૂત તથા વિશ્વના મધ્યરૂપ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને અમારી પોતાની મધ્યમાં-અંદર ગ્રહણ કરીને અપનાવીએ અથવા આધાન કરીએ. ચક્ષુષા સૂર્યમ્-આદૃશે-પુનઃ જ્ઞાન નેત્ર દ્વારા સરણશીલ સર્વત્ર વ્યાપનશીલ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને સમગ્ર રૂપથી નિહાળી શકું-સાક્ષાત્ કરી શકું, કવેઃ-અપત્યમ્-આદુહે-સ્તુતિકર્તા ઉપાસકનું પતન ન થવા દેનાર-રક્ષક સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માનું સમગ્ર રૂપથી દોહન કરું-પોતાની અંદર સમાવી લઉં. અર્થાત્ કાન્તદર્શી પરમાત્માને અપત્યરૂપ-તેનાથી ઉત્પન્ન આનંદરસનું દોહન કરું. (૧૧)

૧૧૨૭. અભિ પ્રિયં દિવસ્પદમધ્વર્યુભિર્ગુહા હિતમ્ । સૂરઃ પશ્યતિ ચક્ષસા ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : દિવઃ પદં પ્રિયમ્-દ્યૌ-જેનાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. તેની પ્રાપ્તિ માટે સોમ-શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્માને અધ્વર્યુભિઃ-મનોભાવનાઓથી ગુહાહિતમ્-ગુહા નિહિત કરેલ જેમ સૂરઃ-ચક્ષસા-અભિ પશ્યતિ-સેવન કરનાર ઉપાસક પોતાની જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી સન્મુખ નિહાળે છે-સાક્ષાત્ કરે છે. (૧૨)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૧૧૨૮. અસૃગ્મિન્દવઃ પથા ધર્મન્નૃતસ્ય સુશ્રિયઃ । વિદાના અસ્ય યોજના ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સુશ્રિયઃ-શ્રેષ્ઠ શોભિત કરનાર ઇન્દવઃ-આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મા વ્રજસ્ય ધર્મન્-અધ્યાત્મ-યજ્ઞના ધર્મમાં-આચરણમાં પથા-અસૃગ્મ-યોગાભ્યાસ માર્ગથી પ્રાપ્ત થાય છે. અસ્ય યોજના વિદાનાઃ-એ અધ્યાત્મમાર્ગના યુક્તિક્રમોને જણાવતાં. [પ્રાપ્ત થાય છે.] (૧)

૪૮૭

૧૧૨૯. પ્ર ધારા મધો અગ્નિયો મહીરપો વિ ગાહતે । હવિર્હવિઃષુ વન્દ્યઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મધો:-અગ્નિય:-ધારા-મધુર સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માની શ્રેષ્ઠ આનંદધારાઓ મહિ:-અપ:-વિગાહતે-મહાન આપ્તજનોની તરફ વિગાહન કરે છે-પ્રાપ્ત થાય છે. હવિઃ ષુ હવિઃ-વન્દ્ય:-સર્વ હવિઓમાં તે હવિ સ્તુતિ યોગ્ય છે. (૨)

૧૧૩૦. પ્ર યુજા વાચો અગ્નિયો વૃષો અચિક્રદદ્વને । સદ્વાભિ સત્યો અધ્વરઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વૃષા-ઉ-કામવર્ષક સત્ય:-અધ્વર:-સત્ય સ્વરૂપ અને સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અગ્નિય:-યુજા:-વાચ:-અગ્ર-સૃષ્ટિના આરંભથી યુક્ત-આનુપૂર્વીરૂપ મંત્રવાણીઓને વને સદ્વા-સંભજન સ્થાન ઋષિઓનાં અન્તઃકરણમાં અભિ પ્ર-અચિક્રદત્-સાક્ષાત્ થઈને પ્રવચન કરે છે. (૩)

૧૧૩૧. પરિ યત્કાવ્યા કવિર્નૃમ્ણા પુનાનો અર્ષતિ । સ્વર્વાજી સિષાસતિ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : કવિ:-કાન્તદર્શી સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા યત્-જ્યારે નૃમ્ણા પુનાન:-મંત્રરૂપ જ્ઞાનધનોને વહાવવા માટે પરિ અર્ષતિ-સંભજન સ્થાન-ઋષિઓનાં અન્તઃકરણને પરિપ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે સ્વર્વાજી કાવ્યા સિષાસતિ-સ્વ:-મોક્ષ ભાગવાળો મોક્ષ ચાહનાર ઉપાસક આત્મા તે કાવ્યધનો મંત્ર જ્ઞાનોને સંભજન કરવા ચાહે છે. (૪)

૧૧૩૨. પવમાનો અભિ સ્પૃધો વિશો રાજેવ સીદતિ । યદીમૃણ્વન્તિ વેધસઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : વેધસ:-યત્-ઈમ્-ઋણ્વન્તિ-ઉપાસક મેધાવી આત્માઓ જ્યારે એ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે પવમાન:-સ્પૃધ:-અભિ સીદતિ-જ્ઞાનધારામાં આવીને પરમાત્મા તેની સાથે સંઘર્ષ કરનારા પાપ, કામ આદિ દોષોને દબાવી દે છે-દમન કરે છે. રાજા-ઙ્ગ વિશ:-જેમ રાજા પ્રજા પર અધિકાર કરે છે, તેના ઉપદ્રવોને દબાવી દે છે. (૫)

૧૧૩૩. અવ્યા વારે પરિ પ્રિયો હરિર્વનેષુ સીદતિ । રેભો વનુષ્યતે મતી ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : પ્રિય:-હરિઃ-પ્રિય દુઃખહર્તા, સુખદાતા પરમાત્મા વનેષુ-વનન-સંભજન સ્થાનો મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર અન્તઃસ્થાનોમાં અવ્યા:-વારે પરિ-પૃથિવીનું વારણ-પાર્થિવ શરીરથી પર-તેની સામે પાર સીદતિ-પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે મતી રેભઃ-વનુષ્યતે-સ્તુતિ દ્વારા સ્તુતિકર્તા સેવન કરે છે-પ્રાપ્ત કરે છે. (૬)

૧૧૩૪. સ વાયુમિન્દ્રમશ્વિના સાકં મદેન ગચ્છતિ । રણા યો અસ્ય ધર્મણા ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ય:-જે ઉપાસક અસ્ય ધર્મણા-એ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માના ધર્મ-મદ-હર્ષાનંદ પ્રાપ્ત કરવાથી 'અસ્મિન્'-એ જ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મામાં રણ-રમણ કરે છે. સ:-તે એવો ઉપાસક વાયુમ્-

૪૮૮

આયુને **ઇન્દ્રમ્**-વાણીને **અશ્વિના**-શ્રોત્રોને **મદેન**-તે હર્ષાનંદને લઈને **ગચ્છતિ**-પ્રાપ્ત થાય છે, તેના જીવનમાં હર્ષ-આનંદ, વાણીમાં હર્ષ અને શ્રવણમાં પણ હર્ષ રહે છે. (૭)

૧૧૩૫. આ મિત્રે વરુણે ભગે મધોઃ પવન્ત ઊર્મયઃ ।

વિદાના અસ્ય શક્મભિઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : **શક્મભિઃ**-યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ આદિ, શમ, દમ આદિ અધ્યાત્મ કર્મો દ્વારા **અસ્ય**-એ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને **વિદાનાઃ**-જાણનારા છે, તે ઉપાસકોના **મિત્રે**-પ્રાણમાં **વરુણે**-અપાનમાં **ભગે**-મસ્તિષ્કસ્થ ઓજમાં **મધોઃ**-મધુમય પરમાત્માના **ઊર્મયઃ**-આનંદ તરંગો-ધારાઓ **આ પવન્તે**-સમગ્રરૂપથી પહોંચી જાય છે. વસી જાય છે. (૮)

૧૧૩૬. અસ્મભ્યં રોદસી રયિં મધ્વો વાજસ્ય સાતયૈ ।

શ્રવો વસૂનિ સજ્જિતમ્ ॥ ૯ ॥

ભાવાર્થ : **રોદસી**-હે વિશ્વના રોધ-તટ સમાન ધુલોક અને પૃથિવીલોક તમે તમારા વ્યાપક રચયિતા **મધ્વઃ**-**વાજસ્ય સાતયૈ**-મધુર સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માની પ્રાપ્તિને માટે **અસ્મભ્યમ્**-અમારે-ઉપાસકોને માટે **રયિં શ્રવઃ**-**વસૂનિ**-પોષ-પોષણ કરવા યોગ્ય આહાર, શ્રવણીય જ્ઞાન અને વસાવનાર-જીવનોપયોગી સાધનોને **સજ્જિતમ્**-અમારી અંદર સંપન્ન કરો-આપો. (૯)

૧૧૩૭. આ તે દક્ષં મયોભુવં વહ્નિમદ્યા વૃણીમહે । પાન્તમા પુરુસ્પૃહમ્ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : **તે**-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માન! તારા **મયોભુવમ્**-સુખને ભાવિત કરનારા **વહ્નિમ્**-નિર્વાહક **પાન્તમ્**-પાલન, રક્ષણ કરનારા **પુરુસ્પૃહમ્**-બહુજ સ્પૃહ કરવા યોગ્ય, ચાહવા યોગ્ય **દક્ષમ્**-બળ સ્વરૂપને **અદ્ય**-આજ-અત્યારે, તુરંતજ **આવૃણીમહે**-અમારી અંદર સમગ્રરૂપથી વરીએ છીએ-ધારણ કરીએ છીએ. (૧૦)

૧૧૩૮. આ મન્દ્રમા વરેણ્યમા વિપ્રમા મનીષિણમ્ । પાન્તમા પુરુસ્પૃહમ્ ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ : **મન્દ્રમ્**-**આ**-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માન! તારા હર્ષકર-આનંદપ્રદને અમે સમગ્રરૂપથી વરીએ છીએ-અમારી અંદર ધારણ કરીએ છીએ. **વરેણ્યમ્**-**આ**-વરવા યોગ્ય-અવશ્ય વરણીયને અમારી અંદર સમસ્ત રૂપથી ધારણ કરીએ છીએ. **વિપ્રમ્**-**આ**-વિશેષ કામનાપૂરકને અમારી અંદર ધારણ કરીએ છીએ. **મનીષિણમ્**-**આ**-સ્વતઃ જ્ઞાનવાનને અપનાવીએ છીએ. **પાન્તમ્**-**આ** **પુરુસ્પૃહમ્**-રક્ષકને તથા અત્યંત ચાહવા યોગ્યને અપનાવીએ છીએ. (૧૧)

૪૮૯

૧૧૩૯. આ રયિમા સુચેતુનમા સુક્રતો તનૂષ્વા । પાન્તમા પુરુસ્પૃહમ્ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : સુક્રતો-હે ઉત્તમ પ્રજ્ઞાન કર્મવાળા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! રયિમ્-આ-તને ધનરૂપને અપનાવીએ છીએ. સુચેતુનમ્-આ-તને-સમ્યક્ ચેતવનારને અપનાવીએ છીએ. તનૂષ્-આ-અમારા અંગો-અંગોમાં અપનાવીએ છીએ. પાન્તં પુરુસ્પૃહમ્-આ-તને રક્ષકને, અત્યંત સ્પૃહણીયને અપનાવીએ છીએ. (૧૨)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૧૧૪૦. મૂર્ધાનં દિવો અરતિં પૃથિવ્યા વૈશ્વાનરમૃત આ જાતમગ્નિમ્ ।
કવિં સમ્રાજમતિથિં જનાનામાસન્નિઃ પાત્રં જનયન્ત દેવાઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૬૭

૧૧૪૧. ત્વાં વિશ્વે અમૃત જાયમાન શિશું ન દેવા અભિ સં નવન્તે ।
તવ ક્રતુભિરમૃતત્વમાયન્ વૈશ્વાનર યત્પિત્રોરદીદેઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અમૃત વૈશ્વાનર-હે અમૃત સ્વરૂપ અથવા મરણ રહિત એકરસ વિશ્વનાયક પરમાત્મનું ! વિશ્વે દેવાઃ-બ્રાહ્મણ-બ્રહ્મજ્ઞાની-મુમુક્ષુજન ત્વાં જાયમાનમ્-અભિ સં નવન્તે-તને હૃદયમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ-સાક્ષાત્ થયેલ પરમાત્માને અભિસંગત બનીએ છીએ-આલિંગન કરીએ છીએ. શિશું ન-જેમ ઉત્પન્ન બાળકને લોકો આલિંગન કરે છે. તવ ક્રતુભિઃ-તારા પ્રજ્ઞાનો-મંત્રજ્ઞાનો દ્વારા અમૃતત્વમ્-આયન્-અમરત્વ-અમરતાને પ્રાપ્ત થાય છે. યત્-જે પિત્રોઃ-અદીદેઃ-મનોમાં-મન અને બુદ્ધિમાં પ્રકાશમાન થઈ જાય છે. (૨)

૧૧૪૨. નાભિં યજ્ઞાનાં સદનં રયીણાં મહામાહાવમભિ સં નવન્ત ।
વૈશ્વાનરં રથ્યમધ્વરાણાં યજ્ઞસ્ય કેતું જનયન્ત દેવાઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યજ્ઞાનાં નાભિમ્-શ્રેષ્ઠતમ કર્મોનું કેન્દ્ર-જેને લક્ષ્ય કરીને શ્રેષ્ઠકર્મ કરવામાં આવે છે તેને રયીણાં સદનમ્-વિવિધ ઐશ્વર્યના સ્થાનોને મહામ્-આહાવમ્-મહાન અધ્યાત્મરસપાન આનંદ સરોવરરૂપ પરમાત્માને અભિ સં નવન્તે-મુમુક્ષુ ઉપાસકજનો ભેટે છે. તથા અધ્વરાણાં રથ્યં યજ્ઞસ્ય કેતું વૈશ્વાનરમ્-પ્રાણોના, ઇન્દ્રિયોના વિષયરસ વાહક, અધ્યાત્મ શાપક, વિશ્વનાયક પરમાત્માને દેવાઃ-જનયન્ત-મુમુક્ષુ ઉપાસક પ્રસિદ્ધ કરે છે-પોતાની અંદર સાક્ષાત્ કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૪૯૦

૧૧૪૩. પ્ર વો મિત્રાય ગાયત વરુણાય વિષા ગિરા । મહિક્ષત્રાવૃતં બૃહત્ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ : વ:-હે ઉપાસકો તમે મિત્રાય-અભ્યુદય કાર્યમાં પ્રેરક પરમાત્માને માટે વરુણાય-મોક્ષ પ્રાપ્તિને માટે પોતાની તરફ વરણીય પરમાત્માને માટે વિષા ગિરા-વિશેષ સ્તુતિ કરનારી વાણી દ્વારા ત્રહ્ણં બૃહત્-પ્રગાયત-સત્ય અને મહાન-સુંદર ગાન કરો, વખાણ કરો. મહિક્ષત્રૌ-જે મહાન ધનવાળા છે. (૧)

૧૧૪૪. સમ્રાજા યા ઘૃતયોની મિત્રશ્ચોભા વરુણશ્ચ । દેવા દેવેષુ પ્રશસ્તા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યા-જે સમ્રાજા-સમ્યક્ રાજમાન-પ્રકાશમાન ઘૃતયોની-તેજનો આશ્રય-મહા તેજસ્વી મિત્રઃ વરુણઃ ચ-મિત્ર અને વરુણ ચ ઉભા-એ બન્ને ધર્મવાળા દેવાઃ-દેવ દેવેષુ પ્રશસ્તા-મુમુક્ષુ ઉપાસકોમાં પ્રશંસનીય છે. (૨)

૧૧૪૫. તા નઃ શક્તં પાર્થિવસ્ય મહો રાયો દિવ્યસ્ય । મહિ વાં ક્ષત્રં દેવેષુ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : તા-તે અભ્યુદયના પ્રેરક મોક્ષ માટે પોતાની તરફ વરણીય પરમાત્મા નઃ-અમારે-ઉપાસકોને માટે પાર્થિવસ્ય મહઃ રાયઃ-પૃથિવી સંબંધી મહાન પોષ અભ્યુદય સાધનના દિવ્યસ્ય-મોક્ષધામ સંબંધી મહાન આનંદધન નિઃશ્રેયસ-મોક્ષ રૂપના પ્રદાન કરવામાં શક્તમ્-સમર્થ છે. વામ્-તમારું ક્ષત્રં દેવેષુ-મહિ-એ ધનદાન અથવા બળ મુમુક્ષુ ઉપાસકોમાં મહનીય-પ્રશંસનીય છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૧૪૬. ઇન્દ્રા યાહિ ચિત્રભાનો સુતા ઇમે ત્વાયવઃ । અણ્વીભિસ્તના પૂતાસઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ચિત્રભાનો-ઇન્દ્ર-હે અદ્ભુત દીપ્તિવાળા ઇન્દ્ર પરમાત્મન્ ! તું આયાહિ-આવ-પ્રાપ્ત થા. ત્વાયવઃ-ઇમે સુતાઃ-તું જેને યાહે છે એવો એ નિષ્પન્ન ઉપાસનારસ અણ્વીભિ-તના-સૂક્ષ્મ ગંભીર આન્તરિક શ્રદ્ધાઓ દ્વારા પૂતાસઃ-અધ્યષિત-પ્રસ્તુત છે તેનો સ્વીકાર કર. (૧)

૧૧૪૭. ઇન્દ્રા યાહિ ધિયેષિતો વિપ્રજૂતઃ સુતાવતઃ । ઉપ બ્રહ્માણિ વાઘતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું ધિયા-ઇષિતઃ-ધ્યાનની સાધનભૂત સ્તુતિવાણીથી પ્રાપ્ત થનાર વિપ્રજૂતઃ-બ્રાહ્મણ-બ્રહ્મનું ચિંતન કરનાર દ્વારા પ્રીત-પ્રસન્ન થનાર સુતાવતઃ-વાઘતઃ-ઉપાસના રસવાળા મેધાવી ઉપાસકોના બ્રહ્માણિ-ઉપ આ યાહિ-મંત્ર સ્તવનોથી ઉપેત થા-પ્રાપ્ત થા. (૨)

૧૧૪૮. ઇન્દ્રા યાહિ તૂતુજાન ઉપ બ્રહ્માણિ હરિવઃ । સુતે દધિષ્વ નશ્ચનઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હરિવઃ ઇન્દ્ર-હે ઋક્ સામ-સ્તુતિ ઉપાસનાવાળા ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તૂતુજાનઃ-શીઘ્રતા

૪૯૧

કરીને બ્રહ્માણિ-ઉપ-આયાહિ-મંત્ર સ્તોત્રોની તરફ સુતે ન:-ચન:-દધિસ્વ-ઉપાસનારસ સિદ્ધ થતાં અમારે માટે અમૃત-આનંદરૂપ અન્ન ધારણ કરાવ. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૧૪૯. તમીડિષ્વ યો અર્ચિષા વના વિશ્વા પરિષ્વજત્ ।

કૃષ્ણા કૃણોતિ જિહ્વા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : તમ્ ઈંડિષ્વ-હે ઉપાસક જન ! તું તે પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માની સ્તુતિ કર. ય:-જે અર્ચિષા-પોતાની પ્રકાશ શક્તિથી વિશ્વા વના પરિષ્વજત્-સમસ્ત રશ્મિમાન-જ્યોતિષ્માન સૂર્ય આદિને પરિત:-પ્રાપ્ત થાય છે.-તેને જ્યોતિ આપે છે-પ્રકાશિત કરે છે. જિહ્વા કૃષ્ણા કૃણોતિ-પુનઃ પોતાની અંદર ગ્રહણ શક્તિથી અંધકાર બનાવી દે છે-પ્રલય સમયમાં એવો જગત રચયિતા પ્રલયકર્તા પરમાત્મા છે, તે ઉપાસ્ય છે. (૧)

૧૧૫૦. ય ઇદ્ધ આવિવાસતિ સુમ્નમિન્દ્રસ્ય મર્ત્યઃ । દ્યુમ્નાય સુતરા અપઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ય:-મર્ત્ય:-જે મનુષ્ય ઇદ્ધ-ઇન્દ્રસ્ય 'ઇન્દ્ર'-દીપ્ત ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા માટે સુમ્નમ્-આવિવાસતિ-પોતાને સાધુ-સુંદર હવિરૂપમાં સમર્પિત કરે છે. દ્યુમ્નાય-પ્રકાશમાન-યશોરૂપ-યશસ્વી બનેલ મનુષ્યને માટે અપઃ સુતરા:-પ્રાણ સાગરને સુખથી તરાવનાર બની જાય છે. (૨)

૧૧૫૧. તા નો વાજવતીરિષ આશૂન પિપૃતમર્વતઃ ।

એન્દ્રમર્ગિનિ ચ વોઢવે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : તા-તે તું જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ બૈશ્વર્યવાન પરમાત્મા ! વાજવતી:-ઙ્ગ:-અમૃત અન્નભોગવાળી એષણાઓ-કામનાઓને આશૂન-અર્વતઃ:-વ્યાપનશીલ ઈરણવાળા-પ્રેરણા કરનારા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારને પિપૃતમ્-પોતાના વિચારોથી પૂરણ કર-ભરી દે, જેથી એન્દ્રમ્-અર્ગિનિ ચ વોઢવે-તને આત્મબૈશ્વર્યવાન પ્રકાશમાન પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવા માટે. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૧૧૫૨. પ્રો અયાસીદિન્દુરિન્દ્રસ્ય નિષ્કૃતં સઘા સઘ્યુર્ન પ્ર મિનાતિ સઙ્ગિરમ્ ।

મર્યદ્વ યુવતિભિઃ સમર્ષતિ સોમઃ કલશે શતયામના પથા ॥ ૧ ॥

૪૯૨

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૫૭

૧૧૫૩. પ્ર વો ધિયો મન્દ્રયુવો વિપન્યુવઃ પનસ્યુવઃ સંવરણેષ્વક્રમઃ ।
હરિં ક્રીડન્તમભ્યનૂષત સ્તુભોઽભિ ધેનવઃ પયસેદશિશ્રયુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વઃ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તને મન્દ્રયુવઃ-હર્ષપ્રદને ચાહનારા પનસ્યુવઃ-સ્તુતિ ચાહનારા વિપન્યુવઃ-મેધાવી ઉપાસકો સંવરણેષુ-ગુપ્તસ્થાનો-હૃદય આદિ પ્રદેશોમાં ધિયઃ-પ્ર-અક્રમઃ-ધારણા આદિ યોગ અંગોનો પ્રારંભ-અનુષ્ઠાન કરે છે. સ્તુભઃ-સ્તુતિકર્તાજનો ક્રીડન્ત હરિમ્-અનૂષત-સંસાર રચનારૂપ ક્રીડા-રમત સમાન કરતા, દુઃખહર્તા, સુખદાતા પરમાત્માની સ્તુતિ કરો. ધેનવઃ-તમારી સ્તુતિ વાણીઓ પયસા-ઇત્-અભિ-અશિશ્રયુઃ-અન્તર્હિત શ્રદ્ધારસથી જ આશ્રિત બને. (૨)

૧૧૫૪. આ નઃ સોમ સંયતં પિષ્યુષીમિષમિન્દો પવસ્વ પવમાન ઋર્મિણા ।
યા નો દોહતે ત્રિરહન્નસશ્ચુષી ક્ષુમદ્વાજવન્મધુમત્સુવીર્યમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો સોમ-હે આનંદરસપૂર્ણ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ઋર્મિણા પવમાનઃ-તું ધારારૂપ થઈને નઃ-અમારે માટે સંયતં પિષ્યુષીમ્-ઙ્ગમ્-આ પવસ્વ-સ્થાયી સમૃદ્ધ કરનારી એષણીય-ઈચ્છનીય સ્વસંગતિને પ્રાપ્ત કરાવ. યા-જે અહ ન-ત્રિઃ-પ્રતિદિન ત્રણ કમવાળી સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનાવાળી અસશ્ચુષી-અચલ-અવિનાશી-પ્રતિબંધ રહિત નઃ-અમારે માટે ક્ષુમત્-વાજવત્-મધુમત્ સુવીર્ય દોહતે-નિવાસવાળા, અમૃત અન્નવાળા, મધુર શીભન આત્મબળનું દોહન કરે છે-પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૧૫૫. ન કિષ્ટં કર્મણા નશદ્યશ્ચકાર સદાવૃધમ્ ।
ઇન્દ્રં ન યજ્ઞૈર્વિશ્વગૂર્તમૃશ્વસમધૃષ્ટં ધૃષ્ણુમોજસા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૪૩

૧૧૫૬. અષાઢમુગ્રં પૃતનાસુ સાસહિં યસ્મિન્મહીરુરુઞ્ચયઃ ।
સં ધેનવો જાયમાને અનોનવુર્ધાવઃ ક્ષામીરનોનવુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અષાઢમ્-ઝગ્રમ્-સહન ન થનાર શ્રેષ્ઠ બળવાળા પૃતનાસુ-સંઘર્ષો-વિષયોમાં સાસહિમ્-અત્યંત સહજ સ્વભાવની સ્તુતિ કરો. યસ્મિન્ જાયમાને મહીઃ-ઝરુઞ્ચયઃ-ધેનવઃ-જે અન્તઃસ્થલ હૃદયમાં પ્રસિદ્ધ-પ્રકટ થઈ જતાં મહતી બહુજ વેગવાન વાણીઓ અનોનવુઃ-સ્તુતિકર્તા છે. દ્યાવઃ ક્ષામીઃ-અનોનવુઃ-ધુલોક અને પૃથિવીલોકની પ્રજાઓ પણ તેની સ્તુતિ કરે છે. (૨)

૪૯૩

ખંડ-૫

સૂક્ત-૧

૧૧૫૭. સઘ્રાય આ નિ ષીદત પુનાનાય પ્ર ગાયત ।

શિશું ન યજ્ઞૈઃ પરિ ભૂષત શ્રિયે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૬૮

૧૧૫૮. સમી વત્સં ન માતૃભિઃ સૃજતા ગયસાધનમ્ ।

દેવાવ્યાંઙ મદમભિ દ્વિશવસમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ગયસાધનમ્-પ્રાણોને સાધનારા-ઉન્નત કરનારા, દેવાવ્યમ્-મુમુક્ષુજનો દ્વારા કમનીય, મદમ્-હર્ષ-આનંદને આપનારા, દ્વિશવસમ્-બે બળવાળા સૃષ્ટિ રચના અને જીવોને કર્મફળ આપવાનો બળ રાખનાર એવા તમ્-તે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને વત્સં ન માતૃભિઃ-અભિ સં સૃજત-જેમ વાછરડાઓને માતાઓ-ગાયો સાથે રાખવામાં આવે છે-જોડાય છે, તેમ માન કરનારી દેવવૃત્તિઓથી મેળવો-જોડો. (૨)

૧૧૫૯. પુનાતા દક્ષસાધનં યથા શર્ધાય વીતયે ।

યથા મિત્રાય વરુણાય શન્તમમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : દક્ષસાધનં પુનાત-તે આત્મબળના સાધન શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને પોતાની અંદર પ્રાપ્ત કરો-ધારણ કરો. યથા શર્ધાય-જેમ આત્મબળને માટે વીતયે-તૃપ્તિને માટે યથા મિત્રાય-વરુણાય-જેમ પ્રાણને માટે, અપાનને માટે શન્તમમ્-અત્યંત કલ્યાણકારક બની શકે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૧૬૦. પ્ર વાજ્યક્ષાઃ સહસ્રધારસ્તિરઃ પવિત્રં વિ વારમવ્યમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વાજી સહસ્રધારઃ-બળવાન સોમ-પરમાત્મા અનેક આનંદધારાવાળા પવિત્રં તિરઃ-પવિત્ર આત્માની અંદર પ્ર-અક્ષાઃ-પ્રક્ષરિત થાય છે-પહોંચે છે-પ્રાપ્ત થાય છે. અવ્યયં વાર વિ-પૃથિવીનો બનેલ-પાર્થિવ દેહ આવરકને દૂર કરીને-હટાવીને [પહોંચે છે] (૧)

૧૧૬૧. સ વાજ્યક્ષાઃ સહસ્રરેતા અદ્ધિર્મૃજાનો ગોભિઃ શ્રીણાનઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સઃ-વાજી-તે તેજવાન સોમ-પરમાત્મા સહસ્રરેતાઃ-બહુજ શક્તિમાન અદ્ધિઃ-મૃજાનઃ-

૪૯૪

આપ્તજનો મનસ્વી ઉપાસકો દ્વારા ચિંત્યમાન થઈને, તથા **ગોભિઃ-શ્રીજાનઃ**-સ્તુતિ વાણીઓથી સંયુક્ત થઈને **અક્ષાઃ**-હૃદયમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૧૬૨. પ્ર સોમ યાહીન્દ્રસ્ય કુક્ષા નૃભિર્યેમાનો અદ્રિભિઃ સુતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **સોમ**-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તને **નૃભિઃ-યેમાણઃ**-મુમુક્ષુજનો દ્વારા સાધનામાં-ઉપાસનામાં લાવીને **અદ્રિભિઃ સુતઃ**-શ્લોકકર્તા-સ્તુતિકર્તાઓ દ્વારા સાક્ષાત્ થઈને **ઇન્દ્રસ્ય કુક્ષા**-ઉપાસક આત્માના હૃદયમાં **પ્ર યાહિ**-પ્રાપ્ત થા. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૧૬૩. યે સોમાસઃ પરાવતિ યે અર્વાવતિ સુન્વિરે । યે વાદઃ શર્યણાવતિ ॥ ૧ ॥

૧૧૬૪. ય આર્જીકેષુ કૃત્વસુ યે મધ્યે પસ્ત્યાનામ્ । યે વા જનેષુ પઞ્ચસુ ॥ ૨ ॥

૧૧૬૫. તે નો વૃષ્ટિં દિવસ્પરિ પવન્તામા સુવીર્યમ્ । સ્વાના દેવાસ ઇન્દવઃ ॥ ૩ ॥

આ ત્રણેય મંત્રોની એકવાક્યતા છે તેથી એક વાક્યતારૂપમાં અર્થ આપવામાં આવે છે.

પદાર્થ : **યે સોમાસઃ-પરાવતિ**-જે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા દૂર પરે-મોક્ષધામમાં **યે અર્વાવતિ**-જે સમીપ-સ્વાત્મામાં **વા-અને અદઃ શર્યણાવતિ**-તે પ્રણવ-ધનુષ્ય પર **સુન્વિરે**-સાક્ષાત્ થાય છે. **યે આર્જીકેષુ**-જે ઋજુગામી-સરળ-પરમાણુઓમાં સૂક્ષ્મ ભૂતોમાં **કૃત્વસુ**-કાર્યદ્રવ્યો-પૃથિવી આદિ સ્થૂળ ભૂતોમાં **યે પસ્ત્યાનાં મધ્યે**-જે પરમાત્મા પશુ, પક્ષી, વનસ્પતિઓની અંદર **વા-અને યે-જે પઞ્ચસુ જનેષુ**-બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, નિષાદ-વનવાસી મનુષ્યોમાં સાક્ષાત્ થાય છે. રચના સૃષ્ટિથી તે **સ્વાનાઃ ઇન્દવઃ દેવાસઃ**-તે સાક્ષાત્ થઈને રસપૂર્ણ દેવ **નઃ-અમારે માટે દિવઃ**-પોતાના અમૃતલોકથી **વૃષ્ટિ સુવીર્યમ્-આ-સુખ વૃષ્ટિ અને શોભન આત્મબળને પરિ પવન્તામ્**-પરિશ્રાવિત કર-વરસાવી દે. (૧-૩)

ખંડ-૬

સૂક્ત-૧

૧૧૬૬. આ તે વત્સો મનો યમત્ પરમાચ્ચિત્ સધસ્થાત્ ।

અગ્ને ત્વાં કામયે ગિરા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૮

૪૯૫

૧૧૬૭. પુરુષા હિ સદૃઙ્ઙસિ દિશો વિશ્વા અનુ પ્રભુઃ ।
સમત્સુ ત્વા હવામહે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પુસ્ત્રા:-હિ સદૃઙ્ઙ-અસિ-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તું અનેક રીતે ત્રાણ-રક્ષા કરનાર છે, નિશ્ચય સમાન દ્રષ્ટા છે-રક્ષા કરવામાં તું સમદર્શી છે. વિશ્વા:-દિશઃ અનુ પ્રભુ:-સમસ્ત દિશાઓ પ્રત્યે પ્રભુ સર્વ દિશાઓનો સ્વામી છે. ત્વા સમત્સુ હવામહે-તને સમ્યક્ મોદ-આનંદ પ્રસંગોને માટે આમંત્રિત કરીએ છીએ-બોલાવીએ છીએ. તું પ્રમોદ-આનંદનો આપનાર છે. (૨)

૧૧૬૮. સમત્સવગ્નિમવસે વાજયન્તો હવામહે । વાજેષુ ચિત્રરાધસમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સમત્સુ-સમ્યક્ હર્ષ આનંદ પ્રસંગોને માટે અવસે-તૃપ્તિને માટે વાજેષુ ચિત્રરાધસમ્-સંગ્રામો આન્તરિક સંગ્રામોના માટે અદ્ભુત સિદ્ધિપ્રદ-અર્ગિ હવામહે-તને અગ્રણીને આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૧૬૯. ત્વં ન ઇન્દ્રા ભર ઓજો નૃમ્ણ શતક્રતો વિચર્ષણે ।
આ વીરં પૃતનાસહમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૦૫

૧૧૭૦. ત્વં હિ નઃ પિતા વસો ત્વં માતા શતક્રતો બભૂવિથ ।
અથા તે સુમ્નમીમહે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વસો ત્વં હિ નઃ પિતા-હે વસાવનાર પરમાત્મન્ ! તું જ અમારો પિતા છે-તારા આશ્રયમાં તારી અંદર વસાવનાર હોવાથી શતક્રતો ત્વં માતા બભૂવિથ-હે અનેક પ્રકારથી હૃદયમાં મનને પ્રેરિત કરનાર પરમાત્મન્ ! તું માતા છે-સંકલ્પોને પ્રેરિત કરનાર જીવન નિર્માતા છે. અથ તે સુમ્નમ્-ઈમહે-અધિકારની સાથે તારા-તારાથી પ્રાપ્ત થનાર સાધુભાવ અને સુખને અમે યાદીએ છીએ. (૨)

૧૧૭૧. ત્વાં શુષ્મિન્ પુરુહૂત વાજયન્તમુપ બ્રુવે સહસ્કૃત ।
સ નો રાસ્વ સુવીર્યમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : શુષ્મિન્ પુરુહૂત સહસ્કૃત-હે બળવાન અનેક રીતે આમંત્રણ કરવા યોગ્ય ઓજ-આત્મતેજ દ્વારા સાક્ષાત્કરણીય વાજયન્ત ત્વામ્-ઉપબ્રુવે-તું અમારે માટે અમૃત અન્નભોગ યાહનારની ઉપસ્તુતિ-

૪૯૬

ઉપાસના કરું છું. સ:-ન: સુવીર્યં રાસ્વ-તે તું અમારે માટે ઉત્તમ બળ-અધ્યાત્મ બળને પ્રદાન કર. (૩)

૧૧૭૨. ^{૧ ૨}યદિન્દ્ર ^{૩ ૨૩}ચિત્ર મ ^૩ઇહ ^{૧ ૨}નાસ્તિ ^{૨ ૩ ૧ ૨}ત્વાદાતમદ્રિવ: ।
^{૨ ૩ ૧ ૨}રાધસ્તન્નો ^૩વિદદ્વસ ^{૩ ૧ ૨}ઉભયાહસ્ત્યા ભર ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૪૫

૧૧૭૩. ^{૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨}યન્મન્યસે ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨}વરેણ્યમિન્દ્ર ^{૩ ૧ ૨}દ્યુક્ષં તદા ભર ।
^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨}વિદ્યામ તસ્ય તે વયમકૂપારસ્ય દાવન: ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! **યત્-વરેણ્યં દ્યુક્ષં મન્યસે-જેનું** વરણ કરવા યોગ્ય દીપ્તનું નિવાસ-પ્રકાશમાન ધન છે **તત્-આભર-તેને** આભરિત કર-ભરી દે-તે-તારા **તસ્ય-અકૂપાર સ્વ દાવન:-વિદ્યામ-તે** અપાર ધનદાતાનાં દાનને અમે પ્રાપ્ત કરીએ. (૨)

૧૧૭૪. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨}યત્તે દિક્ષુ ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨}પ્રાધ્યં મનો ^{૩ ૨ ૩ ૨}અસ્તિ ^{૩ ૨ ૩ ૨}શ્રુતં ^{૩ ૧ ૨}બૃહત્ ।
^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨}તેન દૃઢા ^{૩ ૧ ૨}ચિદદ્રિવ આ ^{૩ ૧ ૨}વાજં ^{૩ ૧ ૨}દર્ષિ સાતયે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **અદ્રિવ:-હે** આનંદધનવાળા પરમાત્મન્ ! **દિક્ષુ-સર્વ દિશાઓમાં,** પ્રત્યેક વસ્તુઓમાં **તે-તારું** **યત્ પ્રાધ્યં શ્રુતં બૃહત્ મન:-અસ્તિ-જે** પ્રશંસનીય પ્રસિદ્ધ અથવા શ્રવણ કરવા યોગ્ય, મહાન મનન કરવા યોગ્ય સ્વરૂપ છે, **તેન-તે** પોતાનાં સ્વરૂપ દર્શનથી **દૃઢાચિત્-વાજમ્-આદર્ષિ-સ્થિર** અન્નભોગને પણ અમારી અંદર વિખેરી દે છે-પ્રદાન કરે છે. **સાતયે-અમારા** લાભને માટે, જેથી તું સ્તુતિ યોગ્ય છે. (૩)

इति अष्टमोऽध्यायः, चतुर्थप्रपाठकश्च समाप्तः ॥

★ ★ ★

૪૯૭

અથ નવમોઽધ્યાયઃ

પન્ચમપ્રપાઠકસ્ય પ્રથમોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૧૭૫. શિશું જજ્ઞાનં હર્યતં મૃજન્તિ શુમ્ભન્તિ વિપ્રં મરુતો ગણેન ।
કવિર્ગીર્ભિઃ કાવ્યેન કવિઃ સન્ત્સોમઃ પવિત્રમત્યેતિ રેભન્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : મસ્તઃ-મુમુક્ષુજન ગણેન-સ્તુતિ વચનથી વિપ્રમ્-વિવિધ કામનાઓને પૂર્ણ કરનારા, હર્યતમ્-કમનીય-ચાહવા યોગ્ય જજ્ઞાનં-શિશુમ્-ઉત્પન્ન થયેલાં-જન્મેલાં બાળક સમાન સાક્ષાત્ થયેલ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને મૃજન્તિ-શુમ્ભન્તિ-પ્રાપ્ત કરીને પ્રાર્થના વચન કહે છે. કવિઃ-ગોષિઃ-કાન્તદર્શી પરમાત્મા સ્તુતિઓ દ્વારા તથા સોમઃ કવિઃ સન્-કાવ્યેન-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા કવિ બનીને કલાત્મક વ્યવહારથી રેભન્ પવિત્રમ્-અત્યેતિ-પ્રવચન કરીને-આશીર્વાદ આપીને પવિત્ર ઉપાસકને અત્યંત-આશિષ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

૧૧૭૬. ઋષિમના ય ઋષિકૃત્ સ્વર્ષાઃ સહસ્રનીથઃ પદવીઃ કવીનામ્ ।
તૃતીયં ધામ મહિષઃ સિષાસન્ત્સોમો વિરાજમનુ રાજતિ દ્યુપ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યઃ-જે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઋષિમનાઃ-ઋષિઓ-દ્રષ્ટા ઉપાસકોનાં મન જેમાં છે એવા ઋષિકૃત્-નિજદર્શનથી ઋષિઓને બનાવનાર સ્વર્ષાઃ-મોક્ષના સહભાગી બનાવનાર સહસ્રનીથઃ-સર્વના નેતા કવીનાં પદવીઃ-ઋષિઓના પદવેતા-સ્વરૂપજ્ઞાતા મહિષઃ-મહાન તૃતીયંધામ-પોતાના મોક્ષધામને સિષાસન્-ઉપયુક્ત કરવા-પ્રાપ્ત કરાવવાની ઇચ્છા રાખતાં વિરાજમ્-અનુ-સ્તુતિ વાણીને લક્ષ્ય કરીને તેની સાથે સ્તુપ્ સોમઃ-વિરાજતિ-સ્તુતિ યોગ્ય શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકના આત્માની અંદર વિરાજમાન થાય છે. (૨)

૧૧૭૭. ચમૂષચ્ચ્યેનઃ શકુનો વિભૃત્વા ગોવિન્દુર્દ્રપ્સ આયુધાનિ બિભ્રત્ ।
અપામૂર્મિં સચમાનઃ સમુદ્રં તુરીયં ધામ મહિષો વિવક્તિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ચમૂષત્-દ્યુલોક અને પૃથિવીલોકમાં ઘાવા પૃથિવીમય સમસ્ત જગતમાં રહેનાર સર્વત્ર વ્યાપક ચ્યેનઃ શકુનઃ-શંસનીય-ગતિમાન પ્રશંસનીય પ્રાપ્તિવાળા કલ્યાણકારી વિભૃત્વા-વિશેષ ભરણ, પોષણ કરનારો ગોવિન્દુઃ-વાણી વિદ્યા વિષયને પ્રાપ્ત થઈને દ્રપ્સઃ-પોતાની અંદર ભરણીય અને ભક્ષણીય સાત્મ

૪૯૮

કરવા યોગ્ય શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા આયુધાનિ-બિભ્રત્-જલોને ધારણ કરે છે. અપામ્-ઝર્મિ સચમાન:- આપ્ત જનોની ભાવના-સ્તુતિ-પ્રાર્થનાનું સેવન કરતાં મહિષ:-મહાન ઉપકારક સોમ-પરમાત્મા તુસીયં-ધામ સમુદ્રં વિવક્તિ-ચાર-કાર્ય, કારણ, જીવલોકથી ઉપર મોક્ષ-આનંદ સાગરનું વિવેચન કરે છે-પ્રાપ્ત કરાવીને સ્વીકાર કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૧૭૮. એતે સોમા અભિ પ્રિયમિન્દ્રસ્ય કામમક્ષરન્ ।
વર્ધન્તો અસ્ય વીર્યમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : એતે સોમા:-એ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અસ્ય ઇન્દ્રસ્ય વીર્ય વર્ધન્ત:-એ ઉપાસક આત્માના ઉત્સાહની વૃદ્ધિ માટે પ્રિયં કામમ્-અભિ-અક્ષરન્-પ્રિય મનોહર પોતાનું દર્શન પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૧)

૧૧૭૯. પુનાનાસશ્ચમૂષદો ગચ્છન્તો વાયુમશ્વિના ।
તે નો ધત્ત સુવીર્યમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તે ચમૂષદ: પુનાનાસ:-તે દુલોક અને પૃથિવીલોક-દ્યાવા પૃથિવીમય જગતમાં વ્યાપક શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા સાક્ષાત્ થઈને વાયુમ્-અશ્વિના ગચ્છન્ત:-પ્રાણવાયુને તથા બન્ને કાનોને પ્રેરિત કરીને પોતાના આનંદરસમાં અને અમૃતવચનથી તૃપ્ત કરીને ન: સુવીર્ય ધત્ત-અમારા માટે આત્મબળ ઉત્તમ ઉત્સાહને ધારણ કરાવે. (૨)

૧૧૮૦. ઇન્દ્રસ્ય સોમ રાધસે પુનાનો હાર્દિ ચોદય । દેવાનાં યોનિમાસદમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું રાધસે-પોતાની આરાધના, ઉપાસના કરાવવા માટે, દેવાનામ્-આસદં ઇન્દ્રસ્ય યોનિ પુનાન: હાર્દિ ચોદય-દેવવૃત્તિઓ-સદ્ વૃત્તિઓને સમગ્રરૂપથી બેસવા યોગ્ય મારા આત્માનું સ્થાન હૃદયગૃહને પવિત્ર કરતાં પ્રેરિત કર. જેથી હું તારી ઉપાસના કરી શકું, હૃદયની ગંધ આદિ વૃત્તિ નહીં, ઈન્દ્રિયોની અસુરવૃત્તિઓ અને દેવવૃત્તિઓ પર્યાયથી આવતી રહે છે. (૩)

૧૧૮૧. મૃજન્તિ ત્વા દશ ક્ષિપો હિન્વન્તિ સપ્ત ધીતયઃ ।
અનુ વિપ્રા અમાદિષુઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ત્વા-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! દશ ક્ષિપ:-જે વિષયો તરફ ફેંકનારી ઈન્દ્રિય શક્તિઓ વૃત્તિઓ મૃજન્તિ-પ્રાપ્ત થઈ રહી છે તે વિષયોમાં ન જતાં તારી તરફ પ્રવૃત્ત થઈ રહી છે.

૪૯૯

સપ્ત-ધીતયઃ હિન્વન્તિ-સાત પ્રજાઓ યોગભૂમિઓ-હેય દુઃખ જાણી લીધું, હેય હેતુ ક્ષીણ થઈ ગયા, જ્ઞાનનો ઉપાય વિવેક દર્શન પ્રાપ્ત કરી લીધું, સત્ત્વ આદિ ગુણોના અધિકારથી બુદ્ધિ નિવૃત્ત થઈ ગઈ, ગુણો-સત્ત્વાદિ-પોતાના કારણમાં લીન થઈ ગયા, પ્રયોજનના અભાવથી ફરી તેની ઉત્પત્તિ નહીં, તને આપ્ત થઈ રહી છે-સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થઈ રહી છે-તારા દ્વારા ચરિત થઈ રહી છે, આ રીતે **અનુ-ત્વામ્-અનુ** વિપ્રાઃ-અમાદિષુઃ-તને લક્ષ્ય કરીને ઉપાસક બ્રાહ્મણ હર્ષિત-આનંદિત બની જાય છે. (૪)

૧૧૮૨. દેવેભ્યસ્ત્વા મદાય કં સૃજાનમતિ મેષ્યઃ । સં ગોભિર્વાસયામસિ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : ત્વા-હે પરમાત્મનું ! તારા શાન્ત સ્વરૂપને **દેવેભ્યઃ-મદાય**-મુમુક્ષુજનોના હર્ષ આનંદ પ્રાપ્તિને માટે **કં સૃજાનમ્**-સુખ સર્જન કરનારને **મેષ્યઃ-ગોભિઃ**-જાણે સિંચન કરતી સ્તુતિ વાણીઓ દ્વારા **અતિ વાસયામસિ**-અમે ઉપાસકો બહુજ સુવાસિત બનાવીએ છીએ. (૫)

૧૧૮૩. પુનાનઃ કલશેષ્વા વસ્ત્રાણ્યરુષો હરિઃ । પરિ ગવ્યાન્યવ્યત ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : **અસ્ત્રઃ-હરિઃ**-પ્રકાશમાન, દુઃખહર્તા, સુખદાતા પરમાત્મા **કલશેષુ**-કલાસ્થાનોમાં-જ્યાં પરમાત્માની કલા પ્રકાશે છે, ત્યાં સ્તુતિ કરવામાં આવતાં-ચિંતન કરવામાં આવતાં **વસ્ત્રાણિ ગવ્યાનિ**-વસ્ત્રરૂપ સ્તુતિ વાણીઓને **પરિ-અવ્યત**-ઓઢે છે-તે હૃદય સ્થાનમાં આવીને [ધારણ કરે છે.] (૬)

૧૧૮૪. મઘોન આ પવસ્વ નો જહિ વિશ્વા અપ દ્વિષઃ ।

ઇન્દો સઘાયમા વિશ ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ : **ઇન્દો**-હે આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મનું ! તું **નઃ-મઘોનઃ**-આપવા યોગ્ય ધનરૂપ સ્તવન-સ્તુતિવચનવાળા અમને ઉપાસક આત્માઓને **આપવસ્વ**-સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થા. **વિશ્વાઃ-દ્વિષઃ**-અપજહિ-સમસ્ત દ્વેષ ભાવનાઓને નષ્ટ કર. **સઘાયમ્-આવિશ**-મારી-મિત્રરૂપ ઉપાસક આત્માની અંદર આવિષ્ટ થા-સમાઈ જા. (૭)

૧૧૮૫. નૃચક્ષસં ત્વા વયમિન્દ્રપીતં સ્વર્વિદમ્ । ભક્ષીમહિ પ્રજામિષમ્ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ત્વા-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તું **નૃચક્ષસમ્**-મનુષ્યના દ્રષ્ટા-કર્મફળ પ્રદાન માટે અન્તઃસાક્ષી, **ઇન્દ્રપીતમ્**-આત્માનું પાન-ધારણ કરવા યોગ્ય, **સ્વર્વિદમ્**-સુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર, **પ્રજામ્-ઇષમ્**-પ્રજારૂપ અને અન્નરૂપ છે. **ભક્ષીમહિ**-ભજં-સેવન કરીએ-સ્તુતિમાં લાવીએ-તું જ પ્રજા છે, તું જ અન્ન છે, તું જ અમારું સર્વસ્વ છે. (૮)

૧૧૮૬. વૃષ્ટિં દિવઃ પરિ સ્રવ દ્યુમ્નં પૃથિવ્યા અધિ ।

સહો નઃ સોમ પૃત્સુ ધાઃ ॥ ૯ ॥

૫૦૦

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! ન:-અમારા-ઉપાસકોને માટે દિવ:-વૃષ્ટિ પરિસ્થિતિ-મોક્ષધામથી સ્વધા-અમૃતધારાને વહાવી દે પૃથિવ્યા-અધિ દ્યુમ્નમ્-પૃથિવીની અંદર-પાર્થિવ દેહમાં પ્રકાશમાન યશને સ્થાપિત કર. પુત્સુ સહ:-ધા:-કામ આદિથી સંઘર્ષના અવસરો પર સાહસ-સહનબળ દબાવનાર બળને ધારણ કરાવ. (૯)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૧૧૮૭. સોમઃ પુનાનો અર્ષતિ સહસ્રધારો અત્યવિઃ । વાયોરિન્દ્રસ્ય નિષ્કૃતમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સોમઃ સહસ્રધારઃ પુનાનઃ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા બહુજ આનંદધારાઓવાળા અધ્યેષ્યમાણ-સ્તુતિ પ્રાર્થનામાં લાવેલા ઇન્દ્રસ્ય-ઉપાસક આત્માને નિષ્કૃતં વાયોઃ-સંસ્કૃત વાયુમ્ =મનને અત્યવિઃ-પાર્થિવ દેહને પાર કરીને અર્ષતિ-પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

૧૧૮૮. પવમાનમવસ્યવો વિપ્રમભિ પ્ર ગાયત । સુષ્વાણં દેવવીતયે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અવસ્યવઃ-હે રક્ષણ યાહનારાઓ ! તમે સુષ્વાણં વિપ્રં પવમાનમ્-નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્ થયેલ વિવિધ રૂપથી કામનાપૂરક આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થઈને શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને દેવવીતયે-દેવો-મુમુક્ષુજનો દ્વારા પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય મુક્તિને માટે અભિ પ્ર ગાયત-નિરંતર અર્થાત્ વારંવાર સ્તુતિગાન કરો. (૨)

૧૧૮૯. પવન્તે વાજસાતયે સોમાઃ સહસ્રપાજસઃ । ગૃણાના દેવવીતયે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સહસ્રપાજસઃ-અનેક પ્રકારનાં ધનબળવાળા સોમાઃ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ગૃણાનાઃ-સ્તૂયમાન-સ્તુતિમાં લાવવામાં આવેલ વાજસાતયે-અમૃત અન્નભોગ પ્રાપ્તિને માટે દેવવીતયે-જીવન મુક્તોની મુક્તિને માટે પવન્તે-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

૧૧૯૦. ઉત નો વાજસાતયે પવસ્વ બૃહતીરિષઃ । દ્યુમદિન્દો સુવીર્યમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મનું ! તું ઉત નઃ-વાજસાતયે-હાં, અમારી અમૃત અન્ન ભોગ પ્રાપ્તિ છે તેમાં તે મુક્તિને માટે બૃહતીઃ-રિષઃ-મહાન ઊંચી-શ્રેષ્ઠ કામનાઓ-શમ, દમ આદિ ભાવનાઓ, દ્યુમન્તે સુવીર્યમ્-તેજસ્વી શોભનવીર્ય-આત્મબળ-આધ્યાત્મિક આત્મબળને પવસ્વ-પ્રાપ્ત કરાવ-આપ. (૪)

૧૧૯૧. અત્યા હિયાના ન હેતૃભિરસૃગ્રં વાજસાતયે । વિ વારમવ્યમાશવઃ ॥ ૫ ॥

૫૦૧

પદાર્થ : હેતુભિઃ-હિયાનાઃ-અત્યાઃ-ન-અસૃગ્ન-જેમ પ્રેરકો દ્વારા પ્રેરિત ઘોડાઓ શીઘ્ર ગતિમાન થાય છે, તેમ જ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા વાજસાતયે-સદા અમૃત અન્ન ભોગની પ્રાપ્તિ કરાવવા માટે ઉપાસકો દ્વારા ઉપાસિત થઈને આશ્વઃ-આશુકારી શીઘ્ર પ્રવૃત્તિવાળા સોમ પરમાત્મા અવ્યા વારં વિ-પાર્થિવ આવરણ કરનાર આવરક દેહને દૂર કરીને ઉપાસક આત્મામાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

૧૧૯૨. તે નઃ સહસ્ત્રિણં રયિં પવન્તામા સુવીર્યમ્ । સ્વાના દેવાસ ઇન્દવઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : તે સ્વાનાઃ-ઇન્દવઃ-દેવાસઃ-તે ઉપાસના દ્વારા સાક્ષાત્ થઈને આનંદરસપૂર્ણ સોમ-પ્રકાશમાન પરમાત્મા નઃ-અમારે માટે સહસ્ત્રિણં સુવીર્ય રયિમ્-હજાર ગણા-હજારોમાં શ્રેષ્ઠ અધ્યાત્મ બળરૂપ ધનને આપવન્તામ્-સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત કરાવે. (૬)

૧૧૯૩. વાશ્રા અર્ષન્તીન્દવોઽભિ વત્સં ન માતરઃ । દધન્વિરે ગભસ્ત્યોઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : વત્સં ન માતરઃ-જેમ ગાય પોતાનાં વાછરડાં પાસે ભાંભરતી વેગપૂર્વક જાય છે, તેની સમાન વાશ્રાઃ ઇન્દવઃ-અભિ-અર્ષન્તિ-સ્નેહ વચન બોલતાં પરમાત્મા ઉપાસક પાસે પ્રાપ્ત થાય છે-જાય છે, જ્યારે ગભસ્ત્યોઃ-દધન્વિરે-અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી સ્વાયત્ત બની જાય છે, આવી જાય છે. (૭)

૧૧૯૪. જુષ્ટ ઇન્દ્રાય મત્સરઃ પવમાનઃ કનિક્રદત્ ।

વિશ્વા અપ દ્વિષો જહિ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : જુષ્ટઃ-ઉપાસના દ્વારા પ્રીત-પ્રસન્ન કરવામાં આવેલ મત્સરઃ-તૃપ્તિ કરનાર પવમાનઃ-ધારારૂપમાં આવનાર સોમ-પરમાત્મા કનિક્રદત્-મધુર પ્રવચન કરતાં વિશ્વાં-દ્વિષઃ-અપજહિ-સમસ્ત દ્વેષ ભાવનાઓને દૂર કરે-નષ્ટ કરે. (૮)

૧૧૯૫. અપઘ્નન્તો અરાઘ્નઃ પવમાનાઃ સ્વર્દશઃ । યોનાવૃતસ્ય સીદત ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : પવમાનાઃ-હે આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર સોમ-પરમાત્મન્ ! તું અરાઘ્નઃ-અપઘ્નન્તઃ-પોતાને તારા માટે ન આપનાર-સમર્પિત ન થનાર, અસત્યની પ્રશંસા કરનાર-અસત્ય બોલનારને પોતાનાથી અલગ કરીને-તેને ન અપનાવીને સ્વર્દશઃ-મોક્ષ સુખને દર્શાવનાર-પ્રાપ્ત કરાવનાર ઋક્ષસ્ય યોનૌ સીદત-સત્યના સ્થાન સત્યમાની, સત્યભાષી, સત્યકારી ઉપાસકના આત્મામાં પ્રાપ્ત થા. (૯)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૧૧૯૬. સોમા અસૃગ્મિન્દવઃ સુતા ઋતસ્ય ધારયા । ઇન્દ્રાય મધુમત્તમાઃ ॥ ૧ ॥

૫૦૨

પદાર્થ : **ઇન્દ્રવઃ સોમાઃ સુતાઃ**-આનંદરસપૂર્ણ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા હૃદય દ્વારા સાક્ષાત્ થઈને **ઋક્ષસ્ય ધાર્યા**-અમૃતની ધારાથી ધારા પ્રવાહથી **અસૃગ્રમ્-‘ન’**-છૂટી રહ્યો છે-પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે. **ઇન્દ્રાય મધુમત્તમાઃ**-ઉપાસક આત્માને માટે અત્યંત મધુર બનીને. [પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે.](૧)

૧૧૯૭. અભિ વિપ્રા અનૂષત ગાવો વત્સં ન ધેનવઃ । ઇન્દ્રં સોમસ્ય પીતયૈ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **વિપ્રાઃ**-અભિ-અનૂષત-હે બ્રાહ્મણો-બ્રહ્મના ઉપાસકજનો ! તમે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માની સ્તુતિ-ઉપાસના કરો. **ધેનવઃ-ગાવઃ વત્સં ન**-જેમ દૂઝણી ગાયો પોતાનાં વાછરડાને દૂધ પીવડાવવા જાય છે. **ઇન્દ્રં (ઇન્દ્રાય) સોમ પીતયે**-આત્માને સોમ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માનું પાન-અનુભવ કરાવવા માટે. [જાય છે.] (૨)

૧૧૯૮. મદચ્યુત્ક્ષેતિ સાદને સિન્ધોરૂર્મા વિપ્રશ્ચિત્ ।
સોમો ગૌરી અધિ શ્રિતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **મદચ્યુત્-વિપ્રશ્ચિત્-સોમઃ**-હર્ષ ટપકાવનાર-રેલાવનાર-પ્રાપ્ત કરાવનાર સર્વજ્ઞ, સર્વદ્રષ્ટા, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **સિન્ધોઃ-રૂર્મા સાદને ક્ષેતિ**-સમસ્ત શરીરના નાડી જાળાઓને બાંધનાર, હૃદયની જ્યોતિ, તરંગરૂપ, સ્થાનમાં પ્રાપ્ત થાય છે. **ગૌરી અધિશ્રિતઃ**-સ્તુતિ વાણીમાં અધિશ્રિત થઈને સ્તુતિ કરતાં રહેવાથી. [પ્રાપ્ત થાય છે.](૩)

૧૧૯૯. દિવો નાભા વિચક્ષણોઽવ્યા વારે મહીયતે ।
સોમો યઃ સુક્રતુઃ કવિઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **યઃ-જે વિચક્ષણઃ**-વિશેષ દ્રષ્ટા, અન્તર્યામી **સુક્રતુઃ**-ઉત્તમકર્તા-વિશ્વરચયિતા **કવિઃ**-ક્રાન્તદર્શી-સર્વજ્ઞ **સોમઃ**-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા છે, તે **દિવઃ નાભા**-દ્યુલોકના-મોક્ષના-મધ્યમાં **અવ્યાઃ-વારે**-પૃથિવીનાં આવરણનાં-અન્તસ્તરમાં-પાર્થિવ શરીરમાં વરણીયનાં આધાર હૃદયમાં **મહીયતે**-મહાન રૂપમાં વિરાજમાન છે. તે જ પરમાત્મા દ્યુલોકનાં મધ્યમાં છે, તે જ પૃથિવીના ગર્ભમાં છે, તે જ મોક્ષધામમાં છે, તે જ શરીરસ્થ હૃદયમાં છે. હૃદયમાં શોધો તો મોક્ષમાં મેળવો, મોક્ષમાં મેળવવા ચાહો તો હૃદયમાં જુઓ. (૪)

૧૨૦૦. યઃ સોમઃ કલશેષ્વા અન્તઃ પવિત્ર આહિતઃ । તમિન્દુઃ પરિ ષસ્વજે ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **યઃ-જે સોમઃ**-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **કલશેષુ**-કલા-રચના કલાઓ જ્યાં હોય, એવા આકાશીય ચંદ્ર આદિ પિંડોમાં **આ**-અને **પવિત્રે-અન્તઃ-આહિતઃ**-પવિત્ર હૃદયની અંદર સમગ્રરૂપથી વિરાજિત છે. **તમ-ઇન્દુઃ-‘ઇન્દુમ્’ પરિષ્વજે**-તે આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્માને હું ઉપાસક ભેટું છું-મળું છું. (૫)

૫૦૩

૧૨૦૧. પ્ર વાચમિન્દુરિષ્યતિ સમુદ્રસ્યાધિ વિષ્ટપિ ।
જિન્વન્ કોશં મધુશ્ચુતમ્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : સમુદ્રસ્ય-અધિ વિષ્ટપિ-દિવ-મોક્ષધામની અંદર બ્રહ્મલોક-બ્રહ્મદર્શક પદમાં બ્રહ્મદર્શન સ્થિતિમાં વાચં પ્રેષ્યતિ-વક્તાને, સ્તુતિકર્તાને પ્રેષિત કરે છે-પહોંચાડે છે. મધુશ્ચુતં કોશં જિન્વન્-મધુરરસની વર્ષા કરનાર કોશ-મધુર ભંડારને પ્રાપ્ત કરાવવા માટે સ્તુતિકર્તાને પરમાત્મા મોક્ષધામમાં પોતાના સ્વરૂપ દર્શન પદમાં સ્થાપિત કરે છે. મધુર ભંડારના રસના સ્વાદન માટે. [સ્થાપિત કરે છે.] (૬)

૧૨૦૨. નિત્યસ્તોત્રો વનસ્પતિર્ધેનામન્તઃ સર્વદુઘામ્ । હિન્વાનો માનુષા યુજા ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : નિત્ય સ્તોત્રઃ-નિત્ય સ્તુતિ યોગ્ય વનસ્પતિઃ-વરન સંભજન સ્તુતિ સ્તવન કરનારા ઉપાસકોના પાલક-રક્ષક શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા સર્વદુઘાં-ધેનામ્-સર્વ-સમસ્ત કામનાઓનું દોહન કરનારી અથવા સભેર-સંવરણીય વસ્તુઓને દોહનારી વાણી-વેદવાણીને યુજા માનુષા-અન્તઃ-તારી અંદર યુક્ત થયેલા મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ મનુષ્યો-ઋષિઓની અંદર હિન્વાનઃ-પ્રેરણા કરતાં સાક્ષાત્ થાય છે. (૭)

૧૨૦૩. આ પવમાન ધારય રયિં સહસ્રવર્ચસમ્ । અસ્મે ઇન્દો સ્વાભુવમ્ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો પવમાન-હે આનંદરસપૂર્ણ ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! તું સહસ્રવર્ચસમ્-અત્યંત તેજસ્વી સ્વાભુવમ્-શોભન સત્તાવાળા રયિમ્-ઐશ્વર્ય-મોક્ષૈશ્વર્યને અસ્મે આધાર્ય-અમારે માટે-અમારી અંદર આધાન કર.-ધારણ કરાવ. (૮)

૧૨૦૪. અભિ પ્રિયા દિવઃ કવિર્વિપ્રઃ સ ધારયા સુતઃ ।
સોમો હિન્વે પરાવતિ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : સઃ કવિઃ-તે કાન્તદર્શી-સર્વજ્ઞ વિપ્રઃ-વિવિધ રીતે તૃપ્ત કરનાર સોમઃ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ધારયા સુતઃ-સ્તુતિ વાણી દ્વારા સાક્ષાત્ કરેલ દિવઃ-મોક્ષધામનાં પ્રિયા-પ્રિય-મનોહર સુખોને પરાવતિ-દૂર સ્થાનમાં અભિ-કયાંય પણ જ્યાં સ્તુતિ કરી હોય તેને લક્ષ્ય કરીને હિન્વે-પ્રેરિત કરે છે. (૯)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૧૨૦૫. ઉત્તે શુષ્માસ ઈરતે સિન્ધોરૂર્મેરિવ સ્વનઃ ।
વાણસ્ય ચોદયા પવિમ્ ॥ ૧ ॥

૫૦૪

પદાર્થ : તે-હે ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તારો શુષ્માસ:-રચના સંબંધી બળપ્રભાવ **ઉદીરતે**-ઊઠી રહ્યો છે-સંસારમાં પ્રવૃત્ત થઈ રહ્યો છે. **સિન્ધો:-ઝર્મે:** **ઇવ સ્વન:-**સ્યંદનશીલ સમુદ્રના તરંગોના પ્રભાવક શબ્દ સમાન, આ તારું એક શિલ્પ કલાત્મક કાર્ય છે, બીજું જ્ઞાનાત્મક કાર્ય છે. **વાણસ્ય**-તારા શબ્દ ભંડાર વેદરૂપ વાદ્ય-વાજાની **પવિં ચોદય**-વાણી-મંત્રવાણી સ્તુતિ મધુરવાણીને પ્રેરિત કર-કરે છે-ઉપાસકોની અંદર સફળ રૂપમાં પ્રેરિત કરી રહેલ છે. (૧)

૧૨૦૬. પ્રસવે ત ઉદીરતે તિસ્ત્રો વાચો મર્ચસ્યુવઃ । યદવ્ય ઐષિ સાનવિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **પ્રસવે**-સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સમયે તે-તારી **તિસ્ત્રઃ-વાચઃ**-ઋગ્, યજુ, સામરૂપ અથવા સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનારૂપ ત્રણ વાણીઓ **મર્ચસ્યુવઃ**-અધ્યાત્મયજ્ઞને ચાહતી **ઉદીરતે**-ઉદ્ભૂત થાય છે. **યદ્-**જ્યારે તું પરમાત્મન્ **અવ્યઃ સાનવિ**-પૃથિવીના ઉચ્ચ સ્થાન-તિબેટ પર તથા પાર્થિવ દેહનાં સંભજનીય હૃદય અથવા અન્તઃકરણમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૨૦૭. અવ્યા વારૈઃ પરિ પ્રિયં હરિં હિન્વન્ત્યદ્રિભિઃ । પવમાનં મધુશ્ચુતમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **અદ્રિભિઃ**-'અદ્રયઃ'-શ્લોકકર્તા-સ્તુતિ-કર્તાજન **પ્રિયં હરિમ્**-પ્રિય દુઃખહર્તા, સુખદાતા સોમ-શાન્ત એકરૂપ પરમાત્માને **અવ્યાઃ-વારૈઃ** પૃથિવી-પાર્થિવ દેહનાં વરણીય શુદ્ધ સાધનો-મન, વાણી આદિ દ્વારા સ્તુતિ કરીને **પરિહિન્વન્તિ**-પરિવૃદ્ધ કરે છે-સાક્ષાત્ કરે છે. (૩)

૧૨૦૮. આ પવસ્વ મદિન્તમ પવિત્રં ધારયા કવે । અર્કસ્ય યોનિમાસદમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : **મદિન્તમ કવે**-હે અત્યંત હર્ષકર કાન્તદર્શી સોમ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્-તું **અર્કસ્ય પવિત્રં યોનિમ્-આસદમ્**-પ્રાણનાં પવિત્ર ઘરમાં અથવા અર્ચનીયનાં પોતાના પવિત્ર ઘરમાં બેસવાને **ધારયા-આપવસ્વ**-ધારા-આનંદધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થા. (૪)

૧૨૦૯. સ પવસ્વ મદિન્તમ ગોભિરઝ્જાનો અક્તુ ભિઃ । એન્દ્રસ્ય જઠરં વિશ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **મદિન્તમ**-હે અત્યંત હર્ષપ્રદ સોમ-પરમાત્મન્ ! તું **સઃ-તે અક્તુભિઃ-ગોભિઃ**-મનોહર સુંદર વાણીઓથી **ઝ્જાનઃ**-પ્રસિદ્ધ થઈને **ઇન્દ્રસ્ય જઠરમ્-આવિશ**-ઉપાસકના આત્માની અંદર આવિષ્ટ થા-પ્રાપ્ત થા.

ખંડ-૫

સૂક્ત-૧

૧૨૧૦. અયા વીતી પરિ સ્રવ યસ્ત ઇન્દો મદેષ્વા । અવાહન્નવતીર્નવ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૫

૧૨૧૧. પુરઃ સદ્ય ઇત્યાધિયે દિવોદાસાય શંબરમ્ । અધ ત્યં તુર્વશં યદુમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પુરઃ સદ્યઃ-પ્રથમ તુરત ઇત્યાધિયે-પૂર્વોક્ત સત્ય પ્રજાવાળા દિવોદાસાય-મોક્ષદર્શક ઉપાસકને માટે ત્યં શંબરમ્-તે વિરોધી કલ્યાણના વારકને રોકનાર અજ્ઞાનાન્ધકારને તુર્વશમ્-હિંસામાં શમન કરનાર દ્વેષને અધ-અને યદુમ્-જે પણ હોય તેને પોતાનામાં ભરીને એવા કામભાવને આવહન-સોમ પરમાત્મા નષ્ટ કરે છે. (૨)

૧૨૧૨. પરિ ણો અશ્વમશ્વવિદ્ગોમદિન્દો હિરણ્યવત્ । ક્ષરા સહસ્ત્રિણીરિષઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! તું અશ્વવિત્-વ્યાપનશીલ મનને મનોભાવને જાણવાવાળો છે નઃ-અમારા માટે અશ્વમ્-વ્યાપનશીલ મનને ગોમત્-સ્તુતિ વાણીવાળા, હિરણ્યવત્-યશવાળા યશસ્વી તથા સહસ્ત્રિણીઃ-રિષઃ-હજારોમાં શ્રેષ્ઠ કામનાઓને પણ પરિક્ષિત-સંપન્ન કર-પ્રાપ્ત કરાવ. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૨૧૩. અપઘ્નન્ પવતે મૃધોઽપ સોમો અરાઘ્નઃ । ગચ્છન્નિન્દ્રસ્ય નિષ્કૃતમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સોમઃ-શાન્તસ્વરૂપ પરમાત્મા મૃધઃ-અપઘ્નન્-પાપોને દૂર કરીને અરાઘ્નઃ-અસત્ય પ્રશંસાઓને અપ-અપઘ્નન્-દૂર કરીને ઇન્દ્રસ્ય નિષ્કૃતમ્-ગચ્છન્-ઉપાસક આત્માનાં સંસ્કૃત પવિત્ર હૃદયને ગતિ આપીને પવતે-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

૧૨૧૪. મહો નો રાય આ ભર પવમાન જહી મૃધઃ । રાસ્વેન્દો વીરવદ્યશઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો પવમાન-હે આનંદરસપૂર્ણ ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! તું નઃ-અમારે માટે મહઃ-રાયઃ-મહાન શ્રેષ્ઠ સંપત્તિઓ જીવન મુક્તોવાળો આભર-આભરિત કર-પ્રાપ્ત કરાવ. મૃધઃ-જહિ-અમારા પ્રત્યેની પાપી મનોવૃત્તિને નષ્ટ કર વીરવત્-યશઃ-રાસ્વ-સ્વ આત્માધાર બળવાળા યશને પ્રદાન કર. (૨)

૧૨૧૫. ન ત્વા શતં ચ ન હુતો રાધો દિત્સન્તમા મિનન્ ।

યત્પુનાનો મઘ્વસ્યસે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ત્વા રાધઃ-દિત્સન્તમ્-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ધન આપનારને શતઞ્ચન-સેંકડો પણ હુતઃ-કુટિલ-હરણ કરનાર જન ન-આમિનન્-હિંસિત કરી શકતા નથી. ટક્કર લઈ શકતા નથી.

૫૦૬

યત્-પુનાન:-મઘ્સ્યતે-જેમ કે દોષ શોધન કરતાં અધ્યાત્મયજ્ઞ નિર્વિઘ્ન કરવા ચાહે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૨૧૬. અયા પવસ્વ ધારયા યયા સૂર્યમરોચયઃ । હિન્વાનો માનુષીરપઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૯૩

૧૨૧૭. અયુક્ત સૂર એતશં પવમાનો મનાવધિ । અન્તરિક્ષેણ યાતવે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સૂર:-સરણશીલ-વ્યાપનશીલ પવમાન:-આનંદધારારૂપમાં આવનાર પરમાત્મા મનૌ-અધિ-વિદ્વાન ઉપાસકની અંદર એતશમ્-અયુક્ત-મનરૂપી ઘોડાને જોડી દે-લગાવી દે અન્તરિક્ષેણ યાતવે-આત્મા-અધ્યાત્મમાર્ગ દ્વારા જવા માટે. [જોડી દે.] (૨)

૧૨૧૮. ઉત ત્યા હરિતો રથે સૂરો અયુક્ત યાતવે । ઇન્દુરિન્દ્ર ઇતિ બ્રુવન્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઉત-હાં, સૂર:-સરણશીલ-વ્યાપનશીલ પરમાત્મા ત્યા:-હરિત:-તે હરણશીલ-ઉપાસકોને હરનાર આકર્ષિત કરનાર આનંદ પ્રવાહોને રથે-અયુક્ત-રમણીય અધ્યાત્મયજ્ઞમાં જોડે છે. ઇન્દુ:-ઇન્દ્ર:-ઇતિ બ્રુવન્-તું ઇન્દ્ર છે-ઉપાસક આત્મા છે, હું ઇન્દુ છું-ઉપાસ્ય છું. હું આવી ગયો છું એ રીતે બોલે છે. (૩)

પંડ-૬

સૂક્ત-૧

૧૨૧૯. અગ્નિં વો દેવમગ્નિભિઃ સજોષા યજિષ્ઠં દૂતમધ્વરે કૃણુધ્વમ્ ।

યો મર્ત્યેષુ નિધ્નુવિક્રંતાવા તપુર્મૂર્ધા ઘૃતાન્નઃ પાવકઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વઃ 'યૂયમ્'-અગ્નિભિઃ 'અગ્નયઃ'-તમે જ્ઞાની ઉપાસકો ! સજોષા:-સમાન સાથી-જ્ઞાન ચેતનામાં સમાનરૂપ યજિષ્ઠમ્-અત્યંત યાજક અધ્યાત્મયજ્ઞના સંપાદક પ્રસારક દૂતમ્-પ્રેરક અગ્નિમ્-પરમાત્માને અધ્વરે કૃણુધ્વમ્-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં પ્રકાશિત કરો. યઃ-જે મર્ત્યેષુ-તમે જ્ઞાની મનુષ્યોમાં નિધ્નુવિઃ-નિત્ય રહેનાર તમારી અંદર વ્યાપક ક્રાંતાવા-અધ્યાત્મયજ્ઞનો આધાર તપુઃ-તેજસ્વી મૂર્ધા-મૂર્ધારૂપ-શિરરૂપ ઘૃતાન્નઃ-તેજસ્વરૂપ પાવકઃ-શોધક છો. (૧)

૧૨૨૦. પ્રોથદશ્વો ન યવસેઽવિષ્યન્ યદા મહઃ સંવરણાદ્વ્યસ્થાત્ ।

આદસ્ય વાતો અનુ વાતિ શોચિરથ સ્મ તે વ્રજનં કૃષ્ણમસ્તિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અશ્વઃ-ન યવસે પ્રોથત્-જેમ ઘોડાને જ્યાં-ત્યાં ઘાસ ભોજન પરિપ્રાપ્ત થાય છે. યદા-જ્યારે અવિષ્યન્-પરમાત્મા ઉપાસકની રક્ષા કરવા માટે મહઃ સંવરણાત્-વ્યવસ્થાત્-મહાન મોક્ષસ્થાનથી

૫૦૭

પોતાના કૃપાપાત્ર ઉપાસક આત્માની અંદર વ્યવસ્થિત-સાક્ષાત્ થઈ જાય છે. આત્-અનન્તર વાતઃ અસ્ય-
અનુવાતિ-જ્યારે ઉપાસક આત્મા એ પરમાત્માને અનુકૂળ બની જાય છે, અધસ્મ-ત્યારે જ તે શોચિઃ-
કૃષ્ણં-વૃજનમ્-અસ્તિ-તારી જ્યોતિ આકર્ષક બળ છે. (૨)

૧૨૨૧. ઉદ્યસ્ય તે નવજાતસ્ય વૃષ્ણોઽગ્ને ચરન્ત્યજરા ઇધાનાઃ ।
અચ્છા દ્યામરુષો ધૂમ એષિ સં દૂતો અગ્ન ઈયસે હિ દેવાન્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તે યસ્ય નવજાતસ્ય વૃષ્ણઃ-જે તારા સાક્ષાત્ સુખવર્ષકની
અજરાઃ-ઈધાનાઃ-ઉચ્ચરન્તિ-અજર જ્ઞાન જ્યોતિઓ ઉપાસકની ઉપર-ઉપાસકની અંદર અદ્ભુત હોય છે.
અસ્ત્રઃ-ધૂમઃ-અચ્છદ્યામ્-એષિ-પ્રકાશમાન કામ આદિને કંપાવનાર છે. ઉપાસકને અમૃત મોક્ષધામની
તરફ લઈ જાય છે. દૂતઃ-દેવાન્ હિ સમીયસે પ્રેરક બનેલ મુમુક્ષુ ઉપાસકોને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૨૨૨. તમિન્દ્રં વાજયામસિ મહે વૃત્રાય હન્તવે । સ વૃષા વૃષભો ભુવત્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૧૯

૧૨૨૩. ઇન્દ્રઃ સ દામને કૃત ઓજિષ્ઠઃ સ બલે હિતઃ ।
દ્યુમ્ની શ્લોકી સ સોમ્યઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સઃ-ઇન્દ્રઃ-તે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા, તેથી દામનેકૃતઃ-કર્મફળ પ્રદાન કરવામાં સમર્થ, સઃ-
ઓજિષ્ઠઃ-તે અત્યંત બળવાન તેથી બલે હિતઃ-સૃષ્ટિની રચના, ધારણરૂપ બળકાર્ય કરવા માટે યોગ્ય,
સઃ-દ્યુમ્ની શ્લોકી સોમ્યઃ-તે યશસ્વી પ્રશંસનીય ઉપાસનારસ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે. (૨)

૧૨૨૪. ગિરા વજ્રો ન સમ્ભૂતઃ સબલો અનપચ્યુતઃ । વવક્ષ ઉગ્રો અસ્તૃતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ગિરા-તે સ્તુતિ વાણીથી વજ્રઃ-ન સમ્ભૂતઃ-વજ્ર સમાન દુઃખોથી વર્જિતવાળા સમ્યક્ ધારણ
કરવા યોગ્ય, સઃ-બલઃ-તે બળવાન અનપચ્યુતઃ-અપચ્યુત ન કરવા યોગ્ય, ઉગ્રઃ-અસ્તૃતઃ-તેજસ્વી
અહિંસનીય વવક્ષ-પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ખંડ-૭

સૂક્ત-૧

૧૨૨૫. અધ્વર્યો અદ્રિભિઃ સુતં સોમં પવિત્ર આ નય । પુનાહીન્દ્રાય પાતવે ॥ ૧ ॥

૫૦૮

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૯

૧૨૨૬. તવ ત્ય ઇન્દો અન્ધસો દેવા મધોવ્યાશત । પવમાનસ્ય મરુતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આનંદરસ પૂર્ણ પરમાત્મન્ ! તવ પવમાનસ્ય-અન્ધસઃ-મધોઃ-તું આધ્યાનીય ઉપાસનીય ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થઈને મધુમયને ત્યે મસ્તઃ-દેવાઃ-વ્યાશત-તે મુમુક્ષુઓ-દેવો-ઉપાસકો વિશેષ રૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૨૨૭. દિવઃ પીયૂષમુત્તમં સોમમિન્દ્રાય વજ્રિણે । સુનોતા મધુમત્તમમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : દિવઃ-ઉત્તમં પીયૂષં મધુમત્તમં સોમમ્-મોક્ષધામના સ્વત્વરૂપ ઉત્તમ અમૃત અત્યંત મધુર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને વજ્રિણે-ઇન્દ્રાય-ઓજસ્વી આત્માને માટે સુનોતા-હે ઉપાસકો સાક્ષાત્ કરો. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૨૨૮. ધર્તા દિવઃ પવતે કૃત્વ્યો રસો દક્ષો દેવાનામનુમાદ્યો નૃભિઃ ।

હરિઃ સૃજાનો અત્યો ન સત્ત્વભિર્વૃથા પાજાંસિ કૃણુષે નદીષ્વા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૫૮

૧૨૨૯. શૂરો ન ધત્ત આયુધા ગમ્ભસ્ત્યોઃ સ્વા ૩ઃ સિષાસન્ રથિરો ગવિષ્ટિષુ ।

ઇન્દ્રસ્ય શુષ્મમીસ્યન્નપસ્યુભિરિન્દુર્હિન્વાનો અજ્યતે મનીષિભિઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ગમ્ભસ્ત્યોઃ-શૂરઃ-ન આયુધા ધત્તે-જેમ શૂરવીર પરાક્રમી હાથોમાં હથિયાર ધારણ કરે છે, તેમ રથિરઃ-ઇન્દુઃ-સ્વઃ-ગવિષ્ટિષુ-સિષાસન્-વિશ્વરથના સ્વામી પરમાત્મા સ્તુતિ વાણીઓની ઈષ્ટિ-અધ્યાત્મ યજ્ઞ જેનો છે, તે ઉપાસકો માટે મોક્ષાનંદ આપવાની ઈચ્છા રાખીને ઇન્દ્રસ્ય-શુષ્મમ્-ઈર્યન્-ઉપાસક આત્માનાં બળને પ્રેરિત કરીને અપસ્યુભિઃ-મનીષિભિઃ-અધ્યાત્મકર્મ યોગાભ્યાસ ચાહનાર ચિંતકો ઉપાસકોના દ્વારા હિન્વાનઃ-અજ્યતે-પ્રેરિત થઈને સાક્ષાત્ થાય છે. (૨)

૧૨૩૦. ઇન્દ્રસ્ય સોમ પવમાન ઋર્મિણા તવિષ્યમાણો જઠરેષ્વા વિશ ।

પ્ર નઃ પિન્વ વિદ્યુદભ્રેવ રોદસી ધિયા નો વાજાં ઉપ માહિ શશ્વતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પવમાન સોમ-હે આનંદ ધારા રૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત પરમાત્મન્ ! તું ઋર્મિણા તવિષ્યમાણઃ-પોતાની આનંદ ધારાથી ગતિ કરતાં વહીને ઇન્દ્રસ્ય-આત્માનાં જઠરેષુ-મધ્યે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારમાં આવિશ-આવિષ્ટ થા, વસી જા. નઃ પ્ર પિન્વ-અમને તારી આનંદ ધારાઓથી સિંચ-ભરપૂર કર. વિદ્યુદ-

૫૦૯

અમ્ના-ઇવ રોદસી-જેમ વીજળી મેઘોને-મેઘ વર્ષાઓને ભૂમિ આકાશમાં સિંચી દે છે. ન: શશ્વતઃ-વાજાનુ
ધિયા ઉપમાહિ-અમારા માટે નિત્ય અમૃત અન્ન ભોગોને પ્રજ્ઞા દ્વારા ભેટ કર-પ્રદાન કર. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૨૩૧. યદિન્દ્ર પ્રાગપાગુ દદ્વન્યગ્વા હૂયસે નૃભિઃ ।

સિમા પુરુ નૃષૂતો અસ્યાનવેડસિ પ્રશર્ધ તુર્વશે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૭૯

૧૨૩૨. યદ્વા રુમે રુશમે શ્યાવકે કૃપ ઇન્દ્ર માદયસે સચા ।

કળવાસસ્ત્વા સ્તોમેભિર્બ્રહ્માવાહસ ઇન્દ્રા યચ્છન્ત્યા ગહિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-પરમાત્મનું ! યત્-વા-અને જે સ્મે-સ્તુતિકર્તા સ્થાકે-જ્ઞાનજ્વલિત શ્યાવકે-
અધ્યાત્મમાર્ગમાં ચાલનાર કૃપે-સમર્થ-આત્મબળવાળા ઉપાસકોને માટે સચા-માદયસે-સમકાલ અથવા
સમભાવથી તેને હર્ષિત કરે છે કારણ કે બ્રહ્મા વાહસઃ કળવાસઃ સ્તોતેભિઃ-બ્રહ્મસ્તોત્ર સમર્પિત કરનારા
મેધાવી ઉપાસકો સ્તુતિ વચનોથી ત્વા આયચ્છન્તિ-તને પોતાની તરફ આકર્ષિત કરે છે. તેથી ઇન્દ્ર- આયાહિ-
પરમાત્મા તું ઉપાસકનાં હૃદયમાં આવ-સાક્ષાત્ થા. (૨)

સૂક્ત-૪

૧૨૩૩. ઉભયં શૃણવચ્ચ ન ઇન્દ્રો અર્વાગિદં વચઃ ।

સત્રાચ્યા મઘવાન્ત્સોમપીતયે ધિયા શવિષ્ઠ આ ગમત્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૮૦

૧૨૩૪. તં હિ સ્વરાજં વૃષભં તમોજસા ધિષણે નિષ્ઠતક્ષતુઃ ।

ઉત્તોષમાનાં પ્રથમો નિ ષીદસિ સોમકામં હિ તે મનઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તમ્-તે તારા ઓજસા સ્વરાજં વૃષભં હિ-બળથી સ્વયં પ્રકાશમાન કામવર્ષક ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન
પરમાત્માને ધિષણે-સ્તુતિ અને વિદ્યા નિષ્ઠતક્ષતુઃ-નિષ્પન્ન કરે છે-સાક્ષાત્ કરાવે છે ઉત્ત-અને ઉપમાનાં
પ્રથમઃ-નિષ્ઠદસિ-ઉપાસના યોગ્યોમાં પ્રમુખ-સર્વોપરિ તું નિશ્ચિત ઈચ્છિત પ્રસિદ્ધ થાય છે તે મનઃ સોમ
કામં હિ-તારું મન સોમની-ઉપાસનારસની કામના કરનાર છે. (૨)

ખંડ-૮

સૂક્ત-૧

૫૧૦

૧૩૫. પવસ્વ દેવ આયુષગિન્દ્રં ગચ્છતુ તે મદઃ । વાયુમા રોહ ધર્મણા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૩

૧૨૩૬. પવમાન નિ તોશસે રયિં સોમ શ્રવાય્યમ્ । ઇન્દો સમુદ્રમા વિશ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પવમાન-સોમ ઇન્દો-હે આનંદધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું શ્રવાય્યં રયિં નિતોશસે-શ્રવણીય-યશોધનને પોતાની અંદર રાખ-રાખે છે, તું સમુદ્રમ્-આવિશ-મારા ઉપાસકનાં મનમાં પણ આવિષ્ટ થા-પ્રાપ્ત થા. (૨)

૧૨૩૭. અપઘ્નન્ પવસે મૃધઃ ક્રતુવિત્સોમ મત્સરઃ । નુદસ્વાદેવયું જનમ્ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૨

સૂક્ત-૨

૧૨૩૮. અભી નો વાજસાતમં રયિમર્ષ શતસ્પૃહમ્ ।

ઇન્દો સહસ્રભર્ણસં તુવિદ્યુમ્નં વિભાસહમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૪૮

૧૨૩૯. વયં તે અસ્ય સધસો વસોર્વસો પુરુસ્પૃહઃ ।

નિ નેદિષ્ટતમા ઇષઃ સ્યામ સુમ્ને તે અધિગો ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : આધિગો વસો-હે અમૃત ગમન નિર્બાધ વ્યાપ્ત ગતિવાળા વાસાધાર પરમાત્મન્ ! અસ્ય તે વસો પુરુસ્પૃહઃ-રાધસઃ-એ તું વસાવનાર બહુજ કામના કરવા યોગ્ય સિદ્ધિપ્રદના સુમ્ને-સુખ શાન્તિને માટે વયમ્-ઇષઃ-નેદિષ્ટતમાઃ-નિસ્યામ-અમે પ્રાર્થી નિરંતર અત્યંત નિકટ રહીએ. (૨)

૧૨૪૦. પરિ સ્ય સ્વાનો અક્ષરદિન્દુરવ્યે મદચ્યુતઃ ।

ધારા ય ઋધ્વો અધ્વરે ભ્રાજા ન યાતિ ગવ્યયુઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સ્યઃ સ્વાનઃ-મદચ્યુતઃ-તે નિષ્પન્ન-સાક્ષાત્ થઈને હર્ષ આનંદરસ જેનાથી ઝરી રહ્યો છે એવા ગવ્યયુઃ-સ્તુતિ સ્નેહને ચાહનાર ઇન્દુઃ-રસીલા સોમ પરમાત્મા અવ્યે પરિ-અક્ષરત્-રક્ષણીય હૃદયમાં પરિપૂર્ણ રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. ભ્રાજા-ન ધારા-ચમકતાં વિદ્યુત્ તરંગની સમાન પોતાની અમૃત ધારાથી ઋધ્વઃ-ઉછળવા સમાન અધ્વરે યાતિ-ધ્યાનયજ્ઞમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૫૧૧

૧૨૪૧. પવસ્વ સોમ મહાન્ત્સમુદ્રઃ પિતા દેવાનાં વિશ્વાભિં ધામ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૨૯

૧૨૪૨. શુક્રઃ પવસ્વ દેવેભ્યઃ સોમ દિવે પૃથિવ્યૈ શં ચ પ્રજાભ્યઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું શુક્રઃ-શુભ-પ્રકાશમાન થઈને દેવેભ્યઃ-ઉપાસનાજનોને માટે તેઓના દિવે પૃથિવ્યૈ-પ્રાણને માટે-શરીરને માટે ચ અને પ્રજાભ્યઃ-ઈન્દ્રિયોને માટે શં પવસ્વ-કલ્યાણકારી બનીને પ્રાપ્ત થા. (૨)

૧૨૪૩. દિવો ધર્તાસિ શુક્રઃ પીયૂષઃ સત્યે વિધર્મન્ વાજી પવસ્વ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : શુક્રઃ-પીયૂષઃ-વાજી-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું શુભ તેજસ્વી અમૃતરૂપ અમૃત અન્નભોગ વાળો દિવઃ-ધર્તા-અસિ-મોક્ષધામનો ધારક છે. સત્યે વિધર્મન્ પવસ્વ-સત્ય સ્વરૂપ વિશેષ ધર્મ સંપન્ન ઉપાસક આત્મામાં પ્રાપ્ત થા. (૩)

ખંડ-૯

સૂક્ત-૧

૧૨૪૪. પ્રેષ્ઠં વો અતિથિં સ્તુષે મિત્રમિવ પ્રિયમ્ । અગ્ને રથં ન વેદ્યમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫

૧૨૪૫. કવિમિવ પ્રશંસ્યં યં દેવાસ ઇતિ દ્વિતા । નિ મર્ત્યેષ્વાદધુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યં પ્રશંસ્યં કવિમ્-ફવ-જે પરમાત્મારૂપ અગ્નિને પ્રશંસા યોગ્ય કવિ-ઉપદ્રષ્ટા જ્ઞાનદાતાની સમાન પણ ઇતિ દ્વિતા-એ બે પ્રકારથી-પ્રિય મિત્ર જેવો અને પ્રશંસા યોગ્ય ઉપદ્રષ્ટા રૂપથી આત્માની અંદર સાથી અને જગન્નિયંતા વિરાટ રૂપમાં મર્ત્યેષુ-દેવાસઃ-નિ-આદધુઃ-મનુષ્યોમાં વિદ્વાનજનો અથવા જીવન મુક્તો ઋષિજનો પ્રકાશિત કરે છે.-વર્ણિત કરે છે. (૨)

૧૨૪૬. ત્વં યવિષ્ઠ દાશુષો નૃઃ પાહિ શૃણુહી ગિરઃ । રક્ષા તોક્મુત ત્મના ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યવિષ્ઠ-હે અત્યંત મળનાર આત્મભાવી અપનાવનાર પરમાત્મન્ ! તું ત્વં દાશુષઃ-નૃન્-યાહિ-સ્વ આત્મદાન કરનારા મુમુક્ષુજનોનું પાલન કર. ગિરઃ શ્રૃણુધિ-સ્તુતિને સાંભળ-સ્વીકાર કર. ઉત-અને ત્મના તોક્મ રક્ષ-તારા પુત્રરૂપ આત્માની રક્ષા કર. સત્સંગ પ્રદાન કરીને.-[રક્ષા કર.](૩)

સૂક્ત-૨

૫૧૨

૧૨૪૭. એન્દ્ર નો ગધિ પ્રિય સત્રાજિદગોહ્ય ।

ગિરિર્ન વિશ્વતઃ પૃથુઃ પતિર્દિવઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૮૩

૧૨૪૮. અભિ હિ સત્ય સોમપા ઉભે બભૂથ રોદસી ।

ઇન્દ્રાસિ સુન્વતો વૃધઃ પતિર્દિવઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સત્ય સોમપા:-ઇન્દ્ર-હે સત્ય સ્વરૂપ ઉપાસનારસનું પાન કરનાર-સ્વીકાર કરનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું ઉભે રોદસી-અભિ બભૂવિથ હિ-બન્ને ધુલોક અને પૃથિવીલોકને અભિભૂત કરીને તેનો સ્વામી બનેલ છે. દિવઃ પતિઃ-મોક્ષધામનો પતિ છે. સુન્વતઃ-વૃધઃ-ઉપાસનારસ સંપાદન કરનારાનો વર્ધક છે.-વૃદ્ધિ કરનાર છે. (૨)

૧૨૪૯. ત્વં હિ શશ્વતીનામિન્દ્ર ધર્તા પુરામસિ ।

હન્તા દસ્યોર્મનોર્વૃધઃ પતિર્દિવઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર ત્વં હિ-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું જ શશ્વતીનાં પુરાં ધર્તા-અસિ-શાશ્વતિક અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ આત્માઓ મુમુક્ષુઓ-જીવન મુક્તોનો ધારણકર્તા છે. દસ્યોઃ-હન્તા-ક્ષયકર્તા-કામાદિ વિધ્નોનો હનનકર્તા, મનોઃ-વૃધઃ-મનનશીલ જનોનો વર્ધક, દિવઃ પતિઃ-મોક્ષધામનો પતિ છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૨૫૦. પુરાં ભિન્દુર્યુવા કવિરમિતૌજા અજાયત ।

ઇન્દ્રો વિશ્વસ્ય કર્મણો ધર્તા વજ્રી પુરુષ્ટુતઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૫૮

૧૨૫૧. ત્વં બલસ્ય ગોમતોઽપાવરદ્રિવો બિલમ્ ।

ત્વાં દેવા અબિઘ્યુષસ્તુજ્યમાનાસ આવિષુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અદિવઃ-ત્વમ્-હે અદીર્ણ શક્તિવાળા પરમાત્મન્ ! તું ગોમતઃ-બલસ્ય બિલમ્-સ્તુતિવાણીવાળા સંવૃત સ્થાન-અન્તઃકરણ-મનના પ્રાણ દ્વારને અપાવઃ-ખોલી દે જેથી દેવાઃ-મુમુક્ષુજનો અથવા દેવવૃત્તિઓ-સદ્ વૃત્તિઓ તુજ્યમાનાસઃ-કામાદિ પાપો અથવા પાપવૃત્તિઓથી પીડિત થયેલ અબિઘ્યુષઃ-નીડર બનેલ ત્વામ્-આવિષુઃ-તને પ્રાપ્ત કરી શકીએ. (૨)

૫૧૩

૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨
૧૨૫૨. ઇન્દ્રમીશાનમોજસાભિ સ્તોમૈરનૂષત ।

૩૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨
સહસ્રં યસ્ય રાતય ઉત વા સન્તિ ભૂયસીઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઈશાનમ્-ઇન્દ્રમ્-હે ઉપાસકો ! વિશ્વનું સ્વામિત્વ કરનાર ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની ઓજસા-આત્મબળની સાથે સ્તોમૈઃ-અભિ-અનૂષત-સ્તુતિ સમૂહો દ્વારા નિરંતર સ્તુતિ કરો. યસ્ય રાત્રયઃ-સહસ્રં સન્તિ-જેનું ધન-તૃપ્તિકારક સાધનો હજારો છે. ઉત વા-અને પણ ભૂયસીઃ-વધારે લાખો પ્રકારની દાન પ્રવૃત્તિઓ-કૃપા દ્રષ્ટિઓ છે. (૩)

इति नवमोऽध्यायः, पञ्चमप्रपाठकस्य प्रथमोऽर्धः ॥

★ ★ ★

૫૧૪

અથ દશમોઽધ્યાયઃ

પञ્ચમપ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૨૫૩. અક્રાન્તસમુદ્રઃ પ્રથમે વિધર્મન્ જનયન્ પ્રજા ભુવનસ્ય ગૌપાઃ ।
વૃષા પવિત્રે અધિ સાનો અવ્યે બૃહત્સોમો વાવૃધે સ્વાનો અદ્રિઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૨૯

૧૨૫૪. મત્સિ વાયુમિષ્ટયે રાધસે નો મત્સિ મિત્રાવરુણા પૂયમાનઃ ।
મત્સિ શર્ધો મારુતં મત્સિ દેવાન્ મત્સિ દ્યાવાપૃથિવી દેવ સોમ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સોમદેવ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! પૂયમાન:-તું યોગાભ્યાસ દ્વારા સાક્ષાત્ થઈને ન:-ઙ્ઙષ્ટયે રાધસે-અમારી આભ્યુદયિક કામનાને માટે તથા નિઃશ્રેયસિક-મોક્ષસિદ્ધિને માટે વાયુ મત્સિ-આયુને હર્ષ આપનાર બનાવ, મિત્રાવરુણા મત્સિ-પ્રાણ-અપાનનાં શ્વાસ-ઉચ્છ્વાસને હર્ષ દેનાર કરી દે, માસ્તં શર્ધો:-મત્સિ-પ્રાણોનાં બળને-જીવન શક્તિ હર્ષ આપનાર બનાવ, દેવાન્ મત્સિ-ઈન્દ્રિયોને હર્ષપ્રદ બનાવ અને દ્યાવાપૃથિવી મત્સિ-જ્ઞાનના આધાર મનને તથા રસાધાર શરીરને હર્ષ-આનંદ આપનાર બનાવી દે. (૨)

૧૨૫૫. મહત્ત્સોમો મહિષશ્ચકારાપાં યદ્ગર્ભોઽવૃણીત દેવાન્ ।
અદધાદિન્દ્રે ધવમાન ઓજોઽજનયત્ સૂર્યે જ્યોતિરિન્દુઃ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૪૨

સૂક્ત-૨

૧૨૫૬. ઇષ દેવો અમર્ત્યઃ પર્ણવીરિવ દીયતે । અભિ દ્રોણાન્યાસદમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇષ:-અમર્ત્ય:-દેવ:-એ અમર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મદેવ પર્ણવી:-ઙ્ઙવ-પાંખોથી ગતિ કરનારા પક્ષીઓની સમાન દ્રોણાનિ-અભિ-આસદં દીયતે-દ્રવ્યસ્થાનો-ઉપાસક પાત્રો પ્રત્યે પ્રાપ્ત થવા માટે ગતિ કરે છે, પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

૫૧૫

૧૨૫૭. એષ વિપ્રૈરભિષ્ટુતોઽપો દેવો વિ ગાહતે । દધદ્રત્તાનિ દાશુષે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : એષ:-દેવ:-એ પ્રકાશમાન સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા વિપ્રૈ:-અભિષ્ટુત:-મેધાવી ઉપાસકો દ્વારા અભીષ્ટ સ્તુતિમાં લાવીને અપ:-વિગાહતે-તેઓની શ્રદ્ધાઓમાં વિગાહન-પ્રવેશ કરે છે. દાશુષે રત્તાનિ દધત્-આત્મ સમર્પી-શ્રદ્ધાવાનને માટે રમણીય અધ્યાત્મ સુખ ઐશ્વર્યોને ધારણ કરાવે છે. (૨)

૧૨૫૮. એષ વિશ્વાનિ વાર્યા શૂરો યન્નિવ સત્ત્વભિઃ । પવમાનઃ સિષાસતિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : એષ:-શૂર:-એ પ્રગતિશીલ પરમાત્મા સત્ત્વભિઃ:-યન્-ફવ-ગુણ બળો દ્વારા પ્રાપ્ત થવા સમાન-વિશ્વાનિ વાર્યા-સર્વ સુંદર સુખોને પવમાન:-સાક્ષાત્ થઈને ઉપાસકને આપવા ઈચ્છે છે-આપે છે. [કર્મફળ પ્રમાણે તેની વહેંચણી કરે છે.](૩)

૧૨૫૯. એષ દેવો રથર્યતિ પવમાનો દિશસ્યતિ । આવિષ્કૃણોતિ વગ્વનુમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : એષ:-પવમાન:-દેવ:-એ આનંદધારામાં આવીને પ્રકાશમાન પરમાત્મા રથર્યતિ-ઉપાસકને રથ-રમણ સ્થાન બનાવે છે. દિશસ્યતિ તેને પોતાનો આનંદરસ આપવા ઈચ્છે છે. વગ્વનુમ્-આવિષ્કૃણોતિ-મધુરવાણી આશીર્વાદ રૂપને પ્રકટ કરે છે અથવા ઉપાસકની સ્તુતિ વાણીને સફળ બનાવે છે. (૪)

૧૨૬૦. એષ દેવો વિપન્યુભિઃ પવમાન ઋતાયુભિઃ । હરિર્વાજાય મૃજ્યતે ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : એષ:-હરિ:-પવમાન:-દેવ:-એ દુઃખહર્તા, સુખદાતા ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થતાં પ્રકાશમાન પરમાત્મા વિપન્યુભિઃ:-ઋતાયુભિઃ-સ્તુતિકર્તા મેધાવી સત્યકામી ઉપાસકોનાં દ્વારા વાજાય મૃજ્યતે-અમૃત અન્ન-ભોગને માટે પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. (૫)

૧૨૬૧. એષ દેવો વિપા કૃતોઽતિ હ્રાંસિ ધાવતિ । પવમાનો અદાભ્યઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : એષ:-પવમાન:-અદાભ્યઃ:-દેવ:-એ આનંદધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર અબાધ્ય સોમ-શાન્તરૂપ પરમાત્મદેવ વિપા કૃતઃ-સ્તુતિ વાણી દ્વારા સાક્ષાત્ કરીને અથવા પ્રસન્ન કરીને હ્રાંસિ-અતિધાવતિ-ક્રોધો-કુટિલ ભાવો-સંકલ્પો દૂર કરીને પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

૧૨૬૨. એષ દિવં વિ ધાવતિ તિરો રજાંસિ ધારયા । પવમાનઃ કનિક્રદત્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : એષ:-પવમાન:-એ પવિત્રકર્તા સોમ પરમાત્મા ધારયા-સ્તુતિવાણીથી કનિક્રદત્-ઉપદેશ કરીને રજાંસિ તિરઃ-ભોગલોકોને તિરસ્કૃત કરીને-તેને છોડીને તેનાથી અલગ કરીને દિવં વિધાવતિ-ઉપાસકને મોક્ષધામમાં પહોંચાડે છે. (૭)

૧૨૬૩. એષ દિવં વ્યાસરત્તિરો રજાંસ્યસ્તૃતઃ । પવમાનઃ સ્વધ્વરઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : એષ:-પવમાન:-એ પવિત્રકર્તા સોમ પરમાત્મા ધારયા-સ્તુતિવાણીથી કનિક્રદત્-ઉપદેશ કરીને રજાંસિ તિરઃ-ભોગલોકોને તિરસ્કૃત કરીને-તેને છોડીને તેનાથી અલગ કરીને દિવં વિધાવતિ-ઉપાસકને મોક્ષધામમાં પહોંચાડે છે. (૮)

૫૧૬

પદાર્થ : **एषः-पवमानः**-એ પવિત્રકર્તા સોમ પરમાત્મા **अस्तृतः**-અહિંસિત અપ્રતિબદ્ધ-અવરોધ રહિત **रजांसि तिरः**-ભોગલોકોનો તિરસ્કાર કરીને સ્વયં ભોગલોકોથી પર છે. **स्वध्वरः**-ઉત્તમ અધ્યાત્મયજ્ઞ આશ્રય **दिवं व्यासरत्**-મોક્ષધામમાં વિશેષ પ્રાપ્ત છે. (૮)

१२६४. एष प्रत्नेन जन्मना देवो देवेभ्यः सुतः । हरिः पवित्रे अर्षति ॥ ९ ॥

પદાર્થ : **एषः-हरिः-देवः**-એ દુઃખહર્તા, સુખદાતા સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મદેવ **प्रत्नेन जन्मना-**દેવ જન્મ-દિવ્ય જીવન હોવાથી **देवेभ्यः सुतः**-જીવન મુક્તો માટે સાક્ષાત્ થઈને **पवित्रे अर्षति**-પવિત્ર મોક્ષધામમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૯)

१२६५. एष उ स्य पुरुव्रतो जज्ञानो जनयन्निषः । धारया पवते सुतः ॥ १० ॥

પદાર્થ : **एषः स्य-उ-**એ તે જ **पुस्त्रतः**-અનેક કર્મ-આનંદકર્મ શક્તિવાળી **जज्ञानः**-ઉપાસકની અંદર પ્રત્યક્ષ થઈને **इषः-जनयन्**-ઈચ્છાઓને અથવા ઈચ્છિત મનોહર વસ્તુઓને પ્રસિદ્ધ કરીને **धारया-सुतः-**પવતે-સ્તુતિ ધારાપ્રવાહ સાક્ષાત્ કર્તાઓને પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૦)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

१२६६. एष धिया यात्यण्व्या शूरो रथेभिराशुभिः । गच्छन्निन्द्रस्य निष्कृतम् ॥ १ ॥

પદાર્થ : **एषः-शूरः**-એ પરાક્રમી સોમ-પરમાત્મા **अण्व्या धिया**-સૂક્ષ્મ સ્તુતિથી-આત્મ સ્તુતિથી **आशुभिः-रथेभिः**-શીઘ્રગામી અથવા વ્યાપનાર રમણીય તથા રમમાણ ગુણોથી **इन्द्रस्य निष्कृतं गच्छन्** યાતિ-ઉપાસક આત્માનાં સંસ્કૃત અન્તઃકરણને **अवगच्छन्**-જાણીને પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

१२६७. एष पुरु धियायते बृहते देवतातये । यत्रामृतास आशत ॥ २ ॥

પદાર્થ : **एषः**-એ શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **बृहते देवतातये**-મહાન મુક્તિ આપવા માટે **पुरुधियायते-**તે સ્તુતિ યાહે છે. **यत्र-अमृतासः आशत**-જ્યાં મુક્ત આત્માઓ આનંદભોગને પ્રાપ્ત છે. (૨)

१२६८. एतं मृजन्ति मर्ज्यमुप द्रोणेष्वायवः प्रचक्राणं महीरिषः ॥ ३ ॥

પદાર્થ : **महीः-इषः**-ચક્રાણમ્મહાન કામનાઓને પૂર્ણ કરનાર **एतं मर्ज्यम्**-એ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય **आयवः**-ઉપાસકજનો **द्रोणेषु**-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર પાત્રોમાં **उपमृजन्ति**-ઉપગત બને છે-મનન આદિ કરીને અપનાવે છે. (૩)

૫૧૭

૧૨૬૯. ^{૩૨ ૩૧ ૨૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} एष हितो वि नीयतेऽन्तः शुन्ध्यावता पथा । यदी तुज्जन्ति भूर्णयः ॥ ४ ॥

પદાર્થ : **યદ્-ઇ**-જ્યારે પણ **એષ:-હિત:-**એ હિતકર સોમ-શાન્ત પરમાત્મા **શુન્ધ્યાવતા પથા-**શુદ્ધિ-આત્મ પરિશુદ્ધિ વાળા યમ; નિયમ આદિ માર્ગ-યોગમાર્ગ દ્વારા **અન્ત:-વિનીયતે-**અંદર બેસાડવામાં આવે છે-બેસી જાય છે, ત્યારે **ભૂર્ણય:-તુજ્જન્તિ-**ધારણ કરનારા ઉપાસકજનો તેને ગ્રહણ કરી લે છે-અપનાવી લે છે. (૪)

૧૨૭૦. ^{૩૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨} एष रुक्मिभिरीयते वाजी शुभ्रेभिरंशुभिः । पतिः सिन्धूनां भवन् ॥ ५ ॥

પદાર્થ : **એષ:-વાજી-**એ અમૃત અન્નભોગવાળો પરમાત્મા **સિન્ધૂનાં પતિ:-ભવન્**-સ્યંદમાન-શરીરમાં વહનારા પ્રાણોનો પાલક બનીને **રુક્મિભિ:-શુભ્રેભિ:-અંશુભિ:-**તેજસ્વી શુભ-શોભન આનંદ પ્રવાહોથી **ઈયતે-**ઉપાસકની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

૧૨૭૧. ^{૩૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨} एष शृङ्गाणि दोधुवच्छिशीते यूथ्यो ३ वृषा । नृम्णा दधानओजसा ॥ ६ ॥

પદાર્થ : **એષ:-**એ પરમાત્મા **ઓજસા-**જ્ઞાનબળથી **શ્રૃંગાણિ દોધુવત્**-પોતાના આનંદ તરંગોને ઉપાસકની અંદર તરંગિત કરી દે છે. **યૂથ્ય:-વૃષા શિષીતે**-જમ ગાયના સમૂહ-ધણનો સાંઠ પોતાના શિંગડાઓને ભૂમિમાં ધસીને તીક્ષ્ણ કરે છે. **નૃમ્ણા દધાન:-**ઉપાસકોને માટે અધ્યાત્મ અન્ન અમૃતભોગને ધારણ કરવા માટે. [તીક્ષ્ણ બનાવે છે.](૬)

૧૨૭૨. ^{૩૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨} एष वसूनि पिबदनः परुषा ययिवाँ अति । अव शादेषु गच्छति ॥ ७ ॥

પદાર્થ : **એષ:-**એ સોમ-પરમાત્મા **વસૂની-પિબદનઃ**-કઠોર આચ્છાદક અધ્યાત્મ સદ્ભાવોનાં આવરક કામ આદિ દુર્વ્રતોને **પિબદન:-**નાશક **અતિયયિવાન્**-દૂર કરી જાય છે-ભગાવી દે છે. **શાદેષુ અવગચ્છતિ-**તે ઉપાસકોની અંદર રહેનારા-શાદો-શાતનીયો-નાશનીયો-છૂપાયેલાને જાણે છે. (૭)

૧૨૭૩. ^{૩૨ ૩ ૨૩ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} एतमु त्वं दश क्षिपो हरिं हिन्वन्ति यातवे । स्वायुधं मदिन्तमम् ॥ ८ ॥

પદાર્થ : **એત્/ત્વમ્-ઃ**એ તેની જ **સ્વાયુધં મદિન્તમં હરિમ્**-શ્રેષ્ઠ આયુ ધારણ કરાવનાર; અતિ હર્ષ-આનંદકારક, દુઃખહર્તા, સુખદાતા, સોમ-પરમાત્માને **દશ ક્ષિય:-હિન્વન્તિ-**આત્માને પોતાના વિષયમાં પ્રેરિત કરનારા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા વાણી સદુપયુક્ત બનીને પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૮)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૫૧૮

૧૨૭૪. ^{૩૨૩ ૨૩ ૩૨૩ ૩ ૧૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} एष उ स्य वृषा रथोऽव्या वारेभिरव्यत । गच्छन्वाजं सहस्रिणम् ॥ १ ॥

પદાર્થ : **एष:-स्य:-उ-**એ તે જ **वृषा रथ:-**કામનાવર્ષક રમણીય રસરૂપ સ્તોમ-પરમાત્મા **अव्या:-** **वारेभि:-**અજ્યતે-પૃથિવી-પાર્થિવદેહનાં સાધનો દ્વારો-શ્રોત્ર, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારથી શ્રવણ, મનન આદિ કરવાથી વ્યક્ત-સાક્ષાત્ કરવામાં આવે છે. **सहस्रिणं वाजं गच्छन्-**હજારોથી ઉપર-સર્વોચ્ચ અમૃત અન્નભોગને પ્રાપ્ત કરાવવા માટે. [સાક્ષાત્ કરવામાં આવે છે.] (૧)

૧૨૭૫. ^{૩૨ ૩૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} एतं त्रितस्य योषणो हरिं हिन्वन्त्यद्रिभिः । इन्दुमिन्द्राय पीतये ॥ २ ॥

પદાર્થ : **एतं हरिम्-इन्दुम्-**એ દુઃખહર્તા, સુખદાતા, આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્માને **त्रितस्य-**સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ શરીરગત-ઈન્દ્ર-આત્માની **योषण:-अद्रिभि:-**પ્રીતિ સાધનારા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર, વાણી, ઈન્દ્રિયો, શ્લોક પ્રશંસા સ્તુતિ કરનારા **इन्द्राय पीतये-**આત્માને પાન કરવા માટે **हिन्वन्ति-**આત્મા તરફ પ્રેરિત કરે છે. (૨)

૧૨૭૬. ^{૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨ ૩ ૨૩ ૩ ૧ ૨ ૧ ૨ ૩ ૨૩ ૩ ૧ ૨} एष स्य मानुषीष्वा श्येनो न विक्षु सीदति । गच्छं जारो न योषितम् ॥ ३ ॥

પદાર્થ : **एष:-स्य:-**એ તે સોમ-પરમાત્મા **श्येन:-न-**પ્રશંસનીય ગતિમાન બાજ પક્ષી સમાન **मानुषीषु-** **विक्षु-आसीदति-**મનનશીલ પ્રજાઓમાં સમગ્રરૂપથી આવી જાય છે **जारः-न-योषितम् गच्छन्-**અર્ચનીય સ્વામી જેમ સેવકને સેવા માટે પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

૧૨૭૭. ^{૩ ૨૩ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} एष स्य मद्यो रसोऽव चष्टे दिवः शिशुः । य इन्दुवारमाविशत् ॥ ४ ॥

પદાર્થ : **एष:-स्य:-**એ તે **मद्यः-रसः-**હર્ષકર રસરૂપ રસીલા **यः-इन्दुः-**જે પ્રકાશમાન પરમાત્મા **दिवः-शिशुः-**મોક્ષધામના પ્રશંસનીય ઉપદ્રષ્ટા અથવા પ્રદાતા **वारम्-आविशत्-**વરણીય હૃદયને અથવા આત્માને આવિષ્ટ થઈ જાય છે. (૪)

૧૨૭૮. ^{૩ ૨૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} एष स्य पीतये सुतो हरिर्षति धर्णसिः । क्रन्दन्योनिमभि प्रियम् ॥ ५ ॥

પદાર્થ : **एष:-स्य:-धर्णसि:-हरिः-सुतः-**એ તે ધારણકર્તા, દુઃખહર્તા, સુખદાતા પરમાત્મા ઉપાસના દ્વારા ઉપાસિત સાધિત થઈને **प्रियं क्रन्दन्-**હિતકર વચન બોલીને **योनिम्-अभि-अर्षति-**હૃદયના પ્રતિ હૃદયમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

૧૨૭૯. ^{૩ ૨૩ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} एतं त्यं हरितो दश मर्मज्यन्ते अपस्युवः । याभिर्मदाय शुम्भते ॥ ६ ॥

પદાર્થ : **एतं त्यम्-**એ તે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને **अपस्युवः-**કર્મમાં વ્યાપ્ત થનારા **दश**

૫૧૯

હરિત:-દશ હરણશીલ-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર, શ્રોત્રાદિ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને વાણીનું પોતાનાં મનન, વિવેચન, સ્મરણ-ચિંતન, મમત્વ, શ્રવણ અને સ્તવન આદિ કર્મ પ્રવૃત્તિઓ **મર્મજ્યન્તે**-પુનઃ પુનઃ પ્રાપ્ત કરે છે. **યાભિ:**-મદાય શુભ્ધતે-જેના દ્વારા હર્ષ-આનંદકર સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા શોભિત-આત્મામાં પ્રકાશિત થાય છે. (૬)

ખંડ-૪

મૂકત-૧

૧૨૮૦. **एष वाजी हितो नृभिर्विश्वविन्मनसस्पतिः । अव्यं वारं वि धावति ॥ १ ॥**

પદાર્થ : **एष:-વાજી**-એ અમૃત અન્નભોગ આપનાર **विश्ववित्**-વિશ્વજ્ઞાતા **मनस:-पति:-**મનના સ્વામી **नृभि:-हित:-**મુમુક્ષુજનોથી ધારિત-ધારણ કરેલ **अव्यं वारं विधावति**-પાર્થિવ દેહ વિગત-દૂર કરીને વરણીય મન-મુમુક્ષુ ઉપાસકનાં મનને પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

૧૨૮૧. **एष पवित्रे अक्षरत् सोमो देवेभ्यः सुतः । विश्वा धामान्याविशन् ॥ २ ॥**

પદાર્થ : **एष:-सोम:-**એ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **देवेभ्यः सुतः**-મુમુક્ષુ ઉપાસકો દ્વારા સાક્ષાત્ કરીને **विश्वा धामानि**-આવિશન્-સમસ્ત મન, બુદ્ધિ, શ્રોત્ર, નેત્ર આદિ અંગોમાં આવિષ્ટ થવા માટે **पवित्रे अक्षरत्**-પવિત્ર સ્થાન હૃદયમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૨૮૨. **एष देवः शुभायतैऽधि योनावमर्त्यः । वृत्रहा देववीतमः ॥ ३ ॥**

પદાર્થ : **एष:-**એ **वृत्रहा**-પાપનાશક **देववीतमः**-મુમુક્ષુજનોના અત્યંત ઈચ્છનીય **अमर्त्यः**-અમર **देवः**-પ્રકાશમાન સોમ પરમાત્મા **योनौ-अधि शुम्भते**-હૃદય સ્થાનમાં પ્રકાશિત થાય છે.-ચમકે છે. (૩)

૧૨૮૩. **एष वृषा कनिक्रददशभिर्जामिभिर्यतः । अभि द्रोणानि धावति ॥ ४ ॥**

પદાર્થ : **एष:-वृषा**-એ કામનાવર્ષક સોમ-પરમાત્મા **दशभिः-जामिभिः-यतः**-દશ ગતિ કરનારી પ્રવૃદ્ધ સ્તુતિઓ-મનથી મનન, બુદ્ધિથી વિવેચન, ચિત્તથી સ્મરણ, અહંકારથી મમત્વ તથા પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોના શ્રવણ આદિ તથા વાક-વાણી ઈન્દ્રિયના પ્રકથન રૂપ સ્તુતિઓ દ્વારા વશીકૃત-વશ કરેલ **कनिक्रदत्**-સુંદર ઉપદેશ કરીને **द्रोणानि-अभि धावति**-અધિકારી ઉપાસક પાત્રોની તરફ ગતિ કરે છે-તેને પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

૧૨૮૪. **एष सूर्यमरोचयत् पवमानो अधि द्यावि । पवित्रे मत्सरो मदः ॥ ५ ॥**

પદાર્થ : **एष:-पवमानः**-એ આનંદ ધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મા **द्यावि-अधि सूर्यम्**-અરોચયત્-જેમ ઘુલોકમાં સૂર્ય ચમકે છે, તેમ **मत्सरः-मदः** **पवित्रे**-તૃપ્તિ કરાવનાર, આનંદદાયક, વિકસિત કરનાર

પવિત્ર હૃદયમાં ઉપાસક આત્માને ચમકાવે છે.-પ્રકાશિત કરે છે. (પ)

પદાર્થ : **एषः**-એ **वाचः**-વચ્ચિ-**पतिः**-સ્તુતિ વાણી તથા વેદવાણીનો સ્વામી **अदाभ्यः**-કોઈથી દબાયા નહિ એવો પરમાત્મા **संवसानः**-પોતાના આનંદમય રસીલા સ્વરૂપથી ઉપાસકોને સમ્યક્ આવરીને **विवस्वता-****सूर्येण**-બુલતા કિરણોને ફેંકતા સૂર્યની સમાન **हासते** ‘**हासयते**’-હસતાં-હર્ષિત કરતાં-જ્ઞાન પ્રકાશ અને અમૃત આનંદરસથી હર્ષિત-આનંદિત કરે છે. (૬)

ਸੂਚੀ-੧

પદાર્થ : **एषः-कविः**-એ કાન્તદર્શી સર્વજ્ઞ **अभिष्टुतः**-સ્તુતિમાં લાવીને **पुनानः**-પવિત્ર કરીને **द्विषः-**
अपघ्नन्-દ્વેષ ભાવનાઓને દૂર હટાવીને **पवित्रे**-અધિતોષણે-હૃદયમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

પદાર્થ : **एषः-स्वर्जित्-दक्षसाधनः** - એ મોક્ષ આદિ પર અધિકાર રાખનાર આત્મ-બળસાધક **वायवे-इन्द्राय**-આયુવાળા ઉપાસક આત્માને માટે **पवित्रे परिषिच्यते**-પવિત્ર હૃદયમાં પરિપૂર્ણરૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

પદાર્થ : **एषः**-એ **दिवः**-મૂર્ધા-મોક્ષધામના મૂર્ધા-શિરરૂપ-મોક્ષધામમાં શિરની સમાન રહેલ **वृषा-**સુખવર્ષક **विश्ववित्**-વિશ્વમાં પ્રાપ્ત-સર્વત્ર વ્યાપક **सोमः**-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **नृभिः**-**सुतः**-મુમુક્ષુ જનોથી સાધિત-ઉપાસિત થઈને **विनेषु विनीयते**-સંભજન-સારી રીતે ભજનના સાધનો-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારમાં આવી જાય છે. (૩)

પદાર્થ : **ઘ્ષઃ-પવ્વમાનઃ**-એ આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર **ઇન્દુઃ**-રસીલા પરમાત્મા **અસ્તૃતઃ**-અહિંસિત **સત્રાજિતઃ**-સર્વને સમગ્ર રીતે જીતનાર-સ્વાધિકારમાં રાખનાર **ગવ્યુઃ**-અમારે માટે વાણીનો ઈશ્વરુક **હિરણ્યયુઃ**-અમીતનો ઈશ્વરુક **અચિક્રદતઃ**-સુંદર વચન બોલતાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

१२९०. एष शुष्यसिध्यददन्तरिक्षे वृषा हरिः। पुनान इन्दुरिन्द्रमा ॥ ५ ॥

૫૨૧

પદાર્થ : **एषः**-એ **शुष्मी**-બળવાન **वृषा**-કામનાવર્ષક **हरिः**-દોષ હર્તા **पुनानः**-પવિત્ર કરીને **इन्द्रः**-
રસીલા પરમાત્મા **इन्द्रम्-आ**-ઉપાસક આત્માને પ્રાપ્ત થઈને **अन्तरिक्षे**-હૃદયાવકાશમાં **असिष्यदत्**-સંચાર
કરે છે. (૫)

१२९१. एष शुष्यदाभ्यः सोमः पुनानो अर्षति। देवावीरघशंसहा ॥ ६ ॥

પદાર્થ : **एषः**-એ **शुष्मी**-બળવાન **अदाभ्यः**-ન દબાનાર **पुनानः**-પવિત્ર કરનાર **देवावीः**-મુમુક્ષુ
ઉપાસકોનો રક્ષક **अघशंसहा**-પાપ પ્રશંસક વિચારોનો નાશક **सोमः**-શાન્ત-સ્વરૂપ પરમાત્મા **अर्षति**-પ્રાપ્ત
થાય છે. (૬)

ખંડ-૬

સૂક્ત-૧

१२९२. स सुतः पीतये वृषा सोमः पवित्रे अर्षति। विघ्नन् रक्षांसि देवयुः ॥ १ ॥

પદાર્થ : **सः**-તે **वृषा**-કામનાવર્ષક **रक्षांसि**-વિઘ્ન-જેનાથી રક્ષા કરવી જોઈએ એવા વિઘ્ન બાધાઓનો
નાશ કરીને **देवयुः**-મુમુક્ષુ ઉપાસકોને ચાહનાર **सुतः**-ઉપાસિત થયેલ-ઉપાસનામાં આવીને **पीतये**-
સ્વાનંદરસપાન કરાવવા માટે **पवित्रे**-અર્ષતિ-પવિત્ર હૃદયમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

१२९३. स पवित्रे विचक्षणो हस्पर्षति धर्णसिः। अभि योनिं कनिक्रदत् ॥ २ ॥

પદાર્થ : **सः**-તે **विचक्षणः**-દ્રષ્ટા **धर्णसिः**-ધારણકર્તા **हरिः**-દોષ હરણકર્તા **सोमः**-પરમાત્મા **योनिम्**-
अभि-સ્વસ્થાન ઉપાસક આત્માને અભિપ્રાપ્ત થવા લક્ષ્ય કરીને **पवित्रे** **कनिक्रदत्**-અર્ષતિ-હૃદયમાં સુંદર
પ્રવચન કરતાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

१२९४. स वाजी रोचनं दिवः पवमानो वि धावति। रक्षोहा वारमव्ययम् ॥ ३ ॥

પદાર્થ : **सः**-**वाजी**-તે અમૃત અન્નભોગવાળો **दिवः**-રોચનમ્-મોક્ષધામનો પ્રકાશક **रक्षोहा**-વિઘ્ન
દોષ વિનાશક **वारम्**-અવ્યયમ્-વિધાવતિ-વરણ-ચાહનાર અવિનાશી આત્માને વિશેષરૂપથી પ્રાપ્ત
થાય છે. (૩)

१२९५. स त्रितस्याधि सानवि पवमानो अरोचयत्। जामिभिः सूर्य सह ॥ ४ ॥

પદાર્થ : **सः**-**पवमानः**-તે **सोमः**-પરમાત્મા **जामिभिः** **सह**-વૃદ્ધિ પામતી સ્તુતિઓ દ્વારા **त्रितस्य**-સ્થૂલ,
સૂક્ષ્મ, કારણ શરીરધારી આત્માનાં **सानवि**-અધિ-સંભજનીય સર્વોચ્ચ સાધન અન્તઃકરણમાં તે ઉપાસક
આત્માને **सूर्यम्**-સૂર્યની સમાન **अरोचयत्**-તેજસ્વી બનાવી દે છે.-પ્રકાશિત કરે છે. (૪)

૫૨૨

૧૨૯૬. સ વૃત્રહા વૃષા સુતો વરિવોવિદદાભ્યઃ । સોમો વાજમિવાસરત્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : સ:-તે વૃત્રહા-પાપનાશક વૃષા-કામનાવર્ષક વરિવોવિત્-મોક્ષેશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરાવનાર અદાભ્ય:-
અહિંસનીય સોમ:-શાન્ત પરમાત્મા સુત:-ઉપાસક દ્વારા સાક્ષાત્ થઈને વાજમ્-ઇવ-અસરત્-જેમ યજ્ઞને
બ્રહ્મા પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ ઉપાસકને તે પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

૧૨૯૭. સ દેવઃ કવિનેષિતો ઽભિ દ્રોણાનિ ધાવતિ । ઇન્દુરિન્દ્રાય મંહયન્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : સ:-તે દેવ:-પ્રકાશમાન ઇન્દુ:-આનંદરસપૂર્ણ સોમ-પરમાત્મા કવિના-ઇષિત:-સ્તુતિકર્મા-
મેધાવીથી પ્રેરિત-સ્તુતિ લાવીને ઇન્દ્રાય મંહયન્-આત્માને માટે પોતાનો આનંદ આપવા માટે દ્રોણાનિ-
અભિધાવતિ-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર આદિ પાત્રોમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

ખંડ-૭

સૂક્ત-૧

૧૨૯૮. યઃ પાવમાનીરધ્યેત્યૃષિભિઃ સંભૃતં રસમ્ ।

સર્વં સ પૂતમશ્નાતિ સ્વદિતં માતરિશ્વના ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ય:-જે ઉપાસક પાવમાની:-અધ્યેતિ-આનંદધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માની સ્તુતિઓને
પોતાની અંદર અધિગત કરે છે-આત્મામાં સમાવી લે છે. ઋષિભિઃ-સંભૃતં રસમ્-જે સ્તુતિઓનાં કવિઓ-
સ્તુતિકર્તાજનોને રસ-આનંદરસ પવમાન પરમાત્મરસને પોતાની અંદર પરંપરાથી સમ્યક્ ભરી-ધારા
ભરીને-ધારણ કરેલ છે. સ:-વહ પાવમાની સ્તુતિઓને પોતાની અંદર બેસાડનાર સર્વ પૂતમ્-સમગ્ર
પ્રાપ્ત રસને માતરિશ્વના સ્વદિતમ્-માતા-અન્તરિક્ષ-હૃદયાકાશમાં પ્રાપ્ત મનથી સ્વદિત-મન આદિથી અનુભવ
કરેલને અશ્નાતિ-ભોગવે છે. (૧)

૧૨૯૯. પાવમાનીર્યો અધ્યેત્યૃષિભિઃ સંભૃતં રસમ્ ।

તસ્મૈ સરસ્વતી દુહે ક્ષીરં સર્પિર્મધૂદકમ્ ॥ ૨ ॥

[પૂર્વાર્ધનો અર્થ ઉપરોક્ત અનુસાર જાણવો.]

પદાર્થ : તસ્મૈ સરસ્વતી-તે ઉપાસકને માટે સ્તુતિ વાણી ક્ષીરં સર્પિઃ-મધૂદકં દુહે-દૂધ, ઘી, મધુર જળનું
દોહન કરે છે. (૨)

૧૩૦૦. પાવમાનીઃ સ્વસ્ત્યયનીઃ સુદુઘા હિ ઘૃતશ્ચુતઃ ।

ઋષિભિઃ સંભૃતો રસો બ્રાહ્મણેષ્વમૃતં હિતમ્ ॥ ૩ ॥

૫૨૩

પદાર્થ : પાવમાની:-પવમાન-સોમ-પરમાત્માની સ્તુતિઓ સ્વસ્તિ-અયની:-કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરાવનારી સુદુધા:-સુંદર કામનાનું દોહન કરનારી હિ-અવશ્ય ઘૃતશ્રુત:-જ્ઞાન દીપ્તિને ઝરાવનારી-વરસાવનારી છે. ઋષિભિ:-રસ:-સમ્ભૂત:-જેને પોતાની અંદર ધારણ કરીને ઉપાસક મેધાવીજનોએ રસરૂપ પરમાત્માને પરંપરાથી સારી રીતે ધારણ કરેલ છે બ્રાહ્મણેષુ-અમૃતં હિતમ્-બ્રહ્મવેતા વિદ્વાનોને માટે અમૃત-મોક્ષ કહેવામાં આવેલ છે. (૩)

૧૩૦૧. પાવમાનીર્દધન્તુ ન ઇમં લોકમથો અમુમ્ ।

કામાન્ત્સમર્ધયન્તુ નો દેવીર્દેવૈઃ સમાહતાઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : પાવમાની:-પવમાન-સોમ-પરમાત્માની સ્તુતિઓ ન:-અમારે માટે ઇમં લોકમ્-અથ-અમુમ્-આ પૃથિવીલોક અર્થાત્ આલ્પદયિક જીવનને અને તે લોક-મોક્ષધામ અર્થાત્ નિઃ શ્રેયસ-અધ્યાત્મ જીવનને દધન્તુ-ધારણ કરાવે દેવી:-દિવ્યગુણવાળી તે સ્તુતિઓ દેવૈઃ-સમાહતા:-જીવન મુક્તિ દ્વારા સંપાદિત-સમજાવેલી-શીખવેલી ન:-અમારી કામાન્ સમર્ધયન્તુ-કામનાઓને સમૃદ્ધ કરે-સફળ કરે. (૪)

૧૩૦૨. યેન દેવાઃ પવિત્રેણાત્માનં પુનતે સદા ।

તેન સહસ્રધારેણ પાવમાનીઃ પુનન્તુ નઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : દેવાઃ-મુમુક્ષુ ઉપાસકજન યેન પવિત્રેણ-જે પવિત્રકારક પરમાત્માથી-‘તેનું ધ્યાન દર્શન થઈ જતાં’ આત્માનં સદા પુનતે-પોતાને સદા પવિત્ર કરે છે તેન સહસ્રધારેણ-તે હજારો આનંદધારાવાળા પવમાન-પરમાત્માના ધ્યાન દર્શનથી ન:-અમને પાવમાનીઃ પુનન્તુ-સ્તુતિઓ પવિત્ર કરે. (૫)

૧૩૦૩. પાવમાનીઃ સ્વસ્ત્યયનીસ્તાભિર્ગચ્છતિ નાન્દનમ્ ।

પુણ્યાંશ્ચ ભક્ષાન્ ભક્ષયત્યમૃતત્વં ચ ગચ્છતિ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : પાવમાનીઃ સ્વસ્ત્યયનીઃ-પવમાન-સોમ-પરમાત્માની સ્તુતિઓ કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરાવનારી છે. તાભિઃ-તેના દ્વારા-તેના સેવનથી ઉપાસક નાન્દનં-ગચ્છતિ-કેવલ સુખ-મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત કરે છે. ચ-તથા પુણ્યાન્ ભક્ષાન્ ભક્ષયતિ-ત્યાં મોક્ષમાં પુણ્ય ભોગોને ભોગવે છે. અમૃતત્વં ચ ગચ્છતિ-તથા અમરત્વને પામે છે. (૬)

ખંડ-૮

સૂક્ત-૧

૧૩૦૪. અગન્મ મહા નમસા યવિષ્ઠં યો દીદાય સમિદ્ધઃ સ્વે દુરોણે ।

૫૨૪

ચિત્રભાનું રોદસી અન્તરૂર્વી સ્વાહુતં વિશ્વતઃ પ્રત્યજ્ઞમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ય:-જે અગ્નિ-અગ્રણી જ્ઞાનપ્રકાશક પરમાત્મા સ્વે-દુરોણે-પોતાના ઘર મોક્ષધામમાં સમિદ્ધ:-સમ્યક્ દીપ્ત, સ્વપ્રકાશથી પ્રકાશિત દીદાય-જે વિશ્વને પ્રકાશિત કરે છે, તે યવિષ્ઠમ્-અત્યંત યુવાન-સદા અજર ઉર્વી રોદસી-અન્ત:-મહાન દુલોક પૃથિવીલોક-વિશ્વની સીમા-છેડા સુધી રહેલ ચિત્રભાનુમ્-સન્માનીય, મહાનીય-પ્રશંસનીય જ્યોતિવાળા વિશ્વતઃ-પ્રત્યજ્ઞમ્-સર્વત્ર પ્રતિગત-વ્યાપ્ત જ્ઞાનદ્રષ્ટિથી પ્રાપ્ત સ્વાહુતમ્-હૃદયમાં સમ્યક્ ગૃહીત-ધારણ કરેલ ને મહા નમસા-અગન્મ-મહાન નમ્ર-ભાવ-સ્તવનથી અમે પ્રાપ્ત કરીએ. (૧)

૧૩૦૫. સ મહ્વા વિશ્વા દુરિતાનિ સાહ્વાનગ્નિ ઇવે દમ આ જાતવેદાઃ ।

સ નો રક્ષિષદ્ દુરિતાદવદ્યાદસ્માન્ ગૂણત ઉત નો મઘોનઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સ:-તે જાતવેદા:-અગ્નિ:-ઉત્પન્ન માત્ર અને પ્રસિદ્ધ-પ્રકટ માત્રને જાણનાર અગ્રણી જ્ઞાનપ્રકાશક પરમાત્મા મહ્વા-પોતાના મહત્ત્વથી વિશ્વા દુરિતાનિ સાહ્વાન્-અમારા સમસ્ત કષ્ટો, દુઃખોને દબાવી દૂર કરનાર છે. દમે આષ્ટવે-તેની પ્રાપ્ત ઘરમાં સમગ્રરૂપથી સ્તુતિ કરવામાં આવે છે. સ:-તે ન:-અમારી રક્ષિષત્-રક્ષા કરે. અસ્માન્-ગૂણત:-દુરિતાત્-અમે સ્તુતિ કરનારાઓની દુઃખોથી રક્ષા કરે. ઉત-અને ન:-મઘોન:-અવદ્યાત્-અમે અધ્યાત્મ યજ્ઞવાળા અથવા અધ્યાત્મ-ધનવાળાની નિંદનીયરૂપ પાપથી રક્ષા કરે. (૨)

૧૩૦૬. ત્વં વરુણ ઉત મિત્રો અગ્ને ત્વાં વર્ધન્તિ મતિભિર્વસિષ્ઠાઃ ।

ત્વે વસુ સુષણ્ણાનિ સન્તુ યૂયં પાત સ્વસ્તિભિઃ સદા નઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-અગ્રણી જ્ઞાનપ્રકાશક પરમાત્મન્ ! ત્વં વરુણ:-ઉત મિત્ર:-તું વરનાર-પોતાની તરફ મોક્ષ માટે વરણ કરનાર અને સંસારમાં શ્રેષ્ઠકર્મ કરવા માટે પ્રેરિત કરનાર છે. વસિષ્ઠાઃ-તારામાં અત્યંત નિવાસ કરનારા ઉપાસકજનો મતિભિઃ-સ્તુતિ વાણીઓથી ત્વાં વર્ધન્તિ-તને પોતાની અંદર વિરસિત કરે છે.-અધિકાધિક સાક્ષાત્ કરે છે. ત્વે-તારો થઈ ગયા પછી સુષણ્ણાનિ વસુ સન્તુ-સુખ સંભાજક ધન-અધ્યાત્મ ધન બને. યૂયં સ્વસ્તિભિઃ-નઃ સદા પાત-તમે કલ્યાણ સાધનોથી અમારી રક્ષા કરો. (૩)

મૂકત-૨

૧૩૦૭. મહાં ઇન્દ્રો ય ઓજસા પર્જન્યો વૃષ્ટિર્માંઙ્ગવ । સ્તોમૈર્વત્સસ્ય વાવૃધે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ય:-જે ઇન્દ્ર:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા ઓજસા મહાન્-નિજ ઐશ્વર્યબળથી મહાન વૃષ્ટિમાન્ પર્જન્યઃ-ઙ્ગવ-વૃષ્ટિ કરનાર મેઘની સમાન સુખ વૃષ્ટિ કરનાર વત્સસ્ય સ્તોમૈઃ-વાવૃધે-વક્તા-સ્તુતિકર્તાનાં

પરપ

સ્તુતિ વચનોથી અધિકાધિક સાક્ષાત્ થઈ જાય છે, તે ઉપાસનીય છે. (૧)

૧૩૦૮. ^{૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} કણ્વા ઇન્દ્રં યદક્રત સ્તોમૈર્યજ્ઞસ્ય સાધનમ્ । જામિ બ્રુવત્ આયુધા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : કણ્વા:-સ્તુતિ વક્તા મેધાવીજનો સ્તોમૈ:-સ્તુતિ સમૂહોથી ઇન્દ્રં યજ્ઞસ્ય સાધનમ્-અક્રત-
ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને અધ્યાત્મયજ્ઞનાં સાધન કરે છે-બનાવે છે. આયુધા જામિ બ્રુવત્-આયોધ-આક્રમણ
કરનારા કામ આદિ દોષોને અજ્ઞાન, તુચ્છ અકિંચિત્કર કહે છે-માને છે. (૨)

૧૩૦૯. ^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} પ્રજામૃતસ્ય પિપ્રતઃ પ્ર યદ્ધરન્ત વહ્નયઃ । વિપ્રા ઋતસ્ય વાહસા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પિપ્રતઃ-ઋતસ્ય-વિશ્વને પૂરણ કરવા-વિશ્વમાં વ્યાપનાર અમૃતરૂપ પરમાત્મા ના પ્રજામ્-
પ્રજાયમાન પ્રસિદ્ધ મધ આનંદને યદ્ 'યદા'-જ્યારે પ્રભરન્તઃ-વહ્નયઃ-પોતાની અત્યંત રૂપમાં ધારણ કરવા
માટે સ્તુતિ દ્વારા પહોંચાડનાર સ્તોતા ઉપાસક વિપ્રાઃ-મેધાવીજન ઋતસ્ય વાહસા-અમૃતરૂપ પરમાત્માના
વાહક સ્તુતિ સમૂહથી પરમાત્માનું વહન કરે છે. (૩)

ખંડ-૯

મૂકત-૧

૧૩૧૦. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પવમાનસ્ય જિઘ્નતો હ્રેશ્ચન્દ્રા અસૃક્ષત । જીરા અજિરશોચિષઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જિઘ્નતઃ-દુઃખ દોષોને નષ્ટ કરતાં અજિર-શોચિષઃ-ગમન વ્યાપનશીલ તેજવાળા હ્રેઃ-
સુખદાતા પવમાનસ્ય-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માની જીરાઃ-ચન્દ્રાઃ-અસૃક્ષત-
શીઘ્રગતિવાળી આહ્લાદકારી આનંદધારાઓ અમારી-ઉપાસકોની ઉપર વરસી રહી છે. (૧)

૧૩૧૧. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પવમાનો રથીતમઃ શુભ્રેભિઃ શુભ્રશસ્તમઃ । હરિશ્ચન્દ્રો મરુદ્ગણઃ ॥ ૨ ॥

૧૩૧૨. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} પવમાન વ્યશ્નુહિ રશ્મિભિર્વાજસાતમઃ । દધત્સ્તોત્રે સુવીર્યમ્ ॥ ૩ ॥

આ બન્ને મંત્રોની એકવાક્યતા-સમાનતા છે.

પદાર્થ : પવમાન-હે ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માનું ! તું રથીતમઃ-અત્યંત રસવાળા શુભ્રેભિઃ-
શુભ્રશસ્તમઃ-તેજોથી અતિ તેજસ્વી હરિઃ-અજ્ઞાનહર્તા ચન્દ્રઃ-આહ્લાદક મરુદ્ગણઃ-મુમુક્ષુઓની સ્તુતિવાણી
જેના માટે એવું વાજસાતમઃ-આત્મબળને આપનાર પવમાનઃ-અધ્યેષ્યમાણ પ્રાર્થનામાં લાવેલ રશ્મિભિઃ-
પોતાની આનંદ રશ્મિઓ-ધારાઓથી સ્તોત્રેઃ-તું સ્તોતા ઉપાસકને માટે સુવીર્ય દધત્-શોભન બળ ધારણ
કરાવીને વ્યશ્નુહિ-વ્યાપ્ત થા. (૨-૩)

૫૨૬

સૂક્ત-૨

૧૩૧૩. પરીતો ષિઞ્ચતા સુતં સોમો ય ઉત્તમં હવિઃ ।

દધન્વાં યો નર્યો અપસ્વા ૩૬ન્તરા સુષાવ સોમમદ્રિભિઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૧૨

૧૩૧૪. નૂનં પુનાનોઽવિભિઃ પરિ સ્ત્રવાદબ્ધઃ સૂરશિન્તરઃ ।

સુતે ચિત્વાપ્સુ મદામો અન્ધસા શ્રીણન્તો ગોભિરુત્તરમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અદબ્ધઃ-હે સોમ-પરમાત્મનું ! તું અબાધિત સૂરશિન્તરઃ-અતિશોભન જીવન નિર્માણકર્તા પ્રાણોનો પ્રાણ પુનાનઃ-પ્રાર્થના કરેલ અવિભિઃ પરિસ્ત્રવ-પ્રાપ્તિ સાધનો-યોગાભ્યાસોના દ્વારા હૃદયમાં પરિપ્રાપ્ત થા. સૂતેચિત્-તારો સાક્ષાત્ થયા પછી અન્ધસા-અપ્સુ ત્વા-આધ્યાન, સ્મરણ, ચિંતનથી તને પ્રાણોમાં ઉત્તરમ્-પશ્ચાત્ ગોભિઃ શ્રીણન્તઃ-ઈન્દ્રિયોમાં મેળવતાં નૂનં મદામઃ-નિશ્ચય અમે હર્ષિત-આનંદિત થઈએ છીએ. હૃદયમાં સાક્ષાત્ પરમાત્મા પ્રાણો ઈન્દ્રિયોમાં સુખ સંચાર કરે છે. (૨)

૧૩૧૫. પરિ સ્વાનશ્ચક્ષસે દેવમાદનઃ ક્રતુરિન્દુર્વિચક્ષણઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દુઃ-આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મા દેવમાદનઃ-મુમુક્ષુ ઉપાસકોને આનંદ આપનાર વિચક્ષણઃ-સર્વજ્ઞ ક્રતુઃ-જગત રચયિતા સ્વાનઃ-ઉપાસિત થઈને ચક્ષસે-ઉપાસકનાં દર્શન માટે પરિ-પરિપ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૩૧૬. અસાવિ સોમો અરુષો વૃષા હરી રાજેવ દસ્મો અભિ ગા અચિક્રદત્ ।

પુનાનો વારમત્યેષ્યવ્યયં શ્યેનો ન યોનિં ઘૃતવન્તમાસદત્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૬૨

૧૩૧૭. પર્જન્યઃ પિતા મહિષસ્ય પર્ણિનો નાભા પૃથિવ્યા ગિરિષુ ક્ષયં દધે ।

સ્વસાર આપો અભિ ગા ઉદાસરન્ત્સં ગ્રાવભિર્વસતે વીતે અધ્વરે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મહિષસ્ય પર્ણિનઃ-મહાન પર્ણી-પર્ણ-પાલન-પ્રશસ્ત પાલન ધર્મવાળા પર્જન્યઃ-તૃપ્તિકર્તા પિતા-પાલક સોમ-શાન્ત પરમાત્મા પૃથિવ્યા-નાભા-પાર્થિવ શરીરનાં મધ્યમાં ગિરિષુ ક્ષયં દધે-સ્તુતિ સાધનો-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર અને વાણીમાં સ્થાન બનાવે છે. સ્વસારઃ-આપઃ-અધિ ગાઃ-ઉદાસરન્-

૫૨૭

સ્તુતિ વાણીઓને અધિકૃત કરીને સ્વસરણશીલ ઉપાસકજનો ઊર્ધ્વ ગતિવાળા બને છે. વીતે અધ્વે-પ્રાપ્ત અધ્યાત્મયજ્ઞમાં અવસર પર ગ્રાવભિ: 'ગ્રાવાણ:'-તે સ્તુતિ કરનારા વિદ્વાનજનો સંવસતે-આવરણ-રક્ષણ પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

૧૩૧૮. કવિર્વેધસ્યા પર્યેષિ માહિનમત્યો ન મૃષ્ટો અભિ વાજમર્ષસિ ।

અપસેધન્ દુરિતા સોમ નો મૃડઘૃતા વસાનઃ પરિયાસિ નિર્ણિજમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ:-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું કવિ:-કાન્તદર્શી-સર્વજ્ઞ વેધસ્યા-નિર્માણની-ભાવનાથી માહિનમ્-વિસ્તૃત સંસારને પર્યેષિ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે. અત્ય:-ન:-મૃષ્ટ:-વાજમ્-અભિ-અર્ષસિ-ઘોડાની સમાન સ્તુતિ દ્વારા પ્રેરિત અધ્યાત્મ અર્થાત્ ધ્યાનયજ્ઞને પ્રાપ્ત થાય છે. દુરિતા-અપસેધન્-દુઃખોને દૂર કરતાં ન:-મૃડ-અમને સુખી કર. ઘૃતાવસાન:-તેજને આચ્છાદિત કરીને-તેના પર અધિકાર કરીને નિર્ણિજં પરિયાસિ-પવિત્ર ઉપાસક પરિપ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ખંડ-૧૦

સૂક્ત-૧

૧૩૧૯. શ્રાયન્તઙ્ગવ સૂર્ય વિશ્વેદિન્દ્રસ્ય ભક્ષત ।

વસૂનિ જાતો જનિમાન્યોજસા પ્રતિ ભાગં ન દીધિમઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૬૭

૧૩૨૦. અલર્ષિરાતિં વસુદામુપ સ્તુહિ ભદ્રા ઇન્દ્રસ્ય રાતયઃ ।

યો અસ્ય કામં વિધતો ન રોષતિ મનો દાનાય ચોદયન્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રસ્ય રાતિમ્-અલર્ષિ-હે ઉપાસક ! તું ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માનાં દાનને પ્રાપ્તકર્તા છે. વસુદામ્-ઉપસ્તુહિ-તે ધનદાતાની ઉપાસના કર. ભદ્રા:-રાતય:-તેનું દાન કલ્યાણકારી છે. અસ્ય વિદધત:-તે તારું પરિચરણ કરનાર-ઉપાસના કરનારની કામં ય:-ન રોષતિ-કામના નષ્ટ કરતો નથી. મનઃ દાનાય ચોદયન્-તારા મનને દાનના માટે-આત્મદાન-આત્મસમર્પણને માટે. [કામના પૂર્ણ કરે છે.](૨)

સૂક્ત-૨

૧૩૨૧. યત ઇન્દ્ર ભયામહે તતો નો અભયં કૃધિ ।

મઘવજ્ઞગ્ધિ તવ તન્ન ઋતયે વિ દ્વિષો વિ મૃદ્યો જહિ ॥ ૧ ॥

૫૨૮

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૭૪

૧૩૨૨. ત્વં^૧ હિ^૨ રાધસસ્પતે^૩ રાધસો^૪ મહઃ^૫ ક્ષયસ્યાસિ^૬ વિધર્તા^૭ ।
તં^૮ ત્વા^૯ વયં^{૧૦} મઘવન્નિન્દ્ર^{૧૧} ગિર્વણઃ^{૧૨} સુતાવન્તો^{૧૩} હવામહે^{૧૪} ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : રાધસઃ-પતે ગિર્વણઃ-મઘવન્-ઇન્દ્ર-હે અમારે માટે ધનના પાલક, રક્ષક, સ્તુતિઓથી શ્રેષ્ઠ સંભજનીય, અધ્યાત્મયજ્ઞના આધાર, ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ત્વં હિ મહઃ-રાધસઃ-ક્ષયસ્ય વિધર્તા-અસિ-તું જ મહાન ધન-મોક્ષૈશ્વર્ય અને મહાન નિવાસ મોક્ષધામનો વિધાનકર્તા-પ્રદાતા અને આધાર છે. તં ત્વા-તે તને વયં સુતાવન્તઃ-હવામહે-અમે ઉપાસનારસવાળા આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૨)

ખંડ-૧૧

સૂક્ત-૧

૧૩૨૩. ત્વં^૧ સોમાસિ^૨ ધારયુર્મન્દ્ર^૩ ઓજિષ્ઠો^૪ અધ્વરે^૫ । પવસ્વ મંહયદ્રયિઃ^૬ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સોમઃ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું અધ્વરે-મારા અધ્યાત્મયજ્ઞ ધ્યાન સમાધિમાં ધારયુઃ-ધારા પ્રવાહવાળા-ધારા પ્રવાહમાં આવતાં મન્દ્રઃ-હર્ષકારી અત્યંત ઓજસ્વી-આત્મબળદાતા મંહયદ્રયિઃ-દેનાર ધનવાળા પવસ્વ-પ્રાપ્ત થા. (૧)

૧૩૨૪. ત્વં^૧ સુતો મદિન્તમો^૨ દધન્વાન્મત્સરિન્તમઃ^૩ । ઇન્દુઃ^૪ સત્રાજિદસ્તૃતઃ^૫ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ત્વમ્-હે પરમાત્મન્ ! સુતઃ-સાક્ષાત્ થઈને મદિન્તમઃ-અતિ આનંદદાયક દધન્વાન્-ઉપાસકના ધારણકર્તા મત્સરિન્તમઃ-અધિક તૃપ્ત કરે ઇન્દુઃ-રસીલા સત્રાજિત્-સર્વને જીતનાર અસ્તૃતઃ-અવિચલિત છે તેથી ઉપાસ્ય છે. (૨)

૧૩૨૫. ત્વં^૧ સુષ્વાણો અદ્રિભિરભ્યર્ષ^૨ કનિક્રદત્^૩ । દ્યુમન્તં^૪ શુષ્મમા ભર^૫ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ત્વમ્-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું અદ્રિભિઃ સુષ્વાણઃ-સ્તુતિકર્તા ઉપાસકો દ્વારા ઉપાસિત કનિક્રદત્-સુંદર પ્રવચન કરતાં અભિ-અર્ષ-પ્રાપ્ત થા. દ્યુમન્તં શુષ્મમ્-આભર-પ્રકાશમાન બળને અમારી અંદર આભરિત કર.-ભરી દે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૩૨૬. પવસ્વ દેવવીતય ઇન્દો^૧ ધારાભિરોજસા^૨ ।

આ^૩ કલશં^૪ મધુમાન્ત્સોમ નઃ^૫ સદઃ^૬ ॥ ૧ ॥

૫૨૯

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૭૧

૧૩૨૭. તવ દ્રપ્સા ઉદપ્રુત ઇન્દ્રં મદાય વાવૃધુઃ ।

ત્વાં દેવાસો અમૃતાય કં પપુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તવ દ્રપ્સા:-ઉદપ્રુત:-હે ઇન્દ્રો સોમ-રસપૂર્ણ પરમાત્મા તારા આનંદબિંદુરસ ભરેલ રસીલા મદાય-હર્ષથી ઇન્દ્રં વાવૃધુ:-આત્માને આગળ વધારે છે. દેવાસ:-મુમુક્ષુ અમૃતાય-અમર બનવા માટે ત્વાં કં પપુ:-તારું-સુખ સ્વરૂપનું પાન કરે છે. (૨)

૧૩૨૮. આ નઃ સુતાસ ઇન્દવઃ પુનાના ધાવતા રયિમ્ ।

વૃષ્ટિદ્યાવો રીત્યાપઃ સ્વર્વિદઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સુતાસ:-ઉપાસિત પુનાના:-પવિત્ર કરનાર ઇન્દવઃ:-આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! રયિમ્-પોષ-અધ્યાત્મપોષ-ઉત્કર્ષને નઃ-અમારે માટે આધાવત-પ્રાપ્ત કરાવ વૃષ્ટિદ્યાવઃ-પ્રકાશ વૃષ્ટિવાળા તેજવર્ષક-જ્યોતિપ્રેરક રીત્યાપઃ-શ્રવણ પ્રવાહવાળા સ્વર્વિદઃ-મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર પરમાત્મા છે. (૩)

મૂકત-૩

૧૩૨૯. પરિ ત્યં હર્યતં હરિં વંધુ પુનન્તિ વારેણ ।

યો દેવાન્વિશ્વા ઇત્પરિ મદેન સહ ગચ્છતિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૫૨

૧૩૩૦. દ્વિર્યં પજ્વ સ્વયશસં સખાયો અદ્રિસંહતમ્ ।

પ્રિયમિન્દ્રસ્ય કામ્યં પ્રસ્નાપયન્ત ઊર્મયઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ત્યં અદ્રિસંહતમ્-જે શ્લોકકૃત્ સ્તુતિકર્તાઓથી સંગત-સ્તુતિકર્તાઓને પ્રાપ્ત થનાર સ્વયશસમ્-સ્વ આધાર યશોરૂપને ઇન્દ્રસ્ય પ્રિયં કામ્યં-આત્માને પ્રિય કમનીય સોમ-શાંત સ્વરૂપ પરમાત્માને દ્વિઃ પજ્વ સખાયઃ-દશ પ્રાણ, ઇન્દ્રિય શક્તિઓ, મનન, શ્રવણ, સ્તવન આદિ ઊર્મયઃ-ઊર્મિરૂપ ઉન્નત બનીને પ્રસ્નાપયન્ત-પ્રશ્ન્યાત કરાવે છે-સાક્ષાત્ કરાવે છે. (૨)

૧૩૩૧. ઇન્દ્રાય સોમં પાતવે વૃત્રઘ્ને પરિ ષિચ્યસે ।

૫૩૦

નરે ચ દક્ષિણાવતે વીરાય સદનાસદે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વૃત્રઞ્ને-પાપ નષ્ટ ચૂકેલ જે તે નિષ્પાપ દક્ષિણાવતે-કામવાન્-કામનાવાળા વીરાય-કર્મશીલ-સ્વતંત્ર કર્મ કરનારા સદનાસદે-શરીર અર્થાત્ હૃદયગૃહમાં બેસનાર નરે-મુમુક્ષુ ઇન્દ્રાય-આત્માને પાતવે-પાન-ધારણ કરવા માટે પરિષિચ્ચસે-પ્રાર્થિત કરવામાં આવે છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૩૩૨. પવસ્વ સોમ મહે દક્ષાયાશ્વો ન નિક્તો વ્વાજી ધનાય ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૩૦

૧૩૩૩. પ્ર તે સોતારો રસં મદાય પુનન્તિ સોમં મહે દ્યુમ્નાય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તે સોતાર:-તે નિષ્પન્ન કરનારા સાધકજનો મદાય-હર્ષ-આનંદ પામવા માટે મહે દ્યુમ્નાય-મહાન યશ માટે સોમં રસં પ્રપુનન્તિ-રસરૂપ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને અધ્યેષિત કરે છે-સત્કૃત કરે છે-પૂજે છે. (૨)

૧૩૩૪. શિશું જજ્ઞાનં હરિં મૃજન્તિ પવિત્રે સોમં દેવેભ્યં ઇન્દુમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : શિશુમ્-પ્રશંસનીય, હરિમ્-દુઃખહર્તા, ઇન્દુમ્-પ્રકાશમાન સોમમ્-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને મૃજન્તિ-પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૫

૧૩૩૫. ઉપો ષુ જાતમપ્તુરં ગૌભિર્ભઙ્ગં પરિષ્કૃતમ્ । ઇન્દું દેવા અયાસિષુઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૮૭, ૭૬૨

૧૩૩૬. તમિદ્વર્ધન્તુ નો ગિરો વત્સં સંશિશ્વરીરિવ । ય ઇન્દ્રસ્ય હૃદં સનિઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તમ્-ઇત્-તે સોમ-પરમાત્માને જ ન:-ગિર: સંવર્ધન્તુ-અમારી સ્તુતિઓને વધારી દે-અમારી તરફ આવવા માટે ઉત્સાહિત કરે. વત્સં શિશ્વરી:-ઙ્ગ-જેમ બાળકોની માતાઓ દૂધપાન કરાવવા પોતાની તરફ આવવા માટે બાળકોને ઉત્સાહિત કરે છે. ય:-ઇન્દ્રસ્ય હૃદં સનિ:-જે ઉપાસક આત્માનાં હૃદયનો સંભક્ત-હૃદયમાં રહેનાર અથવા હૃદયગ્રાહી હોય. (૨)

૧૩૩૭. અર્ષા નઃ સોમ શં ગવે ધુક્ષસ્વ પિપ્ચુષીમિષમ્ । વર્ધાં સમુદ્રમુક્થ્ય ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ન:-ગવે શમ્-અર્ષ-અમારી વાણીને માટે સુખ પ્રેરિત

૫૩૧

કર. પિપ્પુષીમ્-ઇષં ધુક્ષસ્વ-અત્યંત વધેલી કામનાને પ્રપૂર્ણ કર. ઉક્ષ્યં સમુદ્રં વર્ધ-અમારા પ્રશંસનીય મનને વિકસિત કર. (૨)

ખંડ-૧૨

સૂક્ત-૧

૧૩૩૮. આ ઘા યે અગ્નિમિન્ધતે સ્તૃણન્તિ બર્હિરાનુષક્ ।
યેષામિન્દ્રો યુવા સઘા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૩૩

૧૩૩૯. બૃહન્નિદિધ્મ ણ્ણા ભૂરિ શસ્ત્રં પૃથુઃ સ્વરુઃ ।
યેષામિન્દ્રો યુવા સઘા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યેષાં યુવાસઘા-ઇન્દ્રઃ-જે ઉપાસકોનો સદા અજર-બળવાન ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા સાથી બની ગયો ણ્ણામ્-તેનું બૃહન્-ઇત્-ઇધ્મઃ-મહાન તેજ ભૂરિ શસ્ત્રમ્-બહુજ સ્તુતિવાણી પૃથુઃ સ્વરુઃ-વિસ્તૃત અર્ચનાકર્મ બને છે. (૨)

૧૩૪૦. અયુદ્ધ ઇદ્યુધા વૃતં શૂર આજતિ સત્વભિઃ । યેષામિન્દ્રો યુવા સઘા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યુધા વૃતમ્-યુદ્ધ કરનારા કામ, ક્રોધ આદિથી ઢંકાયેલા-ઘેરાયેલા પોતાને આ-અજતિ 'આજયાતિ'-આગળથી બચાવી લે છે. યેષામ્ ઇન્દ્રઃ યુવા સઘા-જેના અજર બળવાન પરમાત્મા સદા સાથે રહેલ હોય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૩૪૧. ય એક ઇદ્વિદયતે વસુ મર્તાય દાશુષે ।
ઇશાનો અપ્રતિષ્કુત ઇન્દ્રો અજ્ઞ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૮૮

૧૩૪૨. યશ્ચિદ્ધિ ત્વા બહુભ્ય આ સુતાવાં આવિવાસતિ ।
ઉગ્રં તત્ પત્યતે શવ ઇન્દ્રો અજ્ઞ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા બહુભ્યઃ-મોટા ભાગના મનુષ્યોમાંથી યઃ કઃ-ચિત્-જે કોઈ

૫૩૨

વિરલ જ સુતાવત્-ઉપાસનારસવાળો ત્વા અવિવાસતિ-તારી સમગ્ર રૂપમાં પરિચર્યા ઉપાસના કરે છે.
અઙ્ગ-શીઘ્ર જ તે ઝગ્ શવઃ-તેજસ્વી બળને પત્યતે-પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

૧૩૪૩. કદા મર્તમરાધસં પદા ક્ષુમ્પમિવ સ્ફુરત્ ।

કદા નઃ શુશ્રવદ્ ગિર ઇન્દ્રો અઙ્ગ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : કદા-કોઈ સમયે અગ્રાધસં મર્તમ્-આરાધના-ઉપાસના ન કરનારા-નાસ્તિકજનોને પદા ક્ષુમ્પમ્-ઇવ સ્ફુરત્-પગથી બિલાડીનો ટોપ-વર્ષા ઋતુમાં ઉત્પન્ન એ બિલાડીના ટોપને નાશ કરવા સમાન નષ્ટ કરી દે છે. કદા-કોઈ પણ સમયે ઇન્દ્રઃ-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા નઃ-મિરઃ-અમારી ઉપાસકોની સ્તુતિઓ-પ્રાર્થનાઓને અઙ્ગ શુશ્રવત્-શીઘ્ર સાંભળે-પૂરી કરી શકે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૩૪૪. ગાયન્તિ ત્વા ગાયત્રિણોઽર્ચન્ત્યર્કમર્કિણઃ ।

બ્રહ્માણસ્ત્વા શતક્રત ઉદ્વંશમિવ ચેમિરે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૪૨

૧૩૪૫. યત્સાનોઃ સાન્વારુહો ભૂર્યસ્પષ્ટ કર્ત્વમ્ ।

તદિન્દ્રો અર્થ ચેતતિ યૂથેન વૃષ્ણિરેજતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યત્-જ્યારે ઉપાસક સાનોઃ સાનુઃ-આસ્તુઃ-એક ઊંચ યોગભૂમિથી બીજી યોગભૂમિ પર આરૂઢ થતો જાય છે, ત્યારે ભૂરિ કર્ત્વમ્-અસ્પષ્ટ-બહુજ કર્મ અભ્યાસ કર્મને સ્પર્શ-સેવન અર્થાત્ પાર કરી લે છે. તત્-ત્યારે તે ઇન્દ્રઃ-અર્થ-ચેતતિ-પરમાત્મા અભીષ્ટને સમજે છે, પુનઃ વૃષ્ણિઃ-યૂથેન રેજતિ-સુખવર્ષક પરમાત્મા પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય સર્વ અર્થમાત્ર પ્રદાનને માટે પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૩૪૬. યુદ્ધક્ષ્વા હિ કેશિના હરી વૃષ્ણા કક્ષ્યપ્રા ।

અથા ન ઇન્દ્ર સોમપા ગિરામુપશ્રુતિં ચર ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમપાઃ-ઇન્દ્ર-હે ઉપાસનારસનું પાનકર્તા-સ્વીકારકર્તા તું વૃષ્ણા કક્ષ્યપ્રા-સુખવર્ષક કક્ષગત-પાર્શ્વવાન તારી સમીપવર્તી આત્માને તૃપ્ત કરનારા કેશિના-રશ્મિવાન વ્યાપક પ્રભાવવાળા હરી-તને અમારા સુધી લઈ આવનાર અને અમને તારા સુધી લઈ જનાર ઋક્, સામ-જ્યોતિ, શાન્તિ ગુણોને યુદ્ધક્ષ્વા હિ-અવશ્ય યુક્ત કર અથ-ત્યાર પછી-ફરી નઃ-અમારી ગિરાં શ્રુતિમ્-ઉપચર-વાણીઓની શ્રુતિ-શ્રવણીય પ્રાર્થનાને ઉપયુક્ત કર-સ્વીકાર-પૂરી કર. (૩)

५३३

इति दशमोऽध्यायः, पञ्चमप्रपाठकश्च समाप्तः ॥

★ ★ ★

૫૩૪

અથ એકાદશોઽધ્યાયઃ

અથ ષષ્ઠપ્રપાઠકસ્ય પ્રથમોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૩૪૭. સુષમિદ્ધો ન આ વહ દેવાં અગ્ને હવિષ્મતે।

હોતઃ પાવક યક્ષિ ચ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પાવક-હે દીપ્ત પવિત્રકર્તા પરમાત્મન્ ! તું હવિષ્મતે-હું સ્વ આત્મ હવિ આપનાર સમર્પિત કરનાર ઉપાસકને માટે હોતા-હોતા-ઋત્વિક બન ચ-અને યક્ષિ-અધ્યાત્મયજ્ઞ કરાવ, તથા અગ્ને-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તું સુસમિદ્ધઃ-સમ્યક્ પ્રકાશ યુક્ત થઈને ન: 'મામ્'-મને દેવાન્-આવહ-અમર મુક્ત આત્માઓ પ્રત્યે પ્રાપ્ત કરાવ-લઈ જા, મોક્ષમાં પહોંચાડ. (૧)

૧૩૪૮. મધુમન્તં તનૂનાપદ્યજં દેવેષુ નઃ કવે। અદ્યા કૃણુહ્યૂતયે॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તનૂનાપાત્ કવે-હે તારા દેહરૂપ આત્માનું પતન ન કરાવનાર-અમર બનાવનાર કાન્તદર્શી પરમાત્મન્ ! તું નઃ-મને આત્મયાજ્ઞ-યજ્ઞ કરનારના મધુમન્તં યજ્ઞમ્-આત્માવાળા સ્વાત્મ સમર્પણવાળા યજ્ઞને અદ્યા-આજ-આ જીવનમાં જ ઋતયે-આત્મ રક્ષાને માટે-અમરતાને માટે દેવેષુ કૃણુહિ-અમર-મુક્ત આત્માઓમાં કર-મુક્ત આત્મા થવામાં સફળ બનાવ. (૨)

૧૩૪૯. નરાશંસમિહ પ્રિયમસ્મિન્યજ્ઞ ઉપ હ્વયે। મધુજિહ્વં હવિષ્કૃતમ્॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇહ અસ્મિન્ યજ્ઞે-આ જીવનમાં આ આત્મયજ્ઞનકર્મ અધ્યાત્મયજ્ઞમાં પ્રિયમ્-પ્રિય મધુજિહ્વમ્-મધુરવાણી મધુર પ્રવચન જેનું છે અથવા મધુર સ્તુતિવાણી જેના માટે છે, તે હવિષ્કૃતમ્-આત્મહવિને સંસ્કૃત કરનારા નરાશંસમ્-નરો-મુમુક્ષુઓથી પ્રશંસનીય-અત્યંત સ્તુતિ યોગ્ય પરમાત્માને ઉપહ્વયે-ઉપહૂત કરું છું-અપનાવું છું-ઉપાસનામાં લાવું છું. (૩)

૧૩૫૦. અગ્ને સુખતમે રથે દેવાં ઈંદિત આ વહ। અસિ હોતા મનુર્હિતઃ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તું ઈંદિતઃ-સ્તુતિને પ્રાપ્ત થઈને સુખતમે રથે-અત્યંત સુખરૂપ રમણસ્થાનમાં-મોક્ષમાં દેવાન્-આવહ-દિવ્ય અભૌતિક સંકલ્પાત્મક મન આદિ શક્તિઓને સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત કરાવ મનુર્હિતઃ-હોતા-અસિ-કારણ કે તું અમારો ઉપાસક મનુષ્યોનો હિતકર હોતા-બોલાવનાર

છે. (૪)

સૂક્ત-૨

૧૩૫૧. યદદ્ય સૂર ઉદિતેઽનાગા મિત્રો અર્યમા । સુવાતિ સવિતા ભગઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : યત્-જો અદ્ય-આજ-આ જીવનમાં જ સૂર-ઉદિતે-સૂર્ય ઉદય થતાં જ અનાગા:-પાપરહિત જેનાથી થઈ જાય છે તે એવા મિત્ર:-સંસારના કર્મ કરવા માટે અર્યમા-મુક્તિદાતા સવિતા-ઉત્પાદક ભગ:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા સુવાતિ-અમને અધ્યાત્મયજ્ઞમાં સંપન્ન કરે. (૧)

૧૩૫૨. સુપ્રાવીરસ્તુ સ ક્ષયઃ પ્ર નુ યામન્ત્સુદાનવઃ । યે નો અંહોઽતિપિપ્રતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સ:-ક્ષય:-તે નિવાસસ્થાન શરીરરૂપ સુપ્રાવી:-અસ્તુ-ઉત્તમ રક્ષાવાળું હોય-સુરક્ષિત રહે યામન્ સુદાનવ:-નુ પ્ર-જીવન યાત્રામાં-દાનકર્તા ઉક્ત મિત્ર-પ્રેરક; અર્યમા-મુક્તિદાતા, સવિતા-ઉત્પાદક, ભગ-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા દાનકર્તા થાય-શીઘ્ર પ્રવર્તમાન રહે. યે ન:-અંહ:-અતિ પિપ્રતિ-જે અમારા પાપને અત્યંત પાર-દૂર કરી દે છે. (૨)

૧૩૫૩. ઉત સ્વરાજો અદિતિરદબ્ધસ્ય વ્રતસ્ય યે । મહો રાજાન ઈશતે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અદિતિ:-અખંડ સુખ સંપત્તિ-મુક્તિનો યે સ્વરાજ:-જે સ્વયં રાજા ઉત-અને અદબ્ધસ્ય વ્રતસ્ય-અહિંસનીય-અબાધ્યકર્મનો મહઃ રાજાન્ ઈશતે-મહાન રાજા બનીને શાસન કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૩૫૪. ઉ ત્વા મદન્તુ સોમાઃ કૃણુષ્વ રાધો અદ્રિવઃ । અવ બ્રહ્મદ્વિષો જહિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૯૪

૧૩૫૫. પ્રેદા પળીનરાધસો નિ બાધસ્વ મહો અસિ । ન હિ ત્વા કશ્ચન પ્રતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અરાધસઃ પળીન્-રાધનારહિત-ઉપાસનારહિત સ્તુતિકર્તાઓ-ઉપરથી ઉપાસનાનું પ્રદર્શન કરનારાઓને પ્રેદા નિબાધસ્વ-પગોથી ટુકરાવે છે. એવી રીતે ટુકરાવી દે-ટુકરાવે છે. મહાન્-અસિ-તું મહાન છે ત્વા પ્રતિ-તારા પ્રતિપક્ષી-પ્રતિરોધી અથવા તારા પ્રતિમાન-તારા સમાન ઉપાસ્યદેવ ન હિ કશ્ચન-કોઈ પણ નથી. (૨)

૧૩૫૬. ત્વમીશિષે સુતાનામિન્દ્ર ત્વમસુતાનામ્ । ત્વં રાજા જનાનામ્ ॥ ૩ ॥

૫૩૬

પદાર્થ : **इन्द्र त्वम्**-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! તું **सुतानाम्-ईशिषे**-ઉપાસનારસ સંપાદકોનો સ્વામી બની રહ્યો છે. **त्वं असुतानाम्**-તું ઉપાસનારસ રહિતો-નાસ્તિકોનો પણ સ્વામી બની રહ્યો છે. **त्वं राजा जनानाम्**-તું રાજા છે. જન્મનાર પ્રાણીઓને ભોગ પ્રદાન માટે ભોગ યથાયોગ્ય સર્વ આપે છે, તે તારી મહાન દયા છે. (૩)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૧૩૫૭. આ જાગૃતિર્વિપ્રઃ ઋતં મતીનાં સોમઃ પુનાનો અસદચ્ચમૂષુ ।
સપન્તિ યં મિથુનાસો નિકામા અધ્વર્યવો રથિરાસઃ સુહસ્તાઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **जागृविः**-જાગરુક-જાગરણશીલ-સદા સાવધાન જ્ઞાનપૂર્ણ **विप्रः**-વિશેષ કામનાપૂરક **सोमः**-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **मतीनाम्-ऋतं पुनानः**-મેધાવી પ્રાર્થના-કર્તાને સત્ય પ્રાર્થનીય વિષયને પ્રાપ્ત કરાવવા માટે **चमूषु-आसदत्**-અદન-સ્વાદન પાત્રો-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારોમાં આવીને બેસે છે. **यम्-जेने मिथुनासः**-મળેલા **निकामाः**-બાહ્ય-કામનાઓને છોડીને નિહિત-અધ્યાત્મ કામનાઓવાળા **रथिरासः**-રમણીય મોક્ષના અધિકારી **सुहस्ताः**-શોભન હસ્ત-યશોભાગી **अध्वर्यवः सपन्ति**-અધ્યાત્મયજ્ઞકર્તા ઉપાસકજનો સ્પર્શ કરે છે અથવા સારી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે. (૧)

૧૩૫૮. સ પુનાન ઉપ સૂરે દધાને ઓંભે અપ્રા રોદસી વી ષ આવઃ ।
પ્રિયા ચિદ્વસ્ય પ્રિયસાસ ઝતી સતો ધનં કારિણે ન પ્ર યંસત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **सः**-તે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **पुनानः**-વ્યાપ્ત થઈને-વિભુ ગતિ કરતાં **सूरे-उपदधानः**-સંસારમાં જન્મ પામનાર આત્માને માટે કૃપા કરીને **उभे रोदसी-आ-अप्राः**-બન્ને દુલોક અને પૃથિવીલોકને પોતાની વ્યાપન ગતિ શક્તિથી ભરે છે. અને **सः**-તે **वि-आवः**-એને ખોલી દે છે-એને પ્રકટ કરી દે છે-ઉત્પન્ન કરે છે. **यस्य सतः प्रिया चित्**-જે નિત્ય પ્રિય ઉપાસક આત્માને માટે **प्रियासः**-પરમાત્માને પ્રિય આનંદધારા પ્રવાહ **ऊती-रक्षाने** માટે છે, તેને **प्रयंसत्-धनं कारिणे न**-પ્રદાન કરે છે. કર્મચારીને માટે જેમ ધન પ્રદાન કરે છે. (૨)

૧૩૫૯. સ વર્ધિતા વર્ધનઃ પૂયમાનઃ સોમો મીઢ્વાં અભિ નો જ્યોતિષાવિત્ ।
યત્ર નઃ પૂર્વે પિતરઃ પદજ્ઞાઃ સ્વર્વિદો અભિ ગા અદ્રિમિષ્ણન્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **सः सोमः**-તે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **वर्धिता वर्धनः**-વર્ધક સ્વયં સમૃદ્ધ **मीढ्वान्-सुभवर्धक पुनानः**-પ્રાપ્ત થઈને **नः**-અમારી **ज्योतिषा**-પોતાની જ્યોતિષી **आवीत्-रक्षा** કરે છે; તથા **यत्र-ज्यां नः**-

૫૩૭

અમારા પૂર્વે પિતર:-પૂર્વ ગુરુ આદિ ઉપાસકો પદ્મજ્ઞ:-સ્વર્વિદ:-પરમપદ પરમાત્માને જાણનારા મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી ચૂકેલાં ગા:-અભિ-અદ્રિમ્-ઇષ્ણન્-સ્તુતિ વાણીઓથી અભિગત કર-જીવનમાં સેવન કર. અખંડ મોક્ષની ચાહના કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૩૬૦. મા ચિદન્યદ્વિ શંસત સખાયો મા રિષણ્યત ।
ઇન્દ્રમિત્ સ્તોતા વૃષણં સચા સુતે મુહુરુક્થા ચ શંસત ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૪૨

૧૩૬૧. અવક્રક્ષિણં વૃષભં યથા જુવં ગાં ન ચર્ષણીસહમ્ ।
વિદ્વેષણં સંવનનમુભયઙ્કરં મંહિષ્ઠમુભયાવિનમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અવક્રક્ષિણમ્-કામ-ક્રોધ આદિને છિન્ન-ભિન્ન કરનાર વૃષભં યથા-બળદની સમાન જુવં ગાં ન-પ્રાપ્ત પૃથિવીની સમાન ચર્ષણીસહમ્-દેખનાર જ્ઞાનવાન ઉપાસકનો તૃપ્તિકર્તા ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને, તથા વિદ્વેષણં સંવનનમ્-ઉભયઙ્કરમ્-પાપીઓ-નાસ્તિકોથી દ્વેષકર્તા, ઉપાસકોને સંભાગી બનાવનાર-અપનાવનાર બન્ને દ્વેષ કરનાર તથા પ્રસાદ આપનાર મંહિષ્ઠમ્-ઉભયાવિનમ્-દાતા અને બન્નેના રક્ષક પરમાત્માને 'શંસત' પ્રશંસિત કરો. (૨)

સૂક્ત-૩

૧૩૬૨. ઉદુ ત્યે મધુમત્તમા ગિરઃ સ્તોમાસ ઈરતે ।
સત્રાજિતો ધનસા અક્ષિતોતયો વાજયન્તો રથાઙ્કવ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ત્યે સ્તોમાસ:-હે ઇન્દ્ર-પરમાત્માનુ ! તે ઉપાસક આત્માઓ મધુમત્તમા:-ગિર:-ઉ-ઉદીરતે-અત્યંત મધુર-નમ્ર સ્તુતિઓ તારા માટે પ્રેરિત કરે છે. સત્રાજિત:-કામ આદિ સર્વ દોષોને જીતનાર ધનસા:-ધનના ભાગી-ધનપાત્ર અક્ષિતોતય:-તારી સ્થિર રક્ષાવાળા રથા:-ઙ્કવ-તારા માટે રમણ સ્થાન જેમ અથવા રથ સમાન છે. (૧)

૧૩૬૩. કળ્વાઙ્કવ ભૃગવઃ સૂર્યાઙ્કવ વિશ્વમિન્દ્રીતમાશત ।
ઇન્દ્રં સ્તોમેભિર્મહયન્ત આયવઃ પ્રિયમેધાસો અસ્વરન્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : કળ્વા:-ઙ્કવ-મેધાવી ભૃગવઃ-તેજસ્વી સૂર્યા:-ઙ્કવ-યોગ્ય પરમાત્માની તરફ સરણ-ગમન

૫૩૮

કરનારા ઉપાસકો ધીતં વિશ્વમિત્ આશત-ધ્યાન કરવામાં ધ્યાનમાં આવવા યોગ્ય વિશ્વ વ્યાપકને પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રિયમેધાસ:-આયવ:-પ્રિય બુદ્ધિવાળા જનો સ્તોમેભિ:-સ્તુતિ સમૂહોથી ઇન્દ્રં મહ્યન્ત:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને પ્રશંસિત કરીને અસ્વરન્-અર્થિત કરે છે-શ્રદ્ધાપૂર્વક અંદર બેસાડે છે. (૨)

સૂક્ત-૪

૧૩૬૪. પર્યૂં ષુ પ્ર ધન્વ વાજસાતયે પરિ વૃત્રાણિ સક્ષણિઃ ।
દ્વિષસ્તરધ્યા ઋણયા ન ઈરસે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૨૮

૧૩૬૫. અજીજનો હિ પવમાન સૂર્ય વિધારે શક્મના પયઃ ।
ગોજીરયા રંહમાણઃ પુરન્ધ્યા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પવમાન-હે ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મન્ ! તું વિધારે-વિશેષ ધારા-સ્તુતિવાણી જેની અંદર છે એવા ઉપાસક આત્મામાં શક્મના-કર્મશક્તિથી સૂર્ય પયઃ-સૂર્ય સમાન જ્ઞાનપ્રકાશ અજીજન:-હિ-નિશ્ચિત ઉત્પન્ન કરે છે. ગોજીરયા પુરન્ધ્યા રંહમાણઃ-સ્તુતિ વાણીથી પ્રેરિત-અતિશય બુદ્ધિથી ઉપકારક બુદ્ધિથી ઉપાસકની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૩૬૬. અનુ હિ ત્વા સુતં સોમ મદામસિ મહે સમર્યરાજ્યે ।
વાજાં અભિ પવમાન પ્ર ગાહસે ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૩૨

સૂક્ત-૫

૧૩૬૭. પરિ પ્ર ધન્વેન્દ્રાય સોમ સ્વાદુર્મિત્રાય પૂષ્ણે ભગાય ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૨૭

૧૩૬૮. એવામૃતાય મહે ક્ષયાય સ શુક્રો અર્ષ દિવ્યઃ પીયૂષઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સ:-તે તું-સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! શુક્ર:-દિવ્યઃ પીયૂષઃ-શુભ દિવ્ય પાન કરવા યોગ્ય આનંદરસ રૂપ એવ-અવશ્ય અમૃતાય-અમરત્વને માટે મહે ક્ષયાય-મહાન સર્વ શ્રેષ્ઠ નિવાસ-મોક્ષને માટે અર્ષ-પ્રાપ્ત થાય. (૨)

૫૩૯

૧૩૬૧. ^{૧ ૨}ઇન્દ્રસ્તે ^{૩ ૧ ૨}સોમ ^૩સુતસ્ય ^{૨ ૩}પેયાત્ ^{૩ ૧ ૨ ૩}ક્રત્વે ^{૧ ૨}દક્ષાય ^{૩ ૨}વિશ્વે ^{૩ ૨}ચ ^{૩ ૨}દેવાઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તે સુતસ્ય-તને સાક્ષાત્ કરીને આનંદરસ સ્વરૂપને ઇન્દ્રઃ પેયાત્-ઉપાસક આત્મા પાન કરે. ક્રત્વે દક્ષાય-પ્રજ્ઞાન અને કર્મબળ પ્રાપ્ત કરવા માટે વિશ્વે દેવાઃ-ચ-પ્રાણ, મન, ઈન્દ્રિયો પણ પાન કરે-બાહ્ય વસ્તુઓમાં તારું મનન, શ્રવણ, દર્શન આદિ કરે. (૩)

ખંડ-૩

મૂકત-૧

૧૩૭૦. ^{૧ ૨}સૂર્યસ્યેવ ^{૩ ૧ ૨}રશ્મયો ^{૩ ૧ ૨}દ્રાવયિત્વો ^{૩ ૧ ૨}મત્સરાસઃ ^{૩ ૧ ૨}પ્રસુતઃ ^{૩ ૧ ૨}સાકમીરતે ।

^{૧ ૨ ૩ ૨૩}તન્તું ^{૩ ૧ ૨}તતં ^{૩ ૨ ૩}પરિ ^{૩ ૧ ૨ ૩}સર્ગાસ ^{૩ ૨ ૩}આશવો ^{૩ ૧ ૨ ૩}નેન્દ્રાદૃતે ^{૩ ૨ ૩}પવતે ^{૩ ૨}ધામ ^{૩ ૨}કિં ^{૩ ૨}ચન ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સૂર્યસ્ય-ફવ રશ્મયઃ-સૂર્યની રશ્મિઓ-કિરણોની સમાન સોમ-પરમાત્માની દ્રાવયિત્વઃ-દ્રવણશીલ-ઉપાસકોને પોતાની તરફ દ્રવિત કરનાર મત્સરાસઃ-હર્ષિત કરનાર-આનંદ આપનાર પ્રસુતઃ-પ્રકૃષ્ટરૂપથી ઉપાસિત થયેલ સર્ગાસઃ-વેગવાન-તીવ્ર ગતિમાન આશવઃ-વ્યાપનશીલ, સોમ-પરમાત્મા તતં તન્તું સાકં પરિ-ઈરતે-શ્રદ્ધાગત શ્રદ્ધાળુ પ્રજારૂપ-પુત્રરૂપ ઉપાસક આત્માને એક સાથે-તુરત જ પરિપ્રાપ્ત થાય છે. ઇન્દ્રાત્-ઋત્તે-શ્રદ્ધાળુ ઉપાસક આત્મારહિત કિચ્છન્ત ધામ ન પવતે-કાંઈ પણ ધામ-વસ્તુ અથવા આશ્રય અશ્રદ્ધાળુ પ્રાપ્ત થતો નથી. (૧)

૧૩૭૧. ^{૧ ૨ ૩ ૨}ઉપો ^{૩ ૧ ૨}મતિઃ ^{૩ ૨ ૩}પૃચ્ચતે ^{૩ ૧ ૨}સિચ્ચતે ^{૩ ૧ ૨}મધુ ^{૩ ૨ ૩}મન્દ્રાજની ^{૩ ૨ ૩}ચોદતે ^{૩ ૨ ૩}અન્તરાસનિ ।

^{૧ ૨}પવમાનઃ ^{૩ ૧ ૨ ૩}સન્તનિઃ ^{૩ ૧ ૨ ૩}સુન્વતામિવ ^{૩ ૨ ૩}મધુમાન્ ^{૩ ૨ ૩}દ્રપ્સઃ ^{૩ ૨ ૩}પરિ ^{૩ ૨}વારમર્ષતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મતિઃ-ઉપપૃચ્ચતે-ઉ-જ્યારે ઉપાસક દ્વારા કરવામાં આવેલી સ્તુતિવાણી સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મામાં જઈને સંપ્રકત બની જાય છે તથા મધુ સિચ્ચતે-આત્મા-સ્વાત્મા-ઉપાસકનો પોતાનો આત્મા પરમાત્મામાં સિંચી દેવામાં આવે છે-સમર્પિત કરી દેવામાં આવે છે, ત્યારે મન્દ્રાજની-અન્તઃ-આસનિ ચોદતે-સોમ-પરમાત્માની આનંદ પ્રેરિત કરનારી ધારાને ઉપાસકનાં અન્તર્મુખ-અન્તઃકરણમાં પ્રેરિત કરે છે; અને પવમાનઃ સન્તનિઃ-પ્રાપ્ત થનાર સોમ સમ્યક્ વ્યાપક મધુમાન્ દ્રપ્સઃ-મધુર દ્રવણશીલ કૃપાળુ પરમાત્મા સુન્વતામ્-ફવ-ઉપાસના દ્વારા સાક્ષાત્ કરનારા-ઉપાસકોનાં વારં પરિ-અર્ષતિ-વરણીય દ્વાર હૃદયને પરિપ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૩૭૨. ^{૩ ૧ ૨}ઉક્ષા ^{૩ ૧ ૨}મિમેતિ ^{૩ ૧ ૨}પ્રતિ ^{૩ ૧ ૨}યન્તિ ^{૩ ૧ ૨}ધેનવો ^{૩ ૧ ૨}દેવસ્ય ^{૩ ૧ ૨}દેવીરુપ ^{૩ ૨}યન્તિ ^{૩ ૨}નિષ્કૃતમ્ ।

^{૧ ૨}અત્યક્રમીદર્જુનં ^{૩ ૧ ૨ ૩}વારમવ્યયમત્કં ^{૩ ૨ ૩}ન ^{૩ ૨ ૩}નિવ્તં ^{૩ ૨ ૩}પરિ ^{૩ ૧ ૨}સોમો ^{૩ ૨}અવ્યત ॥ ૩ ॥

૫૪૦

પદાર્થ : **ઉક્ષા મિમેતિ**-જેમ સાંઠ શબ્દ કરે છે **ધેનવઃ પ્રતિયન્તિ**-ગાયો તેની તરફ જાય છે, તેમ **દેવસ્ય દેવીઃ**-સોમ-પરમાત્મદેવની સ્તુતિવાણીઓ **નિષ્કૃતમ્-ઉપયન્તિ**-તે ઉપાસિત અથવા ઉપાસકો દ્વારા ઉપાસનીય સોમ-પરમાત્માની પાસે ચાલી જાય છે. **સોમઃ**-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા **અર્જુનં-અવ્યયં વારં-અત્યક્રમીત્**-નિત્ય વરણીય શુદ્ધ-નિર્મળ આત્માને અત્યંત પ્રાપ્ત થાય છે. **અત્કં ન નિક્તં પરિ-અવ્યત-**જેમ નિર્મળ કવચને યોદ્ધાઓ પરિપ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૩૭૩. અગ્નિં નરો દીધિતિભિર રણ્યોર્હસ્તચ્યુતં જનયત પ્રશસ્તમ્ ।
દૂરેદૃશં ગૃહપતિમથવ્યુમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૭૨

૧૩૭૪. તમગ્નિમસ્તે વસવો ન્યૃળવન્ત્સુપ્રતિચક્ષમવસે કુતશ્ચિત્ ।
દક્ષાય્યો યો દમ આસ નિત્યઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **યઃ**-જે અગ્નિ પરમાત્મા **નિત્યઃ**-નિત્ય દક્ષાય્યઃ-સ્તુતિઓથી સંવર્ધનીય સાક્ષાત્ કરવા યોગ્ય **દમે આસ**-સ્વગૃહ મોક્ષધામમાં છે. **તમ્-સુપ્રતિ-સુપ્રતિ-ચક્ષમ્-અગ્નિમ્**-તે સમ્યક્ પ્રકાશમાન પરમાત્માને **વસવઃ**-પરમાત્મા માં વસનાર ઉપાસક **કુતઃ-ચિત્-અવસે-અસ્તે ન્યૃળવન્**-કોઈ પણ ભયથી રક્ષા માટે હૃદય ઘરમાં પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

૧૩૭૫. પ્રેબ્ધો અગ્ને દીદિહિ પુરો નોઽજસ્રયા સૂમ્યાં યવિષ્ઠા ।
ત્વાં શશ્વન્ત ઉપ યન્તિ વાજાઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **યવિષ્ઠ અગ્ને**-હે અજર પરમાત્મન્ ! તું **પ્રેબ્ધઃ**-પ્રસિદ્ધ-સાક્ષાત્ થઈને **નઃ-પુરઃ**-અમારી સન્મુખ **અજસ્રયા સૂમ્યાં**-નિરંતર શોભાયમાન-જ્ઞાન તરંગો દ્વારા **દીદિહિ**-જ્ઞાનપ્રકાશ કર. **ત્વામ્**-તને **શશ્વન્તઃ-વાજાઃ**-શ્રેષ્ઠ પ્રજાઓ-ઉપાસક આત્માઓ પ્રાપ્ત થાય છે. અથવા ઘણા બધા **વાજાઃ-વાજવન્તઃ**-અમૃત અન્ન પ્રાપ્ત કરવાવાળા પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૩૭૬. આયં ગૌઃ પૃશ્નિરક્રમીદસદન્માતરં પુરઃ । પિતરં ચ પ્રયન્ત્સ્વઃ ॥ ૧ ॥
૧૩૭૭. અન્તશ્ચરતિ રોચનાસ્ય પ્રાણાદપાનતી । વ્યઘ્યન્મહિષો દિવમ્ ॥ ૨ ॥

૫૪૧

૩૨૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૨ ૩૨૩ ૧ ૨
૧૩૭૮. ત્રિંશદ્ધામ વિ રાજતિ વાક્પતઙ્ગાય ધીયતે । પ્રતિ વસ્તોરહ દ્યુભિઃ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ક્રમશઃ ૬૩૦, ૬૩૧ અને ૬૩૨

इति एकादशोऽध्यायः, षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमोऽर्धः ॥

★ ★ ★

૫૪૨

અથ દ્વાદશોઽધ્યાયઃ

ષષ્ઠપ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૩૭૯. ઉપપ્રયન્તો અધ્વરં મન્ત્રં વોચેમાગ્નયે । આરે અસ્મે ચ શૃણ્વતે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અધ્વરં ઉપપ્રયન્તઃ-અમે ઉપાસકો અધ્યાત્મયજ્ઞોને ઉપપ્રયન્ત-પોતાની અંદર અનુષ્ઠાન કરવા માટે અસ્મે-આરે ચ-અમારાથી દૂર અને પાસે પણ શૃણ્વતે-વાત સાંભળનારે અગ્નયે-જ્ઞાનપ્રકાશસ્વરૂપ, સર્વજ્ઞ, અન્તર્યામી પરમાત્માને માટે મન્ત્રં વોચેમ-મનનીય સ્તુતિ વચન બોલીએ છીએ. (૧)

૧૩૮૦. યઃ સ્ત્રીહિતીષુ પૂર્વ્યઃ સંજગ્માનાસુ કૃષ્ટિષુ । અરક્ષદાશુષે ગયમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યઃ પૂર્વ્યઃ-જે સનાતન અર્થાત્ પૂર્વ ઋષિઓથી પણ શ્રેષ્ઠ શાશ્વતિક પરમાત્મા દાશુષે-આત્મદાન-આત્મ સમર્પણ કરનારા ઉપાસકોને માટે સ્ત્રીહિતીષુ-સ્નેહ કરનારી, સંજગ્માનાસુ-સંગઠન કરનારી, કૃષ્ટિષુ-મનુષ્ય પ્રજાઓમાં ગયમ્-અરક્ષત-ગૃહસ્થાન-નિવાસ-સંગમનીયની પરમાત્મા રક્ષા કરીને સ્તુતિઓ દ્વારા અપનાવે છે. (૨)

૧૩૮૧. સ નો વેદો અમાત્યમગ્ની રક્ષતુ શન્તમઃ । ઉતાસ્માન્ પાત્વંહસઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સઃ-શન્તમઃ-અગ્નિઃ-તે અત્યંત કલ્યાણકારી જ્ઞાનપ્રકાશક પરમાત્મા નઃ-અમારા ઉપાસકોના અમાત્યં વેદઃ-રક્ષતુ-સહભૂત-સ્વાભાવિક જ્ઞાન ધનની રક્ષા કરે. ઉત-અને અસ્માન્-અંહસઃ પાતુ-અમને પાપથી બચાવે. (૩)

૧૩૮૨. ઉત બ્રુવન્તુ જન્તવ ઉદગ્નિવૃત્રહાજનિ । ધનઞ્જયો રણેરણે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : રણે રણે-કામ આદિ શત્રુઓની સાથે પ્રત્યેક સંગ્રામ પ્રસંગમાં ધનઞ્જયઃ-તેના બળને જીતનાર વૃત્રહા-પાપનો નાશ કરનાર અગ્નિઃ-પરમાત્મા ઉદગ્નિ-હૃદયમાં ઉદ્ભૂત થઈને-સાક્ષાત્ થાય છે. જન્તવઃ-ઉત-ઉપાસકજનો હાં, અવશ્ય બ્રુવન્તુ-તે પરમાત્માની સ્તુતિ કરે. (૪)

સૂક્ત-૨

૧૩૮૩. અગ્ને યુઙ્ક્વા હિ યે તવાશ્વાસો દેવ સાધવઃ । અરં વહન્ત્યાશવઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૫

૫૪૩

૧૩૮૪. અચ્છા નો યાહ્યા વહાભિ પ્રયાંસિ વીતયે । આ દેવાન્ત્સોમપીતયે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ન:-અચ્છ-આયાહિ-હે જ્ઞાન પ્રકાશક પરમાત્મન્ ! તું અમારી તરફ સાક્ષાત્ આગમન કર-અમને સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત થા વીતયે-કામના પૂર્તિને માટે પ્રયાંસિ-અભિ વહ-પ્રિયતમ-અત્યંત તૃપ્તિ કરાવનાર જ્ઞાન સુખ પ્રસંગોમાં પ્રેરિત કર. સોમ પીતયે દેવાન્-આ-અમૃતપાન સ્થાન મુક્તિધામ પ્રાપ્તિને માટે દેવધર્મો-સત્ય, વૈરાગ્ય, શમ, દમ આદિને પ્રાપ્ત કરાવ. (૨)

૧૩૮૫. ઉદગ્ને ભારત દ્યુમદજસ્ત્રેણ દવિદ્યુત્ત્વ । શૌચો વિ ભાહ્યજર ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ભારત-અજર-અગ્ને-હે ભરણ-પોષણ કરનાર, જરારહિત-અમર પરમાત્મન્ ! તું અજસ્ત્રેણ દ્યુમત્-નિરંતર વિદ્યમાન પ્રકાશવાન તેજથી દવિદ્યુત્ત્વ-પ્રકાશિત થઈને ઉત્-શૌચ-વિભાહિ-ઉજ્જવલિત થા-સાક્ષાત્ થા અને અમને તેજયુક્ત કર-તેજસ્વી બનાવ. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૩૮૬. પ્ર સુન્વાનાયાન્ધસો મર્તો ન વષ્ટ તદ્વચઃ ।

અપ શ્વાનમરાધસં હતા મર્થ ન ભૃગવઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૫૩, ૭૭૪

૧૩૮૭. આ જામિરત્કે અવ્યત્ ભુજે ન પુત્ર ઓણ્યોઃ ।

સરજ્જારો ન યોષણાં વરો ન યોનિમાસદમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જામિ:-આનંદ પ્રાપ્ત કરાવનાર સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા અત્કે-અદન-ભોગસ્થાન-અન્તઃકરણમાં અવ્યતે-પ્રાપ્ત થાય છે. ઓણ્યો:-ભુજે ન પુત્ર:-જેમ ભય દૂર કરનાર માતા-પિતાની ભુજામાં પુત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, પુનઃ જાર:-ન યોષણામ્-આસરત્-ઉપાસક આત્માની તરફ આવે છે, જેમ અર્ચનીય સ્વામી પોતાના સેવક વ્યક્તિને પુરસ્કાર અથવા ભૂતિ = સુખ સંપત્તિ આપવા પ્રાપ્ત થાય છે, અથવા વરઃ ન યોનિમ્-આસદત્-જેમ આત્મા પોતાના હૃદયમાં બેસે છે. (૨)

૧૩૮૮. સ વીરો દક્ષસાધનો વિ યસ્તસ્તમ્ભ રોદસી ।

હરિઃ પવિત્રે અવ્યત વેધા ન યોનિમાસદમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સ:-તે વીર:-સ્વયં પોતાનાં વીર્ય-ઓજ પર આશ્રિત દક્ષસાધન:-સ્વાશ્રિત ઉપાસકના બળને સાધનાર ય:-જે રોદસી-વિતસ્તમ્ભ-વિશ્વના બન્ને-રોધન કરનારા દુલોક અને પૃથિવીલોકોને સંભાળી

૫૪૪

રહ્યો છે, એવો હરિ:-દુઃખહર્તા, સુખદાતા પરમાત્મા પવિત્રે-પવિત્ર ઉપાસક આત્મામાં અવ્યત-પ્રાપ્ત થાય છે. વેદા:-ન યોનિમ્-આસદમ્-જેમ વિદાતા બેસવા માટે પોતાના ઘરમાં પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૧૩૮૯. અભ્રાતૃવ્યો અના ત્વમનાપિરિન્દ્ર જનુષા સનાદસિ ।
યુધેદાપિત્વમિચ્છસે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૯૯

૧૩૯૦. ન કી રેવન્તં સંખ્યાય વિન્દસે પીયન્તિ તે સુરાશ્વઃ ।
યદા કૃણોષિ નદનું સમૂહસ્યાદિત્પિતેવ હૂયસે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : રેવન્તં સંખ્યા ન કિ:-વિન્દસે-કેવલ ધનવાન છે, તેમ જાણીને તું તેને મિત્રતાને માટે કદી પણ પ્રાપ્ત થતો નથી-સ્વીકાર કરતો નથી. તે સુરાશ્વઃ પીયન્તિ-તે દારૂડિયો-દારૂ પીને મદમાં છડેલો છે. અન્યજનોને પીડિત કરે છે. યદા નદનું કૃણોષિ-જ્યારે તું પોતાનો અર્થક-સ્તુતિકર્તા બનાવી લે છે-તારા ઉપદેશથી અથવા પ્રભાવથી તારો સ્તુતિકર્તા બની જાય છે, સમૂહસિ-ત્યારે તું સમ્યક્ વહન કરે છે, સમુન્નત કરે છે. આત્-ઇત્-ત્યાર પછી જ પિતા-હવે હૂયસે-તું પિતા સમાન સ્મરણ કરવામાં આવે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૩૯૧. આ ત્વા સેહસ્રમા શતં યુક્તા રથે હિરણ્યયે ।
બ્રહ્મયુજો હરય ઇન્દ્ર કેશિનો વહન્તુ સોમપીતયે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૪૫

૧૩૯૨. આ ત્વા રથે હિરણ્યયે હરી મયૂરશેષ્યા ।
શિતિપૃષ્ઠા વહતાં મધ્વો અન્ધસો વિવક્ષણસ્ય પીતયે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હિરણ્યયે રથે-હે ઇન્દ્ર = પરમાત્મન્ ! અમૃતરૂપ રમણીય મોક્ષને માટે મયૂરશેષ્યા-શ્રોત્રસ્પર્શી-બાને કાનોને સ્પર્શ કરનારા શિતિપૃષ્ઠા-થેત-નિર્મળ સ્તરવાળા હરી-ઋક્ અને સામ-સ્તુતિ અને ઉપાસના ત્વા-તને પરમાત્માને વહતામ્-તારા ઉપાસકની તરફ લાવે વિવક્ષણસ્ય-વિશેષ પ્રશંસનીય,

૫૪૫

અન્ધસ:-આધ્યાનીય ઉપાસનારસનું પીતયે-પાન કરવા માટે. [લાવે.] (૨)

૧૩૧૩. પિબા ત્વાંસ્ય ગિર્વણઃ સુતસ્ય પૂર્વપાઙ્ગવ ।

પરિષ્કૃતસ્ય રસિન ઇયમાસુતિશ્ચારુર્મદાય પત્યતે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ગિર્વણઃ-હે સ્તુતિ વાણીઓ દ્વારા મનોહર સંભજનીય પરમાત્મનું ! અસ્ય સુતસ્ય-એ નિષ્પન્ન ઉપાસનારસનો પૂર્વપાઙ્ગ-ઇવ-પ્રથમ પાનકર્તા-પ્રમુખ પાન કરનાર બનીને જેમ પૂર્વથી જ પાન કરનાર સ્વીકાર કરનાર છે, તેથી તુ પિબ-તું પાન કર-સ્વીકાર કર પરિષ્કૃતસ્ય રસિનઃ-યમ, નિયમ આદિ દ્વારા સંસ્કૃત ઉપાસનારસવાળા મારી-ઉપાસકની ઇયમ્-આસુતિઃ-એ ઉપાસનારસ ધારા મદાય ચારુ પત્યતે-મને હર્ષ-આનંદ પ્રાપ્તિને માટે સુંદર-સારી રીતે સમર્થ છે, તે જાણીને ભેટ કરી રહ્યો છું. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૩૧૪. આ સોતા પરિ ષિજ્વતાશ્વં ન સ્તોમમપ્તુરં રજસ્તુરમ્ ।

વનપ્રક્ષમુદપ્રુતમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૮૦

૧૩૧૫. સહસ્ત્રધારં વૃષભં પયોદુહં પ્રિયં દેવાય જન્મને ।

ઋતેન ય ઋતજાતો વિવાવૃધે રાજા દેવ ઋતં બૃહત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સહસ્ત્રધારમ્-બહુજ્ઞાનવાણીઓવાળા વૃષભમ્-કામનાવર્ષક-મનોરથોને સફળ કરનાર, પયોદુહમ્-આનંદરસનું દોહન કરનાર, પ્રિયમ્-પ્રીતિ કરનાર-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને દેવાય જન્મને-દેવજન્મ મુક્ત જીવન બનવા માટે ઉપાસિત કરું છું. યઃ-જે ઋતેન-ઋતજાતઃ-પોતાના સત્યસ્વરૂપથી પ્રસિદ્ધ સત્યજાત છે-સત્યનો જન્મદાતા ઋતં બૃહત્-રાજા-મહાન સત્ય સ્વામી રાજમાન છે. દેવઃ-પ્રકાશમાન વિવાવૃધે-ગુણ શક્તિઓથી વધારે છે, તે જ ઉપાસનીય છે. (૨)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૧૩૧૬. અગ્નિર્વૃત્રાણિ જઙ્ગનદ્ દ્રવિણસ્યુર્વિપન્યયા । સમિદ્ધઃ શુક્ર આહુતઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪

૧૩૧૭. ગર્ભે માતુઃ પિતુષ્પિતા વિદિદ્યુતાનો અક્ષરે । સીદન્નૃતસ્ય યોનિમા ॥ ૨ ॥

૫૪૬

પદાર્થ : માતુઃ-પિતુઃ-અક્ષરે ગર્ભે-પૃથિવીના ઘુલોકના અવિનાશી ગર્ભ-ગર્ભરૂપ પ્રકૃતિ નામક અવ્યક્ત ઉપાદાન કારણમાં વ્યાપક પિતા વિદિદ્યુતાનઃ-પાલક-ઉપાદાન કારણનો પાલક અને સર્વનો પાલક પરમાત્મા વિશેષ પ્રકાશમાન છે. રક્તસ્ય યોનિમ્-આસીદન્-સત્ય જ્ઞાનના આધાર વેદને આસ્થાપિત-પ્રકાશિત કરીને 'વૃત્રાણિ જઙ્ઘનત' અજ્ઞાન અંધકાર પાપને નષ્ટ કરે છે. (૨)

૧૩૯૮. બ્રહ્મ પ્રજાવદા ભર જાતવેદો વિચર્ષણે । અગ્ને યદ્દીદયદિવિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વિચર્ષણે જાતવેદઃ-અગ્ને-હે વિશેષ દ્રષ્ટા-વિશ્વદ્રષ્ટા ઉત્પન્ન માત્રના જ્ઞાતા પ્રકાશમાન પરમાત્મન્ ! તું પ્રજાવત્-બ્રહ્મ આભર-મતિવાળા-બુદ્ધિવાળા મંત્રમય વેદને આભરિત કર-ભરી દે, યત્-દિવિ દીદયત્-જે પ્રકાશાત્મક તારા સ્વરૂપમાં પ્રકાશિત થઈ રહેલ છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૩૯૯. અસ્ય પ્રેષા હેમના પૂયમાનો દેવો દેવેભિઃ સમપૃક્ત રસમ્ ।
સુતઃ પવિત્રં પર્યેતિ રેભન્ મિતૈવ સદ્ગ પશુમન્તિ હોતા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૨૬

૧૪૦૦. ભદ્રા વસ્ત્રા સમન્યાઽઽઽ વસાનો મહાન્ કવિર્નિવચનાનિ શંસન્ ।
આ વચ્ચસ્વ ચમ્વોઃ પૂયમાનો વિચક્ષણો જાગૃવિર્દેવવીતૌ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સમન્યા ભદ્રા વસ્ત્રા વસાનઃ-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ઉપાસકોને સમ્યક્ જીવન આપવા યોગ્ય તથા શાન્તિપ્રદ આવરણો-પોતાના આનંદ તરંગોને ઓઢીને મહાન્ કવિઃ-મહાન વક્તા, જ્ઞાની, સર્વજ્ઞ નિવચનાનિ-શંસન્-રહસ્યમય વચનોનું-પ્રેમપૂર્ણ ઉપદેશોનું કથન કરતાં વિચક્ષણઃ-વિશેષ દર્શક જાગૃવિઃ-જાગરુક-જાગૃતિપ્રદ દેવવીતૌ-દેવો-મુમુક્ષુઓની કામપૂર્તિ સ્થાન મોક્ષના માટે ચમ્વોઃ પૂયમાનઃ-આનંદનું આચમન-આસ્વાદન કરાવનાર મારા મન અને અહંકાર પાત્રોમાં ધારારૂપથી પ્રાપ્ત થવા માટે આવચ્ચસ્વ-આગમન કર-આવ. (૨)

૧૪૦૧. સમુ પ્રિયો મૃજ્યતે સાનો અવ્યે યશસ્તરો યશસાં ક્ષૈતો અસ્મે ।
અભિ સ્વર ધન્વા પૂયમાનો યૂયં પાત સ્વસ્તિભિઃ સદા નઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પ્રિયઃ-તૃપ્તિકર્તા યશસાં યશસ્તઃ યશવાળાઓમાં અત્યંત યશવાળા, મહાન આત્માઓમાં પરમ મહાન, ક્ષૈતઃ-મુક્તોની નિવાસ યોગ્ય મોક્ષભૂમિના સ્વામી અવ્યે સાનો-રક્ષણીય શ્રેષ્ઠ સંભજન સાધનમાં અસ્મે સમ્મૃજ્યતે-હ-અમારા દ્વારા સમ્યક્ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. પૂયમાનઃ-તે તું પ્રાપ્ત થઈને

૫૪૭

ધન્વ-અભિસ્વર-હૃદય અવકાશમાં આશીર્વાદ વચન બોલ ચૂં પાત સ્વસ્તિભિઃ સદા નઃ-તું જ અમારી સદા કલ્યાણ ક્રિયાઓથી રક્ષા કર. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૪૦૨. એતો ન્વિન્દ્રં સ્તવામ શુદ્ધં શુદ્ધેન સામ્ના ।

શુદ્ધૈરુવથૈર્વાવૃધ્વાસં શુદ્ધૈરાશીર્વાન્ મમત્તુ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૫૦

૧૪૦૩. ઇન્દ્ર શુદ્ધો ન આ ગહિ શુદ્ધઃ શુદ્ધાભિરુતિભિઃ ।

શુદ્ધો રયિં નિ ધારય શુદ્ધો મમદ્ધિ સોમ્ય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સોમ્ય-ઇન્દ્ર-હે ઉપાસનારસ સમર્પણ યોગ્ય પરમાત્મન્ ! તું શુદ્ધઃ-શુદ્ધ છે. નઃ આગહિ-અમારી તરફ આવ. શુદ્ધઃ શુદ્ધાભિઃ-ઋતિભિઃ-શુદ્ધ છે, માટે શુદ્ધ રક્ષા વિધાનોની સાથે આવ. શુદ્ધઃ-રયિં વિધારય-તું શુદ્ધ છે, બળ ધનને અમારી અંદર ધારણ કરાવ શુદ્ધઃ-મમદ્ધિ-તું શુદ્ધ છે, માટે હર્ષ-આનંદ પ્રાપ્ત કરાવ. (૨)

૧૪૦૪. ઇન્દ્ર શુદ્ધો હિ નો રયિં શુદ્ધો રત્નાનિ દાશુષે ।

શુદ્ધો વૃત્રાણિ જિહ્વસે શુદ્ધો વાજં સિષાસસિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું શુદ્ધઃ-હિ-શુદ્ધ જ નઃ-રયિં સિષાસસિ-અમને મોક્ષ ઐશ્વર્ય પ્રદાન કરવા ચાહે છે. શુદ્ધઃ-દાશુષે રત્નાનિ-શુદ્ધ છે, માટે આત્મદાની-આત્મસમર્પણકર્તાને માટે રમણીય વસ્તુઓ આપવા ઇચ્છે છે. શુદ્ધ-વૃત્રાણિ જિહ્વસે-તું શુદ્ધ રૂપ છે, માટે પાપો અજ્ઞાનોનો નાશ કરવા ઇચ્છે છે. શુદ્ધઃ-વાજં સિષાસસિ-શુદ્ધ જ તું અમૃત અન્નભોગ સેવન કરાવવા ઇચ્છે છે. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૧૪૦૫. અગ્ને સ્તોમં મનામહે સિધ્ધમદ્ય દિવિસ્પૃશઃ । દેવસ્ય દ્રવિણસ્યવઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાનપ્રકાશક અગ્રણી પરમાત્મન્ ! દિવિ-સ્પૃશઃ દેવસ્ય-મોક્ષધામમાં અમૃત સ્પર્શી તારા પરમાત્મદેવના સિધ્ધં સ્તોમમ્-અભીષેધસાધક સ્તુતિ વચનને દ્રવિણસ્યવઃ-અમે આત્મબળને

૫૪૮

ચાહનારા ઉપાસકો **અદ્ય મનામહે**-આજ-આ જીવનમાં જ નિરંતર વારંવાર ભણતાં, બોલતાં ધારણ કરીએ છીએ. (૧)

૧૪૦૬. અગ્નિર્જુષત નો ગિરો હોતા યો માનુષેષ્વા । સ યક્ષદ્ દૈવ્યં જનમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **અગ્નિ:**-પરમાત્મા **ન:**-ગિર:-જુષત-અમારી સ્તુતિઓનું સેવન કરે-સ્વીકાર કરે **ય:**-હોતા **માનુષેષુ**-આ-જે અપનાવનારા, મનનશીલ ઉપાસકોની અંદર આભાસિત-સાક્ષાત્ થાય છે. **સ:**-દૈવ્ય જનં **યક્ષત્**-તે મુમુક્ષુજનને પોતાની સંગતિમાં લાવે છે. (૨)

૧૪૦૭. ત્વમગ્ને સપ્રથા અસિ જુષ્ઠો હોતા વરેણ્યઃ । ત્વયા યજ્ઞં વિ તન્વતે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **અગ્ને**-હે જ્ઞાનપ્રકાશક અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તું **જુષ્ઠ:**-અમને પ્રિય-પ્રીતિપાત્ર **હોતા**-અપનાવનાર **વરેણ્યઃ**-વરણ કરવા યોગ્ય **સપ્રથા:**-સર્વથી મહાન **અસિ**-છે. **ત્વયા યજ્ઞં વિ તન્વતે**-તને લક્ષ્ય કરીને અધ્યાત્મયજ્ઞને ઉપાસકજનો વિસ્તૃત કરે છે-સમૃદ્ધ કરે છે. (૩)

મૂક્ત-૨

૧૪૦૮. અભિ ત્રિપૃષ્ઠં વૃષણં વયોધામઙ્ગોષિણમવાવશંતં વાણીઃ ।

વના વસાનો વરુણો ન સિન્ધુર્વિ રત્નધા દયતે વાર્યાણિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા પરંટ

૧૪૦૯. શૂરગ્રામઃ સર્વવીરઃ સહાવાન્ જેતા પવસ્વ સનિતા ધનાનિ ।

તિગ્માયુધઃ ક્ષિપ્રધન્વા સમત્સ્વષાઢઃ સાહ્યાન્ પૃતનાસુ શત્રૂન્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **શૂરગ્રામઃ**-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું પ્રગતિશીલ-હર્ષ, સંતોષ અને શાન્તિગુણ સમૂહવાળો, **સર્વવીરઃ**-સર્વનો પ્રેરક-સર્વ રીતે પ્રેરણાદાતા, **સહાવાન્**-તર્પણ શક્તિવાળો-તૃપ્તિદાતા વા સહસ્વાન્-બળવાન, **જેતા**-અભિભવ કરનાર-અધિકર્તા સ્વામી, **ધનાનિ સનિતા**-વિવિધ ધનોનું સંભજન કરનાર-દાન કરવાના સ્વભાવવાળો, **તિગ્માયુધઃ**-કામ આદિના સંઘર્ષમાં ઉત્સાહવર્ધક સંપ્રહાર કરવાની શક્તિ જેમાં પ્રાપ્ત થાય-એવો અથવા ઉત્સાહવર્ધક આયુને ધારણ કરાવનાર, **ક્ષિપ્રધન્વા**-શીઘ્રગતિ-શીઘ્રકારી, **સમત્સુ અષાઢઃ**-સંમોદન-હર્ષ પ્રાપ્ત કરવામાં અસહ્ય-અત્યંત હર્ષમય હોવાથી પૂર્ણ, ન સહન થવા યોગ્ય, **પૃતનાસુ શત્રૂન્**-સાહ્યાન્-ઉપાસક મનુષ્યોની અંદર રહેલાં પાપોને દબાવી દેનાર **પવસ્વ**-અમને આનંદ-ધારામાં પ્રાપ્ત થાય.

૫૪૯

૧૪૧૦. ^{૩૧ ૨} ^{૩૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩૧} ^{૨૨} ^{૩ ૧ ૨} ઉરુગવ્યૂતિરભયાનિ કૃણવન્ત્સમીચીને આ પવસ્વા પુરન્ધી ।
અપઃ ^{૩ ૧} ^{૨૨} ^{૩ ૧ ૩} ^૨ ^૧ ^{૨૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૧ ૨} સિષાસન્નુષસઃ સ્વાઽર્ગાઃ સં ચિક્રદો મહો અસ્મભ્યં વોજાન્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **ઉરુગવ્યૂતિઃ**-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વિશાળ માર્ગવાળો-વિભુગતિવાળો થઈને **અભયાનિ કૃણવન્**-અભય કરવા માટે **સમીચીને પુરન્ધી**-આપવસ્વ-વિશ્વને સમાન રીતે સમતુલન કરનારા દ્યુલોક અને પૃથિવી લોકને સમગ્ર રૂપથી પ્રાપ્ત થા-એને સુખકારી બનાવ. **અપઃ**-ઉષસઃ-સ્વઃ-ગાઃ **સિષાસન્**-જલો, ઉષાઓ-પ્રભાતો સૂર્ય ભૂભાગોને સુખમયરૂપમાં સેવન કરાવવા માટે **અસ્મભ્યં મહઃ**-વોજાન્ સન્નિક્રદઃ-અમારે માટે મહાન સુખજ્ઞાન લાભોને બતાવે છે-સમજાવે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૪૧૧. ^{૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧} ^{૨૨ ૩ ૧ ૨} ત્વમિન્દ્ર યશા અસ્યૃજીષી શવસસ્પતિઃ ।
^૨ ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૨૩} ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ત્વં વૃત્રાણિ હંસ્યપ્રતીન્યેક ઇત્પુર્વનુત્તશ્ચર્ષણીધૃતિઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૪૮

૧૪૧૨. ^{૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} તમુ ત્વા નૂનમસુર પ્રચેતસં રાધો ભાગમિવેમહે ।
^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} મહીવ કૃત્તિઃ શરણા ત ઇન્દ્ર પ્ર તે સુમ્ના નો અશ્નવન્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **અસુર-ઇન્દ્ર**-હે પ્રજ્ઞાના-પ્રજ્ઞાનના-પ્રકૃષ્ટ જ્ઞાનના આપનાર પરમાત્મન્ ! **નૂનમ્ તં ત્વા પ્રચેતસમ્**-**ઉ**-નિશ્ચય હવે તે તારા પ્રવૃદ્ધ જ્ઞાનવાળા, **ભાગં રાધઃ**-ઙ્ગ-ઙ્ગમહે-ભજનીય-સેવનીય ધન સમાનને અમે ઉપાસકો માગીએ છીએ-ઈચ્છીએ છીએ. **તે શરણા**-તારા શરણ-આશ્રય અમારે ઉપાસકોને માટે **મહી-કૃત્તિઃ**-ઙ્ગ-મહાન યશ, મહાન અન્ન, મહાન ધરની સમાન છે. **તે સુમ્ના**-તારા સુખ, જ્ઞાન, કૃપા આદિ ગુણ અથવા સાધુ વૃત્ત-સારા ગુણ ધર્મ નઃ **પ્ર-અશ્નવન્**-અમને પ્રાપ્ત થાય. (૨)

સૂક્ત-૪

૧૪૧૩. ^{૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧} ^{૨૨ ૩ ૧ ૨} યજિષ્ઠં ત્વા વવૃમહે દેવં દેવત્રા હોતારમમર્ત્યમ્ ।
^{૩ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} અસ્ય યજ્ઞસ્ય સુક્રતુમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૧૨

૧૪૧૪. ^{૩ ૧} ^{૨૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨} અપાં નપાતં સુભગં સુદીદિતિમગ્નિમુ શ્રેષ્ઠશોચિષમ્ ।

૫૫૦

સ નો મિત્રસ્ય વરુણસ્ય સો અપામા સુમ્નં યક્ષતે દિવિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અપાં નપાતમ્-આપ્તજનો ઉપાસક મુમુક્ષુઓને નીચે ન પાડનાર પરંતુ ઉન્નત કરનારા, સુભગમ્-શોભન ઐશ્વર્યવાળા, સુદીદિતિમ્-સુંદર પ્રકાશમાન, શ્રેષ્ઠ શોચિષમ્-અત્યંત પ્રશંસિત જ્યોતિવાળા, અગ્નિમ્-ઉ-અગ્રણી પરમાત્માને 'વવૃમહે' અમે વરીએ છીએ-સ્વીકાર કરીએ છીએ-અપનાવીએ છીએ. સઃ-તે પરમાત્મા નઃ-અમને મિત્રસ્ય વરુણસ્ય-અધ્યાત્મમાં પ્રેરિત કરનારા, ઉપદેશકના અધ્યાત્મ શિક્ષણમાં વરવાવાળા-અપનાવવાવાળા અધ્યાપક ને સઃ-તે અપામ્-અમે અધ્યાત્મ વિદ્યા પ્રાપ્ત ઉપાસક જનોના સુમ્નમ્-સુખ અથવા સાધુ-સાધનીય લક્ષ્યને દિવિ-પ્રકાશાત્મક અમૃતના ધામ મોક્ષમાં યક્ષત-સંગત કરે છે. (૨)

ખંડ-૫

સૂક્ત-૧

૧૪૧૫. યમગ્ને પૃત્સુ મર્ત્યમવા વાજેષુ યં જુનાઃ । સ યન્તા શશ્વતીરિષઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! યં મર્ત્યમ્-જે મનુષ્યને પૃત્સુ-અવાઃ-પ્રીતિ યોગ્ય-પ્રેય માર્ગીય વિષયભોગોમાં રક્ષિત રાખે છે-પતિત થવા દેતો નથી. ઉપાસના પ્રભાવથી તથા યં વાજેષુ જુનાઃ-જેને અર્ચના સાધનો યોગાંગોમાં પ્રેરિત કરે છે, સઃ-તે મનુષ્ય શશ્વતીઃ ઇષઃ-યન્તા-શાશ્વત-સ્થાયી કામનાઓનો સ્વામી બની જાય છે. (૧)

૧૪૧૬. ન કિરસ્ય સહન્ય પર્યેતા કયસ્ય ચિત્ । વાજો અસ્તિ શ્રવાય્યઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સહન્ય-હે સર્વનો સહન-પરાજય કરનાર અધિપતિ પરમાત્મન્ ! અસ્ય-કયસ્ય ચિત્-તારા તે જ્ઞાની જેમ ઊંચ જ્ઞાની ઉપાસક મુમુક્ષુને પર્યેતા ન કિઃ-ઘેરાવ કરનાર-બંધનમાં લાવનાર રાગ આદિ કોઈ વિષય નથી, કારણ કે વાજઃ શ્રવાય્યઃ-અસ્તિ-[તેની પાસે]શ્રવણ પ્રાપ્ત શ્રવણ ચતુષ્ટય પ્રાપ્ત-શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન અને સાક્ષાત્કાર દ્વારા પ્રાપ્ત આધ્યાત્મિક બળ છે. (૨)

૧૪૧૭. સ વાજં વિશ્વચર્ષણિર્વદ્ધિરસ્તુ તરુતા । વિપ્રેભિરસ્તુ સનિતા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સઃ-તે અગ્રણી પરમાત્મા વિશ્વચર્ષણિઃ-સર્વદ્રષ્ટા અર્વદ્ધિઃ-'અર્વવન્તઃ' તસ્તા-અસ્તુ-પ્રેરણાવાળા સ્તુતિવાળા ઉપાસકોને સંસાર સાગરથી તારનાર છે. વિપ્રેભિઃ-વાજં સનિતા-અસ્તુ-બ્રાહ્મણો-બ્રહ્મને જાણનારાઓને અમૃત અન્ન ભોગનું સંભાજન દેનાર છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૫૫૧

૧૪૧૮. સાકમુક્ષો મર્જયન્ત સ્વસારો દશ ધીરસ્ય ધીતયો ધનુત્રીઃ ।

હરિઃ પર્યદ્રવજ્ઞાઃ સૂર્યસ્ય દ્રોણં નનક્ષે અત્યો ન વાજી ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૩૮

૧૪૧૯. સં માતૃભિર્ન શિશુર્વાવશાનો વૃષા દધન્વે પુરુવારો અદ્ધિઃ ।

મર્યો ન યોષામભિ નિષ્કૃતં યન્તસં ગચ્છતે કલ્લશ ઉસ્ત્રિયાભિઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પુસ્ત્રાર:-વૃષા-બહુજ વરણીય કામનાવર્ષક સોમ-શાંત સ્વરૂપ પરમાત્મા અદ્ધિઃ-સંદધન્વે-મુમુક્ષુ ઉપાસકો દ્વારા આલિંગન-ભેટવામાં આવે છે, માતૃભિઃ-વાવશાનઃ શિશુ-ન-જેમ બાળક માતાઓથી સ્નેહ ઇચ્છતાં ભેટે છે, તથા ઉસ્ત્રિયાભિઃ-નિષ્કૃતં યન્-ઉછાળા મારતી આનંદધારાઓ અથવા સ્તુતિ વાણીઓથી સંસ્કૃત-શુદ્ધ પાત્ર ઉપાસકને પ્રાપ્ત થવા માટે કલ્લશે સૂઝછતે-હૃદયકળશમાં-હૃદયઘટમાં સંગત થાય છે-સ્થાન લે છે. મર્યઃ-ન યોષામ્ અભિ-જેમ મનુષ્ય સ્નેહરત્ પત્નીને સમગ્ર રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૪૨૦. ઉત પ્ર પિપ્પ્ય ઋધરઘ્ન્યાયા ઇન્દુર્ધારાભિઃ સચતે સુમેધાઃ ।

મૂર્ધાનં ગાવઃ પયસા ચમૂષ્વભિ શ્રીણન્તિ વસુભિર્ન નિકૃતૈઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દુઃ-આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મા સુમેધાઃ-શોભન-મેધાવી-સર્વજ્ઞ ઉત્-અઘ્ન્યાયાઃ ઋધઃ પ્રપિપ્પ્ય-જેમ ગાયનું આઉ = દૂધસ્થાન દૂધથી ભરાઈ જાય છે, તેમ ધારાભિઃ-સચતે-સ્તુતિ વાણીઓથી સમવેત બને છે. સંજ્ઞાત અર્થાત્ પ્રસિદ્ધ-સાક્ષાત્ થાય છે. ગાવઃ-સ્તુતિ વાણીઓ મૂર્ધાનમ્-શિરોધાર્ય સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને પયસા-અન્તર્હિત ભાવ-અનુરાગથી ચમૂષુ-અન્તઃકરણ અવયવો-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર રૂપ પાત્રોમાં અભિ-શ્રીણન્તિ-આશ્રય આપી દે છે. વસુભિઃ-નિકૃતૈઃ-ન-જેમ શુદ્ધ વાસ આપનાર વસ્ત્રાદિથી વાસિત આશ્રિત કરે છે-આશ્રય આપી દે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૪૨૧. પિબા સુતસ્ય રસિનો મત્સ્વા ન ઇન્દ્ર ગોમતઃ ।

આપિનોં બોધિ સધમાદ્યે વૃધેઽસ્મા અવન્તુ તૈ ધિયઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૩૯

૫૫૨

૧૪૨૨. ભૂયામ તે સુમતૌ વાજિનો વયં મા ન સ્તરભિમાતયે ।

અસ્માં ચિત્રાભિરવતાદભિષ્ટિભિરા નઃ સુમ્નેષુ યામય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વયં વાજિનઃ-હે ઇન્દ્ર-પરમાત્મનું ! અમે અર્યનાવાળા-સ્તુતિવાળા સ્તુતિ સમર્પિત કરનારા ઉપાસકો તે સુમતૌ ભૂયામ-તારી કલ્યાણકારી મતિ-શિક્ષામાં થઈને-રહીને અભિમાતયે નઃ-મા સ્તઃ-પાપને માટે પાપ કરવા માટે અમને પ્રેરિત કરતો નહિ, પરંતુ ચિત્રાભિઃ-અભિષ્ટિભિઃ-અદ્ભુત-અલૌકિક અભિવેષ્ટનાઓ રક્ષણ રીતિઓના દ્વારા અવાત્-અમારી રક્ષા કર. પાપથી બચાવજે. યઃ સુમ્નેષુ-આયામય-શ્રેષ્ઠ સુખ સરળ સદાયરણોમાં સમગ્રરૂપમાં રહીને-લગાવીને-લગાવે છે. (૨)

સૂક્ત-૪

૧૪૨૩. ત્રિરસ્મૈ સપ્ત ધેનવો દુદુહિરે સત્યામાશિરં પરમે વ્યોમનિ ।

ચત્વાર્યન્યા ભુવનાનિ નિર્ણિજે ચારૂણિ ચક્રે યદૃતૈરવર્ધત ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૬૦

૧૪૨૪. સ ભક્ષમાણો અમૃતસ્ય ચારૂણ ઉભે દ્યાવા કાવ્યેના વિ શશ્રથે ।

તેજિષ્ઠા અપો મંહના પરિ વ્યત યદી દેવસ્ય શ્રવસા સદો વિદુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સઃ-તે ચાસ્ર્ણઃ-અમૃતસ્ય ભક્ષમાણઃ-શોભન પ્રકાશમાન અમૃત-મોક્ષાનંદનું સેવન કરવા ઈચ્છતાં સોમ-પરમાત્મા ઉભે દ્યાવા 'દ્યાવા પૃથિવી'-બન્ને દુલોક અને પૃથિવીલોક તેનું સ્વરૂપ અથવા જ્ઞાનને કાવ્યેન-વેદત્રયી વિદ્યાત્રયીના દ્વારા વિશશ્રયે-વિધૃત કરે છે-ખોલે છે. તેજિષ્ઠાઃ-અપઃ-અત્યંત તેજસ્વી આપ્ત ઉપાસક જનોને મંહના પરિવ્યત-પોતાની સુખપ્રદાન પ્રવૃત્તિથી પરિપ્રાપ્ત થાય છે. યદિ દેવસ્ય સદઃ શ્રવસા વિદુઃ-જો તે ઉપાસકજનો તારા પ્રકાશમાન પરમાત્માનાં સદન-હૃદયઘરમાં શ્રવણ દ્વારા જાણી લે. (૨)

૧૪૨૫. તૈ અસ્ય સન્તુ કેતવોઽમૃત્યવોઽદાભ્યાસો જનુષી ઉભે અનુ ।

યેભિર્નૃમ્ણા ચ દેવ્યા ચ પુનત આદિદ્રાજાનં મનના અગૃમ્ણત ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અસ્ય-એ સોમ-શાન્ત પરમાત્માના તે કેતવઃ-તે પૂર્વોક્ત પ્રજાવાન મુમુક્ષુ ઉપાસકો અમૃત્યવઃ-અદાભ્યઃ સન્તુ-મૃત્યુરહિત, અમર, અહિંસનીય બની જાય ઉભે જનુષી અનુ-બન્ને જન્મ-પ્રાદુર્ભાવ-

૫૫૩

સંસારમાં આવવું આવીને ‘અદાભ્ય’ અહિંસનીય ફરી મોક્ષમાં જઈને ‘અમૃત્યુ’ મૃત્યુરહિત-અમર બની જાય છે. **યેભિઃ**:-જે લક્ષ્ય કરીને અર્થાત્ જેના માટે **નૃમ્ણા ચ દેવ્યા ચ**-સંસારમાં અન્ન આદિ ભોગ અને મોક્ષમાં ‘દેવ્યા’ દેવો-મુક્તોને યોગ્ય મોહ-આનંદ આદિ **પુનતે**-પ્રાપ્ત કરાવે છે. **આત્-ઇત્**-ત્યાર પછી જ **મનનાઃ-રાજાનમ્-અગૃમ્ણત**-અર્ચના સ્તુતિ કરનારા ઉપાસકો પ્રકાશમાન પરમાત્માને પોતાના આત્મામાં ગ્રહણ કરે છે. (૩)

ખંડ-૬

સૂક્ત-૧

૧૪૨૬. અભિ વાયું વીત્યર્ષા ગૃણાનોઽર્ષિ મિત્રાવરુણા પૂયમાનઃ ।

અભી નરં ધીજવનં રથેષ્ઠામભીન્દ્રં વૃષણં વજ્રબાહુમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **ગૃણાનઃ પૂયમાનઃ**:-હે સોમ-શાંત સ્વરૂપ પરમાત્મા ! તું સ્તૂયમાન-સ્તુતિમાં આવીને સાથે જ અધ્યેષ્યમાણ-પ્રેરિત આકર્ષિત કરીને **વીતી**-વ્યાપ્તિ અથવા કામપૂર્તિને માટે **વાયુમ્-અભિ-અર્ષ**-ગતિશીલ મનને અભિપ્રાપ્ત થા-પહોંચીને મનન કરતો રહે. **મિત્રાવરુણા-અભિ**-પ્રાણ અપાનોને અભિગત થા-પહોંચ તે શ્રેષ્ઠ ગતિ કરતા રહે. **ધીજવનં નરમ્-અભિ**-બુદ્ધિ દ્વારા પોતાના વિષયમાં ગતિ કરનારા નેત્ર આદિ જ્ઞાનેન્દ્રિય ગ્રામ સમૂહને અભિપ્રાપ્ત થા-પહોંચ જેથી ઉચિત વિષયમાં ગમન કરે. **રથેષ્ઠામ્-વૃષણં વજ્રબાહુમ્-ઇન્દ્રમ્-અભિ**-શરીરરથમાં સ્થિત અંગોમાં શક્તિવર્ધક, ઓજરૂપ બળ વીર્ય જેના છે, એવા આત્માને અભિગત-પહોંચ પ્રાપ્ત થા, જેથી તારામાં રહ્યા કરે. (૧)

૧૪૨૭. અભિ વસ્ત્રા સુવસનાન્યર્ષાભિ ધેનૂઃ સુદુઘાઃ પૂયમાનઃ ।

અભિ ચન્દ્રા ભર્તૃવે નો હિરણ્યાભ્યશ્વાન્ રથિનો દેવ સોમ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **દેવ સોમ**:-હે પ્રકાશમાન સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ! તું **પૂયમાનઃ**:-અધ્યેષ્યમાણ-પ્રેરિત-આકર્ષિત થઈને **જઃ-ભર્તૃવે**-અમને ભરણ કરવા માટે **સુવસનાનિ વસ્ત્રા-અભિ-અર્ષ**-જે શોભનવસન આચ્છાદન યોગ્ય વસ્ત્રોને અભિગત થા-વસ્ત્રોને વ્યસન રૂપમાં ન આપ-વર્તીએ પરંતુ તારો પ્રસાદ છે, એવી દ્રષ્ટિથી વર્તીએ. **સુદુઘાઃ-ધેનૂઃ-અભિ**-ઉત્તમ દૂગણી ગાયોમાં અભિગત-પ્રાપ્ત થા તેને પણ તારો ઉપહાર માનીએ. **ચન્દ્રા હિરણ્યા-અભિ**-આહ્લાદકારક સુવર્ણ આદિ ધનોને પણ અભિપ્રાપ્ત થા-તેને માત્ર આભૂષણ ન માનીએ પરંતુ તેમાં તારી ઝાંખી પ્રતીત કરીએ. **રથિનઃ અશ્વાન્-અભિ**-રથવાન્ ઘોડાઓ ને પણ તારો પ્રસાદ માનીએ. (૨)

૧૪૨૮. અભી નો અર્ષ દિવ્યા વસૂન્યભિ વિશ્વા પાર્થિવા પૂયમાનઃ ।

૫૫૪

૩ ૨૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩૬ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
અભિ યેન દ્રવિણમશ્નવામાભ્યાર્ષેયં જમદગ્નિવન્નઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પૂયમાન:-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું અધ્યધ્માણ થઈને-આકર્ષિત થઈને ન:-
અમને દિવ્યા વસૂનિ-અભિ-અર્ષ-દિવ્ય આકાશથી પ્રાપ્ત થનારા વાસ સાધનો-વૃષ્ટિ, જ્યોતિ, અવશ્યાય-
આકળ, રાત્રિ અને વાયુને અભિગત થા-પ્રાપ્ત થા, તેનું સેવન કરતાં અમે તારું સ્મરણ કરીએ. યેન
'યદ્' દ્રવિણમ્-અશ્નવામ્-અભિ-જે ધનને અમે ભોગવીએ તેને તું અભિગત થા-પ્રાપ્ત થા, એ ભોગની
સાથે તારો ધન્યવાદ કરીએ. આર્ષેયં જમદગ્નિવત્-અભિ-ઋષિઓથી શ્રુતજ્ઞાન નેત્રવાળા નેત્રદ્રષ્ટ સાક્ષાત્
છે, તેને અભિગત-પ્રાપ્ત થા, તેથી તારું મનન કરીએ. (૩)

સૂક્ત-૩

૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૪૨૧. યજ્ઞાયથા અપૂર્વ્ય મઘવન્ વૃત્રહત્યાય ।
૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
તત્પૃથિવીમપ્રથયસ્તદસ્તભ્ના ઉતો દિવમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અપૂર્વ્ય મઘવન્-હે અપૂર્વ ગુણ સંપન્ન મૌક્ષેશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! વૃત્રહત્યાય-આત્માને
પ્રથમથી આવૃત કરનારા અજ્ઞાન અંધકારને નષ્ટ કરવા માટે યત્ 'યદ્'-જાયથા:-જ્યારે તું સૃષ્ટિ રચનાની
ભાવનાથી પ્રસિદ્ધ-પ્રકટ થાય છે, તત્ 'તદ્'-ત્યારે પૃથિવીમ્-અપ્રથય:-તેને માટે શરીરને પ્રથિત-વિસ્તૃત
કરે છે-નાડી તંતુઓ, માંસ, અસ્થિઓથી વિસ્તૃત કરે છે-કર્મ કરવા માટે ઉત-ઉ-અને પછી ઉત્-દિવમ્-
અસ્તભ્ના:-ત્યારે અમૃતધામ મોક્ષને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવવા માટે સંભાળે છે. (૧)

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૪૩૦. તત્તે યજ્ઞો અજાયત તદર્ક ઉત હસ્કૃતિઃ ।
૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨
તદ્વિશ્વમભિભૂરસિ યજ્ઞાતં યચ્ચ જન્ત્વમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તત્ 'તદ્' તે-હે પરમાત્મન્ ! ત્યારે તારા યજ્ઞ:-અજાયત્-ઉપાસક ઋષિઓ દ્વારા અધ્યાત્મયજ્ઞ
પ્રસિદ્ધ થઈ જાય છે, તત્ 'તદ્' અર્ક:-તે સમયે અધ્યાત્મયજ્ઞ માટે મંત્ર મંત્રમય-વેદ પ્રસિદ્ધ થાય છે.
ઉત હસ્કૃતિઃ-અને ઉપાસકોની હાસ-હર્ષક્રિયા-પ્રસન્નતા પણ વ્યક્ત થઈ જાય છે. યત્-જાતં યત્-ચ
જન્ત્વમ્-જે ઉત્પન્ન-પ્રત્યક્ષ થયેલ જગત સુખ અને ઉત્પન્ન થનાર પરોક્ષ આનંદ તત્-વિશ્વમ્:-તે સર્વને
અભિભૂ:-અસિ-અભિભૂત કરેલ છે-સ્વાધીન રાખે છે. (૨)

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૪૩૧. આમાસુ પક્વમૈરય આ સૂર્ય રોહયો દિવિ ।
૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨
ઘર્મ ન સામં તપતા સુવૃક્તિ ભિર્જુષ્ટં ગિર્વણસે બૃહત્ ॥ ૩ ॥

પપપ

પદાર્થ : આમાસુ-પક્વમ્-ઐરય-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું અપક્વ-સાધારણ ઉપાસક પ્રજાઓમાં પરિપક્વ-ઉપાસનામાં સુસંપન્ન ઉપાસક મુમુક્ષુને ઊંચે પ્રેરિત કર આ, સૂર્ય રોહયઃ-દિવિ-જેમ સૂર્યને ઊંચા આકાશમાં ચઢાવ્યો છે ધર્મ ન સામન્ તપત-તથા હે અપક્વ ઉપાસક પ્રજાઓ ! તમે પોતાને ‘સામ’માં ઉપાસનામાં એવા તપાવો, જેમ પ્રકાશ લઈને યજ્ઞને તપાવીએ છીએ-પ્રજ્વલિત કરીએ છીએ. સુવૃક્ષિભિઃ-શોભન સ્તુતિઓથી બૃહત્-‘બ્રહ્મન્’ દુષ્ટં ગિર્વણસે-મહાન સેવનીય અથવા પ્રીતિપાત્ર સ્તુતિ વાણીઓથી શ્રેષ્ઠ ઈન્દ્ર-પરમાત્માને સ્તુત કરો-સાક્ષાત્ કરો. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૪૩૨. મત્સ્યપાયિ તે મહઃ પાત્રસ્યેવ હરિવો મત્સરો મદઃ ।

વૃષા તે વૃષ્ણ ઇન્દુર્વાજી સહસ્રસાતમઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હરિવઃ-હે દુઃખહર્તા, સુખદાતા, જ્યોતિ અને શાન્તિથી યુક્ત પરમાત્મન્ ! તે મહઃ પાત્રસ્ય-ઇવ-અપામિ-તારા માટે જે મહાન પાત્ર જેટલો ઉપાસનારસ છે તેને તે પીધો-સ્વીકાર કર્યો, તેથી મત્સિ-તું અમારા પર હર્ષિત-આનંદિત થઈ રહ્યો છે-પ્રસન્ન થઈ રહ્યો છે. મત્સરઃ-મદઃ-એ ઉપાસનારસ હર્ષપ્રદ-પ્રસન્નતાકારક છે. તે વૃષ્ણે-તારા સુખવર્ષકને માટે વૃષા-ઇન્દુઃ-વાજી-વર્ષણશીલ આપ્ત ઉપાસનારસ બળવાન સહસ્રસાતમઃ-અમારો બહુ જ સુખ સંભાગી છે. (૧)

૧૪૩૩. આ નસ્તે ગન્તુ મત્સરો વૃષા મદો વરેણ્યઃ ।

સહાવાં ઇન્દ્ર સાનસિઃ પૃતનાષાડમર્ત્યઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! નઃ-અમારો વૃષા મદઃ-વરેણ્યઃ-મત્સરઃ વર્ષણશીલ નિરંતર ચાલનારો સૃષ્ટિ નિમિત્તક સ્વીકાર કરવા યોગ્ય સોમ-ઉપાસનારસ તે-તે તારા માટે-તારી તરફ આગન્તુ-આવી રહ્યો છે, તું તેનો સ્વીકાર કર, સહાવાન્-તું ‘સહસ્વાન્’ બળવાન સાનસિઃ-સુખ સંભાજક-સુખદાતા પૃતનાષાડ્-કામ આદિ વિરોધી દોષોનો તિરસ્કારકર્તા અમર્ત્યઃ-અમર અવિનાશી એકરસ છે. (૨)

૧૪૩૪. ત્વં હિ શૂરઃ સનિતા ચોદયો મનુષો રથમ્ ।

સહાવાન્ દસ્યુમવ્રતમોષઃ પાત્રં ન શોચિષા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ત્વં હિ શૂરઃ-હે ઈન્દ્ર-પરમાત્મન્ ! તું જ પરાક્રમી-શૂરવીર સર્વપર અધિકારકર્તા, સનિતા-સુખ સંભાજક-સુખદાતા મનુષઃ-રથં ચોદયઃ-મનનશીલ ઉપાસકનો રથ-દેવરથ-અર્થાત્ મનન ધર્મનો રથ-દેવરથ-તારા-દેવની તરફ ચાલનારા રથ અધ્યાત્મયજ્ઞને પ્રેરિત કર. સહાવાન્ સહસ્વાન્-બળવાન અવ્રતં દસ્યુમ્-ઓષઃ-વ્રતરહિત-સદાયરણ કર્મરહિત-બીજાઓને ક્ષયકર્તાને બાળી નાખે છે, પાત્રં ન શોચિષા-

૫૫૬

જેમ અગ્નિ ખાલી વાસણને દગ્ધ કરી દે છે. બાળી નાખે છે. (૩)

इति द्वादशोऽध्यायः, षष्ठप्रपाठकस्य द्वितीयोऽर्धः ॥

★ ★ ★

૫૫૭

અથ ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ

ષષ્ઠપ્રપાઠકસ્ય તૃતીયોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૪૩૫. પવસ્વ વૃષ્ટિમા સુ નોઽપામૂર્મિ દિવસ્પરિ । અયક્ષ્મા બૃહતીરિષઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ન:-હે સોમ-પરમાત્મન્ ! તું અમારા-ઉપાસકોને માટે વૃષ્ટિમ્-આપવસ્વ-સુખ વૃષ્ટિને લઈ આવ-સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત કરાવ. અપામ્-ઝર્મિદિવસ્પરિ-સુ-અમારા-મુમુક્ષુજનોનાં સ્તુતિ તરંગોને અમૃતધામમાં પહોંચાડ, આ રીતે બૃહતી:-ઙ્ગ-શ્રેષ્ઠ કામનાઓ-ઈચ્છનીય વસ્તુઓ અયક્ષ્મા:-રોગથી-ક્ષયથી રહિત બને. (૧)

૧૪૩૬. તયા પવસ્વ ધારયા યયા ગાવઃ ઇહાગમન્ । જન્યાસ ઉપ નો ગૃહમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તયા ધારયા પવસ્વ-હે પરમાત્મન્ ! તું પોતાની ધારણા શક્તિથી પ્રાપ્ત થા, યયા ગાવઃ-ઇહ-આગમન્-જેથી તારી વાણીઓ-વેદવાણીઓ અહીં અન્તઃકરણમાં આવી જાય-સાત્મ્ય બની જાય. જન્યાસ:-ન:-ગૃહમ્-ઉપ-એ વાણીઓથી જન્ય-ઉત્પન્ન સુખલાભ હૃદયને પ્રાપ્ત થાય.

૧૪૩૭. ઘૃતં પવસ્વ ધારયા યજ્ઞેષુ દેવવીતમઃ । અસ્મભ્યં વૃષ્ટિમા પવ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : દેવવીતમઃ:-હે સોમ-પરમાત્મન્ ! તું મુમુક્ષુજનોને અત્યંત ઈચ્છનીય બનીને, તેના યજ્ઞેષુ-અધ્યાત્મયજ્ઞોમાં ધારયા ઘૃતં પવસ્વ-પોતાની ધારણાશક્તિથી તેજને પ્રેરિત કર. અસ્મભ્યં વૃષ્ટિમ્-આપવ-અમારા માટે-ઉપાસકોને માટે સુખવૃષ્ટિને વરસાવ. (૩)

૧૪૩૮. સ ન ઝર્જે વ્યાઙ્ગ્યયં પવિત્રં ધાવ ધારયા । દેવાસઃ શૃણવન્હિકમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : સ:-તે તું સોમ-પરમાત્મન્ ! ન:-ઝર્જે-અમારા આનંદરસને માટે અવ્યયં પવિત્રં ધારયા વિધાવ-અવિ = પૃથિવી-પૃથિવીમય પાર્થિવ હૃદય-પ્રાપ્તિસ્થાનના પ્રત્યે ધારણાશક્તિથી વિશેષરૂપથી પ્રાપ્ત થા. દેવાસઃ-હિ કમ્-શૃણવન્-ઈન્દ્રિયો પણ તારા સુખનો અનુભવ કરે અર્થાત્ સ્વીકાર કરે-અપનાવે. (૪)

૧૪૩૯. પવમાનો અસિષ્યદ્રક્ષાસ્યપજઙ્ગન્ । પ્રત્નવદ્રોચયન્ સ્વઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : પવમાનઃ-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મા રક્ષાંસિ અપજઙ્ગન્-જેનાથી રક્ષા કરવી જોઈએ એવા દુર્ગુણો, પાપોને નષ્ટ કરીને પ્રત્નવત્ 'પ્રત્નવતી' સ્વઃ-રોચયન્-પરંપરાથી ચાલી આવતી દીપ્તિઓ-જ્ઞાનજ્યોતિઓને પ્રકાશિત કરીને અસિષ્યદત્-પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

૫૫૮

સૂક્ત-૨

૧૪૪૦. પ્રત્યસ્મૈ^{૧ ૨ ૩} પિપીષતે^{૧ ૨ ૩} વિશ્વાનિ^{૧ ૨} વિદુષે^{૩ ૧ ૨} ભર ।

અરઙ્ગમાય^૩ જગમયે^{૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ડપ્ચાદધ્વને^{૩ ૧ ૨} નરઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૫૨

૧૪૪૧. એમેનં^{૧ ૨} પ્રત્યેતનં^{૩ ૧ ૨ ૩} સોમેભિઃ^{૧ ૨} સોમપાતમમ્ ।

અમત્રેભિર્ઋજીષિણમિન્દ્રં^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} સુતેભિરિન્દુભિઃ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઈમ્-એનં સોમપાતમ્-હે ઉપાસકો ! તમે અવશ્ય એ ઉપાસનારસનું પાન કરનાર-સ્વીકાર કરનાર ઋજીષિણમ્-ઇન્દ્રમ્-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં અતિરિક્ત પ્રવૃદ્ધ ઉપાસકવાળા પરમાત્માને સુતેભિઃ-અમત્રેભિઃ-ઇન્દુભિઃ સોમેભિઃ-સંપન્ન થયેલ અમાપ-અત્યધિક પ્રકાશમાન ઉપાસનારસો દ્વારા આપ્રત્યેતન-સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થાઓ. (૨)

૧૪૪૨. યદી^{૧ ૨} સુતેભિરિન્દુભિઃ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩} સોમેભિઃ^{૧ ૨} પ્રતિભૂષથ ।

વેદા વિશ્વસ્ય^{૨ ૩} મેધિરો^{૧ ૨ ૩} ધૃષત્તન્તમિદેષતે^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨} ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યદી-હે ઉપાસકો ! જો સુતેભિઃ-ઇન્દુભિઃ સોમેભિઃ-નિષ્પન્ન પ્રકાશમાન ઉપાસનારસોથી પ્રતિ ભૂષથ-ઇન્દ્ર-પરમાત્માને તમે પ્રતિપ્રાપ્ત થઈ જાઓ, ત્યારે મેધિરઃ-ધૃષત્-પ્રશસ્ત મેધાવાળા અજ્ઞાનનાશક પરમાત્મા વિશ્વસ્ય વેદ-સમસ્ત ઈચ્છનીયને જાણે છે તં તમ્-ઇત્-એષતે-તેને પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૩)

૧૪૪૩. અસ્માઅસ્મા^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩} ઇદન્ધસો^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} ડધ્વર્યો પ્ર ભરા સુતમ્ ।

કુવિત્સમસ્ય^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} જેન્યસ્ય^{૩ ૧ ૨} શર્ધતો^{૩ ૧ ૨} ડભિશસ્તેરવસ્વરત્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અધ્વર્યો-હે અધ્યાત્મયજ્ઞના યાજક ઉપાસકજન ! તું અસ્મૈ-અસ્મૈ-ઇત્-એ જ એ ઇન્દ્ર-પરમાત્માને માટે સુતમ્-અન્ધસઃ-‘અન્ધઃ’-નિષ્પન્ન આધ્યાત્મીય-ઉપાસનારસને પ્રભર-પ્રભરિત કર-સમર્પિત કર. સમસ્ય-જેન્યસ્ય શર્ધતઃ-અભિશસ્તેઃ-સમસ્ત જીતવા યોગ્ય-નાશ કરવા યોગ્ય ઉત્સાહ કરીને-ઊઠીને ઊભરીને અભિશંસન-દબાવનાર સતાવનાર કામ આદિ દોષોને કુવિત્-અવસ્વરત્-બહુજ દબાવી દે છે-નાશ કરે છે. (૪)

૫૫૯

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૧૪૪૪. ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} બભ્રવે નુ સ્વતવસેઽરુણાય દિવિસ્પૃશે । સૌમાય માથમર્ચત ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : બભ્રવે-હે ઉપાસકો ! તમે ભરણ-પોષણ કરનાર, સ્વતવસે-સ્વયં બળવાળા, અસ્થાય-તેજસ્વી, દિવિસ્પૃશે-મોક્ષધામમાં પ્રાપ્તિવાળા સૌમાય-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને માટે માથમ્-અર્ચત-સ્તુતિ સમૂહને અર્પિત કરો-ભેટ કરો. (૧)

૧૪૪૫. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} હસ્તચ્યુતેભિરદ્રિભિઃ સુતં સોમં પુનીતન । મધૌ ધાવતા મધુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હસ્તચ્યુતૈઃ-અદ્રિભિઃ-હે ઉપાસકો ! તમે હાથથી રહિત, અદીર્ઘ, અનશ્વર ફળવાળા કર્મો-યોગાભ્યાસો-દ્વારા સુતં સોમમ્-નિષ્પાદિત પરમાત્માનો પુનીતન-સાક્ષાત્ કરો. મધૌ મધુ-આધાવત-મધુ-પોતાનાં જ્ઞાનવાન ચેતન સ્વરૂપ આત્મામાં મહામધુર-મધુરરૂપ પરમાત્માને સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત કરો. (૨)

૧૪૪૬. ^{૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨} નમસેદુપ સીદત દધ્નેદ્ભિ શ્રીણીતન । ઇન્દુમિન્દ્રે દધાતન ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : નમસા-ઇત્-નમ્ર સ્તુતિ દ્વારા ઉપસીદત-પરમાત્માને સમીપ-સાક્ષાત્ કરો. દધ્ના-ઇત્-શ્રીણીતન-ધ્યાન દ્વારા તેને પરિપકવ કરો-સિદ્ધ કરો-અભ્યસ્ત કરો. ઇન્દુમ્-ઇન્દ્રે-દધાતન-પ્રકાશ સ્વરૂપ અથવા આનંદપૂર્ણ પરમાત્માને પોતાના આત્મામાં ધારણ કરો. (૩)

૧૪૪૭. ^{૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨} અમિત્રહા વિચર્ષણિઃ પવસ્વ સોમ શં ગવે । દેવેભ્યો અનુકામકૃત્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું અમિત્રહા-જે તારો મિત્ર નથી, તારાથી સ્નેહ કરતો નથી તે નાસ્તિકભાવનો તું હનનકર્તા છે. વિચર્ષણિઃ-વિશેષ દ્રષ્ટા-આસ્તિક નાસ્તિકનો જ્ઞાતા છે, તેથી ગવે શમ્-સ્તુતિકર્તાને માટે કલ્યાણકારી છે. દેવેભ્યઃ-અનુકામકૃત્-મુમુક્ષુજનોને માટે અનુકૂળ કામના-પૂરક છે. (૪)

૧૪૪૮. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રાય સોમ પાતવે મદાય પરિ ષિચ્યસે । મનશ્ચિન્મનસસ્પતિઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : સોમ-હે શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ઇન્દ્રાય પાતવે મદાય-આત્માને પાન-સેવન કરવા માટે, તેના હર્ષને માટે પરિષિચ્યસે-સ્તુતિઓ દ્વારા પરિષિક્ત કરવામાં આવે છે-રિઝાવવામાં આવે છે, મનશ્ચિત્-તું મનનો, મનોવૃત્તિનો જ્ઞાતા અને મનસસ્પતિઃ-મનનો પાલક છે. (૫)

૫૬૦

૧૪૪૯. પવમાન સુવીર્યં રયિં સોમ રિરીહિ ણઃ । ઇન્દવિન્દ્રેણ નો યુજા ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : પવમાન સોમ-હે ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તું સુવીર્યં રયિં નઃ-
રિરીહ-શોભન બળવાળા જ્ઞાન-ધન અમને આપ-પ્રદાન કર. નઃ-ઇન્દો-હે અમારા આનંદરસ પૂર્ણ ઇષ્ટદેવ
યુજા-ઇન્દ્રેણ-યુક્ત થનાર મારા-ઉપાસક આત્માની સાથે યુક્ત થા-સંગતિ કર. (૬)

સૂક્ત-૨

૧૪૫૦. ઉદ્ ઘેદભિ શ્રુતામઘં વૃષભં નર્યાપસમ્ । અસ્તારમેષિ સૂર્ય ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૨૫

૧૪૫૧. નવ યો નવતિં પુરો બિભેદ બાહ્વોજસા । અહિં ચ વૃત્રહાવધીત્ ॥ ૨ ॥

૧૪૫૨. સ ન ઇન્દ્રઃ શિવઃ સઘ્વાશ્વાવદ્રોમદ્યવમત્ । ઉરુધારેવ દોહતે ॥ ૩ ॥

આ બન્ને મંત્રોની એકવાક્યતા છે.

પદાર્થ : બાહ્વોજસા-જે ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા અનિષ્ટબાધક બળથી ઉપાસકને નવ નવતિં
'નવતીઃ' પુરઃ-નવ ગતિઓ-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિઓ-જે આત્માને
પૂરનારી-ઘેરનારી છે. તેને બિભેદ-છિન્ન-ભિન્ન કરી નાખે છે. વૃત્રહા-પાપનાશક પરમાત્મા અહિં ચ-
અવધીત્-આત્માનાં અમરત્વને આધાત પહોંચાડનાર મૃત્યુને અથવા આગળ થનારા જન્મને નષ્ટ કરી
દે છે. સઃ-ઇન્દ્રઃ-તે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા પુનઃ નઃ-અમારો શિવઃ-કલ્યાણકારી સઘ્વા-મિત્ર-સાથી બનીને
અશ્વાવત્-ઘોડાવાળા વિહરણને ગોમત્-ગાયવાળું પેય યવમત્-અન્નવાળા ભક્ષ્ય ભોગોને જો અમે ઇચ્છીએ
તો ઉચ્ચારા-ફવ દોહતે-બહુજ દૂધધારાવાળી ગાયને દોહે છે-આપે છે. (૨-૩)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૧૪૫૩. વિશ્રાઢ્ બૃહત્ પિબતુ સોમ્યં મધ્વાયુર્દધદ્યજ્ઞપતાવવિહુતમ્ ।

વાતજૂતી યો અભિરક્ષતિ ત્મના પ્રજાઃ પિપર્તિ બહુધા વિ રાજતિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૬૨૮

૧૪૫૪. વિશ્રાઢ્ બૃહત્સુભૃતં વાજસાતમં ધર્મં દિવો ધરુણે સત્યમર્પિતમ્ ।

અમિત્રહા વૃત્રહા દસ્યુહન્તમં જ્યોતિર્જજ્ઞે અસુરહા સપત્નહા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શૂર-હે પરક્રમશીલ પરમાત્મન્ ! અજ્ઞાતા:-વૃજના:-દુરાધ્ય:-અજ્ઞાત, પ્રાણવર્જક, દોષ દુષ્ટજન તથા દુર્વિચાર, અહિતચિંતન, ચોર, શત્રુજન અથવા 'વ્રજના:-દુરાધ્ય:-'બળવાન વિચાર અથવા ચોર, શત્રુજન ન:-મા અવક્રમુ:-અમને દબાવે નહિ. અશિવાસ:-મા-પાપ-પાપીજન પણ દબાવે નહિ. ત્વયા-તારી સાથે-તારી સહાયતાથી વયં પ્રવતઃ શાશ્વતી:-અપ:-અમે રક્ષણ પ્રાપ્ત કરેલાં અથવા પ્રવણ થયેલી ગંભીર સનાતન યાત્રી આવેલી કામનાઓ-વાસનાઓને અથવા પ્રવતઃ-શશ્વતીરપ-સંવત્સર-વર્ષ-જીવનના વર્ષોને અતિતગમસિ-પાર કરીએ. (૨)

૫૬૨

સૂક્ત-૩

૧૪૫૮. અદ્યાદ્યા શ્વઃશ્વ ઇન્દ્ર ત્રાસ્વ પરે ચ નઃ ।

વિશ્વા ચ નો જરિતૃન્તસત્પતે અહા દિવા નક્તં ચ રક્ષિષઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સત્પતે ઇન્દ્ર-હે સજ્જનોના પાલક ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું અદ્ય-અદ્ય આજ દિવસે-પ્રત્યેક આજ દિવસે શ્વઃ શ્વઃ-આવતી કાલે-પ્રતિ આગામી કાલ દિવસે પરં ચ-અને તેનાથી આગળના પરશ્વ-આગામી પરમ દિવસે નઃ-ત્રાસવ-અમારી રક્ષા કર તથા વિશ્વા-અહા-બધા દિવસોમાં-ક્ષણે ક્ષણે દિવા નક્તં ચ-દિવસ અને રાત નઃ-જરિતૃન્-રક્ષિષઃ-અમારી સ્તોતાઓની-ઉપાસકોની રક્ષા કર-કરે છે. (૧)

૧૪૫૯. પ્રભઙ્ગી શૂરો મઘવા તુવીમઘઃ સમ્મિશ્લો વીર્યાય કમ્ ।

ઉભા તે બાહૂ વૃષણા શતક્રતો નિ યા વજ્રં મિમિક્ષતુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શતક્રતો-હે અનેક કર્મ કરનાર પરમાત્મન્ ! વીર્યાય-વીર્ય પ્રદર્શનને માટે-પ્રદર્શનમાં તું ઇન્દ્ર-પરમાત્મા પ્રભઙ્ગી-દુઃખભંજક શૂરઃ-કામ આદિ શત્રુઓનો હિંસક મઘવા-અધ્યાત્મયજ્ઞના સ્વામી સમ્મિશ્લઃ કમ્-સમાગમ યોગ્ય છે. તે બાહુ-તારી બન્ને કર્મબળ અને જ્ઞાનબળ રૂપી ભુજાઓ સંસાર અને મોક્ષમાં વૃષણા-ભોગ અને અમૃતને વરસાવનાર છે. યા-જે તે વજ્રં નિ મિમિક્ષતુઃ-ઓજનું ઉપાસકમાં સિંચન કરે છે. (૨)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૧૪૬૦. જનીયન્તી ન્વગ્રવઃ પુત્રીયન્ત સુદાનવઃ । સરસ્વન્તં હવામહે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જનીયન્તઃ-અમારી ઉપાસક મુમુક્ષુજનોની શક્તિઓને ઈચ્છતાં જેનામાં મુમુક્ષુ બનીએ છીએ પુત્રીયન્તઃ-અધ્યાત્મવરોને ઈચ્છતા જે મુમુક્ષુઓને ઈચ્છિત બને છે. અગ્રવઃ-આગળ વધારનારા સુદાનવઃ-શ્રેષ્ઠદાન-આત્મદાન આત્મસમર્પણ કરનારા સરસ્વન્તં હવામહે-વેદવાણીવાળા પરમાત્માને આમંત્રિત કરીએ છીએ. (૧)

સૂક્ત-૨

૧૪૬૧. ઉત નઃ પ્રિયા પ્રિયાસુ સપ્તસ્વસા સુજુષ્ઠા । સરસ્વતી સ્તોમ્યા ભૂત્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઉત-અને નઃ-અમારી પ્રિયાસુ-પ્રિયાઓમાં-પ્રિય ચર્યાઓમાં પ્રિયા-પ્રિયચર્યા સપ્તસ્વસા સુજુષ્ઠા-પોતાના ગાયત્રી આદિ સાત છંદોમાં બેસનારી સુંદર સેવનીયા સરસ્વતી સ્તોમ્યા ભૂત્-વેદવાણી

૫૬૩

સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે.

સૂક્ત-૩

૧૪૬૨. તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ।

ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : દેવસ્ય સવિતુઃ-પ્રકાશમાન તથા પ્રેરક બ્રહ્માત્મા મહાન આત્મા પરમાત્માનું તત્-વરેણ્યં-ભર્ગઃ-તે વરણીય-વરણ કરવા યોગ્ય તેજ-જ્ઞાનમય તેજ સ્વરૂપને ધીમહિ-અમે ધ્યાન-ધારણ કરીએ એ આકાંક્ષા છે. યઃ-નઃ-ધિયઃ પ્રચોદયાત્-જે પ્રેરક પરમાત્મા અમારા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર એ ચારેયને પોતાની તરફ પ્રેરિત કરે, અમારું મન તેનું મનન કરે, બુદ્ધિ તેનું વિવેચન કરે, ચિત્ત તેનું સ્મરણ કરે અને અહંકાર તેનું મમત્વ કરે-તેને અપનાવે. (૧)

સૂક્ત-૪

૧૪૬૩. સોમાનાં સ્વરણં કૃણુહિ બ્રહ્મણસ્પતે । કક્ષીવન્તં ય ઔશિજઃ ॥ ૨ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૩૯

સૂક્ત-૫

૧૪૬૪. અગ્નિ આયૂષિ ષવસ આ સુવોર્જમિષં ચ નઃ ।

આરે બાધસ્વ દુચ્છુનામ્ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૬૨૭

સૂક્ત-૬

૧૪૬૫. તો નઃ શક્તિ પાર્થિવસ્ય મહો રાયો દિવ્યસ્ય । મહિ વાં ક્ષત્રં દેવેષુ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૧૪૫

૧૪૬૬. ઋતમૃતેન સપન્તેષિરં દક્ષમાશાતે । અદ્રુહા દેવૌ વર્ધેતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઋતમ્-અમૃત-ન મરનાર ઉપાસક આત્માને ઋતેન-અમૃતરૂપ મોક્ષની સાથે સપન્તા-સમવેત કરીને 'મિત્ર' સંસારમાં કર્મભોગને માટે પ્રેરક, 'વરુણ' પોતાની તરફ અપવર્ગ મોક્ષ માટે વરણ કરવા યોગ્ય પરમાત્મા ઇષિરં દક્ષમ્-એષણીય ભોગોને તથા સમૃદ્ધ સુખ અર્થાત્ પ્રજ્ઞાન-પ્રકૃષ્ટજ્ઞાન-અનુભૂત થનાર મોક્ષને આશાતે-પ્રાપ્ત કરાવે છે. દેવૌ-અદ્રુહા વર્ધેતે-બન્ને ધર્મોવાળા પરમાત્મા દ્રોહરહિત પરંતુ

૫૬૪

ઉપાસક આત્માની વૃદ્ધિ કરે છે-ઉન્નત કરે છે. (૨)

૧૪૬૭. વૃષ્ટિદ્યાવા રીત્યાપેષસ્પતી દાનુમત્યાઃ । બૃહન્તં ગર્તમાશાતે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વૃષ્ટિદ્યાવા-આનંદવૃષ્ટિ 'દિવ' -મોક્ષધામમાં કરનાર રીત્યાપા-શ્રવણથી આપ્તિ-પ્રાપ્તિવાળા-પૂર્તિ કરનાર દાનુમત્યા:-ઇષ:-પતી-દાનવાળી ઈચ્છાના સ્વામી-સુખદાન ઈચ્છાવાળા બૃહન્તં ગર્તમ્-આશાતે-મહાન રથ જે સ્તુતિથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે, તે શ્રેષ્ઠ મોક્ષધામને પ્રાપ્ત કરાવનાર છે. (૩)

સૂક્ત-૭

૧૪૬૮. યુજ્જન્તિ બ્રધ્નમરુષં ચરન્તં પરિ તસ્થુષઃ । સૈચન્તે રોચના દિવિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અસ્થમ્-આરોચન-સમગ્રરૂપથી પ્રકાશમાન પરિચરન્તમ્-પરિપ્રાપ્ત-વ્યાપક બ્રધ્નમ્-મહાન પરમાત્માને તસ્થુષઃ-ઉપાસકજન યુજ્જન્તિ-યુક્ત થાય છે-તેની સાથે યોગને પ્રાપ્ત થાય છે, પુનઃ તે યોગી ઉપાસક દિવિ-રોચના રોચન્તે-પ્રકાશાત્મક મોક્ષધામમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન-પ્રકાશયુક્ત થઈને શોભાયમાન બને છે. (૧)

૧૪૬૯. યુજ્જન્ત્યસ્ય કામ્યા હરી વિપક્ષસા રથે । શોણા ધૃષ્ણૂ નૃવાહસા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અસ્ય-એ ઈન્દ્ર-પરમાત્માના રથે-રમણીય-સુંદર સ્વરૂપમાં વિપક્ષસા-વિરુદ્ધ પક્ષીય શોણા-શુભ્ર ધૃષ્ણૂ-ધર્ષણશીલ-પાપ-અજ્ઞાનનાશક કામ્યા-ઈચ્છનીય નૃવાહસા-મુમુક્ષુજનોના વહનારા હરી-સ્તુતિ અને ઉપાસનાને યુજ્જન્તિ-ઉપાસકજન યુક્ત કરે છે. (૨)

૧૪૭૦. કેતું કૃણવન્નકેતવે પેશો મર્યા અપેશસે । સમુષદ્ધિરજાયથાઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : મર્યા:-હે ઉપાસકજનો ! તે ઈન્દ્ર-પરમાત્મા અકેતવે કેતું કૃણવન્-પ્રજ્ઞાનરહિતને પ્રજ્ઞાનવાન બનાવવા માટે-પોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાન આપવા માટે, અપેશસે પેશઃ-સ્વદર્શનરહિતને સ્વદર્શન આપવા માટે, ઉષદ્ધિઃ-સમજાયથાઃ-અજ્ઞાન અને જડતાને બાળવા માટે, જ્ઞાનાનંદ રસમય ધર્મો ગુણોની સાથે ઉપાસકોની અંદર તેની સ્તુતિ અને ઉપાસનાથી દયાવાન બનીને સાક્ષાત્ થાય છે. (૩)

ખંડ-૫

સૂક્ત-૧

૧૪૭૧. અયં સોમ ઇન્દ્ર તુભ્યં સુન્વે તુભ્યં પવતે ત્વમસ્ય પાહિ ।

ત્વં હ યં ચકૃષે ત્વં વવૃષ ઇન્દુ મદાય યુજ્યાય સોમમ્ ॥ ૧ ॥

૫૬૫

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મન્ ! તુભ્યમ્-તારા માટે અયં સોમઃ સુન્વે-આ ઉપાસનારસ તૈયાર કરવામાં આવે છે. તુભ્યં પવતે-તારા માટે પ્રેરિત છે. અસ્ય 'ઇમમ્' પાહિ-તું એનું પાન કર-સ્વીકાર કર. ત્વં હ યમ્ ઇન્દું ચકૃષે-તું જે આર્દ્ર ઉપાસનારસનો સ્વીકાર કર્યા કરે છે. ત્વં સોમં વવૃષે-તું જે ઉપાસનારસનું વરણ કરે છે-ચાહે છે, તેને મદાય યુજ્યાય-ઉપાસકને હર્ષિત-આનંદિત કરવા માટે અને તેની સહાય માટે 'પાહિ' પાન કર-સ્વીકાર કર. (૧)

૧૪૭૨. સ ઈં રથો ન ભુરિષાડયોજિ મહઃ પુરુણિ સાતયે વસૂનિ ।

આદીં વિશ્વા નહૂષ્યાણિ જાતા સ્વર્ષાતા વન ઋર્ધ્વા નવન્ત ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સઃ-ઈં ભુરિષાડ્-મહઃ-તે એ અનેકો-અસંખ્યોને સહવાને તેના પર અધિકાર કરનાર મહાન ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા રથઃ-ન-અયોજિ-રથની સમાન ઉપાસકો દ્વારા આશ્રય માટે યુક્ત કરવામાં આવે છે. પુરુણિ વસૂનિ સાતયે-બહુજ વસાવનારા સાધનો ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે આત્મ-ત્યાર પછી વિશ્વા નહૂષ્યાણિ જાતા-સમસ્ત રાગ બંધનોને બાળી નાખનાર જીવન મુક્ત મનુષ્યોના વૈરાગ્ય, યોગાંગ, શમ, દમ આદિ કર્મ પ્રસિદ્ધ થયેલ-સંપન્ન થયેલ સ્વર્ષાતા-સ્વર્ષાતાનિ-સ્વ-મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવનારા વને-વનનીય-સેવનીય મોક્ષમાં ઋર્ધ્વા નવન્તે-ઉપર-ઉત્કૃષ્ટ થઈને પ્રેરિત કરે છે. (૨)

૧૪૭૩. શુષ્મી શર્ધો ન મારુતં પવસ્વાનભિશસ્તા દિવ્યા યથા વિટ્ ।

આપો ન મક્ષુ સુમતિર્ભવા નઃ સહસ્રાપ્સાઃ પૃતનાષાડ્ ન યજઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : શુષ્મી-હે ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું બળવાન માસ્તં શર્ધ-ન પવસ્વ-જીવન મુક્તોનાં ચરિત્ર, યોગાભ્યાસ, વૈરાગ્ય, શમ, દમ આદિ બળોને પ્રાપ્ત કરાવ. યથા-અનભિશસ્તા દિવ્યાવિટ્-જેમ આનંદિત સમસ્ત સદ્ગુણ સંપન્ન દિવ્ય જીવન મુક્ત બની જાય. આપઃ-ન મક્ષુ સુમતિઃ-ભવ-તું જલોની સમાન તુરત જ અમારા માટે સહસ્રાપ્સાઃ-બહુજ ગુણરૂપવાળો પૃતનાષાડ્-ન યજઃ-અમારા-ઉપાસક મનુષ્યોનાં તૃપ્તિકર્તા યજનીય-સંગમનીય બન. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૪૭૪. ત્વમગ્ને યજ્ઞાનાં હોતા વિશ્વેષાં હિતઃ । દેવેભિર્માનુષે જને ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨

૧૪૭૫. સ નો મન્દ્રાભિરધ્વરે જિહ્વાભિર્યજા મહઃ । આ દેવાન્વક્ષિ યક્ષિ ચ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સઃ-મહઃ-તે તું જ્ઞાનપ્રકાશક મહાન પરમાત્મન્ ! નઃ અધ્વરે-અમારા અધ્યાત્મયજ્ઞમાં મન્દ્રાભિઃ-જિહ્વાભિઃ-યજ-હર્ષ-આનંદદાયક સ્તુતિ વાણીઓના દ્વારા તેને નિમિત્ત બનાવીને અમારી સાથે

૫૬૬

સંગત કર. **દેવાન્-આવક્ષિ-અમારા-મુક્તોની** તરફ સમગ્રરૂપથી લઈ જા; **ચ-અને આ યક્ષિ-તેની સાથે** સમગ્રરૂપથી સંગતિ કરાવ. (૨)

૧૪૭૬. વેથ્યા હિ વેથો અધ્વનઃ પથશ્ચ દેવાઙ્ગસા । અગ્ને યજ્ઞેષુ સુક્રતો ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **સુક્રતો વેથઃ**-હે સુકર્મવાળા ભોગ અને અપવર્ગ-મોક્ષના વિધાતા **દેવ-અગ્ને-પ્રકાશમાન** જ્ઞાનપ્રકાશક પરમાત્મન્ ! તું **યજ્ઞેષુ-અધ્યાત્મયજ્ઞ પ્રસંગોમાં-કે અધ્વનઃ-ચ-પથઃ-અઙ્ગસા વેથ્યાહિ-વિસ્તૃત** માર્ગો અને ચાલવા યોગ્ય કેડીઓને તત્ત્વતઃ ઠીક રીતે જ જાણે છે, તેથી **અમારો-ઉપાસકોનો** સહાયક બનીને ચલાવ, **અમારો અગ્રણી થા, અમારી આગળ થા.** (૩)

મૂક્ત-૩

૧૪૭૭. હોતા દેવો અમર્ત્યઃ પુરસ્તાદેતિ માયયા । વિદથાનિ પ્રચોદયન્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **અમર્ત્યઃ**-મરણધર્મરહિત **હોતા-અમારા અધ્યાત્મયજ્ઞના સાધક દેવઃ-પ્રકાશમાન વિદથાનિ પ્રચોદયન્-તે** બન્ને-અધ્યાત્મ અનુભવોને પ્રેરિત કરતાં **માયયા-પ્રજ્ઞાશક્તિથી પુરસ્તાત્-એતિ-સામે આવે** છે-પ્રત્યક્ષ થાય છે. (૧)

૧૪૭૮. વાજી વાજેષુ ધીયતેઽધ્વરેષુ પ્ર ણીયતે । વિપ્રો યજ્ઞસ્ય સાધનઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **વાજી-અમૃત અન્નભોગના સ્વામી પરમાત્મા વાજેષુ-અમૃત અન્નભોગોને માટે ધીયતે-**ધ્યાન કરવામાં આવે છે. **અધ્વરેષુ પ્રણીયતે-તેથી અધ્યાત્મયજ્ઞ પ્રસંગોમાં લક્ષિત કરવામાં આવે છે વિપ્રઃ-યજ્ઞસ્ય સાધનઃ-કારણ કે તે અધ્યાત્મયજ્ઞનું વિશેષ પૂરક સાધન છે.** (૨)

૧૪૭૯. ધિયા ચક્રે વરેણ્યો ભૂતાનાં ગર્ભમા દધે । દક્ષસ્ય પિતરં તના ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **વરેણ્યઃ-અવશ્ય વરણીય-ઉપાસનીય પરમાત્મા ધિયા ચક્રે-પ્રજ્ઞાન શક્તિથી ઉપાસકોના** અધ્યાત્મયજ્ઞને 'સંચકે' સંસ્કૃત કરે છે-સાધે છે. **ભૂતાનાં ગર્ભમ્-આદધે-ઉપાસક દેવો-મુમુક્ષુઓ જીવન** મુક્તોના સ્તવન અથવા યાચનીય મોક્ષને સમગ્રરૂપથી ધારણ કરે છે. **દક્ષસ્ય પિતરં તન 'તનય' તે** પ્રજ્ઞાનના પિતા-પાલક પરમાત્માને '**તનય શ્રદ્ધત્સ્વ**'-શ્રદ્ધાપૂર્વક ઉપાસિત કર. (૩)

ખંડ-૬

મૂક્ત-૧

૧૪૮૦. આ સુતે સિજ્વત શ્રિયં રોદસ્યોરભિશ્રિયમ્ ।

રસા દધીત વૃષભમ્ ॥ ૧ ॥

૫૬૭

પદાર્થ : સુતે શ્રિયમ્-આસિચ્છત-હે ઉપાસકો ! પ્રસિદ્ધ પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માને માટે શ્રી સોમ-ઉપાસનારસ સિંચો-અર્પિત કરો. રોદસ્યો:-શ્રિયમ્-અભિ-‘દ્યાવા પૃથિવી’ પ્રાણ અને ઉદાનને શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસને ઉપાસનારસ પ્રેરિત કરો શ્વાસ ઉચ્છ્વાસની સાથે ઉપાસના પ્રવાહ ચાલે. વૃષભં રસાદધીત-સુખવર્ષક પરમાત્માને સ્તુતિવાણી દ્વારા પોતાની અંદર ધારણ કરો. (૧)

૧૪૮૧. તે જાનત સ્વમોક્ષ્યાં૩ સં વત્સાસૌ ન માતૃભિઃ ।
મિથો નસન્ત જામિભિઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તે સ્વમ્-ઓક્ષ્યં સંજાનત-તે ઉપાસકો પરમાત્માની સાથે પોતાના સમવેતવ્ય-સંગમનીય સ્થાન-મોક્ષને સમ્યક્ જાણે છે. વત્સાસઃ ન માતૃભિઃ-જેમ વાછરડાઓ માતાઓની-ગાયોની સાથે પોત-પોતાનાં આશ્રયણીય સ્થાનને જાણે છે. જામિભિઃ-મિથઃ-નસન્ત-પુનઃ-ત્યાં મોક્ષમાં અતિરિક્ત-અન્ય મુક્તોની સાથે મળે છે. (૨)

૧૪૮૨. ઉપ સ્ત્રક્વેષુ બપ્સતઃ કૃણ્વતે ધરુણં દિવિ ।
ઇન્દ્રે અગ્ના નમઃ સ્વઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વપ્સતઃ સ્ત્રક્વેષુ-ઉપકૃણ્વતે-જે ઉપાસક ભોગ કરાવનાર-ભોગના સાધનો પ્રાણો-ઈન્દ્રિયોને ભોગમાં જ ન લગાવીને-ભોગ વસ્તુઓની અંદર પરમાત્માના સર્જન ગુણોને ઉપયુક્ત કરે છે-લગાવે છે, ધરુણં દિવિ-ધારણા સાધન મનને અમૃતધામ મોક્ષમાં ઉપયુક્ત કરે છે-લગાવે છે; તથા ઇન્દ્રે ‘ઇન્દ્રમ્’ અગ્ના-પોતાના આત્માને જ્ઞાનપ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મામાં ઉપયુક્ત કરે છે-લગાવે છે નમઃ સ્વઃ-તેઓને લોકમાં અન્નભોગ લાભ અને મોક્ષધામમાં અમૃતસુખ પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૪૮૩. તદિદાસ ભુવનેષુ જ્યેષ્ઠં યતો જઙ્ઞ ઉગ્રસ્ત્વેષનૃમ્ણઃ ।
સદ્યો જઙ્ઞાનો નિ રિણાતિ શત્રૂનનુ યં વિશ્વે મદન્ત્યૂમાઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ભુવનેષુ-પૃથિવી આદિ લોકોમાં રહેલ તત્ ઇત્ જ્યેષ્ઠમ્-આસ-તેજ જ્યેષ્ઠ બ્રહ્મ-બ્રહ્માત્મા પરમાત્મા હતાં-છે. યતઃ-કારણ કે તે ઉગ્રઃ-તીક્ષ્ણ સ્વભાવવાળા, ત્વેષનૃમ્ણઃ-જ્ઞાનનૃમ્ણ-જ્ઞાન બળવાળા, સદ્યઃ-જઙ્ઞાનઃ-ઉપાસકની અંદર તુરત સાક્ષાત્ થઈને શત્રૂન્ નિરિણાતિ-ઉપાસકોને પીડનાર પાપોને ક્ષીણ કરી દે છે. યમ્-અનુ વિશ્વે ડુમાઃ-મદન્તિ-જે પરમાત્માને અનુસાર બની-અનુભવ કરીને સંપૂર્ણ રક્ષણીય ઉપાસક આનંદિત થાય છે. (૧)

૫૬૮

૧૪૮૪. વાવૃધાનઃ શવસા ભૂર્યોજાઃ શત્રુર્દાસાય ભિયસં દધાતિ ।
અવ્યનચ્ચ વ્યનચ્ચ સસિં સં તે નવન્ત પ્રભૃતા મદેષુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શવસા-વાવૃધાનઃ-બળથી વર્ધમાન ભૂર્યોજાઃ-બહુજ તેજસ્વી ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા દાસાય શત્રુઃ-ઉપક્ષયકારી પાપ-પાપીને માટે શત્રુ-શાતયિતા શમયિતા-નામક સમાપ્ત કરનાર બનતાં ભિયસે દધાતિ-ભય ધારણ કરે છે. અવ્યનત્-ચ વ્યનત્-ચ સાસિં-પરમાત્માના આનંદમાં સ્નાત-સ્નાન કરેલ અથવા તેની રક્ષામાં વેષિત-વીંટળાઈને ગમે તે અવિશેષ ગતિશીલ સામાન્ય ઉપાસક હોય અને વિશેષ ગતિશીલ ઉપાસક મુમુક્ષુ જીવન મુક્ત જન હોય, તે પ્રભૃતાઃ-તે સાધારણ ઉપાસક અને વિશેષ ઉપાસક મદેષુ સંનવન્તે-હર્ષોને માટે-સમ્યક્ સ્તુતિ કરે છે અથવા હર્ષોમાં સંગત બની જાય છે-લીન થઈ જાય છે. (૨)

૧૪૮૫. ત્વે ક્રતુમપિ વૃજ્જન્તિ વિશ્વે દ્વિર્યદેતે ત્રિર્ભવન્ત્યૂમાઃ ।
સ્વાદોઃ સ્વાદીયઃ સ્વાદુના સુજા સમદઃ સુ મધુ મધુનાભિ યોધીઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વિશ્વે-ઋમાઃ-હે પરમાત્મન્ ! તારા દ્વારા સંપૂર્ણ રક્ષણ પ્રાપ્ત કરેલ મુમુક્ષુ ઉપાસક ક્રતું ત્વે વૃજ્જન્તિ-કર્મ અથવા પ્રજ્ઞાને તારી અંદર લીન કરી દે છે.-ત્યાગ કરી દે છે-નિષ્કામ બની જાય છે. યત્ એતે દ્વિઃ-ત્રિઃ-અપિ ભવન્તિ-યાહે તે એકાશ્રમી-બ્રહ્મચારી હોય અથવા તેથી દ્વિતીયાશ્રમી-ગૃહસ્થી પણ હોય અથવા તૃતીયાશ્રમી-વાનપ્રસ્થી પણ હોય, કારણ કે તું સ્વાદોઃ સ્વાદીયઃ-પોતાનાં મધુર સ્વરૂપથી સંયુક્ત કરીને અદઃ-મધુ-તે પોતાનાં મધુર સ્વરૂપને મધુના સુ-અભિ યોધીઃ-મારી સાથે-ઉપાસક આત્માની સાથે સારી રીતે સંગત કરી મેળવી દે. (૩)

મૂકત-૩

૧૪૮૬. ત્રિકદ્રુકેષુ મહિષો યવાશિરં તુવિશુષ્મસ્તૃમ્પત્
સોમમપિબદ્વિષ્ણુના સુતં યથાવશમ્ ।
સ ઈ મમાદ મહિ કર્મ કર્તવે મહામુરું સૈનં
સશ્ચદેવો દેવં સત્ય ઇન્દુઃ સત્યમિન્દ્રમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૫૭

૧૪૮૭. સાકં જાતઃ ક્રતુના સાકમોજસા વવક્ષિથ

૫૬૯

સાકં વૃદ્ધો વીર્યૈઃ સાસહિર્મૃદ્ધો વિચર્ષણિઃ ।
 દાતા રાધ સ્તુવતે કામ્યં વસુ પ્રચેતન સૈનં
 સશ્ચદેવો દેવં સત્ય ઇન્દુઃ સત્યમિન્દ્રમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પ્રચેતન-હે પ્રકૃષ્ટ ચેતવનાર ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! ક્રતુના-સાકં જાતઃ-પ્રજ્ઞાન-પ્રકૃષ્ટજ્ઞાન-સ્વતઃ જ્ઞાનરૂપ વેદની સાથે પ્રસિદ્ધ થઈને ઓજસા સાકં વલ્લિષ્ઠ-આત્મીય બળની સાથે સંસારનું વહન-ધારણ કરી રહેલ છે, વીર્યૈઃ સાકં વૃદ્ધઃ-પોતાના પરાક્રમથી વૃદ્ધ છે-મહાન છે, વિચર્ષણિઃ-મૃદુઃ સાસહિઃ-તું વિશેષ દ્રષ્ટા છે, ઉપાસકોના પાપો-કામ, ક્રોધ આદિ પ્રતાડન કરનાર-દૂર કરનાર છે, સ્તુવતે કામ્યં રાધઃ-વસુ દાતા-સ્તુતિ કરનારા ઉપાસકોને માટે શ્રેષ્ઠ ધન અને મોક્ષવાસને આપનાર છે. એનં સત્યં દેવમ્-ઇન્દ્રમ્-તું એ સત્યસ્વરૂપ દેવ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને સઃ-સત્યઃ-ઇન્દ્રઃ-દેવઃ-સશ્ચત્-તે સત્ય-નિત્ય, ઇન્દુમાન-ઉપાસનારસવાળા ઉપાસક પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

૧૪૮૮. અધ ત્વિષીમાં અભ્યોજસા કૃવિં યુધાભવદા
 રોદસી અપૂર્ણદસ્ય મજ્મના પ્ર વાવૃધે ।
 અધત્તાન્યં જઠરે પ્રેમરિચ્યત પ્ર ચેતય સૈનં
 સશ્ચદેવો દેવં સત્ય ઇન્દુઃ સત્યમિન્દ્રમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અધ-અને ઓજસા ત્વિષીમાન્-આત્મીય તેજથી પ્રકાશમાન ઇન્દ્ર-પરમાત્મા યુધા કૃવિમ્-અભવત્-ઉપાસકનાં હિંસક પાપને પોતાની સંપ્રહારક શક્તિથી અભિભૂત કરે છે-દબાવી દે છે. રોદસી-અપૂર્ણત્-પ્રાણ, અપાનોને તૃપ્ત કરે છે. મજ્મના પૃવાવૃધે-બળથી તેને પ્રવૃદ્ધ કરે છે. અન્યં જઠરે અધત્તા-અન્ય-જે ઉપાસક નથી તેને જન્મ આપનાર સંસારની મધ્ય-જન્મક્રમની અંદર રાખે છે ર્મ-પ્ર-અરિચ્યત-તે ઉપાસકને જન્મક્રમ સંસાર જઠરથી અતિરિક્ત કરી દે છે-અલગ કરી દે છે. પ્રચેતય-હે ઉપાસક ! તું સાવધાન થા એનં સત્યં દેવમ્-ઇન્દ્રમ્-એ સત્ય સ્વરૂપ પરમાત્મદેવને સત્યઃ ઇન્દુઃ-સશ્ચત્-નિત્ય, ઉપાસના-રસવાન આત્મા પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

इति त्रयोदशोऽध्यायः, षष्ठप्रपाठकस्य समाप्तः ॥

★ ★ ★

ਸੂਚੀ-੧

સૂક્ત-૨

પદાર્થ : ત્વમ્-હે ઈન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું રાધસઃ પ્રથમઃ-દાતા-અસિ-ધન ઐશ્વર્યનો મુખ્ય દાતા-દાત્રી છે, સત્યઃ-ઈશાનકૃત-અસિ-સત્ય સમર્થ-સંપન્ન બનાવનાર છે, તુ વિદ્યુમ્નસ્ય-બહુજ યશોરૂપ,

૫૭૧

મહઃ-શવસ્યઃ પુત્રસ્ય-મહાન બળના પુત્ર અર્થાત્ અત્યંત બળવાન અથવા નરકથી ત્રાણ-રક્ષા કરનારના યુજ્યા-આવૃણીમહે-યોગો-સંબંધોને સમગ્રરૂપે વરણ કરે છે-ચાહે છે. (૨)

સૂક્ત-૩

૧૪૯૪. પ્રત્નં પીયૂષં પૂર્વ્યં યદુક્થ્યં મહો ગાહાદિવ આ નિરધુક્ષત ।

ઇન્દ્રમભિ જાયમાનં સમસ્વરન્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પ્રત્નં પૂર્વ્યમ્-ઉક્થ્યમ્-પીયૂષમ્-શ્રેષ્ઠ શાશ્વતિક પ્રશંસનીય પાન કરવા યોગ્ય અમૃત શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માને મહઃ-ગાહાત્-દિવઃ-મહાન અને ગંભીર વલોવવા યોગ્ય પ્રકાશમાન હૃદયરૂપ દ્વારા આ નિરધુક્ષત-સમગ્રરૂપથી સાક્ષાત્ કરી લીધેલ છે. ઉપાસકને ઇન્દ્રમ્ અભિ-આત્માને લક્ષ્ય કરીને, જાયમાનં સમસ્વરન્-સાક્ષાત્ થઈ જવા માટે તેની સ્તુતિ કરીએ છીએ. (૧)

૧૪૯૫. આદીં કે ચિત્ પશ્યમાનાસ આપ્યં વસુરુચો દિવ્યા અભ્યનૂષત ।

દિવો ન વારં સવિતા વ્યૂર્ણુતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : આત્-ઈમ્-પછી તે આપ્યમ્-પ્રાપ્તવ્ય પરમાત્માને કેચિત્-કિંચિત્ પશ્યમાનાસઃ-જોવામાં આવનાર વસુસ્ત્વઃ-રાતે ચમકનાર તારાઓ જેમ દિવ્યા-પ્રકાશમાન અભ્યનૂષત-સ્તુત કરે છે દિવઃ-ન વારં સવિતા વ્યૂર્ણુતે-જેમ સૂર્ય આકાશને ઘેરનાર અંધકારને પોતાના પ્રકાશથી દૂર કરી દે છે, તેમ પોતાના અજ્ઞાન અંધકારને દૂર કરી દે છે. (૨)

૧૪૯૬. અધ યદિમે પવમાન રોદસી ઇમા ચ વિશ્વા ભુવનાભિ મજ્મના ।

યૂથે ન નિષ્ઠા વૃષભો વિ રાજસિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અધ-ત્યાર પછી પવમાન-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માન્ ! યદ્ 'યદા'-જ્યારે ઇમે રોદસી-એ ઘાવાપૃથિવી પ્રાણ ઉદ્દાનને-પ્રાણાયામ-યોગાભ્યાસની તરફ ચ-અને વિશ્વા ભુવનાનિ-સમસ્ત અધ્યાત્મયજ્ઞો-સ્તુતિ, પ્રાર્થનાઓ, ઉપાસનાઓની તરફ પણ મજ્મના-પવિત્ર બળથી યૂથે ન નિષ્ઠા વૃષભઃ-ગાયના ધણમાં વિશેષ રહેલ-વિશેષ લક્ષિત સાંઠની સમાન વિરાજસિ-તું વિશેષ પ્રકાશમાન થઈ રહ્યો છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૪૯૭. ઇમમૂ ષુ ત્વમસ્માકં સનિં ગાયત્રં નવ્યાંસમ્ । અગ્ને દેવેષુ પ્ર વોચઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૮

૫૭૨

૧૪૯૮. વિભક્તાસિ ચિત્રભાનો સિન્ધોરૂર્મા ઉપાક આ । સદ્યો દાશુષે
ક્ષરસિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ચિત્રભાનો-દર્શનીય પ્રકાશમાન પરમાત્મન્ ! તું સિન્ધો:-ઉપાકે-ઉર્મો-આ-સ્વંદનશીલ નદીની સમીપ ઉર્મિ-તરંગ લહેરો-નહેરોની સમાન આનંદ જ્યોતિઓથી વિભાગ કરે છે. દાશુષે સદ્યઃ ક્ષરસિ-આત્મદાની ઉપાસકને માટે તો તુરંત આનંદ જ્યોતિને વરસાવે છે. (૨)

૧૪૯૯. આ નો ભજ પરમેષ્વા વાજેષુ મધ્યમેષુ । શિક્ષા વસ્વો અન્તમસ્ય ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ન: પરમેષુ વાજેષુ-આભજ-હે જ્ઞાનપ્રકાશક પરમાત્મન્ ! તું અમને પરમ-મોક્ષધામમાં થનારા અમૃત અન્નભોગોમાં સમગ્રરૂપથી ભાગી બનાવ. મધ્યમેષુ-ધ્યાનયજ્ઞ-શ્રવણયજ્ઞ, શમ, દમાદિ યજ્ઞમાં સમગ્રરૂપથી ભાગી બનાવ. અન્તમસ્ય વસ્વ:-શિક્ષ-સમીપ અવરધન-સર્વથી નીચેના-સદ્ભોગને પ્રદાન કર. (૩)

સૂક્ત-૫

૧૫૦૦. અહમિદ્ધિ પિતુષ્પરિ મેધામૃતસ્ય જગ્રહ । અહં સૂર્યઙ્વાજનિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૨

૧૫૦૧. અહં પ્રત્નેન જન્મના ગિરઃ શુષ્મામિ કણ્વવત્ । યેનેન્દ્રઃ શુષ્મામિદ્ધે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અહમ્-હું ઉપાસક વક્તા પ્રત્નેન જન્મના-પૂર્વ જન્મથી જ ગિર:-સ્તુતિ વાણીઓને કણ્વવત્-શુષ્મામિ-વર્તમાન સ્તુતિકર્તાઓની સમાન બોલી રહ્યો છું. યેન-જેથી ઇન્દ્ર:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા શુષ્મામ્-ઇત્-દધે-મારી અંદર પાપશોષક આત્મબળને ધારણ કરાવે. (૨)

૧૫૦૨. યે ત્વામિન્દ્ર ન તુષ્ટુવુર્ઋષયો યે ચ તુષ્ટુવુઃ । મમેદ્ વર્ધસ્વ સુષ્ટુતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! યે ત્વાં ન તુષ્ટુવુઃ-જે લોકો તારી સ્તુતિ પૂર્વ જન્મમાં ન કરી હોય પરંતુ વર્તમાનમાં ભલે કરતાં હોય, અથવા યે ચ-ઋષયઃ-તુષ્ટુવુઃ-અને જે ઋષિઓ પૂર્વ જન્મમાં તારી સ્તુતિ કરતાં રહ્યાં હોય અને વર્તમાનમાં ભલે ન કરતાં હોય એ તો તું જાણે, પરંતુ સુષ્ટુતઃ-મમ-ઇત્ વર્ધસ્વ-મારા દ્વારા પૂર્વ જન્મથી અને વર્તમાન જન્મથી સ્તુત કરેલ મને અવશ્ય ઉન્નત કર-કરે છે. (૩)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૧૫૦૩. અગ્ને વિશ્વેભિરગ્નિભિર્જોષિ બ્રહ્મ સહસ્કૃત ।

૫૭૩

^{૧ ૨ ૩ ૨૩} યે ^{૩ ૨ ૩} દેવત્રા ^{૧ ૨} ય ^૩ આયુષુ ^{૧ ૨} તેભિર્નો ^{૩ ૧ ૨} મહયા ગિરઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સહસ્કૃત-અગ્ને-ઓજ અધ્યાત્મ તપથી ઉપાસિત અથવા સાક્ષાત્ કરણીય જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું વિશ્વેભિઃ-અગ્નિભિઃ-સમસ્ત તપસ-તપસ્વી ઋષિઓ દ્વારા કરવામાં આવેલ બ્રહ્મ જોષિ-સ્તોત્ર-સ્તુતિમંત્રોનું સેવન કરે છે. યે-દેવત્રા યે-આયુષુ-જે દેવોમાં, જીવન મુક્તોમાં, જીવન મુક્તોની શ્રેણીમાં હોય, જે મનુષ્યોમાં, મનુષ્ય શ્રેણીમાં હોય તેભિઃ-એમની સમાન નઃ-ગિરઃ-મહય-અમારી સ્તુતિ વાણીઓને પ્રશંસિત કર-સેવન કર. (૧)

^૧ ૧૫૦૪. પ્ર ^{૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧} સ વિશ્વેભિરગ્નિભિરગ્નિઃ ^{૨૨ ૩ ૧ ૨} સ ^{૧ ૨} યસ્ય ^{૩ ૨ ૩} વાજિનઃ ^{૩ ૨ ૩} ।
^{૧ ૨} તનયે ^{૩ ૨ ૩} તોકે ^{૩ ૨ ૩} અસ્મદા ^{૩ ૨ ૩} સમ્યક્ ^{૩ ૧ ૨} વાજૈઃ ^{૩ ૧ ૨} પરીવૃતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સઃ-અગ્નિઃ-તે જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા યસ્ય-વાજિનઃ-જેના અમૃત અન્નભોગભાગી ઉપાસક છે. વિશ્વેભિઃ અગ્નિભિઃ-તે સમસ્ત ઉપાસકો ઋષિઓની સમાન અસ્મત્-‘અસ્માભિઃ-’ તનયે ‘તનયેભિઃ’ તોકે ‘તોકેભિઃ’-અમે તનયે-પુત્રો, તોકે-પૌત્રો દ્વારા પ્ર-પ્રાર્થિત થયેલા વાજૈઃ સમ્યક્ પરિવૃતઃ-અમૃતભોગથી ભરપૂર થઈને પ્રદાતા બની રહે. (૨)

^{૧ ૨} ૧૫૦૫. ત્વં ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨} નો ^{૩ ૨ ૩} અગ્ને ^{૩ ૧ ૨} અગ્નિભિર્બ્રહ્મ ^{૩ ૧ ૨} યજ્ઞ ^{૩ ૧ ૨} ચ ^{૩ ૧ ૨} વર્ધય ।
^{૧ ૨} ત્વં ^{૩ ૧ ૨} નો ^{૩ ૧ ૨} દેવતાતયે ^{૩ ૧ ૨} રાયો ^{૩ ૧ ૨} દાનાય ^{૩ ૧ ૨} ચોદય ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ત્વં તું અગ્નિભિઃ-અન્ય તપસ્વી ઉપાસકોની સમાન નઃ-અમારા બ્રહ્મયજ્ઞં ચ વર્ધય-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને શ્રેષ્ઠતમ કર્મ યોગાભ્યાસને વધાર-વૃદ્ધિ કર. ત્વમ્ તું નઃ-અમને દેવતાતયે-દેવભાવ થવા માટે રાયઃ દાનાય ચોદય-જીવન મુક્ત સંબંધી ઐશ્વર્ય આપવા માટે પોતાની તરફ પ્રેરિત કર. (૩)

સૂક્ત-૨

^{૧ ૨} ૧૫૦૬. ત્વે ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨} સોમ ^{૩ ૧ ૨} પ્રથમા ^{૩ ૧ ૨} વૃક્ત ^{૩ ૧ ૨} બર્હિષો ^{૩ ૧ ૨} મહે ^{૩ ૧ ૨} વાજાય ^{૩ ૧ ૨} શ્રવસે ^{૩ ૧ ૨} ધિયં ^{૩ ૧ ૨} દધુઃ ।
^{૧ ૨} સ ^{૩ ૧ ૨} ત્વં ^{૩ ૧ ૨} નો ^{૩ ૧ ૨} વીર ^{૩ ૧ ૨} વીર્યાય ^{૩ ૧ ૨} ચોદય ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વીરસોમ-હે પાપ-પાપીઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કરનારા સોમ-પરમાત્મન્ ! પ્રથમાઃ-વૃક્તબર્હિષઃ-પ્રમુખ અથવા પૂર્વકાલીન ત્યક્ત-ત્યાગી દીધેલ છે પ્રજા-સંતતિ જેને એવા વાનપ્રસ્થી અથવા સંન્યાસી યોગીજન ત્વં-તારી અંદર મહે વાજાય શ્રવસે ધિયં દધુઃ-મહાન અમૃત અન્નભોગ શ્રવણીય યશને માટે પોતાની ધારણાને ધરે છે. યઃ-ત્વમ્-તે તું વીર્યાય-ચોદય-ઓજને માટે પ્રેરિત કર. (૧)

૫૭૪

૧૫૦૭. અભ્યભિ હિ શ્રવસા તતર્દિથોત્સં ન કં ચિજ્જનપાનમક્ષિતમ્ ।

શર્યાભિર્ન ભરમાણો ગભસ્ત્યોઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શ્રવસા હિ-અભિ તતર્દિથ-શ્રવણ-શ્રવણ ચતુષ્ટય-શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન અને સાક્ષાત્કારથી સન્મુખ જોત જોતાંમાં ઉપાસનાને માટે કૂવાની સમાન ખોદી દે છે, ખોલી દે છે. કં ચિત્ અક્ષિતં જનપાનમ્-ઉત્સં ન-ક્ષયરહિત લોકોના પાનને ગભસ્ત્યોઃ શર્યાભિઃ-ન ભરમાણઃ-ભુજાઓ-હાથોની આંગળીઓમાં-અંજલિમાં જળ ધારણ કરનાર-લેનારની સમાન. [ભરપૂર કરી દે.] (૨)

૧૫૦૮. અજીજનો અમૃત મર્ત્યાય કમૃતસ્ય ધર્મન્નમૃતસ્ય ચારુણઃ ।

સદાસરો વાજમચ્છા સનિષ્યદત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અમૃત-હે અમૃત-અવિનાશી સોમ-પરમાત્મનું ! તું મર્ત્યાય-મરણધર્મી-જન્મ મરણમાં આવનાર ઉપાસકજનને માટે વ્રહ્મસ્ય કમ્-અજીજનઃ-અમૃતનાં સુખને પ્રસિદ્ધ-ઉત્પન્ન કરે છે. ચારુણઃ-વ્રહ્મસ્ય ધર્મન્ સુંદર-ઋત-અમૃત ધારણ કરનાર સરોવરમાં સદા-અસદઃ-સદા વિચરી રહેલ છે. વાજમ્ અચ્છ-સનિષ્યદત્-અમૃત અન્નભોગને ભોગવવાને અભિમુખ થઈને વહાવીને. [વિચરી રહેલ છે.] (૩)

સૂક્ત-૩

૧૫૦૯. એન્દુમિન્દ્રાય સિજ્વત પિબાતિ સોમ્યં મધુ ।

પ્ર રાધાસિ ચોદયતે મહિત્વના ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૮૬

૧૫૧૦. ઉપો હરીણાં પતિં રાધઃ પૃજ્વન્તમબ્રવમ્ ।

નૂનં શ્રુધિ સ્તુવતો અશ્વ્યસ્ય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હરીણાં પતીમ્-પરમાત્માને પોતાની તરફ હરનાર-લાવનાર ઉપાસકોના પાલક રાધઃ-પૃજ્વન્તમ્-ઉપાસકોને રાધનીય-સાધનીય આનંદથી સંયુક્ત કરતાં ઈન્દ્ર-પરમાત્માને ઉપ અબ્રવમ્-ઉ-ઉપાસિત-પ્રાર્થિત કરું છું નૂનમ્-નિશ્ચય અશ્વ્યસ્યઃ-સ્તુવતઃ-શ્રુધિ-ઈન્દ્રિયરૂપી ધોડાના અધિકર્તા સંયમી સ્તુતિ કરી રહેલાઓની સ્તુતિને સાંભળ-સ્વીકાર કર. (૨)

૧૫૧૧. ન હ્યા રૂઙ્ગ પુરા ચ ન જજ્ઞે વીરતરસ્ત્વત્ ।

ન કી રાયા નૈવથા ન ભન્દના ॥ ૩ ॥

૫૭૫

પદાર્થ : અફ-હે પ્રિય-ઈન્દ્ર-પરમાત્મન્ ! ત્વત્-વીરતર:-ઉપાસકોનો તારાથી ભિન્ન ઉપાસ્યદેવ અત્યંત વીર ન હિ પુરા ચ ન જજ્ઞે-પૂર્વ કલ્પોમાં કોઈ થયો નથી-અને આ કલ્પમાં પણ થશે નહિ. ન કિ:-રાયા-ન કોઈ ઐશ્વર્યવાન ધનદાતા, ન ભન્દના-ન ભંદનીય-સ્તુતિ યોગ્ય અથવા કલ્યાણકર્તા. [કોઈ તારા જેવો અથવા તારા કરતાં ચઢિયાતો થયો કે થશે નહિ.] (૩)

સૂક્ત-૪

૧૫૧૨. નદં વ ઓદતીનાં નદં યોયુવતીનામ્ ।

પતિં વો અઘ્ન્યાનાં ધેનૂનામિષુધ્યસિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વ:-હે ઉપાસકજનો ! તમારી ઓદતીનામ્-અઘ્ન્યાનાં નદં પતિમ્-ઉન્દન કરવાવાળી-આર્દ્ર બનાવવાવાળી સ્તુતિ વાણીઓના નદનીય-પ્રવચનીય સ્તુતિ સ્વામી પરમાત્માની; તથા વ:-તમારી યોયુવતીનાં ધેનૂનાં નદમ્-પરમાત્માથી મિલન કરાવનારી સ્તુતિ વાણીઓના નદનીય-સ્તુતિયોગ્ય સ્વામી પરમાત્માને ઇષુધ્યસિ-પ્રાર્થના કરો. (૧)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૧૫૧૩. દેવો વો દ્રવિણોદાઃ પૂર્ણાં વિવષ્ટાસિચમ્ ।

ઉદ્ધા સિજ્ઞધ્વમુષ વા પૃણધ્વમાદિદ્વો દેવ ઓહતે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૫

૧૫૧૪. તં હોતારમધ્વરસ્ય પ્રચેતસમ્ વહ્નિં દેવા અકૃણવત ।

દધાતિ રત્નં વિધતે સુવીર્યમગ્નિર્જનાય દાશુષે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : દેવા:-મુમુક્ષુ ઉપાસકજન અધ્વરસ્ય હોતારં પ્રચેતસમ્-અધ્યાત્મયજ્ઞના આધાર પ્રકૃષ્ટ ચેતન-પ્રસિદ્ધ કરનારા, તં વહ્નિમ્-તે વહનકર્તા પરમાત્માનો અકૃણવત-સાક્ષાત્ કરે છે, જે અગ્નિ:-જ્ઞાન-પ્રકાશમાન પરમાત્મા વિધતે રત્નં દધાતિ-ઉપાસના કરી રહેલાંને માટે સુંદર વસ્તુ ધારણ કરાવે છે, દાશુષે જનાય સુવીર્યમ્-આત્મ સમર્પણ કરનારને ઉત્તમ આત્મિકબળ પ્રદાન કરે છે. (૨)

સૂક્ત-૨

૧૫૧૫. અદર્શિં ગાતુવિત્તમો યસ્મિન્ વ્રતાન્યાદધુઃ ।

ઉપો ષુ જાતમાર્યસ્ય વર્ધનમગ્નિં નક્ષન્તુ નો ગિરઃ ॥ ૧ ॥

૫૭૬

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૭

૧૫૧૬. યસ્માદ્રેજન્ત કૃષ્ટયશ્ચર્કૃત્યાનિ કૃણવતઃ ।

સહસ્રસાં મેધસાતાવિવ ત્મનાગ્નિં ધીભિર્નમસ્યત ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ચર્કૃત્યાનિ કૃણવતઃ-યસ્માત્-સુંદર અથવા યથાયોગ્ય કર્મફળરૂપ પુરસ્કાર અથવા દંડ પ્રદાન કર્મો કરતાં જે પરમાત્માથી કૃષ્ટયઃ-રેજન્ત-મનુષ્ય ભય પામે છે. સહસ્રસામ્-બહુજ સંભાજક-અનંત ઐશ્વર્યનો દાતા મેધસાતાૌ-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં ત્મના-આત્મભાવથી પરમાત્માને ધીભિઃ-ધ્યાન, ધારણા, સમાધિઓથી અથવા સ્તુતિ વાણીઓથી નમસ્યત-નમસ્કાર કરો. (૨)

૧૫૧૭. પ્ર દૈવોદાસો અગ્નિર્દેવ ઇન્દ્રો ન મન્મના ।

અનુ માતરં પૃથિવીં વિ વાવૃતે તસ્થૌ નાકસ્ય શર્મણિ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૧

સૂક્ત-૩

૧૫૧૮. અગ્નિ આયૂષિ પવસં આસુવોર્જમિષં ચ નઃ ।

આરે બાધસ્વ દુચ્છુનામ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૬૨૭, ૧૪૬૪

૧૫૧૯. અગ્નિર્ઋષિઃ પવમાનઃ પાઞ્ચજન્યઃ પુરોહિતઃ । તમીમહે મહાગયમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્નિઃ-ઋષિઃ-અગ્રણી પરમાત્મા સર્વ દ્રષ્ટા પવમાનઃ-પવિત્ર કરનાર છે. પાઞ્ચજન્યઃ-પાંચ જનો-બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને નિષાદ-વનવાસી જનોનાં ઉપાસ્ય-અને હિતકર પુરોહિતઃ-પુરઃ-હિત-પૂર્વથી વર્તમાન [અનાદિ]હિતકર છે. તં મહાગયમ્-ઈમહે-તે મહાન ઘરવાળા-મોક્ષરૂપ મહાન ઘરવાળા પરમાત્માની માંગ કરીએ છીએ-ચાહીએ છીએ. (૨)

૧૫૨૦. અગ્ને પવસ્વ સ્વપા અસ્મે વર્ચઃ સુવીર્યમ્ । દધદ્રયિં મયિ પોષમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાનપ્રેરક પરમાત્મન્ ! સ્વપાઃ-ઉત્તમ કર્મવાળા-અબાધિત કર્મ કરવાવાળા અસ્મે વર્ચઃ સુવીર્ય પવસ્વ-અમારી અંદર તેજ-ઉત્તમ બળને પ્રેરિત કર. મયિ-મારામાં પોષં રયિં દધત્-પોષક જ્ઞાનધનને ધારણ કરાવતાં ઉપાસ્ય દેવને [આપ]. (૩)

૫૭૭

સૂક્ત-૪

૧૫૨૧. અગ્ને પાવક રોચિષા મન્દ્રયા દેવ જિહ્વા ।

આ દેવાન્ વક્ષિ યક્ષિ ચ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પાવક-અગ્ને દેવ-હે પવિત્ર પરમાત્મ દેવ ! તું રોચિષા મન્દ્રયા જિહ્વા-રોચમાન-પ્રકાશિત, હર્ષિત કરનારી, સ્તુતિવાણીના દ્વારા દેવાન્-આવક્ષિ યક્ષિ ચ-અમને દેવો-મુમુક્ષુજનોની તરફ આહ્વાન કર સમગ્રરૂપથી લઈ જા અને તેની સાથે સમગ્રરૂપથી સંગત કર. (૧)

૧૫૨૨. તં ત્વા ઘૃતસ્ત્રવીમહે ચિત્રભાનો સ્વર્દૃશમ્ ।

દેવાં આ વીતયે વહ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઘૃતસ્ત્રો ચિત્રભાનો-તેજને સ્ત્રવિત કરનારા અદ્ભુત પ્રકાશમાન પરમાત્મન્ ! તં ત્વા સ્વર્દૃશમ્-ઈમહે-તે તને સુખદર્શકને અમે યાહીએ છીએ. દેવવીતયે દેવાન્-આવહ-અમને-ઉપાસકોને દેવો-મુમુક્ષુઓની યાહવા યોગ્ય મુક્તિને માટે લઈ લે-લઈ જા. (૨)

૧૫૨૩. વીતિહોત્રં ત્વા કવે દ્યુમન્તં સમિધીમહિ । અગ્ને બૃહન્તમધ્વરે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : કવે-અગ્ને-હે કાન્તદર્શી પરમાત્મન્ ! ત્વા વીતિહોત્રં-દ્યુમન્તં-બૃહન્તમ્-તું શ્રેષ્ઠ દાનદાતા-પ્રકાશમાન મહાન પરમાત્માને અધ્વરે સમિધીમહિ-અધ્યાત્મયજમાં અમે પ્રકાશિત કરીએ-સાક્ષાત્ કરીએ. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૧૫૨૪. અવા નો અગ્ન ઋતિભિર્ગાયત્રસ્ય પ્રભર્મણિ । વિશ્વાસુ ધીષુ વન્દ્ય ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વિશ્વાસુ ધીસુ વન્દ્ય-સમસ્ત પ્રજાઓમાં અધ્યાત્મ ધ્યાનોમાં વંદનીય દેવ અગ્ને-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તું ગાયત્રસ્ય પ્રભર્મણિ-સ્તુતિ કર્મનાં પ્રકૃષ્ટ ભરણ, સમર્પણ અથવા અનુષ્ઠાનમાં ઋતિભિઃ-નઃ-અવ-રક્ષા વિધિઓથી અમારી રક્ષા કર. (૧)

૧૫૨૫. આ નો અગ્ને રયિં ભર સત્રાસાહં વરેણ્યમ્ । વિશ્વાસુ પૃત્સુ દુષ્ટરમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તું નઃ-અમારે માટે સત્રાસાહં વરેણ્યં રયિમ્-સર્વને સરળતાથી સહન કરનાર વરણીય અધ્યાત્મ ઐશ્વર્યને વિશ્વાસુ પૃત્સુ-સમસ્ત સંઘર્ષ અવસ્થાઓમાં આભર-આભરિત-

૫૭૮

પરિપૂર્ણ કર. (૨)

૧૫૨૬. આ નો અગ્ને સુચેતુના રયિં વિશ્વાયુપોષસમ્ । માર્દીકં ધેહિ જીવસે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તું ન:-અમારે માટે સુચેતુના-શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનથી યુક્ત માર્દીકમ્-સુખથી ભરેલ વિશ્વાયુપોષકમ્-સમસ્ત આયુ સુધી પોષણપ્રદ ઇચ્છનીય ઐશ્વર્યને જીવસે-જીવનને માટે આધેહિ-આધાન કર-સ્થાપિત કર. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૫૨૭. અગ્નિં હિન્વન્તુ નો ધિયઃ સપ્તિમાશુમિવાજિષુ । તેન જૈષ્ઠ ધનં ધનમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ન:-ધિય:-અમારી સ્તુતિ વાણીઓ અગ્નિં હિન્વન્તુ-અગ્રણી પરમાત્માને અમારી તરફ પ્રેરિત કરે. આજિષુ-ગન્તવ્ય-પ્રાપ્તવ્ય સ્થાનોમાં જેમ ઘોડાઓને પ્રેરિત કરે છે. તેન-તેથી ધનં ધનં જૈષ્ઠ-ધન ધન-પ્રત્યેક ધન-ધારણીય વસ્તુને અભિભૂત કરે-સ્વાયત્ કરે. (૧)

૧૫૨૮. યયા ગા આકરામહે સેનયાગ્ને તવોત્યા । તાં નો હિન્વ મધત્તયે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તવ યથા-ઋત્યા સેનયા-તારી જે રક્ષારૂપી બંધની-રક્ષાબંધનીના દ્વારા ગા:-આકરામહે-જ્ઞાનવાણીઓ-ઉપદેશ ઉક્તિઓને અમે અંગીકાર કરીએ છીએ-અપનાવીએ છીએ-જીવનમાં ઢાળીએ છીએ તાં ન:-મધત્તયે હિન્વ-તેને અમારા માટે ઐશ્વર્ય પ્રદાન કરવા પ્રેરિત કર. (૨)

૧૫૨૯. આગ્ને સ્થૂરં રયિં ભર પૃથું ગોમન્તમશ્વિનમ્ ।

અઙ્ધિ ર્ઘં વર્તયા પવિમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તું સ્થૂરમ્-સ્થિર અથવા સમાશ્રિતમાત્ર-સર્વ માત્રાઓવાળા-પૂર્ણ પૃથુમ્-પ્રયત્નશીલ ઉપકારમાં આવનારા ગોમન્તમ્-જેમાં ઇન્દ્રિયોનું હિત હોય તથા અશ્વિનમ્-જેમાં મનનશીલતા હોય, એવા રયિમ્-એવા આધ્યાત્મિક ધનને આભર-મારી અંદર સારી રીતે ભરી દે. ત્વમ્ અઙ્ધિ-તું મારા હૃદયાવકાશને પોતાનાં સ્વરૂપથી પૂરિત કર પવિર્વર્તય-મારી સ્તુતિ વાણીઓને વર્તિત-પરિવર્તિત-પ્રતિફલિત કર અથવા તારા આનંદરથની ચક્રનેમિ-ચક્રના પરિધિને મારી તરફ ધૂમાવી દે. (૩)

૧૫૩૦. અગ્ને નક્ષત્રમજરમા સૂર્ય રોહયો દિવિ । દધજ્યોતિર્જનેભ્યઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! અજરં નક્ષત્રમ્-અવિનાશી દેવગૃહ-જીવન મુક્તનાં ઘરરૂપ સૂર્યમ્-આનંદધનને જનેભ્યઃ-જ્યોતિઃ દધત્-ઉપાસકજનોને માટે જ્ઞાનજ્યોતિને ધારણ કરવાને માટે દિવિ

૫૭૯

રોહય-મોક્ષધામમાં આરોહણ કરેલ છે-રાખેલ છે. (૪)

૧૫૩૧. અગ્ને કેતુર્વિશામસિ પ્રેષ્ઠઃ શ્રેષ્ઠ ઉપસ્થસત્ ।
બોધા સ્તોત્રે વયો દધત્ ॥૫॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રણ્યક પરમાત્મન્ ! તું વિશાં કેતુઃ-અસિ-ઉપાસક પ્રજાઓનો પ્રજાપક-જ્ઞાન આપનાર છે-સાવધાન કરનાર છે. પ્રેષ્ઠઃ-શ્રેષ્ઠઃ-ઉપસ્થસત્-તું અત્યંત પ્રિય અને અત્યંત પ્રશંસનીય ઉપસ્થાન-સમીપ સ્થાન-હૃદયમાં સ્થિત થનાર સ્તોત્રે બોધ-સ્તોતાને માટે બોધ-ઉપદેશ આપ; અને વયઃ-દધત્-જીવનને ધારણ કરાવ. (૫)

સૂક્ત-૩

૧૫૩૨. અગ્નિર્મૂર્ધા દિવઃ કકુત્પતિઃ પૃથિવ્યા અયમ્ ।
અપાં રેતાંસિ જિન્વતિ ॥૧॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૭

૧૫૩૩. ઈશિષે વાર્યસ્ય હિ દાત્રસ્યાગ્ને સ્વઃપતિઃ ।
સ્તોતા સ્યાં તવ શર્મણિ ॥૨॥

પદાર્થ : અગ્ને-જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું સ્વઃ-પતિઃ-મોક્ષ સુખનો સ્વામી, વાર્યસ્ય-વરણીય-ઈચ્છનીય, દાત્રસ્ય-આપવાના ધનનું ઈશિષે-સ્વામીત્વ કરી રહ્યો છે. સ્તોતા તવ શર્મણિ સ્યામ્-હું સ્તુતિકર્તા-ઉપાસક તારા શરણમાં આવી જવું-તને પ્રાપ્ત કરી લવું. (૨)

૧૫૩૪. ઉદગ્ને શુચયસ્તવ શુક્રા ભ્રાજન્ત ઈરતે । તવ જ્યોતીર્ષ્યર્ચયઃ ॥૩॥

પદાર્થ : ઉદ-અગ્ને-હે જ્ઞાન પ્રકાશક પરમાત્મન્ ! તવ શુચયઃ શુક્રાઃ ભ્રાજન્તે-તારા વીર્યબળ શુભ્ર-પવિત્ર ચમકાવતાં ગુણબળ સન્મુખ પ્રાપ્ત થઈ રહ્યાં છે તવ જ્યોતીર્ષિ-અર્ચય-અને તારી જ્ઞાન જ્યોતિઓ-પ્રકાશો તથા આનંદ તરંગો પણ અમને પ્રાપ્ત થઈ રહ્યાં છે. (૩)

इति चतुर्दशोऽध्यायः, सप्तमप्रपाठकस्य प्रथमोऽर्धः ॥

★ ★ ★

૫૮૦

અથ પન્નદશોઽધ્યાયઃ

સપ્તમ પ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૫૩૫. કસ્તે જામિર્જનાનામગ્ને કો દાશ્વધ્વરઃ । કો હ કસ્મિન્નસિ શ્રિતઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! જનાનામ્-મનુષ્યોની મધ્યમાં તે જામિઃ કઃ- તારો બંધુ-સ્નેહી કોણ છે ?-કોઈ વિરલ ઉપાસક જીવન મુક્ત. દાશ્વધ્વરઃ-આવ્યું છે. અધ્યાત્મ યજ્ઞ આત્મ સમર્પી કોણ છે ? કોઈ વિરલ મુમુક્ષુ છે. કઃ-હ-તું કોણ છે ? એવું જાણનાર પણ કોઈ દુર્લભ યોગી જ છે અને કસ્મિન્ શ્રિતઃ-અસિ-તું કોનામાં આશ્રિત છે-વિરાજમાન છે ?-કોઈ વિરલા- દુર્લભ ધ્યાનીમાં વિરાજમાન છે.

૧૫૩૬. ત્વં જામિર્જનાનામગ્ને મિત્રો અસિ પ્રિયઃ । સઘ્વા સઘિભ્ય ઈંડયઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું જનાનાં જામિઃ-મનુષ્યોનો બંધુ-સ્નેહી છે. તું મહાન ઉદાર છે. મિત્રઃ પ્રિયઃ-અસિ-મિત્ર છે, હિતસાધક તૃપ્તિકર્તા છે. સઘિભ્યઃ-ઈંડયઃ-સઘ્વા- તું મિત્રોને માટે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય મિત્ર છે-સાથો મિત્ર છે.

૧૫૩૭. યજા નો મિત્રાવરુણા યજા દેવાં ઋતં બૃહત્ । અગ્ને યક્ષિ સ્વં દમમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન પ્રકાશક પરમાત્મન્ ! તું નઃ-મિત્રાવરુણૌ યજ-અમારા પ્રાણ, અપાનને સંગત કર દેવાન્ યજ-ઈન્દ્રિયોને સંગત કર. બૃહત્-ઋતમ્-તું મહાન સત્યને સંગત કર. સ્વં દમં યક્ષિ-તારા ઘરને-હૃદયને સંગત કર. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૫૩૮. ઈંડેન્યો નમસ્યસ્તિરસ્તમાંસિ દર્શતઃ । સમગ્નિરિધ્યતે વૃષા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : દર્શતઃ-અગ્નિઃ-દર્શનીય જ્ઞાન પ્રકાશક પરમાત્મા ઈંડેન્યઃ-સ્તુતિ કરવા યોગ્ય નમસ્ય- નમ્રતાથી પ્રાર્થનીય તમાંસિતિરઃ-અજ્ઞાન અંધકારનો તિરસ્કાર કરે છે. વૃષા-કામનાઓને પૂરી કરનાર સમિધ્યતે-અન્તઃકરણમાં સમ્યક્ પ્રકાશિત થાય છે. (૧)

૧૫૩૯. વૃષો અગ્નિઃ સમિધ્યતેઽશ્વો ન દેવવાહનઃ । તં હવિષ્મન્ત ઈંડતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વૃષા-ઝ-અગ્નિઃ-અવશ્ય કામના વર્ષક પરમાત્મા દેવ-વાહનઃ-અશ્વઃ-ન સમિધ્યતે-દેવ પરમાત્મની તરફ લઈ જનાર અથવા હૃદયમાં પ્રકાશિત કરી શકાય છે. તં હવિષ્મન્તઃ ઈંડતે-તેને આત્મ

૫૮૧

સમર્પણ કરનારાઓ સ્તુત કરે છે. [સમાધિ દ્વારા ધ્યાન ધરનારા ઉપાસકો પૂજે છે.] (૨)

૧૫૪૦. વૃષણં ત્વા વયં વૃષન્ વૃષણઃ સમિધીમહિ । અગ્ને દીદ્યતં બૃહત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વૃષન્-અગ્ને-હે સુખની વર્ષા કરનાર જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! વયં વૃષણઃ-અમે સ્તુતિ વર્ષક ઉપાસકો ત્વા બૃહત્-દીદ્યતં સમિધીમહિ-તને મહાન ચમકતી સ્તુતિઓ દ્વારા પ્રદીપ્ત કરીએ છીએ. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૫૪૧. ઉત્તે બૃહન્તો અર્ચયઃ સમિધાનસ્ય દીદિવઃ । અગ્ને શુક્રાસ ઈરતે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : દીદિવઃ-અગ્ને-હે પ્રકાશમાન પરમાત્મન્ ! તે સમિધાનસ્ય-તું સમિધ્યમાન-હૃદયમાં પ્રકાશિત-સાક્ષાત્ કરેલને બૃહન્તઃ-શુક્રાસઃ-અર્ચયઃ-મહાન શીઘ્ર કાર્યકારી-તુરંત જ સફળ થનારી-અર્યનાઓ-સ્તુતિઓ ઉદીરતે-ઊઠતી રહે છે-ઊઠતી રહે. (૧)

૧૫૪૨. ઉપ ત્વા જુહ્વો ઃ મમ ઘૃતાચીર્યન્તુ હર્યત । અગ્ને હવ્યા જુષસ્વ નઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હર્યત-અગ્ને-હે ઇચ્છનીય પરમાત્મન્ ! મમ-મારી ઘૃતાચીઃ-સ્નિગ્ધ સ્તુતિ વાણીઓ તથા જુહ્વઃ-આત્મભાવનાઓ ત્વા-તને ઉપયન્તુ-પ્રાપ્ત થાય; અમે નઃ-અમારા હવ્યા જુષસ્વ-હવ્યો-આપવા યોગ્ય ઉપહારરૂપ શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસનો શમ, દમ, સદાયરણ બન્નેનું સેવન કર-સ્વીકાર કર. (૨)

૧૫૪૩. મન્દ્રં હોતારમૃત્વિજં ચિત્રભાનું વિભાવસુમ્ । અગ્નિમીડે સ ડ શ્રવત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : મન્દ્રમ્-આનંદદાયક, હોતારમ્-સ્વીકાર કરનાર, મૃત્વિજમ્-ઋતુ સમય પર વસ્તુઓ દ્વારા યજન કર્તા-ઉત્પાદક, ચિત્રભાનુમ્-અદ્ભુત પ્રકાશવાળા, વિભાવસુમ્-વિશેષ પ્રકાશવાળા અગ્નિમ્-પરમાત્માની ઈંડે-સ્તુતિ કરું છું. સઃ-ડ શ્રવત્-તે જ અમારી પ્રાર્થનાને સાંભળે છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૫૪૪. પાહિ નો અગ્ન એકયા પાહ્યૂ ઃત દ્વિતીયયા ।

પાહિ ગીર્ભિસ્તિસૃભિરૂર્જા પતે પાહિ ચતસૃભિર્વસો ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૬

૧૫૪૫. પાહિ વિશ્વસ્માદ્રક્ષસો અરાવ્ણઃ પ્ર સ્મ વાજેષુ નોઽવ ।

ત્વામિદ્ધિ નેદિષ્ઠં દેવતાતય આપિં નક્ષામહે વૃધે ॥ ૨ ॥

૫૮૨

પદાર્થ : વિશ્વસ્માત્-સમસ્ત, રક્ષસઃ-જેનાથી રક્ષા કરવામાં આવે તેનાથી અરાવ્યાઃ-અનૃત-અસત્યના પ્રશંસક, અસત્ય માનનાર, બોલનાર અને આચરણ કરનાર નઃ-અમારી વાજેષુ પ્ર-અવ સ્મ-કામાદિના સંઘર્ષમાં અમારી રક્ષા કર. દેવતાતયે-દેવોની પ્રાપ્તિને માટે નેદિષ્ટમ્-અત્યંત નજીક દેવ ત્વામ્-ઇત્-હિ-તને જ અમે આપિ વૃધે નક્ષામહે-ઉન્નતિ ને માટે સંબંધ રાખનાર માનીએ છીએ. (૨)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૧૫૪૬. ઇનો રાજન્નરતિઃ સમિદ્ધો રૌદ્રો દક્ષાય સુષુમાં અદર્શિ ।

ચિકિદ્ધિ ભાતિ ભાસા બૃહતાસિવ્નીમેતિ રુશતીમપાજન્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : રાજન્-હે સર્વત્ર રાજમાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ઇનઃ-સંસારનો ઈશ્વર-સ્વામી છે. અરતિઃ-તેથી સર્વને પ્રાપ્ત છે. રૌદ્રઃ-સ્તોતા ઉપાસકનો અત્યંત સ્નેહી દક્ષાય-બળ સમૃદ્ધિને માટે સુષુમાન્-શોભનરૂપમાં સાક્ષાત્ કરનારા ઉપાસકના દ્વારા અદર્શિ-જોવામાં આવે છે-સાક્ષાત્ કરવામાં આવે છે. બૃહતા ભાસા ચિકિત્-હિ-ભાતિ-મહાન પ્રકાશથી પ્રકાશિત કરનાર જ અસિવ્નીમ્-અપાજન્-એતિ-ઉપાસકની અંધકારમય અવસ્થાને દૂર કરવા માટે પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

૧૫૪૭. કૃષ્ણાં યદેનીમભિ વર્ષસાભૂજનયન્યોષાં બૃહતઃ પિતુર્જામ્ ।

ઋર્ધ્વં ભાનું સૂર્યસ્ય સ્તભાયન્ દિવો વસુભિરરતિર્વિ ભાતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : કૃષ્ણામ્-એનીં યત્-વર્ષસા-અભિભૂત-જ્યારે પરમાત્મા ઉપાસકની અંદરની કાળા રંગની પાપ અજ્ઞાન અવસ્થાને પોતાના શુભ પ્રકાશરૂપથી અભિભૂત કરી લે છે-દબાવી દે છે, બૃહતઃ પિતુઃ-જાં યોષામ્-જનયન્-ત્યારે મહાન પાલક સૂર્યની અપત્ય ઉષાની સમાન પોતાની વાણીની જ્ઞાન જ્યોતિને પ્રાદુર્ભૂત કરતાં સૂર્યસ્ય ભાનુમ્-ઋર્ધ્વં સ્તભાયન્-જ્ઞાન સૂર્યનાં જ્ઞાનમય તેજને ઉપાસકની ઉપર મસ્તિષ્કમાં સ્તંભિત કરીને ધરીને-રાખીને પુત્રઃ દિવઃ-અરતિઃ-મોક્ષધામના વ્યાપક સ્વામી પરમાત્મા વસુભિઃ 'વસુષુ' વિભાતિ-પોતાના વસનારા જીવન મુક્તો ઉપાસકોમાં વિશેષ-ભાસિત-પ્રકાશિત થાય છે. (૨)

૧૫૪૮. ભદ્રો ભદ્રયા સચમાન આગાત્ સ્વસારં જારો અભ્યેતિ પશ્ચાત્ ।

સુપ્રકૈર્તૈર્દ્યુભિરગ્નિર્વિતિષ્ઠન્ રુશદ્ધિર્વર્ણૈરભિ રામમસ્થાત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્નિઃ-જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ભદ્રઃ-ભંદનીય-અર્ચનીય ભદ્રયા-અર્ચનાથી-સ્તુતિથી સચમાનઃ-સમવેત-સંગત થતાં આગાત્-ઉપાસકની અંદર આવે છે. જારઃ-જેમ અંધકારને જીર્ણ કરનાર સૂર્ય સ્વસારમ્-અભિ પશ્ચાત્-એતિ-સુ-અસા =શોભન રીતિથી અંધકારને ફેંકી દેનારી ઉષાને લક્ષ્ય કરીને-

૫૮૩

આગળ કરીને પાછળ આવે છે. **સુપ્રકેતૈઃ-દ્યુભિઃ**-સમ્યક પ્રકાશિત કરનારી આનંદ દીપ્તિઓ, **ઉશદ્ધિઃ-વર્ણૈઃ**-કમનીય વર્ણનો-જ્ઞાનોપદેશોની સાથે **તિષ્ઠન્-હૃદયમાં** સ્થિત થતાં **રામમ્-અભિ-અસ્થાત્-રમણ** યોગ્ય ઉપાસક આત્માને લક્ષ્ય કરીને-ઉપાસક આત્મામાં વિરાજમાન થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૫૪૯. ^{૧ ૨}કયા તે ^{૩ ૧ ૨}અગ્ને અઙ્ગિર ^{૩ ૧ ૨}ઊર્જો નપાદુપસ્તુતિમ્ । ^{૧ ૨}વરાય ^{૩ ૧ ૨}દેવ મન્યવે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **અઙ્ગિરઃ**-હે અંગોમાં આનંદરસ ભરનાર અને અંગોના પ્રેરક **ઊર્જઃ-નપાત્-અગ્ને દેવ-**આત્મબળને ન પડવા દેનાર-રક્ષક પરમાત્મદેવ ! **વરાય મન્યવે**-વરણ કરવા યોગ્ય મનન કરવા યોગ્ય જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ લાભને માટે **કયા-ઉપસ્તુતિમ્**-કોઈ વિરલ શ્રેષ્ઠ યોગ પદ્ધતિથી કરેલી મારી ઉપાસનાનો સ્વીકાર કર. (૧)

૧૫૫૦. ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}દાશેમ કસ્ય મનસા ^{૩ ૧ ૨}યજ્ઞસ્ય ^{૧ ૨}સહસો ^{૩ ૧ ૨}યહો । ^{૧ ૨}કદુ ^{૩ ૧ ૨}વોચ ^{૩ ૧ ૨}ઇદં નમઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **કસ્ય યજ્ઞસ્ય**-સુખ સ્વરૂપ યજ્ઞનીય, **સહસઃ-યહો-‘યહોઃ’**-બળવાન સર્વત્ર ગતિમાન સર્વત્ર પ્રાપ્ત પરમાત્માને માટે **મનસા-ઇદં નમઃ**-મનથી એ વિનમ્ર વચન-પ્રાર્થના વચન **કદ્-ઉ-વોચે-ક્યારેય** પણ કહું-બોલું તેનો તે સ્વીકાર કરે છે. (૨)

૧૫૫૧. ^{૨ ૩ ૨૩}અધા ત્વં ^{૩ ૨ ૩}હિ નસ્કરો ^{૧ ૨}વિશ્વા ^{૩ ૧ ૨}અસ્મભ્યં ^{૩ ૨}સુક્ષિતીઃ ।

^{૧ ૨}વાજદ્રવિણસો ^{૩ ૧ ૨}ગિરઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **અધઃ**-અનન્તર-અને **ત્વં હિ-તું જ અસ્મભ્યમ્**-અમારે માટે **નઃ-ગિરઃ**-અમારી સ્તુતિ વાણીઓને **સુક્ષિતીઃ**-શોભન ભૂમિ વાળી **વાજ-દ્રવિણસઃ**-અમૃત અન્નભોગો ધન ફળ વાળી **કરઃ**-કર-બનાવ. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૫૫૨. ^{૨ ૩}અગ્ન આ ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}યાહ્યગ્નિભિર્હોતારં ત્વા વૃણીમહે ।

^{૧ ૨}આ ^{૩ ૧ ૨}ત્વામનક્તુ ^{૩ ૧ ૨}પ્રયતા ^{૩ ૧ ૨}હવિષ્મતી ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}યજિષ્ઠં ^{૩ ૨}બર્હિરાસદે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **અગ્ને-આયાહિ**-હે જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મારા હૃદયમાં આવ ત્વા હોતારમ્-તને અધ્યાત્મયજ્ઞના ઋત્વિજને **અગ્નિભિઃ**-બ્રાહ્મણોની સમાન **વૃણીમહે**-અમે વરણ કરીએ છીએ. **ત્વાં-યજિષ્ઠમ્**-તને અત્યંત યાજકને **પ્રયતા હવિષ્મતી**-સંયમ દ્વારા એકાગ્ર કરેલી આત્મ સમર્પણવાળી સ્તુતિ **અનક્તુ**-સ્નિગ્ધ કરે-અમારી તરફ દ્રવિત કરે. **બર્હિઃ**-આસદે-હૃદયાકાશમાં બેસવા માટે. [પ્રાપ્ત થા.] (૧)

૧૫૫૩. ^{૨ ૩ ૧ ૨}અચ્છા હિ ત્વા ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}સહસઃ ^{૩ ૨}સૂનો અઙ્ગિરઃ ^{૩ ૨}સ્ત્રુચશ્ચરન્ત્યધ્વરે ।

૫૮૪

ऊर्जो नपातं घृतकेशमीमहेऽग्निं यज्ञेषु पूर्वम् ॥ २ ॥

પદાર્થ : સહસ્રઃ સૂનો-અદ્ગિરઃ-હે બળના ઉત્પાદક અંગોના રસરૂપ રસયિતા પરમાત્મન્ ! ત્વા-અચ્છા હિ-તને લક્ષ્ય કરીને અધ્વરે-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં સ્વુચઃ-ચરન્તિ-સ્તુતિવાણીઓ ચાલે છે-થતી રહે છે. ઊર્જઃ-નપાતમ્-આત્મબળને ન પડવા દેનાર-રક્ષક, ઘૃતકેશમ્-દીપ્ત રશ્મિવાળા, પૂર્વમ્-શાશ્વત, અગ્નિમ્-પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માને ઈમહે-ચાહીએ છીએ-પ્રાર્થિત કરીએ છીએ. (૨)

સૂક્ત-૪

१५५४. अच्छा नः शीरशोचिषं गिरो यन्तु दर्शतम् ।

अच्छा यज्ञासो नमसा पुस्त्वसुं पुरुप्रशस्तमूतये ॥ १ ॥

પદાર્થ : શીરશોચિષમ્-વ્યાપક જ્યોતિવાળા દર્શતમ્-દર્શનીય પરમાત્માને નઃ-ગિરઃ-અમારી સ્તુતિઓ અચ્છ યન્તુ-સારી રીતે પ્રાપ્ત થાઓ. પુસ્ત્વસું પુસ્ત્વશસ્તં-બહુજ વસાવનાર અને બહુજ પ્રશંસનીય પરમાત્માને નમસા યજ્ઞાસઃ-નમ્ર ભાવથી અધ્યાત્મયજ્ઞ અચ્છ-ઋતયે-શ્રેષ્ઠ રક્ષા માટે પ્રાપ્ત થાઓ. (૧)

१५५५. अग्निं सूनुं सहसो जातवेदसं दानाय वार्याणाम् ।

द्विता यो भूदमृतौ मर्त्येष्व्वा होता मन्द्रतमो विशि ॥ २ ॥

પદાર્થ : સહસ્રઃ સૂનુમ્-યોગાભ્યાસ રૂપ બળથી સાક્ષાત્ થનાર જાતવેદસમ્-ઉત્પન્ન માત્રના જ્ઞાતા અગ્નિમ્-પરમાત્માને વાર્યાણાં દાનાય-વરણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોને આપવા માટે ‘મંત્ર’ અમારી સ્તુતિઓ પ્રાપ્ત થાઓ. યઃ-અમૃતઃ-જે અમૃત પરમાત્મા દ્વિતા-અમૃત્-બે રૂપોમાં મર્ત્યેષુ-આ-મરણધર્મી જનોમાં-સાધારણ મનુષ્યોમાં અને અમરજનો-મુમુક્ષુ ઉપાસકોમાં વિશિ-બન્ને પ્રકારની પ્રજાઓમાં રહેલ છે. હોતા-જીવન નિર્વાહક પદાર્થો આપનાર છે અને અમરજનો-મુમુક્ષુ ઉપાસકોને માટે મન્દ્રતમઃ-અત્યંત હર્ષ-આનંદનો મોક્ષદાતા છે. (૨)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

१५५६. अदाभ्यः पुरेता विशामग्निर्मानुषीणाम् । तूर्णी रथः सदा नवः ॥ १ ॥

પદાર્થ : અદાભ્યઃ-અદંભનીય-અબાધ્ય જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા માનુષીણામ્ વિશામ્-મનનશીલ પ્રજાઓ ઉપાસકોના પુરઃ-એતા-અગ્રગામી-અગ્રણાયક છે. તૂર્ણિઃ-રથઃ-શીઘ્રગામી રથ સમાન અથવા ઉપાસકના પાપને છિન્ન-ભિન્ન કરનાર રમણીય-સુંદર સ્થાન સદા નવઃ-સદા અજર શરણ અથવા સદા સ્તુતિ યોગ્ય છે. (૧)

૫૮૫

૧૫૫૭. અભિ પ્રયાંસિ વાહસા દાશ્વાં અશ્નોતિ મર્ત્યઃ । ક્ષયં પાવકશોચિષઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : દાશ્વાન્-મર્ત્યઃ-આત્મદાની-આત્મસમર્પી ઉપાસક વાહસા-સ્તુતિ પ્રાપ્ત-સ્તુતિ પ્રવાહથી પ્રયાંસિ-અત્યંત પ્રિય ભોગોને અભિ-અશ્નોતિ-ભોગવે છે અથવા પ્રાપ્ત કરે છે. પાવક શોચિષઃ-ક્ષયમ્-પવિત્રકારક જ્ઞાનપ્રકાશમાન પરમાત્મા અમૃત નિવાસને અમૃત ભોગને પણ ભોગવે છે-પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૨)

૧૫૫૮. સાહ્યાન્ વિશ્વા અભિયુજઃ ક્રતુર્દેવાનામમૃક્તઃ ।

અગ્નિસ્તુવિશ્રવસ્તમઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્નિઃ-જ્ઞાન પ્રકાશક પરમાત્મા દેવાનામ્-ઉપાસક મુમુક્ષુઓની વિશ્વાઃ-અભિયુજઃ-સમસ્ત અભિયોગી વિરોધી પ્રવૃત્તિઓને સાહ્યાન્-દબાવનાર અમૃક્તઃ-ક્રતુઃ-અમૃત પ્રજ્ઞાન પ્રેરક તુવિશ્રવસ્તમઃ-બહુ જ શ્રવણીયતમ છે-અત્યધિક શ્રવણ, મનન આદિ કરવા યોગ્ય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૫૫૯. ભદ્રો નો અગ્નિરાહુતો ભદ્રા રાતિઃ સુભગ ભદ્રો અધ્વરઃ ।

ભદ્રા ઉત પ્રશસ્તયઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૧૧

૧૫૬૦. ભદ્રં મનઃ કૃણુષ્વ વૃત્રતૂર્યે યેના સમત્સુ સાસહિઃ ।

અવ સ્થિરા તનુહિ ભૂરિ શર્ધતાં વનેમા તે અભિષ્ટયે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વૃત્રતૂર્યે-હે પરમાત્મન્ ! પાપનાશનમાં-પાપનાશ કરવામાં નિમિત્ત મનઃ-ભદ્રં કૃણુષ્વ-અમારા મનને પવિત્ર અથવા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય કર. યેના સમત્સુ સાસહિઃ-જેનાથી તેના સંઘર્ષોમાં અત્યંત સહનશીલ-સાહસી બની જઈએ. ભૂરિ શર્ધતામ્-બહુજ પ્રબળ બનેલાં પાપોને સ્થિરા અવ તનુહિ-સ્થિર જામેલાંને દુર્બળ બનાવી દે. તે વનેમા-તારી સેવા ભક્તિ કરીએ. અભિષ્ટયે-અમારી ઇચ્છા પૂરી કરવા માટે. [ભક્તિ કરીએ.] (૨)

સૂક્ત-૩

૧૫૬૧. અગ્ને વાજસ્ય ગોમત ઈશાનઃ સહસો યહો ।

અસ્મે દેહિ જાતવેદો મહિ શ્રવઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૮૮

૧૫૬૨. સ ઇધાનો વસુષ્કવિરગ્નિરીડેન્યો ગિરા ।

૫૮૬

૩ ૨ ૩ ૧ ૨
રેવદસ્મભ્યં પુર્વણીક દીદિહિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સ:-અગ્નિ:-તે જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ઇધાન:-પ્રકાશિત થતાં-સાક્ષાત્ થતાં વસુ:-
વસાવનાર કવિ:-કાન્તદર્શી સર્વજ્ઞ ગિરા-ઈંડેન્ય:-સ્તુતિ વાણીથી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે, તે એવી તું
પરમાત્મન્ ! અસ્મભ્યમ્-અમારે માટે રેવત્-મોક્ષેશ્વર્યવાળા પુર્વણીકમ્-બહુજ કાલવાળું જીવન-મોક્ષના
જીવનને દીદિહિ-પ્રજ્વલિત કર-પ્રસિદ્ધ કર. (૨)

૩ ૧ ૨ ૩ ૨૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨
૧૫૬૩. ક્ષપો રાજન્નુત ત્મનાગે વસ્તોરુતોષસઃ ।

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
સ તિગ્મજમ્ભ રક્ષસો દહ પ્રતિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : રાજન્-તિગ્મજમ્ભ-અગ્ને-હે સર્વત્ર રાજમાન-પ્રકાશમાન પાપીઓને માટે તીક્ષ્ણ નાશન
શક્તિવાળા પરમાત્મન્ ! સ:-તે તું ત્મના-‘આત્મન:-’ઉપાસક આત્માને રક્ષસ:-હાનિકર પાપોને ઉત્તવસ્તો:-
દિવસે પણ અને ઉત્ત-ઉષસ:-રાતે પણ ક્ષપ:-તિરસ્કાર કર-દૂર કર પ્રતિદહ-બાળી નાખ. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨
૧૫૬૪. વિશોવિશો વો અતિથિં વાજયન્તઃ પુરુપ્રિયમ્ ।

૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨
અગ્નિં વો દુર્યં વચ સ્તુષે શૂષસ્ય મન્મભિઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૮૭

૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૫૬૫. યં જનાસો હવિષ્મન્તો મિત્રં ન સર્પિરાસુતિમ્ । પ્રશંસન્તિ પ્રશસ્તિભિઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હવિષ્યમન્ત:-જનાસ:-પવિત્ર આત્મરૂપ ભેટવાળા ઉપાસકજનો સર્પિ:-આસુતિ મિત્રં ન-
પ્રાપ્ત થનાર સાક્ષાત્ મિત્ર સમાન યમ્-જે પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માને પ્રશસ્તિભિઃ-પ્રશંસન્તિ-પ્રશંસાઓથી-
સ્તુતિઓ દ્વારા પ્રશંસિત કરે છે, તે સિદ્ધ ઉપાસ્ય છે. (૨)

૧ ૨ ૩ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૫૬૬. પ્ન્યાસં જાતવેદસં યો દેવતાત્યુદ્યતા । હવ્યાન્યૈરયદ્ દિવિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ય:-જે પરમાત્મા દેવતાતિ-ઉદ્યતા હવ્યાનિ-‘દેવતાતો’-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં ઉત્તમ સંપન્ન
આત્માઓને દિવિ-એચ્યત્-મોક્ષધામમાં પ્રેરિત કરે છે-મોકલે છે. પ્ન્યાસં જાતવેદસમ્-તે અત્યંત સ્તુતિ
કરવા યોગ્ય ઉત્પન્ન માત્રના જ્ઞાતા પરમાત્માને પ્રશંસિત કરીએ છીએ. તે ઉપાસ્ય છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨
૧૫૬૭. સમિદ્ધમગ્નિં સમિધા ગિરા ગૃણે શુચિં પાવકં પુરો અધ્વરે ધ્રુવમ્ ।

૫૮૭

વિપ્રં હોતારં પુરુવારમદ્રુહં કવિં સુમ્નૈરીમહે જાતવેદસમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ગિરા સમિધા-સ્તુતિ રૂપ સમિત્-‘સમિધા’ના દ્વારા સમિદ્ધમ્-પ્રકાશમાન અધ્વરે-અધ્યાત્મ-યજમાં શુચિમ્-દોષ શોધક ધ્રુવમ્-અગ્નિમ્-નિત્ય પરમાત્માને પુરઃ-પ્રથમ ગૂણે-સ્તુતિ કરું-સ્તુતિમાં લાવું. વિપ્રં હોતારમ્-વિશેષ કામના પૂરક દાતા પુસ્વારમ્-બહુજ વરણીય કવિમ્-કાન્તદર્શી જાતવેદસમ્-ઉત્પન્ન માત્રના જ્ઞાતા પરમાત્માને સુમ્નૈઃ-ઈમહે-શ્રેષ્ઠ ભાવોથી માગીએ છીએ-ચાહીએ છીએ. (૧)

૧૬૬૮. ત્વાં દૂતમગ્ને અમૃતં યુગેયુગે હવ્યવાહં દધિરે પાયુમીઙ્ગમ્ ।

દેવાસશ્ચ મર્તાસશ્ચ જાગૃવિં વિભું વિશ્વપતિં નમસા નિ ષેદિરે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ત્વાં દૂતં હવ્યવાહમ્-તું દોષ નિવારક દાતવ્ય સ્તુતિ સમૂહને વહન કરનાર-પ્રાપ્ત કરનાર પાયુમ્-અમૃતમ્-ઈઙ્ગમ્-રક્ષક અમર કરનાર સ્તુતિ યોગ્ય પરમાત્માને યુગે યુગે દધિરે-ધ્યાનના પ્રત્યેક અવસરપર ઉપાસક ધારણ કરે છે. દેવાસઃ-ચ મર્તાસઃ-ચ-દેવ-મુમુક્ષુ ઉપાસક પણ અને સાધારણ જન પણ જાગૃવિં વિભું વિશ્વપતિમ્-સ્વયં જાગરુક-સદા સાવધાન અને ઉપાસકોને જાગરુક કરનાર-સાવધાન કરનાર વ્યાપક જ્યેષ્ઠ સ્વામી પરમાત્માને નમસા નિષેદિરે-નમસ્કાર નમ્ર પ્રાર્થના દ્વારા પોતાની અંદર બેસાડી લે છે. (૨)

૧૬૬૯. વિભૂષન્નગ્ન ઉભયાં અનુ વ્રતા દૂતો દેવાનાં રજસી સમીયસે ।

યત્તે ધીતિં સુમતિમાવૃણીમહે ઽથ સ્મા નસ્ત્રિવસ્થઃ શિવો ભવ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ઉભયાન્-બન્ને જીવન મુક્તો તથા સાધારણ ઉપાસકજનોને વ્રતા ‘વ્રતાનિ’ અનુ-કર્મને અનુસાર વિભૂષન્-‘વિભૂષયન્’-વિવિધ રૂપથી પુરસ્કૃત કરે છે, પરંતુ દેવાનાં દૂતઃ-મુમુક્ષુઓ જીવન મુક્તોનો પ્રેરક-મોક્ષમાં પ્રેરિત કરનાર છે. રજસી સમીયસે-તેઓને તું પ્રતિદિનમાં અથવા બન્ને લોકોમાં પ્રાપ્ત રહે છે. યત્ તે-તારી ધીતિં સુમતિમ્-આવૃણીમહે-ધારણા ધ્યાન ક્રિયાને કલ્યાણકારી મતિ-અર્થનાને અમે અપનાવીએ છીએ, અથ-અનન્તર-ત્યારે નઃ-અમારે માટે તું ત્રિવસ્થઃ શિવઃ-ભવ સ્મ-ત્રીજું ઘર મોક્ષધામવાળું કલ્યાણ સ્વરૂપ બને-બને છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૬૭૦. ઉપ ત્વા જામયો ગિરો દેદિશતીર્હવિષ્કૃતઃ । વાયોરનીકે અસ્થિરન્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક/સંખ્યા ૧૩

૧૬૭૧. યસ્ય ત્રિધાત્વવૃતં બર્હિસ્તસ્થાવસન્દિનમ્ । આપશ્ચિન્નિ દધા પદમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યસ્ય-જે અગ્નિ-જ્ઞાન પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્માને ત્રિધાતુ-અવૃતમ્-અસન્દિતં પદમ્-ત્રણેય ધારણાઓ-સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસનાઓવાળા અથવા શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન દ્વારા અવૃત-પ્રત્યક્ષ-સાક્ષાત્ ‘અસન્દિત’ સર્વથા અવિચલ એકરસ પદ-સ્વરૂપ બર્હિઃ-તસ્થૌ-હૃદય આકાશમાં સ્થિર છે તેને આપઃ-ચિત્-આપ્તજન શ્રેષ્ઠ ઉપાસક નિદધા-પોતાની અંદર ધારણ કરે છે. (૨)

૫૮૮

૧૫૭૨. પદં દેવસ્ય મીઢુષોઽનાધૃષ્ટાભિરૂતિભિઃ । ભદ્રા સૂર્યઙ્વોપદૃક્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : મીઢુષઃ-દેવસ્ય-સુખનું સિંચન કરનાર પરમાત્મદેવનું પદમ્-પરમ પદ સ્વરૂપ અનાધૃષ્ટાભિઃ-
ઋતિભિઃ-અભાધિત રક્ષાઓથી સુરક્ષિત છે. ઉપદૃક્-ભદ્રા-તેના સાક્ષાત્ દર્શનની અનુભૂતિ કલ્યાણકારી
છે, સૂર્યઃ-ઙ્વ-જેમ સૂર્યની આત્મા કલ્યાણકારી છે તેમ. (૩)

इति पञ्चदशोऽध्यायः, सप्तम प्रपाठकस्य द्वितीयोऽर्धः ॥

★ ★ ★

૫૮૯

અથ ષોડશોધ્યાયઃ

સપ્તમ પ્રપાઠકસ્ય તૃતીયોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૫૭૩. અભિ ત્વા પૂર્વપીતયે ઇન્દ્ર સ્તોમેભિરાયવઃ ।

સમીચીનાસ ઋભવઃ સમસ્વરન્ રુદ્રા ગૂળન્ત પૂર્વ્યમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૫૬

૧૫૭૪. અસ્યેદિન્દ્રો વાવૃધે વૃષ્ણયં શવો મદે સુતસ્ય વિષ્ણવિ ।

અદ્યા તમસ્ય મહિમાનમાયવોઽનુ ષ્ટુવન્તિ પૂર્વથા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા અસ્ય સુતસ્ય વિષ્ણવિ મદે ઇત્-ઉપાસક દ્વારા પ્રસ્તુત કરેલ એ પૂર્વપાન નિષ્પન્ન મહાન ઉપાસનારસને વ્યાપનાર હર્ષમાં-હર્ષને માટે કૃપાળુ બની જતાં વૃષ્ણં શવઃ-વાવૃધે-ઉપાસકનાં સુખવર્ષણ યોગ્ય બળની વૃદ્ધિ કરે છે, તેથી અદ્ય-આયવઃ-આજ-અત્યારે ઉપાસકજન પૂર્વથા-પૂર્વ-પૂર્વના ઉપાસકોની સમાન તેની પરંપરાથી અસ્ય-એ ઇન્દ્રની પરમાત્માની મહિમાનમ્-મહિમાને અનુષ્ટુવન્તિ-પરંપરાગત-પરાપૂર્વથી તેવીજ સ્તુતિ ગાન કરે છે. (૨)

સૂક્ત-૨

૧૫૭૫. પ્ર વામર્ચન્ત્યુક્થિનો નીથાવિદો જરિતારઃ । ઇન્દ્રાગ્ની ઇષ આ વૃણે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાગ્ની-હે ઐશ્વર્યવાન અને જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! વામ્-તારા બન્ને રૂપોવાળાને ઉક્થિન:-સ્તુતિવાણી વાળા નીથાવિદઃ-અધ્યાત્મ દૃષ્ટિના વિદ્વાનો જરિતારઃ-સ્તોતા ઉપાસકજન પ્ર-અર્ચન્તિ-પ્રકૃષ્ટ રૂપે અર્ચન-સેવન કર્યા કરે છે, ઇષે-આવૃણે-મારી કામના પૂર્તિને માટે સમગ્રરૂપથી તને વરણ કરું છું. (૧)

૧૫૭૬. ઇન્દ્રાગ્ની નવતિં પુરો દાસપત્નીરધૂનુતમ્ । સાકમેકેન કર્મણા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાગ્ની-હે ઐશ્વર્યવાન તથા જ્ઞાન પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું દાસપત્ની:-નવતિં-‘નવતીઃ’ પુરઃ-દાસ = શત્રુ પત્ની = પાલક અર્થાત્ જે કામ આદિ શત્રુઓ-ક્ષય કરનારા છે, તે શત્રુઓનું પાલન-

उद्वावृषस्व मघवन् गविष्टय उदिन्द्राश्वमिष्टये ॥ १ ॥

૫૯૧

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૪૦

૧૫૮૨. ત્વં પુરુ સહસ્રાણિ શતાનિ ચ યૂથા દાનાય મંહસે ।
આ પુરન્દરં ચક્રમ વિપ્રવચસ ઇન્દ્રં ગાયન્તોઽવસે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ત્વમ્-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું દાનાય-આત્મદાન-આત્મ સમર્પણ કરનારા ઉપાસકોને માટે શતાનિ-સેંકડો સહસ્રાણિ-હજારો ચ-તેમજ યૂથઃ 'યૂથાનિ' સર્વ-સમસ્ત પુરુ 'પુરુણિ' કામના પૂર્તિઓને મંહસે-આપે છે. પુરન્દરમ્-બંધન પુર-શરીરને પોતાના દયાદર્શનથી દીર્ઘ-વિદીર્ઘ-છિન્ન-ભિન્ન કરનારા, ઇન્દ્રમ્-તું ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને વિપ્રવચસ:-વિશેષ પ્રકૃષ્ટ સ્તુતિ વચનો જેના છે એવા ગાયન્ત:-ગુણગાન કરતાં અમે ઉપાસકો અવસે-આત્મતૃપ્તિને માટે આચક્રમ્-અંગીકાર કરીએ-અપનાવીએ. અર્થાત્ સ્મરણ કરીએ. (૨)

સૂક્ત-૫

૧૫૮૩. યો વિશ્વા દયતે વસુ હોતા મન્દ્રો જનાનામ્ ।
મધોર્ન પાત્રા પ્રથમાન્યસ્મૈ પ્ર સ્તોમા યન્ત્વગ્રયે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૪

૧૫૮૪. અશ્વં ન ગીર્ધી રથ્યં સુદાનવો મર્મજ્યન્તે દેવયવઃ ।
ઊભે તોકે તનયે દસ્મ વિશ્પતે પર્ષિ રાધો મધોનામ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વિશ્પતે દસ્મ-હે અમારા ઉપાસક પ્રજાઓના પાલક અને દર્શનીય રથ્યમ્-અશ્વં વ-રથવહન યોગ્ય સમર્થ ઘોડાઓની સમાન તું સંસાર વાહકને ગીર્ધિ:-સ્તુતિઓ દ્વારા દેવયવ:-સુદાનવ:-તને-દેવને ચાહનારા શોભનદાન-આત્મદાન-આત્મસમર્પણ કરનારા ઉપાસકો મર્મજ્યન્તે-સારી રીતે અલંકૃત પૂજિત અથવા પ્રાપ્ત કર્યા કરે છે. ઊભે તોકે તનયે બન્ને રૂપ તોકે =પુત્ર. તનય =પૌત્ર-પુરાતન અને નવીન ઉપાસકની અંદર મધોર્ના મધઃ પર્ષિ-જ્ઞાનધનવાળા અધ્યાત્મ ધનવાળા ઉપાસકોનું જે ધન રહેલું છે, તેને પૂરિત કરે છે-ભરે છે. (૨)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૧૫૮૫. ઇમં મે વરુણ શ્રુધી હવમદ્યા ચ મૃડય । ત્વામવસ્યુરા ચકે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વરુણ-વરણ કરવા યોગ્ય પરમાત્મન્ ! મે-મારા ઇમં હવમ્-એ આમંત્રણ અથવા પ્રાર્થનાને

૫૯૨

શ્રુધિ-સાંભળ-સ્વીકાર કર. **ચ**-અને **અદ્ય મૃડય**-આજ-તુરત આ જીવનમાં જ મને સુખી કર. **અવસ્યુઃ**-રક્ષા યાહનાર હું **ત્વામ્ આચકે**-તને યાહું છું, તારી પ્રાપ્તિ અને દર્શનની કામના કરું છું. (૧)

સૂક્ત-૨

૧૫૮૬. ^{૧ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨} કયા ત્વં ન કૃત્યાભિ પ્ર મન્દસે વૃષન્ । ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} કયા સ્તોતૃભ્ય આ ભર ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **વૃષન્**-હે સુખવર્ષક પરમાત્મન્ ! **ત્વમ્-તું** કયા-કૃત્યા-કોઈ પણ રક્ષા વિધિથી **નઃ**-અભિપ્રમન્દસે-અમને પ્રાપ્ત થઈને આનંદિત કરે છે. **કયા સ્તોતૃભ્યઃ**-આમર-કોઈ પણ કૃપાથી સ્તુતિ કરનારાઓમાં તારા દર્શનને ભરી દે છે. (૧)

સૂક્ત-૩

૧૫૮૭. ^{૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩૧ ૨૨ ૩ ૨} ઇન્દ્રમિદેવતાતય ઇન્દ્રં પ્રયત્યધ્વરે ।
^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રં સમીકે વનિનો હવામહ ઇન્દ્રં ધનસ્ય સાતયે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૪૯

૧૫૮૮. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રો મહ્ના રોદસી પપ્રથચ્છવ ઇન્દ્રઃ સૂર્યમરોચયત્ ।
^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ઇન્દ્રે હ વિશ્વા ભુવનાનિ યેમિર ઇન્દ્રે સ્વાનાસ ઇન્દવઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્રઃ**-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા **રોદસી**-ઘાવા પૃથિવીમય જગતને **મહ્ના**-પોતાની મહિમા-મહાન શક્તિથી **પપ્રથત્**-પ્રથિત કરે છે. વિવિધરૂપ વિસ્તૃત કરે છે-ફેલાવે છે. **ઇન્દ્રઃ-શવઃ** સૂર્યમ્-અરોચયત્-પરમાત્મા પોતાના બળથી સૂર્યને પ્રકાશિત કરે છે. **ઇન્દ્રે હ વિશ્વા ભુવનાનિ યેમિર**-પરમાત્માની અંદર જ તેના શાસનમાં સમસ્ત લોક-લોકાન્તર નિયમિત ગતિ કરે છે. **ઇન્દ્રે સ્વાનાસઃ-ઇન્દવઃ**-પરમાત્માની અંદર પ્રથમ ઉત્પન્ન થઈને સૂક્ષ્મભૂત અર્થાત્ પરમાણુ પ્રકટ થઈને નિયમપૂર્વક રહે છે. અથવા ઉપાસનારસવાળા મુક્ત આત્માઓ વિદ્યમાન રહે છે. (૨)

સૂક્ત-૪

૧૫૮૯. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૧ ૨૨} વિશ્વકર્મન્ હવિષા વાવૃધાનઃ સ્વયં યજસ્વ તન્વાં ૩ સ્વાહિતે ।
^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} મુહ્યન્ત્વન્યે અભિતો જનાસ ઇહાસ્માકં મઘવા સૂરિરસ્તુ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : **વિશ્વકર્મન્**-હે વિશ્વના કર્તા-રચયિતા પરમાત્મન્ ! **હવિષા વાવૃધાનઃ**-મારા ઉપાસક આત્માના સમર્પણથી વધતાં અથવા વધવાને માટે **સ્વયં તન્વં યજસ્વ**-સ્વયં પોતાનામાં આત્માને સંગત કર. **સ્વા**

૫૯૩

હિ તે-એ આત્મા તારો જ તનુ-દેહ છે. અન્યે જનાસ:-અન્ય મનુષ્યો જે તારા તરફ પોતાનું સમર્પણ કરતાં નથી તેઓ અભિત:-મુહ્યન્તુ-પ્રલયમાં તેઓ નિતાન્ત મુગ્ધ બની જાય છે. ઇહ અસ્માક મધવા-સૂરિ:-અસ્તુ-એ અવસ્થામાં અમારો ઉપાસકોનો પરમાત્મા જ પ્રેરક બને છે. (૧)

સૂક્ત-૫

૧૫૯૦. અયા રુચા હરિण्या પુનાનો વિશ્વા દ્વેષાંસિ
તરતિ સયુગ્વભિઃ સૂરો ન સયુગ્વભિઃ ।
ધારા પૃષ્ઠસ્ય રોચતે પુનાનો અરુષો હરિઃ
વિશ્વા યદ્રૂપા પરિયાસ્યૃક્વભિઃ સન્તાસ્યેભિર્ઋક્વભિઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૬૩

૧૫૯૧. પ્રાચીમનુ પ્રદિશં યાતિ ચેકિત્સં રશ્મિભિર્યતતે
દર્શતો રથો દૈવ્યો દર્શતો રથઃ ।
અગમન્નુક્થાનિ પૌસ્યેન્દ્ર જૈત્રાય હર્ષયન્
વજ્રશ્ચ યદ્ધવથો અનપચ્યુતા સમત્સ્વનપચ્યુતા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ચેકિત્ પ્રાચી પ્રદીશમ્-અનુયાતિ-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મા ઉપાસકને સદા ચેતનામાં રાખતાં તેની સામેની દિશામાં અનુગત થાય છે-તેનો સીધો સાક્ષાત્ થાય છે. રશ્મિભિઃ-સંયતતે-પોતાની જ્ઞાન જ્યોતિઓ દ્વારા ઉપાસકમાં સંગત થાય છે-તેને મળે છે, તે દર્શતઃ-રથઃ-દર્શનીય અનુભવનીય રસરૂપ દૈવ્યઃ-દર્શતઃ-રથઃ-તે લૌકિક રસ નહિ પરંતુ દૈવ્ય-દેવો-મુક્તોનો અલૌકિક અનુભવીય રસ છે. પૌસ્યા-ઉક્થાનિઃ-ઇન્દ્રમ્-અગમન્-ઉપાસકનાં બળ પ્રબળ સ્તુતિવચન તે ઐશ્વર્યવાન સોમ-શાન્ત સ્વરૂપની તરફ પહોંચે છે. જૈત્રાય હર્ષયન્-કામ આદિ પર વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉપાસકને હર્ષિત કરતાં વજ્રઃ-ચ-અને ઓજસ્વી યદ્-ભવથઃ-અને ઉપાસક બન્ને મળેલાં સમાન બની જાય છે. અનપચ્યુતા-પૃથક્ થનાર સમત્સુ-અનપચ્યુતા-કામ આદિની સામેના સંઘર્ષમાં સફળ બને છે. (૨)

૧૫૯૨. ત્વં હ ત્યત્પણીનાં વિદો વસુ સં માતૃભિર્મર્જયસિ
સ્વ આ દમ ઋતસ્ય ધીતિભિર્દમે ।
પરાવતો ન સામ તદ્યત્રા રણન્તિ ધીતયઃ

૫૯૪

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
ત્રિધાતુભિરરુષીભિર્વયો દધે રોચમાનો વયો દધે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ત્વં હ-હે સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું નિશ્ચય પળીનામ્-અર્ચના-સ્તુતિ કરનારાઓને યોગ્ય દાતવ્ય આપવા યોગ્ય ત્યત્-વસુ-તે અધ્યાત્મધનને વિદઃ-‘અવિદઃ’-પ્રાપ્ત કરાવે છે. સ્વે દમે માતૃભિઃ-આ સમ્મર્જયતિ-તેના પોતાના હૃદય સ્થાનમાં પ્રાપ્ત થઈને અધ્યાત્મજીવન નિર્માણ કરનારી આનંદ ધારાઓ દ્વારા અલંકૃત કરે છે. ત્રજસ્ય ધીતિભિઃ-દમે-અધ્યાત્મયજ્ઞની પ્રજ્ઞાઓથી તેના હૃદયગૃહમાં યત્ર-જ્યાં ધીતયઃ-પ્રજ્ઞાઓ પરાવતઃ ન-ઉપાસકોથી પ્રેરણા પ્રાપ્ત કરેલી સામાર્ણન્તિ-સંતોષ-સાંત્વનાનું ગાન કરે છે. અસ્ત્રીભિઃ-ત્રિધાતુભિઃ-પ્રસિદ્ધ થયેલી ત્રણ-ધારણા, ધ્યાન, સમાધિઓ દ્વારા અરોચમાનઃ-વયઃ-દધે-સાક્ષાત્ થતાં પરમાત્મા અધ્યાત્મ અવસ્થાને ધારણ કરે છે વયઃ-દધે-હાં, અધ્યાત્મજીવન-મુક્તજીવન ધારણ કરાવે છે. (૩)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૫૯૩. ઉત નો ગોષણિં ધિયમશ્વસાં વાજસામુત । નૃવત્કૃણુહ્યૂતયે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઉત-નઃ-ઋતયે-હે પોષણકર્તા પરમાત્મા ! તું જ અમને ઉપાસકોની તૃપ્તિ શાન્તિને માટે નૃવતઃ-જીવન મુક્તો જેવી ગોષણિમ્-સ્તુતિવાણીની સંભાજિકા-પરમાત્માની સ્તુતિ કરાવનારી અશ્વસામ્-પરમાત્મામાં વ્યાપનશીલ મનની સંભાજિકા; ઉત વાજસામ્-અને મોક્ષામૃત અન્નભોગની સંભાજિકા-સેવન કરાવનારી, ધિયં કૃણુહિ-પ્રજ્ઞા પ્રકૃષ્ટ જ્ઞાન દ્રષ્ટિ બનાવી દે-પ્રદાન કર.

સૂક્ત-૨

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૫૯૪. શશમાનસ્ય વા નરઃ સ્વેદસ્ય સત્યશવસઃ । વિદાં કામસ્ય વેનતઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સત્યશવસઃ-નરઃ-હે સત્યબળવાળા નાયક, ઉન્નત માર્ગ પર લઈ જનારી વાસનાઓને મારનાર પરમાત્મન્ ! તું શશમાનસ્ય-શંસમાન-પ્રશંસા કરનારા-સ્તુતિ કરનારાને વા-અને સ્વેદસ્ય-તારાથી સ્નેહ કરનારા-અનુરક્ત શ્રદ્ધાવાનને વેનતઃ-તારા દર્શનની કામના કરનારા ઉપાસકોને કામસ્ય ‘કામમ્’ વિદ-કામ-સુંદર સ્વદર્શન અને મોક્ષાનંદને પ્રાપ્ત કરાવ. (૧)

સૂક્ત-૩

૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૫૯૫. ઉપ નઃ સૂનવો ગિરઃ શૃણવન્ત્વમૃતસ્ય યે । સુમૃડીકા ભવન્તુ નઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : યે-જે અમૃતસ્ય સૂનવઃ-અમૃત સુખને ઉત્પન્ન કરનાર પરમાત્મા છે. નઃ-ગિરઃ-અમારી ઉપાસકોની સ્તુતિઓને ઉપ શૃણવન્તુ-નિકટથી સાંભળે નઃ-અમારા માટે સુમૃડીકાઃ-ભવન્તુ-સુખ આનંદ આપનાર બને. (૩)

૫૯૫

સૂક્ત-૪

૧૫૯૬. પ્ર વાં મહિ દ્યવી અભ્યુપસ્તુતિં ભરામહે। શુચી ઉપ પ્રશસ્તયે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : દ્યવી શુચી વામ્-અભિ-હે પ્રકાશમાન-અધ્યાત્મ દૃષ્ટિથી પ્રકાશમાન અને પવિત્ર મજાપતિ-પિતા અને માતા પરમાત્મન્ ! તને લક્ષ્ય કરીને ઉપસ્તુતિં પ્ર ભરામહે-નિકટથી સ્તુતિ સમર્પિત કરીએ છીએ. પ્રશસ્તયે-ઉપ-ગુણગાન કરવા માટે પાસે જઈએ છીએ. (૧)

૧૫૯૭. પુનાને તન્વા મિથઃ સ્વેન દક્ષેણ રાજથઃ। ઋહ્યાથે સનાદૃતમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તન્વા મિથઃ પુનાને-હે પરમાત્મન્ ! તું સંસારનો પ્રકાશક અને ધારક સાથે જ સ્વેન દક્ષેણ રાજથઃ-પોતાનાં બળથી સ્વામીત્વ કરે છે. સનાત્ ઋહ્યાથે-સદાથી બ્રાહ્મણ-ઉપાસકજનને મોક્ષની તરફ પહોંચાડે છે. (૨)

૧૫૯૮. મહી મિત્રસ્ય સાધથસ્તરન્તી પિપ્રતી ઋતમ્। પરિ યજ્ઞં નિ ષેદથુઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : મહી-હે પ્રકાશમાન અને આધારરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મિત્રસ્ય સાધથઃ-સ્નેહી ઉપાસકનું અભીષ્ટ સાધે છે. ઋતં તરન્તી પિપ્રતી-બ્રાહ્મણ-ઉપાસકને સંસાર સાગરથી તારે છે અને પાલન કરે છે. યજ્ઞં પરિનિષેદથુઃ-સંગ કરનાર ઉપાસકને સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૫

૧૫૯૯. અયમુ તે સમ્પતસિ કપોતઙ્ગવ ગર્ભધિમ્। વચસ્તચ્ચિન્ન ઓહસે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૮૩

૧૬૦૦. સ્તોત્રં રાધાનાં પતે ગિર્વાહો વીર યસ્ય તે। વિભૂતિરસ્તુ સૂનૃતા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : રાધાનાં પતે-હે સિદ્ધિઓના સ્વામીન્ ! ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! વીર-વિરોધી શક્તિઓ પર પરાક્રમ કરનાર ગિર્વાહઃ-સ્તુતિ દ્વારા ઉપાસકને વહન કરનાર યસ્ય તે સ્તોત્રમ્-જે તારા સ્તુતિ વચન અમે કરીએ છીએ, અમારા માટે વિભૂતિઃ-સૂનૃતા-અસ્તુ-તારી વિભૂતિ-વૈભવમય સત્તા કલ્યાણકારી છે. (૨)

૧૬૦૧. ઋર્ધ્વસ્તિષ્ઠા ન ઋતયેઽસ્મિન્ વાજે શતક્રતો। સમન્યેષુ બ્રવાવહૈ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : શતક્રતો-હે બહુજ પ્રજ્ઞાન કર્મવાળા પરમાત્મન્ ! તું નઃ-ઋતયે-અમારી રક્ષા માટે અસ્મિન્-વાજે-એ કામ, ક્રોધ આદિના સંઘર્ષમાં ઋર્ધ્વઃ-તિષ્ઠ-અમારા પર વિરાજમાન રહે સમન્યેષુ બ્રવાવહૈ-એવી સમ્યક્ પ્રાર્થના કરું છું. (૩)

૫૯૬

સૂક્ત-૬

૧૬૦૨. ગાવ ઉપ વદાવટે મહી યજ્ઞસ્ય રપ્સુદા । ઉભા કર્ણા હિરણ્યયા ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૧૭

૧૬૦૩. અભ્યારમિદદ્રયો નિષિક્તં પુષ્કરે મધુ । અવટસ્ય વિસર્જને ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અદ્રયઃ-‘અદ્રિભિઃ’-સ્તુતિ કર્તા ઉપાસકજનોને અભ્યારમ્-ઇત્-સમગ્રરૂપથી રમણ સ્થાન લક્ષ્ય કરીને વિસર્જને-અવટસ્ય-‘અવટે’ પુષ્કરે-સૃષ્ટિ વિસર્જન કરનાર, સૃષ્ટિ રચયિતા રક્ષણસ્થાન પૂજનીય પરમાત્મામાં મધુ નિષિક્તમ્-પોતાના આત્માને નિયતરૂપથી સિંચી દીધો છે-સમર્પિત કરી દીધો છે. (૨)

૧૬૦૪. સિજ્વન્તિ નમસાવટમુચ્ચાચક્રં પરિજ્માનમ્ । નીચીનવારમક્ષિતમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અક્ષિતમ્-ક્ષયરહિત-અવિનાશી ઉચ્ચાચક્રમ્-ઊંચ સર્વોચ્ચ તૃપ્તિકર્તા પરિજ્માનમ્-સર્વત્ર પરિપ્રાપ્ત-વ્યાપ્ત નીચીનવારમ્-નીચે અમારા ઉપાસકોની તરફ દ્વારવાળા પ્રવૃત્તિ થવાવાળા આનંદ સ્રોત પરમાત્માને નમસા સિજ્વન્તિ-ઉપાસક જન નમસ્કારો-નમ્ સ્તુતિઓ દ્વારા પોતાના આત્માને સમર્પિત કરે છે. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૧૬૦૫. મા ભેમ મા શ્રમિષ્મોગ્રસ્ય સખ્યે તવ ।

મહત્તે વૃષ્ણો અભિચક્ષ્યં કૃતં પશ્યેમ તુર્વશં યદુમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : તવ-ઝગસ્ય-વૃષ્ણઃ-તારી પ્રતાપી, સુખવર્ધક, ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની સખ્યે-મિત્રતામાં મા ભેમ-અમે ભય ન કરીએ-કોઈથી પણ ભયપ્રદ અથવા ભયાવહથી દુઃખ ન પામીએ. મા શ્રમિષ્મ-અમે સ્વયં ખેદને પ્રાપ્ત ન થઈએ-ખિન્ન ન બનીએ તે નિશ્ચિત છે. તે-તારું કૃતમ્-સખિકાર્ય-મિત્રતાનું કાર્ય મહત્-અભિ ચક્ષ્યમ્-મહાન સર્વથા પ્રશંસનીય-સ્તુત્ય છે. જેને અમે તુર્વશં યદું પશ્યેમ-નિકટથી નિહાળીએ છીએ-જેમ કે-સૂંઘવા માટે નાક, સ્વાદ લેવા માટે જિહ્વા, રૂપ દર્શન માટે નેત્ર, સ્પર્શ કરવા માટે ત્વચા, શબ્દ સાંભળવા માટે કાન-ભોગ સાધનો અને ભોગ આપેલ છે. તથા બીજું મિત્રતાનું કાર્ય અપવર્ગ છે-મોક્ષ પ્રદાન કરવાનું છે જે દૂરનું છે-આ લોકનું નથી. તુર્વશ-નિકટ પાસે રહેલ કરતા દૂરનું કાર્ય અપવર્ગ છે-મોક્ષ પ્રદાન કાર્ય ‘તુર્વશ’-તુરંત વશમાં થનાર-મળનાર જે ‘યદુમ્’-યજનીય સંગમનીય કહી શકાય છે. (૧)

૫૯૭

૧૬૦૬. સવ્યામનુ સ્ફિગ્યં વાવસે વૃષા ન દાનો અસ્ય રોષતિ ।

મધ્વા સમ્પૃક્તાઃ સારઘેણ ધેનવસ્તૂયમેહિ દ્રવા પિબ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વૃષા-સુખવર્ષક પરમાત્મા સવ્યાં સ્ફિગ્યમ્-અનુ વાવસે-ડાબી જાંઘની સાથે સમસ્ત સંસારને આચ્છાદિત કરે છે. પરમાત્માની વિભુતા-વ્યાપકતાની સામે એકદેશી તુચ્છ છે. પાદ માત્ર તે પણ ડાબો પગ માત્ર છે. દાનઃ-અસ્ય ન રોષતિ-તેનું ખંડન કરનાર નાસ્તિકજન તેને હિંસિત કરી શકતો નથી, પરંતુ પોતાની હિંસાથી વારંવાર જન્મ લઈને મૃત્યુનો કોળિયો બને છે. સારઘેણ-મધ્વા સમ્પૃક્તાઃ-ધેનવઃ-બ્રાહ્મણો-બ્રહ્મને જાણનારા ઉપાસકોના આત્માથી સંપૃક્ત-સંગત થયેલી સ્તુતિ વાણીઓ સમર્પિત કરવામાં આવી રહી છે તેના રસનું પાન કરવા તૂયમ્-એહિ-તુરત જ આવ દ્રવ પિબ-અમારા-ઉપાસકો પ્રત્યે દ્રવિત બન-પાસે આવ અને પાનનો સ્વીકાર કર. (૨)

સૂક્ત-૨

૧૬૦૭. ઇમા ઉ ત્વા પુરૂવસો ગિરો વર્ધન્તુ યા મમે ।

પાવકવર્ણાઃ શુચયો વિપશ્ચિતોઽભિ સ્તોમૈરનૂષત ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૫૦

૧૬૦૮. અયં સહસ્રમૃષિભિઃ સહસ્કૃતઃ સમુદ્રઙ્વ પપ્રથે ।

સત્યઃ સો અસ્ય મહિમા ગૃણે શવો યજ્ઞેષુ વિપ્રરાજ્યે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અયમ્-એ ઈન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા સહસ્રમ્-ઋષિભિઃ-સમસ્ત ઋષિઓ અમૃત ઉપાસકો દ્વારા સહસ્કૃતઃ-આત્મબળથી સાક્ષાત્ કરેલ સમુદ્રઃ-ઙ્વ-પપ્રથે-તેઓની અંદર સમુદ્રની સમાન વિસ્તૃત થઈ ગયો અસ્ય સઃ-સત્યઃ-મહિમા-એનું એ યથાર્થ સ્થિર મહત્વ છે. વિપ્રરાજ્યે-સ્તુતિકર્તાજનોના ધર્મમાં રહેલ યજ્ઞેષુ-અધ્યાત્મયજ્ઞમાં-યોગાંગોમાં તેના શવઃ-ગૃણે-બળ ગુણોની હું પ્રશંસા કરું-કરું છું. (૨)

સૂક્ત-૩

૧૬૦૯. યસ્યાયં વિશ્વ આર્યો દાસઃ શેવધિપા અરિઃ ।

તિરશ્ચિદર્યે રુશમે પવીરવિ તુભ્યેત્ સો અજ્યતે રયિઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : યસ્ય-જે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માના અયં વિશ્વઃ-એ સમસ્ત કર્મ કર્તા આર્યઃ-અર્થ =જગત સ્વામી-જગદીશ પરમાત્માના જ્ઞાતા બ્રાહ્મણ, દાસઃ-સેવક-કર્મ કર્તા શૂદ્ર, શેવધિપાઃ-ધન કોષના રક્ષક વૈશ્ય, અરિઃ-શસ્ત્ર પ્રહારકર્તા-દંડદાતા ક્ષત્રિયજન અને તિરશ્ચિત્-છુપાઈને વનમાં રહેનારા નિષાદ-વનવાસી

૫૯૮

પણ સ્થામે પવિરવિ તુભ્યં-‘ત્વયિ’ અર્થે ઇત્-પ્રકાશમાન શસ્ત્રધારી તું સર્વના સ્વામી પરમાત્માને માટે
જ રયિ:-અજ્યતે-આત્મદાન સ્તુતિ પ્રદાન સમર્પિત કરે છે, તે તું ઉપાસ્ય દેવ છે. (૧)

૧૬૧૦. તુરણ્યવો મધુમન્તં ઘૃતશ્ચુતં વિપ્રાસો અર્કમાનૃચુઃ ।

અસ્મે રયિઃ પપ્રથે વૃષ્ણયં શવોઽસ્મે સ્વાનાસ ઇન્દવઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તુરણ્યવ:-તીવ્ર સંવેગી વિપ્રાસ:-ઉપાસક વિદ્વાન મધુમન્તમ્-આનંદ રસવાન, ઘૃતશ્ચુતમ્-
તેજ પ્રસારક, અર્કમ્-અર્ચનીય દેવ ઈન્દ્ર પરમાત્માને આનૃચુ:-અર્ચિત કરીએ છીએ અસ્મે રયિઃ-વૃષ્ણયં
શવઃ પપ્રથે-અમારી અંદર અધ્યાત્મ ધર્મસુખની વર્ષા કરવા યોગ્ય અને અધ્યાત્મ બળ વિસ્તૃત થાય
અને અસ્મે-સ્વાનાસ:-ઇન્દવઃ-અમારી અંદર પરમાત્મા પ્રત્યે ઉપાસનારસ વિસ્તાર પામો. (૨)

સૂક્ત-૪

૧૬૧૧. ગોમન્ન ઇન્દો અશ્વવત્ સુતઃ સુદક્ષ ધનિવ ।

શુચિં ચ વર્ણમધિ ગોષુ ધારય ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૭૪

૧૬૧૨. સ નો હરીણાં પતે ઇન્દો દેવપ્સરસ્તમઃ ।

સખેવ સખ્યે નર્યો રુચે ભવ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આનંદરસપૂર્ણ સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! સ:-તે તું દેવપ્સરસ્તમઃ-મુમુક્ષુઓનું
અત્યંત દર્શનીયરૂપ ન:-હરીણાં પતે-અમારા ઉપાસકજનોના પાલક સખ્યે સખ્યા-ઇવ-મિત્રને માટે મિત્રની
સમાન નર્ય:-સ્ત્રે ભવ-અમારો મુમુક્ષોનો હિતકર તું અમૃતત્વને માટે થા. (૨)

૧૬૧૩. સનેમિ ત્વમેસ્મદા અદેવં કં ચિદત્રિણમ્ ।

સાહ્વાં ઇન્દો પરિ બાધો અપ દ્વયુમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું અસ્મત્-અમારો સનેમિ-પુરાણો સાથી-મિત્ર
છે આ-અને અદેવમ્-કંચિત્-અત્રિણં સાહ્વાન્-તને પોતાનો દેવ ન માનનારા કોઈ પણ નાસ્તિક વિચારનો
તથા પાપનો અભિભવ કરનાર-દૂર કરનાર-તિરસ્કાર કરનાર છે. બાધઃ પરિ-બાધાઓ-બાધક વિદ્વનોનો
‘પરિવર્જય’ દૂર કરીને દ્વયુમ્-અપ-દ્વિધા-સંશય અથવા મનમાં જુદું અને આચરણમાં જુદું એવા દોષને
‘અપગમય’ પૃથક્ કરી દે-દૂર કરી દે. (૩)

૫૯૯

સૂક્ત-૫

૧૬૧૪. અજ્જતે વ્યજ્જતે સમજ્જતે ક્રતું રિહન્તિ મધ્વાભ્યજ્જતે ।
સિન્ધોરુચ્છાસે પતયન્તમુક્ષણં હિરણ્યપાવાઃ પશુમપ્સુ ગૃભ્ણતે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૬૪

૧૬૧૫. વિપશ્ચિતે પવમાનાય ગાયત મહી ન ધારાત્યન્ધો અર્ષતિ ।
અહિર્ન જૂર્ણામતિ સર્પતિ ત્વચમત્યો ન ક્રીડન્નસસદ્ વૃષા હરિઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વિપશ્ચિતે પવમાનાય ગાયત-ઉપાસકજનો ! સર્વજ્ઞ આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માનું સ્તુતિ ગાન કરો. અન્ધ:-મહી ન ધારા-અતિ-અર્ષતિ-જે અધ્યાનીય-ધ્યાનમાં આવેલ વૃષ્ટિધારાની સમાન પોતાની આનંદધારારૂપમાં વરસે છે. અહિ:-ન જુર્ણા ત્વચમ-અતિ-સર્પતિ-જેમ સર્પ પોતાની જુની કાંચળી ઉતારી નાખે છે, તેમ ઉપાસક પણ જુની વાસનાઓને અતિ સર્પિત કરે છે-કાઢી નાખે છે. વૃષા હરિ:- સુખવર્ષક અને દુઃખહર્તા પરમાત્મા અત્ય:-ન ક્રીડન્-અસસદ્-જેમ ઘોડો રમત કરતો સારી રીતે ગતિ કરતો આગળ વધે છે, તેમ પરમાત્મા સ્વભાવતઃ રમણ કરતો ઉપાસકની અંદર પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૬૧૬. અગ્રેગો રાજાપ્યસ્તવિષ્યતે વિમાનો અહ્વાં ભુવનેષ્વર્પિતઃ ।
હરિઘૃતસ્નુઃ સુદૃશીકો અર્ણવો જ્યોતીરથઃ પવતે રાય ઓક્ચઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્રેગ:-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપાસકને આગળ લઈ જનાર રાજા-રાજમાન-પ્રકાશમાન અપ્ય:-આપ્તજનોના હિતકર ભુવનેષ્-અર્પિત:-લોકો-ભુવનોમાં પ્રાપ્ત અહ્વાં વિમાન:-તેના દિવસો-તિથિઓની નિયમપૂર્વક વ્યવસ્થા કરનાર છે. તવિષ્યતે-મહત્વને પ્રાપ્ત કરે છે. હરિ:-દુઃખ હર્તા, ઘૃતસ્નુ:-તેજનું સર્જન કરનાર, સુદૃશીક:-મનોહર દર્શનીય, અર્ણવ:-પ્રાણસ્વરૂપ જ્યોતિઃ-રથ:-જ્યોતિનું રમણસ્થાન-જ્યોતિર્મય, ઓક્ચ:-સમવેત સંગ કરવા યોગ્ય-આશ્રય લેવા જેવો છે. રાય-પવતે-આનંદ ધન પ્રદાન કરવા માટે પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

इति षोडशोऽध्यायः, सप्तमप्रपाठकश्च समाप्तः ॥

★ ★ ★

૬૦૦

અથ સપ્તદશોઽધ્યાયઃ

અષ્ટમ પ્રપાઠકસ્ય પ્રથમોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૬૧૭. વિશ્વેભિર્ગ્ને અગ્નિભિરિમં યજ્ઞમિદં વચઃ । ચનો ધાઃ સહસો યહો ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તું વિશ્વેભિઃ-અગ્નિભિઃ-સમસ્ત બ્રાહ્મણો-બ્રહ્મને જાણનારા ઉપાસકો દ્વારા ઉપાસિત કરેલ ઉપાસનામાં લાવેલ-ધ્યાન કરેલ ઇમં યજ્ઞમ્-ઇદં વચઃ-અમારા અધ્યાત્મયજ્ઞની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર. સહસઃ-યહો-યોગાભ્યાસનાં બળથી પ્રાપ્તવ્ય અને દાતવ્ય-આમંત્રણીય પરમાત્મન્ ! તું ચનઃ-ધાઃ-પૂજ્ય અમૃત અન્ન ધારણ કરાવ. (૧)

૧૬૧૮. યચ્ચિદ્ધિ શશ્વતા તના દેવંદેવં યજામહે । ત્વે ઇદ્ધૂયતે હવિઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યત્-ચિત્-હિ-હે અગ્ને અગ્રણી પરમાત્મન્ ! જો કે શશ્વતાતના-‘તનયાઃ’-બહુ જ અનેક શ્રદ્ધા-અનેક પ્રકાર શ્રદ્ધા-શ્રદ્ધા ભાવનાથી દેવં દેવમ્-ઈન્દ્ર, મિત્ર, વરુણ આદિ દેવને-ઈન્દ્ર, મિત્ર, વરુણ નામથી કહેવામાં આવતાં દેવની યજામહે-ઉપાસના કરીએ છીએ-તે તેઓની સ્તુતિ કરીએ છીએ, પરંતુ ત્વે-ઇત્-હવિઃ-હૂયતે-તારી અંદર જ આત્માને સમર્પિત કરવામાં આવે છે-આત્મસમર્પણ કરવામાં આવે છે, કારણ કે અગ્નિ નામથી પરમાત્મા સર્વ દેવતા છે તથા અન્ય ઈન્દ્ર, મિત્ર, વરુણ દેવ નામ પણ અગ્નિ નામક પરમાત્માના જ છે. (૨)

૧૬૧૯. પ્રિયો નો અસ્તુ વિશ્વતિર્હોતા મન્દ્રો વરેણ્યઃ । પ્રિયાઃ સ્વગ્નયો વયમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વિશ્વતિઃ-પ્રજાપાલક હોતા-દાતા વરેણ્યઃ-વરણ કરવા યોગ્ય મન્દ્રઃ-હર્ષ-આનંદદાયક અગ્રણી પરમાત્માની નઃ-અમારા પ્રિય થાય વયમ્-અને અમે સ્વગ્નયઃ-અગ્રનાયક પરમાત્માની સુંદર સ્તુતિ ક્રિયા કરનારા પ્રિયાઃ-અમે તેના પ્રીતિપાત્ર બનીએ. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૬૨૦. ઇન્દ્રં વો વિશ્વતસ્પરિ હવામહે જનેભ્યઃ । અસ્માકમસ્તુ કેવલઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વઃ-જનેભ્યઃ-તમે જનો-સાધારણ જનોના અનુપાસકોને માટે પરિ-પર્યાપ્ત-બસ, ભોગવસ્તુ દ્વારા પરિપાલક છે, પરંતુ અમે ઇન્દ્રમ્-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને વિશ્વતઃ-હવામહે-સર્વ પ્રકારથી પોતાની અંદર આમંત્રિત કરીએ છીએ-ઉપાસના માટે આમંત્રિત કરીએ છીએ. કેવલઃ-અસ્માકમ્-અસ્તુ-બસ,

૬૦૧

તે અમારો એ રૂપમાં સહાયક બને. (૧)

૧૬૨૧. સ નો વૃષન્નમું ચરું સત્રાદાવન્નપા વૃધિ । અસ્મભ્યમપ્રતિષ્કુતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સ:-તે તું સત્રાદાવન્-હે સર્વ કાંઈ ભોગ વસ્તુ આપનાર પરમાત્મનું ! ન:-અમારા માટે ઉપાસકોને માટે વૃષન્-અમૃતવર્ષક અમું ચસ્મ-તે અપવર્ગ-મોક્ષરૂપ અમૃત ભરેલ પાત્રને અપાવૃધિ-ખોલી દે, આશા છે તું એમ કરીશ, કારણ કે તું અસ્મભ્યમ્-અમારા માટે ઉપાસકોને માટે અપ્રતિષ્કુત:-અસ્ખલિત છે-અવિચલિત છે તથા કોઈ પણ રીતે પ્રતિકાર કરવા યોગ્ય નથી. (૨)

૧૬૨૨. વૃષા યૂથેવ વંસગઃ કૃષ્ટીરિયત્યૌજસા । ઈશાનો અપ્રતિષ્કુતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વૃષા યૂથા-ઙ્ગ-ગાયના ધણ-સમૂહમાં સાંઢની સમાન અપ્રતિષ્કુત:-ઈશાન:-પ્રતિરોધન કરનાર-અપનાવનાર પરમાત્મા વંસગા:-કૃષ્ટી:-સંભજનને પ્રાપ્ત મનુષ્યો અર્થાત્ ઉપાસકજનોને ઓજસા-ઇયર્તિ-આત્મતેજથી-આત્મભાવથી સારી રીતે ભજનથી-પોતાપણથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૬૨૩. ત્વં નશ્ચિત્ર ઋત્યા વસો રાધાંસિ ચોદય ।

અસ્ય રાયસ્ત્વમગ્ને રથીરસિ વિદા ગાથં તુચે તુ નઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૧

૧૬૨૪. પર્ષિ તોકં તનયં પર્તૃભિષ્ઠ્વમદબ્ધૈરપ્રયુત્વભિઃ ।

અગ્રે હેડાંસિ દૈવ્યા યુયોધિ નોઽદેવાનિ હ્વાંસિ ચ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તું અદબ્ધૈ:-અપ્રત્યુત્વભિઃ:-ન દબાનાર-અબાધિત-પૃથક્ ન થનાર-સદા સાથે રહેનાર, પર્તૃભિઃ-પાલન કરવાવાળા ગુણોથી તોકં તનયં પર્ષિ-તોકં =પુત્ર, તનય = પૌત્ર રૂપ ઉપાસકોનું તું પાલન, રક્ષણ કરે છે; તથા દૈવ્યા હેડાંસિ-દેવો-વાયુ, સૂર્ય આદિથી થયેલ આધિદૈવિક કોપો-દુઃખોને ચ-અને અદેવાનિ-હ્વાંસિ-આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક કોપો-દુઃખોને પણ ન:-યુયોધિ-અમારાં-અમારાથી અથવા અમારી પાસેથી અલગ કરી દે. (૨)

સૂક્ત-૪

૧૬૨૫. કિમિત્તે વિષ્ણો પરિચક્ષિ નામ પ્ર યદ્વવક્ષે શિપિવિષ્ટો અસ્મિ ।

મા વર્પો અસ્મદપ ગૂહ એતદ્વદન્યરૂપઃ સમિથે બભૂથ ॥ ૧ ॥

૬૦૨

પદાર્થ : વિષ્ણો-હે વ્યાપક પરમાત્મન્ ! કિમ્-ઇત્ તે પરિ ચક્ષિ નામ-જે તું લોક-લોકાન્તરોમાં વ્યાપ્ત રહેલ છે. તેનું શું તારી વ્યાખ્યા કરી શકાય તેવું નામ કહી શકાય ? જ્યારે યદ્-શિપિવિષ્ટઃ-અસ્મિ પ્રવવક્ષે-જ્ઞાનરશ્મિઓથી વિષ્ટ-આવૃત-ઢંકાયેલો ભરપૂર હું એમ કહેવું ઉપાસકોના પ્રત્યે ધ્યાનમાં આવીને અસ્મત્-અમારાથી-ઉપાસકોથી વર્ષઃ-મા-અપગૂહ-તારા રૂપને છુપાવ નહિ-છુપાવતો નથી, અન્યો-સાધારણ જનોની સામે તારું રૂપ છુપાયેલું રહે છે, તેઓ તને સ્થૂલ દ્રષ્ટિથી નિહાળે છે કે લોકોમાં માત્ર વ્યાપક છે-છુપાયેલ છે તેમ માને છે. એતત્-યત્-અન્યસ્ત્વઃ-એ જે અન્ય રૂપવાળા-જ્ઞાનદ્રષ્ટિવાળા સમિથે બભૂથ-અભ્યાસ, વૈરાગ્ય દ્વારા વૃત્તિ નિરોધ સંગ્રામમાં-વિજય કરીને તું સાક્ષાત્ થાય છે. (૧)

૧૬૨૬. પ્ર તત્તે અદ્ય શિપિવિષ્ટ હવ્યમર્યઃ શંસામિ વયુનાનિ વિદ્વાન્ ।
તં ત્વા ગૃણામિ તવસમતવ્યાન્ ક્ષયન્તમસ્ય રજસઃ પરાકે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શિપિવિષ્ટ-હે જ્ઞાન રશ્મિઓથી પૂર્ણ વ્યાપક પરમાત્મન્ ! અદ્ય-આજ આ જન્મમાં તે તત્-તારા એ હવ્યમ્-હૃદય ગ્રાહ્ય સ્વરૂપને વયુનાનિ વિદ્વાન્-જે કે તું અમારા પ્રજ્ઞાનો-વિચારોને અથવા શ્રેષ્ઠ અભિપ્રાયોને જાણનાર છે. તેને અર્યઃ સંશામિ-હું અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી ચિત્તવૃત્તિઓનો સ્વામી બનાવીને પ્રશંસિત કરું છું. અસ્ય રજસઃ પરાકે ક્ષયન્તમ્-આ લોક સમૂહ-જગતના પરાકાંત-ધુલોક મોક્ષધામમાં રહીને, તં ત્વા તવસમ્-તે તું મહા પરમાત્માને અતવ્યાન્-ગૃણામિ-હું અલ્પ સ્થાનમાં રહેલ અણુ રૂપ આત્મા સ્તુત કરું છું-સ્તુતિમાં લાવું છું. (૨)

૧૬૨૭. વષટ્ તે વિષ્ણવાસ આ કૃણોમિ તન્મે જુષસ્વ શિપિવિષ્ટ હવ્યમ્ ।
વર્ધન્તુ ત્વા સુષ્ટુતયો ગિરો મે યૂયં પાત સ્વસ્તિભિઃ સદા નઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : શિપિવિષ્ટ વિષ્ણો-હે જ્ઞાનરશ્મિઓ-જ્યોતિઓથી આવૃત-ઢંકાયેલ તથા સર્વમાં વ્યાપક પરમાત્મન્ ! આસઃ-આસ્ય = મુખથી તે-તારા માટે વષટ્-આકૃણોમિ-હું સ્તુતિવાણી સમર્પિત કરું છું. મે તત્-હવ્યં જુષસ્વ-મારા તે ગ્રાહ્ય સ્તુતિ વચનનું 'વષટ્'નું સેવન કર-સ્વીકાર કર. મે સુષ્ટુતયઃ-ગિરઃ-મારી શ્રેષ્ઠ સ્તુતિવાણી વાણીઓ ત્વા વર્ધન્તુ-તને વધારે-પ્રસન્ન કરે અથવા અધિક સાક્ષાત્ કરાવે. યૂયં સ્વસ્તિભિઃ સદા નઃ પાત-તું કલ્યાણકારી સાધનો દ્વારા અમારી રક્ષા કર. (૩)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૧૬૨૮. વાયો શુક્રો અયામિ તે મધ્વો અગ્રં દિવિષ્ટિષુ ।
આ યાહિ સોમપીતયે સ્પાર્હો દેવ નિયુત્વતા ॥ ૧ ॥

૬૦૩

પદાર્થ : વાયો-હે અધ્યાત્મ જીવનના પ્રેરક પરમાત્મન્ ! દિવિષ્ટિષુ-મોક્ષધામ પ્રાપ્ત કરાવનારી સ્તુતિઓમાં તેના માટે શુક્ર:-હું નિર્મળ અને સત્યવાન તે-તારા માટે અગ્રે મઘ્વા:- ‘મધુ:-શ્રોષ્ટરસ-ઉપાસનારસને અયામિ-પહોંચાડું છું-અર્પિત કરું છું. સ્પાર્હા:-દેવ-સ્પૃહણીય-કમનીય દેવ ! તું સોમ પીતયે-ઉપાસનારસ પાન-સ્વીકાર કરવા માટે નિયુત્વતા-આયાહિ-સ્પૃહણીય અમૃત અન્નભોગની સાથે આવ-પ્રાપ્ત થા. (૧)

૧૬૨૯. ઇન્દ્રશ્ચ વાયવેષાં સોમાનાં પીતિમર્હથઃ ।

યુવાં હિ યન્તીન્દવો નિમ્નમાપો ન સધ્યક્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વાયો-હે અધ્યાત્મજીવન પ્રેરક ચ-અને ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા એષાં સોમાનામ્-આ સોમો-ઉપાસનારસોના પીતિમ્-પાનને-સ્વીકાર કરવાને અર્હથ:-ધોગ્ય છે. ઇન્દવ:-આર્દ્રરસપૂર્ણ ઉપાસનારસ પ્રસ્તુત કરનારા ઉપાસક આત્માઓ યુવાં હિ-તારી તરફ જ યન્તિ-જાય છે. નિમ્નમ્-આપ:-ન સધ્યક્-નીચેના સ્થાનમાં-જેમ પાણીનો પ્રવાહ નીચાણ સ્થાનમાં વહીને એક બીજાને મળીને સમુદ્રમાં ચાલ્યો જાય છે. (૨)

૧૬૩૦. વાયવિન્દ્રશ્ચ શુષ્મિણા સરથ્ય શવસસ્યતી ।

નિયુત્વન્તા ન ઋતય આ યાતં સોમપીતયે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વાયો-હે અધ્યાત્મ જીવનનાં પ્રેરક, ચ-અને ઇન્દ્ર:-ઐશ્વર્યવાન, શુષ્મિણા-બળવાન, શવસ:-પતી-બળોના પાલક નિયુત્વન્તા-અમૃત અન્નભોગવાળા-અમૃતાન્ન ભોગ આપનાર સોમપીતયે-ઉપાસનારસનું પાન કરવા માટે-સ્વીકાર કરવા માટે આવ-આવી જા. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૬૩૧. અથ ક્ષપા પરિષ્કૃતો વાજાં અભિ પ્ર ગાહસે ।

યદી વિવસ્વતો ધિયો હરિં હિન્વન્તિ યાતવે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ક્ષપા-અથ-રાત્રિ પછી ઊષાકાલ-પ્રભાતકાલમાં પરિષ્કૃત:-ઉપાસક દ્વારા વિભૂષિત, પૂજિત, સ્તુતિ કરેલ તું પરમાત્મન્ ! વાજાન્-અભિ પ્રગાહસે-અમૃત અન્નભોગને પ્રાપ્ત કરાવે છે. યદી વિવસ્વત:-ધિય:-જે ઉપાસકજનોની સ્તુતિ વાણીઓ હરિ યાતવે હિન્વન્તિ-તું દુઃખહર્તા પરમાત્માને ઉપાસક પ્રત્યે પ્રાપ્ત થવાને પ્રેરિત કરે છે-ખેંચે છે-પ્રેરણા આપે છે. (૧)

૧૬૩૨. તમસ્ય મર્જયામસિ મદો ય ઇન્દ્રપાતમઃ ।

૬૦૪

યં ગાવ આસભિર્દધુઃ પુરા નૂનં ચ સૂરયઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અસ્ય-એ સોમ-પરમાત્માના તમ્-તે મદ = હર્ષ-આનંદરસને મર્જયામસિ-પ્રાપ્ત કરીએ.
યઃ-મદઃ-ઇન્દ્રપાતમ્-જે આનંદરસ પાન કરવા યોગ્ય છે-અંદર ધારણ કરવા યોગ્ય છે. યમ્-જે આનંદરસને
ગાવઃ-આસભિઃ પુર દધુઃ-સ્તુતિગાન કર્તા આસન આદિ યોગનાં અંગો દ્વારા પૂર્વકાલમાં ધારણ કરતા
રહીને નૂનં ચ સૂરયઃ-અને આજ-આ સમયમાં પણ સ્તુતિકર્તા ઉપાસકજન ધારણ કરે છે. (૨)

૧૬૩૩. તં ગાથયા પુરાણ્યા પુનાનમભ્યનૂષત ।

ઉતો કૃપન્ત ધીતયો દેવાનાં નામ બિભ્રતીઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : તં પુનાનમ્-તે પવિત્ર કરનાર પરમાત્માને પુરાણ્યા ગાથયા-સનાતની વેદવાણીના દ્વારા
અભ્યનૂષત-ઉપાસકજનો ! આંતરિક ભાવથી સ્તુત કરો-સ્તુતિમાં લાવો. દેવાનામ્-ઉત-ઉ-અને મુમુક્ષુઓના
પણ નામ બિભ્રતીઃ-નમ્ર ભાવને ધારણ કરવાને માટે ધીતયઃ-પ્રજ્ઞાઓ કૃપન્ત-સમર્થ બને છે-સફળ કરે છે.
(૩)

સૂક્ત-૩

૧૬૩૪. અશ્વં ન ત્વા વારવન્તં વન્દધ્યા અગ્નિં નમોભિઃ ।

સમ્રાજન્તમધ્વરાણામ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૭

૧૬૩૫. સ ઘા નઃ સૂનુઃ શવસા પૃથુપ્રગામા સુશેવઃ ।

મીઢ્વાં અસ્માકં બભૂયાત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સઃ-ઘ-તે અગ્રણી પરમાત્મા નિશ્ચયથી નઃ સૂનુઃ-અમારા ઉપાસકોનો પ્રેરક સુશેવઃ-શ્રેષ્ઠ
સુખ આધ્યાત્મિક/અમૃત જેનાથી પ્રાપ્ત થાય એવો શવસા પૃથુગામા-બળથી વિસ્તૃત-વ્યાપક ગતિવાળો
છે. અસ્માકં મીઢ્વાન્ ભવતુ-અમારે કામના વર્ષક થા. (૨)

૧૬૩૬. સ નો દૂરાચ્ચાસાચ્ચ નિ મર્ત્યાદઘાયોઃ । પાહિ સદમિદ્વિશ્વાયુઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સઃ-તે તું અગ્રણી પરમાત્મન્ ! અઘાયોઃ-પાપ ચાહનારા-અનિષ્ટ ઇચ્છનારા, મર્ત્યાત્-
મનુષ્યથી દૂરાત્-ચ-આરાત્-ચ-દૂરવર્તીથી અને નિકટવર્તીથી પણ સદમ્-ઇત્-નઃ-નિપાહિ-સદા જ અમારી
પૂર્ણ રક્ષા કર વિશ્વાયુઃ-તું પૂર્ણ આયુનો નિમિત્ત બન. (૩)

સૂક્ત-૪

૬૦૫

૧૬૩૭. ત્વમિન્દ્ર પ્રતૂર્તિષ્વભિ વિશ્વા અસિ સ્પૃધઃ ।

અશસ્તિહા જનિતા વૃત્રતૂરસિ ત્વં તૂર્ય તરુષ્યતઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા-૩૧૧

૧૬૩૯. અનુ તે શુષ્મં તુરયન્તમીયતુઃ ક્ષોણી શિશું ન માતરા ।

વિશ્વાસ્તે સ્પૃધઃ શ્નથયન્ત મન્યવે વૃત્રં યદિન્દ્ર તૂર્વસિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તે 'ત્વાં' તુરયન્તં શિશું-અનુ-હે પરમાત્મન્ ! ગતિ કરતાં તારી બળવાનની પાછળ ક્ષોણી-ધુલોકથી પૃથિવીલોક સુધી ઈંચતુઃ-ચાલીએ છીએ, શિશું ન માતરા-જેમ દોડતા બાળકની પાછળ માતાઓ અથવા માતા-પિતા ચાલે છે-દોડે છે. ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! યત્-વૃત્રં તૂર્વસિ-જ્યારે તું પાપ-પાપીનો નાશ કરે છે તે મન્યવે-તારા મન્યુરૂપને માટે-[સાત્વિક] ક્રોધરૂપને માટે વિશ્વાઃ-સ્પૃધઃ-શ્રથયન્ત-ઉપાસકમાં રહેલ સમસ્ત સંઘર્ષ કરનારી વાસનાઓ સ્વયં નાશ પામે છે-મરી જાય છે. (૨)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૧૬૩૯. યજ્ઞ ઇન્દ્રમવર્ધયદ્ યદ્દૂમિં વ્યવર્તયત્ । ચક્રાણ ઓપશં દિવિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૨૧

૧૬૪૦. વ્યા ઇન્તરિક્ષમતિસ્ત્ન મદે સોમસ્ય રોચના । ઇન્દ્રો યદભિનદ્વલમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા સોમસ્ય-મદે-ઉપાસનારસના પ્રતિકારમાં-બદલામાં રોચના 'રોચનમ્'-અન્તરિક્ષમ્-રુચિ કરનારા-કામનાવાળા ઉપાસક આત્માને વિ-અતિસ્ત્-વિશેષ રૂપથી ઉન્નત બનાવે છે. અર્થાત્ સંસાર સાગરથી પાર કરી દે છે યત્-વલમ્-અભિનત્-જે આત્માને ઘેરનારા-બાંધનારા અજ્ઞાન અથવા રાગ અર્થાત્ ભોગને છિન્ન-ભિન્ન કરી નાખે છે. (૨)

૧૬૪૧. ઉદગા આજદઙ્ગિરોભ્ય આવિષ્કૃણ્વન્ગુહા સતીઃ ।

અર્વાજ્ઞં નુનુદે વલમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ગુહા સતીઃ-ગાઃ-સંવરણ કરનારી-ઢાંકનારી-છુપાવનારી પ્રકૃતિરૂપ જડ પ્રવૃત્તિઓમાં રહેલી વાણીઓ-વેદવાણીઓને અઙ્ગિરોભ્યઃ-અંગોને પ્રેરિત કરનારા આરંભિક જ્ઞાની અગ્નિ આદિ ઉપાસકો [શ્રદ્ધિઓ]ને માટે આવિષ્કૃણ્વન્-સાક્ષાત્ કરાવવા માટે ઉદાજત્-ઉપર ઊઠાવી દીધા પ્રકાશિત કરી દીધા. વલમ્-અર્વાજ્ઞં નુનુદે-ઉપાસક આત્માને આવૃત્ત કરનારા-ઢાંકનારા અજ્ઞાન, રાગ આદિને નીચે અથવા

બહાર ફેંકી દે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૬૪૨. ત્યમુ વઃ સત્રાસાહં વિશ્વાસુ ગીર્ષ્વાયતમ્ । આ ચ્યાવયસ્યૂતયે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૭૦

૧૬૪૩. યુધ્મં સન્તમનર્વાણં સોમપામનપચ્યુતમ્ । નરમવાર્યક્રતુમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યુધ્મ-હે ઉપાસક ! તું પાપ-પાપીઓના પ્રહર્તા-નાશક, અન્નર્વાણમ્-અન્ય અનાશ્રિત સ્વયં સર્વશક્તિ સંપન્ન, સોમપામ્-ઉપાસનારસના પાનકર્તા-સ્વીકારકર્તા, અન્નપચ્યુતમ્-સ્વગુણ, કર્મથી અપચ્યુત ન થનાર-એકરસ રહેલ, અવાર્યક્રતુમ્-અબાધ્ય પ્રજ્ઞાવાળા-નિર્ભ્રાન્ત જ્ઞાનવાળા સન્તમ્-થઈને નરમ્-નાયક-ઉન્નત માર્ગ-મોક્ષની તરફ લઈ જનાર પરમાત્માને પોતાની તરફ પ્રેરિત કરું છું. (૨)

૧૬૪૪. શિક્ષા ણ ઇન્દ્ર રાય આ પુરુ વિદ્વાં ઋષીષમ્ । અવા નઃ પાર્યે ધને ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઋષીષમ્-ઇન્દ્ર-હે ઋચ્યાઓ-મંત્રોને પ્રાપ્ત કરાવનાર અર્થાત્ ઋચ્યાઓ-મંત્રોનું દર્શન જ્ઞાન કરાવનાર પરમાત્મન્ ! નઃ-અમને રાયઃ-જ્ઞાનધન પુરુ-બહુજ શિક્ષા-આપ-પ્રદાન કર. વિદ્વાન્-જ્ઞાનધનોનો સ્વામી અર્થાત્ જ્ઞાતા છે, તેથી નઃ-પાર્યે ધને-આ-અવ-પર-પરધામ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવવામાં સમર્થ સ્વદર્શન ધનની અંદર અમને સમગ્રરૂપથી રાખ. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૬૪૫. તવ ત્યદિન્દ્રિયં બૃહત્તવ દક્ષમુત ક્રતુમ્ ।

વજ્રં શિશાતિ ધિષણા વરેણ્યમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ધિષણા-હે પરમાત્મન્ ! સ્તુતિવાણી તવ-તારા ત્યત્-તે બૃહત્-ઇન્દ્રિયમ્-મહાન લિંગ-સ્વરૂપને તવ-તારા દક્ષમ્-બળને ઉત્-પણ-અને ક્રતુમ્-પ્રજ્ઞાન-પ્રકૃષ્ટ જ્ઞાનને અથવા દર્શનભાનને વરેણ્યં વજ્રમ્-વરણ કરવા યોગ્ય ઓજને-સ્વ આત્મબળને શિશાતિ-તીક્ષ્ણ કરી દે છે-વિકસિત કરી દે છે-ઉપાસકને માટે સાક્ષાત્ કરવા યોગ્ય બનાવી દે છે. (૧)

૧૬૪૬. તવ દ્યૌરિન્દ્ર પૌસ્યં પૃથિવી વર્ધતિ શ્રવઃ ।

ત્વામાપઃ પર્વતાસશ્ચ હિન્વિરે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! દ્યૌઃ-દ્યુલોક-વિશાળ જ્યોતિર્મડળ તવ-તારા પૌસ્યમ્-

૬૦૭

બળને તથા પૃથિવી-અન્નાદિથી પૂર્ણ વિસ્તૃત ભૂલોક શ્રવ:-યશને વર્ધતિ-વધારે છે-પ્રકટ કરે છે. ત્વામ્-તને આપ:-અન્તરિક્ષમાં રહેલ જળ-જળધારાઓ-વર્ષાજળ ચ-અને પર્વતાસ:-મેઘ પણ હિન્દિરે વધારે છે-સ્વરૂપ મહત્તા દર્શાવે છે. (૨)

૧૬૪૭. ત્વાં વિષ્ણુર્બૃહન્ ક્ષયો મિત્રો ગૃણાતિ વરુણઃ ।

ત્વાં શર્ધો મદત્યનુ મારુતમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ત્વામ્-હે ઈન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મનું ! તને બૃહન્ ક્ષય:-વિષ્ણુ:-મહાન નિવાસ માટે વ્યાપક આકાશ જે સર્વને પોતાની અંદર સ્થાન આપે છે. મિત્ર:-અગ્નિ વરુણ:-સમુદ્ર ગૃણાતિ-સ્તુતિ કરે છે-તારા ગુણોનું ગાન કરે છે. ત્વામ્-તને માસ્તં શર્દ્ધ:-મરુતો-‘વાયુના સ્તરો’ પ્રત્યેક લોકમાં વાયુના સ્તરોનું બળ અનુમદતિ-અનુરૂપ અર્થિત કરે છે. [તને જ અનુમોદન કરે છે.] (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૧૬૪૮. નમસ્તે અગ્ન ઓજસે ગૃણન્તિ દેવ કૃષ્ટયઃ । અમૈરમિત્રમર્દય ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૧

૧૬૪૯. કુવિત્સુ નો ગવિષ્ટયે ડગ્ને સંવેષિષો રયિમ્ । ઉરુકૃદુરુ ણસ્કૃધિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને દેવ-હે જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મદેવ ! ન:-ગવિષ્ટયે-અમારી વાગિષ્ટિ-સ્તુતિ યજ્ઞને માટે સુરયિમ્-શ્રેષ્ઠ ધન-સ્વદર્શન ધનનો કુવિત્ સંવેષિષ:-બહુજ સમાવેશ કરાવ. ઉસ્કૃત-ન:-ઉસ્કૃધિ-હે બહુજ પ્રકાર અથવા મહાન સંસારને કરનાર-રચનાર અમને મહાન આત્મા અથવા મહાન ઉપાસક-જીવન મુક્ત બનાવી દે. (૨)

૧૬૫૦. માં નો અગ્ને મહાધને પરા વર્ગર્ભૃદ્યથા । સંવર્ગ સં રયિં જય ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને હે જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મનું ! તું મહાધને-મહાનધન-મહાન તૃપ્તિ કરાવનાર મોક્ષેશ્વર્ય મોક્ષધામથી ન:-અમને-ઉપાસકોને મા પરિ વર્ક્-ત્યાગી-ફેંકી દેતો નહિ. યથા ભારભૃત્-જેમ રાષ્ટ્રનું ભરણ-પાલન કરનાર રાજા પોતાની પ્રજાનો ત્યાગ કરતો નથી. સંવર્ગ રયિં સઙ્ગય-સંવર્જનીય-તજવાને યોગ્ય પાપભોગ ધન પર સમ્યક્ વિજય કરાવ, અમને સંયમી બનાવ, જેમ રાષ્ટ્રભૂત રાજા પોતાની પ્રજાને પાપોથી બચાવે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

506

૧૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૬૫૧. સમસ્ય મન્યવે વિશો વિશ્વા નમન્ત કૃષ્ટયઃ । સમુદ્રાયેવ સિન્ધવઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૩૭

૧૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૬૫૨. વિ ચિદ્ વૃત્રસ્ય દોધતઃ શિરો બિભેદ વૃષ્ણિના । વજ્રેણ શતપર્વણા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : દોધતઃ-વૃત્રસ્ય-આત્માને કંપાવનાર આવરક પાપ બંધનના શિરઃ-ચિત્-શિરરૂપ રાજાને પણ વૃષ્ણિના-‘વૃષ્ણિઃ’-સુખવર્ષક ઈન્દ્ર-પરમાત્મા શતપર્વણા-વજ્રેણ વિ વિભેદ બહુજ પર્વ-પાલન સાધન ઓજ આત્મીય બળના દ્વારા કષ્ટ આપે છે. (૨)

૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૬૫૩. ઓજસ્તદસ્ય તિત્વિષ ઉભે યત્સમવર્તયત્ । ઇન્દ્રશ્ચર્મેવ રોદસી ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અસ્ય-એ ઈન્દ્ર પરમાત્માનું ઓજઃ-આત્મબળ તિત્વિષ-પ્રદીપ્ત થઈ રહ્યું છે યત્-ઇન્દ્રઃ-ઉભે રોદસી-જેથી પરમાત્મા બન્ને-દ્યુલોક અને પૃથિવીલોકને-દ્યાવા પૃથિવીમય જગતને ચર્મ-ઙ્ગ સમવર્તયત્-એક વિશાળ ચામડા-પાથરણાની સમાન પ્રલય સમયે સમેટી લે છે અને સર્જન સમયે ખોલીને તેનો વિસ્તાર કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૬૫૪. સુમન્મા વસ્વી રન્તી સૂનરી ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સુમન્મા-ઉપાસકને માટે પરમાત્મા સુંદર જ્ઞાનવાળા, વસ્વી-વસવા માટેનું ધન આપનાર, રન્તી-રમણીય-આનંદદાયક સુખવાળા, સૂનરી-શોભન નીતિવાળા-શોભન-સુંદર નેતા છે. (૧)

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૬૫૫. સરૂપ વૃષન્ના ગહીમૌ ભદ્રૌ ધુર્યાવભિ । તાવિમા ઉપ સર્પતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સરૂપ વૃષન્-હે પ્રકાશવાન અને સુખવર્ષક પરમાત્મન્ ! આગહિ-મારી-ઉપાસકની તરફ આવ ઇમૌ-એ તું અગ્નિરૂપ અને ઈન્દ્રરૂપ ભદ્રૌ-કલ્યાણકારી ધુર્યૌ-સંસારની ધુરાને સંભાળનાર તૌ-તે બન્ને રૂપોવાળા અભિ-ઉપસર્પતઃ-ઉપાસકને લક્ષ્ય કરીને ઉપગત બને છે-પાસે આવે છે. (૨)

૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨
૧૬૫૬. નૌવ શીર્ષાણિ મૃદ્વં મધ્ય આપસ્ય તિષ્ઠતિ । શૃંગેભિર્દશભિર્દિશન્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : આપસ્ય મધ્યે તિષ્ઠતિ-તે પરમાત્મા આપ્ત-પ્રાપ્ત કરી શકાય છે જ્યાં-તે હૃદય દેશની મધ્ય-અંદર રહે છે. દશભિઃ-શ્રૃંગેભિઃ-દિશન્-દ્રષ્ટાર્થ-જોવા માટે-જાણવા માટે-પદાર્થ માત્ર જેના દ્વારા એવા વિવિધ જ્ઞાનપ્રકાશો દ્વારા ઉપાસકને જ્ઞાન ઉપદેશ અને અધ્યાત્મ માર્ગનો નિર્દેશ કરતા રહે છે. શીર્ષાણિ નિ મૃદ્વમ્-ઙ્ગ-હે ઉપાસકો ! તમે તે પરમાત્માના ઉપદેશોથી પોતાને અલંકૃત કરો-સંસ્કૃત કરો. (૩)

इति सप्तदशोऽध्यायः, अष्टमप्रपाठकस्य प्रथमोऽर्धः ॥

५०६

★ ★ ★

Uploaded By Rajesh Tanti.

૬૧૦

અથ અષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ

અષ્ટમપ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૬૫૭. પન્યંપન્યમિત્ સોતાર આ ધાવત મદ્યાય । સોમં વીરાય શૂરાય ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૨૩

૧૬૫૮. એહ હરી બ્રહ્મયુજા શગ્મા વક્ષતઃ સર્ચયિમ્ । ઇન્દ્રં ગીર્ભિર્ગિર્વણસમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : બ્રહ્મયુજા-બ્રહ્મ-મહાન ઈન્દ્ર-પરમાત્મામાં યુક્ત થનાર-તેના સુધી પહોંચનાર, શગ્મા-સુખકારી સંગમ કરાવનાર હરી-પરમાત્માને મારી તરફ લઈ આવનાર ઋક્ અને સામ સ્તુતિ અને ઉપાસના ગિર્વણસમ્-ઇન્દ્રં ગીર્ભિઃ-વાણીઓનું સેવન કરનાર પરમાત્માનું પ્રાર્થનાઓ દ્વારા ઇહ-આવક્ષતઃ-એ મારામાં-ઉપાસકમાં અથવા મારા હૃદયમાં આવાહન કરીએ છીએ-લઈ આવીએ છીએ. (૨)

૧૬૫૯. પાતા વૃત્રહા સુતમા ઘા ગમન્નારે અસ્મત્ । નિ યમતે શતમૂતિઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વૃત્રહા-પાપનાશક પરમાત્મા સુતં પાતા-મારા દ્વારા નિષ્પાદિત ઉપાસનારસનું પાન કરવા-સ્વીકાર કરવાના સ્વભાવવાળા ઘ-આગમત્-અવશ્ય આવે છે. ન આરે-અસ્મત્-અમારાથી દૂર ન થાય-ન રહે. શતમ્-ઋતિઃ-નિયમતે-અનેક રક્ષણ ક્રિયાઓથી અમારી સંભાળ રાખે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૬૬૦. આ ત્વા વિશન્તિવન્દવઃ સમુદ્રમિવ સિન્ધવઃ ।

ન ત્વામિન્દ્રાતિ રિચ્યતે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૮૭

૧૬૬૧. વિવ્યક્થ મહિના વૃષન્ભક્ષં સોમસ્ય જાગૃવે । ય ઇન્દ્ર જઠરેષુ તે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વૃષન્-જાગૃવે-ઇન્દ્ર-હે સુખવર્ષક જીવોને કર્મફળ પ્રદાનમાં ન્યાય કરવામાં નિરંતર જાગરુક-સાવધાન ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માન્ ! તું મહિના-પોતાની મહાન કૃપાથી સોમસ્ય ભક્ષં વિવ્યક્થ-ઉપાસકના દ્વારા સમર્થિત ઉપાસનારસનાં ખાન-પાનને માટે બનાવે છે. પોતાનો સમાગમ આનંદ પ્રદાન કરવા માટે યઃ-તે જઠરેષુ-જે ઉપાસનારસ તારા મધ્યમાં કૃપા પ્રસાદ બનીને બેસી જાય છે. (૨)

૬૧૧

૧૬૬૨. અરં ત ઇન્દ્ર કુક્ષયે સોમો ભવતુ વૃત્રહન્ । અરં ધામભ્ય ઇન્દવઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વૃત્રહન્-ઇન્દ્ર-હે પાપનાશક ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તે કુક્ષયે-તારી કૂખ-જઠર-મધ્યમાં સમાવવા માટે ઉપાસકનો સોમ:-ઉપાસનારસ અરં ભવતુ-‘અલભ’ પર્યાપ્ત અથવા બહુજ છે, ઉપાસક પોતાની અલ્પ શક્તિ અનુસાર ઉપાસનારસ પ્રસ્તુત કરી શકશે, તું અનંત છે, જેથી તારી કૂખ-જઠર અથવા મધ્ય અવકાશ ભરી શકાતો નથી; અને ઇન્દવઃ-નિરંતર અસંખ્ય ધારાપ્રવાહથી આર્દ્ર ઉપાસનારસ ધામભ્ય:-અરમ્-તારા વ્યાપનશીલ અંગો ઉપાસકની અંદર રહેલાં તારા કૃપા અંશો બહુજ અથવા પર્યાપ્ત છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૬૬૩. જરાબોધ તદ્વિવિદ્ધિ વિશેવિશે યજ્ઞિયાય । સ્તોમં રુદ્રાય દૃશીકમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫

૧૬૬૪. સ નો મહાં અનિમાનો ધૂમકેતુઃ પુરુષચન્દ્રઃ । ધિયે વાજાય હિન્વતુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સ:-તે પરમાત્મા મહાન્-અનિમાન:-મહાન છે અને ગુણોથી પામી ન શકાય એવા અનંત ગુણ બળ ક્રિયાવાન છે. ધૂમકેતુઃ-પાપ-પાપીને કંપાવનાર પ્રજ્ઞાનવાન પુરુષચન્દ્રઃ-બહુજ આહ્વાદક ન:-ધિયે વાજાય હિન્વતુ-અમને બુદ્ધિ તથા બળને માટે પ્રાપ્ત થાય. (૨)

૧૬૬૫. સ રેવાંઙવ વિષ્પતિદૈવ્યઃ કેતુઃ શૃણોતુ નઃ । ઉક્થૈરગ્નિર્બૃહદ્ધાનુઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સ:-અગ્નિ:-તે પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા દૈવ્યઃ કેતુઃ-દિવ્ય પ્રેરક છે બૃહદ્ધાનુઃ-મહાતેજસ્વી ન:-ઉક્થૈઃ-અમારી સ્તુતિઓને રેવાન્ વિષ્પતિ:-ઙવ શ્રૃણોતુ-ધનવાન અથવા રાજાની માફક સાંભળે-સાંભળે છે-સ્વીકાર કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૬૬૬. તદ્વો ગાય સુતે સચા પુરુહૂતાય સત્વને । શં યદ્ ગવે ન શાંકિને ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૧૫

૧૬૬૭. ન ઘા વસુર્નિ યમતે દાનં વાજસ્ય ગોમતઃ । યત્ સીમુપશ્રવદ્ગિરઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વસુઃ-સમસ્ત સંસારને વસાવનાર પરમાત્મા યત્-જ્યારે સીં ગિરઃ-ઉપશ્રવત્-સર્વતઃ-પ્રાર્થના વ્યવહારને પાસેથી સાંભળે છે, ત્યારે ગોમતઃ વાજસ્ય દાનમ્-વાણીના જ્ઞાનથી યુક્ત આધ્યાત્મિક અન્નદાનને

૬૧૨

ન ઘ નિયમતે-આપવામાં કોઈ ક્યાશ-ખામી રાખતો નથી. અર્થાત્ પુષ્કળ પ્રમાણમાં આપતો જ રહે છે, જેથી તે સ્તુતિ યોગ્ય છે. (૨)

૧૬૬૮. કુવિત્સસ્ય પ્ર હિ વ્રજં ગોમન્તં દસ્યુહા ગમત્ । શ્ચીભિરપે નો વરત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : દસ્યુહા-સદ્ગુણોને ક્ષય કરનારનો નાશ કરનાર પરમાત્મા કુવિત્સસ્ય-કુ = નિંદિત-દુરાચરણને પ્રાપ્ત થયેલ ગોમન્તં વ્રજમ્-ઈન્દ્રિયોવાળા સ્થાન મન-અન્તઃકરણમાં હિ-ત્યાં જ પ્ર-આગમત્-ચાલ્યો જાય-પહોંચી જાય ન:-અમને ઉપાસકોને શ્ચીભિઃ-અપવરત્-પોતાના પ્રજ્ઞાન દ્વાન કૃપાઓ દ્વારા દૂર રાખે. (૩)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૧૬૬૯. ઇદં વિષ્ણુર્વિ ચક્રમે ત્રેધા નિ દધે પદમ્ । સમૂઢમસ્ય પાંસુલે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૨૨

૧૬૭૦. ત્રીણિ પદા વિ ચક્રમે વિષ્ણુર્ગોપા અદાભ્યઃ ।

અતો ધર્માણિ ધારયન્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ગોપા:-જગતનો પાલક અદાભ્યઃ-જે કોઈથી દબાતો કે મારી શકાતો નથી. એવો વિષ્ણુ:-વ્યાપક પરમાત્મા ત્રીણિ પદા વિચક્રમે-ત્રણે પગો-પ્રાપ્ત થવાના સ્થાનોમાં વિજય કરે છે-પૃથિવી, અન્તરિક્ષ અને દુલોકમાં અતઃ-ધર્માણિ ધારયન્-તેથી સદાચરણ તથા ઉપાસનાને ધારણ કરતાં-આસ્તિક બની રહે. (૨)

૧૬૭૧. વિષ્ણોઃ કર્માણિ પશ્યત યતો વ્રતાનિ પસ્યશે ।

ઇન્દ્રસ્ય યુજ્યઃ સઘ્વા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વિષ્ણોઃ-કર્માણિ પશ્યત-વ્યાપક પરમાત્માના કર્મો-જગતની રચના, સંચાલન, ધારણ, જીવોને માટે ભોગપ્રદાન, કર્માનુસાર ફળ પ્રદાન આદિને જુઓ. યતઃ વ્રતાનિ પસ્યશે-જેને જોઈને મનુષ્ય પોતાના સંકલ્પો, આચરણો, કર્તવ્યોને સ્પર્શ કરે છે-નિયમસર કરે છે. તેના પ્રત્યે અને સંસારમાં રહેવા માટે ઇન્દ્રસ્ય યુજ્યઃસઘ્વા-ઉપાસક આત્માને યોગ દ્વારા પ્રાપ્ત થનાર મિત્ર છે, માટે તેથી યોગ કરવો જોઈએ. (૩)

૧૬૭૨. તદ્વિષ્ણોઃ પરમં પદં સદા પશ્યન્તિ સૂરયઃ । દિવીવ ચક્ષુરાતતમ્ ॥ ૪ ॥

૬૧૩

પદાર્થ : સૂર્ય:-સ્તોતા, ઉપાસક, વિદ્વાન વિષ્ણો:-વ્યાપક પરમાત્માના તત્ પરમં પદમ્-તે પરમ આનંદસ્વરૂપને સદા પશ્યન્તિ-સદા પોતાના આત્મામાં નિહાળે છે. દિવિ-ઇવ-ચક્ષુ:-આત્મત્તમ-જેમ આકાશમાં પ્રકાશિત સૂર્યની સમાન નિહાળે છે-તેમ. (૪)

૧૬૭૩. તદ્વિપ્રાસો વિપન્યુવો જાગૃવાંસઃ સમિન્ધતે । વિષ્ણોર્યત્પરમં પદમ્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : વિષ્ણો:-યત્ પરમં પદમ્-વ્યાપક પરમાત્માનું જે ઉત્કૃષ્ટ-પરમ આનંદ સ્વરૂપ છે તત્-તેને વિપ્રાસ:-મેધાવી-બુદ્ધિમાન, જાગૃવાંસ:-જાગરુક-સાવધાન, વિપન્યવ:-વિશેષ સ્તુતિ કરનારા સમિન્ધતે-પોતાની અંદર સમ્યક્ પ્રકાશિત કરે છે. (૫)

૧૬૭૪. અતો દેવા અવન્તુ નો યતો વિષ્ણુર્વિચક્રમે । પૃથિવ્યા અધિ સાનવિ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : પૃથિવ્યા:-અધિ સાનવિ-પૃથિવીલોકથી લઈને ઉપર દુલોક સુધીમાં યત:-વિષ્ણુ:-વિચક્રમે-જેથી વ્યાપક પરમાત્માએ પોતાની વ્યાપ્તિરૂપથી વિક્રમ-પરાક્રમ કરેલ છે. અતઃ-તેથી તે પરમાત્મા સર્વત્ર છે. દેવા:-ન:-અવન્તુ-જીવન મુક્ત આત્માઓ અમને તે વ્યાપક પરમાત્માનું શ્રવણ અને જ્ઞાન કરાવે. (૬)

સૂક્ત-૨

૧૬૭૫. મો ષુ ત્વા વાઘતશ્ચ નારે અસ્મન્નિ રીરમન્ ।

આરાત્તાદ્વા સધમાદં ન આ ગહીહ વા સન્નુપ શ્રુધિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૮૪

૧૬૭૬. ઇમે હિ તે બ્રહ્મકૃતઃ સુતે સચા મધૌ ન મક્ષ આસતે ।

ઇન્દ્રે કામં જરિતારો વસૂયવો રથે ન પાદમા દધુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તે હિ-હે પરમાત્માનું ! તારા જ ઇમે બ્રહ્મકૃતઃ-એ સ્તુતિકર્તા સુતે-તારા ઉપાસિતના આશ્રયે સચા-આસતે-સમૃદ્ધિ બનીને બેસે છે મધૌ ન મક્ષ:-જેમ મધનાં આશ્રયે-મધ પર માખી બેસે છે તેમ. વસૂયવ:-જરિતાર:-પોતાના વાસયોગ્ય આશ્રય-મોક્ષની કામના કરનારા સ્તુતિકર્તા જનો ઇન્દ્રે કામમ્-આદધુ:-તારી-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માની અંદર પોતાની શ્રેષ્ઠ ઈચ્છાઓને રાખી દે છે; રથે ન પાદમ્-જેમ રથ-વાહન-ગાડીમાં પગને મૂકી દે છે. રાખી દે છે તેમ. (૨)

સૂક્ત-૩

૧૬૭૭. અસ્તાવિ મન્મ પૂર્વ્યં બ્રહ્મોન્દ્રાય વોચત ।

૬૧૪

૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨
પૂર્વીઋતસ્ય બૃહતીરનૂષત સ્તોતુર્મેધા અસૃક્ષત ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અસ્તાવિ-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા સ્તુત કરવામાં આવે છે, તેથી ઇન્દ્રાય-તે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને માટે પૂર્વ્ય મન્મ-બ્રહ્મ વોચત્-શાશ્વત મનન યોગ્ય મંત્રોને બોલો. ઋતસ્ય પૂર્વીઃ બૃહતીઃ-અનૂષત-બ્રહ્મયજ્ઞની પૂર્વવર્તી સ્તુતિવાણીઓને સ્મૃતિમાં લાવો. સ્તોતુઃ-મેધાઃ-અસૃક્ષત-સ્તુતિકર્તાની બુદ્ધિઓને એ બ્રહ્મયજ્ઞમાં પ્રવૃત્ત થાય. (૧)

૨૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૩ ૨૩ ૩ ૧ ૨
૧૬૭૮. સમિન્દ્રો રાયો બૃહતીરધૂનુત સં ક્ષોણી સમ્ સૂર્યમ્ ।

૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨
સં શુક્રાસઃ શુચયઃ સં ગવાશિરઃ સોમા ઇન્દ્રમમન્દિષુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા બૃહતીઃ-રાયઃ સમ્-અધૂનુત-મહાન ધન સંપત્તિઓને સમ્યક્ પ્રકટ કરે છે, ક્ષોણી સમ્ સૂર્યમ્-ઉ સમ્-ધુલોક પૃથિવીલોકને સમ્યક્ પ્રકટ કરે છે. સૂર્યને પણ સમ્યક્ પ્રકટ કરે છે. તે એવા ઇન્દ્રમ્-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને શુક્રાસઃ શુચયઃ સમ્-અમન્દિષુઃ-સત્ય અને પવિત્ર પ્રાર્થનાઓ, સ્તુતિઓ સમ્યક્ હર્ષિત-આનંદિત કરે. ગવાશિરઃ સોમાઃ સમ્ અમન્દિષુઃ-સ્તોતાને આશ્રય ઉપાસનારસ હર્ષિત-આનંદિત કરે. (૨)

સૂક્ત-૪

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨
૧૬૭૯. ઇન્દ્રાય સોમ પાત્તવે વૃત્રઘ્ને પરિ ષિચ્યસે ।

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
નરે ચ દક્ષિણાવતે વીરાય સદનાસદે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૩૩૧

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૬૮૦. તં સખાયઃ પુસ્ત્રુચં વયં યૂયં ચ સૂરયઃ ।

૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨
અશ્યામ વાજગન્ધ્યં સનેમ વાજપસ્ત્યમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સખાયઃ સૂરયઃ-હે મિત્રો-સમાનધર્મી સ્તુતિકર્તા જનો ! વયં યૂયં ચ-અમે અને તમે મળીને તં પુસ્ત્રુચમ્-તે મહાન પ્રકાશમાન વાજગન્ધ્યમ્-અમૃત અન્નભોગ ગંધયુક્ત શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માનું સેવન કરીએ-જીવનમાં ધારણ કરીએ; તથા વાજપસ્ત્યમ્-અમૃત અન્નના ગૃહ-ભંડાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માનું સનેમ-સંભજન-સ્તવન કરીએ. (૨)

૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૬૮૧. પરિ ત્યં હર્યંતં હરિં બશ્રુ પુનન્તિ વારેણ ।

૬૧૫

યો દેવાન્વિશ્વા^{૨ ૩ ૨૩} ઇત્^{૩ ૨૩} પરિ^{૩ ૧ ૨} મદેન^{૩ ૧} સહ^{૨૨} ગચ્છતિ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૫૨, ૧૩૨૯

સૂક્ત-૫

૧૬૮૨. કસ્તમિન્દ્ર ત્વા વસવા^{૧ ૨૨} મર્ત્યો^{૩ ૧} દધર્ષતિ^{૨૨} ।

શ્રદ્ધા^{૩ ૧} હિ તે^{૨૨} મઘવન્^૩ પાર્યે^{૧ ૨} દિવિ^{૩ ૨} વાજી^{૩ ૧} વાજં^{૨૨} સિષાસતિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૮૦

૧૬૮૩. મઘોનઃ^{૩ ૧ ૨} સ્મ વૃત્રહત્યેષુ^{૩ ૧ ૨} ચોદય^{૩ ૧} યે^{૨૨} દદતિ^{૩ ૧} પ્રિયા^{૨૨} વસુ ।

તવ^{૨ ૩} પ્રણીતી^{૧ ૨} હર્યશ્વ^{૩ ૨} સૂરિભિર્વિશ્વા^{૩ ૧ ૨} તરેમ^{૩ ૨} દુરિતા^{૩ ૨} ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હર્યશ્વ-જેના દુઃખહરણશીલ ગુણ કર્મ વ્યાપનાર છે એવા હે પરમાત્મન્ ! મઘોનઃ ‘મઘોને’-તારા-ધનવાનને માટે પ્રિયા ‘પ્રિયાણિ’ વસુ ‘વસૂનિ’-દદતિ-જે પ્રિય ધનનું દાન કરે છે-ત્યાગ કરે છે વૃત્રહત્યેષુ ચોદય-સ્મ-તેને તું પાપનાશક કાર્યોમાં પ્રેરિત કર-કરે છે. તવ પ્રણીતી-તારી પ્રકૃતિ નેતૃત્વમાં સૂરિભિઃ-પૂર્વ સ્તુતિકર્તાઓની સમાન વિશ્વા દુરિતા તરેમ-સમસ્ત દુઃખો, દરદો, દુર્વ્યસનોથી અમે તરી જઈએ-તેને પાર કરીએ. (૨)

ખંડ-૩

સૂક્ત-૧

૧૬૮૪. એદુ મધોર્મદિન્તરં^{૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} સિજ્ઞાધ્વર્યો^{૩ ૧ ૨ ૩} અન્ધસઃ^{૧ ૨} ।

એવા^{૩ ૨૩} હિ^{૩ ૧} વીર^{૨૨} સ્તવતે^{૩ ૧ ૨} સદાવૃધઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૮૫

૧૬૮૫. ઇન્દ્ર સ્થાતર્હરીણાં^{૧ ૨} ન^૩ કિષ્ટે^{૧ ૨} પૂર્વ્યસ્તુતિમ્ ।

ઉદાનંશ^{૧ ૨} શવસા^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ન ભન્દના ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હરીણાં સ્થાતઃ-ઇન્દ્ર-હે મનુષ્યોની અંદર સ્થાન લેનાર પરમાત્મન્ ! મનુષ્ય જ તને જાણી શકે છે. તે પૂર્વ્યસ્તુતિ ન કિઃ-ઉદાનંશ-તારી પૂર્વથી ચાલી આવતી-પ્રાચીન-શાશ્વત સ્તુતિને કોઈ પણ મનુષ્ય સંભાળી શકતો નથી-પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. કારણ કે શવસા ન ભન્દના-તારું બળ મહાન છે

૬૧૬

અને તારું કલ્યાણ પ્રદાન મહાન છે, તેથી કોઈ પણ મનુષ્ય પોતાનાં જ્ઞાનબળથી પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. (૨)

૧૬૮૬. તં વો વાજાનાં પતિમહૂમહિ શ્રવસ્યવઃ । અપ્રાયુભિર્યજ્ઞેભિર્વાવૃધેન્યમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : તં વઃ ‘ત્વામ્’ વાજાનાં પતિમ્-તે તને-અમૃત અન્નભોગોના સ્વામી પરમાત્માને શ્રવસ્યવઃ-શ્રવણીય યશોરૂપ પરમાત્માને ચાહતાં અમે ઉપાસકજનો અહૂમહિ-આહૂત કરીએ છીએ-આમંત્રિત કરીએ છીએ. અપ્રાયુભિઃ-ચજ્ઞેભિઃ-જેમાં પ્રમાદીજનો ન હોય એવા સાવધાનજનો દ્વારા કરવામાં આવતાં અધ્યાત્મયજ્ઞોથી વાવૃધેન્યમ્-જેનો મહિમા વધારવા યોગ્ય છે. એવા પરમાત્માને આમંત્રિત કરીએ છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૬૮૭. તં ગૂર્ધયા સ્વર્ણરં દેવાસો દેવમરતિં દધન્વિરે । દેવત્રા હવ્યમૂહિષે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૦૮

૧૬૮૮. વિભૂતરાતિં વિપ્ર ચિત્રશોચિષમગ્નિમીડિષ્વ યન્તુરમ્ ।

અસ્ય મેધસ્ય સોમ્યસ્ય સૌભરે પ્રેમધ્વરાય પૂર્વ્યમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સૌભરે વિપ્ર-હે પરમાત્માના આનંદજ્ઞાનને પોતાની અંદર ભરવામાં કુશળ ઉપાસક ! તું વિભૂતરાતિમ્-જેનું બહુજ દાન છે એવો મહાદાની ચિત્રશોચિષમ્-ચાયનીય-દર્શનીય પ્રકાશવાળા, યન્તુરમ્ અગ્નિમ્ ઈંડિષ્વ-વિશ્વ નિયંતા જ્ઞાન સ્વરૂપ પરમાત્માને સ્તુત કર-સ્તુતિમાં લાવ. અસ્ય મેધસ્ય સોમ્યસ્ય એ પવિત્ર શાન્તિપ્રદ-ઈમ્-પૂર્વ્યમ્-હાં, શાશ્વત પરમાત્માની અધ્વરાય-અધ્યાત્મયજ્ઞને માટે સ્તુતિ-ઉપાસના કર. (૨)

સૂક્ત-૩

૧૬૮૯. આ સોમ સ્વાનો અદ્રિભિસ્તિરો વારાણ્યવ્યયા ।

જનો ન પુરિ ચમ્વોર્વિશદ્ધરિઃ સદો વનેષુ દધિષે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૫૧૩

૧૬૯૦. સ મામૃજે તિરો અણ્વાનિ મેષ્યો મીઢ્વાન્ત્સપ્તિર્ન વાજયુઃ ।

અનુમાદ્યઃ પવમાનો મનીષિભિઃ સોમો વિપ્રેભિર્ઋક્ષ્વભિઃ ॥ ૨ ॥

૬૧૭

પદાર્થ : સ:-પવમાન: સોમ:-તે આનંદધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા મેષ્ય:- પોતાની આનંદધારાઓ દ્વારા ઉપાસકને સિંચનાર અણ્વાનિ તિર:-મામૃજે-ઉપાસક આત્માનાં સૂક્ષ્મકરણો-અન્ત:કરણો-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારના પ્રત્યે-તેની અંદર જઈને ઉપાસક આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. વાજયુ:-મીઢવાન્-સપ્તિ: ન-જેમ વીર્ય સિંચન-સમર્થ ઘોડો પોતાના તબેલામાં અન્ન ખાવાને ઈચ્છુક થઈને પ્રાપ્ત થાય છે તેમ. મનીષિભિ:-વિપ્રેભિ:-ઋણવભિ:-અનુમાદ્ય:-મનથી વિચારનારા બુદ્ધિમાનો સ્તુતિકર્તાઓ દ્વારા અર્ચનીય છે. (૨)

સૂક્ત-૪

૧૬૧૧. વયમેનમિદા હ્યોઽપીપેમેહ વઙ્ગિણમ્ ।
તસ્મા ડ અદ્ય સવને સુતં ભરા નૂનં ભૂષત શ્રુતે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૭૨

૧૬૧૨. વૃકશ્ચિદસ્ય વારણ ડગમથિરા વયુનેષુ ભૂષતિ ।
સેમં ન સ્તોમં જુજુષાણ આ ગહીન્દ્ર પ્ર ચિત્રયા ધિયા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વૃક:-ચિત્-ચોર જન-અંદર અને બહારથી જુદા-વાસ્તવિકતાને જાહેર ન કરનારા કોઈ ડગમથિ:-સ્વદોષાચ્છાદ સ્વભાવનું મંથન કરનાર જન વારણ:-વરયિતા-વરણ કરનાર બનીને અસ્ય વદુનેષુ-આભૂષતિ-એ પરમાત્માનાં પ્રજ્ઞાનો-ગુણ સંકેતો-ગુણગાનોમાં પોતાને સમગ્રરૂપથી અલંકૃત કરે છે-સજાવે છે. સ:-તે તું ઇન્દ્ર-પરમાત્મન્ ! ન:-અમારા ઇમં સ્તોમં જુજુષાણ:-સ્તુતિ સમૂહનું સેવન કરવા માટે ચિત્રયા ધિયા-વિચિત્ર ચમત્કારી પોતાની કૃતિ અને બુદ્ધિથી પ્ર-આગહિ-પ્રાપ્ત થા. (૨)

સૂક્ત-૫

૧૬૧૩. ઇન્દ્રાગ્ની સેચના દિવઃ પરિ વાજેષુ ભૂષથઃ । તદ્વાં ચેતિ પ્ર વીર્યમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાગ્ની-હે ઐશ્વર્યવાન અને જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! દિવઃ સેચના-તું મોક્ષધામનો પ્રકાશક છે વાજેષુ પરિભૂષથઃ-અર્ચના અવસરોમાં સર્વતઃ ભૂષિત-અલંકૃત થાય છે, વામ્-તને વીર્ય તત્-પ્રચેતિ-તારા જે ગુણ સામર્થ્ય છે, તે તને પ્રકટ કરે છે-જણાવે છે. (૧)

૧૬૧૪. ઇન્દ્રાગ્ની અપસસ્પર્યુપ પ્ર યન્તિ ધીતયઃ । ઋતસ્ય પથ્યા ઃ અનુ ॥ ૨ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૭૭

૬૧૮

૧૬૧૫. ^{૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨} ઇન્દ્રાગ્ની તવિષાણિ વાં સધસ્થાનિ પ્રયાંસિ ચ । યુવોરપ્તૂર્યં હિતમ્ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૭૮

સૂક્ત-૬

૧૬૧૬. ^{૧ ૨} ^{૩ ૨ ૩} ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૨} ક ઈં વેદ સુતે સચા પિબન્તં કદ્વયો દધે ।

^{૩ ૧} ^{૨ ૨} ^{૩ ૧ ૨ ૨} ^{૩ ૨} ^{૩ ૧ ૨} અયં યઃ પુરો વિભિનત્યોજસા મન્દાનઃ શિષ્યન્ધસઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૮૭

૧૬૧૭. ^{૩ ૨ ૩ ૧} ^{૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} દાના મૃગો ન વારણઃ પુરુત્રા ચરથં દધે ।

^{૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ન કિષ્ટ્વા નિ યમદા સુતે ગમો મહાશ્ચરસ્યોજસા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : દાના-દાનથી આત્મદાન-આત્મસમર્પણ દ્વારા મૃગ:-અન્વેષણીય ન-આ જીવનમાં જ વારણ:-વારક-વરનાર ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા પુસ્ત્રા ચરથં દધે-ઉપાસકોના અનેક અધ્યાત્મ પ્રસંગોમાં ચરણ-પ્રાયણ-સમાગમ ધારણ કરે છે. સુતે-સાક્ષાત્ પ્રકટ થવા માટે આગમ:-તું આવે છે ન કિ:-ત્વા નિયમત્-તને કોઈ રોકી શકતું નથી, કારણ કે તું મહાન્-ઓજસા ચરસિ-મહાન છે, નિજ આત્મબળ દ્વારા ગતિ કરે છે. (૨)

૧૬૧૮. ^{૨ ૩ ૧} ^{૨ ૨} ^{૩ ૧} ^{૨ ૨ ૩ ૧ ૨} ય ઊગ્રઃ સન્નિષ્ટૃતઃ સ્થિરો રણાય સંસ્કૃતઃ ।

^{૧ ૨} ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} યદિ સ્તોતુર્મઘવા શૃણવદ્ધવં નેન્દ્રો યોષત્યા ગમત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ય:-જે ઊગ્ર-અનિષ્ટૃત:-તેજસ્વી નિતાંત કોઈ પણ રીતે ન મરનાર-અવિનાશી, સ્થિર:-એકરસ રહેનાર સન્-થતાં રણાય-સંસ્કૃત:-રમણ કરવા માટે ઉપાસના દ્વારા સમ્યક્ ઉપાસિત અર્થાત્ સાક્ષાત્કૃત છે. સ્તોતુ:-હવમ્-સ્તુતિકર્તાનાં પ્રાર્થનાવચન અથવા આમંત્રણને યદિ-યદ્-ઇ-જ્યારે કે મઘવા શૃણવત્-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા સાંભળે છે-સાંભળી લે છે, ત્યારે ઇન્દ્ર:-ન યોષતિ-પરમાત્મા ઉપાસકથી અલગ રહેતો નથી, પરંતુ આગમત્-ઉપાસકને સમગ્ર રૂપથી પ્રાપ્ત રહે છે. (૩)

ખંડ-૪

સૂક્ત-૧

૧૬૧૯. ^{૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨ ૨ ૩} પવમાના અસૃક્ષત સોમાઃ શુક્રાસ ઇન્દવઃ । અભિ વિશ્વાનિ

૬૧૯

^{૧ ૨}
કાવ્યા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પવમાના:-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર શુક્રાસ:-શુભ્ર, નિર્મળ, અધર્મ-અજ્ઞાન દોષરહિત
ઇન્દ્રવ:-આનંદરસ પૂર્ણ સોમા:-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા વિશ્વાનિ કાવ્યા-સર્વ વેદરૂપ કાવ્યોને અભિલક્ષિત
કરીને-તેમના અનુસાર ઉપાસિત થઈને ઉપાસકની અંદર અસૂક્ષ્મ-પહોંચે છે. (૧)

^{૧ ૨} ^{૩ ૨૩} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૨૩} ^{૩ ૧ ૨}
૧૭૦૦. પવમાના દિવસ્પર્યન્તરિક્ષાદસૂક્ષ્મત્ । પૃથિવ્યા અધિ સાનવિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પવમાના:-આનંદધારામાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મા દિવ:-અન્તરિક્ષાત્ પરિ-ધુલોકમાં
અન્તરિક્ષલોકમાં પૃથિવ્યા:-અધિસાનવિ-પૃથિવીલોકમાં રહેલાં તે સંભજન સ્થાન-ઉપાસના સ્થાન આત્માના
ઉપકરણ-સાધન મૂર્ધા, હૃદય અને શરીરમાં કર્મેન્દ્રિયગણમાં અસૂક્ષ્મ-ઉપાસના દ્વારા પહોંચે છે, જેથી
ક્રમશ:-સદ્વિચાર, સદ્ભાવ અને સદાચાર પ્રવાહિત થતાં રહે છે. (૨)

^{૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૨ ૩ ૨} ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}
૧૭૦૧. પવમાનાસ આશવઃ શુભ્રા અસૂગ્રમિન્દવઃ । ઘન્ટો વિશ્વા અપ દ્વિષઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : આશવ:-વ્યાપનશીલ, શુભ્રા:-શુભ્ર-નિર્મળ, પવમાનાસ:-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર, ઇન્દ્રવ:-
આનંદરસપૂર્ણ પરમાત્મા વિશ્વા:-દ્વિષ:-સમસ્ત દ્રેષ ભાવનાઓને અપઘ્નન્ત:-નષ્ટ કરતાં અસૂગ્રમ્-આત્માની
અંદર પહોંચે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨}
૧૭૦૨. તોશા વૃત્રહણા હુવે સજિત્વાનાપરાજિતા । ઇન્દ્રાગ્ની વાજસાતમા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : તોશા 'તોશૌ'-દોષનાશક, વૃત્રહણા-પાપનાશક, સજિત્વાના-સમાન પ્રભાવક, અપરાજિતા-
પરાજિત ન થનાર-સદા વિજયી, વાજસાતમા-અમૃત અન્નભોગ પ્રદાન કરનાર, ઇન્દ્રાગ્ની-ઐશ્વર્યવાન
તથા જ્ઞાન પ્રકાશ-સ્વરૂપ પરમાત્મા ને હુવે-પ્રાર્થિત કરું છું-પ્રાર્થનામાં લાવું છું. (૧)

^{૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨}
૧૭૦૩. પ્ર વામર્ચન્ત્યુવિથનો નીથાવિદો જરિતારઃ । ઇન્દ્રાગ્ની ઇષ આ વૃણે ॥ ૨ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૭૫

^{૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨}
૧૭૦૪. ઇન્દ્રાગ્ની નવતિં પુરો દાસપત્નીરધૂનુતમ્ । સાકમકૈન કર્મણા ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૫૭૬

સૂક્ત-૩

^{૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૩ ૧ ૨} ^{૧ ૨} ^{૩ ૨ ૩ ૧ ૨}
૧૭૦૫. ઉપ ત્વા રણવસન્દૃશં પ્રયસ્વન્તઃ સહસ્કૃત । અગ્ને સસૃજ્મહે ગિરઃ ॥ ૧ ॥

૬૨૦

પદાર્થ : સહસ્કૃત-અગ્ને-હે અધ્યાત્મબળથી સાક્ષાત્ કરવા યોગ્ય જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મનું !
પ્રયસ્વન્ત:-યોગાભ્યાસરૂપ પ્રયત્નવાન અમે ઉપાસકો ત્વા રણવસન્દશમ્-તારા રમણીય સ્વરૂપને મિશ્ર-
અપસસૃજ્મહે-સ્તુતિઓને ઉપસૃષ્ટિ કરીએ છીએ-ઉપહાર આપીએ છીએ-સમર્પિત કરીએ છીએ. (૧)

૧૭૦૬. ઉપ છાયામિવ ઘૃણેરગન્મ શર્મ તે વયમ્ । અગ્ને હિરણ્યસન્દશઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે પરમાત્મનું ! તે ઘૃણે:-હિરણ્યસન્દશ:-તારું જાજલ્યમાન-પ્રકાશમાન અમૃત સ્વરૂપનું
શર્મ છાયામ્-ફવ વયમ્-અપ-અગન્મ-વૃક્ષની છાયા સમાન ઘર-આશ્રયને અમે ઉપાશ્રિત કરીએ-પ્રાપ્ત
કરીએ. (૨)

૧૭૦૭. ય ઉગ્રઙ્વ શર્યહા તિગ્મશૃઙ્ગો ન વંસગઃ । અગ્ને પુરો રુરોજિથઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ય:-જે પરમાત્મા શર્યહા-ઉગ્ર:-ફવ-શર્ય = ઇષુ = બાણ દ્વારા હનન કરનારા શસ્ત્રધારી
ઉગ્ર-બળવાનની સમાન પ્રહારકર્તા વંસગઃ-તિગ્મશૃઙ્ગ:-ન:-કમનીય-યથેષ્ટ માર્ગમાં જનાર અણીદાર
શિંગડાંવાળા સાંઢની આગળ આવનારના અંગોને ભાંગી નાખનાર અગ્ને-પરમાત્મનું ! તું પુર:-સ્વોજિથ-
અમારા મનોનો નિરોધ કર. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૭૦૮. ઋતાવાનં વૈશ્વાનરમૃતસ્ય જ્યોતિષસ્પતિમ્ । અજસ્રં ઘર્મમીમહે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઋતાવાનમ્-અમૃતવાળા મોક્ષાનંદ દેવાવાળા ઋતાસ્ય જ્યોતિષ:-પતિમ્-અમૃતજ્ઞાન જ્યોતિના
સ્વામી અજસ્રં ઘર્મમ્-ઈમહે-નિત્ય, અવિનાશી, શુદ્ધ, તેજસ્વી અને મોક્ષાનંદ પરમાત્માને અમે માંગીએ
છીએ. (૧)

૧૭૦૯. ય ઇદં પ્રતિષ્ઠથે યજ્ઞસ્ય સ્વરુત્તિરન્ । ઋતૂનુત્સૃજતે વશી ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યજ્ઞસ્ય સ્વઃ-રુત્તિરન્-ઉપાસકોનાં અધ્યાત્મયજ્ઞના સુખ ફળને પ્રદાન કરવા માટે ય:-જે
વિશ્વનાયક પરમાત્મા ઇદં પ્રતિષ્ઠથે-આ જગતને ફરી ફરી વિસ્તૃત કરે છે-મનુષ્યોને કર્મ કરવા માટે
વશી ઋતૂન્-અપસૃજતે-તે વશકર્તા પરમાત્મા જગતમાં ઋતુઓને ઉત્સર્જિત કરે છે-ઉત્પન્ન કરે છે અને
પુનઃ મોક્ષની તરફ પણ લઈ જાય છે. (૨)

૧૭૧૦. અગ્નિઃ પ્રિયેષુ ધામસુ કામો ભૂતસ્ય ભવ્યસ્ય ।

સમ્રાડેકો વિરાજતિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પ્રિયેષુ ધામસુ-પ્રિય મન, નેત્ર આદિ અંગોમાં ભૂતસ્ય ભવ્યસ્ય કામઃ 'કામસ્ય'-ઉત્પન્ન

૬૨૧

થયેલાં તથા ઉત્પન્ન થનારાં કામ-ઈચ્છાભાવનો **એક: સમ્રાટ્ અગ્નિ:-વિરાજતિ**-એકલો સમ્રાટ્ પરમાત્મા વિરાજમાન છે. (૩)

इति अष्टादशोऽध्यायः, अष्टम प्रपाठकस्य द्वितीयोऽर्धः ॥

★ ★ ★

૬૨૨

અથ એકોનવિંશોઽધ્યાયઃ

અષ્ટમપ્રપાઠકસ્ય તૃતીયોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૭૧૧. અગ્નિઃ પ્રત્નેન જન્મના શુભ્માનસ્તન્વાં ૩ સ્વામ્ ।
કવિર્વિપ્રેણ વાવૃધે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : કવિઃ-અગ્નિઃ-સર્વજ્ઞ અગ્રણી પરમાત્મા પ્રત્નેન જન્મના-પ્રાચીન શાશ્વત-સ્વાભાવિક અભૌતિક પ્રાદુર્ભાવથી અથવા પુરાતન સ્વાભાવિક કર્મથી અથવા દિવ-મોક્ષધામવાળા અમૃતસ્વરૂપથી સ્વાં તન્વં શુભ્માનઃ-પોતાનાં શરીરરૂપ ઉપાસક આત્મા શોભિત કરનાર વિપ્રેણ વાવૃધે-મેધાવી ઉપાસક દ્વારા સ્તુત થયેલ-સ્તુતિ લાવેલ વૃદ્ધિ કરે છે-મહત્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે-ઉપાસકની અંદર સાક્ષાત્ થાય છે. (૧)

૧૭૧૨. ઋર્જો નપાતમા હુવે ઽગ્નિં પાવકશોચિષમ્ । અસ્મિન્ યજ્ઞે સ્વધ્વરે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અસ્મિન્ સ્વધ્વરે યજ્ઞ-એ શોભન પ્રાણપ્રદ અધ્યાત્મયજ્ઞમાં ઋર્જઃ-નયાતમ્-અધ્યાત્મરસને ન પડવા દેનાર-રક્ષક પાવક-શોચિષમ્-પવિત્રકારક પ્રકાશવાળા અગ્નિમ્-અગ્રણી પરમાત્માને આહુત્વે-આમંત્રિત કરું છું. (૨)

૧૭૧૩. સ નો મિત્રમહસ્ત્વમગ્ને શુક્રેણ શોચિષા । દેવૈરા સત્સિર્બર્હિષિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સઃ-ત્વમ્-તે તું મિત્રમહઃ-અગ્ને-સ્નેહ કરનારા ઉપાસકોના પ્રશંસનીય સ્તુતિયોગ્ય અગ્રણી પરમાત્મનું ! શુક્રેણ શોચિષા-નિર્મળ દીપ્તિ-તેજ દ્વારા દેવૈઃ-પોતાના દિવ્યગુણોની સાથે બર્હિષિ-હૃદયાકાશમાં આ સત્સિર્-આવ-બેસ. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૭૧૪. ઉત્તે શુષ્માસો અસ્થૂ રક્ષો ભિન્દન્તો અદ્રિવઃ । નુદસ્વ યાઃ પરિસ્પૃધઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અદ્રિવઃ-હે સ્તુતિ કર્તાઓવાળા તે શુષ્માસઃ-તારું બળ વેગશક્તિ-પ્રવાહ રક્ષઃ-ભિન્દતઃ-પોતાની જેનાથી રક્ષા કરવા બચાવવા એવા કામ આદિ દોષોને વિદીર્ણ-નાશ કરવા માટે ઉદ્-અસ્થુઃ-ઊઠી રહેલ છે. યાઃ-સ્પૃધઃ-જે અમારી સ્પર્ધા કરનારી વિરોધી પ્રવૃત્તિઓ છે. તેને પરિ નુદસ્વ-દૂર કાઢી નાખ-પાડી દે. (૧)

૬૨૩

૧૭૧૫. અયા નિજઘ્નિરોજસા રથસઙ્ગે ધને હિતે । સ્તવા અભિધ્યુષા હૃદા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અયા-ઓજસા-એ સ્વ આત્મબળથી એના આધાર પર નિજઘ્નિ:-પાપોનો હનનકર્તા છે. રથ સઙ્ગે ધને હિતે-મારી સાથે રમણીય સંગમાં અન્તર્હિત-અંદર રાખેલ અધ્યાત્મ ધન-મોક્ષ ઐશ્વર્યને માટે અભિધ્યુષા હૃદા સ્તવૈ-ભયરહિત-સંકોચરહિત હૃદયથી-મનથી તારી સ્તુતિ કરું છું. (૨)

૧૭૧૬. અસ્ય વ્રતાનિ નાદૃષે પવમાનસ્ય દૂઢ્યા । રુજ યસ્ત્વા પૂતન્યતિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અસ્ય પવમાનસ્ય-એ ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્માનાં વ્રતાનિ-કર્મો નિયમોને દૂઢ્યા-દુષ્ટ બુદ્ધિ-અન્યથા વિચારથી ન-આદૃષે-કોઈ પણ દબાવી શકતા નથી. ય:-ત્વા પ્રતન્યતિ-જે તને-તારા સાથે સંગ્રામ ઈચ્છે છે પરમાત્મન્ ! તું તેનો રુજ:-પીડા આપીને ભાંગી-ભાશ કરે છે. (૩)

૧૭૧૭. તં હિન્વન્તિ મદચ્યુતં હરિં નદીષુ વાજિનમ્ । ઇન્દુમિન્દ્રાય મત્સરમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : તમ્-તે, મદચ્યુતમ્-હર્ષ વહાવનાર, હરિમ્-દુઃખહર્તા, વાજિનમ્-બળવાન, મત્સરમ્-આનંદ સ્વરૂપ, ઇન્દુમ્-પ્રકાશમાન પરમાત્માને ઇન્દ્રાય-ઉપાસક આત્માને માટે નદીષુ-હિન્વન્તિ-સ્તુતિ ધારાઓમાં ઉપાસકજન પ્રાપ્ત કરે છે. (૪)

સૂક્ત-૩

૧૭૧૮. આ મન્દ્રૈરિન્દ્ર હરિભિર્યાહિ મયૂરોમભિઃ ।

મા ત્વા કે ચિન્તિ યૈમુરિન્ન પાશિનો ઽતિ ધન્વૈવ તાં ઇહિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૪૬

૧૭૧૯. વૃત્રઘ્નાદો વલં રુજઃ પુરાં દર્મો અપામજઃ ।

સ્થાતા રથસ્ય હર્યોરભિસ્વર ઇન્દ્રો દૃઢા ચિદારુજઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર:-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા વૃત્રઘ્નાદ:-પાપના ભક્ષક-નાશક, વલં રુજઃ-વરણ-વારક-અજ્ઞાન ભંજક, પુરાં દર્મઃ-મનને વિદીર્ણ કરનાર-મનોવૃત્તિહર્તા, અપામ્-અજઃ-કામનાઓ, વાસનાઓને કાઢીને ફેંકનાર, રથસ્ય સ્થાતા-રમણીય મોક્ષાનંદના સ્થાપક-પ્રાપ્ત કરાવનાર, હર્યો:-અભિસ્વર-ઋક્ અને સામ-સ્તુતિ અને ઉપાસનાના અર્ચન-સેવનમાં દૃઢાચિત્-આરુજઃ-દૃઢ દુર્વૃત્તિઓને પણ અસ્ત-વ્યસ્ત કરનાર છે. (૨)

૧૭૨૦. ગમ્ભીરાં ઉદર્ધીરિવ ક્રતું પુષ્યસિ ગાઐવ ।

૬૨૪

પ્ર સુગોપાં યવસં ધેનવો યથા હૃદં કુલ્યાઙ્વાશત ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ગમ્भीરાન્-ઉદધીન્-ઇવ-હે પરમાત્મન્ ! તું ઊંડી જલધારાઓની જેમ; તથા ગાઃ-ઇવ-ગાયોને જેમ સુગોપાઃ-સારો રક્ષક રાજા-ગોવાળ રક્ષિત કરે છે-તેની રક્ષા કરે છે, તેમ તું ક્રતું પુષ્યસિ-પ્રજાવાન ઉપાસકને પુષ્ટ કરે છે. ધેનવઃ-યથા યવસમ્-ગાયો જેમ ઘાસને કુલ્યાઃ-ઇવ હૃદમ્-આશત-નહેરો જેમ મહાન જલાશયને-વિશાળ સરોવરને કે સમુદ્રને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તું ઉપાસકને પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૭૨૧. યથા ગૌરો અપા કૃતં તૃષ્યન્નેત્યવેરિણમ્ ।
આપિત્વે નઃ પ્રપિત્વે તૂયમા ગહિ કળવેષુ સુ સચા પિબ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૫૨

૧૭૨૨. મન્દન્તુ ત્વા મઘવન્નિન્દ્રેન્દ્રવો રાધોદેવાય સુન્વતે ।
આમુષ્યા સોમમપિબશ્ચમૂ સુતં જ્યેષ્ઠં તદ્દધિષે સહઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મઘવન્-ઇન્દ્ર-હે અધ્યાત્મયજ્ઞના આધાર પરમાત્મન્ ! ત્વા-તને ઇન્દ્રવઃ-મદન્તુ-આર્દ્ર ભાવનાપૂર્ણ ઉપાસનારસ હર્ષિત કરે. રાધઃ-દેવાય સુન્વતે-રાધનીય-સાધનીય મોક્ષ આપવા યોગ્ય દાતવ્ય જેમાં છે, તેથી ઉપાસનારસ નિષ્પાદન કરતાં ઉપાસકને માટે આમુષ્ય-સોમમ્-અપિવઃ-સામે આવ-સાક્ષાત્ થઈને ઉપાસનારસનું પાન કર-સ્વીકાર કર-કરે છે. તે નિશ્ચય છે; અને ચમૂ-સુતમ્-ચમની-આચમની-વાક્-વાણીની અંદર નિષ્પન્ન કરેલ છે તેનો સ્વીકાર કર. તત્ જ્યેષ્ઠે સહઃ-દધિષે-મારામાં-ઉપાસકમાં તે પોતાનું શ્રેષ્ઠ સાહસ ધારણ કરાવે છે. (૨)

સૂક્ત-૫

૧૭૨૩. ત્વમઙ્ગ પ્ર શંસિષો દેવઃ શવિષ્ઠ મર્ત્યમ્ ।
ન ત્વદન્યો મઘવન્નસ્તિ મર્ડિતેન્દ્રં બ્રવીમિ તે વચઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૪૭

૧૭૨૪. મા તે રાધાંસિ મા ત ઋતયો વસોઽસ્માન્ કદા ચના દભન્ ।
વિશ્વા ચ ન ઉપમિમીહિ માનુષ વસૂનિ ચર્ષણિભ્ય આ

૬૨૫

॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વસો-હે વસાવનાર પરમાત્મનું ! તે ગદ્યાંસિ-તારું જ્ઞાન આદિ ધન અસ્માન્ કદાચ્ચન-અમને કદી પણ મા દમન-દબાવે નહિ-સતાવે નહિ તે ઋતયઃ-તારી રક્ષાઓ અમને કદી પણ દબાવતી નથી-સતાવતી નથી. અન્ય જનોને સતાવી-દબાવી શકે છે. માનુષ-હે અમે મનનશીલ ઉપાસકોને હિતકર પરમાત્મનું ! ચ-અને નઃ-ચર્ષણિભ્યઃ-અમને દર્શન ઇચ્છુકોને વિશ્વા વસૂનિ-સંપૂર્ણ વસાવનાર નિર્વાહક ધનોને પણ આ-ઉપમિમીહિ-સમગ્રરૂપથી ઉપ સ્થાપિત કર. (૨)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૧૭૨૫. પ્રતિ ષ્યા સૂનરી જની વ્યુચ્છન્તી પરિ સ્વસુઃ । દિવો અદર્શિ દુહિતા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સ્યા-તે પરમાત્મારૂપ દીપ્તિ અથવા પરમાત્મ જ્યોતિ-સૂનરી-ઉપાસકોનું સુનેતૃત્વ કરનારી, જની-ઉત્તમ જીવન આપનારી, સ્વસુઃ પરિ-સમ્યક્ અજ્ઞાનને ફેંકનારી, માનવીય જ્ઞાનથી ઉપર, વ્યુચ્છન્તી-અંદર પ્રકાશિત થતી, દિવઃ-દુહિતા પ્રતિ-અદર્શિ-મોક્ષધામને દોહનારી ઉપાસકની અંદર પ્રત્યક્ષ થાય છે. (૧)

૧૭૨૬. અશ્વેવ ચિત્રારુષી માતા ગવામૃતાવરી । સઘા ભૂદશ્વિનૌરુષાઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ડષાઃ-પરમાત્મારૂપ દીપ્તિ અથવા પરમજ્યોતિ અશ્વા-ઙ્ગ-વ્યાપનશીલ ચિત્રા-ચાચનીયા-દર્શનીયા અસ્ત્રી-અરોચમાન ઉદયમાન ગવાં માતા-સ્તોતાઓનું માન કરનારી રઘાવરી-અમૃતવાળી અશ્વિનોઃ-સઘાઃ-અભૂત-શ્રોતો-કાનોની મિત્ર-સમાન નામ ધર્મવાળી છે. કાન સાંભળે છે, તે પણ ઉપાસકની સ્તુતિ સાંભળે છે. (૨)

૧૭૨૭. ઉત સઘાસ્યશ્વિનૌરુત માતા ગવામસિ । ઉતોષો વસ્વ ઈશિષે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઉત-અશ્વિનોઃ સઘા-અસિ-હાં, તું કાનોની મિત્ર-સમાન નામ-સમાનધર્મ વાળી છે. ઉત ગવાં માતા-અને સ્તુતિ કરનારાઓનું માન કરનારી છે. ઉત-અને ડષઃ-તું પરમાત્મારૂપ દીપ્તિ અર્થાત્ પરમજ્યોતિ વસ્વઃ-ઈશિષે-જગતના પદાર્થમાત્રનું સ્વામિત્વ કરનારી છે-સ્વામિની છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૭૨૮. ંષો ડષા અપૂર્વ્યા વ્યુચ્છતિ પ્રિયા દિવઃ । સ્તુષે વામશ્વિના બૃહત્ ॥ ૧ ॥

૬૨૬

પદાર્થ : **एषा-उ-उषा:**-અહો એ ઉષા-પરમાત્મરૂપ દીપ્તિ અર્થાત્ પરમજ્યોતિ **अपूर्व्या प्रिया**-સર્વ શ્રેષ્ઠ સમાધિ પ્રજ્ઞામાં સાક્ષાત્ થનારી તૃપ્તિકારી **दिवः-व्युच्छति**-મોક્ષધામથી ઉપાસકની અંદર પ્રકાશિત થઈ રહી છે **अश्विना वां बृहत् स्तुषे**-હે જ્ઞાનજ્યોતિ સ્વરૂપ અને આનંદરસરૂપ પરમાત્મનું ! તને-તારી મહાન સ્તુતિ કરું છું. (૧)

१७२९. या दस्त्रा सिन्धुमातरा मनोतरा रयीणाम् । धिया देवा वसुविदा ॥ २ ॥

પદાર્થ : **या दस्त्रा**-જે દર્શનીય-અત્યંત સુંદર **सिन्धुमातरा**-સ્યંદમાન ઉપાસનારસનું માન કરનારા જેના છે. એવા બન્ને ધર્મોયુક્ત **रयीणां मनोहरा**-ધનોના મનને ધનસંગ્રહને-મનના વિચારને હરાવનાર-દૂર કરનાર **धिया वसुविदा**-ધ્યાન, ધારણાથી વસાવવા યોગ્ય વસ્તુઓને પ્રાપ્ત કરાવનાર **देवा**-ઈષ્ટદેવ ઉપાસ્ય જ્યોતિસ્વરૂપ આનંદરસરૂપ પરમાત્મા છે. (૨)

१७३०. वच्यन्ते वां ककुहासो जूर्णायामधि विष्टपि ।

यद्वां रथो विभिष्यतात् ॥ ३ ॥

પદાર્થ : **ककुहासः**-મહાન આત્મા જીવન મુક્ત **जूर्णायाम्**-જીર્ણ શરીર અન્તિમ દેહ સમાપ્ત થઈ જતાં **अधिविष्टपि**-મોક્ષધામમાં **वां वच्यन्ते**-તુંજ પરમાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. **यत्-वाम-रथः**-જે તારું રમણસ્થાન મોક્ષ **विभिः-पतात्**-ઉપાસકો દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. (૩)

सूक्त-3

१७३१. उषस्तच्चित्रमा भ्रास्मभ्यं वाजिनीवति ।

येन तोकं च तनयं च धामहे ॥ १ ॥

પદાર્થ : **वाजिनीवति-उषः**-હે અમૃત અન્નવાણી પરમાત્મ દીપ્તિ ! અર્થાત્ પરમજ્યોતિ ! તું **अस्मभ्यम्**-અમારે માટે તત્-ચિત્રમ્-આભર-તે ચાયનીય-દર્શનીય અમૃત અન્નભોગને ભરપૂર કરી દે. **येन-जेथी तोकं तनयं च धामहे**-તોદને-વ્યથિત કરનાર મનને તથા ઈન્દ્રિયગણને તારી અંદર ધરીએ છીએ-સમર્પિત કરીએ છીએ. (૧)

१७३२. उषो अद्योह गोमत्यश्वावति विभावरी । रेवदस्मे व्युच्छ सूनृतावति ॥ २ ॥

પદાર્થ : **उषः**-હે પરમાત્મરૂપ દીપ્તિ અર્થાત્ પરમાત્મજ્યોતિ તું **अद्य**-અત્યારે **इह**-આજીવનમાં **गोमति**-વાક્ર-વિદ્યાવાણી-જ્ઞાન આપવા માટે **अश्वावति**-વ્યાપનશીલ મનવાણી-મનનશક્તિ આપવા માટે **विभावरी**-વિશેષ મતિવાણી-વિશેષ બુદ્ધિ અથવા સૂઝ આપવા માટે **सूनृतावति**-ઉત્તમ વાણી વાણી સુસંયત સત્યવાણી આપવા માટે **अस्मे**-અમારે માટે **रेवत्-व्युच्छ**-વીર્ય આત્મબળયુક્ત પ્રકટ થા-સાક્ષાત્ થા. (૨)

૬૨૭

૧૭૩૩. યુદ્ધ્વા હિ વાજિનીવત્યશ્વાં અદ્યારુણાં ઉષઃ ।

અથા નો વિશ્વા સૌભગાન્યા વહ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વાજિનીવતિ ઉષઃ-હે અમૃત અન્નભોગવાળી પરમદીપ્તિ અથવા પરમાત્મ જ્યોતિ ! તું આજ અસ્માન્-અશ્વાન્-યુદ્ધ્વહિ-ઓરોચન-જ્ઞાનથી પ્રકાશમાન તથા ઈશ્વર ઈન્દ્રિય સંયમમાં પ્રકૃષ્ટયુક્ત સમર્થ ઉપાસકોને પોતાનામાં અવશ્ય યુક્ત કર અથ-અને પછી નઃ-અમારે માટે વિશ્વા-સૌભગાનિ-સમસ્ત સૌભાગ્યોને આવહ-લઈ આવ-પ્રાપ્ત કરાવ. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૭૩૪. અશ્વિના વર્તિરસ્મદા ગોમદ્ દસ્ત્રા હિરણ્યવત્ ।

અર્વાગ્રથં સમનસા નિ ચચ્છતમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : દસ્ત્રા-અશ્વિના-હે દર્શનીય જ્યોતિસ્વરૂપ અને આનંદસ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! અસ્મત્-વર્તિઃ-અમારો અધ્યાત્મ માર્ગ ગોમત્-સ્તુતિવાળો હિરણ્યવત્-અમૃતવાળો-અમૃતાનંદવાળો બને. સ્થમ્-એ અધ્યાત્મ માર્ગમાં તારા રમણીય સ્વરૂપને અર્વાક્-આ તરફ-અમારી તરફ સમનસા-સમાન મન કરીને નિચચ્છતમ્-નિયત કર-સ્થિર કર. (૨)

૧૭૩૫. એહ દેવા મયોભુવા દસ્ત્રા હિરણ્યવર્તની । ઉષર્બુધો વહન્તુ સોમપીતયે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મયોભુવા-હે સુખોને ભાવિત કરનારા હિરણ્યવર્તની-હૃદયરમણ માર્ગવાળા, દસ્ત્રા-દર્શનીય દેવા-દિવ્ય ગુણવાળા-પરમાત્મન્ ! એહ-એ અધ્યાત્મ માર્ગમાં ચાલનાર, વિદ્યમાન ઉષર્બુધઃ-તારી જ્યોતિને જાણનાર ઉપાસકજન સોમપતીયે-ઉપાસનારસનું પાન કરાવવા-સ્વીકાર કરાવવા માટે આવહન્તુ-તને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

૧૭૩૬. યાવિત્થા શ્લોકમા દિવો જ્યોતિર્જનાય ચક્રથુઃ ।

આ ન ઋર્જ વહતમશ્વિના યુવમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યૌ-જે જ્યોતિસ્વરૂપ અને આનંદરસરૂપ પરમાત્મા ઇત્થા-સત્ય-અવિનાશી શ્લોકં જ્યોતિઃ-પ્રશંસનીય અથવા જ્ઞાન જ્યોતિને દિવઃ-મોક્ષધામથી યુવમ્ 'યુવામ્' અશ્વિના-તું હે જ્યોતિ સ્વરૂપ અને આનંદરસરૂપ પરમાત્મન્ ! જનાય-ચક્રથુઃ-ઉપાસકજન માટે પ્રકાશિત કરે છે. નઃ-અમારે માટે ઋર્જમ્-આવહતમ્-અધ્યાત્મરસને પ્રાપ્ત કરાવ. (૩)

ખંડ-૩

૬૨૮

સૂક્ત-૧

૧૭૩૭. અગ્નિં તં મન્યે યો વસુરસ્તં યં યન્તિ ધેનવઃ ।

અસ્તમર્વન્ત આશવોઽસ્તં નિત્યાસો વાજિન ઇષં સ્તોતૃભ્ય આ ભર ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૨૫

૧૭૩૮. અગ્નિર્હિ વાજિનં વિશે દદાતિ વિશ્વચર્ષણિઃ ।

અગ્ની રાયે સ્વાભુવં સ પ્રીતો યાતિ વાર્યમિષં સ્તોતૃભ્ય આ ભર ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વિશ્વચર્ષણિઃ-અગ્નિઃ-હિ-સર્વદ્રષ્ટા અગ્રણી પરમાત્મા જે વિશે-તેમાં વિષ્ટ-પ્રવિષ્ટ ઉપાસક પ્રજાજનને માટે વાજિનં દદાતિ-આત્મબળને પ્રદાન કરે છે. સઃ-અગ્નિઃ-તે અગ્રણી પરમાત્મા પ્રીતઃ-પ્રસન્ન થઈને રાયે સ્વાભુવં યાતિ-તેમાં રમણ કરનારા અર્થાત્ રમણીય પ્રિય ઉપાસકને માટે પોતાનું સમ્યક્ પ્રકટરૂપ-સાક્ષાત્ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરાવે છે સ્તોતૃભ્યઃ-ઇષમ્ આભર-સ્તુતિ કર્તાઓને માટે એષણીય સુખને આત્મરિત-પરિપૂર્ણ-કર. (૨)

૧૭૩૯. સો અગ્નિર્યો વસુર્ગૃણે સં યમાયન્તિ ધેનવઃ ।

સમર્વન્તો રઘુદ્રુવઃ સં સુજાતાસઃ સૂરય ઇષં સ્તોતૃભ્ય આ ભર ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સઃ-અગ્નિઃ યઃ-વસુઃ-ગૃણે-તે અગ્રણી પરમાત્મા જે મોક્ષધામમાં વસાવનારા ઉપાસકો દ્વારા સ્તુત કરવામાં આવે છે. યં ધેનવઃ સમ્-આયન્તિ-જે સ્તુતિવાણીઓ સારી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે. રઘુદ્રુવઃ-અર્વન્તઃ-મૃદુ ગતિ કરનારા અને પ્રેરણાવાળા પોતાને અર્પિત કરનારા સુજાતાસઃ-સૂરયઃ સમ્-શુદ્ધ સંયત સ્તુતિકર્તા સમ્યક્ પ્રાપ્ત કરે છે. સ્તોતૃભ્યઃ-ઇષમ્-આભર-તે સ્તુતિકર્તાઓને માટે એષણીય સુખને આત્મરિત-પરિપૂર્ણ કર. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૭૪૦. મહે નો અદ્ય બોધયોષો રાયે દિવિત્મતી ।

યથા ચિન્નો અબોધયઃ સત્યશ્રવસિ વાય્યે સુજાતે અશ્વસૂનૃતે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૨૧

૧૭૪૧. યા સુનીથે શૌચદ્રથે વ્યૌચ્છો દુહિતર્દિવઃ ।

૬૨૯

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨૨ ૩ ૧ ૨
સા વ્યુચ્છ સહીયસિ સત્યશ્રવસિ વાચ્યે સુજાતે અશ્વસૂનૃતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યા-જે તું પરમાત્માની દીપ્તિ વા જ્યોતિ ! સુનીથે-હે અધ્યાત્મમાર્ગમાં શોભનનેત્રી-સમ્યક્ લઈ જનારી શૌચદ્રથે-પ્રકાશમાન રમણીય સ્વરૂપવાળી દિવ:-દુહિત:-મોક્ષધામની ત્યાં રહેલી આનંદરસની દોહનારી વ્યૌચ્છ:-તું મુજ ઉપાસકની અંદર પ્રકાશમાન થા. સા સહીયસિ વ્યુચ્છ-તે તું પાપો અજ્ઞાનોને અત્યંત પ્રસહન કરનારી-દબાવનારી મારી અંદર પ્રકાશિત થા; તથા સત્યશ્રવસિ-હે સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માનું શ્રવણ કરાવનારી વાચ્યે-વરણીય સુજાતે-સુપ્રસિદ્ધ અશ્વસૂનૃતે-વ્યાપક પરમાત્માની વાણી જેમાં છે, એવી પરમાત્મદીપ્તિ વા પરમાત્મજ્યોતિ મારી અંદર પ્રકાશિત થાય. (૨)

૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૨
૧૭૪૨. સા નો અદ્યાભરદ્વસુર્વ્યુચ્છા દુહિતર્દિવઃ ।

૨૩ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨૨ ૩ ૧ ૨
યો વ્યૌચ્છઃ સહીયસિ સત્યશ્રવસિ વાચ્યે સુજાતે અશ્વસૂનૃતે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સા-તે તું પરમાત્માની દીપ્તિ વા જ્યોતિ ! આભરદ્વસુ:-વસાવનારા પરમાત્માને આભરિત-પરિપૂર્ણ કરતી દિવ:-દુહિત:-હે મોક્ષધામની દોહનારી અદ્ય-આજે-વર્તમાન જન્મમાં મારી ઉપાસકની અંદર પ્રકાશિત યા-૩-જે જ તું વ્યુચ્છ:-પ્રકાશિત થઈ હતી પૂર્વે પણ સહીયસિ સત્યશ્રવસિ વાચ્યે સુજાતે અશ્વસૂનૃતે-પાપો અજ્ઞાનોને પ્રસહન કરનારી-દબાવનારી સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માનું શ્રવણ કરાવનારી વરણીય સુપ્રસિદ્ધ વ્યાપક પરમાત્માની વાણી જેમાં છે, એવી તું મુજ ઉપાસકની અંદર પ્રકાશિત થા. (૩)

સૂક્ત-૩

૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
૧૭૪૩. પ્રતિ પ્રિયતમં સ્થં વૃષણં વસુવાહનમ્ ।

૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
સ્તોતા વામશ્વિનાવૃષિ સ્તોમેભિર્ભૂષતિ પ્રતિ માધ્વી મમ શ્રુતં હવમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૧૮

૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨૨ ૩ ૧ ૨૨
૧૭૪૪. અત્યાયાતમશ્વિના તિરો વિશ્વા અહં સના ।

૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨
દસ્ટ્રા હિરણ્યવર્તની સુષુમ્ણા સિન્ધુવાહસા માધ્વી મમ શ્રુતં હવમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અશ્વિના-હે જ્યોતિસ્વરૂપ અને આનંદરસરૂપ પરમાત્મન્ ! અહં સના વિશ્વા:-તિર:-હું ઉપાસક સદા સમસ્ત કામનાઓનો-વાસનાઓ ચિત્તવૃત્તિઓનો તિરસ્કાર કરું છું, તેથી તું આયાતમ્-સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થા. દસ્ટ્રા-હે દર્શનીય હિરણ્યવર્તની-હૃદય રમણ માર્ગવાળા સુષુમ્ણા-સુંદર સુખવાળા-સુંદર સુખપ્રદ સિન્ધુવાહસા-સ્પંદનશીલ-વહેતાં ઉપાસનારસોને પ્રાપ્ત કરનાર માધ્વી-જીવનમાં અધ્યાત્મ મધ લાવનાર પરમાત્મન્ ! મમ હવં શ્રુતમ્-મારા પ્રાર્થના વચનને સાંભળ. (૨)

૬૩૦

૧૭૪૫. આ નો રત્નાનિ બિભ્રતાવશ્વિના ગચ્છતં યુવમ્ ।

રુદ્રા હિરણ્યવર્તની જુષાણા વાજિનીવસૂ માધ્વી મમ શ્રુતં હવમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અશ્વિના-હે જ્યોતિસ્વરૂપ અને આનંદરસરૂપ પરમાત્મન્ ! યુવમ્-‘યુવામ્’-તું ન:-અમારા-ઉપાસકોને માટે રત્નાનિ બિભ્રતૌ-રમણીય સુખ સાધનોને ધારણ કરતાં આગચ્છતમ્-આવ-પ્રાપ્ત થા. સ્વા-અમને બોલાવતાં હિરણ્યવર્તની-હિત રમણ માર્ગવાળા જુષાણા-અમને-ઉપાસકોને પ્રેમ કરતાં વાજિનીવસુ-અમૃત અન્નવાળા મુક્તિમાં વસવનારા માધ્વી મમ હવં શ્રુતમ્-જીવન અધ્યાત્મ મધ લાવનારા પરમાત્મન્ ! મારા પ્રાર્થના વચનને સાંભળ. (૩)

ખંડ-૪

મૂકત-૧

૧૭૪૬. અબોધ્યગ્નિઃ સમિધા જનાનાં પ્રતિ ધેનુમિવાયતીમુષાસમ્ ।

યદ્વાઇવ પ્ર વયામુજિહાનાઃ પ્ર ભાનવઃ સસ્રતે નાકમચ્છ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૭૩

૧૭૪૭. અબોધિ હોતા યજથાય દેવાનૂર્ધ્વો અગ્નિઃ સુમનાઃ પ્રાતરસ્થાત્ ।

સમિદ્ધસ્ય રુશદદશિ પાજો મહાન્ દેવસ્તમસો નિરમોચિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હોતા-અગ્નિઃ-સ્વીકારકર્તા જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા યજથાય દેવાન્-અબોધિ-અધ્યાત્મયજ્ઞ કરવા માટે મુમુક્ષુ ઉપાસકોને સાવધાન કરે છે સુમનાઃ-શોભન મનોભાવ જેનો હોય એવો છે પ્રાતઃ-ઋર્ધ્વઃ-અસ્થાત્-જીવનના માર્ગને પ્રકૃષ્ટ કરતાં વર્ધમાન અવસ્થામાં ઉત્કૃષ્ટ રૂપમાં આત્મામાં સાક્ષાત્ થાય છે, જરાવસ્થા-વૃદ્ધાવસ્થામાં નહીં. સમિદ્ધસ્ય સ્થાત્ પાજઃ-પ્રસિદ્ધ થયેલ પ્રકાશમાન બળસ્વરૂપ સાક્ષાત્ થાય છે. મહાન્ દેવઃ-મહાન દેવ પરમાત્મા તમઃ-નિરમોચિ-અજ્ઞાન અંધકાર-મૃત્યુરૂપી અંધકારથી છોડાવે છે. (૨)

૧૭૪૮. યદી ગણસ્ય રણનામજીગઃ શુચિરક્લે શુચિભિર્ગોભિરગ્નિઃ ।

આદક્ષિણા યુજ્યતે વાજયન્ત્યુત્તાનામૂર્ધ્વો અધયજ્ઞુહૃભિઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યદ્-ઈમ્-અગ્નિઃ-જ્યારે એ જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા ગણસ્ય રણનામ્-સ્તુતિકર્તાની રસયુક્ત સ્તુતિને અજીગઃ-પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે શુચિઃ-અદ્ભુત-પ્રકાશમાન અને પવિત્ર પરમાત્મા શુચિભિઃ-ગોભિઃ-અદ્ભુત-પ્રકાશમાન વાક્ જ્યોતિઓ-જ્ઞાનધારાઓથી યુક્ત કરી દે છે, ત્યારે દક્ષિણા-ઉપાસકની કામના

વાજયન્તી-અમૃત અન્નભોગને ચાહનારી **આયુજ્યતે**-પૂરી થઈ જાય છે. **ઉત્તાનામ્**-તે ઉત્કૃષ્ટ કામનાને **જુહ્વાભિઃ**-સ્તુતિ વાણીઓથી **ઋર્ધ્વઃ**-અધ્યત્-ઉપર સંરક્ષક બનીને તેને પોતાના આનંદરસનું પાન કરાવે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

१७४९. इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरागाच्चित्रः प्रकेतो अजनिष्ट विभ्वा ।

यथा प्रसूता सवितुः सवायैवा रात्र्युषसे योनिमारैक् ॥ १ ॥

પદાર્થ : **ઇદં શ્રેષ્ઠમ્**-એ શ્રેષ્ઠ જ્યોતિષાં જ્યોતિઃ-આગાત્-જ્યોતિઓની જ્યોતિ મારી અંદર આવી ગઈ-સાક્ષાત્ થઈ ગઈ **ચિત્રઃ વિશ્વા પ્રકેતઃ**-ચાયનીય-દર્શનીય મારી અંદર બહાર વ્યાપ્ત જાગૃત કરનાર પ્રકાશક છે; **યથા પ્રસૂતા સવિતુઃ-સવાય-જેમ સવિતા-ઉત્પાદક પરમાત્માનો સાક્ષાત્ કરાવવા માટે સમાધિ પ્રજ્ઞા હોય છે, રાત્રિ-ઉષ્ણે યોનિમ્-આરૈક્**-પાપવાસના દૂર થઈને પરમજ્યોતિનાં માટે સ્થાન શિક્ત-ખાલી કરી દે છે. (૨)

१७५०. रुशद्वत्सा रुशती श्वेत्यागादारैगु कृष्णा सदनान्यस्याः ।

समानबन्धु अमृते अनूची द्यावा वर्णं चरत आमिनाने ॥ २ ॥

પદાર્થ : સ્થાદ્વત્સા સ્થાતી-જ્ઞાનપ્રકાશ વેદના વક્તા જેની એવી પરમજ્યોતિ ઝગમગતી બનીને શ્વેત્યા-આગાત્-નિર્મળવાણી શુભ્રરૂપા મારામાં-ઉપાસકમાં સાક્ષાત્ થઈ ગઈ-થાય છે. અસ્યા:-સદનાનિ કૃષ્ણા-આરૈક્-ઉ-તેના સ્થાનો-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારને પાપવાસનાએ રિંકત કરી દીધું સમાનબન્ધૂ-આ બન્ને પરમાત્મ જ્યોતિ અને પાપવાસના સમાન આશ્રયવાળી-આત્મામાં અનુભૂત થનારી અમૃતે-સંસારમાં સદા રહેનારી અનૂચી-એક બીજાની પાછળ અનુગત થાય છે-ચાલે છે-પર્યાયથી અનુભૂત થાય છે. આમિનાને દ્યાવા વર્ણ ચરત:-એક બીજાની તુલનામાં આવીને પોત-પોતાના ધન જ્ઞાનપ્રકાશ અને ધન-ધોર પાપભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

१७५१. समानो अध्वा स्वस्त्रोरनन्तस्तमन्यान्या चरतो देवशिष्टे ।

न मेथेत न तस्थतुः सुमेके नक्तोषासा समनसा विरूपे ॥ ३ ॥

પદાર્થ : **સ્વસ્તો:-**પરમાત્મા જ્યોતિ અને પાપવાસના બન્ને બહેનો જેવીનો **સમાન:-અધ્વા-સમાન** અને અનંત-પાર વગરનો માર્ગ છે. પરંપરાથી પ્રવાહરૂપ **તં દેવશિષ્ટે-અન્યા-અન્યા ચરત:-**તેને મન દ્વારા પ્રેરિત વા લક્ષિત બન્ને જુદી જુદી કાર્ય કરે છે-અપવર્ગ-મોક્ષ અને ભોગ-સંસારમાં લઈ આવે છે. **નક્તોષાસા-નકત-ન અકત** =જેમાં કલ્યાણ દેખાતું નથી, તે પાપવાસના અને ઉષાબોધ આપનારી પરમાત્મજ્યોતિ બન્ને **વિસ્ત્રે-જુદાં જુદાં રૂપવાળી-વસ્તુને જુદી જુદી નિરૂપિત કરનારી સમનસ:-**એક મન દ્વારા અનુભૂત થનારી **સુમેકે ન મેથેતે ન તસ્થતુ:-**સમાનકાલ સંવત્સરમાં ન તો પરસ્પર લડે છે અને ન તો એક બીજી માટે રોકાય છે-રાહ જૂએ છે-ઉપાસકમાં પરમાત્મ-જ્યોતિ ભોગી નાસ્તિકમાં

૬૩૨

પાપવાસના ચાલતી રહે છે. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૭૫૨. આ ભાત્યગ્નિરુષસામનીકમુદ્વિપ્રાણાં દેવયા વાચો અસ્થુઃ ।
અર્વાજ્વા નૂનં રથ્યેહ યાતં પીપિવાંસમશ્વિના ધર્મમચ્છ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઉષસામ્-કામનાઓનો અનીકમ્-અગ્નિ:-આધાર જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મા આ ભાતિ-ઉપાસક આત્મામાં સમગ્રરૂપથી પ્રકાશિત થાય છે-સાક્ષાત્ થાય છે, જેને વિપ્રાણાં દેવયા:-વાચ:-ઉદસ્થુ:-બ્રાહ્મણો-બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ-ઉપાસકોની દેવ સુધી જનારી-સ્તુતિવાણીઓ તેમાં આશ્રિત થાય છે. તે જ અશ્વિના-જ્યોતિ સ્વરૂપ અને આનંદરસરૂપ પરમાત્મન્ ! તું ધ્ય્યા-રમણીય મોક્ષધામના સ્વામિન્ ! નૂનમ્-નિશ્ચય અર્વાજ્વા-આ તરફ પ્રવૃત્ત થઈને ઇહ-આ જીવનમાં પીપિવાંસં ધર્મમ્-પ્રવૃદ્ધ આત્મજ્ઞાનને આયાતમ્-સારી રીતે પ્રાપ્ત થા. (૧)

૧૭૫૩. ન સંસ્કૃતં પ્ર મિમીતો ગમિષ્ઠાન્તિ નૂનમશ્વિનોપસ્તુતેહ ।
દિવાભિપિત્વેઽવસાગમિષ્ઠા પ્રત્યવર્તિ દાશુષે શમ્ભવિષ્ઠા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઉપસ્તુતા-અશ્વિના-નિકટથી સ્તુતિ કરેલ જ્યોતિ સ્વરૂપ અને આનંદરસરૂપ પરમાત્મા સંસ્કૃતં ન પ્રમિમીત:-સંપન્ન અધ્યાત્મયજ્ઞને હિંસિત કરતો નથી પણ વધારે-રક્ષિત કરે છે ઇહ-અધ્યાત્મ-યજ્ઞમાં અન્તિ નૂનં ગમિષ્ઠા-સમીપ-આન્તરિક ભાવથી નિશ્ચય પ્રાપ્ત થનાર છે. દિવા-અભિપિત્વે-દિવસ નીકળતાં જ પ્રાપ્ત-બન્ને પ્રાપ્ત પ્રાતઃકાલ અને સાયંકાલમાં અવસા-રક્ષણ સાધનથી આગમિષ્ઠા-સમગ્રરૂપથી પ્રાપ્ત થનાર છે. અવતિ પ્રતિ-વૃત્તિ રહિત ચિત્તને લક્ષ્ય કરીને દાશુષે-સમર્પિત કરનારા ઉપાસકોને માટે શમ્-ભવિષ્ઠા-કલ્યાણકારી થનાર છે. (૨)

૧૭૫૪. ઉતા યાતં સંગર્ભે પ્રાતરહ્નો મધ્યન્દિન ઉદિતા સૂર્યસ્ય ।
દિવા જક્ત મવસા શન્તમેન નેદાનીં પીતિરશ્વિના તતાન ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અશ્વિના-હે જ્યોતિસ્વરૂપ અને આનંદરસરૂપ પરમાત્મન્ ! ઉત-આયાતમ્-અમને આવો-પ્રાપ્ત થાઓ. સંગર્ભે-જેમાં સૂર્યનાં કિરણો સૂર્યમાં મળી જાય છે અથવા ગાયો વનમાં ચરીને ઘરમાં પ્રાપ્ત થાય છે તે એવા સંજોગ સમયમાં; તથા પ્રાતઃ-સવારમાં અહ્નઃ-મધ્યન્દિન-દિવસના મધ્યભાગમાં ગમે ત્યારે સૂર્યસ્ય-ઉદિતા-સૂર્ય ઉગે છે ત્યાંથી દિવાનક્તમ્-દિવસમાં અને રાત્રે જ્યારે પણ શન્તમેન-અવસા-આયાતમ્-કલ્યાણકારી માર્ગથી આવો-પ્રાપ્ત થાઓ ઇદાનીં પીતિઃ ન-આતતાન-એ સમયે વિષય પાન-ભોગનું ઉપાસક સેવન કરતો નથી. (૩)

ખંડ-૫

ਸੂਚੀ-੧

१७५५. एता उ त्या उषसः केतुमक्रत पूर्वे अर्धे रजसो भानुमज्जते।

३ १ २२ ३ २ ३ २ ३ १ २२ ३ १ २
निष्कृण्वाना आयुधानीव धृष्णवः प्रति गावोऽरुषीर्यन्ति मातरः ॥ १ ॥

પદાર્થ : **एताः-त्याः-उषसः-उ** એ તે જ પરમાત્મજ્યોતિ **रजसः-पूर्वे-अर्धे-रंजना**ત્મક ભોગ અપવર્ગ રૂપ ફળના શ્રેષ્ઠ તથા સમૃદ્ધ સ્થાન-મોક્ષધામમાં **भानुम्-अञ्जते-प्रकाश-अध्यात्मने** યુક્ત કરે છે, **केतुम्-अक्रत-**મુક્તાત્માને પ્રજ્ઞાનમય બનાવે છે, **धृष्णवः-निष्कृण्वाना-आयुधानि-इव-जैम** બહાદુર યોદ્ધાઓ પોતાના હથિયારોને ચમકાવતા નજરે પડે છે, તેમ **अस्त्रीः-गावः-मातरः-प्रतियन्ति** આરોચન-પ્રકાશમાન જ્ઞાનરશ્મિ સર્વનું નિર્માણ કરનારી પરમાત્મજ્યોતિ ભોગરૂપ સંસારનાં નિર્માણ માટે ફરી પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

१७५६. उदपत्नरुणा भानवो वृथा स्वायुजो अरुषीर्गा अयुक्षत ।

अक्रन्नुषासो वयुनानि पूर्वथा रुशन्तं भानुमरुषीरशिश्नयुः ॥ २ ॥

પદાર્થ : **ઉષાસ:-વયુનાનિ-પૂર્વથા-અક્રન્-પરમાત્મજ્યોતિ ઉપાસકના મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારને પૂર્વવત્ વૃત્તિરહિત કરી દે છે. સ્થાનં ભાનુમ્-અસ્મી:-અશિશ્રયુઃ-નિર્મળ પ્રકાશમાન જ્ઞાનવાન આત્માને રોચમાન-પ્રકાશિત પરમાત્મ જ્યોતિ આશ્રિત બની જાય છે.-પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. સ્વાયુજઃ-અસ્મી:-ગાઃ-વૃથા-અયુક્ત-સ્વયં યુક્ત થનારી પ્રકાશિત જ્ઞાનરશ્મિ આપ મેળે સ્વાભાવિક ઉપાસકમાં યુક્ત બની જાય છે. ભાનવઃ-અસ્માઃ-ઉદપપ્તમ્-જ્ઞાનથી પ્રકાશિત પ્રકાશમાન થઈને-ઉપાસકજનનું મોક્ષધામની તરફ ઉત્થાન કરાવે છે. (૨)**

१७५७. अ॒र्चन्ति ना॒रीर॒पसो न वि॒ष्टिभिः॑ स॒मानेन॑ यो॒जनेना॑ प॒रावतः॑ ।

इषं वहन्तीः सुकृते सुदानवे विश्वेदह यजमानाय सुन्वते ॥ ३ ॥

પદાર્થ : નારી:-વિષ્ણુમિ:-નેત્રી દેવીઓ નિવિષ્ટ સ્વભાવવાળી-પ્રાપ્ત પ્રવૃત્તિઓથી જેમ સમાનેન યોજનેન-એક જ ધર્મ રીતે પરાવતા:-પરાગત-દૂર દેશથી આવીને અપસ: 'અપસ્વન્ત:-'કર્મવાનની સેવા કરે છે, તેમ સુકૃતે સુદાનવે-સુકર્તા-સરળ કર્મ કર્તા તથા શોભનદાની-આત્મદાની સુન્વતે-ઉપાસનારસ કાઢનારા યજમાનાય-ઉપાસક આત્માને માટે ઇષં વહન્તી:-કામનાનું વહન કરે છે-પ્રાપ્ત કરતી વિશ્વા-ઇત્-સર્વ સુખોને પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૬૩૪

૧૭૫૮. અબોધ્યગ્નિર્જ્મ ઉદેતિ સૂર્યો વ્યૂષાશ્ચન્દ્રા મહાવો અર્ચિષા ।
આયુક્ષાતામશ્વિના યાતવે રથં પ્રાસાવીદેવઃ સવિતા જગત્ પૃથક્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અશ્વિના-હે જ્યોતિ સ્વરૂપ અને આનંદરસરૂપ પરમાત્મન્ ! તું રથે-સંસારરથમાં યાતવે-તેને ચલાવવા માટે આયુક્ષાતામ્-‘આયુક્ષાથામ્’-સમગ્રરૂપથી યુક્ત બને છે-જોડાય છે, ત્યારે જ્મઃ-અગ્નિઃ-અબોધિ-પૃથિવીનો અગ્નિ-પાર્થિવ અગ્નિ જાગૃત-પ્રકટ થાય છે, સૂર્યઃ-ઉદેતિ-સૂર્ય ઉદય પામે છે, મહી ચન્દ્રા-ઊષાઃ-અર્ચિષા વિ-આવ-મહાન આહ્વાદકારી પ્રસન્નતા આપનારી ઊષા પ્રભાત જ્યોતિ તેજ પ્રકાશની સાથે પ્રકટ થાય છે, સવિતા દેવઃ-વાયુદેવ પૃથક્ જગત્-જુદા જુદા જગત્-જંગમ-શ્વાસ લેનારા ગતિ કરનારા પ્રાણીમાત્ર પ્રકટ કરે છે. (૧)

૧૭૫૯. યદ્યુજ્જાથે વૃષણમશ્વિના રથં ઘૃતેન નૌ મધુના ક્ષત્રમુક્ષતમ્ ।
અસ્માકં બ્રહ્મ પૃતનાસુ જિન્વતં વયં ધના શૂરસાતા ભજેમહિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અશ્વિના-હે જ્યોતિ સ્વરૂપ અને આનંદરસરૂપ પરમાત્મન્ ! યમ્-વૃષણં રથં યુજ્જાથે-જ્યારે સંસારરથથી ભિન્ન મનરથ રમણ સ્થાનને-સ્થાનમાં યુક્ત-જોડાય છે. નઃ-અમારે માટે મધુના ઘૃતેન ક્ષત્રમ્-ઉક્ષતમ્-મધુર તેજથી ઓજ-આત્મબળને સિંચે છે અસ્માકમ્-‘અસ્માસુ’ પૃતનાસુ બ્રહ્મ જિન્વતમ્-અમે ઉપાસકજનોમાં અમૃતને પ્રેરિત કર શૂરશાતા વયં ધના ભજેમહિ-બળવાન-પ્રબળ કામ આદિના સંઘર્ષમાં અધ્યાત્મધનો-શમ, દમ આદિને ભજીએ-સેવન કરીએ. (૨)

૧૭૬૦. અર્વાઙ્ ત્રિચક્રો મધુવાહનો રથો જીરાશ્વો અશ્વિનોર્યાતુ સુષ્ટુતઃ ।
ત્રિબન્ધુરો મઘવા વિશ્વસૌભગઃ શં ન આ વક્ષદ્ દ્વિપદે ચતુષ્પદે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અશ્વિનોઃ-જ્યોતિસ્વરૂપ અને આનંદરસરૂપ પરમાત્માના મધુવાહનઃ-આત્માને વહન કરનાર, ત્રિચક્રઃ-ત્રણ તૃપ્તિઓ વાળા-કર્મેન્દ્રિયો, જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને મનને તૃપ્તિ કરનાર, જીરાશ્વઃ-ક્ષીપ્ર-શીઘ્ર વ્યાપન શક્તિવાળા, રથઃ-રમણીય સ્વરૂપ સુષ્ટુતઃ-સમ્યક્ પ્રશંસનીય, અર્વાઙ્-અમારી તરફ ગતિ કરે-અમને પ્રાપ્ત થાય. ત્રિબન્ધુરઃ-ત્રણ બાંધનવાળા સ્તુતિ, પ્રાર્થના અને ઉપાસના છે બાંધનારા જેના એવા મઘવા-ઐશ્વર્યવાન વિશ્વસૌભગઃ-સમસ્ત સૌભાગ્ય જેમાં છે જેનાથી પ્રાપ્ત થાય છે એવા નઃ-અમારે માટે શમ્ આવક્ષત્-કલ્યાણનું વહન કરે-પ્રાપ્ત કરાવે દ્વિપદે ચતુષ્પદે-બે પગા અને ચોપગાને માટે પણ [પ્રાપ્ત કરાવે.] (૩)

સૂક્ત-૩

૬૩૫

૧૭૬૧. પ્ર તે ધારા અસશ્ચતો દિવો ન યન્તિ વૃષ્ટયઃ ।

અચ્છા વાજં સહસ્ત્રિણમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : તે ધારા:-અસશ્ચત:-હે પરમાત્મન્ ! તારી આનંદધારાઓ ન અથડાતી-ન વિરોધ કરતી સહસ્ત્રિણમ્-અચ્છ વાજં પ્રયન્તિ-હજારોમાં ઉન્નત સુંદર અમૃત અન્નભોગને પ્રદાન કરે છે. દિવ:-ન વૃષ્ટય:-આકાશથી વરસાદની ધારાઓ જેમ ભૌમવાજ-સાધારણ અન્નને આપે છે. (૧)

૧૭૬૨. અભિ પ્રિયાણિ કાવ્યા વિશ્વા ચક્ષાણો અર્ષતિ ।

હરિસ્તુજ્ઞાન આયુધા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હરિ:-દુઃખહર્તા વિશ્વા પ્રિયાણિ કાવ્યા-સમસ્ત પ્રિય વેદ વચનોનો ચક્ષાણ:-અભિ-અર્ષતિ-ઉપદેશ કરતાં સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે કે જે આયુધાનિ-તુજ્ઞાન:-આયુ-ધ-સ્તુતિકર્તા મનુષ્યોને ધારણ કરનાર સાધનોનું પાલન, રક્ષણ કરતા સર્વથી પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૭૬૩. સ મર્મજાન આયુભિરિભો રાજેવ સુવ્રતઃ ।

શ્યેનો ન વંસુ ષીદતિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સ:-તે પરમાત્મા ઇભ:-સ્વયં ભયરહિત તથા ઉપાસકોના નિર્ભય શરણ રાજા-ઇવ-રાજાની સમાન સુવ્રત:-શ્રેષ્ઠ કર્મવાન આયુભિ:-મર્મજ્ઞાન:-ઉપાસકજનો દ્વારા સ્તુતિ કરીને અલંકૃત પૂજિત કરતાં શ્યેનઃ ન વંસુ-સીદતિ-શંસનીય ગતિવાળા [બાજ]પક્ષી સમાન સંભાગી-સારી રીતે ભજન કરનારા ઉપાસક આત્મામાં વિરાજમાન થાય છે. (૩)

૧૭૬૪. સ નો વિશ્વા દિવો વસૂતો પૃથિવ્યા અધિ । પુનાન ઇન્દવા ભર ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ઇન્દો-હે આદ્રસ પૂર્ણ પરમાત્મન્ ! સ:-તે તું ન:-અમારે માટે દિવઃ ઉત્ત-ઉ પૃથિવ્યા:-અધિ-મોક્ષધામમાં રહેલાં પણ અને પૃથિવીલોકમાં રહેલાં પણ વિશ્વાવસુ-સંપૂર્ણ વસાવનારા સાધનો-શ્રેષ્ઠ ઐશ્વર્યો-અધ્યાત્મ ઐશ્વર્યોને પુનાન:-આભર-અમારા દ્વારા સ્તુતિ કરતાં પરિપૂર્ણ કર. (૪)

इति एकोनविंशोऽध्यायः, अष्टम प्रपाठकश्च समाप्तः ॥

★ ★ ★

૬૩૬

અથ વિંશોઽધ્યાયઃ

નવમ પ્રપાઠકસ્ય પ્રથમોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૭૬૫. પ્રાસ્ય ધારા અક્ષરન્ વૃષ્ણઃ સુતસ્યૌજસઃ । દેવાં અનુ પ્રભૂષતઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અસ્ય સુતસ્ય વૃષ્ણઃ-ધારાઃ-એ ઉપસિત સુખવર્ષક શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્માની આનંદધારાઓ પ્રભૂષતઃ-દેવાન્-અનુ-સ્તુતિઓ દ્વારા અલંકૃત કરતાં વિદ્વાનો-મુમુક્ષુ ઉપાસકોના પ્રત્યે ઓજસઃ-‘ઓજસા’-ઓજથી-સ્વતેજથી પ્ર-અક્ષરન્-પ્રવાહિત થઈ રહી છે. (૧)

૧૭૬૬. સપ્તિં મૃજન્તિ વેધસો ગૃણન્તઃ કારવો ગિરા । જ્યોતિર્જ્ઞાનમુક્થ્યમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વેધસઃ-મેધાવી ગૃણન્તઃ-ગુણગાન કરતાં કારવઃ-સ્તુતિકર્તા જન સપ્તિમ્-અર્ચનીય ઉક્થ્યમ્-પ્રશંસનીય, જ્યોતિઃ-જ્યોતિસ્વરૂપ જ્ઞાનમ્-પ્રસિદ્ધ-સાક્ષાત્ થનાર પરમાત્માને ગિરા મૃજન્તિ-સ્તુતિ દ્વારા પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

૧૭૬૭. સુષહા સોમ તાનિ તે પુનાનાય પ્રભૂવસો । વર્ધાં સમુદ્રમુક્થ્યમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : પ્રભૂવસો-ઉક્થ્ય સોમ-હે ભરપૂર ધન ઐશ્વર્યવાળા પ્રસંશનીય શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તે પુનાનાય-તુજ અધ્યેષમાણ-સ્તુતિ દ્વારા પ્રાર્થિત કરવામાં આવતાં વા સ્તુતિ દ્વારા પ્રાપ્ત થનારનું તાનિ સુષહા-સુશોભન સહન કરવા યોગ્ય શાન્ત તેજ છે; તેનાથી સમુદ્રં વર્ધ-સમ્યક્-ઉલ્લાસ પૂર્ણ ઉપાસક પુરુષની વૃદ્ધિ કર-સમૃદ્ધ કર. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૭૬૮. એષ બ્રહ્મા ય ઋત્વિય ઇન્દ્રો નામ શ્રુતો ગૃણે ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૩૮

૧૭૬૯. ત્વામિચ્છવસસ્પતે યન્તિ ગિરો ન સંયતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શવસઃ-પતે-હે બળના સ્વામી પરમાત્મન્ ! સંયતઃ-ગિરઃ-ન-સંયમી ઉપાસકની સ્તુતિઓ ત્વામ્-ઇત્-યન્તિ-તને જ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તું જ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય-ઉપાસનીય છે. (૨)

૬૩૭

૧૭૭૦. વિ સ્તુતયો યથા પથ ઇન્દ્ર ત્વદ્ યન્તુ રાતયઃ ॥ ૩ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૫૩

સૂક્ત-૩

૧૭૭૧. આ ત્વા રથં યથોતયે સુમ્નાય વર્તયામસિ ।

તુવિકૂર્મિમૃતીષહમિન્દ્રં શવિષ્ઠ સત્પતિમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૫૪

૧૭૭૨. તુવિશુષ્મ તુવિક્રતો શંચીવો વિશ્વયા મતે । આ પપ્રાથ મહિત્વના ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તુવિશુષ્મ-હે બહુજ બળવાળા તુવિક્રતો-બહુજ કર્મ-અસંખ્ય કર્મો જેના છે એવા શંચીવ:-પ્રજ્ઞાવાળા મતે-મેધાવી પરમાત્મન્ વિશ્વયા મહિત્વના-વિશ્વને પ્રાપ્ત થનાર-વ્યાપનાર મહિમા દ્વારા આ પપ્રાથ-સમગ્રરૂપથી પ્રસારિત થાય-વ્યાપ્ત થાય. (૨)

૧૭૭૩. યસ્ય તે મહિના મહઃ પરિ જ્ઞાયન્તમીયતુઃ । હસ્તા વજ્રં હિરણ્યયમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યસ્ય તે મહઃ-જે તુજ મહાન પરમાત્માના મહિના-મહિમા દ્વારા જ્ઞાયન્તં હિરણ્યયં વજ્રમ્-દિવ્-દ્યુલોક-મોક્ષધામથી પૃથિવી સુધી પહોંચીને-ચમકતાં અથવા અમૃત ઓજને હસ્તા પરિ રૂંચતુઃ-હાથ સમાન-હસાવનાર બન્ને = ભોગ-સંસાર અને અપવર્ગ-મોક્ષ બન્ને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૭૭૪. આ યઃ પુરં નાર્મિણીમદીદેદત્યઃ કવિર્નભન્યોઽ નાર્વા ।

સૂરો ન રુરુક્વાઞ્છતાત્મા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : યઃ જે અત્યઃ-નિરંતર પ્રાપ્ત-વ્યાપનશીલ કવિઃ-સર્વજ્ઞ નભન્યઃ-ન-અર્વા-આકાશીય વિદ્યુત્ની સમાન ગતિશીલ સૂરઃ-સ્ત્રુક્વાન્-સૂર્યની સમાન તેજસ્વી શતાત્મા-અસંખ્ય-અનંત જીવોના આત્મા નાર્મિણી પુરમ્-નૃ = નર-મુમુક્ષુજનના મન સંબંધી અથવા 'નૃમન્'-આગળ વધનાર ઉપાસક સંબંધી મોક્ષપુરી ભૂમિને અદીદેત્-પ્રકાશિત કરે છે. (૧)

૧૭૭૫. અભિ દ્વિજન્મા ત્રી રોચનાનિ વિશ્વા રજાસિ શુશુચાનો અસ્થાત્ ।

હોતા યજિષ્ઠો અપાં સધસ્થે ॥ ૨ ॥

૬૩૮

પદાર્થ : દ્વિજન્મા-બે = જપ અને અર્થભાવન અથવા સ્વાધ્યાય અને યોગના દ્વારા અન્તરાત્મામાં પ્રકાશિત થનાર પરમાત્મા ત્રી 'ત્રીણિ' રોચનાનિ-પોતાના દર્શનના ત્રણ અભિપ્રીણન કરવા યોગ્ય આત્મા, મન અને નેત્ર-આંખને વિશ્વા-રજાંસિ-સમસ્ત રંજનીય-પ્રીણન કરવા તૃપ્ત કરવા યોગ્ય શ્રોત્ર, વાણી આદિ ઇન્દ્રિયો પણ શુશુચાન:-પ્રકાશિત કરતાં યજિષ્ઠ:-અધ્યાત્મબળના મહાન વિધાતા-આધાર હોતા-આદાતા-અપનાવનાર પરમાત્મા અપાં સધસ્થે-અસ્થાત્-આપ્તજનોના ઉપાસક આત્માઓની સમાન હૃદય દેશમાં વિરાજમાન થાય છે. (૨)

૧૭૭૬. અયં સ હોતા યો દ્વિજન્મા વિશ્વા દધે વાર્યાણિ શ્રવસ્યા ।
મર્ત્યો યો અસ્મૈ સુતુકો દદાશ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અયં સ:-હોતા-એ તે હોતા-અપનાવનાર ય: દ્વિજન્મા-જે બે દ્વારા =જપ અને અર્થભાવન-અથવા સ્વાધ્યાય અને યોગ દ્વારા સાક્ષાત્ થનાર પરમાત્મા વિશ્વા વાર્યાણિ-સમસ્ત વરણીય વસ્તુઓ તથા શ્રવસ્યા દધે-યશ યોગ્ય પ્રશંસનીય કર્મોને ધારણ કરાવે છે, અસ્મૈ-એ પરમાત્માને માટે ય:-મર્ત્ય:-જે મનુષ્ય દદાશ-આપે છે-પોતાને સમર્પિત કરે છે-પોતાની જાતને સોંપી દે છે, સુતુક:-ત્યારે તે પરમાત્માનો સુપુત્ર બને છે. (૩)

સૂક્ત-૫

૧૭૭૭. અગ્ને તમદ્યાશ્વં ન સ્તૌમૈઃ ક્રતું ન ભદ્રં હૃદિસ્પૃશમ્ ।
ઋધ્યામા ત ઓઠૈઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૩૪

૧૭૭૮. અધા હ્યગ્ને ક્રતોર્ભદ્રસ્ય દક્ષસ્ય સાધોઃ ।
રથીઋતસ્ય બૃહતો બભૂથ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું અધ હિ-ત્યાર પછી જ-બસ આજે જ ભદ્રસ્ય ક્રતો:-કલ્યાણ સંકલ્પનો સાધો:-દક્ષસ્ય-સારા-સાચા બળસમૃદ્ધિનો બૃહત:-ઋતસ્ય-મહાન અમૃત મોક્ષાનંદનો રથી:-બભૂથ-નાયક-નેતા છે. (૨)

૧૭૭૯. એભિર્નો અર્કૈર્ભવા નો અર્વાક્ સ્વાર્ણં જ્યોતિઃ ।
અગ્ને વિશ્વેભિઃ સુમના અનીકૈઃ ॥ ૩ ॥

૬૩૯

પદાર્થ : અગ્ને-હે પરમાત્મન્ ! તું ન:-અભિ:-અકૈ:-અવ-અમારા એ અર્થનમંત્રો દ્વારા ન:-અર્વાક-ભવ-અમારી તરફ આવ. સ્વ:-ન જ્યોતિ:-સૂર્ય સમાન જ્યોતિ છે વિશ્વેભિ:-અનીકૈ: સુમના:-પોતાના સમસ્ત પ્રમુખ તેજોના દ્વારા સુમન અમારે માટે કલ્યાણ મનવાળો-કલ્યાણકારી બની જા. (૩)

ખંડ-૨

સૂક્ત-૧

૧૭૮૦. અગ્ને વિવસ્વદુષસશ્ચિત્રં રાધો અમર્ત્ય ।

આ દાશુષે જાતવેદો વહા ત્વમદ્યા દેવા ઉષર્બુધઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૦

૧૭૮૧. જુષ્ટો હિ દૂતો અસિ હવ્યવાહનોઽગ્ને રથીરધ્વરાણામ્ ।

સજૂરશ્વિભ્યામુષસા સુવીર્યમસ્મે ધેહિ શ્રવો બૃહત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે પરમાત્મન્ ! તું જુષ્ટ:-હિ-અમે ઉપાસકો દ્વારા સેવન કરેલ-ઉપાસિત થયેલ દૂત:-પ્રેરક-આગળ લઈ જનાર હવ્યવાહન:-સ્તુતિરૂપ દાતવ્યને લેનાર અને આદાતવ્ય-સદ્ગુણ, સુખ, શાન્તિને લાવનાર અધ્વરાણાં રથી:-અધ્યાત્મયજ્ઞો-યોગાગોના નેતા-રથના સ્વામી સમાન-આધાર અસિ-તું છે. અશ્વિભ્યામ્-ઉષસા સજૂ:-શ્રોત્રો-પ્રકાશપ્રજ્ઞા દ્વારા અસ્મે-અમારી અંદર સુવીર્ય-બૃહત્-શ્રવ:-ધેહિ-શોભનબળ-આત્મબળ અને મહાન શ્રવણ ધારણ કરાવ. (૨)

સૂક્ત-૨

૧૭૮૨. વિધું દદ્રાણં સમને બહૂણાં યુવાનં સન્તં પલિતો જગાર ।

દેવસ્ય પશ્ય કાવ્યં મહિત્વાદ્યા મમાર સ હ્યઃ સમાન ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૨૫

૧૭૮૩. શાક્મના શાકો અરુણઃ સુપર્ણ આ યો મહઃ શૂરઃ સનાદનીડઃ ।

યચ્ચિકેત સત્યમિત્તન્ન મોઘં વસુ સ્પાર્હમુત જેતોત દાતા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ય:-જે ઈન્દ્ર-પરમૈશ્વર્યવાન પરમાત્મા શાક્મના શાક:-કર્મના માટે જગત્ રચનાને માટે શક્ત-સમર્થ અરુણઃ સુપર્ણ:-અરોચન-જ્ઞાન-પ્રકાશક શોભન પાલનકર્તા મહઃ-મહાન શૂર:-પાપદોષનાશક સનાત્-શાશ્વતિક-સનાતન અનીડઃ-ગૃહરહિત-એક દેશરહિત-સર્વ વ્યાપી આ-આવે યત્ સત્યમ્-ઇત્ ચિકેત-

૬૪૦

જેને સત્ય જ જાણે-જાણે છે તત્-ન મોઘમ્-તે વ્યર્થ નથી સ્પાર્હ વસુ જેતા-ઉત-સ્પૃહણીય-શ્રેષ્ઠ-સુંદર અધ્યાત્મ ધનને પોતાને આધીન રાખે છે દાતા-ઉત-તે દાનકર્તા પણ છે. (૨)

૧૭૮૪. એભિર્દદે વૃષ્ટ્યા પૌંસ્યાનિ યેભિરૌક્ષદ્ વૃત્રહત્યાય વેજી ।
યે કર્મણઃ ક્રિયમાણસ્ય મહ્ન ઋતેકર્મમુદજાયન્ત દેવાઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યે દેવાઃ-જે મુમુક્ષુ ઉપાસક ક્રિયમાણસ્ય મહ્ન-કર્મણઃ-કરવામાં આવતાં મહત્વપૂર્ણ કર્મના ત્રહ્ને કર્મમ્-કર્મના અમૃતફળને ઉદજાયન્ત-ઉદ્ભાવિત કરે છે-સામે લાવે છે. એભિઃ-યેભિઃ-એ જેને હેતુ બનાવીને અથવા એ જેના માટે વેજી-ઓજસ્વી પરમાત્મા વૃષ્ટ્યા પૌંસ્યાનિ-સુખવર્ષણ યોગ્ય બળોને આદદે-ગ્રહણ કરે તેમને વૃત્રહત્યાય-પાપનાશનને માટે ઔક્ષત્-વરસાવી દે છે.

સૂક્ત-૩

૧૭૮૫. અસ્તિ સોમો અયં સુતઃ પિબન્ત્યસ્ય મરુતઃ । ઉત સ્વરાજો અશ્વિના ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૭૪

૧૭૮૬. પિબન્તિ મિત્રો અર્યમા તન્ના પૂતસ્ય વરુણઃ । ત્રિષધસ્થસ્ય જાવતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ત્રિષધસ્થસ્ય-આત્મા, મન, શરીર ત્રણ સહ સ્થાનવાળા ઉપાસના, પ્રાર્થના, સ્તુતિ દ્વારા પૂતસ્ય-સંપાદિત, જાવતઃ-ઉપાસક જન વાળા તન્ના-ધન રૂપ સોમ-અધ્યાત્મરસને મિત્રઃ-પ્રેરક પરમાત્મા અર્યમા-આનંદદાતા પરમાત્મા વરુણઃ-વરણકર્તા પરમાત્મા પિબન્તિ-પાન કરે છે-સ્વીકાર કરે છે. (૨)

૧૭૮૭. ઉતો ન્વસ્ય જોષમા ઇન્દ્રઃ સુતસ્ય ગોમતઃ । પ્રાતર્હોતૈવ મત્સતિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઉત-ઉ નુ-અને હાં, ખરેખર ઇન્દ્રઃ-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા અસ્ય ગોમતઃ-સુતસ્ય-એ સ્તુતિ વાણીયુક્ત નિષ્પન્ન ઉપાસનારસને જોષં મત્સતિ-પ્રેમથી ચાહે છે પ્રાતઃ-હોતા-ફવ-પ્રાતઃકાલમાં જેમ હોતા ઉપાસક ચાહે છે, તેમ તને ચાહે છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૭૮૮. બળમહાં અસિ સૂર્ય બડાદિત્ય મહાં અસિ ।

મહસ્તે સતો મહિમા પનિષ્ટમ મહ્ના દેવ મહાં અસિ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૭૬

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૨૮

૬૪૨

૧૭૧૪. ઉરુવ્યચસે મહિને સુવૃક્તિ મિન્દ્રાય બ્રહ્મ જનયન્ત વિપ્રાઃ ।

તસ્ય વ્રતાનિ ન મિનન્તિ ધીરાઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વિપ્રાઃ-મેધાવી ઉપાસક મહિને-ઉરુવ્યચસે-ઇન્દ્રાય-મહાન તથા અત્યંત વ્યાપ્ત પરમાત્માને માટે સુવૃક્તિ બ્રહ્મ જનયન્ત-શોભન સ્તુતિને તથા પ્રાર્થના મંત્રોને પ્રદર્શિત કરે છે, તસ્ય વ્રતાનિ-તેના કર્મો-નિયમોને ધીરાઃ-ધ્યાનીજનો ન મિનન્તિ-નાશ-ભંગ કરતા નથી. [પરંતુ તેને માન આપીને ચાલે છે.] (૨)

૧૭૧૫. ઇન્દ્ર વાણીરનુત્તમન્યુમેવ સત્રા રાજાનં દધિરે સમૃદ્ધ્યૈ ।

હર્યશ્વાય બર્હયા સમાપીન્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સત્રા રાજાનમ્-સત્ય રાજા અનુત્તમન્યુમ્-અબાધિત તેજ-જ્ઞાન પ્રકાશમાન ઇન્દ્રમ્-એવ-એવા પરમાત્માને જ વાણીઃ સમૃદ્ધ્યૈ દધિરે-સ્તુતિ વાણીઓ કામ આદિને દબાવવાને માટે અમને ધારણ કરે છે. હર્યશ્વાય-આપીન્ સંબર્હય-દુઃખનાશક સુખદાતા વ્યાપનશીલ ધર્મવાળા તુજ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાપ્ત સંબંધવાળા અમે ઉપાસકોને તું પરમાત્મન્ સારી રીતે વધાર-ઉન્નત કર. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૭૧૬. યદિન્દ્ર યાવતસ્ત્વમેતાવદહમીશીય ।

સ્તૌતારમિદ્ધિષે રદાવસો ન પાપત્વાય રંસિષમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૧૦

૧૭૧૭. શિક્ષેયમિન્મહયતે દિવેદિવે રાય આ કુહચિદ્ વિદે ।

ન હિ ત્વદન્યન્મઘવન્ન આપ્યં વસ્યો અસ્તિ પિતા ચ ન ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મઘવન્-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! કુહચિત્-વિદે-ક્યાંય પણ સર્વત્ર વિદ્યમાન, મહયતે-તારી પૂજાને પ્રાપ્ત થતાં-પૂજનીયને માટે દિવે દિવે-દિન પ્રતિદિન રાયઃ 'રાયં'-આપવા યોગ્ય-સમર્પણ કરવા યોગ્ય સ્તુતિ વચન હૃદયના ભાવથી આશિક્ષેયમ્-હું ઉપાસક સારી રીતે આપું છું-સમર્પિત કરું છું. ત્વત્-અન્યત્-તારાથી જુદો બીજો કોઈ આપ્યં ન હિ-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય નથી. ન વસ્યઃ-પિતા ચ ન-અસ્તિ-આધિક વસાવનાર બીજો કોઈ નથી, સાથે રાખનાર પિતા પણ બીજો કોઈ નથી.

૬૪૩

સૂક્ત-૪

૧૭૯૮. શ્રુધી હવં વિપિપાનસ્યાદ્રેર્બોધા વિપ્રસ્યાર્ચતો મનીષામ્ ।
કૃષ્વા દુવાંસ્યન્તમા સચેમા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વિપિપાનસ્ય-વિશેષ અધ્યાત્મરસ પાન કરનાર,-અદ્રે-શ્લોકકૃત સ્તુતિકર્તાનાં હવં શ્રુધિ-આમંત્રણને સાંભળ-સ્વીકાર કર. અર્ચતઃ-વિપ્રસ્ય-અર્ચના કરતાં મેધાવી વિદ્વાનના મનોભાવને સાંભળ બોધ-જાણ હમા દુવાંસિ-અન્તમા સચા કૃષ્વ-મારા એ નમ્ર વચનો અર્થાત્ અર્ચનીય કથનો અથવા અભીષ્ટોની સમીપ-સાથ આપનાર કર. (૧)

૧૭૯૯. ન તે ગિરો અપિ મૃષ્યે તુરસ્ય ન સુષ્ટુતિમસુર્યસ્ય વિદ્વાન્ ।
સદા તે નામ સ્વયશો વિવક્ષિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તુરસ્ય તે-હે પરમાત્મન્ ! સંસારનાં તારક-તુજ તરાવનારની ગિરઃ-સ્તુતિઓ વિદ્વાન્ ન-અપિ મૃષ્યે-હું જાણીને ઉપેક્ષિત-ત્યાગ નહિ કરું. અસુર્યસ્ય સુષ્ટુતિ ન-પ્રાણ આપનારામાં શ્રેષ્ઠ તુજ વાસ્તવિક પ્રાણપ્રદ શોભન સ્તુતિ કરવાની પણ ઉપેક્ષા નહિ કરું. સદા તે સ્વયશઃ-નામ-સદા તારે સ્વાધીન યશોરૂપ 'ઓઝમ્'-નામને વિવક્ષિ-વારંવાર બોલ્યા કરું છું-જપું છું-રટણ કરું છું. (૨)

૧૮૦૦. ભૂરિ હિ તે સવના માનુષેષુ ભૂરિ મનીષી હવતે ત્વામિત્ ।
મારે અસ્મન્મઘવં જ્યોક્તઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : મઘવન્-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તે માનુષેષુ ભૂરિ હિ સવના-તારા માટે મનનશીલ જનોમાં અત્યંત શ્રદ્ધાસ્થાન છે મનીષી ત્વામ્-ઇત્-ભૂરિ હવતે-સ્તુતિ કરનાર ઉપાસક તને જ બહુજ આમંત્રિત કરે છે. અસ્મત્-આરે જ્યોક્ત-મા કઃ-અમારાથી દૂર જરા પણ કોઈ પ્રકારે રહીશ નહિ-હવે અમને જરા પણ દૂર ન કર. (૩)

પંડ-૪

સૂક્ત-૧

૧૮૦૧. પ્રો પ્વસ્મૈ પુરોરથમિન્દ્રાય શૂષમર્ચત ।
અભીકે ચિદુ લોકકૃત્ સઙ્ગે સમત્સુ વૃત્રહા ।
અસ્માકં બોધિ ચોદિતા નભન્તામન્યકેષાં જ્યાકા અધિ ધન્વસુ ॥ ૧ ॥

૬૪૪

પદાર્થ : અસ્મૈ 'અસ્ય' ઇન્દ્રાય 'ઇન્દ્રસ્ય'-એ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા રમણસ્થાન-મોક્ષધામથી પૂર્વ જગતમાં રહેલ શૂષ્મ્-અચંત-જગત રચના, ધારણ આદિ બળ-પરાક્રમને ઉપાસકજનો અર્ચિત કરો-પ્રશંસિત કરો અમીકે ચિત્-લોકકૃત્-જે નિકટમાં જ છે-પૃથિવી આદિ લોકનો કરનાર-રચનાર છે તથા જે સફે સમત્સુ વૃત્રહા-સદા સંગમાં-શરીરમાં તથા શરીરથી બહાર સંમોદન સ્થાનોમાં સ્વાસ્થ્યવારક રોગો અને પાપોનો હનનકર્તા છે. અસ્માકમ્ 'અસ્માન્' બોધિ-અમને જ્ઞાન આપે છે. ચોદિતા-પ્રેરક છે. અન્યકેષાં જ્યાકા:-અધિ ધન્વસુ-અન્ય કુત્સિતજનોની અમને હરાવવાની દબાવવાની દુર્ભાવનાઓ તેઓના હૃદયાવકાશોમાં નભન્તામ્-નાશ પામે અથવા દુર્ભાવના ન થાય-ન રહે. (૧)

૧૮૦૨. ત્વં સિન્ધૂરવાસૃજોઽધરાચો અહન્નહિમ્ ।
અશત્રુરિન્દ્ર જઙ્ગિષે વિશ્વં પુષ્યસિ વાર્યમ્ ।
તં ત્વા પરિ પ્ષ્વજામહે નભન્તામન્યકેષાં જ્યાકા અધિ ધન્વસુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મન્ ! ત્વમ્-તું સિન્ધૂન-અધરાચઃ-અસૃજઃ-સ્વંદનશીલ એકબીજાની પાસે પહોંચનારી વેદવાણીઓની નીચે-પોતાની અંદરથી ઋષિઓના અન્તઃકરણમાં સર્જન કરે છે-છોડે છે. અહિમ્-અહન્-સર્વત્ર પ્રાપ્ત અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે અશત્રુઃ-જઙ્ગિષે-તું શત્રુરહિત પ્રસિદ્ધ છે. વિશ્વં વાર્ય પુષ્યસિ-અમારે માટે સર્વ વસ્તુઓને પુષ્ટ કરે છે. તં ત્વા પરિપ્ષ્વજામહે-તે તને અમે સમગ્ર ભેટીએ છીએ. અન્ય કુત્સિતજનોની દુર્ભાવનાઓ તેઓના હૃદયાવકાશમાં જ નાશ પામે અથવા ન રહે. (૨)

૧૮૦૩. વિ ષુ વિશ્વા અરાતયોઽર્યો નશન્ત નો ધિયઃ ।
અસ્તાસિ શત્રવે વધં યો ન ઇન્દ્ર જિઘાંસતિ ।
યા તે રતિર્દિર્વસુ નભન્તામન્યકેષાં જ્યાકા અધિ ધન્વસુ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-પરમાત્મન્ ! નઃ-અમારે માટે વિશ્વાઃ-સમસ્ત અર્યઃ-આક્રમણકારી-શત્રુઓ અરાતયઃ-ધિયઃ-આપનારી નહિ, પરંતુ જીવનીય તત્ત્વોને લઈ લેનારી અન્ય દુર્બુદ્ધિઓ સુવિનશન્તુ-સારી રીતે નાશ પામે. યઃ-ન-જિઘાંસતિ-જે અમને પાપ ભાવથી મારવા ઇચ્છે છે શત્રવે વધમ્-અસ્તા-અસિ-તું પરમાત્મન્ ! તે શત્રુને માટે હિંસા સાધનને ફેંકનાર છે. તે યા રતિઃ-વસુઃ-દદિઃ-જે તારી દાન ક્રિયા છે તેના દ્વારા તે વસાવનાર ધનને આપજે-શેષ પૂર્વવત [ઉપરના મંત્ર અનુસાર.]

સૂક્ત-૨

૧૮૦૪. રેવાં ઇદ્રેવત સ્તોતા સ્યાત્ત્વાવતો મઘોનઃ । પ્રેદુ હરિવઃ સુતસ્ય ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હરિવઃ-હે દુઃખનાશક, સુખદાતા પરમાત્મન્ ! દેવતઃ સ્તોતા રેવાન્-ઇત્ સ્યાત્-ધનવાનનો

૬૪૫

સ્તોતા-પ્રશંસક પણ ધનવાન બની જાય છે, તો પછી ત્વાવત:-સુતસ્ય મઘોન:-તારા જેવા ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માનો સાક્ષાત્ કરેલ સ્તોતા પ્ર-ઇત્-પ્રકૃષ્ટ ધનવાન-મોક્ષ ઐશ્વર્યવાન અવશ્ય બની જાય તેમાં નવાઈ શી ? (૧)

૧૮૦૫. ઉક્થં ચ ન શસ્યમાનં નાગો રયિરા ચિકેત । ન ગાયત્રં ગીયમાનમ્ ॥ ૨ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૨૨૫

૧૮૦૬. મા ન ઇન્દ્ર પીયત્નવે મા શર્ધતે પરા દાઃ । શિક્ષા શચીવઃ શચીભિઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મન્ ! તું ન:-અમને ઉપાસકોને પીયત્નવે-હિંસક-દુષ્ટોના હાથમાં મા પરાદા:-સોંપતો નહિ અને શર્ધતે મા-દબાવનારના હાથમાં પણ અમને આપી દેતો નહિ. શચીવઃ શચીભિઃ શિક્ષા-હે પ્રજ્ઞાનવાન પરમાત્મન્ ! તું પ્રજ્ઞાનો દ્વારા શિક્ષા આપ-શિક્ષારહિત હિંસકના હાથમાં ન પડું, પાપ કરીને દંડનો ભાગી ન બની શકું, તારી શિક્ષામાં રહું. [અર્થાત્ અમને સુધારીને જ્ઞાન આપ.](૩)

સૂક્ત-૩

૧૮૦૭. એન્દ્ર યાહિ હરિભિરુપ કણ્વસ્ય સુષ્ટુતિમ્ ।

દિવો અમુષ્ય શાસતો દિવં યય દિવાવસો ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૪૮

૧૮૦૮. અત્રા વિ નેમિરેષામુગાં ન ધૂનુતે વૃકઃ ।

દિવો અમુષ્ય શાસતો દિવં યય દિવાવસો ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અત્ર-એ અધ્યાત્મયજ્ઞમાં એષાં નેમિ:-પરમાત્મન્ ! એ હરિયો-અજ્ઞાન પાપ હરનારી શક્તિતરંગોની નયન પ્રવૃત્તિ-ગતિવિધિ ઝાં ન-જેમ ઊનને માટે ઘેટાંને વૃક:-ધૂનુતે-વરુ ધ્રુજાવી દે છે-નિઃસત્વ બનાવી દે છે, તેમ દિવાવસો-હે પ્રકાશ ધનવાળા અથવા પ્રકાશમાં વસાવનાર પરમાત્મન્ ! અમુષ્ય દિવઃ શાસતઃ-તે પ્રકાશમય અમૃતલોક મોક્ષધામનું શાસન ચલાવનાર પોતાનાં દિવં યય-પ્રકાશમય અમૃતધામમાં મને-ઉપાસકને લઈ જા-પ્રાપ્ત કરાવ. (૨)

૧૮૦૯. આ ત્વા ગ્રાવા વદન્નિહ સોમી ઘોષેણ વક્ષતુ ।

દિવો અમુષ્ય શાસતો દિવં યય દિવાવસો ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ત્વા-હે ઇન્દ્ર-પરમાત્મન-તને ગ્રાવા-અર્ચના કરનાર વિદ્વાન સોમી-ઉપાસનારસવાળા ઇહ-

૬૪૬

એ અધ્યાત્મયજ્ઞમાં ઘોષેણ વદન્-અવ્યક્ત-માનસિક જપથી બોલીને તારી સ્તુતિ કરતાં આ-વક્ષતુ-સારી રીતે પ્રાપ્ત કરે. શેષ પૂર્વવત્. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૮૧૦. પવસ્વ સોમ મન્દયન્નિન્દ્રાય મધુમત્તમઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સોમ-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! તું મધુમત્તમઃ-અત્યંત મધુરરસવાળા ઇન્દ્રાય-ઉપાસક આત્માને માટે મન્દયન્-આનંદ પ્રદાન કરવા માટે પવસ્વ-પ્રાપ્ત થા. (૧)

૧૮૧૧. તે સુતાસૌ વિપશ્ચિતઃ શુક્રા વાયુમસૃક્ષત ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તે-તે સુતાસઃ-ઉપાસિત વિપશ્ચિતઃ-સર્વજ્ઞ શુક્રાઃ-શુભ્ર, પ્રકાશમાન, શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા વાયુમ્-અસૃક્ષત-ઉપાસક આત્માને મોક્ષ પામવા યોગ્ય સંપન્ન કરે છે-બનાવે છે. (૨)

૧૮૧૨. અસૃગ્રં દેવવીતયે વાજયન્તો રથાઇવ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વાજયન્તઃ-ઉપાસકના માટે અમૃત આનંદભોગને ચાહતાં પરમાત્મા દેવવીતયે-જેમાં મુક્તાત્માઓની તૃપ્તિ થઈ જાય છે, તે મુક્તિને માટે અસૃગ્રન્-ધારારૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. રથાઃ-ઇવ-રથોની સમાન-જેમ રથ પ્રવાહરૂપથી ગતિ કરે છે, તેમ તું પણ ગતિ કર. (૩)

ખંડ-૫

સૂક્ત-૧

૧૮૧૩. અગ્નિં હોતારં મન્યે દાસ્વન્તં વસોઃ

સૂનું સહસો જાતવેદસં વિપ્રં ન જાતવેદસમ્ ।

ય ઋર્ધ્વયા સ્વધ્વરો દેવો દેવાચ્ચા કૃપા

ઘૃતસ્ય વિભ્રાષ્ટિમનુ શુક્રશોચિષ આજુહ્વાનસ્ય સર્પિષઃ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૪૬૫

૧૮૧૪. યજિષ્ઠં ત્વા યજમાના હુવેમ જ્યેષ્ઠમઙ્ગિરસાં

વિપ્રં મન્મભિર્વિપ્રેભિઃ શુક્ર મન્મભિઃ ।

परिज्मानमिव द्यां होतारं चर्षणीनाम्

१८१५. स^{२३} हि^{३२} पुरु^{३१२} चिदोजसा^{३१} विरुक्मता^{२३}

वीडु चिद्यस्य समृतौ श्रुवद्वनेव यत्स्थिरम्

પદાર્થ : સઃ હિ-તે અગ્રણી પરમાત્મા જ ઓજસા-સ્વ આત્મબળથી વિસ્ત્રમતા-વિશેષ તેજસ્વિતાથી પુરંચિત્-દીદ્યાનઃ-ભવતિ-અત્યંત પ્રકાશમાન છે. દુહન્તરઃ-દ્રોહી-નાસ્તિકને તરને =તાડન કરનાર છે. પરશુઃ-ન દુહન્તરઃ-જેમ વૃક્ષોને કાપનાર કુહાડો માફક-લાકડાને કાપનાર-હોય છે, यस્ય સ્મૃતૌ-તેમ જેની ટક્કર-ધાથી વીડુ ચિત્ સ્થિરમ્-દૃઢ સ્થિર પાપ-પાપી પણ શ્રુવત્-શીર્ણ બની જાય છે. વનાઇવ-જેમ જળ તાપથી ઓગળી-વરાળ બની જાય છે, તેમ નિષ્વહમાણઃ-પાપોને નિતાન્ત હટાવીને યમતે-સ્વાધીન કરે છે. ન-અયતે-ઉપાસક અલગ થતો નથી. ધન્વાસહા ન-અયતે-હૃદયાકાશ પર આસહન-આશ્રય-આસન બનાવીને અલગ થતો નથી. (૩)

★ ★ ★

૬૪૮

નવમ પ્રપાઠકસ્ય દ્વિતીયોઽર્થઃ ॥

સૂક્ત-૨

૧૮૧૬. અગ્ને તવ શ્રવો વયો મહિ ભ્રાજન્તે અર્ચયો વિભાવસો ।

બૃહદ્ધાનો શવસા વાજમુઘ્ધ્યાંઽ દધાસિ દાશુષે કવે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વિભાવસો બૃહદ્ધાનો-અગ્ને-હે વિશેષ જ્ઞાનજ્યોતિમાં વસાવનાર મહા દીપ્તિમાન અગ્રણી પરમાત્મનું ! તવ શ્રવઃ-વયઃ-મહિ-તારો શ્રવણીય યશ-જ્ઞાન મહાન છે. અર્ચયઃ શવસા ભ્રાજન્તે-તારી જ્ઞાન રશ્મિઓ જગત રચના વિષયક જગતમાં પ્રબળરૂપમાં પ્રકાશિત થઈ રહી છે. કવે-હે કાન્તદર્શી ! દાશુષે-આત્મદાની ઉપાસકને માટે તું ઉઘ્ધ્યમ્-વાજં દધાસિ-પ્રશંસનીય અમૃતાન્ન-મોક્ષાનંદને ધારણ કરે છે. (૧)

૧૮૧૭. પાવકવર્ચાઃ શુક્રવર્ચા અનૂનવર્ચા ઝદિયર્ષિ ભાનુના ।

પુત્રો માતરા વિચરન્નુપાવસિ પૂર્ણક્ષિ રોદસી ઝમે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : પાવકવર્ચાઃ-હે અગ્રણી પરમાત્મનું ! તું પવિત્રકારક તેજવાળો, શુક્રવર્ચાઃ-શુભ્ર તેજવાળો, અનૂનવર્ચાઃ-પૂર્ણ તેજવાળો બનીને ભાનુના-ઝદિયર્ષિ-તારા જ્ઞાન પ્રકાશથી ઉપાસકની અંદર ઉદય પામે છે-રહે છે. અથવા એ આસ્તિકને સંસારમાં સદા પ્રકાશતો રહે છે. પુત્રઃ-માતરા વિચરન્-ઉપ-અવસિ-જેમ પુત્ર માતા-પિતાની પાસે ફરતો રહીને તૃપ્ત કરે છે, તેમ મને-ઉપાસકને પણ તૃપ્ત કર. ઝમે રોદસી પૂર્ણક્ષિ-બન્ને દુલોક અને પૃથિવી લોકને-અપવર્ગ સ્થાન મોક્ષધામને તથા ભોગસ્થાન વિસ્તૃત સંસારને અભ્યુદયને આત્માના બન્ને આશ્રયને પૂર્ણક્ષિ-અમારા માટે સંપૂર્ણ કરાવે છે, સંબંધ કરાવે છે, તેના ભોગ અને અમૃતનો ભોગ કરાવે છે. (૨)

૧૮૧૮. ઋર્જો નપાજ્ઞાતવેદઃ સુશસ્તિભિર્મન્દસ્વ ધીતિભિર્હિતઃ ।

ત્વે ઇષઃ સં દધુર્ભૂરિવર્પસશ્ચિત્રોતયો વામજાતાઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઋર્જઃ-નપાજ્ઞાતવેદઃ-હે ઉપાસકના બળને ન પડવા દેનાર પરંતુ વધારનાર-રક્ષક, ઉત્પન્ન થયેલા પ્રાણી-પદાર્થ માત્રના જ્ઞાતા પરમાત્મનું ! સુશસ્તિભિઃ-ધીતિભિઃ-ઉત્તમ પ્રશંસાઓ સ્તુતિઓ અને યોગાભ્યાસ કર્મો દ્વારા હિતઃ-ધારણ કરેલાં મન્દસ્વ 'મન્દયસ્વ'-આનંદિત કર ભૂરિવર્પસઃ-બહુજ રૂપમાં ઉપાસના કરનારા-બહુજ પ્રકારથી વરણીય ચિત્રોતયઃ-અદ્ભુત પ્રીતિવાળા વામજાતાઃ-શ્રેષ્ઠ ગુણ જાત-શ્રેષ્ઠ ગુણોથી સંજાત-ઉત્પન્ન પ્રસિદ્ધ ઉપાસક ત્વે-તારી અંદર ઇષઃ-કામનાઓ સન્દધુઃ-સંધાનિત કરી દે છે, તેમ અમે ઉપાસકોએ તને જ પોતાનો આધાર બનાવેલ છે. (૩)

૬૪૯

૧૮૧૯. ઇરજ્યન્નગ્ને પ્રથયસ્વ જન્તુભિરસ્મે રાયો અમર્ત્ય ।

સ દર્શતસ્ય વપુષો વિ રાજસિ પૂર્ણક્ષિ દર્શતં ક્રતુમ્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અમર્ત્ય અગ્ને-હે મરણધર્મ રહિત અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તું ઇરજ્યન્-સ્વામીત્વ કરતાં અસ્ય જન્તુભિઃ 'જન્તુભ્યઃ' -અમારા માટે-ઉપાસક મનુષ્યો માટે રાયઃ પ્રથયસ્વ-ધનો-ઐશ્વર્યો-શમ, દમ આદિને વિસ્તૃત કર-પ્રસારિત કર. સઃ-તે તું દર્શતસ્ય વપુષઃ-દર્શનીય રૂપ-સ્વરૂપ-મોક્ષનો વિરાજસિ-વિશેષ રાજા બની રહ્યો છે. દર્શતં ક્રતુમ્ પૂર્ણક્ષિ-દર્શનીય કર્મ-જગત્ને સંપૃક્ત કરે છે-અમારાથી જોડે છે. (૪)

૧૮૨૦. ઇષ્કર્તારમધ્વરસ્ય પ્રચેતસં ક્ષયન્તં રાધસો મહઃ ।

રાતિં વામસ્ય સુભગાં મહીમિષં દધાસિ સાનસિં રયિમ્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : અધ્વરસ્ય-ઇષ્કર્તારમ્-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! અધ્યાત્મયજ્ઞના તુજ નિષ્પાદક પ્રચેતસમ્-જ્ઞાન આપીને સાવધાન કરનાર, મહઃ-રાધસઃ-ક્ષયન્તમ્-મહાન ધનનું સ્વામીત્વ કરનારને, વામસ્ય રાતિમ્-વનનીય-સેવનીય અધ્યાત્મ સુખલાભના દાતાને સ્તુત કરીએ છીએ-સ્તુતિમાં લાવીએ છીએ. મહી સુભગામ્-ઇષમ્-મહાન સુભાગ્ય કરનારી કામનાને; તથા સાનસિ રયિમ્-સનાતન-શાશ્વતિક-સ્થિર ઐશ્વર્ય મોક્ષૈશ્વર્યને દધાસિ-તું ધારણ કરાવે છે. (૫)

૧૮૨૧. ઋતાવાનં મહિષં વિશ્વદર્શતમગ્નિં સુમ્નાય દધિરે પુરો જનાઃ ।

શ્રુત્કર્ણં સપ્રથસ્તમં ત્વા ગિરા દૈવ્યં માનુષા યુગા ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : જનાઃ-ઉપાસકજનો ઋતાવાનમ્-યથાર્થ જ્ઞાન અર્થાત્ વેદવાળા, મહિષમ્-મહાન, અનન્ત, વિશ્વદર્શતમ્-સર્વના દર્શનીય, ત્વા-અગ્નિમ્-તુજ અગ્રણી પરમાત્માને પુરઃ-દધિરે-પૂર્વથી-આરંભથી-સૃષ્ટિથી ધારણ કરે છે. માનુષા યુગા-મનુષ્ય સંબંધી યુગલ-સ્ત્રી-પુરુષ સર્વે શ્રુતકર્ણમ્-જેના સાંભળી ચૂકેલા બની ગયા છે-અન્ય શ્રવણની જરૂરત રહેતી નથી-કાન શ્રવણથી તૃપ્ત બની જાય છે. સપ્રથસ્તમમ્-સપૃથુ-અત્યંત વિસ્તારવાળા સાવધાન દૈવ્યમ્-દેવો-મુમુક્ષુઓના ઇષ્ટ અગ્રણી પરમાત્માને ગિરા-સ્તુતિ દ્વારા ધારણ કરે છે. (૬)

ખંડ-૬

સૂક્ત-૧

૧૮૨૨. પ્ર સો અગ્ને તવોતિભિઃ સુવીરાભિસ્તરતિ વાજકર્મભિઃ ।

યસ્ય ત્વં સખ્યમાવિથ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૦૮

૬૫૦

૧૮૨૩. તવ દ્રપ્સો નીલવાન્ વાશઃ ઋત્વિય ઇન્ધાનઃ સિષ્ણવા દદે ।
ત્વં મહીનામુષસામસિ પ્રિયઃ ક્ષપો વસ્તુષુ રાજસિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સિષ્ણો-હે સર્વત્ર પ્રાપ્ત અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તવ દ્રપ્સઃ-તારો અણુ-અણુ પરિમાણવાળો ઉપાસક આત્મા, તું તો વિભુ છે. નીલવાન= શરીરરૂપ ઘરમાં રહેનાર એક દેશી છે, વાશઃ-તમે ચાહનાર ઋત્વિયઃ-પિતરો-માતા પિતા આદિથી સંબંધ રાખનાર ઇન્ધાનઃ-ઉપાસના દ્વારા તને પોતાની અંદર પ્રકાશિત કરવા માટે આદદે-ગ્રહણ કરે છે-અપનાવે છે. ત્વમ્-તું મહીનામ્-ઊષસાં પ્રિયઃ-અસિ-કામના કરનારી ઉપાસક પ્રજાઓનો પ્રિય છે. ક્ષપઃ-વસ્તુષુ-રાજસિ-રાતમાં વસનાર અંધારામાં રહેનારાની ઉપર રાજમાન છે-પ્રકાશમાન છે. તેને પ્રકાશ આપે છે. (૨)

૧૮૨૪. તમોષધીર્દધિરે ગર્ભમૃત્વિયં તમાપો અગ્નિં જનયન્ત માતરઃ ।
તમિત્સમાનં વનિનશ્ચ વીરુધોઽન્તર્વતીશ્ચ સુવતે ચ વિશ્વહા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : તમ્ ઋત્વિયં ગર્ભમ્-અગ્નિમ્-તે પ્રત્યેક ઋતુમાં-સર્વદા વિદ્યમાન ગર્ભ સમાન ગ્રહણ કરવા યોગ્ય અગ્રણી પરમાત્માને ઓષધીઃ-દધિરે-‘દેવી વિશઃ’ જીવન મુક્ત પ્રજાઓ ધારણ કરે છે. તમ્-આપઃ-માતરઃ-જનયન્ત-તે પરમાત્માને આપ્ત મનુષ્ય નિર્માણ કરનારા પોતાની અંદર ગૃહસ્થમાં પ્રાદુર્ભૂત-ઉત્પન્ન કરે છે. તમ્ ઇત્ સમાનં વનિનઃ-ચ-તે જ પરમાત્માને તેવી જ રીતે પોતાની અંદર વનીજન-વાનપ્રસ્થા શ્રમીજન પ્રાદુર્ભૂત કરે છે. વીરુધઃ-અન્તર્વતીઃ-ચ વિશ્વહા સુવતે-જીવનમાં વિશેષ રોહણ કરનારી-ચડનારી અંદર જ્ઞાન ધારણ કરતી બ્રહ્મચારી વ્યક્તિઓ સર્વદા બ્રહ્મચર્યમાં વિદ્યમાન તે અગ્રણી પરમાત્માને સંપન્ન સમ્યક્ પ્રાપ્ત કરે છે. (૧)

સૂક્ત-૩

૧૮૨૫. અગ્નિરિન્દ્રાય પવતે દિવિ શુક્રો વિ રાજતિ ।
મહિષીવ વિ જાયતે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્નિઃ-અગ્રણી પરમાત્મા ઇન્દ્રાય પવતે-ઉપાસક આત્માને માટે પ્રાપ્ત થાય છે, શુક્રઃ-દિવિ વિ રાજતિ-જે તે શુભ-પ્રકાશમાન થઈને ભોક્ષધામમાં વિશેષ રૂપથી વિરાજમાન છે. મહિષી-ઇવ વિ જાયતે-મહિમાવાળા વિશેષ રૂપથી અથવા વિવિધ ગુણયોગથી સાક્ષાત્ થાય છે. (૧)

સૂક્ત-૪

૧૮૨૬. યો જાગાર તમૃચઃ કામયન્તે યો જાગાર તમુ સામાનિ યન્તિ ।
યો જાગાર તમયં સોમ આહ તવાહમસ્મિ સખ્યે ન્યોકાઃ ॥ ૧ ॥

૬૫૧

પદાર્થ : ય:-જાગાર-જે સદા જાગૃત છે, તમ્-ત્રઘ્નઃ કામયન્તે-તે ઉપાસકને સ્તુતિઓ ચાહે છે. ય:-જાગાર-જે સદા જાગૃત છે-સાવધાન છે, તમ્-તેના પ્રત્યે જ સામાનિયન્તિ-ઉપાસનાઓ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. ય:-જાગાર-જે જાગી રહ્યો છે, તમ્-તેની અયં સોમ:-આહ-એ સૌમ્ય ધર્મયુક્ત ઉપાસક કહે છે કે અહં તવ સચ્ચે-હું તારી મિત્રતામાં ન્યોકા:-અસ્મિ-નિશ્ચિત સ્થાયી છું-પ્રાણવાન છું. (૧)

સૂક્ત-૫

૧૮૨૭. અગ્નિર્જાગાર તમૃચઃ કામયન્તેઽગ્નિર્જાગાર તમુ સામાનિ યન્તિ ।

અગ્નિર્જાગાર તમયં સોમ આહ તવાહમસ્મિ સચ્ચે ન્યોકાઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્નિ:-જાગાર-અગ્રણી પરમાત્મા જાગે છે-સદા જાગૃત છે, તમ્-ત્રઘ્નઃ કામયન્તે-તેને પરમાત્માની સ્તુતિઓ ચાહે છે. અગ્નિ:-જાગાર-પરમાત્મા જાગૃત છે, તમ્-તેના સામાનિ યન્તિ-તેને જ ઉપાસનાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. અગ્નિ:-જાગાર-પરમાત્મા જાગે છે-સાવધાન છે, તમ્-તેને અયં સોમ:-આહ-એ સોમ-સૌમ્ય સ્વભાવ ઉપાસક કહે છે કે, તવ સચ્ચે-તારી મિત્રતામાં અહં ન્યોકા:-અસ્મિ-હું નિશ્ચિત સ્થાનવાળો અથવા સ્થાયી પ્રાણવાન છું-અમર જીવનવાળો છું. (૧)

સૂક્ત-૬

૧૮૨૮. નમઃ સચ્ચિભ્યઃ પૂર્વસદ્ભ્યો નમઃ સાકન્નિષેભ્યઃ ।

યુજ્જે વાચં શતપદીમ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પૂર્વસદ્ભ્યઃ સચ્ચિભ્યઃ-નમઃ-પ્રથમથી જ વિરાજમાન મોક્ષધામમાં વિરાજમાન અગ્રણી મિત્ર પરમાત્માને માટે સ્વાગત છે. સાકન્નિષેભ્યઃ-આ જન્મમાં નિષ્ણ-સાથ રહેનારા પરમાત્માને માટે સ્વાગત છે શતપદી વાચં યુજ્જે-તેને માટે અનેક પદો-બહુજ પ્રાપ્તવ્ય ફળવાળી સ્તુતિવાણીને હું પ્રયુક્ત કરું છું. (૧)

૧૮૨૯. યુજ્જે વાચં શતપદીં ગાયે સહસ્રવર્તનિ । ગાયત્રં ત્રૈષ્ટુભં જગત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શતપદી વાચં યુજ્જે-બહુજ પ્રાપ્તવ્ય ફળવાળી સ્તુતિવાણીને હું પ્રયુક્ત કરું છું. સહસ્રવર્તનિ ગાયત્રં ત્રૈષ્ટુભં જગત્-ગાયે-બહુજ જ્ઞાનમાર્ગવાળા ગાયત્રી સંબંધી, ત્રિષ્ટુભ સંબંધી અને જગતી સંબંધી સ્તોત્ર અથવા સામનું પરમાત્માને માટે ગાન કરું છું. (૨)

૧૮૩૦. ગાયત્રં ત્રૈષ્ટુભં જગદ્વિશ્વા રૂપાણિ સમ્ભૃતા । દેવા ઓકાંસિ ચક્રિરે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ગાયત્રં ત્રૈષ્ટુભં જગત્-ગાયત્રી સંબંધી ત્રિષ્ટુભ સંબંધી અને જગતી સંબંધી સ્તોત્રો અથવા સામનું સમ્ભૃતા વિશ્વાસ્વાણિ-પરંતુ સમ્યક્ ભરણ, ધારણ કરેલા સમસ્ત રૂપ-સર્વ પ્રકારના છંદોવાળા

૬૫૨

સ્તોત્રો અથવા સામોનું પરમાત્માને માટે ગાન કરું છું. દેવા:-ઓકાંસિ ચક્રિરે-ઉપાસક વિદ્વાન પોતાનો આશ્રય કરે છે-બનાવે છે. (૩)

સૂક્ત-૭

૧૮૩૧. અગ્નિર્જ્યોતિર્જ્યોતિરગ્નિરિન્દ્રો જ્યોતિર્જ્યોતિરિન્દ્રઃ ।

સૂર્યો જ્યોતિર્જ્યોતિઃ સૂર્યઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અગ્નિ:-જ્યોતિઃ-પૃથિવી સ્થાનની અગ્નિ જ્યોતિ છે, જ્યોતિઃ-અગ્નિ:-તે જ્યોતિ સ્વરૂપ પરમાત્મા છે-અને તે જ તેમાં આગ્નેય શક્તિ આપે છે. ઇન્દ્ર:-જ્યોતિઃ-મધ્યસ્થાનની વિદ્યુત્ જ્યોતિ છે, જ્યોતિઃ-ઇન્દ્ર:-તે જ્યોતિ સ્વરૂપ પરમાત્મા છે અને તે જ તેમાં ચમક આપે છે. સૂર્ય:-જ્યોતિઃ-દ્યુ સ્થાનની સૂર્ય જ્યોતિ છે, જ્યોતિઃ-સૂર્ય:-તે જ્યોતિ પરમાત્મા સ્વરૂપ છે તેની જ્યોતિથી જ સૂર્ય પ્રકાશિત થાય છે. (૧)

૧૮૩૨. પુનરૂર્જા નિ વર્તસ્વ પુનરગ્ન ઇષાયુષા । પુનર્નઃ પાહ્યંહસઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તું પુન:-ઊર્જા નિવર્તસ્વ-અમને ફરી વારંવાર આત્મબળ આપવાના લક્ષ્યથી સર્વદા વર્ત-પ્રાપ્ત થા. પુન:-ઇષા-આયુષા-વારંવાર કામનાપૂર્તિ-મોક્ષપ્રાપ્તિના લક્ષ્યથી તથા ત્યાંની આયુ પ્રાપ્તિના લક્ષ્યથી સદા પ્રાપ્ત થા. નઃ-અમને પુન:-ફરી અંહસઃ પાહિ-બંધનરૂપી કારણનાં પાપથી બચાવ. (૨)

૧૮૩૩. સહરચ્યા નિ વર્તસ્વાગ્ને પિન્વસ્વ ધારયા । વિશ્વપ્સ્યા વિશ્વતસ્પરિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અગ્ને-હે અગ્રણી પરમાત્મન્ ! તું રચ્યા સહ નિવર્તસ્વ-રમણીય ગતિ સદા પ્રાપ્ત થા. વિશ્વતઃ-પરિ-સર્વથી પર-ઉત્કૃષ્ટ વિશ્વપ્સ્યા ધારયા પિન્વસ્વ-સમસ્ત ભોગપ્રદ આનંદધારાથી અમને સિંચિત કર-તૃપ્ત કર. (૩)

ખંડ-૭

સૂક્ત-૧

૧૮૩૪. યદિન્દ્રાહં યથા ત્વમીશીય વસ્વ એક ઇત્ ।

સ્તોતા મૈ ગૌસચ્ચા સ્યાત્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૨૨

૬૫૩

૧૮૩૫. શિક્ષેયમસ્મૈ દિત્સેયં શચીપતે મનીષિણે । યદહં ગોપતિઃ સ્યામ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : શચીપતે-હે પ્રજા પ્રજ્ઞાન-પ્રકૃષ્ટ-જ્ઞાનના સ્વામિન-પરમાત્મન ! યદ-અહં ગોપતિઃ સ્યામ્-જો હું ગો-સ્તુતિ વાણીઓનો સ્વામી બની જવું-કુશળ સ્તુતિકર્તા બની જવું, તો અસ્મૈ મનીષિણે-એ બુદ્ધિમાન તારા સ્તોતાને માટે જે મારી પાસે ધન છે તેને દિત્સેયમ્-આપવાની ઇચ્છા કરું; અને શિક્ષેયમ્-આપી દવું પણ ત્યારે પરમાત્મન ! તું પણ જેટલું ઐશ્વર્ય તારી પાસે છે, તેટલું મને-તારી સ્તુતિકર્તાને આપી દે-આપી દે છે. (૨)

૧૮૩૬. ધેનુષ્ટ ઇન્દ્ર સૂનૃતા યજમાનાય સુન્વતે । ગામણ્વં પિપ્પુષી દુહે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન ! તે-તારી સૂનૃતા ધેનુઃ-અધ્યાત્મયજ્ઞ રૂપી ગાય સુન્વતે યજમાનાય-દેવપૂજન કરનારા અધ્યાત્મયજ્ઞ કરતાં ઉપાસકને માટે પિપ્પુષી ગામ્-અશ્વં દુહે-પ્રવૃદ્ધમાન ઉત્તમ વાણીનું તથા શીઘ્રગામી મનનું દોહન કરું છું. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૮૩૭. આપો હિ ષ્ઠા મયોભુવસ્તા ન ઋર્જે દધાતન । મહે રણાય ચક્ષસે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : આપઃ-હે આપ્તવ્ય-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પરમાત્મન ! તું મયઃ-ભુવઃ-હિ સ્થ-નિશ્ચિત સુખકારક છે. તાઃ-નઃ-તે તું અમને ઋર્જે-મોક્ષાનંદને માટે મહે રણાય ચક્ષસે-મહાન અને રમણીય તારા દર્શનને માટે દધાતન-ધારણ કર. (૧)

૧૮૩૮. યો વઃ શિવતમો રસસ્તસ્ય ભાજયતેહ નઃ । ડશતીરિવ માતરઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વઃ-હે પ્રાપ્તવ્ય પરમાત્મન ! તારો યઃ શિવતમઃ-રસઃ-જે અત્યંત કલ્યાણકારી રસ-આનંદરસ છે તસ્ય 'તમ્' ઇહ નઃ-ભાજયત-તેના અમને ભાગીદાર બનાવ-સેવન કરાવ. ડશતીઃ-ઙ્ગ માતરઃ-હિતકામના કરતી માતાઓની સમાન, જેમ માતાઓ પુત્રની હિતકામના કરે છે તેમ. (૨)

૧૮૩૯. તસ્મા અરં ગમામ વો યસ્ય ક્ષયાય જિન્વથ । આપો જનયથા ચ નઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : તસ્મૈ વઃ 'ત્વામ્' અરંગમામ્-તે તારા આનંદરસને માટે તને અમે સારી રીતે અથવા સામર્થ્યથી પ્રાપ્ત થઈએ છીએ યસ્ય ક્ષયાય જિન્વથ-જેને અમારી અંદર નિવાસ કરાવવા-વસાવવાને માટે પ્રાપ્ત થાય છે. ચ-અને આપઃ-નઃ-જનયથ-હે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પરમાત્મન ! તું અમારે માટે તે આનંદરસને ઉત્પન્ન કર. (૩)

સૂક્ત-૩

૧૮૪૦. વાત આ વાતુ ભેષજં શમ્ભુ મયોભુ નો હૃદે । પ્ર ન આયૂષિ તારિષત્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૧૮૪

सहस्रदाः शतदा भूरिदावा धर्ता दिवो भुवनस्य विश्वपतिः ॥ ३ ॥

૬૫૫

પદાર્થ : અયં યજ્ઞ:-એ સંગમનીય પરમાત્મા યુક્ત સહસ્રા પરિવસાન:-અસંખ્ય ઉપયુક્ત અથવા પોતાની સાથે સંયુક્ત ગુણ બળનો સમાવેશ કરતાં ભાનું સૂર્યસ્ય 'સૂર્ય' દાધાર-પ્રકાશમાન સૂર્યને ધારણ કરે છે. દિવ:-ધર્તા-મોક્ષધામના ધારણકર્તા ભુવનસ્ય વિશ્વતિ:-જગતના પ્રજાપાલક પરમાત્મા શતદા:-સહસ્રદા: ભૂરિદાવા-સેંકડો સુખોના દાતા, હજારો સુખોના દાતા બહુજ-અનેક સુખોને આપનાર છે. (૩)

સૂક્ત-૫

૧૮૪૬. નાકે સુપર્ણમુપ યત્પતન્તં હૃદા વેનન્તો અભ્યચક્ષત ત્વા ।

હિરણ્યપક્ષં વરુણસ્ય દૂતં યમસ્ય યોનો શકુન્ ભરણ્યુમ્ ॥ ૧ ॥

જુઓ મંત્રાર્થ ક્રમાંક સંખ્યા ૩૨૦

૧૮૪૭. ઋધ્વો ગન્ધર્વો અધિ નાકે અસ્થાત પ્રત્યઙ્ ચિત્રા વિભ્રદસ્યાયુધાનિ ।

વસાનો અત્કં સુરભિં દૃશે કં સ્વાર્ણં નામ જનત પ્રિયાણિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઋધ્વ:-ચેતન આત્માઓમાં ઉત્કૃષ્ટ અથવા તેના પર રક્ષક ગન્ધર્વ:-ગતિ કરનારા લોકો પિંડોના ધારણકર્તા પરમાત્મા નાકે-અધિ પ્રત્યઙ્-અસ્થાત-દુઃખ રહિત નિરંતર સુખપૂર્ણ મોક્ષધામમાં સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સ્થિત છે. ચિત્રા આયુધાનિ વિભ્રત-જુદી જુદી આયુ ધારણ કરનારા શરીરોમાં ભરણ-આત્માઓને પૂરિત કરતાં વિરાજમાન છે. દૃશે-અત્કં સુરભિં કં વસાન:-આત્માઓને દેખાડવા ભોગાવવાને માટે સર્વત્ર પ્રાપ્ત સુંદર સુખનું આસ્થાદન કરતાં સ્વર્ણ નામ પ્રિયાણિ જનત-સોનેરી આકર્ષક નામ-નમાવનાર પ્રિય ભોગ વસ્તુઓને પ્રકટ કરે છે. (૨)

૧૮૪૮. દ્રપ્સઃ સમુદ્રમભિ યજિગાતિ પશ્યન્ ગૃધ્રસ્ય ચક્ષસા વિધર્મન્ ।

ભાનુઃ શુક્રેણ શોચિષા ચકાનસ્તૃતીયે ચક્રે રજસિ પ્રિયાણિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : દ્રપ્સ:-સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ પરમાત્મા સમુદ્રમ્-અભિ-સમુદ્ભૂત સંસારને યદ્-જિગાતિ-જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે-ગતિ આપે છે વિધર્મન્ ગૃધ્રસ્ય-'ગૃધ્ર' ચક્ષસા પશ્યન્-વિવિધ રૂપથી વર્તમાન ભોગોને ઈચ્છનારને જ્ઞાન દ્રષ્ટિ સર્વજ્ઞતાથી જોઈને-જાણીને શુક્રેણ શોચિષા-શુદ્ધ દીપ્તિથી ભાનુઃ-ચકાન:-પ્રકાશ સ્વરૂપ દીપ્યમાન પરમાત્મા તૃતીયે રજસિ પ્રિયાણિ ચક્રે-ત્રીજા રંજનાત્મક ધામ-મોક્ષધામમાં ઉપાસક આત્માને માટે પ્રિય સુખોનું સંપાદન કરે છે. (૩)

इति विंशोऽध्यायः, नवम प्रपाठकस्य द्वितीयोऽर्धः ॥

★ ★ ★

૬૫૬

અથ એકવિંશોઽધ્યાયઃ

નવમપ્રપાઠકસ્ય તૃતીયોઽર્ધઃ

ખંડ-૧

સૂક્ત-૧

૧૮૪૯. આશુઃ શિશાનો વૃષભો ન ભીમો ઘનાઘનઃ ક્ષોભણશ્ચર્ષણીનામ્ ।
સંક્રન્દનોઽનિમિષ એકવીરઃ શતં સેના અજયત સાકમિન્દ્રઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા આશુઃ શિશાનઃ-વ્યાપક સુખદાતા વૃષભઃ-ન ભીમઃ-દુષ્ટો-
નાસ્તિકોની સામે સાંઢ સમાન ભયંકર ચર્ષણીનાં ઘનાઘનઃ-જ્ઞાની ઉપાસકોનો અત્યંત પ્રેરક છે. અનિમિષઃ
સંક્રન્દનઃ-નિરંતર સમ્યક્ પોતાની તરફ આમંત્રિત કરનાર એકવીરઃ-પોતાના પરાક્રમમાં એકલો
શતં સેનાઃ સાકમ્-અજયત્-ઉપાસક આત્માને બાંધનારી સેંકડો કામ આદિ વાસનાઓને જીતનાર-નષ્ટ
કરનાર છે. (૧)

૧૮૫૦. સંક્રન્દનેનાનિમિષેણ જિષ્ણુનાં યુત્કારેણ દુશ્ચ્યવનેન ધૃષ્ણુનાં ।
તદિન્દ્રેણ જયત તત્સહધ્વં યુધો નર ઇષુહસ્તેન વૃષ્ણા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અનિમિષેણ સંક્રન્દનેન-ઉપાસકને નિરંતર આમંત્રણ કરનાર યુત્કારેણ જિષ્ણુના-કામ
આદિથી યુદ્ધ કરનાર-વિજય કરનાર દુશ્ચ્યવનેન ધૃષ્ણુના-અજેય-પીછે હઠ ન કરનાર ઇન્દ્રેણ-ઐશ્વર્યવાન
પરમાત્માની સાથે ઇષુહસ્તેન વૃષ્ણા-વરણ હાથોવાળા જેમ સુખવર્ષકની સાથે તત્-જયત-તે કામને જીતો
તત્સહધ્વમ્-તેને અભિભૂત કરો-દબાવો-નષ્ટ કરો. (૨)

૧૮૫૧. સં ઇષુહસ્તૈઃ સં નિષઙ્ગિભિર્વશી સં સૃષ્ટા સ યુધ ઇન્દ્રો ગણેન ।
સં સૃષ્ટજિત્ સોમપાં બાહુશર્ધૂઃ પ્રગ્રધન્વા પ્રતિહિતાભિરસ્તા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : સઃ-ઇન્દ્રઃ-તે ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મા નિષઙ્ગિભિઃ-ઇષુ-હસ્તૈઃ-ગણૈઃ-નિરંતર સંગ કરનાર
પ્રાપ્તવ્ય મોક્ષ જેના હાથોમાં છે એવા અભ્યાસ કર્મશીલ ઉપાસકગણોના દ્વારા વશી-વશમાં આવનાર,
તેનો સ્નેહી, સઃ-સંસ્રષ્ટ-તે તેના દ્વારા સંગતિ પ્રાપ્તકર્તા, યુધઃ-કામ આદિ દોષોથી યુદ્ધ કરનાર, -દુર્ગુણોથી
સમજૂતિ ન કરનાર, સંસૃષ્ટજિત્-પોતાની સાથે સંગ કરનારને જીતાડનાર-સફળ બનાવનાર, સોમપાઃ-
ઉપાસનારસનું પાન કરનાર-સ્વીકારકર્તા, બાહુશર્ધૂઃ-બાંધવા-જેમાં દોષ નિવારણ કરનાર બળ છે એવો,

૬૫૭

ઊગ્રધન્વા-પાપને માટે તીક્ષ્ણ ધ્વંસ શક્તિવાળો **પ્રતિહિતાભિઃ**-અસ્તા-પ્રેરણાઓ દ્વારા ઉપાસકોને ઊંચે મોક્ષમાં પહોંચાડે છે. (૩)

સૂક્ત-૨

૧૮૫૨. ^{૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨} **બૃહસ્પતે પરિ દીયા રથેન રક્ષોહામિત્રાં અપબાધમાનઃ ।**

^{૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨} **પ્રભજ્જન્ત્સેનાઃ પ્રમૃણો યુધા જયન્નસ્માકમેધ્યવિતા રથાનામ્ ॥ ૧ ॥**

પદાર્થ : **બૃહસ્પતે**-હે સ્તુતિવાણીના રક્ષક-સ્વીકારકર્તા પરમાત્મન્ ! તું **રક્ષોહા**-જેનાથી રક્ષા કરવી જોઈએ એવા દોષોનો હનનકર્તા **અમિત્રાન્ બાધમાનઃ**-શત્રુઓને દૂર કરનાર **રથેન પરિદીય**-પોતાના રમણીય સ્વરૂપથી પરિપ્રાપ્ત થા. **સેનાઃ પ્રભજ્જન્**-બાંધનારી વાસનાઓને નષ્ટ કરતાં **યુધા-પ્રમૃણઃ**-સંઘર્ષ કરનારાઓને હિંસિત કરીને **જયન્**-જીતીને **અસ્માકમ્**-અમારા **રથાનામ્**-રમણીય ભોગોનો અવિતા એધિ-રક્ષક થા. (૧)

૧૮૫૩. ^{૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨} **બલવિજ્ઞાયઃ સ્થવિરઃ પ્રવીરઃ સહસ્વાન્ વાજી સહમાન ઊગ્રઃ ।**

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} **અભિવીરો અભિસત્વા સહોજા જૈત્રમિન્દ્ર રથમા તિષ્ઠ ગોવિત્ ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે પરમાત્મન્ ! તું **બલવિજ્ઞાયઃ**-સમસ્ત દેવોને વિશેષ જાણનાર છે માટે **સ્થવિરઃ**-શાશ્વતિક, **પ્રવીરઃ**-પ્રકૃષ્ટરૂપથી પ્રેરણાપ્રદ, **સહસ્વાન્**-ઓજસ્વી-ઓજપ્રદ, **વાજી**-અમૃતાન્નવાળા-અમૃતાન્નપ્રદ, **સહમાનઃ**-સર્વ સહનકર્તા-સર્વધાર, **ઊગ્રઃ**-પ્રતાપી, **અભિવીરઃ**-સર્વોપરિ પ્રકાશમાન, **અભિસત્વા**-સર્વવ્યાપક, **સહોજાઃ**-ઉપાસકોમાં આત્મબળને ઉત્પન્ન કરનાર, **ગોવિત્**-સ્તુતિ કરનારાઓને પ્રાપ્ત થનાર, **જૈત્રમ્**-આતિષ્ઠ-જિતેન્દ્રિય રમણ કરનારા ઉપાસકોમાં આવીને વિરાજમાન થા. બેસ. (૨)

૧૮૫૪. ^{૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} **ગોત્રભિદ્ ગોવિદં વજ્રબાહુ જયન્તમજ્મ પ્રમૃણન્તમોજસા ।**

^{૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૧ ૨ ૩ ૨ ૩ ૧ ૨} **ઇમં સજાતા અનુ વીરયધ્વમિન્દ્રં સખાયો અનુ સં રભધ્વમ્ ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : **ગોત્રભિદમ્**-સ્તુતિ કરનારા ઉપાસકોનું રક્ષા સ્થાન મોક્ષને ખોલનાર **ગોવિદમ્**-ઉપાસકોને પ્રાપ્ત થનાર, **વજ્રબાહુમ્**-ઓજ રૂપ ભુજાઓવાળા **જયન્તમ્**-સ્વામિત્વ કરતાં **ઓજસા-અજ્મ પ્રમૃણન્તમ્**-ઓજ દ્વારા શીઘ્રકારી વિરોધીને નષ્ટ કરતાં, **ઇમમ્-ઇન્દ્રમ્**-એ ઐશ્વર્યવાન પરમાત્માને **અનુ**-આશ્રય બનાવો. **સજાતાઃ સખાયઃ**-સમાન પ્રસિદ્ધિવાળા સમાન નામ જ્ઞાનવાળા-ઉપાસકો ! તમે **વીરયધ્વમ્**-પોતાના પ્રેરક બનાવો **અનુસંરભધ્વમ્**-અનુરૂપ ઉપાસિત કરો. (૩)

૬૫૮

સૂક્ત-૩

૧૮૫૫. અભિ ગોત્રાણિ સહસા ગાહમાનોઽદયો વીરઃ શતમન્યુરિન્દ્રઃ ।
 દુશ્ચ્યવનઃ પૃતનાષાડયુધ્યોઽસ્માકં સેના અવતુ પ્ર યુત્સુ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર:-પરમાત્મા ગોત્રાણિ-સ્તોતાનાં રક્ષા સ્થાનોને સહસા-પોતાના ઓજથી અભિગાહમાન:-અભિવ્યાપ્ત થઈને અદય:-વીરઃ શતમન્યુ:-અન્યની દયા ઉપેક્ષિત કરતાં સ્વયં સમર્થ વીર બહુજ પ્રકાશમાન, દુશ્ચ્યવન:-અબાધ્ય, પૃતનાષાડ-વિરોધી ભાવનાઓને દબાવનાર, અયુધ્યો:-કોઈથી પણ યુદ્ધ કરવા-હરાવવા યોગ્ય નહિ-પૂર્ણ શક્તિમાન, અસ્માકં સેના:-અમારી સદ્ગુણ પ્રવૃત્તિઓ-અમારી સાથે સંબંધ સદ્ભાવનાઓને યુત્સુ-સંઘર્ષોમાં અવતુ-તે સુરક્ષિત રાખે. (૧)

૧૮૫૬. ઇન્દ્ર આસાં નેતા બૃહસ્પતિર્દક્ષિણા યજ્ઞઃ પુર એતુ સોમઃ ।
 દેવસેનાનામભિભજ્જતીનાં જયન્તીનાં મરુતો યન્ત્વગ્રમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : આસાં દેવસેનાનામ-એ અમારી મુમુક્ષુઓની સદ્ગુણ ગરિમાઓ અભિ ભજ્જતીનાં જયન્તીનામ-કામાદિ શત્રુઓની-અભિભંજન-વિદારણ કરનારી વિજય કરનારી છે, તેના નેતા-નાયક ઇન્દ્ર:-ઐશ્વર્યવાન બૃહસ્પતિ:-સર્વજ્ઞ દક્ષિણા યજ્ઞ:-ઉત્સાહક પ્રવૃત્તિની સાથે સંગમનીય સોમ:-શાન્ત સ્વરૂપ પરમાત્મા પુર:-એતુ-આગળ થાય-આગળ છે, મસ્ત:-અગ્રે યન્તુ-વાસનાઓને મારી નાખનારી પરમાત્માની સ્તુતિઓ દ્વારા પ્રાપ્ત ઓજ આદિ ગુણ આગળ થાય.-જાય. (૨)

૧૮૫૭. ઇન્દ્રસ્ય વૃષ્ણો વરુણસ્ય રાજ્ઞ આદિત્યાનાં મરુતાં શર્ધ ઉગ્રમ્ ।
 મહામનસાં ભુવનચ્યવાનાં ઘોષો દેવાનાં જયતામુદસ્થાત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રસ્ય-ઐશ્વર્યવાન, રાજ્ઞ:-વૃષ્ણ:-પ્રકાશમાન સુખવર્ષક આદિત્યાનામ-અદિતિ-અખંડ સુખ સંમતિ મુક્તિના સ્વામી, મસ્તામ-વાસનાઓને મારી નાખનાર-પરમાત્માનું ઉગ્રઃ શર્ધ:-તીવ્ર પ્રભાવકારી બળ છે. મહામનસાં ભુવનચ્યવાનાં જયતાં દેવાનામ-મહામના-મહાજ્ઞાની-સર્વજ્ઞ લોકોને ગતિ આપનાર, અભિમત કરનાર, સ્વાધીન રાખનાર, દેદીપ્યમાન પરમાત્માના ઘોષ:-ઉદસ્થાત્-આશીર્વાદ વચન ઉપર છે. (૩)

સૂક્ત-૪

૧૮૫૮. ઉદ્ધર્ષય મઘવન્નાયુધાન્યુત્ સત્વનાં મામકાનાં મનાસિ ।
 ઉદ્ વૃત્રહન્ વાજિનાં વાજિનાન્યુદ્રથાનાં જયતાં યન્તુ ઘોષાઃ ॥ ૧ ॥

૬૫૯

પદાર્થ : વૃત્રહન્-મઘવન્-હે પાપનાશક ઐશ્વર્યવાન પરમાત્મન્ ! તું આયુધાનિ-ઉદ્-હર્ષય-આયુધ ધારણ કરનારા ચરિત્રોને અમારી અંદર વિકસિત કર. મામકાનાં સત્ત્વાનાં મનાંસિ-ઉદ્-મારાથી સંબંધિત જનોના મનોને પણ વિકસિત કર, કલ્યાણ સંકલ્પવાન બનાવ, વાજિનાં વાજિનાનિઉદ્-અમે અમૃત અન્નભોગી ઉપાસકોના વાગ્જેયો-જ્ઞાનોને શ્રેષ્ઠ રૂપ વિકસિત કર-ઉન્નત કર. જયતાં સ્થાનાં ઘોષા:-ઉઘન્તુ-કામાદિ પર વિજય કરનારા; પરમાત્મામાં રમણ કરનારાઓના માનસિક જય અને સંકલ્પ ઉન્નત કરો. (૧)

૧૮૫૯. અસ્માકમિન્દ્રઃ સમૃતેષુ ધ્વજેષ્વસ્માકં યા ઇષવસ્તા જયન્તુ ।
અસ્માકં વીરા ઉત્તરે ભવન્ત્વસ્માં ઉ દેવા અવતા હવેષુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર:-પરમાત્મા અસ્માકં સમૃતેષુ ધ્વજેષુ-અમારું સારી રીતે ઉદ્યત પ્રજ્ઞાન, યા:-ઇષવ:-જે સદ્ ઇચ્છાઓ છે, જયન્તુ-તે સમર્થ બને. અસ્માકં વીરા:-અમારા વીર-પ્રાણ ઉત્તરે ભવન્તુ-ઉત્કૃષ્ટ બને. દેવા:-હવેષુ-અસ્માન્-અવત:-વિદ્વાન આમંત્રણોમાં અમારી રક્ષા કરો. (૨)

૧૮૬૦. અસૌ યા સેના મરુતઃ પરેષામધ્યેતિ ન ઓજસા સ્પર્ધમાના ।
તાં ગૂહત તમસાપવ્રતેન યથૈતેષામન્યો અન્યં ન જાનાત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : મસ્ત:-હે પાપમારક ! ઓજવીર્ય સાડસ ગુણો પરેષાં યા-અસૌ સેના-ઉપાસક-જનોથી ભિન્ન નાસ્તિક દુષ્ટજનોની જે તે સેના-તેને બાંધનારી કામ આદિ પ્રવૃત્તિઓ ન:-અભિ-ઓજસા સ્પર્ધમાના એતિ-અમારી અંદર પણ સ્પર્ધાના વેગથી આવે છે, ત્યારે તામ્-તેને અપવ્રતેન તમસા-નિષ્કર્મ-નિષ્ફળ-નિર્બળ કરી નાખનારી આકાંક્ષાભાવ સંકલ્પથી ગૂહત-લુપ્ત કરી દો-ઢાંકી દો, યથા-જેમ ઇષામ્-એમાંથી અન્ય:-અન્યં ન જાનાત્-એક બીજાને જાણી ન શકે, પરસ્પર બળ પ્રાપ્ત કરીને ન ઉપસી શકે, તેમ કરો. (૩)

સૂક્ત-૫

૧૮૬૧. અમીષાં ચિત્તં પ્રતિલોભયન્તી ગૃહાણાઙ્ગાન્યપ્વે પરેહિ ।
અભિ પ્રેહિ નિર્દહ હત્સુ શોકૈરન્ધેનામિત્રાસ્તમસા સચન્તામ્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અપ્વે-હે ભયપ્રદ પરમાત્મશક્તિ ! તું અમીષાં ચિત્તમ્-તે કામ આદિ શત્રુઓનાં ચિત્તને ક્રિયાશક્તિને પ્રતિ લોભયન્તી પરેહિ-ગભરાવતી જા. અઙ્ગાનિ ગૃહાણ-તેના અવયવો-પૂર્વરૂપોને પકડ અભિપ્રેહિ-સામે જા. શોકૈઃ-હત્સુ નિર્દહ-સંતાપોથી હૃદયોમાં-હૃદયોને ભસ્મ કર-બાળી નાખ. અમિત્રા:-કામ આદિ શત્રુ અન્ધેન તમસા-ગાઢ અંધકારમાં સચન્તામ્-સપડાઈ જાય. (૧)

૬૬૦

૧૮૬૨. પ્રેતા જયતા નરં ઇન્દ્રો વઃ શર્મં યચ્છતુ ।

ઉગ્રા વઃ સન્તુ બાહવોઽનાધૃષ્ટ્યા યથાસથ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : નરઃ-મુમુક્ષુજનો ! પ્રેત-પ્રગતિ કરો જયત-કામ આદિને જીતો ઇન્દ્રઃ-પરમાત્મા વઃ-તમારે માટે શર્મં યચ્છતુ-સુખને પ્રદાન કરે. વઃ-તમારું બાહવઃ-ઉગ્રાઃ-પાપનું બાધક બળ પ્રબળ બને; તથા અનાધૃષ્ટ્યાઃ-અબાધ્ય યથા-અસથ-જેથી તમે યોગ્ય જીવન મુક્ત બની જાઓ. (૨)

૧૮૬૩. અવસૃષ્ટા પરા પત શરવ્યે બ્રહ્મસંશિતે ।

ગચ્છામિત્રાન્ પ્ર પદ્યસ્વ મામીષાં કં ચ નોચ્છિષઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : બ્રહ્મસંશિતે શરવ્યે-હે મંત્ર-વિચારથી સિદ્ધ કામ આદિને મારવામાં સમર્થ સંકલ્પશક્તિ ! તું અવસૃષ્ટા-છોડવામાં આવેલી-પ્રયુક્ત કરેલી પરાપત-દૂર-દૂર સુધી જા. અમિત્રાન્ ગચ્છ-કામ આદિ શત્રુની પાસે જા. પ્રપદ્યસ્વ-તેને દબાવી દે. અમીષાં કચ્છન મા-ઉચ્છિષઃ-તે કામ આદિમાંથી કોઈને પણ ન રહેવા દે-દરેકને મારી નાખ. (૩)

સૂક્ત-૬

૧૮૬૪. કઙ્કાઃ સુપર્ણા અનુ યન્ત્વેનાન્ ગૃધ્રાણામન્નમસાવસ્તુ સેના ।

મૈષાં મોચ્યઘહારશ્ચ નેન્દ્ર વ્યાંસ્યેનાનનુસંયન્તુ સર્વાન્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : એનાન્-એ કામ આદિ શત્રુઓને સુપર્ણાઃ કઙ્કાઃ-સુંદર પાલન કરનારા પરમાત્માના પ્રત્યે સંકલ્પ વિકલ્પ અનુ-યન્તુ-પ્રાપ્ત થાય. અસૌ સેના-ગૃધ્રાણામ્-અન્નમ્-અસ્તુ-તે કામ આદિ સેના ક્રમ-પ્રવૃત્તિ પરમાત્માની આકાંક્ષા રાખનારા સંકલ્પોનું ભોજન-ખાતર રૂપ બની જાય. અઘહારઃ-ચ અને પાપને ખાઈ જનારા શિવસંકલ્પ ઇન્દ્ર ન-ઘ્ણાં મા મોચિ-હે પરમાત્મન્ ! એમાંથી અત્યારે કોઈને છોડ નહિ એતાન્ સર્વાન્-એ સર્વને વ્યાંસિ-અનુ સંયન્તુ-તેને પ્રાણ સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય.-પહોંચે. (૧)

૧૮૬૫. અમિત્રસેનાં મઘવન્નસ્માઞ્છત્રુયતીમભિ ।

ઉભૌ તામિન્દ્ર વૃત્રહન્નગ્નિશ્ચ દહતં પ્રતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મઘવન્-ઇન્દ્ર-અગ્નિઃ-ચ-ઐશ્વર્યવાન તથા જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ઉભૌ-બન્ને રૂપોવાળો તું અસ્માન્-અભિ-અમારા પ્રત્યે તાં શત્રુયતીમ્-અમિત્રસેનામ્-તે શત્રુભાવને પ્રાપ્ત થયેલ કામ આદિ શત્રુ સેનાને પ્રતિ દહતમ્-પ્રતિ દગ્ધ કર, સર્વથા બાળી નાખ અને નષ્ટ કર. (૨)

૬૬૧

૧૮૬૬. યત્ર બાણાઃ સમ્પતન્તિ કુમારા વિશિખાઇવ ।

તત્ર નો બ્રહ્મણસ્પતિરદિતિઃ શર્મ યચ્છતુ વિશ્વાહા શર્મ યચ્છતુ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યત્ર-જે અવસર પર બાણાઃ-કામબાણ-કામ આદિ દોષોના બાણ-પ્રહારક પ્રભાવ કુમારાઃ-વિશિખાઃ-ઇવ-કુત્સિત માર કરનારા ધુમાડા રહિત જવાળાઓની સમાન સમ્પતન્તિ-પ્રહાર કરી રહેલ છે; તત્ર-તે અવસર પર બ્રહ્મણઃ-પતિઃ-અદિતિઃ-બ્રહ્માંડના સ્વામી-અવિનાશી-સર્વ દેવોની માતા-નિર્માતા પરમાત્મા નઃ-શર્મ યચ્છતુ-અમારે માટે સુખ શરણ આપે. (૩)

મૂકત-૭

૧૮૬૭. વિ રક્ષો વિ મૃદ્યો જહિ વિ વૃત્રસ્ય હનૂ રુજ ।

વિ મન્યુમિન્દ્ર વૃત્રહન્નમિત્રસ્યાભિદાસતઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વૃત્રહન્-ઇન્દ્ર-હે પાપનાશક પરમાત્મન ! તું રક્ષઃ-વિ-જહિ-જેનાથી અમારી રક્ષા કરવી જોઈએ તે કામ આદિને વિશેષરૂપથી નષ્ટ કર. મૃદ્યઃ-વિ-બીજાઓનાં પ્રત્યે અમારી અંદર થનારા સંગ્રામ ભાવો હિંસક ભાવોને નષ્ટ કર. વૃત્રસ્ય-હનૂ વિરુજ-પાપના કરાવનારા સાધનો-લોભ અને મોહને વિનષ્ટ કર. અભિદાસતઃ-અમિત્રસ્ય મન્યું વિ-અમને અભિક્ષીણ કરતાં શત્રુરૂપ દ્વેષને વિનષ્ટ કર. (૧)

૧૮૬૮. વિ ન ઇન્દ્ર મૃદ્યો જહિ નીચા યચ્છ પૃતન્યતઃ ।

યો અસ્માં અભિદાસત્યધરં ગમયા તમઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-હે પરમાત્મન ! તું નઃ-અમારી સામેની કિમ્-કોઈ પણ મૃદ્યઃ-વિ જહિ-હિંસક ભાવનાઓનો નાશ કર. પૃતન્યતઃ-નીચા-યચ્છ-અમારી સામે સંઘર્ષ કરનારા વિચારોને નીચે પહોંચાડી દે. યઃ-અસ્માન્-અભિદાસતિ-જે દોષ અમને વારંવાર કરે છે, તેને અધરં તમઃ-ગમય-નીચે ગાઢ અંધકારમાં પહોંચાડી દે. (૨)

૧૮૬૯. ઇન્દ્રસ્ય બાહૂ સ્થવિરૌ યુવાનાવનાદૃષ્યૌ સુપ્રતીકાવસહૌ ।

તૌ યુજ્જીત પ્રથમૌ યોગ આગતે યાભ્યાં જિતમસુરાણાં સહૌ મહત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રસ્ય-પરમાત્માના બાહૂ-કામ આદિને બાંધનારા જ્ઞાન અને આનંદગુણ સ્થવિરૌ-સ્થિર યુવાનો-વૃદ્ધત્વ રહિત-યુવાન બળવાન અનાદૃષ્યૌ-દેહાવી ન શકાય તેવા સુપ્રતીકે-સુસ્પષ્ટ અસહૌ-સહન ન કરી શકે તેવા તૌ પ્રથમૌ યુજ્જીત-હે ઉપાસકો ! તે મુખ્ય રૂપોથી યુક્ત બનો. આગતે યોગે-પ્રાપ્ત

૬૬૨

અવસર અથવા યોગ પ્રાપ્ત થવાને માટે યાશ્યામ્-જેના દ્વારા અસુરાણાં મહત્ સહઃ-જિતમ્-અસત્યો-અનર્થો પાપોના મહાન બળને જીતાય છે-જીતી શકાય છે. (૩)

સૂક્ત-૮

૧૮૭૦. મર્માણિ તે વર્મણા છદ્યામિ સોમસ્ત્વા રાજામૃતેનાનુ વસ્તામ્ ।
 ઉરોર્વરીયો વરુણસ્તે કૃણોતુ જયન્તં ત્વાનુ દેવા મદન્તુ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : તે મર્માણિ વર્મણા છદ્યામિ-હે કામ આદિના બાધક સત્ય સંકલ્પીજન ! તારા નિર્બળ પ્રસંગોને વરણીય પરમાત્મદર્શનથી સુરક્ષિત રાખું છું. સોમઃ-રાજા ત્વા-અમૃતેન-અનુવસ્તામ્-પ્રકાશમાન શાન્ત પરમાત્મા તને અમૃત જ્ઞાન પ્રકાશથી સુરક્ષિત રાખે. વરુણઃ-વરણકર્તા પરમાત્મા તે-તારા માટે ઉરોર્વરીયઃ-હૃદયના મહાન અભીષ્ટને કરે. ત્વા જયન્તં દેવાઃ-અનુ મદન્તુ-તને વિજય કરતાની સાથે-જોઈને પરમાત્મદેવ હર્ષિત-આનંદિત કરે. (૧)

૧૮૭૧. અન્ધા અમિત્રા ભવતાશીર્ષાણોઽહયઙ્ગવ ।
 તેષાં વો અગ્નિનુન્નાનામિન્દ્રો હન્તુ વરંવરમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અમિત્રાઃ-હે કામ આદિ શત્રુઓ ! તમે અશીર્ષાણઃ-અન્ધાઃ-અહયઃ-ઙ્ગવ ભવત-કપાયેલા માથાવાળા અથવા ફેણ રહિત આંધળા સાપની સમાન થાઓ. તેષાં વઃ-અગ્નિનુન્નાનામ્-તે તમારા જ્ઞાનાગ્નિને પછાડે-દબાવીને ઇન્દ્રઃ-વરં વરં હન્તુ-પરમાત્મા મોટા-મોટા દોષોનો નાશ કરે-કરે છે. (૨)

૧૮૭૨. યો નઃ સ્વોઽરણો યશ્ચ નિષ્ઠ્યો જિઘાંસતિ ।
 દેવાસ્તં સર્વે ધૂર્વન્તુ બ્રહ્મ વર્મ મમાન્તરં શર્મ વર્મ મમાન્તરમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યઃ-જે દોષ સ્વઃ-પોતાની અંદર રહેનાર અરણઃ-સંબંધી ચ-અને યઃ-જે નિષ્ઠ્યઃ-ગુપ્ત-અજ્ઞાત-થનાર નઃ-જિઘાંસતિ-અમને મારવા ઇચ્છે છે સર્વે દેવાઃ-સમસ્ત દેવો-દેવોના દેવ ધૂર્વન્તુ-નષ્ટ કરે. મમાન્તરમ્-બ્રહ્મ વર્મ-મારી અંદર વિરાજમાન બ્રહ્મ-મહાન પરમાત્મા તથા રક્ષક પરમાત્મા નષ્ટ કરે. શર્મ વર્મ મમ-અન્તરમ્-સુખ સ્વરૂપ રક્ષક પરમાત્મા નષ્ટ કરી નાખે. (૩)

સૂક્ત-૯

૧૮૭૩. મૃગો ન ભીમઃ કુચરો ગિરિષ્ઠાઃ પરાવત આ જગન્થા પરસ્યાઃ ।
 સૂકં સંશાય પવિમિન્દ્ર તિમ્મં વિ શત્રૂન્ તાઢિ વિ મૃદ્યો નુદસ્વ ॥ ૧ ॥

૬૬૩

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે પરમાત્મન્ ! તું **ગિરિષ્ઠા**:-મૃગ:-**ન કુચર**:-પર્વતીય સિંહની સમાન ભયકારી દુષ્પ્રવૃત્તિઓને માટે છે, ક્યાં તું વિચરતાં વિભુ-વ્યાપક ગતિમાન છે, **પરાવત**:-**પરસ્યા**:-આજગત્ય-દૂર દેશ દૂર દિશામાં હોવા છતાં પ્રાપ્ત થાય છે. **સૃકં તિમ્મં પર્વિ સંશાય**-મરણશીલ તીક્ષ્ણ વાક વજ્ર જ્ઞાન પ્રવૃત્તિને તેજ કરીને **શત્રૂન્ વિતાહિ**-કામ શત્રુઓને તાડન કર-નષ્ટ કર. **મૃધ**:-**વિનુદસ્વ**-હિંસક પ્રવૃત્તિઓને વિશ્ચિન્ન કર. (૧)

૧૮૭૪. **ભદ્રં કર્ણેભિઃ શૃણુયામ દેવા ભદ્રં પશ્યેમાંક્ષભિર્યજત્રાઃ ।**

સ્થિરૈરઙ્ગૈસ્તુષ્ટુવાંસસ્તનૂભિર્વ્યશેમહિ દેવહિતં યદાયુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **યજત્રા**:-**દેવા**:-સંગમનીય સર્વદેવ ધર્મવાળા પરમાત્મદેવ **કર્ણેભિઃ**:-**ભદ્રં** શૃણુયામ્-અમે કાનો દ્વારા શુભ-કલ્યાણકારી શ્રવણ કરીએ, **અક્ષભિઃ**:-**ભદ્રં**-**પશ્યેમ**-આંખો દ્વારા શુભ દર્શન કરીએ, **સ્થિરૈઃ**:-**અઙ્ગૈઃ**:-**તુષ્ટુવાંસ**:-દૃઢ-સ્થિર મન, વાણી આદિ સાધનો દ્વારા તારી સ્તુતિ કરતાં **દેવહિતં યત્**-**આયુઃ**-તુજ દેવ દ્વારા નિર્દેશિત જે આયુ સો વર્ષ અથવા તેથી આગળ-અધિકથી અધિક છે, તેને **તનૂભિઃ**:-**વ્યશેમહિ**-શરીરના અંગોથી વિશેષ સેવન કરીએ-પ્રાપ્ત કરીએ. (૨)

૧૮૭૫. **સ્વસ્તિ ન ઇન્દ્રો વૃદ્ધશ્રવાઃ સ્વસ્તિ નઃ પૂષા વિશ્વવેદાઃ ।**

સ્વસ્તિ નસ્તાક્ષર્યો અરિષ્ટનેમિઃ સ્વસ્તિ નો બૃહસ્પતિર્દધાતુ ।

સ્વસ્તિ નો બૃહસ્પતિર્દધાતુ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : **વૃદ્ધશ્રવાઃ**:-**ઇન્દ્ર**:-**નઃ**-**સ્વસ્તિ**-પ્રવૃદ્ધ-જેનો મહાન યશ છે એવો પરમાત્મા અમારે માટે કલ્યાણરૂપ બને. **વિશ્વવેદાઃ** **પૂષા નઃ સ્વસ્તિ**-સર્વને જાણનાર-સર્વજ્ઞ પોષણકર્તા, પ્રજાસ્વામી અમારે માટે કલ્યાણ રૂપ બને. **અરિષ્ટ નેમિઃ**:-**તાક્ષર્યઃ નઃ સ્વસ્તિ**-જેની દુષ્ટ પ્રવૃત્તિઓનું તાડન કરવામાં-અહિંસિત-અકુંઠિત વજ્ર દંડરૂપ શક્તિ છે એવા તુરત જ કલ્યાણ કાર્ય સંપાદક વ્યાપનશીલ પરમાત્મા અમારે માટે કલ્યાણરૂપ બને. **બૃહસ્પતિઃ**:-**નઃ સ્વસ્તિ દધાતુ**-મહાન બ્રહ્માંડના સ્વામી પરમાત્મા અમારે માટે કલ્યાણને ધારણ કરે-પ્રદાન કરે. (૩)

इति आध्यात्मिक मुनिभाष्य-

एकविंशोऽध्यायः, नवमप्रपाठकश्च समाप्तः ॥

इत्युत्तरार्चिकः ॥

॥ इति सामवेद भाष्य ॥

★ ★ ★